IESV CHRISTI D. N. NOVVM TESTAMENTVM.

Theodoro Beza interprete.

Additæ sunt ab eodem summæ breues doctrinæ in Euangelistas, & Acta Apostolorum: Item, Methodus, Apostolicarum Epistolarum breuis explicatio.

His accesserunt breues Phraseõn & locorum difficilium expositiones, ex ipsius authoris maioribus annotationibus & ex Ioach. Camerarij in Euãgelistas & Acta notationibus, hûc à P. Loselerio Villerio traductæ primum, deinde à Ioh. Cherpontio recognitæ & auctæ, & nunc postremò Guiliel. Feugueræi opera ex proxima interpretatione Bezæ obseruatæ & locupletatæ.

LONDINI.

Excudebat Thomas Vautrollerius, Typographus,
ANNO M. D. LXXXVII.
Cum Priuilegio Regiæ Maiestatis.

LENOX LIBRARY
NEW YORK

NOBILISSIMO AC ILLVSTRISSIMO DOMINO D. HENRICO, COMITI Huntingdoniæ, Haſtinguæ Domino, &c. conſilij Maieſtatis Regiæ, in parte boreali Præſidi.

EATENTVR omnes, Eccleſiæ Dei perneceſſarium eſſe, vt extet vtriuſque Teſtamenti fidelis Latina verſio, quæ etiamſi extaret, inutilis tamen eſſet Eccleſiæ, niſi omnium hominum manibus ea aſſiduè tereretur. Nam ſi (vt dici ſolet) auaro tam deeſt quod habet, quàm quod non habet, iudicandum erit non minus Eccleſiæ deeſſe verſionem eam quæ negligitur, quàm ſi illa omninò careremus. Itaq; quum ad profeſſionem Theologicam in hac inclyta & celeberrima ciuitate vocarer, partem autem Noui Teſtamenti interpretandam ſumpſiſſem, iudicaui mihi etiam verſionem aliquam eſſe aſſumendam, quæ ſi adhuc recepta minus eſſet, familiaris tamen opera mea auditoribus redderetur. Quum autem noſtra memoria fuerint multi viri doctiſſimi qui diligentem in conuertendis Noui Teſtamenti ſcriptis operam nauauerint, quorum ſtudia laudo, & illis quantam poſſum, habeo gratiam, hoc tamen cum eorum venia dictum eſſe velim, & cum omnium ferè doctorum hominum aſſenſione à me dictum iri confido, Noui nempè Teſtamenti Bezæ verſionem, omnium caſtiſſimam eſſe & puriſſimam. Itaque meum eſſe exiſtimaui procurare, illa non tantùm vt extaret, ſed etiam velut à vulgata verſione quam-

minimum abeſt, ſic in eius locum in ſchola & in Eccleſiâ ſuccederet, donec (quod vt aliquando fiat à Deo peto) ex Principum Chriſtianorum voluntate, aut illa ipſa, aut melior aliqua, communibus quaſi ſuffragijs ab omnibus reciperetur. Quód autem aliquando mihi ab ipſo Beza relictum onus fuiſſet, vt eius breuiores annotationes in Gallicam linguam inflexa ad vulgi captum interpretatione conuerterem, & quæ occurrunt ſubinde difficiliores & minùs vſitatæ phraſes, cùm in verbis, tùm in ſententijs, breuioribus notis explicarem: opus inſtitutum importuna illa Eccleſiarum noſtrarum vexatio abrupit, atque in aliud illud tempus differre me coëgit: Fecit tamen illius de me iudicium, vt ingratum illi minimè fore putarem, quum is tantam mihi conceſſiſſet in ſua libertatem, ſi dum integras illas annotatiunculas cum verſione ab ipſo coniunctas edi curarem, notas eas adijcerem Latinas, quas mihi conceſſerat vt Gallicas ederem. Porrò in his ſcribendis, illud meum fuit conſilium, vt quemadmodum opus ipſum eſt ab ipſo Beza profectum: ſic etiam & quæ iam obſcuriorum locorum interpretationis gratia coniunguntur, ea omnia ita ex ipſius maioribus annotationibus transferrentur, vt integrum opus Bezæ meritò cenſeretur. Meum ſanè iudicium, aut nunquam aut perrarò ſequutus ſum: Bezæ verò iudicio omnia vt in eius agens fundo permiſi, ſi pauca excipias, quæ ex Ioachimi Camerarij viri doctiſſimi, & amantiſſimi ipſius Bezæ, notationibus tranſtuli, maximè in quatuor Euangeliſtas & Acta, vbi minùs annotatum fuerat à Beza. In Paulinas autem & aliorum Apoſtolorum Epiſtolas ſolum Bezam ideò ſum ſequutus, quòd pauca viderentur in earum expoſitione ab illo prætermiſſa. Huic porrò curæ dum incumberem, maiores illæ annotationes in quibus phraſes & obſcuriores locos diligentiùs examinat, perpetuò mihi ob oculos verſabantur: verſabantur etiam minores, quibus diligentiùs methodum perſequitur, illæ quidem, Sereniſſimæ & ſuis non minùs quàm regijs virtutibus, ſplendidæ Elizabethæ Reginæ inſcriptæ, hæ verò Illuſtriſſimis Principibus, Ducibus, Marchionibus, Comitibus, Baronibus, & cæteris generoſis Dominis Euangelium in Galliæ regno amplexis. Hæc faciebant

vt

vt quæ qualísque esset Ecclesiæ Christi conditio, assiduè mihi in mentem veniret. Cùm enim celeberrimum illud Serenissimæ Reginæ se nomen offerret, non poteram non beatæ illi Angliæ vestræ conditioni gratulari, quæ fœlix ac nimium fœlix omnium iudicio censetur, modò tamen, vt Poetæ verbis vtar, bona sua si norit: Miseranda porrò nostrarum Ecclesiarum seruitus dies nocteſque se mihi offerebat, quæ non minùs tristitiæ, quàm vestra incolumitas lætitiæ argumentum afferebat. Vester quidem status mihi gratas illas promissiones de pacata Ecclesiæ forma, & de quiete quæ nobis ad tempus esset concedenda, admonebat, quibus promissionibus euentum videbam respondere. Quamuis enim vos aliquando Dominus vexasset duriter, & quasi ad momentum concussisset, noluit tamen virgam impietatis requiescere super sortem vestram, ne mitteretis ad iniquitatem manus vestras, sed decurtauit Dominus dies illos propter electos suos, quod fecit quando & quomodo voluit, iustè tamen fecit. At nostræ, quantas nostri non audiuere patres, ærumnæ, in durissimis nostris casibus, & tristissimis Ecclesiæ calamitatibus, mihi tristem quidem carni, veram tamen nec nobis inutilem proponebant, nostri Magni Prophetæ sententiam, qui diceret, Non est discipulus suprà magistrum, &, Si me persequuti sunt, & vos persequentur. Quod etiam Gentium, id est, noster Apostolus expertus est, quódque nos experturos longè ante prædixit, oportere nos per multas oppressiones ingredi in regnum Dei, & omnes qui piè volunt viuere in Christo, persequutionem passuros. Itaque quum omnium nostrûm communis sit fides, vna futuræ vitæ expectatio, diuersa tamen conditio: agnosco scilicet, in hac tanta diuersitate Deum iustum, veracem, & fidelem: qui quod promisit, in tam varijs rerum euentis, constantissimè præstet. Hæc apud me sæpissimè cogitans, atque in his sapientissimam Dei sapientiam adorans, leuabam curas meas, & anxias nimis animo pellebam sollicitudines. Sic labori isti meo sensi non parùm leuationis adferri, quum, non quod multos facere memini, & in quo ipse non semel peccaui, inani rerum desiderio me afflictabam: sed meipsum diuinis admonitus exemplis, ad

ardentes concipiendum preces cohortabar, quibus petebam, vt veſtræ fœliciſſimæ genti daret Dominus aures ad magis atque magis audiendum, oculos ad amplius atque amplius videndum, cor autem ad verè ſentiendum, quantos benignitatis ſuæ theſauros vobis aperuerit ille, qui quum in Chriſto ſibi reconciliauit mundum, nunc per Euangelij ſui prædicationem vos precetur vt ſeriò ad Chriſtum ab operibus mortuis conuertamini. Nobis autem noſtriſque adeò ad hunc vſque diē miſerè & crudeliter vexatis, Dominus tandem dimitteret peccata noſtra, illiſq; debitas pœnas. Negare certè non poſſumus quin nos in penetralia ſuæ veritatis deduxerit, quin ſæpè noſtri miſertus, in noſtram perniciem iam deprōptas ſagittas, in pharetram condiderit: fatemur tamen ingenuè, nos de his ſeriò vt par erat non cogitaſſe, atque (vt innumera alia ſilentio præteream) quin hominem, brachium noſtrum poſuerimus, non inficiamur. Iuſtum itaque Dominum eſſe agnoſcebam, & vias eius eſſe iudicia: hæc inquam, ſuſceptum laborem ſi non omninò leuabāt, ex parte tamen minuebant, & dulces mihi meas reddebant vigilias: Tales ergò in opere faciundo meæ erant cogitationes. Non abs re autem videbitur, ſi de mei etiam inſtituti ratione aliquid dicam: Primùm, etſi pro ea ingenij & doctrinæ mediocritate quā mihi Dominus conceſſit, aliquid afferre potuiſſem, quod ad Euangeliſtarum & Apoſtolorum explicationem non inutile fuiſſet: quum tamen mihi ſemper inuidioſum fuerit fucorum iſtud genus, qui aliorum aluearia expilant, alienoq; labore inuenta verbis in ſe tranſmouent, & ea pro ſuis venditant, tum verò maximè eorum, qui vſq; adeò pudorem omnem abiecerunt, vt eos manifeſti plagij non pudeat, exiſtimaui turpe mihi fore, ſi ad idem ſaxum impingerē ad quod alios alliſiſſe damnabam. Ea porrò cauſa fuit, cur in hoc opere Bezæ ſentētia tanquam meæ commentationi impoſitis terminis me continuerim, interea maiorum illarum annotationū tanquam ſpecimen tradens, vt ſi quibus plūs ſuppetit otij, eas tamen nondum euoluiſſent, ſaltem ex notarum mearum lectione intelligerent quantum ex illis fructus eſſent percepturi, ſi modò ad illas diligenter euoluēdas animum appellerent. Quum autem plerique omnes homines qui in Eccleſia

cleſia cenſentur, aut Magiſtratum gerunt, aut Eccleſiæ Dei præſunt, aut priuatorum hominum ſunt loco, ijs omnibus vtilem meam qualemcunque operam futuram iudicaui: Si enim aliqui ſint quibus voluntas (quæ ſemper adeſſe debet) & otium adſint, eorum doctas legendi commentationes, qui in Nouum Teſtamentum ſcripſere, quales noſtra memoria Dominus multos excitauit: tantùm abeſt vt hæc meæ ab inſtituto illos reuocare debeat opera, vt potiùs ad tam præclarum ſtudium illos ſit prouocatura. At verò ſi qui ſint, qui aut præter muneris amplitudinem, aut magnam negotiorum molem ita deſtineantur, vt amplius illis vacare tam ſanctis ſtudijs non liceat, quum eis in illa rerum difficultate verſantibus indignum ſit, non quotidie aliquid operæ dare ediſcendæ eius ſacræ voluntati, cuius exercent iudicium: optimè ſanè illis conſultum erit, ſi quod Tullius de Cyropædia feciſſe ſe ſcribit, Nouum iſtud Teſtamentum aſſiduis & quotidianis lectionibus terant. Quantum autem ad priuatos attinet, etſi non tanto negotiorum onere premuntur, multi tamen (vt ad rem natura ſumus attentiores quàm decet) cauſificantur ſibi per negotia non licere tot & tantos doctorum commentarios euoluere, quibus hoc meo labore ſatisfeciſſe nemo non iudicabit, quod & illi vel me tacente facilè agnoſcent. Vt autem de Verbi miniſtris aliquid dicam, in quorum gratiam hæc eſſe potiſſimùm à me ſcripta fateor: ſic omnia mihi temperaſſe videor, vt doctis, mediocribus, & qui infra mediocritatẽ adhuc ſubſidunt benè meo quidem iudicio conſuluerim: Sanè ſiqui ſint doctiores qui otio indulgeant, non hîc illi quod ſatis erit, ſi ſit publicè dicendum, inuenient: non etenim ſic eos leuabit à ſtudijs meus labor, vt non apud ſeipſos commentari, & magno ſtudio conſequi ſit illud neceſſe, quoties apud populum erit dicendum, ſi modò cum fructu docere volent: Erit tamen hæc ſtrenuis & diligentioribus veluti vigiliarum epitome, vt in memoriam ſtudioſam illis reuocet commentationẽ. At mediocribus, & minus doctis, duarũ præſtantiſſimarũ in docẽdo rerũ vſum oſtendent, Methodi, & Grãmaticæ interpretationis, modò in vtraq; auream teneant mediocritatem, id eſt, vt neq; ambitioſè nimis Methodicos ſe & Lin-

guarum peritos oſtentent, nec nimis ſuperbè vtrumque faſtidiant, in quæ vitia nimium multos incidere quotidie videmus, quorum dum hi ignorantiam affectatam, illi inanem pompam ſectantur, vtrique á ſimplici illa docendi ratione quam nobis Paulus præſcribit, abſunt longiſſimè. Sed hîc non eſt de his amplius diſputandi animus, fortaſſis aliâs commodior dabitur de his diſſerẽdi occaſio. Cur autem nomini tuo, Domine Nobiliſſime & Comes Illuſtriſſime, hæc inſcribi voluerim, multæ graueſque cauſæ fuerunt, quas non ita neceſſarium fuiſſet enarrare, ſi quibus Anglia clauditur terminis, ijſdem noſtra hæc opera terminaretur finibus. Nam vel argumentum, & operis materia ſatis oſtendit ijs qui te norunt (norunt autem omnes Angli) cur tuæ potiſſimum Amplitudini offeratur. Sed quoniam & ad eos quoque hæc forſan peruentura eſt lucubratio, qui non ita bene norunt quibus te virtutibus Deus ornauit, mihi aliqua mei facti reddenda eſt ratio, vt alijs poſſit etiam tuum exemplum ad amplectendum ex animo Chriſti Euangelium, prodeſſe. Primùm quidem fateor opus minimè dignum fuiſſe quod tuo nomini inſcriberetur, ſi ea reſpicias quæ à me ſunt profecta. Præter operam enim, & aliquam tenuem iudicij exercitationem, nihil meum dici poteſt. Sed quia videram maiores illas annotationes Sereniſſimæ Reginæ Elizabethæ: minores autem Gallorum procerum, quos non puduit Euangelij Chriſti, quorum maior pars quieſcit à ſuis laboribus, nomini inſcriptas: quum inter Anglos Proceres ad Regiam familiam proximè accedas: nemo autem ſit inter Proceres, qui magis quàm tu virtutem illam heroum noſtrorum Euangelicam admiretur & referat, putaui non abs re fore, vt ſi quibus & familiæ & gentis & animi nobilitate accedis, ijſdem etiam eodem in opere coniungereris. Quum autem eæ virtutes eius ſint generis, vt etiamſi in ijs æquales non habeas multos, habeas tamen qui ſibi etiam aliquid tecum commune vindicare poſſint, In ijs equidem quæ verè Chriſtianum principem decent charitatis officijs, quoniam neminem noui qui tuam beneficentiam erga Chriſti exules ſuperet: ego quoque Chriſti exul omnium exulum nomine qui tibi debent plurima, quum & ipſe præterea me debere priuatim

priuatim sentiam, has offero meas in exilio meo laborum primitias, in quibus si nihil est à me profectum quod tua Amplitudine sit dignum, alia tamen ex alijs sumpsi, quæ meam tenuitatem suis diuitijs abundè compensent. Quod si meam hanc erga tuam Amplitudinem addictissimam voluntatem, eamque minimè beneficiorum acceptorum immemorem probaueris, magna mihi beneuolentiæ Diuinæ accessio facta videbitur. Dominus Spiritu suo prudentiæ, fortitudinis, consilij, & timoris, te magis ac magis locupletet. Vale, Londini, sexto Calend. Nouembr. Anno Domini millesimo quingentesimo septuagesimo tertio.

Tuæ Amplitudini addictissimus
P. Loselerius Villerius.

ILLVSTRISSIMO

PRINCIPI LVDOVICO BORBONIO, PRINCIPI CONDEN.

ſi, &c. cæteriſq; illuſtribus ac generoſis Ducibus Marchionibus, Comitibus, Baronibus, ac Nobilibus dominis, in Galliæ regno verum Chriſti Euangelium amplexis. THEODORVS BEZA *Vezelius, Geneuenſis Eccleſiæ miniſter, gratiam & pacem à Deo Patre, & Domino noſtro Jeſu Chriſto.*

ADFERO tibi (illuſtriſſime Princeps) cæteriſque vobis vera Chriſti cognitione per clementiſſimi Patris cœleſtis miſericordiam nobilitatis, Noui illius fœderis libros, aliquot antè annis à me in Latinum conuerſos, nunc verò quanta quidem à me fide ac diligentia fieri potuit, recognitos, & breuibus doctrinæ in eis comprehenſæ ſummis illuſtratos: munus Eccleſijs Dei (quarum ex Chriſtianiſſimi Regis edicto tutores & alumni eſtis) vtinam tam vtile, quàm id vobis gratum ac iucundum fore confido. Quídni enim hoc mihi de vobis pollicear, qui quàm vos Chriſti & Euangelij non pudeat, coram vniuerſo mundo tam fortiter tamque conſtanter declaraſtis? Et quibus, quæſo, potius quàm vobis, eius quæ hîc traditur doctrinæ, non approbatoribus modò, ſed etiam aſſertoribus ac vindicibus, meos iſtos qualeſcunque labores conſecrarim? At enim (dicent nonnulli) nihil iſtis opus erat. En igitur conſilij mei rationes paulò altius repetitas.

Intolerabiles ſunt omninò qui nouitatis ſtudio vetuſtatem damnant: ſed ij quoque magnam reprehenſionem merentur quibus nihil niſi vetuſtum ſapit. Obſecro enim, qui veteres nunc ſunt, annon aliquando fuerunt noui? Sed & illud omnibus non contenſioſis ingenijs conſtat, nulli vnquam ſeculo defuiſſe qui Dei veritatem vel de induſtria vel præ ignorantia obſcurarẽt. Imò etiã liquet, quamuis nunquam ita ſeuerè vltus ſit Deus mundi perfidiam vt Eccleſiam ſuam penitus deſtitueret vera verbi ſui notitia, non ſemper tamen parem fuiſſe intelligentiæ mẽſuram, in ijs etiam quæ ſunt ex præcipuis noſtræ religioni

ligionis capitibus. Itaque vetuſtiſſimi ſunt nonnulli quoquè falſiſſimi & pernicioſiſſimi errores: adeò quidem vt Paulus etiam ipſe iam olim ad Theſſalonicenſes ſcripſerit, iam tum myſterium iniquitatis perfici cœpiſſe: & Iohannes, multos iam tum fuiſſe Antichriſtos.

His verò morbis nemo certa remedia facilè inuenerit, niſi qui veras eorum cauſas cognouerit. Sunt autem hæ quidem multiplices, ſed quæ ex vno veluti fonte profluxerint: ex eo nimirum quòd homines à Dei verbo, verbo (inquam) Prophetarum & Apoſtolorum libris comprehenſo, ad ſua commenta deflexerint. Sublata enim luce illa quam in Eccleſia Dei vnicã ac planè ſingularem eſſe qui non videt, nihil planè videt, quid aliud conſequi potuit quàm vt cæci in tenebris errarent?

Neque vllo modo audiendi ſunt qui aliter iudicant. Quid enim? (inquiunt) annón hæretici verbum Dei prætexunt? Itaque regula aliqua opus eſt, qua falſæ interpretationes verbi plerumque ancipitis & ambigui à veris diſtinguantur. At quænam erit hæc regula? Hîc alij nobis inaniſſimum illud ſuum CATHOLICVM obtrudunt, quod ſemper & vbiquè apud omnes obtinuit. A quibus ſi pergas quærere ecquid ſit huiuſmodi, ibi neceſſe eſt vt tanquam in luto hæreant, quum de pleriſque controuerſijs quæritur.

Alij Concilia & veteres Canonas ſibi proponunt, præfixis etiam magnificis titulis, quaſi inde ſarcienda ſit Eccleſiæ concordia: ſed infœlici ſucceſſu. Multas enim Synodos (de ijs loquor quæ non ſunt apertè damnandæ) in ijs etiam quæ ad doctrinam ſpectant (neſcio an quiſquã nunc ignoret) non obſcurè tantùm ſed etiam imperitè ſæpè iudicaſſe. Itaque prouinciales ſæpè à generalibus ſunt correctæ. Sed quid ſi prouinciales interdum rectiùs quàm vniuerſales ſenſerunt? Hoc autem ita eſſe, facilè animaduertet quiſquis vel vnicam Gangrenſem cum multis quas OEcumenicas vocant, compararit. Omitto quod ipſa temporum hiſtoria manifeſtè probat, optimis etiam illis temporibus, (ſi cum poſterioribus cõferantur) eam fuiſſe Epiſcoporum partim ambitionem, partim futilitatem & ignorantiam, ac multorum etiam apertiſſimam ac deſperatiſſimam improbitatem, vt Satanam planè cœtibus eorum præfuiſſe, vel

ipſi cæci facillimè perſpiciant. Quid ſi igitur Synodos ab eo tempore coactas, quo manifeſtiſſima tyrannis Eccleſiam oppreſſit (vt recentem iſtam Tridentinam) pro regula nobis proponamus? Quid verò quòd ne illæ quidem probatiſſimæ Synodi de vllis religionis capitibus, niſi de vno & altero, conſtituunt? Quid quòd quorundam malitia, falſæ epiſtolæ, ſuppoſita decreta, ementiti infiniti canones irrepſerunt? Nota eſt illa Bonifacij Romani pontificis fraus, Auguſtini temporibus in Africano concilio deprehenſa, quam nuper ineptiſſimus ſimul & impuriſſimus quidam apoſtata, tibi, Illuſtriſſime Princeps, à ſcelerata ſua audacia non ignotus, conatus eſt excuſare. Quid igitur in ijs regionibus in quibus omnia illis licuerunt, inauſum & intentatum perditi homines reliquerunt? Et de Concilijs quidem hactenus.

Alij igitur ad orthodoxorum Patrum quæ vocant ſcripta confugiunt. Sed quoſnam tandem, quæſo, ex tanto numero deligemus? Vetuſtiſſimos enim paucos habemus: (id eſt vſq; ad Conſtantini tempora) inter quos Latini certè excellunt eiuſmodi tamen vt ne ipſi quidem Patrum admiratores in ijs ſine multis exceptionibus acquieſcant. Ætatem ſequenten vſque ad imperij Romani manifeſtam inclinationem, exercuit Arrius inprimis, deinde Macedonius Pneumatomachus, ſed multò magis Neſtorius & Eutyches, in Oriente præſertim quibus maxima clariſſimaque ingenia ſeſe oppoſuerunt, nec vlla fuit ætas doctorum epiſcoporum feracior. Occidentem verò exercuit inprimis Pelagiana factio, cuius reliquiæ etiam num hodie Eccleſiam vaſtant. Sed hic peto vt ſine cuiuſquam iniuria mihi liceat dicere quod res eſt. Quæro igitur quem potiſſimum aut quóſnam ex iſtis velint pro hodiernarum controuerſiarum diremptoribus habere. Primùm enim hoc (ſicuti par eſt) omnes ipſi recuſabunt. Clamant enim vna vel voce, adferre ſeſe quod dedit Dominus, nec ijs quæ docent aliter ſtandum quàm ſi ex Verbo Dei ſcripto comprobentur. Notæ ſunt his de rebus, Cypriani, Auguſtini & Chryſoſtomi inprimis voces, quibus ad vnicam ſacram Scripturam nos reuocant. Dicam etiam aliquid amplius, bona (vt ſpero) cum eorum venia qui in illorũ ſcriptis ſunt verſati. Iam tunc iacie

bat in Græcia Satan prima mortuorum inuocationis fundamenta, quibus tantum aberat vt sese opponerent nonnulli primæ notæ Episcopi, vt alij quidem alioqui pij & docti, tamen in scribendis encomijs eloquentiam suam immodicè prorsus ostentarent: alij indoctiores nulli æquè rei atque vanis nescio quibus studijs, quibus Græca gens semper dedita fuit, vt extruendis magnificis templis, honorandæ martyrum memoriæ, & accumulandis ritibus, incumberent: alij partim ignorantia, partim auaritia & ambitione, manifesta denique improbitate, apertas superstitiones nascentes non modò non reprimerent, sed etiam fouerent. Sed hæc tum inprimis mala regnabant: vnum, quòd qui in philosophorum scriptis erant exercitati, parum memores grauissimè ac planè Apostolicæ illius sententiæ, Videte ne quis sit qui vos deprædetur per philosophiam, præterquam quod in multis speculationibus euanuerunt, vt quum Platonica de genijs & intelligentijs commenta ad Angelos transferrent, (quod malum videtur ab ipsius Apostoli tempore, Angelorum cultum apertè damnantis, inualuisse) verbum Dei ad philosophorum placita quibus imbuti erant, manifestè inflectebant. Hinc illæ liberi arbitrij opiniones planè Aristotelicæ, quibus nunc quoque Ecclesia Dei concutitur, & iam tum esset pessundata nisi sese Augustinus à Pelagio excitatus opposuisset, interdum tamen & ipse in illos humanæ philosophiæ scopulos velut æstu quodam abreptus: vt alia multa prætermittam, quæ libenter sanè veluti patrum pudenda, tegi patiar. Alterum maximum malum fuit, quòd velut fatalis quidam morbus omnium animos inuaserat, incredibile nimirum studium totam Scripturam in allegorias transformandi: in quibus excogitandis adeò sibi omnes immodicè placuerunt, vt quiuis planè quiduis hic sibi licere sit arbitratus, Vtriq; autem huic malo videtur sanè Origines occasionem præbuisse, homo (vt mihi quidem videtur) omnium qui vnquam de rebus sacris scripserunt, imperitissimus: quem etsi (vt merebatur) multi execrabantur, nonnulli tamen vicissim, quòd linguarum & artium cognitione præ cæteris excelleret, admirabantur: nonnulli verò inuita potius quàm certo animi iudicio persequebantur. Neque

verò hoc malum intra Orientem conſtitit, ſed Africam quo
que, Italiam, Gallias, & Hiſpaniam inuaſit, adeò vt tota Scri
ptura in perpetuam allegoriam transformaretur. Interea ex
orti ſunt Pelagius & Cæleſtinus, (vt Donati ſchiſma taceam)
quibus Auguſtinum opponens Dominus, effecit vt præci
puorum doctrinæ Chriſtianæ capitum, nempè prouidentiæ
liberi arbitrij, fidei & gratuitæ iuſtificationis notitia, philo
ſophicis Græcorum Epiſcoporum commentis penè oppreſ
ſa, rurſus emergeret. Et tamen (quod mirum eſt) inualeſce
bat eodem tempore mortuorum inuocatio, & ſtulta opinio
cœlibatus: quos pudendos errores apertè defendit Hieronymus. Creſcebat quoque rituum multitudo, vt quæritur Au
guſtinus ad Ianuarium: & monachos (in Ægypto & Syria
præſertim, gentibus omnium ſuperſtitioſiſſimis) non aliter
quàm Angelos plerique admirabantur. Preces quoque pro
mortuis tum liberiùs adhiberi cœptæ, & orta de Purgatorio
igne Platonica quæſtio: quam tamen in Eccleſijs paſſim non
fuiſſe receptam, Auguſtini ſcripta manifeſtè oſtendunt. Ergo
(vt tandem ad rem redeam) quos potiſſimùm ex iſta multi
tudine iudices ſtatuemus? Si apoſtatam illum de quo dixi
audiamus, eos deligemus qui circa Theodoſij magni ſæculum
vixerunt. Et certè fateor eo tempore doctiſſimos Epiſcopos
extitiſſe At hoc ego tamen affirmo (quod teſtor me nullius
inſectandi cauſa dicere) vix poſſe quenquam illorum dari qui
non & ſecum ipſe, & ab alijs, multis in rebus, & ijs quidem
maximi momenti, diſſentiat. Quod ſi fortè noſter ille apo
ſtata inficiabitur, tum ego mendax habear niſi ita id eſſe con
uicerim. Sed hîc audio quid excipiat. Saltem enim ex ijs ſcri
ptoribus (inquit) apparebit quæ tum fuerit externa Eccleſiæ
Catholicæ forma. Quaſi verò præcipuum ſit hoc noſtrum cer
tamen, ac non de doctrina ipſa potiùs: quaſi ſine exceptione
quouis tempore recipiendi ſint ritus quoſcunque Apoſtolica
etiam Eccleſia vel vt vtiles, vel etiam vt ſuo tempori neceſſa
rios vſurpauit: quaſi denique non ineptiſſimè faciant qui col
labentibus ædium fundamentis, de inſtaurando faſtigio labo
rent. Et quid pluribus opus eſt? Meminerunt, opinor, mul
veſtrûm, illuſtriſs. & generoſiſſimi domini, quum in illa lu

cra potius velitatione quam seria disputatione Possiacena, de hac re differeremus, nos paucis verbis istam quam importuni nonnulli (ne dicam proterui) homines medij tantopere commendant, turbarum componendarum rationem sic definiisse, vt diceremus, primùm omnium de doctrina ipsa & fide ex Dei verbo disceptandum & constituendum esse: quæ si semel esset stabilita, tum nos de ritibus longè facilius transacturos: quorum alios vt inanes, alios vt per se vel ob aliud superstitiosos, alios vt prorsus impios reijceremus, alios demùm (quos vel necessarios, vel vtiles esse constaret) non inuiti admitteremus. Quid igitur isti amplius requirunt? certè hoc vnum illustriss. princeps, vt fidis Dei ministris, quasi seditiosè vel ambitiosè omnia nouantibus, in odium adductis, greges impunè populentur. Sunt enim planè eorum similes quos testatur Dominus nec in cœlorum regnum introire, nec alios ingredi sinere: homines profectò omnium qui hodie viuunt, pernicioſissimi, & apertis illis Euangelij hostibus multo nocentiores: ac proinde inprimis fugiendi vobis Ecclesiarum Dei ex Christianissimi regis edicto tutoribus & alumnis, quibus isti præcipuè, partim ventris & lucri causa, partim inuidia & improbitate, partim in eorum quibus assentantur gratiam, insidiantur.

Sed video me in hac sententia refutanda fuisse paulò longiorem, itaque ad rem redeo. Illis autem quid facias qui publicum errorem pro regula religionis sequendum arbitrantur? qui Patrum & consuetudinis inania nomina quibus suis rationibus & testimonijs opponunt? qui denique vna illa, quã non minus ridiculè quàm falsò Catholicam Romanam (id est vniuersalem particularem) Ecclesiam appellant, nituntur? Eos quidem ego dimittendos censeo, ne cum ratione videamur insanire.

Quod si nulli istorum de quibus diximus, iudices in hac causa sedere, imò potius ab alio quopiam iudicari debent, in quo tandem foro tanta ista lis agitabitur? Nempè coram vnius Dei tribunali. Euocetur ergò (inquient isti) ex cœli penetralibus: Imò cur illum ipsi ex illis suis adytis non depromunt? Quoniam scilicet, Deo non muto & silente, (quale est illorum

fidei quas vocant expositiones) tantùm abest vt repudiemus, vt contrà obuijs (quod aiunt) vlnis, quicquid eiusmodi est libentissimis animis amplectamur.

Tertiam autem speciem quomodo tandem admittendam censuerimus? Nam siquid adijciendum est Verbo illi scripto, consequitur non omnia quæ ad salutem nostram requiruntur, perscripta fuisse in Lege & Euangelio. Cæterùm de Lege hoc dici profectò nec potest, nec debet. Iniquus enim alioqui Dominus videretur, quicquam ad eam adijci diserte vetans. Nec verò me hic mouent Cabalistæ, Thalmudistæ, & totum hoc audacium hominum genus: quid enim á Domino expressius dici potuit? Et quàm seuerè illam audaciam vltus sit Dominus, siquid in ritibus (nedum in doctrina) adiectum esset, tot Prophetarum (id est Legis interpretum) de his rebus clamores, tota sacra historia, ipse denique Christus est luculentus testis. An porrò vel suæ Ecclesiæ minus cauisse Deum arbitramur, misso in terras Filio suo: vel Apostolos minus in ea re quàm Prophetas, diligentes fuisse arbitrabimur? Testatur Paulus Ephesijs sese omne Dei consilium, de salute æterna videlicet, ipsis absque vllo prorsus subterfugio exposuisse. Ostendant igitur quid Paulus docuerit quidem, at non perscripserit: aut plenam doctrinam Euangeli (quum ipse potentiam Dei ad salutem vocat) in eius scripta comprehensam esse fateantur. Sed quorsum tam multa? quum ad rem ventum est, quid isti proferre possunt ab Euangelistis & Apostolis in doctrina fidei prætermissum? Fortassis quòd beata illa virgo Maria non sit in originis peccato concepta, quòd virgo perpetuò vixerit, quòd baptizandi sint infantes, nec iterandus Baptismus, ieiunandum in quadragesima, sacrum chrisma, aqua benedicenda, consecranda altaria, crux adoranda, & quid non? Nihil enim istorum in sacris literis comprehendi confitentur. Transsubstantiationem autem, confessionem auricularem, inuocationem diuorum, Purgatorium ignem, iampridem in sacris literis, sed frustrà, quærunt. Atqui beatæ virginis Mariæ conceptum eiusmodi non modo sacræ literæ, sed ne ex veteribus quidem vllus commemorat. Perpetuam autem ipsius ad mortem vsque virginitatem

c

etsi piè & libenter credo, tamen (quod aliquando te audiente, Illustrissime princeps, cuidam importuno monacho respondi) nihil hoc ad nostræ salutis mysterium pertinet. Sufficit enim nos credere quod res est, & ab Euangelistis narratur, conceptum esse Christum seruatorem nostrum ex Spiritu sancto, & ex Maria virgine natum. Baptizandos autem esse infantes, nec esse iterandum Baptismum, absit vt ex nuda traditione, non autem ex Dei verbo, colligamus. Reliqua verò illa quomodo tandem sacræ literæ exprimerent, quæ nonnisi euersa verbi Dei authoritate in Ecclesia sanciri potuisse, manifestis rationibus euincitur? Sed de his plus satis: nec enim singularia ista nunc suscepimus explicanda.

Ad id genus traditionum venio quo de doctrina in Verbo scripto comprehensa aliquid detrahitur, veluti quòd altera Cœnæ Domini pars laicis est adempta: quod verbis Pauli dæmoniacam doctrinam vocantis cœlibatum & discriminis ciborum legem, adscripta est concepti voti exceptio: & altera illa quam vniuersaliter valere nonnulli volunt, NISI aliter domino nostro Papæ visum fuerit. Sed quis tandem cui chara fuerit Dei gloria, (vt esse debet) tam execrandum sacrilegium ferat? Nam certè si quicquam scriptæ illi doctrinæ fas erit adimere, necesse est vt quemadmodum paulò antè isti dictatam à Spiritu sancto doctrinam, mancam & mutilam esse volebant, ita nunc in alijs eam redundare & luxuriari dicant: quod vtrumque piorum aures sine magna offensione ne audire quidem possunt. At enim, inquiunt, ceremonias Legis olim sublatas esse negari non potest. Nos verò de ritibus non agimus, sed de ipsa cultus Dei substantia, cuius partem etiamsi olim ceremonias fuisse censeamus, hoc tamen nihil ad sacrilegam istorum audaciam tuendam facit. Quid mirum est enim Legem ijs adumbrandis sancitam quæ suo tempore futura sperabantur, ad ipsarum rerum lucem ac conspectum disparuisse? Sin autem isti sublatas veterum agapas, & Apostolicum de idolothytis & suffocato decretum communi consensu abolitum, & vnctionem Apostolicam quam nunc sustulimus, opponant, iterum respondeo, externa hæc esse, de quibus posteà disseremus. Stat igitur illud, doctrinam

salutis Verbo Dei comprehensam, non tantùm in vniuersum, sed etiam in singulis vel minutissimis partibus sartam tectam esse oportere.

Tertiam autem speciem earum traditionum quæ vel ipsa fundamenta Christianæ salutis conuellunt, vel ijs fundamentis superstructa subuertunt, quid attinet commemorare? Eiusmodi sunt, Romani pontificis primatus, inuocatio diuorum, preces pro mortuis, idolorum fabricatio & adoratio, liberi arbitrij, meriti, indulgentiarum, cæterarum denique eiusmodi spurcitiarum magistrales, quas vocant determinationes: quæ quum nunquam nisi conuulsa doctrinæ cœlestis authoritate stabiliri potuerint, nimium sunt impudentes qui vel falso Ecclesiæ nomine appositio, vel opposita longi temporis præscriptione, illas validari potuisse existimant.

Age igitur hunc locum tandem concludamus. Catholicos ritus qui putant necessariò retinendos, valdè hallucinantur. Sunt enim etiam catholici quidam errores, qui paulatim in Ecclesiam, plerorumque Episcoporum partim ignorantia, partim negligentia, partim praua imitatione, atque adeò ambitiosissima auaritia, & auarissima Romanorum inprimis præsulum ambitione, inuaserunt. Deinde quum in ritibus instituendis habita semper sit à prudentibus hominibus & temporis & loci & personarum ratio, quis non videt in hoc rerum genere ineptissimos esse qui variatis circumstantijs non modò nihil mutandum, sed etiam quæ optimis de causis vel temporis spatio vel alio quouis modo abolita sunt, tamen quoniam vetusta sunt, in vsum reuocanda putant? Iam verò quid ijs fiet quæ in manifestas idolomanias degenerarunt? quæ infœliciſſimo seculo, & Deo nostris peccatis irato, pauculis quibusdam frustra initio reclamantibus, obtinuerunt? quæ denique vt nondum planè sint vitiata, tamen eiusmodi sunt vt integra diutiùs retineri vix ac ne vix quidem possint?

Hic verò mihi in mentem venit vox illa hominum (vt sibi quidem videntur) acutissimorum, qui non transformandam, sed reformandam Ecclesiam arbitrantur. Reformationem vocant, eorum rituum qui florente, vt loquuntur, Ecclesia obtinuerunt

tinuerunt, (ſublatis nonnullis quę temporum iniuria velut rubiginem quandam illis obduxerunt) reſtitutionem: quæ niſi à nobis admittatur, Eccleſiam transformari, & penitus ſuo decore priuari contendunt. Bella certè & ſpecioſa oratio, ſed à Satanæ ſpiritu profecta, qui tum demum ſe prodit quum ad rem ventum eſt. Tum enim nihil adeò turpè eſt quod iſti vetuſtatis fuco illitum, pro bello & venuſto non obtrudant. Exemplo ſint G. Caſſandri & ipſius diſcipuli (futilis, inquam, illius apoſtatæ, cuius nomine has chartas cõmaculare nolui) inaniſſimæ de his rebus rhapſodiæ. At ego exemplum Ezechiæ regis tantoperè celebratum ſequutus, longè malim eos imitari qui offendiculum in publica via poſitum, etiamſi quis ſit alioquin aut aliquando fuerit ipſius vſus, è medio tollendum cenſent, potiùs quàm monitores adhibendos qui prætereuntibus denuntient ne per imprudentiam ad illud impingant. Quid ſi enim qui admoniti ſunt, non pareant, vel monitores officium non faciant? Deinde præterquam quòd in pleriſque hypotheſibus non tantùm ab iſtis diſſentio, ſed etiam ipſos planè abominor, in ipſa theſi non poſſum illis aſſentiri. Nam ſi formoſiſſima Eccleſiæ ſpecies, ipſumque adeò archetypon à nobis quæritur, id ego eſſe puto quod ab Apoſtolis ipſis (cuiuſmodi artifices nec habuit vnquam, nec habitura eſt Eccleſia) non tantùm, vt iſti volunt, inchoatum, ſiue primis lineamentis adumbratum, ſed viuis additis coloribus quam diligentiſſimè & quam venuſtiſſimè expreſſum fuit: à quibus quanto abfueris longius, tantò magis ab operis regula diſceſſeris. Cuiuſmodi autem illud fuerit, cur non aliunde quàm ex ipſorummet ſcriptis & Apoſtolica Lucæ hiſtoria (quem ego quidem hac in re pictorem longè excellentiſſimum fuiſſe concedo) petendum eſſe credam, facit eorum tum inter ſe diſcrepantia, tum etiam (vt ingenuè loquar) vanitas, qui Apoſtolicas quas vocant traditiones ſparſim commemorarunt, aut etiam collegerunt: cuiuſmodi ſunt ridiculæ illæ & falſiſſimæ informationes quæ Clementi tribuuntur, & Apoſtolici nonnulli Canones, iam olim inter reiectaneos libros numerati. Quòd ſiqui obijciant non omnia ab Apoſtolis vel à Luca fuiſſe perſcripta, quæſo cur ita cenſent? an quia pauca continent?

Imò verò vtinam ea paucitate contenti fuiſſent qui ſe Apoſtolis iactant ſucceſſiſſe. Neque enim voluit abrogari Dominus Moſaicos ritus vt alij ſubſtituerentur: & ſi iudaizare non licuit, multo minus gentilizare oportuit, quod ſi veteribus Epiſcopis in mentem veniſſet, Chriſtiana religio neque tam citò, neque tam turpiter, primùm in ceremonias vanas & ludicras liturgias, deinde etiam in manifeſtiſſimam ſuperſtitionem, ac tandem etiam in atheiſmum degeneraſſet. Verè enim Paulus atheos vocauit qui vnum verum Deum ritè non colunt. An verò quia hoc argumentum Apoſtoli propriè non tractarunt? Imò certè quædam eſt impietatis ſpecies, Spiritum ſanctum arbitrari quantam oportuit Eccleſiæ rationem non habuiſſe, & hoc auſim ego affirmare, qui diligenter Lucæ hiſtoriam & Apoſtolicas epiſtolas legerit, eum non modò præcipua illa Eccleſiaſticæ adminiſtrationis capita, ſed etiam penè ſingulis eius partes ex ijs optimè cogniturum: vt traditionibus illis non ſcriptis locus penè nullus relinquatur. Sed vtut ſit, quum inter illas penè infinitas traditiones exacta diſtinctione ſit opus, ad quam tandem amuſſim illas exigemus? Nam neque ex vetuſtate, neq; ex ſcriptorum authoritate, neque ex eorum multitudine à quibus approbatæ fuerint, ſatis firmum argumentum colligi poſſe demonſtrauimus. Itaque vno verbo Dei, verbo inquam illo à Prophetis & ab Apoſtolis in publicas tabulas relato, nobis opus eſt, ex quo ſanctas à prophanis, vtiles à damnoſis aut futilibus, neceſſarias à ſuperuacaneis diſtinguamus, & diſtinctas optima quadam ratione ſtabiliamus.

Quòd ſi ad rituum dijudicationem præire nobis verbi ſcripti lucem neceſſe eſt, quanto magis ad dogmatum ipſorum cognitionem nobis eadem iſta lux præcat oportet, in quibus longè magis cæcutiunt homines, & multo periculoſius erratur? Nam ſi nihil (vt antè oſtendimus) in doctrina nobis eſt ſequendum niſi quod vel eſt in verbo Dei diſertis verbis expreſſum, vel ex collatione locorum neceſſariò conſequitur, quomodo mihi à pſeudoprophetis caueri niſi propoſitam ab eis doctrinam cum ipſo Dei verbo compararim?

A

At enim dices, Quid si & ille verbum Dei proferat? Sic enim Arius illud: Pater maior me est, vrgebat: sic cum Macedonio, de Spiritus sancti persona: cum Nestorio & Eutyche-te, de naturarum vnione: cum Pelagio, de gratia & natura disputatum est. Sic & hodie de sacramentalibus loquutionibus contenditur, dum alij transsubstantiationem, alij consubstantiationem, alij sacramentalem duntaxat coniunctionem ex ijsdem verbis, & quidem pauciſſimis, (nempè HOC est corpus meum, & HOC est sanguis meus) eliciunt. Denique, inquiunt isti mediatores, quum incidit controuersia non de verbo sed de sententia, quò tandem potiùs perfugietur quàm ad Ecclesiam, ad patrum orthodoxorum scripta, ad Synodos denique germanas ac legitimas? Ego verò (vt antè dixi) nec Ecclesiæ nec Patrum, nec Synodorum testimonia repudianda censeo, sed multiplici cautione vtendum esse arbitror.

Primùm enim siquid sine Dei Verbo affirmatur, frustrà Ecclesiæ, Patrum, Synodorum inania nomina prætexuntur, vbi ne Angeli quidem sunt audiendi. Stat enim illud Pauli, Si vel quispiam Angelus è cœlo aliud Euangelium annuntiarit, anathema esto: nec Ecclesiæ est loqui, sed maritum loquentem audire.

Patres autem orthodoxi non alia lege scripta sua legi voluerunt quàm vt ad Verbi scripti regulam exigerentur. Synodorum denique non est hoc munus, doctrinam nouam condere, sed à Deo conditam ex eiusdem Verbo confirmare. Quæ secùs fecerint, impiorum sunt cathedræ, & derisorũ scamna, quæ fugere iubemur vt beati simus.

Deinde si de interpretatione Verbi scripti quæritur, testes quidem illos (vt dixi) minimè repudio, sed primùm omnium veram Ecclesiam à Satanæ synagoga: suspectæ nec damnatæ fidei Patres ab hominibus vel manifestè imperitis, vel hæreticis, vel alioqui suspectis: Synodus quoque legitimas & minimè dubiæ fidei, à tyrannicis concilijs & cœtibus aduersus Christi veritatem coactis: veros denique libros à suppositijs accuratè discernendos arbitror.

His verò constitutis, tum istos ego non vt iudices, (iudex enim est vnus Deus ex scripto suo verbo) sed vt iuratos &

vocatos teſtes audiendos dico: & quidem eo modo quo à peritis iudicibus in forenſibus controuerſijs teſtes audiri ſolent, ita videlicet vt ſui etiam teſtimonij cauſas reddant, cauſas (inquam) non aliunde quàm ex eo ipſo verbo de cuius interpretatione quæritur, allatas. Rectè enim Auguſtinus, humanas rationes repudians, Per Scripturas diuinas (inquit) multo tutius ambulatur: quas verbis tranſlatis opacatas, quũ ſcrutari volumus, aut hoc inde exeat quod non habeat controuerſiam, aut ſi habet, ex eadem Scriptura vndecunque inuentis atque adhibitis eius teſtibus terminetur. Hæc ille, & rectè quidem. Nam ſi ex ſolo Scripto Verbo ſapere nos oportet, ne aliunde quidem vlla Verbi interpretatio petenda eſt. Sic enim (vt idem Auguſtinus inquit) temperauit Scripturas Spiritus ſanctus, vt quod alicubi obſcurius dictum eſt, clarius alibi explicetur.

Denique quem alium potius quàm Chriſtum ipſum & Apoſtolos ſequemur? Chriſtus certè Satanam Scriptura abutentem, non aliunde quàm ex eadem Scriptura refutauit. Apoſtoli ex Prophetarum ſcriptis ſua confirmant, & Beroœenſes Iudæi laudantur, quòd auditam ex Paulo doctrinam, cum Prophetarum ſcriptis contulerint, vt viderent an hæc ita ſe haberent. Certè non alio telo Nicena Synodus Arium, Conſtantinopolitana Macedonium, Epheſina Neſtorium, Chalcedonenſis, Eutychen, Auguſtinus Pelagium & Donatum iugulauit. Itaque qui Scripturam ſic ambiguam & obſcuram eſſe putant, vt illata aliunde luce indigeat, digni ſunt quos vt blaſphemos conſpuant pij omnes, & totis animis execrentur.

Nec propterea doctorum ſcripta & interpretationes vitupero, quum ſui verbi in Eccleſia tum voce tum ſcriptis interpretandi author ſit ille qui paſtores & doctores ad corporis ædificationem conſtituit: ſed quatenus illis ſtandum ſit oſtendo, eatenus videlicet, vt nihil de ſuo proferant, ne tum quidem quum de ſententia & interpretatione loci alicuius agitur, ſed ex Scripturis ipſis Scripturas ſecundum analogiam fidei interpretentur quod quiſquis fecerit, ſiue ſit nouus ſeu vetus, ſeu priuatus, ſeu munus aliquod gerens in Eccleſia, ſiue ſenex, ſiue iuuenis, ſiue ſolus, ſiue cum multis audiatur. Etſi enim

enim retinendus est ordo in Ecclesia Dei, tamen nulli magis falluntur quàm qui certis locis aut personis alligant Spiritus sancti gratiam. Quinam enim Prophetas occiderunt? quinam Christum crucifixerunt? ij certè quibus tanquam cardinibus sustineri veram religionem oportuerat. Itaque Propheta non ad Sacerdotes illos prophanos, sed ad Legem & Prophetas populum Dei dimittit. Nec alia verò iampridem fuit Ecclesiæ conditio, reprobato ab ipsis architectis angulari lapide, & in ipsius Dei templo sedente Antichristo.

Quid igitur? nempè Dei verbo controuersias omnes dirimi: & falsum Verbum à vero, sicut & Ecclesiam germanam ab adulterina: & Synodos à Spiritu sancto gubernatas, ab ijs quibus Satan præest: denique veritatem à mendacio ex Dei verbo dijudicari necesse est: quia in ijs quæ salutis sunt non alibi nobis patefactam veritatem arbitrandum est.

Quæ quum ita sint, efficitur illud verissimum esse, Illustris. Princeps, vnde initio diximus, potissimum orta esse mala illa omnia, quibus Patrum nostrorum memoria Ecclesia penè oppressa fuit: ac proinde hanc vnam esse ipsius erigendæ viam ac rationem, si ex puro Dei verbo de controuersijs istis decidatur. Ita enim fiet vt de plerisque ne quærendum quidem sit, de quibus tamen hodie nonnulli partim propter ignorantiam, partim quia proterui & malitiosi sunt, pertinacissimè contendunt. Quæ verò niti Scripturæ testimonijs videbuntur, si non ex consuetudine (quæ quum à Verbo discedit, nullum planè ius in rebus diuinis facit) neque ex certorum hominum veterum seu nouorum nuda authoritate, sed ex locorum inter se collatione, reuocatis ad analogiam fidei omnibus interpretationibus, iudicentur: tum demùm nihil tam difficile occurret quod facilè non intelligatur, nihil tam obscurum, quod non illustretur, nihil tam perplexum quod non planum & expeditum reddatur. Sed istam cognitionem quis tandem instituit? quis actionem istam moderabitur? quinam denique de rebus istis communi authoritate conferent? Ista verò persequi nostri non est instituti, quamuis sæpè ac multum de hoc quoque cogitanti, nonnulla in mentem venerint, de quibus fortassis alius dabitur

dicendi locus. Nunc quod instat agamus.

Qvvm igitur ex sacro Dei verbo omnes istæ controuersiæ dirimendæ videantur, hoc inprimis curandum arbitror, vt quum non omnes (quod optandum esset) suis illis peculiaribus linguis Hebræa & Græca loquentem Deum possint exaudire, vera & commoda quæpiam vtriusque Testamenti interpretatio habeatur, quod iampridem efficere conati sunt nonnulli: satis autem fœliciter præstitit nemo. Vetus enim editio (cuiuscunque tandem sit) quamuis minimè improbanda, tamen & obscura, & manca, & redundans, ac falsa etiam in multis comperitur: vt de codicum infinita penè varietate nihil dicam. Hanc igitur optimo iure studuerunt multi eruditi & pij homines emendare: quamuis non omnes pari successu. Et tamen quàm hoc sit necessarium, maximo cum dolore fatebitur quisquis Græcos illos etiam eruditissimos scriptores leget, & eorum interpretationes plerunque absurdissimas cum Hebræa veritate comparabit. Inter Latinos autem, non tantùm idem malum viguit, sed etiam alterius (id est Græcæ) linguæ ignoratio, qua pleriq́ue laborantes dum à vulgata interpretatione pendent, nodum in scirpo sæpè quærunt, & fœdissimos errores admittunt.

Hæc me igitur causa impulit, vt collatis quamdiligentissimè possem varijs codicibus, & expensis quamplurimorum doctorum hominum sententijs, eorum præsertim quos nostra hæc ætas linguarum peritos, multo certè plures ac doctiores tulit quàm anteà vnquam, repetita vsque ab Apostolorum temporibus memoria, habuerit Ecclesia, eos saltem nonnihil subleuarem qui puriorem interpretationem desiderant. Id autem vt maiore cum fructu fieret, addidi etiam annotatiunculas in quibus & varias interpretationes inter se contuli, & quoad à me fieri potuit, obscurissimorum quorumcunque locorum sententiam planè ac perspicuè exponere studui. Sed quum spissum illud opus, & valdè (quod expertus profectò loquor) laboriosum, sub incudem reuocatum, & denuò excussum, sic viderem excreuisse, vt eo non satis commodè pleriq́ue vti possent, curaui vt absque illis annotationibus seorsim excuderetur: quarum tamen loco mihi substituisse

videor

videor quod (si satis rectè à me perfici potuisset) non dubitarem non modò vtilitatis nomine, sed etiam vt valdè necessarium commendare.

Duo sunt enim interpretum genera: vnum, eorum qui quid dicatur (id est res ipsas) propriè non considerant, sed quibus verbis aliquid dicatur, mutato tantùm idiomate declarandum susceperunt. quod munus interpretandi etsi vix ac ne vix quidem ab eo præstari potest qui res ipsas non intelligat, tamen intra verba consistit. Alterum, eorum est, qui res ipsas pluribus verbis & adhibitis rationibus explicant: in quo genere interpretandi (meo quidem, &, vt arbitror, eruditorum omnium iudicio qui libros eius inspexerint) comperietur magnus ille Iohannes Caluinus, beatæ memoriæ vir, & meus in Christo parens (quod sine cuiusquam inuidia dictum sit) veteres & recentiores omnes longè superasse. Itaque etsi interdum in quibusdam, non quod ad doctrinam ipsam atrinet (quam ego purissimam ac solidissimam in eius hominis scriptis, si in quoquam alio interprete, semper animaduerti) sed in locorum quorundam explicatione dissentio: tamen de ipsius commentarijs statuo qnod in genere scribendi multum dissimili Cicero de Iulij Cæsaris commentarijs iudicabat, eum videlicet sanos homines à scribendo deteruisse. Et verò vtinam nobis qui per Dei gratiam ministerio fungimur in ipsius Ecclesia (ac mihi in primis) in discendo & docendo potius quam in scribendo occupatis esse liceret. Verùm quid facias? hoc à nobis extorquet partim quorundam aduersariorum importunitas, quorum conatibus necesse est veritatis amantes sese modis omnibus opponere, ne simplices incauti intercipiantur: partim etiam charitas, quæ nos monet, quicquid accepimus, in fratrum vtilitatem conferre.

Visi sunt autem mihi semper nimium multi (siue quoniam ita est, siue quod ipse potius halluciner) in eo peccare quod in Euangelicæ quidem & Apostolicæ historiæ particularibus narrationibus, in quas diuino planè artificio distributa est, ad quod potissimùm doctrinæ Christianæ caput singula sint referenda non animaduertant: multo minus autem in Apostolicarum epistolarum grauissimis illis, & (quod

veriſſimè dico) excellenti methodo contextis diſputationi-
bus, quis ſit illarum ſtatus, quæ argumentorum ſeries, quis
denique ſcopus, parum conſiderent. Hinc factum vt neque
pes neque manus ſæpe in quorundam ſcriptis & dictis ap-
pareat, & relicto ſcopo ad quaſdam obſeruatiunculas con-
fusè & perturbatè congeſtas deueniatur, atque adeò in ple-
riſque maximi momenti locis nulla ſententiæ ipſius ratio ha-
beatur. Hinc fit etiam vt apud Paulum præſertim (quo tamen
ſcriptore nihil fuit vnquam in ſcribendo iudicioſius) infinita
anantapodota & hyperbata imperitiſſimi homines iampridé
ſomniarint, & paſſim etiam ſuis in eum commentarijs, magna
certè cum ſua ignominia, inculcarint: adeò quidem vt inter-
pres ille omnium Dei arcanorum excellentiſſimus, non mi-
nus fuerit in ſcholis ignotus, quàm ſi nulla eius monumenta
extarent: imò non aliter eum quàm ſcopulum quendam mul-
ti refugerent. Itaque vt huic malo mederer, conatus ſum in
hoc opere, quantum à me præſtari potuit, breues doctrinæ
ſummas in hiſtoricis narrationibus annotare, vt quiſquis in
illo veluti mari nauigabit, portum ad quem curſum dirigat, ob
oculos poſitum obſeruet. In epiſtolis autem operam dedi, vt
& ſcopus & ſeries argumentorum, methodus denique intelli-
gi, & omnibus ordine diſtributis genuinæ expoſitiones cog-
noſci poſſint.

Quòd ſi mihi dederit Dominus vt duo prætereà tandem
aliquando adijciam de quibus iam cogito, breuem nimirum
vocabulorum quorundam in contextu occurrentium expoſi-
tionem, & prætereà locos communes, ſuis quoſque locis vno
verbo indicatos, tum verò me operæpretium feciſſe exiſti-
mabo. Sed hæc aliquando fortaſſis dabit Dominus. Interea
quod mihi datum eſt (Illuſtres & generoſi Domini) id omne
vobis potiſſimum, veram in Gallia patria mea religionem am-
plexis, ſcriptum & dicatum volui, tum vt grati mei animi ſig-
nificationem ederem (quid non enim vobis, miſeras ouiculas
aduerſus luporum rabiem, veſtrorum etiam corporum obiectu
protegentibus, omnes debemus) tum verò vt vos in ſancta iſta
& heroicis veſtris animis digna fortitudine & perſeuerantia
magis ac magis confirmarem.

E N

En igitur tibi (Illustris. Princeps) sacros illos cœlestis doctrinæ interpretes, pro cuius defensione non dubitasti tot tantisque periculis caput tuum obijcere: en vobis, illustres & generosi Domini, sacra illa æternæ illius Sapientiæ arcana, quæ quanto magis cognoscetis, tanto minus vos pœnitebit, quum huc adacti essetis, pro eo vicissim sanguinem vestrum fudisse, qui vos pretiosissimo suo sanguine redemit. Præclara sunt illa, & coram ipsis cœlestibus Angelis insignia fidei & zeli vestri trophæa: quibus tamen statuendis vtinam, vtinam (inquã) sicut optabatis, solis spiritualibus armis vti licuisset. Nunc porrò restituta pace, spirituali constantia & inuicta fidei fortitudine opus est, vt inchoatum opus perpetua vestra cum laude absoluatur. Suppeditabit autem eam Dominus iugi & assidua huius verbi auditione ac meditatione. siquidem quod corporibus nostris cibus, hoc animis nostris cœlestes istæ dapes præbent, nempè vt earum succo non tantùm viuamus, sed etiã crescamus & adolescamus, dum perfecti tandem, vltimo videlicet illo die, reddamur. Et hîc quoque peto à vestris Excellentijs vt quædam ad vos maximè pertinẽtia æquis animis ex me audiatis. Si nos quos adhuc audiuistis, & à quibus geniti estis in Domino, vera & sancta docere vobis persuasistis, ne, quæso, patimini vos ab ijs vel tantillum abduci. Neque id ego temerè moneo. Etsi enim mihi notum est animi vestri robur, tamen quis sit quorundam vestrę saluti insidiantium astus, quę impudentia, quæ improbitas, noui. De apertis illis veritatis hostibus non loquor, sed Simones illos intelligo, partim mediam nescio quam religionem fabricantes, partim etiam ex infœlicibus illis de Cœna Domini contentionibus occasionem serendæ inter vos discordiæ captantes. Quid enim (inquiunt) an idem est Ecclesiam Dei transformare atque reformare? an nihil viderunt Patres? an soli isti nescio qui sapiunt? an isti non sunt quos doctissimi quique sacramentarios vocant, ac detestantur? Nos verò quid ad hæc respondeamus vobis non est ignotum: nec vnquam recusabimus coram vniuerso mundo nostræ quã isti vocant transformationis causas reddere. Quid autem istiusmodi homines captent mirum ni omnibus sit perspectum, quum alij quidem palàm perditissimis Euangelij

Christi inimicis seruiant, alij multiplici apostasia sint celebres alij quæ sua sit inconstantia & futilitas, aut certè quàm nulli sint iudicio præditi, tota vita mundo patefecerint, quum totos triginta annis nondũ didicerint in religione non esse fluctuandum. Ab his igitur vobis maximè cauendum esse præmonet. Cauebitis autem si in ea quam ex fidis vestris pastoribus accepistis fide, tot martyrum sanguine obsignata, & cuius confessio plana & perspicua edita est, perseuerantes, pestes istas vel statim abegeritis: vel si semel audire constituistis, adhibitis ijs pastoribus audiatis à quibus illorum fraudes patefieri, & mendacia conuinci possint.

Neq; causa vlla est cur ista vos perturbent. Hanc enim Ecclesię conditionem esse Dominus ipse ac præceptor noster sedulò nos admonuit, & perpetua omnium temporũ experientia confirmat. Sic nostris temporibus exorti sunt Anabaptistæ in plurimas sectas diuisi: sic hodie eousque efferbuit quorundam in manifestis erroribus defendendis pertinacia, vt iam apertè Christi naturas cum Nestorio dissoluant, proprietates verò cum Eutychete confundant: quorum etiam pestilentes quosdam libros Gallicè quoq; iam conuersos esse præmonet. Alibi in Polonia exorti sunt execrabiles Tritheitæ, quam penè totam deuastarunt. Cudit etiam clandestina quædam ali Satanas, aduersus quæ necesse est vt sinceritate & simplicitate Christianæ quam accepistis doctrinæ, resistatis.

Iam verò quoniam neque offendiculis quibus ira Dei prouocari solet, obsisti, neque hæreses quibus vera doctrina opprimitur, maturè aboleri, nisi vera ac legitima Ecclesiasticæ disciplinæ ratione instituta, possunt: idcircò illud quoque à vobis peto per Filij Dei nomen, illud, inquam, vos obtestor, ne disciplinam istam tanquam humanum aliquod commentum repudietis, sed vt diuinam ordinationem, sine qua necesse est totum ædificium corruere, omni studio & animi contentione stabiliatis, & semel stabilitam retineatis. Quid enim? annon altera hæc est Verbi Diuini pars? Certè qui hoc negat, solem negat meridie lucere. Et, quæso, quæ tandem Respublica, quæ ciuitas, quæ familia & domus non statim dissoluetur, nisi legum vinculis adstringatur? An verò Christianam Ecclesiam omnis

pietatis

pietatis & honestatis magistram, in nequitię & licentiæ ludum transformari patiemur? Atqui sublata illa de qua loquor disciplina, si quiuis ad docendum verbum admittatur, si in pastorum doctrinam & mores non inquiratur, si quiuis promiscuè ad Sacramentorum vsum recipiatur, si cum offendiculo peccantes redarguere, si contumaciter sese opponentes seuerè coercere, ac tandem etiam, (si ita opus est) exemplo Apostoli, ne reliquos sua contagione inficiant, ex grege extrudere nō licebit, nisi etiam pauperū ratio habeatur, & ex ordine à Spiritu sancto instituto eleemosynæ administrentur: nisi denique omnia in Dei domo ritè & ordine fiant, quid aliud mox erit Ecclesia, maxima ex parte, quàm hominum audacissimorum & ad omne flagitium proiectorum coitio? At enim, inquiunt nonnulli, hæ sunt magistratuum partes. Quasi verò nos vel περὶ τῆς βιωτικῆς, siue de ijs quæ sunt huius seculi, velimus in Ecclesiastico conuentu vllo modo disceptari, vel ipsos pastores aut quosquam alios eorum more quos Catholicos nunc vocant, Magistratuum iurisdictioni & imperio eximamus. Quis me (inquiebat Christus ijs respondens qui pro diuidenda hæreditate ipsum interpellabant) vestrū iudicem constituit? At ille idem inquit, Qui Ecclesiam non audierit, sit vobis tanquam ethnicus & publicanus. Distinguenda sunt igitur quæ Dominus distinxit, non autem tollenda quæ stabiliuit: imò verò tantùm abest vt hæc disciplina, siquidem legitimè (id est ex vno Dei verbo) constituatur, Magistratuum authoritatem imminuat, vt è contrario vel maximè stabiliat: quum nulla res æquè publicam tranquillitatem tueri possit atque illud vnum, si omnium conscientiæ in Dei timore contineantur. At metuendum est ne pontificia illa tyrannis rursus in Ecclesiam inuehatur. Ita est profectò. Sed stultorum est (vt inquit ille) sic vitare quædam vitia vt in contraria incurras. Itaque vt hominum tyrannidem vitemus, non excutiendum sed recipiendum est iugum illud Christi, solis prophanis & impijs ingratum, bonis autem & pijs longè suauissimum. Magistratus autem, vosque adeò quos Dominus Ecclesiæ suæ nutritios ex Regiæ maiestatis edicto constituit, tantum abest vt quorundam exemplo pro laicis (quos isti vocant) habea-

mus,& ab iſta de qua loquor diſciplina alienos eſſe arbitremur, vt è contrario veſtrum iſtud præcipuum munus eſſe censeamus, turbulentos Eccleſiæ cõtemptores quam ſeueriſſimè vindicare, vtque purus Dei cultus vigeat pro veſtro imperio procurare. Quumque presbyterium non tantùm ex paſtoribus, ſed ex ijs quoque conſtitutum eſſe oporteat, à quibus ipſi etiam paſtores quum opus eſt coerceri poſſint, quis ita eſt inſanus, vt in deligendis presbyteris ſummam eorum rationem haberi nolit, qui præterquàm quòd à pietate commendantur, authoritate etiam & dignitate in Eccleſia præſtent?

Sed de his fortaſſe nimium multa, apud vos præſertim, de quorum egregia voluntate nolim quidem ego vel tantillum dubitare. Tandem igitur finem ſcribendi facio,& Deum Optimum Maximum precor vt te (Illuſtriſſime Princeps) voſque cæteros illuſtres & generoſos Dominos, excellenti illo ſuo Spiritu indutos, veraque Filij ſui notitia & excellentiſſimis quibuſque donis magis ac magis ornatos, potenti ſua virtute fulciat: vt magnum illud opus quod per vos inchoauit, ad plenam cœleſtis regni ſui inſtaurationem, quàm fœliciſſimè, immortali cum veſtra laude & gloria, perficiat. Geneuæ, decimo Calendas Martias. Anno à Chriſto pro nobis incarnato, M. D. LXV.

EVAN-

EVANGELIVM [a] SECVNDVM MATTHÆVM.

CAPVT. I.

1 *Quod Iesus sit Messias ille promissus Seruator patribus.* 18 *Christi natiuitas.*

1 ‖[1] Liber [b] generationis Iesv Christi, filij Dauid, [c] filij Abraham.

2 ‖ Abraham genuit Isaac ‖ Isaac autem genuit Iacob. ‖ Iacob autem genuit Iudam, & fratres eius.

3 Iudas autem genuit Phares & Zarã è Thamar. ‖ Phares autem genuit Esrom. Esrom autem genuit Aram.

4 Aram autẽ genuit Aminadab, Aminabab autem genuit Naasson. Naasson autẽ genuit Salmon.

5 Salmon autem genuit Booz è Rachab. Booz autem genuit Obed è Ruth. Obed autem genuit Iesse.

6 ‖ Iesse autem genuit Dauid regem *illũ*. ‖ Dauid autem *ille* rex genuit Solomonem ex ea quæ *fuerat vxor* [d] Vriæ.

a Id est traditũ ac scriptum. proprie enim loquitur qui Deũ, huius Euãg. authorem vocat, scriptorẽ Mattheũ.

CAP. I.

Luc. 3. 24.

1 Iesus Christus ortus est ex Abrahamo, & ex familia Dauid, sicut Deus promiserat.

Genes. 21. 2.
Genes. 25. 24.
Genes. 29. 35.
Genes. 38. 27.
1. Paral. 2. 5.

b Id est, Genealogia Iesu Christi vel recensio maiorũ, ex quibus est ortus Christus. Nam liber hoc loco, est recẽsio ex Hebræorũ idiotissimo: vt Genes. 5. i. liber generationum.

Ruth 4. 18.
1. Reg. 16. 1. & 17. 12.
2. Reg. 12. 24.

c Qui sub Christus est etiam filius Abraham. Non autem temere factum est, vt Christus peculiariter vocetur filius Abrahami, ac Dauidis, quasi non tam ex ijs qui intercesserunt fuerit oriundus, quam verus & proximus illorum duorum filius promissionis & fidei virtute. d Hæc circa regni exordia deformitas facere debuit, ne Iudæi in carne gloriarentur.

3.*Reg.*11.43.
1.*Paral.*3.10.
4.*Reg.*20.21.& 21.18.
1.*paral.*3.13.
4 *Reg.*23.34.& 24.1
2.*Paral.*36.4.
4.*Reg.*24.6.
2.*par.*36.9.
1 *paral.*3.16.
1.*Esd.*3.4.& 5.2.

7. ||Solomon autem genuit Roboam. Roboam autem genuit Abia. Abia autem genuit Asa,

8 Asa autem genuit Iosaphat. Iosaphat autem genuit Ioram. Ioram autem genuit Hoziam.

9 Hozias autem genuit Ioathan. Ioathan autem genuit Achaz. Achaz autem genuit Ezechiam.

10 ||Ezechias autem genuit Manasse. Manasses autem genuit Amon. Amon autem genuit Iosiam.

11 ||Iosias autem genuit Iechoniam & fratres eius, [c] in transportatione Babylonyca.

12 Post transportationem autē Babylonicam, ||Iechonias genuit Salathiel. ||Salathiel autem genuit Zorobabel.

13 Zorobabel autem genuit Abiud. Abiud autem genuit Eliacim. Eliacim autem genuit Azor.

14 Azor autem genuit Sadoc. Sadoc autem genuit Achim. Achim autem genuit Eliud.

15 Eliud autem genuit Eleazar. Eleazar autem genuit Matthan. Matthan autem genuit Iacob.

16 Iacob autem genuit Ioseph virum Mariæ, ex qua genitus est IESVS, qui dicitur [g] Christus.

17 [f] Vniuersæ igitur progenies ab Abraham vsque ad Dauid, progenies quatuordecim: & à Dauid vsq; ad trāsportationem Babylonicam, progenies quatuordecim: & à transportatione Babylonica vsq; ad Christum, progenies quatuordecim.

18 [a] IESV verò Christi natiuitas ita fuit. ||Nam quum mater eius Maria [g] desponsa esset Ioseph, priusquam ipsi conuenissent, inuenta est [h] prægnans

2 Christus, id est vnctus, est enim verè rex, sacerdos & propheta, verus Immanuel ac proinde Iesus (id est Seruator) ex Spiritu sancto conceptus est in virgine, sicut prædictum fuit à Prophetis.

c Id est, incidit transportatio in tēpora Iakimi et Iechoniæ: nā Iechonias natus erat ante trāsportationem.

*Luc.*1.27.

f Omnes isti suis gradibus prout alius alium genuit, in hac familiæ Dauidis descriptione enumerati, cum autem Matt. in tres classes distribueret Christi genealogiam, & singulis attribueret quatuordecim capita, liberum sibi fecit quorundam nomina præterire, vt obseruare est supra, in Ioram & Hosia. Deut. 24.

g Sponsione tantum promissa. Neque enim in eandem domum conuenerant: tamen quod ad fidem coniugij, simul ac puella viro promissa erat, Iudæi instar legitimæ vxoris habebant. h Ad verb. in vtero habere, sub. fœtum.

esse

esse ex Spiritu sancto.

19 Porrò Ioseph vir eius quum esset iustus, & nollet eam ‖ [i] ignominiæ exponere, voluit clàm eam dimittere.

20 Hæc autem quum [k] cogitasset, ecce, Angelus Domini [l] in somnio apparuit ei, dicens, Ioseph fili David, ne metuito [m] accipere Mariam [n] vxorem tuam. Nam quod in ea [o] genitum est, ex Spiritu sancto est.

21 [3] Pariet autem filium, ‖ & vocabis nomen eius IESVM. Ipse enim ‖ [p] liberabit populum suum ex peccatis [q] ipsius.

22 (Totum hoc autem factum est vt [r] implerétur quod ait Dominus per Prophetam, dicentem

23 ‖ Ecce, Virgo [s] illa [t] prægnans erit, & pariet filiũ, & vocabis nomen eius Emmanuel: quod est, si interpreteris, Nobiscum Deus)

24 Experrectus autem Ioseph ex somno, fecit vt ei imperarat Angelus Domini, & accepit vxorẽ suam.

25 Sed non cognouit eam [u] quousq; peperisset Filiũ [x] illum suum primogenitum: vocauítque nomen eius IESVM.

3 Christus ex eadẽ virgine incorrupta natus est, & Iesus vocatus ab ipso Deo per Angelum.

Luc.1.31.

i Potest etiam reddi, exemplum in ea fieri.

Act.4.11.

k Apud se statuisset.

l Nocturna visione.

m A parentibus videlicet vel à cognatis traditã.

n Quæ tibi pro vxore pacta est.

Esa.7.14.

o E substantiæ matris, à Spiritu sancto. Nam hoc verbum Hebr. Græc. & Latin. de ijs etiam dicitur in quorũ ortu nullus pater interuenit. *p Liberabit, est autem interpretatio nominis Iesu.* *q Eorum, id est, populi, collectiuè.* *r Præstaretur.* *s Per excellentiam additur articulus in Hebræo & Græco contextu.* *t Ad verb. in vtero habebit, scilicet fœtum.* *u Particula quousque siue donec, Hebræis de futuro etiam tempore negat, aut affirmat, vt Michol nõ sustulit liberos vsque ad diem obitus sui. 2. Sam. 6. 23. infrà vltimo cap. ecce, vobiscum sum vsque ad consummationem seculi.* *x Græcus articulus non est otiosus, & de eo filio agi significatur, cuius ante facta mentio est ab Angelo: nõ autem vt filius hic ab alijs filijs Mariæ distinguatur quos nullos fuisse credimus.*

CAP. II.

1 *Magi primitiæ Gentium Christum adorant.* 14 *Fugit Ioseph cum Iesu & matre in Aegyptum.* 16 *Herodes pueros occidit.*

CAP.II.
Luc 2.6.

1 Christus pauperculus puer in præsepi reclinatus, & à suis neglectus, nihilominus celebre testimonium habet suæ diuinitatis è cælo & regiæ maiestatis ab exteris: quòd etiam ab eis ipsis à quibus non agnoscitur, tamen inprudenter approbatur.

2 Christus vixdum natus, incipit prò nobis crucifigi, tum in sese, tum in mẽbris suis.

Mich.2.5.
iohan 7.44.

1 QVum [1] || ergo natus esset Iesus in *ea* Bethleem [a] *quæ est* Iudææ, temporibus Herodis regis, ecce [b] magi ab Oriente aduenerunt Hierosolyma,

2 Dicentes, Vbi est ille rex Iudæorum qui natus est? vidimus enim eius stellam in Oriente, & venimus vt adoremus eum.

3 His autem auditis, Herodes rex [c] turbatus est, & tota Hierosolyma cum eo.

4 Et conuocatis omnibus [d] principibus Sacerdotum & [e] Scribis populi, percontatus est ab eis vbi Christus nasceretur.

5 At illi dixerunt ei, In *ea* Bethleem *quæ est* Iudææ: Sic enim scriptum est per Prophetam,

6 ||Et tu Bethleem terra Iuda, nequaquam [f] minima es inter duces Iuda. ex te enim exibit dux [g] qui pascet populum illum meum Israël.

7 Tum Herodes clàm vocatis magis, [h] exquisiuit ab eis quo tempore stella apparuisset.

8 Et eis Bethleem dimissis, dixit, Profecti illuc, penitus exquirite de puerulo: postquam autẽ inueneritis, renuntiate mihi, vt & ego veniam & adorem eum.

9 Ipsi verò audito rege, profecti sunt. & ecce, stella quã viderant in Oriente, præibat eis, donec venit, stetítque supra *locum in* quo erat puerulus.

10 Visa autem stella gauisi sunt gaudio magno valdè.

11 Et ingressi domum, inuenerunt puerulum cum Maria matre ipsius: & procidentes [i] adoraue-

a Ad differentiã alterius quæ est in tribu Zabulõ. id est, in inferiori Galilæa.
b Sapiẽtes, Persicũ est nomẽ, quod in bonam partẽ à Persis sumitur.
c Multum cõmotus, quia alienigena vi regnũ occuparat: Iudæi autẽ turbati quia improbitas res est vesana atq; dementis. *d Primarijs Sacerdotibus, id est, ijs qui erãt de familia Aaronis in 24. classes distributi. 1. Paral. 24. 5. & 2. Paral. 36. 14.* *e Qui legẽ interpretabantur populo, Hebræi enim deriuãt à verbo quod enarrare significat.* *f Etiamsi sit exiguũ oppidulum, futura es tamen Messiæ ortu nobilissima ac celeberrima.* *g Qui reget & gubernabit: Reges enim eleganter dicuntur populi pastores.* *h Certè & explorate cognouit.* *i Humilis & abiectæ veneration is gestus.*

runt

runt eum: apertísque [k] thesauris suis obtulerunt ei munera, aurum, & thus, & myrrham.

12 Et [l] diuinitus admoniti in somnio ne reuerterentur ad Herodem, per aliam viam regressi sunt in regionem suam.

13 [2] Ipsis autem regressis, ecce, Angelus Domini apparet in somnio Ioseph, dicens, Experrectus accipe puerulũ & matrem eius, & fuge in Ægyptũ: & esto illic v. quedũ dixero tibi. Futurum est enim vt Herodes quærat puerulum, ad eum perdendum.

14 Ille verò experrectus accepit puerulum & matrem eius nocte, & secessit in Ægyptum.

15 Et fuit illic vsque ad [m] obitum Herodis: vt impleretur quod ait Dominus per Prophetam dicentem, ‖ Ex Ægypto vocaui Filium meum.

16 Tum Herodes quum vidisset *se* illusum esse à magis, excanduit valdè: & missis *carnificibus* interemit omnes pueros qui erant in Bethleem, & in omni confinio [n] eius, à bimulis & inferioribus, secundùm tempus quod exquisierat ex magis.

17 Tunc impletum fuit quod ait [o] Dominus per Hieremiam Prophetam, dicentem,

18 ‖ [p] Vox in Rhama audita est, lamẽtatio & fletus, & eiulatus multus, [q] Rachel plorãs filios suos: & noluit cõsolationẽ admittere *de eo* quòd nõ sint.

19 [r 3] Quum autẽ obijsset Herodes, ecce, Angelus Domini in somnio apparet Ioseph in Ægypto,

20 Dicens, Experrectus accipe puerulum & matrem eius, & proficiscere in terram Israël. Mortui sunt enim qui petebant [s] animam pueruli.

3 Christus extincto tyranno, ex Dei prouidẽtia educatur Nazarethæ, vt ex ipso etiam gentili nomine quod ipsi propterea tributum est, constet eum esse verum illũ Domini Nazaræum. *Osee* 11. 1.

k Reconditis opibus quas attulissent. l Significatione diuina, etiam cum nihil rogassent. Nam χρηματίζεσθαι *is dicitur, quem Deus colloquio suo dignatur etiamsi nihil tale quærat aut expectet.*

Hier. 31. 15.

m Ad mortem, vtitur enim dictione quæ finem significat, cæterũ in Ch. pers. denuo sibi Ecclesiã gignit Deus. Nunc enim ex Aegypto prodit Eccles. in suo cap. vnde totum corpus eductum fuerat. n Bethleem. o Non vult autem Matt. prædixisse Deum quid esset facturus Herodes: sed luctum qui in Beniamitis iam olim fuerat, Chr. aduentu renouatum esse. p Id est, vox lamentationis, fletus & eiulatus. q Id est, Tota illa vicinia Bethleemitica, nam in via ducente in oppidum hoc, cuius & Ephrata nomen habet à soli fertilitate & copia frugum, Rachel Iacobi coniux in partu mortua sepultaq; fuit. r Ad verbum finiuisset sub. vitam, sic quæ-rere & oppetere Latinis sub. mortem. s Id est, Vitam, Hebraismus.

21 Ille verò experrectus accepit puerulum & matrem ipsius, & venit in terram Israël.

22 Quum autem audisset Archelaũ regnare in Iudæa pro Herode patre ipsius, timuit illuc abire; verùm diuinitus admonitus in somnio, secessit in partes Galilææ.

s Sibi domicilium elegit, id est, firmam stationem.

23 Et quum eò venisset, [s] habitauit in vrbe quæ dicitur Nazareth: vt implererur quod dictum est per Prophetas, fore vt Nazarenus vocaretur.

CAP. III.

1 Iohannes concionatur. 4 Vestitus & victus ipsius. 5 Baptizat. 8 Fructus pœnitentiæ. 10 Securis ad radicem. 12 Ventilabrum, palea. 13 Christus baptizatur.

CAP. III. *Mar.* 1 4. *luc.* 3. 3. *Mar.* 1. 2 3. *Esa.* 40. 3. *marc.* 1. 3. *luc.* 3. 4, *ioh in.* 1. 23.

1 Iohannes singulari sanctimonia & extraordinaria vitæ austeritate omniũ oculos in se conuertens, Christo statim sequuturo, veluti viam præparat, sicut Esaias prædixerat, summam Euangelij plenius mox tradendi prænuntians. 2 Nihil æquè nobis viam ad misericordiam & salutem præcludit quam nostræ iustitiæ opinio. 3. Vera resipiscentia, est res interior, quæ in mente & animo sedem habet. 4. Patrum fides incredulos filios nihil iuuat, nec propterea tamen Deus in suo cum sanctis patribus fœdere mendax euadit.

1 TEmporibus ‖ [a] autem illis adfuit [1] Iohannes Baptista, prædicans [b] in deserto Iudeæ.

2 Dicénsq;, Resipiscite. appropinquauit enim [d] regnum cœlorum.

3 Nam hic est ille de quo dictum est per Esaiã Prophetam, dicentem, ‖ Vox clamantis in deserto Parate viam Domini, [c] complanate semitas eius,

4 ‖ Ipse verò Iohannes habebat vestimentum suum è pilis camelorum, & zonam coriaceam cir-

a Ad verbum diebus, Hebr. non autem illis diebus quibus Nazareth Ioseph commigrauit, sed longo post tempore circiter. 25. post annis. 30. enim ætatis anno baptizatus fuit Iesus à Iohanne, illis igitur diebus quibus incola fuit adhuc Iesus vrbis Nazareth. b In regione saltuosa, quæ tamen incolas reciperet, vt Zachariam, Luc. 1. 40. illic fuit domus Ioab. 1. Reg. 2. 34. & huius deserti sex oppida numerantur. Ios. 15. 61. c Metanoein, *mutari significat animo & mente, idque in melius. d Regnum Messiæ, cuius gubernatio planè erit cœlestis. e Planum & æquabile iter facite.*

cum

cum lumbos suos, alimentum autem eius erat [f] locustæ & mel agreste.

5 ‖ Tunc exiuit ad eum [g] Hierosolyma, & tota Iudæa, totáq; regio circumiacens Iordani:

6 Et baptizabantur ab eo in Iordane, [h] confitentes peccata sua.

7 [2] Quum vidisset autem multos ex Pharisæis & Sadducæis venientes ad baptismum suum, dixit eis, ‖ Progenies viperarum, quis vobis præmonstrauit vt fugeretis à futura ira?

8 [3] Ferte igitur fructus conuenientes resipiscentiæ.

9 [4] Et ne [i] putate *vobis* dicendum apud [k] vosipsos, ‖ Patrem habemus Abraham: dico enim vobis, Deum posse etiam ex lapidibus istis excitare liberos Abrahamo.

10 ‖ Iam verò securis ad radicem arborum posita est: omnis igitur arbor non ferens fructum bonum, exciditur & in ignem abijcitur.

11 ‖ [5] Ego quidem baptizo vos aqua [l] ad resipiscentiam: is verò qui ponè me venit, validior me est, cuius non sum dignus qui soleas portem: ipse vos baptizabit Spiritu sancto & [m] igni.

12 ‖ [6] Cuius ventilabrũ in manu ipsius, & perpurgabit aream suam: & coget triticum suum in horreum, paleã autem exuret [n] igni inextinguibili.

13 ‖ [7] Tunc aduenit Iesus à Galilæa in Iordanẽ

Mar.1.5. luc.3.7.

5 Ne in signis quidẽ à Deo salutis nostrę causa institutis vel in eorũ administris hærendum est: sed assurgẽdum est ad eam ipsam, i. ad Christum, intus sua vnius vi efficiẽtem quod exterius figuratur.

Infrà.12.34. Ioh.8.39, act.13.26.

6 Impiorũ triũphi sempiterno cruciatu terminabuntur.

Mar.1.8. luc.3.17. ioh.1.26, act.1.5.& 11.16.& 19.4. Mar.1.9. Luc.3.7.2.

7 Christus nostrũ baptismum in sese sanctificat.

f Locusta cibus fuit quibusdã Orientalibus, qui dicti sunt acridophagi, *id est, locustiuoræ, Eust. in od.9. g Hierosolymitæ h Agnoscẽtes ex gratuita remissione se salutẽ consequi. i Ne existimetis causam esse cur de Abrahamo superbiatis, k In cordibus vestris, sic.2. Maccha.8. Admonet superbos homines seipsos fallere, dum putant Deum aliam Ecclesiam transferre non posse, cum ille rationibus non careat quibus eũ perpetuet nõ minus arcanis quã si ex lapidibus filios sibi erearet. l Externum signũ de vita in melius cõmutanda admonebat, & obsignabat eorum in Christum insitionem, qua fit, vt vetus homo moriatur, & nouus exurgat. Ro.6. m Hic nomen ignis est vice epitheti transfertur autẽ ad spiritũ, quia sordes nostras non minus purgat quam aurum ignis excoquitur. n Hoc ignis tormentũ nec sensu nec verbis hodie exprimendũ notatur: sed quod extremo die solida vrione reprobos torquebit.*

8 Christi plena cõsecratio & initiatio ad Mediatoris munus, Patris ipsius voce & visibili sancti Spiritus symbolo declaratur.

1.Pet.1.17, coloss.1.13.

ad Iohannem, vt baptizaretur ab eo.

14 At Iohānes obnixè [o] prohibebat eũ, dicens, Ego necesse habeo à te baptizari, & tu venis ad me?

15 Respondens autem Iesus dixit ad eum Omitte *me* nunc. ita enim decet nos implere [p] omnẽ iustitiam. Tunc omittit eum.

16 Et baptizatus Iesus ascendit statim ex aqua: & ecce aperti sunt [q] ei cæli, & vidit Spiritum Dei descendentem tanquam columbam, & venientem super ipsum.

17 [8] Et ecce vox è cælis, dicens, ‖ Hic est Filius ille meus dilectus in quo [r] acquiesco.

o Verbis videlicet vrgendo, ne id faceret.

p Legitimas obseruationes.

q Iohanni vel etiam Christo. Nam nõ modo vtrique visum est hoc signum, sed etiã circunstanti turbæ, quod sequens Patris cœlestis oratio satis declarat. Luc.3.21.22.

r Græcum verbum, significationem habet præclaræ existimationis, & eius quod valdè placet: dicit itaque Pater, Christum vnum esse, quem quum intuetur, omnem in nos conceptam indignationem deponat.

CAP. IIII.

1 Tentatur Christus. 4 Scripturis conuincit Diabolum. 11 Angeli ei inseruiunt. 18 Prædicat pœnitentiam & se aduenisse. 18 Vocatio Petri & Andreæ. 21 Iacobi, Iohannis. 23 Prædicat Euangelium, & sanat infirmos.

Cap.IIII.

Mar.1.12, luc.4.1.

1 Christus omnibus modis tentatus, semper victor euadit, vt & nos ipsius virtute eundem hostẽ uperemus.

Deut.8.3.

1 TVnc ‖ [1] Iesus subductus fuit in desertum à Spiritu, vt tentaretur à diabolo.

2 Et quum ieiunasset [a] dies quadraginta & noctes quadraginta, postea esurijt.

3 Et quum venisset ad eum tentator, dixit, Si Filius es Dei, [b] dic vt isti lapidès panes fiant.

4 At ille respondens dixit, Scriptum est, ‖ Non è solo pane viuet homo, sed ex omni verbo prodeunte per os Dei.

5 Tunc [c] assumit eum diabolus in Sanctam vrbem, & statuit eum super [d] pinnas templi.

a Continuos, nam quartus casus solet fere continuum tempus indicare. Singulare autem miraculum edidit Deus, cum filium suum exemit à necessitate edendi, vt de Mose legitur. Exo.24.12. b i. Iube, cùm enim dicit Deus, perinde est atque si imperaret. c Græc. acceptum adducit, vel transfert. d Ambitum illum quo planum templi tectum ambiebatur, nequis inde posset decidere, sicut cautum erat. Deut.22.8.

6 Dicítque

6 Dicítq; ei, Si Filius es Dei, deijce teipſum deorſum: nam ſcriptum eſt, ‖ Quia Angelis ſuis mandabit de te, & *ipſi* tollent te in manus, nequãdo offendas ad lapidem pedem tuum.

7 Dixit ei Ieſus, Viciſſim ſcriptum eſt, ‖ Non [e] tentabis Dominum Deum tuum.

8 Rurſum aſſumit eum diabolus in montem ſublimem valdè, & oſtendit ei omnia regna mundi & gloriam eorum.

9 Dicítque ei, Hæc omnia tibi dabo ſi procidens adoraueris me.

10 Tunc dicit ei Ieſus; Abi Satana: ſcriptũ eſt enim, ‖ Dominũ Deũ tuũ adorabis, & ei ſoli ſeruies.

11 Tunc omittit eum diabolus: & ecce, Angeli accedebant, & miniſtrabant ei,

12 [2] ‖ Quum audiſſet autem Ieſus Iohannem [f] traditum eſſe *in cuſtodiam*, rediit in Galilæam.

13 Et relicta Nazareth, venit & habitauit in [g] Capernaum, *vrbe* maritima in finibus Zabulon & Nephthalim:

14 Vt impleretur quod dictum eſt per Eſaiam Prophetam, dicentem,

15 ‖ Terra Zabulon & terra Nephthalim *ad* viam [h] maris ſecundũ Iordanem, [i] Galilæa Gentium:

16 Populus [k] poſitus in tenebris, vidit lucem magnam: & poſitis in regione & vmbra mortis, lux exorta eſt.

17 ‖ Ex eo tempore cœpit Ieſus prædicare, & dicere, Reſipiſcite, [l] appropinquauit enim regnum cælorum.

18 [3] Ambulans autem Ieſus ad mare Galilææ,

Pſal. 90.12. *Deut.* 6.16.

2 Ceſſante præconis voce, ſeſe patefaciens Dominus, plenam lucem infert mundi tenebris, gratuitam peccatorum remiſſionem reſipiſcentibus offerens. *Deut.* 6.13. & 10.20. *Mar.* 1.13, *luc.* 4.14, *ioh.* 4.43.

3 Chriſtus de ſuo à nobis receſſu aliquãdo futuro maturè cogitans, iam ab ipſis initijs ſuæ prædicationis, diſcipulos ſibi diuinitus aſciſcit, paupercules quidẽ illos & planè rudes, ſed eorum quæ vidiſſent & audiſſent tanto minus ſuſpectos teſtes futuros. *Eſa.* 9.1. *Mar.* 1.15.

e Ad verbum, non pertentabis. Tentamus autem Deum cum media ab eo conſtituta relinquentes, ad noſtra figmenta confugimus. Tentat verò nos Deus cum animos noſtros probat atque explorat. f Coniectum in carcerem, *ad verbum* traditũ ſub. cuſtodia. *g* Quæ multo celebrior erat quàm Nazareth. *h* Tiberiadis, *vel quod ea regio tenderet* Tyrũ verſus *ad mare mediterraneũ. i* Sic dicta quòd victa eſſet Tyrijs & Sidonijs, *et quòd in ea parte* Solomõ cõceſſiſſet Tyriorũ regi viginti vrbes. 1. Re. 9.11. *k id eſt*, Qui verſabatur. *l Ad vos peruenit.*

4 Christus corporales morbos sanans, spirituale & saluificã suam virtutẽ in animis credentium obsignat.

vidit duos fratres, Simonem qui dicitur Petrus, & Andream fratrem eius, iacientes rete in mare. (erant enim piscatores.)

19 Et dicit eis, Sequimini me, & faciam vos piscatores hominum.

20 Illi verò statim omissis retibus, secuuti sunt eum.

21 Tunc progressus illinc, vidit alios duos fratres, Iacobum filium Zebedæi, & Iohannẽ fratrem eius, in nauigio cum Zebedęo patre suo, sarcientes retia sua: & vocauit eos,

22 Illi autẽ statim omisso nauigio & patre suo, secuuti sunt eum.

23 [4] Et circumijt totam Galilæam Iesus, docens in [m] synagogis [n] ipsorum, & prædicans Euangelium [o] regni, & sanans [p] quemuis morbum & quemuis [q] languorem in populo.

24 Tũc exijt [r] fama eius in totã Syriam: & obtulerũt ei omnes malè affectos, varijs morbis [s] & cruciatibus detentos, & [t] dæmoniacos, & [u] lunaticos, & [x] paralyticos: sanauítque eos.

25 Et secuuta est eum turba multa, à Galilęa ac Decapoli & Hierosolymis & Iudæa, & *regionibus* trans Iordanem *sitis*.

m Cœtibus & conuentibus sacris.
n Galilæorum.
o Messiæ.
p Id est, Omnis generis morbos, non autem singulos.
q Propriè significat ignauiam stomachi, sed hîc sumitur pro ijs morbis quo qui sunt correpti, languent & cõtabescunt.
r Ad verbum auditio, metonymicè, id est, fama
s Basanos *propriè, est coticula qua aurum exploratur: transfertur ad quascunque quæstiones tormentorum, hoc loco sumitur pro morbis qui acerrimè ægrotos excruciant.* *t Qui malis spiritibus vexantur, Dæmon enim in Scriptura in malam partem sumi solet, etsi alias sit nomen commune.* *u Qui ad conuersiones lunares acribus morbis corripiuntur.* *x Enervatos, languentibus & debilitatis corporis membris,*

CAP. V.

1 *Qui beati,* 13 *Apostoli sal & lux mundi.* 14 *Vrbs suprà montem posita.* 15 *Lucerna.* 16 *Opera bona,* 19 *Mandatorum Christi impletio.* 21 *Occidere quid.* 23 *Reconciliatio sacrificijs præfertur.* 27 *Adulterium.* 29 *Oculi erutio.* 30 *Manus abscissio.* 31 *Libellus abscessionis.* 33 *Non iurandum.* 43 *Inimici diligendi,* 48 *Perfectio.*

1 Quum

Cap. v.

1 QVum vidisset autem turbam, ascendit in montem: & quum consedisset, adierunt eum discipuli eius.

2 [1] Tunc aperto ore suo docebat eos, dicens,

3 ‖ Beati [a] pauperes [b] spiritu: quoniam ipsorum est regnum cælorum.

4 ‖ Beati qui lugent: quoniam ipsi consolationem accipient.

5 ‖ Beati mites: quoniam [c] ipsi terram obtinebunt.

6 ‖ Beati qui esuriunt & sitiunt iustitiam: quoniam ipsi saturabuntur.

7 Beati misericordes: quoniam ipsis misericordia tribuetur.

8 ‖ Beati mundo corde: quoniam ipsi Deum videbunt.

9 Beati pacifici: quoniam filij Dei [d] vocabuntur.

10 ‖ Beati qui [e] persequutione inuaduntur iustitiæ causa: quoniam ipsorum est regnũ cælorum.

11 ‖ Beati eritis quum conuitiati fuerint vobis, & persequuti fuerint, mẽtientes, & dixerint quiduis mali aduersus vos, propter me.

12 Gaudete & exultate, quoniam merces vestra multa *est* in cœlis, ita enim persequuti fuerunt Prophetas qui *fuerunt* ante vos.

13 ‖ [a] Vos estis sal terræ: quòd si sal infatuatus fuerit, quo [g] salietur? ad nihil valet amplius nisi vt abijciatur foras, & conculcetur à quibusuis.

14 Vos estis [h] lux mundi. Non potest vrbs oc-

1 Christus docet summũ bonum in huius vitæ commodis & rebus secundis positum nõ esse, sed in cœlo esse repositũ ijs qui vt à reliquis miserabiliter & modis omnibus ideò vexentur quòd nolint eorum mores imitari, nihilominus in Dei voluntate sponte acquiescunt, & quibusuis prodesse studeant.

Luc. 6. 20.
Luc. 6. 21.
esa. 61. 23.
Psal 37. 11.
Esa. 65. 13.
Psal. 14. 4.
1. *Pet.* 3. 14.
1. *Pet.* 4. 14.
Mar. 9. 50,
luc. 14. 34.

2 Verbi præsertim ministros necesse est (nisi velint omniũ esse miserrimi) hanc viam ad summum bonũ, & verbis & reipsa cæteris cõmonstrare.

a Paupertatis nomine, intelliguntur omnes coniunctæ cum ea miseriæ. b Quorũ spiritus domiti sunt & qui sese Deo subijciunt. c Si hæreditatis iure possidemus cælum, & idcirco hæredes sumus quia in Christo gratis adoptati per fidem, vti quæso merita quæ tantopere iactantur? d Erunt Hebr. e Persequutione exagitati. f Doctrina vestra esse debet sinceritate & integritate efficax, quæ si talis non sit, in sua futilitate contemnetur & refutabitur. g Quid supererit quo vti possitu ad saliendum, sic Latini fatuos, insulsos vocant. h Participando verã lucem, lucetis.

Mar.4.21.luc. 8.16.& 11.33. 1.*Pet.*2.12. *Luc.*16.17. *iac.*2.10.

3 Christus non venit vt nouam quampiam iustitiæ & salutis rationem in mundum inueheret, sed partim vt quod ceremonijs erat adumbratum, reipsa impleret, liberatis per gratiam hominibus à maledictione Legis: deinde vt verum obedientię à Lege præscriptæ vsum doceret, atque adeò vim obediendi mẽtibus insculperet.

*Luc.*11.39. *Exod.*20.12. *deut.*5.17.

4 Incipit à vera Legis expositione, quam vetustis quidẽ sed falsis Scribarum commentis opponit, nedũ vt vel minimum præceptorũ Patris velit abolere. 5 Sexti præcepti vera expositio.

cultari suprà montem posita.

15 ‖ Neque accendunt lucernã & ponunt eã subter modium: sed in [i] candelabrum, & splendet omnibus qui sunt in domo.

16 ‖ Ita splendeat lux vestra coram hominibus, vt videant vestra bona opera, [k] glorificéntque Patrem vestrum qui est in cælis.

17 [3] Ne existimate me venisse vt dissoluã legem aut Prophetas: non veni vt dissoluã, sed vt [l] impleã.

18 ‖ [m] Amen quippè dico vobis, Vsquedum præterierit cælum & terra, iota vnum aut vnus apex nequaquam præterierit ex Lege vsquedum omnia facta fuerint.

19 [4] Quisquis igitur [n] soluerit vnum ex mandatis hisce minimis, & ita docuerit homines, [o] minimus vocabitur in regno cælorum: quisquis autem fecerit & docuerit, iste magnus [p] vocabitur in regno cælorum.

20 Dico enim vobis, nisi abundauerit vestra iustitia ‖ plus quàm Scribarum & Pharisæorum, vos nequaquam ingressuros in regnum cælorum.

21 [5] Audistis dictum fuisse antiquis, ‖ Non occides: quisquis autem occiderit, tenebitur iudicio.

22 Ego verò dico vobis, quicunq; irascitur fratri suo temerè, [q] tenebitur [r] iudicio, quicunq; verò dixerit fratri suo, [s] raca, tenebitur [t] cõsessu: quisquis

i Instrumentum erat, eminenti loco positum, cui imponebatur vel infigebatur lucerna. k Gloriam Dei prædicent. l Vt absolutæ euadant prophetiæ, m Verè & certò. n Violauerit vel minimum præceptum Legis. o Nullus censebitur in Ecclesia. p Erit Hebr. q De diuinis iudicijs & peccatorum discrimine differens, orationem ad consuetam ciuilium iudiciorum formam accommodat. certum est enim hic non agi de politicis legibus. r In quo sedebant trium viri qui de pecuniarijs & minimis causis cognoscebant. s Incondita hominis indignãtis vox. t Iudicio quod ex 23. iudicibus constabat, qui de grauioribus causis & capitalibus cognoscebant, sicut summi erant iudices 71. qui de grauissimis causis cognoscebant, vt de tribu integra, vel de summo sacerdote, aut Pseudopropheta.

autem

autem dixerit, fatue, tenebitur [u] gehenna [x] ignis. *Luc.12.58.*

23 [6] Igitur si munus tuum attuleris ad [y] altare, *Exod.20.14.* *Infra.18.8.* *mar.9.47.*
& illic memineris fratrẽ tuum habere aliquid contrà te.

24 Omitte illic munus tuum coràm altari, & abi: primùm reconciliator fratri tuo, & tum veniẽs offer munus tuum.

25 ‖ [z] Esto amicus [a] aduersario tuo citò, dum es in via cum eo: nequando te tradat aduersarius iudici, & iudex te tradat [b] ministro, & in custodiam conijciaris.

26 Amen dico tibi, nequaquam exibis illinc vsquedum [c] reddideris vltimum quadrantem.

27 [7] Audistis dictum fuisse à veteribus, ‖ Non mœchaberis.

28 Ego verò dico vobis, Quicunque aspicit mulierem vt eam concupiscat, iam adulterauit eam in corde suo.

29 ‖ Quod si oculus tuus [d] dexter facit vt [e] tu offendas, erue eum, & abijce abs te. expedit enim

6 Docebant auari Pharisæi placari Deum oblationibus in Lege preceptis, quas ipsi vorabant. Negat contrà Christus Deo gratam esse cuiusquam oblationem qui fratri offenso non satisfecerit: atque etiam affirmat nunquam præfractis istis fratrum contemptoribus patefaciendum esse velut exitum ex ira & maledictione Dei, priusquam fratri penitus satisfecerint. 7 Scortator censetur coram Deo quisquis mulierem concupiscit: ac proinde oculi continendi sunt & membra omnia, omnesque adeò occasiones quibus ad malè agendum commoueri possumus, vel maximis cum damnis sunt vitandæ.

v Gehennæ nomen Hebræis compositum, idem sonat ac vallis Hinnon, id est, Tophet. quo loco Israëlitæ soliti erant inaudita crudelitate suos liberos dijs adolere, vnde factum est vt acciperetur pro loco cruciandis reprobis destinato, Ier. 7. 31.
x Quatuor erant suppliciorum genera Hebræis vsitata, antequam politia ab Herode euerteretur, strangulatio, gladius, lapidatio, ignis: huc ergo respexit Christus, quia ignis summum erat supplicium. quòd ergo mentionem facit iudicij, consessus, & gehennæ, ostendit peccata alia, alijs grauiora esse, sed omnia esse eiusmodi, vt coram Deo graues penas mereantur. *y Accommodat totum hunc sermonem, ad rationem suorum temporum. quibus erectum erat Hierosolymis altare: inepti ergo qui inde altaria extrui colligunt, & vsurpandas oblationes, ineptiores qui quòd de mutua reconciliatione dicitur, ad purgatorium transferant.* *z Præcide omnem inimicitiarum causam.* *a Ad verbum, contra litigatori.* *b Apparitori.* *c Summo iure tecum agetur prou.* *d Dextri oculi & dextræ manus meminit, quia dextræ partes potiores sunt, & expeditiores ad quoduis scelus patrandum.* *e Ad verbum, scandalizat: peccata enim sunt veluti scandala, i. saxa ad quæ impingimus.*

tibi vt pereat vnum ex membris tuis, ac non to-
tum corpus tuum conijciatur in gehennam.

30 Et si dextra tua manus facit vt tu offenda-
excinde eam, & abijce abs te, expedit enim tibi
pereat vnum ex membris tuis, ac non totum cor-
pus tuum conijciatur in gehennam.

31 Dictum est autem, ‖ Quisquis [f] dimiserit vxo-
rem suam, det ei [g] libellum discessionis.

32 Ego verò dico vobis, eum qui dimiserit vxo-
rem suam, extra rationē [h] scortationis, facere vt e-
mœchetur: & cum qui dimissam duxerit, mœchat-

33 [9] Rursum, audistis dictū fuisse veteribus, ‖ Nō
[i] peierabis: sed reddes Domino quæ tu iurauer-

34 Ego verò dico vobis, ne iuretis [k] omninò: neq-
per cœlum, quia thronus Dei est:

35 Neque per terram, quia scabellum est pe-
dum eius, neque per Ieroſolyma, quia vrbs est ma-
gni regis.

36 Neque per caput tuum iures: quia nō pote-
vnum capillum album aut nigrum facere.

37 ‖ Esto autem sermo vester [l] etiam etiam, non
non: quod autem suprà hæc redundat, a [m] malo est.

38 [9] Audistis dictum fuisse, ‖ [n] Oculum pro o-
culo, & dentem pro dente.

39 Ego verò dico vobis, ‖ ne resistatis [o] malo:
sed quisquis te [p] cędet in dextram tuam maxillam
obuerte ei & alteram.

8 Tertij præcepti explicatio aduersus peruersam Scribarum sententiam, qui obliquas siue indirectas iurādi formas excusabant. *Exod.*20.7. *leuit.*19.12. *deut.*5.11. *ac.*5.12. *Exo.*21.24. *leuit.* 24.20. *deu.*9.21, *Leuit.6.29. rom.*12.17. *1.cor.6.7.*

9 Secundæ Tabulæ summam contrà quā docebant Scribæ, sic ostendit accipiendam, vt malū malo retaliare nullo modo liceat, imò potiùs repetitæ iniuriæ sint perferendæ, & ipsis capitalibus hostibus sit benefaciendum.

f Ad verbum, absoluerit. g Ad verbum, abcessionale, libro in quo causa diuorij scripta erat. h Scortatio, hīc sumitur pro adulterio. i Peierare, non significat falsum iurare, sed quod iuraris non præstare. Cic. Offi. 3. k Hoc non ad substantiam sed ad formam, id est, nec directè nec indirectè. l Quod affirmatis nudè affirmetis, quod negatis nudè negetis. m A conscientia mala, vel à Diabolo. n Sub. erue. o Potest exponi in tertio casu, id est, illi qui malus est, vel sexto, id est, per malum, vt sit sensus, ne pensate iniuriam iniuria. p Fuste vel virga, quod ignominiosum est. Non permittit Christus vt vim vi repellamus, sed iubet vt deflectamus ab iniusta violentia, ne impiorum acuere malitiam videamur.

40 Et ei qui velit tecum iudicio contendere, ac tunicam tuam capere, dimitte ei etiam pallium.

41 Et quisquis te [q] angariabit *ad* miliare vnum, abi cum eo duo.

42 ‖ Petenti abs te dato: & volentem mutuari abs te, ne auersere.

43 Audistis dictum fuisse, ‖ Diliges proximum tuum, & odio habebis inimicum tuum.

44 Ego verò dico vobis ‖ diligite inimicos vestros, [r] benedicite ijs qui deuouent vos, benefacite ijs qui oderunt vos, & ‖ precamini pro ijs qui vos [s] infestant & persequuntur vos.

45 ‖ [10] Vt sitis filij Patris vestri qui est in cælis, facit enim vt sol suus exoriatur super malos ac bonos, & pluit super iustos & iniustos.

46 Nam si dilexeritis eos qui diligũt vos, quam mercedem habebitis? nónne & [t] publicani idem faciunt?

47 Et si cõplexi fueritis fratres vestros solũ, quid amplius facitis? nónne & publicani ita faciunt?

48 Estote igitur vos perfecti, vt Pater vester qui est in cælis, perfectus est.

10 Argumenti duplex: vnum à relatis, Qualis pater, tales liberos esse oportet: alterum à comparatis, Præstare oportet Dei filios huius seculi filijs.

Deut.15.8. Leuit.19.18. Luc.6.27. Luc.23.34. act.7.60. 1.cor.4.13. Luc.6.13.

q Nomen Persicum, Herodotus lib.8. angari autẽ dicebantur, quos hodie postas dicimus, hoc interest, quod Persis licebat equos, naues, ipsos denique homines ad cursum rapere: sic angariatus dicitur Cyrenæus ille, qui ad baiulandum crucem adactus est, infra.27.32. r Bene precemini. s Hostium more, & violenta cum contumelia. t Qui vectigalibus præerant, genus hominum Iudæis inuidiosum, quia Romanus (quorum iugum ferebant impatientissimè Iudæi) operam suam locassent, tum vero quod soleant auaritiæ esse dediti publicani.

CAP. VI.

1 *Eleemosyna.* 5 *Oratio.* 14 *Condonandum fratri.* 16 *Ieiunium.* 19 *Thesauri.* 20 *Pauperibus subueniendum* 24 *Deus & diuitiæ.* 25 *Solicitudo de victu & vestitu tollenda.* 33 *Regnum Dei, & eius iustitia.*

CAP. VI.

1 Eleemosynas ambitio irritas facit.

1 ATtendite [1] ne eleemosynam vestram detis coram hominibus, vt spectemini ab eis: alioqui [2] mercedem non habebitis apud Patrem ve-

a Mercedis nomen passim in Scripturis sumitur pro præmio, sed gratuito, ideò frustra à scholasticis opponitur merito vt eius relatiuum.

*Rom.*12.8.

2 Duo in precibus maxima vitia reprehendit, ambitionẽ & inanem garrulitatem.

3 Vera omniũ Christianarum precum summa ac formula.

ſtrum qui eſt in cælis.

2 ‖Itaque quum dabis eleemoſynam, ne cures buccina cani coràm te, ſicut [b] hypocritæ faciũt in [c] ſynagogis & in plateis, vt gloriam conſequantur ab hominibus: amẽ dico vobis *eos* referre mercedem ſuam.

3 Quum verò tu das eleemoſynam, ne nouerit ſiniſtra tua quid faciat dextra tua.

4 Vt ſit eleemoſyna tua in occulto: Pater autem tuus qui te aſpicit in occulto, reddet tibi in propatulo.

5 [2] Et quum precaris, ne ſis vt hypocritæ: amant enim in conuentibus & in [d] angiportis platearum ſtando precari, vt appareant hominibus. amen dico vobis, *eos* [e] referre mercedem ſuam.

6 Tu verò, quum precaris, introito in [f] conclaue tuum, & clauſo oſtio tuo precare Patrem tuũ qui eſt in occulto: & Pater tuus qui *te* aſpicit in occulto, reddet tibi in propatulo.

7 Precãtes autẽ ne ſitis [g] loquaces vt Ethnici. putãt enim fore vt ſua illa [h] loquacitate exaudiantur.

8 Ne igitur ipſis aſſimilemini, nouit enim Pater veſter quibus ſit vobis opus, antequam vos petatis ab eo.

9 [3] Vos igitur ita precamini, ‖Pater noſter qui *es* in cœlis, [i] ſanctificetur nomen tuum.

10 Veniat regnum tuum: fiat voluntas tua, ſicut in cœlo, *ita* etiam in terra.

11 Panem noſtrũ [k] quotidianũ da nobis hodie.

12 Et remitte nobis debita noſtra, ſicut & nos remittimus debitoribus noſtris.

*Luc.*11.2.

b Simulatores, hypocritæ enim erant hiſtriones, qui perſonam aliquam in fabula ſuſtinerent.

c In locis celebrioribus, quod ſolent hiſtriones.

d Ad verb. in platearũ angulis i. vbi viæ deſinũt ſcilicet in cõpitis & quadriuiis, vbi ſolent homines conuenire.

e Scilicet, glorioſam illã prædicationem, quã ab hominibus cõſequuntur.

f Ad verb. in locum interiorem & abditum. Cõparatè loquitur, ſignificans oranti ſeceſſum potius quærendum quam appetendam hominum frequentiam. *g Longæ preces non dãnantur, ſed vanæ, inanes, & ſuperſtitioſæ. Logior oratio nõ eſt in qua nihil redundat: breuis non eſt quæ examino pio & fideli non proficiſcitur.* *h Ad verb. verboſitate.* *k Ad verb. idoneum & vtilem naturæ noſtræ ad quotidianam vitã, vel eum quo cõtenta eſſe poſſit natura atque conſtitutio noſtra. Panis autem nomine omnia huic vitæ frugaliter tranſigendæ neceſſaria intellige.*

13 Et ne nos [l] inducas in tentationem, sed libera nos à ‖ [m] malo. Quia tuum est regnum, & potentia, & gloria in secula. Amen.

14 ‖ [+n] Nã si remiseritis [o] hominibus offensas ipsorum, remittet etiã vobis Pater ille vester cœlestis.

15 Sin autem non remiseritis hominibus ipsorum offensas, nec Pater vester remittet vobis offensas vestras.

16 [5] Quum autem ieiunatis, ne estote vt hypocritæ, tetrico vultu. [p] obscurant enim facies suas, vt appareant hominibus, ieiunare. amen dico vobis, referunt mercedem suam.

17 Tu verò, quum ieiunas, vnge caput tuum, & faciem tuam laua.

18 Vt ne appareas hominibus ieiunare, sed Patri tuo qui *est* in occulto: & Pater tuus qui aspicit in occulto, reddet tibi in propatulo.

19 [6] Ne thesauros congerite in terra, vbi tinea & erosio corrumpit, & vbi fures perfodiunt ac furantur.

20 ‖ Sed congerite vobis thesauros in cœlo, vbi neque tinea neque erosio corrumpit, & vbi fures non perfodiunt, neque furantur.

21 Nam vbi est thesaurus vester, illic erit etiam cor vestrum.

22 ‖ [7] Lucerna corporis est oculus: itaque si [q] oculus tuus [r] simplex fuerit, totum corpus tuum [s] lucidum erit.

23 Quod si oculus tuus malus fuerit, totũ corpus tuum tenebrosum erit, Ergo si lumen quod est in te, tenebræ sunt, ipsæ tenebræ quantæ?

Infra 13.19. *Marc.* 11.25. *eccles.* 28.2.

4 Condonantibus iniurias, cõdonantur peccata, vltoribus autem parata est vltio.

5 In eos qui sanctitatis famã ex ieiunijs venantur.

6 Vana hominũ studia ostenduntur, qui certo vitæ æternæ thesauro neglecto, in caducis & inanibus opibus congerendis vitam consumunt. *Luc.* 12.33. *1.tim* 6.19.

7 Homines quantulancunque naturæ suæ lucem malignè extingunt. *Luc.* 11.34.

m Diabolo, vel ab omnibus malis & aduersis rebus n Antithesis ad excitandam attentionem in doctrinæ huius diligentia.

o Aequalibus vestris. p Non sinunt conspici faciem priorem, id est, colorem faciei natiuum vitiant, vt appareant macra & pallida facie, q Mentis iudicium, vt sicut oculis corpus, ita recta ratione, id est, Spiritu Dei illustrata tota vita nostra regatur. r Purus, cui opponitur postea malus, id est, inquinatus. s Oculis luce illustratum.

Luc.16.13. Deus à toto homine vult coli.

24 ‖[8] Nemo potest [t] duobus dominis seruire: aut enim vnum habebit odio, & alterũ diliget: aut vni adhærebit, & alterum contemnet. Non potestis Deo seruire & [u] mammonæ.

Luc.12,22. philip.4.6. 1.tim.6.8. 1.pet.5.7. psal.54.33. 9 Peruersa solicitudo de huius vitæ rebus seria prouidentiæ Dei meditatione corrigitur in Dei filijs.

25 ‖[9] Propterea dico vobis, ne estote soliciti de [x] anima vestra, quid esuri sitis aut quid bibituri: neque de corpore vestro, qua re sitis induendi. nónne anima plus est quàm alimentum, & corpus quàm vestitus?

26 Intuemini in volucres [y] cæli: non serunt enim, neque metunt, neque cogunt in horrea, & Pater vester cælestis alit eas: nónne vos multò præstatis eis?

27 Quis autem ex vobis [z] solicitè cogitando, potest apponere ad staturam suam cubitum vnum?

28 Ac de vestitu quid soliciti estis? discite quomodo lilia agrorum augescant: non [a] fatigantur, neque nent.

29 Sed dico vobis, ne Solomonem quidem cum vniuersa [b] gloria sua, sic amictum fuisse vt vnum ex istis;

30 Quòd si herbam agri quæ [c] hodie extat, & cras in clibanum mittitur, Deus ita circumuestit, nónne vos multò magis, ô [d] exigua fide præditi?

31 Ne igitur estote soliciti, dicentes, Quid edemus: aut quid bibemus? aut quo amiciemur?

32 (Nã omnia ista gẽtes requirũt) nouit enim Pater vester cælestis vos indigere his omnibus.

33 Sed quærite primò regnum Dei, & iustitiam eius, & ista omnia [e] adijcientur vobis.

34 Ne igitur estote soliciti [f] de crastino: nam crastinus *dies* solicitus erit de *rebus* suis, sufficit diei sua [g] vexatio.

s Dissidentibus, nam si duo consentiant, instar vnius erunt.

u Vox Syriaca, significans quæcunque ad rem pecuniariam pertinent.

x De vita vestra.

y Aereas, siue in aere versantes: cœlum enim pro aere in omnibus ferè linguis vsurpatur.

z De solicitudine loquitur, quæ coniuncta est cum animi anxietate, cui annexa est vt plurimum diffidentia.

a Opere faciũdo.

b In splendore regio. *c Quæ est in natura rerum, vt vulgò dici solet.* *e Erunt vobis instar auctarii.* *f Propter crastinum, hebr. vt Prou. 27. 1. Nam alioquí nullus relinqueretur Dei prouidentiæ locus.* *g Afflictio.*

CAP.

CAP. VII.

1 Non iudicandum de proximo. 6 Non dandum sanctum canibus. 13 Via lata & arcta. 15 Pseudoprophetæ. 18 Arbor & fructus. 24 Domus super petram fundata. 26 Super arenam.

1 NE ‖ [1] iudicate, vt ne iudicemini.
2 Quo enim iudicio iudicatis, iudicabimini: & ‖ qua [a] mẽsura metimini, contrà metiẽtur vobis.
3 Quid autem spectas festucam quę est in oculo fratris tui, trabem verò quæ est in oculo tuo, non animaduertis?
4 ‖ Aut [b] quomodo dices fratri tuo, Sine eijciam festucam ex oculo tuo: & ecce trabes in oculo tuo?
5 Hypocrita, eijce primùm trabem illam ex oculo tuo, & tum dispicies vt eijcias festucam ex oculo fratris tui?
6 [2] Ne date *quod* sanctum *est* canibus, nec proijcite [c] margaritas vestras coràm porcis: nequando conculcent eas pedibus suis, & [d] conuersi lacerent vos.
7 ‖ [3] Petite, & dabitur vobis, quærite, & inuenietis: pulsate, & aperietur vobis.
8 Quisquis enim petit, accipit, & qui quærit inuenit: & pulsanti aperietur.
9 Nam quis est ex vobis [e] homo, qui, si filius eius petierit ab eo panem, det ei lapidem?
10 Et, si piscem petierit, num serpentem dabit ei?
11 Si vos igitur, qui mali estis, nostis dona bona dare liberis vestris, quantò magis Pater vester qui est in cœlis, dabit bona ab ipso petentibus?

CAP. VII.
1 Reprehẽdere quidem alij alios debemus sed nec temerè, neque vt sanctiores videamur, neque vllo fratrum odio. *Luc.6.37. Rom.2.1. 1 Cor.4.3. Mar.4.25. Luc.6 38.*
2 Peruicaces Euangelij hostes indigni eius prædicatione. *Luc.6.41.*
3 Preces certum in omnibus malis perfugiũ *Infrà. 21.21. Marc.11.24. Luc.11.9. Ioh.14.13. & 16.14. Iac.1 6.*

a Par pari referetur.
b Qua fronte. Nominatim perstringit vitium hypocritarum.
c Margarites dicitur Græcis à nitore splendente, Latinis vnio ix summo fuit olim pretio., nam vnio Cleopatræ æstimata fuit ducentis quinquaginta millibus coronatis: transfertur ad significandam preciosissimam doctrinam cælestem.
d Canes vel porci Canes & porcos vocat eos qui impio Dei contemptu deliburi, nullam medicinam admittunt.

12 ||[4] Quæcunque igitur volueritis vt faciant vobis homines, ita & vos facite eis, [f] iſta enim eſt Lex & Prophetæ.

13 [5] || Introite per anguſtam portam: quoniam lata eſt porta, & ſpacioſa via quæ abducit in exitium, multíque ſunt qui introeunt per eam.

14 Quia [g] anguſta eſt porta & ſtricta via quæ ducit ad vitam: & pauci ſunt qui inueniant eam.

15 [6] Cauete verò vobis à pſeudoprophetis, qui veniunt ad vos cum veſtimentis [h] ouium, ſed intrinſecus ſunt lupi rapaces.

16 A fructibus eorum agnoſcetis eos. || Num colligunt ex ſpinis vuam, aut ex tribulis ficus?

17 Ita omnis arbor bona fert fructus bonos, mala autem arbor fert fructus malos.

18 Non poteſt arbor bona fructus malos ferre, neque arbor mala fructus bonos ferre.

19 || Quæcunque arbor non fert fructum bonum, exciditur, & in ignem conijcitur.

20 Nempè igitur ex fructibus ipſorum agnoſcetis eos.

21 [7] || Non quiſquis dicit mihi Domine, Domine, introibit in regnũ cælorum, ſed qui facit quod vult pater meus qui in cælis eſt.

22 Multi dicent mihi in illo die, Domine, Domine, nónne *per* nomen tuum prophetauimus, & *per* [i] nomen tuum dæmonia eiecimus, & *per* nomen tuum multas [k] virtutes edidimus?

23 Tunc autem [l] profitebor eis, || Certè nun-

Luc.6.31. *Tob 4.16.* *Luc.13.24.*

4 Anacephalæoſis interpretationis ſecundæ Tabulæ.

5 Exemplum vitæ non petendum à multitudine.

6 Cauendi doctores falſi, quorum notæ ſunt falſa doctrina & mali mores.

Luc.6.43.44. *Suprà 3.10.* *Rom.2.13.* *Iac.1.22.* *Luc,13.25.27.*

7 Excellentiſſima etiam dona abſque pietate nihil ſunt. Pietatis autem nomine non tantum bonos mores ex Dei voluntate rectos intellige: ſed etiam fidem in Chriſtum, omnium quæ Deus nos facere vult caput primarium. *Ioh. 6.40.*

f Metonymicè, id eſt, doctrina Legis & Prophetarum. g Anguſta eſt & arcta via: per hanc ipſam aſperam viam, & tranſire oportet, & perpeti, ſeu tolerare & comprimi, & ita ingredi ad vitam. h Hominum manſuetorum. i Nomen ſignificat celebrem illam virtutem Dei, quam teſtatur quiſquis Deum appellat. k Ad verbum, poteſtates, dicuntur autem illi excellentes effectus, poteſtates Dei ab effectu, quia ex illis quanta ſit Dei poteſtas intelligitur. l Palam dicam.

quam

quam [m] noui vos: ‖ discedite à me qui [n] operam datis iniquitati.

24 ‖ [8] Quisquis igitur audit ex me sermones istos, & eos præstat, assimilabo eum viro prudenti, qui ædificauit domum suam super petram.

25 Decidit autem nimbus, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & inciderunt domui illi: sed non cecidit. fundata enim fuerat super petram.

26 Et quisquis audit ex me hos sermones: & eos non præstat, assimilabitur viro fatuo, qui ædificauit domum suam super arenam.

27 Descendit autem pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & impegerunt in domum illam: & cecidit, & fuit [o] casus eius magnus.

28 ‖ Et factum est quum finisset Iesus sermones istos [p] percellebatur turba super doctrina ipsius.

29 Docebat enim eos vt habens [q] autoritatem, & non vt Scribæ.

Psal.6.9. Luc.6.47.

8 Vera pietas vniùs Christi doctrina nititur, ideoq; perstat inuicta sermonum nomine totam in quẽ eius doctrinam intellige.

m Hæc vox non est ignorantiæ sed reiectionis. Mar.1.12. luc.4.32.

n Qui omni vitiorum generi estis addicti, & qui ex vitijs videmini ariẽ facere. o Ruina. p Ad verbum, excutiebantur, nam qui obstupescunt, illis veluti validò aliquo ictu rem excutitur. q Ea præditum potestate admiratur multitudo, quæ esset egregiæ & liberæ doctrinæ, dissimilis Pharisaicæ.

CAPVT VIII.

2 *Leprosus purgatus.* 5 *Centurionis fides.* 11 *Gentium vocatio.* 12 *Iudæorum reiectio.* 14 *Socrus Petri sanatur.* 19 *Scriba Christum sequi volens.* 23 *Tempestas in mari.* 28 *Duo damoniaci sanantur.* 32 *Dæmones in porcos abeunt.*

1 QVum autem descendisset è monte, secuta est eum turba multa,

2 ‖ [1] Et ecce, [a] leprosus veniens adorauit eum, dicens, Domine, si velis, potes me purgare.

3 Extensáque manu tetigit eum Iesus, dicens,

CAP. VIII.
Mar.1.40. luc.5.12.

1 Christus leprosum manu tactum sanans, declarat se nullos quantumuis impuros peccatores ad se confugientes abhorrere, hoc cõtactu suam bonitatem immensam declarat, cum leprosi contactus, ex lege contagiosus haberetur.

a Lepra, non est ille morbus quem Græci elephantiasin *vocant, sed pertinacissimæ scabiei genus.*

Volo, purgator. Statim igitur purgata fuit eius lepra.

4 Tunc dicit ei Iesus, Vide *vt* nulli dicas: sed abi,[b] ostẽde te sacerdoti,& offer donum illud quod ‖ imperauit Moses,*vt hoc sit* eis testimonio.

5 ‖[2] Ingressum autem Iesum in Capernaum adijt Centurio precans eum,

6 Et dicens,Domine,[c] puer meus [d] proiectus est domi paralyticus, & vehementer torquetur.

7 Tunc dicit ei Iesus, Ego quum venero sanabo eum.

8 Et respondẽs Centurio dixit, Domine, non sum dignus vt sub tectum meum ingrediaris : sed [e] solùm loquere,& sanabitur puer meus.

9 Etenim ego sum homo , sub potestate *constitutus*, & habeo sub me milites: & dico huic, Proficiscere, & proficiscitur: & alteri, Veni,& venit:& seruo meo,Fac hoc,& facit.

10 *Hæc* autem quum audisset Iesus,miratus est & ait sequentibus , Amen dico vobis , ne in Israël quidem tantam fidem inueni.

11 Dico autem vobis , multos ab Oriente & Occidente venturos , &[f] accubituros cum Abraham & Isaac,& Iacob in regno cælorum.

12 ‖ [g] Filios verò regni eiectum iri in tenebras illas [h] exteras : illic erit fletus , & stridor dentium,

13 Et dixit Iesus Centurioni , Abi, & vt credidisti fiat tibi , Sanatúsque est puer eius eo ipso momento.

14 ‖ [3] Et quum venisset Iesus domum Petri, vidit socrum eius in lecto proiectam & febricitantem.

15 Tetigítque manum eius, & dimisit eam fe-

2 Christus proposito Centurionis incircuncisi,sed excellenti fide præditi, exemplo Iudæos ad æmulationem prouocat, simul prædicens eorum reiectionẽ, & Gentium vocationem. *Leuit.14,4. Luc.7.1.*

3 Christus varios morbos sanans , ostendit se missum à Patre, vt in eo vno remedium in quibusuis malis quæratur.

b Ceremonias nondum abrogatas contemni aut prætermitti non vult Christus.

c Pueri nomine intelligi potest filius, minister & seruus.

d In lecto quasi cadauer, sicut ea sunt paralytici. Infrà.22.13.

e Tantùm verbo iube. Mar.1.29. luc.4.38.

f Metaphora sumpta à conuiuijs, qui enim simul assident, socij sunt in conuiuio. g Indigenas, quos vulgo vocant naturales, quales erant Iudæi. h Quæ sunt extra regnum: nam in regno lux, extra regnum, tenebræ.

bris

bris: & surrexit, ac ministrauit eis.

16 ‖ Quum autem serum *diei* esset, obtulerunt ei dæmoniacos multos, & eiecit spiritus [i] verbo, [k] omnésque malè affectos sanauit:

17 ‖ Vt impleretur quod dictum est per Esaiam Prophetam, dicentem, Ipse inualetudines nostras accepit, & morbos portauit.

18 ‖ Quum vidisset autem Iesus turbam multam circum sese, iussit vt abiretur in [l] vlteriorem *ripam.*

19 [4] Et quum accessisset quidam Scriba, dixit ei, Magister, sequar te quocunque abieris.

20 Tunc dicit ei Iesus, Vulpes lustra habent, & volucres cæli, [m] nidos: Filius autem hominis non habet vbi caput reclinet.

21 [5] Alius autem ex discipulis eius dixit ei, Domine, permitte mihi primùm abire, & sepelire patrem meum.

22 Iesus autem dixit ei, Sequere me, & sine vt [n] mortui sepeliant mortuos suos.

23 ‖ [6] Et quum ipse esset ingressus nauigium, sequuti sunt eum discipuli eius.

24 Et ecce cõcussio magna facta est in mari, adeò vt nauis operiretur fluctibus: ipse verò dormiebat.

25 Et accedentes discipuli excitauerunt eum, dicentes, Domine, serua nos, perimus.

26 Et dicit eis, Quid timidi estis, ô exigua fide prædíti? Tunc experrectus [o] obiurgauit ventos & mare: & facta est tranquillitas magna.

27 Homines verò mirati sunt, dicentes, Qualis est iste, [p] vt venti quoque & mare auscultent ei?

*Mar.*1.33. *luc.*4.40. *Esa.*53.4. 1.*pet.*2.24.

4 Veri discipuli Christi ad quasuis ærumnas se cõparent *Luc.*9.57.

5 Cessent quæcunq; hominibus debemus officia, vbi iubet Dominus operam sibi impendi.

6 Christus etiam si videatur suos interdum etiam in extremis periculis negligere, suo tamen tempore sedatis omnibus tempestatibus, illos in portum perducit. *Mar.*4.35. *luc.*8.22.

i Sermone solo vt ij solent quorum est sola potestas.

k Omnis generis

l Traijcere, Capernaum enim sita erat ad lacũ Tiberiadis.

m Ad verbum, vmbracula ex ramis contexta.

n Increduli, incredulos, non enim damnat officium: sed id Dei obsequio præferre simile. *o Hebr. id est, addutis minis, præcepit, vt Psal.*106.9. *& increpuit mare, Suph.* *p Quia.*

Marc.5.1. Luc.8.26.

28 ‖[7] Et quum ipse veniſſet ad vlteriorem ripam, in regionem Gergeſenorum, occurrerunt ei duo dæmoniaci, è monumentis prodeuntes, ſæui valdè: adeò vt non valeret quiſquam præterire per viam illam.

7 Chriſtus homines à miſerabili Satanæ ſeruitute liberatũ venit: ſed mundus Chriſto quàm vilibus vel leuiſſimis commodis carere mauult.

29 Et ecce clamarunt, dicentes, Quid [q] nobis tecum, Ieſu Fili Dei? veniſti huc vexatum nos ante conſtitutum tempus?

q Sub. eſt rei. Terrentur enim iudicis ſui præſentia, accuſante ipſos mala conſcientia.

30 Erat autem [r] longè ab eis grex porcorum multorum paſcens.

31 Dæmones verò precabantur eum, dicentes, Si eijcis nos, permitte nobis abire in gregem porcorum illorum.

32 Et ait eis, Abite. Illi verò egreſſi abierunt in illum gregem porcorum: & ecce ruit totus ille grex porcorum è præcipitio in mare, & mortui ſunt in aquis.

r In monte, teſtantibus Marco & Luc. Gadara autem teſte Ioſepho, libr. 17. cap. 13. erat Græcanici inſtituti, vnde mirũ eſſe non debet ſi porci illic fuerunt.

33 Paſtores autem fugerunt: & quum abijſſent in vrbem, renunciarunt omnia, & quæ dęmoniacis facta fuerant.

34 Et ecce, tota vrbs exiuit in occurſum Ieſu, & quum vidiſſent eum, rogarunt vt [ſ] digrederetur à finibus ipſorum.

ſ Vbi vita degitur qualis eſt porcorum, ibi Chriſtus non manet, ſed Dæmones.

CAP. IX.

1 *Paralyticus ſanatur* 5 *Remiſſio peccatorum.* 9 *Matthæus vocatur.* 10 *Peccatores.* 17 *Vinum nouum.* 18 *Principis filia ſuſcitatur.* 20 *Mulier à fluxu ſanguinis ſanatur.* 28 *Duo cæci fide ſanantur* 32 *Mutus dæmoniacus ſanatur.* 37 *Meſſis, Operarij.*

CAP. IX.
Mar.2.3.lu.5.18

1 Peccata ſunt noſtrarum afflictionum cauſæ, & ab vno Chriſto credentibus remittuntur.

1 INgreſſus [1] igitur nauigium, traiecit, & venit in [a] ſuam vrbem.

2 ‖ Et ecce, obtulerunt ei paralyticum in lecto

Itaque non ſolum eos qui paraliticos ferebant, ſed eius quoq; fidem reſpicit.

a Capernaum, nam vt inquit Theoph. Bethleem genuit, Nazareth educauit, Capernaum incolam habuit Chriſtum.

proiectum

proiectum: quúmq; [b] vidisset Iesus fidem eorum, dixit paralytico, Confide fili, remissa sunt tibi peccata tua.

3 Et ecce, quidam è Scribis dicebant apud se, Iste [c] blasphemat.

4 Et quum vidisset Iesus cogitationes eorum, dixit, Quid cogitatis mala in cordibus vestris?

5 Vtrum enim est facilius? dicere, remissa sunt tibi peccata: an dicere: Surge & ambula?

6 Vt autem sciatis potestatem habere Filium hominis in terra remittendi peccata (tunc dicit paralytico) Surge, tolle tuum lectum, & abi domum tuam.

7 Tunc *ille* surrexit, abijtque domum suam.

8 Turba verò quum *hoc* vidisset, mirata est, & glorificauit Deum qui dedisset talem potestatem hominibus.

9 ‖ [2] Et quum digrederetur Iesus illinc, vidit quendam sedentem ad [d] telonium, qui Matthæus dicebatur, & dixit ei, Sequere me. Atque *is* surgens secutus est eum.

10 Et factum est quum Iesus accumberet domi *illius*, ecce, multi publicani & [e] peccatores qui venerãt simul accubuerũt cũ Iesu & discipulis eius.

11 Quúmque *id* vidissent Pharisæi, dixerunt discipulis eius, Quare cum publicanis & peccatoribus edit doctor vester?

12 Iesus autem quũ *hoc* audisset, dixit eis, Iis qui valent non est opus medico, sed malè habentibus.

13 Ite verò & discite quid sit, ‖ Miserationem volo, & non sacrificium. non enim veni vocatum iustos, ‖ sed peccatores ad resipiscentiam.

14 [3] Tunc adeunt eum discipuli Iohannis, dicentes, ‖ Quare nos & Pharisæi multùm ieiunamus, discipuli verò tui non ieiunant?

15 Et dixit eis Iesus, Num possunt [f] filij thala-

2 Christus humiles peccatores ad se vocat, hypocritas fastuosos aspernatur.

3 Aduersus prauam æmulationem in rebus medijs.

b Id est, ex manifesto signo cognouisset.

c Blasphemare apud sacros scriptores est impiè loqui apud diserti ores Græcos significat, calũniari Mar. 2. 14. luc. 5. 27.

d Ad publicanorum mensam.

e Publicanorum socij, qui Iudæa in formam prouinciæ redacta, operam suam Romanis ad exactionem tributorum locabant, & ideò à reliquis Iudæis, peccatores, id est, scelerate perditi vocabantur.

Oseæ. 6. 6. infra, 12. 7. 1. Tim. 1. 15. Mar. 2. 18. luc. 5. 33.

f Heb. qui in cõclaue sponsi, vt maximè familiares admittuntur.

mi lugere quandiu cum eis est sponsus? Aderunt autem dies quum tolletur ab eis sponsus, & tunc ieiunabunt.

16 Nullus autem indit panniculum [g] impexũ in vestimentum vetus: illud enim ipsius [h] supplementũ tollit *aliquid* ex illo vestimento, & fit peior fissura.

17 Neque immittũt vinum nouum in vtres veteres: alioqui rumpuntur vtres, & vinum effunditur, & vtres pereunt: sed immittunt vinum nouũ in vtres recentes, & vtraque conseruantur.

18 ‖[4] Hæc eo loquente ipsis, ecce, quidã præfectus *synagogæ* venit, & adorauit eum dicens, Filia mea [i] modò defuncta est: sed veni & impone manum tuam super eam, ac viuet.

19 Tunc surgens Iesus sequutus est eum, & discipuli eius.

20 (Et ecce, mulier sanguinis profluuio laborans à duodecim annis, accedens à tergo, tetigit fimbriam vestimenti illius.

21 Dicebat enim apud se, Si solùm tetigero vestimentum eius, liberabor.

22 Iesus verò conuersus & intuitus eam, dixit, Confide filia: fides tua te seruauit. Et liberata fuit mulier ab eo [k] momento.)

23 [5] Et quum veniisset Iesus domum præfecti *synagogæ*, vidisséque; [l] tibicines, & turbã tumultuãté,

24 Dicit eis, Recedite: non enim mortua est puella, sed dormit. Et deridebant eum.

25 Quum autem fuisset eiecta turba, ingressus, [m] prehendit manum eius: & surrexit adolescentula.

26 Et exijt hæc fama in totam illam regionem.

27 [6] Quúmque direderetur illinc Iesus, sequuti sunt eum duo cæci, clamantes, & dicentes, Miserere nostri fili Dauid.

4 Nullum est tam inueteratũ vel insanabile malum quod Christus vera fide tanquam manu, vel leuissime attactus, protinus non sanet.

5 Christi potentiæ mors etiam ipsa cedit. *Mar.5.22. luc.8.41.*

6 Christus sanatis duobus cæcis, confirmat se esse mũdi lucem.

g Rudem, qui fulloni traditus non fuit. Hoc intellige de disciplina magis rigida quam vt teneri adhuc & infirmi discipuli, ei sint ferendæ pares.

h Quod immissum est ad implẽdam fissuram.

i Nuper.

k Eo temporis articulo quo hæc dicta sunt. Fide seruata mulier, confidere iubetur id est, fidei augẽdæ & confirmãdæ studere.

l In luctu adhibitos tibicines constat, idq; praua Gentium imitatione, quæ putarunt hoc solatio placari inanes. *m Vi adhibita cepit.*

28 Quum

28 Quum autem veniſſet [n] domum, adierunt eum cæci illi, & dicit eis Ieſus, Creditis me hoc poſſe facere? Dicunt ei, Etiam Domine.

29 Tunc tetigit oculos eorum, dicens, Secundùm fidem veſtram fiat vobis.

30 Et [o] aperti ſunt oculi eorum: & grauiter [p] interminatus eſt eis Ieſus, dicens, Videte nemo ſciat.

31 At illi egreſſi ſparſerunt eius famam in tota illa regione.

32 ‖ [7] Ipſis autem egredientibus, ecce, obtulerunt ei hominem mutum dæmoniacum.

33 Et eiecto dæmonio loquutus eſt mutus: & mirata eſt turba, dicens. Nunquam apparuit tale quidpiam in Iſraël.

34 ‖ Phariſæi verò dicebant, Per principem dæmoniorum eijcit dæmonia.

35 ‖ Et obibat Ieſus vrbes omnes ac vicos, docens in ſynagogis eorum, & prædicans euangelium regni, & ſanans [q] quemuis morbum & quemuis languorem in populo.

36 ‖ [8] Quum vidiſſet autem turbam, [r] commiſeratione intima commotus eſt ſuper eis, quòd eſſent [ſ] diſſipati & diſiecti quaſi oues non habentes paſtorem.

37 Tunc dicit diſcipulis ſuis, ‖ Ipſa quidem meſſis multa, operarij autem pauci.

38 Rogate igitur dominum meſſis, vt [t] emittat operarios in meſſem ſuam.

7 Exemplũ poteſtatis Chriſti in diabolum.

8 Etiamſi ceſſent ordinarij paſtores, Chriſtus tamen Eccleſiæ ſuæ curã non abiecit.

n In illam domũ quam inhabitare ſolitus erat.

o Hebrai vocãt oculos clauſos, qui nihil vident: apertos, qui vident.

Luc.11.14.

Infra.12.24.

Mar.3.22.

Luc.11.15.

Mar.6.6.

Luc.13,22.

b Addita increpatione, nunquã vel quod alios teſtes huius miraculi deſideraret vel quod eius famam in aliud tempus differret.

Mar.6 34.

Luc.10.2.

Ioh.4.36.

q Cuiuſuis generis. r Ex intimis viſceribus profecta. ſ Ad verb. excluti. t Ad verb eijciat, nam in tam ſancto opere homines ſunt tardiſſimi.

CAP. X.

1 Apoſtolis datur gratia ſanitatum. 5 Mittuntur ad prædicandum Euangelium. 13 Pax. 14 Pulueris excuſſio. 16 Afflictio. 22 Perſeuerantia. 23 Fuga. 28 Timor. 29 Paſſeres duo. 30 Capilli. 32 Confiteri Chriſtum. 34 Pax, gladius. 35 Diſſidia. 37 Amor parentum. 38 Crux. 39 Perdere animã. 40 Recipere Euangeliſtam.

1 Mittuntur Apostoli ad prædicandum Euãgeliũ in Israël. *Marc.* 3. 13. *luc* 9. 1.

2 Summa Euãgelij siue prędicationis Apostolicæ.

3 Miracula, verbi appendices, cum igitur huius prędicones, illorum ministri constituuntur, falsarij sunt qui verbum a miraculis separant. *Act.* 13. 46. *Luc.* 10 9.

4 Abijciendæ sunt verbi ministris quæcunque solicitudines, vel tantillũ possint eos remorari. *Marc.* 6. 8. *luc.* 9. 3. 1. *Tim.* 5. 18. *Luc.* 10. 8.

5 Fœliciſſimi, qui præconium Euangelij recipiunt: infœliciſſimi, qui reijciunt.

1 ‖VNC [1] aduocatis duodecim discipulis suis, dedit eis potestatem aduersus spiritus impuros, vt eijcerent eos, & sanarent omnem morbum & omnem languorem.

2 Porrò duodecim Apostolorum nomina sunt hæc: [a] primus, Simon qui dicitur Petrus, & Andreas frater eius: Iacobus filius Zebedæi, & Iohannes frater eius.

3 Philippus, & Bartholomæus, Thomas, & Matthæus ille publicanus: Iacobus *filius* Alphæi, & [b] Lebbæus, cognominatus Thaddæus:

4 Simon [c] Cananites, & Iudas [d] Iscariotes, qui etiam prodit eum.

5 Hos duodecim misit Iesus, & addidit eis mãdata, dicens, In [e] viam Gentium ne abieritis, & in vrbem Samaritanorum ne ingrediamini.

6 Sed proficiscimini potiùs ‖ ad oues perditas domus Israël.

7 [2] Profecti verò proclamate, ‖ dicentes, Appropinquauit regnum cælorum.

8 [3] Ægrotos sanate, leprosos purgate, mortuos excitate, dæmonia exijcite, dono accepistis, dono date.

9 ‖ [4] Ne [f] comparate aurum, neque argentum, neque æs in zonis vestris:

10 Neque peram ad iter, neque binas tunicas, neque soleas, neque baculum, ‖ nam dignus est [g] operarius alimento suo.

11 ‖ [5] In quamcunque verò vrbem aut vicum introieritis,

a Theoph. primos dicit Petrum & Andream dictos, quòd primò vocati fuerint. b Latinè, corculum sonat. c Ad differentiam Petri. d Vir Kerioth. id est, Keriothithes: Kerioth autem erat in tribu Iuda, Iosue. 15. 25. e Ad exteras gentes. f In hanc profectionem, nempè vt & nullis impedimentis retineantur, & vt aliquem percipiant gustum prouidentiæ Diuinæ, nam ex illis domum reuersis quærit Dominus, ecquid illis in via defuerit, Lucæ. 22. 35. g Quasi dicat, Qui vos eligit & mittit Christus vobis de alimento prouidebit.

troiceritis, [h] exquirite quis in ea sit dignus: & illic manete vsquedum exeatis.

12 Introeuntes autem domum, salutate eam.

13 Et si quidem fuerit domus digna, venito [i] pax vestra super eam. sin autem non fuerit digna, pax vestra ad vos reuertitor.

14 ‖Et quicunque non exceperit vos, neque audierit sermones vestros, exeuntes domo aut vrbe illa,‖ excutite puluerem pedum vestrorum.

15 Amen dico vobis, tolerabilior erit conditio terræ Sodomorum & Gomorrhæorum in die iudicij, quàm vrbis illius.

16 ‖ [6] Ecce ego mitto vos vt [k] oues in medio luporum: estote igitur prudentes vt serpentes, & [l] simplices vt columbæ.

17 Cauete autem ab [m] hominibus. tradent enim vos in consessus, & in conuẽtibus suis flagellabunt vos.

18 Sed & ad præsides ac reges ducemini mea causa, *vt hoc sit* [n] eis & Gentibus testimonium.

19 ‖ Sed quum tradent vos, ne estote soliciti quomodo aut quid loquamini. dabitur enim vobis illo momento quod loquamini.

20 Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri, *is est*, qui loquitur [o] in vobis.

21 ‖ Tradet autem frater fratrem ad mortem, & pater filium. & insurgent liberi in parentes, & morte multandos eos curabunt.

22 Et eritis exosi omnibus propter nomẽ meũ. ‖ verùm qui sustinuerit ad finẽ vsque, is seruabitur.

23 Quum autem persequentur vos in [p] ea vr-

6 Christus docet quomodo se gerere debeant ministri sub cruce. *Marc.6.11. luc.9.5. Act.13.51. & 16.8.*

h Satis sit dignus ad vos recipiendos, vt Heb. 11.38. dicit mũdum non fuisse dignum. *Luc.10.3.*

i Ex Hebræoriũ idiotismo qui pacis nomine omnia fausta intelligunt. Excussio autem pulueris erat quasi anathematis symbolum.

k Versabimini in summo discrimine. *Marc.13.11. luc.12.11. Luc.21.16. Marc.13.13. luc.21.19.*

l Qui ne initiariam quidem vlciscamini: ex ijs autem animantium naturis admistis, nec sinit prudentiam fieri malitiosam, nec simplicitatem amentem, sed vnam virtutis formam quam maximè licuit, ex ambobus exquisitè constituit. m Nam in causa religionis, homo homini solet esse ferè semper lupus. n Aduersus eos & gentes vt sint inexcusabiles. o Per vos vel inter vos. p In quam ingressi eritis, fugiunt autem non tam vitandi periculum, quàm alibi spargendi causa.

Luc.6.48. ioh. 13.16. *&* 15.20 *Infrà.12.24.*

be, fugite in aliam. Amen enim dico vobis, ne quaquam [q] obieritis vrbes Israëlis, quin veniat Filius hominis.

24 || Non est discipulus suprà doctorem, neque seruus suprá dominum suum.

25 Sufficiat discipulo vt sit sicut doctor suus, & *vt* seruus *sit* sicut dominus suus. || si ipsum patremfamiliâs [r] Beelzebul vocarunt, quanto magis domesticos eius?

7 Confessionis publicæ necessitas & præmium.

Marc.4.20. luc.8.17 & 12.2

26 [f] Itaque ne eos timete. || nihil enim est opertum quod nõ futurum sit vt retegatur, & nihil occultum quod non futurum sit vt cognoscatur.

8 Euãgelij prędicationem ciuilia dissidia consequuntur vel quod implo-raretur contra emuscas, vel eius tẽplũ propter pecudes illic mactatus muscis abunda-ret.

27 Quod dico vobis in tenebris, dicite in luce: & quod in aurem auditis, prædicate [t] suprà domos

28 [u] Et ne timete *vobis* ab ijs qui trucidant corpus, animam autem non possunt trucidare: sed timete potiùs eum qui potest & animam & corpus perdere in gehenna.

29 Nónne duo passerculi [x] assario venæunt, & vnus ex eis non cadet [y] in terrã [z] sine patre vestro?

30 Vestri verò etiam || capilli capitis omnes numerati sunt.

31 Ne igitur timete: vos multis passerculis præstatis.

32 [7] || Quisquis igitur [a] agnoscet me coràm hominibus, agnoscam & ego eum coràm Patre meo qui est in cælis:

33 Quisquis autem abnegauerit me coràm hominibus, abnegabo eum & ego coràm Patre meo qui est in cælis.

Luc.9.26 & 12.8 2.tim.2.12. Deut.22.8. 2.sam.11.2.act. 10.9 luc.12.51.

34 [8] || Ne existimate, me venisse missurum pacẽ in terram: non veni missurus pacem, sed gladium.

q Ad finem deduxeritis. r Fuit Acaronitarũ idolũ, quod appellare possumus Dominum muscarum Chr. qui propriè pacis est author est occasio turbarum propter hominũ malitiam. f Veritas non semper occultabitur. t Propalã & in editioribus locis erant enim ædium summæ ita fabricatæ vt in illis ambulare & versari possent. u Quãtumuis immanes & sæui tyranni non sunt nobis metuendi. x Quarta vnciæ parte. y Ad verb. ad humum. z Non interueniẽte patris vestri decreto. a Me confessione libera agnouerit. Hic confessio Christi in præcipue Dei cultu censetur.

35 || Nam

35 ‖Nam veni facturus vt dissideat filius à patre suo, & filia à matre sua, & nurus à socru sua.

36 Et inimici hominis *erunt qui sunt* domestici ipsius.

37 ‖[9] Qui amat patrem aut matrem suprà me, non est me dignus: & qui amat filium aut filiam suprà me, non est me dignus.

38 ‖Et qui non accipit crucem suam, ac [b]ponè sequitur me, non est me dignus.

39 ‖Qui inuenerit animam suam, perdet eam: & qui perdiderit animam suam mea causa, inueniet eam.

40 ‖[10] Qui recipit vos, me recipit: & qui me recipit, recipit eum qui misit me.

41 [11] Qui recipit Prophetam [d] nomine Prophetæ, mercedem Prophetæ accipiet: & qui recipit iustum nomine iusti, mercedem iusti accipiet.

42 ‖Et quicunque potũ dederit vni ex his [e] paruis poculũ frigidæ solùm nomine discipuli, amen dico vobis, non perdiderit mercedem suam.

Mich.7.6. Luc.14.26.

9 Omnia sunt sine exceptione, nostro erga Deum officio postponenda. *Infrà.16.24. marc.8.3. luc.9.23.& 14.27.*

Infrà.16.25. marc.8.35. luc.9.24.& 17.33.

ioh.12.20. Luc.10.16. iob.13.20. Mar.9.41.

10 Deus sacri ministerij est author & vindex.

11 Nullũ officiũ Christo impensum perit.

b Adverb. retro me, qui me præeuntem sequuntur: doctrina enim & afflictionibus præit Christus. Quod notandum est, vt qui cultu à se excogitare Deum colunt, se non sequi sed antecedere velle eum intelligant. c Seruauerit vitam, seruare autem dicũtur qui illam ex discrimine eximunt. Dicuntur autem ea ex vulgi opinione qui eos perijsse putant qui moriuntur, quoniam de futura vita non cogitant. d Vt Prophetam. e Qui coram mundo sunt viles & abiecti.

CAP. XI.

1 Iohannes mittit discipulos ad Christum. 7 Testimonium Christi de Iohanne. 12 Lex & Prophetæ. 18 Christus & Iohannes. 21 Chorazin. Bethsaida. 25 Euangelium reuelatum paruulis. 28 Fatigati & onerati, à Christo inuitantur.

CAP. XI.

1 Christus ex suis operibus probat se esse promissum illi Messiam.

1 ET [1] factum est quum finem fecisset Iesus [a] præcipiendi duodecim discipulis suis, di-

a Præceptis instituendi.

greſſus eſt illinc vt doceret, & prædicaret in vrbibus [b] eorum.

2 ||Iohannes autem quum audiſſet in vinculis opera Chriſti, miſſis duobus ex diſcipulis ſuis,

3 Dixit ei, Túne is es qui venturus eras, an alium expectabimus?

4 Et reſpondens Ieſus dixit eis, Profecti renunciate Iohanni quæ auditis & videtis.

5 Cæci viſum recipiunt, & claudi ambulant, leproſi mundantur, & ſurdi audiunt, mortui excitantur, & [3] pauperibus Euangelizatur.

6 Et beatus eſt qui [d] non fuerit offenſus in me.

7 [2] Illis autem abeuntibus cœpit Ieſus dicere turbæ de Iohanne, Quid exiſtis in deſertum ſpectaturi? arundinem quæ [e] agitetur à vento?

8 Sed quid exiſtis viſuri? hominem mollibus veſtibus amictum? ecce, qui gerunt molles veſtes, [f] in domibus regum ſunt.

9 Sed quid exiſtis viſuri? Prophetam? certè dico vobis, etiam amplius quàm Propheram.

10 Iſte enim eſt de quo ſcriptum eſt, || Ecce ego mitto nuntium meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam coràm te.

11 Amen dico vobis, non eſt ſuſcitatus inter eos qui gignuntur è mulieribus, quiſquam maior Iohanne Baptiſta: ſed qui eſt minimus in [g] regno cælorum, maior eo eſt.

12 ||Porrò [h] à diébus Iohannis Baptiſtæ vſque nunc regno cælorum [i] vis adfertur, & [k] violenti rapiunt illud.

Luc 7.18.

2 Quæ conuenientia, quod item diſcrimen inter Prophetarum miniſteriũ, Iohãnis præconium & plenã Euãgelij lucem à Chriſto allatam.

b Diſcipulorum id eſt, in Galilæa, vnde plerique eorum oriundi erant, Act. 2.7.

c Pauperes euangelizantur, id eſt pauperibus annuntiatur Euangelium.

d Qui ex me nõ ceperit offendiculi occaſionem.

Malach. 3.1.

e Quæ vndariũ mora huc atque illuc impellatur, quod fluctuare dicunt Latini.

Admonet, operã luſiſſe qui Iohãnis cauſa in deſertum profectũ, ad eius miniſterium & doctrinam non aduerterunt.

Luc. 16.16.

f Stultò æſtimantur Prophetæ ex fauore & gratia principum, cum apud eos vt plurimum regnent adulatores. g Nouus eccleſiæ ſtatus in quo vera Dei gloria elucet comparantur non perſonæ, ſed doctrinæ genera, præconium Iohannis cum lege & Prophetis, & cum illo rurſus clariſſima illa Euãgelij prædicatio. h A tempore prædicationis Iohannis. i Id eſt, quaſi impetu quodã in illud perrumpitur. k Id eſt, Fit tam magnus hominũ concurſus, ac ſi homines violenter, ad id occupãdũ irruerent.

13 Nam omnes Prophetæ & ipſa Lex vſque ad Iohannem [l] prophetarunt.

14 Et, ſi vultis recipere, ‖ipſe eſt Elias ille qui venturus erat.

15 Qui habet aures ad audiendum, audiat.

16 ‖[3] Sed cui aſſimilabo [m] generationem hanc? [n] Similis eſt puerulis qui ſedent in foris: & acclamant ſodalibus ſuis,

17 Ac dicũt, Tibia cecinimus vobis, & non ſaltaſtis: [o] lamentati ſumus vobis, & non planxiſtis.

18 Venit enim Iohannes nec edens nec bibens, & aiunt, Dæmonium habet.

19 Venit Filius hominis edens ac bibens, & dicunt, Ecce homo edax & vini potor, publicanorum amicus & [p] peccatorum. [q 4] Sed iuſtificata eſt ſapientia à filijs ſuis.

20 ‖[5] Tunc cœpit *ita* exprobrare vrbibus in quibus æditæ fuerant plurimæ [r] virtutes ipſius, quòd non reſipuiſſent.

21 Væ tibi Chorazin, væ tibi Bethſaidan: nam ſi in Tyro & Sidone editæ fuiſſent virtutes quæ editæ ſunt apud vos, olim [ſ] cum ſacco & cinere *ſedentes* reſipuiſſent.

22 Quinetiam dico vobis, Tyro & Sidoni tolerabilior erit conditio in die iudicij quàm veſtra.

23 Et tu Capernaum, quę es vſque ad cœlum ſublata, vſque ad inferos deprimêris. nam ſi Sodonis editæ fuiſſent virtutes quæ editę ſunt apud te, manſiſſent vſque ad hodiernum diem.

24 Quinetiam dico vobis, terræ Sodomorum tolerabilior erit conditio in die iudicij quàm tua.

25 ‖In illo tempore, [t] reſpõdẽs Ieſus dixit, Gloriã tibi tribuo, Pater, Domine cœli & terræ, quòd

Malac.4.5.

3 Nulli peruicaciores Euangelij hoſtes, quàm ij quibus chariſſimũ eſſe oportuit.

Luc.7.31.

4 Quod plerique repudiant electi amplectuntur.

Luc.10 13.

5 Superbi Euãgelium oblatum ſuo maximo malo reijciunt, quod paruulis cedit ſaluti.

l Futura tantum vaticinati ſunt quæ nunc præſentia clarè & perſpicuè cernuntur.

m Aetatem iſtã ſiue ſeculum pro hominibus iſtius ætatis.

n Accuſatur prouerbij figura peruerſitas ſeculi, quod neque duris neque mollibus moueretur.

Luc.10.21

o Lugubres cantiones cecinimus.

p Vt ſup.9 10.

q Sapientes agnoſcunt Euangelij ſapientiam, quam illud recipiunt.

r Vt ſuprà.7.22.

ſ Veterum fuit conſuetudo in ſacco & cinere lugere.

t Hebr. id eſt, orationem continuans, nemo enim interrogauerat.

6 Nulla niſi in vno Chriſto vera Dei notitia, nulla animi tranquillitas, omnia autem à Patre ſibi tradita eſſe dicit, vt ſciamus in ipſo omnem deitatis habitare plenitudinem. *Ioh.* 3 35, & 6. 46

abſconderis hæc à ſapientibus & intelligentibus, & ea[u] detexeris infantibus.

26 [x] Etiam Pater, [y] quia ita placuit [z] tibi.

27 [6] ‖ Omnia mihi tradita ſunt à Patre meo: & nemo nouit Filium, niſi Pater, neque Patrem quiſquam nouit, niſi Filius, & cuicunque voluerit Filius retegere.

28 Venite ad me omnes qui fatigati eſtis & onerati, & ego faciam vt requieſcatis.

29 Tollite iugum meum ſuper vos, & diſcite à me quòd mitis ſim & humilis corde: ‖ & inuenietis requiem animabus veſtris.

30 ‖ Iugum enim meum [a] facile eſt, & onus meum leue eſt.

u Miniſterio Chriſti qui vnicus eſt interpres vniuerſæ veritatis rerum diuinarum. *x Hac particula declarat ſe in patris conſilio acquieſcere.* *y Sola voluntas Dei iuſtitiæ norma.* *z Adverb. ante te Heb. in oculis tuis.* *a Quod facile fieri poteſt, nam mandata eius grauia non ſunt, quia omne quod genitum eſt ex Deo vincit mundum, hæc autem victoria eſt fides.* 1. Ioh 5. 1. iere. 6. 16. 1. Ioh 5. 3.

CAP. XII.

1 *Diſcipuli ſpicas vellunt.* 6 *Miſericordia, ſacrificium.* 10 *Arida manus ſanatur,* 12 *Sabbathis benefaciendum* 22 *Dæmoniacus ſanatur.* 25 *Regnum diuiſum.* 31 *Peccatum, Blaſphemia,* 33 *Arbor bona aut mala.* 34 *Viperæ.* 41 *Niniuitæ.* 42 *Regina Sabæ.* 48 *Veri parentes Chriſti.*

CAP. XII. *Mar.* 2. 13. *luc.* 6. 1.

1 De vera ſanctificatione Sabbathi, & eiuſdem abrogatione. *Deut.* 23. 25. 1. *Reg* 21 6.

1 ILlo ‖ [1] [a] tempore, ibat Ieſus Sabbatho per ſata, diſcipuli verò ipſius eſuriebant, cœperuntque vellere ſpicas, & edere.

2 Phariſæi verò, quum *hoc* vidiſſent, dixerunt ei, Ecce, diſcipuli tui faciunt ‖ quod non licet facere Sabbatho.

3 Ipſe autem dixit eis, Non legiſtis quid fecerit ‖ Dauid, quum eſuriret ipſe, & qui erant cum eo?

a Per id tempus ſolo autem verbus indicatur hæc hiſtoriam non narrari iuxtà temporis ſeriem.

4 Quo-

4 Quomodo introierit domum Dei, & panes [b] proposititios ederit, quibus vesci non erat ipsi licitum, neque ijs qui cum eo erant, sed || sacerdotibus [c] solis?

5 Aut non legistis || in lege, sabbathis sacerdotes in templo sabbathū [d] profanare, & inculpabiles esse?

6 Dico autem vobis, *quendam* templo maiorem hic esse.

7 Quòd si nosset is quid sit, || Misericordiam volo & non sacrificium, non condemnassetis insontes.

8 Nam Dominus est etiam sabbathi Filius hominis.

9 [2] || Et digressus illinc venit in synagogam eorum.

10 Et ecce, quidam *illic* erat manum habens aridam: & interrogarunt eum dicentes, Licétne sabbathis *quempiam* sanare? vt accusarent eum.

11 Ipse verò dixit eis, Quis erit ex vobis qui habeat ouem vnam, &, si ea inciderit sabbatho in foueam, non apprehendat eam & erigat?

12 Quantum autem homo præstat oui? Itaque licet sabbathis benefacere,

13 Tunc dicit homini illi, Extende manum tuam. Et [e] extendit: estque restituta sana vt altera.

14 [3] Pharisæi verò egressi cœperunt consilium aduersus eum, vt eum perderent.

15 Iesus autem quum *hoc* nosset, secessit illinc, sequutaque est eum turba multa, sanauitque eos omnes,

16 Et [e] interminatus est eis ne ipsum palàm facerent.

17 Vt impleretur quod dictum erat per Esaiam prophetam, dicentem,

18 || Ecce seruus meus, quē elegi: dilectus meus

2 Legales ceremonias cum dilectione proximi minimè pugnare.

3 Quatenus & quo respectu cedendum indomito impiorum furori.

Exod.29.33. Leuit.8.32. & 24.6. num.28.9. Oseæ.6.7.

b Hæbrei panes facierum vocant quia coram Domino appositi tota hebdomada manerent in aurea mensa, hunc cultui consecrata Leuit 24.6.

c Iure communi.

d Sacerdotes quiū Dei opus faciunt sabbatho, tamen legē non violant: ergo multò minus sabbathi Dominus, sabbathum violabit, cæteriū perstringit phari. qui quorsum spectent ceremoniæ non intelligant, imò ex omniū ætatum vitio, ceremonijs addicti charitatis officia pro nihilo ducūt. Mar.3.1. Luc,6.6.

e Additis minis vetuit.

in quo acquieſcit anima mea: ponam Spiritũ meũ ſuper eum,& [f] iudicium Gentibus annuntiabit.

19 Non litigabit,neque [g] clamitabit,neque audiet quiſquam in plateis vocem eius.

20 Arundinem quaſſatam non confringet, & linum fumigans non extinguet, vſquedum [h] proferat ad victoriam iudicium.

21 Et in eius nomine Gentes ſperabunt.

22 ‖[4] Tunc oblatus eſt ei dæmoniacus cæcus & mutus:& ſanauit eum,adeò vt qui cæcus ac mutus *fuerat*,& loqueretur & videret.

23 Et [i] obſtupuit tota turba,dicebántq;,,Nónne iſte eſt filius ille Dauid?

24 Phariſæi verò ,quum *hæc* audiſſent,dicebãt ‖ Iſte nõ eijcit dæmonia niſi per [k] Beelzebul principem dæmoniorum.

25 [5] Ieſus autem quum ſciret cogitationes eorum, dixit eis ,Omne regnum [l] diſſidens aduerſus ſeſe, vaſtatur: & omnis vrbs aut domus diſſidens aduerſus ſeipſam,non ſtabit.

26 Sed ſi Satanas Satanam eijcit, aduerſus ſeipſum diſſidet: quomodo ergo ſtabit regnum eius?

27 Et ſi ego per Beelzebul eijcio dæmonia, [m] filij veſtri per quem eijciunt? propterea ipſi erũt veſtri [n] iudices.

28 Sin autem per Spiritum Dei ego eijcio dæmonia,nempe peruenit ad vos regnum Dei.

29 Nam quomodo poteſt aliquis ingredi do-

4 Manifeſtiſſima etiam veritas, impiorum calumnijs eſt obnoxia: ſed ea nihilominus eſt fortiter aſſerenda.

5 Chriſti & Satanæ regna ſimul conſiſtere non poſſunt.

f Iudicij nomine compoſitum ſtatũ intelligit,quia videlicet à Chriſto vera religio erat inter Gentes promulgandã, exclu ſis superſtitionibus, quod vbicunque ſit, ibi regnare dicitur Dominus, & iudicare, id eſt, rebus præeſſe & illas moderari.

g Græca dictio ſignificationẽ habet clamoris vehementis, & vociferationis turbulenta, cuius expers erit Chriſti aduentus, nimirum regio apparatu & ſplendore carens. Eſa.42.1. *h Cum vi quadam (fruſtra obſiſtente mũdo & Satana) feret ſententiam & iudicium, qua ſe victorem declaret omnium inimicorum ſuorum. Suprà.9.32.luc.11.14. Suprà 9.34.mar.3.22.luc.11.17.* *i Græcum verbum ſignificat præ admiratione apud ſe non eſſe & de ſtatu mentis deijci, vnde ceſſatis.* *k Suprà.9.34.* *l In partes diſtractum, vnde naſcuntur ſeditiones.* *m Veſtrates. Marc. 3.29. luc. 12.19.. 1.iohan. 5.13.* *n Veſtra vitia (etiam tacentes) virtutibus ſuis condemnabunt.*

mum

mũ validi *alicuius*, & [o] vasa eius diripere, nisi primò vinxerit potentẽ illum, & tunc domũ illius diripiet.

30 Qui non est mecum, aduersum me est: & qui non cogit mecum, spargit.

31 ‖ Propterea dico vobis, quoduis peccatum & [p] blasphemia reimittetur hominibus: [6] blasphemia verò in Spiritum non remittetur hominibus.

32 Et quisquis loquutus fuerit aduersus Filium hominis, remittetur ei: quisquis autem fuerit loquutus aduersus Spiritum sanctum, non remittetur ei [q] neque in hoc seculo, neque in futuro.

33 Aut [t] facite arborem bonam, & fructum eius bonum: aut facite arborem putrem, & fructum eius putrem: nam è fructu arbor cognoscitur.

34 [7] Progenies viperarum: quomodo possitis bona loqui, quum sitis mali? ‖ nam ex redundantia cordis os loquitur.

35 Bonus homo è bono thesauro cordis profert bona: & malus homo ex malo thesauro profert mala.

36 Sed dico vobis, quodcunque [r] verbum otiosum loquuti fuerint homines, de eo reddituros rationem in die iudicij.

37 Ex sermonibus enim tuis [t] iustificaberis, & ex sermonibus tuis condemnaberis.

38 [8] Tunc responderunt quidam è Scribis ac Pharisæis, dicentes, Præceptor, ‖ velimus ex te signum videre.

39 Ipse verò respondens dixit eis, Gens mala & [u] adulterina signum ‖ requirit: sed signum non dabitur ei nisi signum illud Ionæ Prophetæ.

40 ‖ Sicut enim fuit Ionas in ventre ceti tres dies & tres noctes, ita erit filius hominis in [x] corde

6 De blasphemia in Spiritum sanctum quam committunt, qui inhabitantem spiritum in ipsis & eius dona extinguere destinata malitia conantur.

7 Hypocritæ tandem seipsos suo testimonio produnt.

8 Aduersus præposteros miraculorum flagitatores. *Luc.6.45.*

o Res & suppellectilẽ, Hebraïs. Ergo nisi valide conflictu nisi superatur Sathan frustra liberationem sperant homines.

p Suprà.9.3.

q Nec in vita, nec post mortem, id est, nunquam. Infra.16.2. luc.11,29. 1.cor.1.22.

r Id est aut agnoscite me bonum esse & benè agere: aut malũ ac proinde male agere.

Ioh.2.1.

s Vanæ & inutiles nugæ in quibus pleriq; vitã terunt. 3.Reg.10.1. 3.par.9.1.

t Absoluêris Luc.11.24

u Illegitima, qua defecit à fœdere Abrahæ, vel quia reliquit verũ Dei cultũ

x In sepulchro, id est, in visceribus terræ.

terræ tres dies & tres noctes.

41 [9] Niniuitæ resurgent in iudicio cum gente ista, & condemnabunt eam: ‖ quòd ipsi resipuerint ad prædicationem Ionæ: & ecce, plus quàm Ionas *est* in hoc loco.

42 ‖ Regina [y] Austri surget in iudicio cum gente ista, & condemnabit eam: quòd venerit à [z] terminis terræ vt audiret sapientiam Solomonis & ecce, plus quàm Solomon *est* in hoc loco.

43 ‖ Cæterùm quum impurus spiritus exierit ab homine, ambulat per arida loca, quærens requiem: & non inuenit.

44 Tunc dicit, Reuertar domum meam, vnde exiui. Et quum venit, inuenit *eam* vacantem, [a] versam & ornatam.

45 Tunc proficiscitur, & accipit secum septem alios spiritus peiores quàm ipse *sit*: & ingressi habitant illic, fitque vltima conditio hominis illius deterior priore. ita etiam erit genti istæ malæ.

46 [10] ‖ Quum autem adhuc loqueretur turbæ, ecce, mater & fratres eius adstiterunt foris, quærentes eius colloquium.

47 Dixit autem ei quidam, Ecce, mater tua & fratres tui foris stant, quærentes tuum colloquium.

48 Ipse verò respondens dixit illi qui *hoc* ei dixerat, Quæ est mater mea, & qui sunt fratres mei?

49 Et protensa manu sua in discipulos suos, dixit, [11] Ecce mater mea & fratres mei.

50 Quisquis enim fecerit quod [b] vult Pater meus qui est in cœlis, is est meus frater, & soror, & mater.

9 Docet Christus tristi Iudæorum exemplo, nullos esse infœliciores quàm qui accensam in se Euangelij lucem extinguunt. *Ion* 3.5.

10 Docet Christus suo exemplo omnia esse gloriæ Dei postponenda.

11 Nulli nobis coniunctiores, quàm qui sunt domestici fidei. *Heb.* 6.4. & 10. 26. 2. *pet.* 2.20. *Mar.* 3.31. *Luc.* 8.20.

y Meridiei: loquitur autem de Regina Sabæi. Sabæorum regina, quæ regio Iudææ respectu est meridionalis. 1. *Reg.* 10.

z Sabæa enim sita est in extremo Arabiæ fœlicis littore, ad fauces sinus Arabici.

a A verbo Verro, id est, mundatam scopis. Hæc allegoricè dicuntur, vt intelligamus triste exitium diaboloesse, extra homines habitationem: contra commodiss. illi in nobis dari cum Christo valeat iusto, eum hospitem admittimus. *b Fidem præcipuè commendat, quæ sanctæ obedientiæ fons est & origo.*

CAP. XIII.

1 *Parabola seminantis.* 11 & 14 *Cur in parabolis loquutus Christus.* 18 *Expositio parabolæ.* 24 *Parabola zizaniorum.* 31 *Grani sinapis.* 33 *Fermenti.* 44 *Thesauri absconditi.* 45 *Margaritæ.* 47 *Sagenæ iactæ in mare.* 53 *Christus à Nazarænis non suscipitur.*

CAP. XIII.

1 Christus proposito satoris ænigmate, declarat semen vitæ impari successu in mundo seri, quòd videlicet plerique vel non admittant vel adolescere non sinant.

2 Intelligentię & fidei donum est proprium electorum, reliquis iusto Dei iudicio excæcatis. Itaq; quod alij sunt auriti, alij surdi non accidit quod sua iustitia aures aptent, sed quod à Domino perferentur.

1 ILlo [1] verò die egressus Iesus domo, sedit apud mare.

2 Et coacta est ad eum turba multa, adeò vt nauigium ingressus sederet: tota autem turba suprà littus stabat.

3 Et loquutus est eis multa per [a] parabolas, dicens, Ecce, *quidam* sator exijt seminatum.

4 Et in seminando, alia quidē ceciderūt iuxtà viam: & venerunt volucres, & deuorauerunt ea.

5 Alia verò ceciderunt in petrosa, vbi nō habebant terram multam: & statim exorta sunt, propterea quòd non habebant profundam terram,

6 Sole autem exorto ardore facta sunt, & propterea quòd non habebant radicem, exaruerunt.

7 Alia verò ceciderunt in spinas: & [b] ascenderunt spinæ, & suffocarunt ea.

8 Alia verò ceciderunt in terram bonam: & ediderunt fructum, aliud quidem [c] centena, aliud verò sexagena, aliud verò tricena.

9 Qui habet aures ad audiendum, audiat.

10 Tunc accedentes discipuli dixerunt ei, Quare per parabolas loqueris eis?

11 [2] Ipse verò respondens dixit eis, Quia vobis datum est nosse [d] mysteria regni cœlorum, illis autem non est datum.

12 ‖ Quisquis enim habet, dabitur ei, & amplius habebit: quisquis autem non habet, etiam quod [e] habet tolletur ab eo.

13 Propterea per parabolas loquor eis, quia videntes non vident, & audientes nō audiunt, nec intelligunt.

a Comparationes & similitudines.
b Excreuerunt.
c Ad verb. centum, Hebræi enim carent distributiuis. Infrà. 25. 29.
d Id est, Arcana.
e Etiam quod se putat habere, vide Luc. 8. 18.

14 ‖ Itaque completur in ipsis prophetia Esaiæ quæ dicit, Auditu audietis, & non intelligetis: & videntes videbitis, & non [f] cernetis.

15 Crassum factũ est enim cor populi huius, & auribus grauiter audierunt, & oculis suis hui[us] runt: nequando cernant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant, & [g] conuertantur, & sanem eos.

16 [3] Vestri verò beati sunt oculi, quòd videant: & aures vestræ, quòd audiant.

17 ‖ Amen enim dico vobis, multi Prophetæ & iusti desiderarunt videre quæ videtis, & non viderunt: & audire quæ auditis, & non audierunt.

18 Vos igitur audite parabolam eius qui seminat.

19 ‖ Quoties [h] quispiam audit sermonem de [i] regno illo, & intelligentiam non intendit, venit ille Malus, & rapit quod satum est in [k] corde ipsius: is est qui secundum viam [l] semen excepit.

20 Qui verò in petrosa semen excepit, is est qui sermonem audit, & eum statim cum gaudio excipit.

21 Non habet autem radicẽ in sese, sed [m] temporarius est: ortaque oppressione vel persequutione propter sermonem, statim offenditur.

22 Qui verò in spinas semen excepit, is est qui sermonem audit: sed solicitudo seculi huius, & [n] fallacia diuitiarum suffocat sermonem, qui fit infructuosus.

23 Qui verò in terram bonam excepit semen, is est qui sermonem audit & intelligentiam intendit, [o] qui videlicet fructum fert, editque, alius

3] Potior est Ecclesiæ præsentis conditio, quàm Patrum qui fuerunt sub Lege.

f Perspicietis, vt animi etiam illam notionem intelligat.
Esa.6.9.
Mar.4.12.
luc.8.10.
ioh.12.40.
act.28.26.
rom.11.8.

g Hebr. id est, resipiscant.
Luc.10.24.
Mar.4.15.
Luc.8.11.

h Ad verb. omni audiente, vt vniuersalis nota ad tempus non ad personam referatur. Summa huius doctrinæ est Euangelium non omnibus sanctiferum esse, quia in terram fœcundam non semper cadit.

i Cœlesti.

k Satio ista ad auditionem refertur sine intelligentia, etiamsi cordis fiat mentio: nã siue excipiatur semen animo, siue non, qui tamen seminat, animo seminat.

l Ad verb. satus homo enim hîc dicitur satus, vt ager satus.

m Ad quoddam tempus durat est herba quasi cærti temporis.

n Ad verb. extra viam abductio, carnis nostræ affectus qui innumeri sunt, corrumpunt vitæ semen in nullis satis.

o Qui homo.

alius

quidé centena, alius ſexagena, alius verò tricena.

24 [4] Aliam parabolam propoſuit eis, dicens, Simile eſt regnum cœlorum homini ſeminanti bonum ſemen in agro ſuo.

25 Quum autem dormirent homines, venit eius inimicus, & ſeminauit [p] zizania inter triticum: & abijt.

26 Quum verò germinaſſet herba, & fructum edidiſſet, tunc apparuerunt etiam zizania:

27 Accedentes autem ſerui patrisfamiliâs, dixerunt ei, Domine, nónne bonum ſemen ſeminaſti in tuo agro? vnde ergò habet zizania?

28 Ille verò dixit eis, Inimicus quiſpiam hoc fecit, Serui autem dixerunt ei, Vis igitur abeamus & colligamus ea?

29 At ille dixit, Non: ne colligendo zizania, eradicetis ſimul cum eis triticum.

30 Sinite ſimul creſcere vtraque vſque ad meſſem: & tempore meſſis dicam meſſoribus, Colligite primùm zizania, & ligate ea in faſciculos, ad exurendum ea: triticum verò cogite in horreum meum.

31 ‖ Aliam parabolam propoſuit eis, dicens, [5] Simile eſt regnum cœlorum grano ſinapis, quod acceptum quiſpiam ſeminauit in agro ſuo.

32 Quod minimum quidem eſt omnium ſeminum: quum autem excreuerit, maximum eſt olerum, & arboreſcit: adeò vt veniãt volucres cœli, & [q] nidulentur in ramis ipſius.

33 ‖ Aliam parabolam loquutus eſt eis, *dicens*, Simile eſt regnum cœlorum fermento, quod acceptum mulier condidit in farinæ [r] ſatis tribus, vſquequò fermentaretur tota.

34 Hæc omnia loquutus eſt Ieſus per paraboli, *quod alibi malè ſonat, hic ad præſentem cauſam ſimpliciter applicandum eſſe.*

4 Chriſtus alio ænigmate mali ſeminis cũ bono permixti, docet nunquã fore penitus liberam Eccleſiam ab offendiculis, tum in doctrina, tum in moribus donec aduenerit dies ille inſtaurationi rerũ omnium deſtinatus.

5 Deus regnum ſuum à tenuiſſimis principijs auſpicatur, vt inſperati progreſſus, meliùs illuſtrent eius potentiam. *Marc.4.30. Luc.13.18.*

p Latini loliũm.

q Vmbracula contexant ex bacillis & frondibus, Sup.8.20.

r Modios quatuor & ſemis, nam ſeha mẽſura fuit rerum aridarum ſeſquimodium continẽs Cæterũ cum hæc parabola eãdẽ cũ præcedenti ſignificationem habeat, apparet nomen fermenti, quod alibi malè ſonat, hic ad præſentem cauſam ſimpliciter applicandum eſſe.

las ad turbam: || & absque parabola nihil loquutus est eis:

35 Vt compleretur quod dictum fuit per Prophetam, dicentem, || [f] Aperiam per parabolam os meum: eructabo occultata à iactis fundamentis mundi.

36 Tunc dimissa turba, venit domum Iesus: & adierunt eum discipuli eius, dicentes, [t] Edissere nobis parabolam zizaniorum [u] agri illius.

37 [6] Ipse verò respondens, dixit eis, Qui seminat bonum semen; est Filius hominis.

38 Ager autem, est mundus: bonum verò semen, sunt [x] filij regni, zizania verò, sunt filij illius [y] Mali.

39 Inimicus autem qui seminauit ea, est diabolus: || messis verò, consummatio seculi est, messores autem, Angeli sunt.

40 Sicut ergò colliguntur zizania, & igni exuruntur: ita erit in consummatione seculi huius.

41 Mittet Filius hominis Angelos suos, qui colligent ex ipsius regno omnia [z] offendicula, & eos qui [a] dant operam iniquitati:

42 Proijciéntque eos in [b] fornacem ignis: illic erit fletus, stridórque dentium.

43 || Tunc iusti fulgebunt vt sol, in regno Patris sui. Qui habet aures ad audiendum, audiat.

44 [7] Rursus, simile est regnum cœlorum thesauro occultato in agro: quem inuentum, homo occuluit, & præ gaudio quod accipit [c] ex eo, [d] subducit *sese*, & omnia quæ habet vendit, emítque agrum illum.

45 Rursus, simile est regnum cœlorum cuipiam negotiatori,

Luc.1.10.

6 Explicatio superioris ænigmatis, de bono & malo semine.

Mar.4.34.

Psal.73.8.

7 Quantæ sint opes regni cœlestis, paucissimi intelligunt: nec fit quisquã earum particeps, nisi qui aliarum omnium rerum iactura illas redimit. Non quod non sint gratuitæ, sed quia iactura, illa quæ eas comitatur, idcò in preciũ liberaliter nobis imputetur.

Apoc.14.15.

Ioel.3.13.

f Hebr. loquar in parabolis.

t Declara & explica.

Sap.3 7.

dan.12.3.

u Id est, Quæ in illo agro sata esse dixisti.

x Qui ita sunt in Ecclesia, vt etiam sint de Ecclesia. Regnum autem cœlorum, regnum absolutè vocat quod illud reipsa hoc sit, aliqua regni inanis species.

y Diaboli.

z Metonymia, id est, eos qui designarunt turpia, & alijs nocentia facinora.

a Suprà.7.23.

b Hebr. ardentem.

c Reperto.

d Clam discedit.

negotiatori, quærenti pulchras [e] margaritas:

46 Qui inuenta quapiam magni pretij margarita, abiens venundedit omnia quæ habebat, & emit eam.

47 [8] Rursum, simile est regnum cœlorum sagenæ iactæ in mare, & quæ ex [f] quouis *piscium* genere coegit:

48 Quam impletam *piscatores* subduxerunt in littus: & sedentes collegerunt bona in vasa, [g] mala verò extrà abiecerunt,

49 Ita erit in consummatione seculi: [h] prodibunt Angeli, & [i] separabunt malos è medio iustorũ:

50 Proijciéntque eos in caminum ignis: illic erit fletus & stridor dentium.

51 [9] Dicit eis Iesus, Intellexistis hæc omnia? Dicunt ei, Etiam Domine.

52 Ipse verò dixit eis, Propterea omnis [k] Scriba edoctus in regno cœlorum, similis est cuipiam patrifamiliâs, qui profert è thesauro suo noua & vetera.

53 Et factum est quum finisset Iesus parabolas istas, [l] soluit illinc.

54 ‖ [10] Et quũ venisset in [m] patriam suam, docuit eos in synagoga eorum *adeò* vt [n] percellerentur, ac dicerent, Vnde huic sapientia ista & virtutes?

55 Nónne iste est ille fabri filius? nónne mater eius dicitur Maria, ‖ & fratres eius Iacobus & Ioses & Simon & Iudas?

56 Et sorores eius nónne omnes apud nos sunt? vnde igitur isti hæc omnia?

57 Et offendebantur in [o] eo. Iesus autem dixit eis, ‖ Non est Propheta inhonoratus nisi in patria

8 Multi sunt in Ecclesia, qui tamen non sunt ex Ecclesia, ac proinde tãdem eijcientur. Sed plena ista repurgatio, in vltimum illum diem differtur.

9 Sedulos esse oportet, quos non solum sibi sapere, sed etiã alijs Dei sapiẽtiam dispensare necesse est.

10 Homines non sola ignorantia peccant, sed vltrò sibi accersunt offendicula, ne obsequãtur, Deo vocanti idq; certa cum eorũ pernicie.

Mar. 6. 1. *Luc.* 4. 16.

e Supr. 7. 6.

f Quæ colligit res varias. Ioh. 6. 42. *Mar.* 6. 4. *luc.* 4. 24. *ioh.* 4 44.

g Qualia multa è mari fundo vnà cum piscibus eruũtur, vt sunt muscus & alga.

h Missi à Domino. i Tanquam ad certum finem destinatos, malos siquidem, morti secundæ, electos vitæ. k Suprà. 2. 4. *l Nauigauit. Vt apparet ex Luca* 8. 22. *m In Nazareth. n Supra.* 7. 28. *o Supra.* 11. 6.

ſua, & domo ſua.

p Sup.7.22. 58 Neque[p] edidit illic virtutes multas, propter incredulitatem eorum.

CAP. XIIII.

1 *Herodis Tetrarchæ iudicium de Ieſu.* 3 *Iohannes quare vinctus.* 10 *Capite truncatur.* 13 *Secedit Ieſus.* 18 *De quinque panibus, &c.* 23 *Orat Chriſtus.* 24 *Apoſtoli iactati fluctibus.* 27 *Fides.* 30 *Petrus periclitator.* 36 *Fimbria veſtimenti.*

CAP. XIIII. *Mar.6.14. Luc.9.7. Mar.6.13, luc.3.19, infr.21.26.*

1 ILlo‖[1] tempore, audiuit Herodes Tetrarcha famam *de* Ieſu.

2 Et dixit[a] pueris ſuis, Iſte eſt Iohannes ille Baptiſta: ipſe ſurrexit à mortuis, & propterea[b] virtutes agunt in eo.

3 ‖Nam Herodes prehenſum Iohannem, vinxerat, & coniecerat in carcerem, propter Herodiadem vxorem Philippi fratris ſui.

4 Dicebat enim ei Iohannes, Non licet tibi eam habere.

5 Et quum cuperet eum occidere, timuerat turbam, ‖ quòd eum haberent vt Prophetam.

6 Quum autem agerentur natalitia Herodis, ſaltauerat filia Herodiadis[c] in medio: & placuerat[d] Herodi.

7 Vnde cum iureiurando ſpoſponderat *ſe* daturum ei quicquid petijſſet.

8 Illa verò[e] producta à matre ſua, Da mihi (inquit) hic in patina caput Iohannis Baptiſtæ.

1 In Iohanne exemplum fortitudinis inuictæ, quod omnes fidi Verbi miniſtri imitentur: in Herode, exemplum tyrannicæ vanitatis, ſuperbiæ, ac ſæuitiæ, anlicæ deniq; conſciẽtiæ, & miſerabilis eorum ſeruitutis, qui ſeſe voluptatibus ſemel dediderũt: in Herodiade & eius filia, exemplum meretriciæ laſciuiæ, & fœmineæ crudelitatis.

a Seruis. b Per virtutes intelligit vim illam & facultatem, non autem effecta, vt antea ſæpe. Hærebat autem hæc in hominum mentibus paſſim ſuperſtitio, redire mortuos ſub alia perſona. c Palàm & publicè. d Tres fuerunt Herodes, primus filius Antipatri, qui Aſcalonius etiam dicitur, quo regnante natus eſt Chriſtus, cuius iuſſu interfecti ſunt pueri: Alter dictus Antipas, Magni filius, matre Malthaca ſeu Martaca, qui Tetrarcha dictus eſt, cui auctum fuit imperium, Archelao Viennam in Gallia relegato: Tertius Agrippa Magni nepos, ex Ariſtobulo, qui Iacobum interfecit. e Inducta vel perſuaſa.

9 Et

9 Et contriſtatus fuerat Rex: ſed propter iuſiurandum & eos qui ſimul accumbebāt, iuſſerat dari.

10 Et miſſo *carnifice* decollauerat Iohannem in carcere.

11 Et allatum eſt caput eius in patina, datumq; puellæ: & *ipſa* obtulerat matri ſuæ.

12 Et acceſſerant diſcipuli eius, & ſuſtulerant corpus, idque [f] ſepelierant: & venientes renuntiauerant Ieſu.

13 ‖Quum autem *hoc* audiſſet Ieſus, ſeceſſit illinc in nauigio in deſertum locum priuatim: & quum *hoc* audiſſet turba, pedibus ſequuta eſt eum ab vrbibus.

14 [2] Tunc egreſſus Ieſus vidit multam turbam: & miſericordia commotus eſt erga eos, ſanauitq; eorum ægrotos.

15 ‖Quum autem ſerum diei eſſet, adierunt eū diſcipuli eius, dicentes, Deſertus eſt locus, & tempus iam præterijt: dimitte turbam vt abeat in vicos, & emant ſibi eſcas.

16 Ieſus autem dixit eis, Non habent neceſſe abire: date eis vos quo veſcantur.

17 Ipſi verò dicunt ei, Non habemus hîc niſi quinque panes & duos piſces.

18 Ipſe autem dixit, Adferte mihi eos huc.

19 Et iuſſa turba per [g] herbas diſcumbere, acceptis quinque illis panibus ac duobus piſcibus, [h] ſuſpiciens in cœlum, [i] benedixit: & quum fregiſſet dedit diſcipulis panes, diſcipuli verò turbæ.

20 Et comederunt omnes, & ſaturati ſunt: ſuſtuleruntq; quod ſuperfuerat fragmentorum, duodecim [k] cophinos plenos.

21 Qui autem ederant, fuere viri quaſi quinquies mille, abſque mulieribus ac pueruli.

22 Et ſtatim adēgit Ieſus diſcipulos ſuos inſcēdere in nauigium, & præire ſibi in *ripam* vlterio-

f Nihil mortuis confert honos ſepulturæ: ſed hæc ceremonia vt reſurrectionis pignus obſeruatur. Mar 6.32. luc.9.10.

2 Chriſtus quinque panibus & duobus piſciculis maximā turbam reficiens, oſtēdit nihil defuturum ijs qui regnum Dei, poſtpoſitis omnibus quærunt. *Mar 6.35. luc.9 12. ioh.6.5.*

g Per gramina.

h Precantis geſtus.

i Benè precatus eſt & gratias egit.

k Menſuræ genus, ſiccis & aridis proprium.

rem, [l] dum dimitteret turbam.

23 Dimissa igitur turba, ascendit in montem priuatim, ad orandum. || Quum autem serum diei esset, solus erat illîc.

24 [3] Nauigium verò iam in medio maris erat, vexatum à fluctibus: nam ventus erat contrarius.

25 Quarta autem noctis [m] vigilia abijt ad eos Iesus, ambulans super mare.

26 Et eo viso super mare ambulante, discipuli turbati sunt, dicentes, [n] Spectrum est: & præ metu clamarunt.

27 Sed statim loquutus est eis Iesus, dicens, Cófidite: ego sum, ne timete.

28 [4] Respondens autem ei Petrus, dixit, Domine, si tu es, iube me ad te venire super aquas.

29 Ipse verò dixit, Veni. Et quum descendisset è nauigio Petrus, ambulauit super aquas, vt veniret ad Iesum.

30 Videns autem ventum validum, timuit: & quum cœpisset demergi, clamauit, dicens, Domine, serua me.

31 Statim verò Iesus, extenta manu, apprehendit eum, dicitque ei, O exigua fide prædite, [o] quid dubitasti?

32 Et quum essent ingressi nauigium, paccatus fuit ventus.

33 Qui autem erant in nauigio, venientes adorauerunt eum, dicentes, Verè Dei Filius es.

34 || Et quum traiecissent, venerunt in terram [p] Genezaret.

35 [5] Et quum agnouissent eum viri loci illius,

3 Nauigandum nobis per maximas tempestates, & Christus, modò eò quò ipse iusserit cótendamus, nos nunquã deseret *Mar.6.46. Ioh.6.16.*

4 Fide calcamus ipsas tempestates super aquas ambulamus: sed Christi demum virtute, eas ipsas vires quas nobis indidit, per eandem misericordiam adiuuante. Diuina virtus nos super maris fluctibus sustentare potest, ne immergamur, contra quam sentiunt Manichæi.

5 Christus ægrotos sanans ostẽdit à se petendũ esse spiritualiũ morborũ remediũ: nos verò ad eum non tãtùm accurrere, sed etiã alios adducere oportet.

l Precandi in omnibus locis libertas. m Ad verb. custodia: indicatur tempus appropinquantis diei, nam veteres in quatuor vigilias diuidebãt noctem, quibus fiebãt excubiæ. n Spectrum seu phantasma est ad quod animus attrahitur specie inani, quum videre sibi aliquid videtur, quod re ipsa nihil est. o Dubitatio a Christo reprehenditur quæ directè fidei contraria est. p Fuit lacus vicinus Capernaumo, qui & mare Galilææ & Tyberiados dicitur: vnde nomen datum regioni.

miserunt

miserunt in totam circumiacentem illam regionem,& obtulerunt ei omnes malè affectos.

36 Et precabantur eum, vt solùm tangerent fimbriam [q] pallij ipsius, & quotquot tetigerunt, [r] liberati sunt.

[q] *Summæ vestis* [r] *A morbo liberati.*

CAP. XV.

3 *Mandata & doctrinæ hominum.* 12 *Scandalum.* 13 *Plantatio quæ eradicatur.* 14 *Cæci cæcos ducentes.* 18 *Cor.* 22 *Chananæa.* 26 *Panis filiorum. Catelli.* 28 *Fides.* 32 *4000. hominum satiantur.* 36 *Gratiarum actio.*

CAP. XV.

Mar.7.1.

1 Nulli plerunque audaciores quã quos Deus suos nomophylacas constituit. *Exod.* 21. 12. & 21.17. *deut.*5.16 *ephes.*6.2. *Exod.*21.17. *leu.* 20.9, *pro.*20.20.

2 Arguitur sacrilega eorum audacia in corrumpendis Dei mandatis,idque pietatis obtentu, & legũ condendarum authoritate vsurpanda.

1 TVnc ‖ [1] accedunt ad Iesum Hierosolymitani quidam Scribæ & Pharisæi,dicentes,

2 Quare discipuli tui transgrediuntur traditionem seniorum? [a] non enim lauant manus suas quum [b] edunt panem.

3 [2] At ille respondens dixit eis, Quare & vos transgredimini mandatum Dei per traditionem vestram?

4 Nam Deus mandauit dicens, ‖ [c] Honora patrem tuum & matrem,&, ‖ Qui maledixerit patri aut matri, [d] morte moriatur.

5 Vos autem dicitis, [e] Quicunque dixerit patri aut matri, Donum *est* quocunque à me iuuari posses, *insons erit*, & nequaquam honorauerit patrem suum,aut matrem suam.

6 Et [f] irritum feciſtis mandatum Dei per tra-

[a] *Quæ à maioribus sunt quasi de manu in manum traditæ, vel quæ approbatæ sunt à senioribus, penes quos erat Ecclesiæ gubernatio.* [b] *Cibum comedunt, hebr.* [c] *Honoris nomine, intelligitur officij omne genus, quod à liberis parentibus debetur. Hic verò ex proprietate hebr. serm. potiùs subsidium, quam salutationem & quæ sunt similia significat.* [d] *Absque vlla spe veniæ moriatur.* [e] *Sensus est, Quicquid templo donauero, cedet in rem tuam, perinde enim est ac si tibi dedero, quia (vt Pharisæi nostri temporis loquuntur) erit tibi meritorum. Nam hac specie religionis, illi ad se transferebant omnia, quasi qui templo donasset, filij officium impleuisset.* [f] *Ad verbum, spoliastis omni imperio & authoritate, quantumquidem in vobis fuit: nam alioquin inuito mundo & Satana, stant præcepta Dei in Ecclesia ipsius.*

ditionem veſtram.

7 [3] Hypocritæ, benè de vobis prophetauit Eſaias, dicens,

8 ‖ Appropinquat mihi populus hic ore ſuo, & labijs me honorat: cor autem eorum procul abeſt à me.

9 Sed fruſtrà me colunt, docentes doctrinas *quæ ſunt* mandata hominum.

10 ‖ [4] Et aduocata turba, dixit eis, Audite & intelligite.

11 Non quod ingreditur in os, [g] polluit hominem, ſed quod egreditur ex ore, hoc polluit hominem.

12 Tunc accedentes diſcipuli eius dixerunt ei, Noſti Phariſeos audito iſto ſermone offenſos fuiſſe?

13 Ipſe verò reſpondens dixit, ‖ Omnis planta quam non plantauit Pater ille meus cæleſtis, eradicabitur.

14 Sinite eos: ‖ duces ſunt cæci cæcorum. quòd ſi cæcus cæco [h] præierit, ambo in foueam cadent.

15 ‖ Reſpondens autem Petrus dixit ei, Ediſſere nobis parabolam iſtam.

16 Ieſus autem dixit, Adhuc & vos intelligentia caretis?

17 Nondum intelligitis quicquid ingreditur in os, in ventrem cedere, & in latrinam eijci?

18 Quæ autem proficiſcuntur ex ore, ex ipſo corde egrediuntur, & illa polluunt hominem.

19 ‖ Nam ex corde egrediuntur cogitationes malæ, cædes, adulteria, ſcorationes, furta, falſa teſtimonia, [i] obtrectationes.

20 Hæc ſunt quæ polluunt hominem: illotis autem manibus veſci, non polluit hominem.

21 ‖ Egreſſus

3 Ijdem damnantur ſimulationis & ſuperſtitionis, quòd in rebus externis conſtituant regnum Dei. *Eſa.* 19.13. *Mar.* 7.13.

4 Chriſtus docet non eſſe ne in rebus quidē medijs fouendā falſorum doctorum hypocriſin, qui animabus noſtris ludunt, & cauſam non eſſe cur eorum vocatio ordinaria nobis perſtringat oculos: alioqui nos vnà cum illis perituros. Nam & cæcus & cæci dux exitio addicūtur *Iohan.* 15.8. *Luc.* 6.39.

g Ad verb communem reddit, id eſt, profanū: Hebræi enim cōmune, id eſt, cuius vſus eſt vulgaris, profanum vocāt, quòd promiſcuo vſu velut inquinatum eſt.

h Dux fuerit itineris Nota Chriſtus illam ſcandali ſpeciem, quæ ab improbis accipitur ſuſque déque habere.

i Hic legitur à Græcis, blaſphemiæ, ſumitur tamen hoc loco pro calumnijs in proximum ſparſis.

21 ‖ Et egressus illinc Iesus recessit [k] in partes Tyri & Sidonis.

22 Et ecce, mulier [l] Chananæa à finibus illis egressa, clamitauit, dicens ei, Miserere mei Domine Fili Dauid: filia mea malè à dæmonio vexatur.

23 [5] Ille verò non [m] respondit ei quicquam. Tunc accedentes discipuli eius rogarunt eum, dicentes, Dimitte eam: nam clamat post nos.

24 Ipse verò respondens dixit. ‖ Non sum missus nisi ad oues perditas [n] domus Israël.

25 Illa autem venit, & adorauit eum dicens, Domine, [o] succurre mihi.

26 Ipse verò respondens, dixit, Non est bonum accipere panem liberorum, & obijcere catellis.

27 Ipsa autem dixit, Etiam Domine. Etenim catelli vescuntur micis quæ cadunt è mensa dominorum suorum.

28 Tunc respondens Iesus, dixit ei, O mulier magna *est* fides tua: fiat tibi vt vis. Et sanata fuit filia eius ab eo momento.

29 [6] ‖ Et digressus illinc Iesus venit iuxta mare Galilææ: & quum ascendisset in montem, sedit illic.

30 ‖ Tunc adijt eum turba multa, habens secum claudos, cæcos, mutos, [p] mancos, & alios multos: & abiecerunt eos ad pedes Iesu: & sanauit eos.

31 Adeò vt turba mirata sit, quum videret mutos loquentes, mancos sanos, claudos ambulantes cæcos videntes: & glorificarunt Deum Israël.

32 ‖ [7] Iesus autẽ aduocatis discipulis suis dixit

Mar. 7. 24.

5 Quod Christus interdum conniuet ad sanctas etiam preces, suæ glorię studio & nostro bono facit. *Suprà. 10 6.*

6 Christus, vbi etiam contemnitur, tamen nõ desinit esse beneficus, & in medio luporũ, ouile suum congregat & fouet.

7 Christus repetito miraculo, confirmat se nunquam defuturum ijs qui etiam per deserta ipsum sequuntur. *Mar. 7. 31. Esa. 35. 5.*

k Regiones vicinas Tyro & Sidoni, id est, ea parte quæ Palestina vergit ad Phœniciam, & mare Syriacum. Marc 8 1. Esa. 35. 5.

l Ex Chananæorum stirpe, qui in Phœnicia habitabant, Exemplum gratiæ Christi ad gentes manare incipientis. m Tacet non, vt extinguat, sed vt acuat fidem. n Gentis Israëliticæ, quæ diuisa quidem erat in tribus sed quæ ab vna domo egressa sunt signif. o Græc. verbum, ad vocem alicuius accurrere iuuandi gratiæ, Habet rationẽ temporis. Nam aut resurrectionẽ maceria, quæ gẽtes à regno Dei alienabat, diruta non fuit. p Quibus mẽbra erãt debilitata paralysi, vel natura: postea enim opponũtur sanis. Nusquã autem legitur Christ. manus cuiquã aut pedes largitus, quãuis illi id difficile nõ fuerit.

Vide sup. 9. 36.

¶ Cõmoueor misericordia erga turbã, quia iam triduũ [r] permanẽt apud me, & nõ habẽt quo vescantur: & dimittere eos ieiunos nolo, ne viribus deficiant in via.

r Ameo latere non discedunt.

33 Tunc dicunt ei discipuli eius, Vndè nobis in deserto tot panes vt saturemus turbam tantam?

34 Dicit igitur eis Iesus, Quot panes habetis? Illi autem dixerunt, Septem, & paucos piscículos.

s Ad verb. resupinent sese, veluti remiges adducentes remos.

35 Tunc iussit turbam [s] discumbere humi.

36 Et acceptis septem illis panibus ac piscibus quum gratias egisset, fregit, deditque discipulis suis: discipuli verò turbæ.

37 Comederuntque omnes, & saturati sunt: & sustulerunt quod superfuerat fragmentorũ septem [t] sportas plenas.

t Sporta est vasis textilis genus.

38 Erant autem qui comederant, quatuor mille viri, absque mulieribus & puerulis.

39 Tunc dimissa turba inscendit in nauigium; venitque in fines Magdala.

CAP. XVI.

4 Signum Ionæ. 6 Fermentum Phariſæorum. 12 Prodoctrina. 13 Opinio populi de Chriſto. 17 Fides à Deo. 18 Petra. 19 Claues. 21 Prædicit Chriſtus mortem ſuam. 24 Abnegatio ſui, & crux. 25 Perdere animam.

CAP. XVI.
Marc. 8. 11.

1 Optimè conuenit aduersus Christum inter impios alioqui dissidentes: sed ijsdem inuitis Christus triumphat.

1 ET ‖ [1] quum accessissent Pharisæi & Sadducæi, [2] tentantes rogarunt cum vt signum è cœlo ipsis ostenderet.

a Vt experirentur ecquid hoc posset præstare quod petebant, sed malo animo ipsos instigante, nempe quod sperarent se reperturos aliquid in eo, vnde iuste reprehensionis occasionem arriperent: vel impellente eos diffidentia aut curiositate, quibus modis dicitur tentari Deus, id est, ad iracundiam prouocari, quasi velint homines cum eo certare.

2 Ipse verò respondens dixit eis, Quãdo serũ est diei, dicitis, Serenitas *erit*: rubet enim cœlum.

3 Et manè, Hodiè *erit* tempestas: rubet enim cœlum triste, Hypocritæ, [b] faciem quidem cœli nostis discernere, signa verò temporum non potestis?

b Hebr. facies: est externa species, & quasi rerum omnium vultus. Vocat autẽ Hypocritas, quia simulabant se quærere quod oſtẽſum cernere nolebant.

4 ‖ Gens

4 ‖ Gens mala & adulterina ſignum requirit: ſed ſignum non dabitur ei niſi ſignum [d] illud ‖ Ionę Prophetæ. Et relictis ipſis abijt.

5 ‖ [2] Et quum veniſſent diſcipuli eius in vlteriorem ripam, obliti fuerant ſumere panes:

6 Ieſus autem dixit eis, Videte & cauete à fermento Phariſæorum & Sadducæorum.

7 Ipſi verò diſceptabant inter ſe, dicentes, Panes non ſumpſimus.

8 *Id* autem quum [e] noſſet Ieſus, dixit eis, Quid diſceptatis inter vos, exigua fide præditi, quòd panes non ſumpſiſtis?

9 Nondùm animum aduertitis neq; meminiſtis [f] quinque illos panes *hominum* quinquies mille, & quot cophinos acceperitis?

10 ‖ Neque ſeptem illos panes quater mille *hominum* & quot ſportas acceperitis?

11 [g] Quomodo non animaduertitis me non [h] dixiſſe vobis de pane, vt caueretis à ferméto Phariſæorum & Sadducæorum.

12 Tunc intellexerunt eum non dixiſſe vt caueret à fermento panis, ſed à fermento doctrinæ Phariſæorum & Sadducæorum.

13 [3] ‖ Quum veniſſet autem Ieſus in partes Cęſarææ, *quæ dicitur* Philippi, interrogauit diſcipulos ſuos dicens, Quem me dicunt homines eſſe, [k] Filium hominis?

14 Illi verò dixerunt, Alij quidem [l] Iohannem Baptiſtam, alij verò Eliam, alij verò Ieremiam, aut vnum ex Prophetis?

2 Vitandi falſi doctores. Nam citius, quis aquæ miſcebitur quàm qui Euangel. cum hominum figmentis conciliet.

3 Chriſtus varijs quidem eſt hominum iudicijs obnoxius, ſed nihilominus à ſuis agnoſcitur.

Suprà. 12 34.
Ioh. 2. 1.
Mar. 8. 14.
luc. 12. 1.

c *Sup.* 12. 34.

d *Articulus celebritatem facti indicat,*

Supra. 14. 17.
ioh. 16. 9

e *Non ex alijs ſed vi ſuæ diuinitatis.*

Supra 15. 34.
Mar. 6. 27.
luc. 9. 18.

f *Tot numero panibus, quinque millia hominum ſatiatos fuiſſe.*

Infidelis eſt, qui potentiæ dei ſemel & iterum compertæ fide memoriam non

fouens in poſterum diffidit. g *Interrogatio cum admiratione coniuncta.* h *Dicere, pro iubere Hebr.* i *Duæ fuerunt Cæſarææ, vna ſtratonis ad mare Mediterrancum, ab Herode magnificè extructa in honorem Octauij, altera Philippi Herodis Magni ex Cleopatra filij Tetrarchæ in honorem Tyberij, ad radices Libani. Ioſeph libro decimoquinto.* k *Per appoſitionem ac ſi diceret Dominus, videtis me vt vnum quempiam ex hominum numero in mundo verſari, quid igitur de me ſentiunt homines.* l *Quod ſuſpicatus eſt Herodes. Suprà.* 14. 9.

15 Dicit eis, Vos autem quem me dicitis esse?

16 ‖ Respondens verò Simon Petrus, dixit, Tu es Christus ille Filius Dei viuentis.

17 [4] Tunc respondens Iesus, dixit ei, Beatus es Simon [m] Bar-iona: quia [n] caro & sanguis *hæc* non retexit tibi, sed Pater meus qui est in cœlis.

18 [5] ‖ Sed & ego tibi dico, tu es [o] Petrus, & super hanc petram ædificabo meam Ecclesiam: & [p] portæ inferorum non superabunt eam.

19 [6] ‖ Et tibi dabo [q] claues regni cœlorum: & quicquid [r] ligauerris in terra, erit ligatum in cœlis: & quicquid solueris in terra, erit solutum in cœlis

20 [7] Tunc interdixit discipulis suis, vt nemini dicerent ipsum esse Iesum illum Christum.

21 [8] Ex eo tempore cœpit Iesus indicare discipulis suis, oportere se abire Hierosolymã, & multa pati à [t] Senioribus & primarijs Sacerdotibus & Scribis, & occidi, & tertio die suscitari,

22 [t] Et prehensum eum Petrus cæpit obiurga-

4 Fides à gratia est, non à natura.

5 Ea demùm est vera fides, quæ Christum confitetur, cuius etiam virtus est inuicta. *Ioha.6 69. Ioha.1 42.*

6 Ministerij ecclesiastici authoritas cœlestis.

7 Prius discendum est quàm docendum. *Ioh.20.22.*

8 Aduersus crucis offendiculũ tẽ npestiuè prẽparandi sunt omnium animi.

m Fili. n Hos dicto significatur naturalis hominis procreatio in terris, ipsa creata natura non extincta, sed per peccatum deformata: sensus ergo est, Ista patefactio non est humanæ atque terrenæ intelligentiæ: sed demonstrationis diuinæ & cœlestis. o Iesus Syriace est loquutus: itaque non est vsus agnominatione Petri & petra, vsus est enim vtrobique nomine Cepha: Sed qui Græcè scripsit, discrimine terminationis, voluit Petrum qui pars est ædificij, à Christo petra, i fundamento distinguere, vel Petrum à fidei confessione quæ Ecclesiæ est communis, quod veteres testantur: Sic enim Theoph. Ea confessio quam es confessus, fundamentum futurum est credentium. p Aduersarij Ecclesiæ comparantur regno munito, itaque per Portas intelliguntur ciuitates munitæ consilio & propugnaculis Sensus est, Quicquid consilio vel viribus potest Satan. Sic Paulus 2. Corinth. 10. 4. vocat munitiones. q Metaphora sumpta ab œconomis, qui claues gerunt, describitur ministrorum verbi potestas, vt Esa. 22. 22. illa autem potestas communis est omnibus ministris, infra. 18. 18. Itaque ministerium Euangelicum ritè dici potest clauis regni cœlorum. r Ligãtur quorum peccata retinentur, illis cœlum clauditur, nempe quòd fide non recipiunt Christum: contra quàm beati sunt, quibus cœlum apertum est, qui Christum amplexi ab eo liberantur, & fiunt illi cohæredes. ſ Dignitatis erat non ætatis nomen: eos designat penes quos erant iudicia, quæ Hebræi vocabulo Sanbedrim *vocabant: ij sunt quos à senio Senatores Latini vocant. t Manus prehensum seduxisset, vt solent familiarius aliquid dicturi.*

re,

re,dicens,Propitius tibi esto Domine:nequaquam erit tibi hoc.

23 [9] At ille conuersus dixit Petro, Abscede à me [u] satana, offendiculo es mihi: nam non [x] sapis quæ *sunt* Dei,sed quæ *sunt* hominum.

24 [10] || Tunc Iesus dixit discipulis suis, Si quis vult ponè me venire,abdicet semetipsum, & tollat crucem suam,ac sequatur me.

25 || Quisquis enim voluerit [y] animam suam [1] seruare, perdet eam: quisquis autem perdiderit animam suam mea causa,[a] inueniet eam.

26 || Quid enim prodest cuipiam si totum mundum lucratus fuerit, [q] anima verò sua mulctetur? aut quam dabit quispiam [c] compensationem animæ suæ?

27 Futurum est enim vt Filius hominis veniat cum [d] gloria Patris sui cum Angelis suis: || & tunc reddet vnicuique secundum facta eius.

28 || Amen dico vobis, sunt quidam ex his qui hîc adstant, qui nequaquam gustabunt mortem vsquedum viderint Filium hominis venientem in [e] regnum suum.

9 Aduersus præposterum zelũ.

10 Nulli peius sibi consulunt, quàm qui sese suprà Deum amant, renuntiãdum proprio ingenio ex omnibus carnis affectibus.

Suprà.10.38. mar.8.34. luc.9.23.& 14.27.

Suprà.10.39. mar.8.39. luc.9.24.& 17 33. iohan. 12 25.

Mar.8.36.luc.9.25.

Psal.61.12.rom.2.6,

Mar.9.1. luc.9.17.

u Satan, id est, aduersarius, per antonomasian Hebræis dicitur qui Græcis Diabolus.id est,calumniator,vel tentator: sed tribuitur ijs qui malitia vt Iudas,Iohan.6.70. vel leuitate aut arrogantia Dei voluntati resistunt. x Eo verbo significatur Petrum falsa de se persuasione peccasse. y Vitam suam hebr. vel synecdochecôs,seipsum. z Suprà.10.39. a Seipsum lucrifecerit: Sensus est,eos qui sui seruandi causa Christum abnegant,nõ modò lucrum non faciunt,quod captant,sed etiam eius rei quam seruatam esse volunt.id est,sui ipsius iacturam faciunt,quod est damnum omnium maximum:contra verò qui pro Christo mori non dubitant seipsos tandem recuperabunt. b Seipsum perdat, vt Luc.interpretatur.9.25. c Qua se redimat. d Suprà.6.29. e Per regnum intelligenda est gloria ascensionis,& quæ illam sequuta sunt, Ephe.cap.4. vers.10. vel prædicationem Euangelij,Marc.9.1.

CAP. XVII.

1 Transformatio Christi. 5 Audiendus Christus. 11 Elias. 13 Iohannes Baptista. 17 Infidelitas Apostolorum. 20 Fidei vis. 21 Oratio, & ieiunium. 22 Christus passionem suam prædicit. 24 Tributum soluit.

CAP. XVII.
Mar.9.2.
luc.9.27.
1 Christus sic est humilis in Euãgelio, vt intereà sit cœli & terræ Dominus.

1 ‖ Exto [1 a] verò pòst die assumit Iesus Petrum ac Iacobum & Iohannem fratrem eius,& subducit eos priuatim in montem sublimem.

2 [b] Transformatusque est coràm eis,& splenduit facies eius vt sol : vestimenta autem eius facta sunt alba vt lux.

3 Et ecce,conspecti sunt eis Moses & Elias,cũ eo colloquentes.

4 [c] Respondens autem Petrus dixit Iesu, Domine,bonum est nos hîc esse: si vis , faciamus hîc tria tabernacula,tibi vnum,& Mosi vnum, & Eliæ vnum.

5 Adhuc eo loquente, ecce nubes lucida imumbrauit eos:& ecce vox è nube , dicens, ‖ Hic est Filius [d] ille meus dilectus,in quo acquiesco : ipsum audite.

6 Et quum *hæc* audissent discipuli, [e] ceciderunt in faciem suam,& timuerunt vehementer.

7 Tunc accedens Iesus tetigit eos , dixitque Surgite,& ne timete,

8 Sublatis autem oculis suis neminem viderunt,nisi Iesum solum.

9 Et quum descenderent de monte, mandauit eis Iesus,dicens,Nemini dixeritis quod [f] vidistis vsquequò Filius hominis à mortuis resurgat.

10 Tunc interrogauerunt eum discipuli sui, dicentes,Quid igitur Scribæ dicunt, ‖ oportere vt Elias primùm veniat?

11 Iesus autem respondens dixit eis,Elias quidem veniet primùm,& restituet omnia.

a Lucas octo dies numerat, in quibus primum quo loquutus erat Ch. & vltimum quo transformatus est, comprehendit Matthæus intermedios.
b Hæc transformatio non illam qua Chri. in cœlis fulget gloriã.
c Discipulis cõtẽplandam plene, sed eius tale specimen quale ferre tum eorum infirmitas poterat præbuit. Supra 3.17. 2.pet.2 17.
d Articulus Iesum à reliquis filiis distinguit: Ille enim natura Filius est, nos adoptione, ideò primogenitus dicitur inter fratres quia licet ipso iure sit vnicus, princeps tamen est inter multos,quatenus est fons adoptionis ac caput. *e Heb. prouoluti adorarunt, sup.2.11. Malach.4 5. supra.11.14. mar.9.11.* *f Quod vidissent,alioquin propriè de ijs dicitur* horama , *quod per quietem somni cernitur. Cæterùm solis illis relinquitur Christ. vt intelligant Legem et Prophetas Christo æternum regn.cessisse.*

12 Sed dico vobis Eliam iam veniſſe:quem non agnouerunt, ſed fecerunt ei quæcunq; voluerunt ita futurum eſt vt & Filius hominis patiatur ab eis.

13 Tunc intellexerunt diſcipuli *eum* de Iohanne Baptiſta,*hæc* ipſis dixiſſe.

14 [2] ‖ Et quum veniſſent ad turbam,adijt eum quidam, [g] procidens ei ad genua.

15 Et dicens,Domine:miſerere filij mei, quoniam [h] lunaticus eſt, & malè afficitur : nam ſæpe cadit in ignem,& ſæpe in aquam.

16 ‖ Et obtuli eum diſcipulis tuis,nec potuerũt eum ſanare.

17 Reſpondens autem Ieſus dixit, O gens incredula & peruerſa, quouſque tandem ero vobiſcum ? quouſque tandem [i] tolerabo vos ? adducite mihi eum huc.

18 Et increpauit dæmonium Ieſus,exijtque illud ab eo:& ſanatus eſt puer ab illo momento.

19 [3] Tunc adeuntes diſcipuli Ieſum priuatim, dixerunt,Quare nos non potuimus illud eijcere?

20 Ieſus autem dixit eis, Propter incredulitatem veſtram : ‖ amen quippè dico vobis, ſi habeatis fidem quantulũ *eſt* granum ſinapis,dicetis huic monti,Tranſgreditor hinc illuc,& demigrabit: & nihil impoſſibile vobis erit.

21 [4] Hoc verò genus *dæmoniorum* non egreditur niſi per [k] precationem & ieiunium.

22 [5] ‖ Verſantibus autem ipſis in Galilæa,dixit eis Ieſus , Futurum eſt vt Filius hominis tradatur in manus hominum.

23 Et trucidabunt eum,ſed tertio die ſuſcitabitur:Et contriſtati ſunt vehementer.

2 Indigni quidem ſunt homines Chriſti beneficentia,ſed ipſe nihilo minus eos reſpicit. *Mar.9.14. luc.9.37.*

3 Diffidentia interrumpit diuinorum beneficiorum curſum. Hoc vitio Apoſtoli ſe priuant virtute qua inſtructi fuerant. *Suprà.10.1.*

4 Remedium aduerſus diffidentiam.

5 Magis ac magis præparandi ſunt animi noſtri aduerſus crucis offendiculum. *Luc,17.6. Infrà. 20.17. mar.9.31. luc.9.44.*

g Supplicantium more.

h Qui certis lunæ temporibus comitiali morbo aut alio genere morbi laborant: hoc tamen loco ita accipiendum eſt,vt ad morbum naturalem intelligamus aceſſiſſe diabolicum furorem. i Suſtinebo vos. Hæc obiurgatio ad Scribas directa eſt. k Vt intelligatur attentio & diligentia precationis ardentis, quæ extra ſobrietatem eſſe nequit.

6 Christus vltrò sese Cæsaris edictis subijciens ostendit ciuiles politias Euangelij doctrina minimè aboleri.

24 [6] Quum autem venissent Capernaum, venerunt ad Petrum qui didrachma accipiunt, dixeruntque, Præceptor vester[l] non[m] soluit[n] didrachma?

25 Dicit, Etiam. Et quum ingressus fuisset domum, præuenit eum Iesus, dicens, Quid tibi videtur, Simon? Reges terræ à quibus accipiunt tributa siue censum? à filijs suis, an ab alienis?

26 Dicit ei Petrus, Ab alienis. Ait ei Iesus, Nepè igitur liberi sunt filij,

27 Sed ne offendiculum eis præbeamus, profectus ad mare mitte hamum: & eum piscem qui [p] ascéderit primus, tolle: & aperto ore eius, inuenies [q] statêrem: acceptũ illũ da eis pro me & pro [r] te.

l Non negat, sed interrogat. m Soluere debet. n Qui viginti annos essent nati ad quinquagesimum, pendebant sicli sanctuarij dimidium. Exo. 30. 13. Hoc erat didrachmon Atticum, quod Iudæa subacta exegerunt Romani. Et autem solui posset, quisque propriã vrbem eligebat, in qua censeretur. o Per filios non subditos qui tributum soluebant, sed naturales filios intellige, His verbis non disputat Ch. de communi fidelium iure, sed petita a rep. filijs similitudine qui cum domesticis suis liberi sunt, docet se esse regis filium. p Ad hamum. q Stater erat retradrachmus, id est, quatuor drachmarum. r Petrus Capern. erat ciuis, ideo Chr. eum compellat, pro eo soluit & pro se, quia fortasse, in eius domo habitabat.

CAP. XVIII.

1 Maximus in regno Dei. 5 Suscipere puerulum. 6 Scandalizare. 7 Scandala. 9 Oculi eruitio. 10 Angeli. 12 Ouis perdita. 15 Correptio. 17 Excommunicatio. 21 Fratri resipiscenti semper parcendum. 23 Parabola Regis conferentis rationem cum seruis suis.

CAP. XVIII.
Mar. 9. 33. luc. 9. 46.

1 Submissio animi, vera ad excellentiam via. Metaphoricè autem, eos vocat qui posita certitudine se ad modestiam componunt.

1 EO ‖ ipso tempore adierunt Iesum discipuli, dicentes, Quisnam maximus est in regno cœlorum?

2 [1] Et quum aduocasset [a] puerulum Iesus, statuit eum in medio eorum.

3 ‖ Et dixit, Amen dico vobis, nisi [b] conuersi

a Puerum ætate. b Significat eos prauo affectu occupari, eorum ambitionem perstringens.

fueritis,

fueritis, & fiatis vt pueruli, nequaquam ingrediemini in regnum cœlorum.

4 Quisquis igitur demiserit seipsum sicut *est* puerulus iste, is est maximus ille in regno cœlorũ.

5 Et quisquis exceperit aliquem puerulum talem in nomine meo, me excipit.

6 [2] ‖ Quisquis autem offendiculo fuerit alicui ex paruis istis qui in me credũt, præstiterit ei vt suspendatur mola [c] asinaria in collo eius, ac demergatur in profundo maris.

7 [3] Væ mundo ab offendiculis, necesse est enim vt eueniant [d] offendicula: veruntamen væ homini illi per quem offendiculum euenit.

8 ‖ Si verò manus tua vel pes tuus facit vt tu [e] offendas, excinde ea, & abijce abs te. bonum est tibi ad vitam ingredi claudum aut mancum *potius* quàm duas manus vel duos pedes habentem conijci in ignem æternum.

9 Et si oculus tuus facit vt tu offendas, erue eum, & abijce abs te: bonum est tibi luscum ingredi in vitam, *potius* quàm duos oculos habentem conijci in gehennam ignis.

10 [4] Videte ne contemnatis aliquem ex paruis istis: ‖ dico enim vobis, Angelos eorum in cœlis per omne *tempus* intueri [f] faciem Patris mei qui in cœlis est.

11 ‖ Venit enim Filius hominis vt seruet quod perierat.

12 ‖ Quid vobis videtur? si fuerint alicui homini centum oues, & errauerit vna ex ijs, nónne relictis ipsis nonagintanouem, profectus in montes, quærit eam quæ aberrauerat?

Mar. 9.42. *luc.* 17.1.

2 Fratrũ quantumuis abiectorum summa nobis habenda ratio. Qui secus fecerit graues pœnas dabit.

3 Non potest quidem vir bonus nisi per media offendicula incedere, sed omnes præcidendæ sunt occasiones.

Suprà. 5.30. *marc.* 9.43.

4 Quo quispiã est infirmior, eo magis oportere illius salutẽ nobis curæ esse, Deus ipse suo exẽplo nos docet quod quidẽ Christus deplorat. quasi diceret, Heu quã malè erit mundo ob offendicula pusillorum.

Psal. 34.8. *Luc.* 19.10. *Luc.* 15.4.

c Lapis quo fruges moluntur. Quo genere supplicij Palestini grauiora scelera plectebant. d Impedimenta quæ inferantur operibus bonis. Gæc. scandala, id est, ad quæ impingitur. e Suprà 5.29. f Loquitur more seculi huius vbi consistere perpetuò in conspectu regis signum est domesticæ ac intimæ familiaritatis.

13 Quòd si acciderit vt inueniat eam, amen dico vobis, gaudet super ea magis quàm super illis nonagintanouem quæ non aberrarant.

14 Ita non vult Pater vester qui in cœlis est, vt pereat vnus ex paruis istis.

15 5 ‖ [g] Si verò peccauerit [h] in te frater tuus, vade & argue eum inter te & ipsum solum. si te audierit, lucratus es fratrem tuum.

16 Sin verò te non audierit, assume tecum adhuc vnum aut duos: ‖ vt ex [i] ore duorum aut trium testium [k] confirmetur res.

17 6 Quòd si [l] neglexerit eos audire, dic [m] Ecclesiæ: quòd si Ecclesiam audire neglexerit, sit tibi velut quispiam ‖ [n] ethnicus & quispiam publicanus.

18 Amen dico vobis, ‖ quæcunque [o] ligaueritis in terra, erunt ligata in cœlo: & quæcunq; solueritis in terra, erunt soluta in cœlo.

19 Rursum dico vobis, si duo ex vobis [p] consenserint in terra, quodcunque petierint, fiet eis [q] a Patre meo qui in cœlis est.

20 Vbi enim sunt duo vel tres coacti in nomine meo, illic sum in medio eorum.

21 7 Tunc adiens eum Petrus, dixit, Domine, quoties peccabit in me frater meus, & remittam ei? an ‖ vsque septies.

5 Studendum est sarciendæ concordiæ, non autem vindicandæ iniuriæ. *Leui.19.17.eccl.19.13.luc.17.3. iac.5.19.*

6 Qui Ecclesiæ iudicium contemnit, Deum contemnit. *Deut.19.5.ioh.18.17.1.cor.13.1 2.thess.3.14. heb.10.18. 1.cor.5.9. 2.thess.3.14.*

7 Implacabilem Deum experientur qui à fratribus quantumuis magnis multisque iniurijs prouocati, non ignoscunt. *Ioh 20 23. Luc.17.4.*

g De fratrum infirmitatibus ferendis, antea loquutus, nunc quo modo & quatenus ferendæ sint, ostendit. Hebr. h Si peccauerit ita, vt solus peccatũ fratris noris. i Id est sermone ac testimonio: os enim aliquando sumitur pro sermone, Num.3.16 atque etiam pro tacito testimonio scilicet, quũ res per se loquitur, Infr.21.16. k Ratum firmumq;. l Ad verb. non sit audire dignatus, vel audire dissimularit. m Agit non de quadam politia, sed de ecclesiastico consentu, nam postea addit ligandi & soluendi potestatẽ, quæ ecclesiæ erat: respicit autem rationẽ sui temporis, quo penes seniores iudicium erat ecclesiæ. Ioh.9.22. item.12.42. item 16.2. apud quos supplicium erat è Synagoga eijci, velut apud nos excommunicari. n Profanus & à religione alienus: qui tales erant, Gentes ab Hebræis vocabantur, quorũ sicut & publicanorum consuetudo fugeretur. o Supr.16.19. p Translatio à corpore ad animũ, nam ad cantum propriè refertur vox Græca: significat autem, duo non minus exaudiũ ri, si vno consensu pro peccatore precentur quam vniuersam ecclesiam.

22 Dicit

22 Dicit ei Iesus, Non dico tibi vsque septies, [q] sed vsque septuagies septies.

23 ‖ Propterea simile est regnum cœlorum regi qui voluit conferre rationem cum seruis suis.

24 Et quum cœpisset conferre, oblatus est ei quidam debitor [r] decies mille talentorum.

25 Quum autem is non posset *hæc* reddere, [s] iussit eum dominus eius venundari, & vxorem eius & liberos, & omnia quæ habebat: & reddi *debitum*.

26 Procidens ergò seruus ille [t] adorabat eum, dicens, Domine, [u] differ iram erga me, & omnia tibi reddam.

27 [x] Commotus autem intima misericordia dominus serui illius, dimisit eum, & mutuũ remisit ei.

28 Egressus verò seruus ille, inuenit vnum ex conseruis suis, qui debebat ei centum denarios: & prehensum eum, [y] suffocabat, dicens, Redde quod debes.

29 Procidens ergò conseruus eius ad eius pedes, precabatur eum, dicens, Cohibe iram erga me, & omnia reddam tibi.

30 Ille verò noluit: sed abiens coniecit eum in carcerem, quousque redderet debitum.

31 Quum autem vidissent conserui eius quę facta fuerant, doluerunt vehemẽter: & quũ venissent declararunt domino suo omnia quæ facta fuerant.

32 Tunc eo aduocato dominus ipsius dixit ei, Serue male, totum debitum illud remisi tibi, quia precatus es me:

33 Nónne oportuit & te misereri conserui tui, vt & ego tui misertus sum?

34 Et iratus dominus eius tradidit eũ tortoribus, vsquequò redderet id omne quod sibi debebatur.

35 Ita & Pater meus cœlestis faciet vobis, nisi remiseritis suo quisque fratri, ex cordibus vestris offensas eorum.

q Numerus certus pro incerto positus significat fratri toties remittendum, quoties resipuerit. Luc. 17. 4.

r Vt sit insigne discrimẽ memoratur ingẽs summa sexagies centena millia aureorum coronatorum, et exigua decem aureorũ, inter quæ proportio euanescit.

s Antiqua lege qui soluendo non erat, nexus creditori addicebatur, vt corpore lueret quod ære non posset.

t Ciuili adoratione, quæ in Oriente erat frequens.

u Ne indulgeas iracundia tua erga me, sic Deus macrothymos *in sacris literis celebratur, id est, clemens & cohibens impetum animi. Psal. 86. 5. patiens & multæ misericordiæ.*

x Supr. 9. 36.

y Premebat fauces illius, seu collũ obtorquebat.

CAP. XIX.

2 *Sanantur infirmi.* 3. & 7. *Libellus diſceſſionis.* 11 *Eunuchi.* 13 *Pueruli oblati.* 17 *Bonus Deus. Mandata ſeruanda.* 21 *Perfectus.* 23 *Diues.* 26 *Salus à Deo.* 27 *Relinquere omnia & Chriſtum ſequi.*

Mar.10.1.

1 ET || factum eſt, quum finijſſet Ieſus ſermones iſtos, [a] ſoluit à Galilæa, & venit in fines Iudææ, traiecto Iordane.

2 Et ſequuta eſt eum turba multa: ſanauitque eos illic.

3 [1] Tunc adierunt eum Phariſæi, tentantes eum, & dicentes ei, Licétne homini [b] dimittere vxorem ſuam quauis ex cauſa?

4 Ille verò reſpondens dixit eis, Non legiſtis || [c] opificem ab initio feciſſe maſculum & fœminam?

5 Et dixiſſe, || Propterea derelinquet homo patrem & matrem, & [d] agglutinabitur vxori ſuæ: & [e] qui duo *fuerant*, erunt vna caro.

6 Itaque non amplius ſunt duo, ſed vna caro. quod ergo Deus [f] coniunxit, homo ne ſeiungat.

7 [2] Dicunt ei, Cur ergò || Moſes mandauit dare libellum diſceſſionis, & eam dimittere?

8 Dicit eis, Moſes [g] pro duritia cordis veſtri [h] permiſit vobis dimittere vxores veſtras: cæterùm à principio non fuit ita.

9 Dico autem vobis, || quicunque dimiſerit vxorem ſuam, niſi [i] ob ſcortationem, & aliam du-

1 Indiſſolubile eſt coniugij vinculum, niſi ob ſcortationem.

2 Non ſtatim probat Deus quod ciuiles leges coguntur tolerare.

Gen.1.14.

a Traiecit è Galilæa in fines Iudææ. Hanc regionem beneficijs ſuis viſitauit Chriſtus, vt ſalutis ſuæ radies vbique ſpargeret.

Gen.2.24,
1.cor.6.16,
epheſ.5.31.

Deut.24.1.
Supr.5.32,
mar.10.11,
luc.16.18,
1.cor.7.11.

b Libellum mittere repudij, ſupra.1.19.

c Ad verb. qui fecit, ſub. hominem, non dixit maſculum & fœmininas, vnde ex ordine creationis, viri cum vna vxore ſocietas probatur. *d Exprimitur vis Græci vocabuli, quo ſignificatur arctiſſima illa coniunctio viri & vxoris, quaſi glutine cõiunctorũ.* *e Qui duo erant homines, fiant velut vnus homo, caro autẽ per Synecdochen pro toto homine ſeu corpore, Heb.* *f Vnde coniugium & coniuges, quaſi à iugo tranſlatione facta.* *g Ratione vel cauſa veſtræ duritiei.* *h Lege ſcilicet politica, non morali: hæc enim perpetua eſt regula diuinæ iuſtitiæ, illa ſeſe aliquando vt regula Lesbia inflectit.* *i Hoc itaque tẽpore in adulteros lata leges negligebantur: repudio enim non fuiſſet opus, ſi capitali ſupplicio diremptum fuiſſet matrimonium.*

xerit,

xerit, eum mœchari: & qui dimissam duxerit, mœchari.

10 [3] Dicunt ei discipuli eius, [k] Si tale est negotium hominis cum vxore, non expedit vxorem ducere.

11 Ipse verò dixit eis, Non omnes [l] sunt capaces huius sermonis, sed ij quibus datum est.

12 Sunt enim [m] eunuchi qui ex matris vtero nati sunt ita: & sunt eunuchi qui castrati sunt ab hominibus: & sunt eunuchi qui [n] seipsos castrarunt propter regnum cœlorum. Qui potest capax esse, capiat.

13 [4] || Tunc oblati sunt ei pueruli vt manus eis imponeret, & precaretur: discipuli autem obiurgarunt eos.

14 Iesus autem ait, Sinite puerulos, & ne prohibite eos ad me venire. talium est enim regnum cœlorum.

15 Et quum imposuisset eis manus, profectus est illinc.

16 [5] || Et ecce, quidam accedens dixit ei, Doctor bone, quid boni faciam vt habeam vitam æternam?

17 Ipse verò dixit ei, Cur me dicis bonum? [o] nullus est bonus, nisi vnus, *nempè* Deus. Si vis autem ad vitam ingredi, serua mandata.

18 Dicit ei, Quæ? Iesus autem dixit, || Non occides, Non mœchaberis, Non furaberis, Non dices falsum testimonium.

3 Peculiare est est continentiæ donum: ac proinde perpetuæ continentiæ legem ne sibi quidem potest quique indicere.

4 Ipsi etiam infantes in gratuito Dei fœdere comprehenduntur. Hic autem consecrantur manuũ impositione, symbolo familiari Iudæis in solẽnibus precationibus & benedictionibus. *Suprà.18.3. marc.10.13. luc.18.15. Marc.10.17. luc.18.18.*

5 Et legem & seipsos minimè omnium norunt qui ex Lege salutem petunt. *Exod.20.13.*

k Ad verb. si ita est causa hominis cum muliere, id est, si ita se res habet de viro & vxore, seu de coniugio. vt non liberum sit repudium. l Recipiunt & admittunt, sicut dicimus, locum aliquem angustum capere non posse multas res. Quæ translatione significat, ab hac matrimonij ineundi necessitate neminem esse liberũ nisi ei datum sit diuinitus. Quisque igitur se dono à Deo accepto metiatur, vt vtiliter admonemur versu sequenti. m Eunuchus nomen est generis, eius species sunt spadones, thlibia & castrati. Hos à matrimonio arcet defectus, quia viri nõ sunt. n Qui à coniugio abstinent, & continentiam seruant, ex Dei scilicet dono. o Hinc discẽdum est nihil esse in homine boni quod à Deo non proficiscatur.

19 Honora patrem,& matrem.Et,Diliges proximum tuum vt teipſum.

20 Dicit ei adoleſcens,[p] Omnia hæc obſeruaui à iuuentute mea: quo adhuc deficior?

21 Ait ei Ieſus, [q] Si vis perfectus eſſe,abi, vende quæ habes, & da pauperibus: & habebis theſaurum in cœlo: & adeſdum,ſequere me.

22 Quum audiſſet autem adoleſcens eum ſermonem, abijt contriſtatus. habebat enim bona multa.

23 Ieſus autem dixit diſcipulis ſuis, [6] Amen dico vobis,diues difficulter introibit in regnum cœlorum.

24 Rurſum verò dico vobis, Facilius eſt [r] camelum per foramen acus tranſire, quàm diuitem in regnum Dei introire.

25 *His* autem auditis diſcipuli eius,perculſi ſunt valdè,dicentes,Quis ergò poteſt ſeruari?

26 Intuitus autem *eos* Ieſus,dixit eis,Apud homines hoc impoſſibile eſt: apud Deum autem omnia poſſibilia ſunt.

27 [7] ‖Tunc reſpondens Petrus dixit ei, Ecce, nos reliquimus omnia, & ſequuti ſumus te: quid ergò erit nobis?

28 Ieſus autem dixit eis,Amen dico vobis, vos qui ſequuti eſtis me, [s] in regeneratione, quum ſederit Filius hominis in throno gloriæ ſuæ, ‖ [t] ſedebitis etiam,vos, *inquam*, ſuper thronos duodecim, ‖ [u] iudicantes duodecim tribus Iſraël.

29 Et quiſquis reliquerit domos aut fratres,aut

6 Diuites peculiari Dei dono egent, vt poſſint ex Satanæ tendiculis euadere.

7 Mininè perit quod Dei cauſa negligitur.

p In hoc adoleſcente quanta ſit in homine vanitas & arrogantia demonſtratur.

q Non verè reſpõderat iuuenis ſe omnia mandata ſeruaſſe: ideo veræ charitatis exemplo propoſito, latentem in animo morbum indicat.

*Mar.*10.31.
*luc.*18.28.
*Luc.*22 30.

r Theoph.cameli nomine, funem anchorarium intelligit, Caninius verò ex Thalmudiſtis obſeruat prouerbialẽ eſſe locutionem, & cameli nomine animal intelligi.

s Regeneratio ſumitur pro illa die, qua electi incipient nouam vitam viuere. id eſt, cum animo & corpore fruentur illa hæreditate cœleſti. *t Humana ſcd magnifica ſimilitudine maieſtatis plenum iudicium adumbrat.* *u Id eſt, fides Apoſtolorum (qui & ipſi ſunt ex Iſraële ijque viri idiotæ, & tamen Chriſtum amplexi, & miniſtri regni facti) admet omnem excuſationem: ſic de Niuuitis & Regina Auſtri, Supr.*12 41.

ſorores

ſorores, aut patrẽ, aut matrẽ aut vxorẽ, aut liberos aut agros, cauſa nominis mei, centuplicia accipiet, & vitam æternam hæreditatis iure poſſidebit.

30 [8] || Multi autem primi, erunt vltimi: & vltimi, primi.

8 Non modò nihil iuuat, ſed etiam valdè nocet, benè cœpiſſe, niſi quis ad extremum perſeueret. *Mar.* 10. 31. *luc.* 3. 30.

CAP. XX.

1 Operarij conducuntur in vineam. 15 Oculus nequam. 17 Paſſionem ſuam prædicit. 20 Zebedæi filij. 22 Calix. 28 Miniſter noſter Chriſtus. 30 Cæci duo.

CAP. XX.

1 Deus nemini obſtrictus, quoſcunque quandocunq; libuit, vocat. Tantum danda eſt opera vnicuique vt ad metam inoffenſo curſu, nihil in alium vel in Dei iudicia curiosè inquirens, perueniat.

1 SImile [1] enim eſt regnum cœlorum patrifamiliâs, qui exijt cum prima luce ad conducendos operarios *quos mitteret* in vineam ſuam.

2 [a] Pactus autem cum operarijs [b] denario in diem, miſit eos in vineam ſuam.

3 Et egreſſus circa horam tertiam, vidit alios ſtantes in foro otioſos:

4 Et illis dixit, Abite & vos in vineam, & quodcunque iuſtum fuerit, dabo vobis.

5 Illi autem abierunt. Rurſum egreſſus circa ſextam & nonam horam, fecit itidem.

6 Circa horam autem [d] vndecimam egreſſus, inuenit alios ſtantes otioſos, ac dicit eis, Cur hic ſtatis totum diem otioſi?

7 Dicunt ei, Quia nemo nos conduxit. Dicit eis, Abite & vos in vineam: & quicquid fuerit iuſtum accipietis.

8 Quum autem ſerum diei eſſet, dicit dominus vineæ procuratori ſuo, Voca operarios, & redde eis mercedem, incipiens ab vltimis vſque ad primos.

9 Et quum veniſſent qui circa vndecimam horam *conducti fuerant*, acceperunt [d] ſinguli denarium.

10 Venientes autem & primi, exiſtimarunt ſe plus eſſe accepturos: ſed acceperunt ipſi quoque ſinguli denarium.

1 Ad verb concentum habuit, tranſlatio à muſica ſymphonia.

b De ſingulis in diem denarijs. Denarius autem numi Romani genus eſt, drachma, id eſt, tribus aſſibus Gallicis & ſemiſſe æſtimatũ

c Horã vltimã, dies enim 12 horis continebatur, quarũ prima ab ortu ſolis numerari ſolet.

d Ad verb æqualiter denarium.

11 Et quum accepiſſent, murmurabant aduerſus patremfamilias.

12 Dicentes, Iſti vltimi vnam horam *opus* [e] fecerunt,& eos æquales nobis feciſti,qui portauimus pondus diei,& æſtum.

13 Ipſe verò reſpondens dixit vni eorum, [f] Amice, non facio tibi iniuriam: nónne denario pactus es mecum?

14 Tolle quod tuum eſt,& abi.volo autem huic vltimo dare vt & tibi.

15 ‖Annon licet mihi quod volo facere in [g] meis? an oculus tuus [h] malus eſt quia ego bonus ſum?

16 Sic vltimi erunt primi: & primi, vltimi.multi enim ſunt vocati, pauci verò electi.

17 [2] Et aſcendens Ieſus Hieroſolyma,aſſumpſit duodecim diſcipulos ſuos priuatim in via, & dixit eis,

18 ‖[3] Ecce,aſcendimus Hieroſolyma, & Filius hominis tradetur primarijs Sacerdotibus ac Scribis,& condemnabunt eum morte:

19 ‖ [4] Tradentque eum Gentibus vt illudant, & flagellent, & crucifigãt: ſed tertia die reſurget.

20 ‖ [5] Tunc venit ad eum mater filiorum Zebedæi cũ filijs ſuis,adorans,& petẽs aliquid ab eo.

21 Ipſe verò dixit ei, Quid vis? Ait ei, Dic vt ſedeant iſti duo filij mei,vnus ad dextram tuam,& alter ad ſiniſtram in regno tuo.

22 Reſpondens autem Ieſus dixit,Neſcitis quid petatis. poteſtis [k] bibere poculum quod ego bibi-

2 Chriſtus neceſſariò quidẽ, ſed voluntariè tamen crucem adijt.

3 Chriſtum ij demùm acerbiſſimè perſequuntur, quos minimè omniũ oportuit. *Sup.19.13.mar.10.31.luc.13.40 infra.22.14.*

4 Ignominia crucis, certum iter ad æternæ vitæ gloriam.

5 Contraria prorſus eſt ratio regni cœleſtis & terreſtris.

e Subauditur operam vel actionẽ. Hebræi enim in verbo,verbale nomen includunt vt Pſal.13.4.Ne dormiam mortis ſub dormitionẽ. Mar.10.31. luc.18.31. Ioh.18.23. Mar.10.35.

f Ad verb.ſodalis quo vocabulo in omnibus ferè linguis compellamus ignotos. g Sub.rebus. h Nequam, id eſt, An inuidet iſtis benignitatem meam, Hebræi enim per oculum malum inuidentiam ſignificant, quoniam elucent potiſſimum in oculis tales affectus. Sup.6.25. opponitur vitioſo ſumitur autem illic pro ſimplice. i Suprà.19.30 k Metonymia.poculum,pro eo quod poculo continetur. Deinde poculi nomine, Hebræi modum pœnæ quæ peccatis infligitur, pſal.11.6.vel letitiæ qua cumulantur fideles, pſal. 23.5. aliquando ſortem ſiue conditionem intelligunt. pſal.16.5.ſedere autem ad dextram vel ſiniſtrã eſt primus habere.

turus

turus ſum,&[l] baptiſmate quo ego baptizor, baptizari? Dicunt ei,poſſumus.

23 Tunc dicit eis,Poculum quidem meum bibetis.& baptiſmate quo ego baptizor, baptizabimini:ſedere autem ad dextram meam & ſiniſtram meam, [m] non eſt meum dare,ſed *dabitur* quibus paratum eſt à Patre meo.

24 ‖Et quum *hæc* audiſſent *alij* decem,indignati ſunt de duobus fratribus.

25 Ieſus autem quum eos aduocaſſet,ait,Scitis principes Gentium in eas[n] dominari,& magnates poteſtatem exercere in eas.

26 Verùm non ita erit inter vos:ſed quicũq; voluerit inter vos magnus fieri eſto veſter miniſter.

27 Et quicunque voluerit inter vos primus eſſe ſit veſter ſeruus.

28 Sicut Filius hominis non venit vt ſibi miniſtretur,ſed vt miniſtret, ‖ detque animam ſuam in redemptionis pretium pro [o]multis.

29 [6] Egredientibus autem ipſis ex Iericho, ſequuta eſt eum turba multa.

30 Et ecce,duo cæci ſedentes apud viam,quum audiſſent Ieſum præterire, clamarunt, dicentes, Miſerere noſtri Domine,fili Dauid.

31 Turba autem obiurgabat eos vt ſilerent: illi verò magis clamabant, dicentes, Miſerere noſtri Domine,fili Dauid.

32 Et quum ſubtitiſſet Ieſus, [p] vocauit eos, & ait,Quid vultis faciam vobis?

33 Dicunt ei,domine, vt aperiantur oculi noſtri.

34 Commiſeratione autem intima commotus Ieſus tetigit oculos eorum: & ſtatim viſum receperunt oculi eorum,& (*ipſi*) ſequuti ſunt eum.

l Transfertur ad afflictiones,tranſlatione Dauidi familiari.

m Non excluditur omnipotentia diuinitatis in Chriſto, ſed indicatur demiſſio ad copulationem naturæ humanæ. Mar.10.46.

n Hic non dehortatur Chriſtus ne quis rex ſit, aut magiſtratu fungatur:ſed vetat nequis miniſter verbi ſui præcellentiam aut poteſtatem quærat. luc.18.35.

6 Chriſtus duobus cæcis ſolo contactu ſanatis,confirmat ſe vnum eſſe mundi lucem.

o Multorum vice vel cauſa.

p Voce,non alterius miniſterio.

CAP. XXI. *Mar.11.1. luc.19.29.*

1 *Christus asinæ insidens, ingreditur Hierusalem.* 12 *Vendentes eijcit.* 13 *Orationis domus.* 19 *Ficus arefacta.* 25 *Baptismus Iohannis.* 28 *Qui voluntatem Dei faciant.* 30 *Publicani. Meretrices.* 33 *Vinea Dei. Iudæi.* 38 *Filius familiâs occisus ab agricolis.* 42 *Lapis angularis.*

1 Christus humilis de mundi superbia triumphans, ad veram gloriam per crucis ignominiam ascendit.

1 ET ‖ [1] quum appropinquassent Hierosolymis, & venissent ad Beth-phage ad montem Olearum, tunc Iesus misit duos discipulos.

2 Dicens eis, Ite in vicum qui vobis est ex aduerso, & statim inuenietis asinam ligatam, & pullum cum ea: soluite, & adducite mihi.

3 Et siquis vobis aliquid dixerit, dicite, Domino his opus esse: [a] statim enim mittet eos.

4 Hoc autem totum factum est, vt impleretur quod dictum est per Prophetam, dicentem,

5 ‖ Dicite [b] filiæ Sion, Ecce, Rex tuus venit tibi mitis, & insidens asinæ, ac pullo, fœtui iumenti asinæ,

6 Profecti sunt autem discipuli, feceruntque sicut imperarat ei Iesus.

7 Et adduxerunt asinam & pullum, & eis imposuerunt [c] pallia sua, & collocarunt *ipsum* super [d] ea.

8 Plurima autem turba strauerunt pallia sua in via: alij verò cædebant ramos ex arboribus, & sternebant in via.

9 Porrò turba quæ præibat & quæ sequebatur, clamabat, dicens, [e] Hosanna filio Dauid: [f] benedictus qui venit in nomine Domini: hosanna *ô qui es* in *cælis* altissimis,

a 1. *Ille qui vobis aliquid dixerit, dimittet eos. scilicet asinam & pullum Esa.62.11. Zac. 2.9. ioh.12.15.*

b Ciuitati Sion, Heb. frequens in Threnis Ierem. Oportuit autem impleri scriptum illud propheticũ, quia sic diuinitus destinatum erat, vt Christus hoc ornatu Ierosolyma ingrediens sui regni qualitatem & amplitudinem exprimeret.

c Vestem exteriorem.

d Sub vestimenta, non asina.

e Fuit vetus acclamationis formula, qua vtebantur in festo tabernaculorum, quum ramos gestarent ex Dei mandato. Leuit. 23. 40. composita dictio ex corruptis, dicendum enim esset Hosianna, id est, serua quæso.

f Bene sit ei qui venit in nomine Domini, id est quem nobis dedit regem Dominus. Hic vero mirabili dei consilio factum videmus vt Christus agnitus sit rex a populo.

10 Et

10 Et quum introisset Hierosolyma, commota est vniuersa vrbs, dicens, Quis est hic?

11 Turba autem dicebat, Hic est Iesus ille Propheta ex Nazareth *vrbe* Galilææ.

12 ‖Et introiuit Iesus in templum Dei, & [g] eiecit omnes‖vendentes & ementes in templo, mensasque [h] numulariorum, & cathedras vendentium columbas subuertit.

13 Et dixit eis, ‖Scriptum est, Domus mea, domus precum [i] vocabitur: ‖at vos feciſtis eam speluncam latronum.

14 ‖ Tunc venerunt ad eum cæci & claudi in templo: & sanauit eos.

15 [2]Quum vidissent autem primarij sacerdotes & Scribæ miranda illa quæ fecerat, & pueros clamantes in templo, & dicentes, Hosanna filio Dauid, indignati sunt:

16 Et dixerunt ei: Audis quid isti dicant? Iesus autem dixit eis, Etiam: nunquam legistis, ‖Ex [k] ore infantium & lactentium [l] perfeciſti laudem?

17 [3] Et eis relictis, abijt Bethaniam extra vrbem: & diuersatus est illic.

18 [4]Manè autem rediens in vrbem, esurijt.

19 Et quum vidisset ficum quãdam apud viam venit ad eam, & nihil inuenit in ea nisi folia solùm: tunc dicit ei, ‖Ne amplius ex te fructus nascatur in æternum. Et exaruit illicò ficus.

20 Quum igitur hoc vidissent discipuli, mirati sunt, dicentes, Quomodo illicò exaruit ficus?

21 [5]Respondens autem Iesus ait eis, Amen dico

2 Vruntur inprimis gloria Christi, quos oportuit pietatis esse magistro sed frustrã. *Mar.* 11.11. *Luc.* 19.45. *ioh.* 2.13. *Deut.* 4.25.

3 Christus sic deserit impios vt tamẽ habeat Ecclesiæ rationem. Mauult enim cum Lazaro quem à mortuis suscitarat, Maria & Martha eius sororibus Bethaniæ habitare, quàm in vrbe corrupta. *Esa.* 56.7. *Ierem.* 7.11. *Mar.* 11.17. *luc.* 19.46. *Psal.* 8.3.

4 Hypocritæ tandem suo fuco nudabuntur. Christus autem vt veritatem naturæ suæ patefaciens, reipsa esurit.

5 Fidei virtus quanta. *Mar.* 11.13.

g Christus vt verus Pontifex propheta & rex templi corruptelas taxat, arguit, repurgat. *h Nummulus pecunia permutatur, qui Græcè collybistæ dicuntur: Collybum enim, permutatio est pecuniæ.* *i Erit Hebr.* *k Supra.* 18.16. *l Omnibus numeris absoluisti, apud Dauidem legitur, firmasti seu fundasti, a quo non dissentit Euangelista, si sententia spectetur, nam illud firmum est, quod omnibus numeris est absolutum.*

vobis, si habueritis fidem, neque [m] hæsitaueritis, non solùm hoc *quod factum est* ficui, facietis: verùm etiam si monti isti dixeritis, Tollitor, & proijcitor in mare [r] fiet.

22 ‖ Et quæcunque precando petieritis, si [n] credideritis, accipietis.

23 Quum autem veniſſet in templum, primarij Sacerdotes & ſeniores populi eum docentē adierūt, dicentes, Qua [o] autoritate facis iſta? & quis tibi dedit iſtam autoritatem?

24 Reſpondens autem Ieſus dixit eis, Interrogabo vos & ego [p] rem quandam: quam ſi dixeritis mihi, dicam & ego vobis qua autoritate iſta faciam.

25 [q] Baptiſma Iohannis vnde erat? è [r] cœlo, an ex hominibus? At illi ratiocinabantur apud ſe, dicentes, Si dixerimus, E cælo: dicet nobis, Quare ergo non credidiſtis ei?

26 Sin autem dixerimus, Ex hominibus: timemus turbam ‖ omnes enim habent Iohannem vt Prophetam.

27 Et reſpondentes Ieſu dixerunt, Neſcimus. Ait eis & ipſe, Nec ego vobis dicam quo iure iſta faciam.

28 [7] Quid autem vobis videtur? Quidam habebat duos filios: & accedens ad priorem, dixit, Fili, abi, hodie operare in vinea mea.

29 Ille verò reſpondens ait, [f] Nolo: ſed poſtea quum [t] reſipuiſſet: abijt.

6 In eos qui ordinariæ ſucceſſioni, præterita doctrina, vocationem alligant & hoc falſo prætextu, Chriſto volunt os occludere.

7 Nouum non eſt, omniū hominum eſſe deterrimos, quos pietatis iter aliis commonſtrare oportuit.

m Verb. Græcum ſignificationem habet dubitandi & ambigendi in quodam quaſi diſcrimine cogitationum. Non eſt igitur fides confuſa de Deo opimo, ſed certa de eius promiſſionibus perſuaſio. Cæterùm Chriſt. hic montes trāsferre non docet, ſed fidei certitudinem neceſſariā oſtendit? Supra. 14. 5.

n Ad verbum, credentes. ſed participium includit conditionem. *o Seu qua poteſtate.* *p Aſtutiam interrogantiam intelligens dominus quæſtionem quæſtioni opponit, vt aſtutos in aſtutia deprehendat & confundat.* *q Synecdochicos, prædicatio Iohannis dicebatur baptiſma, prædicabat enim baptiſmum pœnitentiæ in remiſſionem peccatorum. Mar. 14. act. 19. 3.* *r A Deo, vt conſtet ratio antitheſeos.* *ſ Hic typum gerebat publicanorum & meretricum, quoniam vita nihil aliud dicit, quam nolumus Dei voluntati parere.* *t Sup. 3. 2.*

30 Et

30 Et accedens iſte ad ſecundum, dixit itidem. Is verò reſpondens ait, Ego *abeo*, domine. ſed non abijt.

31 Vter è duobus fecit quod voluit *eius* pater? Dicunt ei, Prior. Dicit eis Ieſus, Amen dico vobis, publicani & meretrices[u] præeunt vobis in regnum Dei.

32 Venit enim ad vos Iohannes[x] via iuſtitiæ, & non credidiſtis ei: publicani verò & meretrices crediderunt ei. vos autem qui *hoc* vidiſtis, non reſipuiſtis poſteà, vt ei crederetis.

33 ‖ [8] Aliam parabolam audite. Fuit quidam paterfamiliâs qui[y] plantauit vineam, & ſeptem circumpoſuit ei, fouitque in ea torcular, & ædificauit turrim: & elocauit eam agricolis, ac peregrè profectus eſt.

34 Quum autem tempus fructuum appropinquaſſet, miſit ſeruos ſuos ad agricolas, vt eius fructus perciperent.

35 Agricolæ verò, captis eius ſeruis, alium quidem cęciderunt, alium verò trucidarũt, alium autem lapidarunt.

36 Rurſum, miſit alios ſeruos plures prioribus: & fecerunt eis itidem.

37 Poſtremò autem miſit ad eos filium ſuum, dicens, Reuerebuntur filium meum.

38 Agricolæ verò, viſo filio dixerunt inter ſe, ‖ Iſte eſt hæres, venite, trucidemus eum, & [z] obtineamus hæreditatem eius.

39 Et captum eum eiecerunt extrà vineam, & trucidarunt.

40 Quum igitur venerit dominus vineæ, quid faciet agricolis illis?

8 Ij ſæpenumerò ſæuiſſimi ſunt Eccleſiæ hoſtes, quorum fidei commiſſa eſt. Sed Dei vocatio nec temporibus nec locis nec perſonis certis eſt alligata.

Eſa.51.5.
ierem.2.21.
mar.12.1.
luc.29.9.

u Ceſſantibus vobis, properant ad regnum Dei, vt vos oportuerit ſaltem eorum exemplum imitari, Itaque impropriè hic dicũtur Præire, quos nemo ſequitur.

Infrà.26.3. & 27.1.
iohan.11.53.

x Agens vitam iuſtam, vel vita & moribus integer, via enim Hebræis ſumitur pro vita & moribus.

y Obſerua Deum vineam plantare eam ſæpe et tueri munire, vt eius ipſum authorẽ agnoſcas eã, vim diligẽtia curare cre

dau. Per torcular & turrim intellige adminicula legis doctrinæ adiuncta, ceremonias, ſcilicet ſacrificia & cætera ad diſciplinam Eccleſiæ pertinentia.

z Ad verbũ firmiter teneamus.

41 Dicunt ei, [a] Malos ipsos malè perdet, & vineam suam elocabit alijs agricolis, qui reddent ei fructum temporibus suis.

42 Dicit eis Iesus, Nunquam legistis in Scripturis, || Quem lapidem reprobarunt [b] ædificantes, is [c] factus est [d] caput anguli: à Domino [e] factum est istud, & est mirabile in oculis nostris?

43 Propterea dico vobis, fore vt tollatur à vobis regnum Dei, & detur genti quæ [f] ferat eius fructus:

44 || Porrò qui ceciderit super lapidem istum, confringetur: super quem verò ceciderit, [g] dissipabit eum.

45 Et quum audissent primarij Sacerdotes ac Pharisæi parabolas eius, cognouerunt *hæc* de se dici.

46 [9] Et quum studerent eum prehendere, timuerunt turbam, quoniam vt Prophetam eum habebat.

9 Impij nihil possunt nisi quod Deo libet.

a Prouerbialis sententia indicans quo sint exitu digni, mali.
Psal.118.22.
act.4.11.
rom 9.33.
2.pet.2.7.
b Vt antea vineæ Ecclesia comparata est, ita nunc ædificio, Christus Lapidi, sacerdotes Scripturæ interpretes denique omnes qui Ecclesiæ præsunt, ædificantibus.
Esa.8.14.
c Hebr cœpit esse
d Lapis in angulo præcipuus dicitur, caput anguli, qui totius ædificij iunctura sustinet. *e Ea res (sub quod lapis reiectus sit caput) facta est a Domino quod cum summa admiratione à nobis spectatur.* *f Ferunt fructus regni Dei, qui edunt fructus spiritus, non carnis Galat.5.22. id est qui tota vita se regni cœlestis ciues esse comprobant.* *g Sicut Paleæ à vento dissipari solent. vtitur enim verbo, quod proprie, ventilando paleas de frumento minutim dispersas separare significat.*

CAP. XXII.

2 *Nuptiarum parabola.* 9 *Gentium vocatio.* 11 *Vtilis nuptialis fides.* 16 *De Censu Cæsaris.* 23 *De resurrectione interrogatur Christus.* 32 *Deus viuentium.* 36 *Mandatum maximum.* 37 *Dilectio Dei* 39 *Dilectio proximi.* 42 *Interrogat Iesus Pharisæos de Messia.*

CAP.XXII. *Luc.14.16.* *apoc.19.9.*

1 TVnc || [1] respondens Iesus, rursum loquutus est eis per parabolas, dicens.

1 Vera coràm Deo Ecclesia. non est eorum omniũ cætus qui voce Euãgelij inuitantur, quum pleriq́ue seruire malint huius vitæ commodis, nec desint qui inuitatores crudeliter persequantur: sed est eorum duntaxat qui vocati parent cuiusmodi ferè sunt quos mundus minimi facit.

2 Si-

2 Simile est regnum cœlorum cuidam Regi qui fecit nuptias filio suo:

3 Et misit seruos suos qui vocarent [a] vocatos ad nuptias: sed noluerunt venire.

4 Rursus misit alios seruos, dicens, Dicite vocatis, Ecce, prandium meum paraui, tauri mei, & [b] altilia [c] mactata sunt; & omnia parata: adeste ad nuptias.

5 Illi autem quum *hoc* neglexissent, abierunt: alius quidem in agrum suum, alius verò ad mercaturam suam.

6 Reliqui verò prehensos seruos eius contumelijs affecerunt, & trucidarunt.

7 [2] Rex autem quum *hoc* audisset, iratus est: & missis exercitibus suis, perdidit homicidas illos, & vrbem eorum incendit.

8 Tunc dicit seruis suis, [d] Nuptiæ quidem paratæ sunt, sed qui vocati fuerant, non erant digni.

9 [3] Ite ergo ad [e] compita viarum, & quotcunque inueneritis, vocate ad nuptias.

10 Et egressi serui illi in vias, congregarunt omnes quos inuenerunt, [f] malos pariter ac bonos: & impletæ sunt nuptiæ conuiuis.

11 [4] Ingressus autem Rex vt spectaret conuiuas vidit illic hominem non indutum veste nuptiali:

12 Tũc dicit ei, Amice, quomodo huc introisti nõ habens vestẽ nuptialẽ? At ille [g] os occlusum est.

13 Tunc dicit Rex [h] ministris, Ligatis pedibus & manibus eius, tollite eum, & conijcite in tene-

2 Triste cõtẽptorum Christi exitium.

3 Deus prior nos nihil tale cogitantes vocat.

4 In ista etiam paucitate, nonnulli sunt reiectitij, qui videlicet vitæ nouitate fidem non approbant.

a Aut impropriè accipitur hoc verbum, vt apud Hebræos sæpe Hanah aut quod verisimilius est, varijs hinc & inde agitati fuerant sermones cũ Christo cœpit ita loqui.

b Irenæus sagina, Græc. enim verb. de animalibus dicitur, quæ accuratè aluntur vt pinguescant, & magis idonea sint ad suauitatem ciborum.

c Vtitur verb. sacrificijs familiari, quod transfertur ad alias etiam epulas, solebant tamen, & conuiuia a sacrificijs auspicari.

d Metonymia, id est, conuiuium nuptiarum, incredulis Iudæis vocatis respondere, inuitati venire & oblatam Dei recipere nolunt; ideo cœlestibus bonis se prorsus indignos reddunt.

e Ad verb. exitus, solent enim illic esse triuia.

f Vocatio generalis offert Euangelium omnibus, sed eorum qui intrarunt, vita non est expers inquisitionis.

g Ad verb. Capistratus fuit, id est, prorsus obmutuit quasi freno vel capistro iniecto, condemnatio ex propria conscientia.

h Illis qui conuiuis ministrabant.

Suprà.8.12.& 13.42.
Infrà.25.30.
Mar.12.13.
luc.20.26.
5 Christianos oportet magistratibus etiam impijs & exactoribus parere, sed ita vt Deo salua sua authoritas manat.
6 Christus asserit resurrectionẽ carnis, aduersus Sadducæos. Vbi apparet quanta fuerit Iudaicæ Ecclesiæ cõfusio, cuius Antistites futuræ vitæ spem tollebant.
i Vel quomodo.
Rom.13.7.
Mar.12.19.
luc.20.27.
Act.23.6.
Deut.25.5
k Irretirent in verbis seu oratione verbum Græcum deductum à laqueis quæ à venatoribus figuntur.

bras exteriores: ‖illic erit fletus & stridor dentium.

14 ‖Multi enim sunt vocati, pauci verò electi.

15 ‖Tunc profecti Pharisæi consilium cœperunt [i] vt [k] illaquearent eum in sermone.

16 Itaque mittunt ad eum discipulos suos cum [l] Herodianis, dicentes, Præceptor, scimus te veracem esse, & viam Dei in [m] veritate docere, nec quenquam curare: non enim [n] respicis ad personam hominum.

17 [5] Dic ergo nobis, quid tibi videtur? licet [o] censum dare Cæsari. an non?

18 Cognita autẽ Iesus malitia eorum ait, Quid me tentatis hypocritæ?

19 Ostendite mihi numisma census. Ipsi verò obtulerunt ei [p] denarium.

20 Tunc dicit eis, Cuius est imago ista & inscriptio?

21 Dicunt ei, Cæsaris. Tunc dicit eis, ‖[q] Reddite ergo quæ sunt Cæsaris, Cæsari, & quæ sunt Dei Deo.

22 Quum igitur *hoc* audissent, mirati sunt: & omisso eo abierunt.

23 [6] ‖In illo die adierunt eum Sadducæi, ‖ qui dicunt non esse resurrectionem: & interrogarunt eum,

24 Dicentes, Præceptor, ‖Moses dixit, Siquis

l Qui cum Herode nouam quandam religionem, ex Paganismo & Iudaismo constabant. m Verè & sincerè. n Hebr. Non moueris specie, i. apparentia. o Census est facultatum æstimatio, pro cuius ratione in prouincijs vectigalibus tributum soluebatur, sumitur autem hoc loco pro tributo. p Supra.17.24. fit mentio drachmæ, hic verò denarij, cùm drachma septima parte superet denarium, hanc diuersitatem sic conciliare licet, denarius soluebatur Romanis in tributum pro ratione census, drachma templo viritim quod Iudæa subacta ad se transtulerunt Romani. q Persoluite. In numismate solebant principes Romani se scribere Parthicos, Asiaticos, & Syriacos, & a subiugatis gentibus. Cæterùm si principi prophano hæc debentur, quanto magis pio & Christiano.

mortuus

mortuus fuerit non habens [r] filios, eius frater [f] ducet affinitatis iure vxorem eius, & ſuſcitabit ſoboſem fratri eius.

25 Fuerunt autem apud nos ſeptem fratres, & primus vxore ducta obijt: & quum non haberet ſemen, reliquit vxorem ſuam fratri ſuo.

26 Similiter etiam ſecundus & tertius, vſq; ad illos ſeptem:

27 Poſt omnes autem mortua eſt & mulier.

28 In reſurrectione ergò, cuius è ſeptem erit vxor? omnes enim habuerunt eam.

29 Reſpondens autem Ieſus dixit eis, Erratis, neſcientes Scripturas, neque potentiam Dei.

30 Nam in reſurrectione neq; vxores ducunt, neq; nuptũ dantur: ſed ſunt [t] vt Angeli Dei in cœlo.

31 De reſurrectione vero mortuorum, non legiſtis quod vobis dictum eſt à Deo, dicente,

32 ‖ Ego ſum Deus Abraham, & Deus Iſaac, & Deus Iacob? [u] Deus, non eſt Deus mortuorum, ſed viuentium.

33 Et quum *hoc* audiſſet turba, perculſa eſt ob doctrinam eius.

34 [7] ‖ Phariſæi verò, quum audiſſent *eum* occluſiſſe os Sadducæis, coacti ſunt in vnum.

35 Tunc interrogauit *eum* quidam ex *ipſis* Legis interpres, tentans eum, dicens,

36 Præceptor, quod eſt mandatum magnum in Lege?

37 Ieſus autem dixit ei, ‖ Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex [x] tota anima tua, & ex tota cogitatione tua.

38 Iſtud eſt primum & magnum mandatum.

7 Euangelium minimè abolet Legis præcepta, ſed ſtabilit potius.

r Ad verb liberos, quorum appellatione veniunt & filiæ, ſed quia quod ad familiæ rationem attinet, qui filias reliquerit, perinde eſt atque ſi nihil reliquiſſet: (nõ enim illa numerabantur in familia) liberorum nomine intelliguntur filij. Deut 25 5. Exod. 3. 6.

f Hebr reſtituet ſemen fratri ſuo, ſatus liberis. i. poſteritatem. Cæterum fratris nomine continẽtur & alij gradus proximiores vt cognati & patrueles reliquiq; ex eadem cognatione. Mar. 12. 28. Deut. 6. 5. luc. 10 27.

t Non dicit incorporeos fore homines, ita enim nõ amplius eſſent homines, ſed qui tãquam Angeli iam non ducant vxores, neque nubant. u Abraham, Iſaac & Iacob tantum huic ſeculo & carni erant mortui: Deo autem viuebant, vt etiamnum viuunt. Mar. 12. 28 x Hebræi legunt, Deut. 6. 5. corde, anima & viribus, Mar. 12. 30. & Luc. 10. anima, corde, viribus, & cogitatione.

*Luc.*19.18. *mar.*12.31. 8 Christus sese Dauidis quidem filium secundum carnẽ sed alia etiam ratione Dauidis Dominum, & verum Deũ esse apertè ostẽdit. *Mar.*12.35. *luc.*20.41. *Psal.*10.1.

39 Secundum autem simile est huic, || Diliges [y] proximum tuum vt teipsum.

40 Ab istis duobus mandatis, tota Lex & Prophetæ pendent.

41 ||[8] Coactis autem Pharisæis, interrogauit eos Iesus,

42 Dicens, Quid vobis videtur de Christo? [z] cuius filius est? Dicunt ei, Dauidis.

43 Dicit eis, Quomodo ergò Dauid per [a] Spiritum vocat eum Dominum? dicens,

44 || Dixit Dominus Domino meo, Sede ad dextram meam vsquedum [b] ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.

45 [c] Si ergò Dauid vocat eum Dominum, quomodo filius eius est?

46 Et nemo poterat ei respondere [d] quicquam: neque ausus fuit quispiam ab illo die amplius eum interrogare.

y Alterum hominem. *z Ex cuius gente seu familia, Hebræi enim posteritatem filios vocant.* *a Vid.Mar.*12.36 *b Faciam vt sint Hebr.* *c Concludit Christus in Messia promisso aliquid superius humanitate esse.* *d Suprà.*15.23.

CAP. XXIII.

2 *Scribæ docentes populum Legem Mosis, quales* 5 *Phylacteria, Fimbriæ.* 7 *Salutationes.* 8 *Fratres.* 9 *Pater.* 10 *Doctor.* 11 *Minister.* 13 *Claudere regnum cœlorum.* 14 *Comedere domos viduarum.* 15 *Proselytus.* 16 *Iurare per templum.* 23 *Decimare mentham.* 25 *Purgare exteriorem poculi partem.* 27 *Sepulchra dealbata,* 33 *Serpentes, Viperæ.* 37 *Gallina.*

CAP. XXIII. 2,*Esdr.*8.4. 1 Audiendum quod flagitiosi etiam doctores ex Dei verbo purè docuerint, ita tamen vt praui eorum more vitentur.

1 TVnc Iesus loquutus est turbæ & discipulis suis,

2 [1] Dicens, || In cathedra Mosis [a] sedent Scribæ & Pharisæi:

a Quoniam is ordo fuerat à Deo institutus, ideò etiamsi hypocritæ & mercenarij irrepsissent in hunc ordinẽ, ex eorum tamen ore volebat Dominus audiri verbum suũ.

3 [b] Omnia

3 [b] Omnia ergò quæ dixerint vobis vt ſeruetis, ſeruate & facite: ſed ſecundum opera eorum ne facite. dicunt enim, & non faciunt.

4 ‖[2] Ligant enim onera grauia difficiliaque portatu, & imponunt in humeros hominum: digito autem ſuo nolunt ea mouere.

5 [3] Omnia verò opera ſua faciunt vt ſpectentur ab hominibus. dilatant enim ‖[c] phylacteria ſua, & producunt [d] fimbrias palliorum ſuorum.

6 ‖ Amantque [e] primos accubitus in cœnis: & primos conſeſſus in [f] conuentibus.

7 Et in foris ſalutationes, & vocari ab hominibus [g] Rabbi, Rabbi.

8 [4] Vos autem ne [h] vocemini Rabbi: [i] vnus enim eſt doctor veſter, *nempè* Chriſtus: omnes autem vos fratres eſtis.

9 ‖[k] Et Patrem veſtrum neminem vocetis in terra: vnus enim eſt Pater veſter qui in cœlis eſt.

10 Ne vocemini [l] doctores: vnus enim veſter eſt doctor, *nempè* Chriſtus.

11 Sed qui maximus eſt veſtrûm, ſit miniſter veſter.

2 Hypocritæ plerunque ſeueriſſimi eorum exactores, quæ ipſi maximè negligunt. *Luc.* 11. *46. act.* 15. 10.

3 Hypocritæ ambitioſi. *Num.* 15. 3. *Deut.* 6. 8. & 22. 11. *Mar.* 12. 38. *luc.* 11. 43. & 29. 46.

4 Modeſtia, ſingulare miniſtrorum Dei ornamentum. *Malac.* 1. 6.

b Nimirum tradentes Moſis doctrinam, quam profitentur, hoc enim indicat metaphora ſedis, quam ill. vt doctores Moſaicæ diſciplinæ occuparant. c Filum erat, vel vitra hyacinthina, in fimbria anguli, quo conſpecto memoria edictorum legitimorum conſeruaretur: vnde Phylacterion, quaſi conſeruatorium dictum, Num. 15. 38. *vel erant laminæ aut membranulæ quædam ex Dei inſtituto fronti alligatæ, Exod.* 13. 16. *Deut.* 6. 8. *quoritu abuſi ſunt poſtea Iudæi. ſimiles illis qui hodie de collo amuleta ſuſpendunt, in quibus initium Euangelij ſecundum Iohannem inſcriptum eſt: quod olim Antiochena Synodus damnauit. d Ad verbum, contorti filorum cinxini qui ab extrema veſtium ora pendebant. e Quaſi præſidentias dicas. f Quando coguntur conuentus & concilia. g Rab, eminentem declarat, & qui multorum ſit inſtar, ex repetitione quam faſtuoſus fuerit titulus declaratur. Dicebantur autem Rabbi, qui per impoſitionem manuum declarabantur ſapientes. h Ne ambiatis: alioquin non damnat Dominus quin honorem ſuum exhibeamus Magiſtratui vel Magiſtris Auguſt. De ſermone verbi Domini, ex Matthæi* 11. *cap. i Videtur alludere ad locum Eſaiæ, cap* 15. *verſ.* 13. & *Ieremiæ, cap* 31. *verſ.* 34. *k Reſpicit Iudæorũ conſuetudinem, apud quos Rabbini vocabantur patres noſtri. l Apparet Scribas eiuſmodi titulos perlibenter captaſſe, quos verſus decimo ſexto, vocat Duces cæcos.*

12 ‖ Porrò qui seſe [m] extollet, deprimetur: & qui seſe dimiſerit, extolletur.

13 [5] Sed væ vobis Scribæ & Phariſæi [n] hypocritæ, quoniam præcluditis regnum cœlorum [o] coram hominibus. ‖ vos enim non introitis, nec [p] introeuntes ſinitis introire.

14 ‖ [6] Væ vobis Scribæ & Phariſæi hypocritæ, quoniam [q] exeditis domos viduarum, idq; [r] in ſpeciem vtimini longis precibus: propterea auferetis grauiorem condemnationem.

15 Væ vobis Scribæ & Phariſæi hypocritæ, quoniam circumitis mare, & [ſ] aridam, vt faciatis vnum [t] proſelytum: & quum fuerit factus, facitis eum [u] filium gehennæ duplò magis quàm vos *ſitis*.

16 Væ vobis duces cæci, qui dicitis, Quiſquis iurauerit per templum, nihil eſt: quicunque autem iurauerit per aurum templi, [x] reus eſt.

17 Stulti & cæci: vtrum enim maius eſt, aurum, an templum quod [y] ſanctificat aurum?

18 Et, Quiſquis iurauerit per altare, nihil eſt: quicunque autem iurauerit per donum quod eſt ſuper ipſum, reus eſt.

19 Fatui ac cæci, vtrum enim maius eſt munus, an altare quod ſanctificat munus?

20 Qui ergò iurauerit per altare, iurat per ipſum

Luc.14 11. & 18.14.

5 Hypocrite fere non poſſunt vllos ſeſe meliores.

Luc.11.52. Mar 12.40. luc.20.47.

6 Hypocritis familiare eſt zeli prætextu ad auaritiam & rapacitatẽ abuti.

m Videtur ad Rabbinorum nomen alludere: Rab, enim eminentem ſignificat. Porro hæc clauſula oſtendit non ſophiſtice litigaſſe de vocibus: ſed rem potius ſpectaſſe, ne quis ſui ordinis oblitus, pluſquam par eſt, ſibi vſurpet.

n Vehemẽter aliquos increpans Chriſtus, hoc nomine vtitur, vt intelligatur nihil eſſe ſimulatione atque falſitate in religione execrabilius. o In os hominum. p Pedem habentes in limine. Nam cœlorum regnum oſtium aperitur aduentu prædicationis Euangelicæ, per quod ingredi cupientes deterrebant Scribæ. ſiniſtra Legis interpretatione, comminatione terrore & excommunicatione. q Deuoratis propoſitio enim auget. r Ad verb. prætextu longum precantes Coniunctio (&) duplicem notat improbitatem, vna quod viduarũ bona exederent: altera, quòd id prætextu pietatis fieret. ſ Arida dicitur pars illa terræ, quam Dominus nobis ad habitandum conceſſit. t Proſelytus erat, qui patria ſuperſtitione relicta, Iudaiſmum erat amplexus, quaſi aduentitium dicas. u Qui gehenna addicitur, Hebr. Quid autem ſit gehenna, vide ſuprà, cap. 5. verſ. 22. x Obnoxius eſt mulctæ: peccata autem Syriaca lingua dicuntur debita. conſtat autem Syriacè loquutum Dominum. y Facit vt aurum, ſcilicet vſui ſacro deſtinatum, ſanctum habeatur.

&

& per omnia quæ ſuper illud ſunt:

21 ‖ Et qui iurauerit per templum, iurat per ipſum, & per eum qui habitat in eo:

22 Et qui iurauerit per cœlum, iurat per [z] thronum Dei, & per eum qui ſedet ſuper ipſum:

23 ‖[7] Væ vobis Scribæ & Phariſæi hypocritæ, quoniam decimatis mentham & anetum & cuminum, & omittitis quæ [a] grauiora ſunt Legis, iudiciũ & miſericordiam ac [b] fidem. hæc oportuit facere, & [c] illa non omittere.

24 Duces cæci, qui [d] percolitis culicem: camelũ autem deglutitis.

25 [8] ‖ Væ vobis Scribæ & Phariſæi hypocritæ, quoniam purgatis exteriorem poculi patinæque partem, intus autem *illa* plena ſunt rapina & intẽperantia.

26 Phariſæe cæce, purga primùm quod eſt intra poculum & patinam, vt id quoque quod extra eſt, purum fiat.

27 Væ vobis Scribæ & Phariſæi hypocritæ, quoniam aſſimiles eſtis ſepulchris dealbatis, quæ extrà quidem apparent ſpecioſa, intus verò plena ſunt oſſibus mortuorum, omnique immunditia.

28 Ita & vos extrà quidem apparetis hominibus iuſti, intus autem pleni eſtis hypocriſi & iniquitate.

29 [9] Væ vobis Scribæ & Phariſæi hypocritæ, quoniam ædificatis ſepulchra Prophetarum, & ornatis monumenta iuſtorum:

30 Et dicitis, Si fuiſſemus temporibus patrum noſtrorum, non fuiſſemus eorum ſocij [e] in cæde Prophetarum.

31 Itaque teſtamini aduerſus voſmetipſos, vos eſſe filios eorum qui Prophetas occiderunt.

3. *Reg.* 8. 13.
2 *par.* 6. 2.

7 Hypocritæ in minutis anxij ‖ præcipua ex profeſſo negligunt.

Luc. 11. 42.

8 Hypocritę de externis plus æquo ſoliciti, interiora prorſus aſpernantur.

Luc. 11. 39.

9 Hypocritæ ex iuſto Dei iudicio, ſeipſos aſpergunt dedecore, quum maximè volũt ſcelera ſua tegere.

z Si cœlum eſt ſolium Dei, ſequitur illum eſſe extra rerum omnium vniuerſitatem.

a In quibus plus eſt momenti.

b Conſtantiam in promiſſionibus.

c Occupatione anteuertit Chriſtus eorum calũniam.

d Prouerbium quo pulchrè exprimitur putida hypocritariũ anxietas: ſimiles enim ſunt ijs in quorum vinum ſi fortè culex animalculum in-

cidat excolant, ne vna cum vino ſorbentes ſtrangulentur: camelum autem craſſum animal nullo timore deglutiunt. *e Adverb. in ſanguine.*

10 Hypocritæ crudeles. Discе ex hoc contextu, ministros salutis non venire nisi mittãtur diuinitus.

11 Exitus eorũ qui zeli prætextu Euangelium persequuntur. 2.*Par.*24.21.

12 Vbi maxima Dei misericordia, ibi summa perfidia, & tandem seueriſſima Dei iudicia. *Luc.*13.34. 4.*Esd.*1.30.

32 [f] Vos quoque complete mensuram patrum vestrorum.

33 Serpentes, progenies viperarum, quomodo effugere possitis condemnationem [g] gehennæ?

34 [10] Propterea ecce, ego mitto ad vos prophetas & sapientes, & Scribas, & ex ipsis *nonnullos* trucidabitis & crucifigetis: & ex ipsis *nonnullos* flagellabitis in synagogis vestris, & persequemini oppidatim.

35 [11] Vt veniat super vos omnis sanguis [h] iustus, effusus per terram è sanguine Abel iusti vsq; ad sanguinem Zachariæ *filij* [i] Barachiæ, ‖quem occidistis inter templum & altare.

36 Amen dico vobis, venient hæc omnia super ætatem istam.

37 ‖ [12] Ierusalẽ, Ierusalem, trucidatrix Prophetarũ, & lapidatrix eorum qui ad te missi sunt, quoties [k] volui congregare libẽros tuos, ‖ quemadmodum gallina congregat pullos suos sub alas, & noluistis?

38 Ecce, reliquitur vobis domus vestra deserta.

39 Dico enim vobis, Nequaquam me videbitis ab hoc tempore vsquedum dicatis, [l] Benedictus qui venit in nomine Domini.

f Prouerbium hebraicum, quo significatur, Pergite vos quoque imitari maiores vestros, vt tandem vestra improbitas ad summum gradum perueniat.

g Vide supra, cap.5.vers.22.

h Iustorum. i Ioiadæ, qui & Barachias.i. benedictus Dei dicebatur. k De externo ministerio loquitur & quatenus huic genti seruandæ promissus, iam à promissione Abrahæ solicitus. l Figuratè perstringit eorũ hypocrisin qui quotidie ex Psalmo canebant Benedictus qui &c. interea ludibrio habebant oblatum redemptorem. Ergò se ad illos venturum negat, donec ad conspectũ eius maiestatis trepidi, serò exclament vere esse filium Dei.

CAP. XXIIII.

2 *Destructio templi* 4 *Signa aduentus Christi.* 12 *Iniquitas.* 23 *Pseudochristi.* 27 *Signa consummationis seculi.* 21 *Angeli.* 32 *Ficus.* 37 *Tempora Noe.* 42 *Vigilandum.* 45 *Seruus.*

CAP. XXIIII. *Mar.*13.1. *luc.*21 5. & 19.44.

1 ET ‖ egressus Iesus è tẽplo, abibat: & accesserũt discipuli eius vt ostẽtarẽt ei ędificia tẽpli

2 [1] Iesus

2 [x] Iesus autem dixit eis, Nónne videtis hæc omnia? amen dico vobis, non relinquetur hîc lapis super lapidem, qui non [a] dissoluatur.

3 Sedente autem eo in monte Olearum, adierunt eum discipuli priuatim, dicentes, Dic nobis, quando hæc erunt, & quod *erit* signum [b] aduentus tui, & [c] consummationis seculi?

4 [z] Et respondens Iesus, dixit eis, ‖ Videte ne quis vos seducat.

5 Multi enim venient in nomine meo, dicentes, Ego sum Christus: multosque seducent.

6 Futurum est autem vt audiatis bella, & rumores bellorum: videte ne turbemini. oportet enim omnia *hæc* fieri: sed nondum erit finis.

7 [d] Insurget enim gens in gentem, & regnum in regnum: & erunt fames, & pestilentiæ, & terræ motus [e] singulis locis.

8 Hæc autem omnia principium erunt [f] dolorum partus.

9 ‖ Tunc tradent vos oppressioni, & trucidabunt vos: & odio eritis omnibus gentibus propter nomen meum.

10 Et tunc offendentur multi: & alius alium prodet, & odio habebit alius alium.

11 [g] Et multi pseudoprophetæ excitabunt ac seducent multos.

12 Et quoniam multiplicata erit iniquitas, refrigescet charitas multorum.

1 Prædicitur vrbis & quidem inprimis templi dirutio.

2 Ecclesiæ perpetuũ erit certamen cum infinitis calamitatibus & offendiculis, atque adeò cum falsis prophetis, donec idem victoriæ & triumphi dies aduenerit. *Ephes.* 5.6.

a Diruatur.

b Præsentiæ ab hoc, 1 *vers. ad* 22 *Ierusalem vrbis excidium eius signa narrãtur: ab illo ad* 29. *Christus Euangelii sui lucem post illud excidium vbiq; proferens: Deinceps ad finem, mundi extremus dies describitur. Suprà.* 10.17. *luc.* 21.12. *ioh.* 15.20. & 16.2.

c Perfectionis.

d Verum apparuit Cæsareæ, Sepphoreæ, Ascalone & multis alijs locis vt testatur Ioseph. lib. 7. *de Bello Iudaico. De fame quæ Ierosol. inualuit, Idem lib. Antiquit. Iud.* 20. *cap.* 2. *e Passim. f Adverb. grauium cruciatuum, quales esse solent parturientium, quibus quamuis grauissimis, quia nondum diuinæ vindictæ erit satisfactum, dicit eos principium tamen esse, quasi de multis tantum primos. g De ijsdem vaticinatur Petrus* 2, *cap. serm. In quali, præcipui fuerunt Praxeas, Valentinus, Nouatus, Arrius, Manichæus, Donatus, Nestorius, Eutiches, & quos nobis dedit seductio Mahumeti & corruptio Papistica.*

13 [3] Sed qui ſuſtinuerit ad finem vſque, is ſeruabitur.

14 Et prædicabitur iſtud Euangelium regni [h] in vniuerſa terra, vt ſit teſtimonio omnibus gentibus: & tunc veniet finis.

15 [4] || Quum ergò videritis [i] abominationem illam vaſtatricem quæ dicta eſt || à Daniele Propheta, poſita in loco ſancto: (qui legit [k] animaduertat.)

16 Tunc qui in Iudæa *fuerint*, fugiant in mõtes.

17 Qui [l] ſuprà domum, non deſcendat vt ſumat quicquam è domo ſua:

18 Et qui in agro, non reuertatur retrò vt ſumat [m] veſtimenta ſua.

19 Væ autem vterum ferentibus & lactantibus per illos dies.

20 Orate verò ne fiat fuga veſtra hyeme, || neque [n] ſabbatho.

21 Erit enim tunc oppreſſio magna, qualis non fuit à principio mundi ad hoc vſque tempus, [o] neque erit.

22 Et niſi contracti fuiſſent dies illi, periret [p] omnis caro: ſed propter electos contrahentur dies illi.

23 Tunc ſiquis vobis dixerit, || Ecce, hîc Chriſtus, aut hîc: ne credite.

24 Surgent enim pſeudochriſti & pſeudoprophetæ, & [q] edent ſigna magna & miracula: ita vt

3 Mundo & Satana fruſtrà furentibus, vbiq; propagabitur Euangelium, & qui conſtanter crediderint, ſeruabuntur. *Mar.*13.14. *luc.*21.20. *Dan.*9.27.

4 Delata funditus vrbe Ieruſalem, non abolebitur, ſed ad fines vſq; orbis terrarum protendetur Chriſti regnum.

*h Ad verb. in vniuerſa habitabili, Synecdoche, qua Gentes & Iudæos intelligit Act.*1.12. *Mar.*13.11. *luc.*17.24.

*i Ad verb. abominationem deſolationis, id eſt, quam omnes propter fœditatẽ atque turpitudinẽ, execrando auerſentur: loquitur autẽ de idolis in templo collocatis vel vt alij volunt, reſpexit ad deprauationem doctrinæ in eccleſia. k Secum conſideret. l In ſuperiore domus parte. m Summa trepidatio indicatur futura. n Non licebat Sabbatho iter facere, Ioſep lib.*13. *o Id verè prædixiſſe Chriſtus, euentus oſtendit, cum in ea obſidione teſtetur Ioſeph. præter* 97. *millia captiuorum, periſſe vndecies centum millia, cui cladi nulla ſimilis in hiſtorijs legitur. Quid miramur ſi tam atroci pœna, reiectio Chriſti, peccatum grauiſſimum luatur. p Tota gens funditus periret, caro autem ſynecdochicos pro homine. Hebr. De Iudæis tamen, intellige, non de toto genere humano. q Palàm inſignia ſigna proponent ſpectanda.*

ſeducant

seducant (vt [r]fieri possit) etiam electos.

25 Ecce, prædixi vobis.

26 Itaque si dixerint vobis, Ecce, in deserto est: ne egredimini. Ecce, in conclauibus: ne credite.

27 Sicut enim fulgur exit ab oriente, & apparet vsque in Occidentem: ita etiam erit aduentus Filij hominis.

28 [5] || Vbicunque enim fuerit [f] cadauer, illuc congregabuntur aquilæ.

29 [6] || Statim autem post oppressionem dierum illorum sol obscurabitur, nec dabit luna splendorẽ suum, & stellæ cadent è cælo, & potestates cælorum concutientur.

30 Tunc apparebit [t] signum Filij hominis in cælo: & tunc [u] omnes tribus terræ [x] plangent, || & videbunt Filium hominis, [y] venientem in nubibus cæli cum potentia & gloria multa.

31 || Is verò mittet Angelos suos cum tubæ voce magna, & cogent electos eius à [z] quatuor ventis, à cælorum extremo ad eorum extremum.

32 [7] A ficu autem discite parabolam. quum iam ramus eius [a] tener fit, & folia germinat, nostis propè esse æstatem.

33 Ita & vos, quum videritis hæc omnia, scitote illum propè esse & ad fores.

34 Amen dico vobis, nequaquam præterierit

5 Vnicum remedium aduersus mundi furores sese vnà cum Christo aggregare.

6 Impiorum securitatem æterna condemnatio, piorum autem miserias perpetua fœlicitas suo tempore excipiet.

7 Si Deus certum ordinem naturæ præscripsit, multo magis suis æternis iudicijs; sed eum non intelligunt ac etiam irrident impij, pij verò obseruant & expectant.

Mar. 13.24. *luc.* 21.25. *esa.* 13.10. *ezech.* 32.7. *ioel.* 2.31. & 3.15. *Apoc.* 1.7. *dan.* 7,13.

Zach, 12.11. *r Hoc additur, vt sollicitè magis sibi caueant fideles, etiãsi alioqui eorum salutis firmitas non ipsis sed in ipsorum æterna electione sit posita. f Christus qui Euãgelij sui illustri prædicatione vbiq; fulgebit, ad quem omnes aquilarũ instar aggregabuntur. t Summa gloria & maiestas, quæ testabitur Christum illum Dominum cœli & terræ, aduentare vt orbem terræ iudicet. u Omnes gentes, alludit ad dispersionem, de qua, Gen.* 10. & 11. *vel ad Israëliticæ gentis distributionem. x Tanto dolore afficientur, vt seipsos plangant, id est, feriant, transfertur autem ad luctum. y Nubibus insidentem, velut sublatus est in cœlum. z Quatuor partibus orbis. a Lænis, id est, cum læuor inducat succum vitalem è radice ad corticem euasisse.*

[b] ætas hæc vsquedum omnia ista facta sint.

Marc.13.32.
8 Iam incipit Dominus iudicium quod tandem complebit
Luc.17.28.
gen.7.5.
1.pet.3.20.
Luc 17.35.
1.thes.4.17

35 || [8] Cœlum & terra præteribunt: sermones autem mei nequaquam præteribunt.

9 Satis sit nobis scire constitutũ esse à Deo vltimum diem instaurationis. Quando enim is sit futurus nostro bono, omnibus occultauit, vt tanto magis vigilemus, ne deprehendamur, sicut olim accidit in diluuio.

36 [9] De die autem illo & hora nemo scit, ne Angeli quidem cœlorum, sed Pater meus solus.

37 Sicut autem *erant* dies Noe, ita erit & aduẽtus Filij hominis.

38 || Sicut enim diebus *qui præcesserunt* diluuiũ [c] edebant, & bibebant, vxores ducebãt, & nuptum dabant, ad eum vsque diem quo ingressus est Noe in arcam.

Mar.13.35.
Luc.12.19.
2.thess.5.2.
apoc.16.18.

39 Nec cognouerunt diluuiũ vsquedũ venisset & sustulisset omnes: ita erit & aduentus Filij hominis.

Luc.12.42.
10 Aduersus eos qui sibi pollicentur Deum omnibus fore misericordem, vt securè intereà delicientur.

40 || [10] Tunc duo erunt in agro: vnus accipietur, & alter relinquetur.

41 [d] Duæ molentes in pistrino: vna accipietur, & altera relinquetur.

11 Exemplum horrendæ hominum securitatis in ijs de quibus illos oportuit maximè esse solicitos.

42 || [11] Vigilate ergo: nescitis enim qua hora Dominus vester venturus sit.

43 || Illud autem scitote, si sciret paterfamilias [e] qua vigilia fur venturus sit, vigilaret, nec sineret perfodi domum suam.

44 Propterea & vos estote parati: quia qua hora non putatis, Filius hominis venturus est.

45 || Quis igitur est fidelis seruus & prudens, quem constituit dominus super famulitium suum, vt det illis alimentum in tempore?

46 Beatus seruus ille, quem quum venerit Dominus

b Suprà.11.15. Vel ætas Apost: atque ita de capta Iudæa hæc intelliguntur: vel ætas fidelium Christo & Euangelio credentium, & sic de fine mundi accipientur.
c Significanter Euangelista verbo vtitur quod proprium est brutis, fore enim indicat vt eius temporis homines instar brutorum sint ventri dediti: alioqui edere & bibere per se vitium non est. *d Græcæ & barbaræ mulieres molebant & coquebant Plut.in lib Problematum.* *e Ad ver.qua custodia.sup.14.25.*

minus

minus eius inuenerit ita facientem.

47 Amen dico vobis, omnibus bonis suis præficiet eum.

48 Quòd si dixerit seruus ille malus in corde suo, Tardat Dominus meum aduentum:

49 Cœperitque verberare cõseruos, quinetiam edere & bibere cum ebrijs:

50 Veniet dominus serui illius die quo non expectat, & hora qua non nouit:

51 Et [f] separabit eum, ac partem ei obsignabit cum hypocritis: illic erit fletus & stridor dentium.

f Sub. à reliquis vel in duas partes secabit, quod genus erat supplicij atrocissimum quo Iust. Mar. refert affectum Esaiam a Iudæis, lignea nempe serra: eius supplicij exempla habẽtur. 1. Sam. 15.33. & Dan. 3.29. Suprà. 13.42. infrà. 25.33.

CAP. XXV.

6 Virgines expectantes sponsum. 13 Vigilandum. 14 Talenta seruus tradita. 24 Seruus nequam. 30 Extremum iudicium quale. 40 Benedicti. 41 Maledicti.

1 TVnc [1] erit simile regnum cœlorum decem virginibus, quæ sumptis lampadibus suis [a] exierunt in occursum sponsi.

2 Quinque autem ex eis erant prudentes, & quinque fatuæ.

3 Quæ *erant* fatuæ, acceptis lampadibus suis, non ceperant oleum secum.

4 Prudentes verò ceperant oleum in vasis suis vnà cum suis lampadibus.

5 Tardante verò sponso, [b] nictarunt omnes, ac dormierunt.

6 Media autem nocte clamor ortus est *dicentium*, Ecce, sponsus venit, exite in occursum eius.

7 Tunc surrexerunt omnes illæ virgines, & adornarunt lampades suas.

8 Fatuæ autem prudentibus dixerunt, Date nobis ex oleo vestro: quia lampades nostræ extinguuntur.

9 Responderunt verò prudentes illæ, dicẽtes,

CAP. XXV.

1 Petenda est à Deo virtus quę nos per tenebras incedentes ad extremum vsque veluti fax deducat: alioqui si fastidio torpescamus, ipsi quoque excludemur.

a Nuptiarum pompa solebat noctu ferè celebrari, idque à puellis.

b Oculis somno grauatis.

Nequaquam, ne non ſufficiat nobis & vobis: [c] ite verò potius ad eos qui vendunt, & ipſe vobis emite.

10 Quum autem irent emptum, venit ſponſus: & quæ paratæ erant, introierunt cum eo ad nuptias, clauſaque eſt ianua.

11 Poſtea verò veniunt & reliquæ virgines, dicentes, Domine, domine, aperi nobis.

12 Ipſe verò reſpondens ait, Amen dico vobis, non noui vos.

13 ‖ Vigilate itaque, quia neſcitis diem neque horam qua Filius hominis veniet.

14 [2] ‖ Ita enim *eſt* vt *quum* quiſpiam peregrè proficiſcens vocauit ſeruos ſuos, & tradidit eis bona ſua.

15 Et huic quidem dedit quinque talenta, alij autem duo, alij verò vnum: vnicuique ſecundum ipſius facultatem: & peregrè profectus eſt ſtatim.

16 Profectus autem qui quinque talenta acceperat, negotiatus eſt ex ijs: & fecit altera quinque talenta.

17 Itidem & qui duo *acceperat*, lucratus eſt & ipſe altera duo.

18 Qui autem vnum acceperat, abiens defodit *illud* in terram: & abſcondit pecuniam domini ſui.

19 [d] Poſt multum verò tempus, venit dominus ſeruorum illorum, & confert rationem cum eis.

20 Tunc accedens is qui quinque talēta acceperat, [e] attulit altera quinque talenta, dicens. Domine, quinque talenta tradidiſti mihi: ecce altera quinque talenta lucratus ſum ex eis.

21 Dixit autem ei dominus eius, Bene *habet*, ſerue bone & fidelis: in exiguo fuiſti fidelis, ſuper

2 Chriſtus teſtatur magnum, quidem fore interuallum inter ſuum ad Patrem diſceſſum & reditum ad nos, ſed ſe nihilominus eo die ſubducturum rationes accepti & expenſi non modo cum rebellibus, ſed etiam cum ſuis domeſticis qui acceptis donis præ ignauia vſi non fuerint. *Suprà.24.43. marc.14.33. luc.19.12.*

c Non ſignificat hic locus iuſtos aliquo fatuos eſſe miſſuros emptum hoc oleum: ſed nihil tum futurum quo negligentiam ſuam reſarciant qui imperati erunt in Chriſti aduentu indicat.

d Licet poſt multum temporis veniat Chriſtus. Non eſt tamen quod negligentius nos geramus tanquam non ſit venturus.

e Narrat ſimpliciter Chriſtus, quid apud homines fieri ſoleat. Interim ne agendo fatigemur, pronuntiat eorum laborem non irritum fore, qui ſe in ſua vocatione fideliter exercuerint.

multa te conſtituam: [f] ingredere in gaudium domini tui.

22 Accedens autem & qui duo talenta acceperat, ait, Domine, duo talenta tradidiſti mihi: ecce, alia duo lucratus ſum ſuprà ea.

23 Ait ei dominus eius, Bene *habet*, ſerue bone & fidelis: in exiguo fuiſti fidelis, ſuper multa te cõſtituam: ingredere in gaudium domini tui.

24 Accedens autem & qui vnum talentum acceperat, ait, Domine, noueram te hominem [g] durum eſſe, qui metas vbi non ſeuiſti, & inde cogas vbi non ſparſiſti:

25 Itaque timens abij, & occultaui talentum tuum in terra: ecce, habes quod tuum eſt.

26 Reſpondens autem dominus eius dixit ei, Serue male & cunctator, ſciebas me metere vbi nõ ſeui, & inde cogere vbi non ſparſi:

27 Oportuit ergo te committere pecuniam meam [h] menſarijs: & veniens ego recepiſſem meum cum fœnore.

28 Tollite ergo ab eo talentum, & date ei qui habet decem talenta.

29 ‖(Omni enim habenti dabitur, & exuberabit: qui verò non habet, etiam quod habet, tolletur ab eo.)

30 Et inutilem ſeruum eijcite ‖ in tenebras extimas: illic erit fletus & ſtridor dentium,

31 [3] Quum autem venerit Filius hominis cum gloria ſua, & omnes ſancti Angeli cum eo, tunc ſedebit ſuper thronum gloriæ ſuæ.

32 Et cogentur coram eo omnes gentes: & ſeparabit eos alteros ab alteris, vt paſtor ſeparat oues ab hœdis.

33 Et ſtatuet, oues quidem ad dextram ſuam, hœdos autem ad ſiniſtram.

34 Tunc dicet rex ijs qui ad dextram ipſius

3 Futuri æterni iudicij graphica deſcriptio.

f Id eſt, adeſdum vt percipias fructum benignitatis meæ: gaudium autem Domini reciprocatur, Iohan. 15. 11. vt gaudium illud meum in vobis mãneat, & gaudium veſtrum impleatur.

g Græcè auſterum, quem Comici vocant ſeuerum.

h Quos trapeſitas vocant, qui menſulis propoſitis pecuniam fœnore elocant, ergo ijs qui dona à Deo ſibi collata ſupprimunt, nihil quo ſuam pigritiam excuſent, erit? vocantur autem pigri vt intelligantur non tam ſeueritatis metu quam propria deſidia peccaſſe.

Suprà. 13. 12. mar. 4. 25. luc. 8 18. & 19. 26.

Suprà 8. 12. & 22 13.

runt, Venite[i] benedicti Patris mei, possidete regnũ paratum vobis à iactis fundamentis mundi.

35 || Esuriui enim, & dedistis mihi quo vescerer: sitiui, & dedistis mihi potum: hospes eram, & collegistis me:

36 Nudus, & amiciuistis me: || ægrotaui, & inuisistis me: in carcere eram, & venistis ad me.

37 Tunc respondebunt ei [k] iusti, dicentes, Domine, quando te vidimus esurientem, & aluimus? aut sitientem, & dedimus tibi potum?

38 Quando autem te vidimus hospitem, & collegimus te? aut nudum, & amiciuimus?

39 Aut quando te vidimus ægrotum, aut in carcere, & venimus ad te?

40 Et respondens rex dicit eis, Amen dico vobis, quatenus id feciſtis vni ex istis fratribus meis minimis mihi feciſtis.

41 Tunc dicet etiam ijs qui ad sinistram erunt || Execrabiles, abite à me in [l] ignem æternum, qui paratus est diabolo & angelis eius.

42 Esuriui enim, & non dedistis mihi *quo* vescerer: sitiui, & non dedistis mihi potum:

43 Hospes eram & non collegistis me: nudus & non amiciuistis me: ægrotus & in carcere *eram*, & non inuisistis me.

44 Tunc ipse quoque respondebunt ei, dicentes, Domine, quando te vidimus esurientem, aut sitientem, aut hospitem, aut nudum, aut ægrotum, aut in carcere, & non ministrauimus tibi?

45 Tunc respondebit eis, dicens, Amen dico vobis, quatenus *id* non feciſtis vni ex istis minimis nec mihi feciſtis.

46 || Et abibunt isti ad supplicium æternum: iusti verò in vitam æternam.

CAP.

i Beati & fœlices quos Pater meus beneficijs suis cumulauit, eodem pertinet nomen hæreditatis quæ nobis obuenit quia Dei filij sumus: Et quia non natura nec merito tales sumus sed gratuita adoptione tantum ideo & illa, & salus quæ eam sequitur gratuita est. Eccle. 7. 39.

k Quos antea benedictos, nunc iustos appellat, vt discamus iustitiã ab æterna Dei institutione fluere. Psal. 6. 9. supra. 7. 23. luc. 13. 27.

l Huius ignis cognitio Iudici ipsi relinquenda est magis autem curandum, vt qualis sit non experiamur.

Dan. 12. 1. ioh. 5. 29.

CAP. XXVI.

1 Consilium sacerdotum contra Christum. 6 Christo pedes vnguntur. 15 Illum vendit Iudas. 29 Institutio Cœnæ. 34 Petri abnegatio. 38 Tristis Christus. 47 Osculo proditus. 57 Ad Caiapham ducitur. 64 Fatetur se Christum. 67 Condemnatus conspuitur. 69 Eum Petrus abnegat.

1 ET ‖[1] factum est quum finisset Iesus omnes istos sermones, dixit discipulis suis,

2 Scitis intra duos dies Pascha fore, & filium hominis tradendum vt crucifigatur.

3 ‖[2] Tunc coacti sunt primarij sacerdotes & Scribæ & seniores populi in aulam [2] Pontificis maximi, qui dicebatur Caiapha:

4 Et simul consultarunt vt Iesum dolo prehenderent, & trucidarent.

5 Dicebant autem, Non[h] in diebus illis festis, ne tumultus fiat in populo.

6 ‖[3] Quum autem Iesus esset Bethaniæ in domo Simonis leprosi.

7 [c] Venerat ad eum mulier, habens [d] alabastrum vnguenti grauis pretij, & effuderat super caput ipsius accumbentis.

8 [e] Videntes autem discipuli eius, indignati sunt, dicentes, Quorsum [f] perditio hæc?

9 Potuit enim istud vnguẽtum venundari ma-

CAP. XXVI.

Mar. 14. 1. *luc.* 22. 1. *Iohan.* 11. 47.

1 Christus ad mortem vltrò properans, testatur se obedientia sua voluntaria, Adami transgressionem expiaturum.

Mar. 14. 3. *iohan.* 11. 2.

2 Non homines, sed ipse Deus decreuit quo tempore crucifigendus esset Christus.

3 Christus inexpectato facto

peccatricis mulieris, conuiuas admonet vicinę suæ mortis ac sepulturæ, cuius odor viuificus esset omnibus peccatoribus ad ipsum confugientibus. Iudas autem ex hoc ipso arripit exequendi sui nefarij consilij occasionem.

a Sup. 2. 4. *b Ad verbum, in festo. Festi nomine autem totum Azymorum festum intelligitur, cuius primus, & octauus ita sancti erant, vt omnino cessandum esset, quamuis totus ordo Sanhedrin aliter censuerit: Dei prouidentia tamen accidit, vt eo tempore pateretur Christus, scilicet vt sui æterni sacrificij Israëlem totum testem haberet. c Hæc enim gesta erant autequam Christus veniret Hierosolymam, aliqui tamen putant duas historias ab euangelistis recenseri. d Alabastra dicta sunt vascula vnguentaria, quod alabastrites lapidem veteres plerunq; exciudarent ad eos vsus: quoniam optimè seruare incorrupta vnguenta traditur. Plinius lib. 13. cap. 1. e Synecdoche, Iudas enim ideò commotus dicitur. Iohan. 12. 4. f Inutilis profusio.*

gno,& dari pauperibus.

10 [4]Quum autem *hoc* cognouisset Iesus,ait eis, Quid molestiam exhibetis isti mulieri? opus enim bonum operata est erga me.

11 [5] ‖Semper enim pauperes habebitis vobiscum:me verò non semper habebitis.

12 [g] Quòd enim hæc vnguentum hoc iniecit corpori meo,ad sepeliendum me fecit.

13 Amen dico vobis, Vbicunque prædicatum fuerit hoc Euangelium in toto mũdo, etiam quod hæc fecit,dicetur ad memoriam ipsius.

14 ‖Tunc profectus vnus ex duodecim,qui dicebatur Iudas Iscariotes,ad primarios sacerdotes,

15 Ait eis, Quid vultis mihi dare,& ego vobis eum tradam?Ipsi verò appenderunt ei triginta argenteos numos.

16 Et ex eo tempore quærebat opportunitatẽ vt eum proderet.

17 [6]‖[h] Primo autem *die* Azymorum,venerunt discipuli ad Iesum,dicentes ei,Vbi vis paremus tibi ad vescendum pascha?

18 Ipse verò dixit, Abite in vrbem ad quendam & dicite ei,Præceptor dicit, Tempus meum propè est, apud te faciam pascha cum discipulis meis.

19 Et fecerunt discipuli sicut præceperat eis Iesus:& parauerunt pascha.

20 Quum autem serum diei esset, [i]discubuit cũ duodecim.

4 Non temerè damnandum quod extra ordinem agitur.

5 Christus in seipso semel vnctus, semper est in pauperibus vnguendus.
*Deut.*15.11.
*Mar.*14.10.
Luc 22.7.

6 Christus verè nos in patriam mox introducturus, ac proinde legalẽ typũ abrogaturus, Legi tamen satisfacit, neglecta contraria traditione & cõsuetudine Iudæorum, simulque ostendit sic omnia mox esse euentura hominum ministerio, vt æternum Dei decretum ea gubernauerit.
*Mar.*14.12.
*luc.*22.7.

g Id est, effusa hoc vnguento in corpus meum,hæc illa fecit ad me sepeliendum.

h Is fuit dies primi mensis decimusquartus: primus autem azymorũ debuit esse decimusquintus, sed quia huius diei vespera quæ Romano more referebatur ad diẽ prægedentem, Iudæorũ more ad sequentem diem pertineret,idcò dicitur primus azimorũ.

i Christus discumbens in comedendo pascha hate videtur repugnari legi,qua statẽs Iudæi iubebantur agnum comedere:sed sciendum est mandatum de postibus sanguine illinẽdis,destatione,de accingẽdis lũbis,calceis aditer sumẽdis &c,respexisse illã noctẽ qua sic facere oportuerit,summa festinatione ex Aegypto egressuro. Quapropter in lege qua agnus paschalis quotannis præcipitur,hæc non repetuntur.

21 ‖Et

21 ‖Et edentibus ipsis, dixit, Amen dico vobis vnus vestrûm me prodet.

22 Tunc contristati vehementer, cœperunt dicere singuli eorum ei, Num ego sum, Domine?

23 Ipse verò respondens, ait: Qui [k] intingit mecum manum in catino, iste me proditurus est.

24 Filius quidem hominis abit sicut scriptum est de eo: væ autem homini illi per quem Filius hominis proditur: bonum erat homini illi si natus non fuisset.

25 Respondens autem Iudas qui [l] prodebat eum, dixit, Num ego sum, Rabbi? Dici ei. Tu dixisti.

26 7 ‖Edentibus autem eis, accepit Iesus panem: & quum [m] benedixit, fregit, deditque discipulis, & ait, Accipite, comedite: hoc [n] est corpus meum.

27 Et accepto poculo, ac gratijs actis, dedit eis, dicens, Bibite ex eo [o] omnes.

28 [p] Hoc est enim sanguis meus Noui [q] testamenti, qui pro multis effunditur in remissionem peccatorum.

29 Dico autem vobis, Non bibam ab hoc tempore ex hoc fructu vitis, vsque ad diem illum quum ipsum bibam vobiscũ nouum in regno Patris mei.

30 Et quum hymnum cecinissent, exierunt in montem Olearum.

Mar. 14.18. *luc.* 22.14. *iohan.* 13.21.

7 Christus veteris fœderis promissiones reipsa mox impleturus, nouũ fœdus nouis quoque mysterijs sancit. 1. *Cor.* 11 24.

k Id est, quem mea mensa dignabar, alludens ad locum, Psal. 41.10 *quod non est ita accipiendum, quasi eo ipso tempore quo hæc à Domino dicebãtur, Iudas manum haberet in patina (fuisset enim indubitatiũ signum) sed ad mutuum conuiuium refertur.*

l Id est, qui in eo iam totus erat, vt proderet.

m Marcus dicit gratias egisse: itaque benedicere, non est murmuratione magica, aut vi verborum consecrare: mutantur tamen panis & vinum non natura, sed qualitate, fiunt enim corporis & sanguinis Christi symbola, non sua natura nec vi verborum, sed Christi institutione, quæ recitari & explicari debet, vt habeat fides quod amplectatur & in verbo & in elementis. *n Metonymicè, ita tamen vt per fidem verè, sed spirituali modo à credentibus recipiatur Christus cum suis donis, ita vt vnum cum illo fiant.* *o Contrà Christi institutionem faciunt, qui calicem sustulerunt.* *p Scilicet poculum seu vinum, est sanguis meus, sacramentaliter nimirum, sic Luc.* 22.20. *q Vel fœderis, id est, quo nouum fœdus sancitur, in fœderibus enim sanciendis, adhibebantur veri libationes & sanguinis fusiones.*

*Mar.*14.27.*ioh.* 16.30 & 18.8. *Zach.*17.7. *Mar.*14 28 & 19.7. *Iohan.*13.28.

8 Christus solicitus de suis potius quàm de seipso, prædicit ipsorum fugam, monet vt mox sperent meliora.

*Mar.*14.3. *luc.*22.29.

9 Christus discipulorum infirmitati consulens, alijs in tuto relictis tres tantùm assumit suæ angustiæ testes futuros, & in locum proditioni destinatũ vltrò progreditur.

10 Christus verus homo pœnas nobis Dei

31 [8] || Tunc dicit eis Iesus, Omnes vos ista nocte offendemini in me. scriptum est enim, || Percutiam pastorem, & dispergentur oues gregis.

32 Postquam autem resurrexero, || præibo vobis in Galilæam.

33 [r] Respondens verò Petrus dixit ei, Etiamsi omnes offendantur in te, ego nunquam offendar.

34 Dixit ei Iesus, || Amen dico tibi, ista nocte antequam gallus vocem mittat, ter me abnegabis.

35 || Dicit ei Petrus, Etiamsi oportuerit me mori tecum, non te abnegabo. Similiter & omnes discipuli dixerunt.

36 [9] Tunc venit Iesus cum eis in locum qui dicitur Gethsemane: & dicit discipulis, Sedete hic, vsquequò abiens, precatus fuero illic.

37 Et assumpto Petro & duobus filijs Zebedæi, cœpit contristari, & [f] grauissimè angi.

38 [10] Tunc dicit eis Iesus, Vndiquaq; tristis est anima mea vsque ad mortem: manete hîc, & vigilate mecum.

39 Et progressus paululum, procidit in faciem suam, precans, & dicens, Pater mi, si possibile est, [t] abeat à me [u] poculum istud. veruntamen non

desertoribus debitas luiturus, à suis deseritur. luctatur terribiliter cum maledictionis Dei horrore: ex quo tandem victor euadens efficit vt mors non sit amplius nobis formidabilis.

r Imperitia ac propriæ infirmitatis ignorantia causa est cur ita Christo erigamus & nos alijs ambitiosè præferamus. Hic verò insigne in Petro exẽplũ habemus nostræ audaciæ, vbi ex tali tactum sumus. *f Verbum quo vtitur significationem habet ingentis doloris, maximæ atque mortiferæ tristitiæ, quod vt indicat veritatem humanæ naturæ, quæ mortem, quæ contra naturam inuasit, fugiebat, sic ostendit Christum (cæterùm à peccato immunem) has horribiles pœnas sustinuisse, quia sentiret iram Dei in nos accensam propter peccata, quæ in ipsa vlciscebatur.*

t Prætercat me & intactum relinquat. Non fuit hæc meditata Christi oratio, sed vi & impetu doloris extorta, ideoque ei statim subijcitur correctio. *u Id est, quod impendet, quod offertur & quod paratum est, Hebr. pro ira Dei & supplicio suprà, 20.22.*

vt ego

ego volo, sed vt tu.

40 [11] Tunc venit ad discipulos, & reperit eos dormientes, & dicit Petro, Itáne non potuistis vnam horam vigilare mecum?

41 Vigilate & orate, ne introeatis in tentationem. [x] spiritus quidem promptus, sed caro infirma est.

42 Rursum secundò abijt, & precatus est, dicens, Pater mi, si non potest hoc poculum abire à me quin bibam ipsum, fiat voluntas tua.

43 Et quum venisset reperit eos rursum dormientes, erant enim oculi eorum grauati.

44 Et relictis eis, rursum abijt: & precatus est tertiò, eundem sermonem dicens.

45 Tunc venit ad discipulos suos, & dicit eis, Dormite quod supereſt, & requiescite: ecce, appropinquauit hora, & Filius hominis traditur in manus peccatorum.

46 [12] Surgite, eamus: ecce appropinquauit qui me prodit.

47 ‖ Et adhuc eo loquente, ecce, Iudas vnus ex duodecim, venit, & cum eo turba multa cum gladijs ac fustibus, à primarijs Sacerdotibus & senioribus populi.

48 Is verò qui prodebat eum dederat eis signum dicens, Quemcunque osculatus fuero, is est: prehendite eum.

49 Itaque statim quum venisset ad Iesum, dixit, Aue Rabbi. Et deosculatus est eum.

50 At Iesus dixit ei, [z] Amice, quorsum ades? [13] Tunc accesserunt, & manus iniecerunt in Iesum, & prehenderunt eum.

51 Et ecce, vnus ex ijs qui *erant* cum Iesu, extensa manu exeruit gladium suum, & percusso seruo Pontificis maximi, abstulit auriculam eius.

11 Imago humanæ securitatis.

x *Per spiritus promptitudinem affectum animi, qui à Spiritu sancto gubernatur, intelligit.*

y *Inde colligi potest aliud quicquam illum à mortu cruciatu exhorruisse. Mar. 14. 43. luc. 22. 47. ioh. 18. 3.*

12 Christus vltrò capiendum se præbet, vt voluntaria obedientia voluntariam Adami defectionẽ luat.

13 Christus capitur vt liberemur.

z *Reprehensio ironica, et obiurgatio increpans Iudam. Nõ enim ignorabat causam aduentus ipsius.*

52 [14] Tunc ait ei Iesus, Conuerte gladium tuũ in locum suum. || quicunque enim [a]acceperint gladium, gladio peribunt.

53 [15] An putas me non posse nunc precari Patrem meum, qui huc sistat mihi plures quàm duodecim legiones Angelorum?

54 [b] Quomodo ergò implerentur || Scripturæ, *quæ dicunt* sic oportere fieri?

55 In illa hora dixit Iesus turbæ, vt aduersus latronem exiuistis cum gladijs & fustibus, vt comprehenderetis me, quotidie apud vos sedebam docens in templo, nec prehendistis me.

56 || Hoc autem totum factum est vt implerentur Scripturæ Prophetarum. Tunc discipuli omnes relicto eo, fugerunt.

57 [16] || Illi verò prehensum Iesum abduxerunt [c] ad Caiapham Pontificem maximum, vbi Scribæ & seniores coacti erant.

58 Petrus autem sequebatur eum longo interuallo, vsque in [d] aulã Pontificis maximi: & ingressus intrò, sedebat cum ministris, vt videret finem.

59 || Primarij autem Sacerdotes & seniores & totus consessus quærebant falsum testimoniũ contra Iesum, vt eum morte mulctarent:

60 Et non inuenerunt: etiam quum multi falsi testes accessissent, non inuenerunt. Postremò verò aduenientes duo falsi testes,

61 Dixerunt, Iste dixit, || Possum [e] destruere tẽplum Dei, & triduo ipsum ædificare.

62 Et surgens Pontifex maximus dixit ei, Nihil respon-

14 Vocationẽ oportet esse zeli regulam. *Gen.9.6. apoc.13.10.*

15 Christus ideò captus, quia capi voluit. *Esa.53.10.*

16 Christus innocens damnatur à Pontifice, eius impietatis, cuius nos rei sumus. *Suprà 14.31. Mar.14.53. luc.22.54. ioh.18.14.*

a Accipere gladium dicuntur, quibus à Domino non traditur, id est, qui præter vocationem gladio vtuntur. Mar.14.55. Ioh.2.19.

b Per epirotesin tacite obiectioni respondet, nempè cur à Patre in extremo periculo subsidiũ non petat, & respondens interrogat. His etiam verbis commendatur scriptura, quod ad hoc præcipuè respiciat vt Christus nostra peccata expiet. c Ab Anna ad Caiapham, apud quem coactus fuit cœtus. Ioh.18.13. d Aula propriè est locus ante ædes spatiosus sub aperto cœlo, cuiusmodi solent esse ante ædes Regum & Potentum, per Synecdochen pro ipsis ædibus sumitur. e Non dixerat possum soluere sed soluite, templi solutionem illis tribuendo non sibi. Præterea non templum manu factum, sed spirituale nempe corpus suum intellexerat.

respon-

respondes ?[f] quid *illud est quod* isti aduersum te testificantur?

63 Iesus autem silebat. Et respondens Pontifex maximus, dixit ei[g] Adiuro te, per Deum viuentem vt dicas nobis, an tu sis Christus ille Filius Dei.

64 Dicit ei Iesus, Tu dixisti. quinetiam dico vobis,[h] ab hoc tempore videbitis || Filium hominis sedentem ad[i] dextram potentiæ *Dei*, & venientem in[k] nubibus cœli.

65 Tunc Pontifex maximus [l]dirupit vestimenta sua dicens, Blasphemauit. quid ampliùs egemus testibus? ecce, nunc audistis blasphemiam eius.

66 Quid vobis videtur? Ipsi verò respondentes dixerunt, Tenetur mortis pœna.

67 || Tunc inspuerunt in facié eius, & colaphos ei inflixerunt: alij verò [m] bacillis eum ceciderunt.

68 Dicentes, Vaticinare nobis Christe, quis sit qui te percussit.

69 [17] || Petrus autem sedebat [n] extrà in aula: & accessit ad eum quædam ancillula, dicens, Et tu cum Iesu Galilæo eras.

70 Ipse verò negauit coràm omnibus, dicens, Nescio quid dicas.

71 Eum autem egredientem in vestibulum vidit alia *ancilla*, & dixit ijs qui *erant* illic, Et iste erat cum Iesu Nazareno.

72 Tum rursus negauit cum iureiurando, Non noui hominem.

73 Paulo pòst autem accesserunt qui adstabāt, & dixerunt Petro, Verè & tu ex ipsis es: nam & loquutio tua te manifestum facit.

17 Petrus mirabili Dei prouidétia horum omnium futurus testis ad singularis constantiæ exemplum suæ incredulitatis experientia præparatur.

Suprà.16.17. rom.14.10. 1.thess.4.14.

f Quî fit isti aduersum te testimonium dicant. Esa.50.6.

g Iuratum te iubeo dicere per Deum.

h Distinguit hæc particula priorem aduentũ a posteriore. Mar.14.66. luc.22.55. ioh.18.25.

i Id est, Deo assidentẽ pari scilicet honore præditum, vel à dextris potentiæ suæ, id est, in potestate maxima: dextra enim Hebræis quiddam potentus indicat.

k Suprà.24.30

l More apud Iudæos recepto, qui illud facere tenebantur, vbi à quopiam Israëlita audijssent blasphemiam in Deum, idq; ex traditione Talmudis, libro de Magistratibus, titulo, De quadruplici morte. m In Marc.14.65. n Id est, Extrà eum locum in quo Pontifex sederat, non autem extra domum: nam inde paulò pòst in vestibulum sese recipit.

o i. Iurãdo seipsum execrari.

74 Tunc cœpit seipsum° deuouere, & iurare, dicẽs Non noui hominem. Et statim gallus misit vocem.

75 ☛ Et recordatus est Petrus verborum Iesu, qui dixerat ei, Priusquam gallus vocem mittat, ter me abnegabis. Et egressus extrà, fleuit amarè.

CAP. XXVII.

CAP. XXVII.

2 Pilato vinctus Christus traditur. 5 Iudas seipsum strãgulat. 19 Vxor Pilati. 20 Barabbas petitur. 24 Pilatus lauat manus. 29 Christus spinis coronatur. 34 Crucifigitur. 40 Conuitijs incessitur. 50 Emittit spiritũ. 57 Sepulchro imponitur. 62 Custoditur à militibus.

1 Exemplum horrendi iudicij Dei in eos, tum qui Christum vendunt, tum qui Christum emunt.

1 MAnè || autem quum esset, consilium cœperunt omnes principes Sacerdotũ & seniores populi aduersus Iesum, vt eum morte multarẽt.

2 Et vinctum eum abduxerunt, ac tradiderunt Pontio Pilato præsidi.

3 [1] Tunc Iudas qui eum prodiderat, videns eũ damnatũ esse, [a] pœnitens, retulit triginta argẽteos *numos* ad primarios Sacerdotes & seniores,

4 Dicens, peccaui, prodito sanguine innoxio. At illi dixerunt, Quid ad nos? tu videris.

5 *Ipse* verò proiectis illis *numis* argenteis in tẽplum, secessit: & abiens || [b] strangulauit *sese*.

6 Primarij autem Sacerdotes acceptis numis illis argenteis, dixerunt, Non licet eos mittere [c] in corbanam: quoniam pretium [d] sanguinis est.

7 Consilio autem capto, emerunt ex eis agrũ illum figuli, ad sepulturam [e] hospitum.

8 Quapropter vocatus est ager ille, || ager sanguinis, vsque in hodiernum diem.

9 (Tunc impletum est quod dictum est per [f] Ieremiam Prophetam, dicentem: || Et [g] accepe-

a Iudas dicitur pœnitentia ductus, nõ quod resipuerit, sed quod illis displicuerit admissum facinus, & sic tristitia affectus est, à qua nõ in melius conuersus, sed in desperationẽ adductus est.

Act. 1.18.

Act. 1.19.

b Infr. act 1.18.

c Templi ærarij verbum est Syriacum.

Zach. 11.13.

d Vitæ aut cædis.

e Peregrinorum et hospitum, quibus etiam mortuis coniungi religio erat Iudæis. *f Cùm hæc prophetiæ legatur apud Zachariam, aut librariorum culpa, aut quorundam insciti a, nomen Ieremiæ irrepsisse fatendum est, forsan ex margine cùm literarium compendia* iou & zou *vicina sint. In Syriaca verò paraphrasi nullũ adscribitur Prophetæ nomẽ.* *g Sequitur Euangelista non verba, sed sententiam Prophetæ, quam ostendit impletam esse.*

runt

runt triginta numos argenteos, pretium æstimati, quem æstimatus fuit à filijs Israël.

10 Et dederunt eos ad *emendum* agrum figuli, sicut [h] constituit mihi Dominus.)

11 [2] ‖ Iesus autem stetit coràm præside, & interrogauit eum præses, dicens, Tú*ne* es Rex ille Iudæorum? Dixit autem ei Iesus, Tu dicis.

12 Et quum ipse accusaretur à primarijs Sacerdotibus & senioribus, nihil respondit.

13 Tunc dicit ei Pilatus, Nõ audis quàm multa aduersum te testificentur?

14 Et non respondit ei ad vllum verbum: ita vt miraretur Præses valdè.

15 [3] Præses autem in festo consueuerat turbæ dimittere vnum vinctum, quem voluissent.

16 Habebant verò tunc vinctum insignem, qui dicebatur Barabban.

17 Ipsis igitur congregatis, dixit eis Pilatus, Vtrum vultis dimittam vobis? Barabban, an Iesum qui dicitur Christus?

18 [i] Sciebat enim quòd per inuidiam tradidissent eum.

19 Sedente autem eo pro tribunali, misit ad eum vxor eius, dicens, Nihil tibi *rei sit* cum iusto illo: multa enim passa sum hodiè in somnio propter eum.

20 ‖ Primarij autem Sacerdotes & seniores persuaserunt turbæ vt peteret Barabban, Iesum verò perderet.

21 Respondens autem Præses dixit eis, Vtrum è duobus illis vultis vt vobis dimittam? Ipsi verò dixerunt, Barabban.

22 Dixit eis Pilatus, Quid igitur faciam Iesu qui dicitur Christus? Dicunt ei omnes, Crucifigatur.

23 Præses autem ait, Enimuerò quid mali fecit?

h *Significat Dei prouidentia factum esse, vt in scij complerent Dei oraculum: sic enim Deus, hominum errorem ad sui decreti executionem flectere nouit. Mar. 15. 3. luc. 23. 3. ioh. 18. 33.*

2 Christus tacet accusatus, vt non accusemur: nostrum reatũ agnoscens, simul suam innocentiam silentio probans.

3 Christus ab eodem iudice prius absoluitur quàm damnetur, vt eum constet iustum pro iniustis mori.

i *Christi innocẽtia vndiq; meruit testimonium Iudæ, Pilati, Pilati vxoris, Annæ, Festium, Satellitum, Magorum, Cananæorũ, Samaritanorũ, Cẽturionum, denique latronis in cruce pendentis. Mar. 15. 15. luc. 23. 18. ioh. 18. 40 act. 3. 14.*

4 Christus iudicis testimonio absolutus, damnatur tamẽ ab eodem iudice, vt corã Deo absoluamur.
Mar. 15.16.
iohan. 19.1.

5 Christus ignominiam subit peccatis nostris debitam: Interim tamen occulta Dei prouidentia ab ijs ipsis rex designatur à quibus afficitur contumelia.

6 Educitur extra vrbem, vt in cœleste regnũ introducamur.
Mar. 15.22.
luc. 23.26.
Mar. 15.22.
luc. 23.32.
iohan. 19.16.

At illi ampliùs clamabant, dicentes, Crucifigatur.

24 [4] Videns autem Pilatus se nihil [k] proficere, sed maiorem tumultum fieri, accepta aqua [l] abluit manus coram turba, dicens, Innoxius ego sum à [m] sanguine huius iusti: vos videritis.

25 Et respõdens vniuersus populus dixit, [n] Sanguis eius super nos & super filios nostros.

26 Tunc dimisit eis Barraban: Iesum autem flagellatum tradidit vt crucifigeretur.

27 || Tunc milites præsidis, quum abduxissent Iesum in prætorium, coëgerunt ad eum vniuersam cohortem.

28 [5] Et quum exuissent eum, [o] circumposuerunt ei chlamydem [p] coccinam.

29 Et coronam è spinis [q] contextam imposuerunt eius capiti, & arundinem in dextram eius: & genu ante eum submisso, illudebant ei, dicentes, Aue, rex Iudæorum.

30 Et quum inspuissent in eum, ceperunt arundinem illam, & verberabant caput eius.

31 Et quum illusissent ei, exuerunt eum chlamyde, induerunt́q; vestimentis suis: & abduxerunt eum vt crucifigerent.

32 ||Exeuntes autẽ inuenerunt quendam Cyrenæum, nomine Simonem: hunc [r] angariauerunt vt portaret crucem eius.

33 [6] || Et quum venissent in locum qui dicitur Golgotha, quod est Caluariæ locus.

k Hoc se nihil iuuare.
l Veteribus moris erat, in hominum cæde aliúsue mactationibus aqua abluere manus expiationis gratia. *m A cæde. Hebr.* *n Si quid peccabitur in eo occidendo, nos & posteritas nostra pœnas luamus.* *o Superinjcitur enim chlamys & circumuoluitur carens nimirum manicis.* *p Apud Iohannem & Marcum, fit mentio purpuræ, quæ & ipsa suauiter rubet: Ad ludibrium autem petulantia prophana militum ita vestiuit Iesum, qui rex perhiberetur.* *q Implexis spinis concinnatam.* *r Suprà, cap. 5. vers. 42. id est, coëgerunt Simonem ad ferendum onus crucis: vnde constat tam duriter ante à afflictum fuisse Iesum, vt viribus ad crucem in itinere ferendum fuerit destitutus. Nam illum gestasse crucem scribit Iohannes.*

34 [7] Dederunt ei acetum bibendum cum felle miſtum:& quum guſtaſſet,noluit bibere.

35 ‖[8] Poſtquam autem crucifixerunt eum,partiti ſunt eius veſtimenta, ſortem iacientes: vt impleretur quod dictum eſt à Propheta,‖ Partiti ſunt ſibi veſtimenta mea, & ſuper veſtem meam iecerunt ſortem.

36 Et ſedentes ſeruabant eum illic.

37 Et impoſuerunt ſuper caput eius crimen ipſius ſcriptum, [9] HIC EST IESVS REX ILLE IVDAEORVM.

38 [10] Tunc crucifiguntur cum eo duo latrones: vnus ad dextram,& alter ad ſiniſtram.

39 [11] Qui verò præteribant, conuitiabantur ei, mouentes capita ſua,

40 Et dicentes,‖ Tu qui diſſoluis templum, & triduò ædificas,ſerua temetipſum: ſi Filius Dei es deſcende è cruce.

41 Similiter autem etiam,primarij ſacerdotes illudentes cum Scribis & Senioribus,dicebant.

42 Alios ſeruauit, ſeipſum non poteſt ſeruare: ſi Rex Iſraël eſt,deſcendat nunc è cruce,& credemus ei.

43 ‖ Confidit in Deo, liberet eum nunc, ſi vult eum.dixit enim,Filius Dei ſum.

44 Idipſum autem etiam [s] latrones qui crucifixi erant cum eo,exprobrabant ei.

45 [12] A ſexta autem hora tenebræ factæ ſunt ſuper [t] vniuerſam regionem, vſq; ad horam nonam.

46 Circiter verò horam nonam exclamauit Ieſus voce magna,dicens,‖ Eli,Eli,lama-ſabachtani?

7 Chriſtus nullum vſquã ſolamen inuenit, vt omni cõſolatione in eo repleamur. *Marc.*15.24. *Pſal.*22 19.

8 Fit maledictio, vt in ipſo benedicamur nudatus ſuis etiã veſtibus, vt ipſius nuditate ditemur.

9 Pronuntiatur verus Meſſias ab ijs ipſis à quibus reijcitur. *Ioh* 2.19.

10 Pendens medius inter latrones Chriſtus, iudicatus iam tum incipit mundum iudicare. *Pſal.*2.29. *Sapien.*1.28.

11 Chriſtus vt plenè pro nobis ſatisfaceret, non tãtum corporis, ſed etiam ſummos animi cruciatus ſuſtinuit & vicit. *Pſal.*22 2.

12 Cœlũ ipſum præ horrore obtenebratur, &

Ieſus in inferorum gurgitem immerſus eiulat,& intereà irridetur.

[s] *Synecdoche:alter enim ſolus conuitiabatur. Vide Luc.* [t] *Iudæorum intellige. Nam ſi in orbe vniuerſo hoc prodigiũ vſum fuiſſet, eius meminiſſent rerum geſtarum ſcriptores.*

Psal.69 22, 13 Christus superatis cæteris hostibus tandem etiam mortem ipsam lacessit.

hoc est, Deus mi, Deus mi, cur [u] deseruisti me?

47 Quidam autem ex ijs qui illic stabãt, quum *hoc* audissent, dicebant [x] Eliam vocat iste.

48 Et statim currens quidam ex eis, ‖quum acceptam spongiam impleuisset aceto, & [y] circumposuisset calamo, dedit ei, vt biberet.

49 Reliqui verò dicebãt, Sine, videamus an veniat Elias seruaturus eum.

50 [13] Iesus autem quum rursum clamasset voce magna, emisit spiritum.

51 [14] ‖ Et ecce, [z] aulæum templi fissum est in duas partes, à summo vsq; ad imum: & terra mota est, & petræ fissæ sunt.

52 Et [a] monumenta aperta sunt: & multa corpora sanctorum qui dormierant, surrexerunt.

53 Qui egressi è monumentis post resurrectionem eius, introierunt in sanctam vrbem, & apparuerunt multis:

54 Centurio verò, & qui cum eo erant seruantes Iesum, viso terræ motu & ijs quæ facta fuerant, timuerunt vehementer, dicentes, Verè Filius Dei erat iste.

55 Erant autem illic mulieres multę, procul spectantes, quæ sequutæ fuerant Iesum à Galilęa, ministrantes ei.

56 Inter quas erat Maria Magdalene, & Maria Iacobi & Iose mater, & mater filiorum Zebedæi.

57 ‖ [15] Quum autem serum diei esset, venit ho-

14 Christus etiam mortuus se Deum omnipotentem esse, vel ipsis hostibus confitentibus, demonstrat. *1 Par.3.14.*

15 Christus non clàm, sed præsidis consensu ab homine celebri, loco non procul sito, in monumento nouo sepelitur, vt de vera ipsius morte ambigi non possit. *Marc.15.42 luc.23.50. ioh.19.38.*

u In hac scilicet calamitate: Hæc autem exclamatio humanæ naturæ propria peccato quidem experti, sed quæ iram Dei sustineret debitã peccatis nostris. Primus versus est Psal 22. in quo Dauid qui personã Christi sustinebat, expostulat. x Ad nomẽ Eli alludũt, non ex ignoratione linguæ, sed ex profana petulãtia: illa autẽ verba ideò recitant vt ista amarissima paronomasia intelligeretur y Extremo calamo circũuolutã. z Qui diuidebãtur Sãcta sanctorũ a sancto, seu primo tabernaculo. a Id est fissis petris monumenta sunt aperta, vt hoc Symbolo doceretur mortem esse deuictam: mortuorum autem resurrectio sequuta est resurrectionem Christi, vt apparet ex proximi sequente versiculo, a Sanctorum autẽm nomine intellige eos qui in Christi venturi fide mortui fuerãt. Id autem factum est nostra causa, vt nostræ resurrectionis daretur testimoniũ non in Christi tantum sed & in fratrum quoq; resurrectionem.

mo

mo diues ab *vrbe* Arimathæa, nomine Ioseph, qui & ipse discipulus fuerat Iesu.

58 Is adijt Pilatum, & petijt corpus Iesu. Tunc Pilatus iussit reddi corpus.

59 Et Ioseph, quum accepisset corpus, inuoluit illud sindone pura:

60 Posuitque in monumento suo nouo quod exciderat in petra: & aduoluto saxo magno ad ostium monumenti, abijt.

61 Erat autem illic Maria Magdalene & altera Maria, sedentes contra sepulchrum.

62 [16] Postero autem die quæ est post[b] parasceuen, coacti sunt primarij sacerdotes & Pharisæi ad Pilatum,

63 Dicentes, Domine, meminimus [c] planum illum dixisse, quum adhuc viueret, Tertio pòst die suscitabor.

64 Iube ergo muniri sepulchrum vsque in diem tertium: nequando veniant discipuli eius nocte, & furentur eũ, dicantq; populo, suscitatus est è mortuis, & erit vltimus error peior priore.

65 Dixit eis Pilatus, [d] Habetis custodiam: abite, munite sicut scitis.

66 Ipsi autem profecti munierunt sepulchrum, obsignato lapide, cum custodia.

16 Ipsius Christi interfectoribus sepulchri custodia committitur quo minus possit de eius resurrectione dubitari.

b Id est, ipso sabbatho. Notandũ autem est Iudæos vt malitiæ suæ in Christo inseruiant Sabbathũ violare.

c Seductorẽ, vel præstigiatorem.

d Præsidiarios milites, templi nimirũ custodiæ designatos.

CAP. XXVIII.

1 Mulieres sepulchrum adeunt. 2 Angelus. 8 Christus conspicitur à mulieribus. 18 Mittit Apostolos ad prædicandum.

1 [a] Extremo || [1] autem Sabbatho, quum [b] lucesceret in primum *diem* hebdomadis, venit Maria Magdalene & altera Maria vt spectarent sepulchrum.

CAP. XXVIII.

1 Christus profligata in ipso sepulchro morte, sua vi resurgit: quod mox Angelus testificatur.

a Exeunte iam sabbatho. i, sub diluculum. more scilicet Romanorum, qui diẽ naturalem ab ortu solis ad sequentem ortum numerant: non autem Hebræorum, qui à vespera ad vesperam. Mar. 16. 6. ioh. 20. 11. b i. primi à Sabbatho diei illucescente diluculo: primus autem dies ille est, quem hodiè Dominicum vocamus.

2 Et ecce, terræ motus factus est magnus. Angelus enim Domini quũ descẽdisset è cœlo, & accessisset, deuoluit lapidẽ ab ostio, sedebatq; super eũ.

3 Erat autem [c] visus eius vt fulgur, & vestimentum eius album sicut nix.

4 Custodes autem perculsi sunt præ ipsius timore, & facti sunt sicut mortui.

5 Respondens autem Angelus dixit mulieribus, [d] Vos *verò* ne timete: scio enim vos Iesum crucifixum quærere.

6 Non est hîc: surrexit enim prout dixit, Venite, videte locum vbi iacebat Dominus.

7 Et citò profectæ dicite discipulis eius, eum surrexisse à mortuis. Et ecce, præit vobis in Galilæam: illic eum videbitis. Ecce, dixi vobis.

8 Tũc egressę citò à monumẽto cũ timore & gaudio magno, currebãt vt renũtiarẽt discipulis eius.

9 [2] Quum autem proficiscerentur vt renuntiarent discipulis eius, ecce, Iesus occurrit eis, dicens, Auete. Illæ autem accesserunt, & prehenderunt pedes eius, & adorauerunt eum.

10 Tũc ait eis Iesus. Ne timete: abite, annũtiate fratribus meis vt abeãt in Galilęã: & illic me videbunt.

11 [3] Proficiscentibus autem ipsis, ecce, quidam ex custodia venerunt in vrbem, & annuntiauerunt primarijs sacerdotibus omnia quæ facta fuerant.

12 Tunc coacti cum senioribus, consilio capto, [e] numos multos dederunt militibus.

13 Dicentes, Dicite, Discipuli eius nocte venerunt, & eum furati sunt nobis dormientibus.

14 Quòd si hoc [f] auditum fuerit apud præsidẽ, nos persuadebimus ei, & securos vos præstabimus.

15 Ipsi verò accepta pecunia fecerunt sicut erant edocti: & diuulgatus est iste sermo apud Iudęos vsque ad hodiernum diem.

16 [4] Vnde-

c Oculorum radij & per synecdoch. pro vultu. Christi autem causa non venit Angelus, tamquam sine eius opera non posset exire sepulchrum, sed vt fides fieret mulieribus & Apostolis Christum resurrexisse.

d Emphaticè, mulieres confirmat, perterritis scilicet militibus.

2 Christus ipse post resurrectionem apparet, & missis ad discipulos mulieribus, ostendit se curam eorum non abiecisse.

3 Quo magis sol lucet, eo magis excęcantur impij.

e Satis multum numorum.

f Periculum enim erat ne deferrẽtur.

16 [4]Vndecim autem discipuli profecti sunt in Galilæam, in montem vbi constituerat eis Iesus.
17 Et cum vidissent eum, adorauerunt eum: quidam autem dubitauerunt.
18 Et accedēs Iesus loquutus est eis, dicēs, ‖Potestas[g] data est mihi omnis in cœlo & in terra.
19 ‖[5]Profecti ergò docete omnes gētes: baptizātes eos in[h] nomine Patris, & Filij, & Spiritūs sancti.
20 Docentes eos seruare omnia quæ mandaui vobis: & ecce, ego vobiscum sum [i] omnibus diebus vsque ad consummationem seculi. Amen.

4 Discipulis quoque apparet Christus, quos etiam Apostolos designat. *Heb.1.2.*

5. *Kephalæa*, apostolatus, doctrinæ à Christo traditæ per orbem terrarum promulgatio, & sacramentorum administratio: quarum rerum efficacia non à ministris, sed à Domino pendet. *Mar.16.15.* *g Huius rei admonuit discipulos, quò alacrius Euāgeliū prædicādū susciperent, quā se eius legatos agnoscerent, qui omniū potestatem habet.* *h Inuocato Patre, filio & Spiritu sancto.* *i In omne tēpus. intelligitur autē hic locus de modo præsentiæ Spiritus, quo se suaq; nobis communicat, cæterum corpore abest.*

EVANGELIVM SECVNDVM MARCVM.

CAPVT. I.

Baptizat Iohannes, 6 Vestitus & victus ipsius. 9 Baptizatur Iesus. 12 Tentatur. 14 Prædicat Euang. 16. 21. & 39 Docet in synagogis. 23 Sanat dæmoniacum. 29 Socrum Petri. 32 Multos infirmos. 40 [c] Leprosum.

CAP. I.
1 Iohannes præit Christo sicut prædictū est à Prophetis.

1 PRINCIPIVM Euangelij Iesu Christi Filij Dei.
2 1 Vt scriptum est in [a] Prophetis, ‖Ecce, ego [b] mitto nuntium meum [c] ante faciē tuam, qui parabit viam tuam corā te.

a Metonymia i. in libris Prophetarū, Malachiæ scilicet & Esaiæ Malach.3.1.

b Tempore præsenti vtitur Prophetа de re futura, tam certus quàm si eam cerneret.

c Metaphora sumpta à Regum consuetudine, quā solent habere suos anteambulones.

*Esa.*40.3.*luc.*3.4 *ioh.*1.15.

3 ‖Vox clamãtis in deserto,Parate viam Domini,complanate semitas eius.

*Mat.*3.4.

4 ‖[2] Baptizabat Iohannes in deserto, & prædicabat[d] baptismum resipiscentiæ ad remissionem peccatorum.

*Mat.*3.5.

2 Súma doctrinæ Iohãnis, aut potiùs Christi, remissio peccatorum & emendatio vitæ.

5 ‖Et exibat ad eum tota Iudææ regio,ac Ieroſolymitæ: & baptizabantur omnes ab eo in Iordane flumine,[e]confitentes peccata ſua.

*Leuit.*11.22. *Mat.*3.12.*luc.* 3.16 *ioh.*1.27.

6 Induebatur autem Iohannes pilis camelorum,& zona coriacea circa lumbos ſuos: ‖& edebat locuſtas & mel ſylueſtre,

3 Iohannes & omnes miniſtri in Chriſtum Dominum reſpiciunt.

7 [3]‖Et prædicabat dicens,Venit ponè me qui validior me eſt, cuius non ſum dignus qui [f] incuruatus ſoluam corrigiam ſolearum.

*Act.*1.5.*&*.2.4. *&* 11.16.*&* 19. 4.

8 ‖Ego quidem[g]baptizaui vos aquâ:ipſe verò baptizabit vos Spiritu ſancto.

*Mat.*3.14.*luc.*3. 22.*ioh.*1 33.

9 ‖[4] Et factum eſt diebus illis , venit Ieſus à Nazareth *vrbe* Galilææ, & baptizatus eſt in Iordane à Iohanne.

4 Chriſtus baptiſmũ noſtrũ in ſeſe cõſecrat.

10 [5] Et ſtatim [h] aſcendens ex aqua, vidit findi cœlos,& Spiritum tanquam columbam deſcendere ſuper eum.

*Mat.*4.1.*luc.*4.1

5 Vocatio Chriſti è cœlis vt capitis Eccleſiæ.

11 Et vox extitit è cœlis, Tu es Filius ille meus dilectus in quo [i] acquieſco.

6 Chriſtus tentatus vincit.

12 ‖[6] Statimque Spiritus eum [k] expellit in deſertum.

13 Et fuit illic in deſerto dies quadraginta,tentante eum Satana. eratque cum feris: & Angeli miniſtrabant ei.

d Multa erant apud Iudæos genera lauacrorum hic autem agitur de ſingulari lauacro,quod veri baptiſmatis omnes habet partes,reſipiſcentiam & remiſſionem peccatorum. e Confiteri peccata ſua ab Hebræis dicũtur qui ſe modis omnibus peccatores profitentes veniam à Deo petunt. f Voluit Euangeliſta infimi ſerui conditionem ſignificare: g Docet vim omnem baptiſmi à Chriſto manare qui intus baptizat. h Iohannes qui deſcenderat in aquam cum Ieſu. i Vide Matthæum,cap.3.verſ.19. k Non ſignificatur expulſio violenta, ſed vis diuina qua Chriſtum,(qui ad illud vſque tempus vt priuatus vixerat)noua perſona induit,ac luctæ proxima & miniſterio præparatur.

14 ‖ [7] Po-

14 ‖ [7]Postquam autem traditus fuit Iohannes in custodiam, venit Iesus in Galilæam, prædicans Euangelium regni Dei:

15 Et dicens, Impletum est tempus, & appropinquauit regnum Dei, resipiscite, & credite Euangelio.

16 ‖[8] Ambulans autem apud mare Galilææ, vidit Simonem & Andræam fratrem eius, iacientes rete in mare, (erant enim piscatores.)

17 Et dixit eis Iesus, Sequimini me, & faciam vt fitis piscatores hominum.

18 Et *ipsi* statim omissis retibus suis secuuti sunt eum.

19 [9] Tunc progressus illinc paululum, vidit Iacobum *filium* Zebedæi, & Iohannem fratrem eius, qui & ipsi in nauigio sarciebant retia.

20 Statimq; vocauit eos: & *ipsi* omisso patre suo Zebedæo in nauigio cum mercenarijs, secuuti sunt eum.

21 ‖ Et ingrediuntur [l] Capernaum: statimq; sabbatho ingressus Iesus in synagogam, docebat.

22 ‖ Et percellebantur super doctrina eius. docebat enim eos vt authoritatem habens, & non vt Scribæ.

23 ‖[10] Erat autem in synagoga eorum quidam [m] in quo erat Spiritus impurus, qui exclamauit.

24 Dicens, Ah, quid nobis tecum Iesu [n] Nazarene? venisti vt [o] perderes nos? noui te quis sis, *nimirum* [p] Sanctus ille Dei.

25 Et obiurgauit eum Iesus, dicens, Obmutesce, & exi ab eo.

26 Tunc quum [q] discerpsisset eum spiritus impurus, & clamasset voce magna, exijt ex eo.

Mat. 4.12. *luc.* 4.14. *ioh.* 4.43.

7 Iohanne capto, plenè se prodit Christus.

Mat. 4.18. *lua.* 5.2.

8 Vocatio Simonis & Andrææ.

9 Vocatio Iacobi & Iohannis.

Mat. 4.23. *luc.* 4.31.

Mat. 7.28. *Luc.* 4.32.

10 Annuntiat doctrinam qua sola expellitur Satan è mundo quod etiam miraculo confirmat.

l Mat. 3 2.

m Adver. homo in spiritu impuro i. quẽ spiritus impurus corripuerat, spiritus, inquam substantia ingenio verò impurè.

n Natus erat in vrbe Bethleem, sed errore vulgi Nazarenus dictus est, quia educatus esset in Nazareth.

o Satan à Deo perpetuæ quidem est addictus condemnationi, sed ante extremum diem non cruciabitur. *p Alludit ad nomen illud quod Pontificis maximi tiare inscriptum erat,* Exod. 28.36. *q Infrà.* 9.20.

11 Varijs sanatis morbis, demonstrat se veram vitam in mundum attulisse: Monemur autem exemplo febricitantis socrus Simonis, & sanctos Domini flagella experiri, & id tam in patris gloriam quam in ipsorum salutem.

12 Curato leproso ostendit se idcirco venisse, vt mundi sordes suo contactu eluat, qualem verò se leproso ex fide oranti præstitit, talem se & nobis ex fide orantibus præstabit.

27 Et expauerunt omnes, ita vt mutuò [r] quærerent inter se dicentes, Quid est hoc? quæ doctrina noua hæc, quòd per potestatem imperet etiam spiritibus impuris, & auscultent ei?

28 Peruenit autem fama eius statim in totam regionem [t] circumiacentem Galilææ:

29 [11] ‖ Et statim è synagoga egressi, venerũt domum Simonis & Andreæ cum Iacobo & Iohanne.

30 Socrus autem Simonis decumbebat febricitans: & statim dicunt ei de illa.

31 Tunc accedens erexit eam, prehensa manu eius: & dimisit eam febris statim: & ministrauit eis.

32 Quum autem serum *diei* esset, occidente sole, adducebant ad eum omnes malè affectos & dæmoniacos.

33 Et vrbs tota coacta erat ad ostium.

34 Et sanauit multos malè affectos varijs morbis: & dæmonia multa eiecit: & non [u] sinebat loqui dæmonia quòd ipsum nossent.

35 Et manè valdè multa nocte, quum surrexisset, exijt, & abijt in desertum locum, & illic precabatur.

36 Et prosequuti sunt eum Simon, & qui cum ipso erant.

37 Et quum inueniissent eum, dicunt ei, Omnes te quærunt.

38 Tunc dicit eis, Eamus in contigua [x] oppidula, vt & illic prædicem ad hoc enim sum egressus.

39 Et prædicabat in synagogis eorum, in tota Galilæa, & dæmonia eijciebat.

40 [12] ‖ Venitq; ad eum leprosus: precans eum eiq; ad genua accidens, ac dicens ei, Si velis, potes me purgare.

r Velut attoniti, nouam doctrinã appellant, non exprobrãdi causa, sed quia aliquid insolitum in ea & inauditum agnoscunt.

s Id est, Pro suo iure, vel pro imperio.

t Non solùm in Galilæam, sed etiam in vicinas regiones.

Mat. 8. 14. *luc.* 4. 32.

u Non enim est dæmoniorum Euangelium prædicare. Act. 16. 18. *Paulus ægrè fert Pithonis testimonium,* *x Vicos qui essent instar vrbium.*

41 Iesus

41 Iesus autem commiseratione intima cõmotus, extensa manu, tetigit eum, & dixit ei, Volo, purgator.

42 Et quum *hæc* dixisset, statim abijt ab eo lepra, & purgatus fuit.

43 Et grauiter interminatus ei *Iesus*, statim ablegauit eum:

44 [13] Dixitq; ei, Vide *vt* nemini quicquam dicas: sed abi, ostende teipsum [y] sacerdoti, & offer pro purgatione tui quæ || imperauit Moses, vt hoc sit eis testimonio.

45 ||Ille verò egressus, cœpit prædicare multa, & [z] rem diuulgare, ita vt iam non posset Iesus manifestè introire in ciuitatem: sed foris in desertis locis erat, & veniebant ad eum vndique.

13 Testatur se non ambitione, sed solius Patris gloriæ & amoris in miseros peccatores studio duci. *Leuit.* 14.4. *Luc.* 5.18.

y Omnes posteri Aaronis de lepræ iudicare poterãt.

z Ad verb. sermonem.

CAP. II.

3 & 4 Paralyticus remissis peccatis sanatur. 14 Matthæi vocatio. 19 Ieiunia & afflictiones prædicuntur. 23 Discipuli spicas vellunt. 26 Panes propositionis.

CAP. II. *Matth. 9.1.*

1 Christus sanato paralytico demonstrat homines amissas omnes vires in se vno per fidẽ recuperare.

1 ET ||[a] rursus intrauit Capernaum interiectis *aliquot* diebus, & auditum est eum [a] domi esse.

2 Statimq; coacti sunt multi, *adeò* vt iam non caperent *eos* [b] ne ea quidem *loca* quæ *erant* ad ostium, & loquebatur eis sermonem *Euangelij*.

3 Tunc venerunt ad eum ferẽtes paralyticum, qui à quatuor portabatur.

4 Et quum non possent ei appropinquare propter turbam, detexerunt tectum *ædium* in quibus erat, eoq; perfosso, *funibus* [c] demiserunt [d] grabbatum in quo paralyticus iacebat.

5 Quum autem vidisset Iesus fidem eorum, dixit paralytico, Fili, remissa sunt tibi peccata tua:

a In domo in qua commorari solebat, nam Capernaum sibi elegerat ad habitãdum, relicta Nazarẽth.

b Nec domus, nec vestibulum eos caperet.

c Superiore parte tecti perfossa (quæ plana erat) demiserunt paralyticum in inferiorem partem, vbi Christus concionabatur: alioqui enim in eius conspectum illis perrumpere non licebat. *d Sic Latini vocant lectos viliores, in quibus meridiari solebant, non autem accumbere ad mensam, vel nocte quiescere.*

6 Erant autem illic quidam ex Scribis ſedentes,& [c] ratiocinantes in cordibus ſuis.

7 Quid iſte ita loquitur blaſphemias? || quis poteſt remittere peccata,niſi ſolus Deus?

8 Et quum ſtatim cognouiſſet Ieſus ſpiritu ſuo, eos ita ratiocinari apud ſe, dixit eis, Quid iſta ratiocinamini in cordibus veſtris?

9 Vtrum eſt facilius,dicere paralytico,Remiſſa ſunt tibi peccata: an dicere,Surge,& tolle grabbatum tuum,& ambula?

10 Vt autem ſciatis Filium hominis præditum eſſe autoritate remittendi peccata in terra, (ait paralytico)

11 Tibi dico, ſurge,ac tolle grabbatum tuum, & abi domum tuam.

12 Tunc *ille* ſtatim ſurrexit: ſublatoque grabbato,egreſſus eſt coràm omnibus: adeò vt [f] obſtupeſcerent omnes,& glorificarent Deum,dicentes, Nunquam tale quicquam vidimus.

13 || [2] Et egreſſus eſt rurſus ad mare:totaq; turba venicbat ad eum,& docebat eos.

14 Et quum prætergrederetur, vidit [g] Leuin Alphæi *filium* ſedentem ad [h] telonium, dixitq; ei, Sequere me. Et *is* ſurgens,ſequutus eſt eum.

15 Et factum eſt quum Ieſus accumberet in domo illius, multi etiam publicani & peccatores ſimul diſcumbebant cum Ieſu & diſcipulis eius: erãt enim multi,& ſequuti fuerant eum.

16 Quumq; Scribæ ac Phariſæi vidiſſent eum edentem cum publicanis & peccatoribus,dixerunt diſcipulis eius, Quid *eſt* quod cum publicanis & peccatoribus edit ac bibit?

17 Et quum *hoc* audiſſet Ieſus, dicit eis, [i] Ijs qui valent, non opus eſt medico, ſed ijs qui malè affecti ſunt. || non veni vt vocarem iuſtos, ſed peccatores ad [k] reſipiſcentiam.

18 [3] Diſci-

e In animis ſuis in vtramq; partem de eo facto diſputantes. Ioh.14.4. eſa.43.15.

f Ad verb.mentem loco mouerent. Mat.9.9. luc.5.27.

2 Euangelium ſuperbos offendit, humiles ſeruat.

g Alterũ Matthæi nomen.Luc. 5.27. Fuit enim vulgare Hebræis binomines & trinomines eſſe.

h Telonæi erant qui vectigalia redimebant,telonium aut redẽptionẽ vectigalis aut locum vbi telonæ præſidebant.

i Qui ſunt integri viribus. 1.Tim.1.13.

k Matt.3.2.

18 [3] Discipuli autem Iohannis ac Phariſęorum ieiunabant: veniunt igitur & dicunt ei, Quare diſcipuli Iohannis & Phariſæorum ieiunant, tui autem diſcipuli non ieiunant?

19 ‖ Tunc ait eis Ieſus, Num poſſunt filij thalami [l] quo *tẽpore* cum ipſis eſt ſponſus, ieiunare? quãdiu habent ſecum ſponſum, non poſſunt ieiunare.

20 Aderunt autem dies quum tolletur ab eis ſponſus, & tunc ieiunabunt illis diebus.

21 [m] Sed nemo panniculum impexum inſuit veſtimento veteri: alioquin, illud ipſius ſupplementum nouum tollit *aliquid* ex vetere *veſtimento*, & fit peior fiſſura.

22 Et nemo inijcit vinum nouum in vtres veteres: alioquin vinum nouum diſrumpit vtres, & vinum effunditur, & vtres pereunt: ſed vinum nouum in vtres recentes inijciendum eſt.

23 ‖ [4] Factum eſt autem vt ipſe præteriret [n] Sabbatho per ſata, & cæperunt diſcipuli eius iter faciendo vellere ſpicas.

24 Tunc Phariſæi dixerunt ei, Ecce, cur faciunt Sabbatho quod non licet?

25 Et ipſe dixit eis, Nunquã legiſtis ‖ quid fecerit Dauid quũ egeret, & eſuriret ipſe & qui cũ eo *erãt*?

26 Quomodo ingreſſus ſit domum Dei ſub [o] Abiathar Pontifice maximo, & panes propoſitionis ederit, quos non licet edere ‖ niſi ſacerdotibus, & dederit etiam ijs qui ſecum erant?

27 Dixit etiam eis, Sabbathum propter hominem factum eſt, non homo propter Sabbathum.

28 Itaque Filius hominis eſt etiam [p] Sabbathi Dominus.

Mat.9.14. luc.5.33.

3 Superſtitioſi & hypocritæ in rebus medijs temerè pietatis ſumma collocant, qui triplici ratione reprehenduntur: Primùm quia non ſpectantes quid ferant cuiuſque vires, temerè quaſuis leges de his rebus ſtatuant.

Mat 12.1. luc.6.1.

4 Secundò quòd inter leges de his rebus a Deo poſitas, & leges de rebus per ſe illicitis ſancitas, nullum diſcrimen conſtituunt.

1.Reg.21.6.

l Quandiu.

m Vide Mat.9.16.

n Ad verb. ſabbathis, id eſt, diebus feriatis. Exod.29.33. leuit.8.31. & 24.9.

o 1.Sam. 21.1. vocatur Achimelech filius eius Abiathar, at ex aliorum locorum collatione docetur vtrumque binomium fuiſſe, Vide 1.Par. 24.2. 1.Sam.8.17.2.Sam.15.29. 1.Reg.2.26.2 Reg.25.18. Vocatur autem hic Domus Dei locus vbi erat tabernaculum vel arca Dei.

p Sabbathum in ſua habet poteſtate, vt poſſit pro ſuo imperio illi dominari.

CAP. III.

1 *Arefacta manus sanatur.* 6 *Pharisæi cum Herodianis consilium ineunt* 10 *Tactu Christi sanantur multi.* 11 *Et iusdem aspectu dæmones genibus accidunt.* 14 *Duodecim Apostoli.* 24 *Regnum aduersus seipsum partitum.* 29 *Blasphemias in Spiritum.* 33 *Parentes Christi.*

CAP. III.
Mat.12.9. luc.6.6.

1 Tertiò quòd ceremonialem legem (moralis appendicem) morali præferebant, quum è cõtrario ex ista petere oportuerit verum ceremonialis vsum.

2 Quo magis premitur veritas, eo magis emergit.

1 ET [a] ‖ [1] introiuit rursus in synagogam: eratq; illic quidam arefactam manum habens:

2 Et obseruabãt an Sabbathis sanaturus esset eum, vt ipsum accusarent.

3 Tunc ait homini hebenti manum arefactã, Surge in medium.

4 Eis autem dixit, Licet Sabbathis benefacere an malè facere *cuipiam*? [b] hominem seruare, an trucidare? Ipsi verò silebant.

5 Et quum circumspexisset eos cum ira, [c] condolescens quòd [d] occaluisset cor eorum, dicit homini, Extende manum tuam. Et *is* extendit: restitutaque est manus eius sana vt altera.

6 [2] Tunc egressi Pharisæi, statim cum [e] Herodianis consilium inierunt aduersus eum, vt eum perderent.

7 Sed Iesus cum discipulis suis secessit ad mare: & magna multitudo sequuta est eum à Galilea, & à Iudæa.

8 Et ab Hierosolymis, & ab Idumæa, & *regione quæ est* [f] trans Iordanem: & qui circa Tyrum ac Sydonem habitabant, magna multitudine, quum audissent [g] quanta faceret, venerunt ad eum.

9 Ipse autem dixit discipulis suis vt nauigiolũ sibi [h] semper adesset, propter turbam, ne ipsum opprimerent.

10 Multos

a Pertinet hæc historia ad superiorẽ quoque locum de recto vsu feriarum, quod sequens annotatio clarè demonstrat.

b Nullum facere opus Sabbatho iubemur, ea lege vt illud sanctificemus: at sanctificatur, cũ in eo, ea quæ Dei sunt, non quæ nostra facimus. *c Homines cùm iniuriam factam sibi dolent in iram erũpunt, idq; non sine vitio, at Christus sine vitio iratus est, & indoluit non tam propter iniuriam illatam, quam propter illorũ improbitatem: illum itaq; capiebat aduersariorum commiseratio, ideò condolescere dicitur.* *d Quasi collo obduruisset, ita vt salutari doctrinæ amplius locus non esset.* *e Vide Mat.22.16.* *f Quæ Petrea dicitur à Ioseph.* *g Quàm immensa, & quàm mirifica.* *h Ad verb. assiduè sibi præstò esset.*

10 Multos enim sanauerat, adeò vt inciderent in eum vt ipsum tangerent quotquot tenebantur flagellis.

11 Et[k] Spiritus impuri quũ eum conspexerant, accidebant ei *ad pedes*, & clamabant, dicentes, Tu es Filius ille Dei.

12 Ipse verò multum obiurgabat eos ne ipsum palàm facerent.

13 ‖Tunc ascendit in montem, & aduocauit ad se quos ipse voluit: & venerunt ad eum.

14 [3] Et[l] constituit duodecim qui secum essent, & quos mitteret ad prædicandum:

15 Haberentque potestatem sanandi morbos, & eijciendi dæmonia.

16 [m] Primum Simonem, (cui imposuit nomen Petrum:)

17 Et Iacobum *filium* Zebedæi, & Iohannem fratrẽ Iacobi (& imposuit eis nomina Boanarges, quod est filij tonitrui.)

18 Et Andream, & Philippum, & Bartholomæum, & Matthæum, & Thomam, & Iacobum Alphæi *filium*, & [n] Thaddæum, & Simonem [o] Cananiten,

19 Et Iudam Iscariotem, qui & prodidit eum, [p] veneruntque domum.

20 Conuenit autem rursum turba, adeò vt ne capere quidem cibum possent.

21 [4 q] Et quum *hæc* audissent ipsius propinqui, venerunt vt prehẽderent eum: dicebant enim eum [r] apud se non esse.

22 Scribæ verò qui Hierosolymis descẽderant, dicebant eum habere Beelzebub, & ‖per principem dæmoniorum eijcere dæmonia.

3 Duodecim discipuli segregantur ad futuri Apostolatus tyrocinium.

4 Nulli intensiores Euangelij hostes quam quos minimè oportuit.

Infr.6 7.
mat.10. 1.
luc.9 1.

i Morbis quibus vt flagellis, homines flagellat Deus.

k In ijs quos inuaserãt, vel metonymicè pro ijs qui à spiritibus exagitabantur.

l Elegit ac designauit duodecim, qui secũ familiariter versarentur.

m Mat.10.2.

n Qui etiam à Luca dicitur Iudas, ad cuius differentiam proditor dicitur Iscariotes.

o Vide Matth. 10.4.
Mat.9.34.
& 12.24.
luc.11.14.

p Apostoli in cõtubernium recepti in domum venire, vt posthac cum Christo versarentur. *q Ad verbum, qui ab eo erant, id est, gentiles seu propinqui: qui enim mente essent capti ad agnatos deducebantur.*
r Mentis non esse compotem.

23 Quum autem eos aduocasset, dixit eis per parabolas, Quomodo potest Satanas Satanam eijcere?

24 Neque [f] si regnum aduersus sese dissideat, potest stare regnum illud:

25 Neque si domus contra semetipsam dissideat, potest stare domus illa:

26 *Sic* quoque si [t] Satanas insurrexit & dissidet aduersus semetipsum, stare non potest, sed finem habet.

27 Non potest quisquam validi *alicuius*, [u] vasa, ingressus domum eius, diripere, nisi primò validum illum vinxerit: & tunc domum eius diripiet.

28 [5] || Amen dico vobis, quæuis peccata remittentur [x] filijs hominum, & blasphemiæ quibuscúque blasphemarint:

29 Sed quicunque blasphemarit in Spiritum sanctum, non habet remissionem in æternum, sed tenetur [y] æterno iudicio.

30 [z] Dicebant enim, Spiritum impurum habet.

31 [6] || Veniunt igitur [a] fratres & mater eius: & foris stantes, miserunt ad eum, & eum vocarunt.

32 Sedebat autem circa eum turba, *illi* verò dixerunt ei, Ecce, mater tua & fratres tui foris quærunt te.

33 Tunc respondit eis, dicens, Quæ est mater mea, aut fratres mei?

34 Et quum circumspexisset in circuitu circum se discipulos sedentes, ait, Ecce mater mea & fratres mei.

35 Quicunque enim fecerit quod Deus vult, is est frater meus, & soror mea, & mater.

5 Soli extrà spē salutis qui cognitum Christū malitiosè oppugnant.

6 Diuersa est prorsus spiritualis & carnalis cognationis ratio.

f Si regnum distractum fuerit in partes.

t Ideſt, Satanicus cœtus.

Mat. 12. 32. luc. 12 10. 1. ioh. 5. 16.

u Cuiuscunque generis instrumenta.

x Hominibus. Hebr.

y Quod nunquam delebitur.

z Verba Euangelistæ. Mat. 12. 46. luc. 8 19.

a Fratrum nomine, omnes qui eiusdem sint cognationis intelligunt Hebræi.

CAP. IIII.

4 *Parabola seminantis.* 14 *Eiusdem expositio.* 18 *Spinæ.* 21 *Lucerna.* 26 *Sementis iacta in terram.* 31 *Granum sinapis.* 38 *Dormit Christus in puppi.*

1 Et

1 ET ‖ rursus cœpit docere apud [a] mare: & coacta est ad eum turba multa, adeò vt ipse nauigium ingressus, [b] sederet in mari: tota autem turba apud mare in terra erat.

2 Et docebat eos per parabolas multa, dicebatque eis in doctrina sua,

3 [1] Audite, Ecce, *quidam* sator exijt seminatum.

4 Et factum est in seminando, aliud quidem cecidit secundum viam: veneruntq; volucres cœli, & deuorauerunt illud.

5 Aliud verò cecidit in petrosa, vbi non habebat terram multam: & statim exortum est, propterea quòd non habebat profundam terram:

6 Sole autem exorto ardoretactum est, & propterea quod non habebat radicem, exaruit.

7 Et aliud cecidit in spinas: & ascenderunt spinæ: ac suffocarunt illud, & fructum non edidit.

8 Et aliud cecidit in terram bonam, ediditq; fructum assurgentem ac crescentem: & tulit aliud tricena, & aliud sexagena, & aliud centena.

9 Tunc dixit eis, Qui habet aures ad audiendum, audiat.

10 Quum autem esset solus, interrogarunt eum qui [c] circa eum erant cum duodecim, de parabola.

11 Et dixit eis, Vobis datum est nosse [d] mysterium regni Dei: ijs autem qui [e] foris sunt, per parabolas omnia *ista* fiunt:

12 ‖ Vt videntes videant, & non cernant: & audientes audiant, & non intelligant: nequando conuertantur, & remittantur eis peccata.

13 Prætereà dixit eis, Nescitis parabolam istã? [f] & quomodo omnes parabolas cognoscetis?

14 Seminator ille, sermonem seminat.

15 Isti autẽ sunt qui iuxta viam *semen excipiunt*, in quibus *videlicet* seminatur sermo: sed postquam

Mat. 13.1. *luc.* 8.4.

a Tiberiadis.

b In naue in mare deducta.

1 Eadem quidem Euangelij doctrina vbiq; scritur, sed non pari successu: hominum quidem vitio, sed occulto Dei iudicio.

c Qui illum assectabantur, & discipuli ipsius erant, quales habuit illos selectos duodecim, alios multos.

d Arcanum secretumq; profanis non communicandum.

e Id est, Exteris, alienis & non nostris.

f Vel quomodo igitur?

Esa. 6.9. *mat.* 13.14. *luc.* 8.10. *ioh.* 12.40. *act.* 28.26. *rom.* 11.9.

audierunt, statim venit Satanas, & tollit sermonem qui seminatus fuerat in cordibus eorum.

16 Et isti sunt similiter qui in petrosa semen excipiunt: qui *videlicet*, quum audierint sermonem, statim cum gaudio excipiunt eum:

17 Et non habent radicem in se, sed temporarij sunt: deinde orta oppressione aut persequutione propter sermonem, statim offenduntur.

18 Hi sunt autẽ qui in spinas semen excipiunt, hi sunt, *inquam*, qui sermonem audiunt:

19 Sed solicitudines [g] seculi huius, & fallacia || diuitiarum, & cupiditates quæ in cæteris rebus *versantur*, introeuntes suffocant sermonem, isque redditur fructus expers.

20 Hi sunt verò qui in terram bonam semen exceperunt, qui *videlicet* audiunt sermonem, & excipiunt: & fructum ferunt, aliud tricena: aliud sexagena, aliud centena grana.

21 [2] Dixit etiam eis, || Num lucerna venit vt subter modium ponatur, aut subter lectum? nónne vt candelabro imponatur?

22 || Non est enim [h] quicquam occultum quod non manifestandum sit, vel *quod* abscondatur: sed *oportet* vt palàm proferatur.

23 Siquis habet aures ad audiendum, audiat?

24 [3] Præterea dixit eis, Videte quid audiatis; || [i] qua mensura metimini, alij vobis metientur, & adijcietur vobis qui auditis.

25 || Qui enim habet, dabitur ei: & qui non habet, etiam quod habet tolletur ab eo.

26 [4] Item dicebat, Ita est regnum Dei, vt si quispiam iaciat semen in terram,

27 Et [k] dormiat, & exurgat nocte ac die: & se-

men

2 Etiamsi lucem Euangelij respuat mundus, tamen est accendenda vel ob hanc vnam causam, vt eius scelera patefiant.

3 Quo liberalius communicamus à Deo accepta, eo fit ipse erga nos liberalior. 1. *Tim.*6.17.

4 Dominus serit & metit ratione quadam hominibus prorsus ignota.

g Ad huius vitæ negotia pertinentes.

*Mat.*5.15. *luc.*8.16. & 11.33. *Mat.*10.26. *luc.*8.17. & 12.2. *Mat.*13.12. & 15.27. *luc.*8.18. & 19.26.

h Sub. in Prophetis de me; quod non sit manifestandum à vobis. Est & hæc generalis sententia, sed hic à Christo aptissimè ad suum negotium vsurpata. *i Suprà Mat.*7.2. *k Id est, semente facta transigat securus dies ac noctes minimè dubitans quin semen germinet, quod nocte & interdiu crescit.*

men germinet, & assurgat [l] quomodo ipse nescit.
28 [m] Sponte enim terra fructum fert: primùm herbam, deinde spicam, deinde plenum frumentum in spica.
29 Quum autem prodiderit *se se* fructus, statim mittit falcem: quoniam adest messis.
30 ‖ [n] Dicebat etiam, Cui *rei* assimilauerimus regnũ Dei? aut qua collatione contulerimus illud?
31 Velut grano synapis: quod quum seminatur in terra, minimum est omnium seminum quæ in terra sunt.
32 Sed quum seminatum fuerit, assurgit, & fit maximũ omniũ olerum: editq; ramos magnos, ita vt possint sub eius vmbra volucres cœli nidulari.
33 ‖ Et talibus multis parabolis loquebatur eis sermonem, [n] prout poterant audire,
34 Absq; parabola verò non loquebatur eis priuatim autem discipulis suis [o] explicabat omnia.
35 ‖ Dixit autem eis die illo, quum serum *diei* esset, Transeamus in vlteriorem *ripam*.
36 Dimissa igitur turba, acceperunt eum vt erat in nauigio: sed alia nauigiola erant cum eo.
37 [6] Tunc oritur turbo venti magnus: fluctusq; inijciebat in nauigium, ita vt iam impleretur.
38 Erat autem ipse in puppi ceruicali indormiens? tunc expergefaciunt eum, dicuntq; ei, Magister, [p] non est tibi curæ quod perimus?
39 Experrectus igitur obiurgauit ventum, dixitq; mari, Sile, obmutesce. Tum quieuit ventus factaq; est tranquillitas magna.
40 Dixit autẽ eis, [q] Quid ita timidi estis? quomodo fidem non habetis?
41 Et timuerunt timore magno, dicebantque alius ad alium, Quisnam iste est, vt etiam ventus & mare auscultent ei?

5 Deus contrà quàm soleant homines, à minimis auspicatus, in maxima definit. *Mat.* 13.31. *luc.* 13.19.
6 Qui cum Christo nauigant, etiamsi videatur ille periclitantibus suis stertere, tamen in tempore ab ipso expergefacto seruantur. *Mat.* 13.34

l Ministrorũ officiũ est agrũ studioscè colere, successum deo cõmẽdare. Vis enim illa quæ semen adolescit, occulta est, quæ ex fructu tantum agnoscitur.
m Vi quadam seipsum mouẽte.
Nomen enim, quod hic pro aduerbio legitur, hoc significat.
n Pro auditorum captu. Mat. 8.23. *luc* 8.22.
o Ad verb. soluebat, nempe tãquam ænigmatũ nodos.
p An nihil curæ
q Quomodo fidẽ non habetis, vt sit increpantis potius, quam interrogantis, sed ita, vt habeant admirationem annexã.

CAP. V.

2 *Dæmoniacus ſanatur.* 6 *Dæmon agnoſcens Chriſtum,* 9 *Legio Dæmoniorum.* 13 *In porcos intrat.* 22 *Iairi filia.* 25 *Mulier à fluxione ſanguinis ſanatur.* 26 *Medici.* 34 *Fides.* 39 *Dormire.*

CAP. V. *Matth.* 8. 28. *luc.* 8. 26.

1 Chriſti virtutem admirantur multi, qui tamẽ vel leuiſſimæ rei iactura redemptam nolint.

1 ET ‖[1] venerunt in vlteriorem *ripam* maris, in regionem [2] Gardarenorum.

2 Egreſſo autẽ ipſi è nauigio, ſtatim occurrit è monumentis homo in [b] quo erat ſpiritus impurus:

3 Qui domicilium habebat in monumentis, & ne catenis quidem quiſquam poterat eũ vincire:

4 Propterea quòd ſæpe pedicis & catenis vinctus fuerat, ſed diſcerptę fuerant ab eo catenę, & pedicæ contritæ: neque quiſquam potuerat eum domare.

5 Et per omne *tempus* die ac nocte in montibus & in monumentis [c] erat clamans, & concidens ſeipſum lapidibus.

6 Quum vidiſſet autem Ieſum procul, cucurrit, & adorauit eum:

7 Et clamans voce magna dixit, Quid mihi tecum Ieſu Fili Dei ſummi? [d] adiuro te *per* Deum ne me torqueas.

8 (Dicebat enim ei, Exi ſpiritus impure ex iſto homine.)

9 Tunc interrogauit eum, Quod tibi nomen *eſt?* Et reſpondit dicens, Legio mihi nomen *eſt*, quia multi ſumus.

10 Et multùm [e] precabatur eum ne mitteretur extra illam regionem.

11 Erat autem illic apud [f] montes grex porcorum magnus paſcens.

12 Et precati ſunt eum omnes *illi* dæmones, dicentes, Mitte nos in porcos, vt in eos introeamus.

13 Et permiſit eis ſtatim Ieſus. Et egreſſi ſpiritus illi impuri introierunt in porcos: & ruit ille grex è præcipitio in [g] mare, (erant autem quaſi bis

[1] Vide Matth. 8. 30.
[b] Ad verb. in ſpiritu, In ſpiritu autem dicuntur eſſe quos ſpiritus quaſi incluſos teneat ac deuinctos
[c] Verſabatur.
[d] i. Confirma mihi, interpoſito iureiurando fore vt non me vexes.
[e] Is Dæmon, qui etiam pro cæteris legatione fungebatur.
[f] Hæc tota regio maxima ex parte eſt aſpera intercurſantibus mõtibus Galaad.
[g] Strab. lib. 16. eſt in Gadaride ſtagnũ aquæ peſſimæ, qua deguſtata, pecora pilos vngulas, & cornua amittunt.

bis mille)& suffocati sunt in mari.

14 Qui verò pascebant porcos,fugerunt & renuntiarunt in vrbem & in agros.Et *illi* egressi sunt vt viderent quid illud esset quod factum fuerat.

15 Veniunt igitur ad Iesum, & cõspiciunt eum qui fuerat dæmoniacus, sedentem ac vestitum, & sanæ mentis, eum *inquam* qui habuerat legionem: & timuerunt.

16 Et qui *id* viderant,narrauerunt eis quomodo actum esset cum dæmoniaco,& de porcis.

17 [h] Tunc *illi* cœperunt cum rogare vt abiret ex finibus ipsorum.

18 Ipso verò ingresso in nauigium,rogabat eum, ille qui fuerat dæmoniacus,vt esset cum ipso.

19 Iesus autem non permisit ei, sed ei dixit, Abi domum tuam ad tuos, & eis renuntia quanta tibi Dominus præstiterit, & *quòd* misertus sit tui.

20 Abiit igitur *ille*, & cœpit prædicare in Decapoli quãta ipsi fecisset Iesus. & omnes mirabantur.

21 Et quum Iesus rursum traiecisset nauigio in vlteriorem *ripam*, coacta est turba multa ad eum: eratque apud mare.

22 [i] Et ecce venit vnus ex præfectis synagogæ nomine Iairus:& quum vidisset eum,accidit ad pedes eius.

23 Et multum precabatur eum dicens, Filiola mea [k] in extremum adducta est: *rogo* vt venias & imponas ei manus,vt seruetur:& viuet.

24 Abijt igitur *Iesus* cum eo: & sequebatur eum turba multa,& comprimebant eum.

25 [2] Tunc mulier quædam quæ erat in fluxione sanguinis ab annis duodecim:

26 Fuerátque multa perpessa à multis medicis, & impenderat omnia sua, & nihil adiuta fuerat,

h Typum gerunt ei Gadareni,omnium qui terrenas curantes cœlestes opes, vt ijs indigni respuunt & quamlibet sæuos dæmones,quã Christum salutis authorem ferre malunt. Sup.3.8. Matt.9.18. luc.8.41.

i Cœtus non temerè conueniebant,sed certi fuerunt homines qui multitudinẽ moderarentur, in singul. synagogis vbi Moses explicabatur. Act. 14 21. à doctoribus qui Scribæ & Pharisæi dicebantur. Mat.23.2.

k Ad verb. extremè habet.

2 Vera fide quamuis imbecilla, vel leuissimè attactus Iesus virtute sua nos sanat.

ſed potius in deterius venerat:

27 Quum audiſſet de Ieſu, venit in turba à tergo, & tetigit veſtimentum eius.

28 Dicebat enim. Si vel veſtimenta eius tetigero, ſeruabor,

29 Et ſtatim exaruit fons ſanguinis eius: & [l] ſenſit corpore ſe ſanatam eſſe ex eo [m] flagello.

30 Statim autem Ieſus quum apud ſe cognouiſſet vim quæ ex ipſo exierat, conuerſus in turbam, dixit, Quis tetigit veſtimenta mea?

31 Et dixerunt ei diſcipuli ipſius, Vides turbam te comprimentem, & dicis, Quis me tetigit?

32 *Ipſe* verò circũſpiciebat vt videret eam quæ hoc fecerat.

33 Mulier autem, timens & tremens, quum ſciret quod in ſe factum fuerat, venit & accidit ei *ad pedes*, dixitque ei [n] omnem veritatem,

34 Ille autem dixit ei, Filia, fides tua te ſeruauit: abi in [o] pace, & eſto ſana ex flagello tuo.

35 Adhuc eo loquente, veniunt *quidam* [p] à præfecto ſynagogæ, dicentes, Filia tua mortua eſt: quid ampliùs [q] vexas magiſtrum?

36 [3] Ieſus autem, ſtatim vt audijt hunc ſermonem qui dicebatur, dicit Præfecto ſynagogæ, Ne metue, ſolummodò crede.

37 Neque permiſit vt quiſquam ipſum conſequeretur niſi Petrus & Iacobus, & Iohannes frater Iacobi.

38 Tunc venit domum Præfecti ſynagogæ, & tumultum conſpicit, flentes & eiulantes multum.

39 Et ingreſſus dicit eis, Quid tumultuamini & fletis? puella non eſt mortua, ſed dormit,

40 [4] Et deridebant eum, Ipſe verò eiectis omnibus, accepit patrem & matrem puellæ, & [r] eos qui ſecum erant, & ingreditur *eò* vbi puella erat iacens.

41 Pre-

l Ad verb. cognouit.

m Supr. 3.10.

3 Patres ſuis etiam liberis promiſſiones vitæ per fidem apprehendunt.

4 Indigni ſunt Chriſti irriſores qui fiant ipſius bonitatis teſtes.

n i. Rem totam ita vt geſta erat.

o Heb. fœliciter.

p Ab ædibus Principis.

q i. Defatigas, vel moleſtia afficis.

r Tres diſcipulos quos nimirum minimè introduxerat, vt poſtea eos eiiceret.

41 Prehensaque manu puellæ, dicit ei [f] Talitha cumi: quod est si interpreteris, Puella (tibi dico) surge.

42 Et statim surrexit puella, & ambulabat: erat enim annorum duodecim, & obstupuerũt stupore magno.

43 *Ipse* verò multùm imperauit eis nequis id resciret: dixitque vt daretur puellæ quo vesceretur

f Sic legendum, & non vt plerique Latini codices habent, Tabitha, linguæ Hebraicæ ratio suadet.

CAP. VI.

Prædicans Christus à suis in patria contemnitur. 6 Incredulitas Nazarenorum. 7 Mittuntur Apostoli. 13 Eiciunt dæmonia. Vngunt oleo ægrotos. 14 Iudicium Herodis de Christo. 18 Iohannes quare coniectus in carcerem. 22 Saltare. 27 Iohannes decollatus. 29 Sepultus. 30 Apostoli reuersi à prædicatione. 34 Christus docet in deserto. 37 Pascit populum quinque panibus. 48 Apostoli vexantur in mari. 56 Sanantur infirmi tactu vestimenti Christi.

CAP. VI.

1 Mundus incredulus nihil quidem de Christi virtute detrahit, sed oblata eius efficacia seipsũ priuat sciens ac prudens.

1 ET [1] egressus est illinc, venitque in patriam suam: & sequuti sunt eum discipuli eius.

2 Quumque [a] aduenisset Sabbathum, cœpit in synagoga docere, multique audientes [b] percellebantur, dicentes, Vnde huic ista? & quæ est hæc sapientia quæ data est ei, quòd etiam [c] virtutes tales per manus eius edantur?

3 Nónne iste est faber ille, filius Mariæ, frater Iacobi & Iose & Iudæ & Simonis? nónne & [d] sorores eius hîc sunt apud nos? Et offendebantur in ipso.

4 Dicebat autem eis Iesus, Non est Prophetа [e] inhonoratus nisi in patria sua, & inter cognatos, & domi suæ.

5 Neque [f] potuit illic virtutem vllã edere, sed quũ paucis ægrotis imposuisset manus, sanauit *eos*.

a Ad verb. facto Sabbatho.
b Obstupefiebant.
c Per virtutes intelligit mirifica illa Christi facta, quæ diuinam ipsius virtutem declarabant. mat. 7. 22.
Mat 13. 54. luc. 4. 16.

d Hæbræorum more, per fratres & sorores intelligunt agnatos omnes: e Non tantum cui iustus non tribuitur honor, sed & qui afficitur contumelia. Ioh. 4. 44.
f i. Voluit. ad diuina enim opera requiritur accipientis fides. Vnde sequitur homines incredulos & ingratos Deo manus quasi vincire, ne ipsis opem ferat.

Mat.9.33, luc.13.22.

6 ‖Mirabaturque propter incredulitatem eorum: & circuibat vicos in orbem, docens.

Mat.10.1 luc.9.1. supr.3.14.

2 Peculiari legatione præparantur discipuli ad generalem illum Apostolatum.

7 ‖[2] Tunc aduocauit duodecim illos, cœpitque eos mittere [g] binos: deditque eis potestatem *aduersus* spiritus impuros.

Act.12.8.

3 Fidis pastoribus ne de rebus quidem alioqui ad hanc vitam necessarijs cogitandum, si vel tantillum eos remorentur.

8 [3] Et præcepit eis vt nihil sumerent [h] ad iter nisi virgam tantùm, non peram, non panem, non æs in zona:

Mat.10.14. luc.9.5. Act.13.51. &.18.6.

4 Dominus seruorum suorum seueriſſimus vindex.

9 Sed *vt* calcearentur ‖[i] sandalijs: & ne [k] induerentur binis tunicis.

10 Et dicebat eis, Vbicunque introieritis domum, [l] illic manete, vsquedum exeatis illinc.

Iac.5.14. Mat.14.1. luc.9.7.

11 ‖[4] Et quicunque non receperint vos, neque audierint vos, egressi illinc, ‖excutite puluerem qui subest pedibus vestris, *vt hoc sit* testimonio aduersus eos. Amen dico vobis, tolerabilior erit Sodomorum *conditio* siue Gomorrhæorũ in die iudicij, quàm vrbis illius.

12 Egressi igitur *illi* proclamabant * vt resipiscerent *homines*,

13 Et dæmonia multa eijciebant: [m] vngebantque oleo multos ægrotos, & sanabant *eos*.

14 ‖[5] Audiuit autem *hæc* rex Herodes (clarum enim factum erat nomen eius) dixitque Iohannes ille qui baptizabat, surrexit à mortuis, & propterea [n] virtutes agunt in eo.

15 Alij dicebant, Elias est. Alij verò dicebant, Propheta est, vel vnus ex Prophetis [o] illis,

* Hæc summa est prædicationis Ioh. Christi & Apostolorum quod diligenter aduertendũ est.

5 Euangelium pios confirmat, impios perturbat.

g Ad verbum duo, duo. Hebr. i. singula ablegauit paria, quod plantas pedum tantum tuebatur ab iniuria, supernè an sulis aut funiculis alligatum. h Vide Mat. 10.10. i Sandalium propriè est calceamentum muliebre. k Id est, vestes sibi assumerent mutatorias, scilicet, vt expeditiores essent ad hanc obeundam peregrinationem. l Id est, Ne in ista subita peregrinatione immutetis hospitia vestra. m Oleum illud, symbolum fuit mirificè istius virtutis, porrò cùm iampridem illud donum cessarit, ceremonia quæ alicubi retinetur, est inutilis. n Hoc loco virtutis nomen, pro vi faciendorum miraculorum sumitur. o Veteribus.

16 ‖[6] Quum

16 ‖ [6] Quum igitur *hæc* audiſſet Herodes, ait, Hic eſt Iohannes quem ego [p] decollaui, ipſe ſurrexit à mortuis. *Luc.* 3.19.

[6] Vide annotat. apud Matt.

[p] *Id eſt, caput iuſſi amputari.*

17 Ipſe enim Herodes miſſis *ſatellitibus* prehenderat Iohãnem, & vinxerat eum in carcere, propter Herodiadem vxorem Philippi fratris ſui, quia duxerat eam vxorem.

18 Dicebat enim Iohannes Herodi, ‖ Non licet tibi vxorem habere fratris tui. *Leuit.* 28.16.

19 Herodias autem [q] imminebat ei, & cupiebat eum trucidare: nec poterat.

[q] *Occaſiones captabat quibus noceret.*

20 Herodes enim metuebat Iohannem, ſciens eum *eſſe* ‖ virum iuſtum ac ſanctum, & obſeruabat eum: auditoq; eo multa faciebat, & [r] libenter eum audiebat. *Mat.* 22.26.

[r] *Tyrannus libenter audiebat in ſe ſententiam ferri, ſed ſemen cadebat in loca petroſa.*

21 Quum igitur dies opportunus adeſſet, quo tempore Herodes in natalitijs ſuis cœnam faciebat proceribus ſuis ac chiliarchis & primarijs Galilææ.

22 Et introiſſet filia ipſius [s] Herodiadis, ac ſaltaſſet, placuiſſetq; Herodi & ſimul accumbentibus, rex ait puellæ, Pete à me quodcunque volueris, & dabo tibi.

[s] *Quam Herodias ſuſtulerat, non ex Herode Antipa, ſed ex Philippo: illam Ioſeph. Salomen vocat.*

23 Iurauitq; ei, Quodcunque à me petieris, dabo tibi, vſque ad dimidium regni mei.

24 At illa [t] egreſſa, dixit matri ſuæ, Quid petam? Illa verò dixit, Caput Iohannis Babtiſtæ.

[t] *Non enim ſolebant mulieres cum viris accumbere.*

25 *Puella* igitur cupidè ſtatim ad regem ingreſſa *id* petijt, dicens, Velim vt [u] iam nunc des mihi in patina caput Iohannis Baptiſtæ.

[u] *Adverb ex hac, ſub. hora.*

26 Rex autem valdè triſtis factus, noluit *tamen*, propter iuſiurandum & eos qui ſimul accumbebãt, eam reijcere.

27 Et ſtatim rex, miſſo [x] ſpiculatore, imperauit vt adferretur caput eius.

[x] *Spiculatores erant regij ſatellites, a ſpiculis gerendis dicti.*

28 Ille verò abijt ac decollauit eum in carcere,

attulitque caput eius in patina,& dedit illud puellæ,& puella dedit illud matri suæ.

29 Quumque *hoc* audissent discipuli eius, venerunt & sustulerunt cadauer eius, & posuerunt in monumento.

30 ‖ Coacti sunt autem Apostoli ad Iesum, & annuntiauerunt ei omnia, & quæ egerant & quæ docuerant.

31 [7] Et dixit eis, Venite vos priuatim in desertum locum,& requiescite paululum. Erant enim multi venientes,& abeuntes:& [y] ne cibum quidem capere ipsis vacabat.

32 ‖ Abierunt igitur in desertum locum nauigio seorsim.

33 Vidit autem eos abeuntes turba,& agnouerunt eum multi:& pedibus ex omnibus ciuitatibus concurrerunt illuc,præueneruntque eos,& conuenerunt ad eum.

34 ‖ Tunc egressus vidit turbam multam Iesus, & commiseratione intima commotus est super eis, quoniam erant vt oues non habentes pastorem: cœpitque eos docere multa.

35 ‖ Quum autem iam [z] multus dies esset, adierunt ad eum discipuli eius,dicentes, Desertus est locus,& iam multus dies est:

36 Dimitte eos, vt profecti in circumiacentes agros ac vicos,emant sibi panes:nam quo vescantur non habent.

37 At ille respondens dixit eis, Date vos ipsis quo vescantur. Tunc dicunt ei, *Num* [a] *vt* profecti emerimus [b] ducentis denarijs panes, & demus eis quo vescantur?

38 Ipse verò dicit eis, Quot panes habetis? abite & videte. ‖ Et *illi* re cognita, dixerunt, Quinque & duos pisces.

39 Tunc

Luc.9.10.

7 Christum vel per ipsa deserta sectantibus non modò nihil deerit,sed etiã multum supererit. Et quàm turpe ab eo qui vitam æternam donat, hanc caducam non expectare,

Mat.14.13. luc.9.10.

y Ad verb. non erat tempus, i. opportunitas ad manducandum. Hic autem considerãda Christi benignitas, qui suorum imbecillitatem agnoscens,& irremissorum laborũ molestiã, spatiũ & locum dat quiescendi.

Mat.9.26.& 14. 14. luc.9.11.

z Horarum numero iam aucto, adverb.cum iam hora multa fieret.i. vergẽte ad noctem die.

Mat.14.15.

a Interrogatio cũ admiratione atque adeo cum ironia cõiuncta, qua vtuntur qui indignãtes negãt se aliquid facturos.Mat.14.17.luc 9.13,ioh.6.9. b Sũma 20 quasi coronatorum.

39 Tunc iussit eos facere vt accumberent omnes [c] per conuiuia super viridi gramine.

40 Accubuerunt igitur sigillatim per [d] areolas, *partim* centeni & *partim* quinquageni.

41 Et acceptis quinque illis panibus ac duobus illis piscibus, suspiciens in cælum, [e] benedixit, ac fregit panes: deditque discipulis suis vt illis apponerent: & duos pisces partitus est omnibus.

42 Comederuntque omnes, & saturati sunt.

43 Et sustulerunt fragmentorum duodecim cophinos plenos, & ex piscibus.

44 Erant autem qui comederant, quasi quinquies mille viri.

45 [8] Et statim coëgit discipulos suos inscendere nauigium, & præire Bethsaidam in vlteriorem *ripam*, dum ipse dimitteret turbam.

46 Et quum amandasset [f] eos, abijt in montem ad precandum.

47 ‖ Quum autem serum *diei* adesset, erat nauigium in medio mari, & ipse solus in terra.

48 Viditq; eos vexatos in *nauigio* [g] prouehendo. (erat enim ventus eis cõtrarius) & circa [h] quartam vigiliam noctis venit ad eos, ambulans super mare: volebatque eos præterire.

49 Illi verò viso eo ambulante super mare, putarunt spectrum esse, & exclamauerunt:

50 (Omnes enim videbant eum, & turbati sunt) sed statim loquutus est cum eis, & eis dixit, Confidite, ego sum, ne timete:

51 Tunc ascendit ad eos in nauigium, quieuitque ventus: & *ipsi* [i] multò magis apud se obstupescebant, & mirabantur.

8 Fidos seruos Dei post leues labores manet grauissima tempestas, quam absens corpore Christus, virtute præsens, sic moderatur, vt quo tempore & qua ratione minimè expectãt, in fœlicitatis portum prouehantur. Vera Ecclesiæ in hoc mundo fluctuantis imago.

c Ad verb. per conuiuia, conuiuia Hebræorum more, qui carent distributiuis, Sup. 6.7 Cõuiuia autem vocat distinctiones ordinum eorum qui accubuerunt. Mat. 14.23. Ioh. 5.16.

d Vel areolatim ad verb. areolis, areolis, Hebr. vt suprà.

e i. Gratias egit Deo Patri, & nomen eius inuocauit.

f Discipulos.

g Prouehunt remis nautæ nauigium, id est, remis agunt.

h Nox in quatuor custodias erat diuisa.

i Tantum abest, vt quum cognouissent spectrum non esse, desierunt obstupescere, vt etiam multò magis quàm antea sint perculsi, cùm viderent ventos ac mare ipsius imperio acquieuisse.

9 Christus in patria reiectus, ex improuiso ad eos appellens à quibus minimè expectabatur, recipitur magno ipsorum bono.

52 [k] Non enim intellexerant *quod factum fuerat* illis panibus: quoniam cor eorum stupidum erat.

53 Et quum traiecissent, venerunt in terram Genezaret: & appulerunt.

54 [9] Tunc ipsis egressis è nauigio, statim agnito eo.

55 Quum percurrissent totam illam circumiacentem regionem, cœperunt in grabbatis malè affectos circumferre vbi audiebant eum esse.

56 Et quocunque introisset in vicos, aut vrbes, aut agros, in foris ponebant ægrotos, & precabantur eum vt vel fimbriam pallij ipsius tangerent: & quotquot tangebant [l] eum, [m] seruabantur:

k Miraculum illud quoq; panum, vel nõ perceperant, vel non satis cõsiderauerant, adeò vt virtus ista Christi illis non minus esset noua, quàm si miraculo illi recens facto non interfuissent *l Vel eam sub. fimbriam. Potest enim referri vel ad fimbriam, vel ad Christum. Nam de ea quæ vestimenta illius tetigerat, dixit Dominus, Quis me tetigit?* *m Recuperabant sanitatem.*

CAP. VII.

CAP. VII. *Mat.* 15. 2.

1 Nulli magis resistũt sapientiæ Dei, quàm quos oportuit omnium esse sapientissimos: idque suarum traditionum zelo, quoniam nulla in re sibi magis quàm in superstitione (id est, commentitio Dei cultu) homines placent.

2 *Apostoli reprehenduntur comedentes illotis manibus.* 4 *Phariseorum doctrina de lotionibus, Hypocritæ.* 8 *Præcepta hominum præceptis Dei præferuntur.* 10 *Parentes honorendi.* 14 *Quæ sunt quæ verè coinquinant hominem* 25 *Chananæa.* 32 *Surdus mutus sanatur.*

1 TVnc ‖ [r] coguntur ad eum Pharisæi, & quidam ex Scribis, qui venerãt Hierosolymis.

2 Et quum vidissent quosdam ex discipulis eius [n] pollutis manibus (id est illotis) [o] edere panem, conquesti sunt.

3 Nam Pharisæi & omnes Iudæi, nisi [p] pugno lauerint manus, non edunt, [q] tenentes traditionem seniorum.

Cæterùm disputationi de verbo Dei & doctrina sana subijcitur tractatio de traditionibus humanis.

n Ad verbum, communibus: Phrisæi siquidem illotis manibus cibum capi nolebant, quòd illas communi rerum attrectatione pollui existimarent. Matth 15. 11. *o Id est, Comedere cibum, Hebr.* *p Iterum atque iterum, metaphora ducta à pugilibus, qui iteratis pugnis decertant. Pygme enim est illa pugna, Vel de Iudæo dicitur, qui pugnum palma lauando fricarent.* *q Studiosè obseruantes.*

4 [r]Et à foro *venientes*, niſi loti fuerint, non edunt. Et alia multa ſunt quæ acceperunt tenenda, nempè lotiones poculorum,& [ſ]ſextariorum, & æramentorum & lectorum.

5 Deinde interrogarũt eum Phariſæi & Scribæ, Quare diſcipuli tui non [t] ambulant ſecundum traditionem ſeniorum, ſed illotis manibus edunt panem?

6 [2] Ille verò reſpondens dixit eis, Bene certè prophetauit Eſaias de vobis hypocritis: vt ſcriptũ eſt,‖Populus iſte labijs me honorat,cor autem eorum procul abeſt à me.

7 [3] Fruſtrà verò me colunt,docentes doctrinas *quæ ſunt* mandata hominum.

8 [4] Nam omiſſo mandato Dei, tenetis traditiones hominum,lotiones,[u]ſextariorum & poculorum: aliaque ſimilia ciuſmodi multa facitis.

9 [5 x] Præterea dixit eis, *Sanè* bene abrogatis mandatum Dei,vt traditionem veſtram ſeruetis.

10 Moſes enim dixit,‖ Honora patrem tuum & matrem tuam, &,‖ Qui maledixerit patri vel matri,[y] morte moriatur:

11 Vos autem dicitis, Si dixerit quiſpiam patri vel matri, Corban (id eſt donum quocunque à me iuuari poſſes) *inſons erit*.

12 Nec [z] permittitis amplius eum quicquam præſtare patri ſuo aut matri ſuæ:

2 Hypocriſis, perpetua ſuperſtitionis comes.

3 Quo magis fatagunt ſuperſtitioſi, eo magis delirant, dũ ſibi promittunt ſe Deum demereri. *Eſa.29.13.*

4 Superſtitioſorum cõmenta legem Dei nõ modò non perficiunt (vt ipſi nõ ſine blaſphemia vulgò perſuadent) ſed etiã penitus tollunt. *Exo.20.12 deut. 5.16.ephe 6.2. Exod.21.17.leu. 20.9.pro 20.20.*

5 Vera religio ſuperſtitioni ex diametro repugnans in ſpirituali cultu cõſiſtit: & omnes veræ religionis hoſtes, quãtumuis altè radices egiſſe videantur, euellentur.

r Id eſt, & à forenſibus negotijs ne cibum quidem capiunt niſi prius ſeſe in aquas demerſerint. ſ Horum appellatione intelliguntur omnis generis vaſa, quotidianis vſibus deſtinata. t Non inſtituunt vitam, Heb. apud Hebræos enim via eſt genus vitæ. u Ξέστης qui Latinis ſextarius, partim menſuram declarat duarũ feminarum apud Rom. capacem, partim etiã vas eius menſuræ capax. Huius autem appellatione, hoc loco tum maiora tum minora, ex quibus, vinũ vel aqua fundebatur ſignificantur, quemadmodũ κεντρήνων nomine vaſa ex quibus potabatur. x Ironia. y Sine ſpe veniæ morte mulctetur. z i Qui pecuniã miſit in gazophilaciũ huic dicitis, nõ eſſe opus vt quicquã impertiant parentibus egenis, & ſuperſtitione deterritis parentes ne exigãt à filio quod ſemel Deo ſit erratũ ne ſe ſacrilegio reddãt obnoxios.

13 Abrogantes ſermonem Dei traditione veſtra quam tradidiſtis: & ſimilia huiuſmodi multa facitis.

Mat.15.10.

14 ‖ Præterea aduocata tota turba, dixit eis, Audite me omnes, & intelligite.

15 Nihil eſt extra hominem quod ingrediens in eum, poſſit eum polluere: ſed quæ egrediuntur ex eo, illa ſunt quæ polluunt hominem.

16 Si quis habet aures ad audiendum, audiat.

17 Et quum introiſſet domum, *digreſſus* à turba, interrogarunt eum diſcipuli eius de parabola.

18 Tunc dicit eis, Itáne & vos deſipitis? non intelligitis, quicquid intrinſecus ingreditur in hominem, non poſſe eum polluere?

19 Non enim ingreditur in cor eius, ſed in ventrem: & in latrinam abit, [a] purgans omnes eſcas.

20 Dicebat autem, quod ex homine egreditur, illud polluere hominem.

21 ‖ Intus enim ex corde hominum malæ cogitationes egrediuntur, adulteria, ſcortationes, cędes,

22 Furta, [b] augendæ rei artes, [c] ſcelera, dolus, proteruia, [d] oculus malus, obtrectationes, ſuperbia, amentia.

23 Omnia hæc ſcelera intus exeunt, & polluunt hominem.

24 [6] ‖ Et illinc ſurgens abijt in [e] confinia Tyri ac Sidonis: & ingreſſus domum, neminem volebat *hoc* ſcire: ſed non potuit latêre.

25 Quum enim de eo audiſſet mulier cuius filiola habebat ſpiritum impurum, venit & accidit ad pedes eius.

26 (Erat autem mulier [f] Græca, [g] Syrophœniſſa gente) & rogauit eum vt dæmonium eijceret ex filia ſua.

27 Ieſus

a Quod enim in latrinam vadit, purgat omnes eſcas, quoniam eſt cibi fex & purgamentum. Gen.6.5. & 8.21.

b Omnis generis verſutiæ, quibus alij ex aliorum incommodis ſua captant cõmoda.

c Inueterata malitia.

d Vide Mat. 15.19.

Mat.15.21.

6 Quod oblatum repudiant ſuperbi, hoc velut extorquent modeſti, & humiles peccatores.

e In extremos Palæſtinæ fines, vicinos Tyro & Sidoni.

f Religione profana.

g Vicina Damaſco.

27 Iesus autem dixit ei, Sine prius saturentur liberi. non est enim bonum accipere panem liberorum, & obijcere [h] catellis.

28 Ipsa verò respondit, & dixit ei, [i] Etiam, Domine: etenim catelli edunt sub mensa ex micis puerorum.

29 Tunc dixit ei, Propter istum sermonem abi: exijt dæmonium ex filia tua.

30 Quum autem *illa* abijsset domum suam, inuenit dæmonium exisse, & filiam proiectam super lectum.

31 [7] Tunc regressus è finibus Tyri ac Sidonis, venit ad mare Galilææ, per medios fines [k] Decapolis.

32 Et offerunt ei surdum [l] difficulter loquentẽ: & precantur vt imponat ei manum.

33 *Ipse* verò quum [m] abduxisset eum è turba priuatim, misit digitos suos in auriculas eius: & quum spuisset, tetigit linguam eius.

34 Ac suspiciens in cœlum, ingemuit, dixitque ei, Ephata, quod est, Adaperitor.

35 Et statim adapertæ sunt eius aures: & solutum est vinculũ linguæ ipsius, & loquebatur rectè.

36 Et interdixit eis ne cui dicerent. sed [n] quantumcunque ipse eis interdixisset: multò magis *hoc* [o] prædicabant.

37 Et supramodum percellebantur, dicentes, Bene omnia fecit: facit vt surdi audiant, & muti loquantur.

CAP. VIII.

1 *Miraculum de septem panibus.* 11 *Iudæi signa quærunt.* 15 *Cauendum à doctrina Phariseorum.* 22 *Cæcus sanatur.* 27 *Varia populi opinio de Christo.* 29 *Apostolorum de Christo confessio.* 31 *Prædicit mortem suam Christus.* 33 *Petrus, satan.* 35 *Animam seruare & perdere.* 38 *Erubescere Christum.*

7 Sicut nos initio Pater in vno Filio ad hãc vitam condidit, ita etiam in eodem vno ad futuram vitam instaurat.

h Vtitur diminutiuo, vt maiore cum contemptu loqui videatur.

i Quasi dicat, Ita se res habet vt tu dicis, nam satis debet esse catellis si vel micas excipiant, micas igitur peto, non filiorum panem.

k Regiuncula erat, sed dicta à decem vrbibus, quas intercurrant & cingunt tetrarchia, Plin. lib. 3. cap. 18.

l Balbum.

m Acceptum ab illorum manibus seduxisset. Quod autẽ ingemuisse sequẽti versu dicitur Christus, notis iudicio est ardentis ipsius in genus humanum amoris, cuius miserijs ita cõdoleat

n Quo plus.

o Sub. quãsi ille non prohibuisset.

Mat.15.32.

1 In diebus || [1] illis, quum multa omninò turba esset, nec haberent quo vescerentur, aduocauit Iesus discipulos suos, dixitque eis.

2 Intima misericordia commoueor erga turbam: quia iam triduum manent apud me, nec habent quo vescantur.

3 Quòd si dimisero eos ieiunos [a] domum suam, [b] deficient in via: quidã enim ex eis procul venerũt.

4 Responderunt autem ei discipuli eius, [c] Vnde istos quispiã possit hic satiare panibus in deserto?

5 Interrogauit autem eos, Quot panes habetis? Ipsi verò dixerunt, Septem.

6 Tunc præcepit turbæ vt discumberet humi: & acceptis septem illis panibus, [d] quum gratias egisset, fregit, deditq; discipulis suis vt apponerent: & apposuerunt turbæ.

7 Habebant autem piscículos paucos: & quum benedixisset, dixit vt hos etiam apponerent.

8 Comederunt autem, & saturati sunt: & sustulerunt fragmentorum quæ superfuerant, septem sportas.

9 Erant autem qui comederant, quasi quatermille, dimisitque eos.

10 || Et statim ingressus in nauigium cum discipulis suis, venit in partes Dalmanutha.

11 [2] || [e] Et venerunt Pharisæi, cœperuntque altercari cum eo, quærentes ab eo signum è cœlo, tentantes eum.

12 Ipse verò, [f] quum altè ingemuisset spiritu suo, dixit, Cur natio ista signum requirit? amen dico vobis, [g] si dabitur nationi isti signum.

13 || Et

1 Vide annot. apud Mat.15.32

2 Obstinati doctrinæ Euangelicæ hostes tot iampridem editis miraculis nó credentes, noua requirunt: Christus autem iratus eos planè deserit.

3 Cauendum potissimum ab ijs qui verbum Dei adulterant quocunq; gradu siue in ecclesia, siue in ciuili politia poileãt.

a Domum scilicet suam vnumquemque.

b Ad ver. exoluentur, in deliquio enim animi nerui resoluũtur Mat.15.39.

c Ex quo loco? versabantur enim in solitudine.

d Vide Mat.14.19.

Mat.16.1.

e Hebræus familianis loquutio, qua significatur Pharisæos eo consilio profectos domo, vt cũ aggrederentur. *f Ex ipsis animi penetralibus profecta sunt ista suspiria, quod Dominus istorũ tanta infidelitate esset vehementer commotus.* *g Ecliptica oratio, Hebræus familiaris, in qua subaudiri debet, Patiar haberi mendax, vel aliquid simile quum plenam sententiam concipiunt, addunt, Hæc faciat mihi Dominus, pro quo profani homines dicunt, Emoriar, vel dispeream: quod fidelibus, nedum Christo ipsi parum conuenit.*

13 ‖Et eis relictis, ingressus rursum nauigium, abijt in vlteriorem *ripam*.

14 ‖Fuerant autem obliti discipuli sumere panes, & panem non habebant nisi vnum secum in nauigio.

15 [3] Tunc interdixit eis, dicens, ‖Videte, cauete à fermento Pharisæorum, & [h] fermento Herodis.

16 [4] Disceptabant igitur alij aduersus alios, dicentes, Panes non habemus.

17 [i] *Id* autem quum nosset Iesus, dixit eis, Quid disceptatis quod panes non habetis? nondum animum aduertitis, nec intelligentia præditi estis? adhuc stupidum habetis cor vestrum?

18 Quum oculos habeatis, non cernitis? & quũ aures habeatis, non auditis? nec memores estis?

19 ‖Quum quinque illos panes fregi in *homines* quinquies mille, quot cophinos fragmentis plenos sustulistis? Dicunt ei, Duodecim.

20 Quum autem septem illos *hominibus* quater mille, quot sportas fragmẽtis plenas sustulistis? Illi verò dixerunt, Septem.

21 Tunc dixit eis, [k] Quomodo *hæc* non intelligitis.

22 [5] Venit autem [l] Bethsaidan: & obtulerunt ei cæcum, & precati sunt eum vt ipsum tangeret.

23 Tunc prehensa manu cæci, eduxit eũ extra vicum: & quum inspuisset in oculos eius, imposuissetq; ei manus, interrogauit eum ecquid videret.

24 Qui quum oculos sustulisset, dixit, [m] Video homines, instar arborum ambulantes.

25 Deinde rursum imposuit manus oculis eius, [n] fecitque vt *denuò* oculos attolleret: & restitutus

Mat 16.4.

Mat.16.5.

4 Terrenis addicti, ad cœlestia quantumuis manifestè proposita, prorsus caligant.

Mat.16.6.

5 Vera imago nostræ regenerationis, quæ in nobis à mundo segregatis, paulatim à Christo perficitur.

h Vide Mat.22 16.

i Vide Mat. 16.8.

Ioan.6 11.

k Quí fieri potest vt hæc tam aperta tamq; manifesta non intelligatis?

l Hæc erat Galilææ ciuitas ex qua Petrus, Andreas & Philippus Apostoli erant, Ioh.1.44.

m Metum hominum percipiebat quum formã ipsam non distingueret.

n Id est, Iterum iussit vt reipsa exploraret, rectène ne cerneret. Cæterũ quod Christ non momento, vt sæpe solet, sed paulatim cæco visum restituit, hoc ideo factum esse probabile est, vt prolet se ad certam normam adstrictum non esse, sed liberè se hoc vel illo modo, prout vult suam virtutem proferre.

est, viditque procul & dilucidè omnes.

26 [6] Tunc *Iesus* misit eum domum suam, dicés, Neque in vicum illum ingreditor, neq; *hæc* dicito cuiquam in vico.

27 ‖ [7] Egressus est autem Iesus ac discipuli eius in vicos Cæsaræ *quæ cognominatur* Philippi: & in via interrogauit discipulos suos, dicens eis, Quem me dicunt homines esse?

28 Illi verò responderunt, Iohannem Baptistã: & alij Eliam: alij verò vnum ex Prophetis.

29 Tunc ipse dixit eis, Vos autem, quem me dicitis esse? Respondens verò Petrus dicit ei, Tues ille Christus.

30 [8] Tunc [o] interminatus est vt nulli *id* diceret de se.

31 [9] Et cœpit eos docere quod oporteret Filiũ hominis multa pati, & reprobari à senioribus, principibusq; sacerdotum, ac Scribis, & trucidari: & [p] tribus pòst diebus resurgere.

32 [10] Et [q] apertè eum sermonem loquebatur. Tunc prehendit eum Petrus, cœpitque obiurgare.

33 Ipse verò conuersus, & intuitus discipulos suos, obiurgauit Petrum, dicens, [r] Abscede à me Satana: nam [s] non sapis quæ Dei *sunt*, sed quæ *sunt* hominum.

34 [11] Et quum aduocasset turbam cum discipulis suis, dixit eis, ‖ Quicunque vult pone me venire, abneget semetipsum, & tollat crucem suam, ac sequatur me.

35 ‖ Nam quisquis voluerit animam suam seruare, perdet eam: quisquis autem perdiderit animam suam causa mea & Euãgelij, is seruabit eam.

6 Miracula Christus non vult à doctrina separari. *Mat.16.13. luc.6.19.*

7 Multi Christum laudant. qui tamen eum sua laude spoliant.

8 Christus sua momenta prædicationi Euãgelij præfixit.

9 Christus nec inuitus neque ex insperato, sed præscius & volens nostri causa passus est quicquid est passus.

10 Nulli magis insaniunt quam qui extra verbum Dei sapiunt. *Mat.10.38. & 16.24. luc.9.23. & 17.34. Mat.10.39. & 16.23. luc.9.24. & 17.33. ioh.12.25.*

11 Discipulos Christi oportet, domitis carnis affectibus, quicquid oneris imponit Dominus, fortiter sustinere.

o Additis minis prohibuit. p Tertio post die. q Liberè & planè. r Discede ex meo conspectu. s Non est ista prudentia diuina, sed humana.

36 [12] Quid

36 [12] Quid enim profuerit cuipiam si lucratus fuerit mundum totum,& anima sua mulctetur?

37 Aut quam dabit quispiam compensationem animæ suæ?

38 ‖ Nam quemcunque puduerit mei ac meorum sermonum in gente ista adultera & peccatrice,Filium etiam hominis pudebit eius,quando venerit cum gloria Patris sui,cũ Angelis illis sanctis.

*Mat.*10.33. *luc.*10.26, *&.*12.8.

12 Omnium hominum stultissimi sunt qui huius vitæ vsuram æternæ fœlicitatis iactura redimunt.

CAP. IX.

1 Transfiguratio Christi. 7 Christus audiendus. 11 De Elia & Iohanne Baptista. 14 Dæmoniacus sanatur. 23 Fides omnia potest. 31 Prædicit Christus mortẽ. 33 Quis maior inter Apostolos. 36 Christus puerum accipit in vlnas 42 Scandalizare. 50. Sal. Pax.

CAP. IX.

1 PRætereà dixit eis, ‖ Amen dico vobis, sunt quidam ex ijs qui hîc adstant qui nequaquã gustabunt mortem, vsquedum viderint [a] regnum Dei venisse cum potentia.

*Mat,*16.28, *luc.*9.27.

1 Christi mors in cruce examiniendi cælestis gloria visibilibus symbolis,Eliæ & Mosis præsentia & colloquio, ipsiusque adeò Patris voce, coràm tribus discipulis, testibus omni exceptione maioribus asseritur

2 ‖ [1] Sexto verò pòst die accepit Iesus Petrum & Iacobum & Iohannem, & subduxit eos solos in montem sublimem priuatim:& transformatus fuit coràm eis.

3 Et vestimenta eius facta sunt [b] coruscantia, candida valdè vt nix, qualia [c] non potest fullo in terra dealbare.

4 Et visus èst eis Elias cum Mose, qui colloquebantur cum Iesu.

5 Tunc respondens Petrus dicit Iesu, Rabbi, bonum est nos hîc esse:faciamus igitur tabernacula tria,tibi vnum,& Mosi vnum,& Eliæ vnum.

6 Nec enim sciebat quid loqueretur: erant enim [d] exterriti.

7 Et extitit nubes quæ inumbrauit eos: ve-

*a Cùm patefacto Euangelio regni suum inchoabit, id est post resurrectionem, antea enim cum Christi omnium hominũ apparet infimus, paucis quibusdã discipulis ijsq; infirmissimis cũ affectãtibus, quodã modo sepulta erat regis illius nostri maiestas. b Quasi scintillas emittentia. Esa.*53.4. *c Id est, nullus fullo. d Id est, præ metu apud se non erant.*

nitq; vox è nube, dicens, Hic est Filius ille meus dilectus, ipsum audite.

8 Et repentè quum circumspexissent, non amplius viderunt quẽquam, sed solùm Iesum secum.

9 [2]‖Quum verò descenderent é monte, interdixit eis ne cui narrarent quę viderant, nisi quũ Filius hominis à mortuis resurrexisset.

10 *Ipsi* igitur id [e] continuerunt apud se, mutuò quærentes quid illud esset, [f] A mortuis resurgere.

11 [3] Et interrogarunt eum dicentes, Cur Scribæ dicunt oportere vt ‖ Elias primus veniat?

12 Ipse verò respondens dixit eis, Elias quidem prius veniens, restituet omnia: & ‖ vt scriptum est de Filio hominis, *oportet* vt multa patiatur, & pro nihilo habeatur.

13 Sed dico vobis & [g] Eliam venisse, & *istos* ei fecisse quæcunq; voluerunt, sicut scriptum est de eo.

14 ‖ Et quũ venissent ad discipulos *suos*, vidit turbã multam circa eos, & Scribas cum eis altercãtes.

15 Et statim tota turba viso eo expauit: & accurrentes salutauerunt eum.

16 [4] Tunc interrogauit Scribas, Quid altercamini inter vos?

17 Et respondens quidã è turba, dixit, Magister, adduxi filium meum ad te, habentẽ spiritum mutũ

18 Qui vbicunque eum corripuerit, [b] lacerat eum, *ipse* verò spumat, & stridet dentibus suis, & exarescit: & dixi discipulis tuis vt eijcerent, sed nó potuerunt.

19 Ipse verò respondens ei dixit, O natio incredula, quousque tandem apud vos ero? quousque tandem talerabo vos? adducite eum ad me.

20 Illum igitur adduxerunt ad eum. Et eo conspecto, continuò spiritus [k] discerpsit eum:

2 Dominus sua tẽpora Euãgelij promulgationi definiuit.

3 Stulta rabbinorum opinio de Eliæ aduentu refellitur. *Mat.17.9. Malach.4.3. Esa 53.4.*

4 Christus miraculo confirmat etiam indignis se venisse vt Satanæ rabiem cohibeat. *Mat.17 15. luc 9 38.*

e Quasi cum labore.

f Non de vniuersali illa quæ futura est resurrectione quærebant sed quod de peculiari illa sua resurrectione dixerat non intelligebant.

g Nomen Eliæ Thesbitis ad Iohan. transtulerat Malachias, quia ipse in collolapso Ecclesiæ statu restaurando similis Eliæ erat futurus. Vera igitur de venturo Elia promissio fuit.

h Interno dolore vexat, sicut in colico dolore acridere solet. *i Protinus ac Iesus adductum puerum aspexisset, spiritus cœpit suo more sæuire.* *k Id est, vellicauit cum sensu grauissimo.*

&

& *ille* quũ cecidisset in terrã, voluebatur spumãs.

21 Tunc interrogauit *Iesus* patrem eius, Quãtum temporis est quòd hoc accidit ei? Ipse verò ait, Ab infante.

22 Et sæpe eum in ignem abiecit & in aquas, vt perderet eum. Sed siquid potes, succurre nobis, intima misericordia commotus erga nos.

23 Iesus autem dixit ei, Si potes hoc credere, omnia fieri possunt credenti.

24 Pater verò pueri statim clamãs cũ lacrymis, dixit, Credo, Domine: succurre incredulitati meæ.

25 Quum vidisset autẽ Iesus turbam simul accurrere, obiurgauit spiritum illum impurum, dicens ei, *Tu* spiritus mute & surde, ego tibi impero, Exi ab eo, & ne amplius ingreditor in eum.

26 [5] Et quum clamasset *spiritus*, multumque discerpsisset eum, exiuit: & *ille* factus est quasi mortuus, adeò vt multi dicerent mortuum esse.

27 Iesus verò prehensa manu eius, erexit eum: & *ille* surrexit.

28 [6] Et quum esset ingressus domum, discipuli eius interrogarunt eum priuatim, Cur nos non potuimus *spiritum* illum eijcere?

29 *Ipse* verò dixit eis, Hoc genus *dæmoniorum* [m] nulla re potest exire nisi per precationem & ieiunium.

30 ‖ Et illinc egressi, [n] vnà iter faciebant per Galilæam: nec volebat vt quisquam *id* sciret.

31 [7] Docebat enim discipulos suos, & dicebat eis, Filius hominis traditur in manus hominum, qui trucidabunt eum: sed trucidatus, tertio die resurget.

32 Ipsi verò ignorabant hoc dictum, & timebant eum interrogare.

33 [8] ‖ Venit igitur Capernaum, & quum venisset [o] domum, interrogauit eos, Quid in via inter

l Nihil est quod non velit & possit Christus ei qui in ipsum credit.

5 Quo Christi virtus propior, eo impotentius furit Satan.

6 Fide, ac proinde precibus & ieiunio opus est ad Satanam ex vetere possessione deijciendũ.

7 Sedulò quidẽ nos præmonet Christus, ne improuisis malis opprimamur, sed inctedibilis est hominum socordia.

8 Sola humilitas attollit. *Mat.17.22. luc.9.22. Mat.18.1. luc.9.45.*

m Nulla alia ratione.

n Id est, adiũctis sibi discipulis.

o In quã solitus erat diuertere.

vos disceptabatis?

34 Ipsi verò siluerunt: nam alij aduersus alios disseruerant in via quis *esset* futurus cæteris maior.

35 Et quum cõsedisset, vocauit duodecim illos, & dixit eis, Siquis vult primus esse, erit omnium vltimus, & omnium minister.

36 Et acceptum puerulum statuit in medio eorum: eoque in vlnas recepto, dixit eis,

37 Quisquis vnum ex talibus puerulis excepe-rit[p] nomine meo, me excipit: & quicunque me exceperit, [q] non me excipit, sed eum qui misit me.

38 [9]|| Respondit autẽ ei Iohannes, dicens, Praeceptor, vidimus quendam per nomen tuum eijciẽtem dæmonia, qui non sequitur nos: & prohibuimus eum, quia non sequitur nos.

39 Iesus autem ait, Ne illum prohibete. || nullus enim est qui edat virtutem per nomen meum, & possit citò malè loqui de me.

40 Nam qui non est contrà nos, pro nobis est.

41 ||Quisquis enim potum dederit vobis poculum aquæ in nomine meo, *id est*, quod sitis Christi, amen dico vobis, nequaquam perdiderit mercedem suam.

42 [10]|| Et quisquis erit offendiculo vni ex paruis istis qui credunt in me, bonum esset ei potiùs si circumponeretur saxum molare circa collum eius & proijceretur in mare.

43 || Quòd si manus tua facit vt tu offendas, abscinde eam: bonum est tibi ad vitam ingredi mancum, *potius* quàm duas manus habentem abire in gehennam, in ignem inextinguibilem.

44 || Vbi vermis [r] eorum non interit, & ignis non extinguitur.

45 Et si pes tuus facit vt tu offendas, abscinde eum. bonum est tibi ingredi in vitam claudum, *potius* quàm duos pedes habentem proijci in gehennam,

9 Deus ordinarię vocationis autor agit extraordinẽ quoti es libet: Probatur autẽ extraordinaria vocatio à doctrina & effectis.

10 Deus adeò seuerus est offẽdiculorum vltor vt quoduis dãnũ faciendũ sit potius quàm vel omninò cuipiã obijciendũ offendiculum.

Luc.9.49.
1.Cor.12.3.
Mat.10,42
Mat.18.6.
luc.17.1.
Mat.5.29.
& 10.8.
Esa.66.24.

p Mea causa, quod mihi hunc honorem habeat.

q Non tam me excipit quã, &c.

r Eorum scilicet, qui in eam flammam erunt conuicti.

nam, in ignem inextinguibilem:

46 Vbi vermis eorum non interit, & ignis non extinguitur,

47 Et si oculus tuus facit vt tu offendas, erue eum: bonum est tibi introire in regnum Dei luscũ, *potius* quàm duos oculos habentem proijci in gehennam ignis:

48 Vbi vermis eorum non interit, & ignis non extinguitur,

49 [11] Nam [f] omnis *homo* igne salietur: || & omnis oblatio sale salietur.

50 || Bonus est sal: si verò sal insulsus fuerit, quònam ipsum condietis? habete in vobisipsis salem, & pacem habete alij cum alijs.

11 Oportet nos à Deo veluti sale macerari, tum vt simus victimę ipsi gratæ, tũ vt mutuò cõiuncti alij alios saliamus.

f Ignem salsi debet, id est verbo incorruptio conditus seipsum Deo consecrare. Leuit. 2. 13. Mat. 5. 13. luc. 14. 34.

CAP. X.

2 Vxor ob solam fornicationem dimittenda. 13 Paruuli Christo offeruntur. 17 A diuite interrogatur Iesus quomodo vita æterna possideatur. 28 Apostoli relinquentes omnia propter Christum. 33 Christus prædicit mortem suam. 35 Filiorum Zebedæi petitio. 46 Bartimæus cæcus sanatur.

CAP. X.

Mat. 19. 1.

1 ET || quum illinc [a] surrexisset, venit in fines Iudææ per *regionem quæ est* trans Iordanẽ: & conuenit rursum turba ad eum: &, vt consueuerat, rursum docebat eos.

1 Repudia quæ Lex tolerauit, Deo tamẽ nunquam probauit. *Deut. 24. 2. Gene. 1. 27. mat. 19. 4.*

2 Tunc accedentes Pharisæi interrogarunt eum, an liceret viro vxorem dimittere: tentãtes eũ.

3 Ipse verò respondens dixit, Quid vobis mãdauit Moses.

4 Ipsi autem dixerunt, || Moses permisit libellum abscessionis scribere, & dimittere *vxorem*.

5 [1] Tunc respondens Iesus dixit eis, Pro duritia cordis vestri scripsit vobis [b] mandatum istud:

6 A principio verò creationis, || masculum & fœminam fecit Deus,

a Id est profectus seu digressus, nã vt Hebræis sedere est habitare, ita surgere est proficisci. Hebræus enim sedere idem est quod habitare surgere quòd proficisci. b Vide Mat. 19. 8. Moses siquidem præceptum non dedit de repudiandis vxoribus sed vxoribus potius contra inflexibilẽ maritorum duritiem prosperexit.

7 ‖ Propterea relinquet homo patrem ſuum & matrem, & agglutinabitur vxori ſuæ.

8 Et qui duo *fuerant* erunt caro vna. Itaque non ſunt amplius duo, ſed vna caro.

9 ‖ Quòd ergo Deus cõiunxit, homo ne ſeiũgat.

10 Et domi rurſum diſcipuli eius eadem de re interrogarunt eum.

11 *Ipſe* verò dixit eis, ‖ Quicunque dimiſerit vxorem ſuam, & duxerit aliam, mœchatur aduerſus [c] eam.

12 Et ſi mulier dimiſerit virum ſuum, & nupſerit alteri, mœchatur.

13 [2] ‖ Tunc obtulerunt ei puerulos vt tangeret eos, diſcipuli verò obiurgabant eos qui offerebant.

14 Quod quum vidiſſet Ieſus, indignatus eſt, & dixit eis, Sinite puerulos venire ad me, & ne prohibete eos. [3] talium enim eſt regnum Dei.

15 Amen dico vobis, quicunq; nõ exceperit regnũ Dei vt puerulus, nequaquã in id ingredietur.

16 Et quum accepiſſet eos in vlnas, impoſitis in eos manibus, benedixit eis.

17 [4] [d] Et egrediente eo *vt ſe daret* in viam, quidam, quum accurriſſet, & [e] accidiſſet ei ad genua, interrogauit eum, Præceptor bone, quid faciam vt vitam æternam obtineam?

18 Ieſus autem dixit ei, Cur mè dicis bonum? nullus eſt bonus niſi vnus, *nempè* Deus.

19 Mandata noſti, ‖ Ne mœchare, Ne occidito, Ne furare, Ne falſum teſtimonium dicito, Ne [f] dãno afficito *quenquam*, Honora patrem & matrem.

20 Ille verò reſpondens dixit ei, Magiſter, hæc omnia obſeruaui à iuuentute mea.

21 Ieſus autem eum intuitus, dilexit eum, & di-

2 Deus pro ſua bonitate nõ tãtum patres, ſed etiam eorũ liberos in fœdere comprehendit ac proinde ipſis benedicit. *Gen.2.24.2.cor.6.16.epheſ.5.31.1.Cor,7,10.*

Mat.5.32.&19.9.luc.16.18.1.cor 7.10.

Mat 19.13 luc.18.15.

3 Malitia pueros fieri oportet vt ingrediamur regnũ cœlorũ.

Mat.19.16. luc.18 18.

4 Duo imprimis fugienda æternam vitam ſeriò quærentibus, opinio videlicet de ſuis meritis, quæ ex vera Legis conſideratione intelligitur & refellitur: diuitiarum amor, qui multos alacriter etiam currentes è medio curſu reuocat.

Exod.20.13.

c Quam repudiauit, adulter enim eſt alteri conſueſcens.

d Quũ iter ipſum iniret. e Vide Mat.17.14. f Nec vi, nec fraude, nec alia quauis ratione. Cæterum videtur hoc mandatum cõpendio quodam, cætera ſuperiora cõplecti.

xit ei, Vnum te deficit: abi, quæcunque habes vende, & da pauperibus: & habebis thesaurum in cælo: & veni, sequere me, sublata *in humeros* cruce.

22 Ille verò mœstus factus propter hûc sermonem, abijt contristatus, habebat enim bona multa.

23 Et quum circumspexisset Iesus, dixit discipulis suis, Quàm difficulter qui opes habent, in regnum Dei introibunt?

24 Discipuli verò expauerunt ad eos sermones ipsius. Iesus autem rursum respondens dixit eis, Filij, quàm difficile est vt qui confidunt opibus, in regnum Dei ingrediantur.

25 Facilius est camelum per foramẽ acus trãsire, quàm diuitem in regnum ingredi.

26 Illi verò amplius percellebantur, dicentes inter se, Et quis potest seruari?

27 Intuitus autem eos Iesus, dicit, Apud homines *hoc* fieri non potest, sed non apud Deum: nam omnia possibilia sunt apud Deum.

28 ‖ [5] Tunc Petrus cœpit ei dicere, Ecce, nos reliquimus omnia, & secuti sumus te.

29 Respondens autem Iesus ait, Amen dico vobis, nullus est qui reliquerit domum, aut fratres aut sorores, aut patrem aut matrem, aut vxorem, aut liberos, aut agros, mea causa & Euangelij,

30 Quin accipiat [g] centuplicia nunc isto tempore, domos, & fratres, & sorores, & matres, & liberos, & agros, [h] cum persecutionibus, & in seculo venturo vitam æternam.

31 ‖ Multi autem primi, erunt vltimi, & vltimi, primi.

32 [6] ‖ Erant autem in via ascendentes Hierosolyma: & præibat eis Iesus, & expauescebant, & sequendo timebant. Et ipse, assumptis rursum duodecim, cœpit eis dicere quæ sibi erant euentura.

33 *Dicens*, Ecce, ascendimus Hierosolyma, &

Mat. 19.27. *luc.* 18.28.

5 Præ Christo omnia negligere, certum est, ad vitam æternam iter, modò nequis in via deficiat.

g Centies tantundem, nempe quod ad verũ vsum & cõmoda huius vitæ, si modo illa non ex copijs & cupiditate nostra metiamur, sed ex Dei voluntate.

h In medijs etiam persecutionibus.

Mat. 19.30. *luc.* 13.30.

6 Rursus discipuli ad inuictã patiẽtiam præparantur, mortis imminentis & simul certò sequuturæ vitæ denuntiatione.

Mat 20.17. *luc.* 18.31.

Filius hominis tradetur principibus sacerdotum & Scribis: & condemnabunt eum morte, tradentque eum Gentibus.

34 Quæ illudét ei, & flagellabunt eũ, & inspuét in eum, & trucidabunt eum: sed tertia die resurget.

35 [7] || Tunc accedunt ad eum Iacobus & Iohannes filij Zebedæi, dicentes, Magister, [i] velimus vt quicquid petierimus, præstes nobis.

36 Ipse verò dixit eis, Quid me vultis vobis præstare?

37 Illi autem dixerunt ei, Da nobis vt vnus ad dextram tuam & alter ad sinistrã tuam sedeamus in gloria tua.

38 Iesus autem dixit eis, Nescitis quid petatis, potestis bibere poculum quod ego bibo, & [k] baptismo quo ego baptizor, baptizari?

39 Ipsi verò dixerunt ei, Possumus. Iesus autem dixit eis, Poculum quidem quod bibo, bibetis: & baptismate quo ego baptizor, baptizabimini:

40 Sed sedere ad dextram meã, & ad sinistram meam, non est meum dare, sed *dabitur* quibus paratum est.

41 Et quum *hæc* audissent *alij* decem, cœperunt indignari de Iacobo & Iohanne.

42 [8] Iesus autem quum eos aduocasset, dixit eis, || Scitis eos [l] quibus placet imperare Gentibus, dominari in eas: & earum magnates potestatẽ habere in eas.

43 Verùm non ita erit inter vos: sed quicunq; voluerit fieri magnus inter vos, erit minister vester.

44 Et quicunq; voluerit ex vobis fieri primus, erit omnium seruus.

45 Nam & Filius hominis non venit vt sibi ministraretur, sed vt ministraret, & daret animã suam redemptionis pretium pro multis.

46 [9] Tunc veniunt Hiericho, || eoq; egrediente ab

7 Omnino prius certandum est, quàm triumphandum. *Matt.* 20. 20.

8 Magistratus secundũ Deum suis subiectis imperant: pastores autẽ non ad dominandũ, sed ad seruiendum vocati sunt, præeunte ipsis Dei Filio, quatenus & ipse fuit voluntatis Patris minister.

9 Christus vnus fide inuocatus, cæcitatẽ nostram sanat.

i Rogamus. Hæc autem testantur quam ferociat caro, & quanta cupiditate adspiret ad honores.

k Vide Mat. 20. 22. luc. 22. 25.

l Quibus decretum est & constitutum. Quod autem eos scire dicit, eò pertinẽt vt intelligant se nõ in regni Christi spiritualis cognitione profecisse. si id minus à terrenis differret credãt, quã cælũ à terra differt. Luc. 18. 35.

ab Hiericho, ac discipulis eius & turba multa, [m] filius Timæi Bartimæus cæcus, sedebat apud viam mendicans.

47 Et quum audisset ipsum esse Iesum illũ Nazarenum, cœpit clamare, & dicere, Fili Dauid Iesu, miserere mei.

48 Et objurgabãt eum multi vt sileret: ille verò multò magis clamabat, Fili Dauid, miserere mei.

49 Tunc Iesus quum substitisset, iussit eum vocari. Vocant igitur cæcum, dicentes ei, Confide, surge: vocat te.

50 Ipse verò abiecto pallio suo quum surrexisset: venit ad Iesum.

51 Et respõdẽs dixit ei Iesus, Quid vis tibi præstẽ? Cæcus autẽ ait ei, [n] Rabboni, vt visum recipiã.

52 Iesus autem dixit ei, Abi, fides tua te seruauit. Statim igitur recepit visum, & sequebatur Iesum in illo itinere.

m Exponit quũ significet nomen Bartimæi, nempe filium Timæi: Vnde apparet illum vulgò celebrem fuisse, sicut ille de quo Ioh. 9.

n Magister, vt Iohan. 20. 16. interpretatur.

CAP. XI.

1 Christus ingreditur Ierusalem vectus asello. 13 Ficus infructuosa maledicitur. 15 Eiciuntur templo vendentes & ementes. 23 Virtus fidei. 24 Fides orationis. 25 Peccata fratri remittenda. 27 Sacerdotes petunt qua authoritate Christus faciat quæ facit. 30 Baptismus Iohannis vnde.

1 QVum ‖ [1] autem appropinquarent Hierosolymis ad Bethphage & Bethaniæ ad montem Olearum, misit duos è discipulis suis,

2 Et dicit eis, Abite in vicum qui vobis est ex aduerso: & statim vt ingrediemini in eũ, inuenietis pullum ligatum, supra quem [a] nullus hominum sedit: solutum eum adducite.

3 Quòd si quis vobis dixerit, Cur hoc facitis? dicite Dominum eo opus habere; & eum statim huc mittet.

4 Abierunt autem & inuenerunt pullum ligatum apud ostium foris in biuio: & soluerunt eum.

CAP. XI. *Mat. 21. 1. luc. 19. 29.*

1 Viua spiritualis in terris regni Christi imago.

a Nondum vllus homo.

5 Tunc quidam eorum qui illic adstabant, dixerunt eis, Quid facitis qui soluitis pullum?

6 Ipsi verò dixerunt eis prout mandarat Iesus: & *illi* dimiserunt eos.

7 ‖ Adduxerunt igitur pullum ad Iesum, & iniecerunt ei pallia sua, sedítque super eum.

8 Multi verò pallia sua strauerunt per viam: alij autem frondes cædebant ex arboribus, & sternebant in viam.

9 Et qui præibant quiq; sequebantur, clamabant, dicentes, Hosanna, [b] benedictus qui venit in nomine Domini..

10 [c] Benedictum regnum patris nostri Dauid, quod venit in nomine Domini: Hosanna *ô qui es in cælis* altissimis.

11 ‖ Et ingressus est Hierosolymã Dominus, & in templũ: quumq; circumspexisset omnia, & [d] vespera iã hora esset, venit Bethaniã cum duodecim.

12 ‖ Et postero die quum exissent Bethania, esurijt.

13 [2] Quumq; procul vidisset ficum habentem folia, venit *visurus* videlicet, num inueniret aliquid in ea: & quum veniisset ad eam, nihil inuenit nisi folia. non enim erat tempus ficuum.

14 Tunc [e] respondens Iesus dixit ficui, Nequaquam plius ex te in seculum quisquam fructũ comedat. Et *hoc* audierunt discipuli eius.

15 [3] Veniunt igitur Hierosolymam. Et ingressus Iesus in templum, cœpit eijcere eos qui vendebant & emebant in templo, & mensas numulariorum, & cathedras vendentium columbas subuertit.

16 Nec sinebat vt quisquam deportaret [f] vas per templum.

17 Et docebat dicens eis, Nónne scriptum est ‖ Domum meam, domum precationis [g] vocatum iri

Iohan.11.14.
b Benè sit ei qui ad nos venit diuinitus, seu à Deo missus. Hæc autẽ omnia respiciunt promissiones de venturo Messia, quarum quodnã esse ipsius regnũ non intelligerẽt.
c Fælix ac prosperum.
Mat.21.20.
luc.19.45.
d Tempus vespertinum.
Mat.21.19.
2 Exemplum vltionis quę hypocritas manet.
3 Christus re ipsa ostendit se verè esse Regẽ illum ac Pontificem, ac proinde tẽpli diuini cultus vindicẽ.
e Hic manifestè appareat Hebraismus, nam aliquin nemo dicatur ficui respondere.
Esa.56.7.
f Id est, Instrumentũ vllũ profanũ videlicet, cuiusmodi plurima habebant isti, quibus atrium templi cœperat esse pro foro.
g Palàm erit & habebitur, Hebr.

ab omnibus Gentibus? ‖ vos autem eam fecistis spelunca latronum.

18 Et *hoc* audierunt Scribæ & primarij sacerdotes, & quærebant quomodo eum perderent. timebant enim eum, quia tota turba percellebatur super doctrina ipsius.

19 Quum verò vespera aduenisset, egressus est Iesus extra vrbem.

20 4 ‖ Et manè [h] adambulantes ficui viderunt eam exaruisse radicitùs.

21 Tunc recordatus Petrus dixit ei, Rabbi, ecce, ficus illa cui imprecatus es, exaruit.

22 Et respondens Iesus dixit eis, Habete [i] fidem Dei.

23 Amen enim dico vobis, quicunque dixerit monti huic, tollitor & proijcitor in mare: nec hæsitauerit in corde suo, sed crediderit futura quæ dicit, erit ei quicquid dixerit.

24 ‖ Propterea dico vobis, quæcunq; precantes petitis, credite [k] vos accepturos: & erunt vobis.

25 ‖ Et quum [l] adstiteritis precantes, remittite si quid habetis aduersus aliquem: vt & Pater ille vester qui in cœlis *est*, remittat vobis offensas vestras.

26 Nam si vos non remiseritis, nec Pater ille vester qui in cœlis *est*, remittet offensas vestras.

27 ‖ 5 Tunc veniunt rursus Hierosolyma; & quum ipse ambularet in templo, veniunt ad eum [m] primarij Sacerdotes, & Scribæ & seniores:

28 Et dicunt ei, Qua authoritate ista facis? & quis tibi dedit authoritatem istam vt hæc facias?

29 Iesus autem respondens dixit eis, Interrogabo vos & ego rem quandam. Respondete igitur mihi, & dicam vobis qua authoritate hæc faciam.

30 Baptisma Iohannis è cœlo erat, an ex hominibus? respondete mihi.

31 Ratiocinabantur autem apud se dicentes, Si

Iere 7.11.

4 Fidei vis lõgè maxima: cohæret autem cum fide charitas. *Mat.21.9.*

5 Ordinarię successionis obtẽtu iampridem oppugnatum Euangelium.

h Iuxta ipsam ficum iter facientes, erat enim in via vt dicit mat.

i Fides Dei, est quæ Deo habetur quaque creditur Deum certo præstiturum quod ipse promisit. Mat 7.7. luc.11.9.

Mat.6.14.

k Adverb.quod accipitis, tempus autem præsens quasi rẽ exhibet. Mat.21.14. luc.20.1.

l i. Cùm apparueritis coræ altari preces vestras fundentes.

m Huic apparet magni Synedrij nomine, quod ex illis tribus ordinibus constabat, sacerdotibus, nimirũ legisperitis & ijs qui ex populo legebantur, senioribus, interpellatum fuisse.

dixerimus, E cœlo: dicet, Quare ergo non credidistis ei?

6 Merces malæ conſcientiæ timere eos quibus timori eſſe licuit.

32 [6] Sed ſi dicamus, Ex hominibus: timemus populum. omnes enim ſentiebant de Iohanne, eum verè Prophetam fuiſſe.

33 Tunc reſpondentes dicunt Ieſu, Neſcimus. Et Ieſus reſpondens dicit eis, Nec ego dicam vobis qua authoritate hæc faciam.

CAP. XII.

1 De vinea. 10 Chriſtus lapis reprobatus à Iudæis 12 De tributo dando Cæſari. 18 Sadducæi negantes reſurrectionem. 21 Primum mandatum. 31 Dilectio Dei & proximi præponitur ſacrificijs. 36 Chriſtus filius Dauidis. 38 Cauendum à Scribis & Phariſæis. 42 Vidua paupercula.

CAP. XII. *Mat.* 21 33. *luc.* 20. 9. *eſa.* 5. 1. *icrem.* 2. 21.

1 Dei vocatio nec locis nec perſonis nec tẽporibus certis eſt ſine exceptione adſtricta.

a Parabola apud Euangeliſtas nõ tantùm collationem aut comparationẽ, ſed etiã ænigmata & allegorias ſignificat.

b Tempore quo colligi fructus ſolent.

1 ET [1] cœpit eis per [2] parabolas dicere, Vineam plantauit quidam, & circumpoſuit ſepem, & fodit lacum, & ædificauit turrim, & elocauit eam agricolis: ac peregrè profectus eſt.

2 Miſitque ſeruum ad agricolas *ſuo* [b] tempore, vt ab agricolis acciperet ex fructu vineæ.

3 Illi verò captum eum cęciderunt, ac remiſerunt inanem,

4 Et rurſum miſit ad eos alium ſeruum, & illi huic quoque lapidato, caput comminuerunt, & remiſerunt dedecoratum.

5 Et rurſum alium miſit, & illum trucidarunt: multoſque alios, hos quidem cædentes, illos verò trucidantes.

6 Quum ergò vnum adhuc haberet filium ſuum dilectum, miſit etiam illum vltimum ad eos, dicens, Reuerebuntur filium meum.

7 Illi verò agricolæ dixerunt inter ſe, Iſte eſt hæres: venite, trucidemus eum, & noſtra erit hæreditas.

8 Et captum eum trucidarunt, & eiecerunt extra vineam.

9 Quid

9 Quid ergò faciet dominus vineæ? Veniet,& perdet illos agricolas,& dabit vineam alijs.

10 Ne hanc quidem Scripturam legistis? || Quẽ lapidem reprobauerunt ædificantes, is factus est caput anguli:

11 A Domino factum est [c] istud, & est mirabile in oculis nostris?

12 [d] Studebant igitur eum prehendere: sed timuerunt turbam. norant enim eũ aduersus ipsos illam parabolam dixisse: itaque omisso eo abierunt.

13 || [2] Et miserunt ad eum quosdam è Pharisæis & Herodianis, vt eum [e] irretirẽt captum [f] sermone.

14 Illi verò, quum venissent, dicunt ei, Præceptor, scimus te veracem esse, neque curare quenquam. non enim respicis ad [g] personam hominum, sed in veritate [h] viam Dei doces: Licet cẽsum Cæsari dare, an non: [i] demus, an non demus?

15 Ipse verò, quum sciret eorum hypocrisin, dixit eis, Quid me tentatis? proferte mihi denariũ, vt videam.

16 Illi verò protulerunt. Tunc dicit eis, Cuius est imago ista & inscriptio? Illi verò dixerunt ei, Cæsaris.

17 Et respondens Iesus dixit eis, || Reddite quæ *sunt* Cæsaris, Cæsari: & quæ Dei *sunt*, Deo. Et admirati sunt super eo.

18 || [3] Tunc veniunt ad eum Sadducæi, qui dicunt non esse resurrectionem: & interrogarunt eum, dicentes,

19 Præceptor, || Moses scripsit nobis vt si cuius frater mortuus sit, ac reliquerit vxorem, [k] & filios

2 Euangelium magistratus imperiũ cum Dei cultu coniungit, *Psal.* 118. 22. *esa.* 28. 18. *mat.* 21. 42. *act.* 4. 11. *rom.* 9. 33. 1. *pet.* 2. 8.

Mat. 22. 15. *luc.* 20. 20.

3 Carnis resurrectio aduersus Sadducæorum inscitiam & malitiam asseritur.

c Id est, Resistæ vide Mat 21. 42

d Affectabant & mirificè cupiebant.

e Verbo à venationibus sumpto vtitur Euangelista.

Rom. 13. 7.

f Suo, vel Christi. Potest enim hoc vel ad eorũ orationem qui Christo insidiabantur, ad Christi responsionem, qua illi sperabãt fore vt laqueos inducerct, vel ad vtrosque referri.

Mat. 22. 25. *luc.* 22. 27.

g Non ita ex externis iudicas, vt ea tenebras offundant veritati. h Qua ad Deum peruenitur, id est sancti mores & cum lege Dei consentientes. i Iterata interrogatio captiosa. k Vide Mat. 24. *Cæterum, nota seminis nomine posteritatem in genere quidem significari: sed in hoc versu, propterea quòd in Hebræa, nominis non seminis fiat mentio, masculam tantum prolem designari.*

non reliquerit, accipiat ipsius frater vxorem eius & excitet semen fratri suo,

20 Septem ergò fratres fuerunt: ac primus accepit vxorem,& moriens non reliquit semen.

21 Et secundus accepit eam, & mortuus est, & ne ipse quidem reliquit semen: & tertius itidem.

22 Et acceperunt eam septem illi neq; reliquerunt semen: vltima omnium mortua est & mulier.

23 In resurrectione ergò, postquam resurrexerint,cuius eorum erit vxor?nam septem habuerunt eam vxorem.

l Interrogatio, vim habens affirmationis.

24 Tunc respondens Iesus dixit eis, [l] Nónne propterea erratis quod nescitis Scripturas,neque potentiam Dei?

25 Postquam enim à mortuis resurrexerint,neque vxores ducunt,neque nuptum dantur:sed sunt vt Angeli qui in cœlis *sunt*.

Exod 3.6. mat.2.32.

26 De mortuis verò, quòd suscitandi sint, non legistis in libro Mosis quomodo in rubo loquutus sit ei Deus, dicens, ‖ Ego *sum* Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Iacob?

27 Non est Deus mortuorum,sed Deus viuentium: vos ergò multum erratis.

Mat.22.35.

28 ‖[4] Et quum accessisset quidam è Scribis qui audierat eos disceptantes, & sciebat eum bene illis respondisse, interrogauit eum quod esset primum omnium mandatum.

4 Sacrificia siue externi cultus nunquam placuerunt Deo, nisi præeuntibus necessarijs officijs.

Deut.6.4. Leuit.19.18. mat.22.39 gal.5 14.iac.2.8.

29 [m] Iesus autem respondit ei, Primum omnium mandatorum *est*, ‖ Audi Israël,Dominus Deus noster,Dominus vnus est:

30 Diliges igitur Dominum Deum tuum ex toto corde tuo,& ex tota anima tua,& ex tota [n] cogitatione tua, & ex totis viribus tuis. hoc *est* primũ mandatum.

m Primarium ac præcipuum.

n Vide Mat.22.37.

31 Et secundum *illi* simile, hoc *est*, ‖ Diliges proximum

proximum tuum vt teipsum. maius istis aliud mandatum non est.

32 Tunc dixit ei Scriba ille, Bene, præceptor, in veritate dixisti. nam vnus est Deus, nec alius est præter eum:

33 Et diligere eum ex toto corde, & ex tota intelligentia, & ex tota anima, & ex totis viribus, ac diligere proximum vt seipsum, plus est quàm omnia [o] holocautomata & sacrificia.

34 Tunc Iesus quum vidisset eum cordatè respondisse, dixit ei, Non longè es à regno Dei. Et nemo amplius audebat eum interrogare.

35 ‖[5] Et respondens Iesus dicebat, docens in templo, Quomodo dicunt Scribæ Christum esse filium Dauid?

36 Nam ipse Dauid dixit [p] per Spiritum sanctum, ‖ Dixit Dominus Domino meo, Sede ad dextram meam, vsquedum posuero inimicos tuos scabellum pedum tuorum.

37 Ipse ergò Dauid dicit eum Dominum: vnde igitur filius eius est? Et multa turba audiebat eum libenter.

38 ‖[6] *Ipse* autem dicebat eis [q] in doctrina sua, Cauete à Scribis, qui [r] volunt [s] stolati ambulare, & *amant* salutationes in foris.

39 Primosq; consessus in conuentibus, & primos accubitus in cœnis.

40 ‖Qui deuorant domos viduarum, & [t] in speciem vtuntur longis precibus: [u] isti auferent grauius iudicium.

5 Christus ex ipso Dauide, vnde ortus erat secundum carnem, deitatem suam probat.

6 Non temerè pastorũ mores pro exemplo sunt sequendi. *Mat.* 22.42. *luc.* 20.41.

o Sacrificiorum genus qui tota victima adolebatur. Ὁλοκαυτώματα *autem appellant ea sacrificia in quibus pars aliqua sacerdotibus & conuiuæ decidebatur, vt annotat Hieron. in Esa.* 56. *comprehendunt autem illa sacrifi ia duo genera vniuersum illum ceremonialem cultũ, in quo nonnulli hypocritæ summam pietatis collocabant. Psal.* 111.1.

Mat. 23.6. *luc.* 11 43 & 20.45. *Mat.* 23.14. *luc.* 20.47.

p Ad verbum, in Spiritu sancto est in hoc dicendi genere energia, quo significatur non tam Dauidem loquutum fuisse, quàm Spiritum sanctum, qui quodammodo Dauidem ipsum possiderit. q Inter docendum. r Idest, Amant, vt Mat. 23.4. *summo studio contendunt. s Stola amictus est mulierbris ad talos demissus: sumitur autem in genere pro vestimento ad ornatum compesito. hoc tamen loco videtur significari exterior illa vestis fimbriata, cuius fit mentio Deut.* 22.12. *t Vide Mat.* 14. *u In istos feretur sententia grauior.*

Luc.21.1.
7 Officia ſecundum Deum præſtita, non expetitio externo, ſed ex cordis affectu æſtimantur.

41 ‖ Et quũ ſediſſet Ieſus ex aduerſo gazophylacij, ſpectabat quomodo turba mitteret æs in gazophylacium. multi igitur diuites mittebãt multa.

42 Et quum veniſſet quędam vidua pauper, miſit minuta ære duo, quod eſt quadrans.

43 Tunc *ille* quum aduocaſſet diſcipulos ſuos, dixit eis, Amen dico vobis, vidua hæc pauper, plus miſit quàm omnes qui miſerunt pecuniam in gazophylacium.

44 Nam omnes ex eo quod ipſis redundat miſerunt: hæc verò è penuria ſua miſit omnia quę habebat, totum *inquam*, victum ſuum.

x Pecuniam ex quocunque metallo, more ſcilicet Romanorum apud quos initio fuit æs ſignatũ.

y Gazophylacium arca erat in quam pecuniæ & voluntariæ oblationes conijciebantur in vſum templi Domini. 2. Reg. 12. 10.

CAP. XIII.

1 *De deſtructione vrbis Ieroſolymæ.* 9 *Perſecutiones propter Euangelium.* 10 *Euangelium prædicandum omnibus gentibus.* 26 *De aduentu Chriſti ad iudicium.* 33 *Vigilandum & orandum.*

CAP. XIII.
Mat.24.1.
luc.21.5.
1 Prædicitur templi, vrbis, atque adeò totius gentis excidiũ, & Eccleſiæ iactatio: additur tamen conſolatio multiplex: & tandem futura mundi conſummatio deſcribitur,

1 QVum ‖ autem egrederetur è templo, dixit ei quidam è diſcipulis eius, Præceptor, vide quales lapides, & qualia *iſta ſint* ædificia.

2 Tunc Ieſus reſpondens dixit ei, Vides iſta magna ædificia? ‖ non relinquetur lapis ſuper lapidem qui non deſtruatur.

3 Et quum ſederet in monte Olearum ex aduerſo templi, interrogarunt eum priuatim Petrus & Iacobus, & Iohannes, & Andreas.

4 Dic nobis quando hæc erunt, & quod ſignum *erit* quando futurum eſt vt omnia hæc finem accipiant.

5 Ieſus autem eis reſpondens cœpit dicere, ‖ Videte ne quis vos ſeducat.

6 Multi enim venient ſub nomine meo, dicentes, Ego ſum *Chriſtus*: multoſq; ſeducent.

7 Quum autem audieritis bella & rumores bellorum,

Luc.19.44.
Epheſ.5.6.
2.theſ.2.3.
a Qui nomen meum mutuabuntur.

bellorum, ne turbamini: oportet enim *ista* fieri, at nondum *erit* finis.

8 Surget enim gens in gentem: & regnum in regnum: eruntq; terræ motus singulis locis, & erunt fames ac turbæ.

9 Principia erunt dolorum partus ista. sed cauete vos vobis ipsis: tradent enim vos in consessus & synagogis: cędemini, & coràm prędidibus ac Regibus sistemini mea causa, *vt hoc sit* [b] testimonio aduersus eos.

10 Et apud omnes gẽtes oportet primùm prędicari Euangelium.

11 ||Quum autem vos traditos duxerint, ne [c] antè soliciti estote quid dicturi sitis, [d] neque meditamini: sed quicquid datum fuerit vobis illo momẽto, id loquimini, non enim estis vos qui loquimini, sed Spiritus sanctus.

12 Tradet autem frater fratrem ad mortem, & pater filium: & insurgent liberi aduersus parentes, & eos curabunt morte mulctandos.

13 Et eritis exosi omnibus [e] propter nomen meum: sed qui perseuerauerit ad finem vsque, is seruabitur.

14 ||Quum autem videritis abominationem illam vastatricem, quæ dicta est à|| Daniele Propheta [f] positam vbi non oportet, (qui legit, animaduertat) tunc qui *fuerint* in Iudæa, fugiant in montes:

15 Qui verò *fuerit* supra domum, ne descendat domum, nec ingrediatur vt quicquam sumat è domo sua.

16 Et qui fuerit in agro, ne reuertatur retrò vt sumat pallium suum.

17 Vę autem ventrem ferentibus & lactantibus per illos dies.

18 Orate verò ne fiat fuga vestra hyeme.

19 ‖ Erunt enim dies illi *talis* oppressio qualis

b Vt vobis auditis, tantò magis cõuincantur, nec possint ignorantiam prætexere. Mat. 10. 19. luc. 12. 11 & 21. 14.

c Nõ prohibetur cogitatio, sed anxia illa solicitudo, quæ à diffidẽtia proficiscitur vide Mat. 6. 27.

d Artificiosa illâ dicendi ratione, quid dicturi sitis.

e Propter me, cuius doctrinam annuntiabitis. Mat. 24. 15. luc. 21. 20. Dan. 9. 25.

f Quum profanæ gentes ciuitatem Dei, ipsumq; templum non modò contaminabunt suo ingressu sed etiam funditus euertent.

g Hcb. cuius magna est emphasis, ita enim significatur fore, vt toto illo tempore calamitas calamitatem excipiat perinde ac si tempus ipsum, ipsa esset miseria: sic Amos 5. 20. dicit diem Domini fore tenebras, non lucem.

non fuit à principio rerum conditarum, quas condidit Deus vsque ad hoc tempus, nec erit.

20 Et nisi Dominus contraxisset dies illos, omnis caro periret: sed propter electos quos elegit, contraxit dies illos.

Matth.24.25. luc.21.8. 21 ‖Ac tum si quis vobis dixerit, Ecce hîc Christus, vel, Ecce illic: ne credite,

22 Surgent enim pseudochristi & pseudoprophetæ: & edent signa ac miracula ad seducendum si fieri possit, etiam electos.

23 Vos autem cauete. Ecce, prædixi vobis omnia.

Ezech.32.7. esa.13.10. ioel.2. 10.13.& 3.15. 24 ‖ Cęterùm per illos dies, post oppressionem illam sol obscurabitur, nec dabit luna splendorem suum.

25 Et stellæ cœli excident, & potestates quæ in cœlis *sunt* concutientur.

26 Et tunc videbunt Filium hominis veniętem in nubibus cum potentia multa & gloria.

27 *Ipse* verò tunc mittet Angelos suos, & suos electos coget à quatuor ventis, ab extremo terræ vsque ad extremum cœli.

28 A ficu verò discite parabolam, Quum ramus eius iam tener fit, & germinat folia, nostis propè esse æstatem.

29 Ita & vos, quum hæc videritis fieri, agnoscite propè esse & ad fores *regnum* Dei.

30 Amen dico vobis, nequaquam præterierit hæc ætas vsquedum facta sint hæc omnia.

31 Cœlum & terra præteribunt, sermones autem mei nequaquam præteribunt.

32 [2] Sed de die illo ac [h] hora nemo scit, ne Angeli quidem qui in cœlo sunt: nec ipse filius, sed *solus* Pater.

33 ‖ Cauete, vigilate & orate: nescitis enim quando tempus illud sit futurum.

2 Non est curiosè vltimus ille dies inquirendus, quem solus Pater nouit: sed cauendum potiùs ne nos imparatos opprimat. *Matth.* 24.13.

h De illo puncto temporis.

34 Nam

34 *Nam filius hominis ita est* vt quispiam qui peregrè abiens relicta domo sua, dataque seruis suis potestate, ac suo cuique opere [i] ianitori mandauit vt vigilaret.

35 Vigilate igitur (nescitis enim quando dominus domus veniet, vespere, an media nocte, an in gallicinio, an manè)

36 Ne quum repentè veniet inueniat vos dormientes.

37 Quæ autem dico vobis, omnibus dico, vigilate.

i Atriensēs seruos, & ianitorem in tanta seruorū multitudine inprimis habere cōsueuerant veteres.

CAP. XIIII.

1 Consilium Sacerdotum contra Christum. 3 Mulier vngens caput Christi vnguento. 12 Paschæ præparatio. 22 Institutio Cœnæ. 41 Christi captiuitas. 43 Iudas osculo prodit Christum. 53 Christus coram Caiapha. 66 Petri negatio.

CAP. XIIII. *Mat. 26. 1. luc. 22. 1.*

1 Dei voluntate contra hominū consiliū accidit, vt Christus captus die Paschæ solenni immolaretur, vt figurę respōderet veritas ex omni parte.

2 Temeraria iudicia corā Deo irrita.

1 ERat ‖ [1] autem Pascha & azyma duobus pòst diebus: & quærebant primarij Sacerdotes & Scribæ, quomodo eum dolo prehensum trucidarent.

2 Dicebant autem, Non [a] diebus illis festis, ne tumultus sit populi.

3 Quum autem *Iesus* esset Bethaniæ, in domo Simonis Leprosi, accumbente eo venerat mulier habens alabastrum vnguenti nardi liquidæ multi pretij: & cōfracto alabastro, effuderat ei in caput.

4 [2] Quidam autem indignabantur apud sese, & dicebant, Quorsum profusio ista vnguenti facta est?

5 Nam poterat hoc vendi ampliùs quàm [b] trecentis denarijs, & dari pauperibus. Et fremebant in eam.

6 Iesus autem ait, Omitte eam: quid ei molestiam exhibetis? bonum opus operata est erga me.

a Vide Mat. 16. 5. 2

b Quinquaginta tribus libris Frācicis, cum dimidia, si Budæi supputationem sequamur, vel quinque anglicanis cum tribus quadrantibus.

7 [3] Semper enim pauperes habebitis vobiscū, & quandocūque volueritis, poteſtis eis benefacere: me verò non ſemper habebitis.

8 [4] Hæc quod potuit fecit: [c] occupauit enim vngere meum corpus ad ſepulturam.

9 Amen dico vobis, vbicunque prædicatum fuerit Euangelium hoc in toto mundo, etiam id quod iſta fecit dicetur in memoriam ipſius.

10 ‖ [5] Tunc Iudas Iſcariotes, vnus ex duodecim venit ad primarios ſacerdotes vt eū ipſis proderet

11 Illi verò *eo* audito gauiſi ſunt: & polliciti ſunt ſe pecuniam ei daturos. Quærebat igitur quomodo opportunè eum proderet,

12 ‖ [6] Ac primo die Azymorum, [d] quando [e] paſcha [f] mactabatur dicunt ei diſcipuli ipſius, Vbi vis vt profecti paremus vt edas paſcha?

13 Tūc mittit duos è diſcipulis ſuis, & dicit eis: Abite in vrbem: & occurret vobis quidam portans amphoram aquæ: ſequimini eum.

14 Et quocunq; introierit, dicite patrifamiliās, Præceptor dicit, Vbi eſt diuerſorium vbi paſcha cū diſcipulis meis edam?

15 Tunc ipſe vobis indicabit [g] cœnaculum magnum ſtratum, paratum: illic parate nobis *Paſcha*.

16 Abierunt igitur diſcipuli eius, veneruntque in ciuitatem, & inuenerūt *omnia* prout dixerat eis: & parauerunt paſcha.

17 Et quum ſerum *diei* eſſet, venit cū duodecim

18 ‖ [7] Quumque accubuiſſent, & ederent, ait

3 Chriſtus ſemel atq; iterum in ſe vngi ſuſtinuit certam ob causā: vult autē in pauperibus quotidiè vngi.

4 Occulto ſpiritus inſtinctu mulier Chriſtū vngēs, proximā eius mortē ac ſepulturam omnibus ponit ob oculos.

Mat. 26. 14. *luc.* 22. 4.

5 Auaritia zelo charitatis tecta, prodendi ac crucifigendi Chriſti occaſio.

Mat. 26. 17. *luc.* 22. h.

6 Chriſtus factus ſub Lege pro nobis, paſcha celebrat ex Legis præſcripto: & ſimul edito miraculo declarat ſe ſe mox in carne paſſurū, nihilominus Deū eſſe.

Mat. 26. 20. *luc.* 22. 14. *ioh.* 13. 21

7 Abrogatur typus legalis mox reipſa implendus, & in eius locum ſubſtituuntur *Antitypa* noui fœderis, ad conſummationem vſque mundi duratura.

c i. anteuertit vnctionem corporis mei ad ſepulturam. *d* Quo die, nimirum ad veſperam quæ initium erat decimiquinti. Vide Mat. 26. 17. *e* Metonymia, ſacramentis familiaris, i. agnum illum paſchalem, cuius mactatio certis ritibus in feſto paſchæ fiebat. *f* Mactare ſolebant. *g* Græca vox ſignificat contignationem ædium ſuperiorem, cuicunque vſui deſtinatam: quia verò ſolebant in ea parte domus cænare, cœnaculum vocarunt.

Ieſus

Iesus, Amen dico vobis, vnus ex vobis prodet me, qui edit mecum.

19 Ipsi verò cœperunt contristari, & ei dicere sigillatim, Num ego? Et alius, Num ego?

20 Ipse autem respondens dixit eis, Vnus ex duodecim, [h] qui *manum* intingit mecum in catinum *me prodet.*

21 Filius quidem hominus abit, prout scriptum est de eo: sed væ homini illi per quem Filius hominis proditur: bonum erat [i] homini illi si natus non fuisset.

22 Et [k] edentibus ipsis, quum accepisset Iesus panem, & benedixisset, fregit: deditque eis, & ait, Accipite, edite: hoc est corpus meum.

23 Et accepto poculo, quum gratias egisset, dedit eis: & biberunt ex eo omnes.

24 Et dixit eis, Hoc est sanguis meus Noui illius testamenti, qui pro multis effunditur.

25 Amen dico vobis, non bibam ampliùs ex fructu vitis vsque ad diem illum quum ipsum bibam nouum in regno Dei.

26 Et quum hymnum cecinissent, exierunt in montem Olearum.

27 [8] || Tunc dicit eis Iesus, Omnes offendemini in me nocte ista, nam scriptum est, [3] Percutiam pastorem, & dispergentur oues.

28 || Sed postquam surrexero, præibo vobis in Galilæam.

29 [8] Petrus autem dixit ei, Etiamsi omnes offendantur, at non ego.

30 Tunc dicit ei Iesus, Amen dico tibi, hodie nocte ista, priusquam bis gallus vocem miserit, ter abnegabis me.

31 At ille [l] multò magis dicebat. Si me oportuerit commori tibi, haudquaquam te abnegabo. Itidem autem etiam omnes dicebant.

Mat.26.26. 1.cor.11.24.

Mat,26.23.

8 Christus prædicit se mox à suis deserendũ eos minimè tamen deserturũ.

Joh.16.32.

Zach.13.7.

Infrà.16 7.

9 Humanæ temeritatis & imbecillitatis tristissimum in præstantissimo homine exemplũ proponitur.

h Qui mecum vesci consueuit. Non enim expressit, quid tum aperet Iudas, sed his verbis indicauit ad quam familiaritatem admissus esset, qui ex eadem patella peteret intinctum

i Vide Mat.26. 24.

k Vide Mat.

l Illa eonduplicatio vehementẽ Petri asseuerationem magis exprimit.

*Mat.*26.30. *luc.*22.19.

32 ‖ [10] Veniunt igitur in locum cuius nomen eſt Gethſemane, Tunc dicit diſcipulis ſuis, Sedete hîc vſquedum precatus fuero.

33 Et aſſumit Petrũ & Iacobum & Iohannem ſecum: cœpitque expaueſcere & grauiſſimè angi.

34 Et dixit eis, Vndiquaque triſtis eſt anima mea vſque ad mortem: manete hîc, & vigilate.

35 Progreſſuſq; paululum, procidit in terrã, & orauit, vt ſi poſſibile eſſet, abiret ab ipſo hora illa.

36 Dixitq; [m] Abba pater omnia poſſibilia ſunt tibi: transfer à me iſtud poculum, verum non quid ego velim, ſed quid tu.

37 [11] Tunc venit & inuenit eos dormientes: dicitq; Petro, Simon, dormis? non potuiſti vnam horam vigilare?

38 Vigilate & precamini, ne introeatis in tentationem: ſpiritus quidem promptus *eſt*, ſed caro infirma.

39 Et quum rurſus abijſſet, precatus eſt, & eundem ſermonem dixit.

40 Et reuerſus inuenit eos rurſum dormientes (erant enim oculi eorum grauati) neque ſciebant quid ei reſponderent.

41 Et venit tertiò dicitq; eis, Dormite quod ſupereſt, & requieſcite: ſufficit, venit hora: ecce, traditur Filius hominis in manus peccatorum.

42 Surgite, eamus: ecce, qui prodit me, appropinquauit.

43 ‖ [12] Et ſtatim, adhuc eo loquente, adeſt Iudas, qui erat vnus è duodecim: & cum eo turba multa cum gladijs & fuſtibus, à primarijs Sacerdotibus & Scribis & Senioribus.

44 Dederat autem eis iſte qui eum prodebat

10 Chriſtus in carne pro nobis aſſumpta, horrificos illos maledictionis Dei terrores ſubiens calicem ex Patris manu accipit, quem mox ipſe iuſtus pro iniuſtis exhauriat.

11 Horrendum humanæ ſocordiæ exemplum in ipſis à Chriſto electis diſcipulis *Mat.* 26.47. *luc.* 22 47. *ioh.* 18.3.

12 Sicut homines Deum conditorem ſuũ deſertũ ac proditũ ſcientes & volentes ſua laude ſpoliarunt: ita Chriſtus volens pro iniuſtis ſatisfacturus, à ſuis deſertus, proditione familiaris ſui capitur tanquã latro, vt pœna peccato reſpõdeat, & nos verè proditores deſertores ac ſacrilegi ex diabo li laqueo eximamur.

m *Fuit hæc conduplicatio recepta eo tempore cùm idiomata permiſcerentur: Abba autem Syriacum eſt, alterum græcum, vt poſterius additum videri poſſit peregrini declarandi cauſa.*

commune

cõmune inter ipsos signũ,dicẽs,Quemcunq; oscu-
latus fuero,is est:prehẽdite eum,& abducite n tuto.
45 Quum igitur veniſſet,ſtatim accedit ad eũ.
dicitque ei,Rabbi,Rabbi:ac deoſculatus eſt eum.
46 Illi verò manibus in eum iniectis, cœperunt
eum.
47 o Quidam autem adſtantium, exerto gladio
percuſſit ſeruum Pontificis maximi,& abſtulit eius
auriculam.
48 Et reſpondens Ieſus dixit eis, Vt aduerſus
latronem exiſtis cum gladijs & fuſtibus,ad cõpre-
hendendum me?
49 Quotidie eram apud vos in templo docens,
nec prehendiſtis me . Sed *oportet* vt impleantur
Scripturæ.
50 Tunc relicto eo p omnes fugerunt.
51 13 Quidam autem iuuenis ſequebatur eum,
amictus q ſindone ſuper nudum *corpus*: & prehen-
derunt eum iuuenes.
52 Ipſe verò derelicta ſindone, nudus effugit
ab illis.
53 ‖Tunc abduxerunt Ieſum ad Ponficem ma-
ximum:& conuenerunt cum eo r omnes primarij
ſacerdotes & Seniores & Scribæ.
54 Petrus autem procul ſecutus eſt eum intro
vſque in aulam Pontificis maximi: & erat conſi-
dens cum miniſtris,& calefaciens *ſeſe* ad ignem.
55 ‖14 Primarij autem Sacerdotes & totus cõ-
ceſſus quærebant teſtimonium aduerſus Ieſum vt
eum morte mulctarent:nec inueniebant.
56 Nam multi falſum teſtimoniũ dicebant ad-
uerſus eum:ſed non erant s paria corũ teſtimonia.

13 Omnia pie-
tatis prætextu
licent in Chri-
ſtum graſſanti-
bus.
14 Chriſtus a-
deò innocens,
vt ne falſis qui-
dem teſtibus
opprimi potue-
rit,tandẽ Deum
Patrẽ confeſſus
damnatur im-
pietatis coram
Pontifice,vt
nos qui Deum
abnegauimus,
verè impij corã
Deo abſoluа-
mur,

*n Ita diligen-
ter vt elabi non
poſſit.*
o Petrus.
*p Diſcipuli.
Mat.26.57.
luc.22.54.
ioh.18.24.*
*q Linteum quo
amictus ille, au-
dito nocturno tu-
multu,repẽte ac-
currerat, vt in-
telligatur tanta
licentia fuiſſe
graſſatos vt totã
vicinam commo-
uerint & adſtre-
pitum iſtius tu-
multus adoleſcẽ-
tem quempiã ſe-
minudum è lecto vt ſurgere excitarint,cui ne quidẽ perpecerunt.*
*r Coactum fuit
ſummũ conciliũ quum accuſaretur Chriſtus vt blaſphemus,& pſeu-
dopropheta: ter-
tium enim crimẽ læſæ maieſtatis, conflctum fuit à Sacerdotibus, vt Pilatum ad eum
damnandum adigerent. Mat.26.59.*
ſ Non congruebant.

57 Tunc quidam ſurrexerunt, & falſa teſtati ſunt aduerſus eum, dicentes,

58 Nos audiuimus eum dicentem, ‖ Ego deſtruam templum hoc quod eſt manibus factum, & triduo aliud abſque manibus factum ædificabo.

59 Sed ne ſic quidem par erat teſtimonium eorum.

60 Tum pontifex maximus quum aſſurrexiſſet in medium, interrogauit Ieſum, dicens, Non reſpõdes quicquam? quid *illud eſt quod* iſti aduerſum te teſtificantur?

61 Ipſe verò ſilibat, & nihil reſpondit, Rurſum pontifex maximus eum interrogauit, & dixit ei, Tú*ne* es ille Chriſtus Filius *Dei*[t] benedicti?

62 Ieſus autem dixit, Ego ſum, ‖ & videbitis Filium hominis ſedentem ad dextram potentiæ *Dei*, & venientem cum nubibus cæli.

63 Pontifex maximus verò, diruptis veſtibus ſuis, dixit, Quid adhuc nobis opus eſt teſtibus?

64 Audiſtis blaſphemiam: quid vobis videtur? Illi verò omnes contra eum iudicarunt, ipſum teneri mortis pœna.

65 [15] Et cœperunt quidam conſpuere in eum, & obtegere faciem eius, & colaphos ei infligere, & dicere ei, Vaticinare, [u] miniſtri verò bacillorum ictibus eum cædebant.

66 [16] ‖ Quum verò Petrus eſſet in aula inferiùs, venit quædam ex ancillis pontificis maximi.

67 Et viſo Petro qui *ſe* calefaciebat, intuita in eum, dixit, Et tu cum Nazareno Ieſu eras,

68 Ipſe verò negauit, dicens; Non noui, neque ſcio quid tu dicas. Et exiuit extrà in [x] veſtibulum: & gallus vocem miſit.

69 ‖ Tunc [y] ancilla quum rurſus vidiſſet eum, cœpit

Ioh.2.19.
15 Chriſtus omne cõtumeliarum genus noſtro nomine ſuſtinens, æternum decus in ſe crediturís acquirit.
Mat.24.30.
16 Triſte exẽplum tum humanæ imbecillitatis, tum diuinæ miſericordiæ, ſpiritũ pœnitentiæ & fidei ſuis electis donantis.
t Dei, qui omni laude dignus eſt.
u Apparitores enim bacillos geſtabant. Vnde eΡαβδοῦχοι vocãtur, act.16.35.
Mat.26.69.
luc.22.55.
ioh.18.25.
x In locum portæ proximum & aulæ, id eſt, cœti, oppoſitum qui tamen eſſet intra ædes ipſas.
Mat.27.71.
luc.22.56.
ioh.18.25.
y Ex diligenti Euangeliſtarum comparatione intelligitur Petrũ agnitum fuiſſe à multis ſuggerentibus ancillis imò apud Lucam, cùm agitur de ſecunda abnegatione, fit mentio ſerui & non ancillæ.

cæpit dicere ijs qui adstabant, Hic est *vnus* ex ipsis
70 Ipse verò rursum negauit. Et rursus paulò pòst qui adstabāt dixerunt Petro, Verè ex ipsis es: etenim Galilæus es,& loquutio tua similis est.
71 Ipse autem cœpit execrari & iurare, *dicens*, Non noui hominem istum quem dicitis.
72 ‖ Tunc secundò gallus vocem misit,& recordatus est Petrus verborum quæ dixerat ei Iesus,Priusquam gallus vocem bis miserit,ter me abnegabis.Et quum se [z] proripuisset,fleuit.

Mat.27.57. ioh 13.38

z Foras.sub.fuerat enim Pet intuitu Christi & galli clamore vèlut ex profundissimo somno expergefactus.

CAP. XV.

1 De his quæ Christo sub Pilato præside passus est. 11 Barabbas Christo præfertur. 15 Christus traditur à Pilato vt crucifigatur. 17 Spinis coronatur. 19 Conspuitur & irridetur. 21 Simon Cyrenæus portat crucem Christi. 27 Christus crucifigitur inter duos latrones. 29 Conuitijs afficitur. 37 Expirat. 43 Ioseph sepelit Christum.

1 S‖[a] Tatim autem diluculo,consilio inito, summi Sacerdotes cum Senioribus & Scribis, ac toto consessu,vinctum Iesum abduxerunt, [b] tradideruntque Pilato.
2 ‖ Tunc interrogauit eum Pilatus, Túne es ille rex Iudæorum? Ipse verò respondens, dixit ei, Tu dicis.
3 Et multùm accusabant eum primarij sacerdotes.
4 ‖ Pilatus antem rursus interrogauit eum,dicens,Non respondes quicquam? Ecce,quàm multa aduersus te testificantur.
5 Iesus autem nihil ampliùs respondit, adeò vt miraretur Pilatus.

CAP. XV.

Mat.27.1. luc,22.66.

1 Christus vinctus apud Iudicis terreni tribunal publicè non suorum (vt ex ipsius iudicis ore cōstitit) sed nostrorum omnium peccatorū reus ad crucem damnatur: vt nos nocentissimi à nostrorū peccatorum noxa liberari coram Dei ipsius solio, in publico ipsorum quoque Angelorum consessu absoluamur.

a Ad verb. ad ipsum mane. b Non licebat illo capitali supplicio aliquem afficere, nam capitalium criminum illis erepta fuerat cognitio, primum ab Herode Magno posteà à Romanis, anno 40. ante templi euersionem: ideo Pilato tradunt Iesum. Mat.27.12. luc.23.3 ioh.18.3.

6 Cæterùm diebus festis [c] dimittebat eis vnũ ex vinctis, quemcunque postulassent.

7 Erat verò quidam qui dicebatur Barabbas, vinctus cum seditionis socijs, qui cædem per seditionem fecerant.

8 Et vociferans turba cœpit petere *vt faceret* prout semper ipsis fecerat.

9 Pilatus autem respondit eis, dicens, Vultis dimittam vobis Regem illum Iudæorum?

10 (Nouerat enim eum per inuidiam traditũ fuisse à primarijs sacerdotibus.)

11 Primarij verò Sacerdotes concitarunt turbam vt potius Barabbam ipsis dimitteret,

12 Tunc Pilatus respondens, rursum dixit eis, Quid ergo vultis faciam isto quem dicitis Regem Iudæorum?

13 Ipsi verò rursum clamauerunt, Crucifige eum.

14 Pilatus autem dicebat eis, Nam quid mali fecit? Illi autem ampliùs clamauerunt, Crucifige eum.

15 Pilatus autem volens turbæ satisfacere, dimisit eis Barabbam, & Iesum flagellatum tradidit vt crucifigeretur.

16 *Milites verò abduxerunt eum intra aulam id est, prætorium, & conuocarũt totam cohortem.

17 [a] Et induerunt eum purpura, & circumposuerunt ei contextam coronam spineam.

18 Et cœperunt eum salutare, *dicentes*, Aue rex Iudæorum.

19 Et verberabant eius caput calamo, & inspuebant in eum, ac summissis genibus adorabant eum,

20 Quum autem illusissent ei, exuerunt eũ purpura, & induerunt eum vestimentis proprijs ipsius: eduxeruntque vt crucifigerent eum.

21 Præ-

[c] *Id est, Dimittere solebat, conatus præsidis, qui Christum innocentem liberare studebat, frustraneus fuit, quia vincebatur ab improbitate Iudaica, & ea constantia qua decuit, non agebat.*

* Notauit prius quid Dominus in palatio põtificis à ministris Iudæorum passus sit: iam quæ condemnatus, à ministris ethnici præsidis, id est, à gentibus substinere docet, postea quomodo ductus sit ad supplicium explicatur.

[a] Christus hominum peccata sublaturus, qui Dei ipsius solium vsurpare sunt conati, affectati regni dãnatus, sub falsa regni specie deridetur; vt nos contra verè futuri æterni reges, ex Dei ipsius manu coronã gloriæ accipiamus.

21 3 ‖[d] Præterea angariarunt prætereuntem quendam Simonem Cyrenæum (venientem ruſe, patrem Alexandri & Rufi) vt portaret crucem eius.

22 ‖[4] Duxeruntque eum in locum Golgotha, quod eſt, ſi interpreteris, Caluariæ locus.

23 Et dederunt ei bibendum myrrhatum vinum: ipſe verò non ſumpſit.

24 ‖[5] Quumque crucifixiſſent eum, partiti ſunt veſtimenta eius, iacta ſorte ſuper ea, quis quid tolleret.

25 Erat autem hora tertia, quando crucifixerunt eum.

26 Eratque inſcriptio criminis ipſius inſcripta *his verbis*, REX ILLE IVDAEORVM.

27 Crucifixerunt etiam cum eo duos latrones: vnum ad dextram, & alterum ad eius ſiniſtram.

28 Et impleta eſt Scriptura quæ dicit, ‖ Et cum [6] ſceleratis numeratus eſt.

29 Qui verò præteribant, conuitiabantur ei, mouentes capita ſua, ac dicentes, Vah, ‖ *Tu* qui deſtruis templum, & triduo ædificas.

30 Serua teipſum, & deſcende è cruce.

31 Similiter autem & primarij Sacerdotes illudentes dicebant alij ad alios cum Scribis, Alios ſeruauit, ſeipſum ſeruare non poteſt.

32 Chriſtus ille rex Iſraël deſcēdat nunc è cruce, vt videamus & credamus. Et qui crucifixi erant cum eo, probris afficiebant eum.

33 [6] Quum verò aduenisſet hora ſexta, tene-

Mat 7.23. *luc.* 23.26. *Mat.*27.33. *luc.*23.33. *ioh.*19.23. *Mat.*27.35. *luc.*23.33. *ioh.*19.23.

3 Impiorũ rabiei nullus modus interea verò vel ipſa Chriſti ſub crucis pondere laborantis imbecillitas arguit agnum ad ſacrificium duci. *Eſa.*53.12. *Ioh.*2.19.

4 Chriſtus extra terrenæ Ieruſalem ſepta educitur in locũ morticinijs pollutum, non in ſeſe quidem ſed in nobis contaminatiſſimus, propter impoſita ipſi noſtra peccata: vt nos ſanguine eius expiati in cœleſte ſacrariũ introducamur.

5 Chriſtus nudus in crucem attollitur, &

tanquam ſceleratorum ſceleratiſſimus, omnibus contumelijs afficitur, vt eius iuſtitia induti, & maledictione benedicti, & vna oblatione ſanctificati in cœlum vſque attollamur. 6 Ira Dei peccata noſtra in Filio ſponſore vindicantis tenebrarum horrore ſancitur.

d Vide Matth. Cæterùm notos & celebres in Eccleſia Dei iſtos fuiſſe oportet, quorum nuda nomina Marcus hic expoſuerit. *e Ad verbum, exlegibus, id eſt, legis prænaricatoribus.*

Psal.21.1. mat.27.47. Psal.69.22. Luc.8.2.

Cessare debēt vmbræ simulatque prodit corpus & veritas. Col.2.17. Itaq; semel oblato Christoin crucē pro mūdi totius peccatis, nobisque omnib⁹ cœlo, quod per sancta sanctorū significatur aperto & velum quod sancta illa sanct. à tabernaculo distinguebat, sindi & summus Sacerdos ab offerēdo abstinere debuit. Heb.9.24. Mat. 27.57. luc. 23.50 ioh.19.38

7 Christus cum Satana, cum peccatis, cum morte denique, horrenda illa

bræ factæ sunt super [f] totam regionem vsque ad horam nonam.

34 [7] Et hora nona clamauit Iesus voce magna, dicens,‖ Eloi, Eloi, lamma-sabachthani? quod est quis interpretetur, Deus mi, Deus mi, cur me deseruisti?

35 Et quidam adstantium quum audissent, dicebant, Ecce, Eliam vocat.

36 Cucurrit autem quidam,‖ & impleta spongia aceto, & circumposita calamo, dedit ei potum, dicens, Sinite: videamus an veniat Elias ad detrahendum eum.

37 Iesus autem emissa voce magna, expirauit.

38 Et* auleum templi fissum est in duas partes, à summo vsque ad imum.

39 Quum vidisset autem Centurio qui adstabat ipsi ex aduerso, eum ita emisso clamore expirasse, dixit ei, Verè, homo iste Filius erat Dei,

40 [8] Erant autem etiam mulieres procul spectantes: inter quas erat Maria Magdalene: & Maria Iacobi parui mater, & Salome:

41 Quæ, etiam quum esset in Galilæa,‖ sequutæ fuerant eum, & ministrauerant ei, aliæque multæ quæ simul cum eo ascenderant Hierosolyma.

42 ‖ Quum autē serum *diei* iam esset, (quoniam

maledictione Dei armatis, potenter luctans, corpore pendens in cruce, summis doloribus oppresso, animo in inferorum gurgitibus demerso, emergit tamen vociferans, & quamuis accepto à morte vulnere, ad tempus vita priuatus, summa & ima concutiens, velo templi fisso extortoque à suis carnificibus testimonio, victorem sese ac Dominum omnium mox declaratum iri, reliquis adhuc obstinatis & irridentibus hostibus denuntiat. 8 Christus magno cum virorum pudore qui Dominum deseruerant, testes etiam mulieres sibi delegit, vt quæ fuerant omnium istarum rerum spectatrices.

f Ad verb. terram, terræ autem nomine Hebræorum more Palæstinam intelligit, itaque amplificatur prodigij nouitas, quod in pleniluuio Paschatis, scilicet tempore, & sole reliquum orbem illustrante, atque adeò in ipso meridie, ille orbis angulus in quo tantùm facinus patraretur, in densissimis tenebris delituerit.

erat

erat paraſceue, hoc eſt, [g] ante ſabbathum.)

43 Veniens Ioſeph *ortus* ex Arimathæa, [h] honeſtus ſenator, qui & ipſe expectabat regnum Dei, [i] fidenti animo introijt ad Pilatum, & petijt corpus Ieſu.

44 Pilatus autem miratus eſt ſi iam mortuus eſſet, & aduocato Centurione, interrogauit eum an iamdudum mortuus fuiſſet.

45 Et *re* cognita ex Cẽturione, donauit corpus ipſi Ioſeph.

46 Is autem emit [k] ſindonẽ, & detractum eum inuoluit ſindone: depoſuitq; in monumento quod erat exciſum è petra: & aduoluit ſaxum ad oſtium monumenti.

47 Maria Magdalene verò & Maria Ioſe *mater*, ſpectabant vbi poneretur.

g Dies quæ ſabbathum antegreditur.

h Plenus authoritatis, ex concilio Sanhedrim, vel forſan qui adſcitus eſſet in concilium à Pilato: ſicut mos erat præſidibus prouinciarum aliquos interdum in conſilium adſciſcere, ad explicandas priuatorũ controuerſias.

i Si quis expendat quod periculum vltrò ſubierit Ioſeph, quàm fidenti fuerit animo intelliget. *k Linteum. Iohan. 19. 40.*

CAP. XVI.

1 De Chriſti reſurrectione. 9 Chriſtus apparet Mariæ Magdalenæ & aliis. 15 Mittit Apoſtolos ad prædicandum. 19 Aſcenſio Chriſti.

CAP. XVI. *Luc. 24. 1. ioh. 10. 1.*

1 ET ‖ exacto intercedente Sabbatho, Maria Magdalene, & Maria Iacobi *mater*, & Salome emerunt aromata, vt venientes vngerent eum.

2 Et valdè manè, primo die hebdomadis veniunt ad monumentum, exorto ſole.

3 Dicebantque inter ſeſe, Quis deuoluet nobis lapidem ab oſtio monumenti?

4 [a] Intuitæ verò, conſpiciunt lapidem eſſe deuolutum: nam erat magnus valdè,

5 [1] ‖ Ingreſſæ autem in [b] monumentum, viderunt iuuenem ſedentẽ ad dextram, amictum ſtola candida: & expauerunt.

6 Ipſe verò dixit eis, Ne expaueſcite: Ieſum illum quæritis Nazarenum qui fuit crucifixus: re-

1 Angeli reſurrectionis Domini teſtes.

a Cum ſepulchrum verſus conuertiſſent oculos. Mat. 28. 1. ioh. 20. 12.

b In ſpeluncam, in qua exciſum erat ſepulchrum. Cæterùm cùm Angelus dicit, Chriſtus nõ eſt hic, apertè negat corpus Chriſti, etiam à morte excitari, pluribus in locis eſſe.

surrexit, non est hîc. ecce locus vbi posuerant eum.

7 Sed abite, dicite discipulis eius & Petro, *ipsum* præire vobis in Galilæam: illic eum videbitis, ‖ prout dixit vobis.

8 Tunc abeuntes citò, fugerunt à monumento: tenebat enim eas tremor & stupor. neque cuiquam quicquam dicebant: timebant enim.

9 [2] Quum autem resurrexisset Iesus, manè, primo die hebdomadis ‖ apparuit primum Mariæ Magdalenæ, ‖ ex qua eiecerat septem dæmonia.

10 Illa profecta annuntiauit ijs qui cũ ipso fuerant, lugentibus ac flentibus.

11 Illi verò quum audissent eum viuere & conspectum fuisse ab ea, non crediderunt.

12 [3] Posteà autẽ ‖ duobus ex ipsis ambulantibus apparuit [c] alia forma quum rus proficiscerentur.

13 Et illi abierunt, & annuntiauerunt reliquis: *qui* ne illis quidem crediderunt.

14 ‖ [d] Postremò verò, vna sedentibus ipsis vndecim exhibuit sese, & exprobrauit incredulitatem eorum, & cordis duritiem quòd ijs qui ipsum conspexerant excitatum non credidissent.

15 [4] Et dixit eis, ‖ Profecti in mundum vniuersum, prædicate Euangelium [e] omni creaturæ.

16 Qui crediderit & baptizatus fuerit, seruabitur: ‖ qui verò non crediderit, condemnabitur.

17 Signa autem eos qui crediderint, hæc consequentur, ‖ Per nomen meum dæmonia eijcient: ‖ linguis loquentur [f] nouis.

18 Serpentes tollẽt: & si quid lethale biberint, nequaquam nocebit eis, ‖ ægrotis manus imponent, & bene habebunt.

19 ‖ [5] Do-

supr. 14.28. *mat.* 26.32.

2 Christus ipsæ Mariæ Magdalenæ apparet, discipulorum incredulitatem exprobrans. *Ioh.* 20.26. *Luc.* 8.2.

3 Christus duobus alijs discipulis apparet, & tandem etiã ipsis vndecim Apostolis. *Luc.* 24.13. *Luc.* 24.36. *Ioh.* 20.19.

4 Designantur Apostoli, definito ipsorũ munere, docendi videlicet quæ audierant, & sacramenta instituta administrandi: addita edendi miracula potestate. *Mat.* 28.19. *Ioh.* 12.48. *Act.* 16.18. *Act.* 2 4. & 10. 46. *Act.* 28.5. *Act.* 28.8.

c Luc. 24.13.

d Non respexit temporis seriem Euangelista, sed narrationis distributionem, quam facit triplicem: prima complectitur quomodo mulieribus apparuerit, secunda discipulis, tertia Apostolis, ideò dicit Postremò. e Nõ Iudæo, nec in Iudæa tantũ, sed omnibus hominibus & vbiq;, idq; omnes (scilicet) Apostoli. f Peregrinus, quas anteà non nossent, non autẽ quæ recens essent inuenta.

19 ‖ 5 Dominus igitur postquam loquutus fuisset eis: sursum receptus est in cœlum, & sedit ad dextram Dei.

20 Illi verò egressi prædicarunt vbique, ‖ Domino vnà operante, & sermonem confirmante per signa 8 subsequentia.

Luc.24.51. Heb.2.4.

5 Christus in terris suo munere defunctus, in cœlum' ascēdit, inde Ecclesiam suam, Apostolica doctrina varijs signis confirmata, ad fines vsque seculorū gubernaturus.

8 *Sub. doctrinam, itaque doctrina præire, miracula subsequi debent, cui nimirum confirmandæ ista adhibeantur: vt si falsa est doctrina, idem quoque de signis & prodigijs ipsis statuamus, quemadmodum monet Dominus, Deut.13.1.*

EVANGELIVM SECVNDVM LVCAM.

CAPVT. I.

¶ Præfatur Lucas 5 Zacharias & Elizabet. 15 Iohannes qualis futurus. 20 Zacharias incredulus, mutus efficitur 26 Angelus salutat Mariam, & annuntiat Christi natiuitatem. 39 Maria visitat Elizabet. 46 Canticum Mariæ. 68 Canticum Zachariæ nuncians Christum promissum venisse. 76 Iohannis officium.

CAP. I.

1 Lucas huius historiæ testes oculatos laudat

1 QVONIAM [1] multi [a] aggressi sunt [b] componere narrationem eorum rerum quarum [c] plena fide nobis facta est,

2 Prout [d] tradiderunt nobis qui à principio spectatores

a Adverb. in manus sumpserunt, (quasi dicat) idque non præstiterunt, vnde apparet eum ante Matth. & eum scripsisse: alioquî de ijs magis honorificè fuisset loquutus. b Id est, describere, vel ordinare. c Adver. plenè certiorati sumus, Plerophoria enim, est certissima animi persuasio. d Non fuit Lucas oculatus testis. itaque minimè is fuit cui cum Cleopa Dominus apparuit, nec à Paulo tantū, sed ab alijs etiā Apostolis edoctus fuit.

ipsi & ministri fuerunt sermonis.

3 Visum est etiam mihi, omnia [e] altè *repetita* penitus [f] consequuto [g] ordine *de eis* ad te scribere, [h] præstantissimè Theophile:

4 Vt [i] agnoscas earum rerum [k] veritatem quas auditione accepisti.

5 FVit [l] in diebus [m] Herodis illius regis Iudææ, Sacerdos quidam nomine Zacharias, [n] ex vice Abia: vxor verò ipsius *erat* ex filiabus Aaron, & nomen eius Elizabet.

6 Erant autem iusti ambo in [o] conspectu Dei, [p] incedentes in omnibus [q] mandatis & constitutionibus Domini [r] inculpatè.

7 Nec erat ipsis proles, eo quòd esset Elizabet sterilis, & ambo prouecti iam essent ætate.

8 Factum est autem quum is sacerdotio fungeretur in ordine vicis suæ ante Deum,

9 Secundum ritũ functionis sacerdotalis, sortitus est *munus* suffitus faciendi, postquam ingressus esset in [s] templum Domini.

10 Et tota multitudo populi foris precabatur tempore suffitus.

11 Visus autem est ei Angelus Domini, stans ad dextram altaris suffitus.

e Longè altius Lucas exorsus est Euangelium quàm alij.

f Ad verb. diligenti studio assectato, vt etiam perdidicerit & intellexerit.

g Id est, distinctè & distributè, vt ij solent qui adscribendam hystoriam aliquod iudicium adferunt quam laudè incerto tribuit Lucæ Ambrosius.

h Id est, potentissime: fuit ergò Theophilus vir primariæ nobilitatis aut præcipuo dignitatis loco.

i Maiorem de integro cognitionẽ habeas eorũ, quæ antea vtcunque cognoueras.

k Ad verb non labescentem firmitatem.

2 Iohannes, alter Elias, futurus Christi apparitor, ex stirpe Aaronis, vtroque celebri & inculpato parente, præter ordinem naturæ, adhibito duplici miraculo concipitur, vt homines tempestiuè ad audiendum eius præconium, secundũ Prophetarum prædictiones, excitentur.

Exod. 30 7. Leuit. 16. 17.

l Heb. id est, temporibus, quo exprimitur quàm breuis sit & caduca regum potestas.

m Herodis, scilicet magni.

n Ex classe: distributi enim fuerunt in classes posteri Aaronis 1. Paral. 24. 1.

o Vera iustitiæ nota, scilicet quæ Dei iudicio probatur.

p Id est, viuentes, Hebr. est enim vita nostra instar viæ in qua nobis pergendum quousq; ad metam peruenerimus.

q In morali & ceremoniali lege.

r Quos nemo iure culpare potuisset Hoc autem loco describuntur fructus, non autem causa iustificationis, quæ fides est, eaq; sola.

s Populus in atrio cùm esset, foris autẽ dicatur fuisse, ingressus autem templum Zacharias, ab atrio, distingui hoc loco templum necesse est, quod in sanctum & sancta sanctorum diuidebatur.

12 Et Zacharias *eo* viſo turbatus eſt, & timor incidit in eum.

13 Dixit autem ei Angelus, Ne time Zacharia. nam exaudita eſt deprecatio tua: vxorque tua Eliſabet gignet tibi filium, & vocabis nomen eius Iohannem.

14 Et erit tibi gaudio & exultationi, multique ſuper eius natiuitate gaudebunt.

15 Erit enim magnus [t] in conſpectu Domini: & vinum [u] ſiceramque non bibet: & Spiritu ſancto, implebitur etiam à ventre matris ſuæ:

16 || Multoſque filiorum Iſraël [x] conuertet ad Dominum Deum ipſorum.

17 Nam ipſe præcedet in [y] conſpectu eius, [z] cũ ſpiritu & virtute Eliæ, vt conuertat [a] corda patrum in filios, & rebelles ad [b] prudentiam iuſtorum: vt paret Domino populum inſtructum.

18 Tunc dixit Zacharias Angelo, Quo *argumento* iſtud noſcam? ego enim ſum ſenex, & vxor mea prouecta eſt ætate.

19 Et reſpondens Angelus dixit ei, Ego ſum Gabriel qui [c] adſto in conſpectu Dei: miſſuſque ſum vt te alloquar: & hæc tibi læta nuntiem.

20 Et ecce, ſilebis, nec loqui poteris *ad eum* vſq; diem quo hæc fiant: eo quòd non credidiſti ſermonibus meis, qui implebuntur tempore ſuo.

21 Erat autem populus expectans Zachariam: & mirabantur quòd is tardaret in templo.

22 *Ille* verò egreſſus non poterat eis loqui: & cognouerũt eum viſionem vidiſſe in templo. Nam ipſe innuebat eis: permanſitque mutus.

23 Et factum eſt, vt impleti ſunt dies miniſterij

t Hebr. quo ſignificatur quædã ſingularis præſtãtia, ſic de Nemrod, quamuis in re diſſimili, Gen. 9.10, dicitur robuſtiſſimus venator coram Domino.

u Quicquid inebriare poteſt.

x Faciet vt multi reſipiſcentes ſe conuertant ad Dominum à quo deſciuerant. Malach. 4.5. matth. 11.14.

y Velut ſolent qui reges antegrediuntur, quos vbi videas, ſentis non procul abeſſe regem, cum autẽ addit, eius, aperte æternam Chriſti Deitatem aſtruit verſus enim præcedenti dei mentionem fecerat, ſic, vt oporteat partieulam, Ecce ad vocem deum tamquam relatiuum ad antecedens referri.

z Metonimicè, pro donis Spiritus id eſt, cauſſa pro effectis. *a Synecdochicos fore dicit, vt tollat omnis generis inimicitias, vnde ſolẽt ſequi in vita maxima perturbationes.* *b Prudentia, & bonitas, duæ ſunt cauſæ, quibus maximè adduci poſſint, vt patres reuereantur.* *c Id eſt, qui appareo, Hebræi enim miniſtros principum, adſtare dicunt, id eſt, paratos eſſe ad capeſſenda principum imperia.*

ipsius, abijt domum suam.

24 Post illos autem dies concepit Elisabet vxor eius & occultauit se mensibus quinque, dicens,

25 Nempé ita mihi fecit Dominus diebus quibus *me* intuitus est, *vt* auferret probrũ illud meum inter homines.

26 [3] Mense autem sexto, missus est Angelus Gabriel à Deo in vrbem Galilææ, cui nomen Nazareth:

27 || Ad virginem [d] desponsam viro cui nomen erat Ioseph, ex [e] domo Dauid: nomen autem virginis *erat* Maria.

28 Ingressus igitur Angelus ad eam, dixit [f] Aue [g] gratis dilecta: Dominus tecum *est*: [h] benedicta tu tu inter mulieres.

29 Illa verò quum *eum* vidisset, [i] perturbata est super eius sermone: & cogitabat qualis esset salutatio ista.

30 Tunc dixit ei Angelus, Ne time Maria: [k] es enim in gratia apud Deum.

31 || Et ecce, concipies in vtero, & paries filium: || & vocabis nomen eius Iesum.

32 Hic erit magnus, & Filius Altissimi [l] vocabitur: dabitque ei Dominus Deus sedem Dauid patris ipsius:

33 Regnabitque super domum Iacob in æternum, & regni eius non erit finis.

34 Dixit autem Maria ad Angelum, [m] Quo-

3 Angelus nasciturο Domino inseruiens ad virginem Mariã mittitur, in qua Filius Altissimi Dauidi promissus, virtute Spiritus sancti concipitur.

Mat.1.18.

d Id est, sponsione promissam. Neque enim eã adhuc Ioseph us duxerat domum. Ideoq; cũ de ea repudianda cogitaret, vt ipsam acciperet, id est, vxorem duceret ab Angelo iussus est. Mat.1.

Esa.7.14.

Infrà.2.21.

matth.1.21.

Dan.7.14.27.

mich.4.7.

e Domus appellatio etiam eos comprehẽdit, qui vel cognatione attingebant familiam Dauidis, vel ex ipsius fratribus erant oriundi. Quod autem de Ioseph o dicitur, de Maria quoq; intelligendũ est: aliquin Christus non posset dici ex lumbis Dauidis prodijsse. f 1.Gaude g Ad verbum reddi posset, si latinus sermo pateretur gratificata, id est, quam deus pro sua gratuita bonitate, gratam & acceptam habuit. h Scilicet à Deo. i Re tam insolenti commota. k Ad verbum, inuenisti, Hebræi enim inuenire gratiam eos dicunt, qui sunt in gratia. l Id est, declarabitur. cum enim Filius esset ab æterno, suo tempore manifestatus est in carne. m Rei magnitudo cogit, vt scisciteur Virgo: non quod diffidentia moueatur, imò cùm tantùm de modo concipiendi roget: constat cæteris credidisse.

modo

modo erit istud, quandoquidem virum non sum [n] cognitura?

35 Et respõdens Angelus dixit ei. Spiritus sanctus [o] superueniet in te, & virtus Altissimi inumbrabit te: propterea *id* etiam quod nascetur ex te [p] sanctum [q] vocabitur Filius Dei.

36 Et ecce, Elisabet [r] cognata tua, & ipsa concepit filium in senectute sua: & [s] hic mensis est sextus ipsi quæ vocabatur sterilis.

37 Quia apud Deum non erit impossibile vllum [t] verbum.

38 Dixit autem Maria, ecce ancilla Domini: fiat mihi secundum verbum tuum. Et abijt ab ea Angelus.

39 [4] Quum autem surrexisset Maria per eos dies, profecta est in [u] montanam *regionem* cum festinatione in [x] vrbem Iuda.

40 Et ingressa est domum Zachariæ, & salutauit Elisabet.

41 Et factum est vt audiuit Elisabet salutationem Mariæ, [y] subsilijt fœtus in vtero eius: & repleta est Spiritu sancto Elisabet:

42 Exclamauitque voce magna, & dixit, Benedicta tu inter mulieres, quia [z] benedictus fructus vteri tui.

43 Et vnde hoc mihi, vt veniat mater Domini mei ad me?

4 Elisabet Iohannem. & Maria Christum in vtero gestantes, sancto spiritu affiatæ, mutuò sibi gratulantur.

n Hebr. Quo honesto vocabulo cum viro congressionem significat sensus autem est, qui fiet istud, nã cùm ea sim quæ futura sit Christi mater, satis intelligo, id futurum esse debere sine congressu viri: edocta etenim erat Virgo sancta, è Virgine nasciturum Messiam.

o Id est, efficiet sua vi Spiritus sanctus vt gignat.

p Purum & ab omni labe immune, nam qui erat sublaturus, peccatum, peccati expers esse debuit.

q Declarabitur, vel manifestabitur. r Etiamsi Elisabeta ex tribu esset Leui, cognata tamen Mariæ esse potuit, nam cùm caueretur vt filiæ nuberent viris suarum tribuum, ne scilicet tribuum distributiones confunderentur, non impediebant quin ex alijs tribubus Leuitæ vxores ducerent: Leuitis enim nulla portio assignata fuit, in terræ diuisione. s Id est, Sextum iam agit mensem ex quo concepit. t Id est, Quicquid Dominus dixerit. u Quæ exposita erat ad meridiem Hierosolymorum. x Id est, Hebron, quæ olim Cariath-arbe dicta fuit, quæ vna fuit ex vrbibus quæ fuerunt concessæ Leuitis in tribu Iuda, & quæ in montibus Iuda fuisse traditur. Ios. 14 & 21. 9. y Fuit hic motus extraordinarius. z Benedictus est Christus humanæ naturæ respectu.

44 Ecce enim, vt extitit vox ſalutationis tuæ in auribus meis, ſubſilijt fœtus exultans in vtero meo

45 Et beata quæ credidit: nam perficientur ea quæ dicta ſunt ei [a] à Domino,

46 [5] Tunc ait Maria, [b] Magnificat anima mea Dominum,

47 Et exultat ſpiritus meus ſuper Deo ſeruatore meo.

48 Quia [c] reſpexit [d] humilem ancillam ſuam, ecce enim, ex hoc *tempore* beatam me prædicabũt omnes [e] ætates:

49 Quia [f] magnificè mecum egit potens ille, cuius ſanctum *eſt* nomen:

50 Et cuius miſericordia in [g] omnes ætates *parata eſt* [h] timentibus ipſum.

51 ‖ Forte facinus fecit [i] brachio ſuo: [k] ‖ diſſipauit ſuperbos [l] cogitatione cordis ipſorum.

52 Detraxit [m] potentes è thronis, & extulit [n] humiles.

53 ‖ [o] Famelicos impleuit bonis, & diuites abiegauit inanes.

54 ‖ [p] Suſcepit Iſraël [q] puerum ſuum, vt memor eſſet miſericordiæ.

55 (‖ Prout [r] loquutus eſt patribus noſtris, *nimirum* Abrahamo, & [ſ] ſemini eius) in æternum.

56 Manſit autem Maria cum illa quaſi menſes tres: & *poſteà* reuertit domum ſuam,

57 [6] Eliſa-

5 Chriſtus afflictorum Redemptor, ſuperborum vltor, patribus promiſſus reipſa tandem exhibitus.

a Ideſt, (quod barbare dicunt) ex parte Dei. ſenſus eſt, fidei locum dari diuinis promiſſionibus, vt ſuum in nobis effectum obtineant. Eſa. 51.9. Pſal. 33.10. eſa. 29.15.

b Altè & magnificè prædicat. 1. Reg. 2.6. pſal. 34.11 Eſa. 30.18. & 41.8. & 54.5. iere. 31.3.20. Gene. 17.19. & 21.15. pſal. 132.11.

c Gratuito amore eſt complexus.

d Ad verb. humilitatem, i. abiectam meã conditionem non ergo prædicat ſua merita virgo, ſed gratiam Dei.

e Vide Mat. 11.16.

f Ad verb. Magnificũ, ſeu ingentia facinora.

g Ad verb. ætates ætatum, i. in perpetuum, vel ad poſteros vſque in mille ſecula.

h Piè ac religioſè viuentibus, Heb,

i Pleonaſmus, Hebræis familiaris, ſumitur autem brachium pro robore.

k Quaſi palea à vento diſſipatur.

l i. Diſſipauit eos & cogitationes ipſorum, vel per cogitationes ipſorum, vt malum conſilium fuerit conſultori peſſimum.

m Opibus aut poteſtate inſignes.

n Abiectos & viles, tales autem ſunt re vera pauperes ſpiritu, i. qui ſibi coram Deo nihil tribuunt.

o Qui ad extremam redacti ſunt inopiam.

p Proſtratum, manu ſua ſublenauit.

q Seruum ſuum.

r Ideſt, Pollicitus eſt.

ſ Poſteritati.

57 [6] Elisabetæ verò impletum est tempus pariendi:& peperit filium.

58 Et audierunt accolæ & cognati eius,Dominum magnifica misericordia sua vsum esse erga eam:‖ & ei gratulabantur.

59 Et factum est , die octauo venerunt vt circuncciderent puerulum : & vocabant eum ex nomine patris ipsius,Zachariam.

60 Sed respondens mater eius ait,Nequaquam sed vocabitur Iohannes.

61 Et dixerunt ad eam,Nemo est in cognatione tua qui vocetur isto nomine.

62 [t] Innuebant enim patri eius [u] quid vellet eũ vocari.

63 Isque postulatis tabellis scripsit,dicens,‖ Iohannes est nomen eius,Et mirati sunt omnes.

64 [x] Apertum est autem os eius illicò,& lingua eius loquebatur,benedicens Deo.

65 Ortus est igitur timor omnibus accolis eorum:& in tota montana regione Iudææ [y] diuulgata sunt omnia [z] verba ista.

66 Et omnes qui audierunt, [a] reposuerunt *ea* in corde suo dicentes, Quisnam puerulus hic erit? [b] Manus autem Domini erat cum eo,

67 Et [7] Zacharias pater eius repletus est Spiritu sancto:prophetauitque,dicens.

68 ‖ [c] Benedictus Dominus Deus Israël, quòd [d] inuiserit & [e] redemerit populum suum,

69 ‖ Et [f] erexerit cornu salutis nobis in domo Dauid pueri sui:

70 ‖ Prout loquutus est per os sanctorum, qui

6 Iohannis natiuitas nouis miraculis illustratur. *Suprà.14.*

7 Iohannes vix dum natus, authoritate Spiritus sancti,muneri suo initiatur.

t Signis & nutibus petebant.

u Id est, Quo nomine. Suprà.13.

x Restitutus est illi vsus vocis.

y Ad verb.sermonibus omniũ celebrata.Timor autem de quo hîc agitur , reuerentiam significat quæ ex potentiæ diuinæ sensu manat.

z Quicquid dictum aut factum fuerat. Infra.2.30.

mat.1.22. Psal.132.17. Psal.132.18. ierem.23.6. & 30.10.

a Diligenter & attentè cõsiderarũt, & velut infixerunt animo.

b Id est,præsens Dei fauor,& singularis quædam virtus in eo apparebat. c Omni laude dignissimus. d Quod ipsè sè memorẽ reipsa declarauit populi sui,adeò quidẽ vt ipse è cœlo descenderet,vt præsens eos inuiseret,& redimeret. e Persoluto lytro, id est,nostro redemptionis pretio. f Cornu Hebræis ,robur significat,metaphora à cornupetis ducta:erigere autem robur Israëlis,est cum vires Israëlis collapsa viderentur esse,regnum tamen Israëliticum prostratis aduersarijs asserere.

à [g] seculo fuerunt, Prophetarum suorum.

71 *Fore vt nos* seruaret ex inimicis nostris, & [h] manu omnium qui oderunt nos.

72 Vt vteretur misericordia erga patres nostros, [h] ac memor esset fœderis sui sancti.

73 Et ‖ iurisiurādi quod iurauit Abrahamo patri nostro, *nimirum se* daturum nobis:

74 Vt sine metu è manu inimicorum nostrorum liberati, seruiamus ipsi,

75 ‖ Cum sanctitate & iustitia in [i] ipsius conspectu, cunctos dies vitæ nostræ.

76 Tu verò [k] puerule, Propheta Altissimi vocaberis: præibis enim ante faciem Domini, vt pares vias eius.

77 Et [l] des cognitionem salutis populo eius, per [m] remissionem peccatorum ipsorum:

78 Propter [n] intimam misericordiā Dei nostri, qua inuisit nos ‖ [o] is qui prodit ex alto:

79 Vt appareat ijs qui in tenebris & [p] vmbra mortis positi sunt, ad dirigendos pedes nostros in [q] viam pacis.

80 Ipse autem puerulus crescebat & corroborabatur Spiritu: fuitque in deserti s ad eum vsque diem quo se ostenderet apud Israëlem.

g A mundo condito.
h Vt reipsa ostenderet se memorē esse.
Gene. 22. 16.
Ierem. 31. 33.
heb. 6. 13. 17.
1. Pet. 1, 15.
i id est, quam deus ipse animorum scrutator, vt minimè simulatam approbat, Vt dict Suprà. 6. Cæterū sanctitatis nomine, pietatis in deum, Iustitiæ verò, charitatis in proximum officia intellige.
k Id est, quantūuis hodie tantillus sis,
Suprà. 17.
Zach 3. 8. & 6. 12.
malach 4. 2.
l Id est, aditum patefaciat.
m Remissio peccatorum est modus quo nos Deus seruat, Rom. 4. 7. *n Propter intimam, & ipsis visceribus inhærentem misericordiam.* *o Alludit ad locos. Iere. 23. 5. & Zach. 3. 8. & 6. 12. dicitur autem germen ex alto, i. diuinitùs ad nos missum, non sicut alia sunt germana quæ è terra germinant.* *p Vide Matth. 4. 16.* *q i. In eam viam quæ ad veram fœlicitatem ducit.*

CAP. II.

1 *Censetur tota terra à Cæsare Augusto.* 7 *Nascitur Christus* 13 *Canticum Angelorum.* 21 *Christus circumciditur.* 22 *Puerperæ Mariæ purgatio.* 28 *Simeon suscipit Christum.* 29 *Canticum Simeonis.* 36 *Anna prophetissa.* 40 *Puer Christus.* 46 *Iesus cum doctoribus disputat.*

1 Factum

CAP. II.

1 FActum [1] est autem diebus illis, prodijt edictum à Cæsare Augusto, vt [a] describeretur totus orbis.

2 (Hæc descriptio prima, facta est præside Syriæ Cyrenio.)

3 Ibant igitur omnes vt describerentur, in suam quisque * vrbem.

4 Ascendit autem etiam Ioseph à Galilæa, ex vrbe Nazareth, in Iudæam || in [c] vrbem Dauid, quæ vocatur Bethlehem (propterea quòd esset ex domo & familia Dauid.)

5 Vt describeretur cum Maria desponsa sibi vxore, quæ erat prægnans.

6 Factum est autem quum essent illic, completi sunt dies quibus ipsa pareret.

7 Peperit igitur filium suum [d] primogenitum, & fascijs eum inuoluit, reclinauitque eum in præsepi: eo quòd non erat eis locus in diuersorio.

8 [2] Erant autem pastores in eadem regione, excubantes, & [e] agenets vigilias noctis super gregem suum:

9 Et ecce, Angelus Domini [f] superuenit ipsis, & gloria Domini circumfulsit eos: & timuerunt timore magno.

10 Tunc dixit eis Angelus, Ne timete: ecce enim [g] euangelizo vobis gaudium magnum, quod erit toti populo:

11 Nempè natum esse vobis hodie Seruatorem (qui est Christus Dominus) in vrbe Dauid.

12 Hoc autem vobis signum *erit*, Inuenietis

1 Filius Dei, forma serui acepta exinanitus, in stabulo pauper nascitur: Idem tamẽ per Augustũ regum huius mũdi maximum (quamuis nihil tale cogitãtem) sibi cunas præpararat in Bethlehem, vt Prophetæ prædixerant.

* Id est, in suã quisque patriã vel vrbẽ in qua tota familia sedem & domicilium haberet.

2 Pueruli in præsepi iacentis deitatem & officium Angeli ipsi pastoribus declarant, neglecto potentum fastu.

a i. Vt descriptis omnium ciuitatum capitibus, intelligeretur, quæ cuiusq; regionis, vrbis, familiæ, domus facultates essent,

b Quàm latè pateret imperium Romanum. Iob. 7. 41. c In qua natus & educatus fuerat Dauid. d Primogenitus dicitur ante quem nullus alius editus est ab ijsdem parentibus, etiamsi post eum nullus vnquam procreatus fuerit. e Ad verb. custodientes custodias, nox enim in quatuor custodias, i. vigilias dividebatur. f Repentè venit, cum nil tale illi sperarent. g Lætus vobis adsum nuncius ingentis gaudij.

infantem fascijs inuolutum, iacentem in præsepi.

13 Et repentè adfuit cum Angelo multitudo [h] exercituum cælestium, laudantium Deum, & dicentium,

14 Gloria in *cælis* altissimis Deo, & in terra pax, in homines [i] beneuolentia.

15 Et factum est, vt discesserunt ab eis Angeli in cælum, tũ pastores illi dixerunt alij ad alios, Eamus sanè Bethlehem vsque, & videamus [k] factum istud quod Dominus notum fecit nobis.

16 Venerunt igitur festinantes, & inuenerunt Mariam & Ioseph, & infantem iacẽtem in præsepi.

17 Eo autem viso, diuulgauerunt id quod dictũ fuerat ipsis de puerulo illo.

18 Et omnes qui audierunt, mirati sunt ea quæ ipsis dicta fuerunt à pastoribus.

19 Maria verò ista omnia conseruabat, [l] conferens *ea* in corde suo,

20 Reuersi sunt autem pastores, glorificantes & laudantes Deum super omnibus quæ audierant & viderant, prout ipsis dictum fuerat.

21 [3] || Et quum aduenissẽt dies octauus vt circumciderent puerulum, || tunc vocatum est nomen eius IESVS, quod vocatum fuerat ab Angelo priusquam ipse in vtero conciperetur.

22 [4] Et quum impleti fuissent dies [m] purgationis Mariæ || secundum legem Mosis, adduxerunt eum Hierosolymam, vt sisterent eum Domino.

23 (Prout scriptũ est in Lege Domini, || Omnis masculus [n] primogenitus, sanctus Domino [o] erit.)

24 Et vt darent oblationem, || secundum *id* quod [p] dictum est in Lege Domini, par turturũ, aut duos pullos columbarum.

3 Christus Ecclesiæ caput, sub Lege factus, vt nos (quod & ipsum Iesu nomen indicat) à maledictione Legis liberaret, circumcisus obsignat in sui ipsius carne, Patrũ circumcisionẽ.

4 Christus cui imposita erant omnia nostra peccata, Deo secundum Legem oblatus, & Mariam & nos omnes in sese purificat.

h Copiæ Angelorum, quibus tanquam militibus circumsepta est Dei maiestas.

i Propensa erga homines Dei voluntas bona, infinita & gratuita.

k Ad verb. verbum istud, i. istud totum negotium de quo audiuimus.

Gen. 17. 18.

leuit. 12. 3.

Supr. 1. 31, mat. 1. 21. iohã. 7. 22.

Leuit. 12. 6.

Exod. 13. 21. num. 8. 6.

Leuit 12. 6.

l Diligenter secũ omnia ista expendẽs.

m Scilicet vt legem impleret, alioquin impura non reddita erat Virgo.

n Ad verb. adaperiens matricẽ, id est, qui primus nascebatur.

o Ad verb. vocabitur.

p i. Quod mandatum erat.

25 [5] Et

25 [5]Et ecce, quidam erat in Hierusalem cui nomen Simeon: *eratq;* homo iste iustus ac [q] religiosus, expectans consolationem Israël: & [r] Spiritus sanctus erat super eum.

26 Fueratq; ipsi [f] diuinitùs nuntiatum à Spiritu sancto, *ipsum* non [t] visurum mortem priusquam vidisset Christum illum Domini,

27 Is igitur venit impulsore Spiritu in templũ, & quum introducerent puerulum Iesum [u] parentes, vt eius causa facerent quod ex Lege consueuerant.

28 Tunc ipse accepit eum in vlnas suas, & benedixit Deo, ac dixit,

29 [x]Nunc dimittis seruum tuum Domine, [y] secundum verbum tuum, in pace.

30 Quia [z] viderunt oculi mei, [a] salutem tuam,

31 Quam parasti [b] in oculis omnium populorũ:

32 Lumen [c] patefaciendum Gentibus, & gloriã populi tui Israël.

33 Ioseph autem & mater eius mirabantur superijs quæ dicebantur de eo.

34 Et benedixit eis Simeon, dixitq; Mariæ matri eius, ‖Ecce [d] positus est iste in [e] casum & resurrectionem multorum in Israël, & in [f] signum cui contradicatur.

35 (Quin & tuam ipsius animam [g] traijciet

5 Simeon publicè in templo, Messiæ aduentum, Israëlis magna ex parte reiectionem & Gentium vocationem surdis prædicit.

q Attentè & cautè circumspiciens. Cæterum pietatem & iustitiam vt suprà, ad duas tabulas referto. His enim duabus partibus vitæ integritas definitur.

r i. Ornatus erat donis spiritus.

Metonymia.

f Vide Mat. 2.

12 accidit procul dubiò Simeoni, dum religiosè plenitudinem tẽporum scrutatur, quod Danieli, Dan. 9. 2.

t Heb. 1. non sensurum mortem.

u Ioseph & Maria, loquitur autem ex vulgi opinione. *x Potestatem mihi facis discedẽdi ex hac vita, vt patribus meis adiungar. Esa. 7. 14. rom. 9. 32. 1. pet. 2. 8.* *y Secundum id quod mihi es pollicitus.* *z Id est, quod ipsis oculis vidi, antea enim animo videbat, vt de Abrahamo dicitur, Vidit diem meum & gauisus est.* *a Ad verb. Id quo salus continetur.* *b Ad verb. Ante faciem, tanquam signum aliquod edito loco positum, quo conuertantur omnium oculi.* *c Quod Gentibus illucescat.* *d Proscopo est destinatus & constitutus à Deo* *e Casum reproborum sua pereuntium culpa, resurrectionem electorum quibus datur vt credant.* *f Id est, Scopum, quem omnes certatim figere contendunt.* *g i. Sæuissimis vulnerabit doloribus. Hæc admonitio ad sanctæ Virginis animam confirmandum valere debuit, ne cùm venturum esset ad certamen succumberet.*

gladius) vt detegantur ex multis cordibus cogitationes.

36 [6] Erat etiam *quædam* Anna prophetissa, filia Phanuel, ex tribu Aser: hæc processerat in multam ætatem, postquam vixisset cum viro annis septem à virginitate sua.

37 Et *quum esset* vidua quasi annorum octoginta quatuor, non abscedebat à templo, ieiunijs ac deprecationibus seruiens *Deo* noctem ac diem.

38 Hæc igitur eo ipso momento [h] quum superueniisset, vicissim confitebatur Domino, & loquebatur de eo omnibus qui expectabant redemptionem in Hierusalem.

39 At *illi* vt perfecerunt omnia secundum Legem Domini, reuersi sunt in Galilæam, in vrbem suam Nazareth.

40 Puerulus autem crescebat, & corroborabatur Spiritu, [i] implebaturque sapientia: & Dei gratia ipsi inerat.

41 [7] Ibant verò parentes eius quotannis Hierosolymam, ‖ in die festo paschæ.

42 Quum igitur factus esset annorum duodecim, ascenderunt ipsi Hierosolymam secundum ritum diei illius festi.

43 Peractisque *eius* diebus, quum reuerterentur illi, remansit puer Iesus in Hierusalem: quod nesciuit Ioseph, nec mater eius.

44 Existimantes autem eum esse in comitatu, ierunt viam *vnius* diei: & requirebant eum inter cognatos, & inter notos.

45 Et quum eum non inuenissent, reuersi sunt in Hierusalem, quærentes eum:

46 Et factum est, triduo pòst inuenerunt eum in templo, sedentem in medio doctorum, & audientem eos, & eos interrogantem.

47 Percellebantur autem omnes qui eum audiebant,

6 Additur Simeoni altera testis, & quidē omni exceptione maior, omnes ad excipiēdum exhibitum Messiam inuitans.

h i. Vna cum Simeone. Huiusmodi autem viduæ, quarum fieri videtur fieri mentio. 1. Sam. 2. 22. quotidianis templi & pauperum ministerijs multis occupantur: quem morem aliquatenus postea retinuerunt Apostoli. Deut. 26. 1.

i Vt illa Diuina sese pro ætatis progressu in homine Christo exerebat.

7 Extraordinario facto, Scribę & Pharisæi audiendam suo tēpore Christi sapientiam excitantur.

diebant, ſuper intelligentia & reſponſis eius.

48 Et eo viſo fuerunt parentes eius attoniti: & dixit ei mater eius, Fili, cur ita feciſti nobis? ecce, pater tuus & ego anxij quærebamus te.

49 [8] Tunc dixit ad eos, [k] Quid eſt quòd quærebatis me? an neſciebatis quòd in ijs quæ Patris mei ſunt oportet me eſſe?

50 At ipſi non intellexerunt verba quæ ipſis loquutus erat.

51 [9] Deſcendit autem cum eis, venitq; Nazareth: & erat eis ſubiectus. Et mater eius conſeruabat omnia hæc in corde ſuo.

52 Ieſus autem proficiebat ſapientia & ſtatura ac gratia apud Deum & homines.

8 Minimè quidem negligẽda, ſed tamen Dei gloriæ ſecundũ vocationẽ noſtrã poſtponenda ſunt quæcũque hominibus officia debem⁹.

k *Summa Chriſti defenſionis eſt, officiũ quod Patri cæleſti debet, omnibus humanis ſubſequijs lõge anteponẽdum eſt.*

9 Chriſtus verus homo, per omnia nobis ſimilis factus, excepto peccato.

CAP. III.

4 Iohannes hortatur ad reſipiſcentiam. 15 Teſtimonium ipſius de Chriſto. 20 Herodes illum in carcerem includit. 21 Chriſtus baptizatur. 23 Catalogus Maiorum Chriſti.

CAP. III. *Act.* 4. 6. *Mat.* 3. 2. *mar.* 1. 5.

1 ANno [1] verò decimoquinto imperij Tiberij Cæſaris, Pontio Pilato præſide Iudææ, & tetrarcha Galilææ Herode, Philippo autem ipſius fratre tetrarcha Ituræę & Trachonitidis regionis, & Lyſania Abilenes tetrarcha,

2 ‖Sub Pontificibus maximis [a] Anna & Caiapha, factum eſt verbum Domini ad Iohannem Zachariæ filium, in deſerto.

3 ‖Venit igitur in omnem regionem circumiacentem Iordani, prædicans [b] Baptiſmum reſipiſcentiæ ad remiſſionem peccatorum.

4 Vt eſt ſcriptum in libro ſermonum Eſaiæ

1 Iohannes tempore à Prophetis prædicto prodiens, iacit exhibiti Euangelij fundamẽta: vera Legis obſeruatione, & gratuita in Chriſto pone

ipſum aduentante miſericordia propoſita, addito etiam baptiſmo, efficaci tũ regenerationis, tum remiſſionis peccatorum ſymbolo.

a Hic vocatur à Ioſepho Ananus. Duos autem Pontifices cum nominat res adeò perturbatas & confuſas ſignificat fuiſſe, vt nemo verus Pontifex eſſet, ſed ambitione & tyrannica potentia carceratum fuiſſe ſacrum munus. b Hæc loquendi formula oſtendit ſacramentum non eſſe mutam ceremoniam nec pompam aliquam ſui doctrina: ſed doctrinæ prædicatæ viſibile ſignum.

Prophetæ,dicentis,‖Vox clamantis in deſerto,Parate viam Domini,complanate ſemitas eius.

Eſa.40.3. iohan.1.23. Mat.3.7.

5 Omnis vallis implebitur, & omnis mons & collis deprimetur: & quæ curua ſunt, fient *via* recta,& aſperæ viæ *fient* planæ.

6 Videbitq; omnis [c] caro ſalutem Dei.

c Omnis caro, pro omni homine. d Synecdochicòs quia ſub vna ſpecie doctrina generalis cõprehenditur, nempe vt ſua quiſq; abundantia pauperum ſubueniat inopiæ. Iac.2.15. 1.ioh.3.17.

7 Dicebat igitur turbæ venienti vt baptizaretur ab ipſo, ‖ Progenies viperarum quis præmonſtrauit vobis vt fugeretis à futura ira?

8 Ferte igitur fructus conuenientes reſipiſcẽtiæ, & ne cœperitis dicere apud voſipſos, Patrem habemus Abraham: dico enim vobis poſſe Deum etiã ex lapidibus iſtis excitare liberos Abrahamo.

9 Iam verò ſecuris etiam ad radicem arborum poſita eſt: omnis igitur arbor non ferens fructum bonum,exciditur,& in ignem abijcitur.

10 Tunc interrogauit eum turba,dicens, Quid igitur faciemus?

11 Reſpondens autem dixit eis, [d] ‖ Qui habet duas tunicas, impertiat non habenti: & qui habet eſcas,ſimiliter faciat.

12 Venerunt autem & publicani vt baptizarentur: & dixerunt ei,Magiſter,quid faciemus?

13 Ipſe verò dixit eis,Nihil ampliùs quàm quod [e] conſtitutum eſt vobis,exigite.

2 Vtritè & cũ fructu ſacramẽta percipiamus, neque in ſignis hęrendum,neq; in eo qui ſigna adminiſtrat, ſed ad Chriſtum ſacramentorum authorem,& rei ipſius per ſacramenta adũbratę exhibitorem, aſſurgẽdum eſt. e Quæ ſumma eſt exigendæ pecuniæ vectigalis.

14 Interrogarunt autem eum etiam milites, dicentes,Et nos quid faciemus? ait eis, Neminem concutite, neque calumniamini: & contenti eſtote [f] ſtipendijs veſtris.

f Ad verb. opſonijs veſtris, nã cibaria militibus dabantur cum pauxillo pecuniæ Mat.3.11. mar. 1.8.ioh.1.26.act. 1.5.& 8.4.et 11 16.& 19.4.

15 [2] Expectante autem populo,& cogitantibus omnibus in cordibus ſuis de Iohanne, númnã ipſe eſſet Chriſtus ille,

16 Reſpondit Iohannes,dicens omnibus,‖[g] Ego quidẽ baptizo vos aqua: ſed venit qui validior me eſt,cuius non ſum dignus qui ſoluam ſolearũ corrigiam: ipſe verò baptizabit Spiritu ſancto & igni.

g Vide Mat.3. 11.

17 [3] Cuius

17 [3] Cuius ventilabrum in manu ipsius, & perpurgabit aream suam: cogetq; triticum in horreum suum, paleam autem exuret igni inextinguibili.

18 Multa igitur etiam alia exhortans euangelizabat populo.

19 [4] || Herodes autem tetrarcha quum arguereretur ab eo de Herodiade vxore Philippi fratris eius, deque omnibus sceleribus quæ ipse fecerat:

20 [h] Adiecit & hoc supra omnia, quod inclusit Iohannem in carcere.

21 || [5] Factum est autem quum baptizaretur omnis populus, & Iesus baptizatus esset, & precaretur vt apertum sit cœlum;

22 Ac descenderit Spiritus sanctus corporea specie tanquam columba supra eum: & vox de cœlo extiterit, dicens, Tu es Filius ille meus dilectus, in te acquiesco.

23 [6] Ipse autem Iesus incipiebat esse quasi annorum triginta, filius (vt existimabatur) Ioseph, *filij* Heli,

24 *Filij* Matthat, *filij* Leui, *filij* Melchi, *filij* Ianna, *filij* Ioseph.

25 *Filij* Mattathiæ, *filij* Amos, *filij* Naum, *filij* Esli, *filij* Naggæ,

26 *Filij* Maath, *filij* Matthathiæ, *filij* Semei, *filij* Ioseph, *filij* Iuda,

27 *Filij* Ioanna, *filij* Rhesa, *filij* Zorobabel, *filij* Salathiel, filij Neri,

28 *Filij* Melchi, *filij* Addi, *filij* Cosam, *filij* Elmodam, *filij* Er,

29 *Filij* Iose, *filij* Eliezer, *filij* Iorim, *filij* Matthat, *filij* Leui,

30 *Filij* Simeon, *filij* Iuda, *filij* Ioseph, *filij* Ionan, *filij* Eliacim,

31 *Filij* Melea, *filij* Mainan, *filij* Mattatha, *filij* Nathan, *filij* Dauid,

3 Euangelium est mũdi totius cribrum.

4 Iohānis prædicatio morte ipsius sanciri oportuit. *Mat.* 14. 3. *mar.* 6. 17. *Mat.* 3. 13. *mar.* 1. 9. *ioh.* 1. 32.

h Desperata malitia, cum remedijs irascitur peccator, & de monitorie hostilem vindictã sumit.

5 Baptismus noster in capite Ecclesiæ sanctificatur: simulq; ipsius Patris voce, Christus æternus Rex noster, sacerdos & Propheta declaratur.

6 Christi secũdum carnẽ genus ad Adamũ & inde ad deum vsq; deducitur, vt eum esse cõstet quem vnum Deus Abrahamo & Dauidi promissum, ab æterno Ecclesiæ suæ ex omni hominum genere colligendæ destinauit.

32 *Filij* Ieſſe, *filij* Obed, *filij* Boos, *filij* Salmon, *filij* Naaſſon,

33 *Filij* Aminadab, *filij* Aram', *filij* Eſron, *filij* Phares, filij Iudæ,

34 *Filij* Iacob, *filij* Iſaac, *filij* Abrahã, *filij* Thara, filij Nachor,

35 *Filij* Saruch, *filij* Ragau, *filij* Phalec, *filij* Heber, *filij* Sale,

36 *Filij* Arphaxad, *filij* Sem, *filij* Noe, *filij* Lamech,

37 *Filij* Mathuſala, *filij* Henoch, *filij* Iared, *filij* Mahalaleel, *filij* Cainan,

38 *Filij* Henos, *filij* Seth, *filij* Adam, *filij* [i] Dei.

i Videlicet filius non genitus, ſed factus: Nam ea ratione aliquando ſe Patrẽ Deus nuncupat. Deut. 32.6.

CAP. IIII.

1 *De tentatione & ieiunio Chriſti.* 16 *Docet in Nazareth magna omnium admiratione.* 24 *Propheta in patria docens contemnitur.* 33 *Dæmoniacus ſanatur.* 38 *Socrus Petri ſanatur.* 40 *Sanantur & infirmi.* 41 *Et dæmones confitentur Chriſtum eſſe Filium Dei.*

CAP. IIII.
Mat. 4. 1.
Mar. 1. 12.
Deut. 8. 3.
mat. 4. 4,

1 IEſus || [1] autem plenus Spiritu ſancto, reuertit à Iordane, & actus eſt ab *eodem* Spritu in deſertum.

2 Dies quadraginta, tentante *eum* diabolo. Neque comedit quicquam per illos dies: ſed ijs exactis poſteà eſurijt.

3 [2] Tunc dixit ei diabolus, Si Filius es Dei, dic iſti lapidi, vt fiat panis.

4 Et reſpondit ei Ieſus, dicens, Scriptũ eſt || non pane ſolo victurum hominem, ſed omni verbo Dei.

5 Tunc quum ſubuxiſſet eum diabolus in mõtem ſublimem, oſtendit ei omnia regna terræ [a] puncto temporis.

1 Chriſtus in deſertum quaſi extra mundum abreptus, poſt quadraginta dierum ieiuniũ, Satana ter ſuperato, velut è cœlo victor repentè prodiens munus ſuum aggreditur.

2 Chriſtus primùm ad diffidentiam de Deo, deinde ad opum & bonorũ ſtudium, tertiò deniq, ad vanã de ſe confidentiã à Satana ſolicitatus, ter eum Dei verbo vincit.

a Momento temporis: metaphora ducta à Scribarum punctis.

6 Et

6 Et ait ei Diabolus, Tibi dabo [b] potestatem hanc vniuersam, & gloriam illorum *regnorum*. nam mihi [c] tradita est, & cuicunque voluero, do eam.

7 Itaque si tu adoraueris me, erunt tua [d] omnia.

8 Respondens autem Iesus, dixit ei, Abscede à me Satana: scriptum est enim, ‖ Adorabis Dominum Deum tuum: & ei soli seruies.

9 [e] Tum duxit eum in Hierusalem, & cum statuit supra pinnas templi: & dixit ei, Si Filius Dei es, iace teipsum hinc deorsum.

10 Scriptum enim est, ‖ Angelis suis mandabit de te, vt custodiant te.

11 Et in manus tollent te, nequando offendas ad lapidem pedem tuum,

12 Respondens autem Iesus dixit ei, Dictum est, ‖ Non tentabis Dominum Deum tuum.

13 Et finita omni tentatione, diabolus abcessit abeo ad tempus.

14 Reuersus est autem Iesus cum virtute Spiritus in Galilæam: & fama de eo exijt in totam circumiacentem regionem.

15 Et ipse docebat in synagogis eorum, omnibus ipsum glorificantibus.

16 ‖ [s] Venit igitur Nazareth vbi fuerat nutritus: & intrauit, vt consueuerat, die Sabbathi, in synagogam: & surrexit vt legeret.

17 Tunc datus est ei liber Esaiæ Prophetæ: quumque [f] explicuisset librum, inuenit locum *in* quo scriptum erat,

18 ‖ Spiritus Domini super me, [g] propterea quòd vnxit me: vt euangelizem pauperibus misit me, vt

3 Christ[a] quis sit & quorsũ venerit, ex Esaia propheta palã suis demonstrat. *Deut.6.16. & 10.28.*

b Metonymicè potestatis nomine, regna ipsa intelligit. Psal.91.12. Deut.6.16.

c Verè quidem illud, nam princeps est mundi, at precariò, non autem absolutè: itaque malè colligit, se dare ei cui velit. Nam reticet suo more, quod maxime dictum oportuit: nempe, & si non nisi decernente Deo vnico rerum à se creatarum propriè Domino, fraude tamen & vi non iure vllo hominibus dominari: & sic quidem dominari, vt ne in porcos quidem nisi eius quẽ tentat permissu, introire queat. Mat.13.54. mar 6.1 ioh 4.43. Esa.61.1.

d Ex edito loco, cui subiecta erat amplissima regio, situs omnium regionum ei commonstrabat. e In totum hunc locum. vide Mat.4. f Erant enim eo tempore libri teretes baculo circumuoluti. g A donis spiritus, spiritũ se habere probat: eum autẽ habere dicitur, vt intelligamus Christũ tam in se quã in suis ministris, non priuatim sed diuinitùs sibi ad Ecclesiæ salutem commissum negotium agere.

medear contritis corde, vt prædicem captiuis
missionem, & cæcis visus recuperationem, & con-
fractos emittam in libertatem:

19 Vt prædicem [h] annum Domini acceptum.

20 Et complicatum librum quum reddidisset
ministro, sedit: & omnium in synagoga oculi erant
intenti in eum.

21 Cœpit autem eis dicere, Hodiè impleta est
hæc Scriptura audientibus vobis.

22 ‡ Et omnes [i] testimonium ei dabant, ac [k] mi-
rabãtur super sermonibus *plenis* [l] gratia, quæ proce-
debant ex ore ipsius, dicebantque, Nónne iste est
filius Ioseph?

23 Et dixit ad eos, Omninò dicetis mihi hoc pro-
uerbiũ, Medice, cura teipsum: quæcunq; audiuimus
facta fuisse in Capernaũ, fac etiã hîc in patria tua.

24 Dixit autem, Amen dico vobis, ‖* nemo
Propheta acceptus est in patria sua.

25 Sed in veritate dico vobis, multæ viduæ e-
rant diebus Eliæ in Israël, quando clausum est cœ-
lum ad annos tres & sex menses, *adeò* vt fuerit fa-
mes magna per totam [m] regionem.

26 Sed ad nullam illarũ missus est Elias sed Sa-
reptam *vrbem* [n] Sidonæ, ad mulierem viduam.

27 ‖ Et multi leprosi erant in Israël [o] sub Elisæo
propheta, sed nullus eorum purgatus est sed Naa-
man Syrus.

4 Familiaritas contemptum etiam Christi gignit, qui propterea desertis suis sæpe ad extraneos migrat. *Iob.4.44.*

* Eorum culpa fieri exprobrat, ne apud eos, sicut alibi exerat suam vim in miraculis. Hominũ enim incredulitas aditum obstruit Deo, ne operetur. 1.*Reg.*17.9. *iac.*5.17. 2.*Reg.*5.14.

h Alludit ad annum redemptionis iubilæum de quo est Leuit. 25.8.

i Id est, approbabant communi consensu ac voce de quibus ipse differebat: testari enim hoc loco, & multis alijs similibus, significat aliquid publica professione comprobare. k Huic Scripturarum collationi intererant non solùm doctores, sed & plebs: præterea vernaculo vtebantur sermone, alioquin non admirata fuisse multitudo. eundem ordinem optimum cum Satan iam cœpisset Pauli ætate deprauare, restituit pro viribus fidelis Apostolus. 1. *Cor.* 14. *l Vi illa diuina quæ in Christi verbis totóque habitu inerat, quæque homines mirificè ad se alliceret, Psal.* 45.3. *Diffusa est gratia in labijs tuis. m Ad verbum, terram, id est, Israëliticam, Vide Marc.* 15.33. *n Id est, Quæ erat in Sidoniorum agro.*

o Quo tempore Elisæus functus est munere Prophetæ. Sensus autem est, tam nunc vt olim, Deum ad exteros suam virtutem transmittere, quia à domesticis contemnatur.

5 Tum

28 [5] Tum repleti sunt omnes excãdescentia in synagoga, hæc audientes.

29 Et quum [p] surrexissent eiecerunt eum extra vrbem, & duxerunt eum vsque ad [q] supercilium montis super quem vrbs ipsorum erat ædificata, vt præcipitarent eum,

30 Ipse verò quum transisset per medios ipsos profectus est.

31 Et descẽdit in Capernaum vrbem Galilææ ibiq; docebat eos sabbathis.

32 ‖ Et percellebantur super doctrina eius erat enim sermo ipsius cum authoritate.

33 ‖ Erat autem in synagoga quidam habens [t] spiritum dæmoniacum impurum, qui exclamauit voce magna,

34 [6] Dicens, Ah, quid nobis tecum Iesu Nazarene? venisti vt perderes nos? noui te quis sis, *nimirum* Sanctus ille Dei.

35 Et obiurgauit eum Iesus, dicẽs, Obmutesce & exi ex eo. Tunc dæmonium, abiecto illo in medium, exijt ex eo, nihilq; ei nocuit.

36 Et obortus est pauor in omnibus, & colloquebantur alij cum alijs, dicentes, Quid hoc rei est, quod cũ authoritate ac potestate imperat immundis spiritibus, & exeunt?

37 Et dimanauit rumor de eo in omnem locum circumiacentis regionis.

38 [7] ‖ Quum surrexisset autem Iesus è synagoga, introiuit domum Simonis: socrus verò Simonis detinebatur febri magna: & rogauerunt eum pro illa.

39 Tunc *ipse* [r] adstans supra eam, obiurgauit febrim: & *febris* eam dimisit: *illa* verò quum illicò surrexisset, ministrauit eis.

40 Occidente autem sole, omnes qui habebãt ægrotantes morbis varijs, ducebant ipsos ad eum:

5 Mundus quo asperius reprehenditur, eo apertius furit: sed piorum vita nõ est impiorũ libidini sine exceptione exposita.

6 Christus non tantùm hominum, quantumuis stupidos, sed ipsa etiam dæmonia, velint, nolint, percellit. *Mat.* 4. 13. *mar.* 1. 21. *Mat.* 7. 29. *mar.* 1. 22. *Marc.* 1 23.

7 Christus, sanãdis solo verbo corporis morbis cõfirmat se Deum esse omnipotentem, salũtis hominũ causa missum. *Mat.* 8. 14. *marc.* 1. 30.

p Dimisso cõuẽtu vel egressi è Synagoga.

q Metaphoricos, pro parte montis editiore.

r Ad ver. spiritũ dæmoniũ impuri, i. dæmonẽ impurum.

s Gestus Christi ad lecti fulcrum inclinantis vt febricitantem alleuaret.

illę verò vnicuique ipſorum impoſitis manibus ſa-
nauit eos.

41 [8] ‖ Exibant autem etiam dæmonia ex multis, clamantia ac dicentia, Tu es Chriſtus ille Filius Dei. [t] Sed *ipſe* obiurgans, non ſinebat ea loqui, quòd ſcirent ipſum eſſe Chriſtum.

42 [9] [u] Orto autem die egreſſus profectus eſt in deſertum locum: & turba quærebat eum, venerúntque vſque ad ipſum: & retinebant eum ne ab ipſis diſcederet.

43 Ille verò dixit eis, Certè etiam alijs vrbibus oportet me euãgelizare regnum Dei: nam ad hoc miſſus ſum.

44 Et prædicabat in ſynagogis Galilææ.

8 Satã perpetuus veritatis hoſtis, ne tum quidem audiendus quum veritatem dicit.
Marc.1.35.
t *Vide Marc.1.34.*
9 Nulla ne zeli quidẽ ſpecie debemus in vocationis noſtrę curſu retardari.
u *Id eſt, cùm prima luce, eaq; aduentante.*

CAP. V.

1 *Chriſtus docet è nauigio.* 6 *De captura piſcium.* 12 *Leproſus.* 16 *In deſerto orat Chriſtus.* 18 *Paralyticus.* 27 *Leui publicanus.* 34 *Ieiunia & afflictiones Apoſtolorum poſt aſcenſionem.* 36 37 38 *Vetuſtis vtribus & veſtibus diſcipuli debiles & minus robuſti comparantur.*

CAP.V.
Mat.4.28.
mar.1.16.
1 Chriſtus quatuor aſcitos diſcipulos admonet Apoſtolicæ functionis tandem illis committendæ.

1 FActum ‖ [1] eſt autem, quum turba [a] immineret ei, audiendi verbi Dei cauſa, ipſe ſtabat apud ſtagnum Genezaret.

2 Viditq; duo nauigia quæ ad ſtagnum erant piſcatores verò quum ex ijs deſcendiſſent, abluebant retia.

3 Ingreſſus autem in vnum iſtorum nauigiorum, quod erat Simonis, rogauit eum vt à terra [b] proueheret paululum: quumq; conſediſſet, docebat turbam ex nauigio.

4 Vt ceſſauit autem loqui, dixit ad Simonem Prouehito in altum, & demittite retia veſtra ad capturam.

5 Tum reſpondens Simon ait ei, [c] Magiſter, quum per totam noctem nos [d] fatigauerimus, nihil

a *Cùm quaſi in illum incumberet præ viſendi, & audiendi ſtudio, quare fecit vt è nauigio doceret*
b *In altum.*
c Epiſtates, *id eſt qui rei alicui præeſt, alij Euangeliſtæ retinuerunt nomen Rabbi.* d *Vide Mat.6 28.*

cepimus

cepimus:tamen[e] ex tuo iussu demittam rete.

e Adver. in verbo tuo, i. iuxta id quod præcipis.

6 Et quum hoc feciſſent, concluſerunt piſcium multitudinem magnam. diripiebatur autem rete eorum.

7 Et innuerunt ſocijs qui *erant* in altero nauigio vt venirent, & ipſis opitularentur. Venerunt igitur & impleuerũt ambas naues, ita vt penè mergerentur.

8 Quum autem *hæc* vidiſſet Simon Petrus, accidit ad genua Ieſu, dicens,* Diſcede à me. Nam homo peccator ſum, Domine.

* Vox eſt contritæ conſcientiæ & indignitatem ſuam agnoſcentis ex peccatorum cognitione.

9 Pauor enim [f] occuparat eum & omnes qui cum eo *erãt*, ſuper captura piſcium quam comprehenderant.

f Vndiq; cõcluſum tenebat.

10 Similiter autem & Iacobum & Iohannem filios Zebedæi, qui erant ſocij Simoni. Tunc ait ad Simonem Ieſus, Ne metue: ab hoc *tempore* homines viuos capies.

11 *Illi* autem quum ſubduxiſſent in terram nauigia, relictis omnibus, ſequuti ſunt eum.

12 [2] Et factũ eſt, quum eſſet in quadam vrbe, tum ecce *adfuit* quidam plenus lepra: ac viſo Ieſu procidens in faciem, rogauit eum, dicẽs, Domine, ſi velis, potes me purgare.

2 Chriſtus, leproſo ſui attactu mũdato, & ad ſacerdotes remiſſo, teſtatur ſe eũ eſſe quo per fidẽ apprehenſo, nos omnes ſecũdum Legem immũdi, teſtimonio ipſius Dei, mũdi ac puri pronuntiemur. *Mat* 8.2, *marc.* 1.40. *Leuit.* 14.4.

13 *Ieſus* autem extenſa manu tetigit eum, dicens, Volo, purgator. Et ſtatim lepra abijt ab eo.

14 Ipſe verò præcepit ei vt nulli *hoc* diceret: ſed vade, *inquit*, oſtende teipſum ſacerdoti, & offer pro purgatione tui, ‖ prout præcepit Moſes, *vt hoc ſit* eis teſtimonio.

15 [3] Dimanabant autem eo magis ſermones de eo: & conueniebat turba multa vt audirent. & per eum ſanarentur à morbis ſuis.

3 Chriſtus mauult doctrina quàm miraculis inclareſcere, ideoq; ab ijs diſcedit qui ipſum vt corporũ medicum, non vt ſalutis authorem quærunt.

16 Ipſe autem ſecedens erat in deſertis, & precabatur.

17 Et factum eſt quodam die, quum ipſe doce-

ret, essentq; Pharisæi sedentes ac Legis doctores, qui venerant ex omnibus vicis Galilææ & Iudææ & *ex* Hierusalem: & [g] potentia Domini adesset ei ad sanandum [h] illos:

18 [4] || Tunc ecce *adfuerunt* quidam ferentes in lecto hominem qui erat [i] paralyticus: & studebant eum inferre, & ponere in ipsius conspectu.

19 [k] Et quum non inuenissent qua parte eum inferrent, propter turbam, ascenderunt supra domum, & per tegulas demiserunt eum cum lectulo in medium ante Iesum.

20 Qui fide eorum [l] visa, dixit, Heus tu, remissa sunt tibi peccata tua.

21 Tunc cœperunt ratiocinari Scribæ & Pharisęi, dicẽtes, Quis est iste qui loquitur blasphemias? Quis potest remittere peccata nisi solus Deus?

22 Iesus autem quum [m] nosset eorum ratiocinationes, respondens dixit eis, Quid ratiocinamini in cordibus vestris?

23 Vtrum est facilius, dicere, Remissa sunt tibi peccata: an dicere, Surge & ambula?

24 Vt autem sciatis Filium hominis præditum esse autoritate in terra remittẽdi peccata, (ait paralytico) Tibi dico, surge, & sublato lectulo tuo, proficiscere domum tuam.

25 *Is* autem illicò quum surrexisset in cõspectu eorum, sublato eo in quo iacuerat, abijt domum suam, glorificans Deum.

26 Et stupor cœpit omnes, & glorificabant Deum: & repleti sunt timore, dicentes, Certè vidimus inopinata hodiè.

27 || [5] Posthæc verò exijt, & conspexit publicanum nomine Leui, sedentem ad telonium, & dixit ei, Sequere mè.

28 Et *ille* relictis omnibus surrexit, & sequutus est eum.

29 Et

Mat 9.2. marc. 2.3.
4 Christus sanato paralytico, malorum omniũ causam & remedium ostendit.
g Sese exereret vis illa in Christo illo tempore.
h De quibus egit vers. 15.
i Id est, eneruatus, paralytici verò nomen est vsitatum.
k Vide Mar. 2.
l Id est, cognita, Hebr.
m Diuina scilicet intelligentia.

Mat. 9.9. mar. 2.14.
5 Ecclesia, est peccatorũ Christi beneficio resipiscentium multitudo, cũ eo conuiuans, magno cum superbi & inuidi mũdi offendiculo.

29 Et fecit ei Leui[n] epulum magnum domi ſuę eratq́; turba multa publicanorum, & aliorum qui cum ipſis accumbebant.

30 Qui autem ex ijs erant Scribæ & Phariſæi, murmurabant aduerſus diſcipulos eius, dicentes, Quare cum Publicanis & peccatoribus editis & bibitis?

31 Et reſpondens Ieſus dixit eis, Non opus eſt ijs qui ſani ſunt, medico: ſed ijs qui malè affecti ſunt.

32 ‖ Non veni vocatum iuſtos, ſed peccatores ad reſipiſcentiam.

33 [6] ‖ Ipſi verò dixerunt ei, Quare diſcipuli Iohannis ieiunãt crebrò, & deprecationes faciunt, ſimiliter & diſcipuli Phariſæorum: tui verò edunt & bibunt?

34 [7] Ipſe autem dixit eis, Num poteſtis facere vt filij thalami, quo *tempore* cum ipſis eſt ſponſus, ieiunent?

35 Aderunt autem dies quum tolletur ab eis ſponſus, tunc ieiunabunt illis diebus.

36 Dicebat autẽ eis etiam per parabolam, Nemo panniculum noui veſtimẽti indit in veſtimentum vetus, alioqui & illud nouum, findit *vetus*, & veteri non conuenit panniculus *ſumptus* ex nouo.

37 Et nemo inijcit vinum nouum in vtres veteres: alioqui diſrumpet vinum nouum vtres, & ipſum effundetur, & vtres peribunt:

38 Sed vinum nouum in vtres recentes inijciendum eſt: & vtraque conſeruantur.

39 Et nemo qui biberit vetus, ſtatim vult nouum: dicit enim, Vetus [o] vtilius eſt.

n Ad verb. acceptionem. quod ſcilicet, paſſim omnes in eo acciplantur. Aduerte autem Phariſæi ſuam malitiã prodere, vt qui ex re per ſe non mala calumniandi occaſionem captent.

6 Hypocritarũ & imperitorum hominũ eſt pietatem in ieiunio & rebus medijs collocare. *1. Tim. 1. 35. Matt. 9. 14. mar. 2. 18.*

7 Leges de ieiunijs & alijs eiuſmodi rebus promiſcuè & abſq; circumſtantiarũ diſcrimine poſitæ, non modò ſunt tyrannicè, ſed etiam ſummè pernitioſæ in Eccleſia.

o Salubrius, vel, vt Syrus interpres, ſuauius.

CAP. VI.

1 Diſcipuli ſpicas vellunt Sabbatho. 6 De habente manum aridam. 13 Electio Apoſtolorum. 20 De beatitudinibus & maledictionibus. 27 Inimici diligendi. 46 Quo fructu verbum Dei ſit audiendum.

CAP.VI.
*Mat.*12.5.
*mar.*3.1.
1 Christus aduersus superstitiosos in minutissimis quibusq; hærentes, ostendit ne sabbathi quidem Legem sine omni exceptione latam fuisse, nedum vt in externa eius obseruatione posita esset hominũ salus.
1.*Reg.*21.6.
*Exod.*19.33.
Leuit 8.32.
& 24.9.
Mat. 12.5,
*mar.*3.1.
2 Charitas omnium ceremoniarum regula.
a Cum spicas vellerent discipuli rectè annotat Epiph. in confutatione Ebionis, illud factum esse in festo Azimorum. Cum autem in festis pluriũ dierũ vt in festo tabernaculorum & Pasthæ, primus & vltimus dies pari celebrãdi essent ceremonia. Leuit.23. vltimus ille dies commodè vocatur à Luca, secundò primum sabbathũ, at Theoph. putat intelligendum esse alterum post primum alicuius festi. b Ad verb, terendo comminuentes. c Vide Mar.3.4. d Qui non iuuat proximũ cum iuuare possit, interficit.

1 Factum ‖ [1] est verò vt sabbatho [a] altero primo pertransiret per sata. Vellebant autem eius discipuli spicas, edebantque, [b] confricantes manibus.

2 Quidam autem Pharisæorum dixerunt eis Cur facitis quod non licet facere sabbathis?

3 Tunc respondens Iesus dixit, ‖ Ne hoc quidem legistis quod fecit Dauid quum esuriret ipse & qui cum eo erant?

4 Quomodo introierit domum Dei, & panes propositionis sumpserit, ederitq;, ac dederit etiam ijs qui secum *erant*: quibus panibus non licet vesci nisi solis sacerdotibus?

5 Et dicebat eis, Filius hominis Dominus est etiam Sabbathi.

6 ‖ [2] Factum est verò etiam alio sabatho vt ipse ingrederetur in synagogam, ac doceret. Erat autem ibi quidam cuius manus dextra erat arida.

7 Obseruabant autem eum Scribæ ac Pharisæi an sabbatho sanaturus esset *illum*, vt inuenirent accusationem *aduersus* eum.

8 At ipse norat cogitationes eorum: & dixit homini qui habebat manum aridam, Surge & adsta in medio. Ille verò surgens, adstitit.

9 Dixit igitur eis Iesus, Interrogabo vos quiddam, [c] Licet Sabbathis benefacere, an malefacere *cuipiam*? hominem seruare, an [d] perdere?

10 Et quum eos omnes circumspexisset, ait homini, Extende manum tuam. Ille autem ita fecit: & restituta est manus eius sana sicut altera.

11 Ipsi autem repleti sunt amentia: & colloquebantur alij cum alijs, quidnam facerent Iesu.

12 [3] Factum

12 [3] Factum est autẽ illis diebus, abijt in montẽ ad precandum: [e] & pernoctauit *illic* precans Deum.

13 ‖ Et quum dies ortus esset, aduocauit discipulos suos, & quũ ex ipsis elegisset duodecim, quos & Apostolos nominauit.

14 (*Nempe* Simonem, quem etiam nominarat Petrum, & Andream fratrem eius, Iacobum & Iohannem, Philippum & Bartholomæum,

15 Matthæum & Thomam, Iacobum Alphæi *filium*, & Simonem qui vocatur Zelotes.

16 Iudam Iacobi *fratrem*, & Iudam Iscarioten, qui etiam fuit proditor.)

17 Descendit cum eis, substititq; in loco campestri: turbaque discipulorũ eius, & multitudo magna plebis ex tota Iudæa & Hierusalem, & à [f] maritima *regione* Tyri & Sidonis, qui venerant vt audirent eum, & sanarentur à morbis suis:

18 Et qui torquebantur à spiritibus impuris: & sanabantur.

19 Et tota turba studebat eum tangere: quia virtus ab eo prodibat, & sanabat omnes.

20 [4] ‖ Ipse verò sublatis oculis suis in discipulos, dicebat, [g] Beati estis pauperes: quia vestrum est regnum Dei.

21 ‖ Beati qui nunc esuritis: quia saturabimini. ‖ Beati qui nunc fletis: quia ridebitis.

22 ‖ Beati eritis quum vos oderint homines, & [h] separauerint vos, & conuitiati fuerint *vobis*, & nomẽ vestrũ vt malũ eiecerint, propter Filiũ hominis.

23 Gaudete illo die & [i] salite. ecce enim, merces vestra multa *est* in cælis. nam itidem faciebant Prophetis patres eorum.

3 Christus non absque feruentibus & longis precibus, duodecim contubernales, Apostolos futuros deligens, ostendit quanta religione in Ecclesiasticis electionibus sit opus.

4 Christus aduersus omnes philosophos, sic præsertim Epicureos, docet summum bonum nusquã hic in terris, sed in cælis esse repositũ, afflictiones verò propter iustitiam, iter illud esse quo ad id peruenitur.

Inf.9.1.mat.10.1.mar.3.13. & 6.7.

Mat.5.1.

Esa.65.13.

Esa.61.3 7.

Mat.5.11.

e Ad verb. & erat pernoctans in oratione Dei. Precationis autẽ causa fuit Apostolorũ statim sequutura electio.

f A toto illo tractu maris qui Syrophœnicia dicitur. g Particula, est, hic supplenda fuit, est enim in tota oratione forma compellationis. h E Synagoga eiecerint vt explicatur Iohan.16.2. Quæ quidem pœna in Ecclesia est grauissima, si modò censores iudicio legitimo, & ex verbo Dei iudicent. i Prægaudij abundantia, vt solent lasciuientes pecudes

24 ‖ Sed væ vobis diuitibus: nam [k] reportatis consolationem vestram.

25 ‖ Væ vobis qui impleti estis: nam esurietis. Væ vobis qui ridetis nunc: nam lugebitis & flebitis.

26 Væ vobis quum benè vobis dixerint omnes homines; nam itidem faciebant pseudoprophetis patres eorum,

27 [5] ‖ Sed vobis dico qui auditis, Diligite inimicos vestros, benefacite ijs qui vos oderunt?

28 Benedicite ijs qui deuouent vos, & precamini pro ijs qui infestant vos.

29 ‖ Et qui tibi verberauerit maxillam, præbe & alteram: ‖ & ab eo qui tollit tibi pallium, etiam tunicam ne prohibeto.

30 Cuiuis autem petenti abs te, da: & ab eo qui tollit *res* tuas, ne repetito.

31 ‖ Et prout vultis vt faciant vobis homines, vos etiam facite eis similiter.

32 ‖ Nam si diligitis eos qui vos diligunt, [l] quæ vobis erit gratia? nam peccatores etiam diligunt eos à quibus diliguntur.

33 Et si benefeceritis ijs qui vobis benefaciunt, quæ vobis erit gratia? nam & peccatores etiam idem faciunt.

34 ‖ Et si mutuum dederitis *ijs* à quibus speratis vos recepturos, quæ gratia erit vobis? nã & peccatores peccatoribus dãt mutuũ, vt recipiant paria.

35 Itaq; diligite inimicos vestros, & benefacite, & mutuum date, [m] nihil inde sperantes: & erit merces vestra multa, ‖ ac filij eritis illius Altissimi: nam ipse [n] benignus est erga ingratos & malos.

36 Estote

5 Charitas Christiana plurimum à mũdana dissidens, nõ modò non vindicat iniurias, sed etiã hostes vel acerbissimos complectitur, Idque propter Patrẽ cæleste, nedum vt suam in benefaciendo vtilitatem quærat.

Am.6.1.cc.31.8.
Esa 65.13.
Mat.5.44.
Mat.5.39.
1 Cor.6.7.
Mat.7.12.
tob.4.16.
Mat.5.46.
Mat.5.42.
deut.15.8.
Mat.5.45.

k Id est, quicquid boni vnquã vobis accidere potest, id totum iam ex vestris opibus consequimini, itaque non est quod aliam speretis mercedẽ,
Mat.6.2.
quo sensu, & repletis, sequenti versu, maledicit, quia inflati præsentium bonorum fiducia, cælestia respuunt. *l Quid est i. hoc opere vestro quod gratum esse possit? Nam si in amando spectatis vestra commoda, ea quærite commoda, quæ verè sint commoda, diligite igitur vestros inimicos, sic ostẽdetis vos ea expectare commoda, quæ à Deo proficiscuntur.* *Mat.5.42.deu.15.8.* *m Cùm mutuũ dabitis, solo benefaciendi affectu sitis impulsi, non quia speratis vos postea recepturos sortem.* *Mat.5.43.* *n Id est, Facilem sui præbet vsum.*

36 Estote ergo misericordes, prout & Pater vester misericors est.

37 [6] ‖ Ne iudicate, & non iudicabimi; ne condemnate, & non condemnabimini: [o] absoluite, & absoluemini:

38 Date, & dabitur vobis: (mensuram, *inquam*, bonam, [p] pressam, agitatam, & superfluentem dabunt in sinum vestrum. Eadem enim mensura qua metimini, vicissim metientur vobis *alij*.

39 [7] Dicebat autem eis parabolam, ‖ Nũ potest cæcus cæco præire? nónne ambo in foueã cadent?

40 ‖ Non est discipulus supra magistrũ suũ: sed quisquis *erit* [q] perfectus *discipulus*, erit vt magister.

41 [8] ‖ Quid autem aspicis festucam quæ *est* in oculo fratris tui, trabem autem quæ est in oculo proprio, non animaduertis?

42 Aut quomodo potes dicere fratri tuo, Frater, sine eijciam festucam quæ in oculo tuo est: quũ ipse trabem quæ est in oculo tuo, non respicias? Hypocrita, eijce primùm trabẽ illam ex oculo tuo: & tum despicies vt eijcias festucam quæ est in oculo fratris tui.

43 [9] Non est enim arbor bona quæ ferat fructũ malum, neq; arbor mala quæ ferat fructum bonũ.

44 ‖ Vnaquæque enim arbor ex fructu proprio cognoscitur, Neque enim è spinis colligunt ficus, neque è rubo vindemiant vuam.

45 Bonus homo ex bono thesauro cordis sui profert bonum: & malus homo ex malo thesauro cordis sui profert malum. ex abudantia enim cordis loquitur os eius.

46 ‖ Quid autem vocatis me Domine, Domi-

6 Fraternas reprehensiones nec curiosas, nec morosas, nec malignas, sed iustas, moderatas & amicas esse oportet.

7 Imperiti reprehensores, & se & alios perdunt, quia qualis magister, talis & discipulus.

8 Hypocritæ, seueriſſimi aliorum reprehẽsores, in alijs perspicacissimi, in seipsis cæci.

9 Bonus est nõ quisquis nouit alios carpere, sed qui integritatem tum verbis tũ factis probat.

Mat.7.1.
Mat.7.2.
mar.4.24.
Mat.15.14.
Mat.10.20.
ioh.13.16. & 15.10.
Mat.7.1.
Mat.7.17.
Mat.6.16. & 12.33.
Mat.7.11. rom. 2.13. iac.1.21.

o (Cùm hoc loco nõ agatur de politicis iudicijs, constat absoluẽdi verbo intelligi bonitatẽ illam qua Christiani vtũtur in ferẽdis & condonandis iniurijs. *p Hæc Epitheta sumpta sunt ab ijs qui liberaliter res aridas metiuntur, qui solent illud quod admetiuntur succutere, cõprimere & cumulare.* *q Similitudo significatur, non æqualitas. Ducuntur autem ista omnia præcipuè in Scribarũ insciitiam cũ insigni fastu coniunctã, Qua de re vide Ro.2.17.*

ne: & non facitis quæ dico.

10 Veram pietatem à ficta tandem discernit tentatio.

47 [10] Quisquis venit ad me, & audit sermones meos, & eos præstat, indicabo vobis cui similis sit.

48 Similis est cuipiam ædificanti domum, qui fodit & excauauit, posuitque fundamentum super petram: vbi autem venit inundatio, illisum est flumen domui illi, sed non potuit eam quatere: fundata enim erat super petram.

49 Qui autem *eos sermones* audiuit, nec præstitit, similis est cuipiam qui ædificauit domum suam super solum absque fundamento: cui illisum est flumen: itaque statim cecidit, fuitque ruina domus illius magna.

CAP. VII.

1 *De seruo Centurionis.* 9 *Fides Centurionis.* 11 *Filius viduæ suscitatur in Nain.* 18 *Iohannes mittit discipulos suos ad Christum.* 33 *Eiusdem peculiaris victus ratio.* 37 *Peccatrix rigat pedes Iesu.*

CAP. VII. *Mat. 8. 5.*

1 Admonet Iudæos Christus proposito Centurionis exemplo, se contumacia ipsorũ offensum, parare transitum ad Gentes.

1 QVum [1] autem finisset omnia verba sua audiente populo, ingressus est Capernaum.

2 Centurionis autem cuiusdam seruus malè affectus moribundus erat: qui erat ipsi [a] pretiosus.

3 Is verò quum audisset de Iesu, misit ad eum seniores Iudæorum, rogans eum vt veniret & seruaret seruum suum.

4 Isti autem quum venissent ad Iesum, precati sunt eum studiosè, dicẽtes, certè dignus est cui hoc præbeas.

5 Diligit enim gentem nostram, & [b] synagogam ædificauit nobis.

6 Iesus ergo proficiscebatur cum eis. Et quum iam non longè abesset domo, misit ad eum Centurio ille amicos, [c] dicens ei, Domine ne vexator, neque enim sum dignus vt tectum meum subeas.

7 Ideò ne meipsum quidem sum dignum arbitratus qui venirem ad te: sed [d] dic verbo, & sanabitur

a Quem plurimi vt plurimis dotibus ornatum faciebat.

b AEdes congregationis nostræ ipse curauit ædificandas. Pietatis nomine à Iudæis hic Centurio commendatur, quod notatu dignum est.

c, Id est, qui ei suo nomine dicerent.

d Id est, solo verbo iube, fide incomparabilis descriptio.

nabitur puer meus.

8 Etenim ego homo sum sub [e] potestate constitutus, habens sub me milites: & dico huic, Proficiscere, & proficiscitur: & alteri, Veni, ac venit: & seruo meo, Fac hoc, ac facit.

9 Auditis autem his, Iesus admiratus est eum: & conuersus dixit turbæ quæ ipsum sequebatur, Dico vobis, ne in Israël quidē tantam fidē inueni.

10 Et domum reuersi qui missi fuerant, sanum inuenerunt seruum qui ægrotus fuerat.

11 [2] Et factum est *die* sequenti, [f] proficiscebatur in ciuitatem quæ vocatur [g] Nain: & proficiscebantur cum eo discipuli eius multi, turbaque multa.

12 Vt autē appropinquauit portæ ciuitatis, ecce defunctus * efferebatur, *qui* vnigenitus *erat* matri suæ, & ipsi *quidem* viduæ: turbaque ciuitatis multa erat cum ea.

13 Et Dominus eam intuitus intima misericordia commotus est super ea, & dixit, Ne fleto.

14 Quumq; accessisset, tetigit loculum: (ij verò, qui portabant, substiterunt) & dixit, Adolescens tibi dico, * surge.

15 Tunc resedit qui fuerat mortuus, & cœpit loqui: & *ille* dedit eum matri suæ.

16 Cepit autem omnes timor: & glorificabant Deum, dicentes, Certè Propheta magnus [h] surrexit inter nos, & certè Deus respexit populum suū.

17 Peruenitque iste de eo sermo in totam Iudæam, & in totam regionem circumiacentem.

18 ‖ [3] Et annuntiarunt Iohanni discipuli ipsius de his omnibus: qui conuocatos duos quosdā è discipulis suis,

19 Misit ad Iesum, dicens, Tú*ne* is es qui venturus erat, an alium expectabimus?

2 Christus palàm suū in mortem imperium asserit.

e Vide Mat. 8. 9.

f Iesus.

g Nain perhibetur nomen oppidi in Galilæa, quæ sita fuerit ad alterū riuum Cysonus influētis in mare Galilææ,

* Ex more non solum Iudæorū, sed etiam Gentium apud quos nō intra ied extra vrbes mortui sepeliebātur in loco ameno & decoro. Vnde Christus extra ciuitatem Ierusal. in horto sepultus est.

h Exortus est. Mat. 11. 2.

* Hac voce testatur quā verè doceat Paulus, Deū vocare ea quæ nō sunt tāquam sint. Rom 4. 17. Porro cum in omnib⁹ Christi miraculis tenenda sit analogia, quā Mat. docet cap. 8. 17. sciamus hunc iuuenē a Christo excitatum specimen esse

spiritualis vitæ quam nobis restituit. 3 Iohannes è carcere incredulos suos discipulos ad Christū ipsum confirmandos ablegat.

20 Quum igitur veniſſent ad eum viri illi, dixerunt, Iohannes Baptiſta miſit nos ad te, dicens, Tú*ne* is es qui vẽturus erat, an aliũ expectabimus?

21 [i] Eadem autem hora multos ſanauit à morbis & flagellis & ſpiritibus malis : & cæcis multis viſum gratificatus eſt.

22 Et reſpondens Ieſus dixit eis, Profecti annuntiate Iohanni quæ vidiſtis & audiſtis: cæcos viſum recipere, claudos ambulare, leproſos purgari, ſurdos audire, mortuos excitari, pauperibus euangelizari.

23 Et beatus eſt quicunque non fuerit offenſus in me.

24 [4] Quum autem abijſſent nuntij Iohannis, cœpit de Iohanne dicere ad turbam, Quid exiſtis in deſertum ſpectaturi? arundinem quæ vento agitetur?

25 Sed quid exiſtis viſuri? hominem mollibus veſtimentis amictum? ecce qui veſtitu honorifico & luxu vtuntur, ſunt in palatijs regum.

26 Sed quid exiſtis viſuri? Prophetam? certè dico vobis, etiam [k] ampliùs quàm Prophetam.

27 Hic eſt de quo ſcriptum eſt, || Ecce, mitto nuncium meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam coram te.

28 Nam dico vobis, inter eos genitos è mulieribus, nemo eſt maior Propheta Iohanne Baptiſta: ſed qui minimus eſt in regno Dei, maior eſt eo.

29 Et *his* auditis, totus populus & publicani [l] iuſtificarunt Deum, qui baptizati fuerant baptiſmo Iohannis.

30 Phariſæi autem & Legis interpretes conſilium Dei reiecerunt [m] aduerſus ſemetipſos, non baptizati ab eo.

31 ||[5] Dixit autẽ Dominus, Cui ergò aſſimilabo homines

4 Quod procul oſtenderunt Prophetæ, proximum indicauit Iohannes: ipſe autẽ Chriſtus quotidie in Euangelio exhibet, idque plerunque fruſtrà, plurimis vel prorſus futilia vel inanem ſplendorem quærentibus.

5 Quamcunq; rationem Deus offerendo nobis Euangelio ſequatur, plerique homines ſibijpſis offendicula obijciunt: ſed nihilominus aliqua colligitur Eccleſia.

Malach.3.1.

i Quæ ſcilicet venêre diſcipuli Iohãnis ad Chriſtum.

k Duplici diſcrimine ſuperactos. omnes Prophetas primo, quòd Chriſtum vidit in carne & digito remonſtrauit dicens, Ecce agnus Dei, &c. Secundo quod gratiæ exhibitæ præco fuerit. Mat.11.16.

l Deum iuſtum, bonũ, fidelẽ & miſericordem prædicarũt. *m i.Suo maximo dãno.*

homines nationis istius? & cui *rei* similes sunt?

32 Similes sunt pueulis qui sedent in foro, & qui acclamant alij alijs,& dicunt,Cecinimus vobis tibijs, & non saltastis: lamentati sumus vobis, & non fleuistis.

33 Venit enim Iohannes Baptista neque edens panem,neque bibens vinum:& dicitis,dæmonium habet.

34 Venit Filius hominis edens ac bibens,& dicitis, Ecce homo edax & vini potor, amicus publicanorum ac peccatorum.

35 Sed iustificata est sapientia à filijs suis omnibus.

36 [6] Rogauit autem eum quidam ex Phariſæis vt cum ipso vesceretur: itaque ingressus domum Phariſæi,discubuit.

37 Et ecce, mulier quæ fuerat in vrbe [n] peccatrix, quum cognouisset eum discubuisse in domo Phariſæi,allato alabastro vnguenti,

38 ‖ Et stans apud pedes eius retrò, flens cœpit lachrymis rigare pedes eius, & capillis capitis sui extergebat, & deosculabatur pedes eius, & vnguento vngebat.

39 [7] Quum autem *id* vidisset Phariſæus qui vocauerat eum, dixit apud se, Hic si esset Propheta, nosset quæ & qualis sit ea mulier quę tangit ipsum: nam est [o] peccatrix.

40 [8] Tunc respondens Iesus dixit ei, Simon, habeo quidam quod tibi dicam. At ille ait, Magister,dic.

41 Duo debitores, *inquit Iesus*, erant cuidam creditori: vnus debebat denarios quingentos,alter verò quinquaginta.

42 Quum autem illi non essent soluendo, gratificatus est vtrisque. Horum igitur, dic, vter eum plus diliget?

6 Præsentis atque adeò vel domi suæ exceptI Christi beneficijs homines superbi seipsos priuant quibus fruuntur humiles & abiecti. *Mar.* 15.40. *iohan* 22.11.

n Mulier peccatrix non eo dicitur modo, quo omnes dicimus peccatores, sed vitæ flagitiosæ & prostitutæ fuisse significatur.

7 Temeritas superbiæ comes.

8 Diligere Christum,certum est ac perpetuum remissionis peccatorum testimonium.

o Phariſæus respicit legem de eorum pollutione,qui alios pollutos cõtigissent.

43 Respondens verò Simon dixit, Existimo eum cui plus gratificatus est. At ille dixit ei, Rectè iudicasti.

44 Et conuersus ad mulierem, dixit Simoni, Vides hanc mulierem? ingressus sum domum tuam, aquam pedibus meis non dedisti: hæc autem lachrymis rigauit pedes meos, & capillis capitis sui extersit.

45 Osculum mihi non dedisti: hæc autem ex quo intraui, non intermisit deosculari pedes meos.

46 Oleo caput meum non vnxisti: hæc autem vnguento vnxit pedes meos.

47 Cuius rei gratia, dico tibi, remissa esse peccata eius multa: [p] nam dilexit multum. cui autem paululum remittitur, paululum diligit.

48 Dixit autem ei, Remissa sunt tibi peccata.

49 Et cœperunt qui simul accumbebant, dicere inter se, Quis est hic qui etiam peccata remittit?

50 Dixit autem ad mulierem, fides tua te seruauit: [q] vade in pace.

p Id est, inquit Theoph declarauit copiosè fidem suam, & Basil. in concione de Baptismate, Multũ debenti, multum dimittitur, vt magis abũdè ille diligat. Est itaq; ex similitudine adeò manifesta Christi sententia vt mirũ sit gratiæ aduersarios tam ineptè hunc locum ad stabilienda merita torquere. Is enim cui condonatur debitum maius, eo nomine magis diligit illum qui istud beneficium in ipsum contulit: Et mulier hæc declarat offici͠j summi amoris, quantum beneficium accepisset: charitas itaque non vt causa, sed vt signum accipi debet. Negat enim Christus illam sicut Pharisæus iudicabat peccatricem esse, testatur autem illi vitæ prioris remissa fuisse peccata. q Benedictione confirmat beneficium collatum.

CAP. VIII.

2 Mulieres ministrantes Christo de facultatibus suis. 4 Parabola seminantis. 16 Lucerna. 19 Mater & fratres Christi. 22 Christus ventis imperat. 26 De dæmoniaco legione obsesso. 37 Geraseni Christum reiciunt. 41 Iairi filia sanatur. 43 Mulier à fluxione sanguinis sanatur. 52 Fletus ob mortuos.

CAP. VIII. 1 ET factum est deinceps, ipse iter faciebat per singulas vrbes & vicos, prædicãs & euangelizans regnum Dei: & duodecim illi *erant* cum eo:

2 Et

2 Et quædam* mulieres quas ſanauerat à ſpiritibus malis & morbis, Maria quæ vocabatur Magdalene, ‖ ex qua ſeptem dæmonia exierant.

3 Et Iohanna vxor Chuzæ procuratoris Herodis, & Suſanna, & aliæ multæ quæ miniſtrabant ei ex facultatibus ſuis.

4 ‖ [1] Quum autem multa turba conueniret, & qui in ſingulis vrbibus erant, proficiſcerentur ad eum, dixit per parabolam,

5 Quidam qui ſeminabat, exijt ſeminatum ſemen ſuum: & in ſeminando aliud cecidit ſecundũ viam, & conculcatum eſt, & volucres cœli deuorarunt illud:

6 Et aliud cecidit ſuper petras, & enatum exaruit, quia non habebat humorem:

7 Et aliud cecidit inter ſpinas, & ſimul enatæ ſpinæ ſuffocarunt illud.

8 Et aliud cecidit in terram bonam, & quum enatum eſſet, edidit fructum centuplum. Hæc dicens clamabat, Qui habet aures ad audiendum audiat.

9 Interrogabant autem eum diſcipuli eius, dicentes quæ eſſet iſta parabola.

10 Ipſe verò dixit *eis*, Vobis datem eſt noſſe [a] myſteria regni Dei: reliquis autem per parabolas *loquor*, vt ‖ videntes non videant, & audientes non intelligant.

11 ‖ Eſt autem hæc parabola: Semen eſt ſermo Dei.

12 Qui autem in viam, ij ſunt qui audiunt: deinde venit diabolus, & tollit ſermonem è corde eorum, ne quum crediderint, ſeruentur.

13 Qui verò ſuper petram, *ij ſunt* qui quum audierint, cum gaudio excipiunt ſermonem: ſed iſti radices non habent, qui ad tempus credunt, & tempore tentationis abſcedunt.

* Quod ab iſtis muneribus vitæ neceſſaria accepit, ſeminans ſpiritualia, in ſeipſo confirmat, quod ſuos docuit, operarius cibo ſuo dignũ, Vide 2.Cor.9.11.

Mat.16.9.

Mat.13.3.

1 Idem Euangelium vbiuis ſeritur, at non pari fructu: idque ſolo hominum vitio.

a Myſteria ſunt res arcanæ, quas diuulgare fas non eſt, dictæ à verbo myzo *quod reprimo ſonum ſignificat, & Latinus eſt mutire.*

Eſa.6.9.mat.13.14.mar.4.12. ioh.12.40. Act.18.26. rom.11.8. Mat.13.18. mar.4.15.

14 Quod autem in ſpinas cecidit, ij ſunt qui audierunt: ſed [b] profecti, à ſolicitudinibus & diuitijs ac voluptatibus vitæ ſuffocantur, nec fructũ [c] perferunt.

15 Quod autem in bonam terram *cecidit*, ij ſunt qui in corde [d] honeſto ac bono auditum ſermonem [e] retinent, & fructum adferunt per patientiam.

16 ‖ [2] Nemo porrò lucernam accenſam operit vaſe, aut ſubter lectum ponit: ſed candelabro imponit, vt qui ingrediuntur videant lumen.

17 ‖ Non eſt enim *quicquam* occultum quod non ſit futurum manifeſtum: nec abſconditũ quod non ſit cognoſcendum, & venturum in apertum.

18 [3] Videte ergo [f] quomodo audiatis. ‖ quiſquis enim habet, dabitur ei: & quicunque non habet, etiam [g] quod videtur habere, tolletur ab eo.

19 ‖ [4] Venerunt autem ad eum mater & fratres eius, & non poterãt eum conuenire propter turbã.

20 Et annuntiatum eſt ei, dicentibus *nonnullis*, Mater tua & fratres tui adſtant foris, cupientes te videre.

21 Ipſe verò reſpondens dixit eis, Mater mea & fratres mei, ij ſunt, qui ſermonem Dei audiunt, & eum præſtant.

22 ‖ [5] Factum eſt autem quodam die, ipſe ingreſſus eſt in nauigium, ac diſcipuli eius: & dixit eis, Tranſeamus in vlteriorem ripam ſtagni. Et [h] prouecti ſunt.

2 Quod quiſq; priuatim accipit, tenetur in communẽ vſum depromere.

3 Cœleſtia bona parſimonia amittũtur liberalitate creſcũt. *Mat.* 5.15. *mar.* 4.1 *infr.* 12.33. *Mat.* 10.26 *mar* 4.22. *infr.* 12.2. *Mat.* 13.22. & 23.29. *mar.* 4.25 *infr.* 19.26.

4 Nulla eſt tam arcta ſanguinis inter homines coniunctio, quã eſt Chriſti & eorum qui vera fide eum amplectuntur. *Mat.* 12.46. *mar.* 3 32. *Mat.* 8.23. *mar.* 4 66.

5 Expedit interdum nos veluti à Chriſto neglectos, in extrema diſcrimina venire, vt & ipſius potentiæ & noſtræ imbecillitatis eo certius experimentum habeamus.

b Id eſt, ſimul atque audito verbo, redierunt ad curanda ſua negotia. c Id eſt, Non ferunt fructum perfectum & abſolutum, atque eò uſq; vt matureſcat, vel non perducunt ad finem. d Quod non ſolum videri, ſed eſſe reipſa ſtudeat, vt honeſtum ad extremam vitam, bonam ad veras animi virtutes referatur. e Non ſine magno certamine, luctante ſcilicet aduerſus Spiritum Dei nouum hoſpitem, Satana & carne. f Id eſt, quomodo affecti ad verbum audiendum accedatis, & eo audito quomodo vos geratis. g Sub. ſibi, vel alijs, vel vtriſque, hoc enim hominum genere nihil ſuperbius, ſi quod celant videas, nil etiam magis ad incautos fallendos accommodatum. h Vide Suprà. 5.3.

23 Nauigan-

23 Nauigantibus autem eis [i] ſopitus eſt: & deſcendit turbo venti in ſtagnum:& [k] complebantur, ac periclitabantur.

24 Accedentes autem expergefecerunt eũ, dicentes, Magiſter,magiſter, perimus. Ipſe verò experrectus obiurgauit ventum ac fluctuationem aquæ:& ceſſauerunt,factaq; eſt tranquillitas.

25 Dixit autem eis , Vbi eſt fides veſtra? Timentes autem mirati ſunt, dicentes alij ad alios, Quiſnam iſte eſt, vt ventis quoque & aquæ imperet,& auſcultent ei?

26 ‖ Et nauigarunt in regionem Gadarenorum quæ eſt in oppoſita ripa Galilææ.

27 [6] Ipſi autem egreſſo in terram , occurrit ex vrbe vir quidam qui habebat dæmonia à temporibus multis , & veſtimento non induebatur, neque in *vlla* domo manebat,ſed in monumentis.

28 *Is* ergo quum vidiſſet Ieſum , & exclamaſſet, accidit ei *ad pedes* , & voce magna dixit, Quid mihi tecum Ieſu Fili Altiſſimi ? rogo te ne me torqueas.

29 Præcipiebat enim ſpiritui impuro vt exiret ab eo homine nam à multo tempore corripuerat eum: itaq; vinctus *ille* catenis & pedicis,cuſtodiebatur : ſed diruptis vinculis [l] agitabatur à dæmone in deſerta.

30 Interrogauit autem eum Ieſus,dicẽs, Quod tibi nomen eſt ? Ipſe verò dixit,Legio.nam dæmonia multa ingreſſa erant in eum.

31 Et rogabant eum ne imperaret ipſis vt abirent in [m] abyſſum.

32 Erat autem ibi grex porcorum multorum paſcentium in monte : & rogabant eum *dæmonia* vt permitteret ipſis in illos ingredi. Et permiſit eis.

Mat.8.28. mar.5.1,

6 Chriſtus ſolis verbis profligãs dæmoniorum legionem, diuinã ſuam virtutem oſtendit hominibus â diaboli ſeruitute liberãdis deſtinatam: ſed tantam hanc vltrò oblatam gratiam ſtolidi homines pleriq; ne leuiſſimaquidem rerum ſuarum iactura redemerint.

i Sub. Ieſus, profundiſſimum autem fuiſſe hunc ſoporem,indicauit geminata illa acclamatio diſcipulorum in ipſo excitando.

k Catachreſis, nõ enim diſcipuli,ſed nauis complebatur.

l.Cum impetu impellebatur, vt eques calcaribus equum agitat.

m Abyſſus eſt immenſa profunditatis vorago. quaſi abſque fundo,i.ipſum locum quem idem Lucas infr 6.23. ἄβυσσον vocauit , in quo

nimirum dæmones conſtricti tenentur caliginis tenebris.2.Pet:2.4.

33 Egressa autem dæmonia ex eo homine, ingressa sunt in porcos : & grex ruit è præcipitio in stagnum,& suffocatus est.

34 Quum autem pastores vidissent quod factũ fuerat,fugerunt:& profecti annuntiarunt in vrbem & in agros:

35 Exierunt igitur vt viderent quod factũ erat: veneruntq; ad Iesum, & inuenerunt hominem illum à quo dæmonia exierant, vestitum, ac sanæ mentis,sedentem ad pedes Iesu:& timuerunt.

36 Annuntiauerunt autem ipsis etiam ij qui viderant, quomodo liberatus fuisset qui fuerat dæmoniacus.

37 Et rogauit eum tota multitudo circumiacẽtis regionis Gardarenorum vt discederet ab ipsis, quia magno timore tenebantur: ipse autem ingressus nauigium,reuersus est.

38 Rogauit autem eum vir ille à quo dæmonia exierant, vt [n] esset cum eo: sed dimisit eum Iesus, dicens,

39 Reuertere domum tuam,& narra quanta tibi præstiterit Deus. Abijt igitur prædicans [o] per totam vrbem quanta ipsi præstitisset Iesus.

40 Factum est autem quum reuertisset Iesus, [p] excepit eum turba : nam omnes expectabant eum.

41 ‖ [7] Et ecce,venit quidam cui nomen Iairus, qui erat præfectus synagogæ : quumq; accidisset ad pedes Iesu, rogabat eum vt ingrederetur domũ ipsius:

42 Quoniam erat ei vnigenita filia quasi annorum duodecim, eaq; * moriebatur.(Inter eundum verò turba coarctabat eum.

43 Et mulier quæ erat in fluxione sanguinis ab annis duodecim, & in medicos impenderat totum [q] victum,nec ab vllo potuerat curari.

44 Quum

n i. Vt liceret apud eũ esse, siue tum ipso versari.

o Vrbem, scilicet Gadarenorum. Nec aduersatur quod Marcus istũ in Decapoli prædicasse dicit,nam Gadara à Plinio lib.5.cap.18 inter Decapolis oppida recensetur: fuit itaque Decapolis partim cis Iordanem partim trãs Iordanẽ sita. Mat.9.18. mar.5.22.

p i. Reditus eius gratus acceptusq; fuit multitudini.

7 Christus duplici miraculo sese & vitæ & mortis dominũ esse testatur.

** Vel moritura erat, vt intelligamus ipsam puellam iam tum expirasse,licet id nondum sciret pater.*

q i. Necessaria ad vitam degẽdam.

44 Quum accessisset à tergo, tetigit fimbriam pallij ipsius: & illicò substitit fluxio sanguinis eius.

45 Tunc ait Iesus, Quis *est* qui me tetigit? Negãtibus autem omnibus, dixit Petrus & qui eum eo erant, Magister, turba te constringit & opprimit, & dicis, Quis *est* qui me tetigit?

46 Iesus autem ait, Tetigit me aliquis. nam ego [r] cognoui virtutem à me exijsse.

47 Quum autem mulier illa vidisset se non latuisse, tremens venit, & accidens ei *ad pedes*, declarauit ei in conspectu totius populi quam ob causam tetigisset eum, & quomodo sanata fuisset illicò.

48 Ipse verò dixit ei, Confide filia, fides tua te seruauit: vade eum pace)

49 Adhuc eo loquente, venit quidam à præfecto synagogæ, dicens ei, Mortua est filia tua: ne vexa magistrum.

50 Iesus autem *hoc* audito, respondit ei, Ne metue: crede solummodo, & seruabitur.

51 Ingressus verò domum, non permisit ingredi quenquam, nisi Petrum & Iacobum & Iohannem, & patrem ac matrem puellæ.

52 Flebant autem omnes, & [s] plangebant eam: ipse verò dixit, Ne flete: non est mortua, sed dormit.

53 Et deridebant eum, quòd scirent esse mortuam.

54 Ipse verò eiectis foras omnibus, & prehensa manu eius, clamauit: dicens, Puella, surge.

55 Et reuersus est spiritus eius, ac [t] surrexit illicò, & *ipse* præcepit vt ei daretur cibus.

56 Et obstupuerunt parẽtes eius: ipse verò præcepit eis vt nulli dicerent quod factum fuerat.

r *i. Sensi & percepi.*

s *Plangere proprièest cædere & ferire, trãsfertur ad funera lugentium, quòd illic tales esse soleant gestus.*

t *Cadauer iacebat, puella verò recepta vita, vt verè illã non modo reuixisse, sed etiã ab omni morbo liberatam esse constaret, surrexit è lecto.*

CAP. IX.

1 *Mittuntur Apostoli ad prædicandum.* 7 *&* 19 *Opinio vulgi de Christo.* 12 *De quinque panibus & duobus piscibus.* 20 *Confessio Apostolorum.* 23 *Perdere animam.* 35 *Christus audiendus.* 37 *Lunaticus.* 46 *Contentio Apostolorum de primatu.* 49 *Quidã ejiciens dæmonia nomine Christi.* 52 *Samaritani nolunt Christum recipere.* 55 *Vindicta prohibita.* 57, 59, 61 *De tribus Christum sequi volentibus, sed diuersis rationibus.*

CAP. IX. *Mat.* 10. 1. *mar.* 3. 13 *&* 6. 7. *Matth.* 10 7. *Matth.* 10. 9. *mar.* 6. 8.

1 Duodecim Apostoli solo Christi mandato & Spiritus potentia instructi mittuntur, tum vt nullus Israëlita possit ignorantiam prętexere, tum etiam vt paulatim ad vniuersalem illam legationem præparentur. *Infrà.* 10. 11. *mat.* 10. 14. *mar.* 6. 11. *act.* 13. 51. *Mat.* 14. 1. *mar.* 6. 14.

1 COnuocatis ‖ [1] autem *Iesus* duodecim discipulis suis, dedit eis vim & potestatem in omnia dæmonia, & morbos sanandi.

2 ‖ Misitq; eos vt prædicarent regnum Dei, & sanarent ægrotos.

3 ‖ Et dixit eis, Nihil sumite ad iter, neque [2] virgas, neque peram, neque panem, neque pecuniam: neque binas tunicas habete.

4 Et in quancunq; domum intraueritis, [b] illic manete. & illinc exite.

5 ‖ Et quicunque non receperint vos, exeuntes ex vrbe illa, etiam puluerem à pedibus vestris excutite, *vt sit* testimonio aduersus eos.

6 Exeuntes igitur obibant singulos vicos, euangelizantes & sanantes vbique.

7 ‖ [2] Audiuit autem Herodes tetrarcha omnia quæ fiebant ab eo: & [c] hæsitabat, propterea quòd dicebatur à quibusdam Iohannem excitatum esse à mortuis:

8 A quibusdam verò, Eliam apparuisse: *ab* alijs

2 Ad Euangelij nuntium mundus in varias opiniones scinditur, tyranni autem in primis trepidant.

a Vide Mat. 10. 10 *b Ex ciuitate aliqua discessuri, illinc exite, quo primùm diuerteritis: in summa prohibet Dominus ne hospitium mutẽt. Ista etenim promulgatio Euangelij fuit quasi discursio quædam, ne aliquis in Iudæa posset ignorantiam adventus Christi prætexere. c Quasi perplexus, & impeditus in luto tenebatur, vt exitum non inueniret.*

autem

autem, Prophetã quenpiam ex antiquis reſurrexiſſe.

9 Tunc ait Herodes, Iohannem ego decollaui: quis eſt autem iſte de quo ego talia audio? Et ſtudebat eum videre.

10 ‖ Reuerſi autem Apoſtoli narrauerunt ei quæcunque fecerant. ‖ Et *ipſe* aſſumptis illis ſeceſſit priuatim in locum [d] deſertum vrbis quæ vocatur Bethſaida,

11 Quod quum cognouiſſet turba, ſequuta eſt eum: *ipſe* autem excepit eos, & loquebatur eis de regno Dei: & eos quibus ſanatione opus erat ſanabat.

12 ‖ Dies autem cœperat inclinare: & accedentes duodecim, dixerunt ei, Dimitte turbam, vt abeuntes in circumiacentes vicos & agros, *illuc* [e] diuertant, & inueniant cibaria: nam hic in loco deſerto ſumus,

13 *Ipſe* verò dixit eis, Date ipſis vos quo veſcãtur. Ipſi verò dixerunt, Non ſunt nobis plus quàm quinque panes, & duo piſces, [f] niſi nos profecti emamus [g] toti huic populo eſcas.

14 Aderãt enim quaſi viri quinquies mille. Ait autem diſcipulis ſuis. [h] Facite vt diſcumbant per ſingulos quoſque diſcubitus quinquageni.

15 *Ipſi* igitur ita fecerunt, & diſcubuerunt *illi* omnes.

16 *Ipſe* verò, acceptis quinque illis panibus, & duobus piſcibus, ſuſpiciens in cœlum, [i] benedixit eis: & fregit, deditque diſcipulis vt apponerent turbæ.

17 Comederunt igitur omnes illi, & ſaturati ſunt: & ſublatum eſt quod ſuperfuit ipſis fragmẽtorum, cophini duodecim.

3 Nihil ne in deſertis quidem deerit Chriſtum ſectantibus. *Mar.6.30. Mat.14.23. mar.6.35.*

d Deſertum dicitur Bethſaida nõ quod in vrbe fuerit, ſed qui in agro cẽſeretur eius vrbu à qua cognominabatur. Mat.14.16.mar. 6 35. ioh.6.5.

e Ad ve. diſſoluũtur à curribus ductũ: diſſoluunt enim equos qui diuertunt à via in hoſpitium. Sic à diuertẽdo finxere latini diuerſoriũ.

f Eclipſis: itaque ſubaudiendũ eſt, Non poſſumus igitur eis dare, quo veſcantur, niſi nos profecti. &c.

g Ad ver. in totiũ hunc populum, i. qui toti huic populo ſufficiat.

h Vide Mar.6.vbi conuiuia vocat quæ Lucas diſcubitus.

i i. De hũ panibus ac piſcibus gratias egit Deo, & ſimul eum precatus eſt, vt tantilla copia, tantam multitudinem paſceret, deniq; vt totum hoc conuiuium ad Dei gloriam referretur.

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY

18 ||4 Et factum est quum ipse k solus precare-
tur, erant cum eo discipuli: interrogauitque eos
dicens, Quem me dicit esse turba?

19 Ipsi autem respondentes, dixerunt, Iohan-
nem Baptistam: alij autem Eliam: alij verò Pro-
phetam quenpiam ex antiquis resurrexisse.

20 Dixit autem eis, Vos verò, quem me esse di-
citis? Respondens autem Petrus dixit, Christum il-
lum Dei.

21 Ipse verò interminatus eis, præcepit vt nulli
hoc diceret:

22 5 Dicens, || Oportet Filiũ hominis multa pa-
ti, & reprobari à senioribus & principibus Sacerdo-
tum, & Scribis, & trucidari, & tertia die excitari.

23 || Dicebat autem omnibus, Siquis vult me
sequi, abdicet semetipsum, & tollet crucem suam
quotidie, & sequatur me.

24 || Quisquis enim voluerit animam suam ser-
uare, perdet eam: quisquis verò perdiderit animam
suam mea causa, is seruabit eam,

25 || Quid enim prodest cuipiam si lucretur v-
niuersum mundum, seipsum autem perdat, siue *se-
ipso* mulctetur.

26 || Quem enim puduerit mei ac meorum ser-
monum, eius pudebit Filium hominis, quando ve-
nerit cum gloria sua & patris, sanctorumque An-
gelorum.

27 || Dico autem vobis veré, sunt quidam ex ijs
qui hîc adstant, qui nequaquam gustabunt morté
vsquedum viderint regnum Dei.

28 || 6 Factum est autem, posthæc verba quasi

4 Quãuis mundus inter varios errores fluctuet, non est tamen fastidienda, sed eo diligentiùs cognoscenda, & eo constantius cõfitẽda veritas.
Mat.16.13. mar.8.27.
Mat.17.22. mar.8.31.
Infr.14.27 mat. 10.38. & 16.24. mar.8.34.
Infr.17.33. mat. 10.39. & 16,25. mar.8.35. iohan. 12.25.
Mat.16,26. mar.9.36.
Infr.12.9. mat. 10.33. mar.8.38. 2.tim.2.12. quibus locis respondet illa Pauli sententia, Si sufferimus cum eo regnabimus, & si negemus negabit nos.
Mat.16.28. mar.9.1.
Mat.17.1. mar.9.2.
5 Per crucem & inuictam patientiam ad cœlestem gloriam Christus ipse peruenit. 6 Christus, ne discipulos offenderet ipsius in carne exinanitio, voluntariam eam esse docet, cœlestis suæ gloriæ splendore aliquatenus ad momentum ostenso.

k A turba separatus. l Velut enim dies diem consequitur, sic crux excipit crucem: crux autem metonymicè, pro humanæ vitæ miseriis, fuit enim apud Iudæos grauissimum & seuissimum crucis supplicium:

dies octo *interceſſerant*, quum aſſumptis Petro & Iohanne & Iacobo, aſcendit in montem vt precaretur.

29 Et facta eſt inter precandum ſpecies vultus eius alia, & veſtitus eius albus *ac* refulgens.

30 Et ecce, duo viri colloquebantur cum eo, qui erant Moſes & Elias.

31 Qui viſi cum gloria, dicebant ipſius [m] exitum, quo futurum erat vt defungeretur in Hieruſalem.

m i. Mortem quam obiturus erat in Ieruſalē.

32 Petrus verò & qui cum ipſo erant, grauati erant ſomno: quum autem euigilaſſent, viderunt gloriam eius, & duos illos viros qui ſtabant cum eo.

33 Et factum eſt quum illi diſcederent ab eo, dixit Petrus ad Ieſum, Magiſter, bonum eſt nos hîc eſſe: atque *adeò* faciamus tria tabernacula, vnum tibi, & vnum Moſi, & vnum Eliæ: neſciens quid diceret.

34 Hæc autem ipſo dicente, extitit nubes quæ inumbrauit eos:: timuerunt autem dum ingrederentur *illi* in nubem.

35 Et vox extitit è nube, dicens, Hic eſt Filius ille meus dilectus, ipſum audite.

36 Et poſtquam vox illa extitiſſet, inuentus eſt Ieſus ſolus: ipſi autem ſiluerunt, & nulli declararunt [n] per id tempus quicquam eorum quæ viderant.

n Ad verb. in diebus illis. ſi il. vſque quò Chriſtus reſurrexiſſet Mat. 17. 14. mar. 19. 17.

37 ‖ [7] Factum eſt autem ſequenti die, quum ipſi deſcendiſſent de monte, occurrit ei turba multa.

38 Et ecce, quidam è turba exclamauit, dicens, Præceptor, rogo te, reſpice ad filium meum: nam vnigenitus eſt mihi.

7 Nulla re magis offenditur Chriſtus quàm incredulitate, quāuis eam ad tēpus tolleret.

39 Et ecce, ſpiritus arripuit eum, & repētè clamat, & diſcerpit cum ſpumantem, & vix diſcedit ab

eo,° conterens eum.

40 Et rogaui discipulos tuos vt ipsum eijcerent, sed non potuerunt.

41 Respondens autem Iesus ait, O natio incredula & peruersa, quousque tandem ero apud vos? & tolerabo vos? Adduc filium tuum huc.

42 Quum autem adhuc accederet allisit eum dæmonium, & discerpsit: obiurgauit autem Iesus spiritum impurum, & sanauit puerum; & reddidit eum patri suo.

43 Percellebantur igitur omnes super magnifica Dei virtute, Omnibus verò mirantibus super omnibus quæ faciebat, dixit discipulis suis,

44 [18] ‖ [p] Reponite vos in aures vestras sermones istos: futurum est enim vt Filius hominis tradatur in manus hominum.

45 Ipsi verò ignorabant dictum istud, eratque ipsis occultum, adeò vt illud [q] non sentirent: & timebant eum interrogare de hoc dicto.

46 [19] ‖ Incidit autem disceptatio inter eos, quis esset eorum maximus.

47 Iesus autem [r] visa cogitatione cordis ipsorũ, acceptum puerulum statuit apud se:

48 Et dixit eis, Quicunque exceperit puerulum hunc nomine meo, me excipit: & quicunque me exceperit, excipit eum qui me misit. nam qui minimus est inter vos omnes, is erit magnus.

49 [10] ‖ Respondens autem Iohannes ait, Magister, vidimus quendam sub nomine tuo eijcientem dæmonia: & prohibuimus eum, quia *te* non sequitur nobiscum.

50 Et dixit ei Iesus, Ne prohibete *illum*: qui enim non est aduersum nos, pro nobis est.

51 [11] Factum

8 Nõ est quod nobis tranquillitatem in hoc mundo pollicearmur, quum ij ipsi qui Christo applaudere videntur, paulò pòst eum crucifigant.

9 Ambitionis exitus, ignominia: modestæ autem subiectionis gloria.

10 Extraordinaria temerè nec probanda nec damnanda. *Mat.* 17.22. *mar.* 9.31. *Mat* 18.1. *mat.* 9.45. *Mat.* 9.38.

o Vt in comitiali morbo. Solent in membrorum conuulsione caput, cæteráque membra teneri, ita vt totos se atterant.

p Attendite diligenter, & semel audita conseruate. Porrò aurum potius quàm mẽtis memmisse videtur, quia non erant intellecturi hoc dictum, vt versus sequens indicat.

q Non intelligerent.

r Translatio à corpore ad animum, nam quod oculorum est transfertur ad animum

51 [11] Factum est autem quum impleretur tempus quo sursum reciperetur, tum ipse [f] sese obfirmauit vt proficeretur in Ieruſalem.

52 Misitque nuntios ante faciem suam: qui profecti ingressi sunt in vicũ [t] Samaritanorum, vt pararent ei *hospitium*.

53 ‖Sed *illi* non receperunt eum, quòd habitum præferret proficiscentis in Hierusalem.

54 [12] Quum autem hoc vidissent discipuli eius Iacobus & Iohãnes, dixerũt: Domine, vis dicamus vt ignis descendat è cęlo, & consumat eos, vt etiam Elias fecit?

55 Sed conuersus Iesus obiurgauit eos, dicens, nescitis cuius [u] spiritus vos sitis.

56 ‖ Filius autem hominis non venit vt perderet [x] animas hominum, sed vt seruaret. Abierunt igitur in alium vicum.

57 [13] Factum est autem proficiscentibus ipsis, quidam in via dixit ei, Sequar te quocunque ieris, Domine.

58 Dixit autem ei Iesus, Vulpes lustra habent, & volucres cæli nidos: Filius autem hominis non habet vbi caput inclinet.

59 [14] ‖ Ait autem ad alium *quendam*, Sequere me. Ille verò dixit, Domine, permitte mihi vt prius abeam, ac sepeliam patrem meum.

60 Dixit autem ei Iesus, Sine vt mortui sepeliãt [y] mortuos suos: tu verò profectus annuntia regnũ Dei.

11 Christus vltrò ad mortem properat.

12 Cauendum à zeli intemperie & stulta imitatione, in optima etiam causa: vt omnia ad Dei gloriam, & commodum proximi referantur.

13 Oportet Christum sequuturos ad quæuis incommoda subeunda sese comparare.

14 Dei vocatio quibusuis in hominis officijs, sine vlla exceptione, anteponenda. 2. *Reg.* 8. 10. 12. *Mat.* 8. 19. *Mat.* 8 21.

f Ad verbum, Obfirmauit faciẽ suam, id est, certo iam proposito moriendi sese dedit in viam, & deposito omni mortis timore iter ingressus est. *t Samaritani infensi erant maximè in eos qui Ieroſolyma adoratum ibant neglecto templo quod in monte Varizin Hannabalat ipsis ædificarat Ioseph.* 11. 7. *u Hebr. Id est, cuius voluntatis, consilij, & destinatæ sententiæ: Sic dona Dei spiritus vocantur, quia à Spiritu donantur, & eis contraria quæ à malo spiritu proficiscuntur, vt spiritus auaritiæ, superbiæ, & furoris.* *x Homines, Synecdoche.* *y Qui etiamsi in hac humana & caduca vita permaneant, à vera tamen vita, quæ æternae est & diuina, alieni sunt.*

15 Oportet Christũ sequuturos, mundi solicitudinibus semel renuntiare.

61 [15] Dixit autem etiam alius, Sequar te Domine: sed permitte mihi prius vt valedicam ijs qui sunt domi meæ.

62 Ait autem ei Iesus, Nemo qui manu sua admota aratro, [z] respexerit ad ea quæ retrò *sunt*, appositus est ad regnum Dei.

z. *Si incepti pœnituerit.*

CAP. X.

1 *LXX. discipuli.* 10 *Ingratis vrbibus impietas obij citur.* 17 *Discipulos redeuntes humilitatis admonet.* 37 *Proximus quis.* 38 *De Martha & sorore Maria.*

CAP. X.

1 Aduentus Christi mittuntur septuaginta secundi prænuntij.

1 POST [1] hæc autem designauit Dominus etiam alios septuaginta, misitque eos binos ante faciem suam in omnem vrbem & locum quò futurũ erat vt ipse veniret.

2 Fidi ministri verbi sunt in mundo velut agni inter lupos: sed modò in hoc vnũ sint intẽti, vt officiũ faciant, qui eos misit, idem etiã conseruat.

Mat.9.37.
Mat.10.16.

2 Dicebat ergo eis, || Messis quidem multa, sed operarij pauci: rogate ergo dominum messis, vt emittat operarios in messem suam:

3 || [2] Abite, ecce, ego mitto vos vt agnos in medium luporum.

4 Ne portate crumenam, neque peram, neque calceamenta: || & [a] neminem in via salutaueritis.

2.Reg.4.29.
Mat.10.12.
mar.6.10.

5 || In quamcunq; domum ingrediemini, primùm dicite, Pax huic domui.

6 Quod si fuerit illic quispiam [b] filius pacis, requiesceret super eum pax vestra: sin minus, ad vos reuertetur.

7 [c] Manete autem in ea ipsa domo, edentes &

a Hyperbolicè: sic solent Hebræi præcipere, vt celeriter, & nulla interiecta mora aliquid obeatur, 2.Re.4.29. Alioqui comites & humanæ salutationes inter Christiana officia numerantur: Porrò hæc vocatio fuit temporaria. b Heb. i qui faueat doctrinæ pacis, & Euangelij, illamq; amplectatur. c Hospitium vobis deligite in ea domo in quam primùm ingressi fueritis, id est, ne de querendo vobis commodo hospitio solliciti sitis sicut faciunt qui in aliquo loco diutiùs commorari constituerunt: non enim hîc instituitur solennis illa Euangelij prædicatio quæ vsurpata fuit quum Ecclesiæ constituerentur: Sed dimittuntur isti vt omnibus Iudææ partibus significent vltimum aduentare Iubilæum.

bibentes

bentes, quæ ab ipsis *apposita fuerint*. ‖ dignus enim est operarius mercede sua, Ne transite è domo in domum.

8 ‖ Sed & in quamcunque vrbem ingressi fueritis, & exceperint vos, [d] edite quæ apponuntur vobis:

9 Et sanate ægrotos qui in ea fuerint, & dicite eis, Appropinquauit ad vos regnum Dei.

10 [3] In quamcunq; autem vrbem ingressi fueritis, & non exceperint vos, egressi in plateas eius, dicite.

11 ‖ Etiam puluerem qui adhæsit nobis ex vrbe vestra, [e] vobis abstergimus: tamen hoc scitote, appropinquasse ad vos regnum Dei.

12 Dico autem vobis, Sodomorum conditionẽ die illo tolerabiliorem fore, quàm vrbis illius.

13 ‖ Væ tibi Chorazin, væ tibi Bethsaida. nam si in Tyro & Sydone editæ fuissent virtutes quæ editæ sunt apud vos, olim cum sacco & cinere sedentes resipuissent.

14 Ideò Tyri & Sidonis tolerabilior erit conditio in iudicio quàm vestra.

15 Et tu Capernaum quæ vsque ad cœlum sublata es, vsque ad inferos deprimêris.

16 ‖ Qui vos audit, me audit: & qui vos reijcit, me reijcit: qui verò me reijcit, reijcit eum qui misit me.

17 [4] Reuersi sunt autem septuaginta cum gaudio, dicentes, Domine, etiam dæmonia subijciuntur nobis [f] per nomen tuum.

18 *Ipse* autem dixit eis, Spectabam Satanam, vt fulgur [g] è cœlo cadentem.

19 Ecce, do vobis potestatem calcandi serpentes & scorpiones, & supra omnem vim inimici: &

Deut.24.14. mat.10.10. 1.tim.5.18. Mat.10.11.

3 Deus Euangelici ministerij seueriſſimus vindex.

4 Neq; donum miraculorum, neque aliud eiusmodi quantumuis excellens, sed sola electio æterna solidi gaudij materiam præbet. Est autem sola Euangelij promulgatio, Satanæ ruina.

Suprà.9.5. act.13.51. & 18.6. Mat.11.21. Mat.10.46. ioh.13.20.

d Contenti estote apposito cibo, nempe ne seipsos quærant, eorum exemplo quorum Deus venter est.

e Id est, aduersum vos.

f Discipuli enim non plena vtebantur potestate, sed inuocato Christi nomine miracula edebant.

g Collocatur Satan in aëre cum suis Angelis, Ephes.6.12. inde verò dicitur detrudi, & quidem cum impetu, quando voce Euangelij eius potestas aboletur.

[h] nihil vos lædet.

20 Sed de eo ne gaudete quòd ſpiritus vobis ſubijciantur: gaudete verò potiùs quòd nomina veſtra ſcripta ſunt in cœlis.

21 [5] || Eo ipſo momento exultauit Ieſus ſpiritu, & dixit, gloriam tibi tribuo, Pater: Domine cœli & terræ, quòd hæc abſconderis à [i] ſapientibus & intelligentibus, & detexeris ea infantibus: etiam Pater, quia ita placuit tibi.

22 [6] Omnia mihi tradita ſunt à Patre meo, & nemo nouit quis ſit Filius, niſi Pater: & quis ſit Pater, niſi Filius, & cuicunq; voluerit Filius detegere.

23 [7] Tunc conuerſus ad diſcipulos, priuatim dixit, || Beati oculi quæ vident, quæ vos videtis.

24 Dico enim vobis, multos prophetas & reges cupiuiſſe videre quæ vos videtis, nec vidiſſe: & audire quæ auditis, nec audiuiſſe.

25 [8] || Tum ecce, quidam [k] Legis interpres ſurrexit, tentans eum, & dicens, Præceptor, quid faciendo vitam æternam poſſidebo?

26 At ille dixit ei, In Lege quid ſcriptum eſt? quomodo legis?

27 Ille verò reſpondens dixit, || Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex totis viribus tuis, & ex tota cogitatione tua: || & proximum tuum vt teipſum.

28 Tum *ipſe* dixit ei, Rectè reſpondiſti: hoc fac, & viues.

29 [9] Ille autem volens [l] iuſtificare ſeipſum, dixit Ieſu, Et quis eſt meus proximus?

30 Excipiens autem Ieſus dixit, Quidam deſ-

5 Contemptibilis quidem eſt Eccleſia, ſi externã eius ſpeciem cõſideres, ſed nulla in re æquè admirabilis Dei ſapiẽtia. *Mat.* 11.25.

6 Aberrat è via quiſquis Patrẽ quærit extra Filium.

7 Noui fœderis & veteris diſcrimen, in reuelationis menſura. *Mat.*13.16.

8 Fides nõ tollit, ſed ſtabilit Legis doctrinã. *Mat.*22.35. *mar.*12.28.

9 Proximi nomine intelligũtur in Lege, quoſcunq; poſſumus iurare. *Deut.*6.1. *Leuit.*19.18.

h Nulla vos iniuria afficiet, etiamſi omnium iniurijs, nulli ſint æque expoſiti, atque ij quibus hoc vnum eſt curæ, vt Deum religioſè colant.

i Sub huius mũdi

k Vnus quiſpiam profitentibus cognitionem ac ſcientiam legitimarum conſtitutionum, ſeu Legum Moſaicarum.

l Id eſt, ſeipſum à iuſtitia commendare, ſiue ſeſe vt iuſtum approbare. Sic dicitur, Iacobo non modo ex fide, ſed etiam ex operibus iuſtificatus: quam hominymiam qui non aduerterunt conati ſunt Paulum cum Iacobo committere & gratuitam ex fide iuſtificationem euertere.

cende-

tendebat ab Hierusalem in Iericho, & incidit in latrones, qui expoliato eo & plagis impositis abierunt, eo seminece relicto.

31 [m] Fortè autem Sacerdos quidam descendit per eandem viam: qui viso eo, [n] ex aduerso prætерijt.

32 Similiter & Leuita, quum venisset ad eum locum & illum vidisset, prætерijt ex aduerso.

33 Samaritanus autem quidam iter faciens, venit ad eum, & eo viso, misericordia intima commotus est:

34 Et accedens obligauit eius vulnera, infundés oleum ac vinum: & ipsum impositum suo iumento, duxit in diuersorium, & eius curam egit.

35 Postero autem die abiens, prolatos duos denarios dedit hospiti, & dixit ei, Curam ipsius age: & quodcunq; prætereà insumpseris, ego quum rediero, reddam tibi.

36 Quis igitur horum trium tibi videtur proximus fuisse illi qui incidit in latrones?

37 Ille autem dixit, Is qui vsus est misericordia erga eum. Ait igitur ei Iesus, Abi, & tu fac similiter.

38 [10] Factum est verò inter eundũ, ipse ingressus est in quendam vicum: mulier autem quædam Martha nomine excepit eum domum suam.

39 Et huic erat soror quæ vocabatur Maria, quæ etiam assidens ad pedes Iesu, audiebat ipsius sermonem.

40 Martha verò distrahebatur circa frequens ministerium: superueniens igitur ait, Domine, non est tibi curæ quòd soror mea reliquit me vt sola ministrem? dic ergò ei vt mihi vicissim opituletur.

41 Respondens autem dixit ei Iesus, Martha, Martha, solicita es, & [o] satagis de multis:

42 Atqui vna re opus est. Maria verò bonam partem elegit, quæ non auferetur ab ea.

m Id est, cùm illud non præuidisset Sacerdos, alioqui prouidẽtiæ Dei nunc respectu nihil est fortuitum.

n Deflexit de via.

10 Christus nõ lautè tractari, sed attentè vult cæteris postpositis rebus, audiri.

o Adverb. turbaris: iudicatur siquidem turbidæ operæ solicitudo.

CAP. XI.

1 Docet Apostolos orare. 14 Dæmonium mutum ejicit. 27 Mulier e turba vocem extollens. 29 Iudæi signa petunt. 37 A Pharisæo inuitatus externam sanctimoniæ curam corripit.

CAP. XI.

1 ET factum est quum ipse precaretur quodam in loco, vt cessauit, dixit ei quidam ex eius discipulis, Domine, doce nos precari prout & Iohannes docuit discipulos suos.

2 [1]|| Dixit autem eis, Quum precamini, dicite, PATER noster qui es in cœlis, sanctificetur nomẽ tuum: veniat regnum tuum: fiat voluntas tua, sicut in cœlo, etiam in terra.

3 Panem nostrum quotidianum da nobis [a] in diem.

4 Et remitte nobis peccata nostra: etenim ipsi remittimus omnibus qui nobis debent. Et ne nos inducas in tentationem, sed libera nos à malo.

5 [2] Dixit etiam eis, Quis vestrûm habebit amicum, & proficiscetur ad eum media nocte, & dicet ei, Amice, da mihi mutuò tres panes:

6 Quoniam amicus meus venit de via ad me, & non habeo quod apponam ei:

7 Et ille intus respondens dicat, Ne mihi molestiam exhibe: iam ostium clausum est, & pueruli mei mecum sunt in cubili: non possum surgere & dare tibi.

8 Dico vobis, etiamsi non dederit ei surgens, eo quòd amicus eius sit: at certè propter [b] importunitatẽ eius surget: ac dabit ei quotquot sunt ei opus.

9 ||Et ego dico vobis, Petite, & dabitur vobis: quærite, & inuenietis: pulsate, & aperietur vobis.

10 ||Quisquis enim petit, accipit: & qui quærit, inuenit: & pulsanti aperietur.

11 ||Ecquis autem ex vobis pater, si filius *ab eo* petierit panem, lapidem ei dabit? aut si piscem, num pro pisce dabit ei serpentem?

1 Veræ præcationis formula. *Mat.6.4.*

a Id est, quantũ in hunc diẽ opus est, non vt honestam curam tuẽdæ huius vitæ nobis eximat, sed solicitudinem illam anxiam quã plerique sẽ conficiunt.

2 Precandum est cum fide.

b Ad verb. impudẽtiam: ea verò impudentia de qua hoc loco agitur, vt vitio poni nõ debet, sed maximè Deo commendata, qui talem importunitatem probat.

Mat.7.7 & 21. 22. mar.11.24. ioh.14.13. & 16 23. iac.1.10. Mat.7.7.

Mat.9.32. & 12.22. mar.3.20.

12 Aut

12 Aut ſi petierit ouum, num dabit ei ſcorpium?
13 Si vos igitur qui mali eſtis, noſtis bona dona dare liberis veſtris, quanto magis Pater veſter cœliſtis dabit Spiritum ſanctum petentibus ab ipſo.
14 ‖ [3] Eiecit enim dæmonium quod erat mutum: factum eſt autem, egreſſo dæmonio, loquutus eſt mutus, & mirata eſt turba.
15 Quidam verò ex ijs dixerunt, ‖ per Beelzebul principem dæmoniorum eijcit dæmonia.
16 Et alij eum tentantes, ſignum è cœlo petebant ab eo:
17 [4] Ipſe verò quum ſciret cogitationes eorum, dixit eis, ‖ Omne regnum diſſidens aduerſus ſeſe, vaſtatur: & domus aduerſus ſeſe *diſſidens*, cadit.
18 Quòd ſi etiam Satanas aduerſus ſeipſum diſſidet, quomodo ſtabit regnum eius? Nam dicitis, [c] per Beelzebul eijcere dæmonia.
19 Quòd ſi ego per Beelzebul eijcio dæmonia, filij veſtri per quem eijciunt? propterea ipſi erunt veſtri iudices.
20 Sin autẽ [d] digito Dei eijcio dæmonia, nempè peruenit ad vos regnum Dei.
21 Quum validus quiſpiam armatus cuſtodit [e] aulam ſuam, in pace ſunt ea quæ habet.
22 Poſtquam verò quiſpiam eo validior inuadens vicerit eum, totam armaturã eius aufert qua confidebat, & ſpolia eius diſtribuit.
23 [5] Qui non eſt mecum, aduerſum me eſt: & qui non cogit mecum, ſpargit.
24 ‖ [6] Quum impurus ſpiritus exierit à quopiã, tranſit per arida loca, quærens * requiem. & nõ in-

3 Exemplum horrendæ & inſanabilis excæcationis, quum mala conſcientia & deſtinata malitia virtus Dei blaſphematur. *Mat 9.32. & 12.22. mar.3.20.*
Mat.9 34. mar.3.22.
Mat.12.23. mar 3 24.
4 Dignoſcendi veri Chriſti à falſo hæc vera ratio eſt, quòd verus Chriſtus cum Satana nulla prorſus cõditione paciſcitur. Supereſt autem vt cognitus agnoſcatur.
5 Aduerſus mediatores qui Chriſti cum Satana ſaltem ad tempus conciliandi rationem quærunt.
Mat.12.43.
* Id eſt, vbi ſedẽ ponat. Vnica enim Satanæ quos homines lædere.

6 Qui non perſeuerat, peiore eſt conditione quàm qui nunquam cœpit.
c In nomine vel authoritate Beelzebul. d Id eſt, virtute Dei Exod 8.10. e Id eſt, regiam ſuam, aula enim propriè declarat locum apertum & vacuum ante ædes expoſitum, transfertur autem ædes potentum, vt notat Menæus.

ueniens, dicit, Reuertar domum meam vnde exiui.

25 Veniens igitur inuenit eam [f] versam & ornatam.

26 Tunc proficiscitur & accipit septem alios spiritus peiores quàm sit ipse: & ingressi habitant illic: || fitque vltima conditio hominis illius deterior priore.

27 [7] Factum est autem quum hæc diceret, attollens vocē quædam mulier è turba, dixit ei, Beatus venter qui te portauit, & vbera quæ suxisti.

28 Ipse autem dixit, Imò verò beati qui audiunt sermonem Dei, & eum obseruant.

29 ||[8] Quum autem turba congregaretur apud eum, cœpit dicere, Gens ista mala est: signum requirit, sed signum non dabitur ei, || nisi signum illud Ionæ Prophetæ.

30 Nam prout fuit Ionas signum Niniuitis, ita etiam erit Filius hominis isti genti.

31 ||Regina Austri surget in iudicio cum viris gentis huius, & condemnabit eos, quòd venerit à terminis terræ vt audiret sapientiam Solomonis: & ecce, plus quàm Solomon *est* hoc in loco.

32 Viri Niniuitæ resurgent in iudicio cum gente ista, & condemnabunt eam: || quòd ad præconium Ionæ resipuerint: & ecce plus quàm Ionas *est* hoc in loco.

33 [9] ||Nullus verò lucernam accensam in occulto ponit, neque subter modium: sed in candelabrum, vt qui ingrediuntur, splendorem videant.

34 ||Lucerna corporis est oculus: quum igitur oculus tuus fuerit simplex, totum quoque corpus tuum lucidum erit: quum verò malus fuerit, etiam corpus tuum tenebrosum erit.

35 Considera ergò num lumen quod in te est, tenebræ sint.

36 Itaq; si corpus tuum totum lucidum *fuerit*, non

f Ad verb. id est imò fœdis sordibus deturpatam. sed hic est nimirū animi ornatus quorum requirit Satan.
Heb 6.4.
1.pet 2.20.

7 Christus non captat laudem in sese, sed in nostra salute, cuius fiunt participes qui fide, verbum Dei auditu amplectūtur.
Mat.12.38.
Ioh.2.1.

8 Præposteri miraculorū flagitatores pro miraculis pœnas auferent.
3.Reg.10.1,
2.paral 9.1.

9 Ideò accenduntur mentes cognitione Dei vt alij alijs præluceamus ac proinde laborandum in primis de vera illa luce petenda.
Ionæ 3 5.
Suprà.8.16.
mar.4.21.
Mat.6.22.

non habens aliquem partem tenebrosam: erit lucidum totum, vt quũ lucerna fulgore te illustrat.

37 [10] Postquam autem loquutus esset, rogauit eum quidam Pharisæus vt prandere at apud se. [g] Ingressus igitur discubuit.

38 Pharisæus autẽ quum *hoc* vidisset, admiratus est eum non prius ablutum fuisse ante prandium.

39 Dixit autem Dominus ei, ‖ Vos quidẽ Pharisæi exteriorem poculi patinæq; partem purgatis: sed quod intra vos est, plenum est rapina & scelere.

40 Amentes, nónne qui fecit quod foris est etiam id quod intus est fecit?

41 Imò, [h] ea quæ adsunt date *in* eleemosynam, & ecce, omnia erunt vobis pura.

42 [11] Sed væ vobis Pharisæis, quoniam [i] decimatis menthã & rutam, & [k] quoduis olus, sdd præteritis [l] iudicium & charitatem Dei. Hæc autem oportuit facere, & illa non omittere.

43 [12] ‖ Væ vobis Pharisæis, quoniã diligitis primum consessum in conuentibus, & salutationes in foris.

44 [13] ‖ Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ: quoniam estis vt monumenta quæ non apparent, & quæ nesciunt ij qui super *ea* ambulant.

45 Respondens autem quidam ex Legis interpretibus, ait ei, Præceptor, quum hæc dicis, etiam nos afficis iniuria.

46 [14] Ipse autem ait, ‖ Væ vobis quoque Legis

10 Cultus Dei non in externa mũditie & excogitatis ritibus, sed in spirituali cordis iustitia & charitate positus est. *Mat.23.25.*

11 Hypocritarũ est minuta persequi, præcipua omittere.

12 Hypocrisis & ambitio plerũq; coniunctæ.

13 Hypocritæ externo aspectu fallunt. *Infrà.20.46. matt23.6. mar.12.38. Mat.23.27. Mat.23.4. act.15.10.*

14 Hypocritæ in alios seuerissimi, omnia sibi indulgent.

g Non quod conuiuijs delectaretur Dominus, ijs adesse solebat, sed quòd vndiquaq; verbi Dei docendi occasiones venatur.

h Id est, pro facultatibus vestris (quasi dicat) vestris rapinis quæ impediebant quominus puri vesci possetis opponatur charitas, qua ex ijs quæ vobis suppetunt. liberales situs in egenos, sic futurum est vt sanctificetur quod intra patinam est, etiamsi patina abluta non fuerit. i Decimam partem ex Dei lege persoluendam decidistis. k Id est, omne genus olerum, vt explicat Augustin. in Enchir. ad Laurent. cap. 99. vbi simili ratione docet explicãdum quod ait, Paulus, 1. Tim. 2. 4. Deum velle omnes saluos fieri. l Id est, quod iustum & æquum est: complectitur autem iudicium præcepta secundæ tabulæ, charitas autem Dei primam.

interpretibus, quoniam oneratis homines oneribus difficilibus portatu, ſed ipſi vno ex digitis veſtris non attingitis onera.

15 Hypocritæ ſanctos mortuos honore proſequuntur, quos viuos crudeliſſimè perſequuntur. *Mat.23.29.*

47 [15] || Væ vobis, quoniam ædificatis monumenta Prophetarum, patres autem veſtri trucidarunt eos.

48 Nempe [m] teſtimonio veſtro comprobatis facta patrum veſtrorum: quoniam illi quidem eos trucidarunt, vos autem ædificatis eorum monumenta.

16 Iampridem ij præcipuè arcent populum ab aditu cognitionis Dei, quos oportuit eſſe Eccleſiæ ianitores. *Gen.4.8.*

49 Propterea etiam Sapientia Dei dixit, Mittam ad eos Prophetas & Apoſtolos, & ex ipſis *quoſdam* trucidabunt,& *quoſdam* [n] expellent:

50 Vt à gente iſta[o] requiratur ſanguis omnium Prophetarum,effuſus à iactis fundamentis mundi,

51 || A ſanguine Abel vſq; ad ſanguinem | Zachariæ, qui perijt inter altare & ædem:etiam dico vobis,requiretur ab hac gente.

17 Euadit quidē mundus eo deterior, quo magis reprehenditur,ſed nihilominus minimè prodenda veritas. *2 Paral.24.21.*

52 [16] Væ vobis Legis interpretibus, quoniam [p] ſuſtuliſtis clauem cognitionis: ipſi non introiſtis & eos qui introibant prohibuiſtis.

53 [17] Quum autem hæc eis diceret, cœperunt Scribæ & Phariſæi vehementer *ipſi* iminere, & eum [q] allicere ad loquendum de multis:

54 Inſidiantes ei, & cupidè venantes aliquid ex ipſius ore,vt eum accuſarent.

m Cum furentes perſequamini Dei ſeruos,idque patrum veſtrorū exemplo, etiamſi pietatis ſtudium prætexatis, reuera tamen dum Prophetarum monumenta exornatis, trophæa aucta crudelitatis erigitis. n Ira inſectabuntur,vt tandem expellant. o Id eſt,vt ratio à vobis repoſcatur, atque adeò pœnæ exigantur fuſi ſanguinis Prophetarum. p Abſcondiſtis & ſuſtuliſtis è medio,vt nuſquam compareant. q Varijs propoſitis quæſtionibus aliquid ex ore elicere,quod inſidiando carpere poſſent.

CAP. XII.

1 Fermentum Phariſæorum. 5 Quis timendus. 8 Confiteri Chriſtum. 17 Parabola diuitis cuius regio exuberarat. 22 Terrenorum cura deſpicienda. 31 Regnum Dei quærendum. 39 Fur in nocte. 51 Diſſidia ob Euangelium.

1 Interea

CAPXII.

1 INterea ‖ [1]quum coacta esset [a] permulta turba, adeò vt alij alios conculcarent, cœpit dicere discipulis suis: in primis caucte vobis à fermento Pharisæorum, quod est hypocrisis.

2 ‖ Nihil enim opertum est, quod non sit detegendum: neque occultum, quod non sit futurum, vt cognoscatur.

3 ‖ Propterea quæ in tenebris dixistis, in luce audientur: & quod in aurem loquuti estis in cubiculis proclamabitur supra domos.

4 ‖ [2]Dico autem vobis [b] amicis meis, Ne timete *vobis* ab ijs qui trucidant corpus, & posteà non habent quod ampliùs faciant.

5 [c] Prædemonstrabo autem vobis quem timeatis: timete eum qui postquam trucidarit, præditus est authoritate inijciendi in gehennam: etiam dico vobis, hunc timete.

6 ‖ Nónne quinque passerculi væneunt assarijs duobus, & vnus ex ijs non est in obliuione apud Deum?

7 ‖ Quinetiam capilli capitis vestri omnes numerati sunt, ne igitur timete: multis passerculis præstatis.

8 ‖ [3] Dico autem vobis, Quisquis me agnouerit coram hominibus, Filius quoq; hominis agnoscet eum coram Angelis Dei:

9 Qui verò me abnegauerit in conspectu hominũ, abnegabitur in conspectu Angelorum Dei.

10 ‖ Et quisquis loquutus fuerit aduersum Filium hominis, ei remittetur: ei verò qui aduersus Spi

Mat.18.6. marc.8.14. Supr.7.17, mat. 10.26. mar.4.22

1 Fidelibus doctoribus constitutis, cauendi sunt in primis qui puritatem doctrinæ speciosis commentis inficiunt: deinde danda opera vt palàm & intrepidè, auxilio Dei freti, sinceram doctrinam proponant.

Mat.10.28.

Mat.10.29.

1.Sam.14.45. act 27.34. Supra.9.26. mat.20.32. 2.tim.2.12. Mat.12.31. mar.3.18. 1.ioh.5.16.

2 Etiamsi hypocritæ principes habeant suæ crudelitatis ministros, nulla tamen causa est cur vel tantillum trepidemus quum illi nihil possint nisi quod Deus volet, nec vnquam velit Deus quod repugnet suorum saluti. 3 Ingens constantis confessionis merces, horrenda abnegationis pœna, atque adeò irrenocabilis pœna si dedita opera ore & animo blasphemetur cognita veritas.

a Ad ver. populi myriades, numerus certus pro incerto, id est, multitudo innumerabilis. b Amicos vocat vt consolationem in aduersis capiant.

c De impendentibus periculis monet, quoniã improuisa vehementius feriant

ritum ſanctum blaſphemauerit, non remittetur.

11 ||4 Quum autem adduxerint vos ad ſynagogas & ad magiſtratus ac poteſtates, ne ſoliciti eſtote quomodo aut quid pro defenſione allaturi, aut quid dicturi ſitis:

12 Spiritus enim ſanctus docebit vos eo ipſo momento, quæ oporteat dicere.

13 5 Dixit autem ei quidam è turba, Præceptor, dic fratri meo vt partiatur mecum hæreditatem.

14 Ipſe verò dixit ei, *Heus tu, quis me vobis iudicem aut partitorem præfecit?

15 Dixit igitur eis, Videte, & cauete ab d auaritia. neque enim cuiuſquam vitæ ex ijs quæ ipſi ſuppetunt in eo ſita eſt vt redundet.

16 6 Dixit autem eis parabolam in hæc verba, ||Hominis cuiuſdam diuitis exuberarat f regio.

17 Itaque g ratiocinabatur apud ſe, dicens, Quid faciam? nec enim habeo vbi cogã prouẽtus meos.

18 Et dixit, Hoc faciam: deſtruam horrea mea, & maiora ædificabo: & illic cogam omnes fructus meos, & bona mea:

19 Et dicam animæ meæ, Anima, habes multa bona repoſita in annos multos: requieſce, comede bibe, h oblectare.

Mat.12.39. mar.13.12.

4 Magnum eſt confeſſionis certamen, ſed vel infirmiſſimis certantibus nõ deerit ſuo tempore qui omnia poteſt.

Eccle,11,19.

5 Chriſtus tribus de cauſis recuſat eſſe familiæ herciſcundæ iudex, primò, ne carnalem Iudæorum de Meſſiæ regno opinionẽ foueat, ſecundò vt polyticũ imperiũ ab Eccleſiaſtico miniſterio diſtinguat: tertiò, vt ijs occurrendum doceat qui Euangelij prætextu, atq; adeò miniſtrorum nomine ad priuata ſua commoda abutuntur.

* Nimis inſulſe Anabaptiſtæ ex hoc reſponſo colligunt non licere homini ante litigare & iudicia exercere. Non enim Chriſtus à rei natura ſed à vocatione ſua arguit, quæ erat non in iudicijs ciuilibus exercendis ſed in regno cœleſti ſtabiliendo conſiſtebat. 6 Nulli dementiores quàm diuites qui ab opibus ſuis pendent.

d Pleonexia *declarat immodicam illam omnem acquirendi cupiditatem, quæ ſæpius fit cum aliorum detrimento.* *e* *Id eſt, Deus (non bona) author eſt, & idem conſeruator vita.* *f* *Is enim hoc loco deſcribitur, qui non fundum quempiam, ſed totam aliquam regionem poſſideat, vt ſolent ij qui domum, domo, agrum agro coniungunt. Eſa.5.8.* *g* *Id eſt, rationes ſuas apud ſe ſubducebat, proprie dictum in auaros, qui totam vitam ijs in nugis tranſigunt.* *h* *Animo ſis læto atque hilari.*

20 Dixit autem ei Deus, Amens, hac nocte anima tua *repetitur abs te: quę verò parasti cuius erunt?

21 Ita *est* qui thesaurum congerit [i] sibi, nec est in Deo diues.

22 [7] Dixit autē discipulis suis, || Propterea dico vobis, ne soliciti estote de anima vestra, quid esuri sitis: neque de corpore, qua re sitis induendi.

23 Anima plus est quàm alimentum, & corpus quàm vestitus.

24 Cōsiderate coruos: neque serere neque metere: quibus non est cella neque horreum, & *tamen* Deus alit eos: quanto vos præstatis volucribus?

25 Quis autem ex vobis solicitè cogitando potest apponere ad staturam suam cubitum vnum?

26 Itaque si ne id quidem quod minimum est potestis, quid de cæteris soliciti estis?

27 Considerate lilia, quomodo crescant: non fatigantur, neque nent: dico autem vobis, ne Solomonem quidem cum omni gloria sua amictum fuisse vt vnum illorum.

28 Quòd si herbam quæ hodiè est in agro, & cras in clibanum mittitur, Deus ita circumuestit: quanto magis vos ô exigua fide præditi?

29 Vos igitur ne quærite quid esuri sitis, aut quid bibituri: & ne [k] suspenso animo estote.

30 Hæc enim omnia gentes mundi requirunt: Pater autem vester nouit vos istis indigere.

31 [8] Quin potius quærite regnum Dei, & hæc omnia adijcientur vobis,

32 [9] Ne time, ô parue grex: nam *visum est Patri vestro dare vobis regnum.

Mat.6.15.
1 pet.5.7.
psal.54.26.

*Ad verbum repetunt, sed quia indefinitum est, nihil aliud significat quàm alieni iuris esse quàm diues in manu sua esse vitam ducebat.

7 Seria cogitatio de prouidētia Dei, remedium præbet aduersus stultissimas & maximè anxias hominū de hac vita solicitudines.

8 De regno Dei solicitis nihil deerit.

9 Stultum est ab eo inimica non sperare, qui maxima vltrò largiatur.

i Sese respiciens aut seipso fretus.

k Metaphora à meteoris ducta, quæ in aere suspenduntur, qui enim de humana vita soliciti in humana præsidia respiciunt, ij pendent animi, nunc autem huc, nunc illuc inclinant.

*Verbum εὐδοκεῖν significat ex gratuita Dei misericordi affluere hæreditatem cœlestem.

33 [10] Vēdite bona veſtra,&[l] date eleemoſynam. ‖ Parate vobis crumenas quæ nō veteraſcunt, theſaurum in cœlis qui nunquam deficiat:quò fur non appropinquat,& *vbi* tinea non corrumpit.

34 Vbi enim theſaurus veſter eſt ,illic & cor veſtrum erit.

35 ‖[11] Sint lumbi veſtri præcincti,& *veſtræ* lucernæ accenſæ:

36 Et vos ſimiles *eſtote* ijs qui expectant quando dominus ſuus reuerſurus ſit à[m] nuptijs:vt quum venerit ac pulſauerit,ſtatim aperiant ei.

37 Beati ſerui illi quos quum venerit dominus, inuenerit vigilantes:amen dico vobis, præcinctus faciet vt diſcumbant,& prodiens miniſtrabit eis,

38 Et ſi venerit ſecunda vigilia,& ſi tertia vigilia venerit,atque ita inuenerit beati ſunt ſerui illi.

39 Hoc autem ſcitote , ſi ſciret paterfamiliâs qua hora fur vēturus ſit,vigilaret,nec ſineret perfodi domum ſuam.

40 [12] Et vos igitur eſtote parati : quia qua hora non putatis,Filius hominis veniet.

41 Dixit autem ei Petrus,Domine, nobis dicis iſtam parabolam,an etiam omnibus?

42 Dixit autem Dominus, Quiſnam eſt fidus diſpenſator ac prudens , quem Dominus præficiet famulitio ſuo,vt in tempore det[n] demenſum ?

43 Beatus ſeruus ille quem quum dominus venerit,inuenerit ita facientem.

44 Verè dico vobis, omnibus ſuis bonis præficiet eum.

45 Quòd ſi dixerit ſeruus ille in corde ſuo,Tardat dominus meus aduentū : cœperitq; verberare

Mat.6.20.
10 Sancta prodigalitas, certum ad veras opes parandas compendium,
1.Pet.1.13
11 Fidelium ſeruorum Dei vita in hoc mundo, eſt peruigil quædam peregrinatio, præeunte Verbi lucerna.
Mat.24.43.
apoc.16.15.
12 Nullis maior incumbit vigilandi neceſſitas quam ijs qui aliquem honoris gradum in Dei familia ſunt adepti.
l Metonymia, qua ſignificatur, beneſacto declarata clementis miſericordiſque affectionis benignitas,quæ eleemoſyna dicitur,á nomine eleemon *deducto , quod ab altero nomine* eleos,*i.miſericordia deriuatur. Dat igitur eleemoſynam,qui benignè faciendo alteri,& tribuendo aliquid egenti, affici ſeſe miſericordia illius oſtendit.*
m Solebant nuptiæ nocte celebrari.
n Id eſt,ſingulis menſibus deſtinatam menſuram frumenti . Quater nos autem modios frumenti accipiebant ſerui in menſam & id demenſum dicebatur.

ſeruos

seruos & ancillas,& edere & bibere & inebriari:

46 Veniet dominus serui illius die quo non expectat,& qua hora nõ nouit: & separabit eum,partemque cum infidis ei assignabit.

47 Ille autem seruus qui nouit voluntatem domini sui,nec *se* comparauit, nec fecit ex voluntate eius,cędetur multis *plagis*.

48 Qui verò nõ nouit,& fecit digna plagis, cædetur *plagis* paucis. Porrò cuicunque multum datum est,multum repetetur ab eo:& apud quem deposuerunt multa, ° amplius reposcent eb eo.

49 [13] Ignem veni missurus in terram, & * quid volo si iam accensus est?

50 P Sed baptismo oportet me baptizari:& quomodo constringor vsquequò *hoc* perficiatur.

51 Putatis me adueniſſe pacem daturum in terra?non dico vobis,imò dissidium.

52 Erũt enim ex hoc *tẽpore* quinq; in vna domo dissidẽtes,tres aduersus duos,& duo aduersus tres.

53 Dissidebit pater aduersus filium,& filius aduersus patrem:mater aduersus filiam,& filia aduersus matrem:& socrus aduersus nurum suam, & nurus aduersus socrum suam.

54 [14] ‖Dicebat autẽ etiam turbæ, Quum videritis nubem exorientem ab occasu, statim dicitis, Imber venit:& ita fit.

55 Et quum austrum flantem, dicitis, AEstus erit:& fit *æstus*.

56 Hypocritæ: faciem cæli & terræ nostis probare:hoc autem tempus quî fit vt non probetis?

57 [15] Cur autem & per vos ipsos non iudicatis, quod iustum est?

58 ‖Enimuerò dum abis cum aduersario tuo ad magistratum,da operam in via vt libereris ab eo ne

* Hæc interrogatio non affirmandi tantùm, sed & voti vim includit: est ergo ac si diceret,quid aliud velim, quàm eum iam accensum? Ita Syrus interp.

13 Euangelium sicut est vnica veræ pacis causa inter pios, ita est inter impios summa perturbationis occasio.

14 Homines in terrenis rebus acutissimi spontanea malitia in ijs quæ ad cælestem vitam spectant, planè cæcutiunt.

15 Homines amore sui cæci, ac proinde exosi ac pertinaces, præmium suæ stultitiæ ferent.

Mat.16.2.

Mat.5.25.

o Amplius quàm ab eo cui non tam multa commissa sunt. non autem amplius quàm sit ipsi commissum. *p His verbis extremum actum sibi restare testatur, sua morte renouationem mundi consecret.*

pertrahat te ad iudicem, & iudex te tradat [q] exactori, & exactor conijciat te in carcerem.

59 Dico tibi, non exibis illinc vsquequò vltimum etiam minutum reddideris.

q Ei qui mulctas exigit, cuiusmodi erant constitutæ intemerè litigantes: præter ea Magistratuum ministri damnatos cogunt ad persoluendum quod debent, idq; interdum etiam addita non tantum impensarum, sed etiam carceris pœna in rebelles.

CAP. XIII.

1 De Galilæis, 4 Et ijs qui in Siloe oppressi sunt. 6 Ficus non ferens fructum. 11 Mulier spiritu infirmitatis, i. morbo à Satana inflicto laborans sanatur. 19 Parabola grani sinapis, 21 Fermenti, 23 Q. An pauci saluandi. 31 Herodes vulpes.

CAP. XIII.

1 Iustis aliorũ pœnis nõ oportet nos insultare, sed ijs potius ad resipiscentiã erudiri.

2 Longa quidem est Dei patientia, sed ita tamen vt tandem iudicium exerceat.

1 ADfuerunt [1] autem eo ipso tempore, quidam annuntiantes ei de Galilæis, quorum sanguinem [a] Pilatus miscuerat cum ipsorum sacrificijs.

2 Et respondens Iesus dixit eis, Putatis hos Galilæos præ omnibus Galilæis peccatores fuisse, quòd talia passi sunt?

3 Non, dico vobis: imò nisi resipiscatis, omnes itidem peribitis.

4 Aut illos decem & octo, supra quos cecidit turris in [b] Siloam, & quos trucidauit, putatis [c] debitores fuisse præ omnibus hominibus qui habitãt in Hierusalem.

5 Nequaquam dico vobis: imò, nisi resipiscatis, omnes similiter peribitis.

6 [2] Dixit autem hanc parabolam, Ficum habebat quidam plantatam in vinea sua: & venit quærens fructum in ea, neque inuenit,

7 Dixit autem vinitori, Ecce, anni tres sunt ex

a Annis ferè decem præsedit in Iudæa Pontius Pilatus. Et circiter annum quartum prouinciæ ipsius qui esset 15. Regni Tiberij, opus redemptionis humanæ morte sua absoluit Christus.

b Sub loco, vel riuulo, fuit enim Siloam riuulus, vnde in vrbem aqueductus ferebãtur, de quo Iohan. 9. 7. & Esa. 8. 6. erat itaque turris vel castellum extructum ad aquæductum, quod repentè prostratum aliquos occiderit.

c 1. Peccatores.

quo

quo [d] venio quærens fructum in ficu ista, & non inuenio: excinde eam: quorsum etiam terram [e] inutilem reddit?

8 Ille verò respondens dixit ei, Domine, dimitte eam etiam hoc anno, vsquequò fodero circum eam, & misero stercus:

9 Et si quidem tulerit fructum, *dimittes*: sin minus, in futurum excindes eam.

10 [3] Docebat autem in quadam synagoga sabbatho.

11 Et ecce, mulier adfuit habens [f] spiritum inualetudinis *ab* * annis decem & octo: eratq; incurua, nec prorsus *sese* poterat recuruare.

12 Ipsam autem Iesus visam, aduocauit, & dixit ei, Mulier, [g] absoluta es ab inualetudine tua.

13 Et imposuit ei manus: & illicò [h] surrecta est, & glorificabat Deum.

14 [4] Respondens autem [i] præfectus synagogæ, indignans quòd Sabbatho sanasset Iesus, dixit turbæ, Sex dies sunt quibus oportet operari: his ergo *diebus* venite & sanamini, & non die Sabbathi.

15 Respondit ergo ei Dominus, & dixit, Hypocrita, vnusquisque vestrûm Sabbatho nónne soluit bouem suum aut asinam à præsepi, & ducit aquatum?

16 Hanc autem filiam Abrahæ, quam vinxerat Satanas ecce decem & octo annos, non oportuit à vinculo isto solui die Sabbathi?

17 Et quum hæc diceret, pudore afficiebantur omnes qui se opponebant ei: sed tota turba gaudebat: super omnibus glorioſis rebus quæ fiebant ab eo.

3 Christus idcircò venit, vt nos à Satanæ vinculis liberaret.

* Quamuis Deus miserijs nostris non statim medeatur, non tamen desperandum est.

4 Viua hypocrisis imago, & eiusdem merces.

d Venire, soleo. pulchra similitudo & vtilis quæque ferè per omnes partes quadrat. Impij locũ occupant in vinea Domini. Totus enim mundus Dei est, si infrugiferi fuerimus, dignos nos reddimus qui euellamur: Tamen ad tempus nos sustinet, sed magno nostro malo, nisi resipiscamus.

e Solum efficit sua in parte sterile, quod alioqui vitibus non inutile fuisset.

f Morbo à Satana inflicto laborans.

g i. Soluta, compositum pro simplici, Tenebatur enim mulier Satanæ, quasi vinculis constricta, ita vt totis octodecim annis, caput attollere non posset. h Vel subrecta, subrezimus enim quæ deorsum pendẽt, erigimus quæ iacent. i Vnus ex ijs qui Synagogæ præerãt, plures enim Archisynagogos fuisse apparet, ex mar. 5. 22. & act. 13 15.

18 ‖ Dixit autem *Iesus*, Cui rei simile est regnũ Dei, & cui illud assimilabo?

19 [5] Simile est grano sinapis, quod acceptum quispiam misit in hortum suum: & creuit, & euasit in arborem magnam, & volucres cæli nidulati sunt in eius ramis.

20 ‖ Et rursum dixit, Cui assimilabo regnum Dei?

21 Simile est fermento quod acceptum mulier indidit in farinæ sata tria, vsquequò fermentaretur tota.

22 ‖ Transibat igitur singulas vrbes & vicos, docens. & iter faciens Hierosolymam.

23 [6] Dixit autem ei quidam, Domine, num pauci sunt qui seruentur? Ipse verò dixit eis,

24 ‖ Contendite intrare per angustam portam: quia multi (dico vobis) studebunt intrare, & non poterunt.

25 Ex quo *videlicet* surrexerit peterfamiliâs, & occluserit ostium, & cœperitis foris stare, & pulsare ostium, dicẽtes, Domine, Domine, aperi nobis: qui respondens dicet vobis, Nescio vndè sitis.

26 [7] Tunc incipietis dicere, * Edimus in tui cõspectu, & bibimus, & in plateis nostris docuisti.

27 ‖ Et dicet, Dico vobis, nescio vnde vos sitis: ‖ abscedite à me omnes qui facitis quod iniustum est.

28 [8] Illic erit fletus & stridor dentium, quum videritis Abraham & Isaac & Iacob & omnes Prophetas in regno Dei, vos autem expelli foras.

29 Tunc venient *multi* ab [k] Oriente & Occidẽte, & Borea & Austro: & discũbent in regno Dei.

30 ‖ Et ecce, sunt vltimi qui erunt primi, & sunt primi

5 Dominus regnum suum à tenuibus principijs inchoat, vt inspirati progressus potentiam eius melius illustrẽt.

6 In eos qui dum malunt cũ multis errare, quàm cum paucis rectè incedere, tandem tarditate sua à regno Dei excluduntur.

Mat. 13. 31. *mar.* 4. 31.

Mat. 13. 33.

Mat. 9. 35. *mar.* 6. 6. *Mat.* 7. 13.

Mat. 7. 13. & 25. 41. *Psal.* 6. 13. *Matt.* 29. 30. & 20. 16. *marc.* 10. 31.

7 Frustrà est in Ecclesia qui non est ex Ecclesia, quod vitę puritas ostẽdit.

* Quasi dicãt, te præsente in templo de sacrificijs edimus, de libaminibus bibimus: in synagogis verbũ tuum audimus, & nos non nostis

8 Reiectio Iudæorum, & Gentium vocatio prædicitur.

k *Vndiq; ex toto orbe terrarum, cuius sunt istæ plagæ quatuor.*

primi qui erunt vltimi.

31 [9] Eo ipso die accesserunt quidam Pharisæorum, dicentes ei, Exi, & abi hinc: nam Herodes vult te trucidare.

32 Tunc ait eis, Profecti dicite [l] vulpi illi, Ecce, [m] eijciam dæmonia, & sanationes peragam [n] hodie & cras, & tertia die [o] consummabor.

33 [10] Veruntamen oportet me hodie & cras & perindie iter facere: quia fieri non potest vt Propheta pereat extra Hierusalem.

34 ‖ Hierusalem, Hierusalem, trucidatrix Prophetarum, & lapidatrix eorum qui ad te missi sunt, quoties volui cogere liberos tuos, quemadmodum gallina [p] pullicie̅m suam sub alas, & noluistis?

35 Ecce, [q] reliquitur vobis domus vestra deserta. Amen autem dico vobis, non videbitis me vsquedùm venerit *tempus* quum dicatis, [r] Benedictus qui venerit in nomine Domini.

9 Pergendum in vocationis cursu per medios seu veros seu fictos terrores. *Mat.* 19 30. & 20.16. *mar.* 10 41. *Mat.* 23.37.

10 Nusquam crudeliores piorum hostes quàm qui versantur intra ipsum Ecclesiæ sacrarium: sed Deus videt, & suo tempore requiret.

l Fraudulento insidiatori. Nam eum Christū Iohannis à se occisi amicum tantum turbam sectari videret, vt se de principatu ab eo deijci posse crederet, siquidem manu violenta Iohannem mortem Christus vlcisci vellet, eum insidijs, quam aperta vi opprimere consultius credidit. m Ad verb. eijcio. n Id est, exiguo tẽporis momento, prouerbiali scilicet sentẽtia, vt interpretatur Theoph. vel per hodie, præsens, per cras, futurum tempus intelligi potest, quandiù nimirum suo munere fungetur. o Scilicet peracto pro peractis sacrificio. Nam quidem certum est Christus morte intra triduum futurum designari. p Ad verb. nidum, pullicies autem pullorum est nidus. q Tempus præsens pro futuro, quo certa templi & totius politiæ Iudaicæ ruina denuntiatur. r Vide Mat. 23.39.

CAP. XIIII.

2 *Hydropicus Sabbatho sanatur.* 8 *Primi accubitus.* 12 *Pauperes ad prandium vocandi.* 16 *Inuitati ad cœnam magnam.* 23 *Compulsi.* 28 *Turrim ædificaturus.*

CAP. XIIII.

1 Ne Sabbathi quidē lex officia charitatis debuit impedire.

1 ET [1] factum est quum veniisset domum cuiusdam ex [a] primoribus Pharisæis Sabbatho ad

a Vel ex ijs quos Sanhedrin vocabant, vel ex principibus Synagogæ. Non enim omnes Pharisæi fuere Archisynagogi. Ioh. 7.48. Pharisæus enim sectæ nomen fuit, etiamsi ex tota historia constet, Pharisæos fuisse in summa admiratione.

[b] capiendum cibum, ipsi obseruabant eum.

2 Et ecce, quidam [c] hydropicus aderat corame o

3 Tum respondens Iesus dixit Legis interpretibus & Pharisæis, in hæc verba, Licétne sanare Sabbatho?

4 Ipsi verò tacuerunt. Tum ipse prehensum eum sanauit,& dimisit.

5 Et respondens eis dixit, Quis vestrûm *si ipsius* asinus aut bos in puteum incidat, non statim extrahet eum die Sabbathi?

6 Et non poterant ei ex aduerso ad ista respondere.

7 [2] Dixit autem parabolam ijs qui vocati fuerant,attendens quomodo primos accubitus eligerent: dicens eis,

8 Quum vocatus fueris ab aliquo ad nuptias, ne accumbito primo loco, ne fortè honoratior te sit vocatus ab eo:

9 Et is qui te & illum vocauit, veniens dicat tibi, Da huic locum: & tunc incipias cum pudore vltimum locum obtinere.

10 ‖ Sed quum vocatus fueris,vade discubitum in vltimum locum: vt quum venerit qui te vocauit, dicat tibi, Amice,ascende superiùs. Tunc erit tibi gloria in conspectu eorum qui tecum discumbunt.

11 * Nam quisquis se extollit, deprimetur: & qui se demisserit,extolletur.

12 [3] Dicebat autem etiam ei qui ipsum vocauerat, ‖ Quum facis prandium aut cœnam, ne vocato amicos tuos, neque fratres tuos, neque cognatos tuos,neque vicinos diuites:nequando & ipsi te vicissim vocent,ac retribuatur tibi gratia.

13 Sed quum feceris epulum, voca pauperes, mancos,claudos,cæcos:

14 Et

2 Arrogantiæ merces ignominia:veræ autem modestiæ, gloria.

3 In eos qui sua vel ambitios è vel compensationis spe profundunt,quum charitas Christiana in Dei tantùm gloriam & vsum proximi respiciat. Non est tamen consilium Christi non à communitate arcere, sed eius officia ab officijs charitatis longè esse diuersa ostendit. *Prou.*25.7.

* Hæc clausula apertè docet, hanc doctrinam ad dissuadendã ambitionẽ spectare. *Infrà* 18.14. *mat.*13.12. *Tob.*4.7.

b Adverb. ad comedendum panem Hebr.

c Laborans humoris crudi abũdante & se effundente copia, quã Latini aquam intercutem vocarunt.

14 Et beatus eris: quia non possunt *gratiam* retribuere tibi: retribuetur enim tibi in *resurrectione iustorum.

15 Hæc autem quum audisset quidam ex ijs qui simul discumbebant, dixit ei, beatus qui comedet panem in regno Dei.

16 Ipse autem dixit ei, ‖ Homo quidam fecit cœnam magnam, & vocauit multos:

17 Misitq; seruum suum hora cœnæ vt diceret vocatis, Venite, quia iam parata sunt omnia.

18 4 Et omnes cœperunt [d] vno *ore se* excusare, Primus dixit ei, Agrum emi, & necesse habeo exire & eum inspicere: rogo te, habe me excusatum,

19 Et alter dixit, Iuga boum emi quinque, & proficiscor ad probandum ea: rogo te, habe me excusatum.

20 Et alius dixit, Vxorem duxi, & propterea non possum venire.

21 Quum igitur seruus aduenisset, annuntiauit ista domino suo. Tunc iratus paterfamilias dixit seruo suo, Abi citò in [e] plateas & vicos vrbis, & pauperes ac mancos, claudosque & cæcos huc introducito.

22 Et ait seruus, Domine, factum est vt imperasti, & adhuc locus est.

23 Tunc ait Dominus seruo, Abi ad vias & sepes, & coge ingredi, vt impleatur domus mea.

24 *Dico autem vobis neminem virorum illorum qui vocati fuerant, gustaturum cœnã meam.

25 Ibat autem turba multa cum eo: & conuersus, dixit eis,

26 5 ‖ Siquis venit ad me, & [f] non odit patrem

* Periphrasis vitæ æternæ, in qua, qui vel stultæ gloriolæ vel vtilitatis præsentis spe beneficentiam exercuerunt, non est quòd eius mercedẽ expectent. *Mat.* 22. 1. *apoc.* 19 9.

4 Adeò insanit maxima etiam eorũ pars, quibus Deus seipsum patefecit, vt quæ à Deo nacti sunt adiumenta, in impedimenta sponte conuertant.

5 Affectus etiã per se laudabiles, cogendi in ordinem, vt pietas supereminet.

* Merito excluduntur regno Dei qui cœlestibus terrena præferunt. *Supr.* 9. 23. *mat.* 10. 37. & 16. 20.

d Quasi ex cõpacto & constituto: quamuis enim isti diuersas afferant causas, in eo tamen omnes conueniunt, quòd sua negotia prætexant, ne ad cœnam adsint. e In patentes & latas regiones. f Siquando nimirum (inquit Theoph.) in Deo periculum vertitur. Non igitur hæc simpliciter iubet, sed comparatiuè: denique, non odit, id est, amat supra me, vt Matthæo capite decimo, versu decimo septimo.

ſuum & matrem,& vxorem & liberos, & fratres,& ſorores, atque adeò etiam animã ſuam non poteſt meus eſſe diſcipulus.

*Mat.*10.38. *&* 16.24. *mar* 8 24.

27 ‖ Et quiſquis non portat crucem ſuam, & *non* ſequitur me,non poteſt meus eſſe diſcipulus.

6 Chriſti veros ſectatores oportet ædificare ſimul ac pugnare, ac proinde ad quaſuis ærumnas perferendas, tempeſtiuè eſſe compoſitos.

28 [6] Quis enim ex vobis,ſi velit turrim ædificare, non prius [g] ſedens computat ſumptus, an habeat quæ ad perfectionem *operis requirantur?*

29 Ne poſtquam poſuerit fundamentũ, & non potuerit perficere, omnes qui ſpectarint, incipiant ei illudere,

30 Dicentes,Homo iſte cœpit ædificare & non potuit *ædificium* perficere.

31 Aut quis rex proficiſcens vt committat prælium aduerſus alterum regem, ſedens prius non conſultat an poſſit cum decem millibus occurrere ei,qui cum viginti millibus venit aduerſus ipſum?

32 Alioquin, quum adhuc ille procul eſt, legatione miſſa,rogat ea quæ ad pacem *ſpectant?*

g Domi ſupputans omnia antequam opus aggrediatur.

33 Sic ergò, quiſquis veſtrûm non valedicit omnibus bonis ſuis, non poteſt meus eſſe diſcipulus.

7 Diſcipulos Chriſti oportet & ſibi & alijs ſapere,alioqui redduntur omnium maximè fatui.

*Mat.*5.13. *mar.*9.50.

34 [7] ‖ Bonus eſt ſal: ſi verò ſal infatuatus fuerit, quo condietur?

h Id eſt, Aptus & accõmodatus.

35 Neq; ad terram,neque ad ſterquilinium[h] appoſitus eſt: foras eum abijciunt. Qui habet aures ad audiendum, audiat.

CAP. XV.

4 *Parabola ouis perditæ.* 8 *Drachmæ.* 11 *Filij Prodigi.*

CAP. XV.

1 Non deſperandum de ijs qui aberrarunt, ſed potiùs de ijs imprimis laborandum,Chriſti exemplo.

1 ACcedebant [1] autem ad eum [a] omnes publicani & peccatores,vt eum audirent,

2 Et murmurabant Phariſæi & Scribæ,dicen-

a Id eſt,vndique ex publicanis aliqui & peccatoribus accedebant ad Ieſum.

tes,

tés, Iſte peccatores recipit, & veſcitur cum eis.

3 Ipſe verò loquutus eſt ad eos hanc parabolam, dicens,

4 ‖Quis ex vobis, ſi habeat centum oues, & perdiderit vnam ex illis, non relinquit illas nonaginta nouem in deſerto, & pergit ad eam quæ perijt, vſquedum eam inueniat?

5 Et inuentam imponit in humeros ſuos gaudens?

6 Venienſque domum conuocat amicos & vicinos? dicens eis, Gratulamini mihi. nam inueni ouem meam quæ perierat.

7 [a]Dico vobis ita fore gaudium in cœlo ſuper vno peccatore reſipiſcente, maius quàm ſuper nonaginta nouem iuſtis, quibus non opus eſt reſipiſcentia.

8 Aut quę mulier, ſi habeat drachmas decem, & perdiderit drachmam vnã, non accendit lucernam, & verrit domum, quæritque accuratè, vſquequò eam inueniat?

9 Et quum inuenerit, conuocat amicas ac vicinas? dicés, Gratulamini mihi: nam inueni drachmam quam perdideram.

10 Ita, dico vobis, gaudium eſt apud Angelos Dei ſuper vno peccatore reſipiſcente.

11 Ait autem, Quidam habebat duos filios:

12 Quorum iunior dixit patri, Pater, da mihi [b]partem ſubſtantiæ *ad me* attinentem. *Ille* igitur diuiſit eis [c]facultates.

13 Poſt dies autem non multos, quum omnia coegiſſet iunior ille filius, peregrè profectus eſt in regionem longinquam: & illic diſſipauit ſubſtantiam ſuam, profusè viuendo.

14 Quum autem omnia conſumpſiſſet, orta eſt fames valida in regione illa: & ipſe cœpit *victu* deſici.

Mat. 18. 12.

a Homines, diſceſſione vltrò à Deo facta, bonis acceptis ſpoliati à ſeipſis in infinitas calamitates ſeſe præcipitarunt. Deus autẽ pro ſua ſingulari bonitate, vltrò ijs occurrens quos illis calamitatibus domitos ad reſipiſcentiam inuitauit, non modò benignè eos admittit, ſed etiam amplioribus quàm vnquàm anteà donis ornatos, ſumma fœlicitate.

b *Eodem pertinet hæc ſimilitudo, quò ſuperior: docet enim perinde gaudendum eſſe cum quis redit ad frugem ac ſi quis recuperet id quod perditum credidit.*

c *Adver. vitã, i. ea quibus vita ſuſtentatur.*

15 Abijt igitur & adhæsit vni ex ciuibus regionis illius: qui misit eum in agros suos vt pasceret porcos.

16 Et [d] desiderabat implere ventrem suum siliquis quas edebant porci: * & nemo ei dabat.

17 [3] Quum autem ad se redijsset, dixit, Quot mercenarij patris mei abundant panibus? ego verò fame pereo.

18 Surgens proficiscar ad Patrem meum, & dicam ei, Pater, peccaui [e] in cœlum, & coram te:

19 Neq; ampliùs sum dignus vocari filius tuus: fac me vt vnum ex mercenarijs tuis.

20 Surgens igitur venit ad patrem suum. Quum autem adhuc longè abesset, vidit eum pater ipsius, & intima misericordia motus est: & accurrens incidit in collum eius & deosculatus est eum.

21 [4] Dixit autem ei filius, Pater, peccaui in cœlum & coram te, neque ampliùs sum dignus vocari filius tuus.

22 Dixit verò pater ad seruos suos, Afferte stolam illam præcipuam, & induite eum, & date annulum in manum eius, & soleas in pedes:

23 Et adductum vitulum illum saginatum mactate: & vescentes oblectemur.

24 Quia filius iste meus * mortuus erat, & reuixit: perierat, & inuentus est. Cœperunt igitur oblectari.

25 [5] Erat autem filius eius senior ruri qui vt veniens appropinquauit domui, audiuit concentum & cohors:

26 Et vocatum vnum ex pueris percontatus est quid istud esset.

* Hic copula, &, in causalē particulā resolui debet. Nā dicit neminem illi siliquas dedisse, habebat enim ad manum) sed non fuisse qui illius misertus aliud daret quo vesceretur. Prodigis enim quia omnia dispergere solent nihil videtur erogandum.

3 Initium resipiscentiæ, agnitio diuinæ misericordiæ nos ad benè sperandū excitantis.

4 In vera resipiscentia inest sensus peccati cum tristitia & pudore coniunctus: vnde nascitur confessio, quam sequitur absolutio.

* Solet Script. homines peccatis deditos mortuos appellare.

5 Qui Deū verè amant, omnes optant habere corriuales.

d Significat præfame, non amplius cogitasse veteres delicias. Sed auidè voraſſe siliquas. Cum enim eas porcis daret illis caruisse, cum non est credibile. *e Id est, in Deum, quia in cœlis dicitur habitare, siue non solùm te, sed etiam ipso cœlo, quacunque patet, teste.*

27 Is verò dixit ei, Frater tuus venit: & mactauit pater tuus vitulum illum ſaginatum, quòd valentem illum receperit.

28 Indignatus eſt autem *ille*, nec voluit introire Pater ergo ipſius egreſſus hortatus eſt eum.

29 Ipſe verò reſpondens dixit patri, Ecce, tot annos ſeruio tibi, nec vnquam mandatum tuũ ſum [f] tranſgreſſus, nec vnquam dediſti mihi hædum, vt cum amicis meis oblectarer.

30 Sed quũ filius iſte tuus qui deuorauit facultates tuas cum meretricibus, venit, mactaſti ei vitulum illum ſaginatum.

31 Ipſe verò dixit ei, Fili, tu ſemper mecum es, & omnia mea tua ſunt:

32 Oblectari autem & gaudere *te* oportebat, quòd frater tuus hic mortuus erat, & reuixit: perieratque, & inuentus eſt.

[f] *Vel præterij, i. contempſi. quæ enim aſpernamur, ea ne quidẽ aſpicere ſuſtinemus.*

CAP. XVI.

1 Parabola diſpenſatoris delati ad dominum. 12 Duobus dominis ſeruire. 16 Lex & Prophetæ. 19 De Diuite & Lazaro.

1 DIxit [1] autem etiam diſcipulis ſuis, Fuit homo quidam diues, qui habebat [a] diſpenſatorem: & is delatus eſt apud eum vt qui diſſiparet ipſius bona.

2 Vocauit eum igitur, & dixit ei, Quid hoc audio de te? redde rationem diſpenſationis tuæ. [b] non enim poteris ampliùs eſſe diſpenſator.

3 Dixit autem apud ſe diſpenſator, Quid faciã, quum dominus meus auferat à me diſpẽſationem? fodere non poſſum, mendicare pudet.

4 Noui quid ſim facturus, vt quum amotus

CAP. XVI.

1 Quum homines ſæpe alienis etiam ſumptibus amicitias ſibi comparent, turpe nobis eſt, liberali bonorũ in eos vſus acceptorum diſpẽſatione Domino non placere & proximos nõ demereri, quum hac vna ratione diuitiæ (quæ ferè ſunt peccandi illecebræ) in contrarium finem vertantur.

[a] *OEconomum i. curatorem, ſeu adminiſtratorem rei familiaris.* [b] *Tibi non fiet à me poteſtas, nam alioquin diſpenſator eſſe poterat, ſi hoc dominus ipſi conceſſiſſet.*

fuero à diſpenſatione, recipiant me *aliqui* domos ſuas.

4 Timendum ne propter terrenę diſpenſationis abuſum cœleſtibus donis priuemur. Quomodo enim ſpiritualibus bene vtentur qui terrena malè adminiſtrant?

5 Conuocatis itaque ſingulis debitoribus domini ſui, dixit primo, Quantum debes domino meo?

6 Is autem ait, Centum [c] batos olei. Tum ille dixit ei, Accipe [d] tabulas tuas, & ſede citò & ſcribe quinquaginta.

7 Deinde alij dixit, Tu verò quantum debes? Is autem ait, Centum [e] coros tritici. Tum ipſe dixit ei, Accipe tabulas tuas, & ſcribe octoginta,

8 Et laudauit dominus diſpenſatorem [f] iniuſtum, quòd prudenter feciſſet. quamobrem, [g] filij huius ſęculi prudentiores ſunt filijs lucis in ſuo genere.

9 Et ego vobis dico, Facite vobis * amicos ex mamona [h] fallaci, vt quum * defeceritis, recipiant vos in æterna [i] tabernacula.

10 [a] Qui fidelis eſt in eo quod minimum eſt, etiã in eo quod multum eſt fidelis eſt: & qui in eo quod minimum eſt iniuſtus eſt, etiam in eo quod multũ eſt, eſt iniuſtus.

11 Si ergo in iniuſto mamona fideles non fui-

* Non ſanè qui vel mortui pro viuo intercedãt vel ſuperſtites veniam mortuo impetrent ſed quibus officia præſtita defuncti apud deum teſtificentur, illa perinde ac in ipſum collata comprobantem, & gratis coronantẽ, vt loquitur ipſe Dom. *De.24. 13. Mat.23.40.*

* Cùm enim ex hac vita excedimus velut ſerui ab Hero reuocamur ad reddendas rariones acceptι & expenſi.

c Batus, hebraica menſura liquidorum, quæ prorſus reſpondet atticæ amphoræ. d Obligationis inſtrumenta. e Corus, hebraica menſura aridorum, Ioſep. Ant. 15. cap. 12. Hæc decem atticos medimnos capiebat. f Hac parabola non approbatur œconomi iniuſtitia, quæ reuera furtum erat: Sed Parabolæ proponuntur, vt obliquè & propoſita veluti imagine quadam aliquid demonſtrent & rei veritatem oſtẽdant, non per omnia ſimilitudine rebus ipſis congruente. Hoc itaque vnum vult hac parabola Chriſtus docere, cautiores eſſe profanos homines in curandis huius vitæ negotijs, quàm filij Dei ſint ſolicιti de vita æterna. g i. Homines præſenti vitæ addicti, quibus hoc loco filij lucis opponuntur: hos ſpirituales, illos carnales vocat Paulus. h Ad verb. iniuſtitiæ, non ad opes malè partas illud referendũ eſt, vult enim dominus liberalitatem noſtram deriuari è fonte puro: ſed iniuſtas vocat diuitias, quibus iniuſtè vtuntur. i Sub. pauperes nimirum Chriſtiani, horum enim tabernaculorum illi ſunt hæredes, Theoph.

ſtis

stis,[k] verum *mamona* quis credet vobis?

12 Et si in [l] alieno fideles non fuistis, quod vestrum est quis dabit vobis?

13 [3] ‖Nullus seruus potest duobus dominis seruire: aut enim vnum odio habebit,& alterum diliget,aut vni adhærebit,& alterum contemnet. non potestis Deo seruire & mamonæ.

14 Audiebant autem hæc omnia etiam Pharisæi,qui erant auari:& sannis eum excipiebant.

15 [4] Tunc dixit eis, Vos estis qui iustificatis vosipsos in hominum conspectu: Deus autem nouit corda vestra, quia quod apud homines sublime est,abominationi est in conspectu Dei.

16 [5] ‖Lex & Prophetæ vsq; ad Iohannem: ab eo tempore regnum Dei annuntiatur, & quiuis in illud vi irrumpit.

17 ‖Facilius est autem cœlum & terram præterire,quàm Legis vnum apicem excidere.

18 ‖Quisquis dimittit vxorem suam,& alteram ducit, mœchatur: & qui à viro [m] dimissam ducit, mœchatur.

19 [6] Cęterùm quidam erat diues,& induebatur [n] purpura & byssо, & se oblectabat quotidiè splendidè:

20 Erat verò quidam mendicus nomine Lazarus, qui proiectus erat ad vestibulum eius vlcerosus.

21 Et desiderans saturari micis quæ cadebant

3 Nemo simul potest deum & opes amare.

4 Deum non latent vitia quantumuis hominibus occulta atque adeò ijs ipsis quibus insunt. *Mat.*11.12.

5 Pharisæi noui fœderis præ vetere excellentiam contemnebant, exactam iustitiam Legis ignorantes: cuius quàm falsi essent interpretes Christus ex septimo præcepto docet. *Mat.*5.18. *Mat,*4.32. *& 19.9.* 1.*cor.*7.11.

6 Piorum paupertatem & miserias, sempiterna fœlicitas: diuitum autem luxum & crudelem fastũ,

eterna miseria, absque vlla misericordiæ spe, consequetur.

k i.Cœlestes & veras diuitias, quæ fluxis & caducis opponuntur. l In externis bonis, quæ aliena vocat, quia nostræ fidei sunt commissa. m Qui hinc colligunt, post repudium nullum esse secundo matrimonio locum, altera superstite parte,neptè colligunt. Loquitur enim Christus de repudijs apud Iudæos vsitatis, inter quæ numerari non potest repudium ob adulterium, quum adulteros ex lege oporteret capitali pœna plecti. n Admodum pretiosè & splendidè. Purpureas enim vestes preciosas fuisse constat, byssum autem subtilissimum linum Achaicum fuisse tradit, Plin. pretio æquale auro.

è mensa diuitis, sed & canes veniebant ac lingebant eius vlcera.

22 Factum est autem vt moreretur mendicus, & asportaretur ab Angelis in sinum Abrahæ: mortuus est verò etiam diues ille, ac sepultus est.

23 ° Et apud inferos sublatis oculis suis, quum esset in tormentis, vidit Abraham procul, & Lazarum in sinu eius:

24 Tum ipse clamans dixit. Pater Abrahã, miserere mei, & mitte Lazarum vt intingat extremũ digitum suum in aquam, & refrigeret linguam meam: quoniam grauissimè crucior in ista flamma.

25 Dixit autem Abraham, Fili, memento te bona tua recepisse in vita tua, & Lazarum similiter mala: nunc autem hic * solatio fruitur, tu verò cruciaris.

26 Et ad hæc omnia inter nos & vos hiatus ingens constitutus est, vt ij qui volunt hinc transire ad vos, non possint, neque istinc huc transire.

27 ? Dixit autem *ille*, Rogo ergo te pater vt eũ mittas domum patris mei.

28 Habeo enim quinque fratres: vt testificetur eis, ne & ipsi veniant in hunc locum tormenti.

29 Dicit ei Abraham, Habent Mosen & Prophetas: audiant eos,

30 Ille verò dixit, Non, pater Abraham: sed si quis ex mortuis abierit ad eos, resipiscent.

31 Abraham autem dixit ei, Si Mosen & Prophetas non audiũt, ne siquidem quispiam ex mortuis excitetur, assentientur.

° Sub figuris nostro sensui accõmodatis depingũtur res spirituales. Proinde velut in medijs illis flammis collocatur illius diuitis sepulchrum: quò etiam spectat, quod hic dicitur de sinu Abrahæ, de colloquio cum Abrahamo, de mittẽdo in aquam digito, demq; de epulonis sollicitudine pro cognatis, quorum nihil neque corporibus in sepulchro iacentibus, neque damnatis neque beatorum animis conuenit.

** Si solatio fruitur Lazar⁹ ergo non dormiunt animæ, vt quidã nugantur.*

? Quum certa viuendi regula nobis in verbo præscripta sit, aliæ reuelationes temerè & frustrà quæruntur.

CAPVT XVII.

1 Scandala. 3 Peccanti in nos ignoscendum. 10 Serui inutiles sumus. 12 De decem leprosis. 20 Regnum Dei quando venturum. 23 Falsi Christi. 26 Aduentus Christi qualis futurus.

1 Ait

CAP. XVII.

1 Ait ‖ [1] autem discipulis, Fieri non potest quin eueniant scandala: sed væ illi per quẽ eueniunt,

Mat. 18 7. *marc*, 9 47.

1 Ecclesia scandalis necessariò obnoxia, sed quæ inulta non sinet Dominus, si vel minimus quispiam fuerit offensus.

2 Expedit ei si molа asinaria circumponatur collo eius, & abiectus fuerit in mare, *potius* quàm vt offendat vnum ex paruis istis.

3 [2] Cauete vobis. ‖ Si peccauerit in te frater tuus, obiurga eum: & si resipuerit, remitte ei

Mat. 18.2.

2 Reprehensiones & iustas esse & à charitate proficisci oportet.

4 ‖ Et, si septies in die peccauerit in te, & septies *vno* die reuertatur ad te, dicens, Resipui: remittes ei.

Mat. 18.21.

3 Deus quamuis imperfectè, verè tamen credentibus, nunquam deerit, in ijs etiã difficultatibus quæ nulla humana ratione vinci possunt.

5 [3] Tunc dixerunt Apostoli Domino, Adde nobis fidem.

6 Dixit autem Dominus, ‖ Si haberetis fidem [a] quantulum *est* granum synapis, diceretis huic sycamino, Eradicator, & plantator in mari: & obediret vobis.

Mat. 16.20.

4 Quum Deus suo iure nos nostraq; omnia sibi vendicet, nihil nobis quantumuis strenuè ad mortem vsq; laborantibus debere potest.

7 [4] Quis autem vestrûm habet seruum arantem, aut pascentem, qui ingresso ab agro dicat statim, Prodi, & discumbe?

8 Imò nónne dicet ei, para quod cœnem, & præcinctus ministra mihi vsquedum edero ac bibero: & posteà edito tu & bibito?

9 Num gratiã habet seruo illi quia fecit quæ ipsi præcepta fuerant? non puto,

10 [5] Ita & vos, quum feceritis omnia quæ præcepta sunt vobis, dicite, Serui inutiles sumus: nam quod debuimus facere, fecimus.

5 Legis obseruatio vel perfectissima non est tamen vllius præmij meritogratis prosunt ad

11 [6] Et factũ est, inter eundum Hierosolymam, vt ipse transiret per mediã Samariam & Galilæam

12 Et quum ingrederetur in quẽdam vicũ, occurrerunt ei decẽ viri leprosi, qui steterunt procul:

13 Et extulerunt vocem, dicentes, Iesu Magi-

ria. 6 Christus id gratis etiam futuris benefacit: sed solis salutem beneficia Dei.

a *Si vel tantillum fidei haberetis, quantulum est granum synapis.*

fter,miſerere noſtri.

14 Qui quum *eos* vidiſſet,dixit eis, Profecti‖o, ſtendite vos Sacerdotibus.Et factum eſt vt intere, undum purgati ſint.

15 Vnus autem ex ipſis,vt vidit ſe ſanatum eſſe reuertit,glorificans Deum voce magna.

16 Et procidit in faciem ad pedes eius, gratias ei agens:eratq; iſte Samaritanus.

17 Reſpondens autem Ieſus dixit, Nónne decẽ illi purgati ſunt?nouem autem illi vbi *ſunt*?

18 Non ſunt reperti qui redierint vt tribuerent gloriam Deo,niſi alienigena iſte.

19 Et dixit ei,Surge & abi,fides tua te ſeruauit.

20 7 Interrogatus autem à Phariſæis quando vẽturum eſſet regnum Dei, reſpondit eis, & dixit Non veniet regnum Dei ita vt [b] obſeruari poſſit:

21 Neque dicent,Ecce hîc, aut, ecce illic. ecce enim,regnum Dei [c] intus habetis.

22 [8] Dixit autẽ diſcipulis,Veniet tempus quum deſiderabitis videre [d] vnum ex diebus Filij hominis:nec videbitis.

23 [9] ‖ Et dicent vobis,Ecce hîc, aut, ecce illîc: *ſed* ne abite:neque proſequimini.

24 Nam ſicut fulgur coruſcans ex *vna* regione quæ ſub cœlo eſt, in *alteram* quæ ſub cœlo eſt ſplẽdet:ita erit & Filius hominis die ſuo.

25 Sed prius oportet eum multa pati, & reprobari à gente iſta.

26 ‖ [10] Et prout factum eſt in diebus Noe, ita

Leuit.14.2.

7 Regnum Dei etiam præſentiſſimum,à multis non animaduertitur,quoniam illud falſò exiſtimant cum externo ſplendore cõiunctum eſſe.

Mat.24.23. mar.13.21.

8 Præſentia ſæpè negligimus quæ fruſtrà requirim⁹ amiſſa.

Gene.7.5. mat.24.38. 1.pet.3.20.

9 Chriſtus prædicit venturos pſeudochriſtos, ſuam verò gloriam ſubitò,longè latéq; per orbem terrarum propagatum iri, deleta crucis ignominia.

10 Mundus repentino Dei iudicio opprimetur: fideles autẽ oportèt perpetuas excubias agere.

b Ab verb.cum obſeruatione, id eſt,cum externo quopiam maieſtatis ſplendore, ex quo poſſit agnoſci. Alioquin manifeſtis etiam multis ſignis potuit intelligi Chriſtum eſſe Meſſiam illum, cuius regnum tamdiu expectatum fuerat. Sed de ijs hoc loco ſignis agitur quæ Phariſæi animo conceperant, qui terrenum Meſſiæ regnum expectabant, & in quo errore Iudæi etiamnum hodiè verſantur. c Id eſt,quæritis Meſſiam tanquam abſentem,cùm ille ſit in medio veſtri. d Tempus erit quo magna cum animi triſtitia fruſtrà abſentem Filium hominis requiratis.

erit

erit etiam diebus Filij hominis.

27 Edebant, bibebant, vxores ducebant, & dabantur nuptum, ad eum vsque diem quo introiuit Noe in arcam: venitque diluuium, & perdidit omnes.

28 Similiter etiam vt accidit in diebus Lot? edebant, bibebant, emebant, vendebant, plantabant ædificabant:

29 ‖ Quo autem die Lot exijt Sodomis, pluit igne & sulphure è cælo, & omnes perdidit:

30 Secundum hæc erit dies, quo Filius hominis detegetur.

31 In illo die qui fuerit supra domum, & vasa eius in ipsa domo, ne descendat ad ea sumenda: & qui in agro, similiter non reuertatur retrò.

32 [11] ‖ Memineritis vxoris Lot.

33 ‖ Quicunque studuerit animam suam seruare, perdet eam: & quicunque eam perdiderit, [e] viuificabit eam.

34 ‖ Dico vobis, illa nocte erunt duo in lecto vno: vnus accipietur: & alter relinquetur.

35 Duæ erunt molentes simul, vna accipietur, & altera relinquetur.

36 ‖ Duo erunt in agro: vnus accipietur, & alter relinquetur.

37 [12] Tunc respondentes dicunt ei, Vbi Domine? Ipse verò dixit eis, ‖ [f] Vbi corpus, illuc cogentur & aquilæ.

11 Cauendum in primis ne vel diffidentia, vel huius vitæ illecebræ, vel vllius coniunctionis respectus nos vel tantillum remoretur.

12 Vna perstãdi ratio, Christo adhærere.

Gen. 19,24.
Gen. 19.26.
Supra, 9.24.
mat. 10.39.
mar. 8.35.
ioh. 12.25.
Mat. 24.41.
Mar. 24.28.

e Id est, seruabit, vt explicat Mat. vita enim illa de qua hic loquitur, salus est æterna.

f Hac respõsione Christus se firmæ vnitatis vexillũ esse testatur, sub quo omnes filios Dei colligi oporteat.

CAP. XVIII.

1 *Iudicis iniqui & viduæ parabola.* 10 *De Phariseo & Publicano.* 15 *Puerorum est regnum Dei.* 22 *Vendere omnia, & dare pauperibus.* 28 *Apostoli relinquunt omnia.* 31 *Mortem suam prædicit Christus.* 35 *Cæcus visum recipit.*

CAP. XVIII.
Ecc. 18.22. *ro.* 12.12. *1 thes.* 5.17.

1 [1] Dixit autem eis etiam parabolam *huc spectantem*, ‖ quòd oportet ipsos semper

1 Deus vult nos assiduitate precandi nõ fatigare, sed exercere. Itaque fic luctandum cum impatientia, vt longior mora precandi cursum non abrumpat

precari, nec [a] segnescere.

2 [b] Dicens, Iudex quidam erat in quadam vrbe, qui Deum non timebat, nec quenquam reuerebatur:

3 Erat autem in illa vrbe quædam vidua, quæ venit ad eum, dicens, Vindica me ab aduersario meo.

4 Ille autem noluit per *multum* tempus: post ea verò dixit apud se, Etsi Deum non timeo, nec quenquam reuereor:

5 Tamen quia molestiam mihi exibet vidua ista, vindicabo eam, ne ad extremum veniens [c] obtundat me.

6 Ait autem Dominus, Audite quid iudex ille iniustus dicat:

7 Deus autem non vindicabit electos suos, clamantes ad ipsum die ac nocte, [d] etiamsi iram differat super ipsis?

8 Dico vobis, vindicabit eos citò. Veruntamen Filius hominis, quum venerit, num reperturus est fidem in terra?

9 [3] Dixit autem etiam quibusdam qui sibi persuaserant se iustos esse, & pro nihilo habebant reliquos, parabolam istam:

10 Duo homines ascenderant in templum vt precarentur, vnus Pharisæus, & alter Publicanus.

11 [3] Pharisæus consistens, hæc apud se precabatur, Deus, gratias ago tibi quòd non sim vt reliqui homines, rapaces, iniusti, mœchi: vel etiam vt iste Publicanus,

12 Ieiuno bis [e] hebdomade, decimo quęcunque possideo.

2 Duo in primis multorum preces inanes reddunt, propriæ videlicet iustitiæ fiducia, & aliorum contemptus: quibus vitijs cor contritum ac humiliatum opponitur.

3 Etiamsi quicquid habemus nos à Deo habere fateamur, nihilominus vt arrogantes despicimur à Deo, si vel tantillum in nostris operibus fiduciæ coram Deo habeamus.

a Afflictionibus vel malis cedere, vt faciunt qui animum desponderent.

b Paria cum paribus minimè conferuntur, sed minus cum maiore. Si etiam ab iniquissimo iudice per importunitatem ius obtinetur, quantò magis piorum assiduæ preces apud Deum valebunt.

c Ad verb. ictibus opprimat, metaphora sumpta à pugilibus, qui aduersarium pugnis aut cæstibus obtundunt: sic importuni suis clamoribus, quasi ictibus aures iudicis verberant. *d Quantumuis tardus videatur in vlciscendis ipsorum iniurijs.* *e Ad verb. sabbatho, sabbathum autem pro hebdomade sumitur.*

13 Publi-

13 Publicanus autem [f] procul ſtans, nolebat vel oculos in cælum attollere: ſed percutiebat pectus ſuum dicens, Deus, propitius eſto mihi peccatori.

14 Dico vobis, deſcendit iſte iuſtificatus domũ ſuam *potius* quàm ille: ‖ quia quicunque ſe extollit, deprimetur: & qui ſe deprimit, extolletur.

15 ‖ [g] Adferebant autem ad eum etiam infantes, vt eos tangeret: [4] quum autem hoc vidiſſent diſcipuli, obiurgarunt eos.

16 Ieſus verò [h] cùm puerulos aduocaſſet, dixit, [5] Sinite puerulos venire ad me, & eos non prohibete: talium eſt enim regnum Dei.

17 [6] Amen dico vobis, quicunque non exceperit regnum Dei tanquam puerulus, nequaquam introibit in illud.

18 ‖ Tunc interrogauit eum quidam ex primoribus, dicens, Magiſter bone, quid faciendo vitam æternam poſſidebo?

19 Dixit autem ei Ieſus, Cur me dicis bonum? nemo bonus niſi vnus, *nempè* Deus.

20 Mandata noſti, ‖ Ne mœchare, Ne occidito, Ne furare, Ne falſum teſtimonium dicito, Honora patrem tuum & matrem tuam.

21 Ille autem dixit, Hæc omnia obſeruaui à iuuentute mea.

22 [7] Ieſus verò his auditis dixit ei, Adhuc vnum tibi deeſt: omnia quæ habes, vende, & diſtribue pauperibus, & habebis theſaurum in cælo: & adeſdum, ſequere me,

23 At ille his auditis, valdè triſtis factus eſt: nam diues erat valdè.

4 Chriſtum ex carnis ſuæ ſenſu æſtimare, infinitarum corruptelarum cauſa.

5 Etiam infantes fidelium in gratuito fœdere comprehenduntur.

6 Puerulis innocentia, Chriſtianorum ornamentum.

7 Opum illecebræ plurimos á recta via abducunt.

Supra, 14.11. *mat.* 23.12.

Mat. 19.13. *mar.* 10.13.

Mat. 19.16. *mar.* 10.17. *Exod.* 20.13.

f Procul à Phariſæo, nimirum in extima porticu quam ingredi fas fuit etiã alienigenis, vt teſtatur Ioſeph. cõtra Appionem lib. 2. quod etiam non præterijt Solomõ 1. *Reg.* 8.41.

g Si adferebantur, teneri itaque adhuc erant, quod ampliùs confirmatur ex eo quòd infantes eſſent. Illud autem obſeruandum aduerſus hoſtes pædobaptiſmi.

h Eos qui puerulos geſtabant, quos diſcipuli abigebant. Nam ex vulgata loquendi conſuetudine dicitur puerulum ad ſe vocare qui nutricem accerſit quæ infantem adferat.

24 [8] Quum autem vidisset Iesus eum valdè tristem factum, dixit, Quàm difficilè qui pecunias habent, in regnum Dei introibunt.

25 Facilius est enim camelum per foramẽ acus introire, quàm diuitem introire in regnum Dei.

26 Qui verò *hoc* audierant, dixerunt, Et quis potest saluus fieri?

27 Ipse autẽ dixit, Quæ impossibilia sunt apud homines, possibilia sunt apud Deum.

28 ‖ Dixit autem Petrus, Ecce, nos reliquimus omnia, & secuti sumus te.

29 [9] Ipse verò dixit eis, Amen dico vobis, nemo est qui reliquerit domum, aut parẽtes, aut fratres, aut vxorem, aut liberos, regni Dei causa.

30 Qui non recepturus sit multiplicia hoc tempore, & in seculo venturo vitam æternam.

31 ‖ Iesus autem assumptis illis duodecim, dixit eis, [10] Ecce, ascendimus Hierosolymam, & perficientur omnia quæ scripta sunt per Prophetas de Filio hominis.

32 * Tradetur enim Gentibus, & illudetur, & contumelijs afficietur, & conspuetur.

33 Et postquã eum flagellauerint, trucidabunt: sed die tertia resurget.

34 [i] Ipsi verò nihil horum intellexerunt: erantque ista verba ipsis occulta, nec cognouerunt quæ dicebantur.

35 ‖ [11] Factũ est autẽ dum ipse appropinquaret Iericho, cæcus quidã sedebat iuxta viã mendicans.

36 Quum igitur *is* audisset turbam prætereuntem, percontabatur quid hoc esset.

37 Nuntiauerunt autem ei, Iesum Nazarenum transire.

38 Tunc clamauit, dicens, Iesu fili Dauid miserere mei.

39 [12] Et

8 Diuitem simul & piũ esse singulare Dei donum est.

9 Omniũ euadunt ditissimi qui Christi causa pauperes fieri non recusant.

10 Certa quidẽ est crux, sed nõ minus certa est gloria quæ victores manet.

* Perspicuè significat Christus his verbis quod Prophetæ omnes ac tota veteris Testamenti scriptura in hũc precipuè scopũ respiciat, vt doceat Christum tradendũ propter peccata nostra, & resurrecturũ propter iustificationem nostrã, rom. 4. 25.

11 Christus se esse mundi lucẽ visibili miraculo confirmat. *Mat.* 19. 27. *mar.* 10. 28. *Mat.* 20. 17. *mar.* 10. 32. *Mat.* 20 29. *mar* 10 46.

i Pleonasmis iteratis quanta fuerit discipulorum ignorantia docetur.

39 [12] Et qui præibant, obiurgabant eum vt sileret: ipse verò multò magis clamabat, Fili Dauid miserere mei.

40 Iesus autem quum substitisset, iussit eum adduci ad se: & quum is appropinquasset, interrogauit eum,

41 Dicens, Quid tibi vis faciam? Ille verò dixit, Domine, vt visum recipiam.

42 Et Iesus dixit ei, Recipito visum: fides tua te seruauit.

43 Illicò igitur visum recepit, ac sequebatur eum, glorificans Deum. & totus populus quum *hoc* vidisset, tribuit laudem Deo.

12 Quo plures obices opponit Satan, etiã per eos qui Christi nomen profitẽtur, eò magis nobis est pergendum.

CAP. XIX.

2 Zachæus publicanus. 15 Minæ seruus datæ ad negociationem. 28 Iesus ingreditur Hierosolymam. 41 Flens prædicit vrbis excidium 45 Vendentes eijcit è templo.

1 IESUS [1] autem ingressus Iericho, transibat:
2 Et ecce, quidam qui nomine vocabatur Zacchæus, [2] magister publicanorum, & diues.

3 Studebatq; videre quis esset Iesus: nec poterat præ turba, quod statura paruus esset:

4 Præcurrens ascendit in sycomorum, vt eum videret: quoniam futurum erat vt illac transiret.

5 Vt autem venit ad eum locum, suspiciens Iesus, eum vidit, & dicit ei, Zachæe, festinans descende. hodie enim domi tuæ oportet me manere.

6 Tum is festinans descendit, & excepit eum gaudens.

7 [2] Et omnes quum hoc vidissent, murmurabant, dicentes eum ingressum esse ad hominem peccatorem, vt *ibi* diuersaretur.

8 [3] Adstans autem Zacchæus dixit Domino, Ecce, dimidium bonorum meorum, Domine, do

CAP. XIX.
1 Christi gratia eos potissimum præuenit qui maximè videbantur abea alieni.
2 Mundus gratiam Dei repudians, iniquè tamen fert eam ad alios transferri.
3 Exemplum veræ resipiscẽtiæ ex effectu intelligitur.
a Præfectus publicanis qui ibi conuenerant, erant enim publicani necessariò in societates distributi, vt ex infinitis locis orationum Ciceronis docetur.

pauperibus: & ſiquid cuipiam [b] per calumniam e-
ripui, reddo quadruplum.

4 Patienter expectandum Dei iudicium, quod ſuo demùm tẽpore patefiat. *Mat.*18.11. *Mat.*25.24.

9 Dixit autem ei Ieſus, Hodie ſalus domui huic contigit, [c] eo quòd ipſe quoque eſt [d] filius Abraham.

10 || Venit enim Filius hominis vt quærat & ſeruet quod perierat.

11 [4] Hæc autem ipſis audientibus, pergens, dixit parabolam, eo quòd eſſet propè Hieruſalem, & quòd putarent fore vt illicò regnum Dei appareret.

5 Tria ſunt hominum genera in Eccleſia, vnũ eorũ qui à Chriſto quem non cernunt, deficiunt: alterum, eorum qui pro ſuæ vocationis ratione, donis ab eo acceptis ad ipſius gloriã & proximorum commodum induſtriè & grauiter vtuntur: tertium, eorum qui præ ignauia torpent. Primos igitur illos ſuo tẽpore apparẽs Dominus iuſtis pœnis vlciſcetur: ſecundos gratis beabit pro laborum quos ſuſtinuerint ratione: ignauos autem, vt inutiles etiam plectet.

12 Dicit ergò, || Homo quidam nobilis profectus eſt in regionem longinquam, vt acciperet ſibi regnum, ac reuerteretur.

13 [5] Vocatis autem decem ſeruis ſuis, dedit eis decem minas, & dixit eis, Negotiamini donec veniam.

14 Ciues autem eius oderant eum, miſeruntq; legationem poſt eum, dicentes, Nolumus hunc regnare in nos.

15 Et factum eſt quum redijſſet accepto regno, tum iuſſit vocari ſeruos illos ad ſe quibus dederat pecuniam: vt cognoſceret quis quid negotiatus eſſet.

16 Adfuit autem primus, dicens, Domine, [e] mi-

b Ad verb. per Sycophantiam, cuius vocabuli propria ſignificatio videtur optimè conuenire perſonæ magiſtri publicanorum. Iſtis enim ferè mos eſt, ſuis latrocinijs prætexere reipub. commoda, & hoc obtentu ita prædari, vt ſiquis ſeſe illorum rapacitati opponat, iniuriam reipub. fieri clamitent. c Id eſt, quandoquidem. d Filium eſſe Abrahæ nihil aliud declarat quam gratis electum eſſe Rom. 9.8 & veſtigijs fidei eius inſiſtere Rom 4.12. & opera Abrahæ facere Ioh.8. 39. Quod autem ex antecedente particulari Dominus nectit vniuerſalem concluſionem, id eſt, quod ex Zachæi fide colligit totius familiæ ſalutem æſtimandum eſt, ex ratione fœderis quod cum ipſo Abrahamo ita ſancitum, vt eius etiam familiam comprehenderet: ita tamen vt Dom. libera maneat eligẽdi vel reprobandi facultas. e Mina fuit Græcorũ numiſma cuius precium denarij centum, æſtimatione aureorum circiter decem.

na

na tua decem minas lucrifecit.

17 *Ille* autem ait ei, Benè habet ſerue bone: quia in minimo fuiſti fidelis, habeto poteſtatem ſuper decem vrbes.

18 Et alter venit, dicens, Domine, mina tua confecit quinque minas.

19 *Ille* verò & iſti dixit, Tu quoque præeſto quinque vrbibus.

20 [6] Et alius venit, dicens, Domine, ecce mina tua quam habui ſepoſitam in ſudario:

21 Timui enim te, quòd homo ſis auſterus: aufers quod non depoſuiſti, & metis quod non ſeminaſti.

22 Tum *ille* dixit ei, Ex ore tuo te iudicabo, ſerue male: ſciebas me hominem auſterum eſſe, qui auferam quod non depoſui, & metam quod non ſeminaui:

23 Quare igitur non dediſti pecuniam meam apud [f] menſam, & ego veniens, cum vſuris eam exegiſſem?

24 Et aſtantibus dixit, Tollite ab eo minam, & date ei qui decem minas habet.

25 *Illi* verò dixerunt ei, Domine, habet decem minas.

26 *At ille*, Nam, *inquit*, ‖ dico vobis, Omnia habenti dabitur: ei autem qui non habet, etiam quod habet adimetur.

27 Quinetiam meos illos inimicos qui noluerunt me regnare ſupra ſe, adducite huc & iugulate coram me.

28 Et his dictis, [8] antegrediebatur aſcendens Hieroſolymam.

29 ‖ [7] Et factũ eſt quum appropinquaſſet Bethphage & Bethaniæ, ad montem qui vocatur Olearum, miſit duos ex diſcipulis ſuis.

30 Dicens, Abite in vicum qui eſt ex aduerſo: in

6 In eos qui ignauam viã deliberando & cõtemplando cõſumunt.

f Ideſt, apud menſarios, trapezitas, vt legitur in Complutenſi editione.

Suprà. 8. 18. mat. 13. 12. & 25. 29. marc. 4. 25.

g Diſcipulis cũctãtibus, Ieſu ad mortem certiſſimam pergebat. Mat. 21. 1. mar. 11. 1.

7 Regnũ ſuum non eſſe ex hoc mundo, Chriſtus in ſemetipſo oſtendit.

quem introeuntes, inuenietis * pullum alligatum, cui nemo vnquam hominum insedit: solutum eum adducite.

31 Et siquis vos interrogauerit, Quare soluitis? Sic dicetis ei, Quoniam eo opus est Domino.

32 Profecti autem qui missi erant, inuenerunt prout eis dixerat.

33 Soluentibus autem ipsis pullum, dixerũt eis domini eius, Quare soluitis pullum?

34 Ipsi verò dixerunt, Quoniam eo opus est Domino.

35 ‖ Duxerunt igitur eum ad Iesum. Et pallijs suis pullo iniectis, imposuerunt Iesum.

36 Eunte autẽ ipso, substernebãt pallia sua in via.

37 Et quum iam appropinquaret ad descensum montis Olearum, cœpit omnis multitudo discipulorum gaudentium laudare Deum voce magna, de omnibus quas viderant virtutibus,

38 Dicentes, Benedictus Rex ille qui venit in nomine Domini: pax in cœlo, & gloria in *locis* altissimis.

39 [8] Et aliqui Pharisæorum è turba dixerunt ei, Præceptor, obiurga discipulos tuos.

40 Et ipse respondens dixit eis, Dico vobis, *si* siluerint isti, mox lapides clamaturos.

41 [9] Et vt appropinquauit, visa vrbe, fleuit super ea.

42 Dicens, [h] Nempe si [i] vel tu nosses [k] vel hoc saltem [l] tuo die, ‖ quæ [m] ad pacem tuam *pertinent*, Sed *ea* nunc occulta sunt oculis tuis.

43 Nam veniet tempus aduersum te, quo cir-

* Nota hîc res tam procul positas & ab humanis oculis remotas, perspectas habere non esse humani ingenij, sed diuini.

8 Cessantibus quos oportuit primos esse regni Christi præcones, Dominus alios inuitis illis extra ordinem excitat. *Mat.21.7. ioh.12.15.*

*Hæc Christi responsio indicat' fieri nũ posse, vt quod Deus decreuit, infringatur. Tẽpus aderat, quo Messiã reuelari, & eius laudes palam audiri oportebat, quomodo igitur, homines id impedissent. *Infrà 21 6.mat. 24.1 mar.13.1.*

9 Christus ne reproborũ quidẽ exitio simpliciter delectatur

h Defectiua oratio, Christi partim commiserantis instantem vrbis cladem, partim inauditam perfidiam ac contumaciam exprobrantis. i Id est, saltem tu sub. Hierusalem cui propriè destinatum hoc erat nuntium. k Si post tot Prophetas interfectos, & me quoq; Prophetarum Dominum toties repulsum, nunc hac saltem extrema profectione, aliquã tuĩpsius rationem habuisses. l Dies huius vrbis, dicitur tempus illud opportunum Hcb. m Id est, ea in quibus posita est tua fœlicitas.

cumijcient

cumijcient tibi inimici tui vallum, & circumcingẽt te, & constringent vndique:

44 Teque solo æquabunt, & filios tuus intus. neque relinquent in te lapidem super lapidem: eo quòd non noueris [n] tempus illud visitationis tuæ.

45 ‖[10] Et ingressus in templum, cœpit eijcere eos qui vendebant in eo & emebant:

46 Dicens eis, Scriptum est, ‖Domus mea, domus precationis est: ‖vos autem fecistis eam, speluncam latronum.

47 Et docebat quotidie in templo. ‖ primarij verò Sacerdotes & Scribæ, & primores plebis studebant eum perdere.

48 Nec inueniebant quid facerent: totus enim populus pendebat ab ipso, quum eum audiebat.

n *Id est, Hoc tẽporis punctum, quo Deus te inuisit.*

Mat.21.12. mar.11.11. Esa.56.7. Iere.7.11. Mat.21.13. mar.11.17.

10 Christus Hierusalem ingressus visibili adiecto symbolo docet sibi à Patre mãdatas purgandi tẽpli partes.

CAP. XX.

4 Baptismus Iohannis vnde? 9 Sacerdotum impietas, vineæ & agricolarum similitudine notatur. 21 Tributum Cæsari reddendum. 27 Sadducæos negantes resurrectionem conuincit. 41 Christus quomodo filius Dauidis.

1 ET ‖[1] factum est quodam dierum illorum, vt quum ipse doceret populum in templo, & euangelizaret, superuenerint primarij Sacerdotes & Scribæ, cum Senioribus.

2 Et dixerunt ei, Dic nobis qua authoritate ista facias, aut quis ille sit qui dedit tibi istam authoritatem.

3 Respondens autem dixit eis, Interrogabo vos & ego rem quandam. dicite igitur mihi,

4 Baptismus Iohannis è cœlo erat, an ex hominibus?

5 At illi ratiocinati sunt apud se dicentes, Si dixerimus è cœlo: dicet, Quare ergò non credidistis ei?

6 Sin autem dixerimus, Ex hominibus: tota

CAP. X.

Mat.21.23. mar.11.27.

1 Victi quod ad doctrinæ veritatem attinet Pharisæi de vocatione externa controuersiam mouent, & propriæ conscientiæ testimonio conuincuntur.

plebs lapidabit nos. persuasum enim est ei Iohannem Prophetam esse.

7 Responderunt igitur se nescire vnde *esset*.

8 Tum Iesus dixit eis, Neque ego dicam vobis qua authoritate hæc faciam.

2 Minimè nouum est summos esse Christi & ipsius seruorum hostes qui in ipso Dei sacrario versantur. Sed hoc ipsi tandem impunè non ferent. *Esa.* 5.1. *ierem.* 2 31. *mat.* 21.33. *mar.* 12.1.

9 [2]Cœpit autem dicere ad plebem parabolam hanc, ‖Quidam plantauit vineam, & elocauit eam agricolis: & peregrè abfuit multum tempus.

10 Et in tempore misit seruum ad illos agricolas, vt darent ex fructu vineæ: qui cæsum illum ablegarunt inanem.

11 *Ille* verò perexit alterum seruum mittere, at ipsi hunc quoque cæsum & contumelia affectum, ablegarunt inanem.

12 Et perrexit mittere tertium: at illi & istum vulneratum eiecerunt.

13 Dixit igitur dominus vineæ, Quid faciam? mittam filium meum dilectum: forsan quum hunc viderunt, reuerebuntur.

14 Viso autem eo agricolæ, colloquuti sunt inter se dicentes, Iste est hæres: venite trucidemus eum, vt nostra fiat hæreditas.

15 Et eiectum eum extra vineam, trucidarunt. Quid ergò faciet eis dominus vineæ?

16 Veniet & perdet agricolas istos. & dabit vineam alijs. *Hoc* autem quum audissent, dixerunt, Absit.

Psal. 117.21. *esa.* 28.16. *act.* 4. 11. *rom.* 9.13. 1. *pet.* 2.8.

17 Ille verò intuitus eos ait, Quid illud est ergò quod scriptum est, ‖Quem lapidem reprobauerunt ædificantes, *is* factus est caput anguli?

18 Quisquis ceciderit super illum lapidem, cõfriabitur: super quem autem ceciderit, dissipabit eum.

19 Tum studuerũt primarij Sacerdotes & Scribæ inijcere in eum manus eo ipso momento: sed timuerunt plebem: cognouerunt enim *eum* aduersus

uersus ipsos dixisse similitudinem istam.

20 [3] Itaque [a] obseruantes *eum*, miserunt [b] insidiatores, qui se iustos esse simularent: vt [c] carperent eius sermonem, tradituri eum imperio & [d] potestati Præsidis.

21 ‖ Qui interrogauerunt eum dicentes, Præceptor, scimus te rectè dicere & docere, [e] nec accipere personam, sed viam Dei in veritate docere:

22 * Licet nobis censum dare Cæsari, an non?

23 Animaduersa autem eorum [f] calliditate, dixit eis, Quid me tentatis?

24 Ostẽdite mihi denarium: cuius habet imaginem & inscriptionem? Respondentes autem dixerunt, Cæsaris.

25 Tũc dixit eis, ‖ Reddite igitur quæ *sunt* Cæsaris, Cæsari: & quæ *sunt* Dei, Deo.

26 Itaq; non potuerunt verba eius [g] carpere coram populo, & mirati super eius responso, siluerunt.

27 ‖ [4] Accedentes autem quidam Sadducæorum (qui negant esse resurrectionem) interrogarunt eum.

28 Dicentes, Præceptor, ‖ Moses scripsit nobis, Si cuius frater mortuus fuerit habens vxorem, & sine liberis mortuus fuerit, vt eius frater accipiat vxorem illam, & excitet semen fratri suo.

29 Septem ergò fratres fuerunt, quorũ primus accepta vxore mortuus est sine liberis.

30 Accepit igitur eam secundus, *qui* & ipse mortuus est sine liberis.

3 Vltimum pseudoprophetarum perfugiũ est ad veros Prophetas perdendos, seditionis crimẽ eis impingere. *Mat.*22.16. *mar.*12.13.

4 Asseritur carnis resurrectio aduersus Sadducæos. *Rom* 13.7,

* Quæstio satis facilis videtur in speciem: sed reuera speciosa est. nam subest dilemma quod vtrumq; habet periculum, nam si respondeat dandum, offendet Iudæos, quasi: parum sollicitus de publica libertate: sin dicat non esse dãdum, deferent eum læsæ maiestatis apud magistratum. *Mat.*22.23. *mar.*12.18. *Deut.*25.5.

a Tempus opportunum eum capiendi, b Fraudulentè subornatos, hic autem iustorum nomine, intellige rigidos iuris diuini exactores, & qui conniuere ad nihil possent quod iniquè fieret. c i. Vt aliquid ex ipsius sermone arriperent, & hac occasione calumniam illi struerent. d Vt necaretur. e Non moueris gratia vllius. Personam autem vocat externas circumstantias, quas si quis respiciat, paria de paribus non constituat. f Panourgia *quædam est ad malè agendam solertia, longo vsu & tractandis rebus omnibus quæsita. g Reprehendere.*

31 Deinde tertius accepit eam: itidem autem & illi ſeptem: nec reliquerunt liberos, & mortui ſunt.

32 Poſt omnes autem mortua eſt & mulier.

33 In reſurrectione ergo, cuius eorũ erit vxor? nam illi ſeptem habuerunt eam vxorem.

34 Tunc reſpondens dixit eis Ieſus, [h] Filij huius æui ducunt vxores, & nuptum dantur:

35 Qui verò digni habiti fuerint qui æuũ illud conſequãtur. & reſurrectionem ex mortuis, neque ducunt vxores, neque nuptum dantur:

36 Neque enim mori poſſunt ampliùs: pares enim Angelis ſunt. & filij ſunt Dei, quum ſint [i] filij reſurrectionis.

37 Mortuos autem excitari, etiam || Moſes indicauit apud rubum, quum dicit Dominum Deum Abraham, & Deum Iſaac, & Deum Iacob.

38 Nam Deus non eſt mortuorum, ſed viuorũ: omnes enim viuunt [k] ei.

39 Reſpondentes autem ei quidam ex Scribis dixerunt, Præceptor, benè dixiſti.

40 Nec ampliùs audebant eum quicquam interrogare.

41 || Dixit autem eis, Quomodo dicunt Chriſtum filium eſſe Dauid?

42 [5] Et ipſe Dauid dicit in libro Pſalmorum, || Dixit Dominus Domino meo, Sede à [d] dextram meam.

43 Vſquedum poſuero inimicos tuos ſcabellum pedum tuorum?

44 [l] Dauid

5 Chriſtus ſic eſt filius Dauidis ſecundum carnẽ, vt ſit eiuſdem Dominus (vtpotè æternus Dei filius) ſecundum Spiritum.

h Filij huius æui dicuntur, non qui huic ſeculo ſunt addicti ſicut anteà. 16.8. & quibus filij lucis opponuntur, ſed qui in hoc mundo verſantur. Exod. 3.6. Mat. 22.44. mar. 12.35. Pſal. 109.1.

i i. Homines reſurrectionis participes. Nam velut illi verè dicuntur victuri, qui æterna fœlicitate perfruentur, ita verè cenſentur reſurgere, qui ad vitam reſurgunt, quãuis in genere ſi reſurrectionis nomen ſumatur, ad impios etiam pertinet, qui ad exitium reſurgent, quod vita propriè non eſt, ſed mors.

k i. Coram eo. Præclara ſententia, Non interire etiam obita in terris morte, ſanctos homines, Deo autem viuere dicuntur qui ſuo tempore ſunt reſurrecturi, ideoque Deum de re certo futura non aliter quam de re præſenti loqui. Quamuis enim animi immortalitas nec debeat nec poſſit, à corporis reſurrectione in hoc argumento ſeparari tamen hæc de corporum reſurrectione potiùs, quam de animi immortalitate intelligenda ſunt, vt quæſtioni quadret reſponſum.

44 [1] Dauid ergo Dominum eum vocat, & quomodo filius eius est?

45 Audiente verò toto populo, dixit discipulis suis,

46 || [6] Cauete à Scribis, qui volunt ambulare stolati, & amãt salutationes in foris, ac primos cõsessus in conuẽtibus, & primos accubitus in cœnis.

47 Qui[m] deuorant domos viduarum, & in speciem precibus longis vtuntur: isti auferent grauius iudicium:

6 Vitandũ ambitiosorum & auarorum pastorum exemplum. *Suprà.11.43. mai 23.6. marc.12.38.*

l *Hoc Pharisæis insolubile est, quia de Messia tantum sentiunt, tanquam de rege aliquo magnifico rem.*

non autem Deum agnoscunt. m *Metonymia, id est Bona atque*

CAP. XXI.

3 *Vidua supra opes liberalitas.* 5. *De tempore ruinæ templi.* 20 *Et Hierusalem.* 25 *Signa præcedentia extremum iudicium.*

1 INtuitus [1] || autem, vidit diuites mittẽtes dona sua in gazophylacium.

2 Vidit autem etiam quandam viduam pauperculam mittentem illuc minuta æreola duo.

3 Et dixit, Verè dico vobis, vidua hæc pauper misit ampliùs quàm omnes.

4 Nam omnes hi ex eo quod ipsis redundat miserunt quæ donarent Deo: hæc autem misit ex penuria sua totum victum quem habebat.

5 ||Et quibusdam dicentibus de templo, quòd pulchris lapidibus ac [2] donarijs ornatũ esset, dixit,

6 [2] Hæccíne spectatis: venient dies quibus non relinquetur lapis super lapidem qui non destruatur.

7 Interrogauerunt autem eum, dicentes, Præceptor, quando hæc erunt? & quod signum quando futurum est vt ista fiant?

CAP. XXI.
1 Pauperibus licet ditissimos etiam quosuis beneficentiæ studio Deo iudice superare. *Mat.12.41. Suprà.19.34. Mat.24.1. marc.13.1.*

2 Prædicitur templi illius terreni excidium, vt verum illud spirituale ædificium extruatur, cuius architectos oportet in primis circunspectos esse.

a *Græc* anathemasin *anathemata autem erant quæ de parietibus, aut columnis suspendebantur, Vel donaria quæ templorum ærarijs consecrabantur.*

8 ‖Ipſe verò dixit, Videte ne ſeducamini. multi enim venient [b]ſub nomine meo, dicentes, Ego ſum *Chriſtus*: & tempus illud appropinquat. ne igitur ſequimini eos.

9 [3] Quum verò audieritis bella & ſeditiones, ne terremini. oportet enim iſta primùm fieri: ſed non ſtatim *erit* finis.

10 Tunc dixit eis, Inſurget gens in gentem, & regnum in regnum.

11 Et magni terræmotus erunt ſingulis locis, & fames ac peſtilentiæ, & terriculamenta, & ſigna è cœlo magna erunt.

12 ‖Sed ante hæc omnia inijcient vobis manus & *vos* perſequentur, tradentes in ſynagogas & carceres, adductos ad reges ac præſides, nominis mei cauſa.

13 [c] *Hæc* autem cedent vobis teſtimonio.

14 ‖Habete igitur fixum in cordibus veſtris, non præmeditari defenſionem.

15 Ego enim dabo vobis os,* & ſapientiam, cui non poterunt contradicere neque reſiſtere omnes qui ſe vobis opponent.

16 Prodemini autem etiam à parẽtibus & fratribus & cognatis & amicis: & morte mulctabunt *quoſdam* ex vobis:

17 Et eritis exoſi omnibus propter nomen meum.

18 ‖Sed pilus capitis veſtri non peribit.

19 ‖Per patientiam veſtram [d] poſſidete animas veſtras.

20 [4] ‖Quũ autem videritis Ieruſalem cingi ab

Epheſ.5.6.
2.theſſ.1.3.
3 Verum templum Domini, per medios tumultus incredibiles, & acerbiſſimas ærumnas inuicta patientia extruitur, cuius non poteſt non eſſe fœliciſſimus exitus.
Mat.24.8.
mar.13.9.
Supra.12.12.
mat.10.19.
mar.13.11.
4 Prædicitur vrbis totius vltimũ excidium.
Mat.10.30.
Mat.10.22.
Mat.24.15.mar. 13.14. *dan.9.7.*
* Quum apud Matthæum & Marcum affirmet Chriſtus ſpiritum patris eſſe qui in nobis loquitur, hic autem ſe os daturum promittat colligimus proprium eius eſſe munus, ſpiritu nos inſtruere.

b Nomen meum vſurpantes. *c Is erit earum rerum exitus, vt coram Deo & hominibus teſtata ſit veſtrorum hoſtium perfidia & crudelitas, ac veſtra viciſſim conſtantia, Egregia ſententia, Afflictiones piorum, ſanctorumq́, hominum pertinere ad teſtimonium veritatis.* *d Quamuis multa vos vndique mala circunſtent, fruimini nihilominus virtute veſtra, hæc omnia fortiter ſuſtinendo.*

exer-

exercitibus, tunc agnoſcite appropinquare vaſtationem eius.

21 Tunc qui in Iudæa ſunt, fugiant in montes: & qui intra eam, excedant: & qui in agris, non ingrediantur in eam.

22 Nam hi ſunt dies vltionis, vt impleantur omnia quæ ſcripta ſunt.

23 Væ autem prægnantibus & lactantibus in illis diebus[f]: erit enim neceſſitas magna in hac regione, & [e] ira in populo iſto.

24 Et cadent[f] acie gladij, & captiui ducentur in omnes Gentes: & Ieruſalem calcabitur à Gentibus vſquequò impleantur tempora Gentium.

25 ‖ [g] Tunc erunt ſigna in ſole & luna & ſyderibus & in terra anguſtia Gentium in conſilij inopia, reſonanti mari & * ſalo,

26 [5] Exanimatis hominibus præ timore & expectatione *malorum* eorum quæ inuadunt in orbem terrarum: nam poteſtates cælorum concutientur.

27 Et tunc videbunt Filium hominis venientem in nube cum potentia & gloria multa.

28 Quum autem hæc fieri incipient erigite & attollite capita veſtra, ‖ quoniam appropinquat redemptio veſtra.

29 [6] Dixit etiam eis *hanc* parabolam, Videte ficum & omnes arbores:

30 Quum iam emiſerint *folia, vos ea* cernentes per vos ipſos agnoſcitis iam propè eſſe æſtatẽ.

31 Ita & vos quum videritis hæc fieri, agnoſcite propè eſſe regnum Dei.

32 Amen dico vobis, nequaquam præterierit hæc ætas quouſque hæc omnia facta fuerint.

33 Cælum & terra præteribunt, verba autem mea nequaquam præteribunt.

34 ‖ Cauete autẽ vobis, nequãdo grauẽtur corda veſtra crapula & ebrietate & curis huius vitæ:

* Salum eſt mare lutoſum & turbidum, aqua & terra confuſis ex perpetuo motu.

5 Poſt varias illas tempeſtates Dominus tandẽ Eccleſiam ſuam planè liberaturus apparebit.

6 Oportet nos ſobrios eſſe, & in Domini aduẽtũ dies & noctes intẽtos ne incauti opprimamur.

Eſa. 13.10. *ezec.* 32.7. *mat.* 24.29, *mar.* 15.34.

e Per iram ea intelligit quæ à Deo irato immittuntur.

f Ad verb. ore, hebræi enim aciẽ gladij os vocant quod ea parte mordeat.

Rom. 8.23.

g Poſtquam exacta fuerint tẽpora Gentium ſaluti, & Iudæorum vltioni cõſtituta: Sic autem tranſit ab excidio Hieroſolomytano ad ſupremi illius & vltimi iudicij narrationem.

Rom. 13.13.

& repentè vobis, ſuperueniat dies ille.

h In omnes homines vbicunque tandem fuerint.

35 Nam vt laqueus, inuadet in omnes qui [h] habitant in ſuperficie totius terræ.

i Ita appareatis vt intrepidé poſſitis vultũ, & ſententiam iudicis ſuſtinere, quia mali in illo iudicio non perſiſtent ſed ſoli tantum Electi.

36 Excubate igitur, omni tempore rogantes vt digni habeamini qui effugiatis iſta omnia quæ futura ſunt, & [i] conſiſtatis coram Filio hominis:

37 Docebat autem interdiù in templo, noctù verò exiens diuerſabatur in monte qui vocatur Olearum.

38 Et totus populus diluculò veniebat ad eum vt eum audiret in templo.

CAP. XXII.

3 *Iudas vendit Chriſtum.* 7 *Paſcha parant Apoſtoli.* 24 *Contendunt de primatu.* 30 *A Satana expetuntur.* 35 *Nihil illis defuiſſe ait Chriſtus.* 42 *Orat in monte.* 44 *Sudat ſanguinem.* 50 *Auriculam Malcho amputatam ſanat.* 57. 58. 60. *Petrus ter Chriſtum abnegat.* 63 *Illuditur & cæditur Chriſtus.* 69 *Fatetur ſe filium Dei.*

CAP. XXII. *Mat.* 26. 1. *mar.* 14, 1.

1 ‖Appropinquabat [1] autem dies feſtus azymorum, quod dicitur Paſcha:

1 Chriſtus Patris prouidentia potiùs quam hominum arbitrio, feſto paſchæ captus. *Mat.* 26. 14. *mar.* 14. 10.

2 Et quærebant primarij ſacerdotes & Scribę quomodo eum tollerent *è medio*: timebant enim plebem.

3 ‖ [2] Introijt autem Satanas in Iudam cognominatum Iſcarioten, qui erat è numero duodecim.

4 Qui abiens colloquutus eſt cum primarijs ſacerdotũ ac [a] præfectis *templo*, quomodo ipſis eum traderet,

2 Deus pro ſua admirabili prouidentia ipſum exitij noſtri autorem cogit noſtræ ſalutis fieri miniſtrum.

5 Qui gauiſi ſunt: ac pacti ſunt *ſe* daturos ei pecuniam.

6 Et *ipſe* ſpoſpondit: quærebatq; oportunitatem, vt traderet eum ipſis [b] abſque turba.

a Qui cuſtodiæ templi præerant, quos à preshyteris & ab antiſtibus diſtinctos fuiſſe liquet ex verſ. 52. huius capitis. b i. Sine tumultu, vel clàm turba quæ eum ſolebat aſſectari: quamobrem etiam id tempus obſeruauit, quo ſolum eſſe ſciebat in horto.

7 ‖Venit

7 ‖Venit autem dies azymorum, qua [c] oportebat mactari [d] pascha:

8 Et misit Petrum & Iohannem, dicens, Profecti parate nobis pascha vt vescamur.

9 Ipsi verò dixerunt ei, Vbi, vis paremus *illud*?

10 [3] At ille dixit eis, Ecce, postquam introieritis in vrbem, occurret vobis quidam aquæ amphoram baiulans: sequimini eum domum in quam ingredietur:

11 Et dicite patrifamiliâs ędium, Dicit tibi Prę-ceptor, Vbi est diuersorium vbi pascha cum discipulis meis edam?

12 Tunc ipse ostendet vobis cœnaculum magnum stratum: illic parate *pascha*.

13 Profecti autem inuenerũt omnia prout dixerat eis: & parauerunt pascha.

14 [4] ‖Quum igitur adesset [e] *constitutum* illud tempus, discubuit, & duodecim Apostoli cum eo.

15 Et dixit eis, [f] Desiderio desideraui hoc Pascha edere vobiscum, antequam ego [g] patiar.

16 Dico enim vobis me non ampliùs comesturum ex eo, quin completum fuerit in regno Dei.

17 Et accepto poculo, quum gratias egisset, dixit, Accipite, hoc, & partimini vobis ipsis.

18 Dico enim vobis me non bibiturum ex fructu vitis, vsquequò regnum Dei venerit.

19 [5] ‖Et accepto pane, quum gratias egisset, fregit: & dedit eis, dicens, Hoc est corpus meum, quod pro vobis datur: hoc facite in mei recordationem.

20 Itidem etiam *dedit eis* poculum, postquam

Matt.26.17. mar.14.13.

3 Christus manifesto miraculo discipulos suos docet se, qui mox esset crucifigendus, nihil latere, ac proinde vltrò ad mortem proficisci.

4 Christus pascha secundum Legis ritũ peracto, postremum hoc (secundum huius vitæ modum ac necessitatem) suum cum ipsis conuiuium fore prædicit.

Mat.26.20. mar.14.18.

5 Christus nouis symbolis nouum fœdus, suamque adeò nobiscum communicationem, sancit.

Mat.26.26. mar.14.22. 1.cor.11.24.

c Ex Legis nimirum præscripto.

d i. Agnum qui figura erat ipsius Phasc, metonymia in sacramentorum negotio vsitatissima.

e Vespertinum crepusculũ quo tẽpore hæc cœna erat celebranda.

f Maximopere desideraui, hebr.

g Supplicio mortis afficiar. Quasi dicat hoc vltimum erit pascha, quo vobiscum in hoc mortali corpore vescor. Nam posthac non ducam inter vos vitam humaniore more, sed ingrediar per passionem in regnum Dei.

6 Christus rursum declarat se vltrò ad mortẽ ire, quamuis minimè ignoret Iudæ proditionem.

cœnasset, dicens, [h] Hoc poculum, *est* Nouum [i] illud testamentum per sanguinem meum, qui pro vobis effunditur.

21 [6] Veruntamen ecce, [k] manus eius qui me prodit, mecum *est* in mensa.

22 [7] Et Filius quidem hominis || prout definitũ est, abit: veruntamen væ homini illi per quem proditur.

7 Prouidentiæ decretum, quãuis necessariò eueniat, non tamen excusat instrumentorũ culpam.

23 Tunc ipsi cœperunt mutuò quærere inter se, quisnam esset ex ipsis qui hoc facturus esset.

8 Pastores non ad dominandũ, sed ad seruiẽdũ vocati sunt.

24 [8] Orta est autem etiam contentio inter eos, quis eorum videretur esse maior.

25 Ipse verò dixit eis, ||Reges gentium dominãtur eis: & qui habent eas in potestate, [l] benefici vocantur.

9 Cõsortes afflictionũ Christi fient & regni ipsius participes. *Mat.26.11.mar.15.19.ioh.13,18 Psal.40.11. Matt.20.25. mar.10.42. Mat.19.28.*

26 Vos autem non ita estote: sed qui maximus est inter vos, esto sicut qui minimus est: & qui antecedit, sicut qui ministrat.

27 Nam vter maior est? qui discumbit, an qui ministrat? nónne qui discumbit? At ego sum inter vos vt qui ministrat.

28 [9] Vos autẽ ij estis qui permansistis mecum in tentationibus meis.

29 Ego verò paciscor vobis, prout pactus est mihi Pater meus, regnum.

30 Vt edatis & bibatis in mensa mea in regno meo, || & sedeatis super thronos, iudicantes duodecim tribus Israël.

h Hoc loco duplex est metonimia, Primũ enim ponitur continẽs pro contẽto, poculum videlicet pro vino, quod ipsõ poculo cõtinetur. Deinde vinum dicitur esse fœdus, quum sit duntaxat fœderis, aut eius potius quo fœdus sancitur (nimirum sanguinis Domini) symbolum ac tessera vera quidem illa ac minimè inanis, sed tamen ab eo distinguenda quod ipsa repræsentat. i Additus articulus indicat excellentiam, & respicit locum, Iere.31.31. quo promittitur nouum fœdus. k i. Machinatio phrasi hebr. Sic 2.Reg.14.19. Nunquid manus Ioab in isto toto negotio? l i. Magnifici titulis ornantur. Sic enim mos fuit semper principes aliquibus cognomentis honestare, quæ posteà transierunt ad hæredes. Nominatim vero inter AEguptios enumerantur duo Euergetæ, sed in genere ab Hæbræis principes nominantur (nedubim) id est, munifici ac liberales.

31 [10] Dixit

31 [10] Dixit etiam Dominus, Simon, Simon. ecce, || Satanas appetijt vos, quos [m] ventilaret ſicut triticum.

32 [11] Sed ego rogaui pro te, ne deficiat fides tua: tu igitur aliquando conuerſus cõfirma fratres tuos.

33 [12] Ipſe verò dixit ei, Domine, tecum paratus ſum, & in carcerem & ad mortem proficiſci.

34 || At ille dixit ei, Dico tibi Petre, non mittet vocem hodie gallus priuſquam ter neges me tibi notum eſſe.

35 Dixit etiam eis, || Quando miſi vos abſque crumena, & pera & ſoleis, numquid defuit vobis? Ipſi verò dixerunt, Nihil.

36 Dixit ergo eis, At nunc qui crumenam habet, ſumat *eam*, ſimiliter & peram: & qui non habet, [n] vendat pallium & emat gladium.

37 Dico enim vobis adhuc oportere in me perfici ſcriptum illud, || Et cum ſceleratis numeratus eſt. Nam ea quæ *ſcripta ſunt* de me, finem habent.

38 At illi dixerunt, Domine, ecce duo gladij hic. Ipſe verò dixit eis, Satis eſt.

39 || Et egreſſus, profectus eſt ex more in montem Olearum: ſequuti ſunt autem eum etiam diſcipuli eius.

40 Quum verò peruenisſet ad eum locum, dixit eis, Precamini ne intretis in tentationem.

41 [13] Tum ipſe auulſus eſt ab eis quaſi ad iactũ lapidis, poſitiſque genibus precatus eſt.

42 [14] Dicens, || Pater, ſi velles trãsferre poculũ

10 Semper cogitandũ de Satanæ inſidijs. 1. *Pet.* 5. 8.

11 Quòd electi nunquam penitus excidunt à fide, Chriſti precibus debent, idque vt mutuò ſeſe erigant. *Matt.* 26. 34. *mar.* 14. 30. *ioh.* 13. 38. *Mat.* 10. 9.

12 Fidem à vana ſecuritate plurimũ diſtare docet Chriſtus, propoſito triſtiſſimo Petri exemplo. *Eſa.* 53. 12.

13 Preces certum aduerſus periculoſiſſimos noſtrorum hoſtium inſultus ſubſidium. *Mat.* 26. 36. *marc.* 14. 32. *ioh.* 18. 1.

Matt. 26. 41. *marc.* 14. 38.

14 Chriſtus omnibus horroribus mortis

cum maledictione Dei coniunctæ, noſtro nomine ſuperatis, eam nobis reddit amabilem.

m Agitaret tanquam in cribro, atque etiam excuteret. *n Totus hic ſermo eſt allegoricus, quaſi dicat. Vixiſtis, adhuc in pace commilitones, nunc verò bellum inſtat acerrimum, & cæteris rebus omiſſis, de vnis armis eſt cogitandum. Quenam autem iſta ſint arma, ipſe ſuo exemplo docuit, qnum poſteà in horto precaretur, & quum Petrum gladio ferientem reprehenderet.*

hoc à me: veruntamen non mea voluntas, ſed tua fiat.

15 Homines in maximis ſuis periculis penitus torpidi, donec à Chriſto excitentur.

43 Viſus eſt autem ei Angelus è cælo corroborans eum.

44 Ei *ipſe* conſtitutus in °angore, intentiùs orabat, Erat autem ſudor eius quaſi P grumi ſanguinis deſcendentes in terram.

16 Chriſtus proditione capitur volens, vt nos proditæ Dei gloriæ reos ſua obedientia liberet. *Mat.26 47. mar.14.43. ioh.18.3.*

45 [15] Et quum ſurrexiſſet à precatione, veniſſetque ad diſcipulos ſuos, inuenit eos dormientes præ triſtitia.

46 Et dixit eis, Quid dormitis? ſurgite, & precamini, ne introeatis in tentationem.

47 [16] || Adhuc autem eo loquente, ecce turba, & is qui dicebatur Iudas, vnus è duodecim, præibat eis, & appropinquauit Ieſu, vt oſcularetur eum.

17 Zelus extra vocationis noſtræ limites nos abducẽs, Chriſto minimè gratus.

48 Ieſus autem dixit ei, Iuda, oſculo Filium hominis prodis?

49 [17] Videntes autem ij qui circa ipſum *erant*, quod futurum erat, dixerunt ei, Domine, percutiemúſne gladio?

50 Et quidam ex ipſis percuſſit ſeruum Pontificis maximi, & abſtulit auriculam eius dextram.

51 Reſpondens autem Ieſus dixit, Sinite hucuſque: & tacta illius auricula, * ſanauit eum.

* Summa Chriſti clemẽtia etiã in aduerſarios.

52 [18] Dixit autem Ieſus eis qui ad ipſum venerant, *nempe* primarijs ſacerdotibus, & præfectis tẽplo, & ſenioribus, Vt aduerſus latronem exiſtis cũ gladijs ac fuſtibus?

18 Ipſa eorum qui Chriſtũ ceperunt trepidatio probat, partim malã ipſorũ conſciẽtiã, partim etiã omnia hæc geſta fuiſſe ex Dei prouidentia.

53 Quum quotidie vobiſcum fuerim in tẽplo non

o Ad ver. Et factus in agonia. Agonia autem ſummã Chriſti luctãtis anguſtiã ſignificat: neq; enim cũ mortis duntaxat terroribus luctabatur Chriſtus vt cæteri homines ſolẽt, alioqui videri poſſent multi martyres ipſo Chriſto conſtãtiores, ſed cũ terribili Patris irati iudicio, quo nihil formidabilius cogitari poteſt: quia nimirũ peccatorum noſtrorũ onus in ſe receperat. p Hæc nõ ſolùm oſtenduut, Chriſtum verum fuiſſe hominem, ſed alia quoque piorum conſideratione comprehendenda, quibus arcanum redemptionis generis humani continetur, in illa demiſſione ad ſeruilem humilitatem Filij Dei, quæ quidẽ verbis ſunt inexplicabilia.

non extendistis manus in me: sed hæc est hora illa vestra, & [q] potestas tenebrarum.

54 ‖ Comprehensum autem eum duxerunt, & introduxerunt domum Pontificis maximi. [19] Petrus verò sequebatur procul.

55 ‖ Quumque accendissent ignem in medio aulæ, atque vnà concediissent, sedit & Petrus inter eos.

56 Quum autem eum vidisset ancilla quædã sedentem ad ignem, intentis in eum oculis dixit, Et iste cum eo erat.

57 Ipse autem abnegabat eum, dicens, Mulier, non noui eum.

58 Et paulò pòst alius videns eum, dixit, Et tu ex ipsis es. Petrus verò ait, Heus tu, non sum.

59 Et interposita quasi hora vna, alius quidam affirmabat, dicens, Verè & iste cum illo erat: etenim Galilæus est.

60 Ait autem Petrus, Heus tu, nescio quid dicas. Et illicò adhuc ipso loquente, vocem misit gallus.

61 Tum conuersus Dominus intuitus est Petrum: & recordatus est Petrus sermonis Domini, quomodo *nimirum* dixerat ipsi, ‖ Priusquam gallus vocem miserit, ter me abnegabis.

62 Et egressus foras Petrus, fleuit amarè.

63 [20] ‖ Alij qui vnà tenebant Iesum, ei illudebant, cædentes *eum*:

64 Et quum eum oboluissent, verberabant faciem eius, & interrogabant eum, dicentes, Vaticinare quis sit qui te percussit.

65 Et alia multa conuitiantes dicebant in eum,

66 [21] ‖ Et vt ortus est dies, conuenit * ordo Seniorum populi, & primarij Sacerdotes, & Scribæ, & adduxerunt eum in suum consessum,

67 Dicentes, Num tu es ille Christus, dic no-

q *Concessa potestas tenebris, ad lucem ad tempus premendam.* *Mat.26.56, mar 14.53. ioh 18.24*

Mat.16.69. mar 14.66. ioh.18.26

19 In Petro spectandũ proponitur tũ humanæ imbecillitatis, tum singularis in suos electos bonitatis Dei exẽplũ.

20 Christus luit ignominiã nostris peccatis debitam. *Mat.26.34. iohan.13.13.*

Mat.26.67. mar.14 65.

21 Chrlstus immeritò damnatur blasphemiæ apud Pontificis tribunal, vt ab ea quam cõmeriti sumus blasphemia coram Deo absoluamur.

Mat.27.1. mar. 15.1. ioh.18 28.

* Ad verb. presbyterium populi. Vide 1. Tim. 4 14. vbi tamen de Christiano presbyterio agitur, nõ de isto Iudaico.

bis. Dixit autem eis, Si vobis dixero, nequaquam credetis:

68 Quòd si etiam interrogauero, nequaquam respondebitis mihi, neque absoluetis.

r_Deinceps. 69 [r] Ab hoc tempore erit Filius hominis, sedens ad dextram potentiæ Dei.

70 Dixerunt autem omnes, Tu ergò es Filius Dei? Ipse verò dixit eis, Vos dicitis me esse.

71 At illi dixerunt, Quid amplius egemus testimonio? Ipsi enim audiuimus ex ore ipsius.

CAP. XXIII.

CAP. XXIII.

1 Christus dãnandus seditionis à nobis in mundo excitatæ, primum omnium pronũtiatur innocens vt eum constet nõ suorũ (quæ nulla fuerunt) sed nostrorum scelerum pœnam vltrò subire. *Mat.* 22.12. *mar.* 12.18. *Mat.* 27.11. *mar* 15.2. *ioh.* 18.33.

2 Christus est principium ludibrium, sed magno cum ipsorum malo.

Accusatur coram Pilato. 7. *Mittitur ad Herodem.* 11. *Illuditur.* 24 *Cupiditati Iudæorum exponitur à Pilato.* 27 *Mulieres plangunt eum.* 33 *Crucifigitur.* 39 *Conuitiatur vnus ex malefici.* 43 *Aliter fide seruatur.* 46 *Expirat Christus.* 53 *Sepelitur.*

1 TVm surgens vniuersa multitudo eorum, duxit eum ad Pilatum.

2 Cœperunt autem eum accusare, dicentes, Comperimus istum [a] peruertere gentem, || & vetare tributa dare Cæsari, quòd dicat se Christum, *id est* regem esse.

3 ||Pilatus autem interrogauit eum, dicens, Tú*ne* es rex Iudæorum? Ipse verò respondens ei dixit, Tu dicis.

4 [1] Ait verò Pilatus ad primarios Sacerdotes & turbam, Nullam inuenio noxam in hoc homine.

5 At illi inualescebant, dicentes, Concitat populum, docens per vniuersam Iudæam, exorsus à Galilæa huc vsque.

6 [2] Pilatus verò, audita Galilæa, interrogauit num Galilæus esset.

7 Et quum cognouisset eum ad [b] Herodis pote-

a Deprauare & inducere in errores.

b Fuit hic Herodes Antipas tetrarcha: In cuius tempus gubernationis totius, annorũ ferè 22. incidit Iohannes Baptistæ muneris functio atque cædes, & Iesu Christi mors ac resurrectio, & initia doctrinæ Apostolicæ, & Ierosolymitanæ actiones, annorum post mortem Christi fere 7. Hic Herodes relegatus fuit circiter annum secundum Caij Cæsaris, Lugdunum.

statem

ſtatem pertinere, remiſit eum ad Herodem, qui & ipſe Hieroſolymis erat per eos dies.

8 *Herodes autem viſo Ieſu gauiſus eſt valdè, cupiebat enim à multo *tempore* eũ videre, eo quòd audiuiſſet multa de eo: & ſperaret ſe ſignum aliquod viſurum ab eo fieri.

9 Interrogauit autem eum multis ſermonibus: ſed ipſe nihil ei reſpondit.

10 Stabant autem primarij Sacerdotes & Scribæ magna contentione eum accuſantes.

11 Herodes autem cum [c] militibus ſuis, quum eum pro nihilo habuiſſet, & illuſiſſet *ei*, amictum veſte ſplendida remiſit eum ad Pilatum.

12 [3]Et facti ſunt amici inter ſe Pilatus & Herodes eo ipſo die: nam antea inimici erant inter ſe.

13 [4]Pilatus verò, conuocatis primarijs Sacerdotibus, & [d] magiſtratibus ac populo,

14 ‖ Dixit eis, Obtuliſtis mihi hunc hominem vt qui auertat populum: & ecce, ego in veſtri conſpectu quæſtione habita, nullam noxam inueni in homine iſto, ex ijs de quibus accuſatis eum.

15 Sed ne Herodes quidem: nam remiſi vos ad illum, & ecce, nihil dignum morte factum eſt ab eo.

16 [5] Caſtigatum ergò eum dimittam.

17 Neceſſe autem habebat dimittere eis in feſto vnum *quempiam*.

18 Exclamauit autem ſimul vniuerſa turba, dicens, Tolle hunc, dimitte verò nobis Barabban.

19 (Qui erat propter ſeditionem quandam & cædem factam in vrbe, coniectus in carcerem.)

20 Rurſus ergò Pilatus alloquutus eſt *eos*, vo-

* Impij abuntur Dei potentia, vt ludicro aliquo ſpectaculo ad ſuam vanitatem. Itaque mirum non eſt Chriſtũ non dignatum fuiſſe nullo miraculo Herod.

c *i. Cum comitatu ſuorum nobilium & militũ qui Herodem è Galilæa ſequuti erant.*

d *Illis quos Iudæi Sanhedrim vocabant.*

Mat.27.23. mar.15.14. iohan.18.38,& 19.4.

3 Pietatis odium impios inter ſe coniungit.

4 Secundò abſoluitur Chriſtus ab eo ipſo à quo damnatus eſt, vt eum conſtet iuſtum iniuſtos redemiſſe.

5 Carnis prudentia ex duobus malis minus eligit: ſed his conſilijs maledicit Dominus.

lens dimittere Ieſum.

21 Ipſi verò reclamabant, dicentes, Crucifige, crucifige eum.

22 [6] Ille autem tertiò dixit eis, Quid enim iſte mali fecit? nullam noxam capitalem inueni in eo: caſtigatum ergò eum dimittam.

23 At illi inſtabāt vocibus magnis, petentes vt crucifigeretur: & inualeſcebant voces eorum, ac primariorum Sacerdotum.

24 Tum Pilatus iudicauit vt fieret quod ipſi petebant.

25 Dimiſit autem eis illum qui propter ſeditionem & cædem coniectus fuerat in carcerem, quem petierant: Ieſum verò tradidit eorum cupiditati.

26 [7] ‖ Quum igitur abducerent eum, prehenſo Simone quodam Cyrenæo, qui veniebat rure, impoſuerunt ei crucem ferendam ponè Ieſum.

27 [8] Sequebatur autem eum magna multitudo populi & mulierum: quæ & plangebant & lamentabantur eum.

28 Conuerſus autem ad eas Ieſus dixit, Filiæ Hieruſalē, ne flete ſuper me, verùm ſuper vobiſipſis flete, & ſuper liberis veſtris:

29 Nam ecce, venient dies quibus dicent, Beatæ ſteriles, & vteri quæ non genuerunt, & vbera quæ non lactauerunt.

30 * Tunc incipient dicere montibus, ‖ Cadite ſuper nos: & collibus, Operite nos.

31 [e] ‖ Nam ſi in virente ligno iſta faciunt, in arido quid fiet?

32 ‖ Ducebantur autem etiam alij duo malefici, vt cum eo necarentur.

33 [9] Quum

6 Tertiò abſoluitur Ieſus antequam ſemel damnetur, vt pateat damnata in eo eſſe noſtra peccata.

7 Militaris licentiæ exemplum.

8 Impiorum triumphos excipit horribilis exitus.

*Mat.*17 24. *mar.*15.21. *Eſa.*2.19.*oſe.*e. 10.8.*apoc.*6.16. 2.*Pet.*1.17. *Mat.*27.38. *mar.*15.27. *ioLan.*19.18.

* Locus ex Oſea.cap.10.ſumptus verſu 8.qui in Apocalyp. cap.6.& 9. quoque habetur. Pertinent autē iſta ad Iudæorū interitum quem perpeſſi ſunt, perdita vrbe. Deinde nouiſſimi Iudicij atrocitatē ſpectant. Hunc. n.horrorem ſentiēt impij, vbi Chriſtū iudicem conſpexerint.

e *Quaſi dicat, ſi deſignant iſta in me fructifero, & perpetuò virente, & cuius vita æterna eſt propter diuinam naturam, quid fiet in vobis infructuoſis, & omnis iuſtitiæ viuificæ expertibus.*

33 [9] Quum igitur veniſſent in locum qui vocatur Caluaria, illic crucifixerunt eum, & maleficos: vnum ad dextram, alterum ad ſiniſtram.

34 [10] Ieſus autem dicebat, Pater, remitte eis: neſciunt enim quid faciant.* Partientes verò veſtimenta eius, iecerunt ſortem.

35 Et ſtabat populus ſpectans. ſannis autem excipiebant eum etiam primores cum eis, dicentes, Alios ſeruauit, ſeruet ſeipſum, ſi hic eſt ille Chriſtus Dei [f] electus.

36 Illudebant autem etiam ei milites, accedentes & acetum ei offerentes.

37 Dicenteſque, Si tu es Rex ille Iudæorum, ſerua temetipſum.

38 [11] Erat autem etiam inſcriptio ſcripta ſuper eum literis Græcis & Romanis & Hebraicis, HIC EST REX ILLE IVDAEORVM.

39 [12] Vnus autem ex [g] maleficis qui erant ſuſpenſi, conuitiabatur ei, dicens, Si tu es Chriſtus ille, ſerua teipſum & nos.

40 Reſpondens autem alter obiurgauit eum, dicens, Ne Deum quidem times, quòd in eadem ſis damnatione?

41 Et nos quidem iuſtè: nam digna factis recipimus: iſte verò nihil [h] inſolens fecit.

42 Dixitque Ieſu, Domine, memento me cũ veneris in regnum tuum.

43 Tum dixit ei Ieſus, Amen dico tibi, hodie mecum eris in [i] paradiſo.

9 Chriſtus fit pro nobis maledictio in cruce, luens pœnã ijs debitam qui voluerunt dij fieri.

10 Chriſtus pro hoſtibus precans, oſtendit ſe & oblationẽ eſſe & pontificem.

* Hoc ſecundum dictum Dauidis Pſalmo vigeſimo ſecundo factũ eſſe teſtatur etiã Matthæus.

11 Pilatus imprudens ſit æterni illius regni Chriſti præco.

12 Chriſtus in media crucis exinanitione, reipſa oſtendit ſeſe tum vitam ſeruandis credentibus, tum mortem vlciſcendis rebellibus in poteſtate ſua habere.

f Quem fauore peculiari Deus complectitur.

g Itaque vel Synecdochicos intelligendum quod Matthæus refert, aut vtrunque illuſiſſe Chriſto, ſed alterum diuina illa patientia victum in præclaram iſtam & ſempiterna memoria dignam confeſſionem erupiſſe. *h Nihil præter officium.*

i Paradiſus, id eſt, hortus viſibilis, conditus fuit à Deo in plaga Orientali: is autem qui nunc comprehenditur eſt ſalutis & fœlicitatis locus ſempiternæ in Dei conſpectu & præſentia animorum piorum amœniſſima quies, & tranquilliſſima atque lætiſſima habitatio.

44 [13] Erat autem quasi hora sexta, & tenebræ factæ sunt super totam regionem vsque ad horam nonam.

45 Et obscuratus est sol, & aulæum templi fissum est medium.

46 [14] Quumque clamasset voce magna Iesus, ait, ‖ Pater, in manus tuas depono spiritum meum. Et quum hæc dixisset expirauit.

47 [15] Quum vidisset autem Centurio quod factum fuerat,* glorificauit Deum, Videns, Verè hic homo iustus erat.

48 Et omnis turba quæ simul ad hoc spectandum accesserat, spectans quæ facta fuerant, verberans pectora sua reuertebatur:

49 [16] Stabant autem omnes noti eius procul, & mulieres quæ erant eum consequutæ à Galilæa, videntes ista,

50 ‖ [17] Tum ecce vir nomine Ioseph, decurio, vir bonus ac iustus.

51 (Qui non suffragatus fuerat consilio ac facto eorum) ex Arimathæa ciuitate Iudæorum: qui etiam expectabat & ipse regnum Dei.

52 Hic, *inquam*, adiens Pilatum, petijt corpus Iesu.

53 Et detractum inuoluit sindone, posuitque illud in monumento quod erat in saxo incisum, in quo nondum quisquam positus fuerat.

54 Porrò dies erat Parasceues, & Sabbathi dies [k] succedebat.

55 [18] Subsequutæ etiam mulieres quæ cum eo venerant

13 Christus etiã moribundus se omnipotentem Deum esse ipsis etiam cæcis ostendit. *Psal* 31.6.

14 Christus cõfidenter ipsas mortis tenebras ingreditur eam videlicet intra ipsiusmet penetralia debellaturus.

* Id est, dedit veritati testimonium & Deum agnouit ac professus est innocẽtię Christi vindicem.

15 Christus ab ipsis etiã hostibus suis, quoties libuit testimonium quàm honorificentissimũ extorquet. *Mat.*27.17. *mar.*15.43. *ioh.*19.38.

16 Christus in medio carnificũ colligit & tuetur suum pauperculum gregem.

17 Christus celebri sepultura, tum mortis tum resurrectionis suæ fidẽ publico ipsius Pilati testimonio sancit.

18 Christus à diabolo & cunctis ipsius organis oppugnatus, atque ideò in ipsis mortis faucibus versans, infirmas mulierculis in aciei fronte collocat, de omnibus illis terribilibus hostibus mox sine vllo magno conatu triumphaturus.

k *Ad verb. illucescebat, nimirum iam incipiens, luce diei præcedentis vrgente ad occasum qui fuit Parasceues, id est, præparationis in posterum diem feriarum.*

venerant ex Galilæa, ſpectarunt monumentum, & quomodo poſitum eſſet corpus eius.

56 Reuerſæ verò parauerunt aromata & vnguenta: ac Sabbatho quidem quieuerunt, ſecundum mandatum.

CAP. XXIIII.

1 Mulieres ad monumentum accedunt. 9 Quæ ab Angelis acceperunt, Apoſtolis nunciant. 13 Duobus euntibus in Emmaum adiungit ſe Chriſtus. 27 Interpretatur illis Scripturas. 39 Contrectandũ ſe præbet Apoſtolis 49 Promittit Spiritum ſanctum. 51 Surſum fertur in cœlum.

CAP. XXIIII.

1 PRimo || [1] autẽ *die* hebdomadis, [2] profundo diluculo venerunt ad monumentum, ferentes quę parauerant aromata: & nonnullę cum ipſis

2 Inuenerunt autem lapidem deuolutum à monumento:

3 Et ingreſſæ non inuenerunt corpus Domini Ieſu.

4 Et factum eſt dum conſternatæ in ea re hæſitarent ecce, duo viri ſuperuenerunt eis, induti veſtibus fulgurantibus:

5 Quum autem expauefactæ inclinarent faciem in terram, dixerunt eis, Quid inter mortuos quæritis eum qui viuit?

6 Non eſt hîc, ſed ſurrexit. mementote vt || loquutus ſit vobis quum adhuc in Galilæa eſſet.

7 Dicens, Oportet Filium hominis tradi in manus hominum peccatorum, & crucifigi: & die tertio reſurgere.

8 Recordatę ſunt igitur verborum illius.

9 [2] Et reuerſæ à monumento annuntiauerunt hæc omnia illis vndecim, & reliquis omnibus.

10 Erant autem Maria Magdalene & Iohanna,

Mar.16.1. ioh.20.1.

1 Mulierculæ deliguntur futuræ primæ teſtes reſurrectiouis, præter ſuam etiam expectationem, vt & fraudis & violẽtię abſit omnis ſuſpicio. *Supra.9.22. mat.17.23. mar.9.31.*

2 Animus pluſquàm muliebris à mulieribus pluſquàm virilĩ animo per Dei miſericordiam prędĩtis diſcipulis exprobratur: vt conſtet regnũ Dei in extraordinaria virtute eſſe poſitum.

a Id eſt, valdè mane (vt inquit Marcus) vel vt Iohãnes, Cùm adhuc tenebræ eſſent: id eſt, cùm vix dum inciperet luceſcere.

& Maria Iacobi *mater*,& reliquæ cum eis erant,quę hæc dicebant Apoſtolis.

11 Sed viſa ſunt apud eos quaſi deliramentum verba ipſarum,neque crdiderunt eis.

12 ‖ [3] Petrus autem ſurgens cucurrit ad monumentum:& quum [b]introſpexiſſet, vidit lintea ſola *illic* iacentia:abijtq́; , apud ſemetipſum mirans hoc factum.

13 ‖ [4] Et ecce,duo ex ijs ibant eo ipſo die in vicum diſtantem ſtadijs ſexaginta ab Hieruſalem,cui *vico* nomen *eſt* Emmaus:

14 Et colloquebantur inter ſe de iſtis omnibus quæ euenerant.

15 Et factum eſt dum colloquerentur, & *ſe* mutuò rogitarent, ipſe Ieſus acceſſit:& vnà iter faciebat cum ipſis.

16 [c] Oculi autem eorum tenebantur ne eum agnoſcerent.

17 Dixit autem eis, Qui ſunt hi ſermones quos confertis inter vos ambulantes,& *quid* eſtis tetrico vultu?

18 Reſpondens autem alter cui nomen [d]Cleopas , dixit ei , Tu ſolus commoraris in *vrbe* Hieruſalem,& ignoras quæ in ea facta ſunt his diebus?

19 Ipſe verò dixit eis, Quę ? Atilli dixerunt ei, Quæ *facta ſunt* Ieſu Nazareno,qui fuit Propheta, potens re ipſa & verbis coram Deo & toto populo.

20 Et quomodo eum tradiderunt principes Sacerdotum & [e] magiſtratus noſtri , vt [f] morte damnaretur,& crucifixerunt eum.

21 Nos autem ſperabamus illũ eſſe qui redẽpturus eſſet Iſraël:atqui præter hæc omnia, [g] tertiũ

Ioh.10.6.
3 Chriſtus diſcipulorum incredulitate vtitur ad plenam reſurrectionis ipſius fidem faciendam,ne nimium credulé videantur quod poſteà toti mundo annuntiarunt, ſibi perſuaſiſſe.
Mar.16.12.
4 Probatur reſurrectio à duobus alijs oculatis teſtibus,quos ad fabulam confingendam nullo modo fuiſſe cõparatos, omnes circunſtantiæ oſtendunt.
b Quaſi prono capite, & propenſo collo diligenter obſeruaſſet.
c Retinebantur, & impediebãtur ita nimirum ſtatuente Domino: non itaque inuiſibile fuit corpus Chriſti, ſed oculi impediti fuerunt d Quidam ex veteribus exiſtimãt alterum diſcipulũ fuiſſe noſtrum hunc Euãgeliſtam, Epiphanius contra Saturnilianos Nathanaelem fuiſſe ſcribit , ita neceſſe eſt vt repugnantia ſcribant,qui curioſas quæſtiones tractant ex coniecturis.
e Vid ſup.23.13. *f Vt in illum non inquireretur,ſed vt conuictus damnaretur.*
g Vel tempus,aut res ipſa ducit hodiè diem tertium.

hunc

hunc diem agit hodie ex quo hæc facta sunt.

22 Sed & mulieres quædam[b] ex nobis obstupefecerũt nos, quæ diluculò venetũt ad monumẽtũ.

23 Et non inuento eius corpore venerunt, dicentes se etiam visionem Angelorum vidisse, qui dicunt eum viuere.

24 Et abierunt quidã eorum qui erãt nobiscum ad monumentum, & ita inuenerunt prout mulieres dixerant: ipsum verò non viderunt.

25 [5]Tũ ipse dixit eis, O amentes & tardi corde ad credẽdũ omnibus quæ loquuti sunt Prophetæ.

26 Nónne hæc oportuit pati Christum, & introire in gloriam suam.

27 Et incipiens à Mose & omnibus Prophetis, interpretabatur illis in omnibus Scripturis, quę de ipso *scripta erant*.

28 Appropinquarũt autem vico in quem proficiscebãtur: & ipse fingebat se longiùs ire.

29 Sed *ipsi* adegerunt eum, dicentes, Mane nobiscum: quoniam aduesperascit, & inclinauit dies. Ingressus est igitur vt maneret cum eis.

30 Et factũ est quum accubuisset cum eis, sumpto pane benedixit, & fractum dedit eis.

31 Aduperti sunt autem oculi eorũ, & agnouerũt eum: sed ipse[i] ablatus est ex eorum conspectu.

32 Tum inter se dixerunt, Nónne cor nostrum ardebat in nobis dum loqueretur nobis in via, & quum adaperiret nobis Scripturas?

33 Et surgentes eo ipso momento, reuersi sunt in Hierusalem, & inuenerunt congregatos vndecim, & eos qui cum ipsis erant:

34 Dicentes, Surrexit Dominus verè, & conspectus est Simoni.

35 Tum ipsi exposuerũt quæ *gesta erant* in via, & vt fuerat agnitus ab ipsis[k] in fractione panis.

36 [6]‖ Hæc autem ipsis loquentibus, stetit ipse

5 Vera & certa esse quęcũq; de Christo scripserant Euãgelistæ ex propheticarũ prædictionũ cõparatione liquet

6 Sese verè resurrexisse & quidem eodem illo quòd assumpserat corpore, demonstrat ipse Dominus ex certis & necessarijs signis.

b E nostro grege

i i. Repẽtinè subductus fuit, nõ ergo præsentẽ illum fuisse sed corpore quod cerni nõ posset, fingẽdum est, sed reuera locum mutasse intelligi debet. Præterea nota Christũ quatenus ad testandã iustificationem necesse erat vidẽdũ se exhibuisse subito autem discessu docuisse alibi, quam in mũdo deinceps quærendũ esse: quia nouæ vitæ complemẽtũ erat in cœlum ascensus.

Mar, 16. 15 iohan. 20. 19.

k Cùm panẽ frãgeret, qui mos erat huius gẽtis, atq; etiãnũ hodiè à Iudæis seruatur cõuiuij initio, adhibita precatione.

Ieſus in medio eorum,& dixit eis,Pax vobis.

37 Territi verò illi & expauefacti putabant ſe ſpiritum conſpicere.

38 Tum dixit eis, Quid turbati eſtis & quare [l]diſceptationes ſubeunt corda veſtra?

39 *Videte manus meas & pedes meos: nam ego ipſe ſum,cõtrectate me,& videte: nam ſpiritus carnẽ & oſſa nõ habet,prout me cõſpicitis habere.

40 Et quũ hęc dixiſſet,oſtẽdit eis manꝰ ac pedes.

41 Adhuc autem ipſis non credentibus præ gaudio,& mirantibus,dixit eis,Habetis hîc eſculẽtum aliquid?

42 Tum ipſi dederunt ei partem piſcis aſſi, & aliquid ex fauo apiario.

43 Quæ *ille* accepit, & in eorum conſpectu comedit.

44 [7]Dixitq; eis, Hi *ſunt* ſermones quos loquutus ſum vobis quum adhuc eſſem vobiſcum, oportere impleri omnia quæ ſcripta ſunt in * Lege Moſis,& Prophetis,& Pſalmis de me.

45 Tunc aperuit eorum mentem, vt intelligerent Scripturas:

46 Et dixit eis, Ita ſcriptum eſt, & ita oportuit Chriſtum pati,& reſurgere à mortuis tertio die:

47 Et prædicari in eius nomine reſipiſcentiam ac remiſſionem peccatorum apud omnes Gentes, [m] incipiendo ab Hieruſalem.

48 Vos autem eſtis horum teſtes.

49 ‖ Et ecce,ego mittam promiſſum Patris mei vobis:vos autem manete in vrbe Hieruſalem [n] vſquequò induamini virtute ex alto.

50 [8]Eduxit autem eos foras Bethaniam vſque & ſublatis manibus ſuis, benedixit eis.

51 ‖ Et factum eſt, dum ipſe benediceret eis, diſiunctus ab eis ſurſum ferebatur in cœlum.

52 Ipſi

* Oſtendit ſe ſcire quid illi cogitent:& diſcernit inter corpus & ſpiritum corporales eorũ ſenſus adhibet teſtes,ne vmbratilem & ſpiritualem viſionem putent ſibi obijci pro corpore

7 Euangelij Prophetis promiſſi & ſuo tempore præſtiti,prædicatio Apoſtolis cõmittitur, cuius ſumma eſt reſipiſcẽtia & remiſſio peccatorum

8 Chriſtus aſcẽdit in cœlũ corpore à diſcipulis abiens,ſpiritu corda ipſorum replens.

* Totius veteris teſta. partitio.

Iohan.15.26. act,1.4. Marc.10.29. act.1.9.

l Varię & perplexæ ambages. qualeſ ſolẽt in mẽtem venire, quũ aliquid nouũ & parum per ſe probabile occurrit.

m Adver incipientibus.ſub.Euangelij preconibus,qui erant Apoſtoli.

n i.Vſquequò Spiritus ſanctus è cœlo in vos illabatur.

52 Ipsi autem adorato eo reuersi sunt in Hierusalem cum gaudio magno.

53 Erantq; semper in templo, laudantes & benedicentes Deum Amen.

EVANGELIVM SECVNDVM IOHANNEM.

CAP. I.

1 *Sermo ille ante secula ex Deo genitus.* 2 *& qui semper apud Patrem residebat.* 14 *Homo factus est.* 6. 7 *Iohannes quorsum à Deo missus.* 16 *Concio ipsius de officio Christi.* 16, 20 *Testimonium eiusdem Sacerdotibus redditum,* 40 *Andreæ vocatio:* 42 *Petri:* 43 *Philippi* 45 *Nathanaelis.*

1 IN[1] [2] principio [b] erat Sermo [c] ille & Sermo ille erat [d] apud Deum, eratq; ille [e] Sermo, Deus.

2 Hic Sermo erat in principio apud Deum.

3 ‖ [2] [f] Omnia per hũc *Sermonem* facta sunt, & [g] absq; eo factum [h] est nihil quod factum sit.

4 [1] In ipso vita [k] erat, & vita erat [l] Lux illa

CAP. I.

1 Filius Dei coæternalis & coessentialis Patri *Coloss.* 1.16.

2 Manifestat Filius Dei æternã illã suam deitatẽ, ex omniũ rerũ cõditarũ, tum creatione tum conseruatione: in primis autem ex præclaris illis dotibus rationis & intelligentiæ quibus hominẽ præ cæteris animãtibus ornauit

a i. A principio, vt loquitur Euangelista. i. Epist. 11. *nempe quasi dicat Sermonem non cœpisse existere quũ Deus initium faceret creandi quicquid conditum est. Nam iam tum erat ille Sermo quũ res creatæ condi cœperunt, ac proinde ante rerum omnium principium iam erat. b i. Subsistebat. c Additus articulus excellentiam notat, discernitq; hunc Sermonem, à mandatis diuinis, quæ alioqui sermo Dei dicuntur. d Particula apud, indicat personarum distinctionem. e Articulus additus in græco sermone ostendit τὸν λόγον habere subiecti rationem, θεὸν verò attributi, vt etiam Infra. 4. 24. & alib. f Paulus hunc locum interpretatur Col. 1. 15. & 16. g i. Vt Pater operatus est, sic cum eo Filius: fuit enim illi synergos. h Ex ijs quæ facta sunt. nihil factum est absque eo. i i. Per ipsum phrasi Hebræis familiari, videlicet ipsius vi & efficacia. k Videlicet, iam tum quum per eum essent facta omnia alioqui dixisset, Est. l Vis illa rationis & intelligentiæ in animis hominum accensa, ad ipsum tanti boni authorem agnoscendum.*

hominum:

5 [3] Et Lux ista in tenebris lucet, sed tenebræ eam non [m] comprehenderunt.

6 ‖[4] Fuit quidam missus à Deo, cui nomẽ Iohãnes

7 Is venit ad *dandum* testimonium, *id est*, vt testaretur de illa Luce, vt omnes per [n] eum crederent.

8 Non erat ille [o] Lux illa, sed *missus* fuit vt testaretur de illa Luce.

9 [5] *Hic* erat, [p] Lux illa vera quæ illuminat omnem hominem venientem in mundum.

10 [q] In mundo erat, & mundus ‖ per eum factus est: sed mundus eum non agnouit.

11 [r] Ad suos venit, & sui eum non acceperunt.

12 [s] Quotquot autem eum exceperunt, dedit eis *hanc* [t] dignitatem vt filij Dei fierent, *nempè* ijs qui credunt in nomen eius:

13 Qui non ex sanguine, neque ex [t] libidine carnis, neq; ex libidine viri, sed ex Deo geniti sunt.

14 ‖ [7] Et Sermo ille [u] caro factus est: & [x] com-

3 Lux quidem hominum versa est in tenebras sed ita vt satis superſit splendoris quod eos reddat inexcusabiles.
*Mat.*3.1. *marc.*1,28, *luc.*3.2. *Heb.*11,4. *Mat.*1.16. *Mat.*17.2. 2.*pet.*1.17.

4 Alia est manifestatio filij Dei longè plenior, ad cuius cõsiderationem homines tempestiuè excitati sunt, Iohannis veluti apparitoris voce

5 Filius Dei quum videret seſe in suis operibus ab hominibus quamuis intelligẽtiæ luce præditis, (qua omnes eos donauit) nõ agnosci, ipsis corporeis oculisse conspiciendũ præbuit populo suo sed ne sic quidem ab eo est agnitus, imò ne admissus quidem. 6 Filius à suis pleriſque exclusus, à paucis quibusdam agnitus, eos vi sua regenitos in communem filiationis dignitatem adsciuit.

7 Filius ille, Deus æternus, assumpsit hominis naturam, vt idem & vnus sit Deus & homo, quod oculatis testibus constitit, inter quos versatus, certis argumentis vtranque naturam demonstrauit.

m Percipere non potuerunt, vt ab ea illustrarentur, atq; adeò non agnouerunt. n Iohannem. o Lux illa de qua diximus, i. Christus, qui vnus potest nostras tenebras illustrare. p Quæ verè & propriè meretur Lucis nomen, quum natura luceat non participatione. q Manifestata fuit persona illa sermonis, iam cùm mundus conderetur. r Altera Sermonis manifestatio, nimirùm in carne. s Hoc iure eos dignatus est, vt eos pro filijs adoptaret. t Ex illa crassa & corrupta hominis natura, quæ Spiritui passim opponitur. u i. Homo assumptione videlicet naturæ in personæ vnitatem, non mutatione immutabilis naturæ: sumitur autem pars pro toto, Synecdoche. Assumpsit enim totam naturam humanam, i. verũ corpus & veram animam. x Ad tempus, quo peracto sursum ascendit. vtitur enim verbo á tentorijs deducto: sic tamen abest à nobis corpore, vt semper præsens sit, non carne, sed vi Spiritus.

moratus

moratus est inter nos, (& ‖ spectauimus [y] gloriam eius, gloriam *inquam* [z] vt vnigeniti *egressi* à Patre) [a] plenus gratiæ ac veritatis.

15 [8] Iohannes testatus est de eo, & clamauit, dicens, Hic est de quo dicebam, *Is* qui [b] ponè me venit, ante me fuit: [c] quia prior me erat.

16 ‖ [9] Et ex plenitudine ipsius omnes accepimus, & [d] gratiam pro gratia.

17 Nam Lex per Mosen data est, gratia & veritas per Iesum Christum extitit.

18 ‖ [10] Deum nemo vidit vnquam, vnigenitus ille Filius qui est in [e] sinu Patris, ille *nobis* [f] exposuit.

29 [11] Et hoc est testimonium Iohannis, quando miserunt Iudæi ab Hierosolymis sacerdotes & Leuitas vt interrogarent eum, Tu qui es?

20 Et [g] confessus est, [h] neque negauit: confessus est *inquam* se non esse Christum illum.

21 Tunc interrogauerunt eum, Quid ergo *es?* Túne es Elias? *Ipse verò* dixit, [i] Non sum. *Et illi,*

8 Iohannes fidus excellentiæ Christi testis. *Col.1.16.& 2.9*

9 Christus vberrimus fons omnium bonorum, sed qui tũ demùm plenè exundarit, quum sese reipsa mundo exibuit. *1.Ioh.4.12. 1.tim.6.16.*

10 Ex vno Christo manat vera Dei cognitio.

11 Iohannes nec est Messias, nec aliorum Prophetarum similis, sed Messiæ iã præsentis apparitor

y Gloria vocatur, manifestatio illa maiestatis Christi, quæ veluti subiecta fuit hominum oculis, cùm apparuit Filius Dei in carne. z Hæc particula nõ similitudinem hoc loco, sed rei veritatem explicat, vt hoc dicatur, conspectum esse gloriam, quæ deceret, & quam habere par esset vnigenam, atq; germanum Filium Regis vniuersarum & Dei. a Non tantùm participauit gratiã & veritatẽ, sed ipsa veritatis & gratiæ essentia plenus fuit. b i. Is ante quem sum missus, viã illi paraturus, vt referatur ad tẽpus vocationis, non ætatis, cùm alioqui Iohannes, sex mensibus maior natu fuerit. c Ad verb. Prior, illud autem non ad tempus, sed ad dignitatẽ refertur. d i. Gratiam supra gratiam, quasi dicat gratiam gratia cumulatã, vt significẽtur Spiritus sancti dona pleno cornu per Christum è cælis in suos effusa. e i. Qui Patri est intimus ac coniunctissimus, non modò amoris, sed etiam naturæ coniunctione, atque adeo vnione. f Anteà Legis vmbris occultatum, & humanæ mentis aciem effugientem detexit, & spectandum exhibuit: nam qui ipsum videt, videt & Patrẽ. g Planè & apertè agnouit ac dixit. h Pleonasmus, Hebræus familiaris, cuius magna est emphasis, eadem enim repetũtur, in studio certæ & explicatæ elocutionis. i Iudæi existimarunt Eliam iterum venturum ante tempora Messiæ, idq; ex loco Malach. 4.5. qui de Ichanne intelligi debet, Mat. 11.14. Negat tamen Iohannes se Eliam, scilicet, ex eorum sensis loquens.

Esa.40.3.mat.3. 3.luc.3.4.

Es tu [k] Propheta *ille*? Qui respondit, Non.

22 Dixerunt ergo ei, Quis es? vt responsum demus ijs qui miserunt nos: quid dicis de teipso?

23 Ait, Ego *sum* vox clamantis in deserto, || Cõplanate viã Domini, prout dixit Esaias Propheta.

12 Christus autor baptismi nõ Iohannes, ac proinde eius efficacia nõ in Iohanne ministro, sed in Christo Domino posita est tota.

24 [12] Verò qui missi fuerant, erãt ex Pharisæis:

25 Et interrogauerunt eum, ac dixerũt ei, Cur [l] ergo baptizas, si tu non es Christus, neque Elias, neque Propheta *ille*?

Mat.3.11. mar. 1.7.luc.3.16. act.1.5.& 11.26 & 19.4.

26 Respondit eis Iohannes, dicẽs, Ego baptizo aqua, [m] sed in medio vestrũm stat quẽ vos nescitis.

27 || Hic est ille qui ponè me venit, qui prælatus est mihi, cuius solearum ego nõ sum dignus vt soluam corrigiam.

28 Hæc in Bethabara facta sunt trãs Iordanẽ, vbi Iohannes baptizabat,

13 In Christo est corpus & veritas omnium Legalium sacrificiorum, ad expiandũ mundũ.

Matt.3.16. mar. 1.10.luc.3.22.

29 [13] Postero die, videt Iohannes Iesum venientem ad se, & ait, Ecce Agnus [n] ille Dei qui [o] tollit [p] peccatum mundi.

14 Christus visibili Spiritus sancti descensu, ipsa Patris voce Iohãnis denique testimonio, Filius Dei comprobatur.

30 Hic est de quo dicebam, Ponè me venit vir qui prælatus est mihi: quia præstantior me est.

31 Et ego [q] nõ noueram eum: sed vt manifestus fiat Israëlr, propterea [illegible]ó veni baptizans aqua:

32 [14] Tum, *inquam*, testatus est Iohãnes, dicens, || Conspexi Spiritum descendentem quasi columbam è cælo, *qui* etiam mansit super eum.

k De aliquo eximio Propheta interrogant, non de Christo, anteà enim negauit Iohannes se esse Christum. Existimarunt enim insignem aliquem Prophetam esse mittendum, similem Mosi, huc detorquentes locum illum Deut.18.15. qui de toto Prophetarum choro, maximè autem de capite Christo est intelligendus. l Hinc doceri potest, Iudæos ipsos non ignorasse mutationem aliquam fore in religione de Messia, quod ex Ierem.cap.31. apertè discere poterant. m Palam & inter vos. n Articulus adiunctus emphasin habet non modo dignitatis, vt à typico agno & cæteris legalibus victimis distinguatur, sed etiam reuocat in mentem Prophetias Esaiæ, & aliorum. o Verbum præsentis temporis significat actum continuum, vis enim ea est perpetua, & natiua Agno, vt tollat mundi peccatum. p Id est, Radicem illam peccatorum, nempe corruptionem, & ex consequenti fructus peccati, quæ solent peccata numero multitudinis dici. q Non illum anteà de facie noram.

33 Et ego non noueram eum: ſed qui miſit me vt baptizarem aqua, ille mihi dixerat, Super quem videris ſpiritum deſcendentem ac manentem ſuper eum, hic eſt qui baptizat Spiritu ſancto.

34 Ego igitur vidi, & teſtor hunc eſſe Filium [r] illum Dei.

35 [15] Poſtero die iterum ſtabat Iohannes, & ex diſcipulis eius duo:

36 [16] Et intuitus Ieſum ambulantem, dixit, Ecce agnus ille Dei.

37 [17] Audierunt autem eum duo illi diſcipuli loquentem, & ſequuti ſunt Ieſum.

38 Conuerſus verò Ieſus, & conſpicatus eos ſequentes *ſe*, dicit eis,

39 Quid quæritis? Illi verò dixerunt ei, Rabbi (quod dicitur, ſi interpreteris, Præceptor) [s] vbi moraris?

40 Dicit eis, venite & videte. Venerunt, viderunt́que vbi moraretur: & apud eum manſerunt die illo: [t] hora enim erat quaſi decima.

41 Erat Andreas frater Simonis Petri, vnus ex duobus qui audierant *illa* ex Iohanne, & ſequuti fuerant eum:

42 Inuenit hic prior fratrem ſuum Simonem, & dixit ei, Inuenimus Meſſiã, quod eſt, ſi interpreteris, [u] Chriſtus.

43 Et adduxit eum ad Ieſum. Intuitus autem eum Ieſus, dixit, Tu es Simon filius Iona: || tu vocaberis Cephas, quod declaratur [x] Petra.

44 Poſtero die voluit Ieſus abire in Galilæam: inuenit autem Philippum, & dixit ei, Sequere me.

15 Iohãnes nõ ſibi, ſed Chriſto diſcipulos collegit.

16 Chriſtus nõ vt inane ſpectrum, ſed vt mediator noſter, nobis ſequendus proponitur.

17 In hac prima diſcipulorũ collectione oſtẽditur ſalutis initiũ eſſe à Deo, nos ad Filium ſuum (ſeruorum ſuorum miniſterio) vocãte: quẽ viciſſim nobis occurrentẽ audire, & domum vſque perſequi nos oporteat, vt ab eo eruditi, alijs viciſſim manũ præbeamus. *Mat.* 16. 18.

r Articulus, ſummũ aliquid declarat, eúmque ab alijs diſtinguit qui paſſim à Moſe & Prophetis filij Dei, vel filij Excelſi dicuntur. ſ Vbi eſt tuum hoſpitium, ſeu quò te recipis? Nam in Nazareth habitabat. Erat ergo peregrinus eo in loco. t Noctis inſtabat tempus. Nam duæ tantùm horæ ad occaſum vſque ſolis reſtabant. u .i. Vnctus & per excellentiam Rex ſecundum ritum populi Iudaici. x .i. Rupes vel ſaxum, quod Petros *& Petra dicunt Græci.*

45 Erat verò Philippus ex Bethſaida, ciuitate Andreæ & Petri.

46 [18] Inuenit Philippus Nathanaelem, & dicit ei, Inuenimus *illum* de quo ſcripſit || Moſes in Lege, &|| Prophetæ, *nempe* Ieſum filiũ Ioſeph illum Nazarenum.

47 [19] Tum dixit ei Nathanael, A Nazareth poteſt aliquid boni eſſe? Dicit ei Philippus, Veni & vide.

48 [20] Vidit Ieſus Nathanaelem venientem ad ſe, & dixit de eo, Ecce verè Iſraëlita in quo dolus non eſt.

49 [21] Dicit ei Nathanael, Vnde me noſti? Reſpondit Ieſus, & dixit ei, Priuſquam te Philippus vocaret, quum eſſes ſubter ficum, videbam te.

50 Reſpondit Nathanael, & dixit ei, Rabbi: tu es ille Filius Dei, tu es ille Rex Iſraël.

51 Reſpondit Ieſus, & dixit ei, Quia dixi tibi, Vidi te ſub ficu, credis? maiora iſtis videbis.

52 Præterea dixit ei, Amen, amen dico vobis, Ab hoc tempore videbitis cælum apertum, & Angelos Dei [y] aſcendentes & deſcendentes ſuper Filium hominis.

Gen. 49.10. *deut.* 18.18. *Eſa.* 4.2. & 40. 10 & 45..8. *ierem.* 23.5. & 33.14. *ezech.* 34.23. & 37.24. *dan.* 9.24.

18 Bonos indoctorum etiã conatus adeò probat Dominus, vt eos etiam efficiat doctorum magiſtros.

19 Cauenda in primis falſa præiudicia quæ nobis acceſſum ad Chriſtum præcludunt.

20 Simplex integritas veros Iſraëlitas à fictis diſcernit.

21 Miraculorum finis eſt, nobis Chriſtum omnipotentem & ſimul vnicum ſalutis noſtræ autorem proponere, per fidem amplectendum.

y Ita ſignificatur Diuina virtus, quæ in ipſius miniſterio erat conſpicua futura, miniſtrantibus ei Angelis, vt Eccleſiæ capiti, ſimulq; alludit ad ſcalam Iacobi, cuius viſio deſcribitur, Gen. 28.12.

CAP. II.

1 *Chriſtus aquam in vinum mutatam,* 11 *facit ſignorum ſuorum principium.* 12 *Capernaum deſcendit* 13 *Hinc Hieroſolymam aſcendit,* 15 *& mercatum è templo eijcit.* 19 *Templum nempe corpus ſuum ſoluendum à Iudæis prædicit.* 23 *Multi credunt in eum ob ſigna quæ edebat.*

1 Dic

1 Die [12] autẽ tertio nuptiæ factæ ſunt in Cana *oppido* Galilææ: eratque mater Ieſu illic,

2 Vocatus eſt autem etiam Ieſus ac diſcipuli eius ad nuptias.

3 [z] Et quum defeciſſet vinum, mater Ieſu dixit ei, Vinum non habent.

4 Dicit ei Ieſus, [b] Quid mihi tecum, mulier? nondum venit [c] hora mea.

5 Dicit eius mater miniſtris, Quodcunque dixerit vobis, facite.

6 Erant autem ibi lapideæ [d] hydriæ ſex poſitæ [e] ſecundum purificationem Iudæorum, capientes ſingulæ [f] amphoras binas aut ternas.

7 Dicit eis Ieſus, Implete has hydrias aqua. Impleuerunt eas igitur vſque ad ſummum.

8 Tunc dicit eis, Haurite nunc, & offerte [g] architriclino. Obtulerunt igitur.

9 Vt autem guſtauit architriclinus aquam illam quæ facta fuerat vinum, (neſciebat autem vnde eſſet: ſed miniſtri ſciebant, qui hauſerunt aquã) vocat ſponſum architriclinus,

10 Et dicit ei, Omnes primo loco bonum vinum apponunt, & quum *conuiuæ* [h] ſitim expleuerunt, tunc id quod deterius *eſt*, tu ſeruaſti bonum vinum vſque adhuc.

11 Hoc initium ſignorum fecit Ieſus in Cana

CAP. II.

1 Chriſtus in publico cœtu, inſigni miraculo declarans ſibi in ipſam etiã rerum naturam imperium eſſe ad corpora hominum paſcenda, omnium animos ad ſpiritualem & ſaluificam ſuam virtutem cognoſcendam inuitat.

2 Chriſtus ſatis ſuperque per ſe de noſtra ſalute ſolicitus, internuntijs nõ eget.

a Poſt illud cum Nathanaele colloquium, vel ex quo profectus erat à Iohanne, vel ex quo in Galilæam peruenerat.

b Id eſt, Quid mihi tecum eſt negotij. Eſt enim longe aſperrima obiurgatio, qua Chriſtus docere voluit in perſonæ matris, quã graue ſit peccatum, Deo præire vel præſcribere aliquid velle. Deinde oriuntur ſuperſtitiones, quibus Maria erat ragãda, vt iure matris imperaret Chriſto. c Tempus opportunum. d Id eſt, Aquales. nimirum vaſa aquæ deſtinata, in quibus lauabant ſeſe Iudæi. Quæ obſeruatio facit ad miraculi fidem, nequis aut fæces aut vini quippiam intus reſediſſe ſuſpicetur quod aquæ colorem aut ſaporem immutarit. e Secundum ritum purificationis. f Amphoræ ſingulæ capiebant centum libras duodecim vnciarum. Ex ijs intelligimus Chriſtum ſuppeditaſſe vinum ad libras mille & octingentas. g Qui totum conuiuium curabat. h Ad verbum, inebriati fuerint. Hebræis autem non ſemper in vitio ponitur inebriari, ſed aliquando liberalem vini vſum, qui modum non excedat notat, vt Gen. cap. 43 ver. 34.

oppido Galilææ, & manifestam fecit gloriam suam: & crediderunt in eum discipuli eius.

12 Postea descendit Capernaum, ipse & mater, & [i] fratres & discipuli eius: manseruntq; illic non multos dies:

13 [3] Nam propè erat pascha Iudæorũ. Ascendit igitur Iesus Hierosolymam.

14 [4] Et inuenit in templo venditores boum, & ouium, & columbarum, & numularios sedentes:

15 Factoq; flagello è funiculis, omnes eiecit è templo, & oues & boues: & [k] argentariorum numulos effudit, mensasq; subuertit.

16 Et columbarum venditoribus dixit, Tollite hinc ista: ne facite domum Patris mei, domum mercatus.

17 Recordati sunt autem eius discipuli, scriptum esse, ‖ [l] Zelus domus tuæ deuorauit me.

18 [5] Responderunt ergò Iudæi, & dixerunt ei, Quod [m] signum ostendis nobis, vt ista facias?

19 Respondit Iesus, & dixit eis, ‖ Destruite tẽplum hoc, & tribus diebus erigam illud.

20 Dixerunt ergò Iudæi, Quadraginta & sex annis ædificatum est templum istud, & tu tribus diebus illud eriges?

21 At ille loquebatur de [n] templo corporis sui.

22 Quum ergò surrexisset à mortuis, recordati sunt discipuli eius quod hoc dixisset eis: & crediderunt Scripturæ, & sermoni quem Iesus dixerat.

23 [6] Quum autem esset Hierosolymis in pascha die festo, multi crediderunt in nomen eius, conspi-

3 Christus sub Lege factus pro nobis, Legi paschæ satisfacit.

4 Christus repurgandæ Ecclesiæ destinatus, maximo cũ zelo init sacerdotale & propheticum suum munus. *Psal.68.10. Mat.26.71,& 27.40.mar.14. 58.& 15.29.*

5 In eos qui ordinariæ vocationi, qua ipsi turpissimè abutuntur, Deum sic alligant vt extraordinariã, cuius virtuti (quam ipsi frustra extinctam volunt) Deus è cœlo testimonium reddit, nõ nisi externis & corporalibus miraculis obsignatum admittant.

6 Non satis tuta fides eorum qui miraculis nituntur.

i Idest, Cognati. Hebr. k Vide Mat.21.12. l Zelus hoc loco sumitur pro animi æstu ex indignatione de ijs concepta, quæ indignè fiunt aduersus eos qui nobis sunt chari. m Quo miraculo cõfirmas, ex quo possit intelligi virtus illa ac authoritati cœlestis, quæ tibi tribuat ius ita loquendi, & ita faciendi? n Id est, De corpore suo, quod templum vocarat, idq; iure, cum in eo (vt inquit Apost. Col.2.9.) omnis plenitudo Deitatis corporaliter inhabitet.

cientes

cientes signa quæ edebat.

24 Ipse autem Iesus non credebat eis semetipsum, eo quòd nosset omnes:

25 [7]Nec opus esset vt quisquam ei testaretur de homine. ipse enim sciebat quid esset in homine.

7 Christus scrutator cordium, ac proinde verus Deus.

CAP. III.

1 Christus Nicodemum ab ipsis fundamentis Christianæ regenerationis instituit. 14 Serpens in deserto. 23 Iohannes baptizat, 27 & suos docet se non esse Christum.

1 ERat [1] autem quidam ex Pharisæis cui nomen *erat* Nicodemo, [a] ex primoribus Iudæorum:

2 Hic venit ad Iesum nocte, & dixit ei, Rabbi, scimus te à Deo venisse [b] præceptorem: nemo enim potest hæc signa edere quæ tu edis, [c]nisi Deus sit cum eo.

3 [2] Respondit Iesus & dixit ei, Amen, amen, dico tibi, nisi quis fuerit genitus denuò, non potest [d] videre [e] regnum Dei.

4 Dixit ei Nicodemus, [f] Quomodo potest homo gigni qui sit senex? num potest in vterum matris suæ secundò introire, ac gigni?

5 Respondit Iesus, Amen, amen dico tibi, nisi quis fuerit [g] genitus ex aqua & Spiritu, non potest introire in regnum Dei.

CAP. III.

1 Nulli interdum doctoribus indoctiores: sed ab vno Christo tum doctis tum indoctis petenda est sapientia.

2 Initium Christianismi positũ est in eo, vt sciamus nos nõ tantùm aliquatenus esse corruptos, sed penitus in peccato mortuos: vt necesse sit naturam nostram, quod ad qualitates attinet rursum & de integro creari: quod quidem nulla alia virtute effici potest, quam diuina illa à qua fuimus initio conditi.

a Honores seu magistratum gerens in populo Iudaico, Vide Luc. 14. 1. b Scimus te missum diuinitus ad nos erudiendos. c Nisi in quo diuina elucet quædam præstantia. Quod si Nicodemus bene nouisset Christum, non modo dixisset Deum esse cum eo, sed in eo, vt Paulus 2. Cor. 5. 19. d Id est, Introire, vt explicat infra. 5. e In Ecclesiam, in qua Deus regnat, Differit enim Christus qui fit vt ius ciuitatis Dei nanciscamur, gratuita nempe adoptione, per spiritũ sanctum, quo regeneramur ipse Christo fide apprehenso. f i. Quomodo ego qui sum senex, possim gigni denuò? sic enim respondet, vt ac si ad se vnũ, verba Christi pertinerent. g Vid. inf. 4. 11.

3 Arcanũ noſtræ regenerationis humano captui incomprehenſibile, ſide percipitur, ſed non niſi in Chriſto: quoniã is & Deus eſt in terris, & homo in cœlis, id eſt, ſic homo vt ſit etiam Deus, ac proinde omnipotens: & ſic Deus vt ſit etiã homo, ac proinde eius potẽtia nobis pateat. *Infr.12.32. num.21.9.*

4 Chriſtus prædicit fore vt ipſe per Euangelij prædicationẽ, velut ſalutiferum ſignum attollatur, ad quod totus mundus accurrat: quod olim ſerpentis erecta figura fuit in deſerto adumbratum.

6 Quod genitũ eſt ex [b] carne, caro eſt. & quod genitum eſt ex Spiritu, ſpiritus eſt.

7 Ne mireris me dixiſſe tibi, Oportet vos gigni denuò.

8 Ventus [i] quo vult ſpirat: & ſonum eius audis, ſed neſcis vnde veniat & quo vadat: ita eſt quiſquis genitus eſt è Spiritu.

9 [3] Reſpondit Nicodemus & dixit ei, Quomodo poſſunt hæc fieri?

10 Reſpondit Ieſus, & dixit ei, Tu es præceptor ille Iſraëlis, & hæc non noſti?

11 Amen, amen dico tibi, quod ſcimus loquimur, & quod vidimus teſtamur: [k] ſed teſtimonium noſtrum non recipitis.

12 Si terrena dixi vobis, & non creditis: quomodo ſi dixero vobis cœleſtia, credetis?

13 [l] Nullus enim [m] aſcendit in cœlum niſi qui deſcendit è cœlo, *nempè* [n] Filius hominis, [o] qui eſt in cœlo.

14 ‖ [4] Prout autem Moſes extulit ſerpentem in deſerto, ita extolli oportet Filium hominis:

15 Vt quiſquis credit in eum, non pereat, ſed habeat vitam æternam.

h Id eſt, Carnalis, totus nimirum impurus, & iræ Dei obnoxius: ſignificat igitur caro, naturam hominis corruptam, cui opponitur Spiritus, id eſt, homo Spiritus ſancti gratia Chriſto inſitus, cuius natura perennis eſt ac immortalis, etiamſi ſuperſit lucta carnis. i Libero & vago impetu. k Vos tractatis dubia & incerto authore profecta, & creditur vobis, at ego certa, & cognita doceo, nec mihi creditur. Coniungit enim ſeſe cum Prophetis quorum ſcripta tam negligenter legerat Nicodemus. l Solus Chriſtus verè cœleſtia docere poteſt, quia nullus aſcendit, &c. m Id eſt, Spiritualis intelligentiæ luce præditus eſt, vel vnquam fuit, niſi Filius ille qui ſeſe ad nos demiſit. n Quòd e cœlo deſcendiſſe dicitur, ad naturam Diuinam referri debet quæ carnem aſſumpſit: deinde ad ipſum conceptionis modum: nam origo Ieſu Chriſti in terris cœleſtis eſt, non terrena, vt qui conceptus ſit ex Spiritu ſancto. o De toto Chriſto dicitur, quod alteri naturæ (Diuinæ nimirum) eſt proprium, vt intelligamus vnicam eſſe perſonam, in quam duæ ſint vnitæ naturæ, hanc loquendi formam vocarunt communicationem idiomatum.

16 ‖ [5] Ita

16 ‖[5] Ita enim Deus dilexit mundum, vt Filium suum vnigenitum dederit, vt quisquis credit [p] in eum non pereat, sed habeat vitam æternam,

17 ‖[6] Non enim misit Deus Filium suum in mundum vt [q] condemnet mundum, sed vt seruetur [r] mundus per eum.

18 Qui credit in eum, non condemnatur: qui verò non credit, iam condemnatus est. quia non credidit in nomen vnigeniti Filij Dei.

19 [7] Hæc est autem [s] condemnatio, ‖ quod Lux venit in mundum, sed dilexerunt homines potius tenebras quàm Lucem, quia sunt eorum mala opera.

20 Quisquis enim peruersè agit, odit lucem: nec venit ad lucem, ne arguantur opera ipsius.

21 Qui verò [t] veritati dat operam, venit ad lucem, vt manifesta fiant facta ipsius, quòd [u] secundũ Deum facta sint.

22 Posteà venit Iesus, & discipuli eius in Iudęæ territorium: & illic degebat cum eis, & ‖ baptizabat.

23 Baptizabat autem etiam Iohannes in Ænon prope Salim, quoniam aquæ multæ erant illic: & veniebant ac baptizabantur.

24 Nondum enim coniectus fuerat Iohannes in carcerem.

1. *Iohan. 4. h. Infra. 9. 39. & 22. 47. Supra. 1. 9.*

5 Patris amor prorsus gratuitus nostræ salutis est origo. Christus autem is est in quo iustitia & salus nostra residet: fides verò instrumentũ quo apprehenditur: vita æterna, id quod apprehẽdendum proponitur.

6 Christus non damnat, sed eius contemptus *Infr.* 4. 1.

7 Sola prauitas in causa est cur homines oblatam lucem repudient.

p Non idem est credere in aliquid, & credere de aliquo. Illud enim ad diuinitatem, hoc ad quamcunque rem pertinet. Nazian. in Oratione de Spiritu. Cæterum à Mose erectio ænei serpentis conspectus salutare remedium ijs attentis qui læthali serpentum morsu vulnerati erant, Christus hic antitypon constituitur, vt intelligant homines Christum Euangelij præconio ipsis ob oculos tanquam erigendum vt quicũque eum fide intuiti fuerint, salutem consequantur. q Vt sit causa condemnationis, reuera enim peccata causa sunt mortis, alioqui Christus iudicabit viuos & mortuos. r Non vna Iudæorum gens, sed quicunque crediderit in eum. s Id est, Condemnationis causa, quæ quidem in hominibus hæret, nisi Dei beneficio ab eo liberentur. t Ad verbum, qui facit veritatem, id est, qui vitam ducit vere bonam, & omnis fraudis expertem. u Id est, Cum Deo, Deo scilicet veluti præeunte, ac proinde rectè & ex mandati Domini præscripto.

25 [8] Orta est igitur quæstio quibusdam ex discipulis Iohannis cum Iudæis de purgatione.

26 Veneruntque ad Iohannem, & dixerunt ei, Rabbi, is qui tecum erat trans Iordanem, cui tu testimonium dedisti, ecce baptizat, & omnes veniunt ad eum.

27 Respondit Iohannes & dixit, [x] Homo non potest recipere quicquam, nisi fuerit ei datum è cœlo.

28 Vos ipsi mihi testes estis me dixisse, || Non sum ego Christus, sed missus sum *qui apparerem* coram eo.

29 Qui habet sponsam sponsus est: amicus autem sponsi qui stat & audit eum, [y] gaudio gaudet propter vocem sponsi. * hoc ergò gaudium meum impletum est,

30 Illum oportet crescere, me verò minui.

31 Qui supernè venit, supra omnes est: qui è [z] terra est, terrenus est, & [a] terrena loquitur: qui è cœlo venit, supra omnes est,

32 Et quod [b] vidit & audiuit, hoc testatur: sed testimonium eius nemo [c] recipit.

33 Qui recipit eius testimonium, is obsignauit || quòd Deus verax sit.

34 Nam is quem misit Deus verba Dei loquitur, non enim *huic* [d] admetitur Deus spiritum.

35 Pater diligit Filium, || & omnia [e] dedit ei in manum.

36 || Qui credit in Filium, habet vitam æternã: qui verò non obtemperat filio, [f] non videbit vitam, sed ira Dei manet super eum.

Supra.1.17.34.

8 Satan discipulos Iohannis stulta præceptoris æmulatione incendit, vt Euangelij cursum impediat: Iohanes verò sui officij memor, non modò frangit eius conatus, sed etiam occasionem inde arripit reddendi Christo testimonij: in quo vno testatur vitam æternam à Patre cœlesti proponi

Supr.1.20.

x Quid conamini meæ cõditioni adijcere: hæc est sors omnium hominum, vt ex se ne tantillũ quidẽ possint consequi, sed quum quid eximium habent id ex Dei liberalitate obuenit.

Rom.3 4.
Mat.11.37.
Haba.2.4.
1.ioh.5.10.

y Heb.1.mirificã capit voluptatẽ.

z. Nihil aliud est quàm homo terrenæ scilicet fæcis opificium. a Corruptionẽ, ignorãtia tarditatẽ, &c. sentit. b Quod plenè & perfectè cognitũ habet. c Perpauci, vt qui penè vlli videri possint cum cæteris collati. Nã hæc Ecclesiæ conditio semper fuit. d Ad ve. nõ dat ad mẽsurã, e i. Arbitrio & potestati eius permisit. f He. 1. nõ fruetur

* Vidisse Messiam regnum Dei inchoantem & homines ad eum audiẽdum accurrentes, omnium votorum adoptionis instar Iohanni Baptistæ fuit.

CAP.

CAP. IIII.

Iesus fatigatus petit potum à muliere Samaritana. 21 Veram adorationem docet. 26 Fatetur se esse Messiam. 32 Cibus ipsius. 39 Samaritani credunt in eum. 46 Regij filium sanat.

1 VT[1] ergo cognouit Dominus Phariſæos audiſſe ipſum plures diſcipulos facere || & baptizare quàm Iohannem:

2 (Quanquam Ieſus ipſe non baptizabat, ſed diſcipuli eius)

3 Reliquit Iudæam, & abijt rurſum in Galilæam.

4 Oportebat autem eum tranſire per Samariam.

5 [2] Venit ergo in vrbem Samariæ quæ dicitur Sichar, iuxta prædium quod dedit || Iacob Ioſepho filio ſuo.

6 Erat autem ibi fons Iacob: Ieſus ergo fatigatus ex itinere, [a] ita ſedit ad fontem. [b] hora *enim* erat quaſi ſexta.

7 Venit mulier Samaritana vt hauriret aquam dicit ei Ieſus Da mihi potum.

8 Nam diſcipuli eius abierant in vrbem vt cibos emerent.

9 Dicit ergo ei mulier illa Samaritana, Quomodo tu, Iudæus quum ſis, potum à me poſcis, quæ ſum mulier Samaritana? non enim[c] vtuntur Iudæi Samaritanis.

10 Reſpondit Ieſus & dixit ei, Si ſcires donum

CAP. IIII.

Sup. 2. 22.

1 Seruandus hic modus in faciendo officio, vt neque metu terreamur quin pergamus, neque in accerſendis periculis ſimus præcipites.

Gen. 33. 19. & 48. 22. *Ioſ.* 24. 32.

2 Chriſtus relictis Phariſæis faſtuoſis, cum muliercula peccatrice & quidē extranea theſauros æternæ vitæ cōmunicat, refellēs craſſos Samaritanorum errores, & verum Dei cultum Iudæis traditum defendens, ita tamen vt vtroſque ad ſe vnum reuocet: in quem videlicet patres omnes ipſæq; adeò Legales omnes ceremoniæ reſpexerint.

a Ita vt laſſus erat, vel idcirco quia laſſus erat. b Inſtabat Meridies, maximus videlicet dieī æſtus. c Qui fuerint Samaritani, priùs Chananæi dicti, & tamen à Iacobo per Ioſephum genus ducere mentiebantur, quæ fuerit eorum religio, quodnam eorum in Iudæos, & Iudæorum in eos odium, cum ex ſacris literis tum ex Ioſepho, intelligere licet. Certo hoc pro tetro conuitio Samaritani nomen Chriſto obijcitur. infra. 8. 48.

[d] illud Dei, & quis sit qui dicit tibi, Da mihi potum: tu petijsses ab eo, & dedisset tibi [e] aquam viuam.

11 Dicit ei mulier, Domine, neque quo haurias habes, & puteus profundus est: vnde ergo habes aquam illam viuam?

12 Nũ tu maior es patre nostro Iacob, qui dedit nobis hunc puteum, ex quo ipse bibit, & filij eius, & eius pecora?

13 Respõdit Iesus & dixit ei, Quisquis bibit ex aqua ista, sitiet rursus:

14 Quisquis autem biberit ex aqua illa quam ego ei dabo, non sitiet in æternum: sed aqua illa quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam.

15 Dicit ei mulier, Domine, da mihi aquam istam, vt non sitiam, neque veniam huc ad hauriendum.

16 Dicit ei Iesus, Vade, voca virum tuum, & veni huc.

17 Respondit mulier, & dixit ei, Non habeo virum. Dicit ei Iesus, Bene dixisti, Non habeo virum.

18 Quinque enim viros habuisti: & nunc quem habes non est tuus vir, hoc verè dixisti;

19 Dicit ei mulier, Domine, video te Prophetam esse.

20 [3] Patres nostri in hoc [f] monte adorauerunt & vos dicitis ‖ Hierosolymis esse locum illum vbi oporteat adorare.

21 Dicit ei Iesus, Mulier crede mihi, venit hora quando neque in monte hoc neque Hierosolymis adorabitis Patrem.

3 Duabus ferè columnis, sed admodum infirmis nititur omnis superstitiosorũ religio. Patrũ videlicet detortis exẽplis, & stulta de rebus externis opinione: quibus erroribꝰ opponere oportet Dei verbum & naturam.

d Articulus indicat Christum loqui de eximio aliquo dono, nimirũ de seipso, quem Pater huic mulierculæ offerebat.

e Hæc aqua perẽnis. i. immẽsa illa Dei charitas, viua dicitur, ad differentiam aquæ, quæ ex puteo hauritur. Sunt autem hæ Metaphoræ Hebræis familiares: Ierc. 2. 13. Ioel. 3. 18. Zach. 13. 11. Deut. 12. 6.

f Huius montis nomen est Garizim. in quo Sanabaletta Cutheus templũ extruxit permissu Alexandri Macedonis post victoriã Issicam: ibiq; summũ Pontificem constituit Manassem generũ suum. Ioseph. lib. 11.

22 ‖ Vos

22 ‖Vos adoratis quod neſcitis,*nos adoramus quòd ſcimus:quia ſalus ex Iudæis eſt.

23 Sed venit hora,& nunc eſt, quum veri adoratores adorabunt Patrem[g] Spiritu ac veritate,etenim Pater tales quærit qui ipſum adorent.

24 ‖Deus eſt[h] Spiritus:& qui adorant eum, oportet vt Spiritu ac veritate adorent.

25 Dicit ei mulier,Scio Meſſiã vẽturũ,quidicitur Chriſtus:quũ venerit ille, nobis annũtiabit omnia.

26 Dicit ei Ieſus,Ego *is* ſum qui loquor tibi.

27 Intereà verò venerunt eius diſcipuli,& mirati ſunt quod cum muliere loqueretur : nemo tamen dixit,Quid quæris?aut,quid loqueris cũ ea?

28 Reliquit ergo hydriam ſuam mulier,& abijt in vrbem,dixitque eius loci hominibus,

29 Venite,videte hominem qui dixit mihi quęcunque feci:num iſte eſt Chriſtus?

30 Exierunt ergo ex vrbe,& venerunt ad eum.

31 [4] Interim autem rogabant eum diſcipuli,dicentes,Rabbi,comede.

32 Ille autem dixit eis, Ego cibum habeo quo veſcar,quem vos neſcitis.

33 Dicebant ergo diſcipuli alij ad alios, Num quis attulit ei quo veſcatur?

34 Dicit eis Ieſus , Eſca mea eſt exequi voluntatem eius qui miſit me,& perficere ipſius opus.

35 [5] Nónne vos dicitis, Adhuc quadrimeſtre *ſpatium* ſupereſt,& meſſis aderit?‖Ecce,dico vobis, attollite oculos veſtros, & ſpectate regiones: nam albæ iam ſunt ad meſſem.

36 [6] Qui autem metit,mercedem accipit,& cogit fructum in vitam æternam: vt & qui ſeminat, ſimul gaudeat,& qui metit.

4.*Reg.* 17.19. 1.*Cor.*3.17.

* Alludere videtur ad illud.*Eſa* 2.3. E Sione egredietur lex & Cæterum accẽſet ſe hominem hominibus, Iudæum Iudæis. Adorat igitur Chr.vt homo ſe ipſo Deo minor adoratur etiam ab Angelis, vt Deus ſeipſo maior.

4 Curare quidẽ corpus fas eſt, ſed ita vt oblatã amplificãdi regni Dei occaſionẽ vltro & auidè quibuſuis huius vitæ vſibus neceſſarijs præferamus.

5 Matura ſpirituali fruge, nuſquam tardandũ niſi à filijs huius ſeculi redargui velimus. *Mat.*9.37. *luc.*10.2.

6 Prophetarum doctrina inſtar ſationis fuit Euãgelij verò.inſtar meſſis,& optimè inter vtrãq; & vtriuſq; miniſtros conuenit.

g Spiritus opponitur mandato,quod carnale dicitur.He.7.16 in ſeſe videlicet conſiderato:ſic veritati non opponit mendacitũ,ſed Legis externas ceremonias,quæ dũtaxat adũbrabãt quod reipſa præſtat Chriſt.h Nomine ſpiritus intelligit naturã diuinã nõ tertiã hypoſtaſim.

37 Nam in hoc [i] dictum illud verum est, Alius est qui seminat, & alius qui metit.

38 Ego misi vos ad *id* metendum in quo vos nō laborastis: alij laborauerunt, & vos in labores eorū introistis.

39 [7] Ex vrbe autem illa multi Samaritanorum crediderunt in eum, propter sermonem mulieris, testantis eum ipsi dixisse quæcunq; ipsa fecerat.

40 Quum ergo venissent ad eum Samaritani, rogarunt eum vt apud ipsos maneret: & mansit ibi duos dies.

41 Ac multò plures crediderunt propter sermonem ipsius.

42 Et mulieri dicebant, Non amplùs propter tuos sermones credimus: ipsi enim audiuimus, & scimus hunc esse verè Seruatorem illum mundi, Christum.

43 [8] Duobus autem post diebus exijt inde, & abijt in [k] Galilæam.

44 Ipse enim Iesus testatus fuerat, ‖ Prophetam in sua patria honorem non habere.

45 Quum ergo venisset in Galilæam, excepe-runt eum Galilæi, quum omnia vidissent quæ fecerat Hierosolymis die festo: nam & ipsi venerant ad diem festum.

46 [9] Venit igitur Iesus rursum ‖ Cana *oppidum* Galilææ, vbi fecerat ex aqua vinū. Erat autē in Capernaum regius [l] quidam, cuius filius ægrotabat.

47 Is quum audisset Iesum venisse ex Iudæa in Galilæam, abijt ad eum, & eum rogauit vt descenderet ac sanaret ipsius filiū: erat enim moribundus.

48 Dixit ergo Iesus ei, Nisi signa & miracula videritis, non credetis.

49 Dixit ei regius ille, Domine, descende priusquam moriatur filius meus.

50 Dicit

7 Amplectuntur Samaritani cupidissimè quod Iudei pertinacissimè repudiarant.

8 Contemptores quidē Christi seipsos priuāt eius beneficio, sed nihilominus sibi præparat domicilium Christus.

9 Christus etiā corpore absens, verbo suo nihilominus efficaciter agit in credentibus.

Mat, 13.58. mar. 6.4. luc. 4.2.

i Prouerbiū illud Supra. 2.1.12.

k In oppida & vicos Galilææ, quòd in patria Nazaretide non vellet consistere, ob contemptum sui, & vbi, vt referunt alij Euāgelistæ, impediretur efficacitas beneficiorum ipsius, mirabili contumacia.

l Quidā ex Herodis aulicis, nam etsi Herodes rex non esset, sed tetrarcha: tamen si nominis ambitionem excipias, rex erat, saltē à vulgo rex dicebatur, mar. 6.14.

50 Dicit ei Iesus, Vade: filius tuus viuit. Credidit homo sermoni quem dixerat ei Iesus: & profectus est.

51 Iam autem eo descendẽte, serui occurrerunt ei, & annuntiauerunt dicentes, Filius tuus viuit.

52 Percontatus est ergo ab eis horam qua meliùs habuerat: & dixerunt ei, Heri *circiter* horam septimam dimisit eum febris.

53 Agnouit ergo pater *id factum esse* illa ipsa hora qua dixerat ei Iesus, Filius tuus viuit: & credidit ipse ac domus eius tota.

54 Hoc secundum signum rursus edidit Iesus, quum venisset ex Iudæa in Galilæam.

CAP. V.

2 Christus ad Piscinam decumbentem. 5 Sanat in Sabbatho. 10 Pharisæos præcipiti iudicio factum suum calumniantes, 17 Authoritate patris sui conuincit, 19. 20 Diuinam suam virtutem multis argumentis. 45 Mosis etiam testimonio comprobat.

CAP. V. *Leuit. 2. 2. deut. 16. 1.*

1 POst hæc erat || dies festus Iudæorum, & ascendit Iesus Hierosolymam.

2 [1] Est autem Hierosolymis ad *portam* pecuarium, [a] piscina quæ nominatur Hebraicè [b] Bethesda, quinq; porticus habens.

3 In his iacebat multitudo magna ægrotorũ, cæcorum, claudorum, aridorum, expectantium aquæ motum.

4 Angelus enim descendebat certo momento in piscinam, & turbabat aquam: itaq; qui primus descendisset post aquæ turbationem, sanus fiebat à quocunq; detineretur morbo.

5 Erat autem quidam illic triceſimũ octauum annum agens in morbo.

6 Hunc quũ vidisset Iesus iacentem, & cognouisset eum iam multum temporis egisse *in morbo*

1 Nullum est tã inueteratũ malũ cui non mederi possit Christus.

a Ex qua potare, & in qua mersari solerent pecudes, quarum magnum numerum Hierosolymis esse oportuit.

b Id est, domus effusionis, quòd in eum locum magna aquæ copia effunderetur. Nisi malimus cũ Syro interprete Bethcheſda id est beneficentiæ dom. legere: nempe ex eo extraordinario miraculo, quod in valetudinarios edi solebat in hac piscina.

dicit ei,Cupis ſanus fieri?

7 Reſpondit ei ægrotus ille, Domine, nullum habeo, qui quum turbata fuerit aqua,mittat me in piſcinam:ſed interim dum ego venio,alius ante me deſcendit.

8 Dixit ei Ieſus,Surge,tolle grabbatum tuum & ambula.

9 Et ſtatim ſanus factus eſt homo ille:& ſuſtulit grabbatum ſuum,& ambulabat:erat autem Sabbathum die illo.

10 [2] Iudæi ergo dicebant ei qui ſanatus fuerat, Sabbathum eſt, || non licet tibi tollere grabbatum.

11 Reſpondit eis, Qui me ſanum fecit, is mihi dixit,Tolle grabbatum tuum,& ambula.

12 Interrogauerunt eum ergo, Quis ille eſt qui dixit tibi,Tolle grabbatum tuum & ambula?

13 Is autem qui ſanatus fuerat, neſciebat quis eſſet:Ieſus enim [c]euaſerat ex turba quæ erat in illo loco.

14 Poſteà inuenit eum Ieſus in templo, & dixit ei Ecce,ſanus factus es:ne pecca ampliùs,vt nequid deterius tibi contingat.

15 Abijt ille,& nuntiauit Iudæis Ieſum eſſe qui ſanum eum fecerat.

16 Ac propterea perſequebãtur Iudęi Ieſum,& ſtudebant eum trucidare quod iſta feciſſet Sabbatho.

17 [3] Ieſus autem reſpõdit eis,Pater meus vſque adhuc operatur,& ego operor.

18 || Propterea ergo magis ſtudebãt eum Iudæi trucidare,quia non ſolum ſoluiſſet Sabbathum,ſed & Patrem [d] ſuum dixiſſet Deum, parem ſe faciens Deo.

2 Vera religio nullius rei prætextu crudelius oppugnatur, quàm ipſius religionis.

3 Diuinum opus nunquam fuit Sabbathi violatio. Chriſti autẽ opera, Patris ſunt opera, tum quòd ſint vnus Deus,tum etiã quia non niſi in Filio operatur Pater,

Ierem.17.8.

c Similitudine ducta ab ijs qui ex vndis enatant,ſic ferè corpus ſummittunt, tanquam ex vndis emerſuri, qui clàm è turba elabuntur.

Infra.7.19.

d Id eſt, ſibi propriũ ac peculiarẽ quod ex eo colligunt,quia operãdi verbum quod Deo propriũ eſt, ſibi vendicat, atque ideo parem ſe facit Deo,verũ cum Chriſtus rectè colligat ex ſpecimine ſuæ potentiæ in ſanatione illa edito,ſibi eum patre diuinam vim eſſe parem & idcirco ſe non eſſe Sab.violatorem: i ſti verò neglecta reſponſionis vi, Chriſtum duntaxat ex hominis ſpecie metiantur, ipſorum prauitas impedit,quominus dei gloriam in tanto ipſius opere elucentem cernant.

19 Reſ-

19 Respõdit ergo Iesus & dixit eis, Amẽ, amen dico vobis, nõ potest Filius [e] à semetipso operari, *id est*, [f] nisi viderit Patrem operantem quæcunque enim ille facit, hæc etiam Filius [g] pariter facit.

20 Pater enim diligit Filium, & omnia demonstrat ei quę ipse facit: & opera istis maiora demonstrabit ei, vt vos miremini.

21 [4] Sicut enim Pater excitat mortuos & viuificat, ita & Filius quos vult viuificat.

22 [h] Neque enim Pater [i] iudicat quenquam, sed omne iudicium dedit Filio:

23 Vt omnes honorent Filium, prout honorant Patrem, qui non honorat Filium, non honorat Patrem qui misit eum.

24 [5] Amen amen dico vobis, qui sermonem meum audit & credit ei qui misit me habet vitam æternam, & in condemnationem non venict, [k] sed transiuit à morte in vitam.

25 [6] Amen, amen dico vobis, venit tempus, & nunc est, quum mortui audient vocem Filij Dei: & qui audierint viuent.

26 Sicut enim Pater habet vitam in seipso, sic dedit & Filio habere vitam in seipso.

27 Et [l] autoritatem dedit ei iudicium etiam ex-

4 Pater neminem facit æternæ vitæ participẽ nisi in Christo, in quo etiã vno ritè colitur

5 Non colitur Pater nisi sermone Filij per fidem apprehenso, quæ vna via est ad vitã æternam ducens.

6 Omnes sumus peccato mortui, nec alia ratione viuificari possumus quàm Christi sermone per fidem apprehenso.

e Sine Patris non modò authoritate, sed etiam vi ac potentia effectrice. f Hæc referenda sunt ad personam Christi, quæ duabus naturis constat, non autem simpliciter ad diuinam naturam: dicit ergo se à Patre impelli & regi in omnibus rebus, nihilominus cùm dicit sese pariter operari cum Patre, diuinam naturam asserit.

g Simili ratione, vnà & coniunctim. Non enim res à Patre factas, alijs rebus à se factis exprimit Filius, sed quia in agendo par & coniuncta sit Patris ac Filij dignitas & virtus. h Hæc negatio non simpliciter negat Deum gubernare mundum, sed ex Iudæorum hypothesi, qui Filium à Patre separabant, cum potius non sit intelligendus Pater gubernare mundum aliter, quàm in persona Filij in carne manifestati, sic infr. 30. dicit se non venisse, vt faceret voluntatem suam, suam doctrinam, suam non esse. i Infr. 7. 16. Cæcum & eius parentes non peccasse. q. 3. i Iudicare per Synecdochen pro omni administratione. k Antithesis sententiam auget, vtitur autem Hebræorum more, præterito, vt in re certissima. l 1. Summum ius gubernandi & administrandi omnia, adeò vt vitæ & necis potestatem habeat.

ercendi,[m] quatenus Filius hominis est.

28 [7] Ne hoc miramini: nam veniet hora qua omnes qui in monumentis sunt, audient vocē eius.

29 ‖ [8] Et [n] prodibunt qui bona fecerunt, in [o] resurrectionem vitæ: qui verò mala egerunt, in resurrectionem condemnationis.

30 [9] [p] Non possum ego à meipso facere quicquam, [q] prout audio iudico: & iudicium meum iustum est: quia non quæro voluntatem meam, sed voluntatem eius qui misit me, *id est*, Patris.

31 ‖ Si ego testor de meipso, testimoniū meum non est [r] idoneum.

32 ‖ Alius est qui testatur de me, & scio esse idoneum quod testatur de me.

33 [10] Vos misistis ad Iohannem, & *is* testimoniū dedit veritati:

34 Ego autem ab homine testimonium nō capto: sed hæc dico vt vos seruemini.

35 Ille erat lucerna ardens & lucēs: vos autem voluistis [s] ad tempus exultare in eius luce.

36 At ego testimonium habeo maius *testimonio* Iohannis: opera enim quæ dedit mihi Pater vt ea perficerem, ipsa *inquam* opera quæ ego facio, testantur de me, quòd Pater miserit me.

37 ‖ Et qui misit me Pater, ipse testatus est de me. Neque vocem eius vnquam audistis, ‖ neque speciem eius vidistis.

38 Et sermonem eius non habetis in vobis manentem: quia quem misit ille, huic vos non creditis.

39 Vos scrutamini Scripturas: nā vos videmini

7 Omnes tandem ad tribunal Christi sistentur iudicandi. *Mat.* 25. 41.

8 Ex fructibus iudicabitur de fide & incredulitate.

9 Christus omnium quæ fecit, Patrem autorē & approbatorem habet. *Infra*, 8. 14. *Mat.* 3. 17. *Supra*, 1. 27.

10 Christus & Iohannis voce, & infinitis miraculis & omnium Prophetarū testimonijs, vnicus seruator declaratus est. Mundus tamen intereà alioqui pseudoprophetis adductus, & videri volēs religiosus, nihil istorum videt. *Mat.* 3. 17. & 17. 5. *Deut.* 4. 12.

m i. Non tantum quatenus Deus est, iudicabit mundum. sed etiam quatenus est homo, hoc accepit à Patre vt sit iudex mundi. *n Sub. è monumentis.* *o In eam resurrectionem quam perennis vita consequatur, cui opponitur resurrectio condemnationis, id est, damnatoria, & manifestè Dominus alludit ad Dan. 12. 2.* *p Vide sup. 21.* *q Vt Deus mihi suggerit intra me habitans.* *r Fidele, id est, dignum cui fides adhibeatur, ac planè validum & firmum: Latini, idoneum vocant. Vide infr. 8. 14.* *s Temporis momento.*

vobis

vobis in ipsis vitam æternam habere: & illæ sunt quæ testificantur de me.

40 Nec vultis venire ad me, vt vitam habeatis.

41 Gloriam ab hominibus non capto:

42 Sed noui vos [u] charitatem Dei non habere in vobis.

43 Ego veni nomine Patris mei, nec recipitis me: si venerit alius nomine suo, illum recipietis.

44 Quomodo vos potestis credere, quum gloriam alij ab alijs captetis, & ‖ gloriam quæ à solo Deo proficiscitur, non quæratis?

45 [x] Ne putate me accusaturum vos apud Patrem: est qui accuset vos, Moses, in quo vos speratis.

46 Si enim crederetis Mosi, crederetis mihi: ‖ de me enim ille scripsit.

47 Quòd si illius scriptis non creditis, quomodo verbis meis credetis?

u Charitatem erga Deum.

x Hæc negatio nõ remouet quod dicitur, sed corrigit quasi dicat Christus, Iudæos nullum habituros acriorem accusatorem Mose, cuius patrocinio confidebant. Infra, 12.43. Gen. 3.15. & 22.28. & 49.10. deut. 18.15.

CAP. VI.

5 Quinque panibus & duobus piscibus cibantur 5000. 15 Secedens Christus. 17 Discipulos nauigantes, 19 Aquis inambulans assequitur. 26 De vero, 27 & non perituro, 35 Pane vitæ disserit. 41 52 Murmurant Iudæi, 60 & discipuli plerique. 66 recedunt ab eo. 69 Apostoli, Dei Filium esse fatentur.

1 POst [t] hæc abijt Iesus [a] trans mare Galilææ, *quod est* Tiberiadis.

2 Et sequebatur eum turba multa, quia videbant eius signa quæ edebat in ægrotis.

3 Subijt autem in montem Iesus, & ibi sedit cum discipulis suis.

4 Propè autẽ erat Pascha, festum Iudæorum.

5 ‖ Quum ergo sustulisset oculos Iesus, & cõspexisset multam turbam ad se venire, dicit Philippo, Vnde ememus panes, vt isti vescantur?

6 (Hoc autem dicebat, tentãs eum: ipse enim

CAP. VI.

1 Esuriũt quidem interdum qui Christum sequuntur, sed suo subsidio nunquam destituuntur. *Leuit. 23.7. deut. 16.1. Mat. 14.16. marc. 6.31. luc. 9.13.*

a Non quod traiecerit Tiberiadis lacum, sed quia propter amplos sinus nauigatio erat compendium itineris: ideo dicitur abijsse trans mare, cùm ex vno anfractu, in alium traijceret.

sciebat quid esset facturus.)

7 Respondit ei Philippus, Ducentorum denariorum panes non sufficerint eis, vt singuli eorum paululum quiddam accipiant.

8 Dicit ei vnus ex discipulis eius, *nempè* Andreas frater Simonis Petri.

9 Est hîc puerulus quidam qui habet quinque panes hordeaceos, & duos piscículos: sed hæc quid sunt inter tam multos?

10 Dixit autem Iesus, Facite vt isti discumbãt. Erat autem gramen multum in eo loco. Discubuerunt ergo viri numero quasi quinquies mille:

11 Accepit autẽ panes illos Iesus, & actis gratijs distribuit discipulis, discipuli verò discumbentibus: similiter etiam ex piscículis illis quantum volebãt.

12 Vt autem expleti sunt, dixit *Iesus* discipulis suis, Cogite quæ superfuerunt fragmenta, nequid pereat.

13 Coegerunt ergo, & impleuerunt duodecim cophinos fragmentis ex quinque illis panibus hordeaceis, quæ superfuerant ijs qui comederant.

14 [2] Illi ergo quum vidissent signum quod Iesus ediderat, dicebant, Hic est verè Propheta ille qui venturus erat in mundum.

15 Iesus ergo quum nosset futurum vt venirent, & ipsum correptum facerent regem, secessit rursus in montem solus.

16 [3] ‖ Vt autem serum *diei* factum est, descenderunt discipuli eius ad mare.

17 Et ingressi nauigium, ibant trãs mare [b] versus Capernaum. iam autem tenebrę erant, nec venerat ad eos Iesus.

18 Et mare, vento magno flante, insurgebat.

19 Prouecti verò quasi stadia vigintiquinque aut triginta, conspiciunt Iesum ambulantem super mare, & appropinquantem naui: & timuerunt.

20 Ille

2 Cultu præpostero non modo non delectatur, sed etiam summopere offenditur Christus.

3 Periclitamur quidem, sed Christo in tempore per medias tempestates ad nos accedente, in portu perducimur. *Mat.* 14 25. *mar.* 6. 47.

b Mar. 6. 45. *iubentur præire Bethsaidã, profi-ciscentibus enim Capernaũ occurrebat in via Bethsaida, & fortasse Iesus dixerat se illuc esse ad eos vẽturum.*

20 Ille verò dixit eis, Ego ſum, ne timete.

21 [c] Cupidè ergò receperunt eum in nauigiũ: & ſtatim nauigiũ peruenit ad regionẽ in quam ibant.

22 Poſtero die turba quæ ſtabat trans mare, quum vidit illic non eſſe aliud nauigiolum, niſi vnũ illud in quod ingreſſi fuerant diſcipuli eius, & Ieſum non introiſſe cum diſcipulis ſuis in nauigium, ſed ſolos eius diſcipulos abijt.

23 Alia verò nauigiola Tiberiade venerũt propè locum vbi comederant panem, poſteaquam gratias egiſſet Dominus:

24 Quũ ergò vidiſſet turba Ieſum illic non eſſe, neque diſcipulos eius, ingreſſi ſunt & ipſi in nauigia, & venerunt Capernaum, quærentes Ieſum.

25 Et eo inuento trans mare, dixerunt ei, Rabbi, quando huc perueniſti?

26 [4] Reſpondit eis Ieſus, & dixit, Amen, amen dico vobis, quæritis me, non quia vidiſtis ſigna, ſed quia comediſtis panes illos, & ſaturati eſtis.

27 [d] Operemini non cibo qui perit, ſed cibo illi qui permanet in vitam ęternam, quem Filius hominis dabit vobis: ‖ hunc enim Pater [e] ſignauit, *id eſt* Deus.

28 [5] Dixerunt ergò ad eum, Quid faciemus vt operemur [f] opera Dei?

29 Reſpondit Ieſus & dixit eis, ‖ Hoc illud eſt [g] opus Dei, vt credatis in eum quem miſit ille.

4 Nihil quidẽ deeſt regnũ Dei quærentibus: nõ eſt tamen Euãgelium, ventris ſed animi pabulum.

5 Fruſtrà ſatagunt homines, quum ſtudent placere Deo abſque fide.

c Cùm anteà fuiſſent perterriti, ob idq; eũ initio auerſati eſſent, ſtatim agnita eius voce, & mutatis animis, eum quem fugiebant, cupidè accipiunt in nauim.

Supr. 1. 32. mat. 3. 17. & 17 3. 1. Iohan. 3. 23.

d Operam veſtram & ſtudiũ veſtrum impendite Reuocat eos ad rerum cœleſtium ſtudiũ ab ijs abductos quæ ad ventrem ſiue huius vitæ alimoniam ſpectant:

quæ admonitio quam ſit neceſſaria, nunc, ſi vnquam aliàs experimur, quum nullos habeat ferè infenſos hoſtes Euangelium, niſi quibus, religionis obtentus & ventris pabulum. e Id eſt, quem indita virtute ſua, quaſi impreſſo ſigillo, tum à cæteris hominibus diſtinxit, vt in eo tanquam antitypo Deus Pater appareat: tum etiã (quod Chriſto proprium eſt) huic muneri inaugurauit, Deo homines reconciliandi in vitam æternã. f Heb. pro operibus diuinis & quæ Deo grata ſint: quaſi verò legem proſcriptam non habeant, ſed ſic Deo ſolent illudere homines. cum de pietatis officijs admoniti prætexunt, ignorantiã & ſtudium diſcendi præ ſe ferunt, quaſi ſatis illi Dei voluntatẽ intellexiſſe. Contra verò Chriſtus eos à lege, à qua etiam damnantur illi, qui de Moſe nihil nouerant, ad quærendã in Euang. miſericordiam reuocat. g i. Hoc demũ opus eſt quod Deus flagitat, vt mihi credatis: reuocat itaq; illos ad fidẽ.

6 Christi vis spiritualis sordet terrenorum miraculorum studiosis. *Exod.16.14. num.11.7.psal.77.24.sap.16.20*

30 [6] Dixerunt ergò ei, Quod ergò tu signum edis, vt videamus & credamus tibi? quid operaris?

31 Patres nostri comederunt manna in deserto: sicut scriptum est, ‖ Panem cœlestem dedit eis vt vescerentur.

7 Christus, verus & vnus æternæ vitæ author ac dator, mannæ symbolo patribus significatus.

32 [7] Dixit ergò eis Iesus, Amen, amen dico vobis, non dedit vobis Moses panem illum [h] cœlestem: sed Pater meus dat vobis panem illum verè cœlestem.

33 Panis enim ille Dei, is est qui de cœlo descendit, & dat vitam mundo.

34 Dixerunt ergò ei, Domine, da nobis semper panem istum.

Eccle.24.19.

8 Ex gratuita Patris in Christo electione manat fidei donum, quam necessariò consequitur vita æterna. Est itaq; fides in Christum, certum electionis ac proinde futuræ nostræ glorificationis testimonium.

35 Dixit autem eis Iesus, Ego sum panis ille [i] vitæ: qui venit ad me, nequaquam esuriet: ‖ & qui credit in me, non sitiet vnquam.

36 Sed dixi vobis, Etiã vidistis me, nec creditis.

37 [8] Quicquid dat mihi Pater, ad me veniet: & eum qui venit ad me, nequaquam eiecerim foras.

38 Quia descendi è cœlo vt faciam [k] non voluntatem meam, sed voluntatem eius qui misit me

39 Hæc est autem voluntas eius qui misit me *id est* Patris, vt quicquid mihi dederit, non perdam, ex eo, sed suscitem illud in vltimo illo die.

40 Hæc est autem voluntas eius qui misit me: vt omnis qui [l] videt Filium, & credit in eum, habeat

h Negat Mãna fuisse verũ panẽ cœlestem, se autem dicit verum panem, quia in vitam veram & æternam pascat. Quod autem Paulus, 1. Cor. 10. vocat Manna cibum spiritualem, non aduersatur huic loco, ille enim rem significatam cum signo coniungit. In tota autem hac disputatione agit cum Iudæis Christus ex eorum hypothesi, illi autem, nullam aliam habuerunt Mannæ rationem, nisi quod ventrem saginaret. Præterea Manna non propriè descendit e cœlo, sed è nubibus: Christus verò è cœlo reipsa descendit, quatenus verbum caro factum est. i Qui vitam habeam & illam præbeam. k Vide suprà. 5.22. Annotat etiam Nazianze. in concione de filio 2. In his loquendi generibus sæpe nihil poni, sed negari omnia: veluti si dicas Christum non esse traditum in mortem propter sua peccata: non tamen ponis fuisse in Christo vllum peccatum. l Videre & credere coniunguntur, alia enim species visionis est vniuersalis, quæ & diaboli vident: hîc autem agit de speciali quæ electorum est.

vitam

vitam æternam: ego verò ſuſcitabo eum vltimo illo die.

41 [9] Murmurabant ergò Iudæi de eo, quia dixerat, Ego ſum panis ille qui è cœlo deſcendit.

42 Et dicebant, || Nónne hic eſt Ieſus, filius Ioſeph, cuius nos nouimus patrem & matrem? quomodo ergò dicit iſte, E cœlo deſcendi?

43 Reſpondit ergò Ieſus & dixit eis, Ne murmurate inter vos.

44 Nemo poteſt venire ad me, niſi Pater qui miſit me, * traxerit eum: ego verò ſuſcitabo eum vltimo illo die.

45 Eſt ſcriptum in [m] Prophetis, || Et erunt omnes [n] docti à Deo. Quiſquis audiuit à Patre & didicit, venit ad me.

46 Non quòd Patrem viderit quiſquam, || [o] niſi is qui eſt à Deo: hic vidit Patrem.

47 Amen, amen dico vobis, qui credit in me, habet vitam æternam.

48 [10] Ego ſum panis ille vitæ.

49 Patres veſtri comederunt || manna in deſerto, & mortui ſunt.

50 [p] Hic eſt panis ille qui è cœlo deſcendit, vt qui eo veſcitur, non moriatur.

51 [11] Ego ſum panis [q] viuificus qui è cœlo deſcendi: ſiquis [r] ederit ex hoc pane, viuet in æternũ, & panis quem ego dabo, caro mea eſt, quam ego dabo pro mundi vita.

*Mat.*13.35.

9 Caro nõ poteſt ſpiritualia percipere, ac proinde initium ſalutis eſt à Deo naturam noſtrã immutante, vt ab ipſo affiati, in Chriſto eruditi & ſeruari ſuſtineamus.

*Eſa.*54.13. *iere.*32.33.

10 Verus ſacramentorum vſus eſt, ab ijs ad rẽ ipſam, id eſt ad Chriſtum aſſurgere: cuius vnius participatione æternam vitam conſequimur.

*Mat.*11.27.

11 Chriſtus à Deo Patre hoc ipſum nobis eſt ad vitam æternam conſequẽdam ac retinẽdam, quod panis & caro atq; adeò cib⁹ & potus ad caducæ huius vitę vſum.

*Exod.*46.15.

* Id eſt, vt rectè docet Auguſt. ex nolentibus volentes fecerit. Nam verũ quidẽ neminem inuitum credere, cum fides ſit aſcenſus. Sed Deus dat, illud velle.

*m In libro Prophetarum in tria enim capita diuidebant vetus teſtamentum, Legẽ, Prophetas, & Hagiographa. Hic ergò citatur ſectio illa, cuius pars eſt Eſa. n Filij videlicet Eccleſiæ, vt explicatur apud Eſa.*54.13. *id eſt, ordinati ad vitã, Act.*13.48. *eſt itaq; cognitio veritatis cæleſtis, donũ & opus diuinum, non virium humanarum. o Si ſolus Filius vidit Patrem, ſolus ille eſt qui docere verè poſſit. p Cum hæc diceret, ſeipſum commonſtrabat. q Qui vitam dat mundo, ſup.*34. *r Id eſt, ſi quis reuera fuerit Chriſti (qui cibus eſt noſter) particeps.*

52 [12]Pugnabant ergò Iudæi alij aduersus alios, dicentes, Quomodo potest hic nobis carnem *suam* dare qua vescamur?

53 Dixit ergò eis Iesus, Amen, amen dico vobis, nisi ederitis carnem filij hominis, & biberitis eius sanguinem, [f]non habetis vitam in vobis.

54 ‖ Qui edit carnem meam, & bibit meum sanguinem, habet vitam æternam: & ego excitabo eum in vltimo illo die.

55 Caro enim mea verè est cibus, & sanguis meus verè est potus.

56 Qui edit meam carnem, & bibit meum sanguinem, in me manet, & ego in eo.

57 Sicut misit me viuens [t]ille Pater, & ego viuo [u] per Patrem: ita etiam qui ederit me, viuet ipse quoque per me.

58 Hic est panis ille qui de cœlo descendit: non prout comederunt Patres vestri manna, & mortui sunt. qui ederit hunc panem, viuet in æternum.

59 Hæc dixit in synagoga, quum doceret in Capernaum.

60 [13]Multi ergò ex discipulis eius *his* auditis dixerũt, Durus est hic sermo: quis potest eũ audire?

61 Sciens autem Iesus apud se discipulos suos de hoc murmurare, dixit eis, Hoc vos offendit?

62 *Quid* si igitur spectaueritis * Filium hominis ascendentem eò ‖ vbi erat prius?

63 [14]x Spiritus est qui viuificat, caro non prodest

12 Caro inter carnalem manducationem, cuius instrumẽtum sunt dẽtes, & spiritualem esum qui in fide consistit, distinguere non potest, ac proinde damnat quod non intelligit. Sed nihilominus inculcanda est veritas. 1.*Cor.* 11.27.

13 Christi cum membris suis vnionem assequi nõ potest humana ratio: adoret igitur quod est ipsa excellẽtius. *Suprà.* 3.2 3.

* Id est, me verum hominem & vobis natura similem quod nunc vobis est obstaculo, quominus illud alterũ in me considueretis, à quo tamen propriè pendet aduẽtus mei effectum.

14 Ideò viuifica est nobis caro Christi, quihomo est, Deus est, quod mysteriũ sola fide (quæ Dei donum est electis peculiare) cõprehenditur.

f Præsente Christo præsens est vita, vbi abest Christus. mors præsens est. t Quatenus Christus homo est, vim illam viuificam quam suis impertit habet à Patre: adiecit autem articulum vt è reliquorum patrum numero eximatur ille Pater.

u Christus significat, quamuis homo esset, se tamen viuificam carnem habere non ex ipsa carnis natura per se considerata, sed quia caro illa per Patrem viuebat, id est, vim illam viuificam à Patre hauriebat. x Spiritus, id est, vis illa manans à diuinitate, facit vt caro Christi, quæ alioquin nihil aliud esset quàm caro, & in se viuat, & nobis sit viuifica.

dest

deſt quicquam: verba quæ ego loquor vobis, ſpiritus ſunt,& vita ſunt.

64 Sed ſunt quidam ex vobis qui non credunt. nouerat enim à principio Ieſus quínam eſſent qui non credebant,& quis eum proditurus eſſet.

65 Et dicebat, Propterea dixi vobis neminem poſſe venire ad me, niſi fuerit ei datũ à Patre meo.

66 [15] Ex eo multi diſcipulorum eius pedem retulerunt,nec amplius cum eo verſabantur,

67 Dixit ergò Ieſus duodecim illis, Num & vos vultis abire?

68 Reſpondit ergò ei Simon Petrus, Domine, ad quem abibimus? verba [y] vitæ æternæ habes.

69 Et nos credimus & nouimus te eſſe Chriſtũ illum Filium Dei viuentis.

70 [16] Reſpondit eis Ieſus, ‖ Nónne ego vos duodecim elegi,& vnus ex vobis eſt diabolus?

71 Loquebatur autem de Iudâ Simonis *filio* Iſcariota futurum enim erat vt hic proderet eum, quum eſſet vnus ex illis duodecim.

15 Ea eſt hominum malitia. vt ex ipſa ſalutis doctrina (niſi ſinqui ſingulari Dei beneficio credant)occaſionẽ exitij ſui arripiant.

16 Paruus eſt numerus Chriſtum profitentium, & in ijs rurſus aliqui ſunt hypocritæ, atq; adeò omnium hominum deterrimi.

y Inſigne Euãgelij encomium, quod vitam æternam nobis miniſtrat. Mat.16.16.

CAP. VII.

2 Chriſtus affines ad feſtum Tabernaculorũ profectos. 10 clàm ſequutur. 14 Docet in templo. 21 Varia de illo ſunt vulgi iudicia. 32 Sacerdotes iubent eum comprehendi. 41 Diſſidia in turba propter eum, 47 & inter Phariſæos & ſatellites ad capiendum eum miſſos. 50 & Nicodemum.

CAP. VII.

1 Dei gratia nõ eſt hæreditaria, ſed aduẽtitium donum. Hinc fit vt ſæpe filijs Dei plus moleſtiæ exhibeant propinqui quã extranei. *Leuit.23.34.*

1 VErſabatur [z] autem Ieſus poſt hæc in Galilæa: non enim volebat in Iudæa verſari, quia ſtudebant eum Iudæi trucidare.

2 Propè autem erat dies feſti Iudæorum [a] ſcenopegia.

3 Dixerunt igitur ad eum fratres eius, Digre-

z Feſtus dies à figendis tabernaculis dictus, quia ſeptem totos dies ſub tabernaculis agerent, ex Domini mandato. Leuit.23. Itaque mirabilis eſt eorum inſcitia qui ſcenophagia legunt & interpretantur.

dere hinc, & vade in Iudæam, vt discipuli tui conspiciant opera tua quæ facis.

4 Nemo enim in occulto facit aliquid, & quærit ipse celebris esse: si hæc facis, patefacito teipsum mundo.

5 Nam ne [b] fratres quidem eius credebant in eum.

6 [2] Dicit ergò eis Iesus, Tempus meũ nõdum adest: tempus autem vestrum semper est paratum.

7 Non potest mundus vos odisse: me autem odit, quoniã ego testor de eo, opera eius mala esse.

8 Vos ascendite ad hos dies festos: ego nondum ascendo ad hos dies festos, quia tempus meũ nondum impletum est.

9 Hæc autem quum eis dixisset, mansit in Galilæa.

10 [3] Vt ascenderunt autem fratres eius, tunc & ipse ascendit ad dies illos festos, non manifestè, sed velut in occulto.

11 Iudæi ergò quærebant eum diebus illis festis, & dicebant, Vbi est ille?

12 Et murmur multum erat in turba de eo, alij quidé dicebant, *Vir* bonus est: alij autem dicebant, Non: sed turbam seducit.

13 Nullus tamen [c] palàm loquebatur de eo, propter metum Iudæorum.

14 [4] Festis autem illis [d] iam medijs diebus ascéndit Iesus in templum, ac docebat.

15 Et mirabantur Iudæi, dicentes, Quomodo iste literas nouit, quum non didicerit?

16 [5] Respondit eis Iesus, & dixit, [e] mea doctri-

2 Stultis suorum votis minimè obsequendum.

b Cognati. Hebr. Infr. 8.20.

3 Exemplũ horrendæ confusionis in ipso Ecclesiæ sinu. Pastores metu & terrore oppressum populũ tenent: populus non apparentem Christum quærit, sese offerentem negligit, nõ desunt etiam qui cognitũ temerè condemnent: pauci tantùm clanculũ rectè sentiunt,

4 Christus bonitate certat cũ mundi perfidia: pleriq; interea ex eo ipso arripiunt offendiculi occasionẽ, quo oportuerat eos ad Christum amplectẽdum incitari.

5 Ideò pauci sunt quibus Euangelium sapiat, quoniam rarum est pietas studium.

c Vel libere, Iudæorum enim principes nihil magis optarunt, quã sepeliri eius famã. d. Circiter quartum diem scenopegiarum. e Vide sup. 5.22. loquitur autem ex Iudæorum hypothesi, quasi dicat, Mea doctrina, non est mea, id est eius, quẽ vos hominem vnũ ex multis putatis esse, atque adeò contemnitis, sed eius à quo missus sum.

na

na non est mea, sed eius qui misit me.

17 Si quis voluerit eius voluntatem exequi, cognoscet de doctrina, vtrum ex Deo sit, an ego à meipso loquar.

18 [6] Qui à semetipso loquitur gloriam propriã quærit: qui autem quærit gloriam eius qui misit ipsum, hic verax est, & iniustitia in eo non est.

19 ‖ [7] Nónne Moses dedit vobis Legem, & *tamen* nemo ex vobis præstat Legem? ‖ quid me studetis trucidare?

20 Respondit turba & dixit, Dæmonium habes quis te studet trucidare?

21 [8] Respondit Iesus & dixit eis, Vnum opus edidi, & omnes miramini.

22 Attamen ‖ Moses dedit vobis circuncisionẽ, (non quòd ex Mose sit, ‖ sed *quia* ex Patribus) & Sabbatho circunciditis hominem.

23 Si circuncisionem accipit homo Sabbatho, vt non soluatur [f] Lex Mosis, mihi indignamini quòd totum hominem sanum fecerim Sabbatho?

24 ‖ [9] Ne iudicate [g] secundum speciem, sed iusto iudicio iudicate.

25 [10] Dicebat ergo quidam ex Hyerosolymitanis, Nónne hic est quem student trucidare?

26 At ecce, palàm loquitur, & nihil ei dicunt, num verè cognouerunt primores hunc verè esse Christum?

27 [11] *Sed nouimus vnde hic sit: quum autẽ ve-

6 Vera salutis doctrina à commentitia eo distinguitur, quòd illa gloriam Dei illustrat, ista homines efferendo Dei gloriam obscurat. *Exod*, 24. 3.

7 Nulli securiùs clamant se Legis Dei assertores esse, quàm qui illam impudentissimè violant. *Supr*. 5. 18. *Leuit*. 12. 3. *Gen*. 17. 10. *Deut*. 1. 18.

8 Sabbathum (quod hic nobis pro omnium ceremoniarum regula proponitur non impediendis, sed potiùs exercendis Dei operibus destinatum est: inter quæ charitas proximi præci-

puum locum obtinet. 9 Iudicandum ex rerum veritate, ne in medium prodeũtes personæ, nos transuersos abripiant. 10 Multi mirantur irritos fieri hostium Dei conatus, nec tamen intereà diuinã virtutem agnoscunt. 11 Homines adstruẽda sibi obstacula ingenioſi. * Hauserãt hunc errorẽ Iudæi ex prophetarũ testimonijs perperam intellectis, vt ex eo quod scriptũ est *Mat*. 5. 2. & *Esa*. 53. 8.

f i. Si Lex circuncisionis à Mose data, tanti sit apud vos, vt non dubitetis etiã Sabbatho circuncidere hominem, num meritò apud vos reprehendor, quod hominem totũ sanarim? g *Ex eo quod præ me fero. Videor enim nihil aliud esse quàm Galilæus vilis, & contempti fabri filius, sed spectate attentius rem ipsam, & ex fructibus arborem æstimate,* ὁ ϕὶν igitur vocat idipsum quod alibi sæpe πρόσωπον.

nerit Christus, nemo cognituru est vnde sit.

28 [12] Clamabat ergo Iesus in templo, docens ac dicens, Et me nostis, & vnde sim nostis: & à me ipso non veni, sed est verax qui misit me, quem vos non nostis.

29 Ego verò noui eum, quia ab ipso sum, & ille me misit.

30 [13] Studebant ergo eum prehendere: sed nemo iniecit in eum manum, quia nondum venerat hora eius.

31 Ex turba autem multi crediderunt in eum, & dicebant, Christus quum venerit, num signa plura edet ijs quæ hic edidit?

32 [14] Audierunt Pharisæi turbam ista murmurantem de eo, & miserunt Pharisæi ac primarij sacerdotes ministros vt eum prehenderent.

33 Dixit ergo eis Iesus, Adhuc pauliſper ero vobiscum, deinde abibo ad eum qui me misit.

34 ‖ Quæretis me, nec inuenietis: & vbi ego ero eò vos non poteritis venire.

35 Dixerunt ergo Iudæi inter sese, Quò futurum est vt iste proficiscatur, vt nos nõ inueniamus eum? num [h] ad eos qui dispersi sunt inter Græcos iturus est, & Græcos docturus?

36 Quis est hic sermo quem dixit, Quæretis me, & non inuenietis: & vbi ego ero, vos non poteritis venire?

37 [15] ‖ [i] Vltimo autem die illo magno festi stetit Iesus, & clamauit, dicens, Siquis sitit, veniat ad me, & bibat.

38 ‖ Qui credit in me, sicut [k] dixit Scriptura, flumina aquæ viuæ fluent ex ventre ipsius.

12 Christi veritas minimè pendet ex hominũ iudicijs.

13 Nõ licet malis quod lubet, sed id demum quod Deus decreuit.

14 Prout crescit regnũ Dei, crescit eius hostium rabies, donec tã dẽ absentia bona frustra requirant, quæ presentia neglexerint. *Infra.* 13 33.

15 Duo sunt salutis nostræ capita: vnum, vt vero summę nostrę inopię sensu seriò tangamur: alterum, vt in vno Christo per fidẽ apprehẽso, quæramus omnium bonorum copiã. *Leuit.* 23.36. *Esa.* 55.1.

h Ad verb. In dispersionem Gẽtium seu Græcorum: Græcorum autem nomine, intelligit Hebræos qui erãt dispersi inter Gentes, 1. *Pet.* 1.1

i Vltimus dies Tabernaculorum, i. octauus fuit æquè celebris atque primus. *k Locus non extat, vbi hæc ad verbum legantur, sed ex multis locis, vbi sparsim de donis Spiritus instar aquæ effundendis, vt Ioelis, 2. Esa.* 44. *agitur, sumi videtur: maximè autem ex* 55. *cap. Esa.*

39 (Hoc autem dixit de‖Spiritu quem acceptu-
ri erant credentes in eum. Nondum enim erat [l]Spi-
ritus sanctus, quia Iesus nondū erat [m]glorificatus.)

40 [16] Multi ergo è turba quum audissent hunc
sermonem, dicebāt,‖ Vere hic est Propheta [n]ille.

41 Alij dicebant, Hic est Christus. Quidam au-
tem dicebant, Nū enim è Galilæa veniet Christus?

42 ‖ Nónne Scriptura dicit, ex semine Dauid,
& ex vico Bethlehem, vbi erat Dauid, venturum
Christum?

43 Dissidiū ergo ortum est in turba propter eū.

44 Quidam autem ex ipsis volebant eum pre-
hendere, sed nemo iniecit in eum manus.

45 [17] Venerūt ergo ministri ad primarios sacer-
dotes qui dixerunt eis, Quare non adduxistis eum?

46 Responderunt ministri, Nunquam ita lo-
quutus est homo vt homo iste.

47 Responderunt ergo eis Pharisæi, Num & vos
seducti estis?

48 [18] Num quis ex primoribus credidit in eum,
aut ex Pharisæis?

49 Sed turba hæc quæ non nouit Legem, exe-
crabilis est.

50 Dicit eis Nicodemus,‖ is qui venerat ad eū
nocte, & vnus erat ex illis,

51 Num Lex nostra condemnat quempiam, nisi
prius audierit ab ipso,‖ & cognouerit [o] quid faciat?

52 Responderunt & dixerunt ei, Nónne & tu
Galilæus es? scrutare & vide ex Galilæa Prophe-
tam non surrexisse.

53 [19] Et profectus est vnusquisque domū suam.

Ioel.2.28. act.2.17.

16 In ipsa Eccle sia de præcipuo capite religio-nis certatur: nec alij sunt crudeliores Christi ho stes ijs qui veritatis sedem occupant. Non licet tamen eis quicquid libet.

17 Deus è cœlis irridet Filij sui inimicos.

Deut.18.15. Mich.5.2. mat.2.5.

18 Falsi pastores adeò sunt stolidi, vt ex multitudine & externo splendore Ecclesiam Dei æstiment.

Supra.3.2. De 17.8. et 19.15

19 Non est consilium contra Dominum.

l Quid nomine Spiritus intelligat paulo ante expressit, de Spiritu quem accepturi erant credētes. Spiritus ergo nomine, intelligendæ sunt virtutes Spiritus sancti, & visibilia illa dona quæ excellenter viguerunt initio nascētis Eccle. vt prædictū fuerat, Ioel.2. m i. Nondū ea erat nota aut perspecta, propter quæ gloria vnigeniti erat vidēda. n Nō est otiosus articulus, & plane ostēdere videtur hic locus Iudæos insignē aliquē prophet. expectasse diuersū à Messia, vide sup.1.21. o Quid patrarit is qui deseritur. Hæc quoq; formula loq. petita est à medio. Neq; enim lex ipsa, sed iudex cognoscit & damnat.

CAP. VIII.

3 *Mulieri in adulterio deprehensæ.* 11 *Condonatur peccata.* 12 *Christus Lux mundi.* 19 *Pharisæi quærunt vbi ipsius sit Pater.* 39 *Filij Abrahæ,* 42 *Filij Dei.* 44 *Satan mendacij pater.* 56 *Abraham vidit diem Christi.*

1 IEsus autem profectus est in montem Olearum.

2 Et diluculo rursus adfuit in templo, & totus populus venit ad eum: & sedens docebat eos.

CAP. VIII.

1 Mali bonis insidias nectentes sibijpsis laqueũ nectunt.

2 In hypocritas, qui pluſquam se ueri aliorum cẽsores, suis vitijs indulgent. *Leuit.* 20. 10.

3 Christus noluit ciuilis magistratus partes ad se trahere, contentus ad fidem & resipiscentiam peccatores adducere. *Deut.* 17. 7.

* Qui ex his colligunt non puniẽda esse adulteria non minus sunt inepti, quã si diceret diuidẽdas non esse hæreditates, quoniam Christus noluit eas diuidere. *Luc.* 12. 14.

3 [1] Addũcunt autem ad eum Scribæ & Pharisæi mulierem in adulterio deprehensam: & quum statuissent eam in medio,

4 Dicunt ei, Præceptor, hæc mulier deprehẽsa est in ipso facto, quum mœcharetur.

5 ‖ In Lege autem Moses mandauit nobis, vt tales lapidarentur: tu ergo quid dicis?

6 Hoc autem dicebant tentantes eum, vt possent eum accusare. Iesus autem incuruatus deorsum, digito scribebat in terra.

7 [2] Quum autem perseuerarent eum interrogare, erexit se, & dixit eis, ‖ Qui vestrũm immunis est à peccato, primus in eam iaciat lapidem.

8 Et rursum incuruatus deorsum, scribebat in terra.

9 Auditis autem his, arguente ipsos conscientia, singulatim alius post alium exibant, initio facto à senioribus vsque ad vltimos: & relictus est solus Iesus, & mulier in medio stans.

10 [3] Quum autem erexisset se Iesus, & neminem conspiceret præter mulierem, dixit ei, Mulier, vbi sunt illi tui accusatores? nemo te condemnauit?

11 Ipsa verò dixit, Nemo, Domine. Dixit autem ei Iesus. * Nec ego te condemno: vade, & ne ampliùs pecca.

12 [4] Rur-

12 [4] Rursum ergo Iesus loquutus est eis, dicens, ‖Ego sum Lux illa mundi: qui sequitur me, non ambulabit in tenebris, sed habebit lumen vitæ.

13 [5] Pharisæi igitur dixerũt ei, [a] Tu de teipso testaris: testimonium tuum non est idoneum,

14 Respondit Iesus & dixit eis, ‖ [b] Etiamsi ego testor de me ipso, idoneum est testimonium meum quia scio vnde venerim, & quò vadam: vos autem nescitis vnde venerim, & quò vadam.

15 Vos secundum carnem iudicatis, ego [c] non iudico quenquam.

16 Quòd si etiam iudicarem ego, iudicium meũ idoneum est, quia solus non sum, sed ego & qui misit me Pater.

17 Sed & in Lege vestra scriptum est, ‖ duorum hominum testimonium idoneum esse.

18 [d] Ego *is* sum qui testor de meipso, & testatur de me qui misit me Pater.

19 [6] Dicebant ergo ei, Vbi est tuus ille Pater? Respondit Iesus, Neque me nostis, neque Patrem meum: si me nossetis, Patrem quoq; meum nossetis.

20 Hæc verba loquutus est Iesus in [e] gazophylacio, docens in templo: & nemo prehendit eum, [7] quia nondum venerat hora eius.

4 Mundus natura cæcus nusquã nisi in solo Christo fit lucis compos.

5 Christus testis est veritatis omni exceptione maior, vt qui ob hoc ipsum sit à Patre missus, & ab eodem infinitis miraculis mũdo approbatus, *Supra.* 1.5. *infra* 9.5. *Supra.* 5.31.

6 Nemo Deum nisi in Christo nosse pòtest. *Deuc.* 17.6. & 19 15. *mat.* 18.16. 2. *cor.* 13.1. *heb.* 10, 28.

7 Dei non hominũ arbitrio viuimus & morimur Itaq; illud vnũ supereſt, vt nostro munere constanter defungamur.

a De teipso testimoniũ dicis, quod communi opinione omniũ improbatur, & propria prædicatio sordida perhibetur. b Quod 5. cap, 31. vers negarat, accipiẽdum est per concessionem, eo autẽ loco accõmodãs sese auditoribus, qui nihil in Christo, præter humanitatẽ agnoscebãt permittebat suum reiici testimoniũ, nisi aliũdẽ cõfirmaretur: Hoc autem loco Diuinitatẽ suam asserit, ac Patrẽ testem laudat, sibi consentiẽtẽ. c Ego nunc simpliciter doceo, neminẽ condẽno: tamẽ si id facere libeat, sanè pro meo iure faciam, Nõ enim solus sum, sed mecũ est Pater. d Apertè Diuinitas ab humanitate distinguitur, alioqui duo testes non essent, cùm reus inter testes nõ numeretur. Perinde est igitur ac si diceret, Solus hic videor, ideoq; testimonium meum non admittitis, cũ præsertim videar de me ipso testari, alioqui sumus tres, Nã ego veluti duplex sũ, Deus videlicet & homo & tum vnus Itaq; mihi deo licet de me homine testari, sin vnũ testem habetis. Accedit demum Patris testi. Ergo duo de me idonei testes. Quod si per leg. tenemini duorum hominum testimonium admittere, quanto magis, patris ac filij qui sunt vnus deus. e Aliqua erat regio conscrendis oblationibus destinata.

21 [8] Dixit ergo iterum eis Iesus, Ego vado, & quæritis me, & in hoc peccato vestro moriemini: quò ego vado, vos non potestis venire.

22 Dicebant ergo Iudæi, Num trucidabit seipsum, quia dicit, Quò ego vado, vos non potestis venire?

23 Tunc dixit eis, Vos ex inferis estis, ego ex supernis sum: vos ex hoc mundo estis, ego non sum ex hoc mundo.

24 Ideò vobis dixi vos morituros in peccatis vestris. Nã nisi crediderit is me *eum* esse, moriemini in peccatis vestris.

25 [9] Dixerunt ergo ei, Tu quis es? Tum dixit eis Iesus, [f] *Id* quód à principio dico vobis.

26 [10] Multa habeo quæ de vobis loquar ac iudicem: sed qui me misit, verax est: & ego quæ audiui ab eo, hæc loquor mundo.

27 Non cognouerunt eum de Patre ipsis loqui.

28 [11] Dixit ergo eis Iesus, Quum in altum extuleritis Filium hominis, tunc agnoscetis me *eum* esse & ex meipso nihil facere, sed prout docuit me Pater, hæc loqui.

29 Nam qui me misit, mecum est. non reliquit me solum Pater, quia ego quæ placita sunt ei facio semper.

30 Hæc illo loquente, multi crediderunt in eum

31 [12] Dicebat ergo Iesus ijs Iudæis qui crediderant ipsi, Si vos manseritis in sermone meo, verè discipuli mei eritis:

32 Et cognoscetis Veritatẽ, & Veritas vos [g] in libertatem vindicabit.

33 [h] Responderunt ei, [i] Semen Abrahæ sumus,

8 Quoniam homines natura à rebus cœlestibus abhorrent, nemo est idoneus Christo discipulus, nisi quem Spiritus Dei formauit. Interea tamen mundo oblatam vitam repudianti, necessariò pereũdum erit.

9 Is demùm quis sit Christus cognoscet qui attẽtè audiet quid loquatur.

10 Deus cõtẽptæ Christi doctrinæ vindex.

11 Ipse quoque Christi cõtemptus cedit eius gloriæ: quòd tãdem eius hostes maximo suo malo sentient.

12 Veri discipuli Christi in eiusdem sermone perseuerãt, vt magis ac magis in cognitione veritatis proficiẽtes, à duriſſima peccati seruitute in verã libertatem iustitiæ & vitæ asserantur.

f i, Sum Christus & Saluator, illud enim est quod à principio dixi vobis me esse.

g A seruitute peccati, *h Quidam de multitudine, non illi scilicet qui crediderant: aduersantium enim non assentientium ista est oratio.* *i Progenati ab Abrahamo.*

mus,

mus,neque cuiquam ſeruiuimus vnquam: quomodo tu dicis nos in libertatem vindicandos?

34 Reſpondit eis Ieſus, Amen,amẽ dico vobis, Quiſquis committit peccatum,‖ſeruus eſt peccati.

35 Seruus * autem non manet in domo perpetuò:filius manet perpetuò.

36 Itaque ſi vos Filius in libertatem vindicarit, verè liberi eritis.

37 [13] Scio vos ſemen Abrahæ eſſe: ſed ſtudetis me trucidare, quia ſermo meus non habet locum apud vos.

38 Ego loquor quod vidi apud Patrem meum, & vos facitis quod vidiſtis apud patrem veſtrum.

39 Reſponderunt & dixerunt ei, Pater noſter Abraham eſt.Dicit eis Ieſus,Si filij Abrahę eſſetis, opera Abrahæ faceretis.

40 Nunc autem ſtudetis me interficere, hominem qui veritatem vobis loquutus ſum, quam audiui à Deo:hoc Abraham non fecit.

41 Vos facitis opera patris veſtri. Itaque dixerunt ei,Nos ex ſcortatione non ſumus geniti: vnũ patrem habemus,*nempè* Deum.

42 Dixit ergo eis Ieſus, Si Deus Pater veſter eſſet,diligeretis me ego enim à Deo profectus ſum & veni: neq; enim à meipſo veni,ſed ille me miſit.

43 Quare [k] loquutionem iſtam meam non agnoſcitis? quod non poteſtis audire ſermonem meum.

44 ‖ Vos ex patre diabolo eſtis, & cupiditates patris veſtri vultis explere. Ille [l] fuit homicida à principio,& in [m] veritate [n] non perſtitit: non eſt

Rom 6.20.
2.pet.2.19.

* Seruos malæ frugis vel alijs vendere,vel in piſtrinũ dedere, vel malè perdere Domini conſueuerant:cõtrà verò frugi ſeruos libertate donare.Iſtos igitur quatenus Abrahę ſoboles erãt, veluti Dei vernas Chriſt. malis ſeruis cõparat,eiectionẽ & exitium eis prædicens.

13 Omnes natura planè diabolica præditos naſci declarant ſcelerati ipſorũ mores. Immutantur autẽ, & ſecũdum fœdus cum Abrahamo ſancitum,in Dei familiam adſciſcuntur in vno Chriſto per fidẽ apprehẽſo:quæ quidem fides ex verè ſancta & honeſta vita dignoſcitur.

1.Ioh.3.8.

k .i.Idioma,ſiue etiam linguam,quaſi dicat,Non magis quod dico intelliguis, quàm ſi ignota & peregrina lingua vobiſcũ loquerer.1.ioh.4.6. l Initio mũdi conditi:nã protinus atq; homo conditus fuit,à diabolo præcipitatus fuit in mortẽ.Non igitur ad Satanæ initiũ referri debet niſi quatenus cœpit eſſe homicida:nedum vt hinc conſtituas ab æterno diabolum talem extitiſſe. m Jn fidelitate & integritate.i.non ſeruauit ſuam originem.Iud.6. n .i.non perſeuerauit conſtanter,vel non permanſit.

14 Christus munere sibi cõmisso à Patre, omni ex parte est perfunctus. 1. Ioh. 4. 6.

15 Christi hostes ad tempus quidẽ lasciuiũt, sed Pater suo tempore apparebit, contumeliarum sibi in Filij persona illatarum vindex.

16 Sola Euangelij doctrina per fidem apprehensa, certũ est aduersum mortẽ remediũ.

17 In eos qui sanctorũ splẽdore abutuntur vt Christi gloriam obscurent.

18 Christo nihil magis alienũ ab omni ambitione, sed eum supra omnia extulit Pater.

19 Nulla est Dei extra Christum, nec Christi extra ipsius verbum legitima cognitio.

enim veritas in eo. Quotiescunque loquitur mendacium, [o] de suo loquitur, quia mẽdax est, & pater ille [p] mendacij.

45 *Vos* autem, quia ego veritatem dico, nõ creditis mihi.

46 [14] Quis ex vobis arguet me de peccato? si veritatem dico, quare vos non creditis mihi?

47 ‖ Qui ex Deo est, verba Dei audit: propterea vos non auditis, quia ex Deo non estis.

48 Responderunt ergo Iudæi, & dixerunt ei, Nónne bene dicimus te Samaritanum esse, & dæmonium habere?

49 Respondit Iesus, Ego dæmonium non habeo, sed honoro Patrem meum, & vos contumelia afficitis me.

50 [15] Ego verò non quæro gloriam meam: [q] est qui quærat, & iudicet.

51 [16] Amen, amen dico vobis, siquis sermonem meum seruauerit, mortem [r] non cõspiciet in æternum.

52 [17] Dixerunt ergo ei Iudæi, Nunc cognouimus te dæmonium habere. Abraham mortuus est, & Prophetæ: & tu dicis, Siquis sermonem meum seruauerit, non gustabit mortem in æternum?

53 Nũ tu maior es patre illo nostro Abraham qui mortuus est? etiam Prophetæ mortui sunt: quẽ tu te ipsum facis?

54 [18] Respondit Iesus, Si ego glorifico meipsum [s] gloria mea nihil est: Pater ille meus, is est qui glorificat me, quem vos dicitis Deum vestrum esse.

55 [19] Sed non nostis eum: ego verò ipsum noui: & si dixero me eũ non nosse, ero similis vestri, *id est*,

o Ex suo vnius instinctu, & ex suo propriè ingenio. p Author. q i. Qui contemptũ mei, aut sui potius vindicet. r Nõ sentiet: in media enim morte, fideles vitã videt. s Cõcessione: quasi dicat, Sit sane prædicatio de me mea, quẽ vos contẽnitis, nullius momenti: at est alius qui me glorificat, i. qui celebrat nomen meum.

mendax

mendax,ſed eum noui,& ſermonem eius ſeruo.

56 [20] Abraham pater veſter [t] geſtiuit vt videret [u] diem iſtum meum:& [x] vidit,ac gauiſus eſt.

57 Dixerunt ergo ei Iudæi, Quinquaginta annos nondum habes,& Abraham vidiſti?

58 Dicit eis Ieſus, Amē, amē dico vobis,priuſquàm Abraham fieret, [y] ego ſum.

59 [21] Suſtulerunt ergo lapides vt iacerent in eum:Ieſus autem occultauit ſe,& exiuit è templo, cùm tranſiuiſſet per medios ipſos: & ita præterijt.

20 Chriſti virtus præcedentibus etiam omnibus ſęculis,ſeſe in patribus exeruit,vt qui eum venturum in promiſſionibus viderint, & ſummo cum gaudio viua fide apprehēderint.

21 Zelus abſq; ſcienti a tandem in apertam rabiem exit:nec tamen licet malis quic quid libet.

t Summo affectus fuit deſiderio. u Dies ſpatium eſt quo aliquis vixit, aut aliquid inſigne aut fecit,aut pertulit.Dies ergò Domini nihil aliud ſignificat,quam eius aduentum in carnem x Fidei,nimirum oculis,Heb.11.13. y Chriſtus vt Deus ante Abrahamum erat,erat & Agnus ab origine mundi occiſus.

CAP. IX.

1 Chriſtus cæci nati oculos in Sabbatho aperit. 13 Quem quòd diu contra Phariſæos diſputaſſet, 22 35 A Synagoga eiectum, 36 Chriſtus æterna lucis cognitione donat.

1 PRæteriens [1] autem vidit quendam cæcum à natiuitate.

2 Et interrogauerunt eum diſcipuli eius dicētes,Rabbi,quis peccauit? hic,an parentes eius, vt cæcus naſceretur?

3 Reſpondit Ieſus, [a] Neque iſte peccauit,neque parentes eius, *vt cæcus naſceretur:* ſed *oportet* opera Dei manifeſta fieri in eo,

4 [2] Oportet me operari eius opera qui miſit me,donec [b] dies eſt: venit nox quum nemo poteſt operari.

CAP. IX.

1 Omnium quidem etiam corporis malorum prima eſt origo peccatum:nec tamen cōſequitur ſemper à Deo reſpici peccata eorū, quos duriſſimis etiam flagellis cædit.

2 Chriſti opera

ſunt inſtar lucis mundi tenebras illuſtrantis.

a Diſputat ex hypotheſi diſcipulorum (cuiuſmodi quiddam annotauimus ſupra 5.22.) qui præſupponunt morbos non niſi propter peccata immitti, reſpondit ergo Chriſtus aliam fuiſſe cauſſam cæcitatis,nimirum vt diuinum opus conſpiceretur.

b Dies & nox metaphoricè pro luce,i.illuſtri doctrinæ veritatis cæleſtis, & tenebris in eiuſdem doctrinæ obſcuratione.

Sup. 1. 19. & 1. 18. infra, 12. 35. 46.

5 Quamdiu fuero in mundo, || Lux sum mũdi.

6 [3] Hoc quum dixisset, spuit humi, & fecit lutũ ex sputo, & illeuit lutum oculis cæci:

7 Dixitq; ei, Vade, laua in piscina *Siloã (quod est, si interpreteris, missus.) Abijt ergo, & lauit, redijtque videns.

8 [4] Vicini ergo, & qui prius viderant eum cæcum esse, dicebant, Nónne hic est qui sedebat & mendicabat?

9 Alij dicebant, Hic est: alij verò, Similis est ei. Ille *autem* dicebat, Ego *is* sum.

10 Dixerunt ergo ei, Quomodo [c] aperti sunt tibi oculi?

11 Respondit ille, & dixit, Quidam qui dicitur Iesus, lutum fecit, & illeuit oculos meos, & dixit mihi, Vade ad piscinam Siloam, & laua. Vt autem abij ac laui, vidi.

12 Dixerunt ergo ei, Vbi est ille? Ait, Nescio.

13 Adducunt eum ad Pharisæos, eum *inquam*, qui olim cæcus *fuerat*.

14 Erat autem sabbathum quum lutum faceret Iesus, & aperiret oculos eius.

15 Rursus ergo interrogarunt eũ etiã Pharisæi, quomodo videndi facultatẽ esset adeptus. Ille autẽ dixit eis, Lutũ imposuit oculis meis, & laui, & video.

16 [5] Dicebant ergo ex Pharisæis quidam, Homo iste non est ex Deo: nam sabbathum non seruat: Alij dicebant, Quomodo potest homo peccator talia signa edere? Et dissidium erat inter eos.

17 Rursus dicunt cæco, Tu quid dicis de illo,

3 Christus adhibito luti ac deinde fontis Siloam (i. Missi) symbolo, cæcũ natũ sanans, declarat, sicut ipse initio hominem cõdidit, ita etiã se demùm eiusdem tum corporis, tum multò magis animæ instauratorem esse, & ita quidẽ vt vltrò ad nos sanandos prior accurrat.

* Fõs ad radic. montis Sionis, non aquis iugibus, sed certis diebus & horis per cõcauitates terræ inter saxa fluẽs. Vide Hiero. in Esa. Additur nom. interpretatio, quia aduẽturi Christi Iud. admonebat, & tamen eum præsentẽ contemnunt.

4 Vera imago omniũ hominũ, qui vt natura cæci sunt, oblatã sibi lucẽ nec admittunt ipsi, nec in alijs ferunt, & tamen miris odis inter se tumultuantur.

5 Nullius rei prætextu acrius quàm religionis, oppugnatur religio: sed ea quo magis premitur, eò magis assurgit.

c *Hebr. more. clausi dicuntur oculi cæcorum, quoniam luci non sunt peruij. Itaque dicuntur aperiri ijs qui ex cæcis fiunt videntes. Itaque etiam dicit, recipit visum ipse cæcus impropriè, nam hoc cæco nato non contigit.*

quòd

quòd aperuerit oculos tuos? Ille autem dixit, Propheta est.

18 Non crediderunt ergò Iudæi de eo quòd cæcus fuisset, & videndi facultatem esset adeptus, vsquequò vocarunt eius parentes, eius *inquam*, qui videndi facultatem fuerat adeptus.

19 Et interrogarunt eos, dicentes, *Hiccine est filius ille vester, quem vos dicitis cæcum natũ esse? quomodo ergò nunc videt?

20 Responderunt eis parentes eius, & dixerũt, Scimus hunc esse filium illum nostrum, & cæcum natum esse:

21 Quomodo autem nunc videat nescimus, aut quis eius aperuerit oculos, nos nescimus. ipse ætatẽ habet, ipsum interrogate, ipse de se loquetur.

22 Hæc dixerunt parentes eius, quòd timerent Iudæos. iam enim constituerant Iudæi vt siquis eũ cõfiteretur *esse* Christum, * synagoga moueretur.

23 Propterea parentes eius dixerunt, Ætatem habet, ipsum interrogate.

24 Secundò ergò vocarunt hominem qui fuerat cæcus, & dixerunt ei, [d] Tribue gloriam Deo: nos hunc hominem scimus [e] peccatorem esse.

25 Respondit ergò ille, & dixit, An peccator sit nescio: vnum scio, me, quum cæcus fuerim, nunc videre.

26 Dixerunt autem ei rursus, Quid fecit tibi? quomodo aperuit oculos tuos?

27 Respondit eis, Iam vobis dixi, & non audiuistis: cur iterum vultis audire? num & vos vultis discipuli eius fieri?

28 [6] Itaque conuitiati sunt ei, & dixerunt, Tu discipulus illius esto: nos autem Mosis discipuli sumus.

29 Nos scimus Deum esse loquutum Mosi: hic autem vnde sit, nescimus.

* Græcè additur articulus, vt certum, & bene notum hominẽ designari sciant

* Eijci seu moueri synagoga idem fuit atque in populo Dei non censeri & veluti prophanum haberi vt loquitur Dominus, Mat. 18.17.

d Solennis formula, qua olim quis adigebatur ad culpam coram Deo agnoscendã, velut si dictum fuisset, Cogita te coram Deo esse, qui rem totam nouit: reuerere igitur ipsius maiestatem & hunc illi honorem habe, vt palàm fateri rem totam malis, quàm coram eo mentiri. Ios. 7.19. 1 Sam. 6.5.

e Hebræis peccator dicitur homo impius, & qui peccandi velut artem factitat.

6 Necesse est tandẽ erumpat superba impietas, frustra sub pietatis zelo delitescens.

7 Fœliciſſima eſt eorum conditio qui ab impijs (etiam nomine Eccleſiæ ſuperbientibus) quàm lõgiſſimè extruduntur, vt Chriſtꝰ eo propius ad ipſos accedat.

8 Chriſtus Euangelij prædicatione quoſuis ſuarũ tenebrarũ ſibi conſcios verè illuſtrat: eos verò qui ſibi videntur oculati, penitus excæcat: quales ſunt etiam ſæpe qui primum in Eccleſia locum obtinent.

Suprà. 3. 17.
infrà. 12. 47.

30 Reſpondit eis ille, & dixit eis, Enimuerò in hoc mirum *quiddam* eſt, quòd vos neſciatis vnde ſit & *tamen* aperuit meos oculos.

31 Scimus autem Deum peccatores non audire: ſed ſiquis Dei cultor eſt, & voluntatem eius exequitur, hunc audit.

32 Ab *omni* æuo non eſt auditum aliquem aperuiſſe oculos eius qui cæcus natus fuerit.

33 Niſi eſſet hic à Deo, non poſſet quicquam facere:

34 Reſponderunt & dixerunt ei, [f] Tu in peccatis natus es totus, & tu doces nos? Et eiecerunt eum foras.

35 [7] Audiuit Ieſus eum eiectum foras: & quum inueniſſet eum, dixit ei, Tú*ne* credis in Filium Dei?

36 Reſpondit ille & dixit, Quis eſt Domine, vt credam in eum?

37 Dixit autem ei Ieſus, Et vidiſti eum, & qui loquitur tecum, ille eſt.

38 At ille ait, Credo, Domine. Et adorauit eũ.

39 [8] Et dixit Ieſus, ‖[g] ad iudicium *exercendum* ego in hunc mundum veni: vt [h] qui non vident, videant, & qui vident cæci fiant.

40 Audierunt autem hæc quidam ex Phariſæis qui cum ipſo erant, & dixerunt ei, Num & nos cæci ſumus?

41 Dixit

f A prima origine es ſceleratus quod Latini dicunt, Totus quãtus es, nihil niſi peccatum es. Cæterum iſte eiectus extra ſynagogã, aut templum dicitur non ſimplici extruſione, ſed ceremoniali vt ἀποσυναγωγὸς factus intelligeretur. Sic autem tyrannice extrudi quam non ſit damnoſum, imò coram Deo prætioſum ex hoc exemplo liquet, & quotidie quoque pijs multis locis experiuntur. g Cum ſummo imperio ac authoritate, vt ſtatuam quod iuſtum ac æquum eſt: quaſi dicat, Iſti pro arbitrio ſuo ſibi arrogant populi Dei adminiſtrationem, qui ſi ſoli omnia videant. At ego longè aliter exercebo iuriſdictionem meam, quam iſti ſoleant: nam quos iſti pro cæcis habent, eos luce donabo, iſtos autem qui ſe ſolos acutiſſimos eſſe putant, in profundiſſimas ignorantiæ tenebras demergã. h In cæcorum & videntium nomine eſt ironia: loquitur enim ex Phariſæorum hypotheſi, qui ſe videre, alios cæcutire iudicabant.

41 Dixit eis Iesus, Si [i] cæci essetis, nō haberetis peccatum: nunc verò dicitis, Videmus: itaque peccatum vestrum manet.

i i. si vos cæcos esse nosset is, lucrū beneficium quæreretis, & ita luce recepta beati essetis.

CAP. X.

1 Pharisæos Christus pastores malos, 8 Se verò multis argumentis, 11 14 bonum comprobat. 19 Dissidium propterea oritur. 31 Lapides tollentium, 39 & prehendere cupientium manus euadit.

1 AMen, [1] amen dico vobis, qui non ingreditur per ostium in caulam ouium, sed ascendit aliunde, ille fur est & latro:

2 Qui verò ingreditur per ostium, pastor est ouium.

3 Huic aperit [2] ianitor, & oues vocem eius audiunt: & suas oues vocat nominatim, & educit eas.

4 Quumque suas oues emiserit, antegreditur eas: & oues eum sequuntur: quia norunt vocem eius.

5 Alienum autem nequaquam sequentur, sed fugient ab eo: quia non norunt vocem alienorum.

6 Hanc [b] similitudinem dixit eis Iesus. Illi verò non cognouerunt quænam illa essent quæ loquebatur eis.

7 Iesus ergò rursum dixit eis, Amen, amen dico vobis, ego sum ostium illud ouium.

8 [2c] Quotquot ante me venerunt, fures sunt & latrones, sed non auscultarunt eos oues.

9 [3] Ego sum ostium: per me si quis introierit,

CAP. X.

1 Quum per vnum Christum pateat nobis ad Patrem aditus, nec alij vlli sint veri pastores quàm qui ad Christum primi accedentes, alios eò etiā adducunt: nec aliud verum ouile censendum quàm quod ad Christū aggregatur.

2 Nihil refert quàm multi, vel quam pridem fuerint falsi doctores.

3 Christus verè vnicus Pastor est Ecclesiæ, & ea demum vera est ecclesia, quę

hunc vnum propriè pastorē agnoscit. Huic autem opponuntur fures, qui oues non pascunt, sed iugulant: itemque mercenarij, qui quum sui tantùm commodi spe vtcunque gregem pascant, in periculis eum deserunt.

a Loquitur ex illorum temporum more, quo solebant patresfamiliās seruum aliquem habere perpetuò ad fores assidentem, interdum etiam catenis vinctum.

b Euangelista Parœmiæ vtitur nomine: Est autem Parœmia, oratio obscurior, & quasi deflexa à communi itinere. *c Hæc vniuersalis nota accommodanda est ad id de quo agitur: Cum itaque dicat se esse ostium, fures vocat & latrones omnes eos qui sibi nomen ostij vindicarunt, quod non pertinet ad vllum Prophetarum, qui omnes, vsibus Christum, tanquam ostium indicarunt.*

seruabitur: & [d] ingredietur & egredietur, & pascua inueniet.

10 Fur nō venit nisi vt furetur, & mactet ac perdat *oues*: ego veni, vt vitam habeant, & abundent.

11 ‖ Ego sum pastor ille bonus: bonus pastor animam suam deponit pro ouibus:

12 Mercenarius autem, & qui non est Pastor, cuius non sunt oues propriæ videns lupum venientem, relinquit oues, & fugit: lupus autem rapit, & dissipat oues.

13 Mercenarius autem fugit, quia mercenarius est, & non est illi cura ouium.

14 Ego sum pastor ille bonus, & agnosco meas, & agnoscor à meis.

15 Prout nouit me Pater, ita & ego noui Patrem: & animam meam depono pro ouibus.

16 + Alias etiam oues habeo quæ non sunt ex hac caula illas quoque oportet me adducere. nam vocem meam audient, ‖ [e] fietq; vnum ouile, & vnus pastor.

17 [5] Propterea Pater me [f] diligit ‖ quia ego [g] depono animam meam vt eam rursus assumam.

18 [h] Nemo tollit eam à me, sed ego depono eam per meipsum: potestatem habeo deponendi eam, & potestatem habeo rursus eam assumendi. ‖ Hoc mandatum accepi à Patre meo.

19 [6] Dissidium igitur rursum ortum est inter Iudæos propter istos sermones.

20 Dicebant autem multi eorum, Dæmonium habet, & insanit, quid eum auditis?

21 Alij dicebant, Hæc verba nō sunt dæmoniaci:

4 Gentium vocatio.
5 Christus ex Patris decreto vnicus veræ Ecclesiæ pastor, vt qui vltrò vitam pro ouibus suis exposuerit, & ita quidem vt eadem sua virtute reuixerit. *Esa.* 40. 11. *ezech.* 34. 23.
6 Euangelium detegit hypocrisin, ideoque necesse est mūdum ad eius exortū tumultuari *Ezech.* 37. 22. *Esa.* 53. 7. *Act.* 4. 28.
d i. Securus vitam aget. Hebr. Deut. 26. 6. *Est tamen peculiaris alluſio ad pastorum officiū, qui quotidiè oues ad pascua educunt, & inde rursus in caulas redeunt. Vide Act.* 1. 21.
e Iudicium Ecclesiæ catholicæ in toto orbe terrarum. quæ Caput vnum habet, & solum Christū custodem pastoremq; vnicum. f Diligit, approbat, sibi coniunctissimum habet. g Vtitur præsenti tempore, quia tota Christi vita, fuit quasi mors perpetua. Itaq; tam tum moriebatur cum hæc diceret, quamuis etiam propriè sacrificiū crucu respiciat. h Non tantum ergò homines necis potestatem in se habere negat, nisi quatenus permiserit, sed à qualibet vi necessitatis se eximendi.

num

num dæmonium poteſt cæcorum oculos aperire?

22 ‖ Facta ſunt autem [i] encænia Hieroſolymis, & hyems erat.

23 [7] Et ambulabat Ieſus in templo in porticu Solomonis.

24 Cinxerunt igitur eum Iudæi, & dixerunt ei, Quouſque animam noſtram [k] ſuſpendis? ſi tu es Chriſtus, dic nobis [l] apertè.

25 [8] Reſpondit eis Ieſus, dixi vobis, nec creditis: opera quæ ego facio in nomine Patris mei, hæc teſtantur de me.

26 [9] Sed vos non creditis: non enim [m] eſtis ex ouibus meis, ſicut dixi vobis.

27 Oues meæ vocem meam audiunt, & ego eas agnoſco, & ſequuntur me:

28 Et ego vitam æternam do eis: nec peribunt in æternum, neq; rapiet eas quiſquã è manu mea.

29 Pater meus qui *eas* dedit mihi, maior omnibus eſt: neque quiſquam poteſt eas rapere è manu Patris mei.

30 Ego & Pater vnum ſumus.

31 ‖ [10] Suſtulerunt ergò rurſum lapides Iudæi, vt lapidarent eum.

32 Reſpondit eis Ieſus, Multa præclara opera demonſtraui vobis ex [n] Patre meo: propter quod illorum operum me lapidatis?

33 Reſponderunt ei Iudæi, dicentes, Ob bonũ opus non lapidamus te, ſed ob blaſphemiam: id eſt quia tu, homo quum ſis, facis teipſum Deum.

34 Reſpondit eis Ieſus, Nónne ſcriptum eſt in

1. *Mac.* 4 59.

7 Increduli & arrogantes homines tenebras in doctrinam Euangelij reijciunt, quas in ſuis animis circumferunt.

8 Euãgelij doctrina duplici teſtimonio cœlitus confirmatur, ipſa videlicet doctrinæ puritate, & adiunctis miraculis.

9 Non mirum eſt paucos credere, quum omnes ſuapte natura ſint indomitæ beſtiæ: Habet tamen ſuos Dominus quos in oues commutatos, & Filio ſuo commiſſos, aduerſus omnium ferarum truculẽtiam conſeruat. *Supr.* 2. 59.

10 Chriſtus dignitatem ſuã ex operibus planè diuinis aſſerit.

i Inſtituta fuerunt Encœnia à Iuda Macchabæo & fratribus, reſtituto cultu Dei, pulſo Antiochi præſidio. Vide 1. *Mach.* 4. 59. *k Suſpenſam atque anxiam tenes. l Apertè & ſermone minimè ambiguo. Neque enim poſcunt vt publicè dunt axat reſpondeat, ſed vt apertè & ſermone maxime ambiguo dicat an ſit promiſſus ille Meſſias. m Cauſam affert cur non credant, ſcilicet quia non ſunt ex ouibus. Prius enim oues nos eſſe oportet, quam paſtoris vocem audiamus. n Patris mei authoritate & potentia fretus.*

Lege veſtra, o Ego dixi, dij eſtis?

35 Si illos dixit deos ad quos ſermo Dei factus eſt, & non poteſt p ſolui Scriptura:

36 Me, quem Pater ſanctificauit & miſit in mũdum, vos dicitis me blaſphemare, quia dixi, Filius Dei ſum?

37 Si non facio opera Patris mei, nolite credere mihi.

38 Sin verò facio, etiamſi mihi non credatis operibus credite: vt cognoſcatis & credatis Patrem in me eſſe, & me in eo.

39 11 Rurſus ergò ſtudebant eum prehendere: ſed exiuit ex eorum manu.

40 Abijtque rurſus trans Iordanem, in eum locum vbi primum fuerat Iohannes baptizans, manſitque illic.

41 Multi autem venicbant ad eum, & dicebant, Iohannes quidem ſignum nullum edidit: quæcunque autem de iſto dixit, vera erant.

42 Et multi illic crediderunt in eum.

o *Hoc teſtimonio ex Pſal. 82. 6, inducit Deũ alloquentem terræ reges, & neglecti officij eos cõmonefacientem, illiſq; Deorum titulum concedẽtem, ſed ea lege, vt intelligant ſe diuina authoritate eſſe ornatos ad mundũ rectè & iuſtè administrandũ, vt Dei miniſtros decet.*

p *i. Violari, aut irrita fieri.*

11 Chriſtus vitat periculum nõ diffidentia, nec mortis metu, nec otium captans, ſed vt alibi Eccleſiam colligat.

CAP. XI.

1 *Chriſtus oſtenſurus ſe eſſe,* 25 *vitam & reſurrectionem,* 14 *Lazarum mortuum,* 17 34 *& ſepultum,* 43 *reſuſcitat,* 47 *Conſultantibus pontificibus,* 49 *Caiaphas* 50 *vnum pro multis occidendum prædicit.* 56 57 *Præcipiunt vt vbi fuerit prehendatur.*

1 Chriſtus putridum amici cadauer vitæ reſtituens, in ſigne tum ſummæ potentiæ, tum maximæ in homines beneuolentiæ exemplum edit, quod ſit futuræ reſurrectionis imago.

CAP. XI. *Mat. 26. 7. infr. 12. 1.*

1 ÆGrotabat [1] autem quidam nomine Lazarus, à Bethania [2] vico Mariæ & Marthæ ſororis ipſius.

2 (‖ Maria autem ea erat quæ vnxit Dominũ vnguento, & exterſit pedes eius capillis ſuis: cuius frater Lazarus ægrotabat.)

3 Miſerunt ergò ſorores eius ad eum, dicentes, Domine, ecce *is* quem amas, ægrotat.

a *Vbi habitabant ipſius ſorores.*

4 Iesus autem hoc audito, dixit, Morbus iste non est [b] mortifer, sed *immissus* pro Dei gloria, vt per eum *morbum* glorificetur Filius Dei.

5 Diligebat autem Iesus Martham & sororem eius, & Lazarum.

6 [2] Vt ergo audiuit illum ægrotare, tum quidē mansit dues dies in eo loco vbi erat.

7 Deinde posteà dixit discipulis, Eamus in Iudæam rursus.

8 [3] Dicunt ei discipuli, Rabbi, modò quærebāt te Iudæi lapidare, & rursum illuc abis?

9 Respondit Iesus, [c] Nónne duodecim sunt horæ diei? si quis ambulet interdiù, non impingit quia lucem huius mundi videt.

10 Si quis autem ambulauerit nocte, impingit quia lux ei non adest.

11 Hæc ait: & posteà dixit eis, Lazarus amicus noster [d] dormit: sed proficiscor vt à somno excitem eum.

12 Dixerunt ergo discipuli eius, Domine, si dormit, seruabitur.

13 Hoc autem dixerat Iesus de ipsius morte: at illi putauerunt eum de dormitione somni dicere.

14 Tunc ergo Iesus dixit eis apertè, Lazarus mortuus est:

15 Et gaudeo propter vos (vt credatis) me illic non fuisse: sed eamus ad eum.

16 Dixit ergo Thomas, qui dicitur Didymus, condiscipulis: Eamus & nos, vt moriamur cum eo.

17 Venit ergo Iesus, & inuenit eum quartum iam diem in monumento agere.

18 Erat autem Bethania prope Hierosolymam

2 Quòd Deus interdū videtur in nobis iuuandis cunctator, & suæ gloriæ & nostræ saluti consulit, vt rerum exitus probat.

3 Hoc vnum est tutum & rectum iter vitæ, Deum vocantem & nobis in huius mūdi tenebris prælucentem, intrepidè sequi.

b Ad verb. ad mortem, id est, ideò immissus, vt ipsum Lazarum perimat.

c Suo tempore quæq; actiones debita rectè procedunt, & commodè perficiuntur. Cæterūm, his verbis docemur quoties propriis consilijs homo sine dei vocatione se permittit, totam eius etiam vitam nihil quam vagum & erroneum esse cursum: & qui maximè sibi sapere videntur, vbi os dei non interrogant ac spiritum eius non habent.

actionum omnium præsidem cæcos esse in tenebris palpantes, vnam hanc rectam esse viam si vocationi diuinæ præuntem semper habeamus deum. *d Hebræi mortem somni molliore vocabulo indicarunt, inde Cœmeterium, id est, dormitorium, vbi corpora resurrectionem expectantia quiescunt.*

ferè ſtadijs quindecim.

4 Naturales affectus non damnat Deus naturę opifex,ſed ad fidei regulam exigendos docet.

19 [4] Multiq́ue ex Iudæis venerant ad Martham & Mariam,vt conſolarentur eas de fratre ſuo.

20 Martha ergo vt audiuit Ieſum venire,occurrit ei:Maria verò domi ſedebat.

21 Dixit ergo Martha Ieſu, Domine, ſi fuiſſes hîc,frater meus non fuiſſet mortuus:

22 Sed & nunc ſcio fore vt quæcunque petieris à Deo,det tibi.

23 Dicit ei Ieſus, [e] Reſurget frater tuus.

e Reſurgere propriè rurſus ſurgere ſignificat, in ſermone autẽ Eccleſiaſtico pro vitæ recuperatione ſumi ſolet. Supra.5.29. luc 14.14. Supra.6.35.

24 Dicit ei Martha, Scio reſurrecturum ‖ in reſurrectione vltimo illo die.

25 Dixit ei Ieſus, Ego ſum reſurrectio & vita: ‖ qui credit in me,etiam ſi mortuus fuerit,viuet:

26 Et quiſquis viuit, & credit in me, non morietur in æternum.Credis hoc?

27 Ait illi, Etiam domine, ego credo te eſſe Chriſtum Filium Dei,qui in mundũ venturus erat.

28 Et quum hæc dixiſſet,abijt, & clàm vocauit Mariam ſororem ſuam,dicens,Præceptor adeſt,& te vocat.

29 Illa vt audiuit,ſurgit citò,& venit ad eum.

30 (Nondum autem venerat Ieſus in vicum:ſed erat in eo loco vbi occurrerat ei Martha.)

31 Iudæi ergo qui domi erant cum ea,& conſolabantur eam,quum vidiſſent Mariam citò ſurrexiſſe, & exijſſe, ſequuti ſunt eam, dicentes, Abit ad monumentum,vt illic fleat.

32 Maria igitur quum veniſſet eò vbi erat Ieſus viſo eo,accidit ad eius pedes,dicens ei, Domine, ſi fuiſſes hîc,non eſſet mortuus frater meus.

5 Chriſtus vnà cum carne noſtra,humanos etiam omnes affectus (abſque peccato tamẽ) & quidem in primis miſericordiam aſſumpſit.

33 [5] Ieſus ergo vt vidit eam flentem, & Iudæos qui vnà venerant cum ea flentes, [f] infremuit ſpiritu & turbauit ſeipſum:

f Vehementiſſimæ commotionis indicia, ſed abſq; peccato: hæ autẽ affectiones humanæ naturæ propriæ fuerunt, ſed obſeruandum eſt in maxima etiã Chriſti cõmotione nullam fuiſſe ἀταξίαν.

34 Et dixit, Vbi poſuiſtis eum? Dicunt ei, Domine,veni & vide.

35 La-

35 Lacrymatus est Iesus.

36 Dixerunt ergò Iudæi, Ecce quomodo amabat eum.

37 Quidam autem ex ipsis dixerunt. Non poterat hic || qui aperuit oculos cæci, facere vt & iste non moreretur. *Supra.9.&*

38 Iesus ergo rursum fremens apud semetipsum, venit ad monumentum. erat enim spelunca, & lapis erat ei impositus.

39 Ait Iesus, Tollite lapidem. Dicit ei Martha, soror eius qui mortuus fuerat, Domine, iam olet quatuor enim dierum est.

40 Dicit ei Iesus, Nónne dixi tibi, fore, si credideris, vt videas gloriam Dei?

41 Sustulerunt ergo lapidem *è loco* vbi mortuus ille fuerat positus. Iesus autẽ attollens sursum oculos, dixit, Pater, gratias ago tibi quòd me audieris.

42 Ego verò sciebam me semper à te audiri: sed propter turbam circumstantem *hoc* dixi, vt credant me à te missum esse.

43 Et quum hæc dixisset, clamauit voce magna Lazare, adesdum foras.

44 Tũ, qui fuerat mortuus, prodijt manus & pedes vinctus fascijs: facies autem eius, sudario erat obuincta. Dicit eis Iesus, Soluite eũ, & sinite abire.

45 Multi ergo ex Iudæis qui venerant ad Mariam, & conspexerant quæ fecerat Iesus, crediderunt in eum.

46 [6] Quidam autem ex eis abierunt ad Pharisæos, & dixerunt eis quæ fecerat Iesus.

47 Coëgerunt ergo primarij sacerdotes & Pharisæi [g] cõsilium, & dicebant, Quid faciemus? nam hic homo multa signa edit.

48 Si ita sinamus eum omnes ei credent: venientque Romani, & [h] delebunt tum locum nostrum, tum gentem.

6 Ferreæ contumaciæ hic est postremus exitus, vt apertum bellum Deo indicat, nec tamẽ desinat tum pietatis tũ publici boni studium obtendere.

g Synedrij nomine vtitur Iohannes, quod Iudæi Sanhedrin vocarunt.

h Ad verb. tollẽt, id est, vi eripient. Nam erat adhuc quædam tunc administratio in populo Iudaico, Pontificia admodum labefactata atque diminuta.

49 [7] Vnus autem ex ipsis Caiaphas, Pontifex maximus anni illius, dixit eis, Vos nihil scitis:

50 ‖ Nec cogitatis nobis conducere *vt vnus homo moriatur pro populo, & tota gens non pereat.

51 [8] Hoc autem ex semetipso non dixit: sed quum esset Pontifex maximus anni illius, prophetauit fore vt Iesus pro gente moreretur:

52 Nec tantùm pro ea gente, sed vt etiam filios Dei [i] dispersos cogeret in vnum.

53 [9] Ab illo ergo die consultabant vnà vt trucidarent eum.

54 Iesus ergo palàm ampliùs non versabatur inter Iudæos: sed abijt illinc in regionem quæ est prope desertum, in vrbem quæ dicitur Ephraim: & illic agebat cum discipulis suis.

55 Propè autẽ erat pascha Iudæorum: & ascenderunt multi Hierosolymam ex illa regione ante Pascha, vt purificarent se.

56 Quærebant ergo Iesum, & loquebantur alij cum alijs in templo stantes, Quid videtur vobis? an non venturum esse ad festum?

57 Dederant autẽ Primarij Sacerdotes & Pharisæi mandatum, vt siquis nosset vbi esset, indicaret vt prehenderent eum.

7 Insaniẽs falsæ ecclesiæ cœtus, statuit se salvum esse non posse nisi eo sublato per quem vnum Ecclesia substitit: nec aliter etiam in humanis negotijs iudicat carnis prudẽtia quę à vertiginis spiritu regitur. *Infra*. 18 14.

*Fuit enim quasi bilinguis Caiaph. Impium enim excrudelis necandi Christi consilium, quod in animo cõceptum habebat euomuit. Deus verò linguam eius alio flexit, vt sub ambiguis verbis vaticinium simul proferret. Voluit autem Deus ex sede pontificia manare cœleste oraculũ quo minus esset excusationis Iudæis. 8 Christus impiorum etiam linguas sic interdũ flectit, vt maledicẽdo benedicant. 9 Cedendũ quidẽ impiorum furori quum sic expedit, ita tamen vt à Dei vocatione minimè recedamus.

i *Quia non erant vt Iudæi in vna regione coacti, sed ab Oriente ad Occidentem hinc & inde colligendi.*

CAPVT XII.

2 *Christo apud Lazarum cœnanti.* 3 *Pedes vngit Maria.* 5 *Accusatur à Iuda.* 7 *A Christo defenditur.* 10 *Sacerdotes Lazarum sublatum cupiunt,* 12 *Christo Hierosolymam venienti.* 18 *Obuiam itur.* 20 *Græci eum videre cupiunt.* 42 *Principes credentes in eum, & non confitentes, ob metum.* 44 *Ad fidem hortatur.*

1 Iesus

CAP. XII.

1 IEsus || [1] sex ante paſcha diebus venit Bethaniam, vbi Lazarus fuerat mortuus, quem excitauerat à mortuis.

2 Fecerunt igitur ei cœnam illîc, & Martha miniſtrabat: Lazarus verò vnus erat ex ijs qui simul diſcumbebant cum eo.

3 Maria ergo, accepta libra vnguenti nardi liquidæ, multi pretij, vnxit pedes Ieſu: & exterſit pedes eius capillis ſuis: domus autem impleta eſt odore vnguenti.

4 Dixit ergo quidam ex diſcipulis eius, *nempè* Iudas Simonis *filius* Iſcariotes, qui erat eum proditurus,

5 Quare hoc vnguentum non vænijt[a] trecentis denarijs, & datum eſt pauperibus?

6 Dixit autem hoc, non quòd pauperum ipſi cura eſſet, ſed quia fur erat, || & marſupium habebat, & ea quæ *inirò* mittebantur, portabat.

7 [2] Dixit ergo Ieſus, Sinc eam: in diem ſepulturæ meæ* ſeruauit iſtud.

8 Pauperes enim ſemper habebitis vobiſcum, me verò non ſemper habebitis.

9 [3] Cognouit ergo turba multa ex Iudæis eum illic eſſe: & venerunt non propter Ieſum tantum, ſed etiam vt Lazarum viderent, quem excitarat à mortuis.

10 Conſultarunt autem Primarij ſacerdotes vt Lazarum etiam trucidarent.

Mat. 25. 6. *marc.* 14. 1.

1 Exemplũ horrendum in Iuda animi auaritia excæcati, & tamen pietatem prætexentis.

Infra. 13. 29.

2 Extraordinariam vnctionem. vt ſymbolicam, ſic probat Dominus vt teſtetur ſeſe nec põpis externis, nec ſumptuoſo cultu ſed eleemoſynis colendum.

* Dicitur ſeruaſſe in diem ſepulturæ Maria vnguentũ, quod tunc effuderat quoniam paulo poſt moriturus & ſepeliendus erat: & teſtatur Dei prouidentia ipſis proponi iſtud proximæ ipſius ſepulturæ prænũtium ſpectaculum.

3 Luce Euangelij ſeſe patefaciente, alij curioſi, alij (& quidem quos minimè oportuit) manifeſti hoſtes deprehenduntur, alij impetu quodam correpti eum honorant, à quo ſunt paulò poſt defecturi, pauciſſimi qua decet reuerentia ipſum excipiunt: Chriſtus intereà regnum ſuum ſpirituale inter medios inimicos auſpicatur.

a *Vide Marc.* 14. *Cæterùm denarius, vt & libra, quo vſus eſt verſu.* 3. *Sunt ex eorum vocabulorum numero, quæ à Latinis mutuata Græci pro ſuis vſurpabant.*

11 Quia multi ex Iudæis propter eum abibãt & credebant in Iesum.

12 [b] ‖ Postero die turba multa quæ venerat ad diem festum, quum audissent Iesum venire Hierosolymam:

13 Acceperunt ramos palmarum, & egressi sunt ei obuiam, & clamabant, Hosãna, Benedictus qui venit in nomine Domini, Rex Israëlis.

14 Nactus autem Iesus asellum, insedit ei, sicut scriptum est,

15 ‖ Ne time filia Sion: Ecce, Rex ille tuus venit, sedens super pullum asinæ.

16 Hæc autem non cognouerunt discipuli eius primò: sed quum glorificatus esset Iesus, tunc recordati sunt hæc esse scripta de eo, & sese illi hæc præstitisse.

17 Testabatur autem turba quæ erat cum eo, quòd Lazarum vocasset è monumento, & excitasset eum à mortuis.

18 Propterea etiam obuiam venit ei turba, quia audierat eum edidisse hoc signum.

19 [4] Pharisæi ergo dixerunt inter se, Videtis vos nihil proficere? ecce, turba eum sequitur.

20 Erant autem quidam Græci, ex ijs qui [c] ascendere solebant vt adorarent in festo.

21 Isti ergo venerunt ad Philippum qui *erat* à Bethsaida Galilææ, & rogarunt eum, dicentes, Domine, vellemus Iesum videre.

22 Venit Philippus & dicit Andrææ: Andreas rursum & Philippus dicunt Iesu.

23 Iesus autem respondit eis dicens, Venit tempus quo glorificetur Filius hominis.

24 [5] Amen, amen dico vobis, nisi granum frumenti cadens in terram, [d] mortuum fuerit, ipsum solùm

Mat.21.8.mar. 11.7 luc.19.35. Zacha.9.9.

4 Ij ipsi qui Christum conãtur opprimere, fiunt ipsius gloriæ instrumenta.

5 Mors Christi instar sationis fuit, quæ dum videtur ad interitum tritici tendere, causa est longè vberioris prouentus. Nec verò alia est membrorum quàm capitis conditio.

b Vide Mat.21.

c Iuxta solennẽ consuetudinem Græci autem à Gentis nomine primò dicti sunt, posteà eo nomine sunt dicti omnes qui à religione Iudæorum essent alieni, qui & Ethnici, falsarum, scilicet, religionum cultores. Consueuisse verò etiam ex populis exteris multos adorandi causa venire Hierosol. ex historijs quoque prophanis apparet, quod etiam futurum prædixerat Solomon i.Reg.8.41.

d Moritur granum tritici, cum efficacitate soli mutatur, & fit radix fructiferi culmi.

ſolùm manet: ſi verò mortuum fuerit, multum fructum adfert.

25 ‖Qui amat animam ſuam, perdet eam: & qui odit animam ſuã in hoc mundo, in vitam æternam cuſtodiet eam.

26 Siquis mihi miniſtrat, me ſequatur: & vbi ego fuero, illîc & miniſter meus erit, & ſiquis mihi miniſtrauerit, hononorabit eum Pater.

27 [6] Nunc anima mea turbata eſt: & quid dicã? Pater, libera me [e] ab hac hora. ſed propterea veni in horam hanc.

28 Pater, [f] glorifica nomen tuũ. Venit ergo vox è cælo, *dicens*, Et glorificaui, & rurſus glorificabo.

29 Turba ergo quæ adſtabat & audierat, dicebat tonitru eſſe factum. Alij dicebant, Angelus ei loquutus eſt.

30 [7] Reſpondit Ieſus, & dixit, Non propter me hæc vox extitit, ſed propter vos.

31 Nunc damnatio adeſt mundi huius: nunc princeps mundi huius eijcietur foras.

32 Et ego, ſi [g] ſublatus fuero è terra, [h] omnes traham ad meipſum.

33 (Hoc autem dicebat, ſignificans qua morte futurum erat, vt moreretur.)

34 Reſpondit ei turba, Nos audiuimus ex Lege, ‖Chriſtum [i] manere in æternum: quomodo igitur tu dicis oportere tolli Filium hominis? quis eſt iſte Filius hominis?

35 [8] Dixit igitur eis Ieſus, Adhuc paruo tem-

Mat.16.39. & 16.25. mar.8.35. luc.9.24. & 17.33.

6 Chriſtus omnes noſtris peccatis debitas pœnas luiturus, hactenus vim ſuam non exercẽte diuinitate, vt expiationi locum faceret, horrore maledictionis Dei perculſus, exclamat, ad preces confugit, petit liberationem: & tamen Patris voluntatem & gloriam, ipſo Patre cœlitùs hanc obedientiam comprobante, rebus omnibus anteponit.

Pſalm.88.37. & 109.4. & 116.2, eſa.48. ezech.37.25.

7 Chriſtus mortis ſuæ genus, diaboli, & mũdi expugnationẽ, ſuum denique

triumphum ſurdis prædicit. 8 Immenſa quidem Dei miſericordia, ſed cuius contemptum conſequitur iudicium planè horrendum.

e Sub.mortis inſtantis. f Patris igitur gloria eſt Chriſti gloria. g Vſus eſt Chriſtus verbo ambiguæ ſignificationis, quod attollere, & è medio auferre ſignificat: de ſua enim morte admonere volebat, at aliter interpretari videntur Iudæi, quiæ ambiguitate verbi decepti aliud obiiciunt. h Chriſoſto. & Theoph. omnes, non tantùm ad Iudæos ſed ad omnes gentes. i Intellexerunt ergo verbum, tolli, Iudæi pro euaneſcere, & è medio tolli.

pore ‖ vobiſcum eſt: ambulate dum lucem habetis, ne vos tenebræ deprehendãt. nam qui ambulat in tenebris, neſcit quò vadat.

36 Dum lucem habetis, credite in lucem, vt [k] filij lucis ſitis. Hæc loquutus eſt Ieſus: & quum abiiſſet, occultauit ſe ab eis.

37 [9] Quum autem tot ſigna coram eis edidiſſet, non credebant in eum:

38 Vt ſermo Eſaiæ Prophetæ impleretur, quem dixit, ‖ Domine, quis credidit ſermoni noſtro, & [l] brachium Domini cui retectum eſt?

39 Propterea non poterant credere, quia iterũ dixit Eſaias,

40 ‖ Excæcauit oculos corũ, & obdurauit corda eorum, ne videant oculis, & intelligant corde, & conuertantur, & ſanem eos.

41 Hæc dixit Eſaias quando vidit gloriam eius, & loquutus eſt de eo.

42 [10] Verùntamen etiam ex [m] primoribus multi crediderunt in eum: ſed propter Phariſæos hoc nõ confitebantur, ne ſynagoga mouerentur.

43 ‖ Dilexerunt enim gloriam hominum potiùs quàm gloriam Dei.

44 [11] Ieſus autem clamauit, & dixit, Qui credit in me [n] non credit in me, ſed in eum qui me miſit.

45 Et qui conſpicit me, conſpicit eum qui miſit me.

46 ‖ Ego lux in mundum veni, vt nullus qui credit in me, in tenebris maneat.

47 ‖ Et ſiquis audierit verba mea, & non crediderit, ego non condemno eum. non enim veni vt condemnem mundum, ſed vt ſeruem mundum.

9 Fides non eſt naturæ, ſed gratiæ.

10 Non modò pauci credunt, ſi cum incredulis cõparentur, ſed etiam ex ijs paucis plerique (& quidem in primis maximi quique) homines magis verẽtur quam Deũ.

11 Sũma Euãgelij, ac proinde ſalutis hæc eſt, clamore ipſius Chriſti in media Hieruſalẽ, teſtata fide in Chriſtum, vt vnicum ſeruatorem nobis à Patre deſtinatum recumbere

Supra, 1.9.
Eſa. 53.1.
rom. 10.16.
Eſa. 6.9.
mat. 13.14.
marc. 4.12.
luc. 8.10.
act. 28.26.
rom. 11.8.
Supra, 5.44.
Supra, 3.19. *& 9.39.*
Supra, 3.17.

k .i. Lucis participes.

l Brachium Domini, eſt Euangelium, quod eſt potentia Dei in ſalutẽ omni credenti. Non eſt itaque brachium Domini retectum ijs quorum Dominus cor non aperit, vt credant annuntiato Euangelio. m Vide Luc. 23.33. *n Particula negans, hoc loco nihil remouet, ſed corrigit potius, ſic Mar.* 9.7. *& alibi ſæpè.*

48 Qui reijcit me,nec recipit verba mea,habet qui condemnat ipsum: ‖ sermo quē loquutus sum, *Mar.16.26.* ille iudicabit eum vltimo illo die.

49 Quia ego ex meipso non sum loquutus:sed qui misit me Pater, ipse mihi mādauit quid dicam & quid loquar.

50 Et scio,mādatum eius, vitam æternam esse. quæ igitur ego loquor,prout dixit mihi Pater, ita loquor.

CAP. XIII.

1 A cœna surgens Christus, 15 Humilitatem commendaturus Apostolis,pedes eorum lauat. 25 Proditorem Iudā, 26 certo signo denotat. 34 Charitatem commendat, 37 39 Et Petro lapsum abnegationis prædicit.

CAP. XIII. *Mat.26.2. mar.14.1. luc.22.1.*

1 ANte ‖ [1] festum autem Paschæ,sciens Iesus venisse horā ipsius vt transiret ex hoc mundo ad Patrem,quum dilexisset [a] suos qui erant in mundo,vsque ad finem dilexit eos.

1 Christus nō minus certus victoriæ quàm certaminis imminentis, adhibito ablutionis pedum symbolo,partim quidē præbet summæ modestiæ exemplum, suámque in discipulos singularem benevolentiam hoc insigni facto,mox ab ijs discessurus, testatur:partim verò se vnum esse testatur, qui suorum sordes abluat, idque paulatim,& suis veluti momentis.

2 Et cœna facta, (quum diabolus iam immisisset in cor Iudæ *filij* Simonis Iscariotæ, vt prodere-ret eum.)

3 Sciens Iesus,Patrem omnia dedisse sibi [b] in manus,& se à Deo prodijsse,& ad Deum abire.

4 [c] Surgit à cœna,& deponit [d] pallium:& accepto linteo,præcinxit se.

5 Deinde misit aquam in peluim, & cœpit lauare pedes discipulorum, & extergere linteo quo erat præcinctus.

6 Venit ergo ad Simonem Petrum, qui dixit ei,Domine,tu mihi lauas pedes?

a Domesticos,i.sanctos. b In potestatem. c Quod dicitur surrexisse Christus indicat tempus intercessisse inter Paschæ ceremoniam, & istam ablutionem pedum,in quod spatium videtur sacræ cœnæ institutio conferenda. d Summam vestem,hoc nomine declarari alibi ostendimus,quod eò notatu dignius est, quod alioquin quis putaret Christum nudo corpore,suis discipulis pedes abluisse.

7 Respondit Iesus & dixit ei, Quod ego facio, tu nescis nunc, cognosces autem posteà.

8 Dicit ei Petrus, Non lauabis meos pedes in æternum. Respondit ei Iesus, Nisi lauero te [e] nihil mecum habebis commune.

9 Dicit ei Simon Petrus, Domine, non solùm pedes meos, sed & caput, & manus.

10 Dicit ei Iesus, Qui lotus est, non opus habet nisi vt pedes lauet, sed est purus totus. ‖ & vos puri estis, sed non omnes.

11 Notat enim eum qui ipsum prodebat: propterea dixit, Non estis puri omnes.

12 Postquam ergo lauisset pedes eorum, & pallium suum recepisset, rursum discumbés, dixit eis, intelligitis quid fecerim vobis.

13 Vos me vocatis, Præceptor ac Domine: & rectè dicitis: sum enim.

14 Itaque si ego laui pedes vestros Dominus & Præceptor, vos quoque debetis alij aliorum pedes lauare.

15 Exemplum enim præbui vobis, vt prout ego feci vobis, *ita* & vos faciatis.

16 ‖ Amen, amen dico vobis, Seruus non est maior domino suo, neque legatus maior eo qui ipsum misit.

17 Si hæc noueritis, beati eritis si ea feceritis.

18 [*] Non de omnibus vobis loquor: ego scio quos elegerim: sed *oportet* vt impleatur Scriptura, ‖ Qui edit mecum panem, * sustulit aduersum me calcem suum.

19 Iam nunc dico vobis priusquam fiat, vt quũ factum fuerit, credatis me eum esse.

20 Amen, amen dico vobis, quando aliquem misi, quisquis *eum* recipit, me recipit: qui verò me recipit, recipit eum *qui* me misit.

21 Quum

[e] *Ad verb. non habes partẽ mecum. i. nisi lauacrum admiseris, non pertinet ad te pars vllare gni cælestis.*
Infr. 15.3.
Infr. 15.20.
mat. 10.24.
luc. 5.40.
Psal. 40.19.

2 Christus nõ temerè proditus est, sed Patre quidem ita nostræ salutis causa ordinãte, vt in Filio nos sibi reconciliaret, Filio verò vltrò, & sponte Patri suo obsequente.

* Sacrum instituisse & celebrasse, Ecce manus eius qui me prodit, mecũ est in mẽsa, luc. 22. 27. Adfuit ergo Iudas sacrę Eucharistiæ celebrationi, ac tãdẽ ista inchoata cœna discessit.

Mat. 10.40.
luc. 10.16.

21 Quum hæc dixisset Iesus, [f] turbatus est spiritu,& [g] testatus est,dixitq; : Amen,amen dico vobis,vnus ex vobis prodet me.

22 ‖ Discipuli ergò aspiciebant alij ad alios,dubitantes de quo diceret.

23 Erat autem quidam ex discipulis Iesu [h] recumbens in sinu ipsius, *nimirùm* is quem diligebat, Iesus.

24 Innuit ergò Simon Petrus,vt percontaretur quisnam esset de quo diceret.

25 Ille verò incumbens pectori Iesu, dixit ei Domine,quis est?

26 Respondit Iesus, Ille est cui ego intinctam offulam dedero. Et quum intinxisset offulam,dedit Iudæ *filio* Simonis Iscariotæ.

27 Et post *sumptam* offulam ingressus est in eum Satanas. Dicit igitur ei Iesus, Quod facis,fac citò.

28 Hoc autem nemo accumbentium intelligebat quorsum ei dixisset.

29 Quidam enim putabant, quia marsupium habebat Iudas, Iesum ei dixisse, Eme ea quibus opus est nobis ad festum: aut egenis vt aliquid daret.

30 Ille igitur accepta offula, statim exiuit, erat autem nox.

31 [3] Quum autem exiuisset, dixit Iesus, [i] Nunc glorificatus est Filius hominis, & Deus glorificatus est in eo.

32 *Quod* si Deus glorificatus est in eo, Deus quoq; glorificabit eum in sese,& statim glorificabit eum.

33 [4] Filioli, adhuc paulisper vobiscum sum. quæretis me : sed ‖ sicut dixi Iudæis, Quò ego vado, vos non potestis venire: *ita* & vobis nunc dico.

f *Suprà.11.33.*

g *Palàm ac cũ assceueratione loquutus est.*

Mat.26.1.
Mar.14.18.
luc.22.21.

h *Sic accubuit Iohannes vt caput haberet in suo lectulo versus caput Iesu. itaque facilè attingere potuit sinum Iesu,notum enim est veteres non solitos ad mensam sedere, sed recumbere.*

3 In Christi ignominia nobis considerãda est ipsius glorificatio.

i *Hic versiculus & sequens illustre reddunt testimonium diuinitati Christi.*

4 Gloria illa æterna paulatim à capite in mẽbra defluet. Interea verò in primis curandũ est, vt mutua cũ charitate huius vitæ cursum peragamus.

Suprà.7.34.

Infrà.15.12. leuit.19.18. mat.22.39. 1.Ioh.4.21.

34 || Mandatum nouum do vobis, vt alij alios diligatis: ſicut *inquam* dilexi vos, vt etiam diligatis alij alios.

35 Ex hoc omnes cognoſcent vos eſſe diſcipulos meos, ſi charitatem habueritis alij in alios.

36 [5] Dicit ei Simon Petrus, Domine, quò abis? Reſpondit ei Ieſus, Quo ego abeo, non potes me nunc ſequi, ſequêris autem poſtea.

5 Triſte temerariæ fiduciæ exemplum.

37 Dicit ei Petrus, Domine, quare non poſſum te ſequi nunc? animam meam pro te deponam.

38 Reſpondit ei Ieſus, Animam tuam pro me depones? || Amen, amen dico tibi, non mittet vocẽ gallus, vſquequò ter me abnegaueris.

Mat.26.24. mar.11.30. luc.22.34.

CAP. XIIII.

1 Conſolatur diſcipulos ſuos. 2 7 Diuinitatem ſuam & fructum mortis ſuæ exponens. 16 Conſolatorem, 17 Spiritum promittens 26 eius officium deſcribit, 27 pacemq; ſuam pollicetur.

CAP.XIIII. 1 Is credit Deo qui Chriſto credit: nec alia eſt ratio animi in ſummis difficultatibus confirmandi. Chriſtus non diſceſſit à nobis vt nos deſereret, ſed potiùs vt nos ſecum in cœlos tandẽ attolleret.

1 NE [1] turbetur cor veſtrum: creditis in Deum, etiam in me credite.

2 In domo Patris mei [a] habitationes multæ ſunt: [b] alioqui dixiſſem vobis, [c] Proficiſcor paraturus vobis locum.

3 Et quum profectus fuero, & parauero vobis locum, [d] rurſum veniam, & aſſumam vos ad meipſum,

a Domicilia, hoc eſt quod Paulus dicit Rom.8.17. Sanctos eſſe Dei quidem hæredes, cohæredes autem Chriſti. Nam hic Ioh. μονὰς pro διαίτας dixit. b Id eſt, Niſi ita eſſet vt dico, nempè, niſi in domo Patris mei non vni mihi, ſed etiam vobis pateret locus, nollem hac vos vana ſpe deludere, ſed ingenuè id vobis dixiſſem. c Tota hæc oratio eſt allegorica, qua ſuos Dominus conſolatur, ſignificans ſe abire in cœlum non vt illic ſolus regnet, ſed vt ſuis breui ſequuturis præeat, vt quum illi venerint omnia parata inueniant. d Ad vniuerſam Eccleſiã hæc ſunt referenda, ideò Angeli dicebant diſcipulis attonitis, Quid ſtatis defixis in cœlũ oculis? Ieſus iſte ita veniet vt vidiſtis eũ aſcendere, act.1.11. & paſſim in ſcripturis plena cõſolatio eccleſiæ in eũ diẽ reiicitur, quo Deus erit oĩa in omnibus, qui idcirco dies redẽptionis dicitur.

ſum

sum, vt vbi sum ego, & vos sitis.

4 [2] Et quò ego abeam scitis, & viam scitis.

5 Dicit ei Thomas, Domine, nescimus quò abeas: quomodo igitur possumus viam scire?

6 Dicit ei Iesus, [e] Ego sum via, veritas, & vita: nemo venit ad Patrem nisi per me.

7 [f] Si nosseris me, Patrem etiam meum nosseris: & iam nunc cognoscitis eum, & vidistis eum.

8 Dicit ei Philippus, Domine, ostende nobis Patrem, & sufficit nobis.

9 Dicit ei Iesus, Tantum tempus vobiscum sum, & non cognouisti me? Philippe, qui vidit me, vidit Patrem: quomodo igitur tu dicis, Ostende nobis Patrem?

10 [3] Non credis me in Patre & Patrem in me esse: verba quæ ego loquor vobis, à meipso non loquor: sed Pater qui in me manet, ipse facit opera.

11 Credite mihi me in Patre, & Patrem in me *esse*: sin minus, propter ipsa facta credite mihi.

12 [4] Amen, amen dico vobis, qui credit in me, opera quæ ego facio, & ipse faciet, [g] & maiora ijs faciet. Nam ego ad Patrem proficiscor.

13 ‖ Et quicquid petieritis in nomine meo, hoc faciam: vt glorificetur Pater in Filio.

14 Si quid petieritis in nomine meo, ego faciam.

15 [5] Si diligitis me, mandata mea seruate.

16 Ego autem rogabo Patrem, & alium consolatorẽ dabit vobis, vt maneat vobiscum in æternum.

2 Vnicus Christus via est ad veram & perẽnem vitã: quoniam is demùm est in quo se patefacit Pater.

3 Dei maiestas in Christi tum doctrina tum factis se planè conspicuã præbet.

4 Virtutis Christi approbatio, non est in persona ipsius inclusa, sed per totum Ecclesiæ corpus diffusa.

5 Is demùm ritè Christum amat qui ipsius mandatis paret: quod quia cum infinitis ærumnis est coniunctum, ipse quamuis corpore absens, præsenti spiritus sancti virtute suos solatur, quem incognitum aspernatur mundus.

Infr. 16.23. *mat.* 7.7 *mar.* 11.24. *iac* 1.5.

e Hoc dictũ indicat Christi naturam, voluntatem & officium. f Nosse Deum & videre Deũ, eadem esse ex hoc loco probatur: quod autem dixit antea, Deum nemo vidit vnquã, intelligendum extra Christum, est enim, vt inquit Chrysost. compendiosa ac facilis demonstratio naturæ Patris, ipse Filius. g Id est, non tantùm ea facio, sed etiã alijs concedere possim, vt maiora faciant.

17 *Nempè* Spiritum illum [h] veritatis quem [i] mũdus non potest recipere, qui non videt eum, nec nouit eum: vos autem cognoscitis eum, quia apud vos manet, & in vobis erit.

18 Non relinquam vos orbos: redibo ad vos.

19 Adhuc paululum, & mundus me non amplius conspiciet: vos autem conspicietis me: quia ego viuo, & vos viuetis.

20 In illo die vos cognoscetis [k] me esse in Patre meo, & vos in me, & me in vobis.

21 Qui tenet præcepta mea, & seruat ea, is ille est qui diligit me: qui autem diligit me, diligetur à Patre meo: & ego diligam eum, & [l] conspicuum ei exhibebo meipsum.

22 [6] Dicit ei Iudas, non *ille* Iscariotes, Domine, quid est cur te sis nobis conspicuum exhibiturus, & non mundo?

23 Respondit Iesus & dixit ei, Siquis diligit me, sermonem meum seruabit: & Pater meus diliget eum, & ad eum veniemus, & apud eum manebimus.

24 Qui non diligit me, sermones meos non seruat, & sermo quem auditis, non est meus, sed eius qui misit me Patris.

25 [7] Hæc loquutus sum vobis, apud vos manens.

26 ‖ Consolator autem ille, *id est*, Spiritus sanctus, quem mittet Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia, & in memoriam reuocabit vobis omnia quæ dixi vobis.

27 [8] Pacem relinquo vobis, pacem illam meam do vobis: non prout mundus dat, ego do vobis. Ne turbetur cor vestrum, neque formidet.

28 [9] Audi-

6 Minimè quærendum est cur his potiùs quàm illis patefiat Euangelium, sed curandũ potiùs vt Christum oblatum amplectentes, verè ipsum amemus, id est, nos totos ipsi in obsequium addicamus.

7 Quod semel loquutus est Christus idipsum suis momẽtis insculpere electorũ animis, Spiritus sancti officium est.

8 Vera omnis fœlicitas in vno Christo nobis obtingit.

h Spiritus sanctus dicitur spiritus veritatis, ab effectu, quia veritatem inspirat, alioqui in seipso veritatem habet, vt qui sit Deus æternus per se. Infrà 15.26.

i Homines mũdani.

k Filius in Patre est coessentiali modo, in discipulus respectu quodam, tanquam aditor & opitulator.

l Me quasi aspectabili cognitione exhibebo: est autem illa exhibitio non corporalis, sed spiritualis, & omnium maximè perspicua.

28 9 Audiuistis me dixisse vobis, Abeo, & rediboad vos. Si diligeretis me, gauderetis vtiq; quòd dixerim, proficiscor ad Patrem. [m] nam Pater maior me est.

29 Et nunc dixi vobis priusquam fiat, vt quum factum fuerit, credatis.

30 [10] Non loquor amplius multa vobiscum: venit enim princeps mundi huius, & [n] in me non habet quicquam.

31 Sed *hæc fiunt* vt cognoscat mundus me diligere Patrem, prout autem mandauit mihi Pater, ita facio: surgite, abeamus hinc.

9 Tantùm abest vt discessium Christi à nobis secundum carnem, ægrè ferre debeamus, vt è contrario de eo nos gaudere oporteat, quum ex capitis glorificatione pendeat omnis mẽbrorum benedictio.

10 Christus nõ inuitus, sed volens, non diabolo cedens, sed Patris decreto obediens mortem subijt.

m Illud referendum est ad personam Mediatoris, quo respectu Pater maior est Filio. Deinde status infirmitatis Christi cum statu glorificationis eiusdem confertur. Istius autem glorificationis Christus suo more Patrem facit authorem se ad rudium captum accommodans. n Quasi dicat, me statim aggredietur Satan totis viribus, sed in me nihil habet iuris, nec in me quicquam comperiet, quale se inuenturum sperat.

CAP. XV.

1 Vitis. 2 & palmitum similitudine, 5 6 ostendit quomodo discipuli fructum ferre possint. 12 17 Dilectionem mutuam commendat. 18 Ad patientiam in afflictionibus, 20 suo exemplo adhortatur.

1 EGo ‖ [1] sum vitis illa vera, & Pater meus agricola est,

2 Omnem palmitem in me non ferẽtem fructum, tollit: & omnem qui fert fructum, purgat, vt plus fructus adferat.

3 ‖ Iam vos puri estis propter sermonem quẽ loquutus sum vobis.

4 Manete in me, & ego in vobis, sicut palmes non potest ferre fructum à semetipso, *id est*,

CAP. XV. *Mat.* 15. 13.

1 Natura penitus aridi & flãmis tantũ apti sumus. Itaq; vt viuamus & frugiferi simus, necesse est primũ omniũ nos Patris manu, Christo, veluti viti palmites, inseri: deinde insitos quotidiana meditatione Verbi & cruce putari: alioqui ne insitum quidem fuisse cuiquam proderit, nisi penitus viti adhærens succum inde hauserit.

nisi mãserit in vite:ita nec vos,nisi in me mãseritis.

5 Ego sum vitis,vos palmites: is qui manet in me,& in quo ego *maneo*, hic fert fructum multum. nam seorsim à*me nihil potestis facere.

6 ‖ Nisi quis in me manserit, eiectus extra *vineam*, statim vt palmes arescet: deinde coguntur isti *palmites*,& in ignem abijciuntur,& ardent.

7 [2] Si manseritis in me, & verba mea in vobis manserint, ‖ quicquid volueritis,petite, & fiet vobis.

8 [2] In hoc glorificatus est Pater meus, vt fructum multum adferatis: & eritis mei discipuli.

9 [3] Prout dilexit me Pater, *ita* & ego dilexi vos: [b] manete in illa mea charitate:

10 Si mandata mea seruaueritis, manebitis in charitate mea,sicut & ego Patris mei mandata seruaui & maneo in eius charitate.

11 Hæc loquutus sum vobis vt gaudium illud meũ in vobis maneat,& gaudiũ vestrum plenũ fiat.

12 ‖ Hoc est præceptum meum, vt diligatis alij alios, prout dilexi vos.

13 ‖ Maiorem hac charitatem nemo habet cum quispiam animam suam deponit pro amicis suis.

14 Vos amici mei eritis, si feceritis quæcunque ego mando vobis.

15 [4] Non ampliùs dicam vos seruos: quia seruus nescit quid faciat dominus ipsius: vos autem dixi amicos, quia omnia quæ audiui à Patre meo, nota feci vobis.

2 Is demum in Christo manet, qui in ipsius doctrina acquiescit, ac proinde veros fructus edit: Pater autẽ vicissim istiusmodi homini nihil prorsus denegabit. *Coloss.*1.23. 1.*Iohan.*3.21.

3 Charitas Patris in Filium & Filij in nos, & nostra tum in Deum tum in proximum, perpetuò inter se nexu cohærent: nec quicquam est ea suauius. Prodit autem sese charitas ex effectis cuius perfectissimum exemplar Christus ipse nobis suppeditat. *Suprà.*13.34. 1.*thess*4.9. 1.*Iohan.*3.11. & 4.21.

4 Euangelij doctrina, sicut Christi voce prodita est, perfectissima est & absolutissima consilij Dei,quòd ad salutem nostram attinet, declaratio, Apostolis commissa.

* Extra Christum non modo non satis firmas,sed nullas prorsus ad benè sentiendum, volendum aut faciendum vires habemus.

a Quasi dicat, In hoc glorificabitur Pater meus, & ita demũ eritis mei discipuli,si multum fructum attuleritis. b Id est,In illa charitate qua ego vos prosequor,reciprocatur autem ista charitas. est autẽ verè pretiosum hoc dictum,quo veræ Christianæ charitatis causæ omnes diuino plane compendio explicantur.

16 [5] Non

16 [5] Non vos me [c] elegistis, sed ego elegi vos, & ‖ constitui vos, vt abeuntes fructum adferatis, & fructus vester maneat: vt quicquid petieritis à Patre in nomine meo, det vobis.

17 Hæc mando vobis, vt diligatis alij alios.

18 [6] Si mundus vos odit, scitis me prius quàm vos, illis odio habitum.

19 Si ex mundo essetis mundus quod suum est amaret: quia verò ex mundo non estis, sed ego elegi vos ex mundo, propterea odit vos mundus.

20 Mementote sermonis quem ego dixi vobis, ‖ Non est seruus maior domino suo. ‖ si me persequuti sunt, & vos persequentur: si sermonem meum seruauerunt, & vestrum seruabunt,

21 ‖ [7] Sed hæc omnia facient vobis propter nomen meum, quia non nouerunt eum qui misit me.

22 [d] Si non venissem, & loquutus essem eis, peccatum non haberent: nunc autem non habent quod prætexant peccato suo.

23 Qui me odit, *is* etiam Patrem meum odit.

24 Si opera non fecissem inter eos quæ nemo alius fecit, peccatum non haberent: nunc autem & viderunt, & oderunt & me & Patrem meum.

25 Sed *oportet* vt impleatur sermo qui in [e] Lege ipsorum scriptus est, ‖ Oderunt me immeritò.

Mat.28.19.

Supra.13.16. mat.10,24.

Mat.24.9,

5 Christus autor est ac conseruator Euangelici ministerij ad finem vsque mũdi. Est autẽ ministris in primis opus tum precibus tum charitate mutua.

Infra.16.4.

Psal.34.19.

6 Non modò non perterrefacere, sed etiam cõfirmare fidos Christi ministros debet, quod instar Domini sui sint mũdo exosi.

7 Odium mundi aduersus Christum, ex mentis stupore, sponte tamen cœcutiẽtis, oritur, vt mũdus nihil planè habeat quod culpæ suæ prætexat.

c Diserte hoc loco dicitur, Salutem hominis esse solius fauoris & benignitatis Dei æterni, & nullius meriti ipsorum. d Quasi dicat, Nisi venissem, isti coram Dei tribunali non desinerent dicere se fuisse religiosos & planè alienos à peccato: sed quũ ad eos venerim, & me planè reiiciant, ereptum est illis quicquid sua improbitati prætexuissent, quia nihil possunt adferre, cur me debeant odisse. Idem repetet mox vers. 24. e Aliquando Legis nomine intelligitur Pentateuchus, hoc loco pro tota Scriptura: locus enim quem citat, legitur in Psalmorum libro. Est autem obseruanda particula (ipsorum) quoniam eos minime omnium oportuit à lege damnari, quibus propriè scripta est, & quibus maximè illam familiarem esse decebat.

Supra.14.26. luc.24.49. 8 Aduersus impiorum rabiem interiore testimonio Spiritus sancti persistatur: sed non alia vox est Spiritus sancti quam quæ Apostolorum ore sonat.

26 [8] Quum autẽ venerit Consolator ille quem ego mittam vobis à Patre, (Spiritus, *inquam* ille veritatis, qui à Patre emanat) ille testabitur de me.

27 [f] Sed & vos testabimini, quia à principio mecum estis.

f Quasi dicat quia oculati testes estis, ideo merito quis, fidem vobis non habebit.

CAP. XVI.

1 Crucem prædicit discipulis. 7 Consolatorem promittens. 8 9 13 Eius officium describit. 21 Mulieri parienti afflictiones suorum comparat.

CAP.XVI. 1 Euangelij ministris non tantùm ab apertis hostibus, sed etiam a bijs ipsis qui domestici atq; adeò colũnæ Ecclesiæ sibi videntur, quæ uis probra sunt expectanda.

1 HÆc [1] loquutus sum vobis vt ne offendamini.

2 Mouebũt vos synagogis: imò veniet tempus quum quisquis trucidabit vos, putabit *se* cultũ præstare Deo.

3 Et hæc facient vobis. quia non nouerũt Patrem, neque me.

4 ‖ Sed hæc loquutus sum vobis, vt quum venerit tempus illud, memineritis eorum, quod ego *hæc* dixerim vobis: hæc autem vobis à principio non dixi, quia vobiscum eram.

Supra.15.21. 2 Christi absentia secundũ carnem, Ecclesiæ vtilis, vt à spirituali ipsius virtute toti pendeamus

5 Nunc autem abeo ad eum qui misit me, & nemo ex vobis interrogat me quò abeam.

6 Sed quia *hæc* loquutus sum vobis, tristitia impleuit cor vestrum.

3 Spiritus Dei ita est in prædicatione verbi efficax, vt mundum etiam inuitum tandem cogat & suam iniustitiã, & Christi iustitiã ac omnipotentiã fateri.

7 [2] Sed ego veritatem dico vobi, confert vobis vt ego abeam: nisi enim abiero, Consolator ille nõ veniet ad vos: sin autem profectus fuero, mittam eum ad vos.

8 [3] Et quum venerit ille, [a] arguet [b] mundum

a Conuincet ita vt nihil habeat quod prætexat. b Respicit tempus illud quod ipsius ascensionem consequutum est cum effuso in Ecclesiam Spiritu, omnes cõtradicentes manifestò coarguit: Conuicti autẽ fuere ipsi Christi hostes peccati, quum coacti sunt profiteri se in eo erasse quòd non credidissent, ideò dicebant Petro, Act, 2. Quid faciemus viri fratres? quid enim? an non hoc est mundum adigere ad homicidij confessionem voluntariam?

de

de peccato,& de iuſtitia,& de iudicio.

9 De peccato quidem, eo quòd non credunt in me:

10 [c]De iuſtitia verò,eo quòd ad Patrem abeam & ampliùs non conſpicietis me:

11 [d]De iudicio autem, [e] eo quòd princeps huius mundi condemnatus ſit.

12 [4]Adhuc multa habeo quæ vobis dicam, ſed nunc non poteſtis portare.

13 Quum autem venerit ille, *id eſt* Spiritus veritatis,introducet vos in omnem veritatem,non enim loquetur à ſemetipſo. ſed quæcunque audierit loquetur, & quæ ventura ſunt renuntiabit vobis.

14 [5]Ille me glorificabit, quia de meo accipiet quod renuntiabit vobis.

15 Omnia quæ habet Pater,mea ſunt:propterea dixi *illum* de meo accepturum quod renuntiabit vobis.

16 [6][f]Pauliſper, & non conſpicietis me:& rurſum pauliſper, & videbitis me [g] quia ego vado ad Patrem.

17 Dixerunt ergo *quidam* ex diſcipulis eius alij ad alios, Quid eſt hoc quod dicit nobis, Pauliſper & non conſpicietis me:& rurſus pauliſper, & videbitis me:&, Quia ego vado ad Patrem?

18 Dicebãt ergo,Quid illud eſt quod dicit pauliſper?neſcimus quid loquatur.

4 Apoſtolica doctrina à Spiritu ſancto profecta eſt, & quidem omnibus ſuis numeris abſoluta.

5 Spiritus ſanctus nullã nouã doctrinã affert, ſed Chriſti voce traditam docet, & animis inſculpit.

6 Gratia Spiritus ſancti,viuum eſt ſpeculum in quo verè conſpicitur Chriſtus, perſpicaciſſimis videlicet fidei, non autem luſcioſis illis carnis oculis:vnde perenne gaudium in medijs etiam doloribus ſentitur.

c Ipſius Chriſti: ſcilicet non autẽ mundi:quum enim mundus videbit per me ſpiritum effuſum, fateri cogetur,me iuſtum fuiſſe,qui ex hoc mundo diſcedens, non fuerim damnatus à Patre pro blaſphemo & impio,ſed receptus,pro filio qualem me profiteor. d De authoritate illa ac poteſtate, quam ego tunc obtinebo in cœlo & in terra. e i. Quia reipſa intelligent & cognoſcent me,diabolo ſuperato,imperium in mundo exercere,quum viderint omnes ſeſe fruſtrà vobis opponere, quoniam vos armabo virtute illa cœleſti,qua deſtruatis omnem celſitudinem quæ extollitur aduerſus cognitionem Dei, Vide.2. Cor.10.12. f Vbi paululum temporis præterierit. g Quia tranſeo ad æternam gloriam, vnde futurum eſt vt vobis adſim multò efficacius magis quam vnquam antea:Tunc enim verè,quis & quantus ſim experiemini.

19 Cognouit autem Ieſus eos velle ipſum interrogare, & dixit eis, De hoc quæritis inter vos quòd dixi, Pauliſper, & non videbitis me: & iterum pauliſper & videbitis me?

20 Amen, amen dico vobis, flebitis vos, & lamẽtabimini, mundus autem gaudebit: vos verò triſtes eritis, ſed triſtitia veſtra euadet in gaudium.

21 Mulier quum parit, dolorem habet, quia venit hora eius: quum autẽ pepererit puerulum, iam non meminit oppreſſionis, quòd gaudeat hominẽ eſſe natum in mundo.

22 Et vos igitur nunc quidem triſtitia tenemini, ſed rurſum videbo vos, & gaudebit cor veſtrũ & gaudium veſtrum nemo tollet à vobis.

23 [7] Et illo die me non interrogabitis quicquã. ‖ Amen, amen dico vobis, quæcunque petieritis à Patre meo in nomine meo, dabit vobis.

24 Vſque adhuc non petijſtis quicquam in nomine meo: petite, & accipietis, vt gaudium veſtrum ſit plenum.

25 Hæc loquutus ſum vobis* per ſimilitudines: veniet tempus quum iam nõ per prouerbia loquar vobis, ſed apertè de Patre meo renuntiabo vobis.

26 [8] Illo die in nomine meo petetis: & non dico vobis me rogaturum Patrem pro vobis.

27 Ipſe enim Pater amat vos, quia vos me amaſtis, & credidiſtis me à Deo exiuiſſe.

28 ‖ Prodij à Patre, & veni in mundum: iterum relinquo mundum, & proficiſcor ad Patrem.

29 [9] Dicunt ei diſcipuli eius, Ecce, nunc apertè loqueris, nec ſimilitudinem vllam dicis.

30 Nunc ſcimus te ſcire omnia, nec opus eſt tibi vt quis te interroget: per hoc credimus te à Deo prodijſſe.

31 Reſpondit eis Ieſus, *Nunc creditis?

32 ‖ [10] Ecce

7 Spiritus ſanctus ab aſcenſione Chriſti in Apoſtolos effuſus ſumma quæque myſteria & ſalutis noſtræ arcana, tum ipſos, tũ etiam Eccleſiã per ipſos erudijt & ad finem vſq; ſeculorum erudiet. *Supra* 14.3. *mat.*7.7.& 21. 22.*mar.*11.24. *luc*,11.9,*iac.*1.5.

8 Summa cultus Dei eſt inuocatio Patris in nomine Filij mediatoris qui iam exauditus eſt pro nobis, pro quibus & exinanitus fuit, & nũc eſt glorificatus. *Infra.*17.8. * Vide ſupra.10. 16.

9 Fides & ſtolida ſecuritas plurimùm diſtant, * Verba ſunt nõ interrogantis, ſed ſecuritatem reprehendentis & de mox futura diffidentia præmonentis, vt loquutus eſt Chriſtus ipſe Petro. *Supra.*13.38.

32 ‖ [10] Ecce, veniet tempus, & iam venit, quum dispergemini vnusquisq; ad suos, meq; solum relinquetis: sed non sum solus: nam Pater mecum est.

33 [11] Hæc loquutus sum vobis vt[h] in me pacem habeatis. in mundo oppressionem habebitis: sed confidite. ego vici mundum.

Mat.26.31, marc.14 27.

10 Christi virtuti nihil detrahit, neque mundi improbitas, neque suorum imbecillitas.

11 Ex vnius Christi victoria pẽdet Ecclesiæ firmitas. *h In me prosus cõquiescatis: ne vos vllæ tẽpestates auferãt: Pax enim hoc loco opponitur perturbationi ac tristitiæ.*

CAP XVII

1 Orat Christus vt mutua sit illustratio gloriæ suæ & Patris. 9 Orat pro Apostolis. 20 & toto credentium grege.

CAP. XVII.

1 HÆc [1] loquutus est Iesus, & sustulit oculos in cœlum, dixitq;, [2] Pater, venit hora illa, glorifica Filium tuum, vt & Filius tuus te glorificet.

Matth.28.18.

1 Iesus Christus æternus Pontifex, mox seipsũ oblaturus, solennibus precibus seipsum, vt victimam, & nos vnà secũ, Deo Patri cõsecrat. Itaque hæc precatio fuit à condito mũdo est, & erit ad finem vsq; seculorũ, Ecclesiæ Dei fundamẽtũ.

2 ‖ Sicut dedisti ei autoritatẽ *in*[a] omnem carnem, vt quotquot dedisti ei, det eis vitam ęternam.

3 Hæc est autem vita æterna, vt te[b] illum cognoscant *esse* solum Deum, & quem misisti Iesum Christum.

4 Ego te glorificaui in terra: opus consummaui quod dedisti mihi vt facerem.

5 Nunc igitur glorifica me tu Pater, apud temetipsum ea gloria quã habui apud te prius quàm hic mundus existeret.

6 [3] Patefeci nomen tuum hominibus quos dedisti mihi de mundo. tui erant, & mihi dedisti eos, & sermonem tuum seruarunt.

2 Præfatur sese, sicut in mundũ venit, in quo per fidem apprehenso gloriam suam seruandis suis electis patefaceret Pater, ita huic vni rei studuisse, ac proinde petere vt absoluto suo operi benedicat Pater. 3 Primo loco precatur pro certis illis suis discipulis, per quos erat reliquos collecturus, eosq; (repudiata semel omni reproborum turba) Patri commendat, quòd ipse quidem eos ab illo sibi traditos in tutelam suam receperit: illi verò vicissim eius doctrinam amplexi, tot tantosque hostes sint habituri, vt sola ipsius ope salui esse possint.

a In omnes homines. b Patrem solum verum Deum vocat, vt illum falsis omnibus dijs opponat, non vt seipsum & Spiritum sanctum excludat, quum sui cognitionem statim cum Patris cognitione coniungat, sed suo more totam diuinitatem in Patris persona proponit. Sic Pater dicitur solus Rex, immortalis, sapiens, habitans lucẽ inaccessam, inuisibilis, Rom.16.27. 1.Tim,1.17.

Supra.26.27.

disti mihi *electos* è mundo [c] . tui erant, & [d] mihi
4 Modũ liberationis hunc definit, non vt nulla pericula incurrant, sed vt ex omnibus seruati re ipsa experiãtur verã esse doctrinam salutis quã ex ore ipsius acceptã alijs erant tradituri.
eos dedisti, & sermonem tuum seruarunt.

7 Nunc nouerunt, omnia quæ dedisti mihi, à te esse.

8 Quia verba quæ tradidisti mihi, tradidi eis: & quæ ipsi receperunt, & verè norunt me à te prodijsse, & crediderunt me à te missum esse.

9 Ego pro eis rogo: non pro mundo rogo, sed pro *ijs* quos dedisti mihi, quia tui sunt.

10 Et mea omnia, tua sunt, & tua mea *sunt*: & glorificatus sum in eis.

11 Et non sum amplius in mundo, sed isti sunt in mundo, & ego ad te venio. Pater sancte serua eos per nomẽ tuum, quos dedisti mihi, [e] vt sint vnũ prout & nos.

12 Quum essem cum eis in mũdo, ego seruabã eos per nomẽ tuum: quos dedisti mihi, ego custodiui, & nemo ex eis perijt nisi filius ille perditionis: ‖ vt Scriptura impleretur.

13 Nunc autem ad te venio, & hæc loquor in mundo, vt habeant gaudium meum plenum apud se.

14 Ego tradidi eis sermonem tuum, & mundus eos odio habuit, quia non sunt ex mundo, prout & ego non sum ex mundo.

15 [4] Non rogo vt tollas eos è mundo, sed vt serues eos à malo.

16 Ex mundo non sunt, sicut & ego non sum ex mundo.

17 [f] Sanctifica eos tua veritate: sermo tuus veritas est.

c Aeternam illã electionem declarat in ipso Dei beneplacito absconditam, quæ totius nostræ salutis est basis. Psal.108.8.

d Indicat æterni illius & abscõditi propositi declarationem in Christo factam, per quẽ demùm fide apprehensum iustificati sumus, & sanctificati, vt electionis gloriam tandem cõsequamur, sicut etiam paucis hæc omnia complecti tur. Paul. Ro.8. 30. Eph.1.4.& 5.

e Concordiam & coniunctionem animorum tribui suis precatur, vt imitatione cõiũctionis diuinæ inter ipsos cõsensio sit.

f Id est, sanctos efficito, magis ac magis videli. Sãctũ autẽ dicitur quod Deo peculiariter deuotũ est ac consecratũ. Quamobrẽ Spiritus sanctus, seu sanctificationis, qui in cordibus fideliũ efficit vt velint & possint quæ Dei sunt, Cæterũ veritatẽ hîc appellat veram eorum quæ de Deo & ipsius cultu hominibus ad salutem cognoscẽda sunt perceptionem sicut fuerant & à Prophetis anteà, & ab ipso demùm Christo exposita.

18 [5] Sicut

18 [5] Sicut me misisti in mundum, *ita* & ego misi eos in mundum.

19 Eorum causa ego sanctifico meipsum, vt sint & ipsi sanctificati [g] in [h] veritate.

20 [6] Non pro eis autem rogo tantùm, sed & pro ijs qui per sermonem eorum credituri sunt in me.

21 Vt omnes vnum sint, sicut tu Pater in me, & ego in te, vt & ipsi in nobis vnũ sint: vt credat mundus me à te missum esse.

22 Et ego gloriam quam dedisti mihi, dedi eis: vt sint vnum, sicut & nos vnum sumus.

23 Ego in eis, & tu in me, vt sint perfecti in vnũ, & vt cognoscat mundus me à te missum esse, teq; eos diligere sicut me dilexisti.

24 ‖ Pater, quos dedisti mihi, velim vt vbi sum ego, & illi sint mecum: vt conspiciãt gloriam illam quam dedisti mihi, quia dilexisti me ante iacta mundi fundamenta.

25 [7] Pater iuste, mundus te non nouit: ego autẽ te noui, & hi nouerunt me à te missum esse.

26 Et notum ipsis feci nomen tuum. & notum faciam: vt charitas qua dilexisti me, sit in eis, & ego in eis.

5 Addit, communem secum esse Apostolis vocationem, ac proinde illos oportere ea ipsa virtute fulciri, vt sese totos Patri deuoueãt, qua ipse primus seipsum Patri consecrat *Sup.* 12. 26.

6 Secundo loco offert Deo Patri suos omnes, id est, quotcunque in ipsum per Apostolorum doctrinam credẽt: vt sicut ipse cũ Patre cohæret omnem inde plenitudinem accipiens, ita & illi cum ipso coniuncti inde vitam hauriant, ac tandem in ipso simul dilecti, vnà etiam gloria cum ipso perfruantur. 7 Cognitio Patris quæ est in Christo mediatore plenissima, paulatim ab eo suis communicatur, vt in ipso diligantur à Patre eo ipso amore, quo Filium complectitur.

g Hæ preces altera fuerunt sacrificij pars, quarum exauditarum virtute stat Ecclesia.

h Id est, verè, vt externæ purificationes cum interiore reali in Christo per Spiritum sanctum sanctificatione comparentur.

CAP. XVIII.

1 *Christi, à Iuda proditi, virtute.* 6 *milites in terram prosternuntur.* 13 *Christus ad Annam: hinc ad Caiapham ducitur.* 22 23 *Ministris bacillo cæsus, quid responderit.* 28 *Pilato traditur.* 36 *Regnum suum declarat.*

Matt.26.36. mar.14.32. luc. 22.39.2.re.15.23 Mat.20.47. marc.14.43. luc.22.47.

1 Christus in hortum proditori cognitum capiendus vltrò ingreditur,vt peccatum quod per vnius hominis in horto rebellionem,in mundũ ingressum est, sua obedientia tollat.

1 HAEc ‖[1] quum dixisset Iesus, egressus est cũ discipulis suis trans torrẽtem Cedron, vbi erat hortus,in quem introiuit ipse & discipuli eius.

2 Nouerat autem eum locum etiam Iudas qui prodebat eum,quia Iesus frequenter cum discipulis suis illuc conuenerat.

3 ‖[2] Iudas ergo quum accepisset * cohortẽ,& à Pontificibus ac Pharisæis ministros, venit illuc cum laternis & facibus & armis.

4 [3] Iesus itaq; sciens omnia quæ vẽtura erant in se,prodiens dixit eis, Quem quæritis?

5 Responderunt ei,Iesum Nazarenum. Dicit eis Iesus,Ego *is* sum. Stabat autem cum eis etiam Iudas qui prodebat eum.

6 Vt ergo dixit eis,Ego *is* sum,abierunt retrorsum,& ceciderunt humi.

7 Iterum ergo rogauit eos, Quem quæritis? Illi autem dixerunt,Iesum Nazarenum.

8 [4] Respondit Iesus, Dixi vobis me eum esse. ergo si me quæritis,sinite hos abire.

9 Vt impleretur sermo quem dixerat, ‖ Ex ijs quos dedisti mihi,non perdidi quenquam.

10 [5] Simon autem Petrus qui gladium habebat,eduxit eum,& percussit seruum Pontificis maximi,& abscidit auriculam eius dextram: erat autem nomen seruo Malchus.

11 Dixit ergo Iesus Petro, Reconde gladium tuum in vaginam: an non bibam poculum quod dedit mihi Pater?

12 [6] Cohors igitur & tribunus & ministri Iudæorum cõprehenderunt Iesum, & vinxerũt eum.

13 Et adduxerũt primũ ‖ ad Annam(erat enim

2 Christi persona non virtus ab aduersarijs victa est quãdo & sicut voluit. 3 Christus boni pastoris officium ne in extremis quidem suis periculis negligit. 4 Zelus Dei intra vocationis suæ limites est ab vnoquoq; continendus. 5 Christus nostrarũ blasphemiarũ reus ad terrenum pontificẽ trahitur damnandus,vt ab ipsomet æterno Pontifice absoluamur.

* Addit[a] articu l[m] ostenditcertã cohortẽ significari,eam videlicet de qua loquitur Pilatus, mat.27.65.cui præerat ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ.

socer

ſocer Caiaphæ, qui erat Pontifex maximus anni illius) is verò miſit eum vinctum ad Caiaphã Pontificem maximum.

14 Erat autẽ Caiaphas is ‖ qui conſuluerat Iudæis expedire, vt vnus homo pro populo moreretur. *Sup.* 11.50. *Mat.*26.58. *mar.*14.54. *luc.*22.54.

15 ‖[7] Sequebatur autem Ieſum Simon Petrus & alius diſcipulus, diſcipulus verò ille notus erat Pontifici maximo, & ſimul introijt cum Ieſu in aulam Pontificis maximi.

16 Petrus autem ſtabat extrà ad oſtium. Exiuit ergo diſcipulus ille alter qui erat notus Pontifici maximo, & loquutus eſt oſtiariæ, & introduxit Petrum.

17 Dixit ergo Petro ancilla oſtiaria, Nónne & tu ex diſcipulis es hominis iſtius? Dicit ille, Nõ ſum

18 Aſtabant autem ſerui & miniſtri qui prunas congeſſerant, quia frigus erat, & calefaciebant ſe, erat autem cum eis etiam Petrus ſtans & ſeſe calefaciens.

19 [8] Pontifex maximus ergo interrogauit Ieſum de diſcipulis & doctrina ipſius.

20 Reſpondit ei Ieſus, Ego palàm loquutus ſum *mundo: ego ſemper docui in ſynagoga & in templo, quò vndique Iudæi conueniunt, & in occulto loquutus ſum nihil.

21 Quid me interrogas? interroga eos qui audierunt, quid ſim ipſis loquutus: ecce hi ſciunt quæ dixerim ego.

22 Hæc autem quum ipſe dixiſſet, vnus ex miniſtris qui adſtabat, bacillo cecidit Ieſum, dicens, Itáne reſpondes Pontifici maximo?

23 Reſpondit ei Ieſus, Si malè loquutus ſum, teſtare de malo: ſin benè, cur me cædis?

24 ‖ Miſerat igitur eum Annas vinctũ ad Caiapham Pontificem maximum. *Mat* 26.57. *mar.*14.59. *luc.*22.54.

7 Viuum exemplum humanæ imbecillitatis, etiam in præſtantiſſimis quibuſque, ſimulatque ſibijpſis relinquuntur.

8 Chriſtus parcè cauſam ſuam tuetur, nõ vt morti ſe ſubducat, ſed vt ipſum innocentem damnari conſtet.

* Id eſt, quibuſuis indefinitè.

25 ‖[9] Stabat autem Simon Petrus,& calefaciebat ſe: dixerunt igitur ei,Nónne & tu ex diſcipulis eius es?Negauit ille,& dixit,Non ſum.

26 Dicit ei quidam ex ſeruis Pōtificis maximi, cognatus eius cuius abſciderat Petrus auriculam, Nónne ego te vidi in horto cum eo?

27 Rurſus ergo negauit Petrus,& ſtatim gallus vocem emiſit.

28 ‖ Ducunt ergo Ieſum à [a] Caiapha in prætorium.erat autem manè, & ipſi non introierunt in prætorium ne polluerentur, ſed vt ederent Paſcha.

29 [10] Exiuit ergo Pilatus ad eos,& dixit, Quā accuſationem adfertis aduerſus hominem iſtum?

30 Reſponderunt & dixerunt ei, Niſi iſte eſſet maleficus,non tradidiſſemus eum tibi.

31 Dicit eis ergo Pilatus, Accipite eum vos, & ſecundum legem veſtram condemnate eum. Itaque Iudæi dixerunt ei, Nobis [b] non licet occidere quenquam.

32 ‖‖ Vt ſermo Ieſu impleretur quem dixerat, [c] ſignificans qua morte futurum erat vt moreretur.

33 ‖ Introiuit ergo rurſus in prætorium Pilatus,& vocauit Ieſum: dixitque ei, Tu*ne* es rex ille Iudæorum?

34 Reſpondit ei Ieſus,A teipſo tu hoc dicis,an alij dixerunt tibi de me?

35 Reſpondit Pilatus, Num ego Iudæus ſum?

Matt.26.69. marc.14.59. luc.22.55.

9 Lapſi ſemel homines,non modò non poſſunt ſeſe ſuis viribus erigere, ſed etiam in deterius magis ac magis præcipites ruunt,donec noua Dei virtute ſurrigantur.

Mat.27.2. mar.15.1. luc.23.1.act.10.28.& 11.3. Mat.20.19. Mat.27.11. mar.15.1. luc.24.22.

10 Filius Dei ſiſtitur ad mortalis & quidem profani hominis tribunal,ibique multominus iniquitatis in profano homine,quam in ipſis populi Dei principibus inuenitur.Viua imago iræ Dei aduerſus peccatum, ſummæ eiuſdem miſericordiæ ſeueriſſimi denique iudicij in præfractos oblatæ eius gratiæ contemptores.

a Ab ædibus Caiaphæ,quod genus loquutionis expoſuimus Mar.5.35. Id verò cùm non intelligerent nonnulli ſubſtituerunt ad Caiapham,quæ res magnū errorem obiecit Auguſtin.fruſtra hic laboranti vt expediat qui fieri poſſit vt in prætorium ſit ductus Ieſus qui legatur adductus ad Caiapham. b Erepta enim illis fuerant capitalia iudicia,quadraginta annis ante templi deſtructionē,vt teſtantur Rabbini, id eſt, circa biennium antequam iſta fierent. c Dixerat Chriſtus fore vt crucifigeretur. Hoc ſupplicium Iudæi, ſibi licet ignotum, voluerunt Chriſto infligi,non tantum vt acerbiſſimum,ſed etiam vt ſeditionis authoribus à prophanis decretum.

gens

gens tua & primarij Sacerdotes tradiderunt te mihi: quid feciſti?

36 [11] Reſpondit Ieſus, Regnum meum non eſt ex hoc mundo: ſi ex hoc mundo eſſet regnũ meũ, miniſtri mei certarent ne traderer Iudæis: nunc autem regnum meum non eſt hinc.

37 Dixit ergò ei Pilatus, Ergò rex es tu? Reſpondit Ieſus, Tu dicis me regem eſſe. ego ad hoc natus ſum, & ad hoc veni in mundum, vt dem teſtimonium veritati. Quiſquis eſt ex veritate, audit vocem meam.

38 [12] Dicit ei Pilatus, [d]Quid eſt veritas? Et quũ hoc dixiſſet, rurſum venit ad Iudæos, & dicit eis, Ego nullum inuenio crimen in eo.

39 ‖ Eſt autem vobis conſuetudo vt vnum dimittam vobis in Paſcha: vultìſne ergò, dimittam vobis regem [e]Iudæorum?

40 ‖ Clamauerunt autem rurſum omnes, dicentes, Non hunc, ſed Barabbam. Erat verò iſte Barabbas latro.

11 Chriſtus regnum ſuum ſpirituale aſſerit, mundanum detrectat.

12 Chriſtum oportuit quidem innocentẽ pronuntiari, ſed tamẽ quatenus noſtram perſonam ſuſtinet, nõ modò vt ſceleratum, ſed etiã vt ſceleratorum ſceleratiſſimum damnari.

Mat.27.12. mar.15.6. luc.23.27. Act.3.14.

d Faſtidiẽtis atque adeò irridentis vox, non interrogantis.

e Ideſt veſtrũ, eſt enim Hebraica repetitio antecedentis, ſed non ſine ſarcaſmo quaſi dicat, veſtrũ illum Meſſiam tamdiu expectatum?

CAP. XIX.

1 Pilatus Chriſtum flagellatum, 2 & ſpinis coronatum. 4 liberare volens, 8 Iudæorum improbitate vincitur. 16 crucifigendum tradit. 26 Ieſus matrem diſcipulo cõmendat, 30 Aceto guſtato, moritur. 34 Morui latus lancea confoditur. 40 Sepelitur.

CAP. XIX.

Mat.27.26. mar.15.18.

1 [1] TVnc ‖ ergò acceptum Ieſum Pilatus flagellauit.

1 Prudẽtia carnis ex duobus malis minus eligit, Deus autem illi maledicit.

2 Et milites contextam coronam è ſpinis impoſuerunt capiti eius, & pallio purpureo induerunt eum.

2 Chriſtus rurſum eodem illo ore abſoluitur quo poſteà dãnatus eſt.

3 Et dicebant, Aue rex Iudæorum. Et bacillis eum cædebant.

4 [2] Exiuit ergò rurſum Pilatus foras, & dixit

eis,Ecce,adduco vobis eum foras, vt noueritis me nullum in eo crimen inuenire.

5 Exiuit ergò Ieſus foras, ferens ſpineam coronam,& purpureum pallium, Et dicit eis *Pilatus*, Ecce homo.

6 Quum ergò vidiſſent eum primarij Sacerdotes,& eorum miniſtri,clamarunt,dicẽtes, [a]Crucifige,crucifige, Dicit eis Pilatus, Accipite eũ vos, & crucifigite ego verò non inuenio in eo crimen.

7 Reſponderunt ei Iudæi, Nos legem habemus,& ſecundum legem noſtram debet mori, quia Filium Dei ſe finxit.

8 [3]Quum ergò audiuiſſet Pilatus hunc ſermonem,magis timuit.

9 Et rurſus ingreſſus eſt Prætorium, & dixit Ieſu, Vnde es tu? Ieſus autem reſponſum ei non dedit.

10 Dicit ergò ei Pilatus,Mihi non loqueris? neſcis me poteſtatem habere crucifigendi te,& poteſtatem habere te abſoluendi?

11 Reſpondit Ieſus, Non haberes poteſtatem aduerſum me vllam, niſi tibi datum eſſet ſupernè: propterea, qui me tradidit tibi, maius peccatum habet.

12 Ex eo ſtudebat Pilatus eum abſoluere:Iudæi verò clamabant,dicentes, Si hunc abſolueris, non es amicus Cæſaris,quicunque ſe regem facit,contradicit Cæſari.

13 [4]Pilatus ergò quum audiſſet hunc ſermonem,adduxit foras Ieſum,ſeditque pro tribunali,in loco qui dicitur [b]Lithoſtrotos, Hebraicè autem [c]Gabbatha.

14 Erat autem paraſceue Paſchæ, hora verò quaſi ſexta: tum dicit Iudæis,Ecce rex veſter.

15 Illi verò clamauerunt, Tolle,tolle, crucifige eum.Dicit eis Pilatus,Regem veſtrum crucifigam? Reſponde-

a Crucifigi volunt quem ipſi exceptæ conſuetudine lapidatũ ſuſpendiſſent,ideoq; mox ſubijcitur, ſecũdũ noſtram legẽ debet mori quaſi blaſphemię cõuictũ: petunt autem vt crucifigatur more,ſcilicet,Romano.

3 Conſcientia Pilati pro Chriſto pugnat: ſed moxſuccumbit, quoniam ſingulari Dei virtute non fulcitur.

4 Pilatus priuſquam Chriſtum damnet, ſeipſum eodem ore cõdemnat.

b Lithoſtrotos vocãt Græci pauimẽtum incruſtatione exiguis lapillis factum. De quo vide P. l. 36.25.

c Gabbatha excelſum locum declarat, vt ſunt iudicum tribunalia.

Reſponderunt principes Sacerdotum, Non habemus regem niſi Cæſarem.

16 [5] Tunc ergò tradidit eum ipſis vt crucifigeretur. || Acceperunt autem Ieſum, & abduxerunt.

17 Et *ipſe* baiulans crucem ſuam venit in cum locum qui dicitur Caluariæ, Hebraicè autem Golgotha.

18 Vbi crucifixerunt eum, & cum eo alios duos, hinc & hinc, medium autem Ieſum.

19 [6] Scripſit autem etiam titulum Pilatus, & impoſuit cruci. Erat verò ſcriptum, IESVS NAZARENVS REX ILLE IVDAEORVM.

20 Hunc ergò titulum multi Iudæorum legerunt: quia propè ciuitatem erat locus vbi crucifixus erat Ieſus: & erat ſcriptum Hebraicè, & Græcè, & Latinè.

21 Dicebant ergò Pilato primarij Sacerdotes Iudæorum, Ne ſcribito, Rex Iudæorum: ſed illum dixiſſe, Rex ſum Iudæorum.

22 Reſpondit Pilatus, Quod ſcripſi, ſcripſi.

23 || [7] Milites ergò quum crucifixiſſent Ieſum, acceperunt eius veſtimenta, & (fecerunt quatuor partes, vnicuique militi partem) & tunicam, erat autem tunica inſutilis, à ſummo contexta tota.

24 Dixerunt ergò inter ſe, Ne findamus eam, ſed ſortiamur de illa cuius futura ſit: vt Scriptura impleretur, dicens, Partiti ſunt veſtimenta mea ſibi, & ſuper veſtem meam iecerunt ſortem. Milites igitur hæc fecerunt.

25 [8] Stabant autem iuxta crucem Ieſu, mater eius & ſoror matris eius, Maria Cleopæ *vxor*, & Maria Magdalene.

26 Quum vidiſſet ergò Ieſus matrem ac diſcipulum adſtantẽ quem diligebat, dicit matri ſuæ, Mulier, ecce filius tuus.

27 Deinde dicit diſcipulo, Ecce mater tua. Et ex

5 Chriſtus Satanam, peccatum & mortem cruci affigit. *Mat.*21 31.*mar.* 15.25.*luc.*23.26

6 Chriſtus in ſolio crucis ſedens, palã Rex æternus omniũ populorum, eius ipſius manu proſcribitur, cuius ore fuerat vſurpati regni damnatus. *Mat.*27.25.*mar.* 15.14.*luc.*23.33

7 Chriſtus veſtium inter carnifices (excepta inconſutili tunica) diſtributione ſignificat fore vt mox ſuis opibus diſperſis ipſos etiam hoſtes ſuos per vniuerſam orbẽ locupletet: ita tamen vt vnus & integer maneat Eccleſiæ theſaurus. *Pſal.*22.29.

8 Chriſtus non in prioris modò ſed & in poſterioris Tabulæ obſeruatione perfectum eſt omnis iuſtitiæ exemplar.

illa hora recepit eam discipulus domum suam.

Psal. 68.22. *mat.* 37.22.

28 [9] Postea, quũ sciret Iesus *reliqua* omnia iam perfecta esse, ‖ vt perficeretur scriptura, dixit, * Sitio

9 Christus accepto aceto spiritum exhalat, verè amarissimum & acidissimum iræ Paternæ calicem nostro nomine penitus exhauriens.

29 [d] Vas igitur *illic* erat positum aceto plenum. Illi verò impleuerunt spongiam aceto, & hyssopo circumpositam admouerunt ori eius.

30 Quum ergò accepisset Iesus acetum, dixit, Consummatum est: & inclinato capite tradidit spiritum.

31 [10] Iudęi ergò, vt non manerent in cruce corpora * Sabbatho, quoniam erat Parasceue, (erat enim magnus dies illius Sabbathi) rogarunt Pilatũ vt confringerentur eorum crura, ac tollerentur.

* Nempè siti vehemẽtissima quidem pressus, sed tamen de singulis implẽdis prophetijs nostraque salute potius quã de vlla siti sollicitus.

32 Venerunt ergò milites, & prioris quidem *latronis* confregerunt crura, & alterius qui crucifixus fuerat cum eo:

33 Ad Iesum autem quum veniissent, vt viderũt eum iam mortuum, non confregerunt eius crura:

Exod. 12.46, *num.* 9 12.

34 [11] Sed quidam ex militibus lancea latus eius [e] fodit, & statim exiuit sanguis & aqua.

* Neque enim postridiè licuisset illud è cruce tollere, omni opere seruili interdicto. Loquitur enim de paschæ die, qui eo anno in Sabbathum incidebat, ex traditione quam exposuimus, Mat. 26. 17. Ideo dicitur hoc Sabbathum magnum id est valde solenne, concurrente videlicet duplici celebritate. 10 Christi corpus (ipso sic volente) ad tẽpus mortuum, sauciatur, at ne minimum quidẽ os confringitur: nec alia mystici ipsius corporis est conditio. 11 Christus in cruce mortuus duplici symbolo testificatur se vnum esse veram expiationem, & verum credentium lauacrum.

35 Et qui [f] vidit testatur, & verum est testimonium eius: ille *inquam* scit se vera dicere, vt & vos credatis.

36 Facta sunt enim hæc vt Scriptura impleretur, ‖ Non confringetur *vllum* os ipsius.

d Galatinus refert ex libris Sanhedrin solitos fuisse Iudæos potare reum vino thure cõfecto, vnde ratio eius turbaretur: sic scilicet Iudæi conscientijs nocentiũ consulebãt. Apparet autẽ ex alijs Euangelistis etiã anteà cum iam esset crucifigendus, fuisse illi præbitũ acetum cum felle mixtũ siue myrrhatum vinũ, quod est ab hoc acetis prorsus distinguẽdũ. e Vel sauciauit. f Hoc vulnere plenè facta fuit mortis Christi fides Nam effusa aquæ ex hoc vulnere, indicauit ferrũ vsq; in pericardiõ *penetrasse, illius videlicet aquæ cõceptaculũ, quo vulnerato necesse est omne animal protinus mori*

37 Et

37 Et rursus alia Scriptura dicit, ‖ Videbunt quem transfixerunt.

38 ‖ [12] Post hæc autem rogauit Pilatum Ioseph Arimathæensis (qui erat discipulus Iesu, sed occultus propter metum Iudæorum) vt tolleret corpus Iesu: quod permisit Pilatus. Venit ergò & abstulit corpus Iesu.

39 ‖ Venit autem & Nicodemus, (is qui venerat ad Iesum nocte primùm) ferens misturæ myrrhæ & aloës libras quasi centum.

40 Acceperunt ergò corpus Iesu, & obuinxerunt illud linteis cum aromatibus, sicut mos est Iudæis sepelire.

41 In eo autem loco vbi fuerat crucifixus, erat hortus, & in horto monumentum nouum, [g] in quo nondum quisquam positus fuerat.

42 Ibi ergò, propter Parasceuen Iudæorum, quod monumentum illud propè esset, posuerunt Iesum.

Zach.12.20. Mat.27.57. mar.15.42. luc.23 50. Suprà.3.2.

12 Sepelitur Christus palàm & loco celebri, conscio & permittente Pilato idq; ab hominibus sic Christo fauentibus, vt tamen ante eũ diẽ apertè non essent eum sequuti: vt neque de ipsius morte neque de resurrectione meritò ambigi possit ex sepultura.

g *Ne quis ipsius resurrectionem calumniaretur, quasi alius quispiam ex eo sepulchro surrexisset, Theoph.*

CAP. XX.

1 Maria nuntiat Christum resurrexisse. 3 Petrus & Iohannes hoc visuri, 4 excurrunt. 15 Iesus Mariæ apparet, 19 & discipulis domi congregatis. 25 Thomas ante incredulus, 28 credit.

CAP. XX.

1 PRimo ‖ [a] 1 verò die hebdomadis, Maria Magdalene venit manè quum adhuc tenebræ essent, ad monumentum: videtq; lapidem sublatum à monumento.

Mat.16.1. luc.24.1.

a Vide Mat. 28.1.

2 Currit ergò & venit ad Simonem Petrum, & ad alterum illum discipulum quem amabat Iesus: & dicit eis, Sustulerunt Dominum è monumento, & nescimus vbi posuerint eum.

1 Maria Magdalene, Petrus & Iohannes, primi resurrectionis Domini testes: & ita quidem vt suspectæ fidei esse meritò non possint, quum hoc ipsum illis persuaderi vix potuerit, nedum vt ex composito id sint commenti.

3 Exiuit ergò Petrus,& alter ille discipulus,& venerunt ad monumentum.

4 Currebant autem duo simul: sed alter ille discipulus præcurrit citiùs Petro, venitq; prior ad monumentum.

5 Et incuruatus vidit posita lintea: non tamen introiuit.

6 Venit ergò Simon Petrus sequens eum, & introiuit in monumentum, & conspexit lintea *ibi* posita:

7 Et sudarium quod fuerat super caput eius, non cum linteis positum,sed seorsum inuolutum in vnum locum.

8 Tunc ergò introiuit etiam alter ille discipulus qui venerat prior ad monumentum, viditq; & credidit.

9 Nondum enim nouerant [b] Scripturam, videlicet quod oporteret eum à mortuis resurgere.

10 Redierunt ergò discipuli ad suos.

11 ‖ Maria autem flens stabat ad monumẽtum [c] foris, Dum ergò fleret incuruauit se in monumentum.

12 [2] Et conspexit duos Angelos [d] albatos, sedentes,vnum ad caput,& alterum ad pedes,*illic* vbi iacuerat corpus Iesu.

13 *Qui* etiam dixerunt ei, Mulier, quid fles? Dicit eis, Sustulerunt [e] dominum meum, nec scio vbi posuerunt eum.

14 [3] Et quum hæc dixisset, conuersa est retrorsum, conspexitque Iesum stantem: nec sciebat Iesum esse.

15 Dicit ei Iesus, Mulier, quid fles? quem quæris? Illa putans hortulanum esse, dicit ei, Domine, si tu asportasti eum, dicito mihi vbi posueris eum: & ego eum tollam.

16 Dicit ei Iesus, Maria. Conuersa illa dicit ei, Rabboni:

b Per antonomasiam scripta illa, quibus tanquam tabulis est consignata Dei voluntas, scriptura dicitur. Mat.28.1. mar.16.5.

c 1.Extra spelunca,in qua excisum erat sepulchrum.

2 Angeli quoq; (& quidẽ bini) facti resurrectionis Domini testes.

d Ad verb. in albis, sub.vestimentis.

e Loquitur Maria vulgi more, qui de cadauere sic loquitur, vt de toto homine.

3 Iesus ipse præsens se testatur verè resurrexisse.

Rabboni:quod dicitur,Præceptor.

17 ✠ Dicit ei Iesus, Ne me tangito: [f] nondum enim ascendi ad patrem meum: sed proficiscere ad fratres meos, & dic eis, Ascendo ad [g] Patrem meum & Patrem vestrum, & Deum meum & Deũ vestrum.

18 Venit Maria Magdalene annuntians discipulis quod vidisset Dominum qui ea sibi dixisset.

19 ‖ [5] Quum ergo vespera esset die illo primo hebdomadis, & [h] fores essent clausæ *illic* vbi erant discipuli coacti propter metum Iudæorum, venit Iesus,stetitq; in medio, & dixit eis, Pax vobis.

20 Et quum hæc dixisset, ostẽdit eis manus ac latus suũ:Gauisi sunt ergo discipuli viso Domino.

21 Dicit ergo eis iterum,Pax vobis:‖ sicut misit me Pater,ita & ego mitto vos.

22 Et quum hæc dixisset, afflauit, & dixit eis Accipite Spiritum sanctum.

23 [6] Siquorum remiseritis peccata, remittuntur eis:siquorum retinueritis,retenta sunt.

24 [7] Thomas autem, vnus ex duodecim, qui dicitur Didymus, non erat cum eis quando venerat Iesus.

25 Dixerunt ergo ei alij discipuli,Vidimus Dominum, Ille verò dixit eis, Nisi videro in manibus eius vestigium clauorum,& immisero digitum meũ in vestigium clauorum,& immisero manum meam

4 Christus qui resurrexit, non quærendus in hoc mũdo secũdum carnẽ, sed in cœlis per fidẽ quò ipse nobis præiuit. *Marc.16.14. Iuc.14.36. 2 cor.15.5.*

5 Christus ianuis clausis repentè vi diuina sese discipulis sistens plenam eis fidẽ facit tum resurrectionis suæ: tũ ipsorum Apostolatus, afflato illis sancto Spiritu, Euangelici ministerij directore. *Mat.28.18.*

6 Promulgatio remissionis peccatorum per fidem in Christũ & iræ Dei declaratio retinẽdis incredulorũ peccatis,summa est Euangelicæ prædicationis. 7 Christus ex Thomæ incredulitate certum resurrectionis suæ testimonium elicit.

f Quid igitur? an postquam ascendisset ad patrem, licuit tangere? Ita certè sed spiritualiter, & animis ad cœlum per fidem erectis, quæ vna est saluifica Christi carnis apprehensio:cui externa illa & carnalis præsentia plurimum efficiebat. Non tamẽ Mariam ab ipso cõtingendo tam arcere voluit,quam blandè eam monere,vt humano affectui quo duntaxat duci videbatur,moderaretur. Nam mallemus quibus occurrit quominus ipsius pedes osculemur,minimè impediat. Mat.28.9. g Patrem meum dixit secundum naturam in Deitate, & Patrem vestrum propter gratiam in adoptione filiorum Dei,Epiphanius. h Vel sponte patuerint illi fores,vel ipsi parietes illi fuerunt peruij.

lateri eius, nequaquam credam.

8 Vera fides ab ore Dei non ab oculis carnis pendet.

26 Octo igitur pòst diebus rursus erant discipuli eius intus, & Thomas cum eis: venit Iesus foribus clausis, & stetit in medio, & dixit, Pax vobis.

9 Fides in Christum Filiũ Dei & vnicũ nostrũ seruatorem, Euangelicæ doctrinæ ac præsertim historiæ resurrectionis scopus.

27 Deinde dicit Thomæ, Infer digitum tuum huc, & vide manus meas, & profer manum tuam, & immitte lateri meo: & ne esto incredulus, sed credens.

28 Respondit autem Thomas, & dixit ei, Dominus meus & Deus meus es.

29 [8] Dicit ei Iesus, Quia vidisti me, Thoma credidisti: beati qui non viderunt, & crediderunt.

Infra. 21. 25.

30 [9] [i] Multa igitur etiam alia signa edidit Iesus in discipulorum suorum conspectu, quæ non sunt scripta in hoc libro.

i Hic versiculus continet partim conclusionem superiorum apparationum partim ad ea quæ subsequuntur, transitionem.

31 Hæc autem scripta sunt, vt credatis Iesum esse Christum Filium Dei, & vt credentes, vitam habeatis per nomen eius.

CAP. XXI.

1 Iesus piscantibus Apostolis apparet. 6 7 quem miraculo captorum piscium agnoscunt. 15 Petro ouium curam committit. 18 mortisque genus eidem prænuntiat.

1 Christus non tantùm presens sed etiam vnà cum discipulis suis vescens, plenissimam suę resurrectionis fidẽ facit.

1 POsteà [1] patefecit se rursus Iesus discipulis ad mare Tyberiadis: patefecit autem sic:

2 Erant simul Simon Petrus & Thomas qui dicitur Didymus, & Nathanael qui erat ex Cana Galilææ, & *filij* Zebedæi, alijque ex discipulis eius duo.

3 Dicit eis Simon Petrus, Abeo piscatum. Dicunt ei, Imus & nos tecum. Profecti sunt, & ascenderunt in nauigium statim: & illa nocte nihil ceperunt.

4 Mane autem iam exorto stetit Iesus in littore: non tamen cognouerunt discipuli Iesum esse.

5 Dicit

5 Dicit ergo eis Iesus, Pueri, num quid obsonij habetis? Responderunt ei, Non.

6 At ille dicit eis, Iacite rete in dextram nauigij partem, & inuenietis. Iecerunt ergo, & non ampliùs poterant illud trahere præ multitudine piscium.

7 Dicit ergo discipulus ille quem diligebat Iesus, Petro, Dominus est. Simon ergo Petrus quum audisset Dominum esse, [a] amiculum succinxit, (erat enim nudus) & abiecit se in mare.

8 Alij autem discipuli nauigio venerunt (non enim longè aberant à terra, sed circiter cubitis ducentis) trahentes rete *plenum* piscium.

9 Vt ergo descenderunt in terram, vident prunas positas, & piscem impositum, & panem.

10 Dicit eis Iesus, Adferte ex piscibus quos modò cepistis.

11 Ascendit Simon Petrus, & traxit rete in terram, plenum magnis piscibus, centum quinquaginta tribus: & quum tot essent, non est fissum rete.

12 Dicit eis Iesus, Venite, prandete. Nullus autem discipulorum audebat eum interrogare, Tu quis es? quum scirent Dominum esse.

13 Venit ergo Iesus, & accipit panem, & dat eis, & piscem similiter.

14 Hac iam tertia vice patefactus est Iesus discipulis suis, quum resurrexisset à mortuis.

15 [2] Quum ergo prandissent, dicit Simoni Petro Iesus, Simon *fili* Ionæ, diligis me plus quàm hi? Dicit ei, Certe Domine: tu nosti quòd amem te. Dicit ei, Pasce agnos meos.

16 Dicit ei rursum secundò, Simon *fili* Ionæ, diligis me? Ait illi, Etiam Domine: tu nosti quod amem te. Dicit ei, Pasce oues meas.

17 Dicit ei tertiò, Simon *fili* Ionæ, amas me? Tristis fuit Petrus quòd [b] tertiò dixisset ipsi, Amas

a Amiculum ex lino quod natanti minime obsisteret

2 Petrus terna confessione in pristinum gradū restituitur, vnde terna abnegatione exciderat simulq; admonetur, eum demum esse pastorem qui Christum diligens ipsius oues pascit.

b Nempe æquū erat, vt triplici abnegationi triplex confessio opponeretur, ne de tanti peccati remissione, & restitutione muneris Apostolici dubitaret Petrus: Caterum petit Chri. à Pet. an is plus quam cæteri ipsū amet, non vt illū alijs anteponat, sed vt illi in memoriam reuocet inanem illam iactationem de qua antea.

me? Dixitque ei, Domine, tu omnia nosti, tu nosti quòd amem te. Dicit ei Iesus, Pasce oues meas.

18 [3] Amen, amen dico tibi, quum esses iunior, [c] cingebas te, & ibas quò volebas: quum autem senueris, extendes manus tuas, & alius [d] te cinget, & transferet [e] quo noles.

19 Hoc autem dixit significans [f] qua morte glorificaturus esset Deum. Et quum hoc dixisset, dicit ei, Sequere me.

20 [4] Conuersus Petrus videt illum discipulum quem diligebat Iesus, sequentem, || qui & recubuerat in cœna super pectus eius, & dixerat, Domine, quis est ille qui te prodit?

21 Hunc ergo quum vidisset Petrus, dicit Iesu, Domine, hic autem quid?

22 Dicit ei Iesus, Si velim eum manere donec veniam, quid ad te? tu me sequere.

23 [g] Exijt ergo sermo iste inter fratres, discipulum illum non moriturum: sed non dixerat ei Iesus, Non morietur: sed, Si eum velim manere donec veniam, quid ad te?

24 [5] Hic est discipulus ille qui de his testatur, & hæc scripsit: & scimus verum esse testimoniũ eius.

25 || Sunt autem & alia multa quæ fecit Iesus, quæ si scribantur sigillatim, ne mundum quidem ipsum opinor capturum eos qui scriberentur libros. Amen.

3 Prædicitur mors Petti violenta.

4 Cauendum ne dum alios circumspicimus quod nobis iniunctum est negligamus. *Supra.13.25.*

5 Vera est Christi historia, nec hominum curiositati, sed salutis sancto cum delectu perscripta.

c Qui peregrè proficiscebantur præsertim in Oriente, & in ijs regionibus quarũ incolæ prælongis vestibus vtũtur, illos necesse est succingi. Supra.20.30.

d Respexit ad illam rationẽ qua captiui loris ac viculis constringuntur, quasi dicat, Nunc te liberè accingis, vt proficiscaris quò libuerit, atqui tempus erit, quum non te Zona accinges, sed alius te vinculis constringet, vt te pertrahat etiam inuitum.

e Non quidem quod Petrus inuitus pro Dei veritate quicquam tulerit, quum eum legamus gaudentem rediisse è concilio in quo flagris cæsus fuerat, sed quia hæc voluntas non proficiscitur à carne, sed ab illo aduentitio Spiritus dono, itaque repugnantiam quandam indicauit.

f 1. Petrum morte violenta moriturum. *g 1. Dimanauit, & sparsus hic rumor.*

*ACTA SANCTORVM APOSTOLORVM.

CAP I.

1 *Continuat Lucas hanc historiam ad suum Euangelium.* 9 *Sublato in cœlum Christo.* 10 *Apostoli.* 11 *Monentibus Angelis* 12 *reuersi,* 14 *precibus incũbunt.* 15 *Petri instinctu.* 18 *Iudæ proditoris loco* 23 *Matthias eligitur.*

1 PRIMVM [1] quidem librum confeci, Theophile, de [a] omnibus quæ cœpit Iesus & facere & docere,

2 Ad *eum* vsque diem quo quum mandata dedisset Apostolis per Spiritum sanctum, quos elegerat, sursum receptus est.

3 [2] Quibus etiam seipsum, postquam ipse passus fuit, exhibuit viuum multis [b] indubitatis sig-

* Acta vocant Latini rerum publicè gestarũ commentarios publicæ memoriæ causa conscriptos: Sed hic liber complectitur veluti præcipuos commentarios publicę & annales ad quos & initio dirigi & nunc reuocari totius Eccles. Christiã. administratione oportuit.

CAP. I.

1 Transitio ab Euangelij (id est dictorum & factorum Christi) historia ad Apostolorum acta.

2 Ideò Christus statim à resurrectione non ascendit in cœlum, vt suæ resurrectionis plenam fidem faceret, & Apostolos in doctrina quam audierant, præsens confirmaret.

a Facta Iesu, sunt miracula, & actiones deitatis indices, & omnium rerum perfecta sanctitas, atque adeò doctrina ipsius exempla. *b Indubitata signa,* Tecmeria *vocat, quæ necessaria vocantur: Christum autem verè resurrexisse, indicarunt hæc signa, loqui, ambulare, edere sunt* τεκμήρια *vitæ. Manibus sese contrectandum præbuisse, sunt* τεκμήρια *veri & naturalis corporis. Item pedũ manuum & lateris vulnera exhibita, sunt* τεκμήρια *illud ipsum corpus resurrexisse, quod crucifixum & lancea confossum fuerat. Item sanguis & aqua ex confosso latere promanans, certiss. vulnerator um præcordiorum & mortis* τεκμήριον. *Illa sunt quibus affirmat Lucas Christ. suæ resurrectionis fidem fecisse.*

nis, per dies quadraginta conſpectus ab eis, & dicens quæ ad regnum De *ſpectant.*

4 [c] Et cum illis conueniens, ‖ denuntiauit eis ne abſcederent Hieroſolymis, ſed *vt* expectarent promiſſum Patris. Quod *inquit* audiſtis ex me.

5 Nam ‖ Iohannes baptizauit quidem aqua, vos autem baptizabimini [d] Spiritu ſancto iſtis non multis pòſt diebus.

6 [3] Quum igitur illi conueniſſent, interrogarunt eum, dicentes, Domine, num hoc tempore [e] reſtitues regnum Iſraëli?

7 Dixit autem ad illos, Non eſt veſtrûm noſſe tempora ſiue [f] opportunitates quas Pater in ſua ipſius poteſtate poſuit.

8 ‖ Sed recipietis virtutẽ Spiritus ſancti, poſtquam ſuperuenerit in vos: eritisq; mihi teſtes & in Hieruſalem, & in tota Iudæa, Samariaq;, & vſq; ad vltimas terras.

9 [4] ‖ Et quum hæc dixiſſet, aſpicientibus ipſis eleuatus eſt: & nubes ſuſceptum eum abſtulit ab oculis eorum.

10 Et quum eſſent intentis in cœlum oculis eo proficiſcente, ecce, viri duo aſtiterunt illis albo veſtitu:

11 Qui & dixerunt, Viri Galilæi, quid ſtatis intuentes in cœlum? hic Ieſus qui ſurſum receptus eſt [g] à vobis in cœlum, ita veniet quẽmadmodum conſpexiſtis eum proficiſcentem in cœlum.

12 Tunc reuerſi ſunt in Hieruſalem à monte qui vocatur Oliueti, qui eſt prope Hieruſalem,

3 Prius certandum quàm triumphãdum: nec curioſè inueſtigãda quæ Deus non patefacit. *Luc.24.49. Iohan.14.25. Mat.3.11. mar.1.8. luc.3.16. Ioh.1.26. infra.2.3.& 11. 16.& 19.4.*

4 Chriſtus, promiſſa Spiritus ſancti plena virtute, qua corpore abſens Eccleſiam ſuam regat corpus ſuum à nobis ſurſum in cœleſtia tabernacula ſuſtulit, ibidem teſtibus angelis ad extremum vſque diem æterni iudicij permanſurum. *Infra.2.2. Luc.24.52.*

c *Congregauit eos Dominus, quum diſperſi huc & illuc fugiſſent, vt eos vna omnes haberet aſcenſionis ſuæ teſtes.* d *Sub à Patre, vel à me, vt Pater vel Chriſtus opponatur Iohanni: ſicut aquæ, Spiritus ſanctus.* e *Priſtino ſtatui.* f *i. Rei gerendæ commodas occaſiones, ſcilicet quas Dominus rebus agendis conſtituerit.* g *E veſtro conſpectu. Ergo nos fide in cœlum aſcendamus potiùs, quam illum è cœlo deducamus & in terreſtribus elementis hæreamus.*

h diſtans

[h] distans itinere Sabbathi.

13 [5] Et quum [i] introissent, ascenderunt in [k] cœnaculum vbi commorabantur Petrus *videlicet* & Iacobus, & Iohannes & Andreas, Philippus & Thomas, Bartholomæus & Mattheus, Iacobus *filius* Alphæi, & Simon Zelotes, & Iudas Iacobi *frater*.

14 Hi omnes [l] perdurabant [m] concorditer [n] in oratione & deprecatione cum [o] vxoribus, & Maria matre Iesu, & cum ipsius [p] fratribus.

15 [6] Et per eos dies assurgens Petrus in medio discipulorum, dixit, (erat autem turba [q] capitum eôdem *loci* quasi centum viginti)

16 [7] Viri fratres, oportuit impleri Scripturam hanc, ‖ quam prædixit Spiritus sanctus per os Dauid, de Iuda, qui fuit dux viæ ijs qui comprehenderunt Iesum.

17 Annumerabatur enim nobiscum, & sortitus erat partem ministerij huius.

18 Is igitur [r] acquisiuit agrum ex mercede iniustitiæ. ‖ & [s] præcipitatus crepuit medius, & effusa

5 Ecclesiastici conuentus ad audiendũ Verbum & cõmunes preces concipiendas, autoribus Apostolis in domo priuata primùm instituti & celebrati.

6 Petrus, vel ex arcana Spiritus reuelatione, vel expresso Ecclesiæ iudicio, Apostolici collegij antistes & interpres. *Psalm.* 41. 10. *Iohan.* 13. 18. *Mat.* 27. 5.

7 Occurrit Petrus Iudæ proditoris offendiculo, quòd quecunq; ei acciderunt, à Deo fuerint prædicta.

h Circiter duo millia passuum, si Latinis credamus. Omnes verò Hebræi, quibus in ea re potius credendũ est, bis mille cubitorũ: passus enim duplex minor scilicet, qui & cubitus dicitur, & maior duplo longior, proinde duo milliaria Talmudistarum de minoribus passibus seu cubitis intellecta efficiunt vnum miliare maiorum passuum, cui septem stadia tribuuntur. i Domum ingressi sunt, quam sibi Ecclesia eo tempore veluti commune domicilium delegerat. k Superiorem domus partem. l Verbũ Græcum significationem habet constantiæ & firmitatis inuictæ. m Vtiliter concordiæ fit mentio: Eæ enim preces Deo sunt gratissimæ, quæ fiunt ab animis & voluntatibus consentientibus. n Petebant discipuli tum Spiritus missionem, tum à præsentibus periculis quibus circunsidebantur liberationem. o Confirmari enim decebat vxores, quas socias periculorum essent habituri. p Cognatis Iesu, nimirum alterius Mariæ filijs quatuor Iacobo & Iose, Simone & Iuda, de quibus apud Matt. 13. 55. & alibi. q Ad verb. nominum. Solent enim homines nominatim censeri. r Respexit Lucas non consilium Iudæ, sed euentum: Sic aliquid dicitur malum sibi quærere, habita non consilij aut voluntatis, sed euentus ratione. s Significant verba Græca pronum Iudam prolapsum medium discissum fuisse, cum quodam singulari crepitus fragore.

Psal.69.26. *Psal,109.8.*

8 Apostoli nihil deliberant nisi consulto Dei verbo: deinde quod totius Ecclesiæ intererat, non nisi cõscia Ecclesia exequuntur.

9 Apostolos oportuit immediatè à Deo ordinari, ideoque præeuntibus precibus, eligitur Matthias sortitione, quæ istar diuinæ vocis esset.

sunt omnia viscera eius.

19 Innotuitque omnibus habitantibus Hierosolymæ: adeò vt vocetur ager ille propria ipsorum lingua, Acceldama, hoc est, ager sanguinis.

20 Scriptum est enim in libro Psalmorũ, ‖ Fiat commoratio eius deserta, & non sit qui habitet in ea. ‖ Et [t] Episcopatum eius accipiet alius.

21 [8] Oportet igitur ex ijs viris qui nobiscum conuenerunt toto tempore quo Dominus Iesus [u] munere suo functus est inter nos.

22 Exorsus à baptismo Iohannis, ad eum vsque diem quo sursum receptus est [x] à nobis, vnum fieri nobiscum testem resurrectionis eius.

23 [9 y] Statuerunt igitur duos, Ioseph vocatum Barsabam, qui cognominatus est Iustus, & Matthiam:

24 Et precantes dixerunt, Tu Domine, qui corda omnium nosti, ostẽde vtrum elegeris ex his duobus.

25 Vt accipiat [z] sortẽ ministerij huius & Apostolatus, à quo [a] aberrauit Iudas, vt abiret in locum suum.

26 [b] Iecerũt igitur sortes eorum: & cecidit sors super Matthiam, qui communibus [c] calculis allectus est cum vndecim Apostolis.

t Munus & functionem. Dauid quidem hæc scripsit in Deo gregijs armentu præfectum. Solẽt etiam pastorum, ouium & gregis vocabula ad Ecclesiasticam administrationem transferri.

u Ad verb. intrauit & exiuit, quod genus dicendi Hebræis indicat functionis publicæ, eiusque laboriosæ administrationem, quum de ijs agitur qui in publico munere versantur. Deut.31.2.1.Par.27.1. x Ex nostro cœtu. y Publicè & totius Ecclesiæ suffragijs. Nihil enim hic priuatim à Petro geritur: & inter Apostolos conuenientes non graduum sed ordinis fuit distinctio, vt in alijs Ecclesiasticis cœtibus: donec Episcopatus humanus in Eccles. inueheretur, qui mox in satanicum euasit. z Vt sit ipse consors & particeps huius ministerij. a Decessit siue excidit à proLabendo: metaphora à via ducta. Vocationes enim Hebræis viarum nomine significantur. b Sortiti sunt coniectis sortibus. c Calculis coniectis sententiæ olim, siue suffragia declarabantur.

CAP. II.

1 *Apostoli* 4 *Spiritu sancto repleti,* 8 *diuersis linguis loquuntur.* 12 *Ebrietatis notam* 15 *Petrus tollit:* 34 *Christum*

34 *Christum Messiam esse docet.* 37 *Auditoribus consternatis* 38 *pœnitentiam suadet.*

1 QVum [1] autem [a] aduenisset dies Pentecostes, erant [b] omnes concorditer *eodē loci.*

2 Tum extitit repentè è cælo sonitus tāquam ruentis flatus violenti, qui repleuit totam domum vbi erant considentes.

3 Et visæ sunt eis dispertitæ linguæ instar ignis, *qui* etiam sedit super vnumquenque eorum.

4 Repleti sunt autem omnes Spiritu sancto, cœperuntque loqui [d] alijs linguis, [e] prout Spiritus ille dabat eis effari.

5 Erant verò Hierosolymis habitantes Iudæi viri religiosi, ex omni natione *eorum* [f] qui sub cælo *sunt.*

6 Orto autem [g] hoc rumore, conuenit multitudo, & cōfusa fuit, quòd audiret vnusquisq; propria lingua sua eos loquentes.

7 Obstupescebant autem omnes ac mirabantur, dicentes alij ad alios, Nónne ecce homines isti qui loquuntur, Galilæi sunt?

8 [h] Quomodo igitur nos audimus *eos* sua quis-

1 Apostoli, die maximè solenni vt res esset toti mundo perspecta, vno in loco congregati, vt vnum omnium illorum munus, eundem Spiritum, eandemque fidem esse constaret, adhibito duplici symbolo, cœlitùs designātur, & excellentissimis quibusq; Spiritus sancti donis, ac in primis quidem linguarum extraordinario & necessario dono, vnguntur.

a Ad verbum, compleretur, id est, inchoatus esset, velut Luc. 2. 21. Complent enim dicunt Hebræi quum præcedentes exacti sunt. Is autem inchoatur Ierem. 25. 12. Erit autem quum impleti fuerint septuaginta anni visitabo, &c. Non enim post septuagesimū annum, sed ipso septuagesimo anno, reduxit populum Dominus. Erat autem Pentecostes, dies quinquagesimus post Paschatis festū. b Duodecim Apostoli, qui futuri essent Ecclesiæ quasi Patriarchæ, & propterea eos peculiari quadā forma eos consecrari oportuit: id quod etiam ostendunt igneæ linguæ, ijs demum contingentes qui Euangelium erant per orbem terrarum sparsuri. c Sub. ignis, vel spiritus. d Alias linguas vocat, quæ diuersæ essent ab ea quæ Apostolis erat familiaris, quas Marcus nouas vocat. e Significat Apostolos, nec temerè, nec fanaticorum instar modò hac, modò illa lingua loquutos, sed magnam habuisse auditorum rationem: in summa, nihil dixisse, nisi Spiritu sancto linguam moderante, qui nullius est confusionis author. f Hyperbole Hebræis familiaris. g Huius facti rumore. h Non quod resonante vna voce, audirentur plures, sed peregrinis linguis loquebantur Apostoli: illo enim pacto esset magis audientium miraculum, hoc verò dicentium, Nazianz. in Orat. de Pent. denique modò hac, modò illa, non tamen confusè aut furiosè, sed prout hic vel ille in varias gentes inuaderat & prout expediebat moderante animum & mentem Spiritu sancto.

que lingua in qua nati ſumus.

9 Parthi,& Medi,& Elamitę,& qui incolimus Meſopotamiam, Iudæamque & Cappadociam, Pontum & Aſiam.

10 Phrygiam & Pamphiliam, AEgyptũ & partes Libiæ quæ eſt ſecundum Cyrenen, & aduenæ Romani, [i] tum Iudæi tum proſelyti.

11 Cretes & Arabes, audimus eos loquentes noſtris linguis magnifica Dei *facta*.

12 [2] Obſtupeſcebant autem omnes, & hæſitabant, dicentes alius ad alium, Quid hoc *rei* eſſe poſſit?

13 Alij verò [k] cauillantes dicebant, Vino dulci pleni ſunt *iſti*.

14 Stans autem Petrus cum vndecim, [l] ſuſtulit vocem ſuam, & loquutus eſt eis, dicens, Viri Iudæi, *vóſque* omnes qui commoramini Hieroſolymis, hoc vobis notum eſto, & auribus percipite verba mea.

15 Non enim vt vos exiſtimatis, iſti ebrij ſunt, quum ſit [m] hora diei tertia:

16 Sed hoc illud eſt quod dictum eſt [n] per Prophetam Ioel,

17 ‖ [3] Et erit vltimis temporibus, (dicit Deus) effundam ex Spiritu meo in [o] quamuis [p] carnem:

2 Verbum Domini alios percellit vt eos ad inquirendã veritatem adigat, alios verò ſic redarguit, vt ſuę ipſorum impudentiæ teſtes eſſe cogat.

3 Petrus calũnijs hominum opponens Dei veritatẽ, docet in ſe & ſuis collegis impletum quod Ioel de plena Spiritus ſancti exhibitione nouiſſimis temporibus futura prędixerat: quæ gratia toti etiam Eccleſiæ offeratur, certo eorum exitio à quibus contemnetur.

Ioel 2.28.
eſa. 44.3.

i Iudæorum nemine eos intelligit, qui origine & religione Iudæi erant, quamuis alibi nati. Proſelyti autem erant qui e Paganis, Iudæorum religionem amplectebantur. k Vocabulo vtitur, quod contumeliam irriſionis indicat: Hæc autem irriſio, docet nullum tantum eſſe miraculum, cui non audeat obtrectare impietas l Obſeruanda eſt Petri confidentia, vt ab initio ſtatim cognoſceretur Spiritus ſancti gratia. m Ab orto ſole, quæ in ſeptimam noſtram vel octauam incidere poteſt. n Nihil aliud diſſoluit quæſtiones & dubitationes, niſi propheticum teſtimonium: rationes enim hominum euerti poſſunt, vox Diuina euerti non poteſt. o Ad verbum, omnem, indefinitè, id eſt, Non tantùm Iudæis, ſed & cæteris gentibus. p i. Hominem, ſed hæc ſynecdoche ideo vſurpatur, vt intelligamus carni opponi ſpiritum, id eſt, rem præſtantiſſimam rei planè fragili ac caducæ: quam tamen Deus pro ſua ſingulari bonitate dignetur excellenti Spiritus ſui munere.

& pro-

& prophetabunt filij veſtri, & filiæ veſtræ, & iuuenes veſtri viſiones videbũt, & ſeniores veſtri ſomnia ſomniabunt.

18 Et quidem ſuper ſeruos meos & ſuper ancillas meas, in diebus illis effundam de Spiritu meo, & prophetabunt.

19 Et edam miracula in cœlo ſurſum, & ſigna in terra deorſum, ſanguinem & ignem & vaporem fumi.

20 Sol conuertetur in tenebras, & luna in ſanguinem, priuſquam veniet dies ille Domini magnus & illuſtris.

21 [4] Et futurum eſt vt quicunque [q] inuocauerit nomen Domini, ſeruetur.

22 [5] Viri Iſraëlitæ, audite ſermones iſtos: Ieſum illum Nazarenum, virum à Deo [r] approbatum apud vos præſtantibus factis & miraculis & ſignis, quæ edidit per eum Deus in medio veſtri, ſicut & ipſi noſtis.

23 Hunc *inquam* definito conſilio, & [r] prouidentia Dei deditum quum accepiſſetis, manibus [t] ſceleratis *cruci* affixum [u] interemiſtis.

24 [6] Quem Deus excitauit, ſolutis [x] doloribus mortis, eo quòd impoſſibile erat ipſum ab ea retineri.

25 ‖ Dauid enim dicit de eo, Proſpiciebam Dominum coram me ſemper, quoniam eſt mihi ad dextram ne concutiar.

26 Propterea oblectatum eſt cor meum, & ex-

4 Vſus præcipuus omnium donorum Spiritus ſancti, eſt homines ad ſalutem per fidē adducere.

5 Chriſtus innocens à ſceleratis, ex Dei prouidentia, crucifixus.

6 Chriſtus (ſicut prædixerat Dauid) non modò reſurrexit, ſed etiam in ipſo ſepulchro, ab omni corruptione fuit immunis. *Pſal.* 16. 8.

q Inuocare, in ſacris literis ſignificationē habet precationis ardētis implorantis opem diuinam.

r Qui ſit ijs operibus quæ per illum fecit Deus, tanquam neceſſarijs demōſtrationibus comprobatus.

ſ Præeunte æterna Dei cognitione, quæ nec à conſilio definito diuelli poteſt, quod Epicurus facit, nec interim mali cauſſa eſſe: nam peſſimum Iudæ factum æterno & immutabili conſilio, in optimum finem definiuit. Bene enim agit Deus, etiamſi malè agant inſtrumenta.

t Dei conſilium non excuſat Iudæos, quorum manus fuerunt ſceleratæ.

u Tribuitur factum ijs quorum conſilio & impulſione res acta fuit.

x Morte dolorum corporis, & animi plena: itaque quum mori videretur eſſe ipſorum dolorum victoria ac imperium, Chriſtus meritò dicitur lethales iſtos dolores ſuperaſſe, quum mortuus mortem vicit, in æternum cum Deo ſuis victurus.

ultauit lingua mea: atque adeò caro mea requieſcet in ſpe:

27 Quoniam non [y] derelinques animam meam apud inferos: nec ſines Sanctum tuum ſentire corruptionem.

28 [z] Notas mihi feciſti vias vitæ: replebis me iucunditate in tui conſpectu.

29 Viri fratres, licet liberè dicere apud vos de patriarcha Dauid, || eum & obijſſe & ſepultũ eſſe, & monumentum eius eſſe apud nos ad hunc vſque diem.

30 Propheta igitur quum eſſet, & ſciret || Deum [a] iureiurando ſibi iuraſſe, fore vt ex fructũ lumbi ipſius, quod ad carnem attinet, Chriſtum excitaret, *quem* collocaret ſuper eius throno:

31 Præſcius loquutus eſt de reſurrectione Chriſti, || non derelictam eſſe apud inferos animam eius, neque carnem eius ſenſiſſe corruptionem.

32 [7] Hunc Ieſum excitauit Deus, cuius *rei* omnes nos ſumus teſtes.

33 Itaque [b] dextra Dei euectus, & promiſſum Spiritum ſanctum adeptus à Patre, effudit hoc quod vos nunc ſpectatis & auditis.

34 Neque enim Dauid aſcendit in cœlos: ſed dicit ipſe, || Dixit Dominus Domino meo, Sede ad dextram meam,

35 Vſquedum [c] ponam inimicos tuos ſcabellum pedum tuorum.

36 Certò ſciat ergò tota domus Iſraël, hunc eſſe [d] factum à Deo Dominum & Chriſtum: hunc *inquam* Ieſum quem vos crucifixiſtis.

37 *His* autem auditis compuncti ſunt corde, &

dixerunt

7 Ieſum Chriſtum eſſe Regẽ æternum deſignatum teſtatur Petrus, & ex ipſis Spiritus ſancti donis palàm conuincit, addito Dauidis teſtimonio.

1. *Reg.* 2. 10.
infr. 13. 36.
Pſal. 132. 11.

y Non permittes me permanere in ſepulchro, vel vitam meam quæ quodã modo videtur ſepulchro obrui quandiu corpus illic mortuum iacet.

Pſal. 16. 10.
infrà. 13. 35.
Pſal. 110. 1.

z Aditum mihi ad veram vitam patefeciſti.

a Solenni formula iuraſſet.

b Virtute ac potentia Dei.

c Efficiam.

d Factus dicitur Chriſtus, quia in eam euectus eſt dignitatem: non igitur ad naturã refertur, ſed ad ſtatum & dignitatem ſummam.

Nam Chriſti nomen ita etiam hoc in loco, regem à Deo vnctum & deſignatum declarat, vt norint Iudæi Ieſum ideo vocatum Chriſtum, quod reuera talis eſſet. Inepti igitur Arriani, qui à ſtatu in quem ſecundũ formam ſerui acceptam euectus eſt Chriſtus ad eſſentiam qua æternus Deus eſt, arguunt.

dixerunt ad Petrum ac reliquos Apostolos, Quid faciemus viri fratres?

38 [8] Petrus autem ait ad eos, Resipiscite, & baptizetur vnusquisq; vestrûm in nomine Iesu Christi in remissionem peccatorum: & accipietis donũ Spiritus sancti.

39 Vobis enim *facta est* [e] promissio & liberis vestris, & omnibus qui longè sunt, quoscunq; videlicet aduocauerit Dominus Deus noster.

40 [9] Aliisque sermonibus plurimis [f] obtestabatur, & exhortabatur *eos* dicens, Seruamini ex natione ista praua.

41 [10] Qui ergò libenter exceperunt sermonem eius, baptizati sunt: & addita sunt *Ecclesiæ* die illo capita quasi ter mille.

42 [11] Erantque perdurantes in doctrina Apostolorũ & [g] communicatione, & [h] fractione panis, & precibus.

43 [12] Obortus est autem omnibus timor: multaq; miracula & signa per Apostolos fiebant.

44 [13] Omnes autem qui credebant, erant [i] eodem *loci*, & habebant omnia communia:

45 Et possessiones ac facultates vendebant, &

8 Resipiscentia & remissio peccatorum in Christo sunt duo Euangelij ac proinde nostræ salutis capita. Obtinentur autem ex promissionibus per fidem apprehensis & per baptismum, quicum est coniuncta Spiritus sancti virtus, in nobis obsignantur

9 Is demum verè aggregatur Ecclesiæ qui sese ab impijs segregat.

10 Insigne virtutis Spiritus sancti exemplũ. Non baptizantur autem adulti, nisi fidẽ professi.

11 Veræ Ecclesiæ signa sunt doctrina Apostolica, charitatis officia, Sacramẽtorum administratio pura, & vera inuocatio communis. 12 Dominus quoties expedit, extraneorum rabiem frenat, vt Ecclesia plantari & recreari possit. 13 Charitas efficit omnia communia, quod ad vsum quidem attinet, pro necessitatis ratione.

e Gratuitum esse donum nomen Epangelias *declarat.* *f Dei interposita authoritate, atq; adeo per ipsius Dei nomen monebat, vt præscribit Timotheo suo Paulus,* 2. *Tim.*2.14. *g Facultatum et omniũ charitatis officiorum, vt postea explicat.* *h Vtebantur Hebræi latioribus ac minus spissis panibus, itaq; potius frangebantur, quã cultris secarentur: sic per fractionem panis conuictum illum mutuũ intellexerunt, atq; adeò cõmunia quæ celebrare solerẽt. In illis autẽ conuiuijs, quæ Agapas vocabãt, sacram etiã Domini Cœnam soliti erant vsurpare, in quam iam tum temporis irrepserant corruptelæ, quas emendat Paulus,* 1.*Cor.*11. *i Vel simul, vt infrà* 3.1. *ita enim significantur communes Ecclesiæ cœtus, cum mutua in eandem doctrinam consensione & summa animorum concordia.*

14 Fideles initio non tantum ad audiendum verbum,sed etiam ad capiendum cibum magno cum fructu conueniebant.

k 1.Grati & accepti toti populo.

dispertiebant ea omnibus, prout cuique opus erat.

46 14 Et quotidie perdurantes concorditer in templo,ac frangentes domatim panẽ,capiebant cibum cum exultatione & simplicitate cordis:

47 Laudantes Deum, & k habentes gratiam apud totum populum. Dominus autem addebat quotidie Ecclesiæ qui salui fierent.

CAP. III.

1 Petrus cum Iohanne in templum ascendens, 2 claudum sanat. 9 Populo ad miraculum concurrenti. 12 Salutis mysterium per Christum exponit, 14 ingratitudinem eorum accusans, 16 & pœnitentiam ab illis postulans.

CAP.III. 1 Christus claudum quendam natum, hominẽ notum omnibus,loco & tẽpore celebri per manus Apostolorum sanans, partim eos qui crediderant confirmat partim alios credituros vocat.

1 CÆterum 1 Petrus & Iohannes simul ascendebant in templum, sub horam precationis *nempè* nonam.

2 Quidam autem vir claudus ab vtero matris suæ portabatur: quem ponebant quotidie ad portam templi quæ dicitur Speciosa, vt peteret eleemosynam ab ijs qui ingrediebantur in templum.

3 Is quum vidisset Petrum ac Iohannem ingressuros in templum,rogauit vt eleemosynam acciperet.

4 Intentis autem in eum oculis Petrus cum Iohanne dixit, Aspice ad nos.

5 Ille igitur 2 attendebat eos,sperans se aliquid ab eis accepturum.

6 Petrus autem dixit,Argentum & aurumnó est mihi: quod autem habeo hoc tibi do, In nomine Iesu Christi Nazareni surge & ambula.

a Hora nona fuit precationi consecrata,nempe sacrificio vespertino. Non tamen Apostoli ad sacrificandum conueniebant, quum scirent verum illum agnum suo sacrificia vmbratilia Legis sacrificium deleuisse. Sed aderant potius vt docerent id esse præstitum quod Legis ceremoniæ adumbrabant, sese interim ceremonijs accommodantes quo ad eius fieri potuit,tantisper dum infirmos & rudes Christo lucrifacerent.

7 Et

7 Et prehensa manu eius dextra, erexit *eum*: illicò verò confirmati sunt pedes ipsius ac maleoli.

8 Et exiliens stetit, & ambulauit, & ingressus est cum eis in templum, ambulans & saliens, & laudans Deum.

9 Viditque eum totus populus ambulantem, & laudantem Deum.

10 Et agnouerunt eum esse qui ad *petendam* eleemosynam sedebat ad speciosam portam templi: & impleti sunt pauore & stupore super eo quod ei contigerat.

11 Quum [b] teneret autem qui sanatus fuerat claudus Petrum & Iohannẽ, cucurrit totus populus ad eos in porticum qui appellatur Solomonis, expauefactus.

12 [2] Quo viso Petrus respondit populo, Viri Israëlitæ, quid miramini super hoc, aut quid intentos oculos in nos habetis, quasi propria vi aut pietate effecerimus vt hic ambularet?

13 ‖ Deus ille Abraham & Isaac & Iacob, Deus *inquam*, Patrum nostrorum glorificauit Filiũ suum Iesum, quem vos prodidistis & abnegastis in conspectu Pilati, quum ille iudicasset esse absoluendum.

14 Vos autem Sanctum illum & iustum abnegastis, & postulastis homicidam condonari vobis.

15 [c] Principem autẽ vitę trucidastis, quem Deus excitauit à mortuis: cuius *rei* nos testes sumus.

16 Et per fidem in nomen ipsius, hunc quem conspicitis ac nostis, cõfirmauit nomen ipsius: [d] fides inquam quæ per ipsum *est*, dedit isti integritatem hanc coram omnibus vobis.

17 Sed nunc, fratres, scio vos per ignorantiam

2 Miracula cõuincendis incredulis destinata sunt, ac proinde pessimè ijs abuntur qui vel in ipsis miraculis vel in organis quibus Deo vti placet, obstupescentes ex eo quod ad veri cultus (id est Christianismi) notitiam à Deo institutum est, idololatriæ & superstitionis stabiliendæ occasionem arripiunt. *Infr.* 5. 30.

b Tenere hoc loco non prehendere significat, sed ita tenere, vt tibi elabi non sinas. quod arguit claudum istum, vel eorum à quibus curatus fuerat amore, vel metu, ne si eos ex oculis semel amisisset, iterum claudus fieret ab eorũ latere nõ discessisse

c In seipso halètem vitam & causam vitæ.

d Quia fide am-

plius est illum à mortuis excitatum, cuius nomen ex nobis audijt.

ista feciſſe, ſicut & primores veſtros.

18 Deus autem quæ pronuntiauerat per [e] os omnium Prophetarum ſuorum, Chriſtum paſſurum, ita impleuit.

19 [3] Reſipiſcite igitur, & conuertimini, vt deleantur peccata veſtra: poſtquam venerint tempora refrigerationis à conſpectu Domini.

20 Et miſerit prænuntiatum vobis Ieſum Chriſtum:

21 Quem oportet quidem [f] cœli capiant, vſque ad tempora reſtitutionis omnium, quæ *tẽpora* prædixit Deus per omnium os ſanctorum ſuorum à ſeculo Prophetarum.

22 Moſes etenim ad Patres dixit, ‖ [g] Prophetam ſuſcitabit vobis Dominus Deus veſter ex fratribus veſtris, ſicut me: audietis eum in omnibus quæ loquutus fuerit vobis.

23 Futurum eſt autem vt [h] quiſquis non auſcultarit Prophetam illum, [i] diſperdatur è populo.

24 Sed & omnes Prophetæ à [k] Samuele & ijs qui deinceps *ſequuti ſunt*, quotquot loquuti ſunt, etiam prænuntiarunt dies iſtos.

25 [4] Vos eſtis [l] filij Prophetarum, & pacti quod pepigit Deus erga Patres noſtros, dicens ad Abraham, ‖ Et in ſemine tuo benedictionẽ conſequentur omnes familiæ terræ.

26 Vobis primùm Deus [m] excitatum Filium ſuum Ieſum miſit, qui benediceret vobis, vnoquoque ſeſe auertente à ſceleribus ſuis.

3 Optimum quidem eſt Chriſtum oblatum ſtatim amplecti, ſed ijs qui pro humana imbecillitate tantum beneficium neglexerint ſupereſt reſipiſcentiæ remedium. Opponendum eſt autem crucis ignominiæ, decretũ Dei prædictum per Prophetas de Chriſto prius in terris crucifigendo deinde è cœlis iudice & totius mundi inſtauratore apparituro, vt ſeruentur omnes credituri, & omnes incredituli ſemel pereant. *Deut.18.15. infrà.7.37. Gen.12.3, galat.3.8.*

4 Iudæi credentes, primogeniti in regno Dei.

e Quãuis multi fuerint prophetæ oris tamen numero ſingulari mentionem facit, vt indicet conſenſum Prophetarum. f i. Cœlo contineri, vel recipi in cœlum. g Hæc promiſſio eſt ſingularis & eximij cuiuſdam Prophetæ. h Adverb. omnis anima, quæ. i Expungetur, ſiue perimetur ſublatus de populo contumax ille. k Quo tempore regnum Iſraẽlis conſtitutũ fuit. l Quibus peculiariter fuerunt Prophetæ deſtinati, & quibuſcum fœdus eſt ſancitum. m Exhibitum mundo, vel excitatum à mortuis, & in regnum ſuum euectum, ad quod tempus accõmodauit Paulus illud Dauidis, Hodie genui te. Infr.13.33.

CAP.

CAP. IIII.

1 Petrus & Iohannes. 3 capti concilio sistuntur. 7 & 19 Christi causam agunt intrepidè. 24 Discipuli preces ad Deum fundunt. 32 Multi possessiones suas vendunt, 36 Inter quos & Barnabas numeratur.

1 LOquentibus [1] autem ipsis ad populum, superuenerunt sacerdotes & [a] Præfectus templo & Sadducæi:

2 Molestè ferentes quòd docerent populum, & annuntiarent in nomine Iesu resurrectionem ex mortuis.

3 Et iniecerunt eis manus, posueruntque eos in custodiam in posterum diem. Nam erat iam vespera.

4 Multi verò eorum qui audierãt sermonem crediderunt: [b] & factus est numerus virorum, quasi quinquies mille.

5 Factum est autem postero die, vt cogerẽtur [c] primores eorum & Seniores & Scribæ in Hierusalem:

6 Et Annas Pontifex maximus, & Caiaphas & Iohannes & Alexander, & quotquot erant [d] ex genere Pontificio.

7 [2] Quum igitur statuissent eos in medio, percontati sunt, Qua potestate, aut [e] quo nomine vos hoc feciſtis?

8 Tunc Petrus repletus Spiritu sancto dixit eis, Primores populi & seniores Israël.

9 [3] Quandoquidem [f] de nobis hodie quæstio-

CAP. IIII.

1 Nulli sæpe vel diligẽtiores vel audaciores sunt Ecclesiæ hostes, quàm qui se vocant eius architectos: sed quò isti vehementiús insaniunt, eò constantius perseuerant fideles serui Dei.

2 In eos qui dẽ successione personali (separatã doctrinæ successione) gloriantes veros Verbi ministros oppugnant.

3 Lupi verorum pastorum successores, nec Dei, nec Ecclesiæ, sed suam causam agunt.

a Habuerunt Iudæi copiolas quasdam ad templi sacrorumque custodiam & præsidium, Matth. 27.65. His erat præfectus dux aliquis, qualis fuit Eleazarus Ananiæ pontificis filius, iuuenis, audax & superbus, quum commotum fuit bellum Iudaicum. Ioseph. lib. 2. captæ Iudææ.

b Volentes diminuere numerum, auxerunt. c Illi erant qui Sanhedrim constituebant, qui omnes erant ex tribu Iuda antequam Herodes crudelissimè in familiam Dauidis sæuiret. d Ex quibus pontifices Legiferique solebant, mutata iam annui muneris functione. e Qua authoritate, siue quo mandante. f Ad verb. in nos inquiritur.

habetur ſuper beneficio in hominem ægrotum *collato*, quomodo *videlicet* iſte ſeruatus ſit:

10 [4] Notum ſit omnibus vobis, & toti populo Iſraël, per nomen Ieſu Chriſti Nazareni, quem vos crucifixiſtis, quem Deus excitauit à mortuis, per hoc *inquam* iſtum adſtare in veſtro conſpectu ſanum.

11 ‖Hic eſt lapis ille pro nihilo habitus à vobis ædificantibus, qui factus eſt caput anguli:

12 Nec eſt in alio quoquam ſalus. nec enim [g] aliud nomen eſt [h] ſub cœlo quod [i] datum ſit inter homines, per quod oporteat nos ſeruari.

13 [5] Conſpecta verò Petri in dicendo libertate & Iohannis, compertóque homines eſſe illiteratos & [k] idiotas, admirabantur, & agnoſcebant eos cum Ieſu fuiſſe.

14 Illum verò videntes ſtantem cũ eis qui ſanatus fuerat, nihil poterant contradicere.

15 Iuſſis autem ipſis extra concilium abire, [l] cõferebant inter ſe.

16 [6] Dicentes, Quid faciemus hominibus iſtis? nam conſpicuum ſignum editum eſſe per eos, manifeſtum eſt omnibus habitantibus in Hieruſalem, nec poſſumus negare:

17 Sed ne *id* ampliùs ſerpat in populum, minaciter interminemur eis ne poſthac vlli hominum loquantur in nomine iſto.

18 Itaque vocatis ipſis, denuntiarunt ne omninò loquerentur vel docerent in nomine Ieſu,

19 [7] Petrus autem & Iohannes reſpondentes dixerunt

4 Is demum verus eſt Paſtor qui oues docet ab vno Chriſto pendere, vt qui iam non ſit mortuus, ſed mortis victor omne imperiũ obtineat. *Pſal.* 118 22. *eſa.*28.16. *mat.* 21.42. *marc.*12.10. *luc.*20.17. *ro.* 9.33. 1. *pet.*2.7.

5 Hoc ſaltem obtinet ſeruorũ Dei ingenua libertas, vt qui ſub zeli larua deliteſcebant, tandem apertè ſe impios prodant.

6 Qui ſibi placet in ignorantia, tandem fit etiam apertè & contra conſcientiam malus.

7 Sic parendum hominibus quib⁹ ſubijcimur vt Deo inprimis obſequamur.

g Non eſt alius vel alia vis cuiuſquam ſiue authoritas. Ortum eſt autem illud genus loquendi, Hebræis familiare, eo quod in periculis appellari ſoleant ij à quibus opem expectamus. h Vſpiam, ſignificat autem imperij Chriſti amplitudinẽ. Neq; enim hoc loco cœlũ terræ opponitur, quaſi in cœlo ſint alij præter Chri. deprecatores, in terra verò non item. i Sub á Deo. k Idiota, ſi opponitur Magiſtratui, ſignificat priuatum in mẽtione artificiorum ſtudiorumq;, indoctum in mẽtione dignitatis & præſtantiæ, humilem & inhonoratum. l Sub ſententias.

dixerunt eis, An apud Deum iustum sit, vobis potiùs auscultare quàm Deo, iudicate.

20 Non enim possumus quæ vidimus & audiuimus, non loqui.

21 [8] Illi verò, non inuenientes quomodo punirent eos, additis minis eos dimiserunt, propter populum, quia omnes glorificabant Deum super eo quod factum fuerat.

22 Annorum enim erat ampliùs quadraginta homo ille in quo editum fuerat signum istud sanationis.

23 [9] Dimissi autem *illi* venerunt ad suos, & annuntiauerunt quæ principes Sacerdotum & seniores ipsis dixerant.

24 [10] Isti verò, quum *hæc* audissent, concorditer sustulerunt vocem ad Deum, dixeruntque, Domine, tu es Deus ille qui feciſti cœlum ac terram mare, & omnia quæ in eis sunt:

25 Qui per os Dauid pueri tui dixisti, ‖Cur fremuerunt gentes & populi meditati sunt inania.

26 Adstiterunt reges terræ, & principes coacti sunt eôdem *loci* aduersus Dominum, & Christum eius.

27 Coacti sunt enim verè aduersus sanctum Filium tuum Iesum quem vnxisti, Herodes & Pôtius Pilatus cum gentibus & [m] populus Israël:

28 [n] Vt facerent quæcunque[o] manus tua & cõsilium tuum prius definierat facienda.

29 Nunc igitur Domine, intuere in minas eorum, & da seruis tuis vt cum omni libertate loquãtur sermonem tuum.

8 Tantum abest vt liceat impijs quicquid libet, vt Deus etiam eo quod illis vult licere, ad amplificandam suam gloriam vtatur.

9 Apustoli suæ pericula cum Ecclesiæ cœtu communicant. *Psal.* 2. 1.

10 Nec expauefieri nos oportet hostium minis, nec eorum insultus stolidè ridere: sed tum potentiæ tum beneuolentiæ Dei seriam meditationem (sicut vtraque nobis in Christo spectanda proponitur) aduersariorum tum viribus tum maleuolentiæ opponendo ad Parris præsidium confugere.

m Et si vnus esset populus Israel, numero tamen multitudinis effertur, non tantum propter duodecim tribus quarum singulæ populum quendam distinctum constituebant, sed etiam propter ingentem multitudinem, quasi gentes multæ simul coïssent vt Iud. 5. 14. *n Scelerati, nihil tale cogitantes Dei consilium exequuntur, nec tamen eximuntur culpa.* *o Tu pro tua potestate, tuoque iure.*

30 Manu tua à te extensa ad sanandum, *vtque* signa & miracula edantur per nomen sancti Filij tui Iesu.

11 Deus visibili symbolo testatur Ecclesiæ suæ se eum esse qui terram & cœlũ concutiendo, sit eam confirmaturus.

31 [11] Quum autem precati essent, commotus est locus in quo erant coacti: & repleti sunt omnes Spiritu sancto, & loquebantur sermonem Dei cum libertate.

12 Exemplum veræ Ecclesiæ in qua viget tũ in doctrina tũ in mutua charitate consensus: pastores autem veram doctrinam sincerè & constanter proponunt.

32 [12] Multitudinis autem eorũ qui crediderant, [p] erat cor & anima vna: nec quisquam aliquid eorum quæ habebat, suum esse dicebat, sed erant eis omnia communia.

33 Et Apostoli magna vi edebant testimonium resurrectionis Domini Iesu: & gratia magna erat super eos omnes.

13 Vera Charitas etiam cum suo dispendio subleuat pauperum inopiã, sed ita vt rite & ordine omnia administrentur.

34 [13] Nullus enim erat egens inter eos quotquot enim erant possessores agrorũ aut domorum, vẽdentes adferebãt pretia eorũ quæ vẽdita fuerãt:

35 Et deponebant ad pedes Apostolorum: distribuebatur autẽ *hoc* singulis prout cuiq; opus erat

36 Ioses ergo qui cognominatus est Barnabas ab Apostolis (quod est, si interpreteris, [q] filius consolationis) Leuites, Cyprius genere.

37 Quum haberet agrum, vẽdidit eum, & attulit pecuniam, expositque ad pedes Apostolorum.

p Consilium voluntas & omnes sensus congruebant. Sic vt consensionem. q Id est consolator, à comitate proculdubio & eximia in erigendis conscientijs facultate quadam sic vocatus.

intelligatur summam tum in doctrina, tum in voluntatibus fuisse

CAP. V

1 Ananias ob fraudem interuersi precij, 5 exanimis corruit 10 & Sapphira eius vxor. 12 Per multa Apostolorum miracula. 14 fides propagatur. 18 Carceri inclusos Apostolos. 19 Angelus liberat. 26 & quum consilio Sacerdotum sistunt. 35 Gamalielis consilio seruantur, 40 Cæsi deinde. 41 Denm celebrant.

CAP. V.

1 Contrarijs exemplis docet Lucas quantum sit malum hypocrisis, præsertim eorum qui sub falsa zeli specie volunt in Ecclesia eminere.

1 [1] VIR autem quidam nomine Ananias, cum Sapphira vxore sua vendidit possessionem:

2 Et

2 Et[a] interuertit *aliquid* ex pretio, conscia etiam vxore sua: allatámque partem aliquam, ad pedes Apostolorum deposuit,

3 Dixit autem Petrus, Anania, cur[b] impleuit Satanas cor tuum vt[c] mentireris *in* Spiritum sanctum, interuerteres ex prætio istius prædij?

4 Nónne, si seruasses, manebat tibi, & venundatum in tua erat potestate? quid *erat* cur[d] induceres in animum rem istam? non es mentitus hominibus, sed Deo.

5 Audiens autem Ananias hos sermones, cecidit, & animam efflauit: Et obortus est timor magnus omnibus qui hæc audiebant.

6 Surgentes autem iuuenes corripuerunt eũ, elatúmque sepelierunt,

7 Intercessit autem fermè horarum trium interuallum, quum vxor quoque ipsius, nesciés quod factum fuerat, ingressa est:

8 Dixit autem ei Petrus, Dic mihi, num tanti prædium vendidisti? Ipsa verò dixit, Etiam, tanti.

9 Petrus autem dixit ei, Quid *est* cur cõuenerit inter vos vt[e] tentaretis Spiritum Domini? ecce pedes eorum qui sepelierunt virum tuum, [f]ad ostium *adsunt*, & efferent te.

10 Illico verò cecidit ad pedes eius, & animam efflauit: ingressi autẽ iuuenes inuenerũt eam mortuam, & elatam sepelierunt iuxta virum suum.

11 [2] Et obortus est timor magnus toti Ecclesiæ, & omnibus qui hæc audiebant.

12 Per manus autem Apostolorum edebantur

2 Dominus mirifica sua virtute alios cohibet ne Ecclesiæ noceant, alios in timore sui retinet alios denique ad se allicit.

a Vel auertit. significat enim vtrumq; verbũ Latinis, aliquid callidè surripere, & quasi efficere ne quippiam ad dominum perueniat, aut ab oculis illius remouere: vt hoc loco Anan. & Sapphira cum hoc prædiũ domino cõsecrassent, per sacrilegium partẽ prætij seposuerunt, ne in Eccle. conspectum veniret, quod tamen dissimulantes sacrilegio diffident, & hypocrisim addebant.

b Prorsus occupauit.

c Cũm enim prædium illud consecrassent Ecclesiæ, non dubitarunt partem prætij interuertere, quasi illis res esset non cum Deo, sed cum hominibus, ideo posteà eos dicit tentasse Deum. *d Indicatur consulta & deliberata fraus, & culpa hominis admittentis instinctus diabolicos.* *e Quoties mala conscientia fit aliquid, toties homines in seipsos sententiam ferunt, & quãtum in se est Deũ ad iram prouocant quasi de industria volentes periculum facere an sit iustus & omnipotens.* *f Aduentant,*

signa & miracula multa in populo: (& erant concorditer omnes in porticu Solomonis,

13 Cæterorum autem nemo audebat ipsis appropinquare: sed [g] magnificabat eos populus.

14 Imo vero adijciebantur qui crederẽt in Domino, virorum simul ac mulierum.)

15 Adeò vt in plateas efferrent ægrotos, & ponerent in lectis ac grabbatis, vt venientis Petri vel vmbra inumbraret aliquem eorum.

16 Conueniebat autem etiam vulgus vicinarum vrbium in Hierusalem, adducens ægrotos ac vexatos à spiritibus impuris: qui sanabantur omnes.

17 [3] Exurgens autem Pontifex maximus, & omnes qui cum eo erant (quæ est [h] secta Sadducæorum) repleti sunt inuidia.

18 Et iniecerunt manus in Apostolos, posueruntq; eos in custodia publica.

19 [4] Sed Angelus Domini per noctem aperuit fores carceris: eductisq; illis, dixit.

20 [5] Ite, & stantes loquimini populo in templo omnia [i] verba vitæ huius.

21 [6] *Illi* verò quum *hæc* audissent, introierunt sub diluculum in templum, & docebant. Adueniẽs autem Pontifex maximus, & qui cum eo *erant*, conuocauerunt concilium & vniuersum senatum filiorum Israël: miseruntq; in carcerem vt qui illi adducerentur.

3 Quo magis crescit Ecclesia crescit Satanæ furor ac proinde à minis ad carcerem venitur.

4 Angeli fiunt seruorum Dei ministri.

5 Ideo liberat suos Dominus vt eo animosius hostes lacessant.

6 Dominus ex alto ridet hostium suorum conatus.

g Magnis laudibus efferebat. Vide Luc. 1.46. Cæterum quum dicantur omnes. qui ex Eccles. erãt summa constantia perseuerasse cum Apostolis, vtpote qui in celeberrima templi porticu frequentissimis cœtibus cum illis interfuerint, apparet, Cæterorũ nomine, eos intelligi qui in Ecclesia non censerentur: qui rursus quum à plebe distinguantur, superest vt ij significentur, quorum authoritas erat maior & quorum rabiẽ iste casus Anan, & Sapph. auditus cohibebat. h *Hæreseos nomine vtitur, hæresis autem electionem significat, inde pro recta formula disciplina, factione, studio & ratione vitæ sumitur, quod sectam Latini vocarunt: initio fuit vocabuli vsus medius, sed tandem non nisi in vitio poni cœpit, vnde hæreticus qui à doctrina sana ita aberrat, vt contempto Dei & Ecclesiæ iudicio, in sententia permaneat, & Ecclesiæ concordiam violet.* i *Verba quibus annuntiatur ad salutem via. Ioh, 6.68.*

22 Quum

22 Quum autem veniſſent miniſtri, non inuenerũt eos in carcere: *quod* reuerſi annuntiauerunt

23 Dicentes, Carcerem qnidẽ inuenimus clauſum quàm tutiſſimè, & cuſtodes extrà ſtantes ante fores: quum aperuiſſemus autem, neminem intus inuenimus.

24 Vt verò audierunt hos ſermones & Pontifex maximus & præfectus tẽplo, & primarij ſacerdotes, ambigebant de illis quónam hoc euaſurum eſſet.

25 [7] Adueniens autem quidam nuntiauit eis. Ecce, viri quos poſueratis in carcere, ſtant in templo, & docent populum.

26 [8] Tunc præfectus abiens cum miniſtris, adduxit eos, non *tamen* per vim. (timebant enim populum ne lapidarentur.)

27 [9] Adductos autem eos ſtatuerunt in concilio: & interrogauit eos Pontifex maximus,

28 Dicens, Nónne [k] etiam atque etiam denuntiauimus vobis ne doceretis in nomine iſto? & ecce, repleuiſtis Hieruſalem doctrina veſtra, & vultis ſuper nos [l] inducere *effuſum* ſanguinem hominis iſtius.

29 [10] Reſponderũt autẽ Petrus & Apoſtoli dixerunt, Obedire oportet Deo potius quã hominibus.

30 [11] Deus Patrum noſtrorũ excitauit Ieſum, quem vos interfeciſtis ſuſpenſum in ligno.

31 Hunc *inquam* Deus dextra ſua euectum *conſtituit* principem ac ſeruatorem, vt det reſipiſcentiam Iſraëli & remiſſionem peccatorum.

32 [12] Et nos ſumus ei teſtes horum quæ dicimus: atque etiam Spiritus ſanctus, quẽ dedit Deus ijs qui dicto ſunt audientes ipſi.

33 At illi *his* auditis [m] frendebant, & conſilium

7 Quo apertiſe prodit Chriſti virtus, eo magis creſcit coniuratorũ ipſius hoſtiũ veſania.

8 Tyranni Deũ non metuentes coguntur ſeruos ſuos metuere.

9 Tyrannis proprium eſt mandata ſua pro omni ratione obtrudere.

10 Nulli homini niſi ſecũdum Deum parendum eſt.

11 Chriſtus inuitis ſuis hoſtibus, princeps & ſeruator Eccleſiæ conſtitutus eſt, ac reipſa declaratus.

12 Non ſatis eſt rectum eſſe ſinem, ſed etiam pro vocationis ratione ad eum progrediendum eſt.

k Ad verb. præcipiendo præcepimus, Hebr. id eſt, enixè atque modis omnibus.

l Facere nos homicidij reos, illius hominis quem ne nominare quidem

voluns. m Significatur animi irati acerba perturbatio trãſlatione ſumpta ab ijs qui ſerra cum ſtridore ſcinduntur.

inibant eos interimendi.

34 [13] Surgens autem in cõsilio quidam Pharisæus nomine Gamaliel, Legis doctor, quem totus populus in pretio habebat, iussit vt pauliſper abducerent foras Apoſtolos:

35 Et dixit illis, Viri Iſraëlitæ, attendite vobis ipſis quod ad iſtos homines *attinet*, quid facturi ſitis.

13 Chriſtus in ipſa hoſtiũ turba, quoties ita expedit, inuenit cauſæ ſuæ patronos.

36 [14] Nam ante hæc tempora, exortus eſt Theudas, dicens ſe [n] aliquem eſſe, cui adhæſit numerus virorum circiter quadringentorum: qui interemptus eſt, & omnes qui aſſenſi ſunt ei, diſſoluti ſunt, & ad nihilum redacti.

14 Cauendum in religionis negotio in primis nequid præter vocationem, zeli prætextu, audeamus.

37 Poſt hunc exortus eſt Iudas ille Galilæus temporibus deſcriptionis, & auertit populũ multum poſt ſe: perijt & ille, & omnes qui aſſenſi fuerant ei, diſperſi ſunt.

38 Nunc itaque dico vobis, [o] abſiſtite ab hominibus iſtis, & ſinite eos: quoniam ſi eſt ex [p] hominibus conſilium & opus hoc, diſſoluetur:

39 Sin ex Deo eſt, nõ poteritis illud diſſoluere, *ac neſcio* an etiam cum Deo pugnare cõperiamini.

40 Aſſenſi ſunt autem ei: & quum aduocaſſent Apoſtolos, cæſis denuntiarunt ne loquerentur in nomine Ieſu: & dimiſerunt eos.

15 Verbis ferendis aſſueti Apoſtoli, tandẽ ipſis verberibus aſſuefiunt, & ita quidem vt eò euadant fortiores.

41 [15] Ipſi ergo gaudentes profecti ſunt à conſpectu cõcilij: quòd digni habiti eſſent qui pro nomine Ieſu contumelia afficerentur.

42 Et quotidie in [q] tẽplo & domatim non ceſſabant docere & Euangelizare Ieſum Chriſtum.

n Aliquid magnum. quod etiã infrà adijcitur.

o Non negat in Eccleſ. perturbatores quos Hæreticos vocamus Magiſtratui vllum ius eſſe: Nã *quos hic nominat Theudas & Iudas fuerunt à Rom. Magiſtratui coercit: ſed quia Iudæis erant adẽpta capitalia iudicia, homo moderatus veretur, ne ſi cædem contra authoritatẽ Rom. factam, grauius aliquod ſequatur, nec Romanum Magiſtratum appellandum cenſet, quia nihil Iudæi impatientius ferebant, quàm Romanorum tyrannidem confirmari.* p *Fictum & commentitium.* q *Publicè & priuatim, igitur docuerunt Apoſt. vbicunque erat opus, vt de ſe teſtatur Paul. infr. 20. 20.*

CAP.

CAP. VI.

2 *Apostoli* 3 *ministrandi officium delegant* 5 *septem delectis viris:* 8 *Inter quos Stephanus fidei plenus,* 12 *captus* 13 *violatæ legis Mosis accusatur.*

CAP. VI.

1 Satan foris frustrà oppugnatam Ecclesiam, intestina dissensione adoritur: Apostoli verò ex eo ipso arripiunt optimã constituendæ Ecclesiæ occasionem. *Infr.* 21.8.

2 Diuersa sunt (autoribus Apostolis) nec temerè coniungenda, docendi Verbi & administrandi Ecclesiastici ærarij munera, Apostoli verò ne Diaconos quidem nisi cõscia Ecclesia, elegerunt. 3 In Diaconis, (nedum in pastoribus) eligendis præeat oportet tum doctrinæ tum morum examen. 4 Vetus Ecclesia ritè electos, manuum impositione Deo veluti consecrauit.

1 CAEterùm [1] per eos dies quum multiplicarentur discipuli, ortum est murmur [2] Græcorum aduersus Hebræos, quòd ipsorum viduæ despicerentur in [b] ministerio quotidiano.

2 [2] Itaque duodecim illi, aduocata multitudine discipulorum, dixerunt, Non est [c] æquum nos derelicto sermone Dei, ministrare [d] mensis.

3 [3] Despicite ergo fratres ex vobis viros septem, idoneo testimonio ornatos, plenos Spiritu sancto & sapiẽtia, quos præficiamus huic negotio:

4 Nos verò in precibus & administratione Sermonis perdurabimus.

5 Placuit autẽ hæc oratio toti præsenti multitudini: & elegerunt Stephanum, virum plenum fide ac Spiritu sancto, ‖ & Philippum, & Prochorum, & Nicanorem, & Timonem, & Parmenam, & Nicolaum Proselytum Antiochensem.

6 [4] Quos statuerunt in conspectu Apostolorũ: qui quum precati essent, [c] imposuerunt eis manus.

a Eorum qui ex Græcis Iudæorum religionem erant amplexi, fallluntur enim qui Iudæos inter alias gentes dispersos putant Ἑλληνιστὰς *dici: Iudaizantes incircuncisos secum versari minimè sustinuisset Hierosolymitana Eccles. multo post tempore offensa quòd Petrus ad Cornelium sit ingressus: Breuiter vt sicut religionis respectu* Ἕλληνες *Iudæis, ita propter sturpis discrimen* Ἑλληνισταὶ *Hebræis opponuntur.*

b Distributione rerum necessariarum. *c Tale est, vt placere non debeat.*

d Conuiuijs, quãquam mensarum nomine, cætera etiam munera intelliguntur, quæ sint cum illo coniuncta, vt quæ ad curam pauperum pertinent, pecuniæ Eccles. distributionem. *e Hic totus ritus ab Hebræis fluxit, qui hac formula vtebantur, tum in publicis, ac victimarum consecrationibus, tum in precibus ac benedictionibus priuatis, vt liquet ex Gen. 48. hunc ritum seruauit Ecclesia, 1. Tim. 5. 22. infr. 8. 16. sed nulla hîc fit mentio chrismatis, rasuræ, crucis, &c.*

7 [5] Itaque sermo Dei crescebat, & valdè multiplicabatur numerus discipulorum in Hierusalem: multáque turba Sacerdotum auscultabat [f] fidei.

8 [6] Stephanus verò plenus fide ac [g] potentia: edebat miracula & signa magna in populo.

9 [7] Exorti sunt autem quidam [h] è synagoga quæ dicitur Libertinorum, & Cyrenæorum, & Alexandrinorum, & eorum qui sunt ex Cilicia & Asia, altercantes cum Stephano

10 [8] Sed non potuerunt resistere sapientiæ & Spiritui per quem loquebatur.

11 Tunc subiecerunt quosdam qui dicerent se audiuisse eum loquentem verba blasphema in Mosen & Deum.

12 [9] Commoueruntque plebem & seniores & Scribas: & eum adorti, correptum adduxerunt in concilium.

13 [10] Stiteruntque falsos testes qui dicerent, Homo iste nō cessat loqui verba blasphema aduersus locum hunc sanctum & Legem.

14 Audiuimus enim eum quum diceret, Iesum istum Nazarenum destructurum hunc locum, & mutaturum ritus quos tradidit nobis Moses.

15 Tunc intentis in eum oculis, omnes qui sedebant in concilio, [i] viderunt faciem eius quasi faciem Angeli.

5 Fœlix tentationis exitus.
6 Ecclesiam suam Dominus verbis primùm, deinde carcere, ac demùm etiã verberibus præparatam, tandem ad sanguinem vsque & cædes, cum Satana & mundo fœliciter committit.
7 Academiæ iam olim falsis pastoribus addictæ fuerunt Satanæ flabella
8 Falsi doctores, quia vinci nolunt, à disputationibus ad manifestas calumnias conuertuntur.
9 Prima Ecclesiæ Christianę cruenta persecutio ex Sacerdotum concilio, suggerentibus Academiarnm doctoribus, exorta. 10 Exemplum calumniatorum ex ijs quæ benè ac verè dicta sunt, falsas conclusiones colligentium.

f Metonymia. Doctrinæ Euangelicæ, quæ dicitur fides, quia nihil aliud est quàm potentia Dei ad salutem omnium credentium. g Eximijs ac excellentibus donis. Hic autem fides aliter quàm in superiori versiculo sumitur, nempè pro eo animi assensu quo oblatam in Christo iustitiam amplectimur. h Ex cœtu, & veluti ex gymnasio. Nam certè oportuit tam amplam ciuitatem, ad quam etiam vndique Iudæi suos erudiendos mittebant in varios cœtus distribui, qui pro nationum varietate distinguebantur. i Singularem & eximiam speciem fuisse vultus Stephani his verbis indicatur, in animi securitate, & conscientia bona, & causæ fiducia: Orationem enim habituri Stephani vultum condecorauit Deus, vt aspectu statim ipso percelleret animos Iudæorum.

CAP.

CAP. VII.

1 Stephanus causam dicens ostendit electos à Deo fuisse Patres, 20 priusquam natus esset Moses, 47 & staret Templum: 48 Externos verò omnes ritus ad cœleste exemplar formatos fuisse. 54 Stridentes dentibus Iudæi, 59 lapidibus illum obruunt.

CAP. VII.

1 Admittitur quidem ad causam dicendam Stephanus, sed vt iuris obtentu damnetur. *Gen* 12.4.

2 Testatur Stephanus se veros illos Patres & vnicum illum verum Deum agnoscere: simulque docet illos esse templo, & omni illo legali cultu, antiquiores, ac proinde aliud esse ponendum veræ religionis fundamentum, gratuitum videlicet fœdus. *Gen.* 15.13.16.

1 DIxit [1] autem Pontifex maximus, Num hæc ita habent?

2 [2] Ipse verò dixit, Viri fratres & patres, audite, ‖[2] Deus ille gloriæ visus est patri nostro Abrahæ quum esset in [b] Mesopotamia. priusquam habitaret in Charran:

3 Et dixit ei, Exi è terra tua, & ex cognatione tua, & veni in terram quamcunque indicaro tibi.

4 Tunc exijt è terra Chaldæorum, & habitauit in Charran. Et illinc, postquam mortuus est pater eius, transtulit eum in terram hanc in qua nunc vos habitatis.

5 Nec dedit ei possessionem in ea, [c] ne vestigium quidem pedis: quamuis [d] pollicitus esset se illam daturum ei obtinendam, & semini eius post eum, quum non haberet prolem.

6 Loquutus autem est ita Deus, ‖ Erit *inquit* semen tuum inquilinum in terra aliena, vbi seruituti subijcietur, & malè accipietur [e] annis quadringentis.

7 Sed gentem cui seruierint puniam ego, dicit Deus: & post hæc exibunt, & *ipsi* seruient mihi in loco isto.

8 ‖ Deditque ei pactum Circuncisionis: ‖ & ita *Abraham* genuit Isaac, & circuncidit eum die

a Potens: ille Deus gloriæ & maiestatis plenus Gen. 17.9. *Gen.* 21.2.

b Cùm postea vers. 4. *dicat Abrahamum exijsse è Chaldæa, palàm est Mesopotamiam vicinam Chaldæam continuisse, sic Plinius lib.* 6. *cap.* 27. *c Ne tantillum quidem, vt in solo suo posset figere pedem. d Possessionis promissio certa fuit & pertinens ad Abrahamum, tametsi posteritas demùm eius, illam possidendo occupauerit: est autem Synecdoche. e Anni quadringenti numerantur ab initio exorti seminis Abrahami i. à nato Isaaco: quadringenti autem & triginta anni. qui narrantur à Paulo. Gal.* 3.17. *ab eo tempore quo Abraham vnà cum patre exiuit ex Vr Chaldæorum.*

octauo: ‖Isaac autem *genuit* Iacob,‖ & Iacob duodecim Patriarchas.

9 [3] Patriarchæ verò inuidia moti ‖Ioſephum vendiderunt *abducendum* in Ægyptum, [f] ſed erat Deus cum eo.

10 Et eruit eum ex omnibus ipſius oppreſſionibus,‖ deditque ei [g] gratiam & ſapientiam coram Pharaone rege Ægypti, qui conſtituit eum præfectum Ægypto & toti domui ſuæ.

11 Venit autem fames in vniuerſam terram Ægypti & Chanaan, & oppreſſio magna: & non inueniebant cibos Patres noſtri.

12 ‖Quum audiſſet autem Iacob eſſe triticum in Ægypto, miſit Patres noſtros primùm.

13 ‖Et in ſecunda *profectione* agnitus eſt Ioſeph à fratribus ſuis, & innotuit Pharaoni genus Ioſeph.

14 Miſſis autem *nuncijs* Ioſeph accerſiuit patrem ſuum Iacob, omnemque cognationem ſuam, capitum ſeptuagintaquinque.

[e] 15 ‖Deſcendit ergò Iacob in Ægyptum: ‖obijtque ipſe & Patres noſtri.

16 Et [h] tranſlati ſunt in Sichem, & poſiti in monumento,‖ quod emerat Abraham pretio argenti à filijs Emmor *patris* Sichem.

17 Quum autem appropinquaret tempus promiſſionis cuius *cauſa* Deus iurauerat Abrahæ, creuit populus & multiplicatus eſt in Ægypto,

18 Vſquequò exortus eſt alius rex qui non nouerat Ioſeph:

19 Hic [i] aduerſus genus noſtrum ingenioſus,

Gen.25.24.
Gen.29.33.& 30.5.& 35.23.
Gen.37.28.
Gen.41.37.
3 Stehanus diligenter etiam commemorat Patrum quorũdam horrenda ſcelera, vt Iudæos doceat non temerè acquieſcendũ eſſe in Patrum authoritate & exemplis.
Gen.42.1.
Gen.45.4.
Gen.4.6..
Gen 49.33.
f Heb. quopeculiaris Dei fauor erga aliquos declaratur. Videtur enim ab ijs abeſſe, quos iuuare non ſuſtinet: contra præſens iſtis, quos ex maximis quibuſque periculis eripit.
Gen.23.16.
g Vt gracioſus eſſet nomine ſapientiæ coram Pharaone.
h Nempe duodecim Patriarchæ filij Iacob, vt teſtatur Hieronymus oculatus teſtis in Paule epitaphio.
i Solerter excogitauit aduerſus genus noſtrum, nempe iubendo vt exponerentur mares. Meritò hoc dicitur de eo qui ex inimicis non modo nullum damnum, ſed etiam magnos fructus tulit, ſiquidem ipſius conſilia ex humana prudentia æſtimes, quamuis poſtea ſenſerit Pharao malum conſilium eſſe conſultori peſſimum.

malè

malè accepit patres noſtros, *adeò* vt exponerẽt infantes ſuos ne ſoboleſcerent.

20 Quo tempore natus eſt Moſes, qui fuit [k] diuinitus venuſtus: & nutritus fuit tribus menſibus in domo patris ſui.

21 Expoſitum autem illum ſuſtulit filia Pharaonis,& nutriuit eum ſibi [l] pro filio.

22 Et eruditus eſt Moſes omni ſapientia Ægyptiorum, eratque potens dictis & factis.

23 Vt verò expletum eſt ei quadraginta annorum tempus, ſubijt in cor eius vt inuiſeret fratres ſuos filios Iſrael,

24 ‖Et quum vidiſſet quendam iniuria affici,tutatus eſt,& percuſſo Ægyptio, vindicauit eum qui opprimebatur.

25 Exiſtimabat autem fratres ſuos intelligere Deum per manum ipſius dare ipſis ſalutem. At illi non intellexerunt.

26 ‖Porrò ſequenti die viſus eſt ipſis pugnantibus,& compulit eos in pacem, dicens, Viri, fratres eſtis vos: cur alij alios iniuria afficitis?

27 Is autem qui iniuria afficiebat proximum, repulit eum,dicens, Quis te conſtituit principem & iudicem ſuper nos?

28 Num tu me vis interimere, quemadmodum interemiſti heri Ægyptium?

29 Ad hunc autem ſermonem Moſes fugit, & factus eſt aduena in regione Madiam, vbi genuit duos filios.

30 Expletis verò annis quadraginta ‖ viſus eſt ei in deſerto montis Sina [m] Angelus Domini in flammeo igni rubi.

31 Moſes autem vt conſpexit,admiratus eſt viſum: & quum accederet ad conſiderandem,extitit ad eum vox Domini,*dicentis*,

32 Ego *ſum* Deus ille patrum tuorum, Deus A-

k Dei benignitate & fauore naſcebatur ille puer, vt eſſet aſpectus illius elegans,quo inſtrumento vſus eſt Deus,vt & eius parentes & poſtea Pharaonis filia flecterentur ad miſericordiã, quod pluribus perſequitur Ioſephus Antiqui. 2.5. Illud autem (Deo) ex Hebr. idiotiſmo explic. pro diuinitus, vt 2.Cor.10.4. vel diuine & tam excellenter vt ſuperarit cõmunem hominum captum, vt Ionæ 3. & Niniua quæ dicitur magna Deo.

l Vice filij. Exod.2.11.

Exod.2.13.

Exod.3.2.

m Filium Dei nunc Angelum vocat, Ipſe eſt enim magni conſilij Angelus, & adeò paulò poſt demonſtrat eum dicentem Moſi: Ego Deus ille patrum tuorũ,&c.

4 Agnoſcit Moſen pro legiſlatore, ſed ita vt eius ipſius teſtimonio probet Legem in perfectius quippiã (nempè in propheticum munus, quod in Chriſtum, prophetarum caput, ferebatur) reſpexiſſe.
Exod.7.8.9.10. 11.14.
Exod.16.1.
Deut.18.15.
ſupr.3.21.
Exod.19.2.
Exod.32.1.

braham,& Deus Iſaac, & Deus Iacob. Tremefactus autem Moſes non audebat conſiderare.

33 Dixit autem ei Dominus, Solue ſoleas pedũ tuorum: locus enim in quo ſtas, terra ſancta eſt.

34 Vidi, vidi vexationem populi mei qui *eſt* in Ægypto,& ſuſpiria eorum audiui,& deſcendi vt eruam eos:nunc ergò veni, mittam te in Ægyptum.

35 Hunc Moſen quem abnegauerant,dicentes, Quis te conſtituit principem & iudicem? hunc *inquam* Deus principem & redemptorem miſit, [n] ductu Angeli qui viſus fuerat ei in rubo.

36 ‖Hic eduxit illos editis miraculis & ſignis in Ægypto, & in rubro mari, ‖ & in deſerto, annis quadraginta.

37 [4] Hic eſt Moſes ille qui dixit filijs Iſrael‖Prophetam ſuſcitabit vobis Dominus Deus veſter è fratribus veſtris ſicut me: audite ipſum.

38 ‖Hic ille eſt qui fuit in congregatione in deſerto, cum Angelo ipſum alloquente in monte Sina,& cum Patribus noſtris quîque excepit viua [o] eloquia quæ nobis traderet.

39 Cui noluerunt auſcultare patres noſtri,ſed repulerunt *eum*, & auerſi ſunt corde ſuo in Ægyptum:

40 Dicẽtes Aharoni, ‖ Fac nobis deos qui præeant nobis.Moſi enim iſti qui eduxit nos è regione Ægypti, neſcimus quid contigerit.

41 Et [p] vitulum fecerunt per illos dies, obtuleruntq; ſacrificium idolo, & oblectarunt ſeſe operibus manuum ſuarum.

42 Auertit autem *ſe* Deus, & [q] tradidit eos in

n Ad verbum, manu,i.poteſtate. Significatur enim Moſes fuiſſe armatus ſtius Angeli manu ac poteſtate, ita vt Angelus ille id eſt Chriſtus (ſicut explicat Paulus 1. ad Corinth. 10 4. verus fuerit liberator, ac ductor, cuius miniſter fuerit Moſes.
o Logia *Græci vocant oracula diuinitus demiſſa, oratione ſoluta.* *p Quæ ſuperſtitio fuit Aegyptiacæ idololatriæ: apud hos enim & Apis mirificus vitulus cultum habuit duuinum, ac vaccarum ſimulachra inſignia fuerunt, Herodotus lib.2.* *q Eos à ſuo ſpiritu deſtitutos tradidit Sataniæ & peruerſis cupiditatibus, vt ſeruirent ſtellis.*

ſeruitutem

seruitutem [r] exercitatus cœli: sicut scriptum est in libro Prophetarum, ‖ Num victimas & oblationes obtulistis mihi annis quadraginta in deserto, domus Israel?

43 Imò [s] baiulastis tabernaculum Moloch,& sidus Dei vestri Remphã,quas figuras feciſtis vt eas adoraretis: itaq; transferam vos trans Babylonẽ.

44 [5] Tabernaculum [t] testimonij fuit patribus nostris in deserto, prout præceperat ‖ is qui dixerat Mosi vt faceret illud secundum exemplar quod viderat.

45 ‖ Quod etiam [u] acceptum introduxerunt patres nostri cum Iesu in [x] possessionem Gentium, quas expulit Deus [y] à conspectu patrum nostrorum, ‖ vsque ad dies Dauid,

46 Qui fuit in gratia apud Deum, petijtque vt inueniret tabernaculum Deo Iacob.

47 ‖ [6] Solomon autem ædificauit ei ædem.

48 ‖ Sed excelsissimus ille in manufactis templis non habitat,sicut Propheta dicit,

49 ‖ Cœlum mihi thronus est,terra autem scabellum pedum meorum. Quam ædem ædificabitis mihi? dicit Dominus, aut quis est locus requietis meæ?

50 Nónne manus mea fecit hæc omnia?

51 ‖ [7] Duri ceruice, & [z] incircuncisi corde &

5 Fuit quidem erectum tabernaculum à Mose,sed quod homines reuocaret ad illud exemplar quod viderat in monte. *Amos.5.25.*

6 Templum quidem à Solomone extructũ est Dei mandato: at non ea conditione,vt maiestas Dei esset in eo inclusa. *Exod.25.40, hebr.8,5. Iosue.3.14. 2.Reg.2.16. psal.13.3. 1.Reg.6.1. 1.paral.17.12. Infra.17.34. Esa.66.1. Icrem.9.26. ezech.44.9.*

7 Stephanus zelo Dei incensus,tandẽ etiam suos iudices iudicat.

r Per exercitum cœli hoc loco non intelligit Angelos, sed lunam, solem, & reliquas stellas. Deut.17.3. s In humeros vestros sublatum tulistis. Quod etiam de arca fœderis dicitur, 1.Reg.2.26. t Id est,conuentus, in quo videlicet solebant Israelitæ conuenire: sicut non prorsus dissimili ratione hodie Christianorum templa vulgò solent Ecclesiæ vocari,id est congregationes & conuentus. u Per manus traditum. x Metonymice intelliguntur regiones quæ à Gentibus obtinebantur. y Quas Deus expulit,vt ingredientibus maioribus nostris, cederent harum regionum possessione. z Incircuncisi sunt corde,qui in naturæ adhuc vitijs demersi, hærent: alioqui carne erant omnes Iudæi circuncisi, duplex ergò fuit circuncisio. Duplicis circuncisionis fit n. ẽtio in vetere Testamẽto vnius externæ,alterius internæ quam vocat Paulus ἀχειροποίητον, cuius symbolum erat prior. Inde fit,vt duo Iudæorum genera constituat, Rom.2.28.

auribus, vos semper Spiritui sancto obnitimini, sicut patres vestri, *ita* & vos.

52 Quem Prophetarum non sunt persequuti patres vestri? trucidarunt, inquam, eos qui prænũtiarunt aduentum Iusti illius, cuius nunc vos proditores & occisores fuistis.

53 ‖ Qui accepistis Legem [z] per dispositionem Angelorum, nec seruastis.

54 [8] Audientes autẽ hæc, frendebant cordibus suis, & [b] stridebant dentibus in eum.

55 [9] Quum autem esset plenus Spiritu sancto, intentis in cœlum oculis vidit gloriam Dei, & Iesum [c] adstantem ad dextram Dei.

56 Et ait, Ecce, conspicio cœlos apertos, & Filium hominis adstantem ad dextram Dei.

57 [10] Exclamantes autem *illi* voce magna, continuerunt aures suas, & [d] irruerunt concorditer in eum.

58 Et eiectum eum ex vrbe lapidabant: [e] testes autem deposuerunt pallia sua ad pedes adolescentis qui vocabatur Saulus.

59 Lapidarunt igitur Stephanum, inuocantem & dicentem, Domine Iesu, suscipe spiritum meum.

60 [11] Positis autem genibus, clamauit voce magna, Domine, ne [f] statuas eis hoc peccatum. Et quum hoc dixisset, [g] obdormuit.

8 Satan deprehensus. apertius furit. *Exod.* 19. 1.

9 Quo propius mortem accedunt martyres, eo propius Christum intuentes, in cœlum assurgunt.

10 Zelus tum hypocritarum, tum etiam superstitiosorum, tandem in manifestam rabiẽ exit.

11 Fides & charitas veros Dei seruos ad extremum vsq; halitum comitantur.

a Angelorum ministerio. Nam Διαταγὴ *hoc loco vsurpatur pro eo quod Hebra.* i. Διαχονία *dicitur. quod annotandum fuit ne quis putet Angelos fuisse Legis authores, eum internuntij tantum fuerint. b Id est, glorioſum Deum, quatenus oculis cerni potest, Vnde L. 2. 9. c Paratum ad me confirmãdum in veritatis confessione, & recipiendum ad se. d Violentus ille fuit impetus, animaduersio enim tunc Iudæis concessa non erat, vt apud Pilatum fatentur, dicentes, Non licere sibi occidere quenquam: ideò Ioseph. libr. 20. refert ab Anano Sadducæo interfectum fuisse Iacobum fratrem Domini, eoque nomine accusatum fuisse apud Albinum præsidem. e Cautum erat in Lege, vt testes lapidationem auspicarentur, Deut. 17. 7. Quamuis igitur omnia hæc fiant per tumultum & quidem violata præs. authoritate volunt tamẽ videri, ex leg. præscripto omnia agere. f Statuendi vocabulo, intelligit firmam ac perennem peccati imputationem. g Vide 1. Thessalonicen. 4. 13.*

CAP.

CAP. VIII.

2 Dum Stephanum lugent pij, 3 Saulus Ecclesiam vastat. 5 Philippus Samariæ Christum prædicat. 9 Simonis magi, 18 auaritia notatur. 26 Philippus. 27 Eunuchum Aethiopem. 38 Baptizat.

CAP. VIII.
1 Christus hostium rabie ad propagandum regnum suum abutitur.
2 Stephanũ mortuum sancti lugent & sepeliũt singulari fidei & charitatis exẽplo: inuocat autem nemo.
3 Fidelium dispersio, fit Ecclesiarum vnio.
4 Philippus anteà diaconus in Hierusalem, fit à Deo extra ordinem Euangelista.
5 Christus Satanam (quoties libuit) victum velut in triumpho ducit, ijs ipsis spectantibus quos fascinauit.

1 SAulus[1] autem vltrò cõsenserat in necem eius. Orta est verò per id tempus persequutio magna aduersus Ecclesiam quæ *erat* Hierosolymis & omnes dispersi sunt per regiones Iudææ & Samariæ, præter Apostolos.

2 [2] [2] Extulerunt autem vnà Stephanum viri religiosi, feceruntq; planctum magnum super eum.

3 [3] Saulus verò vastabat Ecclesiam, intrans in singulas domos: & tractos viros ac mulieres, tradebat custodiæ.

4 At qui dispersi fuerant peragrabant *regionem* euangelizantes sermonem *Dei*.

5 [4] Philippus verò quum peruenisset in vrbem Samariæ, prædicabat eis Christum,

6 Attendebant autem turbæ concorditer ea quæ à Philippo dicebãtur, audientes, & videntes signa quæ edebat,

7 Spiritus enim impuri ex multis qui *eis* tenebantur, exibant, clamantes voce magna: multique paralytici & claudi sanati sunt.

8 Et gaudium magnum fuit in illa vrbe,

9 [5] Vir autem quidam nomine Simon, antea in vrbe illa exercuerat artem [b] magicam, & gẽtem Samariæ [c] obstupefecerat, dicens se esse quempiã magnum:

10 Quem attendebant omnes à minimo vsque ad maximũ, dicentes, Iste est virtus illa Dei magna

11 Attẽdebant autẽ eum propterea quòd multo tempore magicis artibus eos obstupefecerat.

a Inter piorum officia quæ hoc loco recensentur nulla sit mentio conditarum reliquiarum, aut precum pro mortuis aut adorationis mortuorum.

b Magiæ primum in bonam partem sumebatur, nomine à Persis ducto, apud quos Magi sunt sapientes, postea sumptum est in malam. *c Ita sibi suis præstigijs conciliarat Samaritanos, vt eo quodam furore amentes toti essent illi addicti.*

12 Quum verò credidissent Philippo euangelizanti quæ ad regnum Dei & nomen Iesu Christi *pertinent*, baptizabantur tum viri tum mulieres.

13 [6] Simon verò, & ipse credidit: & baptizatus perdurabat apud Philippum: & conspiciens signa & virtutes magnas edi, obstupefiebat.

14 [7] Quum autem audissent Apostoli qui erant Hierosolymis, Samariam recepisse sermonem Dei, miserunt ad eos Petrum ac Iohannem.

15 Qui quum descendissent, precati sunt pro eis vt acciperent [d] Spiritum sanctum.

16 (Nondum enim in quenquam illorum illapsus fuerat, sed baptizati tantùm fuerant in nomine Iesu.)

17 Deinde imposuerunt eis manus, & receperunt *illi* Spiritum sanctum.

18 [8] Quum autem conspexisset Simon per impositionem manuum Apostolorum dari Spiritum sanctum, obtulit eis pecunias.

19 Dicens, Date etiam mihi potestatem istam vt cuicunque imposuero manus, recipiat Spiritum sanctum.

20 [9] Petrus autem dixit ei, Argẽtum tuum tecũ pereat, qui donũ Dei existimaris pecunijs acquiri.

21 Non est tibi pars neq; sors in [e] hoc negotio: cor enim tuum non est [f] rectum in Dei conspectu.

22 [10] Resipisce igitur ab ista malitia tua, & roga Deum, si fortè remittatur tibi cogitatio cordis tui.

23 Video enim te in [g] felle amarissimo, & [h] ne-

6 Impij quoq; & reprobi interdum coguntur bonum Dei donum gustare, sed quod mox euomant.

7 Petrus, non iam primas, sed Apostolici collegij legatus, & quidem addito Iohanne collega, pro authoritate sibi cõmissa, Ecclesias Samaritanas iactis à Philippo fundamentis superstruunt.

8 Ambitio & auaritia hypocritas tandem ex suis latebris eliciunt.

9 Simonis, non Petri, sed magi sunt successores qui res sacras aut emunt aut vendunt.

10 Bene de summis etiam peccatoribus sperãdum, quoàd eius fieri potest.

d Eximia illa dona, quibus ornatos illos esse oportebat, præsertim qui præficiendi erant Ecclesiæ. Distinguendum est enim donum remissionis peccatorum omnibus in Baptismo oblatum, à dono signorum. *e In hac doctrina quam annuncio.* *f Verè rectum, & sine simulatione.* *g Fel amaritudinis, vocat interiorem cordis malitiam, & virus illud diabolicæ impietatis, quo Magus iste totus erat repletus: dicitur autem Magus ille esse in felle, quasi oppressus esse totus felle, & in eo sepultus, est ergo allusio ad locum Mos. Deut. 29. 18.* *h Iniquitatis vinculis irretitum, sicut etiam loquitur Paulus 1. Tim. 2. 26.*

xu iniuſtitiæ poſitum.

24 Reſpondens autem Simon dixit. Precamini vos pro me apud Dominum, nequid me inuadat *iſtorum* quæ dixiſtis.

25 Illi igitur teſtificati, & loquuti ſermonem Dei, reuerſi ſunt Hieroſolymam, & multis vicis Samaritanorum euangelizarunt.

26 [11] Angelus autem Domini loquutus eſt Philippo, dicens, Surge, & vade meridiem verſus ad viam quæ ab Hieruſalem deſcendit Gazam quæ via eſt deſerta.

27 *Is* igitur ſurgens profectus eſt: & ecce, quidam AEthiops eunuchus, [i] dynaſtes Candaces reginæ AEthiopum, qui præerat vniuerſis illius opibus, venerátque adoraturus in Hieruſalem.

28 Reuertebatur ſedens in curru ſuo, legebatq; Eſaiam Prophetam.

29 Dixit autem Spiritus Philippo, Accede, & adiunge te ad currum iſtum.

30 Accurrens autem Philippus audiuit eum legentem Eſaiam Prophetam, & dixit, Nempe intelligis quæ legis?

31 At ille ait, Quî enim poſſim, niſi quis mihi [k] præierit? Et precatus eſt Philippum vt aſcenderet, ſederétque ſecum.

32 [12] Locus autem Scripturæ quem legebat, hic erat, || Vt ouis ad mactationem ductus eſt: & vt agnus coram ſuo tonſore mutus, ita non aperuit os ſuum.

33 [l] In ipſius deiectione iudicium eius ſublatum eſt: [m] ſeculum autem eius quis enarrabit? quoniam tollitur è terra vita eius.

11 Chriſtus grátis vocans quoſcunque libuit, Philippo nihil tale cogitante, ad eunuchum imprudentem erudiendum & baptizandum vſus, in AEthiopiam vſque regni ſui limites profert.

12 Arcana Dei prouidentia reguntur etiam quæ maximè videntur fortuita.

i Opibus & potestate inſignis apud Candacem. Candace autem nomen commune erat Reginarum Aethiopiæ.

k Ad verb. viã ad intelligendum demonſtret, vel ſit dux itineris. Eſa 53.7.

l Heb. veritas legit: E clauſtro & iudicio aſſũptus eſt. Clauſtri autem nomine intelligit ſepulchrum ipſaq; adeò mortis vincula, iudicij autem ſupplicium quo affectus

eſt, & miſerabilem illam conditionem, quam ſubijt Chriſtus noſtra cauſa, Patris iram ſuſtinens. Inde igitur ſublatus eſt, ruptis mortis vinculis, vt ſupra dixit Pet. 2. 24.

m Quandiu æuum ipſius ſit duraturum. Nam Chriſtus excitatus ex mortuis amplius non moritur, Rom. 6, 9.

34 Respondens autem Eunuchus Philippo, dixit, Rogo te de quo Propheta hoc dicit? de seipso, an de alio quopiam?

35 Tum Philippus aperto ore suo, & incipiens à scriptura ista, euangelizauit ei Iesum.

36 Quum verò pergerent in via, venerunt ad quandam aquam: tum ait Eunuchus, En aquã: quid prohibet me baptizari?

37 [13] Dixit verò Philippus, Si credis ex toto corde, licet. Respondens autem *ille* dixit, [n] Credo Filium Dei esse Iesum Christum.

38 Iussitque sisti currum: ac descenderunt ambo in aquam, Philippus simul & Eunuchus: & *ille* baptizauit eum.

39 Quum autem ascendissent ex aqua, Spiritus Domini rapuit Philippum, nec ampliùs vidit eum Eunuchus, pergebat enim in via sua gaudens.

40 Philippus autem inuentus est Azoti: & peragrans euangelizauit vrbibus, vsquedum veniret Cæsaream.

13 Professio fidei in adultis baptizandis requiritur, ac proinde Baptismo non tunc primũ in Christum inferimur, sed iam insiti confirmamur.

n Hic versiculus continet perspicuam confessionis quæ à baptizandis adultis exigebatur formulæ summam, verè temporibus apostolicis vsurpatã & aperte declarat quid sit in nomen Christi baptizari.

CAP. IX.

2 Saulus Damascum petens. 4 à Domino prosternitur 10 Ananias mittitur. 18 vt eum baptizet. 23 Iudæorum insidias. 25 per murum demissus euadit. 33 Petrus Aeneæ paralytico medetur. 36 Tabitham defunctam. 40 Vitæ restituit.

CAP. IX.
Rom. 9, 3.
galat. 1. 13.

1 SAulus || [1] autem adhuc [a] spirans minas ac cædem aduersus discipulos Domini, adijt Pontificem maximum.

1 Saulus (qui & Paulus) Christũ veluti fugientẽ crudelissimè persequens in eũdẽ victorẽ incidit, & singulari diuinæ bonitatis exemplo prosæuitiæ suæ cõmerita pœna, non modò in gratiam recipitur, sed etiam Apostolus voce ipsius Domini designatus, Ananiæ ministerio ac testimonio confirmatur.

2 Et petijt ab eo epistolas *perferendas* Damascum ad synagogas: vt siquos inuenisset huius [b] se-

a Indicatur in Saulo fuisse vehementes impetus minarum de cæde discipulorum.
b Ad verb. viæ: viam autem vocant Hebræi genus vitæ quo quis insistat. Cæterum ex hoc loco apparet Iudæos tum Damascenos, tum alios passim fuisse in suæ relig. negotio αὐτονόμους & Pontifici Maxi. obnoxios, qui ius reprehensionis & verberationis habebat, vt visum est Supra. 5. 40.

ctæ, tum viros tum mulieres, vinctos duceret Hierosolymam.

3 Quum autem iter faceret, factum est vt appropinquaret Damasco : || & repentè circumfulsit eum lux è cœlo.

Inf.22.6.1.cor. 15.8.2.cor.12.2.

4 Et quum cecidisset in terram, audiuit vocem dicentem sibi, Saul, Saul, quid me persequeris?

5 Dixit autem, Quis es Domine ? Dominus autem dixit, ego sum Iesus, quem tu persequeris. [a] durum est tibi contra stimulos calcitrare.

a Prouerbiũ de contumacia seipsos lædentium.

6 *Is verò* tremens & pauens dixit, Domine, quid me vis facere ? Tum Dominus ad eum, Surge & ingredere vrbem, & dicetur tibi quid te oporteat facere.

7 Viri autem illi qui cum Saulo iter faciebant [d] steterunt attoniti, audientes quidem [e] *eius* vocem neminem autem videntes.

d Constiterunt, ita vt progredi non possent, sed attoniti manerẽt tanquam saxei.

e Vocem, sub. Pauli audierunt nam posteà expresse dicitur eos nõ audiuisse vocem alloquentis, 22.9. alij tamen sic locos in speciẽ dissidentes conciliant, audierunt scilicet sonum sed non audierũt vocem distinctã.

8 Surrexit autem Saulus è terra : apertisque oculis suis neminem videbat : itaque manu ducentes eum introduxerunt Damascum.

9 Fuitque tribus diebus, non videns : & non comedit neque bibit.

10 Erat autem quidam discipulus Damasci, nomine Ananias, ad quem dixit per visum Dominus, Anania. Et ille ait, Ecce, ego *adsum* Domine.

11 Tum Dominus ad eum, Surge, & proficiscere in vicum qui vocatur Rectus, & quære in domo Iudæ Saulum *quendam* nomine [f] Tarsensem. ecce enim precatur.

f Tarsus fuit vrbs Ciliciæ vicina Anchialæ, quas duas vrbes Sardanapalus fertur vno die extruxisse.

12 Et vidit per visum virum Ananiam nomine introeuntẽ, & imponentem sibi manum, vt visum reciperet.

13 Respondit autem Ananias, Domine, audiui ex multis de viro isto, quot malis affecerit sanctos tuos in Hierusalem.

14 Quinetiam hoc loco habet potestatem à principibus Sacerdotum, vinciendi omnes qui inuocant nomen tuum.

15 Dixit autem ad eum Dominus, Proficiscere: nam [g] instrumentum electum est mihi iste, vt perferat nomen meum in conspectum Gentium, & regum, & filiorum Israël.

16 Ego enim [h] ostendam ei quàm multa oporteat ipsum pro nomine meo pati.

17 Abijt igitur Ananias, & introiuit domum illam, & impositis manibus dixit, Saul frater, Dominus misit me (Iesus *inquam* qui apparuit tibi in via qua veniebas) vt visum recipias, & implearis Spiritu sancto.

18 Statim autem deciderũt ab oculis eius quasi squãmæ, & visum recepit illicò: ac surgens baptizatus est.

19 Quumque cepisset cibum corroboratus est, Fuit autem Saulus cum discipulis qui erãt Damasci, per dies aliquot.

20 [i] Et statim in synagogis prædicauit Christũ *nempè* eum esse Filium Dei.

21 Obstupescebant autem omnes qui eum audiebant, & dicebant, Nónne hic est qui populatus est in Ierusalem eos qui inuocabant nomen istud, & hùc idcircò venit vt vinctos eos adduceret ad primarios Sacerdotes?

22 [j] Saulus autem magis inualescebat, & confundebat Iudæos qui habitabant Damasci, [k] collatis testimonijs demonstrans eum esse Christum.

23 * [4] Expleto autem multo tempore inierunt inter

2 Paulus nullo à carne & sanguine petito cõsilio, statim ad munus sibi cõmissum aggreditur.

3 Paulus non pugnat sola authoritate, sed adhibitis Prophetarum testimonijs.

* Quod Apost. *Gal.* 1. 17. dicit se Damasco in Arabiam, indeque rursus Damascũ redijsse, & post tres annos venisse Hierosolymam, significatur à Luca cum dicit (multo post tẽpore &c.) ita vt triennium illud fuerit hoc multum tempus per quod tum Damasci tum in vicina regione Arabia in synagogis docuerit & disputarit Paul.

4 Paulo ipsi tãdem crux subeunda proponitur, sed ita vt procul tantùm ostendatur.

g Vel organum quod & ipsum græcum est vocabulum, sed à Latinis vsurpatũ præsertim in ijs quæ ad architecturam pertinent. Scimus autem passim Eccles. ædificio comparari. h Demonstrabo perspicuè. i Iudæ. k Collatis Scripturæ locis, vt artifices aliquid compacturi, solent singulas partes comparare, vt alia alijs ad amussim quadrent.

inter se Iudæi consilium illum interimendi.

24 Sed intellectæ sunt Saulo insidiæ eorum adseruabant autem portas die ac nocte, vt eum interimerent.

25 [5] Acceptum igitur eum discipuli nocte, per murum dimiserunt, fune summissum in sporta.

26 [6] Quum verò Saulus aduenisset Hierosolymam, tentabat se adiungere discipulis: sed omnes timebant eum, non credentes eum esse discipulum

27 Barnabas autem acceptum eum duxit ad Apostolos, & narrauit quomodo in via vidisset Dominum, qui loquutus esset ei, & quomodo Damasci liberè loquutus esset in nomine Iesu.

28 [7] Versabatur ergo [l] cum eis in Hierusalem.

29 Et liberè in nomine Domini Iesu loquebatur & disceptabat aduersus [m] Græcos: illi verò conabantur eum interimere.

30 [8] Quod quum cognouissent fratres, deduxerunt eum Cæsaream, & emiserunt Tarsum.

31 [9] Ecclesiæ igitur per totam Iudæam & Galilæam & Samariam habebant pacem, & [n] ædificabantur: & pergentes *in* timore Domini, & consolatione sancti Spiritus, multiplicabantur.

32 [10] Factum est autem vt Petrus, dum *illas* omnes peragrrret, ascenderet etiam ad sanctos qui habitabant Lyddæ:

33 Reperit autem illic quendã nomine AEneã, ab annis iam octo decumbentem in grabbato, qui erat paralyticus.

34 Et dixit ei Petrus, AEnea, sanat te Iesus Christus: surge, & sterne tibi ipsi. *Is* autẽ statim surrexit.

35 Et viderunt eũ omnes qui incolebãt [o] Lyd-

5 Hostium insidias & conatus salua vocatione, vitare nihil prohibet.

6 Non temerè olim quiuis ne inter ores quidem, nedum inter pastores admissis.

7 Pericula ex periculis expectanda constãtibus Dei seruis: sed idem Deus pro ipsis excubat.

8 Licet, ex Ecclesiæ consilio locum mutare Verbi ministris.

9 Ecclesiarum ædificatio, persequutionũ exitus, modò patienter expectetur Dominus.

10 Apostolatus Petri, sanato patalytico obsignatur.

l Cum Petro & Iacobo: eos enim ex Apostolis solos sibi tum fuisse conspectos dicit. Gal. 1. 28. 29. Ex quo etiam intelligimus ita accidisse isto tempore vt soli ex Apostolis illi tres fuerint Hierosoly. *m Vid. sup. 6 1.* *n Hæc translatio significat stabilimentum & augmentum.* *o Lydda vrbs fuit Palestinæ, Saron regio campestris, & locus pascuus, inter Cæsaream Palestinæ, & Taborem montẽ, lacumque Genezareth, tractu longo vltra Ioppen sese extendentem.*

dam & Sarona, qui conuersi sunt ad Dominum.

11 Petrus suscitato per nomen Christi cadauere, fidem facit omnibus sese Euangeliũ vitæ annũtiare.

39 [11] Ioppæ autem fuit quædam discipula nomine Tabitha, quę, si interpreteris, dicitur Caprea. Hæc erat diues operum bonorum & eleemosynarum quas præstabat.

37 Factum est autem per illos dies vt ex morbo moreretur: quam quum lauissent, posuerunt in cœnaculo.

38 Quum autem Lydda esset propè Ioppen, discipuli audito Petrum illic esse, duos viros miserunt ad eum, rogantes ne cũctaretur vsq; ad ipsos progredi.

39 Exurgens igitur Petrus venit cum eis: quẽ, vbi adfuit, duxerunt in cœnaculum: vbi adstiterũt ei omnes viduæ, flentes, & ostendentes tunicas & vestimenta quæ Dorcas faciebat quum ynà cum ipsis esset,

p Cùm in genua procubuisset, qui est precantium gestus.

40 Eiectis verò omnibus foras, Petrus [p] positis genibus precatus est: & conuersus ad corpus, dixit, Tabitha surge. Illa verò aperuit oculos suos, & viso Petro resedit.

41 Data autẽ ei manu *Petrus* erexit eam: & vocatis sanctis ac viduis, eam viuam repræsentauit.

42 *Id* autem innotuit per totam Ioppen, & multi crediderunt in Dominum.

43 Factum est autem vt dies multos maneret Ioppæ apud Simonem quendam coriarium.

CAP. X.

1 Cornelius Centurio. 4 Angeli iussu. 5 Petrum accersit, 11 Qui & ipsi visione oblata 15 20 ne gentes aspernetur, instituitur. 34 Cornelio & familiæ Euangelium annuntiat: 45 Hi autem Spiritu sancto accepto, 47 baptizantur.

CAP. X.
1 Petrus duplici miraculo interueniente, Gẽtium primitias Deo consecrat.

1 POrrò [1] quidam erat Cæsareæ, nomine Cornelius, centurio ex cohorte quæ vocatur Italica,

2 [2] Pius

2 [a] Pius ac timens Deum, [b] cum tota domo sua, & præstans eleemosynas multas populo:

3 Qui quum assiduè precaretur Deum, vidit per visionẽ manifestè quasi hora diei nona, Angelum Dei introeuntem & dicentem ipsi, Corneli.

4 At ille intentis oculis in eum & expauefactus dixit, [c] Quid est Domine? Dixit autem ei, preces tuæ & eleemosynæ tuæ [d] ascenderunt [e] memoriæ causa in Dei conspectum.

5 Nunc igitur mitte aliquos Ioppen, & accersse Simonem qui cognominatur Petrus.

6 Hic diuersatur apud Simonem quendam coriarium, cui est domus apud mare: hic dicet tibi quid te oporteat facere.

7 Vt autem discessit Angelus qui loquebatur Cornelio, vocauit duos ex famulis suis, & militem pium ex ijs qui cum ipso assidui erant:

8 Et quum eis exposuisset omnia, misit eos Ioppen.

9 Postridie verò illis iter faciẽtibus & appropinquantibus vrbi, ascendit Petrus [f] suprà domum vt precaretur, circa horam sextam.

10 Factum est autem vt valdè esuriret, voluitq; capere cibum: parãtibus autem illis, incidit in eum [g] mentis excessus.

11 Conspexitque cælum apertum, ac descendens ad se vas quoddã vt linteum magnum, [h] quatuor extremis deuinctum, quod demittebatur in terram:

12 In quo erant [i] quæuis [k] quadrupedia terræ, & feræ, ac [l] reptilia, & volucres cæli.

a Colebat igitur vnum Deum nec erat idololatra nec fideiin Messiam potuit esse expers, qui pius esset: Sed hoc ipsi deerat, vt eũ veniisse crederet, cui tanquam venturo credebat, licet incircũciſus carne.

b Magna laus istius hominis, qui omnes suos domesticos & familiares, atque necessarios studuerit esse religiosos ac pios.

c Quid me vis Domine? comparat enim se ad audiendum.

d Translatio Hebræis familiaris, ab holocausti ritu ad preces, huc enim pertinent illi vituli labiorum, quorum fit mentio apud Hoseam.

e Id est, vt Deũ veluti non sinant tui obliuiſci. Sic enim solet interdum Scriptura quasi balbutire.

f Vide Mat. 10. 27. g Ecstasis, siquidem & si non stupet Petrus, sed Dei colloquio fruitur, & mysteria eius docetur, mens tamen eius quasi excessu altius euecta fuit, breui ad sedes suas reditura. h Vt quadratum videri possit fuisse velum. i Hic manifestè particula vniuersalis ponitur pro indefinita, id est, cuiusuis generis, vt significentur genera singulorum, non singula generum k .i. Eorum quæ vsibus humanis subseruiunt. l Quid nomine reptilium intelligatur, docetur Leuit. 11.

13 Et extitit vox ad eum, Surge Petre, macta & vescere.

2 Petrum post acceptum etiã Spiritum sanctũ oportuit quotidie in cognitione beneficij Christi proficere:

14 [2]Ait autem Petrus, Nequaquã Domine: nũquam enim edi quicquam commune seu impurũ.

15 Tum vox rursus ad eũ secundò, Quæ Deus purgauit, [m] tu ne polluito.

m Ne pro polluto habeto. Genus dicendi è medio petitum, cum factum pro dicto ponitur.

16 Hoc autem factum est ter: & rursum receptũ est vas in cælum.

17 Quum autem apud sese dubitaret Petrus quodnam esset visum illud quod viderat, ecce, viri qui missi erãt à Cornelio, percontati de domo Simonis, superuenerunt ad vestibulum.

18 Et euocato *quopiam*, percontati sunt an Simon, qui cognominatur Petrus, illìc diuersaretur.

19 Petro verò cogitãte de visione, dixit ei Spiritus, Ecce, tres viri quærunt te:

3 Adoratio religiosa vni Deo conuenit: ciuilis autem, & ipsa periculosè ministris Verbi tribuitur.

20 Surgens itaque descende, & nihil ambigens proficiscere cum eis: nam ego eos misi.

21 Descendẽs ergo Petrus ad viros illos qui ad ipsum missi fuerant à Cornelio, dixit, Ecce, ego *is* sũ quẽ quæritis: quę causa est propter quã adestis?

* Non cogitauit Cornelius adorationẽ vni Deo debitã ad Petrũ transferre, sed tãti serui Dei reuerentia perculsus modũ nõ tenuit. Nam non merè ciuilem fuisse hanc adorationẽ ex Pet. verbis liquet. Quid verò si pedes etiam voluisset deosculari, non eos illi Pet. præbuisset.

22 Ipsi verò dixerunt, Cornelius centurio, vir iustus & timens Deum, & testimonio ornatus totius gentis Iudæorum, diuinitùs admonitus est ab Angelo sancto vt accersseret te domum suam, & abs te quædam audiret.

23 Introò vocatos igitur eos accepit hospitio. Postridie verò Petrus abijt cum eis, & quidam ex fratribus Ioppensibus comitati sunt eum.

24 Postridie verò introierunt Cæsaream. Cornelius autem expectabat eos, conuocatis cognatis suis & necessarijs amicis.

25 [3] Vt autem factum est vt introiret Petrus, occurrens ei Cornelius, & accidens ad eius pedes, adorauit.

26 * Petrus verò erexit eum, dicens, Surge: & ego

ego ipſe homo ſum.

27 Et colloquens cum eo, ingreſſus eſt, inuenitque multos qui conuenerant.

28 Dixitq; eis, Vos ſcitis Iudæo nefas eſſe coniungi aut accedere ad alienigenam: ſed mihi oſtẽdit Deus, ne quem pollutum aut impurum hominem dicerem.

29 Quapropter etiam ſine contradictione veni accerſitus. Percontor igitur quam ob cauſam me accerſiueritis.

30 Tum Cornelius ait, Nudiuſquartus vſque [n] ad hanc horam eram ieiunus, & hora nona precabar domi meæ: & ecce, quidam ſtetit coràm me, veſte ſplendida:

31 [4] Dixitq;, Corneli, exauditę ſunt preces tuæ, & eleemoſynæ tuæ commemoratæ ſunt in conſpectu Dei.

32 [5] Mitte ergò Ioppen, & accerſe Simonẽ qui cognominatur Petrus: hic diuerſatur in ædibus Simonis coriarij apud mare, qui quum adfuerit, loquetur tibi.

33 Eodem igitur *momento* miſi ad te: & tu bene feciſti qui adueneris. Nunc ergò omnes nos in cõſpectu Dei adſumus, vt audiamus omnia quæ tibi præcepta ſunt à Deo.

34 [6] Autem aperto ore Petrus dixit, In veritate comperio ‖ Deum [o] non accipere perſonam,

35 Sed in quauis gente acceptũ ei eſſe [p] quemuis qui eum timeat, & operetur iuſtitiam.

36 Quem ſermonem [q] ſignificauit filijs Iſraël, annuntians pacem per Ieſum Chriſtũ, qui eſt omnium Dominus.

4 Fides Cornelij ex inuocatione & charitate ſeſe patefecit.

5 Sicut fides ex auditu naſcitur, ita ex eodẽ nutritur & adoleſcit.

6 Sublatum eſt populorum diſcrimẽ aduentu Chriſti. Quis autẽ ſit ei gratus, ex fide & iuſtitia intelligitur.

n *Non eandẽ horam indicat, ſed æqualem, duorũ videlicet dierum nonam. Deut.10.17. 2.par.19.7.iob. 34.19.ſap.6.8. eccle.35.16.rom. 2.11.galat.2.6. eph.6.9.col.3.25. 1.pet.1.17.*

o *Non iudicare ex externis.*

p *Per timorem Dei, Heb. vniuerſum cultũ intelligũt: vnde intelligitur Cornelium fide minimè caruiſſe, velut qui ante tẽpora Chriſti vixerũt, fidei*

experties non fuerunt: ineptè ergò faciunt qui ex hoc loco opera præparatoria, & liberum arbitrium conſtituunt, perinde ac ſi bonos fructus edere poſſemus antequam viti inſeramur. q *Significauit Deus Iſraëlitis, ex quauis gente gratum eſſe Deo qui piè viuit, annuntiauit enim pacem hominibus per Chriſtum qui non vnius gentis, id eſt, Iſraëliticæ, ſed omnium eſt Dominus.*

Luc.4.14.

37 [7] Vos noſtis quod geſtum eſt in tota Iudęa, ‖initio facto à Galilæa, poſt baptiſma quod prædicauit Iohannes:

38 Vt Ieſum Nazarenum [r] vnxerit Deus Spiritu ſancto & potentia, qui obambulauit beneficijs afficiens & ſanans omnes ſub diaboli poteſtatem redactos, quoniam Deus erat cum eo.

39 Quorum omnium quæ & in regione Iudæorum & in Hieruſalem fecit, nos teſtes ſumus: quem interemerunt ſuſpenſum in ligno.

40 Hunc Deus excitauit tertio die, fecítque vt conſpicuus fieret.

41 Nõ toti populo, ſed teſtibus quos ipſe prius [ſ] deſignauerat, *nimirum* nobis, qui comedimus ac bibimus vnà cum eo poſteaquã reſurrexit à mortuis.

42 Præcepit autem nobis vt prædicaremus populo, ac teſtificaremur eum eſſe qui definitus ſit à Deo iudex viuorum ac mortuorum.

Ier.3.34.
mich.7.18.

43 ‖Huic etiam omnes Prophetę teſtimonium dant, ‖remiſſionem peccatorum accepturum per nomen eius quemuis qui crediderit in eum.

Infr.15.9.

44 [8] Adhuc loquente Petro verba iſta, illapſus eſt Spiritus ſanctus in omnes qui audiebant hunc ſermonem.

45 Fideles autem qui *erant* ex circunciſione, & venerant cum Petro, obſtupuerunt quòd etiam in Gentes effuſum eſſet donum Spiritus ſancti,

46 Audiebant enim eos loquentes linguis, ac magnificantes Deum. Tunc reſpondit Petrus,

47 [9] Num quis aquam prohibere poteſt quo-

7 Summa Euãgelij, Chriſtum promiſſum Patribus, & ſuo tẽpore exhibitum ſumma cũ Dei virtute (quã omnibus modis oſtendit) ac tandem pro noſtri reconciliatione crucifixũ reſurrexiſſe tertio die, vt quiſquis in eum credit, remiſſione peccatorũ accepta ſeruetur, ſicut ſupremo illo die ſedente eodem ipſo viuorum ac mortuorum iudice, patefiet.

8 Quod loquitur Verbi miniſter, ex Dei mãdato, Spiritus ſanctus in corde obſignat, ſicut ex effectis apparet.

9 Baptiſmus ſanctos non facit, ſed ſanctificationẽ obſignat.

r *Hæc formula ſumpta eſt ex Hebræorum conſuetudine, apud quos vngebantur Reges & ſacerdotes, inde factum eſt vt dicantur vngi quos donis ac virtutibus imbuit ac exornat. Deinde eſt alluſio ad nomen* (Meſchuah) *quem Græci ſimili ratione vocant* χριστὸν, *id eſt, vnctum.* ſ *Hæc Apoſtolorum* Cheirotonia, *id eſt. electio, propriè Deo tribuitur: nam etſi legitimæ miniſtrorum electioni Deus præſit, eſt tamen hoc loco tacita antitheſis inter Dei* Cheirotonian, *& hominum ſuffragia, ſiquidem à Deo immediatè deſignantur Apoſtoli, mediatè miniſtri Eccleſiæ.*

minus

minus *videlicet* baptizentur isti qui Spiritum sanctum acceperunt sicut & nos?

48 Iussitque eos baptizari in nomine Domini. Tunc rogauerũt eũ vt permaneret ad dies aliquot.

Paulus testatur Corinthi se baptizasse paucos, 1.Cor.1.14. *Poterant enim ministri alij has partes suscipere.*

t Non fuit necesse administrari baptismũ Petri manu, quemadmodum & Paulus.

CAP. XI.

2 Petrus eo nomine accusatus, 5 sese defendit. 22 Barnabas Antiochiam mittitur, 26 Vbi discipuli, Christiani nominati sunt. 28 Ibidem Agabus famem futurã prænuntiat.

CAP. XI.

1 Petrus immeritò reprehensus ab imperitis, non objicit se à nemine iudicandum, sed palàm facti sui rationem reddit.

1 AVdierunt [1] autem Apostoli & fratres qui erant in Iudæa, Gentes etiam recepisse sermonem Dei.

2 Quum igitur ascendisset Petrus Hierosolymam, altercati sunt aduersus eum qui *erant* ex circuncisione,

3 Dicentes, Ad viros præputium habentes introisti, & vnà edisti cum eis.

4 Exorsus autem Petrus, *omnia* exposuit eis ordine, dicens,

5 Ego eram in ciuitate Ioppe precans: & visum in mentis excessu vidi, *nempe* descendens vas quoddam, ceu linteum magnum, quatuor extremis *deuinctum*, quod dimittebatur è cœlo, & ad me vsque venit.

6 In quod quum intendissem oculos, animaduerti, & vidi quadrupedia terræ, & feras, & reptilia, & volucres cœli,

7 Audiui autem etiam vocem dicentem mihi, Surge, Petre, macta & vescere.

8 Dixi verò, Nequaquam Domine: nam nihil commune aut impurũ vnquã introiuit in os meum.

9 Respondit autem mihi vox secundò è cœlo, Quæ Deus purgauit, tu ne polluito.

10 Idque ter factum est: & rursus omnia sursum retracta sunt in cœlum.

11 Tum ecce, eodé momento tres viri ſuperuenerunt in ædes in quibus erã, Cęſarea miſſi ad me.

12 Dixit verò mihi ſpiritus vt irem cum eis, nihil ambigens. Venerunt autem mecum etiam ſex iſti fratres, & ingreſſi ſumus domi cuiuſdam:

13 Qui annuntiauit nobis quomodo vidiſſet Angelum domi ſuæ, qui adſtitiſſet ac dixiſſet ipſi, Mitte aliquos Ioppen, & accerſe Simonem qui cognominatur Petrus:

14 Qui tibi ea dicturus eſt per quæ ſerueris, & tu & tota domus tua.

15 Quum autem exorſus eſſem loqui, illapſus eſt Spiritus ſanctus in eos, quemadmodum & in nos in principio.

16 Recordatus ſum verò illius dicti Domini, quum diceret, ‖Iohannes quidem baptizauit aqua, vos verò baptizabimini Spiritu ſancto.

17 Poſtquam igitur par donum dedit eis Deus vt & nobis, quum crediderunt in Dominum Ieſum Chriſtum, ego porrò quis eram qui Deum poſſem inhibere?

18 [2] His autem auditis quieuerunt, & glorificauerunt Deum, dicentes, Nempe etiam Gentibus Deus reſipiſcentiam dedit ad vitam.

19 [3] *Illi* porrò qui diſperſi fuerant ex oppreſſione orta ob Stephanum, peruenerunt vſq; in Phœniciam & Cyprum, & [a] Antiochiam, nemini loquentes ſermonem *Dei* niſi ſolis Iudæis.

20 [4] Quidam autem ex ijs Cyprij & Cyrenenſes, quum introiſſent Antiochiam, loquuti ſunt [b] Græcis, euangelizantes Dominum Ieſum.

21 Fuit autẽ manus Domini cum eis: multuſq; numerus credentium conuerſus eſt ad Dominum.

22 [5] Peruenit autem rumor ad aures Eccleſiæ

2 De veritate incomperta querentes, placidè audiendi: ſed viciſſim eiuſdẽ declarationi acquieſcendum eſt.

3 Diſperſio Eccleſiæ Hieroſolymitanæ, multarũ aliarũ collectionis cauſa. *Mat.*3.11.*mar.*1.8.*luc.*3.16. *ioh.*1.26.*ſup.*2.2. *infr.*19.4.

4 Antiochenam Eccleſiã (id eſt nouam quandã Gentium Hieruſalẽ) extraordinariæ vocationi debemus.

5 Extraordinariã vocationem non temerè dãnant Apoſtoli, ſed tamẽ ex effectis dijudicãt.

a De Antiochia Syriæ loquitur, quæ Ciliciæ erat vicina.

b Cum hoc loco opponi videãtur Ἑλληνισταὶ *Iudæis, quorũ mentio facta eſt, in ſuperiori verſ. & Antiochenam Eccleſiam conſtet veluti nouã quandam Gentium Hieruſ. fuiſſe: apparet* Ἑλληνιστῶν *appellatione non tantum prouinciales vel proſelytas Iudæos intelligi, ſed etiam ipſos* Ἕλληνας.

quæ

quæ erat Hierosolymis: miserunt igitur Barnabam vt pergeret Antiochiam vsque.

23 Qui quum aduenisset & vidisset gratiã Dei, gauisus est,& hortatus est omnes vt proposito cordis permanerent in Domino.

24 Nam erat vir bonus & plenus Spiritu sancto & fide. & adiuncta est multa turba Domino.

25 [6] Abijt autem Barnabas Tarsum, vt requireret Saulum : & eum inuentũ duxit Antiochiam.

26 Factum est autem vt annum totum conuenirent in Ecclesia, docerentq; turbam multam, & discipuli nominarentur primùm Antiochiæ Christiani.

27 [7] Per id tempus autem descenderunt Hierosolymis [c] Prophetæ Antiochiam:

28 Et vnus eorum surgens, nomine Agabus, significauit per Spiritũ, famem magnam futuram in toto terrarum orbe : quæ etiam fuit sub Claudio Cæsare.

29 [8] Singuli autem discipulorum, prout cuique suppetebat, decreuerunt [d] subsidio mittere *aliquid* fratribus habitantibus in Iudæa.

30 Quod & fecerunt,mittentes ad seniores per manum Barnabæ & Saulı.

6 Nulla fuit inter Apostolos de vsurpandis aut retinendis sedibus ac gradibus contẽtio.

7 Dominus suis flagellis sic cum impijs inuoluit Ecclesiam, vt tamen ei, quacunque ratione expedit,in tempore prospiciat.

8 Ecclesiæ omnes vnum corpus constituũt.

c Prophetæ hoc loco vocantur, qui vaticinandi dono præditi erãt quemadmodum eodem titulo filiæ Philippi postea insignuntur. inf. 21.9. Tam celebris autem erat Antioch. Eccles. fama vt insignes admodum viri illuc se reciperẽt.

d iVt ex eo possent diaconi pauperibus subuenire : omnia enim ritè, & ordine administrari oportuit, quamobrem dicuntur hæc misisse ad presbyteros, id est, Ecclesiæ gubernatores, de quibus 1 Tim. 5 17.

CAP. XII.

1 Herodes Iacobum gladio occidit. 4 Petrum incarceratum, 8 Angelus liberat. 20 Rex Tyrijs infensus, 21 placatur: 22 & quum diuinos honores sibi vendicat, 25 à vermibus erosus, vitam finit.

CAP. XII.

1 Concedit quidem inducias Ecclesiæ suæ Dominus, sed ad tempus.

1 CÆterùm [1] per id tempus aggressus est [2] Herodes rex malè accipere quosdam ex

a Herodis nomẽ commune fuit posteritati Herodis Ascalonitæ cognomento Magni: is autem de quo mentio fit, fuit nepos Herodis Magni, filius Aristobuli frater Herodiadis quæ cũ Herode teiarcha cõsueuerat, eius Agrippæ pater, de quo postea

Ecclesia.

2 [b] Interemit autem Iacobum fratrẽ Iohannis, gladio.

3 [2] Et quum vidisset *hoc* gratum esse Iudæis, perrexit comprehendere etiam Petrum: (erant autem dies Azymorum.)

4 [3] Quem etiam prehensum coniecit in carcerem, traditum [c] quater quaternis militibus, vt eum seruarent: volens post pascha producere cum populo.

5 [4] Petrus igitur seruabatur in carcere: preces autem assiduæ fiebant ab Ecclesia ad Deum pro ipso.

6 Quum verò esset producturus eum Herodes, nocte illa dormiebat Petrus inter duos milites, vinctus catenis duabus: & custodes ante ostium obseruabant carcerem.

7 Et ecce, Angelus Domini superuenit, & lux splenduit [d] in carcere: & pulsato latere Petri excitauit eum, dicens, Surge velociter: Et exciderunt ei catenæ ex manibus.

8 Dixitq; ei Angelus, Præcingere, & subliga sandalia tua. Fecit autem ita. Tum *ille* dixit ei inijce pallium, & sequere me.

9 Itaque egressus *Petrus* sequebatur eum, nec sciebat verum esse quod fiebat per Angelum, sed putabat *se* visum videre.

10 Quum autem transissent primam ac secundam custodiam, venerunt ad portam ferream, quæ ducit in ciuitatem: quæ sponte aperta est eis: & egressi, progressi sunt vicum vnum: & statim abscessit Angelus ab eo.

11 Tum Petrus [e] ad se reuersus dixit, Nunc verè agnosco Dominum misisse Angelum suum, & eruisse me è manu Herodis, & ex omni expectatione populi Iudæorum.

12 [5] Et

2 Tyrannorũ vetus mos est piorũ sanguine redimere impiorum gratiã.

3 Tyrãni sibijpsis crucẽ figunt, tum quoq; quũ agunt ex animi sui sententia.

4 Preces, cõsilia tyrannorum euertunt, Angelos à Deo impetrant, carcerem perfringunt, catenas dissoluunt, Satana denique profligato, Ecclesiã seruant.

b Indicta causa & vi aperta occidit.

c Copiolis quaternorum.

d Ad verb. in habitaculo, sic honestiore vocabulo carcerem vocabant, Plut. in Solone. Videtur autem significari hoc loco nõ totus carcer, sed ea pars in qua Petrus vinctus erat.

e Ad verb. factus in sese. Nam antea prorsus attonitus, quasi extra se erat.

12 [5] Et re cõsiderata, venit domum Mariæ matris Iohannis, qui cognominabatur Marcus, vbi erant multi congregati & precantes.

13 [6] Quum pulsasset autem Petrus ostium vestibuli, [f] prodijt puella vt subauscultaret, nomine Rhode:

14 Quę agnita voce Petri, præ gaudio non aperuit vestibulum, sed intrò currens annuntiauit adstare Petrum ante vestibulum.

15 Illi verò dixerunt ei, Insanis. Illa autem affirmabat ita se *rem* habere. At illi dicebant, * Angelus eius est.

16 Petrus autem perseuerabat pulsare: quum igitur aperuissent, viderunt eum, & obstupuerunt.

17 [7] Quum autem manu eis indixisset silentiũ, narrauit eis quomodo Dominus ipsum eduxisset è carcere, dixitq́;, Annuntiate ista Iacobo, & fratribus. Et egressus, profectus est in alium locum.

18 [8] Orto autem die fuit tumultus non paruus inter milites quidnam factum esset Petro.

19 Herodes verò, quum eum requisiuisset & nõ inuenisset, quæstione de custodibus habita, iussit *eos* ad supplicium rapi, & quum descendisset à Iudæa Cæsaream, *ibi* commoratus est.

20 [9] Herodes autem infenso animo erat in Tyrios & Sidonios: at illi concorditer venerunt ad eum, & illecto Blasto qui præerat cubiculo regis, petebant pacem: eo quòd aleretur regio ipsorum ex regis *agro*.

21 Statuto autem die, Herodes indutus veste regia, & considens pro tribunali, concionabatur ad eos.

22 [10] Populus verò acclamabat, Vox Dei, & non hominis.

23 [11] Illicò verò percussit eum Angelus Domi-

5 Sacri nocturni conuentus tum virorum tũ mulierum (quũ diurnis locus non datur) Apostolico exẽplo comprobantur.

6 Plus etiam à Deo impetramus, quàm ausimus sperare.

* Apparet Ecclesiam eo tempore, præterquam quod ex Dei verbo norat fideles præsidio Angelorũ esse circumseptos, etiam eiusmodi visis assueuisse.

7 Cedendum quidem interdũ furori, sed ita vt nihilo negligentius fiat opus Domini.

8 Consiliũ malũ tãdẽ consultoribus pessimum.

9 Ecclesiæ hostiũ tristis & pudendus exitus.

10 Popularis adulatio stultos infatuat.

11 Superbis Deus resistit.

f *Videlicet è loco vbi congregati erant, non ex ipsis ædibus.*

ni, eo quòd non [g] tribuisset gloriam Deo, & [h] erosus à vermibus exanimatus est.

12 Tyranni Ecclesiam diruendo ædificant.

24 [12i] Sermo autem Domini crescebat ac multiplicabatur.

25 Barnabas autem & Saulus reuersi sunt ex Hierusalem, expleto ministerio, simul assumpto etiam Iohanne qui cognominabatur Marcus,

g Ioseph. narrat hunc Regem non repressisse adulatorum voces, quã ob causam & iste moriens, de istorum vanitate conquestus est. Itaque dare gloriam Deo, paulò aliter accipitur quam Ioh. 9. 24. h Ad verb. factus vermiuorus. Iosephus torminibus maximis repentè obortis sublatum dicit. Sed ista non pugnant, torminum enim causam aperit Lucas, erosis nimirum à vermibus intestinis, vt ille viuus se non esse Deum sentiret. i Illi qui audiebant sermonem.

CAP. XIII.

2 *Paulũ & Barnabã sibi segregari iubet Spiritus.* 6 *Paphi,* 8 *Elymas magus.* 11 *excæcatur.* 14 *Hinc Antiochiam Pisidiæ profecti.* 17 *Euangelium prædicant.* 45 *Iudæis acriter contradicentibus.*

CAP. XIII.

1 Paulus adiuncto Barnaba, nó ab homine, nec per hominẽ, sed Spiritus sancti extraordinario mãdato, Gẽtiũ Apostolus secũdo designatus.

2 Ieiunium & preces solennẽ manuum impositionem præcedebant.

1 ERant autem [1] Antiochiæ in Ecclesia quæ *illic* erat, quidam Prophetæ & doctores, Barnabas & Simeõ qui vocabatur Niger, & Lucius Cyrenæus, & Manahen qui fuerat vnà cum [a] Herode tetrarcha educatus, & Saulus.

2 Quum igitur ij [b] ministrarẽt Domino & ieiunarent, dixit Spiritus sanctus, Separate mihi Barnabam & Saulum operi ad quos eos [c] aduocaui.

3 [2] Tunc *igitur* quum ieiunassent & precati essent, & imposuissent eis manus, dimiserunt *eos*.

a Is fuit Antypas, qui Iohannem Baptistam interfecit. b Fungentibus illis munere suo, id est. vt interpretatur Chrysost. facientibus præconium. c Vocare (vnde nomen vocationis in Ecclesia vsitatissimum) dicitur Dominus, cum facit existere quod non est, siue illud ad substantiam, siue ad qualitates referatur, sumitur inde translatio, quod cum aliquid esse incipit, nomen habet: indicatur etiam diuina potentia, qua dixit & facta sunt.

4 3 Ipsi igitur emissi à Spiritu sancto, descenderunt [d] Seleuciã, & illinc abnauigarunt Cyprũ.

5 Quumq; peruenissent Salamina, annuntiarunt sermonem Dei in synagogis Iudæorum: habebant autem etiam *Iohannem subseruientem.

6 Peragrata verò insula Paphum vsque, inuenerunt quendam magum pseudoprophetam Iudęum, cui nomen *erat* Barieſus.

7 Qui erat cũ Proprætore Sergio Paulo, viro prudente. Hic aduocatis Barnaba & Saulo, efflagitauit audire sermonem Dei.

8 4 Obsistebat autem eis *Elymas, *id est* magus (ita enim explicatur nomen eius) quærens auertere Proprætorem à fide.

9 Saulus autem (*qui & Paulus) repletus Spiritu sancto, intentis in eum oculis.

10 5 Dixit, O plene omni dolo & omni [e] malefícentia, fili diaboli, hostis omnis iustitiæ, nõ cessabis inuertere vias Domini rectas?

11 Nunc igitur ecce, [f] manus Domini aduersum te: eriſque cæcus non videns solem ad tempus. Illico verò incidit in eum caligo ac tenebræ: & circumiens quærebat qui ipsum manu duceret.

12 Tunc Proprætor quum vidisset quod factũ

3 Paulus cum suis Cyprum primo impetu Christo subigit.

4 Satan sese Christo opponens, eius victoriam illustrat.

5 Magus extra ordinem quidẽ, sed corporali tamen pœna à Paulo affectus ordinarijs magistratibus exẽplum præbet in eos animaduertendi, qui improbè & obstinatè cursum Euangelij impediunt.

*Ad verb. subremigem Apost videlicet quasi gubernacula obtinentibus.

*Hic Barieſu per Antonomasiam Elymas id est Magus dictus fuit. Idque fortasse quod ex nomine gentis non artis sic apud Cyprios vocarentur, sicut Latinis Chaldæi dicebãtur. * Non temerè est, quod nũquã antea Lucas Paulũ, nunquã deinceps Saulũ Aposto. vocet: quẽ enim Hebręi & Syri, Schaul, Græci qui nominibus Latinis eo tẽpore assueuerãt Paulũ vocabãt Quũ igitur ab hac historia incipiat Paulus suũ inter gẽtes munà quibus docendis nunquam postea destitit, meritò Lucas incipit illi nomen tribuere Græcis gentilibus familiare: Adde quod verisimile est, à Proprætoris familia ita vocari cœpisse.

d Seleucia vrbs fuit Ciliciæ, à Seleuco vno ex Alexandri successoribus siue prædicantibus. Syrus & Arabs interpretes, precãtibus. Retulerunt enim ad preces publicas propter adiunctam ieiunij mentionem. e Vitium illud notat, quo qui laborat, ad quoduis scelus facilè ac propenso animo feratur, vel, si mauis speciatim, ad id quod agitur accõmodare, malas artes quibus qui vtuntur per Antonomasiam, malefici dicuntur. f Potentia quæ sese exerit in feriendis & proterendis suis hostibus.

fuerat, credidit, perculsus super doctrina Domini.

6 Exemplum in eodem cœtu, tum singularis constantiæ, tum magnæ imbecillitatis.

13 [6] Profecti autem Papho Paulus & qui cum eo erant, venerunt Pergen Pamphiliæ *urbem*, Iohannes verò abscedens ab eis, reuersus est Hierosolymam.

14 At ipsi quum perrexissent Perga, venerunt Antiochiam *urbem* [g] Pisidiæ, & ingressi synagogam die Sabbathi, sederunt.

7 In synagoga (ad cuius exemplar institutos fuisse cõstat Ecclesiæ Christianæ cœtus) primùm habebatur sacrorum librorum lectio, deinde etiam ijs qui doctrina pollere videbãtur, fiebat ab archisynagogis loquendi potestas.

15 [7] Post lectionem autem Legis & prophetarum miserunt Præfecti synagogæ ad eos, dicentes, Viri fratres, siquis est [h] in vobis sermo exhortationis ad populum, dicite.

16 [8] Quum surrexisset igitur Paulus, manu silentio facto, ait, Viri Israëlitæ, & qui timetis Deum audite.

17 Deus populi huius Israël elegit patres nostros, & populum [i] extulit, quum essent incolæ in terra Ægypti, ‖ & ex ea eduxit eos [k] elato brachio:

18 Et circiter ‖ quadraginta annorum tempus mores eorum pertulit in deserto.

19 Et quum deleuisset septem gentes in terra Chanaan, ‖ sorte distribuit eis terram earum.

20 Et postea annis circiter [l] quadringẽtis quinquaginta ‖ dedit iudices vsq; ad Samuelẽ Prophetã.

21 Et exinde ‖ petierunt regem, ‖ deditque eis Deus Saul filium Cis, virum ex tribu Beniamin, [m] annis quadraginta.

22 Et amoto illo, ‖ excitauit eis Dauid regem:

Exod. 1 1.
Exod. 13.14.
Exod. 16.2.
Iosue. 14.1.
Iudic. 3.9.
1.*Sam.* 8.5.
1.*Sam* 9.15. & 10.1.
1.*Sam.* 16.15.

8 Deus plurimis peculiaribus beneficijs electum Israëlem affecit, sed illo in primis quòd æternum liberatorem ei promisit.

g Distinguitur ab Antiochia Syriæ. h Hebr. quo significatur, diuinæ gratiæ dona in nobis esse tanquam in thesauris, eaque nostra non esse, sed Dei. Sic Dauid Posuisti in os meum canticum nouum, Psal. 40 1. *i Sublatum euexit in dignitatem. k Apertè, exerta vi ad hostes populi sui conterendos. l A nato Isaaco ad deletos vsque, ductore Iosua. Cananæos, interceſſerunt anni quadringenti quadraginta septem, ideò additur particula circiter, quia tres anni desunt, sed vsus est maiore numero integro Apostolus. m In hoc quadraginta annorum spatio, coniungi debet tempus Samuelis cum temporibus Saulis, illius enim quasi absorpta fuit à regno administratio.*

cui

cui etiã testimonio dato, dixit, ‖ inueni Dauid *filium* Iesse, virum secundum cor meum, qui exequetur omnes voluntates meas.

23 [9] Huius è semine Deus ‖ secundum promissionem excitauit Israel Seruatorem Iesum:

24 ‖ Quum ante prædicasset Iohannes [n] coram eo iam aduentante, Baptismum resipiscentiæ toti populo Israëlis.

25 Quum autem expleret Iohannes cursum, dixit, ‖ Quem me suspicamini esse? non *is* sum ego, sed ecce, venit post me, cuius pedum soleam nõ sum dignus qui soluam.

26 [10] Viri fratres, filij generis Abrahæ, & qui inter vos timetis Deum, vobis sermo salutis huius missus est.

27 [11] Qui enim habitabant in Hierusalem, & primores eorum, quum ignorarẽt istum, & *eo* condemnato, voces Prophetarũ quæ per omne Sabbathum leguntur, impleuerunt:

28 Et nulla causa mortis inuenta, ‖ petierunt à Pilato vt necaretur.

29 Quũ verò perfecissent omnia quæ de eo scripta erant, detractũ è ligno, posuerũt in monumẽto

30 ‖ [12] Deus autem excitauit eum à mortuis.

31 Qui visus est per dies multos ijs qui simul ascenderant cum eo à Galilæa in Hierusalem, sunt qúe testes eius apud populum.

32 Nos quoque vobis euangelizamus eam promissionem quæ Patribus facta est, Deũ expleuisse filijs illorum, *id est*, nobis, [o] excitato Iesu.

9 Iesum esse seruatorem illum ex Dauide exoriturum probat ex Iohannis testimonio.

10 Iudæis propriè promissus & missus Christus.

*Psal.*89.21. *Esa.*11.1. *Malach.*3.1. *mat.*3.10.& 11.10. *marc.*1.2. *luc.*3.3. *Mat.*3.11. *mar.*1.7. *ioh.*1.20.

*Mat.*27.22. *marc.*15 13. *luc.*23.23. *ioh.* 19.6. *Mat.*28.2. *marc.*6,6. *luc.*24 6. *ioh.* 20.19.

11 Iesu acciderunt quæcunq; de Messia prædixerant Prophetæ vt hinc quoque constet illum esse verũ & vnicũ illum Seruatorẽ: nec tamen propterea excusantur qui eum non modò non receperunt, sed etiam crudelissimè (quamuis innocentem) sunt persecuti. 12 Opponenda est gloria resurrectionis, ignominiæ crucis & sepulturæ. Probatur autem resurrectio tum oculatis testibus, tum Prophetarum testimonijs.

n Iohannes apparitoris instar Christum non eminus, vt alij Prophetæ venturum significauit, sed iam iter ingressum, imo iam præsentem & sibi à tergo imminentem commonstraret. o Verè enim tunc & manifestè apparuit vt Dei vnigeniti Filium, cùm deposita infirmitate, victor mortis è sepulchro emersit.

33 [13] Vt etiam in Psalmo secundo scriptum est, ‖ Filius meus es tu, ego hodiè genui te.

34 Quod autē excitauerit eum à mortuis, non ampliùs reuersurum in sepulchrum: ita dixit, ‖ Dabo vobis [p] firmas illas Dauidis beneficentias.

35 [14] Ideo & aliâs dicit, ‖ Non sines Sanctum tuum sentire corruptionem.

36 Nam Dauid quidem quum sua ætate inseruiuit Dei consilio, ‖ obdormiuit, & adiunctus est patribus suis, sensitque corruptionem.

37 At is quem Deus excitauit, non sensit corruptionem.

38 [15] Notum igitur sit vobis, fratres, annuntiari vobis remissionem peccatorum per istum:

39 [q] Et ab omnibus à quibus per Legem Mosis [r] absolui non potuistis, per hunc, quemuis qui credat, absolui.

40 [16] Videte ergo ne vos inuadat quod dictum est in [s] Prophetis.

41 ‖ Videte ô contemptores, & admiramini, & euanescite: quia opus operor ego diebus vestris, opus quod non credetis siquis enarrauerit vobis.

42 [17] Egressis autem *eis* è synagoga Iudæorum rogarunt Gentes vt in proximè sequens Sabbathum dicerentur sibi hæc verba.

43 Soluto autem conuentu, sequuti sunt multi ex Iudæis & [t] religiosis proselytis Paulum ac Barnabam: qui alloquentes eos, persuaserunt eis vt

Psal. 2. 7 he. 1. 5. & 5. 5. & Isa. 55. 3

13 Si Christus mansisset in morte, non esset verus Filius Dei nec firmum esset fœdus cum Dauide sancitū.

Psal. 16. 10.

1 Reg 2. 10.

supra 2. 29.

14 Sic intrauit sepulchrū Dominus vt ne corruptionem quidē senserit.

15 Christus ideò missus, vt per Legem damnatos gratuita remissione peccatorum donet.

Haba. 1. 5.

16 Beneficia Dei cedunt cōtemptoribus certo exitio.

17 Gentes præeunt Iudæis in regnum cœlorū

p Ad verb. sancta Dauid fidelia ὅσια autem, id est sancta græcis interpretes verterunt, quod Hebræi Chasadim, id est beneficentias, deest gratuitas illas promissiones: vocantur autem beneficentiæ Dauid passiua significatione, id est, quæ in Dauidem fuerunt collatæ fideles autem dicuntur Hæbreorum idiotissimo, firmæ atque constantes, hæ Dauidis promissæ munificentiæ. q Cum ceremoniæ legales vos absoluere non potuerint à peccatis absoluemini per istum, si fide illum amplectamini. r Ad ver. iustificari, id est declarari. s Vide Mar. 1. 2. t Ita vocat in hoc libro Lucas extraneos Iudaismū amplexos, siue circūcisos (quos videtur proselytos appellare nimirum adscititios Iudeos) siue incircuncisos, cuiusmodi erat Cornelius, quem non σεβόμενον, sed ὄντα θεοσεβῆ appellauit, re videlicet & corde, quamuis nondum aperte externo cultu Iudæum.

permanerent

permanerent in gratia Dei.

44 Sequente verò Sabbatho, vrbs propè tota coacta est ad audiendum sermonem Dei.

45 [18] Visa autem turba Iudæi repleti sunt inuidia, & contradicebant ijs quæ à Paulo dicebantur, contradicentes ac [u] blasphemantes.

46 [19] Tunc [x] libertate vsi Paulus ac Barnabas, dixerunt, Vobis necesse fuit primùm exponi sermonem Dei: postquam autem repellitis illum, & indignos vos ipsos [y] decernitis æterna vita, ecce conuertimur ad Gentes.

47 Sic enim nobis mandauit Dominus, *dicens*, ‖ Constitui te vt sis lux Gentium, vt sis saluti vsque ad vltimas terras.

48 Gentes autem hæc audientes, gauisæ sunt, & glorificabant sermonem Domini: & crediderunt quotquot erant [z] ordinati ad vitam æternam.

49 Perferebatur autem sermo Domini per totam illam regionem.

50 [20] Iudæi verò extimularunt mulieres [a] religiosas & honestas, & primos vrbis, & excitarunt persequutionem in Paulum ac Barnabam, eiecerunt[que] eos è finibus suis.

51 [21] ‖ At illi excusso puluere pedum suorum in eos, venerunt Iconium.

52 Discipuli verò replebantur gaudio & Spiritu sancto.

18 Euangelij eiusdem odor reprobis incredulis mortem spirat, electis autem credentibus vitam.

19 Euangeliũ expresso Dei mãdato Gẽtib. promulgatum. *Esa.49.6. Infra.18.6.mat. 10.14. marc.6. 11.luc.9.5.*

20 Ea est hostium Euangelij calliditas, vt quorundam etiam, alioqui non penitus malorum, simplicitate ad suã crudelitatem exercendam abutantur.

21 Non obstat mundi perfidia, quominus sibi Dominus Ecclesiam colligat, & collectã foueat.

u Contumelijs & conuitijs incessentes. x Vsi oratione libera, aperta, & confidente. y Hoc vestro facto, quasi sententia in vos lata statuitis & decernitis. z Itaque aut non omnes erant vitæ æternæ destinati, aut omnes necesse fuisset credere, quod quia verum non est, sequitur quosdam destinatos fuisse: itaque non tantùm Deum præsciuisse, sed etiam præordinasse, vt nec fides, nec fidei effecta, causæ sint ordinationis, sed ordinatio fidei. a Quæ essent Mosis Legem amplexæ, quales etiam Romæ plurimas fuisse conqueruntur prophani Poetæ.

CAP. XIIII.

1 Paulus & Barnabas 5 Iconio eiciuntur. 6 Paulum Lystræ 10 claudum sanat: 13 & sibi sacrifica-

turos ℣ 15 *prohibet.* 19 *Ibidem Iudæis autoribus lapidatur,* 23 *Hinc multis Ecclesiis peragratis,* 26 *Antiochiam reuertuntur.*

CAP. XIIII.

1 Non minus constantes esse nos oportet, quàm obstinata est malorum peruersitas.

2 Nō cedēdum minis, imo ne aperto quidē furori, nisi quū ita prorsus necesse est, idq; nō quietis captādæ causa, sed vt eo latius propagetur Euangelium.

3 Vetus est diaboli astus efficere vt fideles serui Dei vel semel profligentur, vel pro idolis colātur, idq; præcipuè arrepta ex miraculis occasione.

a Iconium vrbs fuit Lycaoniæ.

b Qui nō paruerunt doctrinæ.

c Ad verb. depra uarunt. i. malis artibus ad improbè agendum indaxerunt.

d Licet aliquādo fugere pericula opportunè.

1 FActum [1] est autem [2] Iconij vt simul introirēt synagogam Iudæorum, & loquerentur, ita vt crederet Iudæorum simul & Græcorū magna multitudo.

2 Qui verò [b] increduli fuerunt Iudæi, incitarunt & [c] malè affectos reddiderunt animos Gentium aduersus fratres.

3 [2] Multum igitur tempus *ibi* egerunt liberè loquentes, freti Domino, qui testimonium dabat sermoni gratiæ suæ, dabatq; vt signa & miracula ederentur per manus eorum.

4 Diuisa est autem multitudo vrbis: & alij quidem erant à Iudæis, alij verò ab Apostolis.

5 Quum autem factus esset impetus Gētium ac Iudæorum vnà cum suis primoribus, ad eos iniurijs afficiendos & lapidandos.

6 Re perspecta, [d] perfugerunt in ciuitates Lycaoniæ, Lystram & Derben, & circumiacentem regionem:

7 Et illic Euangelizauerunt,

8 [3] Quidam autem vir Lystris captus pedibus sedebat, claudus ab vtero matris suæ, qui nūquam ambulauerat.

9 Hic audiuit Paulum loquentem: qui quum intendisset in eum oculos, & vidisset quòd fidem haberet *se* seruatum iri,

10 Dixit voce magna, Surge in pedes tuos rectus. Tum *ille* quum exilijsset, ambulauit.

11 Turbæ verò quum vidissent quod fecerat Paulus, sustulerunt vocem suam, Lycaonicè dicētes, Dij assimulati hominibus, descenderunt ad nos.

12 Vocabantq; Barnabam, Iouem: Paulum verò,

rò, Mercurium: quoniam is erat dux sermonis.

13 Sacerdos autem Iouis collocati ante illorum vrbem, quum tauros vittatos ad [e] vestibula adduxisset, volebat cum turba sacrificare.

14 Quod cùm audissent Apostoli Barnabas & Paulus, [f] diruptis pallijs insilierunt in turbam, clamantes.

15 [4] Ac dicentes, Viri, cur ista facitis? Nos quoque sumus homines [g] ijsdē quibus vos affectionibus obnoxij, annuntiantes vt à [h] vanis istis rebus conuertimini ad Deum illum viuū, || qui fecit cælum & terram & mare, & omnia quæ in eis sunt.

16 [5] Quique præteritis ætatibus || [i] siuit omnes Gentes suis ipsarum è vijs incedere.

17 Quanquam non passus est se *esse* expertem testimoni, bona tribuendo, dās nobis cœlitùs pluuias ac tempora fructibus edendis apta, implēs cibo & lætitia corda nostra.

18 Et hæc dicentes, vix compescuerūt turbam ne ipsis sacrificaret.

19 [6] Superuenerunt autem quidam Iudæi Antiochia & Iconio, qui persuasa turba, || Paulum lapidatum traxerunt extra vrbem, existimātes eum mortuum esse.

20 Sed quum cinxissent eum discipuli, surrexit, & ingressus est vrbem: & postridiè egressus vrbem, venit Derben cum Barnaba.

21 [7] Quumque euangelizassent vrbi illi, & docuissent multos, reuersi sunt Lystram & Iconium, & Antiochiam:

22 [8] Confirmantes animos discipulorum, hor-

4 Idololatria etiā dicitur quæ creaturis quantumuis sanctis & eximijs, quod vnius Dei est tribuit, nēpe inuocationis cultū.

5 Consuetudo quantūlibet vetus non excusat idololatras.

6 Diabolus in extremū redactus, tandem apertè furit, sed frustrà, tūc quoque quum videtur esse superior

7 Per medias mortes nihilominus in vocatione pergendū

8 Ministrorum est, non tantùm docere, sed etiā iam doctos confirmare, & ad crucē prēparare

e Ædium in quibus habitabāt Paulus & Barnabas.

Genes. 1.1. *psal.* 146.6, *apoc.* 14.7.

Psal. 81.13. 2. *Cor.* 11.25.

f Vide Matth. 26.65. *g Mortales vt vos estis, & eiusdem atque vos humanæ naturæ participes. Nam ἄνθρωποι vocant in genere quæcunque homines ab æterna illa & incorporea & inuariabili natura diuina secernunt.* *h Hebræorum more Idola ves vanas vocant.* *i Ex arbitrio suo viuere, nulla ipsis præscripta ratione religionis.*

Sup. 13 2.

9 Apostoli plãtatas Ecclesias commiserũt proprijs pastoribus, quos quidẽ nec temerè, sed præeũtibus precibus, & ieiunijs creárunt, nec pretio aut imperiosa potestate Ecclesijs obtruserunt, sed cœtus suffragijs comprobatos constituerunt.

10 Paulus & Barnabas sua peregrinatione defuncti & Antiochiã reuersi, rationem itineris sui Ecclesiæ exponunt.

tantes vt permanerent in fide, & *dicentes* oportere per multas oppressiones nos ingredi in regnum Dei.

23 [9] Quumque ipsis per suffragia creassent per singulas Ecclesias Presbyteros, precatique essent cum ieiunijs, commendarũt eos Domino in quem crediderant.

24 [10] Peragratáque Pisidia, venerunt in Pamphyliam.

25 Ac Pergæ loquuti *Domini* sermonem, descéderunt [k] Attaliam.

26 || Et illinc abnauigarunt [l] Antiochiam, vnde fuerant commendati gratiæ Dei ad opus quod expleuerant.

27 Quum autem veniissent, & coegissent Ecclesiam, retulerunt quanta Deus per ipsos effeciisset, eumque aperuisse Gentibus ostium fidei.

28 Et egerunt illic multum tempus cum discipulis.

k Attalia vrbs Pamphiliæ maritima, Lyciæ vicina. l Antiochiam Syriæ, vnde missi fuerant ad opus Domini.

CAP. XV.

1 Antiochenis quidam iugum Legis obtrudere conantur. 6 Consulunt de hac re Apostoli: 19 & quid facto opus est, 23 per literas indicant. 36 Inter Paulum & Barnabam 39 acris contentio obortæ eos separat. 41 Paulus Ecclesias reuisit.

CAP. XV.

1 Ecclesia tandem etiam ciuili dissidio exercetur, orto à superbis & præfractis ingenijs malorum initio. Fuit autem prima contentio, de Christi officio, sola ne ipsius iustitia per fidem apprehensa iustificati seruemur, an verò Legis etiam obseruatione sit opus. 2 Ecclesiarum conuentus ad opprimendas hæreses instituti, ad quos communi nomine certi homines mittebantur.

1 POrrò [12] quidam qui descenderant à Iudæa, docebant fratres, & *dicebant*, Nisi circuncidamini ritu Mosis, non potestis seruari.

2 [2] Orta igitur repugnãtia ac disquisitione nõ

a Epiphanius indicat fuisse Cerinthum.

exigua

exigua Paulo ac Barnabæ aduerſus illos, conſtitutum fuit vt aſcenderent Paulus & Barnabas & quidem alij ex illis ad Apoſtolos ac Presbyteros Hieroſolymam, *ſuper* hac quæſtione.

3 Illi ergo [b] deducti ab Eccleſia, peragrarunt Phœnicen & Samariam, narrantes conuerſionem Gentium: & gaudio magno affecerunt omnes fratres.

4 Quum autem aduenissent in Hieruſalem, excepti ſunt ab Eccleſia & ab Apoſtolis ac Presbyteris: & nuntiarunt quæcunque Deus per ipſos effecerat.

5 Sed (*aiebant*) quidam ſurrexerunt è ſecta Phariſæorum qui crediderunt, dicentes oportere circuncidere eos, & denuntiare vt obſeruent Legem Moſis.

6 [3] Conuenerunt igitur Apoſtoli & Presbyteri vt diſpicerent de hoc negotio.

7 Quum autem multa diſceptatio fuiſſet, ſurgens Petrus dixit eis, [4] Viri fratres, vos ſcitis Deum [c] iampridem [d] inter nos elegiſſe *me*, vt per os meum audirent Gentes verbum Euangelij, & crederent.

8 Et Deus qui nouit corda, dedit eis teſtimonium, dato ipſis Spiritu ſancto, ſicut & nobis:

9 ‖ Nihilque [e] diſcreuit inter nos & illos, [f] fide purgatis cordibus eorum.

3 Res prius in Apoſtolorum & presbyterorum conuentu audita vtraque parte diſceptatur, deinde cum plebe communicatur.

4 Deus ipſe in vocatione Gétium incircunciſarum, docuit fide abſque legali cultu ſalutem conſtare.

Supr. 10. 30. & 11. 13.

Sup. 10. 43. 1. *cor.* 1. 2. *Mat.* 23. 4.

b Officiosè deducti ab Eccleſiaſtico cœtu, id eſt, à quibuſdam delegatis ab Eccleſia. Additi ſunt autem comites, nempè ne viderentur Paulus ac Barnabas ſuam cauſam agere, vel ab Eccleſia Antiochena diſſentire. *c Ad verbum, à diebus antiquis, id eſt, ab initio mandati præconij Euangelij, & ſtatim poſt delapſum ſuper nos Spiritum ſanctum.*

d Ex nobis, vel ex noſtro cœtu Apoſtolico. Petrus enim duodecim Apoſtolorum cœtum intelligit, qui videntur peculiariter ad eum diem fuiſſe circunciſioni deſtinati, vt Paulus gentibus: eo tamen excepto quod Petrus primitias gentium Deo obtulit. *e Nullum diſcrimen fecit, quod attineat ad gratuiti fauoris beneficium.*

f Chriſtus pronuntiat beatos, qui mundi ſunt corde: tales autem effici fide nempe plane & dilucidè dicitur.

*Mat.*13.4.

5 Petrus è ceremonijs ad legem ipſam in genere tranſiẽs docet, ſi petenda eſſet à Lege ſalus, non autẽ à ſola gratia in Ieſu Chriſto, nullum fore ſeruandum: quoniam Legẽ præſtare nullus vnquam potuit, ne ex Patriarchis quidem, aut ipſis Apoſtolis.

Amos 9.11.

6 Viua legitimi concilij effigies, vbi ſola Dei veritas regnat.

7 Gentium vocationẽ ex Dei verbo cõfirmat Iacobus Petro aſſentiens.

8 In rebus mediis hactenus communicandũm cum fratrũ infirmitate, vt eis concedatur diſcendi ſpatiũ.

10 [5] Nunc ergò [g] quid tentatis Deum, || impoſito iugo ceruici diſcipulorum, quod neque patres noſtri neque nos portare potuimus?

11 Imò per gratiam Domini Ieſu Chriſti credimus nos ſeruatum iri, quemadmodum & illos.

12 [6] Tacuit autem tota * multitudo, & audiebant Barnabam & Paulum exponentes quanta Deus edidiſſet ſigna & miracula per ipſos inter gentes.

13 Poſtquam autem conticuiſſent, reſpondit [h] Iacobus, dicens. Viri fratres, audite me,

14 [7] Symeon expoſuit quomodo primùm Deus reſpexerit *Gentes*, vt ſumeret ex ipſis populum nomini ſuo,

15 Et huic *rei* conſonant verba Prophetarum; ſicut ſcriptum eſt,

16 || Poſt hæc reuertar, & reſtaurabo tabernaculum Dauid collapſum, & ruinas eius reſtaurabo, & rurſus erigam illud:

17 Vt requirant reliqui homines Dominum, & omnes Gentes ſuper quas inuocatum eſt nomen meum: dicit Dominus qui facit hæc omnia.

18 [i] Nota ſunt Deo ab *omni* æuo omnia opera ſua.

19 [8] Quamobrẽ ego cenſeo non eſſe obturbandos eos ex Gentibus qui ad Deum conuertuntur.

20 Sed ad eos ſcribendum vt abſtineant à [k] pollutionibus idolorũ, & ſcortatione, & ſuffocatis rebus, & ſanguine.

* Multitudinis nomine intellige nõ totã Eccleſiam, ſed Apoſtolos & Preſbiterorũ cœtus, qui ab Eccleſia ſeparati ſunt ſupra verſu 4. & 6. dicti ſunt ſeorſim conuenire vt diſpicerent hoc negotium.

g Cur tentatis Deum, quaſi ille non valeat ſaluare fide, qualitate tamẽ, non quantitate. h Alphæi, qui & frater Domini fuit dictus. i Nihil ergò fit temerè, ſed Dei ordinatione. k A ſacrificijs, ſeu à conuiuijs quæ in idolorum templis agitabantur. De quibus & de recto iſtius conſtitutionis Apoſtolicæ vſu, copioſè & ex profeſſo diſputat Paulus. 1. *Cor.* 8. & 10.

21 Moſes

21 Moſes enim ab ætatibus antiquis in ſingulis ciuitatibus habet qui ipſum prædicent, quum in ſynagogis per ſingula Sabbatha legatur.

22 [9]Tunc viſum eſt Apoſtolis & Senioribus cum tota Eccleſia, delectos ex ſeſe viros mittere Antiochiam cum Paulo & Barnaba: *nempè* Iudam qui cognominabatur Barſabas, & Silam, viros primarios inter fratres:

23 Etiſta per manus eorum *mittenda* ſcribere: Apoſtoli & Presbyteri & fratres, ijs qui ſunt Antiochiæ & in Syria & in Cilicia fratribus qui *ſunt* ex Gentibus, ſalutem.

24 [10]Quoniam quoſdam [l] è nobis egreſſos audiuimus vos turbaſſe verbis, [m] labefactãtes animas veſtras, dicentes oportere *vos* circũcidi, & ſeruare Legem, quibus *hoc* non mandauceramus:

25 Viſum eſt nobis concorditer coactis, electos viros mittere ad vos cum dilectis noſtris Barnaba & Paulo,

26 Hominibus qui [n] expoſuerunt animas ſuas pro nomine Domini noſtri Ieſu Chriſti.

27 Miſimus ergò Iudam & Silam, qui & ipſi vobis eadem verbis renuntiabunt.

28 [11]Viſum eſt enim [o] Spiritui ſancto ac [p] nobis nequid amplius imponeremus vobis oneris quàm hæc [q] neceſſaria:

29 [12] *Videlicet* vt abſtineatis ab ijs quæ ſunt immolata ſimulachris, & ſanguine, & ſuffocato, &

9 In legitima ſynodo, nec ij quibus permittitur iudicium, quicquã tyrannicè ſtatuunt, nec communis cœtus tumultuoſé ſe opponit ſedentibus ex Dei verbo iudicibus: nec diſſimilis ratio obſeruatur in ſignificandis & ſtabiliendis quę ita fuerint decreta.

10 Concludit ſynodus Hieroſolymitana, Labefactari animas ab ijs qui ſalutem aliunde quam ab vno Chriſto per fidẽ apprehenſo petendam docent vndecunq; ſint profecti, & cuiuſcunque authoritatem ſuæ vocationi prætexant.

11 Ea demùm eſt legitima ſynodus, cui Spiritus ſanctus præeſt. 12 Charitas etiam in rebus per ſe medijs eſt neceſſaria.

l Enoſtra congregatione. m Tranſlatione ſumpta ab illis, qui quod ædificatum eſt, diruunt: ædificari autem Eccleſiam, pro conſtitui, familiaris eſt Scripturæ metaphora. n Qui extremis periculis expoſuerunt vitam ſuam. o Mentio fit in primis Spiritus ſancti, ne humanum negotium illud eſſe videatur. p Non quòd tribuatur propria authoritas hominibus, ſed vt miniſterij & operæ fidelitas demonſtretur. q Neceſſitas illa non fuit præciſa, ſed referri debuit ad tẽporis conditionẽ, vt aliarum Gentiũ cum Iudæis eſſet magis apta, et minus diſſentanea vitæ ratio.

ſcortatione: à quibus ſi vobis caueritis, bene agetis. Valete.

30 [13] Illi igitur dimiſſi venerunt Antiochiam: & coacta multitudine reddiderunt epiſtolam.

31 Quam quum legiſſent, gauiſi ſunt ſuper exhortatione.

32 Iudas quoque & Silas, quum eſſent & ipſi Prophetæ, multo ſermone, adhortati ſunt fratres, & confirmarunt.

33 Et quum egiſſent *illic* aliquandiu, dimiſſi ſunt [r] cum pace à fratribus ad * Apoſtolos.

34 Sed Silæ viſum eſt ibi manere.

35 Paulus autem & Barnabas quoque commorati ſunt Antiochiæ, docentes & euangelizantes cum alijs etiam multis ſermonem Domini.

36 [14] Poſt aliquot autem dies dixit Barnabæ Paulus, Reuerſi inuiſamus fratres noſtros per omnes ciuitates in quibus annuntiauimus ſermonem Domini, *cogniturí* quomodo habeant.

37 [15] Barnabas autem conſuluit vt aſſumerent ſecum Iohannem qui vocabatur Marcus:

38 Paulus autem æquum cenſebat eum non aſſumere qui abſceſſiſſet ab ipſis ex Pamphylia, nec eorum comes in illo opere fuiſſet.

39 [16] Sic igitur ſunt [ſ] exacerbati, vt alter ab altero diſcederet: & Barnabas, aſſumpto Marco, nauigaret Cyprum:

13 Omnium intereſt quid tenendum ſit certò cognoſcere, nedum vt Eccleſiã oporteat, nihil ſciendo, pẽdere ex quorundam placitis.

14 Eccleſiæ, niſi aſſiduè excolantur, facillimè degenerant, ideoque inſtitutæ fuerunt tum ſynodi tum etiam inſpectiones.

15 Triſte diſſidij inter optimos & coniunctiſſimos viros exemplum, non tamen de rebus profanis aut priuatis, neque de doctrina.

16 Deus quidem ſuorum etiam delictis, ad Eccleſiæ ſuæ ædificationem, vtitur: ſed tamen in optimis etiam cauſis cauendum, ne vltra modum efferueſcamus.

* Per Apoſtolos videtur hic intelligi generaliter Eccleſia Hieroſolymitana, cum alioqui tum pauci Hieroſolymis fuerint Apoſtoli, ac fortaſſe præter Iacobum, nulli.

r Hebr. i. fratribus illis omnia fausta precantibus, & cum bona Eccleſiæ venia.

ſ Vehementer commoti fuerunt animi. Theoph. puſilli animi affectionem humanam fuiſſe cenſet Eſt autem conſideranda vis conſilij diuini: ita enim factum eſt, vt diuerſis in locis annuntiaretur doctrina Euangelij.

40 Paulus

40 Paulus verò allecto Sila abijt, commendatus gratiæ Dei à fratribus.

41 Peragrauitque Syriam ac Ciliciam, confirmans Ecclesias.

CAP. XVI.

1 Paulus circumciso Timotheo, 12 Philippis agens. 14 Lydiam in fide instituit: 16 Pythonis spiritum 18 expellit. 20 Propterea 22 virgis cæsi, 24 in carcerem conijciuntur. 26 Terræmotu 27 carceris ianuæ aperiuntur, 31 32 & eiusdem custos Christi fidem recipit. 35 Paulus & Silas à Magistratu deprecante dimittuntur.

1 PEruenit [1] autem Derbé & Lystram: & ecce, discipulus quidam erat illîc nomine ‖ Timotheus, filius mulieris cuiusdam [a] Iudæi fidelis, cæterùm patre Græco.

2 Huic [b] dabant testimonium fratres qui Lystris erant & Iconij.

3 [2] Eum *itaque* voluit Paulus secum proficisci: & assumptum eum circuncidit, propter Iudæos qui in illis locis erant: sciebant enim omnes patrem eius Græcum esse.

4 [3] Prout autem pertransibant vrbes, tradebant eis seruanda [c] instituta quæ decreta fuerant ab Apostolis & Presbyteris qui Hierosolymis erant.

5 Itaque Ecclesiæ confirmabantur fide, & augebantur numero quotidie.

6 [4] Phrygia autem peragrata & Galatica re-

CAP. XVI.
Rom. 16. 21. philip. 2. 19. 1. thess. 3. 2.

1 Timotheum ne Paulus quidem ipse nisi idoneo testimonio probatum, ad ministerium assumpsit.

2 Timotheus non absoluta necessitate, sed propter temporis circunstantiam ad lucrifaciendos Iudæos circunciditur.

3 Seruanda in rebus medijs charitas, tum vt infirmis, tum vt Ecclesiæ paci consulatur.

4 Deus sua momenta constituit patefacienda suæ veritati, vt sit prorsus gratuita tum electio tum vocatio.

a Paulus commendat in posteriore ad Timotheum, pietatem matris & auiæ Timothei. b Nimirum pietatis & honestatis. c Decreta illa, de qualus egit superiore capite. Neque enim dogmatum appellatione doctrina ipsa hoc loco intelligitur.

gione [d] prohibiti à Spiritu ſancto loqui ſermonem in Aſia.

7 Quum veniſſent in Myſiam, tentabant ire in Bythiniam: ſed non ſiuit eos *ire* Spiritus Ieſu.

8 Præterita autē Myſia, deſcenderunt Troada.

9 [5] Et viſum per noctem apparuit Paulo: Vir Macedo quidam aderat ſtans, & rogans eum, & dicens, Traijce in Macedoniam & ſuccurre nobis.

10 [6] Vt autem viſum vidit, ſtatim ſtuduimus abire in Macedoniam, [e] collatis argumentis colligentes vocaſſe nos Dominum, vt eis euangelizaremus.

11 Prouecti igitur * Troade, rectum curſum tenuimus Samothracen, & ſequenti die Neapolin:

12 Et illinc, Philippos, quæ eſt prima partis Macedoniæ vrbs, colonia. Egimus autem in ea vrbe aliquot dies.

13 [7] Et die Sabbati egreſſi ſumus ex vrbe ad flumen, [f] vbi ſolebat eſſe precatio: vbi quum conſediſſemus, alloquuti ſumus mulieres quæ conuenerant.

14 [8] Quædam autem mulier nomine Lydia, quę purpuram vendebat in vrbe Thyatirorum, Deum colens, *nos* audiuit: cuius Dominus adaperuit cor, vt attenderet ea quæ dicebantur à Paulo.

15 [9] Quum verò baptizata eſſet & domus eius, rogauit *nos* dicens, Si iudicaſtis me fidelē eſſe Domino, ingreſſi domum meam manete. Et adegit nos.

16 [10] Factum eſt autem proficiſcentibus nobis

5 Euangelij miniſtri, ij ſunt per quos Dominus pereūtibus opitulatur.

6 Sancti non temerè viſionibus quibuſuis crediderunt.

7 Deus à mulierculæ conuerſione ſuum in Macedonia regnum auſpicatus, oſtendit nullam eſſe in Euangelio perſonarum acceptionem.

8 Dominus quidē vnus cor aperit, ſed ad audiēdum verbum quod prædicatur.

9 Exemplum ſanctæ matriſfamiliās.

10 Satā ſeſe in Angelum lucis transformans, tentat per cuniculos irrepere, ſed à Paulo palàm impeditus ejicitur.

* Syrus Troada pro regione accipit: nec id immerito, quum ita ſoleat frequentius vſurpari. Hic tamen pro vrbe, quæ, teſte Plinio, Antigonia quoque & Alexandria dicta fuit, (antiquæ videlicet Troiæ reliquiæ) conſtat ex eo quod dicuntur illinc ſoluiſſe & ex hiſtoria quæ ſcribitur infra, 20.6.

d Cur quidem prohibiti fuerint non dicit, quod autem fuerint prohibiti dicit, inſtituens nos ad obediendum, non inquirendum. e Suprà 9.22. f Vbi de more ſolebant eſſe conuentus.

ad

ad precationé, vt ancillula quędã habens ſpiritum
g Pythonis, occurreret nobis, quæ quæſtum magnũ
præbebat dominis ſuis, vaticinando:

17 Hæc ſubſequuta Paulum ac nos, clamabat,
dicés, Iſti homines, ſerui ſunt Dei illius ſummi, qui
annuntiant vobis viam ſalutis.

18 Hoc autem fecit ad h multos dies, ſed mole-
ſtè ferens Paulus, & conuerſus, ſpiritui dixit, Præci-
pio tibi per nomẽ Ieſu Chriſti, vt exeas ab ea. Exijt
igitur eodem illo momento.

19 11 Videntes autem domini* abijſſe ſpem quę
ſtus ſui, prehenſum Paulum & Silam traxerunt in
forum ad magiſtratus.

20 12 Et offerentes eos prætoribus, dixerunt, Ho-
mines iſti cõturbant ciuitatem noſtram, quum ſint
Iudæi:

21 13 Et annuntiant ritus quos non licet nobis
ſuſcipere neque vſurpare, quum ſimus Romani.

22 14 Vnà autem inſurrexit turba aduerſus eos:
& prætores diruptis eorum veſtibus, iuſſerunt *eos*
virgis cædi.

23 Quumque multas plagas eis impoſuiſſent,
coniecerũt *eos* in carcerem, additis mandatis com-
mentarienſi vt tutò eos aſſeruaret.

24 Qui quum tale mandatum accepiſſet, conie-
cit eos in intimum carcerem, & i pedes eorum ad-
ſtrinxit numella.

25 15 Media autem nocte precantes Paulus &
Silas hymnos canebant: & qui vincti erant exau-
diebant eos.

11 Cupiditas quæſtus, perſequendæ veritatis occaſio.
Deus intereà Timotheo parcens, Paulum & Silam, vt firmiores, ad certamen vocat.
12 Auaritiæ prętexitur, tũ publicæ pacis, tum etiam pietatis ſtudium.
13 Satanicum argumentum à maiorum authoritate, ſine vllo diſcrimine.
14 Iniquorum magiſtratuum exemplum, populi furori obſequentium.
15 Sanctorum preces cœlum & terram concutiunt.

* Sic venuſtè loquitur Lucas, quaſi vnà cum illo impuro ſpiritu quæſtus etiam iſtorum emigraſſet.

g *Epitheton Apollinis qui reſpõſa daret petentibus. Vnde Apollo Pythius & Delphicus à Loco illo celebri dicebatur, cui etiam nomen fuit Pytho. Græci interpretes aliquoties in Bibliis ſunt interpretati* ἐγγαστρίμυθον, *quod ex obſeſſarum mulierum ventre ſolerent oracula edere. Hæbreꝰ* (Oboth) *vocant quod mulierum eo dæmone correptarum ventres vtris inſtar tumeſcant.* h *Miraculum non feſtinauit Paulus omnia ſiquidẽ fecit ductore ſpiritu.*
i *Vt tutius aſſeruarentur, compegit eorum pedes in numellam. Numella autẽ fuit lignea machinæ genus, in quam (vt ait Nonius) pedes & collum immittebant.*

5 Euangelij ministri, ij sunt per quos Dominus pereũtibus opitulatur.
6 Sancti non temerè visionibus quibusuis crediderunt.
7 Deus à mulierculæ conuersione suum in Macedonia regnum auspicatus, ostendit nullam esse in Euangelio personarum acceptionem.
8 Dominus quidẽ vnus cor aperit, sed ad audiẽdum verbum quod prædicatur.
9 Exemplum sanctæ matrisfamiliãs.
10 Satã sese in Angelum lucis transformans, tentat per cuniculos irrepere, sed à Paulo palàm impeditus ejicitur.

gione [d] prohibiti à Spiritu sancto loqui sermonem in Asia.

7 Quum venissent in Mysiam, tentabant ire in Bythiniam: sed non siuit eos *ire* Spiritus Iesu.

8 Præterita autẽ Mysia, descenderunt Troada.

9 [5] Et visum per noctem apparuit Paulo: Vir Macedo quidam aderat stans, & rogans eum, & dicens, Traijce in Macedoniam & succurre nobis.

10 [6] Vt autem visum vidit, statim studuimus abire in Macedoniam, [e] collatis argumentis colligentes vocasse nos Dominum, vt eis euangelizaremus.

11 Prouecti igitur * Troade, rectum cursum tenuimus Samothracen, & sequenti die Neapolim:

12 Et illinc, Philippos, quæ est prima partis Macedoniæ vrbs, colonia. Egimus autem in ea vrbe aliquot dies.

13 [7] Et die Sabbati egressi sumus ex vrbe ad flumen, [f] vbi solebat esse precatio: vbi quum consedissemus, alloquuti sumus mulieres quæ conuenerant.

14 [8] Quædam autem mulier nomine Lydia, quę purpuram vendebat in vrbe Thyatirorum, Deum colens, *nos* audiuit: cuius Dominus adaperuit cor, vt attenderet ea quæ dicebantur à Paulo.

15 [9] Quum verò baptizata esset & domus eius, rogauit *nos* dicens, Si iudicastis me fidelẽ esse Domino, ingressi domum meam manete. Et adegit nos.

16 [10] Factum est autem proficiscentibus nobis

* Syrus Troada pro regione accipit: nec id immerito, quum ita soleat frequentius vsurpari. Hic tamen pro vrbe, quæ, teste Plinio, Antigonia quoque & Alexandria dicta fuit, (antiquæ videlicet Troiæ reliquiæ) constat ex eo quod dicuntur illinc soluisse & ex historia quæ scribitur infra, 20.6.

d Cur quidem prohibiti fuerint non dicit, quod autem fuerint prohibiti dicit, instituens nos ad obediendum, non inquirendum. e Suprà 9.22. f Vbi de more solebant esse conuentus.

ad

ad precationẽ, vt ancillula quędã habens ſpiritum
[g]Pythonis, occurreret nobis, quæ quæſtum magnũ
præbebat dominis ſuis, vaticinando:

17 Hæc ſubſequuta Paulum ac nos, clamabat,
dicẽs, Iſti homines, ſerui ſunt Dei illius ſummi, qui
annuntiant vobis viam ſalutis.

18 Hoc autem fecit ad [h] multos dies, ſed moleſtè ferens Paulus, & conuerſus, ſpiritui dixit, Prędcipio tibi per nomẽ Ieſu Chriſti, vt exeas ab ea. Exijt igitur eodem illo momento.

19 [11] Videntes autem domini* abijſſe ſpem quę ſtus ſui, prehenſum Paulum & Silam traxerunt in forum ad magiſtratus.

20 [12] Et offerentes eos prætoribus, dixerunt, Homines iſti cõturbant ciuitatem noſtram, quum ſint Iudæi:

21 [13] Et annuntiant ritus quos non licet nobis ſuſcipere neque vſurpare, quum ſimus Romani.

22 [14] Vnà autem inſurrexit turba aduerſus eos: & prætores diruptis eorum veſtibus, iuſſerunt *eos* virgis cædi.

23 Quumque multas plagas eis impoſuiſſent, coniecerũt *eos* in carcerem, additis mandatis commentarienſi vt tutò eos aſſeruaret.

24 Qui quum tale mandatum accepiſſet, coniecit eos in intimum carcerem, & [i] pedes eorum adſtrinxit numella.

25 [15] Media autem nocte precantes Paulus & Silas hymnos canebant: & qui vincti erant exaudiebant eos.

11 Cupiditas quæſtus, perſequendæ veritatis occaſio.
Deus interea Timotheo parcens, Paulum & Silam, vt firmiores, ad certamen vocat.
12 Auaritiæ prętexitur, tũ publicæ pacis, tum etiam pietatis ſtudium.
13 Satanicum argumentum à maiorum authoritate, ſine vllo diſcrimine.
14 Iniquorum magiſtratuum exemplum, populi furori obſequentium.
15 Sanctorum preces cœlum & terram concutiunt.
* Sic venuſtè loquitur Lucas, quaſi vnà cum illo impuro ſpiritu quæſtus etiam iſtorum emigraſſet.

g Epitheton Apollinis qui reſpõſa daret petentibus. Vnde Apollo Pythius & Delphicus à Loco illo celebri dicebatur, cui etiam nomen fuit Pytho. Græci interpretes aliquoties in Biblijs ſunt interpretati ἐγγαστρίμυθον, quod ex obſeſſarum mulierum ventre ſolerent oracula edere. Hæbrei (Oboth) *vocant quod mulierum eo dæmone correptarum ventres vtris inſtar tumeſcant. h Miraculum non feſtinauit Paulus omnia ſiquidẽ fecit ductore ſpiritu. i Vt tutius aſſeruarentur, compegit eorum pedes in numellam. Numella autẽ fuit lignea machinæ genus, in quam (vt ait Nonius) pedes & collum immittebant.*

26 Repentè verò terræmotus magnus extitit, ita vt concuterentur fundamenta carceris: & illicò apertæ ſunt omnes fores, & omnium vincula laxata.

16 Miſericors Dominus, quoties libuit per mediâ mortem ad vitam trahit & pro iuſtis pœnis ſummam clementiam impertitur.

27 [16] Expergefactus autem commentarienſis, quũ videret fores carceris apertas, educto gladio erat ſeipſum interempturus, exiſtimãs vinctos effugiſſe:

17 In medijs præſertim extraordinarijs, ne pes quidem niſi Deo præeunte mouendus.

28 [17] Clãmauit autem Paulus voce magna, dicens, Ne quid feceris tibijpſi mali: omnes enim hîc ſumus.

29 Is verò petito lumine irrupit, & tremefactus accidit Paulo & Silæ *ad pedes*.

18 Deus eadẽ quũ libuit manu vulnerat & ſanat.

30 Et productis ipſis foras, ait, Domini, quid me oportet facere vt ſeruer?

31 At illi dixerunt, Crede in Dominum Ieſum Chriſtum, & ſeruaberis tu ac domus tua.

19 Ignominia tandem iniquorum magiſtratuum merces.

32 Et loquuti ſunt ei ſermonem Domini, & omnibus qui erant domi ipſius.

33 [18] *Ipſe* verò illis aſſumptis ea ipſa hora noctis, lauit *eorum* plagas: & baptizatus eſt ipſe & omnes *domeſtici* illius illicò.

20 Non ſunt quidem retaliandæ iniuriæ, ſed nihilominus vtendum eſt adminiculis à Domino porrectis ad cohibendam impiorum libidinem, ne ſaltem alijs ſimiliter noceant.

34 Quumq; perduxiſſet eos domum ſuam, apposuit eis menſam: & exultauit quod cum vniuerſa domo ſua credidiſſet Deo.

35 [19] Die autem exorto præfecti miſerunt [k] viatores qui dicerent, Dimitte homines illos.

36 Annuntiauit autem commentarienſis hos ſermones Paulo, Miſerunt *inquit*, præfecti vt dimittamini: nunc igitur egreſſi, ite in pace.

37 [20] Paulus autem dixit eis, Cæſos non publicè, indicta cauſa, quum ſimus Romani, coniecerunt in carcerem, & nunc clàm nos eijciunt? non pro-

k Viatores erant quibus vocandi vel nuntiandi cauſa vtebantur Magiſtratus, non autem ligandi. Nam hoc erat munus lictorum qui propterea Ραβδοῦχοι *à baculis ſeu virgis, quas geſtabant, à Græcis vocabantur, ſeruierunt tamen in prouincijs etiamnum confundi.*

fecto

facto: sed veniant ipsi,& nos educant,

38 [21]Renuntiauerunt autem Prætoribus viatores verba ista:timueruntque audito eos Romanos esse.

39 Et venientes precati sunt eos,& eductos rogarunt vt egrederentur ex vrbe.

40 [22] Egressi autem è carcere, introierunt ad Lydiam:& visis fratribus,consolati sunt eos,& profecti sunt.

21 Impij non Dei,sed hominum metu inuentur: & Deus hac etiam ratione suis prospicit, quum ita opus est.

22 Sic vitanda pericula,vt nunquam negligatur officium.

CAP. XVII.

1 *Paulus Thessalonicæ.* 3 *Christum annuntians.* 6 7 *à Iasone exceptus.* 10 *Beræam emittitur:* 15 *inde Athenas profectus.* 19 *in Areopago.* 23 *Deum illu ignotum annuntiat.* 34 *nonnullis ad Christum conuersis.*

1 ITinere autem facto per Amphipolin & Apolloniam,venerunt Thessalonicam, vbi erat synagoga Iudæorum.

2 Paulus autem sicut consueuerat introiuit ad eos, & per sabbatha tria differuit *cum* eis ex Scripturis,

3 [2] Explicans & ob oculos ponens oportuisse Christum pati, & resurgere à mortuis, & hunc esse Christum Iesum,Quem ego *inquit* annuntio vobis.

4 Nonnulli igitur eorum assensi sunt, & consotiati sunt Paulo & Silæ, & religiosorum Græcorum multitudo magna,ex mulieribus primarijs nõ paucæ,

5 [3] Sed inuidia commoti Iudæi qui increduli erant, assumptis quibusdam [a] circunforaneis viris sceleratis, ac turba coacta, fecerunt vt ciuitas tumultuaretur: & adorti domum Iasonis, studebant eos adducere ad populum.

CAP.XVII.

1 Pauli & Silæ iectio, multorũ aliorum salus.

2 Christus ideò mediator,quia crucifixus resurrexit, nedum vt propter crucis ignominiam sit repudiandus.

3 Zelus incredulorum quãtumlibet speciosus, tandem palàm deprehenditur, neq; rectitudine neq; vlla æquitate niti.Sed nõ licet malisquicquid libet, quũ inter eos etiam excitet Deus quorum opera ad suos liberandos vtatur.

a Cuiusmodi solent in foro vitam terere, viles nimirum & venales, quos fæcem & sentinam vrbis vocare solet Cicero.

6 Et quum non inuenissent eos, traxerunt Iasonem & quosdam fratres ad ciuitates magistratus clamando, Hi sunt qui [b] orbis terarum statum subuerterunt: & hîc adsunt.

7 Quos excepit Iason: qui omnes contra decreta Cæsaris faciunt, regem alium dicentes esse Iesum.

8 Commouerunt autem turbam & ciuitates Magistratus hæc audientes:

9 *Qui* tamen quum [c] satis accepissent à Iasone & cæteris, dimiserunt eos.

10 [4] Fratres verò statim per noctem emiserunt Paulum simul & Silam Beroeam: qui quum aduenissent, ierunt in synagogam Iudæorum.

11 [5] Fuerunt autem isti [d] generosiores in *Iudæis* qui erant Thessalonicæ, vt qui receperint sermonẽ cum omni alacritate, quotidie scrutantes Scripturas, an hæc ita se haberent.

12 Multi igitur crediderũt ex eis, & Græcæ mulieres honestæ, & viri non pauci.

13 [6] Vt autem cognouerunt Thessalonicenses Iudæi Beroeæ quoque annuntiatum esse à Paulo sermonem Dei, venerunt etiam illuc, concitantes turbam.

14 [7] Sed statim Paulũ emiserunt fratres, vt iret velut ad mare: Silas autem & Timotheus subsiterunt illic.

15 [8] Qui verò Paulum susceperant tuto loco constituendum, [e] deduxerunt eum Athenas vsque & accepto mandato ad Silam ac Timotheum, vt

4 Ea demum est spiritus prudẽtia quæ Dei gloriã sibi sic proponit pro scopo, vt nusquam ab ea deflectat.

5 Dominus in eadẽ gente varia inscrutabilis suæ sapientiæ exempla eodẽ penè momento proponit, vt timeatur.

6 Habet etiam suos zelotas Satan, & eos quidẽ quos minimè oportuit.

7 Non est consilium nec rabies cõtra Dominũ.

8 Excubant viciſſim oues Christianæ pro pastorum salute sed in Domino.

b i. Isti vbique Gẽtium & locorum sunt seditionum authores.

c Hoc de satis datione iudicio sisti intelligẽdum est. Sunt autem hæc dicendi genera mutuò inter se coniuncta apud Iurisconsultos, satispetere, satisdare. & satisaccipere.

d Comparat Iudeos cum Iudæis. Ita vt Beroënses Iudæi dicantur longe fuisse Thessalonicensibus alaciores: Statim enim amplexi sunt verbum, quod Thessalonicenses non contenti repudiasse, Paulum Beroëen vsq; sunt persequuti.

e Non frustra laudati sunt Iudæi Beroënses, qui è Macedonia Athenas Paulum incolumem deduxerunt, cùm tota Thessalia, Bœotia, & Attica intercedant,

quam

quam citissimè ad ipsum venirent, abierunt.

16 9 Paulo autē Athenis illos expectante, [f] irritabatur spiritus eius in ipso, quum cōspiceret vrbem [g] idolis deditam.

17 Disserebat igitur in synagoga cum Iudæis & religiosis, & in foro quotidie [h] cum quibuscunque obuijs.

18 10 Quidam autem ex Epicureis & Stoicis philosophis conflictabantur cum eo: & quidam dicebant, Quid vult [i] garrulus iste dicere? Alij verò, Peregrinorum deorum videtur annuntiator esse: quia Iesum & resurrectionem annuntiabat eis.

19 Et prehensum eum duxerunt in [k] Areopagum, dicentes, Possumùs ne scire quæ sit ista noua quæ à te dicitur doctrina.

20 Peregrina enim quædā ingeris auribus nostris: volumus ergo scire quidnam ista sibi velint.

21 11 (Cæterum Athenienses & aduenæ hospites nulli alij rei vacabant nisi ad dicendum aut audiendum aliquid noui.)

22 12 Stans autem Paulus in medio Areopago, dixit, Viri Athenienses, omninò cōspicio vos [l] quasi religiosiores.

23 Præteriens enim & cōtemplans [m] sacra vestra, inueni etiam aram cui inscriptum erat, [n] Igno-

9 In lucta sapientiæ diuinæ cū humano, homines irridēt quod non intelligūt Deus autē stultorum curiositate vtitur vt electos suos colligat.

10 Duæ præcipuæ philosophorum sectæ Christū oppugnant: vna, eorū qui omnē religionem irridēt: altera, eorū qui de religionis capitibus pro suo arbitrio statuunt.

11 Sapiētia hominis, vanitas.

12 Ipsi idololatræ firmissima suppeditāt aduersus superstitionem suam argumenta.

f Non poterat sustinere.

g Idolis addictam & mancipatam, Pausanias scribit Athenis plura fuisse idola, quàm in reliqua tota Græcia, imò & pudoris, famæ & appetitionis apud eos aras extitisse. h Quemcunque obuium habuisset Paulus, quis eum loquentem audire sustineret, cum eo disserebat, totus ardens zelo gloriæ Dei. i Adver. seminilegus quasi semina legens, translatio sumpta ab auiculis quæ pro hominibus garrulus est, nullius pretij & circum foranijs nec magnopere sunt esui, nec suo cantu delectant, sed garritur perpetuo sunt molestæ, sic vocatæ quod semina seu sata in agris depascantur. k Locus erat dictus quasi Martius collis, vbi iudices (qui Areopagitæ dicebantur) de summis criminibus cognoscebant, apud quos aliquando Socrates causam dixerat, postea impietatis ab illis cōdēnatus. l Detineri nimio atq; peruerso timore Deorū vestrorū. m Sacra vocant, omne id in quo deus colitur & quod religionis causa homines venerantur. n Pausanias in Atticis meminit aræ Athenis sum, dicatæ dijs ignotis, Laërtius in Epimenide meminit aræ nullo inscripto nomine.

13 Stultissimum est creatorem creaturæ comparare, incomprehensibilem circumscribere, & eum putare donis conciliari, à quo omnes omnia acceperunt. Ij sunt autem idololatriæ fontes. *Supra.7.48. Psal.50.8.*

14 Deus in operibus suis est mirificus, præsertim in hominis opificio, non vt in ipsis operibus obstupescamus sed vt ad opificē assurgamus.

15 Vetus error errantes nō excusat, sed Dei patientiam cōmendat: qui tamen futurus est iustus contemptorum iudex. *Esa.40.23.*

o Ex vna cognatione siue origine.

p Homines enim cæcorum instar, Deum non nisi palpando inuestigare poterant antequam vera illa lux mundo illuceseret. Ita significat Apost. Deum naturam incorporeum in rebus illis aspectabilibus quasi corporeum factum sese attrectatione quodam modo ipsa cognoscendo præbuisse. Hoc est cum Philosophus, philosophicè disputare & præcipuum physices vsum verè demonstrare. *q Quæ materiæ puta aurum, argentum, lapides, solent humano artificio & prout hominibus comminisci libuit, insculpi, neque enim rudi illa materia, sed arte quadam formam adepta, coli solet.* *r Christo iudice mundo declarato, per resurrectionem à mortuis.*

to Deo. Quum ergo ignorantes colitis, hunc ego vobis annuntio.

24 13 Deus qui fecit mundum & omnia quæ in eo sunt, quum sit cœli & terræ Dominus, ‖ in manufactis templis non habitat:

25 ‖ Nec manibus hominū colitur, alicuius rei egeris, quum ipse det omnibus vitam & halitum & omnia.

26 14 Fecitq; ex o vno sanguine omne genus hominum, vt habitarēt per vniuersam superficiem terræ, definitis tempestiuitatibus quas præstituit, & positis terminis habitationis eorum:

27 Vt quærerēt Deum, si forte p palpando eum inuenirent: quanquam profectò nō longè abest ab vnoquoque nostrum.

28 In ipso enim viuimus, & mouemur, & sumus: sicut & quidam vestratium poëtarum dixerunt, Nā huius progenies etiam sumus.

29 ‖ Progenies ergo Dei quum simus, non debemus existimare auro aut argēto, aut lapidiq; sculptili artificij aut commentationis hominum, numen esse simile.

30 15 Temporibus igitur istius ignorantiæ dissimulatis, Deus nunc denuntiat omnibus vbiq; hominibus vt resipiscant.

31 Eo quod statuit diem quo iustè iudicaturus est orbem terrarum, per eum virum quem definijt, r fide palàm facta omnibus, illo à mortuis excitato.

32 16 Quum

32 16 Quum audissent autem resurrectionem mortuorum, alij quidem cauillabantur : alij verò dicebant, Audiemus te rursus de hac re.

33 Et ita Paulus exiuit è medio eorum.

34 Quidam verò ei adiuncti crediderũt: in quibus & Dionysius Areopagit, & mulier nomine Damaris, & alij cum eis.

16 Homines vt suam vanitatem manifestè prodant, vno eodémq; Euangelio variè afficiuntur: quod tamẽ non desinit se in electis efficax.

CAP. XVIII.

1 Paulum Corinthi. 6 Gentes docentem. 9 solatur Dominus. 12 Coram Gallione accusatur. 16 sed frustrà. 18 Hinc in Syriam. 19 Deinde Ephesum profectus. 23 Galatiæ & Phrygiæ ecclesias confirmat. 24 Apollos ab Aquila exquisitius institutus. 28 Christum magno cum fructu prædicat.

1 POsteà [1] Paulus quum discessisset Athenis, venit Corinthum:

2 Et reperto quodam Iudæo, nomine ‖ Aquila, Pontico natione, qui nuper venerat ex Italia & Priscilla vxore eius, (eo quòd edixisset [a] Claudius vt omnes Iudæi Roma excederẽt) venit adeos

3 Et quia ciusdem erat artificij, mansit apud eos, & operabatur: erat enim ars illorum cõficere tabernacula.

4 [2] Differebat autem in synagoga omnibus Sabbathis, & [b] in suam sententiam adducebat tum Iudæos tum Græcos.

5 Vt venerunt autem è Macedonia Silas & Timotheus, [c] constringebatur spiritu Paulus, pergens testificari Iudæis Christum Iesum.

6 [3] Illis autem sese opponentibus, ac blasphe-

CAP. XVIII.
Rom. 16. 3.

1 Veri ministri adeò non quærũt quæ sua sunt vt suo iuri vltrò renuntient, potiusquàm vel tantillum impediatur Euangelij progressus

2 Semper quidem asserenda est ingenuè veritas, sed tamen temperanda est doctrina prout fert profectus occasio.

3 Omnibus frustra tentantibus non desistendum ab opere, sed contumacibus desertis, ad morigeros transeundum.

a Suetonius in vita Claudij, anno Imperij ipsius 9. inquit Claudium Iudæos authore Christo perpetuò tumultuantes Roma expulisse. b Verb. quo vtitur persuadendi habet significationem. c Angebatur animo. Indicatur autem incitati animi vehementia: tantus enim fuit Pauli ardor, vt Heroico impetu totus sui oblitus ad prædicandum Christum ferretur.

mantibus, ‖ excussis vestibus dixit eis, [d] Sanguis vester super caput vestrum: purus ego, ab hoc tempore ad Gentes proficiscar.

7 Et digressus illinc intrauit domum cuiusdã nomine Iusti, colentis Deum, cuius domus erat confinis synagogæ.

8 ‖ Crispus autem præfectus synagogæ credidit Domino cum tota domo sua: multíque Corinthiorum audientes credebant, & baptizabantur.

9 [4] Dixit autem Dominus nocte per visionem Paulo, [e] Ne time, sed loquere, & ne tacueris.

10 Nam [f] ego sum tecum, & nemo te inuadet, vt tibi malefaciat: quoniam populus est mihi multus in hac vrbe.

11 [g] Commoratus est itaque *illic* annum & sex menses, docens eos sermonem Dei.

12 [5] Quum autem Gallio esset Præconsul [h] Achaiæ insurrexerũt concorditer Iudæi in Paulum, & adduxerunt eum ad tribunal,

13 Dicentes, Iste persuadet hominibus colere Deum contra Legem.

14 Paulo verò iam os aperturo, dixit Gallio Iudæis, Siqua iniuria esset, aut facinus malum, ô Iudæi, [i] quatenus æquum esset vos tolerarem.

15 Sin verò quæstio est de [k] sermone & [l] nominibus & Lege vestrate, ipsi videritis: iudex enim ego istarum rerum esse nolo.

16 Et abegit eos à tribunali.

17 Prehensum autem omnes Græci Sosthenẽ præfectum Synagogæ cædebant ante tribunal:

Supr. 13.51. *mat.* 10.14.

4 Dominus cõstantiæ seruorum suorum vindex & assertor. 1. *Cor.* 1.14.

5 Impij malè agendo non defatigantur, sed Dominus eorũ conatus miris modis irridet.

d Hebraica phrasis, qua significat Iudæos sibi esse authores exitij, se verò culpa carere, quod eos deserendo transeat ad cæteras gentes.

e Pleonasmus quo confirmatur Paulus, Vide Iohan. 1.20.

f Luc. 1.66.

g Ad verb. sedit, vnde veteres sedis nomen sumpserunt quod tribuerũt Episcopis, & meritò quidẽ, cùm munere docẽdi fungerẽtur, sedebat igitur, id est, commorabatur Paulus docens sermonem Dei: nil autem hæc sedes ad illos, qui docendi causa, sedem nunquam aspexerunt.

h Id est, Græciæ. Vocabant autem præsidem non Græciæ sed Achaiæ Romani, quia Græcos subiecerint Romani per Achæos, qui tum Græciæ principes erant, Pausanias.

i Quantum æquitas pateretur.

k De eo quòd aliquis (vt vestra fert religio) non rectè dixerit,

l De verbis, profanus enim homo putat de religione controuersiam quæstionem esse verborum non rerum & doctrinam Dei habet pro verbis inanibus.

neque

neque quicquam eorum Gallioni curæ erat.

18 [6] Paulus verò quum adhuc *illîc* permansisset dies multos, valedicto fratribus, enauigauit in Syriam: & cum eo Priscilla & Aquila, quum ‖ [m] totondisset caput [n] Cenchreis: habebat enim votum.

19 Peruenit autem Ephesum, & eos ibi reliquit: ipse verò ingressus synagogam, disseruit cum Iudæis.

20 [7] Rogantibus autem ipsis vt diutius apud ipsos maneret, non annuit:

21 Sed valedixit eis, dicens, Oportet omninò me festum quod instat agere Hierosolymis: sed iterum reuertar ad vos, ‖ [o] Deo volente. Et prouectus est Epheso.

22 Quumq; descendisset Cæsaream, ascendissetq; *Hierosolymam*, ac salutasset Ecclesiam, descendit Antiochiam.

23 Et quum peregisset *illîc* aliquantum temporis, abijt, peragrans ordine Galaticam regionem & Phrygiam, confirmans omnes discipulos.

24 [8] Iudæus autem quidam ‖ Apollos nomine, Alexandrinus natione, vir eloquens, peruenit Ephesum, [p] potens in Scripturis.

25 Hic erat initiatus via Domini: & feruens spiritu, loquebatur & docebat diligenter ea quæ sunt Domini, sciens tantùm Baptisma Iohannis.

26 Cœpitque liberè loqui in synagoga. Quem quum audissent ‖ Aquila & Priscilla assumpserunt eum, & exquisitiùs ei exposuerunt [q] viam Domini.

27 Quum autem vellet transire in Achaiam, fratres *eum* adhortati scripserunt discipulis vt exciperent eum: qui quum aduenisset, multum contulit

6 Paulus factus omnibus omnia vt omnes Christo lucrifaceret.
Num.6.18.
infr.21.24.

7 Apostoli non hominum arbitrio, sed Spiritus sancti ductu fuerunt circumacti.
1.Cor.4.19.
Iac.4.15.

8 Apollos, homo pius & doctus, tamen in vilis opificis atque mulierculæ schola proficere nō recusans, insignis in Ecclesia minister euadit.
1.Cor.1.12.
Rom.16.3.

m Sub. Paulus. Quamuis enim ita hunc locum cōuerterit vetus interpres, vt liberum sit hoc votum vel Paulo vel Priscæ & Aquilæ tribuere præstat tamen illud & Paulo interpretari, vt qui sit factus omnia omnibus. *n Cenchreæ portus fuit Corinthiorum.* *o Sic nihil nos decet absque ista particula promittere, nescimus enim quid paritura sit postera dies.* *p Scripturarum cognitione egregiè instructus.* *q Viam quæ tendit ad Deum.*

ijs qui crediderant per [r] gratiam.

28 Magna enim contentione Iudæos magis ac magis redarguebat publicè, ostendens per Scripturas Iesum esse [f] Christum.

r Per diuinum illum & gratuitum fauorẽ, vel per dona illa eximia in hunc hominem collata, quibus non mediocriter fuit adiuta Corinthiaca Eccles. f Quod Iesus esset ille Christus, id est, Messias.

CAP. XIX.

1 Discipuli quidam Ephesi 2 ignorantes Spiritus sancti visibiles illas gratias, quibus Deus regnum fidei sui ornauerat, 3 Iohannis doctrina imbuti, 5 baptizantur in nomine Iesu. 13 Exorcistæ Iudæi. 16 à diabolo cæduntur. 19 Libri exurantur magici. 24 Demetrius 29 magnam in Paulum seditionem concitat.

CAP. XIX.
1 Paulus Ephesiorum ruditate nihil offensus, Ecclesiam ibidem instituit.
2 Iohannes discipulos tantùm inchoauit, quos Christus perficeret.
Suprà. 1. 5. & 2. 1. & 11. 16. matth. 3. 11. marc. 1. 8. luc. 3. 16. iohan. 1. 26.

1 [1] Factum est autem interim dum Apollos esset Corinthi, vt Paulus peragratis superioribus partibus veniret Ephesum: vbi quum discipulos inuenisset,

2 Dixit eis, Num [a] Spiritum sanctum accepistis posteaquam credidistis? At illi dixerunt ei, Imò, ne *hoc* quidem audiuimus, an sit Spiritus sanctus.

3 [2] Tunc dixit eis, [b] In quid ergò baptizati estis? Ipsi verò dixerunt, In [c] Iohannis baptisma.

4 Dixit autem Paulus, ‖ Iohannes quidem baptizauit baptismo resipiscentiæ, dicens populo, vt in eum qui venturus erat post ipsum, crederent, hoc est in Christum Iesum. Qui verò audierunt, baptizati sunt in nomen Domini Iesu.

5 Et quum imposuisset eis manus Paulus, venit Spiritus sanctus in eos: & loquebantur linguis, & prophetabant.

a Dona illa eximia Spiritus sancti, quæ nimirũ tum in Ecclesia vigebant, de quo Spiritu sancto, id est Spiritus sancti donis, isti Ephesij negant se quicquam audiuisse. b Qua igitur doctrina imbuti & initiati estis, vt qui ignoretis quid in Ecclesijs geratur. c Baptizari in Iohannis baptisma, est profiteri doctrinam quam Iohannes annuntiabat ac baptismo obsignabat.

6 Erant

6 Erant autem omnes isti viri circiter duodecim.

7 *Ipse* porrò ingressus synagogam, liberè loquebatur, ad tres menses differens & suadens quæ ad regnum Dei *pertinent*.

8 [3]Quum autem quidam indurarentur,& parere nollent, malè loquentes de [d] via *Domini* apud multitudinem,abscedens ab illis,separauit discipulos,quotidie differens in schola [e] Tyranni cuiusdã.

9 Hoc autem factum est per biennium: *ita* vt omnes qui habitabant in Asia, tũ Iudæi tum Græci,audirent sermonem Domini Iesu.

10 Virtutes autem non vulgares edebat Deus per manus Pauli:

11 *Ita* vt etiam ad ægrotos deferrentur à corpore eius sudaria seu semicinctia,& discederent ab eis morbi,& spiritus mali ab eis exirent.

12 [4]Aggressi sunt verò quidam ex circulatoribus Iudæis [f] exorcistis nominare super eos qui habebant spiritus malos, nomen Domini Iesu, dicentes, Adiuramus vos per Iesum quem Paulus prædicat.

13 Erant autem quidam filij Sceuæ Iudæi primarij Sacerdotis septem,qui hoc faciebant.

14 Respondens verò spiritus malus, dixit, Iesum noui, & Paulum scio: vos autem qui estis?

15 Et insilijt in eos homo in quo erat spiritus malus, & [g] superatis illis,inualuit contra eos,ita vt nudi & vulnerati effugerent ex domo illa.

16 Id verò innotuit omnibus tum Iudæis tum Græcis qui habitabant Ephesi: & incidit timor in eos omnes, & magnificabatur nomen Domini Iesu.

3 Separare sese & alios ab incredulis planè desperatis, non est scindere Ecclesiam, sed eam potius vnire.

4 Satan cogitur aduersus seipsum testificari.

d Viæ nomine Hebræi intelligunt certam vitæ rationem, hîc autem per excellentiam via, pro Christianismo sumitur.

e Tyranni nomen hoc loco proprium est, vt etiam Syrus & Arabs interpretantur.

f Sic vocabantur, qui dæmones eiiciebant, addita per Dei nomen obtestatione: initio autem Ecclesiæ sic vocati sunt, qui miraculorum dono pollentes, manus imponebant energumenis à dæmonio obsessis. Inde postea est factus nouus ordo, quem vocant vt septem Sacramentorum numerus in alias hebdomadas diuideretur, ita ludificante Satana Episcoporum ignauiam.

g Illis frustrà resistentibus, superior euasit.

17 [5] Et multi eorum qui crediderant, veniebant [h] confidentes & indicantes facta ſua.

18 Multi verò ex ijs qui curioſas artes exercuerant, comportatos libros exuſſerunt in omnium conſpectu: quorum ſupputatis pretijs, repererunt [i] denariorum quinquaginta millia.

19 Ita fortiter creſcebat ſermo Domini, & inualeſcebat.

20 [6] His autem expletis, propoſuit Paulus per [k] Spiritum, peragrata Macedonia & Achaia proficiſci in Hieruſalem, dicens, Poſtquam fuero illîc, oportet me etiam Romam videre.

21 Miſſis autem in Macedoniam duobus ex ijs qui ipſi miniſtrabant, *videlicet* Timotheo & Eraſto, ipſe ſubſtitit ad tempus in Aſia.

22 [7] Ortus eſt autem illo tempore tumultus nõ paruus ob [l] viam *Domini*.

23 Nam quidam nomine Demetrius, ſignator argenti, qui faciebat [m] templa Dianæ argentea, præbebat artificibus non paruum quæſtum.

24 Quibus congregatis, & ijs qui in iſtiuſmodi rebus operam nauabant, dixit, Viri, ſcitis ex hoc quæſtu noſtras eſſe copias:

25 Et ſpectatis & auditis Paulum non ſolùm Epheſinam, ſed propè totius Aſiæ multam turbam perſuadendo auertiſſe, quòd dicat deos illos non eſſe qui manibus fiant.

26 Periculum eſt autem non ſolùm ne [n] portio iſta nobis per ipſum confutata pereat, ſed etiam ne magnæ deæ Dianæ templum pro nihilo putetur, futurumque ſit vt etiam deſtruatur maieſtas eius, quam tota Aſia & orbis terrarum colit.

27 *His* autem auditis, pleni excandeſcentia, cla-

5 Magia publico teſtimonio, & Apoſtolica authoritate dãnata.

6 Paulus indefatigabilis.

7 Quæſtus, accedente pietatis prætextu, vera tam pertinaciter defendendæ idololatriæ cauſa.

h Publicè, metu diuini iudicij perterriti, errata ſua profeſſi ſunt ac deteſtati: hoc autem nihil ad confeſſionem auricularem.

i Qui minimi æſtimant, iudicant excreſcere hanc ſummam ad ſeptẽ mille & quingẽtas libras Gallicas, vel circiter octingentas Anglicanas.

k Spiritus inſtinctu, non igitur pertinaciter dicendus eſt Paulus in mortem ruiſſe, repudiatis fratrum precibus ac conſilijs, ſed Spiritu doctore.

l Vide ſup. v. 9.

m Effigies erant ædium ſacrarum cum ſimulachro Dianæ, quas comparārent venerantes illam.

n Quaſi dicat, ſi pergat Paulus vt cœpit, opinionem de Diana imaginibus confutare, totus hic quæſtus peribit.

mauerunt

mauerunt dicentes, Magna Diana Ephesiorum.

28 Et impleta est ciuitas tota confusione: & irruerunt concorditer in theatrum, correpto Gaio & Aristarcho Macedonibus, socijs peregrinationis Pauli.

29 Paulo verò volente prodire ad populũ, non siuerunt eum *prodire* discipuli.

30 [8] Sed & quidam ex Asiarchis quum essent ei amici, *nuntij* ad eum missis, rogarunt ne se daret in theatrum.

31 Alij igitur aliud clamabant, erat enim concio confusa, & plerique nesciebant cuius *rei* causa conuenissent.

32 Ex turba verò productus fuit Alexander, propellentibus eum Iudæis. Alexander igitur quũ manu silentium fecisset, volebat causam dicere apud populum.

33 [9] Quem vt cognouerunt Iudæum esse, vox extitit vnà omnium, quasi ad horas duas clamantium, Magna Diana Ephesiorum.

34 [10] Tum scriba quum repressisset turbam, dixit, Viri Ephesij, quis enim est hominum qui nesciat Ephesiorum vrbem ædituam esse magnæ deæ Dianæ, & à [o] Ioue delapsi simulachri?

35 Quũ igitur istis non possit contradici, oportet vos sedatos esse, nec quicquam pręceps facere.

36 Adduxistis enim homines istos, neque sacrilegos, neque contumelios os in deam vestram.

37 Quod si Demetrius & qui cum eo sunt artifices, [p] negotium habent cum aliquo, [q] agitur forum, & [r] Proconsules sunt, alij alios in ius vocent:

38 Siquid autem de rebus alijs requiritis, in

8 Inuicta quidem constantia opus est Verbi præsertim ministris, sed quæ tamen sancta prudentia modestè se regi patiatur.

9 Idololatris pro omni ratione sufficiunt rabies & clamores.

10 Hominis politici exemplum mendacijs pacem redimẽtis.

o Superstitiosè credebant Ephesij, simulachrum ad se cœlitus delatum. Constat autem ex Plinio lib. 16. cap. 40. vitigineũ fuisse hoc simulachrũ à Canetia quodam artifice fabricatum, sed longè antiquissimum, vtpote quod nũquam sit mutatũ septies restituto templo.

p Siquid habent accusationis aduersus quẽpiam.

q Certis enim diebus dantur iudicia forensia & assunt Præsides.

r Nomine Proconsulum intelliguntur etiam Proconsulũ legati, id est, qui eorum vices in cognoscendis causis grauioribus gerebant. Nam leuioribus ordinaria illa & quotidiana sufficiebant.

ſ Legitima concio non tantùm opponitur tumultuoſæ, ſed etiam illi quæ extra ordinẽ aduocabatur: erant enim certi dies habendis concionibus conſtituti.

ſlegitima concione explicabitur.

39 Nam periculum eſt ne poſtulemur ſeditionis propter *diem* hodiernũ, quum nulla ſubſit cauſa ob quam poſſimus reddere rationem concurſus iſtius. Et quum hæc dixiſſet, dimiſit concionem.

CAP. XX.

1 Paulus iter in Macedoniam inſtituit, 17 Troade in mediam noctem ſermonem protendens. 9 Eutychum per feneſtram delapſum 10 reſuſcitat. 15 Militem 17 vocatus Epheſinus presbyteros, 23 quid ſe 28 & alios maneat, exponit.

CAP. XX.

1 Paulus non vt quieturus, ſed alibi laboraturus, ex Eccleſiæ conſenſu Epheſo diſcedit.

2 Præpoſterus zelus, etiam homicidiorum magiſter nihil autẽ yetat ſancta prudentia malorũ conatibus occurrere.

3 Nocturni cœtus per ſe damnari non poſſunt nec debent, quum iuſta eorum cauſa ſubeſſe poſſit.

1 POſtquam [1] autem ceſſauit tumultus, quum aduocaſſet Paulus diſcipulos, & complexus eſſet, abijt profecturus in Macedoniam.

2 Quum autem illas partes peragraſſet, & hortatus illos fuiſſet [a] multo ſermone, venit in Græciã.

3 [2] Et ibi peractis menſibus tribus, quum ei in Syriam prouehẽdo factæ fuiſſent à Iudæis inſidiæ, cenſuit reuertendum per Macedoniam.

4 Comitabatur autem eum vſq; in Aſiam Sopater Beræenſis: Theſſalonicenſes verò, Ariſtarchus, & Secundus, & Gaius Derbæus, & Timotheus: Aſiani verò, Tychicus & Trophimus.

5 Qui quum præiuiſſent, expectarunt nos Troade:

6 Nos verò enauigauimus Philippis poſt dies Azymorum, & venimus ad eos Troadem intra dies quinque, vbi egimus dies ſeptem.

7 [3 b] Primo autem die hebdomadis, coactis diſcipulis ad frangendum panem, Paulus diſſerebat, abiturus poſtridie: protenditq; ſermonem vſq; in mediam noctem.

a Copioſa enim opus erat exhortatione poſt iſtã turbam.

b Ad verbum, primo die Sabbathi, id eſt, Dominico: ex hoc igitur loco, & 1. Cor. 16. 2. non inepte colligitur iam tum conſueuiſſe Chriſtianos hoc die ſolennes conuentus agere, paulatim tuaneſcente Iudaici Sabbathi ceremonia. Cæterum fractio panis hic de ſacra cœna intelligi debet, quamuis, vulgo Hebraicè domeſticum conuiuiũ ſignificet.

8 [4] Erant

8 4 Erant porrò lucernæ multæ in cœnaculo vbi erant congregati.

9 Sedens autem quidam adolescens nomine Eutychus in feneſtra, deijciente *eum* ſomno profundo, quum diutius diſſereret Paulus, præ ſomnò ruens, decidit ex tertia contignatione deorſum: & ſublatus eſt mortuus.

10 Quum deſcendiſſet autem Paulus, proruit in eum: & complexus dixit, Ne tumultuamini: anima eius in ipſo eſt.

11 Quum igitur aſcendiſſet, fregiſſetq; panem ac guſtaſſet, diu colloquutus vſq; ad diluculum, ita *demùm* profectus eſt.

12 Adduxerunt autem puerum viuum, & recreati ſunt non mediocriter.

13 Nos autem progreſſi ad nauem, prouecti ſumus Aſſon, illinc recepturi Paulum: ſic enim conſtituerat, pedibus ipſe iter facturus.

14 Vt autem coniunxit ſeſe nobiſcum ad Aſſon, recepto eo venimus Mitylenen.

15 Et quum illinc abnauigaſſemus, ſequenti die peruenimus contra Chium: poſtridie verò appulimus Samum: & quum aduerſati eſſemus Trogyllij, ſequenti die venimus Miletum.

16 5 Decreuerat enim Paulus præternauigare Epheſum, ne ei contingeret tempus terere in Aſia. Feſtinabat enim, ſi fieri poſſet, vt die Pentecoſtes eſſet Hieroſolymis.

17 Miſſis autem [c] Mileto *nuntijs* Epheſum: accerſiuit Presbyteros Eccleſiæ.

18 [6] Qui quum ad ipſum veniſſent, dixit eis, Vos ſcitis, à primo die de quo ingreſſus ſum Aſiã, quomodo vobiſcum per omne tempus fuerim:

19 Seruiens Domino cum omni [d] modeſtia, & multis lachrymis ac tentationibus, quæ mihi euenerunt in Iudæorum inſidijs:

4 Diabolus meditans ingenti offendiculo Eccleſiam turbare, Paulo ſuppeditat inſignem confirmandi Euangelij occaſionem.

5 Paulus Chriſti ſedulus imitator, ad vincula perpetuo curſu properans, prius veluti teſtamentum cõdit, quo anteactæ vitæ rationẽ reddit, doctrinã à ſe propoſitam tuetur, & eccleſiæ paſtores ad perſeuerantiam hortatur.

c Secundum indicatos locorum ſitus, interuallũ fuit illud inter Epheſum atque Miletum, ad ſtadia circiter quadringenta, quæ efficiunt propè quinquaginta millia paſſuum Germanica.

6 Veri paſtoris viua imago.

d Vide Luc. 1, 48.

20 Vt nihil [e] subterfugerim eorum quæ vobis conducerent, quominus *ea* vobis annuntiarem, & docerem vos publicè & domatim:

21 Testificans Iudæis simul & Græcis conuersionem ad Deum, & fidem in Dominum nostrum Iesum.

22 [7] Et nunc ecce, ego [f] vinctus Spiritu, vt proficiscor in Hierusalem, ignorans quæ in ea mihi occurrent:

23 Nisi quod Spiritus sanctus per singulas vrbes testificatur, dicens vincula & afflictiones me manere.

24 Sed nullius rei habeo rationem, neque vita mea mihi ipsi cara est, vt peragam cursum meum cum gaudio, & ministerium quod accepi à Domino Iesu, ad testificandum Euangelium gratiæ Dei.

25 Et nunc ecce, ego scio non amplius visuros faciem meam vllos ex vobis omnibus, per quos transiui prædicans regnum Dei.

26 Ideò testor vobis hodierno die, me [g] purum esse à sanguine omnium.

27 [8] Non enim subterfugi quominus annuntiarem vobis omne Dei consilium.

28 Attendite igitur vosipsos, & totum gregem in quo vos Spiritus sanctus constituit Episcopos, ad [h] pascendam Ecclesiam [i] Dei, quam proprio [k] illo sanguine acquisiuit.

29 [9] Ego enim hoc noui, post discessum meum

7 Testificatur se, ex Dei mandato, ad vincula proficisci.

8 Doctrina Apostolica est omnibus modis absolutissima.

9 Prophetia de pastoribus in lupos mox degeneraturis: aduersus eos qui de nuda personali successione gloriantur.

e Nihil aut per metum, aut lucri causa subticuerim, vel aliqua ex parte dissimularim.

f Vinculum Spiritus vocat, instinctam Spiritus sancti impellentis ad iter Hierosolymitanum, quẽ prompto paratoq; animo ipse sequeretur. Id autem dicit ne quis ex fratribus hoc iter ipsi dissuadeat: ac se putetur Ecclesiæ, ac Prophetarum prædicationes ac consilia conuenire.

g Si petieritis, nullam tamen in me culpam fore, Vide suprà. 18. 6.

h Custodiendam, instituendam & regendam.

i Illustris sententia de Christi Deitate, & ostendens recte in persona huius, propter vnionem duarum tribuvni in concreto proprietatem alterius: id quod pia antiquitas, nomine communicationis proprietatum religiosè explicauit.

k Articulus additus excellentiam huius sanguinis indicat, quæ copiosius declaratur. Hebr. 9. 12. Fuit enim hic sanguis verè sanctus, imo verò purificans ac sanctificus: ex nullo nimirum manans, i. qui sicut verè homo, ita verè Deus est.

lupos

lupos graues, non parcentes gregi, ingressuros esse in vos:

30 Et ex vobis ipsis exorituros qui loquantur peruersa, vt [l] discipulos post se abstrahant.

31 Ideò vigilate, memores me per triennium nocte & die non cessasse cum lacrymis monere vnumquemque.

32 [10] Et nunc quoque, fratres, commendo vos Deo & sermoni gratiæ ipsius: qui *quidem Deus* potest superstruere, & dare vobis quid [m] hæreditatis iure possideatis cum sanctificatis omnibus.

33 [11] Argentum & aurum aut vestem nullius concupiui.

34 Imò ipsi nostis, ‖ vsibus meis, & ijs qui mecum sunt, manus istas ministrasse.

35 In omnibus ostendi vobis oportere sic laborando [n] suscipere infirmos, & meminisse verborum Iesu, ipsum *videlicet* dixisse, Beatum est dare potiùs quàm accipere.

36 Et quum hæc dixisset, positis genibus suis, orauit cum illis omnibus.

37 [12] Magnus autem fletus omnium ortus est: & ruentes in collum Pauli, deosculabantur eum:

38 Cruciati maximè ob sermonem quem dixerat, ipsos non esse ampliùs faciem eius conspecturos: & deduxerunt eum ad nauim.

10 Dei potentia & gratuitæ ipsius promissiones in verbo patefactæ, sunt Euangelici ministerij sustentacula. 1 *Cor.* 1.12. 1.*thess.* 2.9. 2.*thess.* 3.9.

11 Auaritia in primis pastoribus vitanda.

12 Euangelium non tollit, sed verè regit naturales affectus.

l Abundantia miseriæ, nimirum absentia tanti pastoris, & ingressus luporum.

m Quod iure consequemur tamquam prædium quod possidebimus: nimirum gratuitò adoptionis iure: quasi filij.

n Quasi porrecta manu, alioquin collapsuros retinere.

CAP. XXI

1 Paulus Hierosolymam attendens, 8 Cæsarea Philippum Euangelistam conuenit: 10 cuius etiam vincula prædicit Agabus. 17 Hierosolymam quum aduenisset 26 templum ingressus, 27 comprehenditur à Iudæis. 32 per Lysiam tribunum ijsdem eripitur.

CAP. XXI.

1 Vocationis cursum interdũ homines non tantùm amici sed etiam Spiritu Dei præditi conantur remorari: sed nostrũ officium est vbi nos vocari à Deo scimus, sine vlla prorsus exceptione pergere.

1 VT autem prouecti sumus, auulsi ab eis, recto cursu venimus Coum, & sequenti die Rhodum, & illinc Patara.

2 Et inuenta naui quæ traijciebat in Phœnicem, ea conscensa, prouecti sumus.

3 Quum autem cœpisset nobis apparere Cyprus, ea ad siniſtram relicta, nauigauimus in Syriam, & deuecti sumus Tyrum: illic enim nauis erat suum onus expositura.

4 Permãsimus autem ibidem dies septem, inuentis discipulis: qui Paulo dicebant [a] per Spiritum, ne ascenderet in Hierusalem.

5 Sed peractis illis diebus, abijmus, omnibus deducentibus nos cum vxoribus & liberis, donec vrbem exiuissemus: & positis genibus in littore, precati sumus.

6 Et alij alios complexi, conscendimus nauim illi autem reuersi sunt ad suos.

7 Nos verò nauigatione perfecta, peruenimus Tyro Ptolemaida: & salutatis fratribus, mãsimus diem vnum apud eos.

8 Postridie verò egressi Paulus & nos qui cum eo eramus, venimus Cæsaream: & ingressi domum ‖ Philippi Euangelistæ (qui erat [b] vnus ex illis septem) mansimus apud eum.

9 Huic autem erant quatuor filiæ virgines [c] prophetantes.

10 Et quum illîc permansissemus dies complures, descendit ex Iudæa quidam Propheta nomine Agabus:

11 Qui quum venissent ad nos, sumpsit zonam Pauli, & vinctis sibi pedibus ac manibus, dixit, Hæc dicit Spiritus sanctus, Virum cuius est hæc zona, ita vincient in Hierusalem Iudæi, tradentq; in manu Gentium.

12 Vt verò ista audiuimus, rogabamus & nos & qui

a Qui prædicebant per Spiritum, quæ pericula imminerent Paulo, illud quidam vt Prophetæ, at humana affectione illũ deterrebant ne Hierosolyma proficisceretur.

Supra. 6. 5.

b De septem Diaconis loquitur, de quibus anteà capite. 6.

c Peculiari dono prædicendi futura erant instructæ. Non autem in Ecclesia docendi munere.

& qui in eo loco erant, ne ascenderet in Hierusalem.

13 Tunc respondit Paulus, Quid facitis flentes & comminuentes cor meum? Nam ego non solùm vinciri, sed & mori paratus sum in Hierusalem pro nomine Domini Iesu.

14 [2] Quum igitur non assentiretur, acquieuimus, dicentes, Fiat Domini voluntas.

15 Porrò post dies istos collectis sarcinis ascēdimus in Hierusalem.

16 Venerunt autem simul etiam *quidam* ex discipulis Cæsarea nobiscum, adducentes secum apud quem hospitaremur, Mnasonem quēdam Cyprium, antiquum discipulum.

17 Quum igitur peruenissemus Hierosolymā, libenter exceperunt nos fratres.

18 Sequenti autem die introijt Paulus nobiscum ad Iacobum: & omnes Presbyteri adfuerunt.

19 [3] Quos complexus, exposuit sigillatim quæ Deus fecisset inter Gentes per ipsius ministerium.

20 [4] At illi *his* auditis, glorificauerunt Dominum: & dixerunt ei, Conspicis frater, quot sint millia Iudæorum qui crediderunt: suntq; omnes accensi zelo Legis.

21 Audierunt autem de te ex aliorum sermone te defectionē à Mose docere omnes qui inter Gētes sunt Iudæos, & dicere eos non debere circuncidere filios, neque *secundum* ritus ambulare.

22 Quid est ergo? omninò oportet conuenire multitudinem. audient enim te venisse.

23 Hoc igitur fac quod tibi dicimus: Sunt nobis viri quatuor [d] voto obnoxij:

2 Dei voluntas omniū affectuū frenum est in ijs qui Dei gloriā seriò quærunt.

3 Deus author celebrandus omniū rectè dictorū & factorū

4 In rebus medijs (quales erāt non Pharisaicæ traditiones, sed legales ceremoniæ, tantisper dum plenius patefieret Iudæis Christiana libertas) præcipit charitas vt fratribus, non præfractè & malitiosè reluctantibus veritati, sed nondum plenè instituti quoad eius fieri potest (præsertim quū de tota aliqua multitudine agitur) nosipsos vltrò accommodemus.

d *Adverb, habentes votum sup se. Significat autem hoc dicendi genu votum voluntarium, quod nimirum quispiam in sese quasi onus receperit, sed tamen cum Legis præscripto consentiens.*

24 His assumptis [e] sanctificator cum eis, & [f] adde ad eorum sumptus, vt ‖ radant capita: & norint omnes nihil esse eorum quæ de te fama acceperũt, sed te quoq; ita incedere vt Legẽ obserues.

25 De ijs autem qui crediderunt ex Gentibus nos scripsimus, & decreuimus ne quid huiusmodi obseruent, nisi vt caueant ab ijs quæ sunt immolata simulachris, & à sanguine, & rebus suffocatis, & scortatione.

26 Tũ Paulus assumptis viris illis, sequenti die cum eis sanctificatus ingressus est in templum, [g] denuntiãs expletionem dierũ sanctificationis, vsquedum oblata fuit pro vnoquoque eorum oblatio.

27 [5] Quum autem [h] septem illi dies iam essent explendi, quidam Iudæi ex Asia, eum conspicati in templo conturbarunt totam turbam, & iniecerunt manus in eum:

28 Clamantes, Viri Israëlitæ, succurrite: hic est homo ille qui aduersus populum & Legem & locum hunc omnes vbique docet: atque adeò Græcos introduxit in templum, & polluit sanctum locum istum.

29 (Viderant enim anteà Trophimum Ephesium in vrbe cum eo, quem existimabant fuisse à Paulo introductum in templum.)

30 Commota est igitur vrbs tota, & factus est concursus populi: & prehensum Paulum trahebãt è templo: statimq; clausæ sunt fores.

31 [6] Studentibus autem ipsis eum trucidare, peruenit fama ad Tribunum cohortis, totam Hierusalem conturbatam esse.

5 Zelus præpositerus maximè confusionis & magnorum scelerum causa.

6 Dominus inter ipsos etiam profanos inuenit qui aliorum conatus impediant.

Supra.18.18. num.6.18.

e i. Consecrator: hîc siquidem de impuris non agitur, sed de ijs qui Nazareatus voto essent obstricti, & sanctissimi habebantur. Num.6.21.

f Vt tu huic voto non tantùm interfuisse, sed etiam præfuisse videare: ideò posteà dicitur Paulus dies purificationis denũtiasse: Nam quamuis in Nazareorũ oblationes essent sumptus decreti, licebat tamen ijs aliquid adijcere: sicut diserte scribitur Num,6. 21.

g Significanda erat sacerdotibus dierum expletio, nam quo die Naxarenorum votũ finiebatur, offerenda erant sacrificia. h Agitur de septem illis Hebdomadibus quæ ab oblationis Manipuli spicarum die supputabantur, illi succedente die festo qui græcè Πεντεκοστὴ. id est dies quinquagesimus vocatur. Dictum est supra, 20.16. Paulum quia Hierosol. ad Pentecosten cuperet esse, præterita Epheso, maturasse.

32 Qui

32 Qui eo ipso *momento* acceptis militibus ac Centurionibus, decurrit ad illos. At illi quum vidissent Tribunum & milites, cessarunt verberare Paulum.

33 Tunc appropinquans Tribunus prehendit eum, & iussit vinciri catenis duabus, & percontatus est quisnam esset, & quid fecisset.

34 Alij autem aliud clamabant in turba: & quũ non posset certi *quicquam* cognoscere propter tumultum, iussit duci in castra.

35 Quum igitur peruenisset ad gradus, euenit vt portaretur à militibus propter violentiam turbæ.

36 Sequebatur enim multitudo populi, clamãs, Tolle eum.

37 Et quum iam introducendus esset in castra Paulus, dicit Tribuno, Licétne mihi aliquid tibi dicere? Qui dixit, Græcè nosti?

38 Nónne tu es [i] Ægyptius ille qui ante hos dies ad seditionem concitasti & eduxisti in desertũ quatuor millia [k] sicariorum.

39 Dixit autem Paulus, Ego quidem sum Iudæus, Tarsensis non obscuræ Cilicum vrbis ciuis cæterùm rogo te, permitte mihi vt alloquar populum.

40 Quum igitur ille permisisset, Paulus stans in gradibus, manu silentium postulauit à plebe: & magno silentio facto, loquutus est lingua Hebręa, dicens,

i De isto Aegyptio, qui triginta millia hominum coegit, Vide Iosephum lib. 2. cap. 12.

k Vtitur sicariorum nomine Græcè loquẽs, Græca tamen inflexione sicarius autem à sica dicitur, breuissimo telo, & quod idcircò facilè occultari possit

CAP. XXII.

1 *Paulum rationem fidei suæ reddentem.* 22 *aliquãdiu Iudæi audiunt.* 23 *Illi verò clamantibus.* 24 *Virgis examinari iussus.* 27 *Romanum se ciuem esse declarat.*

1 VIri fratres & patres, audite meam, qua nũc apud vos vtor, defensionem. CAP. XXII.

2 (Quum audissent autem eum Hebræa lingua ipsos alloqui, magis præbuerunt silentium, & dixit.)

1 Paulus breui anteactæ vitæ narratione suã tum vocationẽ tum doctrinam. vt diuinã asserit

3 [1] Ego quidem sum Iudæus, natus Tarsi *vrbe* Ciliciæ, nutritus verò in hac ipsa vrbe[a] apud pedes Gamalielis, institutus ad exquisitam formam patriæ Legis, zelo Dei accensus, sicut & vos omnes estis hodiè.

4 Qui hoc vitæ genus persequutus sum vsque ad mortem, vinciens ac tradens in carceres tum viros tum mulieres.

5 Vt & Pontifex maximus mihi testis est, & totus * seniorum ordo: à quibus etiam epistolis ad fratres acceptis, Damascum proficiscebar: adducturus etiam eos qui illic essent, vinctos in Hierusalem, vt punirentur.

6 Euenit autem mihi iter facienti, & appropinquanti Damasco, circiter meridiem, vt repentè è cœlo circunfulserit me lux multa:

7 Cecidique in solum, & audiui vocem dicentem mihi, Saul, Saul, quid me persequeris?

8 Ego verò respondi, Quis es Domine? Dixitq; mihi, Ego sum Iesus Nazarenus, quem tu persequeris.

9 Porrò qui mecum erant, [b] lucem quidem conspexerunt, & expauefacti sunt: vocẽ autem nõ audierunt eius qui loquebatur mecum.

10 Dixi verò, Quid faciam Domine? Dominus autem dixit mihi, Surge ac proficiscere Damascũ: & illic tibi dicetur de omnibus quæ constitutum est tibi vt facias.

11 Quum verò non viderem, præ gloria lucis illius, manu deductus ab ijs qui mecum erant, veni Damascum:

12 Ananias autem quidam vir pius secundum Legem, testimonio ornatus omnium *illic* habitantium

a i. Assiduus auditor, huc enim respexit, quod qui docent, solent è superiore loco discipulos alloqui in subsellijs sedentes.

* Ad verb presbiterium, id est, Synedrion, seu Senatus; non enim de senibus sed de senatoribus agitur.

b Vid. sup. 9.7.

tium Iudæorum.

13 Veniens ad me & adstans dixit mihi, Saul frater, recipe visum. Et ego eodem illo momento sum eum intuitus.

14 Ipse autē dixit, Deus Patrum nostrorū delegit te qui cognosceres ipsius voluntatem,& videres [c] Iustum illum, & audires vocem ex ore ipsius.

15 Nam eris ei testis apud omnes homines, *eorum* quæ vidisti & audisti.

16 Nunc igitur,quid cunctaris? exurge,& baptizare,& ablue peccata tua,inuocato nomine Domini.

17 Euenit autem mihi reuerso in Hierusalem quum precarer in templo,vt raperer extra me:

18 Et viderem eum dicentem mihi, Festina, & exi citò ex Hierusalem:quoniam non accipient testimonium tuum de me.

19 Et ego dixi,Domine,ipsi sciūt me pertraxisse in carcerem , & cecidisse per singulas synagogas eos qui credebant in te.

20 Et quū funderetur sanguis Stephani * martyris tui,ego quoque adstabam,& assentiebar cædi illius,& custodiebam pallia eorum qui[d] interficiebant eum.

21 Tum *is* mihi dixit,Proficiscere: nam ego te procul ad Gentes mittam.

22 [2] Audiebant autem eum adhunc vsque sermonem: tum verò sustulerunt vocem suam, dicētes, Tolle è terra *hominem* istiusmodi: non enim conuenit eum viuere.

23 [e] Clamantibus autem eis , & proijcientibus pallia,& puluerem iactantibus in aërem,

24 [3] Iussit tribunus eum duci in castra , dixitq; vt in eum flagellis inquireretur : vt resciret quā ob causam sic clamarent aduersus eum.

25 [4] Quum autē adstrinxissent eum loris,dixit

2 Peruicax superbia, neq; veritatē ipsa amplecti, neque vt ab alijs recipiatur. pati potest.

3 Prudentia carnis non quid iustum,sed quid vtile sit considerat,& ita quidem vt vtilitatē ex præsenti aspectu metiatur.

4 Nihil prohibet iustis adminiculis à Deo subministratis iniuriam repellere.

* Obtinuit communis vsus,vt Martyres dicātur qui nō modò oris cōfessione, sed etiā sanguinis effusione Christi doctrinā sanciuerunt.

c i Christum, vt Ioh.2.1..

d Propriè. Neq; enim præcise iudicio, sed manifesta vt Stephanus fuit à latronibus cæsus, quū ne per leges quidē tū licuerit Iudæis quēquam capitis dānare.

e Descriptio seditiosi tumultus & furiosæ turbæ.

astãti Centurioni Paulus, Num hominem Romanum,& indemnatum licet vobis flagellare?

26 *Hoc* verò quum audisset Centurio,adijt Tribunum,& annuntiauit ei, dicens, Vide quid facturus sis:homo enim iste Romanus est.

27 Accedens autem Tribunus dixit ei,Dic mihi,num tu Romanus es?At ille dixit,Etiam,

28 Et respondit Tribunus, Ego multa summa ciuitatem istam acquisiui. Paulus autem ait, Ego verò etiam natus sum *ciuis*.

29 Statim igitur abscesserunt ab eo qui fuerant eum inquisituri:sed & Tribunus quoq; timuit,cognito eum [f] Romanũ esse,quoniam eum vinxerat.

f Non patria,sed ciuitatis iure, quum Tarsus,esset:Colonia.

30 Postero autem die volens pro certo scire cuius *rei* accusaretur à Iudæis,soluit eum è vinculis, & iussit primarios Sacerdotes venire, totumque ipsorum consessum: ac deductum Paulum statuit coram eis.

CAP. XXIII.

1 Paulum causam dicentem. 2 Ananias percuti iubet. 7 Dissensio inter ipsius accusatores oritur. 11 Consolatur Deus Paulum. 14 De Iudæorum insidiis. 20 Tribunus certior factus. 27 Paulum Felici præsidi mittendũ curat.

CAP.XXIII.
1 Paulus bonam conscientiam omnium calumnijs opponit, cuius testem citat totius vitæ suæ cursum.
2 Tãdem cogũtur hypocritæ sua ipsorum intemperie sese prodere. 3 De iniurijs quæri & impios ad Dei tribunal citare licet,modo id sine odio,& sedato animo fiat.

1 INtentis [1] autem in consessum oculis Paulus ait, Viri fratres, Ego omni conscientia bona * seruiui Deo ad hunc vsque diem.

2 [2] Ananias autem Pontifex maximus imperauit ijs qui ipsi adstabant, vt os eius cæderent.

3 [3] Tum Paulus dixit ei, [a] Futurum est vt per

* Πολιτευόμεθα. dicuntur non tantũ qui publico aliquo munere,funguntur,sed etiam priuati homines:quod ad ea quidem attinet, quæ in cõmune ad omnes spectant,qualia sunt,militia,Religio & quæ sunt eiusmodi.Phil.

a Græci sermonis ratio ostendit.non esse imprecationem,sed pœnæ denuntiationem, cum obiurgationi coniunctam. Eiusmodi est illud, Væ vobis.Scribæ & Pharisæi à Christo toties repetitum.Ecquis est qui Legem à Christo violatam dicat?

cutiat

cutiat te Deus, [b] paries dealbate. & tu sedes iudicans me secundum Legem,& [c] Legem transgrediẽs iubes me cædi?

4 Tum qui adstabant dixerunt, Pontifici maximo Dei conuitiaris?

5 [4] Dixit autem Paulus, Nesciebam, fratres, Pontificem esse maximũ.scriptum est enim, ‖Principi populi tui non maledices.

6 [5] Quum verò nosset Paulus vnam quidem partem esse Sadducæorum, alterã verò Pharisæorum,clamauit in consessu, Viri fratres, ‖ego Pharisæus sum, filius Pharisæi: de spe & resurrectione mortuorum ego in iudicium vocor.

7 [6] Quum autem hæc esset loquutus, orta est seditio inter Pharisæos ac Sadducæos: & diuisa est multitudo.

8 [7] Nam Sadducæi quidem dicunt, non esse resurrectionem, [d] neq; Angelum, neque spiritum: Pharisæi autem vtrumque confitentur.

9 [8] Ortus est igitur clamor magnus: & quum surrexissent [e] scribæ ex partibus Pharisæorum, depugnabant, dicentes, Nihil mali inuenimus in homine isto: quòd si spiritus loquutus est ei, seu Angelus, ne repugnemus Deo.

10 [9] Et quum magna seditio esset, veritus Tribunus ne Paulus ab ipsis discerperetur, iussit militum manum descendere, & eum rapere de medio eorum, ac ducere in castra.

11 Sequenti verò nocte adstans ei Dominus, di

4 Magistratibus ex animo deferendus honor, etiam tyrannis.

5 Impios licet inter se interdũ committere, vt ab oppugnatione desistat, modò id nulla veritatis iactura fiat. *Exod.* 22.28. *Infr.* 24.22. *Philip* 3.5.

6 Infirma est malorum concordia, quantũlibet ad opprimendam veritatem conspirent.

7 Negare Angelorum & animarum hypostasin, & mortuorum resurrectionem, vetus Sadducæorum hæresis.

8 Dominus inter ipsos hostes inuenit, quum libet, causæ suæ patronos.

9 Deus suos ad extremum non deserit.

b Vehemens est oratio & aspera, à conuitio tamen aliena. Abesse enim potest à sanctis & pijs acerbitatis & animi amari, id est, pietas *perturbatio. c Iubet enim Lex reum patienter audiri, & de concilij sententia iudicem pronuntiare. d Naturæ expertes molis corporum. e Hic videtur Angeli nomen, vt magis visitatum additum esse ad explicandum spiritus nomen: nisi spiritum pro ipso Dei spiritu, siue Spiritu sancto accipias, vt Genes. 1.2. Licet autem ex hoc loco intelligere, Scribarum nomen esse publici muneris, Pharisæorum autem sectæ.*

xit, Confide Paule. Vt enim teſtificatus es de me in Hieruſalem, ſic te oportet etiam Romæ teſtificari.

10 Stulto zelo correpti, mentiri & occidere, quiduis deniq; ſibi licere, arbitrantur.

12 [10] Orto autem die, quidam ex Iudæis facta coitione [f] deuouerunt ſeſe, dicentes neque eſuros ſe neque bibituros vſquequò trucidaſſent Paulum.

f Execrando, ſeu deuouendo ſe promiſerunt.

13 Erant autem plures quàm quadraginta *viri*, qui hanc coniurationem fecerant:

14 Qui adierunt primarios Sacerdotes & ſeniores, & dixerunt, Deuotione deuouimus noſipſos nihil guſtaturos vſquequò trucidauerimus Paulum.

15 Nunc ergò vos indicate Tribuno [g] ex conſeſſus voluntate vt eum cras ad vos deducat, veluti exquiſitiùs percognituros de ijs quæ ad eum *ſpectant*: nos verò, priuſquam appropinquet, parati ſumus ipſum interimere.

g Senatu ita fieri petente, nempè ne priuatè quorundam ſtudio Tribunus id à ſe peti exiſtimet. Itaenim interdum propoſitio σὺν apud Græc. ſumitur, vt σὺν: Θεῷ, id eſt Θεοῦ σὺν θέλοντος Deo, iuuante & probante.

16 Quũ autem filius ſororis Pauli audiſſet inſidias, venit, & ingreſſus in caſtra annũtiauit Paulo.

17 [11] Paulus autem aduocato quodam ex Centurionibus, ait, Adoleſcentem hunc adduc ad Tribunum: habet enim quod annuntiet ei.

11 Prudentia Spiritus cum ſimplicitate eſt coniunganda.

18 Ille igitur acceptum eum duxit ad Tribunum, & dixit, Vinctus Paulus aduocatum me rogauit vt hunc adoleſcentem ducerem ad te, qui aliquid habeat quod tibi loquatur.

19 Tribunus verò prehenſa eius manu, quum ſeceſſiſſet ſeorſum, percontatus eſt, Quid eſt quod habes mihi annuntiandum?

20 *Ille* autem dixit, Iudæi conſtituerunt te rogare vt cras Paulum deducas in conſeſſum, quaſi aliquid exquiſitiùs percontaturi ſint de eo.

21 Tu verò ne ipſis aſſentitor, inſidiantur enim ei ex iſtis viri plures quadraginta, qui ſeipſos deuouerunt, neq; eſuros neq, bibituros vſquequò interemerint eum: & nunc parati ſunt, expectantes quid à te renuntietur.

22 [12] Trib:

22 [12] Tribunus igitur dimisit adolescentem, quum ei præcepisset *vt* nulli effutiret quod hęc ipsi indicasset.

12 Non est cōsilium contra Dominum & ipsius seruos.

23 Et aduocatis duobus quibusdam ex Centurionibus, iussit vt pararent milites ducētos qui proficiscerentur Cæsaream vsq;, & equites septuaginta, & stipatores ducentos, à tertia hora noctis:

24 Et vt iumenta [h] præberent, vt impositum Paulum saluum perducerent ad Felicem præsidem:

h Parata exhiberent.

25 Scripta epistola quæ hāc summā contineret,

26 [13] Claudius Lysias præstantissimo præsidi Felici salutem.

13 Lysias repētè factus à Domino Pauli patronus.

27 Virum hunc comprehensum à Iudæis, quum iam esset ab eis interimendus, superueniens cum militum manu erui, quum [i] cognouissem Romanum esse:

i Atqui non prius cognouerat eū ciuē esse Romanum, quam cum ereptum è Iudæorum manibus quæstioni subiecit. Dissimulat ergò Tribunus id de qua reprehendi iure potuisset.

28 Et volens scire causam cur eum criminarētur, deduxi eum in ipsorum consessum,

29 Quem comperi accusari de quæstionibus Legis ipsorum, nullius criminis reum quod sit dignum morte aut vinculis.

30 Quum autem mihi indicatum esset insidias huic viro factum iri à Iudæis, eo ipso momento misi *eum* ad te: & denuntiaui quoq; accusatoribus vt quæ habent aduersus eum dicant apud te. Vale.

31 Milites igitur sicut ipsis præceptum erat, acceptum Paulum duxerunt nocte Antipatrida.

32 Postero autem die, relictis equitibus qui cum eo irent, reuersi sunt in castra.

33 Qui quum venissent Cæsaream, & reddidissent epistolam Præsidi, stiterunt coram eo etiam Paulum.

34 Quum legisset autem *literas* Præses, & interrogasset ex qua prouincia esset, ac cognouisset esse ex Cilicia:

35 Audiam te, inquit, quum accusatores quoque tui adfuerint. Iussitque in prætorio Herodis ipsum custodiri.

CAP. XXIIII.

2 Tertullo accusante 10 Paulus pro se causam dicit. 25 Præsidi & eius uxori Christum annuntiat. Speratam pecuniam cum frustra Felix expectasset. 28 Prouincia decedens, uinctum Paulum relinquit.

CAP.XXIIII.

1 Hypocritæ quod nec ui nec fraude possunt, tandem iuris specie nituntur obtinere

a Crudeliter quidem & auarè administrauit Prouinciam Felix, multa tamen præclarè ab eo gesta narrat Iosephus, capto nēpe Eleazaro sicariorum duce, & profligato Aegyptio illo impostore qui magnas in Iudæa turbas dederat.

b Katorthómatos *utitur nomine, quod officium perfectum Stoici definierūt.*

c Vt scelus pro scelesto dicitur.

d Quasi primos ordines ducentē, vel principalem.

e Sic vocabantur per ludibrium Christiani, ab vrbe Nazareth vbi natū putabant Christum, vnde factum vt Iulianus Apostata illum Galilæum vocaret. Male enim credebant Galilæi vt crassi & stupidi ingenij, sicut apparet, Ioh. 7. 52.

1 QVinque autem pòst diebus descendit Pōtifex maximus Ananias cum senioribus, & Tertullo quodam oratore: qui comparauerunt coram præside contra Paulum.

2 Citato igitur eo, cœpit accusare Tertullus, dicens,

3 [a]Multa per te pace potientes [b]rebus quę rectè ac fœliciter in hac gente gestis & prorsus & vbique agnoscimus, præstantissime Felix, cum omni gratiarum actione

4 Ne verò te diutius interpellem, rogo te vt audias nos paucis pro tua æquitate.

5 Comperimus enim virum hunc esse [c] pestem, & qui moueat seditionem omnibus Iudęis per vniuersum orbem, & [d] principem sectæ [e] Nazarenorum.

6 Qui templum quoque tentauit profanare: quem etiam prehensum voluimus secundum Legem nostram iudicare,

7 Sed interueniens tribunus Lysias, cū magna vi abduxit eum è manibus nostris:

8 Iussis ipsius accusatoribus ad te venire: ex quo poteris, ipse, inquisitione habita, de omnibus istis cognoscere de quibus nos eum accusamus.

9 [f] Con-

9 [f] Consenserunt autem etiam Iudæi, dicentes hæc ita se habere.

10 [2] Respondit autem Paulus, quum innuisset ei Præses vt loqueretur, Quia te [g] à multis annis isti Genti præfuisse scio, meliore animo quæ pro me faciunt excipiendo dicam.

11 Quum tu possis nosse non plures *exactos* esse dies quàm duodecim, ex quo ascendi adoraturus in Hierusalem.

12 Neque verò me in templo inuenerunt cum aliquo disserentem, aut coitionem turbæ facientẽ, neque in synagogis, neque in vrbe:

13 [h] Neque probare possunt ea de quibus nunc me accusant.

14 [3] Hoc verò tibi confiteor, me secundũ viam illam quam [i] sectam dicunt, ita seruire patrio Deo, vt qui credam omnibus quæ in Lege & in Prophetis scripta sunt:

15 Et spem habeam in Deum, fore quam etiam ij ipsi expectant resurrectionem mortuorum, tum iustorum tum iniustorum.

16 In hoc igitur ipse *me* exerceo, vt conscientiã habeam sine offendiculo apud Deum & apud homines semper.

17 [4] Pluribus autẽ annis interiectis, veni eleemosynas exhibiturus genti meæ & oblationes.

18 [k] Inter quæ inuenerunt me sanctificatum in templo, non *tamen* cum turba, neque cum tumul-

2 Tertullus ex diaboli rhetorica, incipiens ab adulatione, desinit in mendacia: Paulus verò diuina eloquentia fretus, simplici exordio adhibito, vera iustificatione obiectum seditionis crimẽ à se reijcit.

3 In causam religionis Paulus à coniecturali ad qualitatis statum delabitur, obiectam sibi religionem non modò non negans, sed etiã vt veram, diuinam & omnium antiquissimam, defendens.

4 Rem gestam denique verè narrat Paulus, quam Tertullus multis modis corruperat.

f Orationem Tertulli confirmarunt.

g Causam dixit Paulus, biennio antequam Felix de Prouincia decederet, infra. 27. antequam autem Felix Iudeæ præficeretur à Claudio administrarat Trachonitidem, Batanæam, & Galaunitidem. Iosephus de bello Iudaico, libro secundo capite vndecimo. *h Ob oculos sistere, & certis argumentis confirmare.* *i Hæresis siue secta in bonam partem. Neque enim ita infame fuit illis temporibus nisi aliquid adderetur, ex quo intelligi posset in vitio vsurpari, 1. Corinth. 11. 19. Galat. 5. 20. Tit. 3. 5.*

k Quibus rebus dum essem occupatus. Captus enim fuit Paulus vnà cum Nazaræis dies em vacans rebus sacris.

tu, quidam [l] ex Asia Iudæi:

19 Quos oportuit apud te adesse, & accusare siquid haberent aduersum me.

20 Aut hi ipsi dicant siquod inuenerint in me iniustè factum, [m] quum ego starem in consessu:

21 Nisi de hac vna voce qua clamaui quum inter eos starem, De resurrectione mortuorum ego in iudicium vocor hodiè à vobis.

22 [5] Auditis autē his, Felix distulit eos, [n] Postquam exquisitiùs pernouero quæ ad sectam istam pertinent, inquiens, Quum Tribunus Lysias descéderit, pernoscam vestrum negotium.

23 [6] Edicto etiam Centurioni vt seruaretur Paulus ac laxaretur, & nequem prohiberet ex ipsius familiaribus ei ministrare, aut eum adire.

24 Aliquot autem pòst diebus quum adesset Felix cum [o] Drusilla vxore sua, quæ erat Iudæa, accersiuit Paulum, & audiuit eum de fide quæ est in Christum.

25 Differente autem ipso de iustitia, & continentia, & iudicio futuro, expauefactus Felix respondit, Nunc quidem abi: cæterùm oportunitatem nactus accersam te:

26 Simul & illud sperans, fore vt pecunia ipsi daretur à Paulo, vt eum *vinculis* exolueret: quamobrem etiam frequētiùs eum accersens, colloquebatur cum eo.

27 [7] Biennio autem expleto accepit successorem Felix Portium Festum: & [p] volens gratiam inire à Iudæis, reliquit Paulum vinctum.

5 Iudex vt de re dubia, Amplius pronūtiat.
6 Fidus est suorum custos Dominus, & incredibilis quædam virtus veritatis, etiam inter homines alioqui profanos.
7 In animo sibi malè conscio, etiam siqua interdū est æquitatis species, necesse tamen est mox deleri. Intereà tamē patientia opus est eaq; diuturna.

l Hinc colligitur Asianos istos fuisse inimicos Pauli, & eos, qui aduersus eum populum concitassent.
m Ad quem deductus fuerat à Tribuno. Dixit autē hæc Paulus, non quasi hoc crimē esse fateatur: sed ἀπολογικῶς.
n De impietate iudicare non poterat Felix, nisi melius cognita ratione eius viæ quam profitebatur Paulus: de reliquis quæ ad seditionem pertinebant censet audiendum Lysiam, ideò ampliat reum. *o Drusilla soror fuit Agrippæ, de quo postea loquetur Lucas, fœmina libidinosissima, quæ ab Azizo Emesenorum rege circunciso, ad hunc Felicem Pallantis liberti Neronis fratrem prophanum hominem transijt, vt Ioseph. nominat. Antiq. lib. 10:* *p Quum infinita in prouincia scelera admisisset, solius Pallantis fratris gratia mortem euasit, vnde intelligitur cur voluerit Iudæis gratificari.*

CAP.

CAP. XXV.

1 Festus succedens, 6 iubet Paulum adduci. 11 Paulus Cæsarem appellat. 14 Festus Agrippæ regi negotium Pauli exponit, 23 eundémque illi sistit, 27 vt causam cognoscat.

1 FEstus [1] ergò ingressus prouinciam, triduò pòst ascendit Cæsarea Hierosolymam.

2 Comparuerunt autem ei Pontifex maximus & primarij ex Iudæis de Paulo, & eũ precati sunt.

3 Petentes gratiam aduersus eum, vt accerseret eum in Hierusalem: factis insidijs vt eum in via interiment.

4 Festus autem respondit seruari Paulum Cæsareæ, se verò citò *illuc* profecturum.

5 Qui ergò inter vos, inquit, possunt, vnà descendant, & siqua est in hoc viro improbitas, accusent eum.

6 [2] Et factis inter eos diebus non pluribus quã decem, quum descendisset Cæsaream, postero die sedit pro tribunali, iussitq; Paulum adduci.

7 Qui quum veniisset, circunsteterunt *eum* qui Hierosolymis descenderant Iudæi, multas & graues criminationes adferentes aduersus Paulum, quas non poterant [a] demonstrare.

8 Quum ipse exciperet, *se* neque in legem Iudæorum, neque in templum, neque in Cæsarem quicquam peccasse.

9 [3] Sed Festus volens gratiam inire à Iudæis, respondens Paulo, dixit, Vis Hierosolymam ascendere, & illic de his iudicare apud me?

10 Dixit autem Paulus, ad tribunal Cæsaris sto, vbi me oportet iudicari. Iudæis nulla in re iniuriã feci, sicut & tu [b] pulchrè nosti.

11 Nam siquam iniuriam ac dignum morte aliquid feci, non recuso mori: sin verò nihil est *eorum*

CAP. XXV.

1 Diligentes ministri Satanæ in captãdis omnibus occasionibus: sed excubans Dominus pro suis, omnia eorũ consilia nullo negotio impedit.

2 Iniuriam non iniuria, sed iure licet repellere.

a Certò & indubitatis argumentis confirmare.

3 Dominus malorum consilia non tantùm auertit, sed etiam in ipsorũ caput retorquet.

b Optimè.

quorum isti me accusant, nemo potest me illis, cõdonare. Cæsarem appello.

12 Tunc Festus cum concilio colloquutus, respondit, Cæsarem appellasti? ad Cæsarem proficiscêris.

13 [4]Diebus autem aliquot exactis, [c]Agrippa rex & Bernice venerunt Cæsaream, salutare Festum.

14 Et quum dies complures illic egissent, Festus regi exposuit quæ ad Paulum *spectabant*, dicens, Vir quidam est relictus à Felice vinctus:

15 De quo, quum peruenissem Hierosolymam, indicarunt mihi principes Sacerdotum & seniores Iudæorum, petentes damnationem aduersus eum.

16 Quibus respondi, non esse Romanis morem, quempiam [d] perdendum concedere, priusquam is qui accusatur, in conspectu habeat accusatores, & locum defensionis accipiat super criminatione.

17 Quum ergò huc conuenissent, absque vlla dilatione, consequenti die quum sedissem pro tribunali, iussi adduci hominem.

18 Cuius accusatores quum adstarent, nullum crimen obijciebant eorũ quæ ego suspicatus eram:

19 [5] Sed quæstiones quasdam de sua [e] superstitione habebant aduersus eum, & de quodam Iesu defuncto, quem affirmabat Paulus viuere.

20 Dubitans autem ego in eiusmodi quęstione, dixi num vellet proficisci in Ierusalem, & illic iudicari super istis.

4 Festus nihil tale cogitans, testibus etiam regibus Iudæorum improbitatem, & Pauli innocentiam in apertum proferens Ecclesiam Dei mirificè confirmat.

5 Profani ex intestinis rixis damnandę verę doctrinæ occasionem arripiunt, sed salua interim manet veritas.

c Agrippa iste Agrippæ fuit filius, cuius mortẽ supra 12. descripsit Lucas. Tum maximæ partis auitt regni ac etiam tandem totius Iudææ rex factus est. Huius soror Bernice fuit, primũ Herodi patruo suo Chalcidis regi nupta, deinde Polemoni Ciliciæ regi: à quo discedens cœpit regem Agrippam sectari non sine manifesta incœsti suspitione. Encoram quibus fidelis Dei seruus causam dicit, libens tamen & modestè. d Non esse Romanis hunc morem vt quempiam ad pœnam condonent, neq; quenquam damnare consueuisse priusquam ij qui accusant, &c. e Ad verbũ, δεισιδαιμονίας. quod verbũ & numio & importuno deorũ metu interpretatur Plutarch. Vnde exortæ superstitiosæ ceremoniæ. Huic opponitur ἀδεότης, Ita vt in medio constituatur ὁσιότης. Impiè igitur loquitur prophanus homo de veri Dei cultu nihil etiã Agrippæ regis præsentiã veritus, sed mirũ id esse non debet quando soluti fuerunt prouinciarũ præsides, ob Romani imperij maiestatẽ, sese regibus anteponere.

21 Quum

21 Quum verò Paulus appellasset vt seruaretur Augusti cognitioni, iussi eum seruari quousq; mitterem eum ad Cæsarem.

22 [6] Agrippa verò dixit Festo, Velim & ipse hominem audire. At ille, Cras, inquit eum audies.

23 Postero igitur die quum venissent Agrippa & Bernice cum multa [f] ostentatione, & introissent in [g] auditorium cum Tribunis & eminentibus eius vrbis ciuibus, iubente Festo adductus est Paulus.

24 Tum Festus, Agrippa rex, inquit, & omnes qui simul adestis nobiscum, conspicitis istum de quo omnis multitudo Iudæorum compellauit me & Hierosolymis & hîc, vociferantes non oportere eum viuere amplius.

25 Ego verò quum comperissem nihil dignum morte eum fecisse, & is ipse appellasset Augustum, decreui eum mittere.

26 De quo quid certi scribam [h] domino, non habeo: quapropter produxi eum ad vos, & maximè ad te, Rex Agrippa, vt inquisitione habita, habeam quod scribam.

27 Nam præter rationem mihi videtur, mittere vinctum, & crimina in eum collata non significare

6 Impletur in Paulo quod de eo prædixerat Ananiæ Dominus, supra. 9, cap. 15.

f *Cum magna pompa, id est apparatu regio.*

g *Iurisconsultorum verbum pro eo loco vbi ius dicitur.*

h *Augusto, appellatio primùm à bonis Principibus reiecta, à Tyranno affecta & tandem à bonis etiam recepta vt ex Plinij ad Traianum Epistolis apparet.*

CAP. XXVI.

2 Paulus coram Agrippa, 4 vitam actam à iuuentute, 16 vocationem q; suam, 22 tanta authoritate exponit, 28 vt etiam Regis animum nonnihil flecteret, 30 sedre infecta discedunt proceres.

1 AGrippa verò Paulo dixit, Permittitur tibi pro teipso dicere: Tunc Paulus extenta manu, hac defensione vsus est,

CAP. XXVI.

2 [1] Super omnibus de quibus postulor à Iudæis, rex Agrippa, beatum me duco quòd sim hodiè causam apud te dicturus.

1 Peritum iudicem nanciscì, magnum & rarum Dei beneficium.

3 Maximè quod te gnarum esse sciam omniũ

quæ apud Iudæos ſunt & conſuetudinũ & quæſtionum ideò rogo te vt patienter me audias.

2 Paulus vitæ ſuæ narrationẽ in duo tempora diſtribuens, prioris teſtes citat ipſos aduerſarios, poſterioris verò, patres & Prophetas.

4 [2] Itaq; vitam quidem meam actam à iuuentute, quæq; à principio fuit in gente mea Hieroſolymis, ſciunt omnes Iudæi:

5 Vt qui[a] anteà nouerint me iam inde à [b] maioribus (ſi velint teſtari) ſecundum [c] exquiſitiſſimã illam ſectam noſtræ religionis vixiſſe Phariſæum:

3 Tres ſunt teſtes maximè idonei veræ doctrinæ, Deus, viri Patres, Eccleſiæ conſenſus.

6 [3] Nũc verò ob ſpem promiſſionis factæ patribus noſtris à Deo, ſto in iudicium vocatus:

7 Ad quam promiſſionem duodecim tribus noſtræ, *Deo* nocte & die perpetuò ſeruiẽtes, ſperãt ſe peruenturas: de qua ſpe poſtulor, rex Agrippa, à Iudæis.

4 Mortuos reſurgere probat primùm ex Dei potentia, deinde ex Chriſti reſurrectione cuius ipſe ſit teſtis idoneus.

8 [4] Quid? incredibile iudicatur apud vos quod Deus mortuos excitet?

9 Equidem ſtatueram mihi aduerſus nomen Ieſu Nazareni oportere multa me cõtraria facere

10 ‖ Quod etiam feci Hieroſolymis: & multos ſanctorum ego carceribus incluſi, à principibus Sacerdotum poteſtate accepta: & quum *ab eis* interimerentur, [d] tuli ſuffragium,

11 Ac per omnes ſynagogas ſæpe ipſos puniens, [e] coëgi ad blaſphemandum: & ſupra modum furens aduerſus eos, perſequutus ſum in exteras vſque ciuitates.

12 Inter quæ etiam ‖ proficiſcens Damaſcum cum poteſtate & procuratione principum Sacerdotum,

13 Die medio, rex, in via vidi cœlitùs lucem, quæ ſplendorem ſolis ſuperabat, circunfulſiſſe me

Supra. 8. 5.

Supra. 9. 2.

a Hoc refertur ad id tempus quo Paulus in Iudæorum conſpectu Hieroſolymis vixit: Neque ſe ſimpliciter dicit ſe olim ab ijs fuiſſe cognitum, ſed quis antè fuerit & vbi & quomodo vixerit, id ipſos probè nosſe. b A Phariſæis oriundum. c Exquiſitiſſima erat inter Iudæorum ſectas Phariſaiſmus, quia cæteris præſtabat, non igitur laudat Phariſaiſm. ſimpliciter, ſed ex comparatione & Iudæorum hypotheſi. d Comprobaui, non enim fuit è Iudæum numero. e Atrocitate ſuppliciorum. Non enim ſimplici abnegatione Chriſtianiſmi contenti fuerint plerique tyranni, ex Plinio intelligi poteſt:

& eos

& eos qui mecum iter faciebant.

14 Quum autem omnes nos decidissemus in terram, audiui vocem alloquentem me, ac dicentẽ. Hebraica lingua, Saul, Saul, quid me persequeris? durum *est* tibi contra stimulos calcitrare.

15 Ego autem dixi, Quis es Domine? At ille dixit, Ego sum Iesus quem tu persequeris.

16 Sed exurge, & sta in pedes tuos, idcircò enim apparui tibi, vt designarem te ministrum ac testem tum eorum quæ vidisti, tum eorum in quibus apparebo tibi:

17 Eruens te ex hoc populo, & Gentibus, ad quos nunc te mitto,

18 [e] Vt aperias oculos eorum, vt se conuertant à tenebris ad lucem, & à potestate Satanæ ad Deum, vt remissionem peccatorum & sortem inter sanctificatos accipiant, per fidem quę est in me:

19 [6] Vnde, rex Agrippa, non fui rebellis cælesti visioni.

20 ‖ Sed ijs qui sunt Damasci primùm, & Hierosolymis, & per omnem regionem Iudææ, deinde & Gentibus, annuntiaui vt resipiscerent & conuerterent se ad Deum, opera facientes digna ijs qui resipuissent.

21 Horum causa Iudæi ‖ me in templo comprehensum tentarunt interficere.

22 [7] Sed auxilium à Deo nactus perstiti in hũc vsque diem, testificans ista [f] tum paruis tum magnis, nec quicquam dicens extra ea quæ Prophetę ac Moses futura prædixerunt.

23 Nempè Christum [g] fuisse passurum, ac [h] primum ex resurrectione mortuorum, [i] lucem annuntiaturum huic populo & Gentibus.

5 Euangelij finis est, ad Christi cognitionem adductos, & in eo per fidẽ apprehenso iustificatos, sanctificatos, seruare. *Supra.* 12. & 14.

6 Paulus citat Apostolici sui muneris authorem Deum, testem autem, ipsius gratiam. *Supra.* 21, 30.

7 Christus, scopus Legis ac Prophetarum.

f Quibus fui, & nullo quoad eius fieri potuit prætermisso.

g Christum non futurum talem regem qualem sibi Iudæi somniabant, sed ferendis nostris calamitatibus ac peccatorum pœnis destinatum, quod tamen in æternam gloriam esset resurrectionis, quã posteà cum suis communicaret.

h Primùm ex ijs qui à mortuis sunt excitati.

i Id est claram & illustrem de vita & fœlicitate perenni doctrinã: Opponitur enim tenebris, quæ partim mortẽ, partim etiam calamitatem significant in omnibus ferè linguis.

8 Sapientia Dei est stultis insania, sed nihilominus constanter asserenda est veritas.

24 [8] Hæc autem ipso pro se excipiente, Festus magna voce ait: Insanis Paule, multæ literæ te ad insaniam propellunt.

9 Paulus veluti oblitus se captiuum causam dicere, Apostolici muneris nō potuit obliuisci.

25 Tum ille, Non insanio, inquit, præstantissime Feste, sed vera ac sobria verba eloquor.

26 Scit enim ista rex, apud quem etiam liberè loquor: nam latêre eum quicquã horum non arbitror, neque enim id in [k] angulo gestum est.

10 Paulus solēniter absoluitur nec tamen dimittitur.

27 [9] Credis rex Agrippa, Prophetis? scio te credere.

28 Agrippa autem dixit Paulo, Propemodum persuades mihi vt fiam Christianus.

29 Paulus autem dixit, [l] Optarim à Deo & vt propemodum & admodum non tu modò, sed omnes etiam qui me audiunt hodiè, facti essetis tales qualis ego sum, exceptis istis vinculis:

30 [10] Et quum hæc dixisset, surrexit rex ac Præses, & Bernice, & qui consederant cum eis.

31 Et quum feciſſent, loquebantur alij ad alios, dicentes, Nihil morte aut vinculis dignum facit homo iste.

32 Agrippa verò Festo dixit, absolui poterat homo iste, nisi appellasset Cæsarem.

k Occultè & clàm.

l Deum precor vt & parum absit & valdè fiat, vt non tu modò sed omnes qui me hodiè audiūt efficiamini similes mei, exceptis vinculis.

CAP. XXVII.

1 *Paulo,* 7 9 *periculosam nauigationem præmonenti,* 11 *non creditur.* 14 *Diu ventis vndique iactati,* 21 41 *naufragium faciunt:* 34 *omnes tamen salui,* 44 *in terram euadunt.*

CAP. XXVII. 1 Cor. 11. 23. 1 Paulus inter vinctos quidem & per medias mortes, sed multis tamen splēdidis testimonijs ornatus, Romam tandē volut ipsius Dei manu deducitur.

1 VT [1] autem decretum fuit de nostra nauigatione in Italiam, tradiderunt tum Paulum, tum quosdam alios vinctos Centurioni nomine Iulio, cohortis Augustæ.

2 ‖ Conscenso igitur nauigio Adramitteno, nauigaturi secundum Asiæ regiones, proiecti sumus, & nobiscum erat Aristarchus Macedo Thessalonicensis.

3 Altera

3 Altera autem die deuecti sumus Sidonem, & Iulius humaniter tractato Paulo, permisit vt ad amicos profectus, ab illis curaretur.

4 Illinc verò prouecti sublegimus Cyprum, quòd venti essent aduersi.

5 Et pelagus quod est [a] secundum Ciliciam & Pamphyliam emensi, deuenimus Myra *vrbem* Lyciæ.

6 Et illic nactus Centurio nauem Alexandrinam nauigantem in Italiam, imposuit nos in eam.

7 Quumq; multis diebus tardè nauigaremus, vixq; peruenissemus secundum Cnidum, non permittente nobis vento, sublegimus Cretam secundum [b] Salmonem:

8 Et illam vix præterlegentes, peruenimus in locum quẽdam quem vocant Pulchros portus, cui propinqua erat ciuitas Lasæa.

9 [2] Multo autem tempore peracto, & quum iam esset periculosa nauigatio, quòd iam etiam [c] ieiunium præteriisset, admonebat *eos* Paulus:

10 Dicens eis, Viri, video cum iniuria multoq; damno non solùm oneris & nauis, sed etiam [d] capitum nostrorum futuram nauigationem.

11 [3] Centurio autem gubernatori & nauclero potiùs assentiebatur quàm ijs quæ à Paulo dicebantur.

12 Et quum appositus portus non esset ad hybernandum, pleriq; cœperunt consilium soluendi etiam illinc, *experturi* siquo modo possent Phœnica peruenire, & illic hybernare: qui portus est Cretæ, spectans ad [e] Africum & Chorum.

13 Quum autem aspirasset [f] Notus, visi sibi propositi compotes, quum soluissent, propiùs præterlegebant Cretam.

2 Prouidentia etiam quum accessit extraordinaria euentus patefactio, causas medias non tollit, sed ordinat pótiùs ac disponit rectum illarum vsum.

3 Homines suæ potiùs prudentiæ quàm Deo per os seruorum suorum loquenti obtemperantes, vltrò sese mutuò in infinita pericula conijciunt.

a Quod Ciliciã attulit.

b Cretæ promontorium occidẽtale, Cnido & Rhodo obuersum.

c De ieiunio Iudaico intelligit quod fiebat in festo expiationis, de quo. Leu. 23. 27. incidebat autem in septimum mẽsem (qui quidem aliqua ex parte nostro octobri respondet) ad occasum Vergiliarũ quod minus idoneum est nauigantibus.

d Ad verb. animarum nostrarum. e Africus stat ab occasu brumali, Chorus ab occasu solstitiali. f Qui & Auster meridionalis.

g *Sub Cretam à cuius littoribus propterea abrepta fuit nauis.*

14 Verùm haud multo pòst impegit in [g] eam ventus turbulentus qui vocatur [h] Euroclydon.

h *Qui flat ab ortu brumali.*

15 Quúmque abreptum esset nauigium, nec posset obniti [i] vento, dato *nauigio flatibus*, ferebamur,

i *Obuersa prora luctari.*

16 Et quum infra paruam quandã insulam quę * Clauda vocatur, cursu delati essemus, vix potuimus scaphæ compotes fieri.

* Annotat Vadianus hanc insulam à Mela & à Plinio Claudon vocari.

17 Qua subducta, adiumentis vtebãtur, succincta naui: timentesque ne in Syrtim inciderẽt, summissis velis ita ferebantur.

4 Exitus tandẽ ostendit, nullos sibi peius consulere, quàm qui soli suæ prudentiæ sese regendos tradunt.

18 [4] Quum autem vehementi tempestate iactaremur, sequenti *die* iacturam fecerunt.

19 Ac tertio die ipsis nostris manibus armamẽta nauis abiecimus.

20 Quum autem neque sol neque sidera apparuissent ad complures dies, & tempestas non parua incumberet, iam ablata erat spes omnis salutis nostræ.

5 Deus pareit etiam impijs ad tempus, propter electos suos.

21 [5] Et quũ multa iam fuisset inedia, tunc stans Paulus in medio eorum, dixit, Oportebat quidem, ô viri, mihi obediendo non prouehi à Creta, & vitare iniuriam hanc & damnum.

22 Sed nunc admoneo vt bono animo sitis: iactura enim nulla erit cuiusquam ex vobis, sed tantùm nauis.

23 Adstitit enim mihi hac nocte Angelus Dei, cuius sum ego, quem etiam colo.

24 Dicens, Ne metue Paule, oportet te Cæsari sisti: & ecce, condonauit tibi Deus omnes qui tecũ nauigant,

6 Promissio super fidẽ efficax.

25 [6] Propterea bono animo estote viri: credo enim Deo, ita fore quemadmodum loquutus est mihi.

26 In insulam autem quandam incidere nos oportet.

27 [7] Ca-

27 [7] Cæterùm quum quartadecima nox aduenisset,& ferremur in [k] Adria,nautæ circa medium noctis suspicati sunt [l] appropinquare sibi aliquam regionem:

28 Et demissa [m] bolide inuenerunt passus viginti: & paululum inde progressi, rursum demissa bolide inuenerunt passus quindecim.

29 Timentesq; nequo modo in aspera loca inciderent, iactis è puppi anchoris quatuor,optabãt diem oriri:

30 [8] Nautis verò studentibus fugere è naui, demissa scapha in mare, sub obtẽtu velut è prora anchoras extensuri,

31 [9] Dixit Paulus Centurioni & militibus,Nisi isti in naui manserint,vos seruari non potestis.

32 Tunc absciderunt milites funes scaphæ, & siuerunt eam excidere.

33 [10] Interim autem dum oriretur dies, hortabatur Paulus omnes vt caperent cibum, dicens, Dies hic est decimusquartus ex quo expectantes * ieiuni permanetis,nihil cibi sumentes.

34 Ideò vos hortor vt sumatis cibum:hoc enim ad salutem vestram spectat. [n] nullius enim vestrûm capillus ex capite cadet.

35 Et quum hæc dixisset,accepto pane, gratias egit Deo in conspectu omnium, & quum fregisset, cœpit edere.

36 Omnes verò quum iam bono animo facti essent,sumpserunt & ipsi cibum.

37 Eramus autem vniuersa capita in nauigio, ducenta septuagintasex.

38 Cæterùm satiati cibo, alleuabant nauim,

7 Ad promissam, & certã salutẽ per medias tamen tẽpestates, atque adeò per ipsas mortes peruenitur.

8 Nullum est tã turpe factum ad quod diffidẽtia & mala conscientia homines non impellant.

9 Etsi promissionem Dei exitus à causis medijs simpliciter non pendet, tamen Dei beneficentia indignos se reddunt qui oblata media vel temere vel diffidentia non amplectuntur.

10 Trepidante mundo, solifideles non modò quieti manent, sed alios etiam suo exemplo confirmant.

* Hyperbolyca loquutio cuiusmodi solẽt plurimæ vulgò vsurpari.

k i.In mari Adriatico. Ptolomæus enim Orientale Siciliæ littus, mari Adriatico (id est hoc ipso quo iactabatur Paulus cum in Melitam eiectus est)allui scribit. l Se accedere ad aliquam regionem. m Bolis est perpendiculũ quo altitudinẽ maris explorant nautæ, vadis illidantur. n Hebraicum prouerbium,quo significatur prorsus saluos & integros ipsos fore.

proijcientes frumentum in mare.

11 Tum maximè expectandæ sunt tempestates, quum proximus est portus.

39 [11] Quum autem dies ortus esset, terram non agnoscebant, [o] sinum verò quendam animaduerterunt habentem littus, in quem consilium cœperant, si possent, expellere nauim.

12 Incredulis nihil est perfidiosius, nec magis ingratum.

40 *Igitur* anchoris sublatis, permiserunt *eam* mari, simul laxatis vinculis gubernaculorum, & sublato artemone ad venti flatum, tendebant ad littus.

13 Deus inter suos etiam hostes inuenit quorum opera suos conseruet.

41 Sed quum incidissent in locum [p] bimarem, illiserunt nauem: ac prora quidam infixa manebat immobilis, puppis verò solucbatur præ vndarum violentia.

14 Hominum malitiam vincit Dei bonitas.

42 [12] Militum autem consilium erat vt vinctos trucidarent, nequis quum enatasset, effugeret.

43 [13] At Centurio volens seruare Paulum, prohibuit eos ab hoc consilio: iussitque vt qui possent natare, abijcerent *se* primos, & in terram euaderent:

44 [14] Reliqui verò partim in tabulis, partim quibusdam nauis *fragmentis*. & ita factum est vt omnes salui euaderent in terram.

o Sinus est intra terras mare, vt Adriaticus, Persicus.

p Sic vocatur Isthmus, quod vtrinque mari alluatur. Quendam locum etiã nunc hodie ostendunt Melitenses enatauit.

& Pauli descensum vocãt nempe eum in quem Paulus primùm

CAP. XXVIII.

2 Barbarorum humanitas erga naufragos. 3 Paulus viperam manu tollit, 6 illæsus: 8 Publium 9 & alios sanat. 11 Melita soluentes, 16 Romam perueniunt. 17 Paulus Iudæis 20 causam suam exponit: 23 Iesum docet, 30 biennio.

CAP.XXVIII.

1 ET quum salui euasissent, tunc agnouerunt insulam vocari [a] Melitam.

a Ea est quam Arabs Maltæã, nomine etiam nunc Seruato, vocat.

2 Barbari verò præstabant nobis non vulgarem humanitatem, accensa enim pyra acceperunt nos omnes, propter imbrem vrgentẽ, & propter frigus,

3 [1] Quum

3 [1] Quum autem conuerrisset Paulus nonnihil sarmentorum, & imposuisset in pyram, vipera ob calorem prorepens inuasit eius manum.

4 [2] Vt verò barbari viderunt pendentem bestiam ex ipsius manu, alij alijs dicebant, Omninò homicida est homo iste, quem seruatum è mari [b] vltio non sinit viuere.

5 At ille excussa bestia in ignem, nihil mali passus est:

6 Illi verò expectabant dum [c] intumesceret, aut concideret repentè mortuus. [3] sed quum multum *tempus* expectassent, & viderent nihil incommodi illi contingere, mirati dicebant eum esse Deum.

7 [4] Cæterùm circa locum illum erant prædia *cuidam* primario insulæ, nomine Publio, qui nos exceptos, triduò peramicè hospites habuit.

8 Factum est autem vt pater Publij febribus ac dysenteria detentus, decumberet: ad quem Paulus ingressus, quum precatus esset, impositis ei manibus: sanauit eum.

9 [5] Hoc igitur facto, reliqui etiam qui morbis tenebantur in insula, accedebant & sanabantur.

10 [6] Qui etiam multis honoribus nos honorarunt, & quum proueheremur imposuerunt quæ vsui *nobis* erant.

11 [7] Tribus itaque post mensibus deuecti sumus in naui Alexandrina, quę in insula hyemauerat, cui [d] erat insigne Castor & Pollux.

1 Pios quidem pericula ex periculis manent, sed glorioso semper exitu.

2 Etsi res aduersæ sunt peccatorum pœnæ tamen quum Deus affligendis hominibus non semper respiciat peccata, temerè iudicāt qui vel non expectant exitum, vel ex rebus prosperis aut aduersis vnúquemque æstimant.

3 Hominibus veræ religionis ignaris nihil in vtramque partem instabilius.

4 Seruum Dei quamuis miserum & egētem excepisse, nullum vnquam pœnituit.

5 Captiuo Paulo, non fuit tamen captiua Dei virtus.

6 Deus in suorum gratiam, exteris etiam benefacit.

7 Idola sanctos nullo modo consentientes non polluunt.

b Ius & fas, idq; dēnicq; quod Nemesin Græci vocant. c Verbum Græcū intendi aut intumescere significat, porrò Dioscorides lib. 6. cap. 38. viperæ morsum corporis tumorē gignere scribit, sic & Nicander in Alexipharmacis. Quod autem nihil incommodi ex isto morsu senserit Paulus, ex eo arripiunt occasiōnē ij quos Strlazanos vocant Itali gratiā S. Pauli iactandi, medicatis serpētibus sese mordēdos præbentes. d Sic solebant ornare nauium proras, vnde naues quoque denominabantur.

12 Et deuecti Syracusas, illic mansimus triduum.

13 Vnde circumlegentes deuenimus Rhegium: & altero pòst die quum superuenisset Auster, secundo die venimus Puteolos.

14 [8] Vbi repertis fratribus, rogati sumus manere apud eos dies septem. & ita contendimus Romam.

15 [9] Vnde quum audissent fratres de rebus nostris, prodierunt nobis in occursum vsque ad [e] Appij forum & tres Tabernas: quos quum vidisset Paulus, gratijs actis Deo, sumpsit fiduciam.

16 Quum autem venissemus Romam, Centurio tradidit vinctos [f] Præfecto exercituum: sed permissum est Paulo vt habitaret [g] seorsim, cum milite qui ipsum custodiret.

17 [10] Factū est autem vt tertio pòst die conuocaret Paulus Iudæorum primos, qui vbi conuenissent, dixit eis, Ego, viri fratres, quum nihil fecerim aduersus populum aut ritus patrios, vinctus traditus sum Hierosolymis in manus Romanorum:

18 Qui quæstione de me habita, volebant me absoluere, quòd nullum sit in me crimen capitale:

19 [11] Sed contradicentibus Iudæis coactus sum appellare Cæsarem: non *tamen* quasi habeam de quo gentem meam accusem.

20 Ob hanc igitur causam vos aduocaui, quos viderem & alloquerer: nam propter spem Israëlis circundatus sum hac catena.

21 Illi verò dixerunt ei, Nos neque literas accepimus de te ex Iudæa: neque aduenies quisquam fratrum annūtiauit aut loquutus est aliquid de te mali.

22 Velimus autē ex te audire quæ sentias. nam de secta ista notum est nobis vbique *ei* contradici.

23 [12] Quum igitur constituissent ei diem, venerunt

8 Profanorū etiam corda, Dominus prout libet, in suorum gratiā inflectit.

9 Deus nunquā patitur suos supra vires affligi.

e *Via Appia strata opera militari, ab Appio cæco longa atque lata excurrente mare versus, in qua tres erant tabernæ.*

f *Præfecto prætorio, vt Latini sub Cæsaribus vocārunt.*

g *Non in publica custodia, sed in priuato hospitio quod sibi conduxerat.*

10 Paulus vbique se Apostolū esse meminit.

11 Vtendū quidem medijs à Deo oblatis, sed ita vt gloriam Dei, non autem nosipsos quæramus.

12 Mutuus est Legis & Euangelij consensus.

nerunt ad eum in hospitium cõplures: quibus[h] cum testificatione exponebat regnum Dei, studens eis persuadere quæ de Iesu Christo sunt, ex Lege Mosis & Prophetis, à manè vsque ad vesperam.

24 [13] Et alij quidam assentiebantur ijs quæ dicebantur, quidam verò non credebant.

25 Quum autem inter se discordes essent, discesserunt, quum Paulus hoc verbum dixisset, Rectè sanè Spiritus sanctus loquutus est per Esaiam prophetam patribus nostris,

26 [14] Dicens, ‖ Vade ad populum istum, & dic, Auditu audietis, & non intelligetis: & videntes videbitis, & non cernetis.

27 Pinguefactum enim est cor populi huius, & auribus grauiter audierunt, & oculis suis [i] conniuerunt: ne cernant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant, & conuertantur, & sanem eos.

28 [15] Notum ergò sit vobis missam esse Gentibus hanc Dei salutem, & ipsos audituros.

29 [16] Quum ergò hæc dixisset, exierunt Iudæi, multam habentes inter se disceptationem.

30 [17] Mansit autem Paulus biennium totũ in proprio conducto: & excipiebat omnes qui ad ipsum ingrediebantur,

31 Prædicans regnum Dei, ac docens quæ sunt de Domino Iesu Christo, cum omni libertate, nemine prohibente.

13 Euangeliũ credentibus odor vitæ, contumacibus odor mortis.

14 Increduli sponte quidem reluctantur veritati, non tamẽ fortuitò. *Esa.6.9. mat.13.14. mar.4.12. luc.8.10. ioh.12.40. rom.11.8.*

15 Incredulitas reproborũ non potest irritam facere Dei fidem.

16 Non Euangelium, sed Euangelij contemptus, dissidiorum causa.

17 Verbũ Dei non potest vinciri.

h Argumentis idoneis adhibitis, probans regnum Dei a Prophetis prædictum adeoque adeò doluerunt hoc videre. Vide Mat. 13. 14. 15

i Videre se simularunt, quod vel inuiti cernebant, uenisse.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD ROMANOS.

CAP. I.

1 *Ab Apostolatus sui approbatione exorsus,* 15 *Euangelij commendationem subnectit:* 16 *per quod Deus virtutem suam exerit seruandis.* 17 *Fide hominibus* 21 *impiæ ingratitudinis reis:* 26 *in quos ira Dei meritò effusa colligitur,* 27 *quòd laxatis habenis in omne scelus passim ferantur.*

CAP. I.
1 Prima pars epistolæ, vtilissimam præfationem continens, vsq; ad vers. 16. *Act.* 13. 1.
2 Attentos reddit Romanos, significans

1 PAVLVS [a] seruus Iesu Christi, * *ex Dei* vocatione [b] Apostolus, ‖ [c] separatus ad *prædicandum* Euangelium Dei.

2 [2] (Quod antè promiserat per Prophetas suos in Scripturis sanctis)

sese non suo nomine, sed vt Dei ad Gentes legatum, cum eis agere de re omnium maxima, iam olim plurimis idoneis testibus à Deo promissa, nunc demũ autem reipsa præstita.

*: Hic vocationis nomine non ipsa ministerij Apostolici functio aut vitæ genus significatur, vt 1. Cor. 7. 20. sed hæc ipsa dignitas in Paulum collata à Deo & quidem ex singulari beneficentia commonstratur. Præterea nota discrimen inter particip. κεκλημένον & nõmen κλητὸν, ille enim is, qui etiamsi vocetur à Deo non respondet hoc verò is qui Deo vocanti paret, significatur.

a Minister, neque enim hoc loco seruus opponitur libero, sed munus & officium declarat. Pertinet autem ad susceptum argumentum, ne scilicet videatur Paulus aliena curare. *b Quum in genere se seruum dixisset, speciali nomine se Apostolum dicit, idq; non sibi propria authoritate sumpsisse, sed ex Dei vocatione, ideoq; nil ab officio suo alienum agere, qui ad Romanos scriberet.* *c Ad prædicandi Euangelij munus à Deo constitutus.*

3 [s] De [d] Filio ſuo, ([e] facto ex ſemine Dauidis, [f] ſecundum carnem:

4 [g] Declarato Filio Dei [h] potenter ſecundum Spiritum ſanctificationis, per reſurrectionẽ à mortuis) *nempè* Ieſu Chriſto Domino noſtro.

5 ([i] Per quem accepimus [k] gratiam & Apoſtolatum ad [l] obedientiam fidei, inter omnes Gentes, [m] pro ipſius nomine:

6 Inter quas eſtis etiam vos, [n] vocati à Ieſu Chriſto)

7 Omnibus qui Romæ eſtis, dilectis Dei vocatis ſanctis: [o] Gratia *ſit* vobis & pax à Deo patre noſtro, & Domino Ieſu Chriſto.

8 [p] In primis quidem gratias ago Deo meo per Ieſum Chriſtum, ſuper omnibus vobis, [p] quòd fides veſtra annuntiatur [q] in toto mundo.

9 Teſtis enim mihi eſt Deus, cui ſeruio [r] ſpiritu meo in [ſ] Euangelio Filij ipſius, quòd indeſinen-

3 Reddit Romanos dociles, explicata euangelicæ doctrinæ ſumma. Docet igitur Chriſtum Euangelij materiam & argumentum) vnicũ eſſe non geminum Dei Patris Filium, qui quod ad naturam humanam attinet, ex Dauidis genere ſit conditus: quod ad diuinam autem & ſpiritualem, qua ſeipſum ſanctificauit, ſit ex æterno Deo Patre genitus, ſicut ex potenti ipſius reſurrectione liquet. 4 Reddit eoſdem beneuolos, veris eorum laudibus commemoratis, & ſua in eos verè Apoſtolica beneuolentia, adhibito Dei ipſius teſtimonio, confirmata.

d Perſonam vnam Chriſti manifeſtè aſſerit, eiuſdem duas naturas, earumq́ proprietates. e Qui carnem aſſumpſit è Virgine Dauidis filia. f Quatenus homo eſt, caro enim per Synecdochen pro homine ſumitur. g Demonſtrato & manifeſtato, vt explicat Chryſoſtomus & Tertul. in Praxeam. h Infirmitati carnis opponitur virtus diuina, quæ mortem ſuperauit. i A quo. Nam præpoſitio διὰ hoc loco eam vim habet, vt eum ipſum declaret non modo ex cuius authoritate, vt reliqui etiam miniſtri, ſed etiam per quem ſit deſignatus Apoſtolus. k Hoc beneficium eximiæ liberalitatis, quod mihi omnium ſanctorum minimo datum eſt Euangelizare, imperueſtigabiles Chriſti diuinitas, vt ipſe explicat, Epheſ. 3.8. l Vt homines fide obediant Deo. m Nominis eius cauſa. Nempe vt eius nomen inter Gentes quoque innoteſcat: ſic explicat 2. Theſſ. 1. 12. n Qui Dei beneficio eſtis Chriſti: ſiue in Ieſu Chriſto adoptati. declarat enim non eum modo cui tribuitur vt re vera ſit quod dicitur, ſed etiam vt Dei mera benignitate ſit eiuſmodi qualis eſt. o Gratuita Dei beneuolentia. Pax autem Hebræis, eſt fœlix rerum omnium ſucceſſus. p Quod ea ſit veſtra fides, vt paſſim in Eccleſijs commendetur. & de vobis multus ſit vbique ſermo. q Per omnes Eccleſias, hyperbole è medio petita. r Planè volens & ex animo illi addictus. ſ In promulgando Filio ipſius. Quia videlicet, Chriſtus eſt ipſa prædicationis Euangelicæ materia.

προευαγγελιζεσθαι, ſ. alicui præmunio quaſi præ vulgo publice — εἰσφέρω annuncio, voco.

ter meminerim vestri:

10 Semper in precibus meis rogans, vt si quo modo tandem aliquando prosperum iter mihi detur ex voluntate Dei, veniam ad vos.

11 Expeto enim videre vos, vt aliquod impertiar vobis donum spirituale, vt vos stabilimini:

12 Hoc est, ad [t] communem exhortationem percipiendam apud vos, per mutuã fidem, vestram simul & meam.

13 Nolim autem vos ignorare fratres, me sæpe proposuisse venire ad vos, (sed Prohibitum fuisse vsque adhuc) vt fructum aliquem haberem inter vos quoque, sicut & inter reliquas Gentes.

14 Et Græcis & barbaris, tum sapientibus tum insipientibus debitor sum.

15 Itaq; prompta est mea facultas vobis quoque [u] qui Romæ estis euangelizare.

16 Non enim me pudet Euãgelij Christi, [s x] potentia siquidem est Dei ad salutem cuiuis credenti, Iudæo in primis, tum etiam [y] Græco.

17 [6] Iustitia enim Dei per illud retegitur [z] ex fide in fidem: ‖ [7] sicut scriptum est, Iustus autem ex fide viuet.

18 [8] Palàm enim est ira Dei è cœlo [a] aduersus

5 Altera pars epistolæ vsque ad noni capitis initium. Est autem huius disputationis status, Vnam esse adipiscendæ salutis rationem (quæ in Euangelio, absq; vllo populorum discrimine à Deo proponatur) Iesum Christum videlicet, per fidem apprehẽsum. *Abac.2.4.*

6 Confirmatio in Euangelio docetur, nos coràm Deo iustificari fide quotidie augescente: ergò & seruari.

7 Probatio tũ antecedentis, tum consequẽtis, ex Abacuc, qui tum iustitiã coram Deo, tum vitam tribuat fidei.

8 Altera principalis illius quæstionis confirmatio, Omnes homines in sese siue extra Christum considerati, sunt rei tum impietatis, tum iniustitiæ, ac proinde damnationi obnoxij. Ergò aliunde quærant iustitiam oportet.

s Quantumuis excellens Paulus, Ecclesiam tamen docendo ab illa potuit erudiri.

u Eos intelligit omnes qui Romam incolebant, etiamsi aliqui Romani non essent, Vide finem Epistolæ. Quod autem de Græcis & Barbaris dicit ad integras nationes, quod de sapientibus & insipientibus ad singulas personas referendum videtur.

x Organon Dei verè potens & efficax ad seruandum. Quamobrem etiam vocatur brachium Dei, Esa.53 1. sic ergò definitur Euangelium ab effectu, & est allusio ad sceptrum de quo Psal.110.2. *y Græcus, quum opponitur Iudæo, Gentilem significat.* *z Ex fide, quæ quotidie incrementum accipiat.* *a Aduersus omnes impietatis species:*

omnem

omnem impietatem & iniuſtitiam hominum, vt qui[b] veritatem iniuſtè detineant:

19 [9]Quoniam id quod de Deo cognoſci poteſt, manifeſtum eſt[c] in ipſis: Deus enim eis manifeſtum fecit.

20 Ipſius enim inuiſibila, [d] dum ex rebus conditis intelliguntur, ex[e] creatione mundi perſpiciuntur, æterna *videlicet* eius tum potentia tum diuinitas: ad hoc vt ſint ipſi inexcuſabiles.

21 Propterea quòd quum Deum cognouerint, *tamen*[f] vt Deum non glorificauerunt, neque gratias *ei* egerunt: ſed[g] vana facti ſunt in ratiocinationibus ſuis, & obtenebratum eſt deſipiens cor eorum.

22 Quum ſe[h] profiterentur eſſe ſapientes, ſtulti facti ſunt.

23 Mutarunt enim gloriam incorruptibilis[i] Dei in efformatam imaginem mortalis hominis, & volucrium, & quadrupedum, & reptilium.

24 [10.k]Quamobrem etiam[l] tradidit eos Deus cupiditatibus cordi[illegible] ipſorum, ad impuritatem, vt fœdentur corpora ſua inter ſe.

25 Vt qui veritatem Dei mutarint in mendacium, & coluerint ac ſeruierint rebus creatis, præterito Creatore, qui eſt benedictus in ſecula, Amen.

9 Impietatem probat ex eo quod quum omnes homines habeant illuſtre & perſpicuum ſpeculum naturæ Dei æternæ ac omnipotentis in rebus creatis, tamen ab illis principijs ad abſurdiſſima ſua commenta in conſtituendo Dei cultu defecerint.

10 Iniuſtitiam hominum primùm oſtendit in eo quòd præter ipſius naturæ leges mutuis libidinibus ſeſe contaminent, iuſto Dei iudicio.

b Veritatis nomine intelligit Paulus quidquid lucis in homine relictũ eſt, non quòd ea duce poſſint cum Deo in gratiã redire, ſed vt ſuo ipſorum iudicio conuincantur ſceleris cum in Deũ, tum in homines: c In ipſorum animis. d Deum non vides, tamen vt Deum agnoſcis ex operibus eius, Cicero. e Ex mundi fabrica. f Non cum eo cultu coluerunt, qui ipſius æternæ potentiæ ac diuinitati conueniebat. Qua in parte neceſſe eſt vt omnes homines ſe hallucinatos eſſe conſiteantur. g Quaſi dicat, à ſeipſis fuiſſe in eam amentiam coniectos. Homines enim ſua ſponte ruunt in idololatriã, ad quam intelligendam & damnandam ſatis in ipſis lucis haberent niſi eã vltrò extinguerent, partim negligentia, partim improbitate. h Vel putarent. i Pro vero Deo, aliud ſunt amplexi. k Religionis contemptus omnium ſcelerum fons, & proinde omnium calamitatum origo primaria quam non potuit intelligere carnis prudentia. l Vt iuſtus iudex.

26 Propterea, *inquam*, tradidit eos Deus fœdis affectibus: nam & fœminæ illorum mutarunt naturalem vsum in eum qui est præter naturam:

27 Similiterque etiam masculi, relicto naturali vsu fœminæ, exarserunt sua libidine alius in alium, masculi in masculos fœda perpetrantes, & [m] compensationem quam oportuit erroris sui in sese recipientes.

28 [11] Et sicut non visum est eis Deum in notitia retinere: *ita* tradidit eos Deus in mentem [n] omnis iudicij expertem, vt facerent quæ minimè conueniebat.

29 Oppleti omni iniustitia, scortatione, improbitate, auaritia, malitia: pleni inuidia, cæde, contentione, dolo, malignitate:

30 Susurrones, obtrectatores, Dei osores, contumelioſi, superbi, glorioſi, inuentores malorum, parentibus immorigeri,

31 Desipiẽtes, °fœdifragi, *charitatis expertes, implacabiles, immisericordes,

32 Qui post Dei [p] iura cognita (*nempè* eos qui talia faciunt, dignos esse morte) non solùm ea faciunt, sed etiam facientibus [q] patrocinantur.

11 Idem probat longa multorum scelerum enumeratione à quibus si non omnibus, saltem plerisque, nemo est prorsus immunis.

* Vocat Apostolus στοργὰς φυσικὰς vt parentum erga liberos, mariti in vxorem & alias eiusmodi quas stultè Stoici damnant.

m Mercedem, quæ meritis responderet. Errorẽ autem vocat aberrationem à recta via quã natura ipsa commonstrabat.

n Insanam atque peruersam, vnde fit vt extincta primum conscientia, deinde etiam maxima ex parte sublata synteresi, homines tandem in omne scelerisgenus præcipites ferantur. *o Pactorum, ac conuentorum immemores.* *p Per ius Dei intelligit ius quod Philosophi ius naturæ, Iurisconsulti in Gentium dixerunt.*

q Socij sunt in malefaciendo, & peccantes laudant, & ad malum prouocant. Denique omnes consentionis species hoc vocabulo significantur.

CAP. II.

1 *Omnes ad tribunal Dei sistit.* 12 *Gentibus excusationem* 14 *ab ignorantia præcidit.* 17 *Vrget Iudæos à Lege scripta,* 23 *in qua gloriabantur:* 27 *æquatq; eos inter se.*

1 Quapro-

CAP. II.

1 QVapropter [1] inexcusabilis es ô homo quisquis *alios** damnas. nam hoc ipso quòd dãnas alterum, teipsum condemnas: eadem enim facis *tu* qui *alios* damnas.

Iac.5.3. Psal.61.13, mat.16.27. apoc.22.12.

1 Conuincit eos qui ex cæterorum numero videntur eximẽdi, quoniam aliorum vitia redarguant: Istos igitur dicit minimé omnium esse excusabiles quoniam si propiùs & intus cõsiderẽtur, (quod omninò facit Deus) reperientur & ipsi ijs esse obnoxij, quæ in reliquis animaduertunt: vt planè in seipsos sententiam ferant, quum alios damnant.

2 [a] Scimus verò iudicium Dei esse [b] secundum veritatem aduersus eos qui talia agunt.

2 Grauis exclamatio in eos qui sibi placent quòd sint alijs perspicatiores, quum nihilo sint meliores.

3 Putas autem hoc ô homo qui damnas eos qui talia faciunt, & facis ea, fore vt tu effugias iudicium Dei?

4 [2] An copiam benignitatis eius & tolerantiæ ac lenitatis contemnis, ignorans te benignitate Dei ad resipiscentiam deduci?

5 Sed pro duritia tua & corde quod resipiscere nescit, [c] ‖ thesaurizas tibi ipsi iram in diem iræ, & patefactionis iusti iudicij Dei:

6 ‖ [3] Qui reddet vnicuique secundum opera ipsius:

3 Firmamentum superioris disputationis, opus esse omninò iustitia, tum Iudæis, tum Græcis.

7 Ijs quidem qui perstant, [d] boni operis gloriam & honorem & immortalitatem, *id est* ijs qui quærunt vitam æternam:

* Non est propositum Paulo eorum factum reprehendere qui aliorum vitia carpunt (est enim hoc, si rectè fiat, inprimis laudabile) sed potiùs ostendere ne eos quidem qui non assentiuntur malè agentibus idoneam excusationem habere coram Deo, imo aduersus seipsos sententiam ferre.

a Nullas adhibet Paulus sententias Scripturæ, differit enim aduersus omnes homines in genere: affert autem prolepses, quas omnium mentibus insitas, Satan ipse non potuit prorsus euellere, quales sunt, deum longè acutius omnia cernere, quã homines; & iustissimum esse scelerum vindicem.

b Ex vera existimatione, non autem ex specie exteriore.

c Dum indulges tuis voluptatibus, & speras te aliquid bonis tuis adiecturum, inuenies Dei indignationem.

d Gloriam, quæ bona opera consequitur, quod non ideò proponit, quasi aliquis esse possit qui viribus suis salutem possit consequi: sed vt hac proposita salutis conditione, quam præstare nemo queat, adducat homines ad Christum, qui solus fide donatos iustificat, vt ipse concludit. Infrà. 3.21.22.

8 Ijs verò qui ſunt contentioſi,& qui [e] veritati quidem non obtemperant, ſed obtemperant iniuſtitiæ,*reddetur* [f] excandeſcentia & ira.

4 Vniuerſalem illam humani generis accuſationem ſigillatim applicat, tũ Gentibus tum Iudæis.

9 Compreſſio & anguſtia aduerſus omnem animam hominis perpetrantis malum,tum Iudæi in primis ,tum etiam Græci:

10 Gloria verò & honor & pax cuiuis operanti bonum,tum Iudæo inprimis,tum & Græco.

11 [g] Non enim eſt perſonarum acceptio apud Deum.

5 Occupatio aduerſus Iudæos, quos non excuſet Lex illa ſed condemnet: quoniam non Legem audire, ſed Legem cuſtodire iuſtificat.

12 [4] Quicunque enim ſine Lege peccauerunt, ſine Lege quoque peribunt: & quicunque in Lege peccaucrunt,per Legem damnabuntur.

13 ([5] Non enim qui audiunt Legem, iuſti ſunt apud Deum, ſed qui Legem præſtant, [h] iuſtificabuntur.

6 Occupatio aduerſus Gentes, quæ etiam ſi Legem Moſis non habuerint non habent tamen quid ſuis ſceleribus prætexant, quum habeant aliquid pro Lege cordibus inſcriptũ,

14 [6] Nam quum Gentes [i] quæ Legem non habent, [k] natura quæ Legis ſunt faciant, iſti Legem non habentes,ſibijpſis ſunt lex.

15 Vt qui oſtendant opus Legis [l] ſcriptum in cordibus ſuis, vnà teſtimonium reddente ipſorum conſcientia: & cogitationibus ſeſe mutuò accuſantibus,aut etiam excuſantibus)

vt qui quædam vt mala prohibeant & puniant,quædam vt bona præcipiant & laude proſequantur.

e Veritatis nomine, non intelligit verbi Dei prædicationem, ſed naturalem intellexit notitiam, vt ſupra, verſu. 18.

f Ira ſubitò inflammata, Dei nimirum in peccatorem, non ipſius peccatoris in ſe, vt putauit Origenes.

g Homines non metitur Deus ex genere vel ex patria, vt eos amplectatur vel repudiet. Cæterùm προσωπον non declarat ipſos homines, ſed externas qualitates vt genus, dignitatem, opes, patriam. vide Mar. 12.14. *h Iuſti pronuntiabuntur apud Dei tribunal, quod ſcilicet, accideret ſi qui eſſent qui Legem præſtarent: At quum non ex Lege, ſed ex fide iuſtificatus fuerit Abraham, ſequitur neminem ex operibus iuſtificari*

i Non quidem ſimpliciter, ſed cum Iudæis comparatæ. k Honeſta iubeant, turpia prohibeant.

l Hæc cognitio naturalis eſt notitia, non autem de implendæ Legis facultate.

16 7 In die quo iudicabit Dominus de occultis hominum, [m] ex Euangelio meo, per Iesum Christum.

17 8 Ecce, tu cognominaris Iudæus, & acquiescis in Lege, & gloriaris in Deo,

18 Et nosti *eius* voluntatem, & exploras quæ [n] discrepant, institutus ex Lege:

19 Confidisq; te ducem esse cæcorum, lucem eorum qui *sunt* in tenebris,

20 Eruditorem insipientium, magistrum infantium, quòd habeas [o] informationem cognitionis ac veritatis [p] in Lege.

21 Qui igitur doces alium, teipsum non doces? qui prædicas non furandum, furaris?

22 Qui dicis non mœchandum, mœcharis? qui abominaris idola, sacrilegium admittis?

23 Qui de Lege gloriaris, per Legis transgressionem Deum dedecoras?

24 Nam ‖ Dei nomen propter vos blasphematur inter Gentes, sicut scriptum est.

25 9 Nam circuncisio quidem prodest si Legem seruaris: quòd si transgressor Legis fueris, circuncisio tua facta est præputium.

26 Itaque si [q] præputium iura Legis seruauerit nónne [r] præputium illius pro circuncisione reputabitur?

7 Deus iudicia multa differt, quę tamen suo tempore exequetur per Iesum Christum, seueriſſimo cũ examine non tãtum dictorum, & factorum, sed etiam cogitationum maximè arcanarum.

8 Probatio ex Dauidis, & aliorum Prophetarum testimonio, Iudæos summis quidem beneficijs à Deo fuisse affectos tradita eis lege, sed esse omnium hominum maximè ingratos. *Esa.52.5. ezech.36.20.*

9 Occupatio peculiaris aduersus eos qui in circuncisione & externo legali cultu sanctimoniam constituebant. Docet igitur, circuncisionem externam, si ab interiore separetur, non modò non iustificare, sed etiam damnare circuncisos, à quibus nimirum flagitet, quod ipsa significat, cordis videlicet, ac totius vitæ puritatem ex Legis præscripto: adeò quidem vt siquis corpore incircuncisus detur, qui corde sit circuncisus, longè sit quibusuis solo corpore circuncisis Iudæis anteponendus.

m Sicut testatur doctrina hæc, cuius ego sum præco constitutus. n Quod noueris Dei voluntatem, & possis discernere quæ ab ea discrepant. o Rationem instituendi ac formandi alios in cognitione veritatis. p Quasi diceret externi cultus prætextu, Iudæos sibi solis omnia vindicasse, quũ reuera nihil minus quàm Legẽ præstarent. q Metonymia præputiatus. r Præputiati status ac conditio.

27 Et quod est [f] ex natura præputium, si Legē seruet, damnabit te qui per [t] literam & circunci-sionem transgressor es Legis?

28 Non enim qui est [u] in propatulo *Iudæus*, Iudæus *est*: nec ea quæ est in propatulo *circunciſio*, id *est*, in carne, circunciſio *est*:

29 Sed qui in occulto Iudæus *est*, & circunciſio cordis, *id est* [x] in ſpiritu, non litera: [y] cuius *Iudæi* laus non *est* ex hominibus, ſed ex Deo.

f Qui est natura & genere incircuncisus.

t Litera familiari Paulo phrasi spiritui opponitur: porrò hoc loco literalis circunciſio est pellicule abſciſſio, Spiritus autem circunciſio, est cordis, id est, ſpiritualis finis ceremoniæ, vera pietas, iuſtitia, quibus à prophanis gentibus populus Dei ſecernitur.

u Qui foris, id est, externa ceremonia. Non tamen externum ſignum damnat Apoſtolus, ſed ex hypotheſi loquitur aduerſus eos, qui confide incircunciſi externam ceremoniam iactabant.

x Cuius vis est interior & in animo, ſiue qua circunciſi ſunt affectus.

y Oſtendit Apoſt: veri Iſraëlitæ notam, ex qua intelligatur cordis circunciſio, deo potiùs eſſe conſpicuam quam hominibus.

CAP. III.

1 Concedit Iudæis aliquam. 2 ex fœdere prærogatiuam, 4 ſed quæ penitus in Dei miſericordia ſita ſit. 9 Iudæos ac Gentes æquè eſſe peccatores, 11 authoritate Scripturæ confirmat: 19 vſumq; Legis monſtrans: 28 Fide nos iuſtificari colligit.

1 QVæ [i] est igitur præstantia Iudæi? aut quæ vtilitas circunciſionis?

2 Multa per omnem modum. [a] Primarium enim *illud est* quòd eis credita sunt [b] eloquia Dei.

3 Quid tum enim ſi quidam [c] fuerunt incredduli? Tum incredulitas eorum, [d] fidem Dei inanem reddet?

4 Abſit: imo esto Deus verax, omnis autem homo

CAP. III.
1 Occupatio prima aduerſus Iudæorum obiectionem, An igitur Iudæi nihil habent ampliùs quàm Gentes? Habent, inquit, Apoſtolus, Dei reſpectu, qui ſui fœderis tabulas eis commiſit, adeò vt non poſſit quorundam perfidia efficere vt tota illa gens ſine exceptione à Deo veraci abijciatur, vt qui eorum etiam indignitate ad commendandam ſuam bonitatem vtatur.

a Primaria fuit Iudæorum ſors atque conditio.

b Oracula, de quo vocabulo dictum. Mat. 2. 12. Intelligit autem legale fœdus de Euangelio nondum diſſerens vt act. 7, 38. declarat Stephanus.

c Fuerunt fœdifragi.

d Fidē à Deo datā, fidei homine propria ac omnibus ſcriptoribus vſitata ſignificatione, accepto.

homo mendax: sicut scriptum est: [e] Vt iustificeris in sermonibus tuis, & vincas [f] quando tu iudicas

5 [2] Quòd si [g] iniustitia nostra Dei iustitiam cõmendat, quid dicemus? num iniustus Deus, qui inferat [h] pœnam? (ſ humano more loquor,)

6 Absit: alioquin quomodo iudex erit Deus mundi?

7 [3] Etenim si [k] veritas Dei per meum mendacium redundauit in gloriam ipsius, cur ampliùs ego vt peccator condemnor?

8 Ac non (sicut de nobis malè loquuntur, & sicut quidam aiunt nos dicere) faciamus mala vt veniant bona? quorum damnatio iusta est.

9 [4] Quid igitur? præcellimus? Nullo modo: nam [l] antè criminati sumus Iudæos & Græcos õnes esse [m] sub peccato.

10 Sicut scriptum est, ‖ Non est iustus ne vnus quidem.

11 Non est qui intelligat, non est qui exquirat Deum.

12 Omnes deflexerunt, simul inutiles facti sunt non est qui faciat quod bonum est, non est vsque ad vnum.

13 ‖ Sepulchrum apertum, guttur eorum: linguis suis ad dolum vsi sunt: ‖ venenum aspidum

2 Altera occupatio ex priore responso promanans, sic commendari Dei iustitiam nostra iniustitia vt propterea Deus non obliuiscatur se esse mundi iudicem ac proinde seuerum iniustitię vltorem.

Psal. 14. 3. & 53. 3.

Psal. 5. 10.

Psal. 140. 3.

3 Tertia obiectio, aliquid addens superiori Si peccata cedant in Dei gloriam, non modò non esse puniенda, sed etiam ijs esse incumbendum: quam blasphemiam Paulus contentus execrari, iustam pœnam blasphemis denuntiat. 4 Altera ad primam illam obiectionem responsio, Iudæos, si in sese considerentur, iampridem pronuntiatum esse ore Prophetarum, nihilo esse alijs meliores.

e Vt declaretur iustitia tua constet, vel tua singularis bonitas ac fides in actis tuis præstandis appareat. f Quando edidisti pulcherrimum tuæ iustitiæ, constantiæ & fidei specimen, seruato eo qui fuerat fœdifragus. g Perfidia cum suis fructibus. Hinc opponitur iustitia dei, id est, fides ac veritas. h Ad verbum, metonymicè pro effectis iræ ex quibus intelligitur deus iratus, vt solet de Deo Scriptura loqui ἀνθρωποπαθῶς. i Hæc ergo non in mea persona loquor, quasi ita sentiam, seu hunc sermonem humanæ illi sapientiæ tribuo, quæ Dei voluntati non subijcitur. k Fides ac constantia. l Arguimus, peracta enim accusationem declarat. m Reos peccati.

Pſal.10.7. *Eſa.59.7.* *Pſal.36.2.*

sub labijs eorum.

14 ‖ Quorum os diris & amarulentia plenum est:

15 ‖ Veloces pedes eorum ad effundēdum sanguinem.

16 Contritio & calamitas in vijs eorum.

17 Et[n] viam pacis non cognouerunt.

18 ‖ Non est timor Dei coram oculis eorum.

5 Probat, illam Dauidis & Esaiæ grauissimam accusationem, Iudæos propriè respicere.

19 [5] Scimus autem, quæcunque [o] Lex dicit, ijs qui in Lege sunt dicere: [6] vt omne os obturetur, & [p] obnoxius fiat totus mundus condemnationi Dei.

6 Conclusio totius superioris disputationis, à vers. 18. primi capitis. Ergo, inquit Apostolus, non est quòd quisquam ex vlla lege seu illa vniuersali, seu Mosis particulari, speret se iustificandum, ac proinde seruandum: quū (sicut probauimus) ex Legis & vitæ

20 Propterea [q] ex operibus Legis [r] nulla caro [s] iustificabitur [t] in conspectu eius: per Legem enim agnitio peccati.

21 [7] Nunc vero absque Lege iustitia Dei patefacta est, comprobata testimonio Legis ac Prophetarum.

22 [8] Iustitia, inquam, Dei per fidem [u] Iesu

collatione probetur, omnes esse peccatores, ac proinde condēnatione dignos in Dei conspectu. 7 Itaque, inquit Apostolus, ne perirent homines, Deus quod olim promisit, nunc exhibet, rationem videlicet qua coram ipso absque Lege iustificati seruemur. 8 Huius iustitiæ veluti materia est Iesus Christus, fide apprehensus, & in hunc finem quibusuis populis oblatus, sicut extra eum omnes populi à regno Dei excluduntur.

n Vita innocens & pretiosa. *o Mosis, & aliorum Prophetarum scripta, totum denique vetus testamentum, lex vocatur per excellentiam.* *p Reus esse comperitur. Neque enim illa testimonia faciunt vt rei simus, sed reos nos esse declarant* *q Ex eo quod præstetur Lex, Opera enim legis vocat eorum præstationem quæ lex præcipit: siue opera, quatenus à nobis præstantur, aut non præstantur, non autem quatenus præcipiuntur à lege.* *r Caro vt aliàs sæpe pro integro homine metonymice: est tamen hoc loco emphasis, Sic enim explicatur antithesis hominis (qui nihil est aliud quàm caro per peccatum inquinata) & Dei illius in se se purissimi & perfectissimi.* *s Absoluetur coram tribunali Dei.* *t Tacita antithesis: iustitiæ coram hominibus, quantumuis iustis, & iustitiæ quæ coram Deo possit subsistere, porrò sola est Christi iustitia, quæ verè coram Deo possit consistere.* *u Quæ habetur Christo, vel nititur Christo.*

Christi

Christi in omnes & super omnes qui credunt: non enim est distinctio.

23 Omnes enim peccauerunt, ac deficiuntur [x] gloria Dei.

24 [9] Iustificantur autem [y] gratis, *id est* eius gratia, per redemptionem factam in Iesu Christo.

25 [10] Quem proposuit Deus *vt esset* placamentum per fidem, in [z] sanguine ipsius, ad declarandam iustitiam suam, per remissionem [a] præcedentium peccatorum,

26 [b] Ex Dei tolerantia, ad declarandã iustitiam suam [c] præsenti tẽpore: [d] vt sit ipse iustus, & [e] iustificans eum [f] qui *est* ex fide Iesu.

27 [11] Vbi igitur gloriatio? excluſa est. [g] Per quã legem? operum? non: imò per legem fidei.

28 Colligimus igitur, fide iustificari hominem absque operibus Legis.

9 Hæc igitur iustitia, quòd ad nos attinet, prorsus est gratuita, vt quæ nitatur ijs quæ non ipsi fecimus sed Christus nostri à peccatis redimendi causa pertulit.

10 Deus ergo author est gratuitæ istius iustificationis, quia sic ei visum est: Christus verò, is in quo pœnas pro nostris peccatis perpesso, remissione peccatorum donamur: instrumentum autem quo Christum apprehendimus, est fides: finis denique, ipsa diuinæ benignitatis declaratio, vt sic constet eum esse verè clementem, & in suis promissis constantem, vt qui credentes gratis iustificet.

11 Argumentum probandæ conclusioni, Nos fide absque operibus iustificari, à fine sumptum. Finis iustificationis est vnius Dei gloria: Iustificamur ergo fide absque operibus, quoniam siue per sola nostra opera, siue partim fide, partim operibus iustificaremur, gloria huius iustitiæ non tribueretur Deo in solidum.

x Gloriæ Dei nomine intelligitur meta illa ad quam contendimus, id est vitam æternam, quæ in gloriæ Dei participatione consistit.

y Ex gratuito dono ac mera liberalitate. *z Sanguinis nomen ad veteris sacrificiorum figuram nos reuocat, quorum veritas est in Christo.*

a Eorum peccatorum quæ, dum inimici eramus, admisimus. *b Pro sua patientia ac facilitate.* *c Hoc tempore, nimirum quo scripsit Paulus quod quidem vniuersum vocari solet nouissimum & dies Domini.*

d Vt summè verax ac fidelis comperiatur. *e Christi imputata iustitia iustum ac irreprehensibilem constituens.*

f Ex eorum numero qui Christum fide sunt amplexi, quibus opponũtur qui ex circuncisione, id est, ex Lege salutem expectant.

g Per quam doctrinam? porrò doctrina operum conditionem habet annexam si feceris, doctrina verò fidei, si credideris.

12 Aliud argumentum ab absurdo: Si à Lege Mosis penderet iustificatio Deus solis Iudæis esset seruator. Item, si alia ratione Iudæos, alia Gentes seruaret, non esset vnus & sui similis, Vtrosque igitur vna & eadem ratione iustificabit, nempe fide. Est autem coniungendum hoc argumentum cum proximè consequenti, vt planè sit firma eius conclusio. 13 Occupatio: Non tamen propterea tollitur Lex, sed potius stabilitur, sicut suo loco declarabitur.

29 12 An[h] Iudæorum Deus solùm? annon & Gentium? certè & Gentium.

30 Siquidem verus Deus *est* qui iustificabit[i] circuncisionem ex fide, & præputium per fidem.

31 13 Legem igitur[k] inanè reddimus per fidem? Absit: imo legem[l] stabilimus.

h Deus eorum, Deus esse dicitur scripturæ more, quos benevolentia sua complectitur. i Circuncisos. k Otiosam vacuam, & omnibus viribus destitutam. l Firmam & efficacem reddimus. Nam Christi satisfactio ostendit minimè irritas esse, quum illas Christum luere oportuerit.

CAP. IIII.

1 Quod ante dixit de fide, exemplo Abrahæ, 3 6 ac Scripturæ testimonio probat: & decies imputationis vocem inculcat hoc capite,

CAP. IIII. 1 Nouum argumentum maximi momenti, ab exemplo Abrahami patris credentium desumptum. Est autem eiusmodi propositio. Abrahamum, si ex sese sine operibus consideretur, nihil promeritum esse de quo gloriari possit apud Deum. 2 Occupatio meritò quidem Abrahamum se posse extollere inter homines, at non apud Deum. 3 Confirmatio propositionis Fidei imputatione iustificatus est Abrahamus: ergo gratis sine vllo operum ipsius respectu. 4 Probatio prima confirmationis, à contrarijs sumpta: Ei qui suo labore quippiam promeritus est, persoluitur quod debetur: ei verò qui nihil egit, sed gratis promittendi credit, fides imputatur.

1 QVid[1] igitur dicemus Abraham patrem nostrum adeptum esse[a] secundum carnem?

2 [2] Nam si Abraham ex operibus iustificatus fuit, habet quod glorietur, at non apud Deum.

3 [3] Quid enim Scriptura dicit? Credidit autè Abraham Deo, & [b] imputatum est ei pro iustitia.

4 [4] Atqui[c] ei qui operatur, merces[d] non imputatur

a Ex operibus, vt ipse vers. sequenti explicat, puta, si Abrahamum consideremus in sese & circuncisum, non autem quatenus iustificatus est per fidem. b Imputare hoc loco & similibus, significat acceptum ferre. c Et qui ex opere sit aliquid promeritus. d Non numeratur, neque tribuitur.

putatur ex gratia, ſed ex debito:

5 Ei verò qui non operatur, ſed credit in eum [e] qui iuſtificat impium, imputatur fides ſua pro iuſtitia.

6 5 Sicut etiam Dauid pronuntiat beatũ eum hominem, cui Deus imputat iuſtitiam, abſque operibus, *dicens*,

7 Beati quorum remiſſæ ſunt iniquitates, & quorum obtecta ſunt peccata.

8 Beatus vir cui non imputauit Dominus peccatum.

9 6 Iſta igitur [f] beatitatis prædicatio, in circũciſionẽ *ſolùm* an & in præputium *cadit*? dicimus enim imputatam fuiſſe Abrahæ fidem pro iuſtitia.

10 7 Quomodo ergo imputata eſt? quum eſſet in circunciſione, an *quum eſſet* in præputio? non in circunciſione, ſed in præputio,

11 8 Et [g] ſignum accepit circunciſionis, quòd [h] obſignaret iuſtitiam fidei quæ fuerat in præputio [i] vt eſſet pater omnium credentium in præputio, vt imputetur etiam ipſis iuſtitia:

12 10 Et pater circunciſionis, ijs *videlicet* qui non ſolùm ſunt ex circunciſione, ſed qui etiam in-

5 Altera eiuſdem confirmationis probatio, Dauid collocat beatitudinem in gratuita condonatione peccatorum: ergò & iuſtificationem.

6 Noua propoſitio, iſtam iuſtificationis viam tum ad incircũciſos, tum ad circunciſos credentes ſpectare ſicut in Abrahami perſona demonſtratur.

7 Ad incircunciſos id ſpectare (nam de circũciſis non dubitabatur) ſic colligit, Abraham in præputio iuſtificatus eſt, ergò ad præputiatos etiam ſpectat hæc iuſtificatio. Imò ne ad circunciſos quidem pertinet ratione circunciſionis, tantùm abeſt vt propter præputium excludantur incircunciſi. 8 Occupatio: Cur igitur Abraham fuit circunciſus, ſi iam erat iuſtificatus? Vt (inquit) confirmaretur in eo donum iuſtitiæ.

9 Applicatio exempli Abrahæ ad incircunciſos credentes, quorum etiam Patrem conſtituit Abrahamum. 10 Applicatio eiuſdem exempli ad circunciſos credentes, quorum ſit quidem pater Abraham, ſed ex fide.

e Qui eum qui in ſeſe eſt impius, cenſet iuſtum in Chriſto. f Id eſt, iſtud Dauidis dictum quo beatos illos eſſe pronuntiat. g Circunciſionem, quæ ſignum eſt, vt ſacramentum Baptiſmi dicimus pro Baptiſmo qui eſt Sacramentum. Nam σημεῖον hoc loco, quum alioquin latius pateat, nihil aliud declarat quàm Sacramẽtum. h Circunciſio dicta fuit prius ſignum, quod ad externam ceremoniam pertinet, nunc vis & ſubſtantia illius ſigni explicatur, id eſt, quorſum adhibeatur, nẽpe iuſtitiæ fidei, quæ in ipſius Chriſti poſſeſſionem mittimur, non ſimpliciter ſignificãdæ, ſed etiam obſignandæ: quatenus videlicet Spiritus ſanctus id reipſa initio præſtat, quod Sacramenta verbo coniuncta oculis repræſentant.

cedunt vestigijs fidei patris nostri Abrahami, quæ fuit in præputio.

13 [11] Non enim [i] per Legem promissio *cessit* Abrahæ, aut semini eius, [k] vt hæres esset mundi, sed per iustitiam fidei.

14 [12] Etenim si ij qui [l] ex Lege *sunt*, hæredes sunt, inanis facta est fides, & vana reddita est promissio.

15 [13] Nam Lex iram efficit: siquidem vbi non est lex, ibi nec transgressio *est*.

16 [14] Propterea ex fide *est hæreditas*, vt *sit* per gratiam, vt firma sit promissio [m] toti semini: [15] *id est* non solùm ei quod *est* ex Lege, verumetiam ei quod *est* ex fide Abraham, qui est pater omnium nostrûm,

17 (Sicut scriptum est, [16] Patrem multarum gentium constitui te) [n] coràm eo cui credidit, Deo *videlicet*, [o] viuificante mortuos, & [p] vocante quæ

11 Ratio cur æstimandum sit Abrahæ semen ex fide, quia videlicet Abrahã ipse credendo sit factus eius promissionis particeps, qua factus est omnium gentium pater.

12 Duplex cõfirmatio illius rationis: vna, quòd promissio non possit apprehendi ex lege, ac proinde esset irrita: altera, quòd conditio fidei frustra adiungeretur promissioni ex operibus apprehendendæ. 13 Ratio prioris confirmationis, cur promissio non possit ex Lege apprehendi: quia videlicet Lex, quum à nullo obseruetur, non conciliat nobis Deum, sed iram eius denuntiat.

14 Conclusio huius argumenti: Ex fide apprehendente promissionem Abrahamo factam, & quam primus ipse Abraham fide apprehendit, totius posteritatis Abrahami (id est Ecclesiæ ex omnibus populis collectæ) iustificationem ac salutem proficisci. 15 Id est, non tantùm eorum qui credunt & simul ex Lege circuncisi sunt, sed etiam eorum qui absque circuncisione, & solius fidei respectu, censentur in Abrahami filijs.

16 Spiritualis est ista paternitas, ex vnica Dei promittentis virtute pendens.

i Per præstita opera, aut addita implendæ Legis conditione. k Id est, Dominus, & quidem paternitatis iure, omnium orbis populorum: quod certe non carnali sed spirituali demum ratione fieri potest. Nam Latinis veteribus, teste Festo, Hæredis nomine Dominus intelligebatur. l Si ij demùm sunt hæredes qui Legem impleuerunt. m Omnibus credentibus. Nam qui non credunt etiamsi sint circuncisi & secundum carnem orti ex Abrahamo, non sunt tamen ex semine, quia mutua est relatio promissionis, fidei & seminis. n Coram eo (videlicet) Deo, id est, cognitione spirituali, quæ coram Deo locum habet, & Deo nos gratos reddit. o Eo, qui vitæ restituit. p Apud quem iam sint, quæ alioqui reipsa non sunt, vt qui vel vno verbo quiduis possit ex nihilo efficere.

non

non sunt, tanquam sint.

18 [17] Qui *Abraham* contra spem sub spe credidit, vt fieret pater multarum gentium: secundum id quod *ei* dictum fuerat, Ita erit semen tuum.

19 Ac [q] minimè imbecillis fide, non considerauit suum ipsius corpus iam [r] emortuum, quum centum circiter natus esset annos, nec emortuam vuluam Saræ.

20 Aduersus promissionem autem Dei non disceptauit in fidelitate: sed robustus factus est fide, [s] tributa gloria Deo:

21 Ac [t] plenè persuasum habens, *eum* quod promiserat, posse etiam facere.

22 Quapropter etiam *hoc* imputatum est ei pro iustitia.

23 [18] Non scriptum est autem propter eum solum, quòd *hoc* imputatum fuerit ei:

24 Sed etiam propter nos, quibus futurum est vt imputetur, ijs *nimirum* qui credunt in eum qui excitauit Iesum Dominum nostrum à mortuis,

25 Traditum *in mortem* [u] propter offensas nostras, & excitatum propter iustificationem nostri.

17 Descriptio veræ fidei in Dei potentia simul ac beneuolentia penitus acquiescentis, proposito Abrahami exemplo.

18 Vna est perpetua tũ in Abrahamo tum in omnibus fidelibus, iustificationis regula, fides videlicet in Deum, qui in Christo mediatore nostro expiatis nostris peccatis, eundẽ à mortuis excitauit, vt & nos iustificati in eo seruemur.

q Fortissimus, ac constantissimus: Hebræi enim cõtrariũ eius quod negant, fortissimè asseuerant. *r Iam effœtum viribus, & ad gignendum sobolem ineptum.* *s Deo agnito & laudato, vt qui summè bonus ac verax esset.* *t Vera fidei descriptio.* *u Id est, tum causam mortis illi asserentibus nostris peccatis, tum etiam vt illa expiaret. Meritò autem morti adiungitur resurrectio. Quomodo enim peccata nostra essent expiata Christi morte, si mors superior fuisset, in isto certamine?*

CAP. V.

1 Amplificationibus illustrat 2 Iustitiam Christi, quæ fide apprehenditur, 5 quia datus est pro infirmis, 8 & peccatoribus. 14 Inde comparationem facit Christi cum Adam, 17 Mortis cum vita, 20 Legis cum gratia.

1 IVstificati [1] igitur ex fide, pacem habemus erga Deum per Dominum nostrum Iesum Christum.

CAP. V.

1 Aliud argumentum ab effectis: Eo iustificamur quòd cõscientiam verè coràm Deo pacat. Pacat autem conscientiam non Lex, sed fides per Christum, vt antea probauit. Fide ergò, non Lege iustificamur.

2 ‖ [2] Per quem etiam fide [a] habuimus hunc aditum in gratiam hanc per [b] quam [c] ſtamus, [3] & [d] gloriamur ſub ſpe gloriæ Dei.

Epheſ.2.18. Iac.1.2.

2 Quod fidei tribuitur conſcientiæ tranquillitas, ad Chriſtum referendum eſt, ipſius fidei datorem, & in quo ipſa fides eſt efficax.

3 [4] Neq; *id* ſolùm, ſed etiã‖gloriamur in oppreſſionibus, [5] ſciẽtes quod oppreſſio patiẽtiã efficiat:

4 Patientia verò experientiam, experientia autem ſpem:

5 Porrò ſpes non pudefacit, [6] quod [e] charitas Dei effuſa ſit in cordibus noſtris per Spiritum ſanctum qui datus eſt nobis.

6 [7] Chriſtus enim, quum adhuc nullis viribus eſſemus, [f] ſuo tempore pro impijs mortuus eſt.

7 [8] Enimuerò vix pro [g] iuſto quiſquam moriatur:

3 Occupatio aduerſus eos qui miſerias & calamitates Eccleſiæ penè aſſiduas conſpicientes, putant Chriſtianos ſomniare, quum ſuam fœlicitatem iactant: quibus reſpondet Apoſtolus, eorum fœlicitatem alibi eſſe ſub ſpe repoſitã, quæ quidẽ ſpes adeò ſit certa, vt de fœlicitate illa non minus exultent, quam ſi ea fruerentur. 4 Ipſę oppreſſiones multis modis ſuppeditant exultationis materiem, nedum vt nos reddant miſeros. 5 Quia afflictiones patientiæ nos aſſuefaciunt, patientia verò bonitatem Dei nobis reddit exploratam: iſta denique experientia ſpem noſtram alit, quæ quidem nunquam nos fruſtratur. 6 Fulcimen ſpei eſt certum conſcientiæ teſtimonium, ex Spiritus ſancti dono, nos à Deo diligi: hoc autem nhil aliud eſt quàm quod fidem vocamus: vnde ſequitur, fide pacari conſcientias. 7 Certa in aduerſis conſolatio, ne pacem noſtram interturbent: quia qui prorſus infirmos atque adeò impios adeò dilexit, vt pro eis etiam mortem ſubiret, qui poſſet iam in ipſo viuentes & ſanctificatos negligere? 8 Amplificatio charitatis Dei erga nos, vt de ea non poſſumus ambigere, qui pro iniuſtis, & à quibus nihil boni poſſit captare, atque adeò pro ſuis hoſtibus Chriſtum dederit in mortem. Quomodo igitur quos Chriſtus moriens iuſtificat, & reconciliat, non ſeruaret ab exitio, iam viuus?

a Sciamus tamen hoc fidei effectum adhuc vigere, vt qui ad Chriſtum acceſſerũt, magis ac magis cum eo copulentur. b Gratiam, id eſt, gratuitam beneuolentiam, cui hæc laus tribuenda eſt, vt in ſolidum omnia in nobis inchoet & perficiat, vel eam conditionem iniquam gratuito ſumus adſciti.

c Firmi permanemus aut erecti. d Non modò æquo animo & moderato ſumus, ſed etiam magna lætitia perfuſi, nobis placemus de hæreditate cœleſti, quæ nos manet. e Qua nos Deus proſequitur.

f Tempore opportuno & idoneo, quod Pater ab æterno conſtituerat: Vnde toties mentionem facit Chriſtus horæ ſuæ, ſiue temporis ſui. g Iuſti alicuius hominis vice.

riatur: nam pro eo qui sit *ipsi* vtilis, forsan aliquis etiam mori sustineat.

8 [h] Commendat autem suam charitatem erga nos Deus, quòd quum adhuc essemus [i] peccatores, Christus || pro nobis mortuus sit.

9 Iustificati igitur eius sanguine, seruabimur nunc multò magis per eum [k] ab ira.

10 Nam si quum inimici essemus, reconciliati fuimus Deo per mortem Filij eius, multò magis reconciliati seruabimur per vitam ipsius.

11 [9] Neque id solùm, verumetiam gloriamur in Deo per Dominum nostrum Iesum Christum, per quem nunc reconciliationem assequuti sumus.

12 [10] Propterea sicut per [l] vnum hominem [m] peccatum in mundum introijt, ac per peccatum mors: & ita in omnes homines mors transijt, in [n] quo omnes peccarunt.

13 [11] Nam [o] vsque ad Legem peccatum erat in mundo: peccatum verò non [p] imputatur quum

Heb 9.15.
1.pet.3.18.

9 Transitio ad alterum caput iustificationis, quod positum est in gratuita obediẽtię Christi imputatione. vt ad remissionem peccatorũ accedat etiam donum iustitiæ Christi per fidem imputatæ, quæ iniustitiam ab Adamo in nos propagatam, omnesque eius fructus absorbeat: vt in Christo non modò desinamus esse iniusti, sed etiam iusti esse incipiamus

10 Ab Adamo: in quo omnes peccarunt, reatus & mors (quæ est reorum pœna) in omnes permasit. 11 Hoc ita esse, & reatum ac mortem non cœpisse post Legem Mosis datam, & violatam, illud manifestè docet, quòd mortui sunt homines ante Legem illam positam: Nam quum mortui sunt peccatum quod est mortis causa, iam tum extabat: & ita quidem vt imputaretur: vnde etiam efficitur aliquam iam tum fuisse Legem, cuius transgressio esset mortis causa.

h Confirmat, in nobis videlicet, vt in mediis afflictionibus sciamus eum nobis adfuturum. i Quum in nobis regnaret peccatum, siue cum mortui essemus in peccatis nostris. vt Ioh.9.31. cuiusmodi omnes nascimur. k Id est, iudicijs quæ aduersus mundum iratus exercet. l Adamum, qui Christo confertur, illi similis quòd vterque quod suum est suis communicat: dissimilis autem sunt, quòd ille peccatum in suos natura deriuat in mortem, Christus suam iustitiam suis per gratiam communicat in vitam. m Peccati nomine, morbum illum intelligit hæreditarium quem originalem vulgo vocant: sic enim in numero singulari vocare solet illud peccatum, quum fructus in numero multitudinis soleat vocare, peccata n Adamo. o Tempore quod ab Adamo ad Mosen intercessit, vt Apostolus ipse postea explicat. p Vbi lex nulla est posita, nemo vt reus ac nocens punitur. Cæterùm vocabulum legis hic ponitur in genere pro voce Dei aliquid iubentis aut prohibentis: in priore autem membro de lege Mosis intelligitur.

nulla est lex.

14 [12] Regnauit autem mors ab Adam vsque ad Mosen, [q] in eos quoque qui non peccauerant ad [r] similitudinem transgressionis Adam, [13] qui est typus illius qui erat futurus.

15 [14] At non vt offensa, ita etiam *est* quod *Deus* gratificatur: nam si [s] illius vnius offensa multi mortui sunt, multo magis gratia Dei & donum per gratiam quæ *est* vnius hominis Iesu Christi, in multos redundauit.

16 [15] Neque vt *illud quod introijt* per vnum qui peccauit, *ita est* beneficium. nam reatus quidem ex vna *offensa introyt* ad condemnationem: quod autem gratificatur *Deus*, *datur* ex multis offensis ad [t] iustificationem.

17 [16] Etenim si per vnam offensam mors regnauit per vnum, multò magis *ij* qui redundantem illam gratiam & donum iustitiæ accipiunt, [u] in vita regnabunt per vnum Iesum Christum.

18 [17] Nempè igitur sicut per vnam offensam *reatus venit* in omnes homines ad condemnationé: ita per vnam iustificationé *beneficium redund-*

12 Istam autē Legem, nō esse illam vniuersalem, nec ab actuali aliquo singulorū peccato mortem illam fuisse profectam, illud declarat, quòd ipsi infantes qui legem illam naturalem neque cognoscere vnquam potuerūt nec transgredi, instar Adami tamen mortui sunt.

13 Respondet autem Adamus ille prior alteri posteriori, nempè Christo, sicut mox explicatur

14 In eo quidē Adam & Christus inter se cō-

parantur, quòd vterque quod suum est in suos propaget: in eo verò primùm differunt, quod ille quidem natura suam offensam in multorū exitium propagarit, istius verò obedientia in multos ex gratia redundarit. 15 Altera disparitas in eo posita est, quod illius quidem vna offensa homines reos effecit: Christi autem iustitia gratis imputata, non ab illo tantùm reatu, sed etiam ab alijs omnibus absoluat. 16 Tertium discrimen est, quòd potentior etiam sit iustitia Christi gratis imputatà ad vitam efferendam, quàm Adami offensa ad suos posteros morti addicendos. 17 Itaque in summa sicut ex Adami offensa contractus reatus omnes addicit morti: ita ex aduersus iustitia Christi, quæ Dei beneficio imputatur omnibus credentibus eos iustificat, vt vitæ æternæ fiant participes.

q Infantes, qui penè prius moriūtur quam nascantur, vt rectè omnino censuit Augustinus. r Secundum eam formam qua peccans adultus, dum cupiditatibus obsequitur, alioqui tota posteritas quum in Adamo, (ipso sciens ac prudens peccaret) corrupta fuit. s Adami. t Ad sententiam absolutoriam. Nec simpliciter quidē absolutoriam, qua nimirum remittantur peccata, sed etiam qua iusti pronūtiemur, impleta in Christo à nobis omni iustitia. u Veræ & perrennis vitæ participes facti.

uit in omnes homines ad [x] iustificationem vitæ.

19 18 Sicut enim per [y] inobedientiam vnius hominis, peccatores constituti sunt [z] multi: ita per vnius obedientiam, iusti constituentur multi.

20 19 Lex verò præterea [a] introijt vt augeretur offensa: sed vbi auctum est peccatum, *ibi* [b] superabundauit gratia:

21 Vt quemadmodum regnauerat peccatum in mortem, ita etiam gratia regnaret per iustitiam in vitam æternam, per Iesum Christum Dominum nostrum.

18 Totius istius comparationis, hoc est fundamentum, quòd duo isti homines sint constituti veluti duæ stirpes, vt ex illo quidem peccatum per naturã, ex isto autem iustitia per gratiam, in alios promanet.

19 Occupatio: Cur igitur Lex Mosis supervenit? Vt tanto magis rei constituerentur homines, & tanto illustrius esset Dei beneficium in Christo Iesu.

x Non tantum quia remissa sunt peccata, sed etiam quia iustitia Christi nobis imputatur. y Non igitur solùm ad nos imitatione transijt peccatum, sed etiam hereditaria fuit corruptio. z Multos, opponit paucis. a Accessit ad morbũ illum, quo laborabant omnes homines vnius peccato contaminati. b Gratia è cœlo tanta copia fuit effusa, vt peccatum non æquarit modo, sed etiam infinitis partibus superarit. Gratiam autem hoc loco vocat gratuitã, iustitiæ Christi imputationẽ.

CAP. VI.

1 Descendit ad sanctificationem, sine qua neminem induere Christi iustitiam docet, 4 argumento à baptismo sumpto, 12 inde exhortationes ad vitæ puritatem deducit: 16 breuemq́; mentionem interserit Legis abrogatæ.

CAP. VI.

1 Transitio ad aliud Christi beneficium, quod sanctificatio

1 QVid [1] igitur dicemus? permanebimus [2] in peccato, vt gratia auctior fiat?

2 [2] Absit: qui [b] mortui sumus peccato, quo-

dicitur, siue regeneratio. 2 Beneficiũ iustificationis & sanctificationis perpetuo vinculo cohærent, & vtrumque manat à Christo ex Dei gratia. Est autẽ sanctificatio, abolitio peccati, id est, corruptionis nostræ natiuæ, in cuius locum succedat naturæ instauratæ puritas.

a In illa corruptione, etiamsi enim non imputetur nobis reatus peccati, manet tamẽ in nobis corruptio, quam sanctificatio iustificationẽ subsequens, paulatim interimit.

b Mortui peccato Paulo dicuntur, qui virtutis Christi participes, ita sunt facti, vt natiua illa corruptio sit in eis emortua, id est, vigore suo extincta, fructus amarissimos non edat. Contrà verò, viuere dicuntur peccato, qui sunt in carne, i. quos Spiritus Dei à naturæ corruptionis seruitute non asseruit. Peccato autem tertio casu hoc loco construitur: alioqui mori peccato, sexto casu dicitur, is qui peccatis quasi immortuus tenetur, qui & mortuus absolutè dicitur, infrà, vers. 13.

modo adhuc viuemus in eo?

Gal. 3. 27. *Col.* 2. 12. 1. *Cor.* 6. 14 *ephe.* 4. 3 *col* 3. 8. 2. *t.* 2. 12. *heb.* 12. 1. 1. *pet.* 2. 1.

3 [3] An ignoratis, ‖ nos quotquot baptizati sumus [c] in Christum Iesum, in mortem eius esse baptizatos?

4 ‖ Sepulti igitur sumus vnà cum eo per Baptismum in mortem: vt sicut excitatus est Christus ex mortuis [d] in gloriam Patris, [e] ita & nos ‖ noua vita ambulemus.

5 [4] Nam si cum eo plantati coaluimus [f] conformatione mortis eius, nimirum etiam resurrectionis *confirmatione* [g] coalescemus:

6 Illud scientes [h] veterem illum nostrum hominem cum [i] eo crucifixum esse, vt eneruetur [k] corpus peccati, [l] ne posthac nos seruiamus peccato.

7 [5] Etenim qui mortuus est, liber est à peccato.

3 Huius sanctificationis tres sunt partes, nempè veteris hominis siue peccati mors, & sepultura, & noui hominis resurrectio, à Christi mortis, sepulturæ, & resurrectionis virtute in nos promanans, cuius beneficij pignus & sigillum est Baptismus noster. 4 Mors peccati, & vita iustitiæ, siue collatio cum Christo, & in morte, & in vita, nunquam possunt diuelli: ex quo consequitur, neminem esse sanctificatum qui adhuc viuat peccato, ac proinde neminem qui non resipuerit, factum esse per fidem, Christi participem: & quod antè dixerat, Legem non euerti, sed stabiliri per fidem. 5 Idem probat à mortis effectis, adhibita Christi capitis cum suis membris collatione.

c Vt cum Christo coalescentes, vim ipsius perciperemus extinguendo peccato, & creando nouo homini, vt exposuimus Act. 19. 2. *d Vt ipse Christus, deposita infirmitate, glorioſus cum Deo viueret in æternum. e Nos autem qui illius membra sumus, ideo resurreximus, vt & ipsi participes illius virtutis facti, incipiamus viuere vitam nouam, quasi nimirum iam in cœlis versemur, quærentes quæ cœlestia sunt. f Quatenus virtute ab ipso in nos deriuata, perinde morimur peccato, vt ipse mortuus est. Hoc enim est, quod dixerat, nos baptizatos esse in ipsius mortem. g Perficitur enim indies, imò nunquam quandiù viuemus erit omninò perfecta sanctificatio. h Vniuersam nostram naturam, sicut cum iniquitate concepti sumus & in lucem editi, vetus autem dicitur partim collatione veteris illius Adami cum Christo, partim etiam naturæ nostræ deformationis respectu, quam altera recentiore permutamus, ea nimirum quæ in dies instauratur ad agnitionem quæ respondeat imagini eius qui ipsum condidit, Col* 3. 10. *i Natura nostra corrupta Christo tribuitur, non reipsa, sed per imputationem. Nam iam inde ab ipso conceptus momento carnem nostram in sese sanctificauit. k Vitiositas quæ nobis inhæret. l Finis sanctificationis, adquem contendimus, ac tandem perueniemus, nempè quando Deus erit omnia in omnibus.*

8 Quòd

8 Quòd si mortui sumus cum Christo, credimus fore vt etiam viuamus cum eo.

9 Vt qui sciamus Christum excitatum ex mortuis, non amplius mori: mortem *inquam* ei non amplius dominari.

10 [6] Nam quòd mortuus est peccato, mortuus est [m] semel quòd autem viuit, viuit [n] Deo.

11 Ita etiam vos colligite, vosipsos tum mortuos esse peccato, tum verò viuere Deo, per Christum Iesum Dominum nostrum.

12 Ne [o] regnet igitur peccatum in mortali vestro corpore, vt obediatis peccato in cupiditatibus corporis,

13 Neque [p] sistite [q] membra vestra [r] arma iniustitiæ peccato: sed sistite vos Deo, vt ex mortuis viuos, & membra vestra, arma iustitiæ Deo.

14 [7] Peccatum enim vobis non dominabitur, non enim estis sub Lege, sed sub gratia.

15 [8] Quid igitur? peccabimus, quod non, simus sub Lege, sed sub gratia? absit.

16 ‖ An nescitis quod cui sistitis vosipsos seruos ad obediendum, eius serui estis cui obeditis: vel peccati ad mortem, vel obedientiæ ad iustitiam?

17 [9] Gratia autem *sit* Deo quod fuistis *quidem* serui peccati, sed ex corde obedistis ei formæ do-

6 Adhortatio ad certandum cum corruptione & omnibus eius effectis.

7 Fatetur sic adhuc non esse mortuum in nobis peccatum, vt penitus sit extinctum: sed victoriam fortiter certantibus promittit, quia gratia Dei donati sumus, quæ efficit, vt Lex iam non fiat peccati virtus, & instrumentum in nobis. *Iohan.* 8. 34. 2. *pet.* 2. 19.

8 Sub Lege & sub peccato, esse, idem declarant, eorum respectu qui non sunt sanctificati: sicut è contrario sub gratia & sub iustitia esse regeneratis conueniunt, Sunt autem ista contraria, vt vnum cum altero consistere non possit, Expellat igitur peccatum iustitia.

9 Natura serui peccati & liberi iustitiæ, gratia Dei simus iustitiæ serui ac proinde à peccato liberi.

m Vnaquoque pro omnibus. n Apud Deum. o Regnare apud Paulum significat summum imperium obtinere, cui nemo sese opponat, vel si quis hoc faciat, frustra illud faciat.

p Peccato tanquam domino alicui, vel tyranno q Mentem atque illius facultates omnes.

r Pro instrumentis quibus ad patranda scelera vtatur.

10 Adhortatio ad iustitiæ studium,& peccati odium, proposito vtriusque cõtrario exitu.

11 Mors est pœna peccato debita: sanctificamur autem gratis ad vitam æternam.

ſ Hoc dicendi genus emphasin habet, significat enim Euangelicã doctrinam, quasi instar typi cuiusdam esse, cui veluti immittamur vt eius figuræ cõformemur, & totam istam conformationem aliunde prouenire, vt quemadmodum cera (inquit Basilius in libro de Baptismo) sculpturæ typo tradita figuram quæ sculpturæ ineſt, accurate exprimit, ita & nos Euangelicæ doctrinæ nos tradentes, secũdum interiorem hominem figuremur.

18 Et liberati à peccato, mãcipati estis iustitiæ.

19 t Hominum more loquor, propter infirmitatem carnis vestræ. Nempe sicut sistitis membra vestra serua impuritati & iniquitati, ad *perpetrandã* iniquitatem: ita nunc sistite membra vestra serua iustitiæ ad sanctimoniam.

20 Quum enim serui essetis peccati, u liberi eratis iustitiæ.

21 10 Quem igitur fructum habebatis tunc ex ijs de quibus nunc erubescitis? nam x finis illorum mors *est*.

22 Nũc verò liberati à peccato, mancipati autem Deo, habetis fructum vestrum in sanctimoniam: finem autem, vitam æternam.

23 11 Nam stipendia peccati, mors: donum autem Dei *est* vita æterna, in Christo Iesu Domino nostro.

t *Loquor humanitus propter infirmitatem carnis vestræ.* u *Liberi eratis iustitiæ.* 10 *Quem igitur fructum habebatis tunc ex ijs de quibus nunc erubescitis?* x *Vel merces aut vectigal.*

CAP. VII.

1 *Explicat quid sit non esse amplius sub Lege* 2 *sumpto ex coniugij Lege exemplo:* 7 12 *Idq; in Legis contumeliam ne vertat,* 14 *nostra culpa factum esse docet,* 15 *Vt in mortu materiam cederet* 17 *quæ ad vitam data erat.* 21 *Exin transit ad describendam spiritus & carnis luctam.*

CAP. VII.

1. Cor. 7. 33.

1 Proposita coniugij similitudine, statum hominis ante & post regenerationem inter se comparat. Lex (inquit) matrimonij hæc est, vt superstite marito constet matrimonium, & illo mortuo liceat mulieri alteras nuptias contrahere,

1 AN 1 ignoratis fratres (peritos enim Legis alloquor) legem *tantisper* dominari homini quoad *ipse* vixerit?

2 ‖ Nam viro subiecta mulier viuenti viro de-

uincta

uincta est per legem: quòd si mortuus fuerit vir, liberata est à lege viri.

3 Proinde viuente viro, mœcha [a] vocabitur si fiat alterius viri: sin autem mortuus fuerit vir, libera est à lege illa: vt non sit mœcha si fiat alterius viri.

4 [2] Itaque, fratres mei, vos quoque mortificati estis Legi [b] in corpore Christi: vt essetis alterius, eius *videlicet* qui ex mortuis excitatus est, vt [c] fructum feramus [d] Deo.

5 [3] Quum enim [e] essemus in carne, [f] affectiones peccatorum [g] per Legem *existentes* [h] vigebant in membris nostris, ad fructum ferendum morti:

6 Nunc autem liberi sumus à Lege, [i] mortuo *eo* [k] in quo [l] detinebamur, vt seruiamus in [m] nouitate spiritus, ac non *in* vetustate [n] literæ.

2 Accommodatio similitudinis Ita, inquit nobis contigit: Nunc enim sumus Spiritui, quasi secúdo marito copulati, ex quo nouam sobolé procreemus: mortui quidem respectu prioris mariti, posterioris autem respectu veluti à mortuis excitati.

3 Explicatio prioris dicti. Nã, inquit concupiscentiæ quas in nobis Lex ciebat, erant in nobis instar mariti cuiusdam, ex quo pariebamus verè mortiferam sobolem. Nunc autem mortuo illo marito, ac proinde illa vi Legis occidentis soluti, transiuimus sub Spiritus imperium, vt iam non illos putres & mortuos, sed vitales fœtus edamus.

a Id est erit & quidem omnium voce & consensu. b Ad verb. per corpus id est, in corpore, vt intelligatur arctissima illa Christi cum membris communicatio. c Fructus vocat liberos, quos vxor tollit ex marito. d Qui sint Deo grati. e Cum essemus in prioris coniugij conditione, quam proximo versiculo vocat vetustatem literæ. Carnem igitur appellat hominem φυσικὸν qualis ex Adamo procreatur. f Motus ad peccatum sollicitantes, qui in ipsa etiam mente vim suam exerunt. g Non dixit à Lege existentes, sed per Legem, natos nimirum ex peccato intus habitante, & occasionem istorum motuum arripiente ex Legis prohibitione, nullo quidem Legis sed nostro vitio. h Vim suam intus exerebant, Alludit enim honestè Apost. ad matrimonij copulam, vt peccati in nos vim intrinsicam designet. i Quasi diceret, vinculum quo detinebamur emortuum est, ac effluxit, ita vt, quod detinebat, (peccatum videlicet) iam non habeat quo nos contineat. k Est enim hic maritus intra nos. l Malæ quidem est fidei possessor Satanas, qui fraude nos addixit peccato & sibi: quandiù tamen sumus peccatores, sponte peccamus. m Vt eos decet qui vetere mortuo marito Spiritui sunt adiuncti: quos videlicet Spiritus Dei renouauit. n Per literam, legem intelligit illius veteris conditionis respectu: antequam enim voluntas nostra per Spiritum sanctum formata sit, Lex surdis canit. ac proinde nobis est muta ac mortua, quantum ad eius præstationem attinet: quamuis peccatum ab ea occasionem arripiat, nos interimendi, nisi Spiritus occurrat à quo mortificemur.

*Exod.*20.17.

4 Obiectio, An igitur Lex & peccatum idem sunt, ac mutuò consentiunt? Imò, inquit, peccatum à Lege coarguitur, ac damnatur. Peccatum autem quia redargui non sustinet, & quasi non sentiebatur, donec irritaretur à Lege, occasionem inde arripit magis ferociendi, nullo tamẽ Legis vitio. *Deut.*1.11. 1.*Tim.*1.8.

7 [4] Quid ergo dicemus? Lex peccatum *est*? Absit. Imò peccatum nõ cognoui nisi per Legem. nam etiam [o] cupiditatem non nossem, nisi Lex dixisset, || Non concupisces.

8 Sed peccatum occasione sumpta, genuit in me omnem cupiditatem per illud mãdatum. Nam absq; Lege, peccatum *est* [p] mortuum.

9 [5] Ego enim viuus eram [q] sine Lege quondam: mandati autem illius [r] aduentu peccatum reuixit.

10 At ego [s] mortuus sum: & repertum est illud mandatum quod *institutum* erat ad vitam, mihi *cedere* ad mortem.

11 Nam peccatum occasione accepta seduxit me per illud mandatum, & per illud occidit.

12 || [6] Itaq; Lex ipsa quidem, sancta: & [t] mandatum illud, sanctum, ac iustum & bonum.

13 [7] Ergo quod bonũ *est*, mihi factũ est [u] mortiferum? Absit: imò peccatũ *mihi factum est mortifer.*

5 Proponit sese pro exemplo. in quo omnes homines intueantur. primò quidem quales sint natura, antequam de Lege Dei seriò cogitent, stupidi videlicet, & sine vero sensu peccati ad malum procliues: deinde cuiusmodi euadant quum conscientia redarguitur Legis testimonio, peruicaces nimirum, & peccãdi libidine multò magis ardentes quàm vnquàm antea. 6 Conclusio, Legis quidem per se sanctam esse, totam autem culpam in nobis esse, qui Lege abutamur,

7 Propositio, Legem non esse mortis materiam, sed corruptam naturam, ab ea non tantum detectam, verumetiam irritatam, inde occasionem rebellionis arripere, vt quæ eo ardentiùs res veritas appetat, vnde mortis reatus.

o Cupiditatis nomine, non prauas cupiditates hoc loco intelligit, sed earum fontem, illas ipsi etiam Philosophi damnarunt licet obscurè, hanc ne suspicari potuerunt est nihilominus sedes naturæ illius labis. p Etiamsi in nobis sit, non agnoscitur tamen pro peccato, neque ita furit, vt post Legis cognitionem furere soleat. q Dextrè explicandum est hoc dicendi genus, quatenus nimirum Legem ignorabam, tunc enim verè viuere mihi videbar, non enim mea me turbabat conscientia, vt quæ morbum ignoraret, nam alioqui nobis ignorantibus lex posita est, neque nos turis ignorantia excusat coràm Deo. r Cùm mandatum cepi intelligere.

s Hic distingue mortem in peccato, seu per peccatum à mortificatione peccati quæ est pars nostræ viuificationis.

t De non concupiscendo. u Mortis meæ culpam sustinet.

rium: mihi per id quod bonum est, gignẽdo mortem vt [x] proderetur esse peccatum, *id est*, vt ipsum fieret [y] summè peccans per illud mandatum.

14 [8] Scimus enim Legem esse spiritualem: at ego carnalis sum, venditus vt subijcerer peccato.

15 [9] Quod enim perpetro, [10] [z] nõ agnosco. [11] nõ enim quod volo, hoc ago, sed quod odi, hoc facio.

16 Quod si id facio quod nolo, consentio Legi quod bona *sit*.

17 Nunc itaque non ampliùs ego id perpetro, sed [a] peccatum quod in me habitat, *id perpetrat*.

18 [12] Noui enim non habitare in me (id est in carne mea) bonum: nam velle adest mihi, sed vt quod bonum est, perficiam, [b] non assequor.

8 Causa huius rei hæc est, quòd Lex cœlestem puritatem flagitet, homines autem quales nascuntur, sint corruptionis mancipia cui sponte seruiunt.

9 Proponit seipsum, vt regeneratum, pro exemplo, in quo dissidium illud spiritus & carnis, ac proinde

Legis Dei & prauitatis nostræ, perspicuè appareat. Nam quia Lex in homine non regenerato tantùm mortem parit, facilius in eo insimulari potest: in homine autem regenerato quum salutares etiam fructus edat, melius apparet vitiosas actiones non à Lege, sed à peccato, (id est corrupta natura) oriri. Ac proinde, simul docet Apostolus quis sit Legis vsus, redarguendo peccato in regeneratis, ad finem vsque capitis: sicut paulò antè, nempè à vers. 7. vsque ad hunc 15. eiusdem vsum docuit in non regeneratis. 10 Non respondent (inquit) meæ vitæ actiones, imò repugnant voluntati meæ. Itaque ex volũtatis meæ cõsensu cum Lege, & repugnantia cum vitæ actionibus, satis apparet aliud suadere Legem & rectam voluntatem, aliud verò vitiositatem homini insidentem etiam regenerato, 11 Obseruandum est eundem & vnum hominem dici velle & nolle, diuersis respectibus: velle videlicet, quatenus est gratia regeneratus: nolle, quatenus non est regeneratus, siue quatenus talis est qualis est natus. Sed quoniam pars regenerata tandem victrix euadit, ideò Paulus regeneratorum partem sustinens, perinde loquitur acsi vitiositas, quæ & ipsa volens peccat, esset aliquid extrà ipsum: quamuis tamen postea fateatur hoc malum esse in carne sua, siue membris suis. 12 Vitium istud, siue peccatum, siue Lex peccati, homines non regeneratos prorsus occupat, regeneratos autem remoratur.

x Vt peccatum ostenderet se esse peccatum, nempè vt prodcret se id esse quod est reuera, nam antea quasi mortuum delitescebat.

y Quã maximè, explicatis omnibus suis viribus.

z Nõ approbo. Tam enim significat explorare quam exprobrare. a Corruptio illa natiua, qua etiam in regenitis hæret, nondum planè debellata, b Hæc illi verè conueniunt, quem gratia Dei innouauit: nam vbi non est Spiritus, quæ potest esse lucta carnis. Citant hos locos Sophistæ probando libero arbitrio: quos ego ad Augustinum ablego.

13 Concluſio Sicut Lex Dei ad bonum hortatur, ita legem peccati (id eſt corruptionem, in qua toti nati ſumus) nos ad mala impellere: ſpiritum autem, id eſt, animum noſtrum quatenus eſt regeneratus, cum Lege Dei conſentire: carnem verò, id eſt totum hominem legi peccati eſſe mancipatum. In ſumma igitur, malum & mors non ſunt à Lege ſed à peccato, quod quidē regnat in non regeneratis, vt qui nec velint, nec faciant bonum, velint autem & faciant malū: in regeneratis autem certat aduerſus ſpiritum ſiue Legem mentis, adeò vt nec tam bene viuere, nec tam à malo alieni eſſe poſſint quàm volunt.

19 Non enim facio bonum quod volo: ſed malum quod nolo, hoc ago.

20 Quòd ſi id facio quod ego nolo, non amplius ego id perpetro, ſed peccatum quod in me habitat, *id perpetrat.*

21 [13] Comperio igitur volenti mihi facere bonum hanc legem *impoſitam eſſe*, quòd mihi malum adiaceat.

22 Delector enim Lege Dei quod ad [c] interiorem hominem:

23 Sed video aliam legem in membris meis rebellantem [d] legi mentis meæ, & captiuum reddentem me legi peccati, quæ eſt in membris meis.

24 [14] [e] Miſer ego homo: quis me eripiet ex iſto corpore mortis?

25 [f] Gratias ago Deo per Ieſum Chriſtum Dominum noſtrum. [g] Nempè igitur ipſe ego mente quidem ſeruio Legi Dei, carne verò legi peccati.

14 Miſerum quidem eſt, adhuc ex parte obnoxium eſſe peccato, quod ſua natura nos reddit reos mortis: ſed clamandum eſt ad Dominum, qui nos per ipſam mortem aliquando victores reddet, vt qui iam ſimus in Chriſto victores.

c Interior homo, is eſt qui & nouus, cui opponitur exterior, id eſt, vetus: interioris autem hominis nomine, non mentem & rationem: exterioris, inferiores facultates intelligit, quod facit humana Philoſophia: ſed exterioris nomine intelligit, quicquid eſt in homine vel intus vel foris, à capite ad calcem, quatenus quidem homo non eſt gratia Dei regeneratus.

d Lex mentis, hoc loco, non de mente, qualis illa eſt à natura intelligenda eſt, ſed de mente Spiritu Dei renouata. Impoſuit fortaſſe hic locus ijs qui per interiorem hominem putarunt ſuperiores animi partes ſignificari: ſed ij cogitare debuerant, mentem ab Apoſtolo non conſiderari ſimpliciter, vt ipſi faciunt, ſed quatenus oppoſita eſt membris, quia Legi Dei conſentit.

e Aerumnoſis & perpetuis pugnis fatigatus. f Non interrogat Paulus, ſed ſuſpirat potius, & colligit ſeſe, & ſe acquieſcere ſignificat in Chriſto.

g Hæc vera eſt regeneratorum perfectio, ſi ſe imperfectos eſſe agnoſcant Auguſtino.

CAP.

CAP. VIII.

1 Concludit nihil damnationis esse ijs qui sunt Christo inserti per eius Spiritum, 3 vtcunque onerati sint adhuc peccatis. 9 Illo enim Spiritu viuunt, 14 cuius testimonium. 15 dubitationem omnem arcet, 18 & miserias præsentes subleuat.

CAP. VIII.

1 Conclusio totius superioris disputationis à vers. 16. primi capitis, ad hunc vsque locum. Quum in Christo fide iustificati consequamur peccatorum remissionem & iustitiæ imputationem, atq; adeò etiam sanctificemur: ex his efficitur, esse extrà cõdemnationis metum, qui per fidẽ sunt Christo insiti. 2 Fructus Spiritus, siue sanctificationis in nobis inchoatæ effecta, nos quidẽ non inserunt Christo, sed nos ei insitos esse declarãt. 3 Occupatio, Quũ adeò imbecilla sit vis Spiritus in nobis, quomodo inde possimus colligere nullam esse condemnationem in ijs qui hac vi sunt prædit? Quoniam, inquit, vis ista Spiritus viuificantis quæ tam imbecilla est in nobis, perfectissima & potentissima est in Christo, & nobis credentibus imputata, facit vt perinde censeamur, ac si nullæ prorsus reliquiæ corruptionis & mortis in nobis hærerent. Antea igitur disputauit Paulus de remissione peccatorum & præstationis Legis imputatione, atque adeò de inchoata in nobis sanctificatione: nunc autem de perfecta humanæ naturæ Christi imputatione disserit, quæ pars ad benè placandam conscientiam requirebatur. Delentur enim nostra peccata Christi sanguine, & tegitur nostræ corruptionis reatus obediẽtiæ Christi imputatione: ipsa autem corruptio (quam Apostolus peccatũ peccans appellat) sanctificationis quidẽ dono paulatim sanatur in nobis, sed alio præterea remedio eget, nempè ipsius Christi carnis perfectissima sanctificatione, quæ & ipsa nobis credentibus imputatur. 4 Non argumentatur, sed sanctificationis imputatæ mysterium explicat, Quoniam enim, inquit, Legis non ea erat virtus (idque propter naturæ nostræ corruptionem) vt hominem posset purum & integrum præstare, vtque morbum peccati potius accenderet quam extingueret, Deus Filium suum induit carne huic nostræ peccatrici simili, in qua penitus aboleuit nostrã vitiositatem, vt in eo per fidem apprehenso, penitus integri & inculpati habiti, plenè comperiamur illam summam perfectionẽ habere quam Lex flagitat, ac proinde nulla sit in nobis condemnatio.

1 NVlla[1] igitur nunc *est* condemnatio ijs qui *sunt* in Christo Iesu, [2] *id est*, qui non [a] secundum carnem incedunt, sed secundum Spiritum.

2 [3] Nam [b] Lex Spiritus [c] vitę [d] *qui est* in Christo Iesu, [e] liberauit me à lege peccati & mortis.

3 [4] Nam quæ Legis erat [f] impotentia quum vi-

a Ducem carnem sequuti: non enim dicitur viuere secundum carnem, qui Spiritum ducem sequitur, etiamsi aliquando extra viam vestigium ponat. b Ius & authoritas Spiritus, cui opponitur tyrannis peccati, ac mortis ex peccato promanantis. c Qui veterem hominem mortificat, nouum viuificat. d Sub. absoluta & perfecta, quum in nobis sit inchoata, duntaxat. e Imputata siquidem Christi sanctificatio, sanctificationem nostram inchoatam perficit. f Quæ Legi propria non est, sed vitio nostro accidit.

ribus esset destituta [g] per carnẽ Deus suo ipsius Filio misso in forma consimili [h] carni peccato obnoxiæ, [i] idque pro peccato, [k] condemnauit peccatum in carne.

4 Vt illud [l] ius Legis compleatur [5] in nobis, qui non secundum carnem incedimus, sed secundum Spiritum.

5 [6] Nam qui [m] secundum carnem sunt, quæ carnis sunt sapiunt: qui verò *sunt* secundum Spiritum, quæ Spiritus sunt.

6 [7] Nam intelligentia carnis mors est: intelligentia verò Spiritus, vita & pax:

7 [8] Propterea quòd intelligentia carnis, inimicitia *est* aduersus Deum. [9] Legi enim Dei non subijcitur: nam ne potest quidem.

8 [10] Ergò qui in carne sunt, Deo placere non possunt.

9 [11] Vos autem non estis in carne, sed in spiritu: siquidem Spiritus Dei habitat in vobis. quòd si quis Spiritũ Christi nõ habet, is nõ est eius.

5 Redit ad id quod dixerat, sanctificationẽ in nobis inchoatam esse nostræ in Christũ insitionis certum testimonium: qui quidem est vberrimus sanctæ & honestæ vitæ fructus.

6 Probatio cur incedere secundum carnem non conueniat in Christum insitis, ambulare autem secundum Spiritum, eis conueniat: Quia, inquit, carnales carnalia, spirituales spiritualia cogitant. 7 Probat consequutionem, eò quòd quicquid sapit caro, mortiferum est: quicquid Spiritus, vitam ac fœlicitatem spectat. 8 Probatio cur intelligentia carnis sit mors, quia, inquit, Dei est hostis. 9 Ratio cur caro sit Dei hostis, Quoniam illi nec vult nec potest se subijcere. Carnem autem vocat hominem non regeneratum. 10 Conclusio, Ergò ambulantes secundum carnem, Deo non possunt placere: ex quo efficitur non esse Christo insitos. 11 Ad alteros accedit, eos videlicet qui secundum Spiritum ambulant, de quibus contraria omnino superioribus intelligenda sunt: ac primùm definit quid sit in Spiritu siue sanctificatũ esse, nempè habere Spiritũ Dei incolã: deinde affirmat sanctificationem inseparabili nexu, cum nostra in Christũ insitione cohærere.

g In homine non regenerato, cuius morbum quidem iudicare potuit, at non sanare,

h Hominis naturæ quæ corrupta erat per peccatum. donec illam sanctificaret.

i Vt peccatum aboleret in carne nostra, ab ipso assumpta. k Nullum in nos ius habere declarauit. Nam imputata nobis Christi sanctificatione, peccatum pro nihilo habetur, quamuis supersint eius reliquiæ in nobis.

l Ipsa Legis Dei substantia compleatur, vel illud ipsum quod requirit Lex, vt possimus iusti coram Deo inueniri: nam si iustificationi adiungatur sanctificatio nobis imputata, iusti sumus ex perfecta illa Legis formula. m Ad carnis præscriptum viuunt.

10 [12] Porrò

10 [12] Porrò si Christus in vobis est, [n] corpus quidem mortuum *est* propter peccatum : spiritus autem vita *est* propter iustitiam.

11 [13] Sed si Spiritus eius qui excitauit Iesum à mortuis, habitat in vobis, is qui excitauit Christum ex mortuis, viuificabit etiam mortalia corpora vestra [o] per inhabitantem eius Spiritum in vobis.

12 [14] Nempe igitur, fratres, debitores sumus non carni, vt secundum carnem viuamus, *sed Spiritui.*

13 [15] Nam si secundum carnem vixeritis, futurum est vt moriamini : sed si Spiritu actiones corporis mortificetis, viuetis.

14 [16] Quotquot enim Spiritu Dei ducuntur, ij sunt filij Dei.

15 [17] Non enim accepistis [p] Spiritum seruitutis

12 Confirmat fideles aduersus carnis & peccati reliquias, cõcedens adhuc quidem illos, (sicut ex ea quæ supereſt in eis visiositate intelligitur) alteram sui parte (quã corpus vocat, id est, massam) à terrenis sordibus nondũ purificata, in morte esse: sed simul iubens de fœlici certaminis exitu securos esse, quoniam vel exigua Spiritus (id est gratiæ regenerationis) scintilla, quam ijs inesse ex iustitiæ fructibus constet, sit vitæ semen. 13 Confirmatio superioris sententiæ: Eodem Spiritu prædiți estis, quo & Christus. Idem ergò in vobis atq; in Christo tandem efficiet, quãdo videlicet & vos deposita prorsus omni infirmitate, & superata morte, gloria cœlesti induet. 14 Adhortatio ad carnẽ vi spiritus regenerationis, indies magis ac magis opprimendã: Quia, inquit, debitores estis Deo, tot acceptis ab eo beneficijs. 15 Alia ratio ab vtili, Quia fortiter pugnãtes, æterna vita manet. 16 Confirmatio huius rationis, Quia filij sunt Dei qui ipsius Spiritu reguntur : ergò vita æterna eos manet. 17 Obiter explicat duobus istis versiculis, quo iure filiorũ Dei appellatio credentibus tribuatur : quoniam inquit, Euangelij gratiam accipiunt, in qua Deus sese non rursus formidabilem, sicut in Legis promulgatione, sed benignum Patrem in Christo præbet, adeò vt eum magna cum fiducia Patrem inuocemus, Spiritu sancto videlicet hanc adoptionem in animis nostris per fidem obsignante.

n Caro, siue illud omne quod adhuc in mortis & peccati salebris hæret. *o Virtute Spiritus, quæ sese primum in capite nostro exeruit, sed quæ in suis membris quotidie etiam exeritur. Nec prius pugnare desinet quàm vetus homo prorsus sit confectus, cum integri coram Deo, absorpta nostra mortalitate, consistamus.*

p Spiritus nomine, sanctus ille intelligitur, quem accipere dicimur, quum in animis nostris est efficax. Is igitur quia prædicatione Legis salutem quidem proponit, sed addit a durissima & planè ἀδιάτῳ conditione, nihil nisi timorem potest in animis nostris cire,

ad [q] metum, ſed accepiſtis Spiritum [r] adoptionis, per quem clamamus Abba, *id eſt* Pater.

16 Qui ipſe Spiritus teſtatur vna cum ſpiritu noſtro, nos eſſe filios Dei.

17 [18] Quòd ſi filij, etiam [ſ] hæredes: hæredes quidem Dei, cohæredes autem Chriſti: [19] ſi modò ſimul *cum eo* patimur, vt ſimul *cum eo* glorificemur.

18 [20] [t] Nam ſtatuo minimè *eſſe* paria quæ præſenti tempore perpetimur, futuræ gloriæ in nobis retegendæ.

19 [21] Etenim mundus hic cõditus *quaſi* [u] exerto capite obſeruantes, expectant reuelationem * filiorum Dei.

20 Nam [x] vanitati mundus hic conditus, ſubiectus eſt [y] non ſua ſponte, ſed [z] propter eum qui ſubiecit *eum iſti vanitati:*

21 [a] Sub ſpe quòd & ipſe vindicabitur ex [b] ſeruitute

18 Probatio conſequutionis confirmationis, qui a qui filius Dei eſt, cũ Chriſto fruitur Deo.

19 Iam docet Paulus qua via filij Dei ad illã fœlicitatẽ perueniãt per crucẽ videlicet, ſicut & ipſe Chriſtus. Simul autẽ aperit conſolationis fontes, ac primùm quidẽ, quòd Chriſtum ipſum habeam afflictionum ſocium: ſecundò quòd illi quoq; ſimus in æterna illa gloria ſocij futuri. 20 Tertiò, quòd hæc gloria quàm expectamus, infinitis partibus ſuperet afflictionum miſeriam. 21 Quartò, nos certò eſſe liberandos docet ex ea confuſione & horrenda totius mundi deformatione, quæ perpetua eſſe non poſſit, ſicut ab initio non extitit. Cæterùm ſicut ea initium habet ex hominis peccato propter quem erat conditus, Deo ſic ordinante: ita cum electis tandem inſtaurabitur.

* Id eſt, dum gloria illa filijs Dei preparata reipſa patefiat.

q i. Quaſi in ſeruilem conditionem nos redigent. *r Qui obſignat in animis noſtris adoptionem noſtram, ideoq; aperuit os noſtrum, non modo ad loquendũ, ſed etiã ad clamandum.* *ſ Bonorum Patris participes, idq; gratis, quia filij adoptiui.* *t Id eſt, collatis vtrinq; rationibus, & ſubducto velut calculo conſtituo.* *u Vocabulum Græcum ſignificat geſtus illius qui cupidiſſime aliquid expectat, virorum qui exerit caput & oculos intendit, quaſi eminus venturum proſpiciens. Nomine autẽ τῆς κτίσεως mundus ipſe, non eius incolæ, ſignificantur. Id eſt, hæc mundi machina cæleſti & elementari regione conſtans. Initio quidem condita in pulcherrimo ſtatu, vt homini inſeruiret. Nunc verò propter hominis peccatũ ea vanitatis redacta.*

x Fluxæ & euanidæ conditioni, qui opponitur conſtans & integra natura & recto tramite ad ſuum finem pertingens *y Non propenſione naturali.* *z Vt conditoris imperio obſequatur, cui viſum eſt ipſius vanitate oſtendere, quanopere eſſet homini offenſus.* *a Noluit mundum perpetuæ maledictioni propter hominis peccatum ſubijcere, ſed ſpem illi fecit reſtitutionis.* *b A corruptione cui nunc eſt mancipatus, aſſerentur in fœlicem illum ſtatum incorruptionis, qui patefiet quum filij Dei in gloriam cuehentur.*

uitute corruptionis in libertatẽ gloriæ filiorũ Dei.

22 Scimus enim totum mundum conditum vnà ſuſpirare,& vnà [c] parturire ad hoc vſque *tempus*.

23 [22] Neque verò *ille* ſolùm, ſed & ipſi qui primitias Spiritus habemus, noſipſi, inquam, [d] apud noſipſos ſuſpiramus, adoptionem expectantes, *id eſt* ‖ [e] redemptionem corporis noſtri.

24 [23] Nam ſpe ſeruati ſumus. [f] Spes autem ſi cernatur, non eſt ſpes. quod enim quis cernit, cur ſperet?

25 Si verò quod non videmus ſperamus, *nempè* per patientiam expectamus.

26 [24] Itidem autem & Spiritus vnà [g] ſubleuat infirmitates noſtras. quid enim precemur vt oportet, non nouimus. ſed ipſe Spiritus [h] interpellat pro nobis ſuſpirijs inenarrabilibus.

27 Qui verò ſcrutatur corda, nouit [i] quis ſit ſenſus Spiritus: quia [k] ſecundum Deum interpellat pro ſanctis.

28 [25] Nouimus autem, ijs qui diligunt Deum, [l] omnia ſimul adiumento eſſe ad bonum, ijs *videlicet* qui ex [m] propoſito *ipſius* vocati ſunt.

29 Nam quos præſciuit, *eoſdem* & prædeſtina-

Luc.11.22.

22 Quintò, ſi expectat reliquus mundus inſtaurationem veluti ſuſpirans, idq; non fruſtrà nos quoq; non pigeat ingemiſcere, & longè etiam certiores ſimus redẽptionis noſtræ futuræ, quum habeamus ſpiritus primitias.

23 Sextò, cùm fide ſpes neceſſariò cohæret, quũ credamus quæ nondum obtinuimus,& ſpes in rem preſentem non feratur. Sperandũ eſt igitur, & patienter expectandum quòd futurũ credimꝰ.

24 Septimò, Nõ eſt quòd fatiſcamus ſub afflictionum pondere, quum firmiſſimum præſidium ſuppeditent preces: quæ irritæ eſſe non poſſunt, quum à Spiritu Dei in nobis habitante proficiſcantur. 25 Octauò, Nec temerè nec noſtro malo affligimur, ſed ex Dei prouidentia, ſummo noſtro bono: qui ſicut nos ab æterno elegit, ita etiam prædeſtinauit, Filij ſui conformationi: ac proinde ſuo tempore vocatos ac iuſtificatos, per crucem ad gloriam adducet.

c Significatur non tantùm ſummus dolor, ſed etiam fructus qui eum conſequitur. *d Ex intimo corde.* *e Extremam illam inſtaurationem quæ futura eſt noſtræ adoptionis conſummatio.* *f Metonymia pro eo quòd ſperatur.* *g Tanquam viciſſim onus attollere ex altera parte, ne nos ſub eo fatiſcamus.*

h Nos ad preces inſtigat, atque adeò veluti verba & ſuſpiria nobis intus dictat. *i Quæ ſuſpiria à ſui Spiritus afflatu proficiſcantur.* *k Quia ſanctos docet precari ex ipſius Dei voluntate.* *l Non tantùm afflictiones, ſed quiduis aliud.* *m Propoſitum vocat id quod Deus ab æterno pro bona ſua voluntate apud ſe conſtituit.*

uit, *vt* conformes *fiant* imagini Filij sui: vt is sit primogenitus inter multos fratres.

25 Nonò, Non est quòd metuamus ne quicquid nobis vtile est, non largiatur Dominus, quum ne Filio quidem suo pepercerit, vt nos seruaret. *Psal.* 41.24.

30 Quos verò [n] prædestinauit, eos etiam vocauit: & quos vocauit, eos etiam iustificauit: quos autem iustificauit, eos etiam glorificauit.

31 Quid igitur dicemus ad hæc? si Deus pro nobis, quis contrà nos?

32 [25] Is quidem qui proprio Filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit eum, quî non etiam cum eo omnia nobis [o] gratificabitur?

26 Magnificentissima conclusio totius secundæ partis huius epistolæ. i. tractationis de iustificatione, Nobis nullos corã Deo metuendos accusatores, quum Deus ipse nos vt iustos absoluat: damnationem verò nobis multo minus esse formidandam, quũ Christi morte & resurrectione, omnipotentia

33 [26] Quis intentabit crimina aduersus electos Dei? [p] Deus, *is est* qui iustificat.

34 Quis est qui condemnet? Christus, *is est* qui mortuus est, imò verò qui etiam excitatus est: qui etiam est ad dextram Dei, qui etiam interpellat pro nobis.

35 Quis nos separabit à [q] charitate Christi? *num* oppressio, num angustia, num persequutio, num fames, num nuditas, num periculum, num gladius?

36 (‖ Sicut scriptum est, Tui causa occidimur totum diem, habiti sumus velut oues destinatæ mactationi)

37 [r] Imò in his omnibus plusquam victores sumus, per eum qui dilexit nos.

38 Nam mihi persuasum est, neque mortem, neque vitam, neque Angelos, neque principatus,

denique ac patrocinio nitamur. Quid igitur in hac vita tanti erit momenti vt nos perterrefaciat, quasi à charitate qua Deus nos in Filio diligit exciderimus? Nihil profectò, quum illa sit firmissima, tum in sese, tum in nobis certa fide confirmatis.

n Vtitur. Præteritis pro præsentibus. Hebræorum more, qui rem futuram per Præteritum aliquando explicant, vt eius firmitas constet: respicit etiam ad actum Dei continuum. o Gratis donabit, ex quo efficitur gratuitum esse, non debitũ, quod iustificatorum operibus tribuitur. p Qui non modò insontes, sed etiam prorsus iustos in Filio pronuntiat. q Qua Christus nos prosequitur. Itaque perperam nonnulli actiuè interpretantur de amore quo Christum redamamus.

r Non modò tantis malis non frangimur, sed etiam plusquam victores sumus omnium illorum.

neque

neque potestates, neque instantia, neque futura.

39 Neq; sublimitatem, neque profunditatem, neque vllam rem aliam creatam posse nos separare à charitate Dei, quæ est in Christo Iesu Domino nostro.

CAP. IX.

1 Iudæis occurrit, 7 ac duplex filiorum Abrahæ genus esse dicit, 15 cunctaq; in hoc negotio peragi ex Dei voluntate, 20 instar figuli, 24 30 Tum vocationem Gentium, 31 tum Iudæorum reprobationem, 25 27 Prophetarũ testimonijs testatam ostendit.

1 VEritatem [1] dico per Christum, non mentior, (attestante mihi simul conscientia mea per Spiritum sanctum,)

2 Magnam mihi tristitiam esse, & perpetuum cruciatum cordi meo.

3 Optarim enim ego ipse [a] anathema esse *separatum* à Christo, pro fratribus meis, cognatis *inquam* meis [b] secundum carnem:

4 Qui sunt Israëlitæ: quorum *est* adoptio, || & [c] gloria, || & [d] fœdera, [e] & Legis constitutio, & [f] cultus, & [g] promissiones:

5 Quorũ *sunt* Patres, & *ij* ex quibus Christus quod ad carnem attinet, [2] qui est suprà omnes,

CAP. IX.

Supr. 2. 17. Ephes 2. 12.

1 Tertia pars huius epistolæ vsque ad duodecimũ caput: in qua Paulus ad fidei causas superiores ascẽdit: ac primùm quidem, quoniam de Iudęorum reiectione multa dicturus erat, insinuatione vtitur, incredibilem suam in eos beneuolentiam duplici aut etiam triplici iurciurando & insigni desiderij sui testificatione declarans, & omnes eorum prærogatiuas illis concedens. 2 Testimonium Deitatis Christi manifestissimum.

a Tanta fuit Apostoli erga Dei gloriam studium & fratres suos charitas, vt si fieri potuisset, paratus fuisset abdicationem Israëliticæ gentis redimere. sui sempiterno exitio, anathematis enim nomen illud hoc loco significat. b Carnem hoc loco appellat sanguinis coniunctionem, vt Gen. 29. 14. non autem humanam naturam in genere, vt supra cap. 13. & infra vers. 5. Et hoc addidit Apostolus vt quæ vis sit huius coniunctionis scitu. σύμφυΐς φυσικὴς declaret. c Arca fœderis, quæ erat præsentiæ Dei symbolum. Ideoque per metonymiam dicitur gloria Domini, 1. Sam 4. 21. & 22. &c. Et templum propterea etiam dicebatur habitatio gloriæ Dei, vt Psal 26. 8. d Tabulæ fœderis, metonymia.

e Lex iudicialis. f Lex cæremonialis. g Quæ factæ fuerunt Abrahamo & posteris.

Deus laudandus in secula. Amen.

Suprà.2.28. *Gen.21.12.* *heb.11.15.* *Gal.4.28.* *Gen.18.10.* *Gen.25.21.*

6 ‖ [3] Fieri tamen non potest vt exciderit sermo Dei. non enim omnes qui *sunt* ex *patre* [h] Israële, *sunt* Israël:

7 Neq; quia *sunt* semen Abrahæ, *ideo* omnes *sunt* filij: [4] sed ‖ [i] in Isaac vocabitur tibi semen.

8 [5] Hoc est, non qui [k] filij carnis, ij filij Dei: sed qui *sunt* ‖ [l] filij promissionis, censentur in semine.

9 [6] Promissionis enim sermo hic est, ‖ Hoc ipso tempore veniam, & erit Saræ filius.

10 [7] Neque *hic* solùm, ‖ sed Rebecca, quum ex vno concepisset, *nempè* ex Isaac patre nostro, *hæc experta est.*

11 Nondum enim natis *pueris*, quum nihil fe-

3 Ingreditur tractationem prædestinationis per occupationis speciem, Qui fieri possit vt reiectus sit Israël, quin simul constituendum sit, irritum esse pactum Dei cum Abrahamo & eius semine sancitum. Respondet ergò, veritatem constare Dei verbo, etiamsi reiectus sit Israël: quoniam sic generalis est ac communis Israëlitici populi electio, vt tamen Deus arcano suo consilio deligat quos visum est. Propositio igitur & status huius tractationis hic est, Gratiam salutis sic vniuersaliter offerri, vt tamen ad solos electos pertineat eius efficacia. 4 Probatio prima, ab exemplo familiæ ipsius Abrahami, in qua solus Isaac est filius habitus, idque ex Dei ordinatione: quamuis & ipse Ismael esset ex Abrahamo ortus, & circuncisus ante ipsum Isaacum. 5 Generalis applicatio probationis siue exempli superioris.

6 Ratio applicationis, Quoniam vi promissionis natus est Isaac, ac proinde non fuit electus, imò ne extitit quidem nisi ex gratuita Dei voluntate. Ex hoc autem consequitur prædestinationis fontem esse promissionem, non carnem, ex qua promissione manat electio particularis: siue electos nasci, non autem iam natos eligi, Dei quidem prædestinantis respectu.

7 Altera probatio vehementissima ab Esau & Iacobi exemplo, vtroque nato ex eodem Isaaco filio promissionis, eadem matre, eodemque partu, non diuersis, sicut Ismael & Isaac: quum tamen Esau reiecto solus Iacob sit electus: idque ante ipsorum ortum, vt neque vlla Iacobi probitas, ipsius eligendi, nec vlla Esau improbitas, ipsis reijciendi causa haberi possit.

h Israël priore loco pro Iacobo, altero pro Israëlitis sumitur.

i Isaac tibi erit verus ac germanus filius, ac proinde tuæ benedictionis heres.

k Qui nati sunt ex Abrahamo consueto naturæ ordine. *l Qui virtute promissionis sunt nati.*

cissent

ciſſent boni vel mali, [m] vt propoſitum Dei quod *eſt* ſecundum *ipſius* electionem, *id eſt* non ex operibus, ſed ex vocante, *firmum* [8] maneret.

12 [9] Dictum eſt ei, || Maior ſeruiet minori.

13 Sicut ſcriptum eſt, || Iacob dilexi, Eſau verò odio habui.

14 [10] Quid igitur dicemus? [n] Num iniuſtitia *eſt* apud Deum? Abſit.

15 [11] Nam Moſi dicit, || [o] Miſerebor cuius miſertus fuero, & [p] commiſerebor quem commiſe-

Gen. 25. 23. *Malach.* 1. 2. *Exod.* 33. 10. *Exod.* 9 16.

8 Non dicit Paulus, fieret, ſed, Factũ permaneret. Falluntur ergò qui præſcitam fidẽ, electionis, præſcitam infidelitatem, reprobationis cauſam faciunt. 9 Reiectionem Eſau probat, ex eo quòd addictus ſit fratri in ſeruitutem, electionem autem Iacobi, ex eo quòd factus ſit fratris & quidem primogeniti, dominus. Et nequis ad res externas hoc Dei dictum traheret, declarat Apoſtolus ex Malachia, optimo Moſis interprete, ſeruitutem Eſau, cum Dei odio, dominationem Iacobi, cum Dei amore fuiſſe coniunctam. 10 Prima obiectio, Si Deus nulla dignitatis vel indignitatis habita ratione diligit vel odit, ergò iniuſtus eſt, vt qui indignos poſſit amare, & dignos odiſſe. Auerſatur Apoſtolus hanc blaſphemiam, & poſtea ſigillatim reſpondet. 11 Reſpondet priore loco de delectis ad ſalutem: in quibus eligendis negat Deum iniuſtum videri poſſe, etiamſi nondum natos nullius dignitatis reſpectu elegerit, ſiue ſaluti prædeſtinarit: quoniam videlicet electos non adducit ad finem deſtinatum niſi interpoſita miſericordia, quæ cauſa eſt prædeſtinationi ſubordinata. Præſupponit autem miſericordia miſeriam, & hæc rurſus peccatum ſiue voluntariam corruptionem humani generis: corruptio autem creationem cum puritate & integritate. Deinde miſericordia ſuis gradibus præſtatur, nimirum vocatione, fide, iuſtificatione & ſanctificatione, vt tandem ad glorificationem perueniatur, ſicut docebit Apoſtolus. Iſta autem omnia propoſito Dei ſubordinata omnino efficiunt, vt nullo modo videri poſſit in deligendis & ſeruandis ſuis electis iniuſtus.

m Dei decretum quod proficiſcitur ex ipſius mera voluntate, quaſi illi viſum eſt vno præterito, alterum eligere. *n Humana mens nullas alias amoris vel odij cauſas, quam quæ in perſonis ſunt nouit, vnde emanat obiectio hæc. Ideoq; vellet hominum merita à Deo conſiderari, ac poſtea demùm vnumquenque pro ſuis meritis odio vel amori deſtinari.*

o Sicut Moſes vſus fuerat duplici verbo, ita Græcus interpres vſurpauit ἐλεῶ *&* οἰκτειρήσω, *quorum prius ſignificat gratia & fauore proſequi: alterum verò veluti materna (id eſt ſumma) miſericordia complecti. pro quo ſæpe dicunt Euangeliſtæ* σπλαγχνίζεσθαι.

p Electos per miſericordiam ſeruat: miſericordia autem miſeros electos fuiſſe oſtendit, ac proinde dignos qui propter peccatum perderentur.

ratus fuero.

Exod.9.16.

16 [12] Nempè igitur *electio* non est eius qui [q] velit, neque eius qui currat, sed miserentis Dei.

12 Conclusio responsionis, Ergò Deus non est iniustus, gratuita bonitate eligens & seruans quos ei videtur, sicut etiã respondet Mosi pro toto populo deprecanti.

17 [13] Dicit enim [r] Scriptura Pharaoni, ‖ Ad hoc ipsum [s] excitaui te [14] vt ostendam in te potestatem meam, & annuntietur nomen meum in tota terra.

18 [15] Itaque [r] cuius vult miseretur, quem autem vult indurat.

13 Iam respondet de reprobis,

19 [16] Dices ergò mihi, Quid adhuc succenset? nam voluntati illius quis restitit:

siue quos Deus odio habet nondũ natos, & nullo indignitatis respectu exitio destinauit. Ac primò verum hoc esse docet prolato testimonio ipsius Dei, de Pharaone, quem in hunc finem excitarit, vt eo indurato & iustè punito, glorificaretur. 14 Secundò profert finem consilij diuini, vt doceat nullam in eo inesse iniustitiam. Est autem summus hic finis, non propriè & simpliciter ipsorum reproborum exitium, sed Dei gloria in eorum iusto supplicio elucens. 15 Conclusio responsionis integræ ad primam obiectionem, Ergò quum Deus gratis electos quos videlicet voluit, non tamen seruet, nisi gratia iustificatos & sanctificatos, non potest consilium de ipsis seruandis iniustum videri. Nec rursus vlla iniustitia in consilio Dei æterno de ijs quos libuit perdendis, quoniam prius indurat quàm perdat. Tertia igitur responsio ad asserẽdam Dei iustitiam in æterno reprobandi decreto, posita est in verbo Indurandi: quod tamen subticuit in præcedente versiculo, quod satis nota sit Pharaonis historia. Est autem maximum eius pondus: siquidem induratio quæ misericordiæ opponitur, eadem atque illa præsupponit, nempè voluntariam corruptionem in qua indurantur reprobi: & rursus corruptio integrum creationis statum. Est autem ista quoque induratio spontanea, quia sic indurat Dominus corruptione offensus, vt ipsa eorum voluntate quos indurat ad id iudicium exercendum vtatur. Sequuntur deinde indurationis fructus, nempe incredulitas & peccata, quæ veræ sunt germanæ reproborum damnationis causæ. Cur igitur exitio destinat? quia vult. Cur indurat? quia corrupti. cur damnat? quia peccatores. Vbi ergò iniustitia? Imò si omnes hoc modo perderet, cui faceret iniuriam? 16 Altera obiectio, sed pro reprobis tantùm, exprior re responsione nascens, Si Deus quos vult destinat exitio, & quod semel decreuit impediri non potest, quo iure damnat qui voluntate ipsius pereunt.

q Voluntatem vocat cogitationem & conatum animi, cursum verò bona opera, quorum neutri laudem tribuit, sed soli misericordiæ Dei. *r Deus in Scriptura sic alloquitur Pharaonem, vel Scriptura inducit Deum alloquentem Pharaonem.* *s Feci vt existeres.* *t Quem ei libuit amori suo destinare.*

20 [17] Imò verò, ô homo, tu qui es qui ex aduerso respõsas Deo? || [18] num dicet[u] figmentum fictori, Cur me talem feciſti?

21 || [19] Annon habet poteſtatem figulus in lutum, vt ex eadem maſſa faciat [20] illud quidem vas ad[x] decus, aliud verò [21] ad dedecus?

22 [22] *Quid* ſi verò volens oſtendere iram, & notam facere potentiam ſuam, pertulit multa lenitate [y] vaſa iræ [23] coagmentata ad interitum:

Eſa.45.9. Sapien.15,7. ierem.18.6.

17 Non respõdet Apoſtolus non eſſe hanc Dei volũtatem ſiue Deum pro ſuo arbitrio nõ eligere nec reprobare, quod importuni nonnulli vocant blaſphemiam: imò concedit aduerſario antecedens vtrunque, hanc nimirum eſſe Dei voluntatem, & quidem cuius euentus ſit neceſſarius, ſed Deum propterea negat iniuſtum eſſe malorum vltorem. Quum enim Deum ita velle & facere conſtet ex manifeſtis teſtimonijs, quæ hæc audacia eſt, hominem (id eſt cinerem) Deo reſponſare, atque adeò in ius vocare? Quòd ſiquis neget ita expeditum eſſe nodum, reſpondeo nullam eſſe vllis in rebus firmiorem demonſtrationem, vt quæ nitatur certiſſimo iſto principio, Dei voluntatem eſſe iuſtitiæ regulam. 18 Amplificatio ſuperioris reſponſionis, à cõparatis ſumpta, ex qua etiam apparet decretũ Dei ſtatui à Paulo omnibus cauſis ſuperius, ita vt nũ pẽdeat à ſecũdarũ cauſarũ reſpectu, ſed illas potiùs ordinet.

19 Alludens ad Adami creationem, humanum genus nondum conditum niſi in opificis mente, comparat maſſæ luti, ex qua Deus poſteà, prout ab æterno decreuerat, condiderit, & quotidie condat, tum eligendos tum reprobandos, quòd etiam declarat verbum Faciendi.

20 Quum in obiectione facta tantùm ſit mentio vaſorum ad dedecus tamen aliorum etiam in hac reſponſione meminit, quoniam vtrinque eiuſdem opificis eandem iuſtitiam eſſe contendit, ſicut etiã poſcit contrariorum ratio.

21 Quum igitur dedecoris nomine, æternæ mortis ignominia notetur, cum Paulo loquuntur qui quoſdam dicunt ad iuſtum exitium à Deo eſſe conditos, & qui hac formula offenduntur, inſcitiam ſuam produnt.

22 Secunda reſponſio eſt, Deum, prẽterquàm quòd iuſtè decernit, quod pro ſuo iure decernit, in exequendis ſuis decretis ea vti moderatione, quæ ſummam ipſius lenitatem in ipſis etiam reprobis declaret, quum eos diutiſſimè toleret & multis inſignibus beneficijs frui ſinat, donec tandem iuſtis pœnis addicat: idque optimo fine, nempè vt ſe iniquitatis hoſtem & vltorem declaret, vt quæ ſit ipſius potentia ſeueris iſtis iudicijs patefaciat, vt denique ex contrariorum comparatione, quanta ſit miſericordiæ ſuæ in electos amplitudo, reipſa demonſtret. 23 Iterum ergo, liceat cum Paulo dicere, quoſdam homines à Deo opifice conditos eſſe ad interitum.

u Hæc ſimilitudo mirè quadrat primæ illi humani generis creationi.

x Ad vſus honeſtos. y Græci σκεύη appellant, vt & Latini vaſa, quæcunque inſtrumenta ad vſum domeſticum pertinent: ſed more Hæbraico hæc vocabula, ad homines ipſos tranferuntur, vt Gen 49.5.

23 Et vt notas faceret [z]diuitias gloriæ ſuæ erga vaſa miſericordiæ, quæ præparauit ad gloriam?

Oſeæ.1.10. *Eſa.10.22.* *Eſa.1.9.*

24 [24]Quos etiam vocauit, *ni nirum* nos non ſolùm [a] ex Iudæis, verumetiam ex Gentibus.

25 [25] Vt etiam in Oſea dicit, ‖ Vocabo populum qui meus non *erat*, populum meum: & eam quæ dilecta non *erat*, dilectam.

26 Et erit, in loco vbi dictũ fuerat eis, ‖ Non populus meus vos, illic vocabuntur filij viuentis Dei.

27 [26]Eſaias autem clamat ſuper Iſraël, ‖ *Etiam* ſi fuerit numerus filiorum Iſraël vt arena maris, reliquiæ ſeruabuntur.

28 [b] Rem enim conficiet & concîdet cum iuſtitia: quoniam rem conciſam peraget Dominus in terra.

29 Et ſicut priùs dixit Eſaias, ‖ Niſi Dominus [c] Sabaoth reliquiſſet nobis [d] ſemen, facti fuiſſemus vt Sodoma, & Gomorrhæ ſimiles facti fuiſſemus.

30 [27] Quid igitur dicemus? Gentes quæ [e] non

24 Stabilita in vtranque partẽ doctrina de æterna Dei prædeſtinatione, iam ad vſum eius deſcendit, docens eius teſtimonium non eſſe petendum ex arcano Dei conſilio, ſed ex vocatione quæ patefit in Eccleſia, propoſito Iudæorum & Gentium exẽplo vt clarior ſit doctrina.

25 Vocatio eſt gratuita ſicut & prædeſtinatio, ac proinde non eſt quod indignitas noſtra vel maiorum noſtrorum impediat, quominus ſtatuamus nos eſſe electos ſi ab eo vocemur, ac proinde oblatam ſalutem fide amplectamur. 26 E contrario verò, neque externa vlla generalis vocatio, neque maiorum dignitas idoneum eſt electionis teſtimonium, niſi Deo, vocanti fide reſpondeamus: quod in Iudæis accidit ſicut prædixerat Dominus. 27 Electionis declaratio eſt vocatio fide apprehenſa, ſicut in Gentibus factum eſt.

z *Magnitudinem immenſam.* a *Non dicit omnes & ſingulos Iudæos vocatos, ſed ex Iudæis aliquos, & aliquos ex Gentibus.*

b *Dominus conſtituit ad extremam paucitatem populum ingratum redigere.*

c *Id eſt exercituum quo Epitheto ſummã tribuitur Dei potentia. Eſt autem vox hebræa quam Græci interpretes primum, deinde verò & Græca & Latina Eccleſia cum multis alijs retinuerunt. Id autẽ factum nulla religione exiſtimat Hieronimus: ſed quia eæ voces in ore Iudæorum frequentiſſimè erant à quibus ad Græcos & inde ad Latinos religio deuenit, familiares & quaſi vernaculæ vtrique genti factæ ſunt.*

d *Reliquias vel tantillas, ſemen autem dicit, quoniam in cuiuſque rei ſemina res alioqui mortuæ & extinctæ reuiuiſcunt.*

e *Nulla ergo erant in gentibus opera præparatoria: quod autem Gentes peruenerint ad id quod non ſectabantur, imputãdum eſt Diuinæ miſericordiæ: quod non peruenerint Iudæi ad id quod ſectabantur, imputandum eſt illis, qui malè quærebant.*

ſecta-

sectabantur iustitiam, apprehendisse iustitiam, iustitiam autem eam quæ *est* ex fide:

31 [28] Israëlem verò qui sectabatur Legem iustitiæ, ad Legem iustitiæ non peruenisse.

32 Quare? Quia non ex fide, sed velut ex [f] operibus Legis offenderũt enim ad lapidem offendiculi.

33 Quemadmodum scriptum est, || [g] Ecce, pono in Sion lapidem offendiculi & petram offensionis: & quisquis credit in eum, non pudefiet.

Psal. 118.22. *esa.* 8.14. & 28,16. 1. *pet.* 2.6.

28 Vocationis contẽptus causa est hominum superbia, vt dãnationis culpa non aliunde quàm in ipsis hominibus quę renda sit.

f *Sub iustitiam apprehensuri, sectati sunt legem iustitiæ.* g *Iusti igitur Dei prouidentia hoc decernit & exequitur, etiamsi homines propria malitia impugnent.*

CAP. X.

1 *Pertractat effecta electionis,* 3 *quod alij respuant, alij amplectantur.* 4 *Christum finem Legis.* 15 *Gentium vocationem à Mose.* 20 *Iudæorum verò indurationem ab Esaia prædictam recenset.*

1 FRatres, [1] propensa quidem voluntas cordis mei & deprecatio ad Deum super Israël, est ad salutem.

2 Testor enim *de* ipsis, eos zelum Dei habere, sed non ex notitia.

3 [2] Nam [a] ignorantes Dei iustitiam, & propriam iustitiam [b] studentes constituere, iustitiæ Dei non fuerunt subiecti.

4 [3] Nam finis [c] Legis *est* Christus, ad iustitiam [d] cuius credenti.

CAPX.

1 Propositurus in Iudæis miræ peruicaciæ exemplum, insinuatione vtitur.

2 Primus ad vocationem ingressus, est suæ iustitiæ renuntiare, alter, iustitiam à Deo in Euangelio gratis oblatam fide amplecti. 3 Probatio, quia Lex ipsa in Christum respicit, vt in eum credentes seruentur. Itaque vocatio ad salutem ex Legis operibus, est fictitia & vana, Christus autem ad salutem cuiuis credenti offertur.

a *Ignorantia iuris non excusat coram Deo, præsertim domesticos ciues.* b *Ignorantiæ coniuncta arrogantia, quam meritò vltus est Dominus.*

c *Finis Legis est illos iustificare qui illam obseruant: quum autem carnis nostræ vitio Legẽ non obseruemus, hunc finem non consequimur: At huic morbo medetur Christus, qui pro nobis Legem impleuit.*

d *Non tantùm Iudæis, sed & Gentibus.*

*Leuit.*18.5. *ezech.*20.11. *galat.*3.12. *Deut.*30.12. *Deut* 30,14. *Esa.*28.16.

5 [4] Moses enim describit iustitiam quæ est ex Lege, *his verbis*, Quòd qui præstiterit ea, viuet per illa.

6 At quæ ex fide est iustitia, ita dicit, ‖ [a] Ne dixeris in corde tuo, Quis ascendet in cœlum? hoc est Christum ex alto deducere.

7 Aut, Quis descendet in abyssum? hoc est Christum ex mortuis reducere.

8 [5] Sed quid dicit? ‖ Prope te [f] verbum est in ore tuo & in corde tuo. Hoc est verbum illud fidei quod prædicamus.

9 [6] Nempe quòd si [g] confessus fueris ore tuo Dominum Iesum, & credideris in corde tuo quòd [h] Deus eum excitauit à mortuis, seruaberis.

10 Corde enim [i] creditur ad iustitiam, ore autem confessio fit ad salutem.

11 [7] Dicit enim Scriptura, ‖ Quisquis [k] credit in eum, non pudefiet.

12 Non enim est distinctio vel Iudæi vel Græci. nam idem Dominus omnium, est diues in quosuis à quibus inuocatur.

4 Legẽ in Christum respicere, illud manifestè probat, quod conditionem proponit quæ à solo Christo præstita est, vt ea per fidem nobis imputata, pacificetur conscientia, nec iam quærat quis poterit in cœlum ascendere, vel nos ex inferis eruere, quum vtrunque à Christo præstitũ doceat Euangeliũ idq; in eorum gratiam qui vera fide eum vocãtem amplectẽtur. 5 Vocatio fit per ver. prædicatum. 6 Ea demum est vera fides quæ nõ tantum in cerebro, sed etiã in corde residet, quam externa etiam vita testamur, queque in Christum ferturvnicũ seruatorẽ, qualẽ se in verbo patefacit, 7 Alterã partem nunc probat quam proposuerat versu 4. Christum videlicet quoscunque libuit nullo discrimine vocare: quod duplici testimonio confirmat.

e Ne apud te cogitaris, vt faciunt qui perplexo sunt animo. f Per verbum intellexit Moses Legem, quam Dominus voce sua promulgauit: Paulus autem ad prædicationem Euangelij, quæ sunt Legis perfectio accommodat per alluſionem, vt per Euangelium demum doceat nos reipsa potiri eo quod Lex pollicetur, & ab eo liberari quod interminatur. g Si planè sincerè atque apertè professus fueris, te vnum Iesum ducere tuum Dominum & seruatorem. h Pater, qui dicitur excitasse Filium à mortuis, non vt excludatur Filij diuinitas, sed vt Patris consilium de nobis redimẽdis in Filij resurrectione spectetur. i Fidei tribuitur iustitia, atq; adeò quum oris confessio sit fidei effectum, confessio autem via sit qua ad salutem peruenitur, consequitur fidei salutem quoque tribui. k Credere in Deum est assentiri Dei promissioni de salute per Christum, idq; non tantùm in genere, sed quum ad nos illius promissiones pertinere scimus, vnde nascitur confidentia.

13 ‖ [8] Quis-

13 ‖ [8] Quisquis enim inuocauerit nomen Domini, seruabitur,

14 Quomodo igitur inuocabunt eum in quem non crediderint? [9] quomodo autem credent *ei* de quo non audierint? quomodo autem audient absque prædicante?

15 Quomodo autem prædicabunt nisi missi fuerint? sicut scriptum est, ‖ Quàm speciosi pedes euangelizantium pacem, euangelizantium bona.

16 [10] Sed non [l] omnes auscultarunt Euangelio. Esaias enim dicit, ‖ Domine, quis credidit sermoni nostro.

17 [11] Ergo fides ex auditu est: auditus autem [m] per verbum Dei.

18 [12] Sed (inquam *ego*) ánnon audierint? ‖ Imò verò in omnem terram exiuit sonus eorum, & in fines orbis terrarum, verba eorum.

19 [13] Sed (inquam *ego*) nunquid Israël non cognouit *Deum*? Primus Moses dicit, ‖ Ego ad æmulationem prouocabo vos [n] per gentem quæ non est

Ioel. 1. 31. *Esa* 52. 7. *nahum.* 1. 15. *Esa.* 53. 1. *iohan.* 12, 38.

8 Vera inuocatio est veræ fidei testimoniũ: vera autem fides veræ vocationis: vera autem vocatio veræ electionis. *Psal.* 19. 5. *Deut.* 32. 21.

9 Fides ea vera est quæ Deum quærit in verbo, & quidem prædicato, prout in Ecclesia constituit Dominus.

10 Vbi fides est, ibi est & verbũ: at non contra, vbi verbum, ibi & fides: quod

multi repudient sermonem.

11 Conclusio superioris gradationis, ex fide oportere ad vocationem ascendere, sicut ex vocatione ad electionis testimonium peruenitur.

12 Obiectio, Si vocatio electionis testimonium est, ánnon vocati sunt Iudæi? Quidni (inquit Apostolus) hoc fatear, quum nulla sit gens vocationis expers? nedum vt Iudæos vocatos fuisse negem.

13 Pergit quærere Iudæorum defensor, Annon etiam Deum vocantem cognouerunt Iudæi? Esaias (inquit Apostolus) hoc negat: & simul quod neglexerunt Iudæi, ad Gentes translatum fuisse testatur. Sic autem docet Apostolus, externam illam vocationem vniuersalem, cuius præco est ipsum mundi opificium, non sufficere ad Dei notitiam: particularem autem ex Dei verbo per se inefficacem esse, sed fide quidem apprehendi, ex Dei dono, incredulitate autem inutilem reddi, idque sola hominum culpa, qui non possint ignorantiam prætexere.

l Hoc dicit propter Iudæos, quorum plerique gratiam repudiabant. *m Ex Dei mandato, à quo mittuntur qui Euangelium prædicant.*

n Vocat gentem non gentem omnes profanos populos, sicut viuere non dicuntur sed mori, qui æterno supplicio sunt addicti.

Cap.XI.

gens:per gentem intelligentiæ expertem, ad iram vos prouocabo.

o Id est intrepidè ac liberè loquitur.

20 Esaias autem o vtitur audacia, dicitque, || Inuentus sum ab ijs qui me non quærebant, conspicuus factus sum ijs qui de me non interrogabant.

Esa,65.1.

Esa.62.2.

21 Aduersus Israëlem autem dicit, || Toto die expandi manus meas ad populum rebellem & contradicentem.

CAP. XI.

1 Ne Iudæorum reiectio ad oculi aspectum limitetur 4 deceptum olim Eliam fuisse ait, 16 & quum radicem sanctam habeant. 23 plures quoque ex ijs fore sanctos. 11 24 Gentes verò admonet humilitatis: 33 & exclamat profunda Dei esse iudicia.

1 NVm [1] igitur (inquam *ego*) abiecit Deus populum suum? Absit. [2] nam & ego Israëlita sum, ex semine Abrahæ, tribus Beniamin.

CAP.XI,
1 Iam ostendit Apostolus quomodo sit alijs applicanda hęc doctrina, permanens in proposita hypothesi. Itaque docet Iudæorum singulos non esse reiectos, ac proinde non temerè de singularibus personis pronuntiandum esse, sint necne ex electorum numero. 2 Prima probatio, Sum Iudæus, & tamen electus: De nostra ipsorum igitur electione statuere certò possumus, ac debemus, vt priùs dictum est: de aliena verò non ita certò, sed nostra efficere debet vt de alijs bene speremus.

2 [3] Non abiecit Deus populum suum quem [2] præcognouit. [4] An nescitis de Elia quid dicat Scriptura? quomodo colloquatur *cum* Deo, dicens aduersus Israëlem.

3 Secunda probatio, Quia Deus sibi constat in suo fœdere, etiamsi sint homines perfidi: Sic ergo quum dixerit Dominus se fore Deum suorum in mille generationes, cauendũ ne ob aliquorũ perfidiam, totã sobolem reiectã putemus, sed potiùs ob Dei fœdus de singulis Ecclesiæ mẽbris bene speremus.

4 Tertia probatio à responso quod datum est Eliæ, tunc quoque quum nullus electus palàm in mundo appareret, Deum tamẽ suos electos, & quidem non paucos, nosse, Hinc autem etiam illud efficitur, non temerè de quoquam vt reprobo pronuntiandum, quum eo etiam interdum redigatur Ecclesia, vt velut extincta oculatissimis etiam pastoribus videatur.

a Quem ab æterno electum amplexus est. Hæc enim vis est præpositionis προ vt æternitatem ipsam declaret omni tempore antiquiorem.

3 ||Do-

3 ‖Domine, Prophetas tuos occiderunt : & altaria tua suffoderunt,& ego relictus sum solus, & quærunt animam meam. 1.Reg.19.10.

4 Sed quid dicit ei diuinum responsum ? ‖Feci [b] vt remanserint mihi septem millia virorum qui nō flexerunt genu *imagini* [c] Baal. 1.Reg.19.18.

5 *Ita* igitur & hoc tempore reseruatio [d] secundum electionem gratuitam facta est.

6 [5] Quod si per gratiam, [e] non iam ex operibus: alioquin gratia iam nō est gratia.Sin ex operibus, iam non est gratia: alioquin opus iam non est opus.

7 Quid igitur ? Quod requirit Israël, hoc non est assequutus:sed electi assequuti sunt,reliqui verò [f] occalluerunt. Esa.29.10. &.6.9. matth.13.14. iohan.12.40. act.18.26.

8 ([6] Sicut scriptum est, ‖Dedit eis Deus Spiritum [g] soporis : [h] oculos vt non videant, & aures vt non audiant)vsq; ad hodiernum diem. Psal.69.12.

9 Et Dauid dicit, ‖ [i] Fiat ipsis mensa eorum pro laqueo,& tendicula,& offendiculo,& talione.

10 Obtenebrentur oculi eorū, vt non cernant, & tergum ipsorum semper incurua.

5 Etiamsi non omnes electi sint, tamen qui electi sunt, gratis se electos esse meminerint: qui verò gratiam pertinaciter repudiāt, sibijpsis hoc imputent.

6 Non tamen accidit hæc indu ratio nisi interueniēte iusto Dei decreto ac iudicio,sed absque culpa, quū

[i] ngratos sic puniat omni sensu eis adempto,& duplicatis eorum tenebris vt ob lata Dei beneficia cedant iusto eorum exitio.

b Loquitur de reliquijs ab æterno electis, non autem in futuro eligendis : non enim electi sunt, quia idololatræ non fuissent sed ideò idolatræ non fuerunt, quia electi erant.

c Baal patronum significat,vel eum in cuius aliquis est potestate,vt est mancipium in domini,vxor in mariti potestate.,quo nomine afficiunt idololatræ hodiè suæ idola quæ vocant patronos suos & nostras dominas.

d Ad verb.secundum electionem gratiæ,non qua homines gratiam elegerunt, sed qua Deus ex gratia elegit. e Hoc versiculo corruit Iustitiariorum omnis de omni genere operum doctrina, qua docent opera causam esse iustitiæ, aut causæ partem f Vide Marc.3.5.

g Altissimum veternum, quod omnem sensum adimat. h Oculos ad non videndum,id est,ad videndum ineptos, Hoc autem nihil aliud est quàm excæcare & surdum reddere. i Sicut infœlices aues eo ipso illiciuntur ad mortem, vnde vitam petunt.sic Iudæis in mortem cederet illud vnum ex quo vitam captabant, nimirum lex Dei,cuius præpostero zelo Euangelium repudiabant.

11 [7] *Num* igitur, inquam *ego*, impegerunt vt exciderẽt? Absit, sed per eorũ lapsum salus *obtigit* Gẽtibus, vt eos ad æmulationem prouocaret.

12 Quòd si eorum ruina est [k] opulentia mundi, & diminutio eorum opulentia Gentium: quanto magis [l] plenitudo ipsorum?

13 [8] Nam (quod vobis, dico Gentibus, quatenus ego quidem sum Apostolus Gentium) ministerium meum [m] illustro:

14 *Vt experiar* si quo modo ad æmulationem prouocem consanguineos meos, & seruem aliquos ex ipsis.

15 Nam si abiectio eorum, est reconciliatio mũdi, quæ *erit* assumptio, [n] nisi vita ex mortuis?

16 [9] Quòd si [o] primitiæ sanctæ, *sancta* etiã mas-

7 Istam gentis Iudæorum reiectionem Dominus subordinauit, vt occasionem Vocationi Gentium præberet: & hanc rursus vocationem Gentium conuerteret in occasionem restitutionis Iudæorum vt videlicet accensi Gentium æmulatione, tandem & ipsi Euangelium amplectantur. Hinc autem discendum est non minus subseruire Dei gloriæ seueritatem ipsius quàm misericordiam, atque adeò, per ipsam seueritatem Deũ sibi ad misericordiam aditum inuenire: vt temerè non debeamus de quoquam desperare, nec alijs insultare, sed eos potiùs ad sanctam æmulationem prouocare, vt Deus in illis quoque glorificetur. 8 Testatur se suo exemplo cæteris hac in re præire.

9 Iudæorum gens in genere ipso & eius radice, id est, Abrahamo, considerata, sancta est, etiam si plerique eius rami sunt excisi. Itaque in iudicandis fratribus non hærendum in eorum indignitate, vt semel eos omnes abdicatos esse censeamus: sed consideranda fœderis radix, & retrò potiùs æd eorum maiores fideles progrediendum, vt in illorum posteris aliquibus (quod & ipsi in nobis experimur) benedictionem fœderis sciamus residere.

k *Opulentiæ nomine intelligit Euangelij cognitionem in vitam æternam, Mundi autem, Gentes vniuersas per totum orbem dispersas.* l *Iudæorum, nempè quum tota gens in communi ad Christum accedet.*

m *Hoc loco Apostolus de Iudæorum ac Gentiũ natione in genere disserit, non de singulis hominibus: & earum nationum conditionem ex ea diminutione & plenitudine æstimat, ita vt quamdiù durat diminutio hi vel illi excisi, sub plenitudine verò insiti dicantur: At si singulos homines spectes, qui semel ad Christum venit & didicit nunquam eijciatur foras.*

n *Futurum erit, vt cùm Iudæi ad Euangelium accesserint, mundus quasi reuiuiscat, argumento à comparatis sumpto.*

o *Alludit ad illorum panum primitias, quorum oblatione tota frugum massa sanctificabatur, quibus in reliquum annum poterant bona cum conscientia vti, persolutis primæ illius massæ primitijs, vt scribitur Leuitici cap. 23. ver. 14. & 17.*

ſa: & ſi [p] radix ſancta *eſt*, etiam rami.

17 ‖ [10] Quòd ſi nonnulli rami defracti ſunt, tu verò quum eſſes oleaſter, inſitus es [q] pro ipſis, & [r] particeps radicis ac pinguedinis oleæ factus es,

18 [s] *Ne* gloriare aduerſus ramos, quòd ſi gloriaris, non tu radicem portas, ſed radix te.

19 Dices igitur, Defracti ſunt rami vt ego inſererer.

20 Rectè: per infidelitatem defracti ſunt, tu verò per fidem ſtas, ne effertor animo, [t] ſed time.

21 Nam ſi Deus [u] naturalibus ramis non pepercit, *vide* ne tibi quoque non parcat.

22 [11] Vide igitur [x] benignitatem ac ſeueritatem Dei: in eos quidem qui ceciderunt, ſeueritatem: in te verò benignitatem, ſi permanſeris [y] in benignitate: alioquin & tu excidêris.

23 [12] Sed & illi, ſi non permanſerint in infidelitate, inſerentur: poteſt enim Deus rurſum eos inſerere.

Ierem. 11. 6.

10 Nulla cauſa eſt cur Gentes miſericordiam conſequutæ Iudæis gratiæ cõtemptoribus inſultent, quum ipſis Iudæorum maioribus ſint inſitæ. Videant potius ne quod in Iudæis meritò condemnauit Dominus, in ipſis quoque inueniatur. Eſt autẽ hinc quoque generalis doctrina eliciẽda, nobis eſſe ſtudendum Dei gloriæ etiam proximorum reſpectu, nedum vt de eo quod alijs ſingulari quadam gratia præſtati ſimus, gloriemur. 11 Quũ res ipſa oſtendat hæreditariã non eſſe electionẽ (quamuis quominus perpetua ſit Dei benedictio, culpa ſit in hominibus non in Deo) videndum etiam atque etiam ne quod in alijs culpamus, in nobis inueniatur. Nam firma quidem eſt electio, ſed verè electi & inſiti, non ſuperbiunt in ſeſe, vel cum aliorum contemptu: ſed cum Dei reuerentia & amore proximi, ad metam ſibi propoſitam currunt. 12 Multi ad tempus tunc exciſi, id eſt, extra radicem, qui ſuo tempore inſeruntur: multi quoque aliquatenus & in ſpeciẽ inſiti, qui tamen ſua culpa poſtea excidũtur, & penitus abijciuntur: quod præſertim in nationibus ac populis conſiderandum eſt, vt in Gentibus & Iudæis.

p Abraham. q In ramorum defractorum loco. r Contra communem agriculturæ rationem accidit, vt ſtolonis ſterilis ſuccus mutetur arboris generoſæ ſucco. ſ Gloriari quidem licet in Domino, ſed non ita vt deſpiciamus Iudæos, quos potius decet ad præclaram illam æmulationem prouocare. Quod ſi factum eſſet à nobis, iampridem vni Deo ſeruiremus. t Modeſtè ac ſolicitè Deum reuerere. u Naturales vocat, non quibus à natura ineſſet vlla ſanctitas, ſed qui ex ijs erant nati, quos Dominus gratuito fœdere à reliquis Gentibus ſibi ſegregarat. x Facilem ac lenem animum, cui opponitur præciſa ſeueritas, quum ſcilicet omnia ſomnio iure ad viuũ reſecantur. y In ea cõditione, ad quã benignitas Dei te euexit: notãdũ autẽ hic non agi de electione ſingulorum, quæ firma ſemper eſt, ſed gentis vniuerſæ.

24 Etenim si tu ex [z] naturali exectus es oleastro, & præter naturam insitus es in [a] veram oleam: quanto magis ij qui naturales sunt, inserentur propriæ oleæ?

25 [13] Nolim enim vos ignorare, fratres, mysterium hoc, (vt ne sitis [b] apud vosmetipsos arrogantes) obdurationem *quæ* est ex parte Israël euenisse [c] tantisper dum plenitudo Gentium [d] introiret.

26 Et ita totus Israël seruabitur: ‖ sicut scriptū est, Veniet ex Sion ille Liberator, & auertet impietates à Iacob.

27 Et hoc illis à me fœdus, ‖ Quum abstulero peccata ipsorum.

28 [14] Itaque [e] quod ad Euangelium *attinet, sunt* inimici propter vos: [f] quod ad electionem autem, diliguntur propter Patres.

29 [15] Nam dona & vocatio Dei eiusmodi sunt vt eorum ipsum pœnitere non possit.

30 [16] Sicut enim & vos quondam non paruistis

13 Iudæorum excæcatio nec ita est vniuersalis, vt nullos in ea gente electos habeat Dominus, nec perpetua est futura, siquidē tempus erit quo & ipsi (sicut prædixerunt Prophetę) efficaciter amplectantur, quòd nunc adeò pertinaciter, magna ex parte, repudiant.

Esa. 50.20.

Esa. 27.9.

14 Iterum vt Iudæos & Gentes in vnum veluti corpus in Christo coniungat, ac præsertim doceat quod sit Gentium in Iudæos officium: inculcat non penitus & sine certa spe abiectam esse Iudæorum gentem. 15 Probatio, quia fœdus de vita æterna cum illa gente sancitum, non potest esse irritum. 16 Altera probatio, Quia quamuis indurati meritò puniantur, tamen non propriè eius gentis odio accidit ista Iudæorum peruicacia, sed vt veluti locus introducendis in Ecclesiam Gentibus pateret, & Iudæi postea misericordiæ Gentibus factæ æmulatione accensi, fierent & ipsi eiusdem beneficij participes, ac ita constaret & Gentes & Iudæos sola Dei gratia seruari: quod non ita esset manifestū, si vel omnes simul in Ecclesiam introduxisset Deus, vel Iudæorum gentem absque ista velut interruptione seruasset.

z Naturam intellige, non qualis creata fuit, sed vt est in Adamo corrupta, & ab eo in posteros deriuata.

a In Iudæorum gentem, quam mera gratia Deus sanctificarat: loquitur autem de tota gente, non de singulis. *b Ne intus insolescatis.* φρόνιμος *enim hic loco non ad prudentiam sed ad affectum refertur.*

c Donec, refertur enim ad tempus. *d In Ecclesiam.* *e Quatenus Euangelium non admittunt.* *f Quatenus Deus respicit non quid mereantur, sed quid Deus Abrahamo promiserit.*

Deo,

Deo, nunc autem eſtis miſericordiam conſequuti per iſtorum contumaciam.

31 Sic & iſti nunc non paruerunt vt per veſtram miſericordiam & ipſi miſericordiam conſequantur.

32 Concluſit enim Deus [g] omnes in contumacia, vt omnium miſereretur.

33 [17] O profundas diuitias tum ſapientiæ tum cognitionis Dei! quàm inſcrutabilia ſunt [h] eius iudicia, & eius [i] viæ imperueſtigabiles!

34 ‖ [18] Quis enim cognouit mentem Domini? aut quis ei fuit à conſilio?

35 Aut quis [k] prior dedit ei, & reddetur ei?

36 Nam ex eo, & per eum, & [l] in ipſum *ſunt* omnia. Ipſi *ſit* gloria in ſecula, Amen.

17 Exclamat Apoſtolus, iſta verè admirabili Dei ſapientia perculſus, quam etiã docet eſſe religiosè adorandam, non autem curiosè & profanè ſcrutandam vltrà reuelationis metas.

Eſa.40.13.iob.41.2.1.cor.2.16.

18 Sacrilegam hominum audaciam triplici freno coërcet: primùm quòd Deus ſit ſapientiſſimus, ac proinde abſurdiſſimum ſit ac planè impium, ex noſtra ſtultitia eum metiri. Deinde quod nulli ſit debitor, ac proinde nemo de iniuria ſibi facta quæri poſſit. Tertiò, quòd eius gloriæ cauſa omnia ſint condita, ideoque omnia ſint ad gloriam eius à nobis referenda, nedum vt cum eo fas ſit nobis contendere.

g Tum Iudæos, tum Gentes, de quibus diſſeruit. h Ratio quam tenet in rebus vniuerſis & ſingulis adminiſtrandis. Nam iudicare apud Hebræos pro regere & ſummæ rerum præeſſe accipitur, vt ſæpe annotauimus apud Iohannem. i Conſiliorum & factorum ipſius rationes. k Eucritur hoc dicto præuiſionis fidei operiũ doctrina, & omnis meriti, aduerſus eos qui eam electionis cauſam faciunt. l Sub. Deum, ad cuius gloriam omnia referuntur, nec tantùm res creatæ, ſed in primis noua ipſius opera quæ in electis ſuis edit.

CAP. XII.

1 Paræneticatractat. 2 ad cultum Deo gratum: 9 ad dilectionem non ſimulatam, 14 20 etiam inimicorum.

CAP. XII.

1 [1] PRecor [a] igitur vos, fratres, per miſerationes

1 Quarta pars epiſtolæ, quæ abſolutis Chriſtianæ doctrinæ capitibus, verſatur in vitæ Chriſtianæ præceptis explicandis. Primo autem loco generalia & fundamentalia præcepta tradit, quorum hoc eſt præcipuum vt vnuſquiſq; ſeſe totum ſpirituali Dei cultui conſecret, ac veluti ſacrificet, gratia Dei fretus.

a Hac præfatione indicat finem vltimum humanarum actionum eſſe Dei gloriam, ſiue illæ ſint ἠθικαὶ (de quibus agit hoc cap.) ſiue πολιτικαὶ (de quibus proximo cap. diſſerit) ſiue ἐκκλησιαστικαὶ de quibus conſtituit 14 cap ac parte etiã 15. adeò vt tota vita noſtra ſit verè inſtar cuiuſdam ſacrificij Deo gratiſſimi.

Dei, vt [b] sistatis [c] corpora vestra [d] hostiam viuam, sanctam, acceptam Deo, [e] rationalem illum cultum vestrum:

2 [2] Et ne configuremini seculo isti, sed transformemini per renouationem [f] mentis vestræ, ad hoc ‖ vt probetis quæ sit voluntas Dei, bona illa, accepta, ac perfecta.

3 [3] Enimuero per gratiam quæ mihi data est, [g] edico cuius versanti inter vos, [h] ne sapiat suprà quàm oportet sapere: sed sapiat [i] ad sobrietatem, ‖ prout cuique Deus partitus est mensuram [k] fidei:

4 [4] Quemadmodum enim in vno corpore membra multa habemus, membra verò omnia eandem non habent actionem:

5 Ita multi vnum corpus sumus in Christo, singulatim, alij aliorum membra.

Ephes. 5. 17. 1 *thess.* 4. 1. 1. *Cor.* 12. 11. *ephes.* 4. 7.

2 Secundum præceptum est, ne pro vitæ regula, reliquorũ hominum opiniones aut mores sumamus, sed huic seculo penitus renuntiantes, Dei nostri voluntatem sicut est nobis in verbo ipsius patefacta, nobis pro scopo proponamus.

3 Tertio loco monet etiam atque etiam, vt quisque & intra suæ vocationis limites permaneat, & pro gratiæ suæ modulo sapiat. 4 Ratio huius præceptionis est duplex: vnà, quoniam Deus non commisit quæuis quibusuis agenda, ac proinde præposterè agit, & non modò inutiliter, sed etiam cum aliorum incommodo se & alios fatigat, qui vocationis fines præterit: altera, quod ista vocationum & donorum diuersitas & imparitas, in nostrum omnium commodum cedit, quum idcirco instituta sit vt alij alijs obstringantur: vnde consequitur, neminem hoc ægrè ferre debere, quum priuatorum cuiusque donorum communis sit vsus.

b Olim hostia sistebatur ad altare Hierosolymitanum: at hodie altare est vbique. *c Vosipsos, Synecdoche, olim alienа, nunc nostra offerenda.* *d Olim mortuam, nunc hostias Spiritu vitæ præditas.* *e Id est, spiritualem, vt explicatur. 2. Pet. 2. 5. Est nempe tacita antitheſis cultus in quo seipsum homo spiritualiter Deo consecrat, & veteris cultus in quo bruta cætera quæ non modo rationis, sed etiam sensus expertia carnalibus adhibitis ceremonijs Deo offerebantur.* *f Nullus itaque locus huic rationi, quam Reginam tanquam in arce locat Philosophia, nec libero hominis arbitrio, quale fingunt Sophistæ, si mens ipsa renouanda est, Vide Ephes. 1. 18. & 2. 2. & 4. 17. Col. 1. 21.* *g Præcipio.*

h Ne sibi immodicè placeat, vt ũ solent qui sibi videntur plus sapere, quàm reuera sapiant, vt superbi & ambitiosi solent. *i Sobrietas erit, si non nobis arrogamus quod non habemus, & si non de eo quod accepimus, gloriemur.*

k Fidem appellat cognitionem Dei in Christo, cum donis quæ manant in fideles per Spiritum sanctum.

6 ‖ [5] Ha-

6 ‖[s] Habentes autem diuersa dona pro gratia quæ nobis data est, siue prophetiam, *prophetemus* pro[l] proportione fidei.

7 Siue ministerium, *versemur* in ministrando: tum[m] is qui docet, in docendo:

8 Tum[n] qui exhortatur, in exhortatione, ‖[o] qui distribuit, cum simplicitate: [p] qui præest, cum diligentia: [q] qui miseretur, cum hilaritate.

9 [6] Dilectio *esto* minimè simulata. *Estote* ‖ abhorrentes à malo, agglutinati bono.

10 ‖ Fraterna charitate alij ad alios amandos propensi. Honore alij alijs præeuntes.

11 ‖ Studio minimè pigri. Spiritu feruentes. [r] Domino seruientes.

12 [7] Spe gaudentes. In afflictione tolerantes. ‖ In oratione perdurantes.

13 ‖[s] Vsibus sanctorum [t] communicantes, hospitalitatem

1.*Pet* 4.10. *Mat.*6.2. 2.*cor.*9.7. *Amos.*5.15. *Ephes.*4.2. 1.*Pet.*2.17. 1.*Pet.*5.8. *Luc.*18.1. 1.*cor.*16.1.

5 Quod in genere dixerat, peculiariter sacris muneribus applicat, in quibus periculosius peccatur. Ea verò distribuit in duo genera, Prophetarum videlicet & Diaconorum: & rursus Prophetas in Doctores & Pastores diuidit. Diaconos autem triplices facit, nempè ærarij Ecclesiastici, veluti quæstores, quos propriè vocant Diaconos: disciplinæ moderatores, qui & Seniores siue Presbyteri vocantur: & propius curandis ipsis pauperibus seruientes, cuiusmodi erat viduarum collegium. 6 Iam ad secundæ tabulæ officia accedens, ex charitate velut omnium eorum fonte illa deriuat. Charitatem autē Christianam definit sinceritate, malarum rerum odio, bonarum autem studio, eoque propenso, & colendi proximi auido, cuius denique vltimus finis sit Dei gloria.

7 Commemorat alias virtutes varias cum suis effectis coniunctas, nempè spem, æquanimitatem, patientiam, iugem inuocationem, liberalitatem in sanctos, hospitalitatem, moderationem animi in iuuandis etiam inimicis, sympathiam tum in prosperis tum in aduersis rebus, modestiam, honestatis & cōcordiæ, quoad eius fieri potest cum quibusuis colendæ, ardentissimum studium quòd nullis etiam cuiusquam iniurijs extingui possit.

l Vt quisque teneat reuelationis suæ modum, ne vnus sibi omnia scire videatur. m Qui Scripturæ interpretationi tantùm vacat. n Qui alibi Pastor dicitur. Is videlicet qui doctrinam cum admonitionibus & exhortationibus, atque adeò cum Sacramentorum administratione coniungit. o Sub. eleemosynas distribuat bona fide, & sine personarum respectu. p Ecclesiæ senior. q Qui curandis pauperibus vacant, hilares sint, ne mœrorem mœrori addant, tetricos & morosos in solandis miseris sese præbuerint r Rectè hæc clausula addita, quæ distinguit officia Christiana, ab officijs Philosophicis. s Non autem delitijs & superuacaneis officijs, ac vsibus. t Vera charitatis norma, quum aliorum incōmodis, non minus quā nostris afficimur, & ita affecti proximū pro viribus iuuamus.

ſpitalitem ſectantes.

Mat.5.44. Prou.3.7. eſa.5.11. Prou.20.22. mat.5.39. 2.cor.8.11. 1.pet.3.9. Heb.12.14. Eccle.2.18. mat.5.39. Deut.32.35. heb.10.30. Prou.25.22.

14 || [u] Benedicite ijs qui vos inſectantur: benedicite, *inquam*, & ne inprecamini.

15 Gaudete cum gaudentibus, & flete cum flentibus.

16 Eodem animo inter vos mutuò affecti. || Non elatè *de vobiſipſis* ſentientes, ſed [x] humilibus obſecundantes. Ne [y] eſtote prudentes apud voſmetipſos.

17 || Nemini malum pro malo viciſſim reddẽtes Procurantes honeſta coram omnibus hominibus.

18 || Si fieri poteſt, quantum in vobis eſt, cum omnibus hominibus in pace viuentes:

19 || Non voſmetipſos vlciſcentes, dilecti: ſed date locum iræ. ſcriptum eſt enim, || Mihi eſt vltio: ego rependam, dicit Dominus.

20 || Itaque ſi eſurit inimicus tuus, ciba eum: ſi ſitit, da ei potum. hoc enim ſi feceris, [z] carbones ignis coaceruabis in caput eius.

21 Ne vincitor ab eo quod malum eſt, ſed vince bonitate malitiam.

u Nisi forte benè precamini. Quod ita intelligendum eſt, vt de hoſtibus nõ ſolum detrahamus, ſed vt eis potius bene precemur.

x Nihil æquè ſcindit concordiã atque ambitio, quam quiſpiam humilia faſtidit, ſublimia ambitione ſectatur. y Ne prudentiæ opinione turgeatis. z Sic Salomon ænigmaticè iram Dei alicui imminentem depingit, & eo quidem ardentiũ quo maior eſt alicuius peruerſitas.

CAP. XIII.

1 *Vult vt ſubdamur Magiſtratibus:* 8 *proximos diligamus:* 12 *viuamus iuſtè:* 14 *& Chriſtum induamus.*

Cap.xiii. *Sapien.6.1. Ecclesiast.3.1. 1.pet.2.13.*

1 OMnis || [1 2] anima [3] poteſtatibus ſuperemi-

nentibus ſubiecta eſto. [3] non enim eſt po-

1 Iam ſeorſim oſtendit quid ſubiecti debeant ſuis magiſtratibus, obedientiã videlicet: à qua declarat neminem eſſe liberum, & ita quidem vt non tantùm ipſi ſummo magiſtratui, ſed etiam infimis quibuſuis magiſtratus poteſtate fungentibus debeatur. 2 Argumentum ab ipſa rei natura. Quorſum enim in ſuperiore gradu ſunt collocati, niſi vt inferiores eis ſubijciantur? 3 Aliud maximi ponderis argumentum, Quoniam huius ordinis author eſt Deus, vt qui ſunt rebelles, ſciant ſeſe cum Deo ipſo bellum gerere: vnde fieri non poteſt quin maximas calamitates ſibi accerſant.

a Etiamſi Apoſtolus, etiamſi Euangeliſta, etiamſi Propheta. Chryſoſtom. Papa itaque tyrannus in omnia regna euertitur.

teſtas

testas nisi à Deo: & quæ sunt potestates, sunt à Deo [b] ordinatę.

2 Itaq; quisquis *se* opponit potestati, Dei ordinationi resistit; qui autem resistunt, ipsi sibi condemnationem afferent.

3 [4] Nam magistratus non sunt terrori bonis operibus, sed malis. [5] Vis autem non metuere potestatem? quod bonum est facito, & laudem ab ipsa obtinebis.

4 Dei enim minister est tuo bono. [6] Quòd si feceris quod malum est, metue: non enim temerè gladium gestat. nam Dei minister est, [c] vltor ad irã ei quî quod malum est fecerit.

5 [7] Quapropter necesse est subijci, non solùm propter iram, [d] sed etiam propter conscientiam.

6 [8] Propter hoc enim etiam tributa soluitis: siquidem ministri Dei sunt in hoc ipsum incumbentes.

7 ‖ Reddite igitur omnibus quod debetis: cui tributum *debetur*, tributum: cui vectigal, vectigal: cui [e] timorem, timorem: cui [f] honorem, honorem:

8 [9] Nemini quicquam debete, nisi *hoc* vt alij alios diligatis. [10] nam qui diligit alterum, [g] Legem impleuit.

4 Tertium argumentum ab vtilissimo fine, Quod hac ratione Deus bonos conseruet, malos coérceat qua sententia ipsi quoq; magistratus admonẽtur quid subiectis debeant.

5 Optima ratio ferendi iugi istius non modò sine molestia, sed etiam maximo cum fructu.

6 Deus gladio etiam vltore magistratum armauit. *Mat.*22.11.

7 Conclusio, Parendum esse magistratui, nõ modò pœnæ metu, sed multò magis quia etiamsi magistratus in conscientiam ius ei resisti non potest.

non habet, tamen quum Dei sit minister, bona conscientia 8 Enumerat præcipua in quibus posita est subiectorum obedientia. 9 Ostendit quomodo futurum sit vt quàm paucissima iudicia exerceantur, nempè si vitam ita constituamus, vt nemo quicquam meritò possit à nobis flagitare, præter id vnum quod ex charitatis lege alij alijs perpetua quadam obligatione debemus. 10 Commendat charitatem vt Legis epitomen.

b Distributæ, aliæ enim sunt maiores, aliæ minores. *c Per quem Deus vlciscitur malos.* *d Vsque ad aras: nam iniqua præcipienti, respondendum est illud Petri, Præstat Deo obedire quàm hominibus.* *e Timoris nomine intelligit obedientiam, eamque ex animo proficiscentem.* *f Honoris nomine intelligit reuerentiam, quam magistratui habere par est.* *g Non vnum aliquod præceptum obijt, sed in genere præstitit quod Lex iubet.*

9 Siquidem illud, || Non mœchaberis, Non occides, Non furaberis, Non falsum testimonium dices, Non concupisces, & siquid aliud *est* mandatum, in hoc sermone [h] summatim comprehenditur, nempè || Diliges proximum tuum sicut teipsum.

Exod 20 14. *deut.* 5.18. *Leuit.* 19.18. *mat.* 22.39. *mar.* 12 31. *gal.* 5.14. *iac* 2.8. 1 *Tim.* 1.1. *Luc.* 21.14. *Gal.* 5.16. 1 *pet.* 2.11.

10 Charitas proximum non afficit malo. Itaq; || expletio Legis, est charitas.

11 Amplificatio à circumstantia temporis, quod & ipsum nos per se officij admoneat, quum tenebris ignorantiæ & prauarum cupiditatum, diuinæ veritatis cognitione depulsis, superfit vt vitam ad certam illam omnis iustitiæ & honestatis normam, virtute Spiritus Christi freti, exigamus.

11 [11] Idque, perspecta opportunitate, quòd *videlicet* tempestiuum iam *sit* nos à somno expergisci. Nunc enim propius nos est salus quàm quum credidimus.

12 Nox processit, [i] dies autem propinquauit. Abijciamus igitur [k] opera tenebrarum, & induamur habitu qui luci conueniat.

13 Vt interdiù, compositè ambulemus: || non *in* comessationibus & ebrietatibus, non cubilibus ac proteruiis, non lite & inuidia:

14 || Sed [l] induimini Domino Iesu Christo, & carnis curam ne habete, ad *expiendas* cupiditates.

h Tota siquidem Lex nihil aliud quàm amorem Dei & proximi præcipit. Sed quum Paulus hoc loco de mutuis hominum officijs differat, Legis vocabulum restringendum est ad secundam tabulam.

i Alibi dicimur in luce versari. sed ita vt nondum apparuerit quod sumus, adhuc enim videmus vt in crepusculo.

k Eam vitam, quam agunt qui lucem fugiunt. *l Indui Christo, est in possessionem Christi mitti, ita vt ille sit in nobis, & nos in illo, Gal. cap. 3.27.*

CAP. XIIII.

1 *Commendat eos qui fide sunt infirma,* 15 *ne vitio nostro scandalizentur.* 10 *Et illis è diuerso imperat vt non temerè firmiores iudicent:* 19 *vt intra ædificationem* 20 *& charitatis terminos,* 22 *Christiana libertas consistat.*

1 Eum

1 EVm[1] verò qui fide est infirmus, [2]assumite, non *tamen* [b] ad certamina disputationum.

2 [2] Alius quidem [c] credit vescendum esse quibuslibet: alius autem *fide* infirmus edit olera.

3 [3] Qui edit, non edentem ne pro nihilo habeto: & qui non edit, edentē ne cōdemnato. [4] Deus enim eum assumpsit.

4 ‖ [5] Tu quis es qui condemnas alienum famulum? proprio domino stat aut cadit. stabilietur autem: potest enim Deus eum stabilire.

5 [6] Alius quidem æstimat diem præ die, alius autem *per æquè* æstimat quemuis diem. [7d] Vnusquisque in animo suo plenè certus esto.

CAP. XIIII.

Iac. 4. 12.

1 Iam tractat quomodo in rebus mediis nos gerere deceat cum fratribus, non malitia, nec damnanda superstitione, sed beneficij Christi ignorantia, in earum rerum vsu peccantibus. Docet autem, eos leniter & patienter erudiendos, & ita quidem vt eorum ignorantiæ in eiusmodi quidem rebus accommodare nos oporteat, ex charitatis lege.

2 Proponit pro exemplo, discrimen ciborum, quod nonnulli vt in Lege præscriptum (quam abrogatam esse nesciebant) penitùs obseruandum putabant, quum è contrario qui in Euangelij cognitione profecerant, abolitam esse istam Legis pædagogiam rectè censerent.

3 In huiusmodi facto, inquit Apostolus, neque qui libertatem suam norunt, fratrem ignorantem arroganter despiciant, neque indocti morosè condemnent quod non intelligunt.

4 Prima ratio, quia quum & qui edit & qui non edit, sit nihilominus Christi membrum, nec contemni qui non edit, nec condemnari qui edit, meritò potest. Explicatur autem antecedens versu sexto.

5 Alia ratio à superiore dependens, cur rudes à peritioribus non debeant, vt extra spem salutis positi, damnari. Quia, inquit Apostolus, qui hodie rudis est, cras potest pleniore cognitione donari, vt & ipse firmus consistat. Itaque Dei est non hominis sententiam illam damnatoriam ferre. 6 Aliud exemplum legalis discriminis dicrum.

7 Opponit isti contemptui & præcipitibus iudicijs assiduum proficiendi studium, vt firmis de sua libertate bene constet, quænam sit videlicet, & cuiusmodi vsus: & vicissim infirmi quotidie proficiant: ne vel illi abutantur Dei dono, vel isti in sua infirmitate sibi placeant.

a Ne mediæ & indifferentis rei causa defugiatis eius consortium, sed eum adiungite vobis. b Vt variis & incertis disputationibus discedat incertior quàm venerit, aut perturbata conscientia resiliat. c Nouit ex fide, siue persuasus est per Dominum Iesum, vt explicatur infra, versu. 14. d Vnusquisque apud se, vt in conscientia sua dicere possit, se nosse ac sibi persuasum esse per Dominum Iesum nihil esse per se impurum, illa autem persuasio innixa debet verbo Dei.

6 [8] Qui [e] curat Diem, [f] Domino curat: qui non curat diem, Domino non curat. [g] Qui edit Domino edit: [9] gratias enim agit Deo, & qui non edit, Domino non edit, & gratias agit Deo.

8 Ratio petita ab ipsa rerum mediarum natura, quas bona conscientia & facere possit aliquis, & aliquis rursus non facere. Quum enim & dierum & ciborum discrimen à Deo statutum esset, qui Legis abrogationem nondum intelligebant, & tamen alioqui Christum vt Seruatorem agnoscebant quomodo potuissent bona conscientia negligere quod à Deo præceptum sciebant? Contra verò, qui Christi beneficium hac etiam in parte norant, bona conscientia nec dies nec cibos curabant. Itaque dicit Apostolus vers. 10.) Firmi infirmos ob res istas ne damnate, quum infirmi fratres nihilominus sint fratres. Iam verò si quis hãc doctrinam ad nostra hæc tempora trahere velit, sciat de rebus medijs agi, & quidem eiusmodi, vt qui eas non arbitrãtur medias, fundamentum haberent in Lege, & simplici ignorantia, non autem malitiosa (illis enim ne ad tempus quidẽ cessit Apostolus) nec superstitione, sed religioso Dei metu hallucinarentur.

7 [10] Nullus enim nostrûm [h] sibijpsi viuit, & nullus sibijpsi moritur.

8 Nam siue viuimus, Domino viuimus: siue morimur, Domino morimur. Siue igitur viuamus, siue moriamur, Domini sumus.

9 Ad hoc enim Christus & mortuus est & resurrexit, & reuixit: vt & mortuis ac viuentibus dominetur.

9 Ita significat Apostolus sese de fidelibus tum infirmis tum firmis agere. Quid si verò cum infidelibus nobis sit negotium? nempe hic nobis cauenda sunt duo, sicut in epist. ad Corinth. explicatur: vnum, ne superstitiones eorum inter res medias numeremus, vt qui in idoleo accumbebant: alterum, ne tum quoque quum res est media (vt idolothytum in macello emere, & domi aut in priuato conuiuio edere) fratrum infirmorum conscientiam vulneremus.

10 Non hærendum, inquit, in ipso cibo, sed in vsu cibi, vt demùm vere possit reprehẽdi qui sic viuit, vt in Deum non respiciat. Illi enim & vita & mors nostra consecrata est, & idcircò mortuus est propriè Christus, non autem simpliciter, vt vescamur aut non vescamur hoc vel illo cibo.

e Peculiari quadam ratione obseruat. f Domini est iudicium recténe faciat an secus: Itaque cur non potius laboratis de eo, vt quisque se Deo approbet, quàm vt aliena curetis?

g Qui nullum facit ciborum discrimen. Huic opponitur, qui non edit, id est qui cibos non attingit quos immundos putat ex Lege.

h Se vnum respicit, vt ex suo vnius arbitrio ac voluntate viuat. quod Hebraei dicũt Benefacit animæ suæ.

10 ‖ [11] Tu verò cur condemnas fratrem tuum? aut etiam tu, cur pro nihilo habes frarrem tuum? Omnes enim sistemur apud tribunal Christi.

11 Scriptum est enim, ‖[i] Viuo ego dicit Dominus: quod mihi *sese* flectet omne genu, & omnis lingua [k] confitebitur Deo.

12 Nempe ergò vnusquisque nostrûm de seipso rationem reddet Deo.

13 [12] Ne amplius igitur alij de alio iudicemus: [l] sed hîc potiùs adhibete iudicium: vt ne offendiculum ponatis fratri, aut scandalum.

14 [13] Noui, & persuasum habeo per[m] Dominũ Iesum, nihil esse [n] impurum [o] per se: sed ei qui existimat aliquid ei impurum, *id* ei impurum *esse*.

15 Verùm si propter escam frater tuus tristitia afficitur, non iam secundum charitatem ambulas.

16 ‖ [14] Ne esca tua illũ perdito pro [15] quo Christus

2. *Cor*, 5. 10. *Esa*. 45. 23. *philip*. 2. 10. 1. *Cor*. 8. 11.

11 Conclusio, relinquendum esse ius suum Domino, ac proinde in rebus quæ, prout conscientia affecta est, vel bonæ vel malæ sunt, non esse infirmos fratres à firmis despiciẽdos, nedum dãnandos. Non valeret autem æquè hæc consequutio in altero membro, nempè ne infirmi firmos iudicent: quoniam infirmis non est perspectum, eos qui diem non curant, & edunt, Domino non curare, & Domino edere, sicut firmis notum esse potest infirmos eos qui diem curant & non vescuntur, Domino diem curare, & Domino non vesci. 12 Vbi quid non faciẽdum sit conclusit, quid faciendum sit ostendit: nempe cauendum ne fratrẽ nondum firmum, præpostero vsu libertatis nostræ prorsus euertamus. 13 Occupatio verum quidem esse, abrogatam esse illam pædagogiam Legis beneficio Christi, ijs qui hoc norunt, sed nihilominus oportere in huius libertatis vsu considerare quid expediat, vt fratri infirmo consulatur, quum idcirco non amittatur libertas. 14 A comparatis, Crudelis est animi pluris facere escã, quàm fratris salutem, quòd ij faciunt, qui cum cuiusquam fratris offendiculo sustinent vesci, & ita ei præbent resiliendi ab Euangelio occasionem. 15 Aliud argumentum, Christi exemplum sequi nos oportet: ille verò nedum vt propter escã infirmos perderet, pro ijs vitam ipsam profudit.

i Iurisiurãdi formula, Deo peculiaris, qui vnus verè sua vi ac potestate existat, perinde est ac si diceret Dominus, tam certo futurum aliquid ac certum est ipsum viuere. k Me venerabitur & agnoscet pro Deo. l Obliquè malignos istos censores perstringit, qui huc conferunt totum suum acumen, vt aliquid carpendum inueniant in fratrum vita, quum potiùs omne rationis iudicium huc conferre oporteret ne suo neglectu fratres suos vel præcipitent, vel in aliquod offendiculum impellant. m Spiritu Domini Iesu, vel per Dominum Iesum, quem noui aduentu suo maceriam diruisse, & omnes istas vmbras depulisse. n Ad verbum, commune. Vide Mat. 15. 11. o Natura.

mortuus est.

16 Aliud argumentum, Quia sic detrahitur de Euangelica libertate, quasi ad quiduis audendum, aditum aperiat.

16 [16] Ne vestrum igitur bonum [q] blasphemator.

17 [17] Non enim est regnum Dei esca & potus, sed iustitia, & pax, & gaudium per Spiritum sanctum.

17 Ratio generalis. & cæterorum argumentorum fundamentum, Regnum Dei non esse in his rebus externis positum, sed in iustitiæ & pacis studio, & Spiritus cõsolatione *Tit.* 1. 15. 1. *Cor.* 8. 13.

18 Nam qui [r] per hæc seruit Christo, gratus est Deo, & acceptus hominibus.

18 Conclusio vniuersalis, vsum istius libertatis, atque adeò totam vitam nostram, ad mutuam ædificationem referri oportere, adeò quidem vt quod per se purum est & licitum, tamen propter offendiculum fratris illicitum censeatur.

19 [18] Nempe igitur quæ ad pacem faciunt, sectemur, & quæ ad mutuam ædificationem.

20 Ne cibi causa destrue opus Dei. || Omnia quidem pura: sed malum *est* homini qui edit cum offendiculo.

21 || Bonum *est* non vesci carnibus, neque bibere vinum, neque *quicquam* in quo frater tuus impingit, aut offenditur, aut infirmus est.

22 [19] [s] Tu fidem habes: apud temetipsum habe coram Deo. Beatus qui non condemnat seipsum in *eo* [t] quod approbat.

19 Duplicem in his rebus cautionem addit: vnam ad firmos spectantem, vt qui certam notitiam huius libertatis adeptus est, thesaurum illum conseruet, quo videlicet prudenter & vtiliter ita vti dictum est vtatur: alteram, quæ infirmos respicit, ne temerè solo aliorum exemplo incitati, titubante conscientia quicquam agant, quoniam sine peccato fieri non potest, quod ex Dei verbo non persuasi simus ipsi probari.

23 Qui verò [u] ambigit si ederit, condemnatus est, quoniam non *edit* ex fide: quicquid verò ex fide non est, peccatum est:

q Malè audiat. r Qui pacem ac iustitiam tranquillè colit per Spiritum sanctũ. s Quid nomine fidei intelligat exposuit supra, vers. decimo quarto, nempè certum esse libertatis Christianæ, ac securum in rebus indifferentibus, vt ipse quoque Chrisostomus interpretatur. t Quod amplectitur. u Secum disceptat.

CAP. XV.

1 *Fortiores robur suum conferant ad confirmandos infirmos.* 3 *Christi exemplo,* 7 *qui se communicauit.* 8 *non modò Iudeis.* 10 *sed etiam Gentibus.* 15 *Scriptionis huius Epistolæ ratio redditur.*

[x] De-

1 DEbemus [1] autem nos qui firmi *sumus*, imbecillitates infirmorum portare, ac [a] non indulgere nobisipsis.

2 *Itaq;* vnusquisq; nostrûm proximo indulgeat [b] in bonum, *id est* ad *eius* ædificationem.

3 [2] Etenim Christus non indulsit sibijpsi, sed sicut scriptum est, ‖ Conuitia eorum qui conuitiãtur tibi, inciderunt in me.

4 [3] Nam quæ [c] ante scripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt: vt per patientiam, & consolationem [d] Scripturarum, spem habeamus.

5 [4] Deus autem patientiæ & consolationis *author*, ‖ det vobis vt eodem animo inter vos mutuò affecti sitis, secundum Christum Iesum.

6 Vt concorditer vno ore glorificetis Deum ac Patrem Domini nostri Iesu Christi.

7 Propterea assumite alij alios, sicut & Christus [e] assumpsit nos in gloriam Dei.

8 [5] *Illud* autem dico, Iesum Christum ministrum fuisse [f] circunci sionis, [g] pro Dei veritate, vt confirmaret promissiones [h] Patrum:

CAP. XV.

1 Iam disserit generaliter Apostolus de imbecillis omni modo tolerandis, quatenus tamen eorum bono id fieri potest. *Psal.* 69, 10. 1. *Cor.* 1. 10.

2 Confirmatio ab exemplo Christi, qui nihil non pertulit vt non infirmos modò, sed etiam crudelissimos hostes patientia victos ad Patrem adduceret.

3 Occupatio, quæ citantur ex veterum exemplis, nobis ad imitandum proponi, vt Patrum exemplo patientia & spe mutuò nos toleremus.

4 Petendum à Deo patientiæ exemplum, vt mutuò consensu tum firmi tum infirmi Deo seruientes, alij alios ad Dei gloriam adsciscamus, sicut & Christus nos omnes quantumuis indignos assumpsit.

5 Christi exempli applicatio ad Iudæos, quos quantumuis indignos, tamen propter promissiones cum Patribus eorum sanctas, honore dignatus est, vt etiam ministri officio sit apud eos incredibili cum patientia defunctus. Multo minus igitur æquum esse, vt à Gentibus propter varia vitia spernantur, quos tanti fecit Dei Filius.

a Alijs spretis, sui vnius rationem habet. b Ipsius bono ac commodo. c A Mose & alijs Prophetis descripta. d Doctrina & consolatio tribuuntur Scripturis, quia illis ad docendum, & consolandum, vtitur Deus.

e Nos minimè dedignatus vltro assumsit, quos gloriæ Dei faceret participes.

f Circuncisorum Iudæorum, quandiu enim vixit, intra eorum fines se continuit, vt de se testatur Mat. 15. ver. 24.

g Vt Deum esse veracem constaret. Veritas enim hoc quoque loco sic accipitur, vt diximus supra 3. 7. h Patribus factas.

9 [6] Et vt gentes pro misericordia glorificent Deum: sicut scriptum est, ‖ Propterea [i] confitebor tibi inter Gentes, & nomini tuo psallam.

10 Et rursum dicit, ‖ Gaudete Gentes cum populo eius.

11 Et rursum, ‖ Laudate Dominum omnes Gentes, & collaudate eum omnes populi.

12 Et rursum Esaias dicit, ‖ Erit radix Iesse, & qui exurgat ad imperandũ Gentibus: in ipso Gentes sperabunt.

13 [7] Vtinam verò Deus [k] spei impleat vos [l] omni gaudio & pace credendo, vt spe abundetis per virtutem Spiritus sancti.

14 [8] Persuasum autem habeo & ipse ego de vobis fratres mei, quod [m] ipsi per vos pleni sitis bonitate, impleti omni cognitione, & qui possitis etiam vos mutuò monere.

15 Audacius verò scripsi vobis, fratres, aliquatenus veluti commonefaciẽs vos, propter gratiam quæ data est mihi à Deo.

16 Ad hoc vt sim minister Iesu Christi apud Gentes, operans Euangelio Dei vt [n] oblatio Gentium fiat accepta, sanctificata per Spiritum sanctũ.

17 [9] Habeo igitur quod glorier per Christum Iesum in ijs quæ ad Deum *pertinent*.

18 Non enim sustinuerim quicquã loqui [o] quod non effecerit Christus per me, *adducendis* ad obedientiam

Psal. 18.50.
6 Eiusdem applicatio ad Gẽtes, quas & ipsas incomprehensibili quadam bonitate Dominus respexerit, vt à Iudæis quasi extraneæ despici non debeant.
Deut. 32.45.
7 Totam superiorem tractationem precibus velut obsignat, petens eis tribui à Domino, quicquid eis præceperat.
Psal. 117.1.
Esa. 11.10.
8 Peroratio Epistolæ, in qua primùm se excusat quòd pluribus ad eos scripserit, vt eos commonefaceret potiùs quàm doceret: idque ex muneris sui necessitate, quod eum peculiariter Gẽtibus obliget
9 Magnificè quidem Apostolatum suum ab effectis asserit, sed ita vt præterquam quod verè omnia loquitur, totam gloriam Deo vt vnico authori tribuat: nec sese propriè spectet, sed huc potiùs respiciat, vt eo minus de doctrinæ à se propositæ veritate dubitetur.

i Apertè profitebor, & celebrabo nomen tuum. k In quẽ speramus. l Perfecto & cumulato. Nõ enim omnis generis gaudiũ & pacẽ Apost. suis exoptat. m Vltro & sponte vestra. n Passiuè oblationẽ Gẽtiũ, vocat Gẽtes ipsas, quibus se tãquã sacrificiũ dicit, Deo quasi victimis litare, vt impleatur quod prædixit Esaias. 66.20. o Ita mihi in omnibus rebus omnibus q. modis adfuit Christus, vt etiamsi maximè velim, tamen dicere non possim, quid per me non effecerit vt Gentes Euangelio obedirent.

dientiam Gentibus, verbis & factis.

19 [p] Virtute signorum ac prodigiorum, virtute Spiritus Dei: adeò vt ab Hierusalem & circumiacentibus *regionibus*, vsq; ad Illyricum, impleuerim prædicandi Euangelij Christi munus.

20 Ita porrò ambiens prædicare Euangelium, non vbi nominatus esset Christus, vt ne super alienum fundamentum ædificarem:

21 Sed sicut scriptum est, ‖ Quibus non est annuntiatum de eo, videbunt: & qui non audierunt, intelligent.

22 ‖ [10] Quapropter etiam impeditus sum sæpe *ne* venirem ad vos.

23 Nunc verò quum non ampliùs habeam locum in his regionibus, ‖ desiderium autẽ habeam veniendi ad vos à multis annis.

24 Quandocunque proficiscar in Hispaniam, veniam ad vos. Spero enim fore vt *istac* præteriens videam vos, & à vobis deducar illuc: si tamẽ vestra consuetudine priùs ex parte expletus fuero,

25 Nunc autem proficiscor Hierosolymam, [q] ministrans sanctis.

26 Placuit autẽ Macedoniæ & Achaiæ cõferre aliquid in pauperes sanctos qui sunt Hierosolymis.

27 [11] ‖ Placuit enim *inquam*, & debitores illorũ sunt, nã si spiritualia ipsorũ *bona* Gentes participarunt, debent etiã *ipsæ* in carnalibus eis [r] ministrare.

28 Hoc igitur vbi perfecero, & eis [s] consigna-

10 Suam in eos egregiam voluntatem, & suarum etiam rerum statum familiariter Romanis perscribit, ita tamen vt ab Apostolicæ doctrinæ scopo ne tantillum quidem aberret. Nihil enim narrat nisi sanctum, & ad suũ munus pertinens: & veluti quadam digressiuncula Macedonicam Ecclesiam, commendans, eos ad sanctam æmulationẽ honestè prouocat

Esa. 52.15.
Supra. 1 11.
Supra. 1.13.
1.*thess.* 1.17.
1.*Cor.* 6.11.

11 Voluntariæ quidem sunt eleemosynæ, sed quas tamen ex charitatis lege debeamus.

p Priore loco, virtus declarat vim & efficaciã prodigiorum in animis hominũ percellendis: posteriore verò loco, significat diuinam potestatẽ illius effectricẽ. q Sãctis hoc officij impendens, perferẽdæ ad eos pecuniæ in ipsorũ vsus collectæ. Nã ver. διακονεῖν, *quum alioquin ad omnes functiones Ecclesiasticas pertinet, hic peculiariter accipitur de eorum munere qui propriè diaconi dicebãtur. r Vsibus eorũ inseruire. Qua ratione omnes Christiani dici possunt* λειτουργοὶ *præsertim cũ iuuare proximũ sit quedã (vt ita dicã) sacrificij species, & quidem Deo gratissimi. s Apud eos fideliter & quasi annulo obsignatum deposuero Metaphora est sumpta à veterum more, qui annulis obsignabant quæ in tuto volebant reposita esse.*

uero[t] hunc fructum, abibo istac in Hispaniam.

29 [12] Scio verò me, quum veniam ad vos, cum plena benedictione Euangelij Christi venturum.

30 Precor autem vos, fratres, per Dominum nostrum Iesum Christum, & [u] per charitatem Spiritus, vt mecum certetis *vestris* pro me apud Deum precibus:

31 Vt liberer ab ijs qui rebelles sunt in Iudæa: vtque ministerium hoc meum erga Hierusalem, acceptum sit sanctis.

32 Vt cum gaudio veniam ad vos per voluntatem Dei, vnaque vobiscum refociller.

33 Deus autem pacis *princeps* sit cum omnibus vobis, Amen.

12 Pollicetur sese ad eos non venturum vacuum, benedictione Dei fretus: sed precum officium ab eis postulans, ostendit qua re in quibusuis difficultatibus niti nos maximè oporteat.

t Hanc pecuniã in vsus pauperũ collectam, elegãter autẽ eleemosyna dicitur fructus. *u Per mutuam illam coniunctionem, quæ Spiritus sanctus animos nostros deuinxit. Quam vocat communionem Spiritus. Phil. 2. 1.*

CAP. XVI.

1 *Commendat Phœben.* 3 *Salutat officiosè complures,* 17 *Admonetq; vt eos caueant qui dissidiorum authores sunt.*

1 COmmendo [1] autem vobis Phœben sororem nostram, quæ est ministra Ecclesię Cechreensis:

2 Vt eam excipiatis [2] in Domino sicut dignum est sanctis, & adsitis ei quacunque in re *ipsi* vsus fuerit vobis. nam hæc tum multis hospitium præbuit, tum mihi etiam ipsi.

3 Salutate ‖ Priscillam & Aquilam, adiutores meos in Christo Iesu.

4 (Qui pro anima mea, suam ipsorum ceruicem suppositerunt: quibus non ego solus gratias ago, sed etiam omnes Ecclesiæ Gentium:)

CAP. XVI. *Act.* 18 3 26.

1 Absoluta tota disputatione, iam ad familiares commẽdationes & salutationes descendit: idq; in præcipuum scopum respiciens, nempe vt norint Romani qui sint inter ipsos honore & pretio digni, atque adeò quos sibi imitandos debeant proponere: quamobrem etiã singulos egregijs aliquibus testimonijs exornat.

a Christi nomine, aliud autem proprium est Christianis, cùm alioqui virtutum illarũ sint & simulachra apud profanos homines.

5 Item

5 Item [b] Ecclesiam quæ in domo eorum est. Salutate Epenætum mihi dilectum, [c] primitias Achaiæ in Christo.

6 Salutate Mariam, quę multum laborauit erga nos.

7 Salutate Andronicum & Iuniam, cognatos meos, & concaptiuos meos, qui sunt insignes inter Apostolos, qui etiam ante me fuerunt [d] in Christo.

8 Salutate Ampliam dilectum mihi in Domino.

9 Salutate Vrbanum adiutorem nostrum in Christo, & Stachyn mihi dilectum.

10 Salutate Apellen, probatum in Christo. Salutate eos qui sunt ex Aristobuli *familiaribus*.

11 Salutate Herodionem cognatum meum. Salutate eos qui *sunt* ex Narcissi *familiaribus*, eos *inquam* qui *sunt* in Domino.

12 Salutate Tryphenam & Tryphosam. quæ laborãt in Domino. Salutate Persida dilectam, quę multùm laborauit in Domino.

13 Salutate Rufum selectum in Domino, & matrem eius ac meam.

14 Salutate Asyncritum, Phlegõtem Hermam, Patrobam, Mercurium, & qui cum eis sunt fratres.

15 Salutate Philologum & Iuliam, Nereum & sororem eius, & Olimpam, & qui cum eis sunt, omnes sanctos.

16 ‖Salutate alij alios [e] osculo sancto. Salutant vos Ecclesiæ Christi.

17 [2] Precor autem vos fratres, [f] vt obseruetis dissidiorum & scandalorũ authores, contra doctrinam quam vos didicistis: & declinetis ab eis.

18 Nam qui eiusmodi *sunt* Domino nostro Iesu Christo non seruiunt, sed suo ventri: & per

2 Sicuti nominatim eos describens qui cõmẽdatione digni erat, satis expressit quos audire ac sequi deberent: ita nunc falsos fratres eis depingit à quibus sibi caueant, nõ tamẽ nominatim, quoniam necessarium id nõ erat.

b Fidelium cœtum, erant enim isti tum pietate tum eruditione insignes, vt testatur Lucas & Paulus ipse, qui pro collegis suis illos numerat. In ea ampla autem ciuitate, distincti fuerunt cœtus.

c Qui primus Achæorum sese Christo cõsecrauit: est autem allusio ad legales ceremonias.

2. Cor. 16. 20, & 13. 12. 1. pet. 5. 14 2. Iohan. 10.

d Per fidẽ insiti.

e Sanctum vocat osculũ, quod ab animo proficiscitur sanctæ illius charitatis pleno: hoc autem referendum est ad illius temporis morem. *f Attentè & diligenter quasi hostes è specula obseruetis.*

[g] blandiloquentiam & assentationem corda *hominum* minimè malorum seducunt.

19 [3] Vestra enim obedientia ad omnes peruenit. Gaudeo igitur quòd ad vos *attinet*: sed volo vos [h] sapientes quidem esse in rebus bonis, [i] innocentes verò in malis.

20 [4] Porrò Deus pacis *princeps* conteret Satanam sub pedes vestros citò. Gratia Domini nostri Iesu Christi *sit* vobiscum. Amen.

21 [5] Salutant vos ‖ Timotheus adiutor meus, & Lucius, & Iason, & Sosipater cognati mei.

22 Saluto vos in Domino, ego Tertius, [k] qui descripsi epistolam.

23 Salutat vos Gaius hospes meus & Ecclesiæ totius. Salutat vos Erastus procurator vrbis, & Quartus frater.

24 [6] Gratia Domini nostri Iesu Christi *sit* cum omnibus vobis. Amen.

25 ‖ [7] Ei verò qui potest vos stabilire, secundum Euangelium meum & præconiũ Iesu Christi, ‖ ex reuelatione [l] mysterij quod [m] à temporibus æternis tacitum fuit:

26 Nunc verò factum est manifestum, & per Scripturas propheticas, ex imperio æterni Dei, ad

3 Simplicitas cõdienda est prudentia.

4 Pugnandum est certa spe victoriæ.

5 Adscribit salutationes, partim ad mutuam fouendam coniunctionẽ, partim vt totidem veluti subscriptoribus confirmata hæc epistola, plus apud Romanos ponderis habeat. *Act.* 16.1. *Philip.* 2.19. *Ephes.* 3.20. *Ephes.* 3.9. *Colos.* 1.26. 1.*tim* 1.7. *tit.* 1.1.

6 Iam tertio eis valedicens, id eis precatur à quo pendet totius superioris doctrinæ efficacia. 7 Magnifica gratiarum actione, prædicat Dei potentiam & sapientiam, quę potissimum in Euangelio eluceant: facta etiam mẽtione vocationis Gentium, vt Romanos in spe huius salutis confirmet.

g Hoc vocabulum sicut ex duobus compositum est, ita duplicem vim habet, quã vix possis, nisi longo circuitu verborũ Latine exprimere. Primũ enim is est χρηστολόγος *qui verbis multum pollicetur, re nihil præstat: deinde quem si audias dicas de teipso & cõmodis malis quã de seipso solicitum. h Cognitione veritatis & prudentia instructos, vt bona amplecti, mala vitare, fraudes & laqueos pseudoprophetarũ effugere, illis etiam apertè obsistere possitis. hic autẽ locus aperte refellit fidem implicitã Sophistarum. i Qui nullam prorsus artem nocendi teneatis, nedũ vt reipsa noceatis, cuiquã. k Qui dictante Paulo excepti, vel potiùs ex eius aduersarijs descripsi. l Arcani, id est, vocationi Gentium, vt ipse explicat Ephes. cap. 3. m Alijs omnibus ætatibus, ac iam inde à mundi initio: nequis hîc nobis æternum mundum fabricet.*

obedientiam

obedientiam fidei omnibus Gentibus [n] declarátum:

27 Soli, *inquam*, ſapienti Deo, gloria per Ieſum Chriſtum in ſecula. Amen.

n Oblatum & quarumuis gentium cognitionē exhibitum.

Ad Romanos ſcripta fuit Corintho, per Phœben miniſtram Cenchreenſis Eccleſiæ.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD CORINTHIOS PRIOR.

CAP. I.

1 Poſt gratulationem, 10 quæ vim habet exhortandi, 12 taxat diſſidia Corinthiorum, 17 coſque à factu ad humilitatem reuocat. 20 Nam euertens omnem mundi ſapientiam, 23 25 ſolam crucis prædicationem erigit.

CAP. 1. *Act. 5. 9. 1. theſſ. 4. 7.*

1 [1] PAVLVS vocatione [2] Apoſtus Ieſu Chriſti per voluntatem Dei, [3] & Soſthenes frater,

2 [4] Eccleſiæ Dei quæ eſt Corinthi, ‖ [5] ſanctificatis[a] in Chri-

1 Inſcriptio epiſtolæ, in qua præcipuè captat Corinthiorum gratiam, ita tamē vt ſe Dei ſeruum eſſe, nō hominum vbiq; meminerit. 2 Si Apoſtolus, ergò audiendus, etiamſi acrius interdū eos obiurgarit, quum ſuam cauſam non agat, ſed Chriſti mandata perferat. 3 Soſthenem adiungit, vt duobus teſtibus ſanciatur hæc doctrina. 4 Eccleſia Dei eſt etiam quæ magnis vitijs laborat, modò admonentibus pareat. 5 Vera definitio Eccleſiæ Catholicæ, quæ vna eſt.

a Nos ſanctificat Pater, id eſt, à reliqua colluuie nos ſeparat, donando nos Filio ſuo, vt ipſe ſit in nobis & nos in illo.

ſto

Rom. 1. 7. eph. 1. 1 col. 1. 2. 2. tim. 1. 9. tit. 2. 1. 2. Tim. 1. 2 3.

6 Fundamentū & vita ipsius Ecclesiæ Christus à Patre datus.

Tit 1. 11. phil. 2. 10. 1. Thess 3. 18. & 5. 25.

7 Damnaturus multa vitia, incipit à vera virtutum prædicatione, ne odio aut maleuolētia impulsus postea videatur ad obiurgationes descendere: ita tamen vt omnia ad Deum authorē referat, idq; in Christo quo magis pudeat Corinthios sacra Dei dona profanare. 8 Attingit illud in quo præcipuè abutebantur. 9 Verum istorum donorū vsum in eo posterum ostendit, vt ita illustretur Christi in ipsis potentia, vt postea magis lateat, quàm turpiter ad gloriam & ambitionem illis abutantur. 10 Obiter, inquit causam non esse cur sibi tantopere de receptis donis placeāt quum hæc nihil sint præ ijs quæ sunt expectanda. 11 Testatur se bene etiam in posterum de ipsis sperare, vt eo patientius ferant se postea reprehendi: simul tamen ostendit Dei vnius opus esse, tum initium, tum etiam complementū nostræ salutis.

sto Iesu, ‖[b] vocatis sanctis cum omnibus ‖qui [c] inuocant nomen Domini nostri Iesu Christi, in quouis loco, *Domini, inquam*, tum ipsorum tum nostri.

3 [6] Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.

4 [7] Gratias ago Deo meo semper de vobis, ob gratiam Dei quæ data est vobis in Christo Iesu:

5 Quòd [d] in omnibus ditati estis in ipso, [8 e] omni loquendi facultate, omnique cognitione:

6 [9] Prout testimonium Christi [f] confirmatum fuit in vobis.

7 Adeò vt nullo quod Deus gratificatur desiciamini, [10] ‖ [g] exspectantes [h] dum patefiat Dominus noster Iesus Christus.

8 [11] ‖ Qui Deus etiā cōfirmabit vos vsq; ad finē [i] inculpatos, in diem Domini nostri Iesu Christi,

b Quos Deus pro gratuita sua beneuolentia sibi segregauit: vel quos Deus ad sanctitatem vocauit, illa expositio fontem sanctificationis, hæc finem ostendit. c Propriè inuocare is dicitur, qui cum clamore, Dei subsidium petit in periculo constitutus, vt docet Apostolus nos clamare Abba, pater, per Synecdochen autem pro toto Dei cultu sumitur, itaq; inuocare nomen Christi, est Christum pro vero Deo agnoscere. d In omni re, seu negotio, vel omni genere beneficiorum quæ solet Ecclesia ex Deo percipere. e Quum quandiu hîc versamur, ex parte cognoscamus & ex parte prophetemus, hæc vniuersalis nota restringenda est ad præsentem fidelium conditionem, cæterùm lógon vocat non inanem loquentiam, sed sanctæ facundiæ donum, quo abutebantur Corinthij. Et hic est primus huius epistolæ locus, a quo de ratione annuntiandi verbi Dei disseretur. f Donis illis egregijs Spiritus. g Dum expectatis. h Loquitur de altero Christi aduentu Paulus, vt & Petrus 1. Epist. 1. 7. & 13 i Vt sitis inculpati. Inculpatos autem vocat, non quos nunquam quisquam culparit, sed quos nemo possit meritò culpare, id est, eos qui sunt in Christo Iesu, in quibus nulla est condemnatio. Vide Luc. 1 6.

9 ‖[k] Fidelis

9 ‖[k] Fidelis Deus, per quem vocati estis in cõmunionem Filij ipsius Iesu Christi Domini nostri.

10 [12] Precor autem vos, fratres, per nomẽ Domini nostri Iesu Christi, [13] vt idem loquamini omnes, & non sint inter vos dissidia, sed sitis [l] coagmentati eadem mente & sententia.

11 [14] Declaratum est enim mihi de vobis, fratres mei, à domesticis Chloës, quòd lites sint inter vos.

12 [m] Hoc autem dico, singulos vestrũm dicere, ‖ Ego quidem sum Pauli, ego verò Apollo, ego verò Cephæ, ego verò Christi.

13 [15] Nũ dispertitus est Christus? [16] num Paulus crucifixus est pro vobis? [17] aut in nomen Pauli

1. *Thess.* 5. 34.

12 Absoluta præfatione ad rem ipsam accedit, ab obtestatione grauissima incipiens, quasi Christum ipsum non Paulum loquentem sint audituri. *Act.* 18. 24.

13 Prima pars huius epistolæ, cuius scopus est ad mutuam cõcordiam Corinthios, sublatis omnibus discordiarum causis, reuocare. Prima igitur hæc pars, est de tollendis schismatibus. Est autem schisma quum qui in doctrina alioquin consentiũt, tamen sese ab alijs seiungunt. 14 Incipit obiurgationem ab occupatione, quoniam ex testibus idoneis intellexerit inter eos esse multas factiones. Simul autem aperit dissidiorum causam, quòd alij ab alijs doctoribus penderent nonnulli verò etiam sibi ita essent addicti, vt omnes doctores negligerent, solius Christi sese discipulos, exclusis doctoribus, vocantes. 15 Prima ratio cur vitanda sint schismata, quoniam sic videtur diuidi ac planè lacerari Christus, vt qui, quum vnus sit, non possit esse duorum separatorum ac dissidentium corporum caput. 16 Altera ratio est, quòd non sine sacrilegij scelere sic pendeant ab hominibus vt à Christo: quod quidem faciunt qui quicquid aliquis dixerit, propter personam probant: sicut isti qui idem Euangelium ex vnius ore acceptum probabant: ex alterius autem ore fastidiebant: adeò quidem vt factiones istæ ex doctorum nominibus appellarentur. Substituit autem suum ipsius nomen Paulus, non tantùm ne quenquam grauet, sed etiam vt offendat se causam suam non agere. 17 Tertia ratio à baptismi formula & fine desumpta, qua nomen damus, Christo inuocato cum Patre & Spiritu sancto. Itaque etiam siquis à doctrina Christi non deficiat, tamẽ à certis doctoribus pendeat cum aliorum contemptu, fit Christi desertor: quoniam si Christum vnum magistrum haberet, eum per quoscunque docentem audiret.

k Verax & constans, nos non tantùm vocans, sed etiam nos ornans dono perseuerantiæ. Vera autem & propria significatione accipitur fides nomen hoc in loco, nempe pro dictorum ac conuenientium constantia & veritate, vt à Cicerone definitur: quamuis peculiariter hîc videatur constantia Dei significare. *l Compacti, vt totum quippiam, quod suis omnibus partibus ad tè inter se cohærentibus componatur.* *m Quod vnus dictum volo, illud est: Siue, quod mihi dico à domesticis Chloës declaratum illud est, vos nimirum hoc solere dicere, Ego sum Pauli &c.*

baptizati fuistis?

*Act.*18.14. *Infra.*2.14. 18 Profitetur se eo liberius de his rebus agere, quod Dei prouidentia factum sit, vt sit extra omnem suspitionē, quasi discipulos alijs ereptos velit sibi vindicare. Ex quo intelligere licet, non tantùm discipulos, sed etiam multò magis doctores ipsos hic reprehendi, qui suos greges sibi seperatim cogebant. 19 Occupatio, se non fuisse apud illos baptizandis multis intentum: minimè id tamen Baptismi contemptu, sed quoniam in doctrina tradenda præcipuè occupatus, auditores assentientes committebat alijs quorum illi copia erat, baptizandos. Ita vero satis ostendebat quàm esset ab omni ambitione alienus, quum è contrario ij quos reprehendit, quasi sibi non Christo discipulos congregarent, de quamplurimis à se baptizandis, ambitiosè laborarent.

14 [18] Gratias ago Deo meo quòd neminē vestrûm baptizauerim, nisi || Crispum & Gaium.

15 Vt ne quis dicat me in meum nomen baptizasse.

16 Baptizaui autem etiam Stephanæ familiam: cæterùm haud scio num quem aliū baptizauerim.

17 [19] Non enim misit me Christus vt baptizarem, sed vt euangelizarē: || [20] non *tamen* cum [n] dicendi peritia, [21] ne inanis reddatur crux Christi.

18 [o] Nam sermo ille de cruce, ijs quidem qui

20 Iam se conuertit ad doctores ipsos sibi in splendida & ambitiosa facundia placentes, quò plures discipulos allicerent. Illis igitur non dissimulat se fuisse dissimilem, suum exemplum Apostolica grauitate opponens peruersis illorum iudicijs. Est ergò alter hic locus huius Epistolæ, de pia simplicitate in docendo Euangelio, tum in sententijs tum in verbis obseruanda.

21 Ratio cur illa verborum pompa, & orationis pigmentis non sit vsus, nempè quòd Deus ea demùm ratione voluerit mundum sibi subijcere, ex qua intelligerent homines quantumuis stupidi opus hoc peragi à Deo ipso absque hominum artificio. Itaque sicut proponitur in Euangelio salus per crucem Christi, qua nihil est neque contemptibilius, neque à vita remotius, ita etiam ipsam crucis prædicandæ rationem voluit Deus prorsus quàm diuersissimam esse ab ijs, quibus solent homines ab hominibus ad aliquid audiendū & credendum allici: ideoque quadam sapientissimæ stultitiæ specie voluit de mundana illa stultissima sapientia triumphare, sicut se facturum per Esaiam prædixerat. Hinc autem colligendū est, tum doctores illos ambitiosa eloquentia turgidos, tum etiam illorum admiratores, quam longissimè à scopo suæ vocationis aberrasse.

n Oratoria facultate, hanc autem à se non modò vt non necessariam remouet, sed etiam vt Apostolicæ facultati omninò prorsus contrariam: suam tamen habuit Paulus dicendi facultatem, sed eam diuinam, non humanam, & à fucatis illis colatibus puram.

o Sermo de crucifixo, vel genus orationis quo vtimur in annuntianda vobis salute per Christi crucifixi mortem.

pereunt,

pereunt, ſtultitia eſt: nobis autem qui ſeruamur, ‖ [p] potentia Dei eſt.

19 [22] Scriptum eſt enim, ‖ Abolebo ſapientiam ſapientum, & intelligentiam intelligentium tollam è medio.

20 Vbi ſapiens? vbi [q] Scriba? vbi conquiſitor ſeculi iſtius? nónne infatuauit Deus ſapientiam mundi huius?

21 [23] Nam poſtquam [r] in Dei ſapientia [t] mũdus nõ cognouit Deũ ex *eius* ſapientia, [24] placuit Deo per [u] ſtultam prædicationem ſeruare credentes.

22 [25] ‖ Quandoquidẽ & Iudæi ſignum petũt, &

Galat.5.1.
2 pet.1.16.
Rom.2.16.
Eſa.29.14.
mat.12.38.

22 Non modò probat Apoſtolus nouum hoc non debere videri, quum fuerit tanto antè tempore prædictum, ſed etiam declarat Deum ſic ſolere arrogantiam mundi

punire, qui ſibi placeat in ſua patientia: ac proinde inane eſſe atque adeò euanidum, & à Deo tanquam inutile reijci, quod vnum iſti tantopere curabant. 23 Oſtendit dignam fuiſſe hominum arrogantiam, quam Dominus ita traduceret, vt qui in ſapientiæ mundi clariſſimo ſpeculo (id eſt mundi opificio) noluerint Deum contemplari ſicut par erat. 24 Mira Dei bonitas, ſic mundi arrogantiam punientis, vt eius ſaluti nihilominus conſulat, docens videlicet homines ſtulteſcere, vt Deo ſapiant. 25 Explicatio eius quod dixerat, Prædicationem Euangelij ſtultam eſſe. Stulta eſt, inquit, hominibus quos Deus noua luce non donauit, id eſt, omnibus in ſeſe conſideratis. Iudæi enim requirunt miracula, & Græci argumenta, quæ ratione ſua poſſint comprehendere: ideoque Euangelio non modò non credunt, ſed etiam illud irrident. Nihilominus tamen in iſta ſtulta prædicatione ineſt ſumma Dei virtus ac ſapientia, ſed quam ſoli vocati percipiant: Deo manifeſtè demonſtrante, ſeſe tum quoque quum illum planè ſtultum eſſe inſani homines iudicant, ipſis eſſe longè ſapientiorem: & quum infirmiſſima quædam adhibetomne eorum robur ſuperare, ſicut in Euangelicæ prædicationis fructu apparuit.

p Illud in quo mirificam vim in ſuis ſeruandis electis declarat, quæ quidem ita non emineret, ſi ab aliquo humano præſidio penderet. Sibi enim homo tribueret, quod vnius crucis proprium eſt. *q Vbi es, ô literate, & terendis libris exercitate.*
r O tu qui in huius mundi arcanis perſcrutandis & acutiſſimis quibuſque quæſtionibus explicandis omnem ætatem conſumis: inſultat autem hominibus huius ſeculi, quorũ ne vnus eſt qui hoc arcanum ſuſpicari potuerit. Magnam autẽ emphaſin habet ſingularis numerus quod ita videatur Apoſtolus ſingulos compellare.
ſ In hac mundi fabrica, in qua ſingularis illa ſapientia Dei inſculpta eſt, & omnium oculis expoſita. *t Omnes homines non regenerati, ſed cuiuſmodi ſunt quum in hanc lucem prodeunt.* *u Sic vocat crucis prædicationem ex aduerſariorum hypotheſi, interim aduerſarios grauiſſimè reprehendens, qui malint Deo talia affingere, quàm ſuam & agnoſcere & deprecari imbecillitatem ac ſtultitiam.*

Græci ſapientiam quærunt:

23 Nos autem prædicamus Chriſtum crucifixum, Iudæis quidem offendiculum, Græcis verò ſtultitiam.

24 Ipſis autem vocatis, tum Iudæis tũ Græcis, Chriſtum Dei potentiam ac Dei ſapientiam.

25 Nam ſtultitia Dei ſapientior eſt quàm homines: & infirmitas Dei validior eſt quàm homines.

26 [26] Videtis enim [x] vocationem veſtram fratres, vos *videlicet* non eſſe multos ſapientes [y] ſecundum carnem, non multos potentes, non multos nobiles.

27 Verum quę ſtulta *ſunt* in mundo, elegit Deus vt pudefaciat ſapientes: & quæ *ſunt* infirma in mundo, elegit Deus, vt pudefaciat robuſta:

28 Et quæ ignobilia ſunt in mundo, & pro nihilo habita, elegit Deus, & [z] ea quæ non ſunt, vt ea quæ ſunt [a] aboleat.

29 Vt ne glorietur vlla [b] caro coram eo.

30 [c] Sed ex ipſo vos eſtis in Chriſto Ieſu, [27] qui factus eſt nobis ſapientia à Deo, iuſtitiaque & ſanctificatio, & redemptio:

26 Confirmatio ex ijs ipſis petita, quæ Corinthi euenerãt, vbi Eccleſia ex ignobilibus & plebeijs magna ex parte cõſtabat: vt Græciæ philoſophos ad pudorem adigi neceſſe eſſet, quum viderent ſe ſua ſapientia & eloquentia nihil prorſus agere præ Apoſtolis, quos tamen idiotas & indoctos vocabant. Simul autem Apoſtolus hoc modo faſtum eorũ deijcit. Neque enim eos Deus prætulerat nobilibus & ſapientibus illis vt ſuperbirent, ſed vt in Domino gloriari vel inuiti cogerentur, ex cuius miſericordia, & ſapientiam iſtam & omnia ad ſalutem neceſſaria, ipſi omnium etiam abiectiſſimi eſſent in Chriſto adepti. 27 Euangelium minimè omnium eſſe contemnendum docet, quum res omnium maximas contineat, veram nimirum ſapientiam, veram iuſtitiæ conſequendæ rationem, veram ſanctæ & honeſtæ vitæ viam, veram denique ab omnibus miſerijs & calamitatibus liberationem.

x Quam rationem ſit ſequutus Dominus in vocandis. y Eo ſapientiæ genere quod vnum hominibus probatur: qui quum carnei ſint ſpiritualem ſapientiam non norunt. z Quæ penè nulla ſunt hominum iudicio, non Dei. Nam ex Hebræorum idiotiſmo dicuntur non eſſe quæcunque ita ſunt abiecta vt nullo loco habeantur. a Vana & mutilia atque adeò nihili eſſe oſtendat, Vide Rom. 3.31. b Caro vt aliàs ſæpe pro homine, ſignificanter autem vtitur carnis nomine, vt infirmam & miſerabilem hominis conditionem Dei maieſtati opponat.

c Quos deiecerat, eos ſupra omnes mortales euehit, ita tamen vt eorum omnem dignitatem oſtendat extra ipſos, id eſt, in Chriſto reſidere, idq; ex Deo. Id eſt Dei vnius vi ac beneficio.

31 Vt

31 Vt sicut scriptum est, ‖ [d] Qui gloriatur, in Domino glorietur.

Ierem 9.23.

d Deo omnia tribuat cum gratiarum actione, hoc autem loco refellitur liberum arbitrium, quale somniant Sophistæ, quum omnia in solidum sibi vendicet Dei gratia.

CAP. II.

1 Prædicationem suam in exemplum adducit, 4 humanitus quidem abiectam, 7 13 spirituali tamen virtute insignem, 14 Tandem concludit carnis iudicio non posse æstimari.

1 [1] EGo igitur quum venirem ad vos, fratres, ‖ non veni cum eminentia facundiæ aut sapientiæ, annuntians vobis [a] testimonium Dei.

CAP. II.

Sapien. 1.17. Act 18.1. Supra 1.17. 2.pet.1.10.

1 Redit ad ver. 17. superioris capitis 1. ad sui ipsius exemplum, concedēs se neq; grandiloquentia, neq; humanæ sapiētiæ argumentis apud eos vsum esse, imò verò maxima cū simplicitate sermonis abiectum & humilem secundum carnem, vnum Christum crucifixum apud eos nosse & prædicasse. 2 Quod aduersarijs concesserat, iam in sui ministerij commendationē retorquet, cuius virtus optimè ipsis perspecta, tanto videlicet illustrior erat, quanto magis constabat nullum mundi adminiculū interuenisse. 3 Admonet Corinthios id ita factum esse magno ipsorum bono, vt qui hoc modo cœleste esse Euangelium manifestè perspicere potuerint. Itaq; tacitè eos obiurgat, quod ostentationem quærētes, maximo fidei adminiculo sese vltrò priuarent. 4 Aliud argumentum sumptum à natura rei, i. Euangelij, quod sit vera sapientia, sed solis perfectionis studiosis cognita: ijs verò nihil sapiat, qui in mundo alioqui excellunt, sed vana & caduca excellentia.

2 Non enim [b] decreueram, quicquam scire inter vos, nisi Iesum Christum, eumque crucifixum.

3 ‖ Et fui ego cum [c] infirmitate & timore ac tremore multo apud vos.

4 Neque oratio mea & prædicatio mea *verba* ‖ in persuasoriis humanæ sapientiæ verbis, [2] sed in [d] demonstratione spiritualis potentiæ.

5 [3] Ne fides vestra consistat in sapientia hominum, sed in potentia Dei.

6 [4] Sapientiam verò loquimur inter [e] perfe-

a Euangelium, quo videlicet Deus seipsum patefacit hominibus, vel cuius Deus est author ac testis. b Non decreueram profiteri inter vos aliam cognitionem, quā Christi & quidem crucifixi. c Infirmitatem opponit eminentiæ sermonis, ideò coniungit timorem ac tremorem veræ modestiæ comites, non illos quibus perterrefiat conscientia, sed qui vanitati & arrogantiæ opponuntur. d Apodeixeos nomine vtitur, quo significatur probatio, quæ fit certis & necessarijs rationibus.

e Perfectos vocat, non eos qui iam sint perfectionem adepti, sed qui ad illam contendunt, vt Philip. 3 15. Et qui sunt integro & incorrupto iudicio per fidem illuminati, vt infr. 14.10. vt perfectum infirmo opponat.

ctos: ſapientiam autem non ſeculi huius, neque [f] principum ſeculi huius qui abolentur.

7 [5] Sed loquimur ſapientiam Dei *latentem* [g] in myſterio, *id eſt* occultam illam, [6] quam præfinierat Deus ante ſecula, ad gloriam noſtram.

8 [7] Quam nemo principum ſeculi huius cognouit: nam ſi cognouiſſent, nequaquam [h] Dominũ gloriæ crucifixiſſent.

9 [8] Sed *prædicamus*, ſicut ſcriptum eſt, ‖ quæ oculus non vidit, nec auris audiuit, [i] nec in mentem hominis venerunt, quæ parauit Deus ijs qui ipſum diligunt.

10 [9] Nobis autem Deus *ea* reuelauit per Spiritum ſuum. Spiritus enim omnia [k] ſcrutatur, etiam profunditates Dei.

11 [10] Quis enim hominũ nouit ea quæ ſunt hominis, niſi [l] ſpiritus hominis quæ eſt in co? ita etiam ea quæ ſunt Dei nemo nouit, niſi Spiritus Dei.

5 Cauſam reddit cur hæc ſapientia ab excellentibus illis mundanis ingenijs non perſpiciatur, quoniam videlicet, re vera tam ſublimis eſt, vt eouſque penetrare non poſſunt. *Eſa.64.4.*

6 Occurrit obiectioni, Si tam abſtruſa, quando & quomodo tandem cognita? Deus, inquit, eam apud ſe ab æterno definijt, quam hoc tempore ex ſuis arcanis ad hominum ſalutem depromeret. 7 Alia occupatio, Quomodo igitur hæc ſapientia primariæ authoritatis hominibus ita repudiata eſt, vt etiam Chriſtum crucifixerint? Reſpondet Paulus, quia Chriſtum qualis erat nõ cognouerunt. 8 Rurſus obijcitur, ſed qui fieri potuit, vt acuti illi homines iſtam ſapientiam non perſpicerent? Reſpondet Paulus, Quia prædicamus, quæ omnem humanum captum ſuperant. 9 Quæſtio ſi captum hominum ſuperat, quomodo à quoquam homine intelligi, nedum à vobis declarari poteſt? Et peculiari, inquit, per Spiritum Dei illuminatione: à quo quiſquis afflatus eſt, penetrat vſque ad illa Dei arcana. 10 Similitudine illuſtrat, quod de afflatu Spiritus dixerat. Sicut vis humani ingenij res humanas perueſtigat, ſic mens noſtra vi illa Spiritus diuini freta, res diuinas intelligit,

f Eorum qui inter homines, vel ſapientia vel opibus ac potentia cæteris præſtant.

g Quam homines ne ſuſpicari quidem potuiſſent, vt explicatur. *h Potentem illum Deum, veræ gloriæ ac maieſtatis plenum: continet autem hic locus apertiſſimum teſtimonium diuinitatis Chriſti, & vnionis naturarum, quæ talis eſt, vt quod proprium eſt humanitati, diuinitati tribuatur in concreto, quem tropum communicationem proprietatum vocarunt. Ad eandem formam etiam Dauid Pſal.24.7. vocat Regem gloriæ dicit, & Stephanus Deum gloriæ, Act.7.2.* *i Ne cogitare quidem ea poteſt homo, tantùm abeſt vt ea poſſit ſenſibus complecti.* *k Nihil in Deo tam profundè abditum, quò non penetret Spiritus. Nempe quoniam per illum docemur etiam abditiſſima, ſicut Rom.8.26.* *l Mens ipſius hominis, intelligendi & iudicandi facultate prædita.*

12 Nos verò non [m] ſpiritum mundi accepimus, ſed Spiritum qui *eſt* ex Deo: [11] vt [n] ſciamus quæ Deus eſt nobis gratificatus:

13 ‖ [12] Quæ etiam loquimur, non ſermonibus quos docet humana ſapientia, ſed quos docet Spiritus ſanctus, ſpiritualia cum ijs quę ſpiritualia ſunt [o] comitingentes.

14 [13] [p] Animalis autem homo non eſt capax eorum quæ ſunt Spiritus Dei. ſunt enim ei ſtultitia, nec poteſt *ea* cognoſcere, quia [q] ſpiritualiter dijudicantur.

15 ‖ [14] At ſpiritualis [r] dijudicat quidem omnia, ipſe verò [15] à [ſ] nemine dijudicatur.

Suprà 1.17. 2.*pet* 1.18. *Prou*, 17.19.

11 Quod in genere dixerat, iã ad ea reſtringit quæ nobis Deus de ſalute noſtra in Chriſto patefecit, ne quis Spiritum Dei à prædicatione Verbi & Chriſti ſeiũgat: vel fanaticos illos putet Spiritu Dei regi, qui extra verbum vagantes, ſuas ſpeculationes pro Dei arcanis obtrudunt.

12 Iam ad inſtitutum redit, & concludit argumentum quod cœperat verſ. 6. eſt autem eiuſmodi, Verba ſunt rebus accommodanda, & res verbis conuenientibus explicandæ: eſt autem iſta ſapientia ſpiritualis, non humana: ſpirituali igitur quodam docendi genere tradenda eſt, non humanæ illius eloquẽtiæ ſermonibus, vt ſimplex quidem illa, Sed incredibilis Spiritus maieſtas ibi eluceat. 13 Rurſus occurrit offendiculo, quì fiat vt iſta tam pauci approbent, Hoc verò mirum videri non debere, reſpondet Apoſtolus quum homines in ſuis (vt vocant, naturalibus, nõ ſint prædiți ea facultate, qua res ſpirituales dignoſcuntur (quæ facultas eſt aduẽtitia) ideoque ſapientiã ſpiritualẽ habeant pro ſtultitia. Hoc autẽ perinde eſt ac ſi diceret, mirum non eſſe cæcos non iudicare de coloribus, quum oculorum luce careant, ac proinde lux ſit illis pro tenebris. 14 Amplificatio à contrarijs. 15 Carnis ſapientia inquit Paulus, nihil certi, ne in ſuis quidem rebus conſtituit, nedum vt aliena, id eſt, ſpiritualia, diſcernat: Spiritus autem Dei quo prædiți ſunt ſpirituales, falli nullo modo poteſt, ac proinde à nullo redargui.

m Non ſimus affłati ſpiritu, qui res huius mundi doceat, & quorum capaces ſunt homines quadam naturæ ſponte, ſed eo qui nos ad Deum ſubuehat. hic locus docet aduerſus Sophiſtas quid ſit fides, vnde promanet, quæ ſit illius vis.

n Scire hic propriè ſumitur, ea enim vera eſt Scientia, qua à Spiritu Dei ſumus perſuaſi. o *Verba rei accommodantes, nempè ſicut ſpiritualia ſunt quæ docemus, ſic ſpirituale ſit docendi genus.*

p Homo animalis quam naturali animi luce prædițus, vt definitur Iudæ 19. & ita quidem vt ſuperiores etiam facultates comprehendantur.

q Id eſt, vi & affłatu ſolius ſancti Spiritus non autem r *ψυχῆς, id eſt animi, quo prædiți ſunt omnes homines.* r *Intelligit ac diſcernit.*

ſ *Homine, quum autem à Prophetis Prophetæ iudicentur, iudicium eſt Spiritus non hominis.*

Esa. 40. 13. *sapien.* 9. 13. *rom.* 11. 34.

16 ‖[16] Quis enim nouit mentem Domini, qui [t] instructurus sit eum? nos autem [u] mentem Christi habemus.

16 Ratio superioris dicti, Quia spiritualis dicitur, qui ex vi Spiritus didicit, quod Christus nos docuit. Iam verò si, quod Ex illo magistro didicimus, posset ab alia redargui, eum oporteret esse ipso Deo sapientiorem. Ex hoc autem consequitur, non tantùm ineptos esse, sed etiam impietatis reos, qui putant se vel perfectius quippiam posse comminisci, vel meliore aliqua ratione docere posse sapientiam Dei, quàm ij sciuerint aut docuerint, quos certum est illo Spiritu Dei fuisse præditos.

t Collatu consilijs edocturus quid ei sit agendum. u Christi spiritu sumus prediti, qui nobis illa arcana alioquin inscrutabilia, omnemq; adeò veritatem patefecit.

CAP. III.

1 Ratione reddita doctrinæ suæ humilis, 4 docet quo loco habendi sint ministri: 6 quod munus, 10 quæ vera ædificandi ratio. 16 Monet Corinthios ne patiantur animas suas profanari 18 superba carnis sapientia.

CAP. III.

1 Explicata sapientiæ diuinæ (id est, Euangelicæ) dignitate & damnata vniuersaliter humanæ mentis cæcitate, tandem hoc Corinthijs specialiter applicat, carnales eos appellans, id est, in quibus adhuc caro Spiritui prævaleret: Adfert autem duplex eius rei testimonium: vnum, quòd tales eos esset expertus, adeò vt cum eis non aliter quàm cum rudibus & penè in pietatis doctrina infantibus egisset: alterum, quòd reipsa ostenderent ex istis factionibus, ignorantia virtutis Spiritus & diuinæ sapientiæ excitatis, sese parum admodum profeciisse.

1 ET Go porrò, fratres, non potui loqui vobis vt spiritualibus, sed loquutus sum vt [a] carnalibus, *id est*, vt infantibus in Christo.

2 Lactis potu vos alui, & non [b] esca: nondum enim [c] poteratis *id ferre*: imò ne nunc quidem adhuc potestis.

3 Nam adhuc carnales estis, quum enim in vobis *sint* liuor & contentio, & dissidia: nónne carnales estis, & [d] secundum hominem inceditis?

4 Etenim quum dicit quidam, Ego quidem sum Pauli, alter verò, Ego *sum* Apollo, nónne carnales estis?

a Carnales vocat, hic non vt Rom. 8. 5. & 8. eos qui Deo placere non possunt, sed qui sint adhuc rudes, addit enim exegeticè, infantes. b Solido cibo. c Vt vos solido cibo pascerem: vt igitur a lolescebant Corinthij, ita eos alunt Apostolus, tritio lacte, post autem solido cibo, quæ non re, sed tradendi modo differebant. d Exponit quid sit carnalem esse, id est, humani iudicij imbecillitati esse obnoxiam.

5 [2] Quis

5 [2] Quis igitur est Paulus, quis autem Apollos, nisi ministri per quos credidistis, & vt cuique Dominus dedit?

6 [3] Ego plantaui, Apollos rigauit: sed Deus dedit incrementum.

7 Itaque neque is qui plantat, est aliquid, neque qui rigat: sed Deus qui dat incrementum.

8 Is verò qui plantat & is qui rigat, vnum sunt: ‖ vnusquisq; verò suam mercedem accipiet secundum suum laborem.

9 Etenim Dei sumus [e] administri: Dei aruum, Dei ædificatio estis.

10 Secundum gratiam Dei quæ data est mihi, vt peritus architectus fundamentum posui: alius autem superædificat. [4] porrò quisque videat quomodo superædificet.

Psal.62.13. gal.6.5.

2 Vbi satis multis rationibus tum ambitiosos doctores, tum stultos eorum admiratores reprehendit, iam quo loco habendi sint veri ministri Verbi ostendit, vt neq; plus neque minus eis tribuatur, quàm par sit. Docet igitur eos quidem esse per quos ad fidem & salutem adducamur, sed vt Dei ministros, & ita quidem vt per se nihil efficiant, sed Deo in ipsis, prout visum est eos donis instruere, sic etiam operante. Non est igitur quis ministet loquatur, sed quid dicatur attendendum: & ab eo vno pendere nos oportet, qui per suos seruos loquitur. 3 Duplici similitudine illam sententiam illustrat: primùm comparans cœtum fidelium aruo, quòd Deus eorum opera satum & rigatum fœcundet: deinde ædificio, quod extruat quidem Dominus, sed suorum operariorum manibus, quorum alijs in iaciendo fundamento, alijs in componendo ædificio vtatur. Vtraque autem similitudo huc spectat, vt doceat vnius Dei authoritate & vi in solidum omnia perfici, vt sit in eum vnum propriè respiciendum. Deinde, quamuis Deus quibusdam in præstantiore aliqua operis parte vtatur, non tamen propterea alios esse præ alijs negligendos, ac multò minus esse diuungendos (sicut à factiosis istis fiebat) quum omnes vni Domino operam nauent & ista quidem vt vni & eidem operi perficiendo, quamuis dispari operandi ratione inseruiant, adeò vt alter alterius ope & subsidio egeat. 4 Iam ipsos doctores alloquitur, suos in Ecclesia Corinthiaca successores, & in eorum persona omnes quicunque postea fuerunt, sunt, vel erunt Ecclesiarum pastores, quum in laborem plantatorum & architectorum Apostolorum successerint. Monet igitur primùm, ne putent sibi licere suo aliquo modo ædificare, id est, aliquid vel reipsa, vel docendi genere diuersum ab architectis Apostolis, in Ecclesia proponere.

e Subseruientes: Administri autem nec vi sibi à natura ipsis insita agunt, sed ex gratia donata, quibus fiunt idonei. Infr.15.10. & 2.Cor.3.6. augmentum autẽ omne, ita manare à Deo, vt nihil inde laudis ad administrum redire possit.

11 [5]Nã fundamentũ aliud nemo potest ponere præter id quod positũ est, quod est Iesus Christus,

12 [6]Quòd siquis superædificet super fundamẽtum hoc, aurum, argentum, lapides pretiosos, ligna, fœnum, stipulam,

13 [7]Cuiusq; opus manifestum fiet: dies enim declarabit: nam per ignem retegetur: & cuiusque opus quale sit, ignis probabit.

14 Si cuius opus manebit quod superædificauerit, mercedem accipiet.

15 Sicuius opus exustũ fuerit, damnum faciet: [8]ipse verò seruabitur, ita tamen vt per ignem.

16 ‖ [9]An nescitis vos esse templum Dei, & Spiritum Dei habitare in vobis.

5 Deinde quod sit hoc fundamentũ ostẽdit, nempè Iesum Christũ, à quo illis non liceat vel tantillũ deflectere in ædificij structura. *Infrà.6.19. 2.cor.6.18.*

6 Tertiò, Curandum ait vt fundamẽto respõdeat superficies ædificij, .i. vt admonitiones, exhortationes, & quicquid ad ædificationem gregis facit, solidæ Christi doctrinæ respondeat, tum in materia, tum in forma cuiusmodi doctrina auro, argento, & gemmis comparatur: ex qua etiam materia, Esaias & Iohannes in Apocalypsi, cœlestem ciuitatem fabricant. Huic autem opponuntur ligna, fœnũ, stipulæ. i. curiosæ & futiles quæstiones vel ordinationes, itemque tota illa docẽdi ratio ad ostentationem comparata. Nam falsæ doctrinæ, de quibus hic non agit, non dicuntur propriè superstrui huic fundamento, nisi fortassis specie tenus.

7 Testatur, quod etiam res ipsa declarabat, non omnes esse probos ædificatores, ne eos quidem qui vero & vni illi fundamento insistunt: sed hoc opus malorum ædificatorum (inquit) vt ad tẽpus perstet, tamen non semper fallet, quoniam lux veritatis tandem vt dies apparẽs, discussis tenebris, quale illud sit aperiet. Sicut autem materiæ illæ igni explorantur, probè sint nécne, ita etiam Dominus suo tempore, Spiritus & Verbi sui examine, ædificia omnia explorabit ac proinde fiet vt quæ pura & solida inuenta fuerint, ita etiam perdurent cum opificis laude: quæ verò secus, consumpta euanescant, ac proinde spe sui laboris frustretur opifex, qui sibi in re nihili placebat. 8 Non adimit spem salutis imperitis & ineptis ædificatoribus, qui fundamentum retineant, cuiusmodi erant isti rhetores potiùs quám pastores Corinthij: sed addit exceptionem, oportere nihilominus ipsos pati istud operis sui examen, atque adeò ferre inanium laborum suorum iacturam, 9 Perstans in ædificij metaphora, docet non modò inanem esse istam ambitionem, sed etiam cum sacrilegio coniunctam. Dicit enim Ecclesiam esse instar templi Dei, quod ipse videlicet sibi suo Spiritu consecrarit. Deinde ad istos ambitiosos sese conuertens, profanari docet ab eis Dei templum, quum inania illa artificia, in quibus sibi tantopere placebant, docẽt esse totidem sacræ Dei doctrinæ & puritatis Ecclesiæ pollutiones: quod facinus non sit futurum inultum.

17 Siquis

17 Siquis templum Dei [f] violat, hunc perdet Deus: nam templũ Dei ſanctũ eſt, quod eſtis vos.

18 [10] Nullus ſeipſum ſeducat: ſiquis *ſibi* videtur eſſe ſapiens inter vos in hoc ſeculo, ſtultus fiat, vt fiat ſapiens.

19 Sapientia enim mundi huius, ſtultitia eſt apud Deum. ſcriptum eſt enim, ‖ [g] Carpit ſapientes cum verſutia ipſorum.

20 Et rurſum, ‖ Dominus nouit cogitationes ſapientum eſſe vanas.

21 [11] Itaque nullus [h] glorietur in hominibus, omnia namque [i] veſtra ſunt.

22 Siue Paulus, ſiue Apollos, ſiue Cephas, [12] ſiue mundus, ſiue vita, ſiue mors, ſiue præſentia ſiue futura: omnia, *inquam*, veſtra ſunt.

23 Vos autem, Chriſti: Chriſtus verò, Dei.

10 A contrarijs colligit eos demùm puram ſapientiam in tẽplo Dei profiteri, qui humana illa omnia repudiant: quòd ſi à mũdo rideãrur, ſatis illis eſſe debere, quòd ex Dei ſententia ſapiant. *Iob.* 5. 13. *Pſal.* 94 11.

11 Redit ad propoſitionem verſ. 2. priore loco, auditores monens, ne deinceps eos quos Deus conſtituit ſalutis ipſorum, non dominos ſed miniſtros, pro dominis habeant, quod ij faciunt qui ab hominibus pendent, non à Domino per eos loquente. 12 A perſonis ad res ipſas tranſit, vt maius ſit pondus argumenti. Imò etiam à Chriſto ad Patrem aſcendit, vt doceat in ipſo etiam Chriſto, quatenus homo eſt, nos idcirco acquieſcere, quia nos ad Patrem vſque ſubuehit, ſicut ipſemet Chriſtus vbiq; teſtatur ſe miſſum à Patre, vt hoc vinculo cum ipſo Deo, vnà omnes deuinciamur. *f Vtrem ſacram polluit ac contaminat. polluit autem Dei templum, Paulo teſte, qui carnali facundia puritatem Euangelij inquinabat, quique factionibus ſcindebant Eccleſiam, quod neque impune ſint laturi. g Vtcunq; ſint vafri, eos tamen Dominus capiet, quum illorum artes reteget, & declarabit illud ipſum eſſe quo ſeſe inuoluerint. h Sibi placeat in hominibus quicunque tandem illi ſint. i Adminicula vobis deſtinata, vt ad Chriſtum & à Chriſto ad Deum ſubuehamini, non autem vt in illis adminiculis hæreatis.*

CAP. IIII.

1 Deſinitione veri Apoſtoli adducta, 7 humilitatis ſpeciem honori ſibi magis eſſe debere quam probro docet. 9 Signa profert vnde reipſa appareat, 10 nec gloriæ, 11 nec ventri ipſum ſtudui ſſe. 17 Ad finem Timotheum commendat,

CAP. IIII.

1 Cõcluſio officij auditorũ erga miniſtros, vt pro dominis eos non habeãt interea verò, vt

1 [1] SIc de nobis reputet [2] homo, vt de miniſtris Chriſti, & diſpenſatoribus myſteriorum Dei.

à Chriſto miſſos audiant, miſſos, inquam, vt ex eorum veluti manu, theſaurum illum ſalutis, ex arcanis Dei depromptum accipiant. *a Quiſq;*

2 Posteriore loco ministros monet, vt vicissim ipsi sese non vt Dominos, sed vt seruos, & quidem fidos, gerant, quum sit eis coram Domino reddenda suæ dispensationis ratio. *Mat.* 17. 1. *rom* 2. 1.

2 [2] Quod superest autem, *illud* requiritur in dispensatoribus, vt fidus quisque inueniatur.

3 [3] Mihi verò pro minimo est quòd à vobis dijudicer, [4] aut ab humano [b] iudicio: [5] imò nec meipsum dijudico.

4 Nullius enim rei mihi conscius sum: sed non per hoc iustificatus sum: [c] sed Dominus is est qui me dijudicat.

5 ‖ [6] Proinde ne ante tempus quicquam iudicate, vsquedum venerit Dominus qui & illustraturus est occulta tenebrarum, & manifesta faciet consilia cordium: ac tunc [d] laus erit vnicuique à Deo.

3 Quoniam sese proposuerat pro exẽplo, cæteros reprehendens, vtitur occupatione: & grauitate Apostolica fretus, testatur se nihil morari contraria de se illorum iudicia, à quibus vt homo abiectus habebatur, quòd nihil externi illius splendoris haberet. Affert tamen rationes optimas cur nihil moueatur illorum de se iudicijs. 4 Primùm, quia quod homines in his rebus iudicant ex suo sensu, non maioris est momenti quã quum indocti de sapientia iudicant. 5 Secundò, inquit, quomodo vos quãti sim vel non sim iudicare potestis, quum ne ego quidem qui mihi probabiliter melius sum notus quàm vobis, atque adeò qui bona conscientia in meo munere me versatum esse ausim profiteri, tamen non ausim propterea mihi quicquam tribuere. Scio enim me nihilominus non esse irreprehensibilem, nedum vt mihi instar vestri placeam. 6 Tertia ratio, vt conclusio ex præcedentibus rationibus nascens: Dei est æstimare vnumquemque suo pretio, vt qui norit cordis latebras quæ sæpissimè homines fallunt. Vestrum itaque hoc iudicium non est. 7 Reiecto illorum iudicio, rursus se proponit pro singulari modestiæ exemplo, vt qui in hac ipsa epistola reticens illorum factiosorũ doctorum nomina, non dubitarit suum & Apollo nomen substituere ipsorum loco, & eorum dedecus hoc modo velut in se recipere, nedum vt se cuiquam anteponeret.

b Ad verb. die, pro iudicio, ex Cilicum idiotismo. c Sed me Domini iudicio permitto. d Laudari præ cæteris vnus non poterat, quin cæteri cuiparentur. laudis autem potius quàm vituperij mentionem facit, quia istius mali hæc erat origo, quod certis hominibus plus tribuerent quàm par esset. e Nostro exemplo, qui aliorum etiam vitia in nostras personas transferre maluimus, quàm nominatim quenquam carpere.

7 [8] Quis

7 [8] Quis enim te discernit? quid autem habes quòd non acceperis? quod si etiam accepisti, quid gloriaris [f] vt qui non acceperis?

8 [9] Iam saturati estis, iam ditati estis, absque nobis regnum adepti estis: atq; vtinam sanè regnetis, vt & nos simul vobiscum regnemus.

9 Deus enim, puto, nos vltimos Apostolos spectandos proposuit, tanquam morti addictos. [g] Nam spectaculum facti sumus mundo & Angelis & hominibus.

10 Nos stulti propter Christum, vos autē prudentes in Christo: nos infirmi, vos autem validi: vos gloriosi, nos ignominiosi.

11 Ad hoc vsq; tempus & esurimus & sitimus, & nudi sumus, & colaphis cædimur, & incertis sedibus erramus:

12 ‖ Et laboramus, operantes proprijs manibus: conuitijs affecti bene precamur: persequutionem patientes, sustinemus:

13 ‖ [h] Infamati precamur: [i] purgamenta mundi facti sumus, *vtque* omnium sordes vsque adhuc.

14 [10] Non vt vos pudore suffundam hęc scribo, sed vt filios meos dilectos admoneo.

15 Nam etsi decem millia pædagogorum habueritis in Christo, at non multos patres *habetis*. in Christo enim Iesu per Euangelium ego vos genui.

16 Precor vos igitur, imitatores mei estote.

17 Propterea misi vobis Timotheum, qui est

8 Optimum remedium coercendę arrogantię ostendit: primum si cogites quo iure te eximas ex aliorum numero, quum & ipse homo sis: deinde si cōsideres, etiamsi quid præter alios habeas, tamen hoc te non habere, nisi ex Dei liberalitate. Quis autem sanus de alieno glorietur, & quidem aduersus Dominum?

Act. 20. 34.
1. *thess.* 2. 9.
2. *thess.* 3. 8.
Mat 5. 44.
luc 23. 34.
act. 7 6.

9 Descendit ad grauissimam ironiam, vt ambitiosos illos ad ruborem vel inuitos cogat.

10 Ironiæ acrimoniam temperans, monet vt meminerint

à quo sint in Christo geniti, & eum pro exemplo sequi non dubitent, quantumuis in speciem præ alijs abiectum, at Spiritus Dei efficacia potentem, vt ipsi erant in sese experti.

f In natura non regenerata igitur nihil verè laudabile, sed omnia sunt à gratia, cōtrà Pelagianos, & Sempelagianos. *g Qui volet antithesin habere Pauli & Episcopi Romani, qui se eius successorem mentitur, comparet delitias Romanæ curiæ cum hac Pauli conditione.* *h Probris affecti.* *i Sordes vndique cucurrendo collectæ.*

filius meus dilectus & fidelis in Domino, qui vobis in memoriam reducet [k] quæ sint viæ meæ in Christo, sicut vbique in omnibus Ecclesijs doceo.

18 [11] Cæterùm perinde quasi ego non sim venturus ad vos, inflati sunt quidam.

19 Sed veniam breui ad vos, si Dominus voluerit, & cognoscam non [l] verba istorum qui inflati sunt, sed *spiritualem* virtutem.

20 Non enim in verbis *suum est* regnum Dei, sed in *Spiritus* virtute.

21 [12] Quid vultis? cum virga veniam ad vos? an cum charitate & [m] Spiritu lenitatis?

Act. 19.21. *luc.*4 15.

11 Postremò, ad Apostolicas etiam minas descendit, sed vt pater filios obiurgans, ne ad castigationē vsque veniat, cogatur eorum intemperie.

12 Transitio ad alteram partem huius Epistolæ, in qua grauissimum scelus seueriſsimè reprehendit, ostendens Ecclesiasticæ correctionis vsum.

k Quam viam & regulam sequar in docendis passim Ecclesijs. l Verba vocat istorum phaleras & vanum verborum splendorem, quibus opponit suã aquam quam vocat, id est, arma illa cœlestia omnipotentia zelum, Dei fidem Spiritus denique charismata. m Leniter in vos affectus.

CAP. V.

1 Quòd incestuosum priuigni cum nouerca coniugium tacitis ferent, 6 satis causæ esse admonet cur pudore deijciantur potius quam superbiant. 10 Eiusmodi scelera excommunicatione vindicanda esse, 12 ne contagio latius serpat.

1 OMninò [1] auditur *esse* inter vos scortatio, & ciusmodi scortatio, quæ ne inter Gentes quidem nominatur, adeò vt quis vxorem patris habeat.

2 [2] Et vos inflati estis, ac non potius luxistis, vt tolleretur è medio vestri qui facinus hoc patrauit?

3 [3] Enimuero ego vt absens corpore, præsens autem [a] spiritu, iam vt præsens iudicaui, vt is qui hoc ita perpetrauit,

4 Vobis & meo Spiritui [b] in nomine Domini

Cap.v.

1 Grauiter reprehendendi qui tolerandis sceleribus Ecclesiam Dei exponunt ipsorum infidelium ludibrijs.

2 Nulli magis superbiunt, quã qui sese minus norunt. 3 Excommunicatio non est vnius potestati committenda, sed ex cœtus auhoritate, præeunte legitima cognitione, administranda.

a Animo, cogitatione, voluntate, Spiritus denique sancti vinculo, qui res etiam longissimè dissitas coniungit. b Inuocato Domini Christi nomine, & vt facere eos oportet qui non suum sed vnius Domini negotium ex ipsius verbo curant.

nostri

nostri Iesu Christi congregatis, [4] cum potestate Domini nostri Iesu Christi.

5 [5] Eiusmodi *inquam homo* [c] tradatur Satanæ
6 ad interitum carnis, vt spiritus saluus sit die illo Domini Iesu.

6 [7] Non est bona [d] gloriatio vestra. An nescitis paululo fermenti totam massam fermentari?

7 [8] Expurgate igitur vetus fermẽtũ, vt sitis noua [e] massa, sicut estis fermẽti expertes. Etenim [f] Pascha nostrũ pro nobis sanctificatũ est, *nẽpe* Christus.

8 Itaque [g] festum agitemus non fermento veteri, nec fermento malitiæ & nequitiæ: sed non fermentatis *panibus* sinceritatis & veritatis.

9 [9] Scripsi vobis in epistola, ne commisceadelicet hoc remedio dometur ipsius caro, vt discat Spiritui viuere. 7 Alius finis excommunicationis, ne contagio ad reliquos peruadat, quo sit vt necessariò sit in Ecclesia retinenda, ne alij aliorum contagione inficiantur. 8 Allusione ad Paschæ ceremoniam facta, hortatur vt impurum illum è suo cœtu eijciãt. Olim, inquit, Pascha celebraturis non licebat fermentatis panibus vesci, adeò vt impurus haberetur & indignus qui Pascha vesceretur qui fermentum vel degustasset. Porrò totam nostram vitam esse oportet instar festi illius Azymorum in quo participes facti mactati illius Agni immaculati, omnem impuritatem tum ex nobis ipsis, tum ex domibus cœtibusque nostris procul abesse iubeamus. 9 Generalius iam loquitur, & quod de illo incestuoso dixerat, ad alios etiam palàm flagitiosos, & suis offendiculis Ecclesiam turbantes ostendit pertinere, qui & ipsi ex Ecclesiæ communione sint ordine legitimo eijciendi. Mentionem autẽ capiendi cibi faciens, vel Agapas respicit, in quibus Cœna Domini celebrabatur, vel communem vitæ vsum & consuetudinem notat: quod & ipsum dextrè accipiendum est, nequis putet excommunicatione vel matrimonia dirimi, vel officia quæ alij alijs, vt parentibus filij, magistratibus subiecti, dominis serui, proximi denique proximis lucrifaciendis debent impediri.

4 Nũ dubiũ est quin ratũ sit in cœlis eiusmodi iudicium in quo videlicet Christus ipse iudex sedeat.

5 Excõmunicatus traditur Satanæ potestati, quum ex domo Dei eijciatur.

6 Finis tamen excommunicationi propositus non est excommunicati exitiũ sed salus, vt vi-

c *Quid sit tradi Satanæ, exponit Dominus, quum dicit, Fiat tibi sicut Ethnicus & Publicanus, Mat. 18. 17. ius ciuitatis Christianæ vsque ad resipiscentiam amittere: extrà Ecclesiam autem regnat Sathan.* d *Immeritò & non bona ratione gloriamini, quasi excellatis, quum inter vos tantum scelus inuenatur.*

e *Massæ nomine, vniuersum Ecclesiæ corpus intelligit, singulos azymos. i. spiritu innouatos, detracta vetere corruptione.* f *Agnus Paschæ, metonymicè.*

g *Totam vitam tanquam perpetuum festum agamus, iustè & integrè. Id autem fieri non potest si fermentum apud nos inueniatur, id est nisi iubeamus impuros indomitos, legitimo iudicio à nobis facessere, & ipsi quoque puritati studeamus.*

mini cum scortatoribus.

10 Eijciendi falsi fratres ex cœtu: extranei iudicio Dei relinquendi.

10 [h] At non omninò cum scortatoribus mundi huius, aut cum auaris, aut cum rapacibus, aut idololatris: alioquin debetis scilicet è mundo exire,

11 Nunc autem scripsi vobis ne commisceamini, *id est* siquis quum frater nominetur, sit scortator, aut auarus, aut idololatra, aut conuitiator, aut ebriosus, aut rapax: cum cuiusmodi, *inquam*, ne edatis quidem.

12 [10] Quid enim mea *interest* etiam de extraneis iudicare? nónne de ijs qui intus sunt, vos iudicatis?

13 De extraneis verò Deus iudicat. tollite igitur istum sceleratum ex vobisipsis.

h Si prorsus vobis esset abstinẽdum ab eiusmodi hominum cosortio, vobis ex ipso mundo emigrandum esset: de ijs igitur loquor, qui in sinu Ecclesiæ versantur, quos debetis disciplina eccles. ad frugẽ reuocare, non autem de exteris, quos debetis modis omnibus Christo lucrifacere. Sed hoc tamen ita est intelligendum, vt cum sceleribus eorum nihil sit pijs commune.

CAP. VI.

1 Inuehitur in forenses contentiones, 6 quibus se mutuò vexabant, sub infidelibus, cum magno Euangelij dedecore. 9 Deinde scortandi luxuriam graui comminatione exagitat.

CAP. VI.

1 Tertia quæstio de forensibus iudicijs, An liceat fidelem ad infideliũ tribunalia trahere. Respõdet non licere, propter offendiculum videlicet. Neque enim per se malum est. 2 Addit se non prohibere quominus si ita opus est, iure agere liceat cum proximo, sed sanctis disceptatoribus. 3 A comparatis colligit, non sine sanctorum iniuria iudices infideles à fidelibus quæri, quum sanctos Deus ipse, iudicando mundo & diabolis sit Christo Filio velut assessores daturus, nedum vt leues istas controuersias, quæ æquitate ac bona conscientia definiuntur, non possint dijudicare.

1 SVstinet [1] [a] aliquis vestrûm negotium habens cum altero, iudicio experiri [b] sub iniustis, [2] ac non sub sanctis?

2 [3] An ignoratis sanctos mundum iudicaturos? quòd si per vos iudicabitur mundus, indigni estis [c] minimis iudicijs?

3 An ignoratis fore vt Angelos iudicemus? ne

a Quasi diceret, Eóne vos audaciæ processisse, vt vos non pudeat Euangelium exponere profanorum ludibrijs. b Coram iniustis. c Infimis subsellijs. Nam κριτήρια dicuntur loca ipsa in quibus aguntur causæ, alibi quidem grauiores, alibi leuiores.

dum

dum vt quæ ad huius vitæ vsum pertinent *non iudicemus*? *Mat.5.39. luc 6.29. rom 12.19. 1.Thess.4.6.*

4 [4] Itaq; si [d] iudicia habeatis de iis quæ ad huius vitæ vsum pertinẽt, [e] eos qui minimo loco habentur in Ecclesia, eos *inquã* in subsellijs collocate.

4 Conclusio, qua remedium huic malo præscribit, nempe si de priuatis negotijs coram delectis ex Ecclesia arbitris inter se transigãt. Cui muneri, inquit, vel infirmus quisque vestrũ satisfecerit. Nõ damnat igitur iudicum subsellia, sed quid propter circunstãtiam temporis

5 [5] Vt vos pudeat, vobis *hoc* dico. Itáne non est inter vos sapiens, ne vnus quidem, qui possit diiudicare inter fratres suos?

6 Sed frater cum fratre iudicio experitur, idque sub infidelibus?

7 [6] Iam igitur omninò [f] defectus in vobis est, quòd [g] iudicia habeatis inter vosmetipsos, ‖ [7] quare non potiùs iniuriã patimini? cur non potiùs damnum accipitis?

8 ‖ At vos iniuriam facitis, & damno afficitis, idque fratres.

9 An ignoratis iniustos non esse Dei hæredi-

expediat ostendit, idq; sine vlla iuris magistratus immunitione. Nec enim agit de iudicijs quæ inter infideles & fideles exercentur, neq; de publicis iudicijs, sed de controuersijs, quas nihil prohibet domesticis etiam arbitris componi. 5 Thesin accommodat ad hypothesin, huc semper eos reuocans, vt falsam de sua ipsorum præstantia opinionem eis adimat, vnde omnia hæc mala oriebãtur. 6 Nunc etiam longius progreditur, & quamuis arbitros ex fideliũ cœtu eis concedens, simpliciter non damnet, sed stabiliat potiùs priuata iudicia, modò sine offendiculo exerceantur: tamen testatur, si tales essent quales esse optandum erat, futurum fuisse vt ne hoc quidem remedio egerent. 7 Hoc maxima ex parte spectat ad alteram reprehensionis partem, nempè, quòd etiam apud infidelium iudicum subsellia litigarent: quod offendiculum debuerant potiùs, quauis iactura, redimere. Sed & illud in genere verum est, cedendum esse nobis de iure nostro, potiùs quàm temerè, aut aliquo vindicandæ iniuriæ studio, extremum iuris rigorem experiamur. Corinthijs autem neutrum erat curæ, quos ait oportere resipiscere, nisi malint Dei hæreditate priuari.

d Fora ac curias, quo in vocabulo est vehemens reprehensio quasi dicat Apostolus si tanta litigandi cupiditate ardetis, agite, constituite etiam vobis fora, vt illic sedeant iudices. e Vilissimos quosque f Impotentia animi, vis tribuitur qui à cupiditatibus se superari sinunt, vitium à temperatnia & moderatione plurimum dissidens: perstringit igitur eos qui ferendæ iniuriæ & alijs immoderatis affectibus sunt impares, vnde lites & controuersiæ oriuntur. g Controuersias in foro discertandas.

tatem poſſeſſores? 8 Ne errate. neque ſcortatores, neq; idololatræ, neq; mœchi, neq; molles, neq; qui concumbunt cum maſculis,

10 Neque fures, neque auari, neque ebrioſi, neque conuitiatores, neque rapaces, regni Dei hęreditatem poſſidebunt.

11 ‖ Et hæc erratis vnuſquiſq;. ſed abluti eſtis, ſed ſanctificati eſtis, ſed iuſtificati eſtis in [h] nomine Domini Ieſu, & per Spiritum Dei noſtri.

12 ‖ [9i] Omnia mihi licent, ‖ at non omnia conducunt: omnia mihi licent, at ego [k] non redigar ſub vllius rei poteſtatem.

13 [10] Eſcæ ventri *deſtinatæ ſunt*, & venter eſcis, Deus autem & hunc & eas abolebit, corpus verò non ſcortationi, ſed Domino, & Dominus corpori.

Tit. 3.3. *Infr.* 10.28. *Eccle.* 37.31.

8 Tranſitum ſibi parat ad quartum huius epiſtolæ tractatum de rebus medijs diſſerens in primis quomodo viri mulieribus ritè vti vel non vti poſſint: cuius quæſtionis tres ſunt loci, Scortatio, Matrimonium & Cœlibatus. Ac Scortationem quidem penitus damnat: Matrimonium verò quibuſdam præcipit, vt remedium bonum ac neceſſarium, quibuſdam liberum relinquit, quibuſdam non vt illicitum, ſed vt incommodum, non tamen ſine exceptione, diſſuadet. Cœlibatum autem (ſub quo etiam virginitatem comprehendo) nemini præcipit: ſuadet tamen, at nec propter ſe, ſed propter aliud, nec omnibus, nec ſine exceptione. Diſturus autem in ſcortationem, incipit à generali reprehenſione eorum vitiorum, quibus opulenta & luxui dedita ciuitas præcipuè ſcatebat: ſeriò monens, reſipiſcentiam cum peccatorum remiſſione, ſiue ſanctificationem cum iuſtificatione indiuiduo nexu cohærere. 9 Secundo loco Corinthios præfatur in rebus medijs ſimpliciter peccare: primùm quòd eis abuterentur, tum in eo quòd res medias ſine diſcrimine vſurpabant, quum earum vſus ad charitatis regulam ſit exigendus: nec etiam ijs rectè vtatur qui intemperanter eis abutens, ſeſe illis tanquam dominis ſubijcit. 10 Secundò, quòd multa in rebus medijs recenſerent quæ per ſe eſſent illicita, veluti ſcortationem, quam perinde ac eſum & potum inter merè naturales ac licitas appetitiones numerabant. Subijcit autem Apoſtolus hæc planè eſſe diſſimilia. Nam, inquit, ad neceſſarium huius vitæ vſum conditi ſunt cibi, quæ non eſt perpetua. Nam & cibi & tota iſta alimenti ratio breui ſpatio abolentur. At non idem ſentiendum eſt de ſcortationis impuritate, cui conditum non eſſe corpus, ſed è contrario puritati eſſe deſtinatum, vel illud oſtendit quòd Chriſto ſit conſecratum, ſicut & Chriſtus noſtris etiam corporibus, ea ipſa virtute qua reſurrexit, viuificandis datus nobis eſt à Patre.

h In Ieſu. *i Quæuis, reſtringenda eſt enim vniuerſalis nota ad res medias.*
k Is certè ſubijcitur rebus medijs, quicunq; ſe illis non poſſe carere putat, vt planè ſeruitus ſub ſpecie libertatis adblandiens, manum in eiuſmodi homines injiciat.

14 Deus

14 Deus autem & Dominum ſuſcitauit,& ‖ nos ſuſcitabit potentia ſua.

15 [11] An ignoratis corpora veſtra eſſe membra Chriſti? Num igitur tollens membra Chriſti, faciam *vt ſint* ſcorti membra? Abſit.

16 [12] An ignoratis eum qui agglutinatur ſcorto,vnum eſſe corpus *cum ſcorto*? [l] Fient enim, inquit,[m] qui ‖ duo *erant*,caro vna:

17 Qui verò agglutinatur Domino, vnus ſpiritus eſt.

18 [13] Fugite ſcortationem. omne peccatũ quod fecerit homo,extra corpus eſt:ſed qui ſcortatur,in proprium corpus peccat.

19 [14] An ignoratis ‖ corpus veſtrum eſſe templum Spiritus ſancti,*qui eſt* in vobis, quem habetis à Deo,[15] neque eſſe veſtri iuris?

20 ‖ Nam empti eſtis pretio: glorificate igitur Deum in corpore veſtro, & in ſpiritu veſtro, quæ ſunt Dei.

Rom.6.5.

11 Expoſitio ſuperioris argumenti à contrarijs, & eius applicatio.

Gen.2.24. mat.19.5. mar.10.8. ephes.5.32. Suprà.1.37. 2.cor.6.16. Inſr.7.23. 1.pet.1.18.

12 Probatio eiuſdem argumenti,Contrarij ſunt ex diametro ſcortum & Chriſtus,caro & ſpiritus, ergò qui vnum eſt cum ſcorto, (quod quidem fit naturali illa corporum commixtione) vnum eſſe non poteſt cum Chriſto,quæ vnio eſt pura & ſpiritualis. 13 Aliud argumentum, cur fugienda ſit ſcortatio, quoniam peculiari quadam turpitudine corpus cõmaculat. 14 Tertium argumentum, Quòd ſcortator ſit ſacrilegus, quum corpora noſtra ſint Deo conſecrata. 15 Quartum argumentum,Quòd non ſimus noſtri iuris,vt alteri cuipiam alij, nedum Satanæ & carni, non poſſimus addicere: quum nos Deus ipſe,& quidem maximo pretio,acquiſierit,vt & corpore & animo ſuæ gloriæ inſeruiremus.

l Apud Moſem hæc non dicuntur de ſcortatione, ſed de matrimonio: ſed cum illa ſit iſtius corruptio & vtriſque ſit communis coniunctio carnis, non poteſt dici Apoſtolus hoc teſtimonio abuſus. m Apud Moſem particula (duo) non legitur, ſed rectè expreſſa eſt tum hoc loco, tum Mat.19.5. quia ſit tantùm mentio viri & vxoris vnius, vnde refellitur polygamia: qui enim cum multis conſueſcit, in multas veluti partes diſſipatur.

CAP. VII.

2 Differens hîc de coniugio, 4 quod eſt remedium vitandæ ſcortationis, 10 indiſſolubile, 18 20 iubet vnũquemq; ſorte ſua contentum viuere. 25 Quis virginitatis finis eſſe debeat oſtendit, 35 & qui coniugium ſuſcipere debeant.

1. Pet. 3. 7.

1 De coniugio docet, quamuis cælibatus sua etiam habeat commoda, quæ postea explicabit, tamen vitādæ fornicationis causa necessarium esse matrimonium: sed ita vt neq; vnus maritus plures vxores, nec vna vxor plures habeat maritos.

1 [1] Cæterùm [a] de quibus scripsistis ad me, [b] bonum *fuerit* viro mulierem non attingere.

2 Sed propter fornicationes, suam quisq; vxorem habeto, & proprium quæq; virum habeat.

3 [2] Vxori vir [c] debitam benevolentiam reddat: similiter autem & vxor viro.

4 [3] Vxor proprium corpus non habet in potestate, sed vir: similiter autem & vir proprium corpus non habet in potestate, sed vxor.

5 Ne fraudate alius alium, [4] nisi forsitan ex cōsensu ad tempus, vt [d] vacetis ieiunio & precibus: & rursum simul conuenite, ne tentet vos Satanas propter continentiam vestram.

6 [5] Hoc autem dico ex concessione, non ex imperio.

7 Nam [e] velim omnes homines esse vt & ipse *sum*: sed vnusquisque proprium donum habet ex Deo, alius quidem ita, alius autem ita.

2. Secundò, declarat summa partiū benevolentia colendū esse coniugium.

8 [6] Dico autem [f] cœlibibus & viduis, bonum

3 Tertiò, monet alterum in alterius esse potestate, quòd ad corpus attinet, vt mutuò se fraudare non possint. 4 Quartò, addit exceptionem nisi alter ab altero abstineat ex consensu mutuo, vt liberius vacent precibus: qua in re tamen monet vt quid expediat considerent, ne diuturniore ista veluti coniugij interruptione ad incontinentiam solicitentur. 5 Quintò, matrimonium docet non esse simpliciter omnibus necessarium, sed ijs demùm qui donum continentiæ non habent. Est enim hoc donum ex peculiari Dei gratia. 6 Sextò, de repetendo matrimonio idem monet, nempe cælibatum quidem probandum esse, sed ijs demùm quibus datum est vt se possint continere: sin minus, repetendas esse nuptias, vt conscientiæ paci consulatur.

a Quod attinet ad ea de quibus ad me scripsistis. b Commodum & (vt dicitur) expediens, quia coniugiū multas secum affert molestias, idq; ex diuinæ institutionis corruptela. Neque enim bonum ita accipitur hic vt opponatur vitio, quum adiungatur tertio casui. c Debiti nomine, non id tantùm quod vulgo intelligunt, sed omnia coniugij officia complectitur, quamuis tamen postea vnam speciem copiosius persequitur. d Totum id vnum agatis. Loquitur enim de solenni aliquo pœnitentiæ testimonio, vel publico, vel priuato, pro rei necessitate. e Optarim. f Totus hic locus facit aduersus eos qui damnant secundas nuptias prioribus morte dissolutis. Nam aliud est Digamorum genus, qui veteribus canonibus arcentur à ministerio, & quorum etiam nuptijs nolunt benedici, eorum videlicet qui vel constante priore matrimonio, vel eiecta priore vxore, alteram superinducunt.

eis

eis est, si manserint vt *maneo* ego.

9 Quòd si se non continent, matrimonium contrahant: nam melius est matrimonium contrahere quàm [g] vri.

10 [7] Iis autem qui matrimonio iuncti sunt, denuntio non ego, sed Dominus, || Vxor à viro ne sese separato.

11 Quòd si sese separarit maneat innupta, aut viro reconciliator: & vir vxorem ne dimittito.

12 [8] Reliquis autem ego dico, non Dominus Siquis frater vxorem habet infidelem, quæ consentiat ad habitandum cum eo, ne eam dimittito.

13 Et vxor quæ habet virum infidelem, qui cõsentiat ad habitandum cum ea, ne eum dimittito:

14 [9] Maritus enim infidelis [h] sanctificatus est [i] vxori, & vxor infidelis sanctificata est [k] viro: alioqui certè liberi vestri improbi essent: [l] nunc autem sancti sunt.

15 [10] At si infidelis sese separet, separatus esto,

Mat. 5. 32. & 19 9. mar. 10. 11. luc. 16. 18.

7 Septimò, prohibet dissidia & repudiorũ nuntiationes, (de adulterij enim crimine nõ agit quod tunc erat Romanis etiam legibus capitale) quibus dissolui coniugij vinculum negat Christo ipso authore.

8 Octauò, Matrimonia inter infidelem alteram partem, alteram verò fidelem, iam cõtracta, rata esse cõfirmat, vt fidelis infidelem deserere non possit.

9 Respondet obiectioni, At fidelis polluitur societate infidelis. Hoc verò negat Apostolus, & fidelem posse bona cõscientia vti infidelis coniugis vase, ex eo probat quòd liberi inde nati, sancti id est in promissione) censeatur. Singulis enim fidelibus dicitur, Ero Deus tuus, & seminis tui.

10 Respondet quæstioni, Quid si infidelis fidelem deserat? tum verò, inquit, liber est fidelis, quoniam ab infideli est desertus.

g Libidine ita æstuare, vt aut voluntas succumbat tentationi, aut certè Deum pacata conscientia non possis inuocare. Nam alioquin ecquis est qui carnis stimulo nullo modo pungatur. *h Pietas vxoris plus valet ad hoc vt coniunctio ista pro sancta habeatur, quam mariti infidelitas ad hoc, vt coniugium istud prophanetur. Neque enim longius porrigitur ista mariti aut vxoris sanctificatio.* *i Non in sese est ille infidelis sanctificatus, sed respectu vxoris. Idem quoque de altero mẽbro iudicandum est.* *k Sub. fideli.* *l Sancti vocantur liberi, quamuis ex impari matrimonio suscepti id est hactenus puri, ac segregati Domino ex fœderis formula. Hinc vero non tantùm confutandi sunt Catabaptistæ, qui infantes vt impuros à Baptismo reiiciunt: sed ij quoque qui Baptismum faciunt primum salutis limen, ac proinde à salute excludunt omnes Baptismi expertes, etiam vbi nullus Baptismi contemptus interuenit. Et nescio quos absolutæ necessitatis casus (quos vocãt) excogitarunt, id est tot Baptismi abusus. Item qui quosuis infantes ad Baptismum admittunt.*

nō est seruituti subiectus frater aut soror in [m] huiusmodi *rebus*: [11] sed ad pacem vocauit nos Deus.

16 Ecquid enim nosti vxor an virum sis seruatura? aut ecquid nosti vir an vxorem sis seruaturus?

16 [12] Sed vt vnicuique *donum* partitus est Deus, vt vnumquemque [n] vocauit Dominus, ita incedat: & ita in Ecclesijs omnibus constituo.

18 [13] Circuncisus aliquis vocatus est? ne [o] attrahat *præputium*: in præputio aliquis vocatus est? ne circuncidatur,

19 Circuncisio nihil est, & præputium nihil est, sed obseruatio mandatorum Dei.

20 ‖ Vnusquisq; in qua vocatione vocatus fuit, in ea maneat.

21 Seruus vocatus es? ne sit tibi [p] curæ: sed si potes etiam liber fieri, potiùs *eo* vtere.

22 Etenim qui [q] in Domino vocatus est seruus, libertus Domini est: similiter & qui liber vocatus est, seruus est Christi.

23 ‖ [14] Pretio empti estis, ne estote serui hominū.

24 [15] Vnusquisque in quo vocatus fuit, fratres, in hoc maneat [r] apud Deum.

11 Nequis prętextu istius libertatis infideli præbeat discedendi occasionem, significat pacificè colendum esse matrimonium etiam cum infideli, vt fieri possit lucrifiat. *Ephes.* 4.1. *Suprà.* 6.20. 1.*pet.* 1.18.

12 Occasione ex eo arrepta quod de seruitute & libertate coniugij dixerat, digreditur ad generalē doctrinam de vitę statu & cōditione externa vt circuncisione & præputio seruitute & libertate: generaliter monens vt quisque sua sorte contentus viuat in Domino, quoniam externa illa vt circuncisum esse vel incircuncisum, seruum vel liberum, non sunt ex regni Dei (vt loquuntur) essentia. 13 Significat tamen in his exemplis non omnia esse paria, quoniam circuncisio petenda non sit appetenda, libertatem verò, seruos appetere nihil prohibeat. In eo igitur duntaxat paritas est quòd in istis non sit positum regnum Dei, ac proinde ista non impediant quominus Deo pareamus. 14 Rationem dissimilitudinis ostendit, quoniam qui circuncisionem affectasset, sese iam non Deo, sed humanæ traditioni subijciebat. Est autem hoc multo magis de superstitionibus intelligendum, quas nonnulli inter res medias stultè numerant. 15 Repetitio generalis doctrinæ.

m Quum eiusmodi quippiam inciderit. n Certo generi vitæ addixit, & donis ad id pertinentibus pro sua liberalitate instruxit. o Attrahere, sub præputium ducitur, qui chirurgi opera præputiatur, quod quidē fit cute ferro adducta, vt glandem rursus operiat. Cels. lib. 7. cap. 25. p Ne de eo sis anxiè sollicitus quasi hæc vocatio sit Christianis indigna. q Qui quū seruus sit conditione, vocatus est ad Christi participationē. r Ita sincerè & ex animo, vt vos Deo approbetis.

25 [16] De

25 16 De virginibus autem præceptum Domini non habeo: f sed do *vobis* quod censeo, vt t cui Dominus per misericordiam dederit fidum esse.

26 Existimo igitur u hoc bonum esse propter x instantem necessitatem, bonum hoc *inquam* esse homini ita esse.

27 Alligatus es vxori? ne quære dissolutionem: solutus es ab vxore? ne quære vxorem.

28 Quòd si etiam duxeris vxorem, non peccasti: & si nupserit virgo, non peccauit: sed y afflictionem in carne habituri sunt *qui sunt* huiusmodi, ego verò vobis z parco.

29 Hoc autem aio, fratres, quoniam tempus a contractum est in posterum: vt & qui habent vxores, sint vt non habentes:

30 Et qui b flent, vt non flentes: & qui gaudent, vt non gaudentes: & qui emunt, vt non obtinentes:

31 Et qui vtuntur c mundo hoc, vt non abutentes. præterit enim d species huius mundi.

32 Velim autem vos absque sollicitudine esse.

16 Virginitatē nulli præcipit, suadet tamen & laudat propter aliud, nempè tum propter præsentis temporis necessitatem, quum fidelibus vix liceret vno loco consistere, & præsentis vitę commodis frui, ac proinde expeditiores essent qui familia nō grauabantur: tum etiam propter huius vitæ curas: quas secum necessariò matrimonium trahit, vt illis animum distrahi sit necesse: quòd in mulieribus præsertim locum habet.

f Pro ratione circunstantiarum hoc vobis consulo. t Quod dicturus sum dico ego, qui homo quidem sum, sed dignus cui fides adhibeatur, quia vt talis essem, à Domino sum consequutus. πιστὸν enim hîc vocat non eum qui fideliter officium facit, quo modo ferè interpretantur: sed eum cui fides meritò sit habenda. u Virginem manere. x Propter necessitatem quæ sanctos solet assiduè vrgere, quorum videlicet perpetua est iactatio, vt eorum conditio minimè videatur ad coniugium accommodata, nisi ex altera parte carnis infirmitas ad illud adigat. y Carnis nomine comprehendit quæcunque ad præsentem vitam spectant, coniugium enim multa secum incommoda trahit ex hæreditario illo peccato exorta: inclinat ergò ad cœlibatum, non quod in eo colloret Dei cultum magis quàm in matrimonio, sed propter ea incommoda, quibus si fierî possit, cuperet omnes eximi, vt vni Deo vacarent. z Cupio infirmitati vestræ consultum, vt vos coniugio non indigere exoptem, quæ sitis omnibus istis molestijs vacui. a In fines siquidem seculorum peruenimus. Et idcirco de alijs rebus magis serijs sit cogitandum. b Fletus appellatione res aduersas, gaudij prosperas intelligunt Hebræi. c Iis rebus quas ad breue tempus vtēdas hîc Dominus nobis concedit. d Habitus, figura, vel forma, indicat autem hic nihil esse solidum, sed vanam quandam esse rerum istam dum taxat imaginem, quas stulti homines tantopere admirantur.

Qui cælebs eſt, curat ea quæ *ſunt* Domini, quomodo placiturus ſit Domino:

17 Iam ad parentes ſe conuertit, in quorum poteſtate ſint liberi, monens vt ſupericrem doctrinam ſequuti, diſpiciant quid ſuis liberis conueniat, ne vel neceſſario aduerſus incontinentiam remedio ipſos priuent, vel ad matrimoniũ adigant, vbi neq; voluntas eò inclinat, nec vlla vrget neceſſitas: & rurſus virginitatem laudat: ſed ſimpliciter, neque in omnibus *Rom.7.2.*

33 At qui duxit vxorem, [e] curat ea quæ ſunt mundi, quomodo placiturus ſit vxori.

34 Diſcretæ ſunt ea quæ *eſt* vxor & ea quæ *eſt* virgo, quæ *eſt* innupta, curat ea quæ ſunt Domini vt ſit ſancta cum corpore, tum [f] ſpiritu: quæ verò nupta eſt, curat ea quæ ſunt mundi, quomodo placitura ſit viro.

35 Hoc autem dico [g] veſtro commodo: non vt laqueum vobis injiciam, ſed vt decenter & aptè adhæreſcatis Domino abſque vlla diſtinctione.

18 Quod de cælibe marito, de vxore quoq; uit vir ipſius: quòd ſi [n] obdormierit vir ipſius, li-

36 [17] Cæterùm ſiquis aliquid non decens à ſe in virginem ſuam committi putat, ſi florem ætatis excedat, & ita debet fieri: quod vult faciat, [h] non peccat: iungantur matrimonio.

37 Qui verò ſtat firmus [i] in corde, nec adigitur [k] neceſſitate, ſed in poteſtate habet propriam voluntatem, & hoc decreuit in corde ſuo, vt ſeruet ſuam virginem, benè facit.

38 Itaque qui dat nuptum, bene facit: qui verò non dat nuptum, [l] melius facit.

39 ‖ [18] Vxor alligata eſt [m] lege quandiù vi-

uidua pronuntiat, licere ipſi videlicet alias nuptias contrahere, modò id religioſiſſimè faciat: nec tamen diſſimulat eam fore à multis curis liberam quæ cælebs permanſerit.

e Diſtrahuntur cogitationes eorum qui ſunt coniugio deuincti, ideò ſi cui datum eſt continere, commodior eſt cœlibatus: cæterùm poſſunt etiam coniuges curam quæ ſunt Domini. Clem. Strom. 3. f Animo, Neque vero hanc corporis & animi ſanctitatem coniugibus adimit, ſed facilius contingere dixit extra coniugium propter varia auocamenta, vt diſertè defendit Clemens loco ſupra citato. g Significat ſe nemini imponere neceſſitatem vel ducendæ vxoris, vel non ducendæ, ſed ſimpliciter proponere vtrum vitæ genus ſit commodius. h Benefacit, vt explicat infr. verſ. 38. vt neceſſe ſit concidere Hieronymi cauillum aduerſus Iouinianũ, quaſi Paulus hoc facĩũ non laudet, ſed tantũ excuſet à peccato i Apud ſe, Heb. k Cui nõ obſtat filiæ infirmitas, aut alia aliqua ratio quominus eã libere poſſit ſeruare virginẽ. l Commodius liberis conſulit, idq; non ſimpliciter, ſed conditionibus antea expreſſis ab Apoſtolo. m Per legem matrimonij. n Mortuus fuerit.

bera

bera est ad cui velit nubendum: tantùm [o] in Domino.

o Religiosè & cum Dei timore.

40 Sed beatior est si ita maneat, secundum meam sententiam: || puto autem me quoq; Spiritum Dei habere.

2. Thess. 4. 8.

CAP. VIII.

1 *Ab hoc loco vsque ad finem decimi capitis dehortatur vt ab impuris Gentilium epulis abstineant.* 8 *Abusum Christianæ libertatis coercet,* 11 *& scientiã charitate frænandã docet.*

CAP. VIII. Iohan. 13. 13. infra. 12. 3.

1 Cæterùm [1] de ijs quæ idolis immolantur, scimus nos [a] omnes notitia esse præditos. Notitia [b] inflat, charitas verò [c] ædificat.

1 Aggreditur aliam rerũ mediarum speciem nempe idolothytorum, siue carnium immolatitiarũ vsum. Remouet autẽ in primis quæ Corinthij promiscuè idolothytis vtentes prætexebant. Primùm igitur afferebant, istud ciborum discrimen imperitorũ hominum esse, sibi verò perspectum esse Christi beneficium, qui faceret vt omnia ista essent munda mundis. Esto, inquit Paulus, simus omnes abundè instructi Christi notitia: dico tamen non esse in ista notitia simpliciter acquiescendum. Ratio est, quia nisi charitate notitia temperetur, non modò non iuuat, sed etiam plurimum nocet, quum sit fastus magistra: imò ne nomen quidem diuinæ notitiæ meretur, à Dei dilectione, ac proinde charitate proximi seiuncta. 2 Applicatio eius responsi ad idolothyta. Concedo (inquit) idolum esse re vera inanem quandam imaginationem, & vnum esse Deum ac Dominum, ac proinde cibos non posse ab idolo vel sanctos vel impuros reddi: at non inde conficitur promiscuè illis vti vt quibusuis cibis licere.

2 Quòd siquis *sibi* videtur aliquid scire, nondum quicquam nouit sicut oportet nosse.

3 Sed siquis diligit Deum, hic edoctus fuit ab eo.

4 [2] De esu igitur eorum quæ [d] idolis immolantur, scimus idolum [e] nihil *esse* in mundo, & nullum *esse* Deum alium nisi vnum.

5 Nam etiamsi sint qui dicantur dij & in cæ-

a *Restringenda est nota vniuersalis, vt apparet versu septimo, tum notandum est subesse ironiam, vt apparet ex versu proximo.* b *Vanitati & arrogantiæ veluti materiam subministrat, quatenus charitate destituitur.* c *Instruit proximũ eumq; promouet impietatis ac religionis studio.* d *Idolum hoc loco sumitur pro simulachro ad numen repræsentandum effecto, cui cultus exhibeatur, vnde dicta idololatria.* e *Inanè & vanum somniũ sicut poeta ipse picturã vocat inanem.*

*Iohan.*13.13. *infra.*12.3.

lo & in terra : (ſicut ſunt dij multi, & domini multi.)

6 Nobis tamen vnus *eſt* Deus Pater ille, [f] à quo omnia, & nos [g] in ipſo: & || [h] vnus Dominus Ieſus Chriſtus, [i] per quem omnia, & nos per ipſum.

7 [3] Sed non in omnibus *eſt* ea ſcientia. [4] nonnulli enim *cum* [k] conſcientia idoli vſque ad hoc tempus, vt idolis immolatum edunt: & conſcientia eorum infirma quum ſit, polluitur.

8 [5] Cæterùm eſca nos non commendat Deo, neque enim ſi veſcamur, abundantiores ſumus: neque ſi non veſcamur, pauperiores reddimur.

9 Sed videte ne quo modo poteſtas illa veſtra offendiculo ſit ijs qui infirmi ſunt.

10 [6] Etenim ſiquis viderit te qui ſcientia præ-

3 Ratio cur id non conſequatur, hęc eſt, quia quod vos ſcitis, non deſunt qui ignorent: externarum autẽ actionum iudicia non tantùm à veſtra, ſed etiam à ſpectatorum, conſcientia dependent ac proinde veſtræ actiones nó tantùm ad veſtram ſcientiam ſed etiam ad fratrum ignorantiam accommodari debent. 4 Applicatio rationis, Multi ſunt qui non poſſunt niſi titubante conſcientia veſci idolothytis, quòd ea impura eſſe exiſtiment: itaque ſi tuo exemplo aggrediantur quod intus arbitrantur Deo diſplicere, polluitur eorum conſcientia hoc eſu: cui malo occaſionem præbuiſti. 5 Occupatio, An verò propterea æquum fuerit nos iure noſtro fraudari. Imò, inquit Apoſtolus, nihil quod ad Chriſtianiſmum attinet, vobis decedet ſi abſtinueritis in fratrum gratiam, ſicut etiam ſumptus cibus nihilo vos reddet ſanctiores. Neque enim noſtri commendatio coram Deo poſita eſt in cibis: ſed cum fratris offendiculo vti libertate, id verò eſt libertate abuti, cuius è contrario legitimus vſus eſt ſiquis ea ſic vtatur, vt fratris infirmi rationem habeat. 6 Altera clarior eiuſdem rationis applicatio, propoſito exemplo accubitus in idolorum templo: quòd factum Corinthij malè inter res medias numerabant, quum ſimpliciter ſit prohibitum ob loci circumſtantiam, etiam ceſſante offendiculo vt ſuo loco dicetur.

f Quum Pater à Filio diſtinguitur, illi principium tribuitur. g Subſiſtimus. h Sed quemadmodum Pater Dominus etiam dicitur, ſic Filius Deus, vnius ergò nomen non perſonæ, ſed naturam reſpicit.. i (Per) non cauſam inſtrumentalem, ſed efficientem ſignificat : operatur enim vnà Filius cum Patre, quod non eſt ita accipiendum vt duas cauſas conſtituamus, quum vna ſit natura & ſimplex vtriuſq; etiamſi perſona ſint diſtincti. k Conſcientiam idoli Apoſtolus ſuo quodam dicendi genere vocat tacitum eorum iudicium qui immunda putabant eſſe quæ idolis offerebantur, ideoq; illis bona conſcientia vti non poterant : hæc enim eſt vis conſcientiæ vt opus natura ſua medium, ſi bona fuerit bonum reddat, ſin mala, malum.

ditus

ditus es, in idoleio accumbere, nónne conſcientia ipſius qui infirmus eſt inſtruetur ad edendum ea quæ ſunt idolis mactata?

11 ‖[7] Et tua iſta ſcientia frater qui infirmus eſt, propter quem Chriſtus eſt mortuus, peribit?

12 [8] Ita autem peccantes in fratres, & vulnerantes ipſorum conſcientiam infirmam, in Chriſtum peccatis.

13 ‖[9] Quapropter ſi eſca facit vt offendat fratter meus, non veſcar carnibus in æternum, nec faciam vt frater meus offendat.

Rom.14.15.
Rom.14.21.

7 Amplificatio argumenti à comparatis ſimul & contrarijs ſumpta. Tu (inquit) homũcio de tua ſcientia tibi placens quæ planè multa eſt (neq; enim ſi vera ſcientia præditus eſſes, in idolorum templo accumberes) fratrémne peſſundabis, tuo exemplo infirmam eius conſcientiam ad malè agendum confirmans, pro quo ſeruando Chriſtus ipſe etiam mortem ſubijt? 8 Alia amplificatio, eiuſmodi infirmi fratris offenſionem in Chriſtum ipſum redundare, ne putent iſti ſibi cum infirmis tantùm fratribus eſſe negotium. 9 Concluſio, quam Paulus in ſua ipſius perſona concipit, ne videatur ab alijs exigere cui ſeſe prior ipſe non ſubijciat. Malim quidem ego, inquit, in perpetuum vſque omni carnis genere abſtinere, quàm peccandi occaſionem vlli fratri meo præbere: nedum vt certo loco vel tempore recuſem in fratris gratiam immolatitijs carnibus non veſci.

CAP. IX.

1 Oſtendit qualiter libertate à Domino ſibi permiſſa. 15 vltrò abſtinuerit, 18 22 ne quem in rebus mediis offenderet. 24 Vitam q; noſtram ſtadij inſtar eſſe docet.

1 NOnne[1] ſum Apoſtolus? nónne ſum liber? [2] Nónne Ieſum Chriſtũ Dominum noſtrũ

CAA. IX.

1 Antequam longius progrediatur in propoſita hypotheſi idolothytorum, voluit omnium iſtorum malorũ cauſam oſtendere ſimul & tollere, nempe quod de ſuo iure non putarent Corinthij ſe teneri decedere in cuiuſquam gratiam. Proponit igitur ſeſe pro exemplo, & quidem in re penè prorſus neceſſaria. Agit tamen de vtroque ſeorſim, ac primùm de perſona. Si (inquit) cauſamini vos eſſe liberos, ac proinde velle veſtra libertate vti, an non ſum & ego liber, quum ſim etiam Apoſtolus? 2 Apoſtolatum ſuum probat ab effectis, quòd ab ipſo Ieſu Chriſto fuerit deſignatus, & apud eos ipſi ſui muneris authoritas fuerit ipſorũ conuerſione magnificè obſignata. Proponit autem illis hæc omnia ob oculos, vt pudeat illos ſeſe non aliquouſque in infirmorum fratrum gratiam dimittere, quum ipſe Apoſtolus nihil non feciſſet vt eos penitus profanos Deo lucrifaceret.

vidi? nónne opus meum vos estis [a] in Domino?

2 Si aliis non sum Apostolus, at certè vobis sum. nam [b] sigillum Apostolatus mei vos estis in Domino.

3 [3] Mea responsio apud eos [c] qui in me inquirunt, hæc est.

4 [4] Annon habemus potestatem [d] vescendi ac bibendi?

5 Annon habemus potestatem [e] sororem vxorem circunducendi, vt & reliqui Apostoli, & fratres Domini & Cephas?

6 An solus ego & Barnabas non habemus potestatem [f] non operandi?

7 [5] Quis [g] militat proprijs stipendijs vnquam? quis plantat vineam, & de fructu eius non edit? aut quis pascit gregem, & de lacte gregis non edit?

8 [6] Num [h] secundum hominem hæc dico? nónne etiam Lex hæc dicit?

9 Nam in Mosis Lege scriptum est, || Non obligabis os boui trituranti. [i] Num boues curæ sunt Deo?

10 An hoc propter nos omninò dicit? propter nos enim *hoc* scriptum est, quòd sub spe debeat is qui arat arare: & qui triturat sub spe, spei suæ particeps esse.

3 Obiter hoc addit, acsi diceret, Tantùm abest vt possitis de meo Apostolatu dubitare, vt etiam eos qui hoc reuocant in controuersiã soleam, oppositis ijs quæ apud vos per me egit Dominus, refellere. *Deut.* 15 4. 1. *tim.* 5 18.

4 Iam de re dicit. Quum & liber sim & verè Apostolus, cur mihi non liceat non dico vesci idolothytis, sed meis laboribus sustentari, atq; adeo vxorem etiam alere: quod & reliqui Apostoli, ac nominatim Iohãnes & Iacobus cognati Domini, & ipse Petrus iure faciunt. 5 Ne videretur Apostolus grauare, æquum esse quod facerent, ostendit à comparatis, quum & milites stipendijs acceptis, & agricolæ suorum laborum fructibus, & pastores sui gregis prouentu viuant. 6 Secundo loco profert etiam ordinationis diuinæ authoritatem, à comparatis.

a Per Dominum, vt hic ratione emolliat quod eos dixerat suum opus esse.
b Sigilli instar quo conformetur meum Apostolatum vere esse à Domino.
c Qui de me, qui si iudices de reo quæstionem habent. *d Ecclesiæ videlicet sumptu.* *e Fidelem, seu Christianam.* *f Non viuendi ex manuum labore Inde enim sese victum toleraſſe testatur Act. 20. 34.*
g Militare solet. *h Num ijs tantùm nitor quæ ex hominum consuetudine valent? Vide Rom 5. 5.* *i Nunquid boues propriè respexit Dominus quum hanc legem conderet? nam alioqui minima etiam ad Dei curam pertinent.*

11 ||7 Si

11 ‖[7] Si nos vobis ſpiritualia ſeminauimus, magnum eſt ſi nos veſtra carnalia meſſuerimus?

12 [8] Si alij *ſui* in vos [k] iuris participes ſunt, *cur* non potiùs nos? atqui non vſi fuimus iure iſto: ſed omnia ſuſtinemus, ne interrumpamus Euangelium Chriſti.

13 [9] An neſcitis ‖ eos qui ſacris operantur, *ea quæ* ex [l] ſacrario *ſunt* edere? & qui altari aſſident, cum altari [m] participare?

14 Ita Dominus conſtituit ijs qui Euangelium annuntiant, [n] vt ex Euangelio viuant.

15 Ego tamen nullo iſtorum ſum vſus. [10] Neque verò hæc ſcripſi vt ita fiat in me, nam bonum eſt mihi mori potiùs quàm vt gloriationem meam aliquis inanem reddat.

16 Etenim ſi euangelizem, non eſt quod glorier: neceſſitas enim mihi incumbit. væ autem mihi eſt niſi euangelizem.

17 Nam ſi volens hoc faciam, mercedem habeo: ſin inuitus, diſpenſatio credita eſt mihi.

18 Quæ igitur mihi eſt merces? vt quum euangelizem, [o] gratuitum conſtituam Euangeliũ Chriſti.

7 Aſſumptio argumentorum cum ampliſicatione, quoniam ne ſic quidem petitur ab alijs merces, quæ meritis reſpondeat. *Rom.* 15.27. *Deut.* 18.1.

8 Aliud argumentum maximi momenti: alij apud voſmetipſos alũtur, ergò & mihi licuit, idque etiam potiùs quàm cuiquam alij: & tamen recuſaui, & quiduis adhuc potiùs malo perpeti, nequid ſit quòd retardet Euangeliũ Chriſti.

9 Vltimo tandem loco expreſſam de Leuitarum alimentis Legem profert, quo tamen iure vti noluerint. 10 Obiter auertit ſuſpicionem, quòd hæc ſcripſiſſet quaſi mercedem non perſolutam repetens. Imò, inquit, mori malim quàm in hoc inſtituto gratis euangelizandi non perſeuerare. Nam teneor quidem omninò euangelizare, quum hoc munus ſit mihi à Domino commiſſum: ſed niſi vltrò & ipſius Dei amore hoc fecero, nihil ſanè fecerim quod probetur. Quòd ſi mallem Euangelium malè audire quàm mercedem non accipere, tum ſanè conſtaret me non Euangelij, ſed mercedis cauſa labores iſtos ſubire. Hoc autem ego appello iure ſuo non vti ſed abuti. Itaque non hac in re, ſed in cæteris etiam (quantum fieri potuit) omnibus omnia ſum factus, vt eos lucrifacerem Chriſto & vnà cum ipſis Chriſto lucrifierem.

k Ius appellat facultatẽ viuendi Eccleſiæ ſumptu. l De templo (metonymia) id eſt de ijs quæ in templo offerũtur. m Altaris ſunt ſocij in diuidẽda victima. n Ex eo quod Euangelium prædicant. ſequitur ex hoc loco, Paulum ex miſſarium prouentibus, & eius generis ſuperſtitionũ, victum nec ſibi quæſiuiſſe, nec voluiſſe inde alijs quæri. o Pro quo nullus fiat ſumptus, ab ijs quibus illud annuntio, & vt oſtendam Euangelium non eſſe cuipiam venale.

11 Aliam huius mali causam affert, nempè quòd gulæ essent dediti. Erant enim solemnes sacrificiorũ epulæ: & plus satis celebratus semper fuit sacerdotũ luxus. Itaq; durũ istis erat luxui assuetis, quũ præsertim libertatem euangelicam prætexerent, ab his conuiuijs arceri. Eos verò ex aduerso Apostolus tum iucunda similitudine, tum etiam suo exẽplo ad sobrietatem, imò etiam ad carnis mortificationẽ vocat, negans aptos esse ad cursum vel pugilationem (cuiusmodi certamina Isthmiça erant) qui corpori indulgerent: ac proinde affirmans, nullum eos præmium manere nisi aliam vitæ rationem insisterent:

sti, vt ne abutar iure meo in Euangelio.

19 Nam quum liber sim ab omnibus, omnibus meipsum seruum feci, vt plures lucrifaciam.

20 Et factus sum Iudæis vt Iudæus, vt Iudæos lucrifaciam: ijs qui sub [p] Lege sunt, vt si *essem* sub Lege, vt eos qui sub Lege sunt, lucrifacerem:

21 Exlegibus vt exlex, (*ita tamen* vt nõ sim exlex Deo, sed sublex Christo) vt lucrifaciam exleges.

22 Factus sum infirmis vt infirmus, vt infirmos lucrifacerem. [q] omnibus factus sum omnia, vt omninò aliquos seruarem.

23 Hoc autem facio propter Euangelium, vt [r] vnà particeps eius fiam,

24 [11] An ignoratis, eos qui in stadio currunt, omnes quidem currere, sed vnum accipere præmium? sic currite vt comprehendatis.

25 Porrò quisquis certat, in omnibus est [s] continens. Illi quidẽ igitur vt perituram coronam accipiant, *sunt continentes*: nos autem, vt incorruptam.

26 Ego igitur ita curro vt non in incertum: ita pugilem ago vt aërem non cædens.

27 Sed contundo [t] corpus meum, & in seruitutem redigo: ne quo modo, quum alijs prædicarim, ipse [u] reprobus fiam.

p Legis vocabulum, hoc loco ad illam partem quæ erat ceremoniarum est restringendũ. q In rebus medijs & indifferentibus, quasi diceret, me in omnes formas mutaui, vt omni ratione aliquos seruarẽ. r Vt & ego cum ijs quibus illud annuntio, fructum ex Euangelio percipiam, quod futurum non erat si ab alijs exigerem quod ipse non præstem. s Exquisitissima vtitur dicta. t Veterem hominem spiritui reluctantem. Vtitur autem corporis nomine, quoniam quæstio erat de cibis proposita. u Reprobum non opponit electo, sed probato, eum nimirum quem experientia ostenderit non talem esse qualem esse oportebat: quum præsertim alijs præscribere probatæ vitæ regulam.

CAP. X.

1 *Si Deus Iudæis nõ pepercit, neq; ijs parcet quibus sors est æqualis* 3 4 *in tesseris externis suæ gratiæ.* 14 *Itaq; absurdum esse participet*

participes fieri mensæ dæmoniorum eos qui Cœnæ Domini cõmunicãt. 24 *& qui in rebus medijs rationẽ proximi non habent.*

1 [a] NOlim autem vos ignorare fratres, ‖ [a] Patres nostros omnes sub illa nube fuisse, ‖ & omnes per mare transiuisse.

2 [a] Et ‖ omnes [b] in Mosen [c] baptizatos esse nube & mari:

3 Et omnes [d] eandem [e] escam spiritualẽ edisse:

4 ‖ Et omnes eundem potum spiritualem bibisse. Bibebant enim [f] ex sequente spirituali Petra: Petra verò [g] erat Christus.

5 Sed pleroq; illorum non approbauit Deus. ‖ prostrati sunt enim in deserto.

6 [a] Hæc autem [b] typi nostri fuerunt, vt ne cõcupiscamus res malas, ‖ sicut illi concupierunt.

7 Ne igitur idololatræ estote, sicut quidam eorum, vt scriptum est, ‖ Sedit populus ad edendum

Exod 13.21. *num.* 9.18.
Exod 14.22.
Exod 16.18.
Exod. 17.6. *num.* 20.10. & 21.16.
Num 26 65.
Nũ. 11.4. & 26. 64. *psal.* 106.14.
Exod. 32.6.

1 Illustrat quod dixerat, proposito horrẽdo iudicij Dei exemplo, in eos qui & ipsi eadẽ reipsa id est, eiusdem adoptionis & salutis tesseras, atq; nos habebant & nihilominus quũ idolorũ epulis sese dedidissent, horrendis & multiplicibus pœnis affecti, in deserto perierunt. Hæc autẽ præterquam quòd appositissimè dicuntur in eos qui idololatrarum conuiuijs intererant, ideò etiã videntur referri quòd nonnulli, dummodò cœtus Ecclesiasticos frequentarent, & baptizati sacro cõuiuio interessent, Christum confitentes, externa illa putabant tanti non esse, vt Deus propterea ipsis succenseret. 2 Re paria fuerunt veterum Sacramenta cum nostris, vt quæ & ipsa in vnum Christum respicerent, qui varijs typis sese illis ingerebat. 3 Applicatio exempli, aduersus eos qui cupiditatibus suis abripiuntur extra metas a Deo propositas. Hæc enim est malorum origo, cuiusmodi sunt, idololatria (cuius comes est gula) scortatio, insurrectio aduersus Christum, murmur, & similia quæ grauissimis pœnis in populo veteri Dominus vindicauit: vt nos qui illis successimus, & multo pleniorem habemus diuinæ voluntatis declarationem: ita fiamus cautiores.

a Sic Paulus loquitur fœdus respiciens, non personas, nisi in genere. b Mose illis præeunte, vel (vt alij volunt) in Legem Mosaicam. c Omnes quidem externo symbolo baptizati fuerunt, sed non reipsa, quod illis, nõ Deo imputandum. d Eandem videlicet atque nos: quia eadem fuit veterum sacramentorum & nostrorum substantia. e Manna, quæ spiritualis fuit cibus credentibus, qui fide Christum verum cibum amplectebãtur. f Ex riuo ex rupe profluente, qui populum sit comitatus, ac si rupes ipsa eos esset sequuta. g Sacramentaliter significabat. ita vt esset verè adiũcta rei veritas. Deus enim non nudum signum, sed rem etiã ipsam significatam offert fide spiritualiter percipiendã, siue accipiatur, siue repudietur. Vide Mat. 26.26. h Qui Sacramenta nostra significarent, fuit enim Circumcisio Israelitis quidem sigillum iustitiæ, nobis autem typus fuit Baptismi, sic de alijs.

ac bibendum: & surrexerunt ad ludendum.

8 Neque scortemur, ‖ sicut quidã eorum scortati sunt, & ceciderunt vno die viginti tria millia.

9 Neque tentemus [i] Christum, ‖ sicut quidam eorum tentarunt, & à serpentibus perierunt.

10 ‖ Neque murmurate, sicut quidam eorum murmurarunt, & perierunt ab Exterminatore.

11 Hæc autem omnia typicè eueniebant eis: scripta verò sunt ad nostri admonitionem, in quos [k] fines seculorum occurrerunt.

12 [4] Itaq; qui *sibi* videtur stare, videat ne cadat.

13 Tentatio vos non cepit, nisi [l] humana. fidelis autem *est* Deus, qui non sinet vos tentari supra *id* quod potestis, sed [m] præstabit vnà cum tentatione etiam euasionem, vt possitis sufferre.

14 Quapropter dilecti mei, fugite ab idololatria,

15 [5] Vt peritis loquor: iudicate vos quod aio.

16 Poculum [n] benedictionis cui benedicimus, nónne [o] cõmunio sanguinis Christi est? panis quẽ frangimus, nónne communio corporis Christi est?

Num. 25.9. *Num* 21.6. *psal.* 106.14. *Num.* 14.37. *iudic.* 8.24.

4 Tandem ad Corinth. ipsos delabitur, monẽs ne sibi placeãt, sed vt potiùs Satanæ astutijs occurrãt. Vtitur tamẽ insinuatione, & eos etiam erigit ne videri possit eos perditis illis idololatris & Christi cõemptoribus qui in deserto perierunt, penitus similes facere.

5 Iam rediens ad illas idolorũ epulas, ne quid tergiuersari possint, præfatur sese non alijs rationibus vsurum quàm quas ipsimet optimè norint. Est autem inductio à simili: Sacra conuiuia Christianorum sunt pignora communionis ipsorũ cum Christo in primis, deinde etiã interse: Israëlitæ quoq; suis sacrificijs mutuam in vna eademq; religione copulationẽ sanciunt: Ita igitur etiam idolalatræ cum suis idolis aut potius dæmonijs (idola enim nihil sunt) solennibus illis epulis copulantur. Ex quo efficitur mẽsam illam esse dæmoniorum mensam: fugienda est igitur vobis. Neque enim fieri potest vt cum Domino simul & cum dæmonijs quicquam habeatis commune, nedum vt huiusmodi epulas in rebus medijs rectè numeretis. An igitur vultis cum Deo confligere, & si id feceritis, an vos putatis fore superiores?

i Ergò Christus est hodie & heri fuit. Tentare Christũ, est eum velut ad certamen prouocare, quod ij faciunt, qui eius cognitione abutentes, eam suis cupiditatibus prætexunt. k Seculum hoc nostrũ finis vocatur, est enim seculorum complementum. l Quæ ab infirmitate proficiscitur: nempè quod veriti idololatrarũ offensionẽ, non dubitarunt cũ ijs in idoleo epulari scientiã idoli prætexentes, quũ re vera istud præposteræ prophanorũ metu facerent. m Ille qui vos vestri boni gratia tẽtari voluit aditũ faciet ad euadendum. n Gratiarũ actionis, vnde Eucharistia dicitur sacrũ illud epulum. o Efficax tessera nostræ cum Christo coniunctionis atq; adeò incorporationis.

17 Quoniam

17 Quoniam vnus panis, vnum corpus multi sumus: nam omnes vnius panis simus participes.

18 Videte Israëlem *qui est* [p] secundum carnem: nónne qui edunt victimas, [q] participes sunt altaris?

19 Quid ergò dico? idolum aliquid esse, aut quod idolis immolatum est, aliquid esse?

20 Imò *illud dico*, quæ immolant Gentes, dæmonijs immolare, & non Deo. nolim autem vos [r] participes dæmoniorum esse.

21 Non potestis poculum Domini bibere, & [s] poculum dæmoniorum: non potestis mensæ Domini participes esse, & mensæ dæmoniorum.

22 Nónne prouocamus ad iram Dominum? num validiores eo sumus?

23 ‖ [6] [t] Omnia mihi licent, at non omnia conferunt: omnia mihi licent, sed non omnia ædificant.

24 Nemo quod suum est quærat, sed quisque quod alterius *est*.

25 [7] Quicquid in [u] macello venditur, edite, nihil interrogantes propter conscientiam.

26 ‖ Domini enim est terra & [x] plenitudo eius.

27 Quòd si quis infidelium vos vocat, & vultis ire, quicquid opponitur vobis, edite, nihil interrogantes propter conscientiam.

28 At si quis vobis dixerit, Hoc idolis mactatum est, ne edite, propter illum qui indicauit, &

6 Accedens ad aliam idolothytorum speciem, repetit generalem illam regulam, In rerum mediarum vsu, non nostri separatim, sed etiam proximorũ habenda esse rationem, ac proinde multa per se licita esse, quæ propter proximi offensionem facere sit nefas. *Supr.* 6 13. *eccle.* 37.31. *Psal* 24.1.

7 Applicatio regulæ ad propositam hypothesin, Quicquid in macello venit, tanquã ex Domini manu promiscuè emere, & domi cum fidelibus, siue etiam domũ ab infidelibus vocati, in priuato videlicet cõuictu, edere potestis: sed addita exceptione, nisi quis infirmus adsit, cuius conscientia offendatur, appositis immolatitijs carnibus. Tum enim vobis omninò habenda est illius infirmitatis ratio. *p Qui adhuc ceremonijs vacant. q Eiusdem cultus ac sacrificij sunt conscij, ac eius quasi vinculorum eadem religione copulati. r Cum dæmonijs quicquam habere commune, aut in eam societatem coire, quæ dæmoniorum auspicijs coit. s Solebant prophanæ Gentes festa sua conuiuia eius dei laudibus cui sacrificatum erat & libatione claudere. t Vide suprà, 6.13. u Solebant proflare venales carnes sacrificatæ, quarum precium ad sacerdotes redibat. x Infinita illa rerum copia, quibus plena est.*

propter conſcientiam. Domini enim eſt terra & plenitudo eius.

*Coloſſ.*1 7.

29 Conſcientiam autem dico non tuam, ſed illius alterius. [8] cur enim libertas mea damnatur ab alia conſcientia?

30 Et ſi ego per [y] gratiam *cibum* participo, cur *ob id* impius iudicor pro quo ego gratias ago?

31 ‖ [9] Siue igitur editis, ſiue bibitis, ſiue quid facitis, omnia in gloriam Dei facite.

32 Eſtote ſine offendiculo & Iudæis & Græcis, & Eccleſiæ Dei:

33 Sicut & ego per omnia omnibus placeo, non quærens meam ipſius vtilitatem, ſed multorum, vt ſeruentur.

8 Ratio, quia nobis non eſt committendũ vt libertas noſtra malè audiat, & beneficium Dei, quo vti debemus cũ gratiarum actione, in crimẽ impietatis vertatur, idq; noſtra culpa, ſi infirmorum conſcientiam malimus offendere quàm de noſtro iure in re nihili decedere, atque ita occaſionem infirmis prębere ita de nobis & libertate Chriſtiana iudicandi. Transfert autem Apoſtolus iſta in ſuam perſonam, vt tantò minus habeant Corinthij quod illi opponant. 9 Concluſio, ita eſſe nobis inſtituendam vitam, vt nos ipſos non quæramus, ſed Dei gloriam, ac proinde quamplurimorum ſalutem: qua in re non dubitat ſeipſum Apoſtolus Corinthijs (ſuo videlicet gregi) ſeſe pro exemplo proponere, ſed ita vt eos ad ipſum architypum (i. Chriſtum) reuocet, quò & ipſe reſpiciat.

y Si ex Dei beneficio hoc vel illo cibo vti mihi licet, cur committam vt mea culpa hoc Dei beneficium mihi vitio vertatur?

CAP. XI.

1 Notat Corinthios quòd in ſacris cœtibus, 4 viri orent velatis capitibus: 6 mulieres verò retectis. 17 In ſumma, quòd in peius conuenirent: 21 & profana ſympoſia permiſcerent epulo ſacro Cœnæ Domini: 23 quum ad primam Chriſti inſtitutionem exigit.

CAP. XI.

1 IMitatores ‖ mei eſtote, ſicut ego Chriſti.

2. Theſſ. 3. 9.

2 [1] Laudo verò vos, fratres, quòd omnia

1 Quintus huius Epiſtolæ tractatus, De publicorum cœtuum recta diſpoſitione, tria capita complectens, nempè de virorum & fœminarum decenti habitu, de Cœnæ Domini ritu, & de recto donorum ſpiritualium vſu. Reprehenſurus autem nonnulla, incipit tamen ab eorum laude vniuerſali, traditiones appellans, particulares de decore & honeſtate leges, ad Eccleſiaſticam politiam ſpectantes, quas poſtea Canonas vocarunt.

mea

mea meminiſtis, & ſicut tradidi vobis, traditiones retinetis.

3 [a] Velim autem vos noſſe ‖ Chriſtum eſſe omnis viri caput: caput autem mulieris, virum: caput verò [a] Chriſti, Deum.

4 [3] [b] Omnis vir orans aut* prophetans operto capite, dedecorat caput ſuum.

5 [4] Omnis verò mulier orans aut prophetans non operto capite, dedecorat caput ſuum: [5] nam *id* vnum ac idem eſt acſi raſa eſſet.

6 Nam ſi non velatur mulier, etiam tondeatur: quòd ſi turpe mulieri tonderi aut radi, veletur.

7 [6] Vir enim non debet velare caput, ‖ quum *is* imago ſit & gloria Dei: at mulier, gloria viri eſt.

8 [7] Non enim eſt vir ex muliere, ſed mulier ex viro.

9 [8] Neque enim conditus eſt vir propter mulierem, ſed ‖ mulier propter virum.

Epheſ.5.23. Gen.1.16.17. & 5.1. & 9.6. coloſſ 3.10. Gen.2.23.

2 Deũ in Chriſto mediatore proponit, non modò pro doctrinę, ſed etiam pro Eccleſiaſtici decori fine ac ſcopo. Deinde ad quæſtionem propoſitam de virorũ & fœminarum habitu in publicis cœtibus decenti, illud accõmodans, declarat fœminam vno gradu inferiorẽ eſſe viro, ex Dei ordinatione: virum autem ſic ſubiectum eſſe Chriſto, vt in eo oporteat gloriam Dei propter præeminentiam ſexus elucere. 3 Hinc colligit, viros, ſi operto capite (quod tum habebatur ſubiectionis ſignum) publicis cœtibus ad audiendum Verbum & preces concipiendas coactis interſint, ſua veluti dignitate ſeipſos priuare, contrà Dei ordinationem. 4 Viciſſim etiam colligit, fœminas quæ ſubiectionis ſigno, id eſt velo, ſublato, in Eccleſiaſticis cœtibus apparent, ſeipſas dedocorare. 5 Argumentum primum à ſenſu cõmuni, quaſi dictante fœminis natura, turpe illis eſſe nõ velato capite prodire in publicum, quum tam denſis & prolixis comis eas donarit, quas etiam adeò ſtudiosè alant, vt nullo modo radi ſuſtineant. 6 Occupatio, Nónne etiã comę viris datæ ſunt? Concedo, inquit Apoſtolus, ſed aliud obſtat. Nam conditus eſt vir vt in eius domino eluceat Dei gloria: fœmina verò, vt ſuæ ſubiectionis profeſſione virum reddat auguſtiorem. 7 Inæqualitatem mulieris probat ex eo, quòd vir ſit materiale fœminæ principium. 8 Secundò ex eo quòd fœmina ſit viri cauſa condita, non autem vir in fœminæ gratiam.

* Hoc duntaxat non refertur ad eũ qui orationem concipit, aut Scripturę locũ interpretatur, ſed etiam ad auditorum conſeſſum: quia etiamſi vnus loquatur communis tamen eſt actio.

a *Quatenus Chriſtus eſt Mediator. Caput autem vocat eum ad cuius gloriam referenda ſunt quæ illi ſubiecta ſunt.* b *Politicam hanc eſſe legem Pauli temporis ſui circunſtantijs accommodandum hinc docetur quòd hodie contraria morſus ratione capite aperto loqui in cœtu, ſignum eſt ſubiectionis.*

10 [9] Propter hoc debet mulier[c] potestatem habere in capite, [10] propter Angelos.

11 [11] Attamen neque vir absque muliere, neq; mulier absque viro, [d] in Domino.

12 Sicut enim mulier ex viro *est*, ita & vir per mulierem: omnia verò ex Deo.

13 [12] Apud vosipsos iudicate, *Num* decorum est mulierem non velatam Deum orare?

14 An ne natura quidem ipsa hoc vos docet, quòd viro quidem, comatum esse dedecori sit:

15 Contrà, mulieri comatam esse, gloriæ sit? Nam coma [e] pro velamine data est ei.

16 [13] Quòd siquis videtur contentiosus esse, nos eiusmodi consuetudinem non habemus, neq; Ecclesiæ Dei.

17 [14] Hoc verò *ita* denuntio vt vos nõ laudem, quòd *videlicet* non cum emolumento, sed cum detrimento conuenitis.

18 [15] Primùm enim quum conuenitis in Ecclesia, audio dissidia inter vos esse: & aliquam par-

9 Conclusio, oportere velatas esse feminas vt subiectionem externo signo testentur.

10 Hoc quidã ad verbi ministros (quibus Angeli nomen etiam tribuitur Mal. 3. & in Apoc. 2.) quia eorum conspectus debeat omnes astantes, nedũ mulieres in pudore retinere. Alij ad beatos spiritus qui cum sint excellentiss. tamẽ Deo subiecti coram eo faciem suã velant, vt impudentiss. esse mulieres oporteat quæ aliter facere audeant, ac proinde Angelos testes & accusatores sint habituræ. Potest etiam intelligi de malis spiritibus, quoniam illos certum est eiusmodi obiecta cupidè arripere, vt templa Dei in lupanaria transformẽt.

11 Digressio, quam adhibet Apostolus, ne quod de virorum eminentia & fœminarum gradu inferiore dictũ erat politiæ ecclesiasticæ respectu, perinde accipiatur ac si nullus sit istius imparitatis modus. Viros ergò docet sic eminere, vt interea solos viros non condiderit Dominus, sed etiam fœminas: & ita esse conditam fœminam ex viro, vt viri vicissim interuentu fœminæ gignantur: quæ res admoneant ita vtrinque seruandum esse illum sexus gradum, vt mutua cõiunctio foueatur. 12 Inculcat argumentum à communi naturæ sensu sumptum. 13 Præfractè contentiosis ad vltimum opponendum est, Ecclesias Dei alienas esse à contentionibus. 14 Transitio ad sequentem tractatum de recta Cœnæ Domini administratione. Vtitur autem hac asperiore præfatione Apostolus, vt intelligant Corinthij se quod in genere obseruabant, (id est Apostoli monita) in re tamen vel præcipua non sine magna culpa neglexisse. 15 In Cœna Domini ritè celebranda requiritur vnio tum in doctrinæ veritate, tum in affectibns, ne profanetur.

c Velamen, quod sit subiectionis symbolum. d Per Dominum.
e Vt esset illi velamen, & quidem eiusmodi quod aliud accerseret.

tem

tem credo.

19 [16] Oportet enim etiam hæreſes inter vos eſſe, vt qui [f] probati ſunt, manifeſti fiant inter vos.

20 Itaque quum conuenitis in vnum, *hoc* [g] non eſt Dominicam Cœnam edere.

21 Nam vnuſquiſque propriam cœnam [h] præoccupat in veſcendo: & hic quidem eſurit, ille verò ebrius eſt.

22 [17] Enimuerò num domos non habetis ad edendum & bibendum? aut Eccleſiam Dei contemnitis, & pudefacitis eos qui non habent? Quid vobis dicam? laudabo vos? in hoc non laudo.

23 [18] Ego enim accepi à Domino quod & tradidi vobis. Dominum Ieſum *videlicet* ea nocte qua proditus eſt, accepiſſe panem:

24 ‖ Et gratijs actis fregiſſe, ac dixiſſe, Accipite, edite: hoc meum eſt corpus quod pro vobis [i] frangitur: hoc facite ad mei recordationem.

25 Itidem & poculum, poſtquam cœnaſſet, dicendo, Hoc poculum, eſt Nouum illud teſtamentum per meum ſanguinem: hoc facite quotieſcunque biberitis, ad mei recordationem.

26 Quotieſcunque enim editis panem hunc,

16 Schiſmata & hæreſes, etſi ex diabolo oriuntur & mala ſunt, tamen temerè non eueniunt, & electorum etiam cõmodo cedunt.

17 Agapas, quãuis diu & quidẽ laudabiliter authoribus ipſis Apoſtolis, in Eccleſijs vſurpatas, tamen propter abuſum tollendas cenſet Apoſtolus.

Mat.26.26. mar.14.22. luc.22.17.

18 Vera celebrandæ Cœnæ Domini forma ex ipſius inſtitutione petenda eſt, cuius hæ partes ſunt quod ad paſtores attinet, Annuntiare mortem Domini prædicando ipſius Verbum: Benedicere panem & vinum, inuocato Dei nomine, & eius inſtitutione cum precibus explicata: ac demùm fractum panem, comedendum & acceptum poculum. bibendum tradere, vnà cum gratiarum actione. Ex parte verò gregis, Probare ſeipſum. i. explorare tum notitiam, tum fidem, tum reſipiſcentiam ſuam: Annuntiare mortem Domini. i. vera fide ipſius Verbo & inſtitutioni aſſentiri: ac demùm acceptum ex miniſtri manu panem edere, & vinum bibere, & gratias Domino agere. Hæc fuit Pauli & Apoſtolorum liturgia.

f Quos experientia docuerit eſſe fidei & pietatis ſinceræ. g Vnde igitur priuatæ Miſſæ prodierunt, etiamſi in ijs cœnam Domini celebrari ſacrificulus iſtu concederemus. h Alijs non expectatis ſumit. i Fractionis nomine deſignatur mortis genus, quoniam Domini corpus grauiſſimis cruciatibus laceratum, contuſum, atque etiam fractum fuit. Et quamuis perinde fracta fuerint eius crura vt latronũ: Chriſtus tamen animum violentiſſima morte exhalans, velut in duas partes fuit ſecundum humanam naturam dilaniatus.

Ioh.6.55.
2.Cor.13.5.

& poculum hoc biberitis, mortem Domini annuntiatis vsquequò venerit.

27 ‖ [19] Itaque quisquis ederit panem hunc, aut biberit hoc poculum Domini [k] indignè, reus tenetur corporis & sanguinis Domini.

28 ‖ [20] Probet autem [l] quisque seipsum, & ita de pane illo edat, & de poculo illo bibat.

29 Nam qui edit & bibit indignè, damnationem sibijpsi edit & bibit, non [m] discernens corpus Domini.

30 [21] Propterea inter vos multi *sunt* debiles & inualidi, & dormiunt multi.

31 Etenim si nosipsos [n] dijudicaremus, non puniremur.

32 Sed quum punimur, à Domino erudimur, ne cum mundo condemnemur.

33 [22] Itaque, fratres mei, quum conuenitis ad vescendum, alius alium expectate.

34 [23] Quòd siquis esurit, domi edat: ne ad condemnationem conueniatis, [24] Reliqua verò, quum venero, constituam.

19 Qui sacra symbola contenit (.i. minus rectè ijs vtitur) nō panis & vini, sed rei ipsius (id est Christi) contēptor habetur, & eius sceleris graues pœnas luet.

20 Probatio suipsius necessariò in Cœna requiritur, ac proinde admitti ad illam non debent, qui seipsos probare non possunt, veluti infantes, furiosi ac mente capti, itemq; homines Christianæ religionis, vel nulla vel non satis plena cognitione imbuti, & siqui alij sunt eiusmodi.

21 Profanatio corporis & sanguinis Domini in ipsius mysterijs seuerè ab ipso vindicatur, ac proinde tanto malo tempestiuè occurrendum, tese condemnando & corrigendo.

22 Cœna Domini est communis actio Ecclesiæ, ac proinde priuatis cœnis nullus locus relinquitur.

23 Non ad pascendum ventrem, sed ad animum communione Christi reficiendum instituta est Cœna Domini, ac proinde à communibus epulis separari debet.

24 Quæ ad ordinem spectant, vt locus, tempus, precum formulæ, & cætera eiusmodi, pro ratione temporum, locorum & personarum, disposuit Apostolus in Ecclesijs.

k Aliter quàm dignum est tanta mysteria tractari. l Hinc apertè refellitur fides implicita Sophistarum, alienæ fidei mutuatio. m Discernere corpus Domini dicitur qui dignitatis illius habet rationem, ac proinde ad hunc cibum cum magna reuerentia accedat, tanquam ad mysteria rei omnium pretiosissimæ. n Probaremus & exploraremus, fide & resipiscentia nosipsos à profanis secerneremus.

CAP.

CAP. XII.

1 Vt à contentione & ſuperbia Corinthios auocet, dicit ſpiritualia dona ideò varia conferri, 7 vt mutuò collata, 12 coaleſcamus ea ſymmetria in vnum Chriſti corpus, 20 quemadmodum membra corporis humani in vnum coaleſcunt.

CAP. XII. *Mar. 9. 39. Supr. 8. 6. ioh. 13. 13. philip. 2. 10.*

1 PORRÒ [1] de ſpiritualibus *donis*, fratres, nolim vos [a] in ignorantia verſari.

1 Iam aggrediens tertium locum huius tractatus, id eſt de recto ſpiritualiũ donorũ vſu, non obſcurè ſignificat Corinthios illis fuiſſe abuſos. Nã qui excellebant, ambitiosè illa iactantes, Deum horũ donorum authorem ſua laude fraudabant: & nulla

2 [2] Scitis vos [b] Gentes fuiſſe qui ad idola illa muta, prout rapi contigiſſet, abripiebamini.

3 [3] Quapropter notum vobis facio, || nullum per Spiritum Dei loquentem, dicere Ieſum [c] anathema, || & neminem poſſe dicere Ieſum Dominũ, niſi per Spiritum ſanctum.

4 [4] Diſcrimina autem donorum ſunt, ſed [d] idem Spiritus.

5 Et diſcrimina miniſteriorum ſunt, ſed idem Dominus:

6 Et diſcrimina [e] facultatum ſunt, ſed idem eſt Deus, efficiens eas omnes in quibuſuis.

7 Vnicuique verò [f] datur declaratio Spiritus

fratrum habita ratione, illis ad inanem oſtentationem abutebantur, ac proinde Eccleſiam illorum donorum vſu priuabant. Abiectiores autem viciſſim excellentioribus inuidentes, ſeceſſionem meditabantur, vt totum illud corpus veluti diſiectum ac diſſipatum eſſet. Iſtis ergò abuſibus remedium allaturus, primùm eos iubet diligenter conſiderare, ſe omnia hæc dona aliunde habere, nempè ex Dei gratia ac mera liberalitate, ad cuius gloriam ſint referenda.

2 Hoc probat ex prioris eorum ſtatus collatione, cum eo in quo tum erant excellentibus illis donis ornati. 3 Concluſio, Scitote igitur vos de Chriſto ne hiſcere quidem in ipſius gloriam poſſe, niſi ex Spiritus ſancti gratia.

4 Secundo loco, iacit aliud fundamentum, nempè diuerſa quidem eſſe hæc dona, ſicut diuerſæ ſunt functiones, & diuerſa earundum munera, ſed vnum eundémque Spiritum, Dominum, ac Deum, eſſe omnium iſtorum datorem, & quidem in eundem finem, nempè ad communem vtilitatem.

a Neſcire à quo & in quem vſum hæc dona vobis ſint conceſſa. b A veri Dei cultu ac fœdere prorſus alienos, vt Explicatur Epheſ. 2. 11. & 12. c Execrari, vel quocunque modo de ipſius gloria detrahere. d Diſertè diſtinguit Spiritum, à donis ipſius, aduerſus Pneumatomachos. e Sic Paulus vocat vim illam intrinſecam à Spiritu ſancto manantem in fideles, quæ quidem illos ad mirifica aptos reddebat. Ita vt ea tum dicerent tum facerent quæ ſint pœnitus ſupra omnem mortalium captum. f Spiritus ſeſe gratis patefacit, quum videlicet hæc dona largitur, ex quibus ipſius vis præſens intelligitur.

ad [g] vtilitatem.

8 [5] Nam huic quidem per Spiritum datur ſermo [h] ſapientiæ, alij verò ſermo cognitionis, per eundem Spiritum:

9 Alij verò fides, per eundem Spiritum: alij verò donum ſanationum per eundem Spiritum:

10 Alij verò [i] facultates *operandarum* virtutum, alij verò [k] prophetia, alij verò [l] diſcretiones ſpirituum, alij verò genera linguarum, alij verò interpretatio linguarum.

11 ‖ Sed omnia hæc efficit vnus ille & idem Spiritus, diſtribuens priuatim *illa* ſingulis [6] ſicut vult.

12 [7] Sicut enim corpus vnum eſt, & membra habet multa, omnia verò membra corporis vnius, multa quum ſint, vnũ ſunt corpus: [8] ita & [m] Chriſtus.

13 Etenim per vnum Spiritum nos omnes [n] in vnũ corpus baptizati ſumus: ſiue Iudæi, ſiue Græci, ſiue ſerui, ſiue liberi: & omnes [o] vna potione potati ſumus in vnum Spiritum.

5 Explicat illã multiplicem diuerſitatem, cõmemoratis præcipuis donis, inculcans quod antea dixerat, ab vno & eodem ſpiritu omnia hæc proficiſci. *Rom.*12.3. *epheſ.*4.8.

6 Adijcit etiam aliquid ampliùs nempe dona iſta quamuis imparia, ſapientiſſimè tamen diſtribui, quoniam Spiritus Dei voluntas ſit huius diſtributionis regula.

7 Illuſtratio ſuperioris dicti, adhibita corporis ſimilitudine. Hoc inquit, apertè conſpicitur in corpore, cuius diuerſa quidẽ membra ſunt, ſed ita coniuncta, vt vnum corpus conſtituant. 8 Applicatio ſimilitudinis: ita etiam, inquit, de Chriſto myſtico conſtituendum eſt. Nos enim omnes qui credimus ſiue Iudæi, ſiue Græci, ſumus eodem baptiſmo ſimul deuincti cum noſtro Capite, vt ita vnum corpus ex pluribus membris compactum conſtruatur: & ex eodem poculo eundem Spiritum hauſimus, communem videlicet ſenſum ac motum ſpiritualem.

g Vſum Eccleſiæ.

h Sapientiæ clariſſimum eſt donum, quo præditos eſſe oportet, qui non tantùm docent, ſed exhortantur & conſolantur, quod paſtorum proprium: ſermo cognitionis, doctoribus conuenit.

i Per facultates ſumma intelligit diuinæ potentiæ effecta, quæ inter miracula excellunt, vt Moſis in educendo populo, Eliæ, & quædam Petri, vt in facto Ananiæ & Saphyræ, quibus initio confirmata eſt cœleſtis Euangelij virtus.

k Futurorum prædictio, ex reuelatione extraordinaria.

*l Quibus falſi Prophetæ à veris dignoſcantur, quo dono præ Philippo excelluit Petrus in Simone Mago dignoſcendo, Act.*8.

m Chriſtum intellige cum ſua Eccleſia coniunctum

n Cum Chriſto vnum corpus fieremus, adeò vt Eccleſia tota nihil aliud ſit quam vnus Chriſtus, quoniam videlicet totum corpus myſticum à capite denominatur.

o Vno viuifico ſanguinis Domini potu, participes ſumus vnius Spiritus ipſius.

14 [9] Etenim

14 9 Etenim corpus non est vnum membrum, sed multa.

15 10 Si dicat pes, Quia non sum manus, non sum ex corpore: num ob id non est ex corpore?

16 Et si dicat auris, Quia non sum oculus, non sum ex corpore: num ob id non est ex corpore?

17 11 Si totum corpus oculus, vbi auditus? si totum auditus, vbi odoratus?

18 Nunc autem Deus collocauit membra, singula sigillatim in corpore, sicut voluit.

19 Quòd si essent omnia vnum membrum, vbi corpus?

20 Nunc verò multa quidem membra sunt, vnum verò corpus?

21 12 Non potest autem oculus dicere manui, Non est mihi opus te: aut rursum caput pedibus, Non est mihi vobis opus.

22 Imò multo potùs, quæ videntur membra

9 Amplificat quod ex illa similitudine cõsequebatur: acsi dicat, adeò non impediri corporis vnitatẽ hac diuersitate mẽbrorum, vt non possit etiã esse corpus, nisi pluribus & quidem diuersis membris constet.

10 Iam superstruit doctrinam, iactis illis fundamentis, primum quidem manens in proposita similitudine, deinde etiam nudè & simpliciter. Compellat autem priore loco eos, qui non ita excellentibus donis præditi, idcircò sese ab alijs segregabant, quibus nimirum inuidebant. Hoc autem, inquit, perinde est ac si negaret pes se esse ex corpore, quoniam non est manus, vel auris, quia non est oculus. Oportet ergò potiùs omnia simul mutuis vsibus colligata, vnitatem corporis tueri.

11 Rursum eosdem compellans, docet fore vt si obtinerent quod petunt, nempè vt omnes inter se essent æquales, corporis totius ac proinde ipsorummet destructio consequeretur: quoniam corpus non esset nisi ex pluribus & quidem diuersis inter se cohærentibus membris compositum. Ac nequis minus rectè distributam esse istam imparitatem causetur, addit, Deum ipsum omnia illa simul compegisse. Oportet igitur omnia simul manere connexa, vt saluum corpus perduret.

12 Iam ex aduerso compellat excellentioribus donis ornatos, monens ne inferiores, tanquam inutiles aut nullius sint vsus, aspernentur: Deus enim, inquit, sic istam inæqualitatem temperauit, vt excellentiora & speciosiora membra alijs abiectioribus & pudendis carere nullo modo possint, ac de illis tegendis & curandis magis etiam laborent: vt hoc modo mutua necessitas totum corpus velut in pace & concordia contineat: vt quamuis impar sit singulorum seorsim consideratorum gradus ac conditio, tamen quia simul sunt copulata, communia habeant tum commoda tum incommoda.

corporis [p] infirmiſſima eſſe, neceſſaria ſunt:

23 Et quæ putamus *membra* corporis maximè eſſe inhoneſta, ijs [q] honorem ampliorem circunponimus: & quæ ſunt in nobis indecora, copioſiorem decorem habent.

24 Nam quæ ſunt in nobis decora, *ijs decore* non eſt opus: ſed Deus ſimul temperauit corpus, ei cui deerat, copioſiore tributo honore:

25 Vt ne ſit diſſidium in corpore, ſed membra idem [r] curent alij pro alijs.

26 [13] Itaque ſiue patitur vnum membrum, ſimul dolent omnia membra: ſiue honore afficitur vnum membrum, ſimul gaudent omnia membra.

27 Vos autem eſtis corpus Chriſti, & membra [s] particulatim.

28 ‖ Et alios quidem conſtituit Deus in Eccleſia, primùm Apoſtolos, deinde Prophetas, tertiò doctores, deinde *conſtituit* [t] poteſtates, deinde dona ſanationum, [u] opitulationes, [x] gubernationes, genera linguarum.

29 Nũ omnes Apoſtoli? num omnes Prophetæ? num omnes Doctores? nũ omnes *ſunt* poteſtates?

30 Num omnes donum habent ſanationum? num omnes linguis loquuntur? num omnes interpretantur?

31 [14] Sed ſtudioſi eſtote donorum potiorum. Et porrò iter ad excellentiam vobis indicabo.

13 Eandem doctrinam iam abſq; allegoria Corinthijs applicat, monens, quũ reipſa perſpiciant diuerſas eſſe functiones, & diuerſa dona ſupereſſe vt neque inuidia, neque ambitione peccẽt alij in alios, ſed potiùs mutua Charitate coniuncti, ſinguli quod acceperunt, pro miniſterij ſui ratione in communem vſum conferant *Epheſ 4. 11.*

14 Ambitioſos & inuidos ſanctam quandam ambitionem & inuidẽtiam docet, puta ſi præſtantiſſimis, id eſt, Eccleſiæ vtiliſſimis, quibuſq; donis ſtudeant, ac proinde charitate, quæ cæteris lõgè præſtat, alij alios contendant ſuperare.

p Minimarum & abiectiſſimarum facultatum, ac proinde cæteris aſpernabilium: Nam ex antecedente intelligitur conſequ. q Maiore ſtudio tegimus. Eſt enim eſcitium ornamentum quicquid membris inũcimus. r Ad totius corporis commodum & conſeruationem ſuas functiones conferant. Nam alioqui ſigillatim non omnia curant, quum aliud ſit manus, aliud oculi, aliud pedis officium. s Aliquatenus. Nam omnes Eccleſiæ per orbem diſperſæ, diuerſa ſunt vnius corporis membra. t Quifungantur poteſtate ædendarum illarum virtutum, de quibus diximus ſupra, verſ. 10. u Diaconorum & viduarum functiones, pauperibus & ægrotis ſubleuandis deſtinatæ. x Seniorum ordinem declarat, qui diſciplinæ & politiæ Eccleſiaſticæ cuſtodes erant.

CAP.

CAP. XIII.

1 *Monet nulla esse tam eximia dona, quæ non vitientur coram Deo, si absit Charitas:* 4 *ideoque in eius laudes digreditur.*

CAP. XIII.

1 SI [1] linguis hominum loquar & [a] Angelorum, charitatem autem non habeam, factus sum æs resonans, aut cymbalum [b] tinniens,

2 Et si habeam prophetiam, & nouerim mysteria omnia omnemque scientiam: & si habeam [c] totam fidem, adeò vt ‖ montes transferam, charitatem autem non habeam, nihil sum.

3 Etsi insumam alendis egenis omnes facultates meas, & si tradam corpus meum vt comburar, charitatem autem non habeam, *hoc* nihil *mihi* prodest.

4 [2] Charitas [d] lenis est, benigna est: charitas non inuidet, charitas non agit perperam, non inflatur.

5 [e] Non agit indecorè, non quærit quæ sua sunt, non irritatur, non cogitat malum,

6 Non gaudet iniustitia, [f] gratulatur autem veritati:

7 Omnia suffert, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet.

Matt. 17. 20.

1 De charitate primo loco disserit, cuius præstantiã primùm ex eo demonstrat: quòd nisi ipsa interuenerit, reliqua omnia dona sint pro nihilo corã Deo, quod partim inductione probat, partim etiã argumento à causa finali. Quorsum enim illa dona nisi ad Dei gloriam & Ecclesiæ vtilitatem, vt antè probauit? Dona autem ista, nisi adsit charitas, nullum rectum vsum habent.

2 Charitatis vim & naturam, partim ex contrariorum comparatione, partim ex suis effectis pulcherrimè describit: ex quibus etiam intelligant Corinthij tum quam sit in Ecclesia non tantùm vtilis, sed etiam necessaria: tum etiam quantopere ab ea sint alieni, ac proinde quàm de nihilo superbiant.

a Hyperbole Emphatica, quasi diceret, Si linguæ essent aliquæ Angelorum, & ego eas tenerem, neque illis vterer ad commodum proximi, hoc verò nihil aliud esset quàm inanis & obstrepera loquacitas. b Inconditum & confusum sonum ædens: fictitio verbo deducto ab incondita voce alala. c Fidei nomine donum ædendorum miraculorum intelligit, non fidem iustificantem, quæ charitatis expers esse non potest, illa potest, potest & accipi pro fide historica, cum de Christi omnipotentia persuasus eos esse oporteat, qui in ipsius nomine credunt se posse quiduis efficere. d Ad verb. iram differt. e Non est contumeliosa. Indecorum enim vocat, quicquid sit proximo aliter quam deceat. f Iustus iustitiam gratulatur: Hebræi enim veritatis nomine iustitiam intelligunt.

3 Secundò, charitatis præstantiam cómendat ex eo quòd núquam in sanctis abolebitur, reliquis autem illis donis, ad ædificationẽ Ecclesiæ tantisper dú hic viuimus necessarijs nullis erit in altero illo seculo locus. 4 Ratio quia nũc eo statu sumus vt quotidie discere nos oporteat, ac proinde illis adminiculis, puta linguarum & rerum perceptione, ac proinde earũ doctoribus egeamus. Tunc verò quũ omnem Dei cognitionẽ adepti fuerimus quorsum illa, quę nonnisi imperfectis ac proinde gradatim ad perfectionẽ contendentibus, adhibentur? 5 Illustrat quod dixerat, egregia similitudine, cóparans hanc vitam infantiæ, in qua balbutimus potiùs quàm loquimur, & nihil nisi puerile cogitamus ac sentimus, ideoq; ijs indigemus quæ & linguã & mentem formẽt: vbi autem adoleuimus, quorsum illa balbutiem, pueriles nænias illa deniq; quibus sensim formata est nostra infantia, requireremus? 6 Accommodatio similitudinis: infantiæ quidem, ad præsentem vitam, in qua obscurè res diuinas, pro collatæ nobis lucis modulo, præceptis linguis, & auditis Ecclesiasticis doctoribus, intuemur: virilis autem & constantis ætatis, ad illam cœlestem & æternam vitam, in qua Deum ipsum præsentẽ cernentes, & plena eius luce iradiati, quorsum hominum vocem, & mundana illa imperfectissima requireremus? Tunc tamen longè feruentissimo amore sancti omnes cum Deo & inter se deuincientur, ac proinde non abolebitur charitas, sed perficietur, quamuis non ijs officijs coletur quæ ad huius vitæ infirmitatem peculiariter spectant. 7 Conclusio, ac si dicat Apostolus, Ea igitur tum erit nostra cõditio, nunc autẽ tria nobis adsunt, & firma permanent, si modò Christi sumus, vtpote sine quibus vera religio constare non potest, nempe fides, spes & charitas. Inter ista verò maxima est charitas, vtpote quæ in futura vita non abolebitur vt aliæ, sed perficiatur. Quum enim fides & spes in res promissas & futuras feratur, illas præsentes adepti, quorsum fidem & spem haberemus? At nos illic demùm & Deum & nos mutuò verè & perfectè amabimus.

8 [g] Charitas nunquam excidit: sed & prophetiæ inutiles reddentur, & linguæ cessabunt, & [g] cognitio abolebitur.

9 [4] Ex [h] parte enim cognoscimus, & ex parte prophetamus.

10 Postquam autem aduenerit quod perfectũ est, tunc quod ex parte est abolebitur.

11 [5] Quum essem infans, vt infans loquebar, vt infans cogitabã, vt infans sentiebã: postquã autẽ factus sum vir, vt inutilia sustuli quæ infantis erant,

12 [6] Cernimus enim [i] nunc per speculum & per ænigma: tunc autem [k] corám *cernemus*: nunc cognosco ex parte, tunc verò cognoscam prout edoctus fuero.

13 [7] Nunc verò manet fides, spes, charitas, tria hæc:

---

g Ratio adipiscendæ scientiæ ex Prophetarum & doctorum institutione. h Imperfecto modo & ratione discimus. Cum doctores etiam ex parte prophetent.

i Hæc omnia per comparationem sunt intelligenda. k Ad ver. facie ad faciem.

hæc: maxima autem harum, charitas.

CAP. XIIII.

1 Commendat donum prophetiæ: 7 & comparatione à musicis instrumentis sumpta. 12 Verum interpretandi Scripturas vsum docet. 17 abusum tollit: 34 ac vetat ne mulieres publicè doceant.

CAP XIIII.
1 Illatio ex præcedentibus: Quum igitur sit præstantissima charitas, illam vobis in primis ducem proponite: ac proinde ea ducite excellentissima quæ quàm plurimis prosunt, (vt est prophetia, id est docendæ & applicandæ doctrinæ donum: quod quum sit excellentissimum & plurimo in Ecclesia vsui, tamen contemnebatur præ alijs) non autem quæ in speciem magis possunt videri mirifica, vt est linguarum donum, quum videlicet quispiam repentè multarum linguarum cognitione donabatur: quod homines in primis obstupefaciebat, nec tamen per se vllius erat vsus, nisi adesset interpres. 2 Taxat peruersum de dono linguarum iudicium. Cur enim conferebatur? nempè vt eo pluribus populis patefierent Dei arcana. Itaque constat prophetiam, cui seruire oportuit linguarum donum, esse isto præstantiorem: ac proinde non rectè iudicare Corinthios, qui linguas pluris quàm prophetiam faciebant, quoniam videlicet in linguarum dono plus inerat ostentationis. Hinc autem alter abusus illius doni linguarum consequebatur, quum Corinthij in publico cœtu linguis vterentur absque interprete: quòd etsi fieri poterat cum aliquo fructu eius qui loquebatur, tamen verum vsum illius doni corrumpebat, quum nulla inde vtilitas ad auditores rediret, & publici cœtus non ad priuatam alicuius, sed ad communẽ omnium vtilitatem sint instituti.

1 Sectamini charitatem, ambite autem spiritualia, magis tamen vt [a] prophetetis.

2 [a] Nam qui loquitur [b] lingua, non hominibus loquitur, sed Deo. nullus enim audit, [c] spiritu verò loquitur mysteria.

3 Qui autem prophetat, hominibus loquitur ad [d] ædificationem, & exhortationem, & consolationem.

4 Qui loquitur lingua, seipsum ædificat. qui verò prophetat, [e] Ecclesiam ædificat.

5 Velim autem omnes vos loqui linguis, magis tamen vt prophetetis. maior enim *est* qui prophetat quàm qui loquitur linguis, nisi si interpretetur, vt Ecclesia ædificationem accipiat.

6 Nunc verò fratres, si veniam ad vos linguis

a Quid sit prophetia indicat, vers. 3. b Lingua hoc loco pro idiomate peregrino sumitur, quod nemo intelligat sine interprete. c Afflatu quem à Spiritu accepit: quo tamen abutitur, quum loquatur mysteria, quæ non intelligantur à quoquam in cœtu, apud quem loquitur. d Quæ homines promouent in pietatis studio. e Cœtum, & congregationem.

loquens, quid vos iuuabo, niſi vobis loquar aut per reuelationem, aut per cognitionem, aut per prophetiam, aut per doctrinam?

3 Illuſtrat quod dixerat, ſumpta à muſicis inſtrumentis ſimilitudine, quæ & ipſa quamuis articulatè non loquantur, tamen ſonis ſuis diſtinguuntur, vt aliquis ſit illorum vſus.

7 [3] Atqui inanima quæ ſonum edunt, ſiue tibia *ſit*, ſiue cithara, niſi diſtinctionē tonis dederint, quomodo cognoſcetur quod tibia canitur aut cithara?

8 Etenim ſi incertum ſonum tuba dederit, quis apparabitur ad bellum?

9 Ita & vos niſi per linguam [f] bene ſignificātem ſermonem edideritis, quomodo intelligetur quod dicitur? eritis enim in aërem loquentes.

4 Neceſſitatem interpretationis cum linguarum dono coniungendæ oſtēdit ex idiomatum multiplici varietate, adeò vt ſine interprete alius alij loquens, perinde faciat ac ſi non loquatur.

10 [4] Tot, prout inciderit, genera vocum ſunt in mundo, & nihil eſt mutum.

11 Niſi igitur ſciero vim vocis, ero ei qui loquitur barbarus: & qui [g] loquitur, apud me barbarus *fuerit*.

5 Concluſio, Si volunt ſpiritualibus illis donis ita vt par eſt excellere, querēdā ipſis eſſe Eccleſiæ vtilitatē, ac proindē donū linguarū nō aliter vſurpādū quā ſi acceſſerit peregrinæ linguæ interpretatio, ſiue ex eodē loquētis ore, ſiue ab alio interprete. 6 Ratio, quia nō ſatis eſt nos ſic loqui in Eccleſia, vt ipſi Deū colamus ſpiritu, i. pro ratione doni quod accepimus, ſed etiā oportet nos à cœtu intelligi, ne quod dicimus ſit reliquis infructuoſum.

12 [5] Ita & vos, quandoquidē ſtudioſi eſtis Spirituū ad ædificationē Eccleſię quærite vt excellatis.

13 Quapropter qui loquitur lingua, [h] precetur, vt interpretetur.

14 [6] Nam [i] ſi precer lingua, [k] ſpiritus meus precatur, ſed intelligentia mea [l] eſt infructuoſa.

15 Quid eſt igitur? precabor ſpiritu, ſed precabor etiam [m] intelligentia: pſallam ſpiritu, ſed pſal-

f Commodè rem ipſam explicantem quique bene explicet, audientibus quid quiſq; loquatur. g Quales ſunt Papiſtæ in omnibus ſuis concionibus, & qui aliquot verba Hebræa aut Græca ambitioſè è pulpito apud imperitum vulgus effundunt, vt inde ſibi ventoſæ eruditionis famam concilient. h Petat interpretationis donū, Neq; enim quiſquis linguarum dono præditus erat, omnibus linguis loquebatur, vt appareat ex verſ. 18. i Si incognito idiomate in Eccleſiaſtico cœtu preces concipiam, neque adhibeatur interpretatio. k Donum quidem & afflatus Spiritus ſuas partes peragit, ſed mihi ſoli. l Nullus ex meis precibus fructus ad Eccleſiam redit. m Ita vt ab alijs etiam intelligar & alios inſtituam.

lam

lam etiam intelligentia.

16 7 Quandoquidem si benedixeris [n] spiritu, is qui [o] implet locum idiotæ, quomodo dicturus est [p] Amen ad tuam gratiarũ actionem? nam quid dicas nescit.

17 Nam tu quidem bene gratias agis, sed alius non ædificatur.

18 [8] Gratias ago Deo meo, quòd magis quàm vos omnes linguis loquar.

19 Sed in Ecclesia malim [q] quinque verba ex intelligentia mea loqui, vt & alios instituam, quàm decem millia verborum lingua.

20 ‖ [9] Fratres, ne estote pueri intelligentia: sed malitia pueri, intelligentia verò adulti estote.

21 In [r] Lege scriptũ est,‖ Propterea per diuersæ linguę *homines* & alia labra loquar populo huic, & ita quoque me non audient, dicit Dominus.

22 [10] Linguæ igitur sunt signum, non ijs qui credunt, sed infidelibus: prophetia verò non infidelibus, sed credentibus.

23 [11] Itaque si eôdem conuenerit tota Ecclesia & omnes linguis loquantur, ingrediantur autem [s] idiotæ vel infideles, nónne dicent vos furere.

24 Sed si omnes prophetent, ingrediatur autem

7 Alia ratio, Quam oporteat Ecclesiam loquenti assentiri, atque adeò hũc assensum testari, quomodo assentientur, qui non intellexerunt quid dictũ sit?

8 Seipsum proponit pro exemplo, tum vt pudeat illos stultæ ambitionis, tum vt omnem inuidię suspicionem effugiat.

Mat. 18. 3.

Esa. 28. 11.

9 Liberè iam arguit eos puerilis insciliæ, qui donum linguarum ad ædificationem Ecclesiarum collatum, non viderant in maledictionis instrumentum hac sua ambitione conuerti, quum inter pœnas quibus populi sui duritiem vltus est Dominus, hæc etiam exprimatur, quòd eos inter peregrinos dispersérit quorum linguam non intelligebãt. 10 Conclusio Linguarũ igitur donũ puniendæ incredulitati seruit, nisi ad prophetiam (id est interpretationem Scripturæ) referatur, ac proinde ab audientibus percipitur quod dicitur 11 Aliud argumentum, non modò inutile esse infidelibus, linguarum donũ absque prophetia, sed etiam tum ijs, tum infidelibus, quos oportuit in cœtu fideliũ lucrifieri, plurimùm nocere. Ita enim fieri vt videãtur alijs furere fideles, ne dum vt infideles ita erudiantur.

n Solo, nulla habita audiẽtiũ ratione. o Qui sedet inter priuatos oportuit enĩ ordinẽ aliquẽ seruari, ne qui ministerio fungebantur, pro doni sui ratione permixti sederent cũ ijs quorũ partes erãt in cœtu duntaxat audire. p Vnus ergo præibat, cœtus respõdebat Amen. q Paucissima, vt sint omniũ ineptissimi qui de his quinq; verbis contendunt. r Legis nomine totam sacrã scripturã intelligit. s Vid. Act. 4. 13.

infidelis quiſpiam aut idiota, arguitur ab omnibus, dijudicatur ab omnibus:

25 Et ita occulta cordis eius manifeſta fiunt: atque ita procidens in faciem, adorabit Deum, renuntians Deum verè in vobis eſſe.

26 [12] Quid igitur eſt fratres? quoties conuenitis quiſque veſtrûm canticum habet, doctrinã habet, linguam habet, reuelationem habet, interpretationem habet: omnia ad ædificationem fiant:

27 [13] Siue lingua quis loquitur, *fiat* per binos, aut ad plurimum ternos, & viciſſim: vnus autem interpretetur.

28 Quòd ſi non ſit interpres, taceat in Eccleſia *qui loquitur lingua*: ſibijpſi verò loquatur & Deo.

29 [14] Prophetæ autem duo aut tres loquantur, & alij dijudicent.

30 Quòd ſi *quid* alij patefactum fuerit, aſſidẽti, prior taceat.

31 Poteſtis enim ſigillatim omnes prophetare, vt omnes diſcant, & omnes conſolationem accipiant.

32 Et [u] ſpiritus Prophetarum Prophetis ſubijciuntur.

33 Non enim eſt ſeditionis *author* Deus, ſed pacis, vt in omnibus Eccleſijs ſanctorum.

34 ‖ [15] Mulieres veſtræ in conuentibus ſileant, nec enim permiſſum eſt eis vt loquantur, ſed *imperatur* vt ſubditæ ſint, ‖ ſicut & Lex dicit.

35 Quod ſiquid diſcere volunt, domi ſuos viros interrogent: nam turpe eſt mulieribus in Eccleſia loqui.

36 [16] An

12 Concluſio, ædificationem eccleſię eſſe regulam ac normam recti ſpiritualium donorum vſus.

13 Forma vſus doni linguarum Vni & alteri aut ad ſummum tribus viciſſim in cõuẽtu, ſi modò adſit interpres aliquis linguarũ dono vti fas eſto: ſin abfuerit interpres', qui eo dono præditus eſt, ſibi ſoli loquitor. 1. *Tim.* 2. 12. *Gen.* 3. 16.

14 Forma prophetię, Duo aut tres proponanto, reliqui dijudicanto quod propoſitũ fuerit nũ ſit videlicet verbo Dei conſentaneũ. Si in iſto examine aliquid ſuppeditarit Dominus cuipiam, loquẽdi partes ei cõcedũtor. Quiuis ſed ſuo ordine & ſigillatim, ad prophetandum quoad Eccleſiæ ædificatio feret, admirtitor. Alij aliorum iudicijs ſe regi ſinunto.

15 Mulieribus ſilentium in publico cœtu imperatur, præcipitur verò vt domi ex viris ſuis percontentur.

u Doctrina quam adferunt Prophetæ afflati Spiritu Dei. Sunt enim multi pſeudoprophetæ, ſunt falſi afflatus, qui ipſis veris alioquin Prophetis imponant.

36 [16] An à vobis sermo Dei profectus est? an ad vos solos deuenit?

37 Si quis videtur Propheta esse, aut [x] spiritualis, agnoscat, quæ scribo vobis, esse Domini mandata.

38 [17] Qui verò ignarus est, ignarus esto.

39 [18] Itaq; fratres, hoc ambite, vt prophetetis, & loqui linguis ne prohibete.

40 Omnia verò decenter & ordine fiant.

16 Vniuersalis conclusio tractatus de donorum spiritualiũ in cœtibus legitimo vsu: cum aspera obiurgatione, ne soli sapere Corinthij sibi videantur.

17 Pertinaciter ignaros, nec se doceri sustinentes nihil debet curare Ecclesia, & nihilominus pergere in ijs quæ recta sunt. 18 Prophetia in Ecclesijs omninò retinenda, linguarum donum non prohibendum, sed ordine facienda sunt omnia.

x In spiritualibus cognoscendis ac dijudicandis eruditus: cui opponitur tum carnalis, tum qui adhuc infans est in Christo.

CAP. XV.

1 Cùm essent apud Corinthios qui corporum resurrectionem in dubium vocarent, 13 postquam eius certitudinem validis argumentis comprobauit, 23 rationem etiam 35 & modum subiungit.

CAP. XV.

Gal. 1. 11. Esa. 53. 5.

[1] CÆterum vobis declaro, fratres, Euangelium quod euangelizaui vobis, quod & accepistis, in quo etiam [a] statis:

2 Per quod etiam, si retinetis quo sermone vobis euangelizauerim, seruamini: [b] nisi si frustra credidistis.

3 Tradidi enim vobis in primis quod & acceperam, Christum videlicet mortuum esse pro peccatis nostris, || secundum Scripturas.

1 Sextus huius epistolæ tractatus de resurrectione. Vtitur autẽ transitione, primũ ostendẽs se nihil noui afferre, vt Corinthij intelligerẽt se à recto cursu cœpisse deflectere: deinde non agi de re leuicula, sed de altero Euangelij capite, quo amisso fidem eorum oporteat euanescere. Et ita demùm ab ipsius Christi resurrectione hanc tractationem inchoat, nostræ videlicet fundamento, eamque primùm Scripturarum, deinde Apostolorum, & amplùs quã quingentorum fratrum, suo denique testimonio, confirmat.

a Quod adhuc etiam profitemini, vel per quod vobis datum est vt etiam erecti stetis. b Quod absurdum est & fieri nequit, quin percipiant fidei fructum, qui crediderint.

Ion.2.1.
1.pet 2.24.
Iohan.21.19.
Act.9.5.
rom.9.3.
ephes.3.8.
Ephes.3.7.
2 Obiter authoritatē sui Apostolatus asserit, quàm maximè intererat summam esse apud Corinthios, vt hæc epistola suum apud eos pondus obtineret. Interim autem diuino quodam artificio sese cū quibusuis ita comparat, vt se infra omnes deijciat.
3 Primum argumentum, esse resurrectionem à mortuis. Christus resurrexit, ergò resurgunt mortui.
4 Secundum, ab absurdo. Si non est resurrectio mortuorū, Christus non resurrexit.
5 Probatio illius absurdi ab alijs absurdis, Si

4 ‖ Et sepultum fuisse, & excitatum tertio die, secundum Scripturas.

5 ‖ Et visum fuisse Cephæ, deinde [c] duodecim illis.

6 Postea visus est amplius quàm quingentis fratribus [d] simul: ex quibus pleriq; manent vsque adhuc, quidam autem obdormierunt.

7 Postea visus est Iacobo, deinde Apostolis omnibus,

8 ‖ [2] Vltimo verò omnium, velut abortiuo, visus est etiam mihi.

9 ‖ Ego enim sum minimus Apostolorum, qui non sum dignus vocari Apostolus, propterea quòd persequutus sum Ecclesiam Dei.

10 Sed gratia Dei sum id quod sum: & gratia eius erga me non fuit inanis, sed amplius quàm illi omnes laboraui: non ego tamen, sed gratia Dei quæ mecum *est*.

11 Et ego igitur & illi ita prædicamus, & ita credidistis.

12 [3] Quòd si Christus prædicatur ex mortuis excitatus esse, quomodo dicunt quidam inter vos, non esse resurrectionem mortuorum?

13 [4] Nam si resurrectio mortuorum non est, Christus quoque non est excitatus.

14 [5] Quòd si Christus non est excitatus, inanis videlicet *est* prædicatio nostra, inanis autē *est* etiam fides vestra:

15 Reperimur autē etiam falsi testes Dei: quoniam de Deo testificati sumus, eum excitasse Christum: quem non excitauit, si videlicet mortui non excitantur.

Christus non resurrexit, inanis est prædicatio Euangelij, & vana est fides quā ei habuistis, & nos mendaces sumus. *c Selectis illis Apostolis, qui vulgò dicebantur duodecim etiam quum expuncto Iuda, & nondum allecto Matthia undecim tantùm essent. d Non diuisim, sed vnà eodemq; tempore.*

16 [6] Nam

16 [6] Nam si mortui non excitantur, Christus quoque non est excitatus:

17 Quòd si Christus non est excitatus, inanis *est* fides vestra: [7] adhuc [e] estis in peccatis vestris.

18 [8] Nempè & qui obdormierunt in Christo, perierunt.

19 [9] Si in hac solùm vita speramus in Christũ, miserrimi omnium hominum sumus.

20 [10] Nunc autem Christus excitatus est ex mortuis: ‖ [11] & [f] primitiæ eorum qui obdormierunt factus est..

21 [12] Quia enim per hominem mors, per hominem quoque resurrectio mortuorum.

22 Sicut enim in Adam omnes moriuntur, ita & in Christo omnes [g] viuificabuntur.

23 ‖ [13] Vnusquisque autem suo ordine: primi-

6 Repetit idem argumentum ab absurdo, explicaturus quomodo inanis sit fides sublata Christi resurrectione. *Coloss.*1.18. *apoc.*1.5. 1.*Thess.*4.15.

7 Primò, quum mors sit peccatorum pœna, frustrà crederemus remissa esse nobis peccata, quæ maneant: manent autem peccata, si Christi morte non excepit e-

iusdem resurrectio. 8 Secundò, Quia nisi Christi resurrectio, statuatur, perierint omnes in Christo mortui. Quis ergò fuerit fidei fructus? 9 Tertium argumentum, quod & ipsum ab absurdo petitum est, Quia nisi altera vita statuatur, in qua beati sint qui in Christum sperant, nihil esset illis miserius, vt qui in hac vita sint calamitosissimi, 10 Conclusio superiorum argumentorum, Christus ergò resurrexit. 11 Eandem conclusionem statuit pro enthymematis sequentis antecedente: Christus resurrexit, ergò & nos fideles (de his enim agit) resurgemus. Additur prima huius consequutionis ratio, Quia Christus nobis nõ vt priuatus aliquis sigillatim & per se considerandus proponitur, sed vt primitiæ. Assumit autem quod omnibus notum erat, totum videlicet cumulum in primitijs sanctificari. 12 Altera eiusdem consequutionis probatio Quia Christus considerandus est velut Adamo oppositus, vt sicut ex vno homine Adamo propagata mors est, sic etiam ex vno homine Christo propagetur vita: id est, vt omnes fideles sicut, quia natura ex Adamo orti sunt, moriuntur: sic, quia in Christo filij Dei facti sunt ex gratia, ab eo viuificentur. 13 Duo simul agit. Declarat enim sic communem esse Christo cum suis omnibus resurrectionẽ, vt tamen ipse & tempore (primus enim iam resurrexit) & dignitate emineat, quoniam ab eo & in eo est nostrũm omniũ vita ac gloria. Deinde hac occasione ad proximũ argumentum transit. *e Adhuc sunt in peccatis, qui nõ sunt sanctificati, nec consequuti remissionem peccatorũ. Pendet enim nostra viuificatio à Christi resurrectione, mortificatio verò & peccatorum remissio ab eiusdem morte, Rom* 6.4. *f Alludit ad primitias frugum, quorum oblatio reliquos fructus sanctificabat.* *g Aliena vi, nimirum Christi, resurgent.*

tiæ Christus, postea qui sunt Christi, in aduentu ipsius.

*Psal.*110.8. *act.*2.34. *heb.*1.13. & 10.13. *Psal.*8.7. *heb.*2.8.

24 [14] Deinde *erit* [h] finis, quum tradiderit regnum Deo ac Patri: quum aboleuerit [i] omne imperium, & omnem potentiam & virtutem.

25 Nam oportet eum regnare ‖ vsquequò omnes inimicos [k] subiecerit pedibus eius.

26 [l] Vltimus autem hostis abolebitur mors.

27 ‖ Nam omnia subiecit sub pedes eius. Quum autem dicit omnia esse *ei* subiecta, palàm est *hoc dici* excepto eo qui subiecit ei omnia.

28 Postquam verò subiecta fuerint ei omnia, [m] tunc & ipse Filius subijcietur ei qui subiecit ipsi

14 Quartum argumentum, quo etiam confirmantur reliqua, nititur validissimo fundamento: quòd videlicet oporteat Deum regnare. Hæc autem sit huius regni ratio, vt velit Pater in Filio suo homine facto, Rex demonstrari, cui omnia præter ipsum promittentem subijciantur, vt ipse Pater postea in Filio victore triumphet. Huius autem dominationis Filij in qua posita est Patris gloria, duas partes facit, nempè hostium debellationem (quorum alios oporteat omni potestate priuari, vt Satanam & impios omnes, quàtumuis potentes & superbos: alios verò prorsus aboleri, vt mortem) & piorum plenam ac integram ab omnibus hostibus assertionem: vt hoc modo Deus plenè in Ecclesiæ corpore vnà cum Christo capite suo cohærente, regnum ac gloriam suam, veluti Rex in subditis suis, patefaciat. Huius porrò regni primum gradum in Filij capitis resurrectione ponit: complementum verò in integra membrorum cum capite coniunctione, vltimo illo die futura. Omnia porrò ista huc pertinent vt doceat, nisi resurgant mortui, nec Patrem, summum Regem, nec Christum omnium Dominum haberi posse. Nec enim domita esset Satanæ & mortis potestas, nec plena Dei in Filio suo & Filij ipsius in suis membris gloria.

h Complementum siue perfectio. Quoniam quod inchoatum est, tum demùm perficietur. i Omnes suos hostes, qui potentia sua spoliabuntur.

k Hic consideratur Christus vt in forma serui manifestatus, quo respectu dominatur quidem Ecclesiæ vt caput, sed quia hæc potestas ei data est à Patre, qui etiam dicitur eum excitasse à mortuis.

l Conclusio argumenti à toto ad partem, nam si omnes hostes subijcientur, necesse est mortem subijci.

m Non quòd non antea Patri subiectus fuerit Filius, sed quia nondum plenè Ecclesia (quæ eius est corpus) perfecta est, hic enim languet, nec tota illa gloria particeps, sanctorum etiam mortuorum corpora, quæ in sepulchris iacent ad resurrectionis vsque diem, gloriæ erunt expertia: Cæterùm Christus vt Deus, cum Patre nos subiectos habet: vt Sacerdos nobiscum Patri subiectus est, August. de Trinit. lib.1.cap.8.

omnia,

omnia, [n] vt Deus sit omnia in omnibus.

29 [15] Alioqui quid facient qui baptizantur [o] pro mortuis, si omninò mortui non excitantur? & cur baptizantur pro mortuis?

30 [16] Et cur nos periclitamur omni momento?

31 In dies morior, [p] per gloriationem vestram, quam habeo in Christo Iesu Domino nostro.

32 [17] Si [q] secundum hominem aduersus bestias pugnaui Ephesi, quæ mihi vtilitas, si mortui non excitantur? ‖ [18] [r] Edamus & bibamus: cras enim morimur.

33 [19] Ne errate. Mores bonos commercia corrumpunt mala.

34 Euigilate [s] iustè, & ne peccate: quidam enim Deum nõ norunt, ad pudorem vobis *incutiendum* loquor.

15 Quintũ argumentum à fine baptismi, quòd nimirũ qui baptizãtur pro mortuis baptizãtur: i. vt aduersus mortẽ remediũ habeant, quum baptismus sit regenerationis symbolum. *Esa.22.13. sapien.2.6.*

16 Sextum argumentum, Nisi sit resurrectio mortuorum, quorsum Apostoli tot mortibus sese quotidie obijcerent?

17 Occupatio; At tu Paule, ambitiosè fecisti, vt homines solent, quum Ephesi cum bestijs certares Scilicet (inquit Paulus) quod enim commodum inde ad me redire potuit, præter gloriam vitæ æternæ quam spero? 18 Septimum argumentum à proximo dependens, Si nulla mortuorum resurrectio, cur alij cuipiam rei quàm ventri & luxui fuerit studendum. 19 Conclusio, cum graui exhortatione, vt sibi à praua quorundam consuetudine caueant, vnde hoc malum ortum fuisse non dissimulat, monens vt sobriè sapiant iustitiæ.

n Significatur magnificentissimis istis verbis incomprehensibilis quædam gloria, quæ à Deo promanans, nos totos capiti nostro adiunctos implebit, ita tamen vt capiti sua seruetur eminentia, & in ista (vt ita loquar) gloriæ infinitate suus cuiq; membro modulus tribuatur. o Qui baptizantur vt mors ipsa extinguatur, siue in resurrectionem ex mortuis, cuius symbolum est Baptismus: Cæterum baptizantur dixit vt significaret actum vigentem in Ecclesia: & additur pro mortuis non vt aliquorum baptismus ab aliorum baptismo distinguatur, sed vt intelligatur quæ sit vis argumenti à baptismo sumpti ad probãdam corporum resurrectionem. p Quasi diceret, quotidie morior, eiusque rei testes appello omnes ærumnas, quas verè gloriari possum me apud vos sustinuisse. q Non diuino aliquo impulsu, neque in Deum respiciens, sed vel gloria, vel temeritate actus cæterisue eiusmodi causis adductus, quam studio homines in ista pericula præcipites ruunt.

r Epicureorum voces. s Vt iustitiæ vacetis, quod mox explicabitur per antithesin Hebræorum more.

35 [20] At dicet aliquis, Quomodo ſuſcitantur mortui? quali autem corpore prodeunt?

36 [21] Demens, quod tu ſeminas, non viuiſcit, niſi mortuum fuerit.

37 Et quod ſeminas, non corpus oriturum ſeminas, ſed nudum granum, prout inciderit, tritici aut alicuius ex reliquis *granis*.

38 [22] Sed Deus ei dat corpus vt voluit, & ſingulis ſeminibus ſuum corpus.

39 Non omnis caro, eadem caro, ſed alia quidem caro hominum, alia verò caro pecorum, alia verò piſcium, alia verò volucrium.

40 Et *ſunt* corpora cæleſtia, & *ſunt* corpora terreſtria: ſed alius quidem cæleſtium decor, alius verò terreſtrium.

41 Alius decor ſolis, & alius decor lunæ: & alius decor ſtellarum, ſtella enim à ſtella differt decore.

42 [23] Ita & reſurrectio mortuorum. [t] ſeritur *corpus* corruptioni obnoxium, excitatur incorruptum.

20 Probata reſurrectione, iam patefacit eorũ ſtuporem, qui non ſine ſubſannatione quę rebant quomodo fieri poſſet, vt mortui reſurgerent: & ſi fortè reſurgebant, quærebant ridentes, qualia eſſent iſta corpora futura. Iſtos igitur qui ſibi acutiſſimi videbãtur, Paulus ad rudes agricolas amandat, à quibus erudiantur.

21 Potuiſti, inquit Apoſtolus, ex quotidiano vſu diſcere vtrumque: ſiquidem ſemina ſeruntur & putreſcunt, & tamen tantum abeſt vt propterea pereant, vt contra longè ornatiora prodeant, atque adeò quum nuda & arida ſerantur, incipiunt demùm à morte virere, Dei videlicet virtute: & tibi incredibile videbitur corpora noſtra ex putredine reſurgere & quidem multo excellentiore qualitate prædita? 22 Diuerſitatem cernimus tum in vna & eadem re, quæ modo hac, modo illa forma donatur, ſua tamen retenta ſpecie: vt in grano apparet, quod nudum ſeritur, & longè aliud exurgit, tum in diuerſis eiuſdem generis ſpeciebus, vt inter animalia: tum inter res alterius generis, vt corpora cœleſtia & corpora terreſtria: quæ ſingula rurſus magno diſcrimine interſe variantur. Nõ eſt igitur quod vt rem impoſſibilem & inuſitatam repudiemus corporum non tantum reſurrectionem, ſed etiam mutationem in melius.

23 Corporum excitatorum ex mortuis, triplicem qualitatem ponit, incorruptionem, quia nimirum erunt firmiſſima & prorſus incorrupta natura: gloriam, quoniam ſplendore & decore inenarrabili exornabuntur: potentiam, quoniam videlicet abſque cibo, potu, & alijs adminiculis, quibus caduca hæc vita ne conſeruare quidem ſeſe ab interitu poteſt, perennia permanebunt.

t Sepelitur, & inſtar ſeminis homo conditur.

43 Seritur

43 Seritur fœdũ, [u]excitatur cũ decore: seritur omnium vitium expers, excitatur potens, [24] seritur corpus animale, excitatur [x] corpus spirituale.

44 Est corpus animale, & est corpus animale.

45 [25] Ita etiam scriptum est, Factus est [y] prior homo Adam animal viuẽs: posterior *autem* Adam *factus est* [z] spiritus viuificus.

46 [26] At spirituale non est prius, sed animale, deinde spirituale.

47 Primus homo è terra, [a] terrenus, secundus homo, ipse Dominus [b] è cœlo.

48 [27] Qualis terrenus ille, tales & qui terreni sunt: & qualis ille cœlestis, tales & qui cœlestes sunt.

49 Et sicut gestauimus [c] imaginem terreni, ge-

24 Vno verbo absoluit istam qualitatis corporis mutationem ex resurrectione, quum dicit fore vt ex animali fiat spirituale: quas duas qualitates planè diuersas mox diligenter explicat. *Gen.2.7.*

25 Animale corpus dicitur quòd sola anima vegetatur, cuiusmodi fuit Adam, ex quo

& nos orimur animales: spirituale verò vocatur, quod vnà cum anima, longè excellentiore virtute viuificatum est, Dei videlicet Spiritu, quæ ex altero Adamo, nempè Christo, in nos deriuatur. 26 Iubet secũdo loco considerari ordinem istius duplicis statu siue qualitatis, quod animale præcesserit condito Adamo, idq; ex terræ limo, spirituale verò superuenerit, quũ Dominus videlicet è cœlo missus, carnem nostram sibi adaptatam, plenitudine deitatis informaret. 27 Applicat tum Adami (vt ita loquar) terrenam animalitatem corporibus nostris, quandiu in terris animaliter versantur, in hac vita videlicet, & in sepulchro: tum Christi spiritualitatem ijsdem nostris corporibus postquam & ipsa resurrexerint: & illam quidem ait præcedere, hanc verò sequuturam.

u Splendoris & decoris expers, vel potius sordium & turpitudinis plenum. Quid enim cadauere fœdius? x A priori imbecillitate liberum, quod videlicet vicissitudini tam varia sit obnoxium, ne sese tueri nisi cibo, potu, & cæteris eiusmodi præsidijs possit. Neque enim sic potens erit, vt sit omnipotens aut ἀσφιγκτικὸν. Hoc enim esset mutata non qualitate sed natura Deum ex homine fieri. y Adam prior dicitur, quòd ab eo tanquam à radice orti sumus: Christus autem posterior, quia in eo tãquam in principio spirituales omnes comprehenduntur. z Christus dicitur Spiritus, ab excellentissima illa natura, id est, Deo in ipso habitante corporaliter, vt Adamus animalis ab anima præstantiore eius parte. Non minus ergo sunt inepti qui ex hoc loco colligunt corpus Christi fuisse ex materia cœlesti & spirituali, quam si negarent Adamo fuisse terrestre corpus quia ψυχὴ dicitur. a In cœno manens, & terrestri naturæ addictus. b Descendisse de cœlo dicitur Dominus ratione communicationis idiomatum.

c Imaginem, intellige non vanam & inanem, sed quam res ipsa consequatur. Verè enim & reipsa χοϊκοὶ sumus, huius vitæ respectu: verè item ἐπουρανίοι erimus post resurrectionem, vt membra capiti conformia euadant.

ſtabimus etiam imaginem cœleſtis.

50 [28] Hoc autem dico, fratres, [d] carnem & ſanguinem non poſſe regni Dei hæreditatem conſequi: neque corruptionem conſequi incorruptæ naturæ hæreditatem.

51 [29] Ecce [e] myſterium vobis dico, Non omnes quidem obdormiemus, ſed omnes mutabimur.

52 [f] Momento & ictu oculi, ‖ ad vltimam tubam (canet enim tuba) & mortui ſuſcitabuntur incorrupti, & nos mutabimur.

53 Oportet enim hoc corruptioni obnoxium induere incorruptam naturam, & mortale hoc induere immortalitatem.

54 Quum autem hoc corruptioni obnoxium induerit incorruptam naturam, & mortale hoc induerit immortalitatem, tunc fiet illud quod ſcriptũ eſt, ‖ Abſorpta eſt mors ad victoriam.

55 Vbi tua, ô mors, victoria? vbi tuus, ô ſepulchrum, ſtimulus?

56 Stimulus verò mortis *eſt* peccatum: vis autem peccati, Lex.

57 ‖ Sed Deo *ſit* gratia, qui dedit nobis victoriam per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum.

58 [30] Itaque, fratres mei dilecti, firmi eſtote, immoti, abundantes in opere Domini ſemper, quũ ſciatis laborem veſtrum non eſſe inanem [g] in Domino.

28 Concluſio, non poſſe nos gloriæ Dei fieri participes, quin totam illam corporum craſſam, fæculentã & corruptioni obnoxiam naturã deponamus, vt idem corpus gloria incorruptibili ornetur.
Mat. 24. 31.
1. *theſſ.* 4. 16.
Oſeæ 13. 14.
heb. 2. 24.
1. *Ioh.* 5. 5.

29 Pergit vlterius, declarans fore vt qui ſuperſtites vltimo illo die deprehendentur in hac vita, non deſcendant in illam ſepulchri putrefactionẽ, ſed ſubitania immutatione renouẽtur, quæ immutatio ſit prorſus neceſſaria: & in vltimum illud tempus differatur certa beneficij & victoriæ Chriſti fruitio.

30 Exhortatio ab vtili ſumpta, vt quũ intelligant alterius vitæ gloriã repoſitã eſſe fidis operarijs, perſtent in doctrinæ de mortuorum reſurrectione veritate.

d Hoc loco caro & ſanguis ſumuntur pro corpore animali, quòd non niſi depoſita corruptione incorruptionem conſequetur, non perempta ſubſtantia, ſub mutata qualitate, vt ex animali ſpiritu externo cœleſte fiat. *e Rem arcanam & adhuc occultam ideoque digniſſimam quam attentè audiatis.* *f Indicatur breuiſſimum fore illud tempus cum nihil ſit celerius oculi motu.* *g Dei ope ac bonitate id efficiente.*

CAP.

CAP. XVI.

1 Hortatur vt fratrum Hierosolymitanorum inopiæ succurrant. 10 Deinde Timotheum commendat: 13 & amica exhortatione, 19 deinde salutationibus Epistolam claudit.

1 [1]Porrò de collecta in sanctos, quemadmodum constitui Ecclesijs Galatiæ, ita & vos facite.

2 [a]Primo quoque *die* hebdomadis vnusquisque vestrum apud se reponat, recondens [b]quod pro Dei benignitate licuerit: ne quum venero, tunc collectæ fiant.

3 Postquam autem accessero, quoscunque probaueritis [c]per epistolas, hos mittam, vt perferant beneficentiam vestram in Hierusalem.

4 [2]Quod si res digna fuerit, vt & ipse proficiscar, mecum proficiscentur.

4 Veniam autem ad vos quum Macedoniam transiero. (Macedoniam enim pertransibo.)

6 Apud vos autem fortasse permanebo, aut etiam hybernabo: vt vos me prosequamini quocunque proficiscar.

7 Nolo enim vos nunc in transcursu videre: sed spero temporis aliquantum mansurum *me* apud vos, si Dominus permiserit.

8 Permanebo autem Ephesi vsque ad Pentecosten.

9 Nam ostium mihi apertum est magnum, & [d]efficax, & aduersarij multi.

10 Quòd si venerit Timotheus, videte vt [e]tutò sit apud vos, opus enim Domini operatur vt & ego.

11 Nequis igitur illum pro nihilo habeat: sed prosequimini eum [f]cum pace, vt veniat ad me:

CAP. XVI.

1 Collectæ olim ex Apostoli instituto fiebãt, primo quoque die hebdomadis, quo nimirũ iam tum mos erat conuenire.

2 Reliqua pars Epistolę scribẽdis rebus familiaribus consumitur, ita tamẽ vt omnia semper ad scopum propositum (id est Dei gloriam & Corinthiorũ ædificationem) referantur.

a Qui à profanis dies solus, à sanctis Dominicus dicebatur, Vide Iust. Apolog. 2.

b Vt quisque conferat pro ratione prosperitatis, quam à Domino obtinuerit.

c Quas illis dabitis perferendas quum isthuc venero.

d Ad magnas res conficiendas opportunum. *e Sine iusti metus occasione.* *f Saluum & incolumem, atq; ideò cum bona gratia, ex Hebræorum idiotismo sæpe à nobis iam explicato.*

expecto enim cum fratribus.

12 Porrò de Apollo fratre multùm precatus sum eum vt iret ad vos cum fratribus: sed omninò non fuit ei voluntas nunc eundi: venturus est autem quum tempus opportunum habuerit.

13 Vigilate, state in fide, viriliter agite, estote fortes.

14 Omnia vestra cum charitate fiant.

15 Precor autem vos, fratres, nostis familiam [g] Stephanæ esse primitias Achaiæ, & sese in ministerium sanctis [h] addixisse:

16 Vt & vos [i] subijciamini talibus, & omnibus operam suam conferentibus & laborantibus.

17 Gaudeo verò de aduentu Stephanæ & Fortunati & Achaici, quoniam absentiam vestram hi suppleuerunt.

18 Refecerunt enim [k] spiritum meum ac vestrum. [l] Agnoscite itaque qui sunt huiusmodi.

19 Salutant vos Ecclesiæ Asiæ. Salutant vos in Domino multum Aquila & Priscilla, cum Ecclesia quæ est domi ipsorum.

20 Salutant vos fratres omnes. ‖ Salutate alij alios osculo sancto.

21 Salutatio manu mea Pauli.

22 Siquis * non amat Dominum Iesum Christum, sit anathema, [m] maran-atha.

23 Gratia Domini Iesu Christi *sit* vobiscum.

24 Charitas mea cum omnibus vobis in Christo Iesu. [n] Amen.

Ad Corinthios prior, missa fuit Philippis per Stephanam & Fortunatum & Achaicum & Timotheum.

EPI-

g Stephanæ nomen viri est, non autem mulieris.

h Sese totos vltro sanctorum ministerio deuouisse, legitimè tamen vocatos, siue de prædicationis ministerio accipias, siue (quod est verisimilius) de ea functione quæ pauperum subsidijs & gubernationi Ecclesiasticæ dicata erat.

i Honore & reuerentia prosequamini, illis credatis, & ab ijs sinatis vos regi vt par est, quum sese, & facultates vobis ituandas consecrarint. Rom. 16. 16. 2. cor. 13, 12. 2. pet. 5. 14.

k Animum.

l Tales ducite, quales sunt reuera.

m Sic designatur species extremi anathematis, quæ videtur describi Enochi, septimo ab Adamo verbis, Iudæ 14. quòd qui in eo damnatus esset, quasi in manus Domino citra vllam veniæ spem dederetur.

n Id est, ita est. Est enim confirmantis potius quam optantis

* Id est odit & execratur, nempe sciens prudens, quod est peccatum in Spiritum sanctum.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD CORINTHIOS POSTERIOR.

CAP. I.

1 A laude afflictionum auſpicatur, 8 exponens quid in Aſia pertulerit. 10 & quam dexter affulſerit Deus. 17 Addit nulla leuitate id factum eſſe, quòd non venerit, vti fuerat pollicitus.

1 PAVLVS Apoſtolus Ieſu Chriſti per Dei voluntatem, & Timotheus frater, Eccleſiæ Dei quæ eſt Corinthi, vnà cum ſanctis omnibus qui ſunt in tota Achaia.

2 Gratia ſit vobis & pax à Deo Patre noſtro, & Domino Ieſu Chriſto.

3 ‖ [aa] Benedictus Deus ac Pater Domini noſtri Ieſu Chriſti, Pater *inquam* ille [b] miſericordiarum: & Deus omnis conſolationis *author*.

4 Conſolans nos in omni oppreſſione noſtra, [3] vt poſſimus *poſitos* in quauis oppreſſione cõſolari, ea ipſa conſolatione qua nos ipſos Deus cõſolatur.

5 Nam ſicut abundant [c] perpeſſiones Chriſti

CAP. I.

1 Vide huiuſmodi ſalutationũ explicationẽ in ſuperioribus epiſtolis. *Epheſ.* 1 3. 1. *pet.* 1. 3.

2 Incipit ſuo more à gratiarũ actione, quàm tamen præter morem ſibi applicat, epiſtolã inchoans à ſui Apoſtolatus dignitate aſſerẽda, coactus (vt apparet) eorum importunitate, qui ipſius deſpiciendi argumentum ex eius miſerijs captabant. Ipſe verò reſpondet, ita ſe affligi, vt ſuperent tamen conſolationes, quarum etiam fontes oſtendit, nempè Dei Patris miſericordiam in Chriſto. 3 Ideò nos conſolatur Dominus, vt tanto certius poſſimus alios ſolari.

a Laus & gloria tribuitur. b Summè miſericors. Hæc eſt enim emphaſis pluralis numeri. c Aerumnæ, quas ob Chriſtum perpetimur, ſiue quas in nobis perpetitur Chriſtus, vt Rom. 8. 17.

in nobis: ita per Christum abundat etiam consolatio nostra.

6 [4] Siue autē premimur, pro vestra cōsolatione ac salute *premimur*, siue consolationē recipimus, *consolationem recipimus* pro vestra cōsolatione efficaci *in vobis* [d] ad tolerationē earundē perpessionū quas & nos perpetimur: & spes nostra firma est de vobis

7 Quòd sciamus vos, sicut socij estis perpessionum, ita etiam *socios fore* consolationis.

8 [5] Non enim volumus vos ignorare, fratres, de oppressione nostra quæ nobis euenit in Asia, nos summè grauatos fuisse supra vires, adeò vt prorsus [e] animi penderemus, etiam quod ad vitam,

9 Sed ipsi [f] apud nos decretum mortis habuimus, ne confideremus in nobisipsis, sed in Deo qui mortuos excitat.

10 Qui [g] ex [g] tanta morte liberauit, & liberat; in quo speramus nos adhuc etiam liberatum iri:

11 [6] Vobis etiam vnà pro nobis operam conferentibus ad deprecandum, [7] vt donum ex multis personis in nos *collatum*, per multos celebretur gratiarum actione pro nobis.

12 [8] Nam gloriatio nostra hæc est, testimonium

4 Negat despici meritò posse tū ærumnas quibus premi solebat, tum consolationes quas à Domino percipiebat quum maximum ex vtrisq; confirmationis argumētū capere possint ac debeant Corinthij.

5 Testatur adeò se non pudere illarum afflictionum, vt etiam cupiat earum magnitudinē ab omnibus intelligi, ac suā vicissim, quāuis nōdum plenam liberationem. *Rom.* 15. 30.

6 Ne seipsum videatur efferre omnia tribuit Deo, & simul piorum precibus se plurimùm tribuere profitetur. 7 Gloria Dei, finis afflictionum sanctorum, quas proinde pretiosas haberi oporteat.

8 Secundo loco aliam calumniam diluit, videlicet quòd homo leuis esset, & cui temerè non esset credendum, quum promisisset se ad eos venturum, nec tamen venisset. Præfatur autem de animi sui simplicitate & sinceritate, quam & ex ipsius præsentis voce cognouerint, & in absentis literis debeant recognoscere: & se porrò alium nunquam futurum testatur.

d Etiamsi gratuitò nobis datur salus, quia tamen certo itinere ad eam peruenitur, nimirum innocentis, & integræ vitæ curriculo peracto, ideò dicimur salutem nostram operari, Philip. 2. 12. Iam verò quia Deus vnus est, qui pro gratuita sua beneuolentia in nobis omnia efficit, ideò dicitur salus ab eo effici in nobis per ea ipsa videlicet, per quæ nos ad æternam vitam oportet, superatis omnibus difficultatibus, interueniente toleratione, quam non præcedit salus sed consequitur, contendere.

e Prorsus inopes consilij essemus, quomodo periculum vitæ euaderemus quod ad humana videlicet præsidia. f Intus & in animo, constitutum nobis erat mori.

g Ex summis illis periculis.

videlicet

videlicet conſcientiæ noſtræ, quòd cum ſimplicitate & [h] ſinceritate Dei, non cum ſapientia carnali, ſed [i] cum gratia Dei verſati ſumus in mundo, potiſſimùm autem apud vos.

13 [k] Non enim alia ſcribimus vobis quàm quæ legitis aut etiam agnoſcitis, ſpero autem vos etiam [l] ad extremum agnituros,

14 Sicut & aliquatenus agnouiſtis nos [m] gloriationem veſtram eſſe, quemadmodum & vos noſtra *eſtis*, in [n] diem Domini Ieſu.

15 Itaq; hac fiducia prius volui ad vos venire, vt [o] ſecundam gratiam haberetis.

16 Et per vos tranſire in Macedoniam, & rurſum à Macedonia venire ad vos, & à vobis deduci in Iudæam.

17 [9] Hoc igitur quum deliberarem, nunquid leuitate ſum vſus? aut num quæ delibero [p] ſecundum carnem delibero, [q] vt ſit apud me Etiam & Non?

18 [10] Imò [r] fidelis Deus *nouit* ſermonẽ noſtrum apud vos non fuiſſe Etiam & Non.

19 [11] Nam Dei Filius Ieſus Chriſtus, qui inter vos per nos prædicatus eſt, *id eſt*, per me Syluanum ac Timotheum, [ſ] non fuit Etiam & Non, ſed fuit Etiam in [t] ipſo.

9 Inficiatione repellit calumniam, & illud quidem in primis quòd nonnulli ſtudebant Corinthijs perſuadere, Paulũ ſibi in docendo Euangelio non conſtare. De hoc enim laborabat.

10 Deum ipſum citat teſtem ac iudicem ſuæ in docendo, vno & eodem Euãgelio conſtantiæ.

11 Adiungit ſuos collegas teſtes, quibus cũ ſummo conſenſu ſemper idem, id eſt, vnũ Chriſtũ docuit.

h Candore, & animi quaſi perſpicuitate ſanctæ & vera, vt teſtis eſt Deus ipſe. *i Fretus ea ipſa ſapientia, quam Deus mihi cœlitus eſt gratificatus. Gratiarum enim μετουσιακὸς accipit pro dono ipſo.* *k Candidè & abſque fuco ſcribere ſe dicit: qui enim fucata oratione ſcribit, merito ſanè dicitur alia ſcribere quam quæ leguntur. illud autem Corinthios tacito animi conſenſu agnoſcere & approbare dicit Apoſtolus.* *l Perfectè. Huic enim opponitur, ex parte.*
m Gloriatio Pauli in Domino erat, quòd Corinthios lucrifeciſſet, Corinthiorum verò quòd à tali Apoſtolo tam purè ac ſincerè fuerant inſtituti. *n Quo ſupremus ille iudex ſedebit.* *o Alterum beneficium.*
p Hominum more, qui temerè ſolent polliceri quiduis, & leuiter conſilium mutare, quod ἐλαφρίας vocabulo acerbiorum leuitate ducto ante ſignificauit.
q Vt aliquid modo affirmem, modò negem.
r Verax, & de cuius fidelitate nefas ſit dubitare: Eſt autem in his verbis ſpecies iuriſiurandi cliptica. *ſ Non fuit varius & inconſtans, ſed prorſus idem.*
t Sub. Deo.

12 Denique summam suæ doctrinæ explicat, omnes videlicet salutis promissiones in Christo esse firmas ac ratas.

20 [12] Quotquot enim *sunt* promissiones Dei, [u] in ipso *sunt* Etiam, & in ipso *sunt* Amen) ad Dei gloriam [x] per nos.

21 [13] Porrò qui nos confirmat vobiscum in Christum: & qui vnxit nos, Deus *est*. Qui etiam obsignauit nos deditque [y] arrhabonem Spiritus in cordibus nostris.

13 Huius constantiæ laudem vni gratiæ Dei per Spiritum sanctum tribuit, simulque concludit nō posse de sua & collegarum fide dubitari, quin ipsi Dei Spiritui fiat iniuria, quum sint ipsi sibi optimè conscij.

22 [14] Ego verò testem Deum inuoco [z] in animam meam, me *idcircò* nondum venisse Corinthum vt vobis parcam.

14 Iam ad rem accedens, iurat tantùm abesse vt leuiter consilium de sua ad eos perfectione mutarit, vt contra idcirco non venerit, ne præsens cogeretur durius quam vellet cum ipsis agere.

23 [15] Non quòd dominemur vestræ fidei, sed *quòd* administ[a]ri simus [a] gaudij vestri: nam fide statis.

15 Remouet omnem arrogantiæ suspitionem, testans sese non vt dominum sed vt seruum loqui, ipsis in Domino consolandis destinatum.

u Omnes vno Christo proponuntur exhibenda ac præstanda, constanti & inuariata ratione. Nec enim possumus Deo aliter quam in vno filio placere ac proinde promissionum participes fieri. x Nostro ministerio y Arrhabon est omne quo dato confirmatur promissio. Translatitiè igitur Paulus dicit fideles accipere à Deo Spiritus dona ac præsertim fidem, quæ ipsos reddat venturæ salutis securos. z In caput meum, siue vitæ meæ periculo. a Gaudium & pacem conscientiæ, cuius facit authorem Deum, opponit tyrannico terrori, simul finem Euangelij designat.

CAP. II.

1 Excusans se quòd non venerit, 2 clam illos taxat, 4 & communem sympathiam ostendit: 5 vt nequeat nisi ipsis hilaribus gaudere, 6 Mœcho, quem Satanæ tradi præceperat, 7 resipiscenti veniam dari 8 obsecrat, 31 & profectionis suæ in Macedoniam meminit.

CAP. II.

1 HOc autem mihi faciendum iudicaui, ne rursus ad vos cum [a] tristitia venirem.

a Tristitiæ causam vobis afferēs, quod futurū erat si prius ad eos venisset quā resipuissent sicut ab eo admoniti fuerant priore Epistola.

2 Nam si ego tristitia vos afficiam, quis est qui exhilaret me, nisi ipse qui tristitia afficitur ex me?

3 Et

3 Et hoc ipsum vobis scripsi, ne quum venero, tristitia capiam ex ijs de quibus oportebat me gaudere: [b] confisus de vobis omnibus, meum gaudiũ, omnium vestrũm *gaudium* esse.

4 Nam ex multa oppressione & anxietate cordis, scripsi vobis per multas lachrymas: non vt tristitia afficiamini, sed vt cognoscatis charitatem quam habeo abundantissimam erga vos.

5 [1] Quòd siquis tristitiam attulit, [c] non mihi tristitiam attulit, [d] sed quadantenus, ([e] ne *illum* aggrauem) vobis omnibus.

6 Sufficit istiusmodi *homini* ista obiurgatio à pluribus *profecta*.

7 [f] Vt è contrario potiùs vos *ei* condonetis, *eumq;* consolemini, ne quo modo redundante tristitia absorbeatur *vir* huiusmodi.

8 Quapropter precor vos vt [g] ratam faciatis in illum charitatem.

9 Nam in hunc finem etiam scripsi, vt cognoscerem probationem vestri, *id est*, an ad omnia obedientes sitis.

10 Cui verò condonatis, & ego *condono*. nam & ego siquid condonaui, cui condonaui, propter vos *id feci*, in [h] conspectu Christi, vt ne intercipiamur à Satana,

11 Nõ enim illius [i] machinationes ignoramus.

12 [2] Porrò quum venissem Troadem ad *prædi-*

1 Transit ad alterum locũ huius Epistolę, qui tamen velut inseritur superioribus, ad quæ postea reuertitur. Agit autem de incestuosi illius absolutione quoniam suam resipiscentiam satis testatus videbatur: verum excommunicationis vsum declarans, nempe vt non ab odio, sed à charitate incipiat, & in eandem desinat nedum modum nullũ tenemus, Satanæ seruiamus.

2 Redit ad Apostolatus sui confirmationẽ, prolatis, tũ suorum laborum, tum etiam Dei beneficiorũ, testimonijs.

b Quia omninò sperauī fore vt quod mihi displicere intelligeretis, statim tolleretis: quia mea gaudia existimatis vobis esse communia. c Quasi dicat, perinde esse abstersam illam omnem molestiam, ac si nunquam illam sensisset, quia nimirum ille resipuerat: sicut dicit Dominus fore vt iniquitatum nostrarum non recordetur amplius. d Mecũ, inquit Paulus, nullum est illi amplius negotium, supereſtis vos quos sane offendit. e Ne iam per se grauato onus adijciam, quod potiùs detractum cupio. f Vt pro eo quod antea illam seuerè vltus estis, nunc illi condonetis: pro eo quòd in summam tristitiam coniecistis nunc illum consolemini. g Me deprecatore, publico Ecclesiæ consensu declaretis vos illum denuò pro fratre complecti, sicut fuit publico Ecclesiæ iudicio eiectus. h Verè & ex animo, quasi inspectore Christo. i Nefanda consilia & sceleratam voluntatem.

candum Euangelium Christi, etiamsi ostium mihi apertum erat per Dominum, non habui relaxationem *in* spiritu meo, eò quòd non inuenissem Titum fratrem meum:

13 Sed quum illis valedixissem, abij in Macedoniam.

14 Deo autem gratia, qui facit vt semper triumphemus in Christo: & [k] odorem notitiæ suæ manifestum facit per nos omni in loco.

15 [3] Nam Christi bona fragrantia sumus Deo in ijs qui seruantur, & in ijs qui pereunt:

16 His quidem, * odor mortis ad mortẽ: illis verò, odor vitæ ad vitam. [4] & ad hæc quis idoneus?

17 ‖ Non enim, vt plerique [l] cauponamur sermonem Dei, sed vt ex sinceritate, sed vt ex Deo in conspectu Dei, de Christo loquimur.

Infr.4.2. 3 Quoniam constabat eum non pari successu vbique recipi, imò verò longè plurimos eum despicere, atque adeò execrari, negat propterea de sui Apostolatus authoritate quicquam detrahendum. quũ Christũ doceat non tantùm vt credentium seruatorem, sed etiam vt cõtemptorum iudicem.

4 Rursus remouet arrogantiæ crimen, omnia à se gesta tribuens Dei virtuti, cui sincerè & absque turpi vlla cupiditate inseruiat: cuius rei ipsosmet facit testes, vsque ad versum sextum proximi capitis.

* Sciendum est tamen Euangelium non perimere quemquam, sed Euangelij contemptum.

k Alludit ad sacerdotum vnctionem & sacrificiorum suffitus. l Callidè & auarè, minus denique sincerè tractamus metaphora à cauponibus ducta, qui nihil non adulterant.

CAP. III.

1 Dicit se satis habiturum commendationis. 4 quandiù in fide permanserint. 6 Se ministrum non literæ, sed Spiritus. 8 Discrimen Legis & Euangelij exponit, 13 quod illius claritas magis perstringat oculos, quam illuminet: 18 huius verò conspicuam Dei faciem exhibeat.

1 INcipimus rursus nosipsos commendare? num egẽmus, vt nonnulli, commendatitijs epistolis apud vos, aut à vobis commendatitijs?

2 Epistola nostra vos estis, inscripta in cordibus nostris, quæ intelligitur & legitur ab omnibus hominibus.

3 [2] Dum palàm fit vos esse epistolam Christi

CAP.III. *a Prudenter sic concipit orationẽ Apostolus, vt sensim à personæ commendatione, ad rem ipsam accedat.*

b sub-

[b] ſubminiſtratam à nobis, inſcriptam non atramẽto, ſed Spiritu Dei[c] viui, [1] non in tabulis lapideis, ſed in carneis tabulis cordis.

4 [d] Fiduciam autem huiuſmodi habemus per Chriſtum apud Deum.

5 Non quòd idonei ſimus ex nobiſipſis ad cogitandum quicquam, velut ex nobiſipſis:[e] ſed quòd idonei ſumus, *id* ex Deo eſt:

6 [2] Qui etiam fecit vt idonei eſſemus miniſtri noui Teſtamenti, non [f] literæ, ſed Spiritus. nam litera occidit, Spiritus autem viuificat.

7 Quòd ſi mortis miniſterium literis [g] informatum in ſaxis, fuit [h] glorioſum, adeò vt non poſſent intueri filij Iſraël in faciem Moſis, propter gloriam vultus eius, quæ abolenda erat,

8 Quî non potiùs [i] miniſterium Spiritus erit glorioſum?

9 Nam ſi miniſterium condemnationis *fuit* glorioſum, multo magis miniſterium [k] iuſtitiæ abundat gloria.

1 Obiter alludit ad externi Leuitici miniſterij cũ Euangelico ſiue Apoſtolico collationem, quam poſtea copioſè perſequetur.

2 Amplificat ſuum & ſuorum collegarum miniſterium, id eſt Euangelicum, eius colatione cum miniſterio Legali, quod conſiderat in Moſis perſona, per quem videlicet Lex tradita eſt: cui opponitur Chriſtus euangelij autor. Eſt autem collatio eiuſmodi ab ipſa ſubſtantia miniſterij ſumpta. Lex eſt veluti ſcriptum quoddã per ſe mortuum & inefficax: Euãgelium autem ſiue nouum fœdus, eſt velut ipſa Dei virtus in innouandis, iuſtificandis, & ſeruandis hominibus. Lex proponit mortem, omnes iniuſtitiæ reos peragens: Euangelium offert & confert iuſtitiam & vitã. Legis œconomia fuit ad tempus ſubſeruiens promiſſioni: Euangelium manet ad finem ſeculorum. Itaque quis eſt illius ſplendor præ iſtius gloria?

b Cui veluti ſcribendæ operam noſtram impendimus, quaſi fuerimus Domini ſtilus quo fuiſtis inſcripti. c Tacitè virtutem Dei opponit atramento quo ſcribitur Epiſtola, vt oſtendat vim illam eſſe à Deo. d Hanc confidentiam exerimus, & ita magnificè nobis gloriari licet noſtri miniſterij dignitate & fructu. e Quòd apti & accommodati ſimus ad tantam gratiam aliis impertiendam. f Non Legis, cuius miniſter fuit Moſes, ſed Euangelij, quod attulit Chriſtus deditq; Apoſt. ac Paſtoribus per quos ædificat Eccleſiam. g Impreſſum & inſculptum: ex hoc autem loco facilè colligitur Apoſtolũ non agere de cæremonijs, ſed de ipſo Decalogo, ſiquidem hic vnus fuit in tabulis illis lapideis inſcriptus. h Gloria, ſplendorem & maieſtatem declarat, quæ quidem in Moſe corporalis fuit, in Chriſto fuit ſpiritualis. i Per quod Deus offert atque adeò inſinuat Spiritum non modò non mortuum, ſed etiam viuificantem. k Sub. Chriſti, cuius imputatione non modò non condemnamur, ſed etiam vt iuſti coronamur.

10 Etenim quod glorificatum fuit, ne glorificatum quidem fuit hac in parte, *id est* quòd ad superantem gloriam attinet.

3 Ostendit qua in re sit posita hæc Euangelicæ prædicationis gloria, nempè in eo quòd perspicuè patefaciat id quod Lex obscurè ostendebat, vt quæ ad Christũ venturum sanandos auditores amandaret: quos ipsa vulnerauerat. *Exod.* 34.34. *Iohan* 4.14.

11 Nam si quòd [l] aboletur, *fuit* glorioſum, multo magis est glorioſum id quod manet.

12 [3] Itaq; quum eiusmodi spẽ habeamus, multa in loquendo euidentia vtimur:

13 ‖ [4] Nec *sumus* sicut Moses *qui* imponebat velamen faciei suæ, ne intuerentur filij Israël [m] in finem eius quod aboletur.

14 Itaque occalluerunt mentes illorum. nam vsque ad *diem* hodiernum, in lectione Veteris Testamenti manet non retectum velamen illud, quod per Christum tollitur:

15 Sed ad hunc vsque diem quum legitur Moses, velamen cordi eorum impositum est.

16 Postquam autem [n] conuersum fuerit ad Dominum, tolletur velamen.

17 ‖ [o] Dominus verò, Spiritus ille est: vbi autem Spiritus ille Domini, illic libertas.

18 [5] Nos autem omnes retecta facie gloriam

4 Obiter exponit allegoriã velaminis Mosis, quod fuit symbolum obscuritatis & imbecillitatis hominum, qui Legis fulgore hebetarentur potiùs quàm illustrarentur: quod velamen aduentu Christi, corda illustrantis & ad Dominum conuertentis, sublatum sit, vt abiecta cæcitatis seruitute in lucis libertatem per Christi Spiritus virtutem asseramur.

5 Pergens in allegoria velaminis, comparat Euangelium speculo, quòd etsi sit limpidissimum, tamen intuentium aciem non modò non perstringat vt Lex, sed suis etiam radijs transformet, vt & ipsi sint eius gloriæ ac splendoris participes, alijs videlicet illustrandis: sicut dicebat Christus suis, Vos estis lux mundi, quum ipse solus esset vera Lux. Quinetiam alibi iubemur vt mundi faces cæteris prælucere, vt qui simus Spiritus Domini facti participes. Sed propriè hic agit Paulus de Euangelij ministris, vt ex præcedentibus & sequentibus liquet, idque proposito sui suorumque collegarum exemplo.

l Aboletur Lex atque adeò ipse Decalogus, cum ipso Mose coniunctus, si ministerium Mosis per se respiciatur, & quidem seorsim & ab Euangelio distinctus.

m Intimas vsque partes ministerij Mosis. *n Cor eorum. Velamen enim fuit, non ipsi Legi, sed Israëli positum: ideoque his ipsis, non illi detrahendum.*

o Christus est ille Spiritus qui tollit velamen, in cordibus nostris agens, sicut etiam lex externa eò nos vocabat, sed frustra, quum mortuus loquatur, donec isto Spiritu simus viuificati.

Domini

Domini vt in ſpeculo intuentes, *in* eandem imaginem transformamur ex gloria in gloriam, ſicut à Domini ſpiritu.

CAP. IIII.

1 Recenſet ſe adeò laboraſſe in prædicando Euangelio, 4 vt à Sata excæcati ſint, qui illius ſplendorem non cernant, 7 prolatum in teſtaceis vaſculis 10 tot ærumnis obnoxijs. 16 Itaq; ſuo exemplo ad fortitudinem eos hortatur, 17 ex contemptu præſentis vitæ.

1 PRopterea [1] quum miniſterium hoc habeamus prout miſ. ricordiam cõſequuti ſumus, [a] non ſegneſcimus:

2 Sed abdicauimus [b] turpitudinis tegumenta, non incidentes cum calliditate, neque [c] falſantes ſermonem Dei, ſed declaratione veritatis cõmendantes noſipſos apud omnem conſcientiam hominum, in conſpectu Dei.

3 [2] Quòd ſi tectum eſt Euangelium noſtrum, ijs qui pereunt tectum eſt:

4 In quibus Deus huius ſeculi excæcauit mẽtes, *id eſt* infidelibus, ne irradiet eos [d] lumen Euangelij gloriæ Chriſti. [e] qui eſt imago Dei.

5 [3] Non enim noſipſos prædicamus, ſed Chriſtum Ieſum Dominum: nos autem, ſeruos veſtros [f] propter Ieſum.

CAP. IIII.

1 Iam manifeſtè teſtatur ſeſe cũ collegis (ſed per Dei miſericordiam) integrè & ſincerè vocatione ſua, neglectis omnibus periculis defungi.

2 Obiectio, multos audire Euangeliũ, quo nihilo magis, quàm prædicatione Legis illuſtrentur: Reſpondet, culpã eſſe in ipſis hominibus, quibus

Satani mundo dominans oculos eruit. Interea verò nihilominus clariſſimam Euangelij lucẽ a ſe & ſuis collegis ſpectanda proponi, quum Chriſtus, quẽ vnum prædicat, is ſit in quo vno Deus cognoſci ac veluti perſpici poſſit. 3 Remouet ſuo more omnem ambitionis ſuſpitionem, ſe quidem fideliter docere confirmans, ſed vt ſeruum, & totam hanc lucem quam alijs conferat cum ſuis collegis, à Domino teſtatis promanare.

a Malis & calamitatibus fractus non cedimus. Pertinet enim hoc ad ærumnas, vt apparet ex verſu 16. b Nefarias & fraudulentas omne genus quæ tanquam latebras homines captant, quibus ſua probra operiant. c Quod ſuperiore cap dicebat cauponantes. Hic enim dolum vocat omne illud fraudis genus quo vtuntur, qui merces adulterant. d Lumen perſpicuæ ac illuſtris prædicationis, qua annuntiatur gloria Chriſti. e In quo ſe ipſum eo ſpectandum præbet Pater. Neque enim Dei imaginem nunc vocat Paulus Chriſtum, alio quam officij ipſius reſpectu. f Vt hunc ipſum Ieſum vobis prædicemus.

Gen. 1.3.

4 Occurrit offendiculo, quod apud plerosque offundebat tenebras Euāgelici ministerij splendori, quoniam, videlicet, Apostoli erant omnis calamitosissimi respondet Paulus, se quidē & collegas suos esse veluti testacea vasa, sed in quibus situs sit pretiosissimus thesaurus *Psal.* 116.10.

5 Causas mirificas affert cur Dominus excellentissimos seruos suos ita velit affligi, vt, inquit omnibus constet eos non humana sed diuina, eaque præstantissima virtute fretos consistere, quum illies moriantur, & nunquam pereant. 6 Amplificatio superioris sententiæ, qua suas afflictiones morti quotidianæ, virtutem autem Spiritus Dei in Christo, comparat vitæ quæ mortem ipsam opprimat.

7 Conclusio admodum artificiosa: ac si diceret. In summa igitur nos morimur, vt morte nostra viuatis, quum videlicet Ecclesiarum ædificandarum causa omnia illa pericula subirent, & suæ patientiæ exemplis non desinerent omnes fideles confirmare. 8 Declarat præcedentem sententiam, ostendens sese cum suis collegis mori quidē quodammodo, vt alijs vitam comparent, sed se nihilominus esse eiusdem vitæ cum illis participes: quoniam quod alijs credendum proponant, ipsi quoque in primis credant, fore videlicet vt & ipsi cum eis in Christo tandem seruentur.

6 Quoniam Deus ‖ [g] qui dixit vt è tenebris lux splendesceret, *is est* qui splenduit in cordibus nostris, [h] ad *præbendum* lumen cognitionis gloriæ Dei, in facie Iesu Christi.

7 [4] Habemus autem thesaurum hunc in testaceis vasculis, [5] vt eius virtutis præstantia sit Dei, & non ex nobis:

8 Dum in omnibus premimur, at non coarctamur: hæsitamus, at non prorsus hæremus:

9 Persequutionem patimur, sed in ea non deserimur: deijcimur, at non perimus:

10 [6] Quolibet [i] mortificationem Domini Iesu in corpore circumferentes, vt etiam vita illa Iesu in corpore nostro manifesta fiat.

11 Semper enim [k] nos qui viuimus, morti tradimur propter Iesum, vt etiam vita Iesu manifesta fiat in [l] mortali carne nostra.

12 [7] Itaque mors quidem in nobis agit, vita verò in vobis.

13 [8] Et quia habemus eundem [m] Spiritum fidei, secundum illud quod scriptum est, ‖ Credidi, &

g Qui solo verbo fecit, alludit enim ad lucis creationem ἀναγωγικῶς. h Vt Deo illustrati, vicissim alijs eam lucem præbeamus. Lucem autem vocat cognitionem gloriæ Dei. i Sic vocat Paulus miseram illam fidelium conditionem ac præcipuè ministrorum, de his enim propriè agitur. k Qui vita illa viuimus, nempe Spiritu Christi, inter tot & tantas ærumnas. l Miseræ illi conditioni obnoxiæ. m Eundem sinem ex eiusdem Spiritus afflatu & dono.

ideò

ideò loquutus sum: nos quoque credimus, quamobrem etiam loquimur:

14 Scientes fore vt qui excitauit Dominum Iesum, nos quoq; per Iesum excitet, & sistat vobiscũ.

15 [9] Nam hæc omnia propter vos, [n] vt gratia illa copiosissima, pluribus gratias agentibus, redũdet in gloriam Dei.

16 Propterea non segnescimus: [10] sed etiamsi externus homo noster corrumpitur, internus tamen [o] renouatur quotidie.

17 Momentanea enim [p] leuitas oppressionis nostræ excellenter æternum pondus [q] gloriæ conficit nobis:

18 Dũ nõ spectamus ea quæ cernũtur, nã quę cernũtur tẽporaria sunt: at quę non cernũtur, æterna.

9 Quomodo hæc constantia in ipsis foueatur ostẽdit, quoniam videlicet in Dei gloriam respiciunt, & Ecclesiarum sibi comissarum salutem.

10 Adijcit veluti triumphale epicinium, sese quidem affligi exterius, sed interius proficere quotidie: & nihili esse omnibus modis quæcunque sunt in hac vita sustinendæ ærumnæ, præ constantissima illa & æterna gloria.

n Quum fuero liberatus & vobis restitutus, ingens illud beneficium quod in me effusum erit, vicissim in Dei gloriam redundet, gratias agentibus vobis mecum & afflictionis & consolationis participibus. o Nouas vires acquirit nec nouis malis ingruentibus frangatur externus, qui interni viribus sustinetur. Quamobrem dixit supra 12. mortem in nobis agere. p Non dicuntur ærumnæ leues, quasi sint ipsæ exiguæ, sed eas illico pertransire ostendit, quum ne tota quidem vita nostra sit diuturna. Nam nunc primum transit Apost. ad resurrectionem illam veram, cœsus spe dicit se sustentari. q Quæ constantissimè manet immota.

CAP. V.

1 Perstat in eodem argumento, 6 de certa spe salutis 8 per fidem: 12 Non vt se iactet, 14 cum Deum & ipsius Ecclesiam præ oculis habeat: 17 & nihili æstimet omnia, præter vitæ nouitatem in Christo.

1 [1] SCimus enim nos, si terrestris huius domus nostræ tabernaculũ dissolutum fuerit, ædi-

CAP. V.

1 Arrepta occasione ex comparatione proximè precedente, corpus istud ita vt est in hac vita calamitosum, comparat caduco & fragili tabernaculo: cui opponit cœleste domicilium, sic vocans firmam & perẽnem eiusdem corporis in cœlo glorificati conditionem: adeò quidem, inquit, vt nos non modò non simus isti tabernaculo addicti, sed potius domicilium illud cum suspirijs & gemitibus expetamus. Est autem etiam hic locus de futura gloria, isti tractationi de ministerij dignitate inserus, vt & ille alter de quo diximus initio capitis secundi.

ficium ex Deo habituros, domicilium *videlicet* nõ manufactum, æternum in cœlis.

2 In hoc enim suspiramus, ‖ expetentes domicilio nostro, quod [2] è cœlo est, [b] superindui.

3 [2] Siquidẽ etiam induti non nudi reperiemur.

4 Etenim qui sumus in hoc tabernaculo, suspiramus onerati: in quo non cupimus exui, sed superindui, vt absorbeatur mortalitas à vita.

5 Porrò Deus *is est* qui nos ad hoc ipsum [c] condidit, qui eam dedit nobis [d] arrhabonem Spiritus.

6 [3] [e] Confidentes igitur semper, & scientes nos aduenas esse in corpore, nos peregrè abesse à Domino.

7 (Per [f] fidem enim incedimus, non per aspectum.)

8 [g] Confidimus autẽ, & probamus potiùs migrare è corpore, & ad Dominum ire habitatum.

9 [h] Quapropter etiam ambimus, & incolentes & migrantes, ei esse accepti.

Apoc. 16. 15.

2 Declaratio superioris dicti, Non temerè, inquit, desideramus illo domicilio cœlesti (id est illa gloria & æterna immortalitate) quasi veste operiri. Neq; enim hinc migrantes manebimus nudi, semel amisso corporis tegumento, sed alia veluti veste insuper induetur receptum corpus: ac proinde non huius vitæ tædio, sed præstantioris desiderio suspiramus. Neq; hoc desiderium irritum est, quum ad hanc vitam conditi simus: cuius rei pignus Spiritum adoptionis habemus. 3 Illatio ex proximè præcedente sententia nascens, Itaq; quum ex Spiritu sciamus nos aduenas esse quandiù hic versamur, constanter hanc moram ferimus, (sic enim cum Domino nunc sumus, vt illum non cõspiciamus nisi fide, ac proinde ab ipso nunc quidem absimus) ita tamen vt semper ad illum aspiremus: quamobrem etiam ita nos gerimus vt & hîc viuentes & quum ad eum hinc discedemus, possimus ei esse accepti.

a Cœleste, gloria nimirum, non autem substantia. b Vestem vocat immortalitatis gloriam, qua veluti veste obtegetur etiam corpus nostrum mortalitatem enim exiemus vt succedat immortalitas. c Respicit primam illam creationem, vt significetur in hunc finem fuisse condita corpora, vt ea cœlesti immortalitate induantur. d Vide supra. 1. 21. e Confidentes vocat eos qui sunt animo praesenti, id est, quieto & sustinenda pericula parati, quòd de fœlici exitu nihil dubitent. f Earum rerum quas speramus, non autem in ipso praesenti conspectu Dei. g Sic tamen confidimus, sic forti & tranquillo animo peregrinationem illam conficimus, vt tamen multo malimus ad Dominum discedere. h Quod quum ita sit (id est cum fortiter in hac nostra peregrinatione pergamus, & tamen desideria redeundi in patriam ardeamus) ita annitimur viuere, vt & nostra peregrinatio illi placeat, & tandem ab eo domum recipiamur.

10 ‖ [4] Om-

10 ‖4 Omnes enim nos [i] comparere oportet coram tribunali Christi, vt vnusquisque reportet quæ in corpore *fecerit*, congruenter ad id quod fecerit, vel bonum, vel malum.

11 5 Scientes igitur [k] terrorem illum Domini, homines ad fidem adducimus, Deo autem manifesti sumus: & spero *nos* etiam conscientijs vestris manifestos esse.

12 6 Enimuerò non iterum nosipsos commendamus vobis, sed vobis occasionem præbemus gloriãdi de nobis: vt habeatis *quod dicatis* aduersus eos qui [l] ex facie gloriam captant, at non ex corde.

13 7 Nam siue insanimus, Deo *insanimus*: siue sana mente sumus, vobis *sana mente sumus*.

14 8 Charitas enim illa Christi [m] cõstringit nos:

15 Vt qui hoc statuerimus si [n] vnus pro omnibus mortuus fuit, nempe omnes fuisse mortuos, & *illum* pro omnibus mortuum esse, vt qui viuũt, post hac non sibi viuant, sed ei qui pro ipsis mortuus est & resurrexit.

Rom.14.10.

4 Nequis vniuersale esse putet quod de illo domicilio cœlesti dixerat, addit vnicuiq; prius reddendam rationem suæ peregrinationis, postquã hinc migrarit.

5 Iam per trãsitionem, occasione ex proximè præcedente sententia arrepta, redit ad vers. 16. superioris capitis, suam & suorum collegarum sinceritatẽ confirmans.

6 Noua ratione remouet omnem superbiæ suspicionem, quòd non sua sed illorum interesit sincerum haberi ipsius Apostolatum, contra vanam quorundam ostentationem. 7 Sensus est etiam quũ (vt nonnulli censent) insanio, dũ videor meipsum stultorũ more venditare, vestro cõmodo id facio, non minus quàm quũ simpliciter vobis euangelizo.

8 Pergit in depellenda omnis ambitionis & ostentationis suspitione. Nos enim, inquit, huc adigit amor Christi, vt quum ipse pro nobis omnibus qui mortui eramus quum nobis viueremus (id est, quum terrenis adhuc affectibus dediti essemus) mortuus sit, nos vicissim vitam quam ab eo accepimus (donati videlicet Spiritu sancto, vt nihil nisi cœleste meditemur totam ipsi consecremur.

i *Sisti præsentes, & illic inquiri, vt palàm fiat qui fuerimus, Cæterum opus pro operis mercede sumitur.*

k *Formidabile illud iudicium.*

l *Externis laruis & fucata illa pompa sapientiæ & eloquentiæ humanæ, non autem vera pietate, quæ in corde sedem habet.*

m *Totos nos possidet, ac regit, vt eius afflatu quasi correpti agamus omnia.*

n *Hoc loco de sanctificatione agit, qua fit vt Christus in nobis viuat, alioqui latè patet hoc dictum, quia non vnum est nostro in Christo iustificationis caput.*

o *Vide 6. & 7. cap. ad Rom.*

16 9 Itaq; nos posthac neminẽ nouimus secũdũ carnem,10 quod si etiam nouimus Christũ secundũ carnem, nunc tamen non ampliùs nouimus.

17 11 Siquis igitur *est* in Christo,p noua creatura *est*.‖ vetera præterierũt, ecce noua facta sũt omnia.

18 12 Hæc autem omnia sunt ex Deo qui recõciliauit nos sibi per Iesum Christum deditq; ministerium reconciliationis:

19 Nempe quia Deus erat in Christo mundum reconcilians sibi: non imputando eis peccata ipsorum: 9 posuitque in nobis sermonem hunc recõciliationis.

20 Itaque nomine Christi legatione fungimur, velut Deo *vos* precante per nos: oramus Christi nomine, reconciliamini Deo.

21 Fecit enim *vt* qui r non nouit peccatum, pro nobis r peccatum *esset*, vt nos efficeremur t iustitia Deo in eo.

Esai. 43. 19. *Apoc.* 21. 5.

9 Declarat quid sit non sibi sed Christo viuere, nempè neminem secũdum carnem nosse i. sic inter homines versari, vt humana illa & carnalia non curet, vt qui genus, patriam, formam, gloriam, opes, cætera denique eiusmodi spectant, in quibus sese homines fatigant.

10 Amplificatio, Hoc, inquit, adeò verum est, vt ne de Christo quidẽ ipso carnaliter nunc cogitemus, vt qui iam mũdũ reliquerit, ac proinde sit nobis spiritualiter cõsiderandus. 11 Exhortatio, vt vnusquisque iam Christi Spiritu innouatus, cœlestia non terrestria meditetur. 12 Cõmendat ministerij Euãgelici præstantiam, tum ab ipsius Dei autoritate, vt qui sit ministerij istius autor tum ab ipsa doctrinæ præstãtia, vt quæ annuntiet reconciliationem cum Deo, gratuita in Christo nostrorum peccatorũ remissione & iustificatione oblata, idq; tam benignè, & liberaliter, vt Deus ipse quodammodo ministrorum ore homines obsecret vt suijpsorum habeant rationem, nec tantum beneficium aspernentur. Hæc autem dicens, non obscurè carpit illos qui pastorum nomen mentiebantur.

p Veluti res quædam recens à Deo condita, adeò sint contraria inter se spiritus & carnis iudicia, nam & si non de nouo condatur homo quem regenerationis Spiritus donat Deus, sed solæ qualitates immutantur: sic tamen voluit loqui Spiritus sanctus, vt doceat omnia in solidum tribuenda gloriæ Dei, non quod trunci aut stipites simus, sed quia creat in nobis Deus vt bene velimus, & possimus, & ita nos ad vitam prorsus aliam traducit, quam significant Prophetæ appellationibus noui cœli & nouæ terræ. q Vsus est nostra opera, Heb.

r Qui esset à peccato alienus.

s Peccator non in sese, sed ex omnium nostrorum peccatorum reatu ipsi imputatus.

t Iusti apud Deum, & quidem iustitia non nobis inhærente, sed quæ cum in Christo sit, nobis per fidem à Deo imputatur. Ideo enim additum est (in eo) sic ergo summa iustitia Dei in ipso, vt ille est peccatum in nobis, nempe ex imputatione.

CAP.

CAP. VI.

1 Vt vitam Christo dignam viuant, hortatur, 5 ne afflictionibus deijciantur. 9 nec gloria insolescant. 14 pollutiones fugiant, 16 quum sint viua viuentis Dei templa.

1 SEd [1] &, *vt* operam nostram ei accommodantes, hortamur ne frustra gratiam Dei vos receperitis.

2 [2] Dicit enim *Deus*, ‖ Tempore [a] accepto exaudiui te, & in die salutis succurri tibi: ecce nunc tempus acceptum, ecce nunc dies salutis.

3 [3] Nullam vlla in re præbentes offensionem, ne vituperetur ministerium:

4 Sed & in omnibus nos [b] approbantes, ‖ vt Dei ministri, [4] tolerantia multa in oppressionibus, in necessitatibus, in angustijs,

5 In plagis, in carceribus, in [c] tumultuationibus, in laboribus, in vigilijs, in ieiunijs,

6 [5] Puritate, scientia, lenitate, bonitate, Spiritu sancto, charitate non simulata,

7 [d] Sermone veritatis, [e] virtute Dei, [f] armis iustitiæ dextris ac sinistris.

8 [g] Per gloriam & ignominiam, per conuitia & laudes: vt seductores, & *tamen* veraces:

9 Vt ignoti, & *tamẽ* noti: vt morientes, & ecce viuimus: vt qui castigamur, nec *tamen* occidimur:

CAP. VI.

Esa.49.8.

1 Ministerio Euangelij non tantum indigẽt homines ante gratiam acceptam, vt fiant eius participes, sed etiam accepta gratia, vt in ea perseuerent. 1.*Cor.*4.1.

2 Quòd offertur gratia, ex gratia Dei est, qui sua constituit rebus omnibus momenta vt oblatam occasionem arripiamus.

3 Præbet Corinthijs veri pastoris exemplar in suo & Timothei ac Syluani exẽplo, nempe vt (sicut ab initio proposuerat) sibi & sui similibus authoritatem conciliet.

4 Recenset priore loco quæ nec perpetuò nec sine exceptione ministris adsunt, nisi quod ad animi affectum attinet: patientia tamen excepta, quæ & ipsa vna est ex perpetuis boni ministri virtutibus. 5 Secundo loco perpetuas & necessarias virtutes recensẽt, & quibus armis omnia impedimenta superẽtur.

a Gratuitæ beneuolentiæ: quo videlicet tempore Deus suum illum immensum amorem effudit. b Declarantes & reipsa præstantes. c Siue agitationibus crebris, quum nullam quietam sedem inuenirent. d Prædicatione Euangelij. e Potestate edendi miracula & malos domandi. f Integritate, conscientia recta.

g Particula (per) non causam significat, sed quemadmodum dicimus per campos, per vrbem incedere, describit enim iter difficillimum, quo contendatur ad metam.

10 Vt dolentes, ſemper tamen gaudentes: vt pauperes, ſed multos ditantes: vt nihil habentes, ſed omnia obtinentes.

11 [6] Os noſtrum [h] apertum eſt erga vos, Corinthij, cor noſtrum dilatatum eſt.

12 [i] Non habitatis anguſtè in nobis, ſed anguſti eſtis [k] in viſceribus veſtris,

13 Loquor autem vt filijs de pari compenſatione; dilatamini & vos.

14 [7] Ne in pari iugo copulemini cum infidelibus. ‖ quod enim conſortium iuſtitiæ cum iniuſtitia? & quæ communio luci cum tenebris?

15 Et quæ concordia Chriſto cum Belial? aut [l] quæ pars fideli cum infideli?

16 Et quæ conſenſio templo Dei cum ſimulachris? ‖ nam vos templum eſtis Dei [m] viuentis, ſicut dixit Deus, ‖ [n] Habitabo in eis & inambulabo: & ero illorum Deus, & ipſi erunt mihi populus.

17 ‖ Quapropter exite è medio eorum, & ſeparamini, dicit Dominus: & impurum ne attingite: tum ego excipiam vos:

18 ‖ Et ero vobis Pater, & vos eritis mihi filij ac filiæ, dicit Dominus omnipotens.

6 Obiurgaturus eos, præfatur ſe ingennè & animo aperto cum ipſis agere, & ſimul conqueritur illos in redamando Patre paria non facere. *Eccle.*13.22. *2.Cor.*3.17. & 6.19. *Leuit.*26.12. *Eſa.*52.11. *Ierem.*31.2.

7 Iam liberè eos obiurgat quòd ſe infidelibus adiungerent ſocios in externa idololatria, quaſi re media & indifferéte, quiquartus eſt huius epiſtolæ locus, cuius concluſio eſt oportere quos Dominus filiorum nomine dignatus eſt, puros ſeſe non tãtùm animo, ſed etiam corpore præſtare, vt toti ſint Deo ſacri.

h Oris & cordis dilatatio vehementiſſimum declarat affectum eius qui loquitur, vt fieri ſolet in ſumma aliqua lætitia. *i Vos in animo meo tanquam in domicilio eſtis, eoq; minimè anguſto: totum enim cor meum vobis patefeci, at vos tutus eſtis mihi anguſti, cui locus non ſit apud vos: quorum tamen viſcera mihi viciſſim patere.* *k Viſcera vocat Hebræorum more teneriores illos affectus, intima cordi inſidentes.* *l Quid commune habet.* *m Deum viuentem id eſt verè exiſtentem ac vitæ authorem opponit Idolis, rebus videlicet prorſus inanibus at vanis.* *n Habitat nobiſcum Deus, quia Chriſtus factus eſt Immanuel, adumbrauit enim arcæ Domini præſentia in medio Iſraëlis, veram in cordibus noſtris præſentiã Immanuelis per Spiritum ſanctum.*

CAP. VII.

1 *Ne nimium teneros animos vrgendo proſternat,* 2 *probabile reddit quod omnia dixerit* 4 *ex ingenti erga illos dilectio-*

dilectione affecerit, tendum. 8 10 *itaque sibi non displicere quod mœrore eos & adduxerit ad pœnitentiam nonpœni-*

CAP. VII.

1 Rursum ab illa admonitione, ad personã suam redit, opponens tum fidelitatis suæ, tum perpetuæ in eos benevolentiæ suæ testimonia.

2 Obiectio, At tu nos asperrimè tractasti: Respondet Apostolus se non sine dolore vsum hac asperitate. Addit deinde, se iam etiã gaudere quòd illos ad eam tristitiã quamuis minimè volens, impulerit, quæ tã illis fuerit fructuosa. Quandã enim esse non solùm laudabilem, sed etiam necessariã tristitiã, ex qua videlicet suis gradibus oriatur resipiscentia, de qua magnificè ipsos laudat, Estque huius epistolæ quintus iste locus.

1 HAs igitur promissiones quum habeamus, dilecti, purgemus nosipsos ab omni inquinamento [a] carnis ac spiritus, perficientes sanctificationem cum timore Dei.

2 [1b] Accipite nos: nemini iniuriam fecimus, neminem corrupimus, neminem expilauimus.

3 [c] Ad condemnationem *vestri* non loquor: nam antè dixi vos in cordibus nostris esse, ad simul moriendum & simul viuendum.

4 Multa mihi loquẽdi libertas apud vos, multa mihi gloriatio de vobis: impletus sum cõsolatione: vehementer exundo gaudio in omni afflictione nostra.

5 Etenim quum venissemus in Macedoniam, nullã habuit relaxationẽ caro nostra, sed in omnibus fuimus oppressi: foris pugnæ, intus terrores:

6 Sed qui consolatur [d] abiectos, consolatus est nos Deus, [e] aduentu Titi.

7 Non solum autem aduentu illius, sed etiam consolatione quam ille accepit ex vobis, quum renuntiaret nobis vestrum vehemens desiderium, vestrum eiulatum, vestrum pro me zelum: adeò vt magis gauisus fuerim.

8 [2] Nã etiamsi tristitia vos affeci per epistolã, nõ me pœnitet, etiãsi pœnituerit. video enim epi-

a Corporis & animi, vt sit hoc modo perfecta sanctificatio vtraque sui parte constans. Non alioqui quorsum corporis puritatem, si impurus est animus. b Sinite vt locum apud vos inueniam, vobis videlicet docendis. c Vt vos ingrati animi vel perfidiæ condemnem. d Deiectos & prostratos. e Iis quæ Titus adueniẽs renuntiauit de vobis, quo fructu videlicet literas meas perlegerit, præterquã quod ipsa Titi præsentia sum recreatus. Quod autem supra dixit, 2. 2. se, non reperto Tito statim Troade soluisse, ad ipsos Corinthios referendum est.

stolam illam, tametsi ad tempus tristitia vos affecisse:

9 Nunc gaudeo, non quod tristitia affecti fueritis, sed quòd tristitia affecti fueritis [f] ad resipiscentiam: nam tristitia affecti fuistis secundum Deum, vt nulla in re detrimento sitis affecti per nos.

10 Nam qui [g] secundum Deum est dolor, is resipiscentiam efficit ad salutem: cuius nunquam pœniteat: at mundi dolor mortem efficit.

11 Ecce enim istud ipsum, quòd secundum Deũ tristitia affecti fuistis, quantum in vobis effecit studium? imò defensionem, imò indignationem, imò timorem, imò vehemens desiderium, imò zelum, imò vindicationem? per omnia testatum feciſtis vos esse puros in hoc negotio.

12 Nempè etiamsi scripsi vobis, non *scripsi vobis* eius causa qui iniuriam fecerat, nec eius causa qui iniuria affectus fuerat, sed vt apud vos manifestum fieret studium illud nostrum pro vobis [h] in conspectu Dei.

13 Propterea consolationẽ accepimus ex consolatione vestri: sed longè plurimùm gauisi fuimus ob gaudium Titi, quòd refocillatus sit spiritus eius ab omnibus vobis.

14 Et siquid apud eum de vobis gloriatus sum, non fui pudefactus: sed vt omnia verè loquuti sumus vobis, ita & gloriatio nostra, *qua vsus eram* apud Titum, vera comperta sit.

15 Et viscera eius ampliùs erga vos *affecta* sint, dum reminiscitur obedientiæ omnium vestrûm, vtq; cum timore ac tremore ipsum exceperitis.

16 Gaudeo igitur quòd penitus cõfidã de vobis.

Ita vt ea tristitia vobis ad emendãda vestra vitia profuerit.

g Secundum Deum dolor non formidine pœnæ territus, sed quod sentiat se Deum clementissimum Patrẽ offendisse: huic opponitur dolor, qui pœnam duntaxat timet, aut qui aliquibus terrenis bonis perditis angitur: illius fructus est resipiscentia, huius desperatio nisi Dominus succurrat, vt ex Caini, Saulis, Achitophelis, Iudæ horrendis exemplis apparet. Alterius verò tristitiæ luculentiss. exemplar præbuerunt Dauidis scriptæ lachrymæ

h Minimè fucatum, sed eiusmodi vt Deo possim illud approbare.

i Intimus illius amor.

CAP. VIII.

1 Macedonii, 9 atq; adeò ipsius Christi exemplo, 14 vt liberales sint in Sanctos, hortatur. 16 Titum, 18 & alium fratrem hac de causa ad ipsos profectos dicit.

1 Porrò

1 PORRÒ [1] notam facimus vobis, fratres, [2] gratiam Dei præstitam Ecclesijs Macedonum.

2 Nam [b] in multa probatione abundans gaudium ipsorum, & profunda eorum paupertas redundauit in copiosam benignitatem ipsorum.

3 Nam pro viribus (testor) vt supra vires [c] voluntarij *fuerunt*:

4 Multis cum precibus nos rogantes vt [d] gratiam & societatẽ submin̄istrationis quæ in sanctos *impenditur*, susciperemus.

5 [2] Ac non sicut sperabamus *ita fecerunt*, sed semetipsos dediderunt primùm Domino, *deinde* & nobis, per Dei voluntatem:

6 Vt adhortaremur Titũ, vt sicut antè cæpit, ita etiam absoluat apud vos hanc quoque gratiam.

7 Itaque sicut in omnibus abundatis fide, & sermone, & cognitione, & omni studio, & vestra in nos charitate, *videte* vt in hac quoque gratia abundetis.

8 [3] Non ex imperio loquor, sed [e] aliorum studio, vestræ quoque dilectionis [f] sinceritatem reddens exploratam.

9 [4] Nostis enim beneficentiam Domini nostri Iesu Christi, eum *videlicet* propter vos pauperem factum esse, quum esset diues: vt vos illius paupertate ditesceretis.

10 [5] Et sententiam in ea re *meam* edo: nam hoc

CAP. VIII.

1 Sextus locus huius Epistolæ, continẽs varias exhortationes Corinthijs ad beneficentiam inflammandis, qua Hierosolymitanæ Ecclesiæ inopia necessario tẽpore subleuaretur. Proponit autẽ eis priore loco Macedonicarũ Ecclesiarum, alioqui multis ærumnis ad extremam penuriam redactarũ, exemplũ quod æmulentur.

2 Amplificat Macedonum alacritatem in eo quòd Paulũ etiam rogarint vt Corinthios, Tito ad eos remisso, ad absoluendam elee-

mosynarum collationem incitaret. 3 Tertiò, monet vt concitatam de se expectationem non fallant. 4 Quartum argumentum ab exemplo Christi.

5 Diligenter cauet ne vi extorquere velle videatur, quod, nisi sit voluntariũ Deo gratum esse non possit.

a Beneficium Diuinum. b Quòd multæ illæ ærumnæ quibus Dominus ipsos exploraut, eorum alacritatem non modò non extinxerint, sed etiam clariorem effecerint. c Sponte liberales. d Gratiam vocat quod alij onus vocassent, hic autem vers. ex 6. est explicandus. e Macedonum vestrorum in fide sociorum rogatu. f Tum apparet germana esse charitas quum reipsa, idq; promptè ac liberaliter fratribus succurrimus propter Christum.

vobis conducit, qui non ſolùm facere, [g] ſed etiam velle antè cœpiſtis anno ſuperiore.

11 At nunc etiam illud ipſum facere abſolute: vt ſicut *adfuit* promptum illud velle, ita etiam *adſit* ipſum perficere ex eo quod habetis.

12 [6] Etenim ſi prius adſit promptus animus, aliquis acceptus eſt pro eo quod habet, non pro eo quod non habet.

13 [7] Non enim vt alijs relaxatio ſit, vobis autem oppreſſio: [h] ſed pari conditione hoc tempore veſtra abundantia *ſupplet* illorum defectum.

14 Vt & illorum abundantia veſtrum defectum ſuppleat, vt fiat æquabilitas.

15 Sicut ſcriptum eſt, || Qui multũ *collegit* non habuit amplius: & qui paulùm, non habuit minùs.

16 [8] Gratia autem *ſit* Deo, qui cordi Titi induit idem ſtudium pro vobis.

17 Quòd tum exhortationem illam gratam habuit, tum verò maiore ſtudio vltrò ad vos abijt.

18 Miſimus autẽ vnà cum eo fratrem illum, cuius laus eſt [i] in Euangelio per omnes Eccleſias.

19 (Nec *id* ſolùm, ſed etiam ſuffragijs delectus eſt ab Eccleſijs ſocius peregrinationis noſtræ, cum hac [k] beneficentia quæ adminiſtratur à nobis ad ipſius Domini gloriam, & *comprobandum* promptum animum veſtrum)

20 Vitantes hoc, nequis nos vituperet in hac [l] exuberantia quæ adminſtratur à nobis.

21 || Vt qui procuremus honeſta non ſolùm coram Domino, ſed etiam coram hominibus.

22 Miſimus autem cum eis fratrem noſtrum

6 In eos qui tenuitatem ſolent excuſare, quaſi ſolis diuitibus propriũ ſic inopes iuuare.

7 Chriſtiana beneficẽtia eſt mutua, vt ius analogum ſeruetur. *Exod.16.18.*

8 Commendat Titum & duos eius collegas multis nominibus, tum vt minimè ſit ſuſpecta eorum fides, quaſi eos ſummiſerit ad explicandas eccleſias: tum vt eò ſint ad collationẽ promptiores. *Rom.12.17.*

g Non ſolùm facere, ſed etiam vltrò facere, Deſignat enim voluntatem ſponteam abſque aliorum impulſu, nedum ab ambitione profectam. Hoc autem velle multis partib. ſuperius eo facto quod nudum eſt. Ita enim facere cuiuſuis fuerit, qui facultatem habuerit: Velle autem, eorum demùm qui vera charitate impelluntur. h Vt ſicut nunc alij inopibus vos abundanter largimini è veſtro, ſic alij viciſſim de ſuo vobis largiatur. Debet enim iſtud ius analogum vltro citroq; inter Chriſtianos valere. i In prædicatione Euangelij. k Muneribus collatis in ſubſidium Eccleſiæ Hieroſolymitanæ. l In hac copioſa Eccleſiarum munificentia, quæ noſtræ fidei commiſſa eſt.

quem

quem sæpe in multis probauimus studiosum, nunc autem multo studiosiorem, ob multam fiduciam quam *habeo* in vobis.

23 Siue de Tito *quæritur*, socius meus *est*, & apud vos adiutor: siue [m] de fratribus nostris, legati *sunt* Ecclesiarum & [n] gloria Christi.

24 Itaque demonstrationem charitatis vestræ & nostræ de vobis gloriationis edite in eos, [o] in conspectu Ecclesiarum.

m Duobus Titi collegis.

n Per quos gloria Christi illustratur.

o Testes huius vestræ pietatis habituri omnes Ecclesias, in quarum velut conspectu versamini, quum legatos cernatis ad vos missos, suffragijs delectos.

CAP. IX.

1 Cur de eorum voluntate bene sentiens. 3 illis tamen adhortandis sedulo incumbat, 4 rationem adducit: 6 & sementi eleemosynas comparat, 10 quas Deus reponit magno fœnore.

1 [1] NAm de subministratione quidem quæ fit in sanctos, superuacaneum est mihi scribere vobis.

2 Noui enim promptum animum vestrum, quem de vobis iacto apud Macedones, Achaiam videlicet paratam esse ab anno superiore: & ex vobis *ortus* zelus prouocauit complures.

3 Misi autem hos fratres ne gloriatio nostra de vobis inanis fiat hac in parte: vt (sicut dicebam) parati sitis.

4 Nequo modo, si mecum venerint Macedones, & offenderint vos imparatos, pudefiamus (vt ne vos dicam) [a] in præsidente ista gloriatione.

5 Itaque necessarium putaui adhortari fratres vt prius eant ad vos, & prius absoluant antea inditam beneficentiam vestram, vt ea sit parata ita vt beneficentia, & non vt [b] extortum aliquid.

CAP. IX.

1 Prudēter occurrit suspitioni quā concipere poterāt Corinthij, quasi Apostolus adeò anxiè illos vrgens, de corū voluntate dubitaret. Testatur ergò se nō ideò id facere vt eos doceat subueniēdum esse sanctis quum sese etiā pro ijs sponsorē apud Macedonas interposuerit, sed tantū vt sponte currētes incitet, quo sint omnia tum paratiora, tum etiā copiosiora.

a Vtitur nomine hypostaseos *quod significat animi quandam imperterritam subsistētiam, quæ nullis nouit cedere. Itaque hoc loco animi præsentiam declarat.*

b Quasi ab auaro, si propiè vocatur munificus ille ex haustis facultatibus suas augendi, vedum vt cupiam de tuo largiaris.

Rom. 12.8. *Eccle.* 35.11.

6 [a] Illud autem *dico*, Qui ſerit parcè, parcè etiã metet: & qui ſerit benignè, benignè etiam metet.

2 Eleemoſyna, nec tenaciter nec malignè præſtari debet. Voluntaria autem & liberalis comparatur ſationi, quam vberrimæ meſſis ampliſſimæ benedictionis cõſequitur.

7 Quiſque ſicut [c] præoptat corde, *ita* agat ‖ non [d] ex triſtitia aut [e] neceſſitate. ‖ nam hilarem datorem diligit Deus,

8 Potens eſt autem Deus efficere vt [f] omnis gratia in vos redundet: vt in omnibus ſemper omnino quantum ſufficiat penes vos habentes, abundetis [g] ad omne opus bonum:

Pſal. 112.9.

9 (Sicut ſcriptum eſt, ‖ Diſperſit, dedit pauperibus: beneficentia eius manet [h] in ſeculum.

10 Porrò qui ſuppeditat ſemen ſerenti, *is* quoque panem *vobis* ad eſcam ſuppeditet, & multiplicet ſementem veſtram, & augeat [i] fructus beneficentiæ veſtræ)

3 Alias duplex fructus beneficẽtiæ in ſanctos vel præſtantiſſimus hic eſt, quòd occaſionem præbeat Dei laudandi, & ita etiam pateſiat noſtra fides.

11 *Vt inquam abundetis*, in omnibus ditati ad omnem benignitatem, quæ per nos efficit vt gratiæ agantur Deo.

12 [3] Nam ſubminiſtratio oblationis iſtius non ſolùm ſupplet ſanctorũ inopiam, ſed etiam redundat in multas gratiarum actiones apud Deum:

13 (Dum [k] per hanc iſtius ſubminiſtrationis experientiam Deum glorificante de [l] conſentiente veſtra ſubiectione in Euangelium Chriſti, deq; benigna in ſe & omnes communicatione.)

14 Et in illorum preces pro vobis, expetentium vos propter gratiam Dei in vobis exuberantem.

15 [m] Gratia autem *ſit* Deo ſuper inenarrabili ſuo munere.

c Vltrò ſeligit ac conſtituit apud ſe.

d Maligno & illiberali animo.

e Inuitus, vt qui nolit malè audire, apud alios, alioquin nihil collaturus

f Omnis Dei in homines munificentia. *g Vt alios omnibus modis iuuare poſſitis benefaciendo.* *h Eſt perennis, loquitur autem Dauid de viro Deum timente, & proximũ amante, cui dicit nunquam defuturum, quod alijs largiatur.* *i Pijs hominibus beneficentia eſt pro omnibus latifundijs* *k Ex hoc veſtræ charitatis ſpecimine, in hac ſubminiſtratione Eſt enim charitas fidei index.* *l Quod vno conſenſu declaraueritis vos vnum Euangelium agnoſcere, cui voſipſos libenter ſubieceritis, ex quo doceatis vos cum Eccleſia Hieroſolymitana conſentire.* *m Ne glorioſa iſta predicatione efferrentur Corinthij, claudit hoc epiphonemate, hanc exhortationem.*

CAP.

CAP. X.

1 Qua fiducia, 4 quibus armis, 6 quæ vindicta sit instructus aduersus improborum calumnias, ostendit, 7 Sequę præsentem non minus virtutis habere in operibus. 11 quã absens grauitatis in verbis.

1 [1] CÆterùm precor vos per clementiam & [2] æquitatem Christi, ego ipse Paulus qui coràm quidem humilis sum inter vos, absens verò, sum erga vos confidens.

2 *Hoc* autem rogo, ne, quum præsens adero, sim confidens ea fiducia quæ cogito audax esse in quosdam, qui nos æstimant vt si [b] secundum carnem incederemus.

3 [2] Nam in carne incedentes, secundum carnem bellum non gerimus.

4 (Arma enim militię nostræ [c] nõ carnalia sunt, sed [d] diuinitus valida, & ad subuersionẽ munitionũ)

5 Dum ratiocinationes euertimus, omnemq; sublimitatem quę extollitur aduersus cognitionem Dei: & [3] captiuam ducimus omnem cogitationem ad obediendum Christo:

CAP. X.

1 Redit ad illam Apostolatus sui defensionem, sed ita vt simul authoritate sua reipsa vtatur. Seriò enim & grauiter monet, additis etiã planè terribilibus minis, vt se dociles præbeant. Refellit autem superbos quosdã, qui quoniam in Paulo nihil hominum more splendidum viderant, & eum leniſſimum experti fuerant, qui tamen absens seueriſſimè ad eos scripsisset, de eo non aliter quàm de Thrasone quopiam iudicabant, qui soleret aduersus absentes ferocire. Primùm igitur sese clementem & moderatum fuisse profitetur, sed Christi exemplo, cuius lenitatem si pergant aspernari, testatur se reipsa declaraturum quantopere illi hallucinentur qui de Apostolico munere vt de humanis functionibus iudicant, nimirùm ex apparentia quam externam vocant. 2 Secundò, testatur se quantumuis alioqui cæterorum hominum similem, tamen ijs viribus instructum prodire, quibus nullæ hominum munitiones, siue fraude & astu, siue robore & potẽtia restiterint, pares esse possint, quoniam diuinis armis certet. 3 Amplificatio spiritualis illius virtutis, quę hostes quantumuis callidos & potentes sic domet, vt alios quidẽ resipiscentes ad Christum adducat, alios præfractè rebelles ab ijs qui regi se patiuntur separatos, pro meritis vlciscatur. *a Naturam illam ad misericordiam potiùs quàm ad summum ius persequendum propensam. b Non alio præsidio freti essemus, quàm quod præ me fero qui sum homo abiectus, si nihil aliud quàm hominẽ spectes: opponitur itaque caro, id est, imbecilla Pauli conditio, spirituali & Apostolicæ dignitati. c Ea quibus homines authoritatem sibi apud alios parant, & res illas magnas gerunt. d Infinita illa Dei potentia nituntur. Nam Τῷ Θεῷ casu est instrumenti & Deum carni opponit.*

6 Et paratum habemus quo vindicemus omnem contumaciam, poſtquam impleta fuerit veſtra obedientia.

4 Inculcat eadem, ſed maximo cum ſentẽtiarum & verborum pondere.

7 [4][c] Quæ ob oculos ſunt aſpicitis? ſiquis apud ſe confidit ſe Chriſti eſſe, hoc viciſſim cogitet [f] ex ſeſe, quemadmodum ipſe Chriſti *eſt*, ita & nos Chriſti *eſſe*.

Epheſ 4.7.

5 Coactus reſilire ſtultas quorũdam ambitioſorum iactationes, teſtatur eos nihil proferre poſſe, niſi quòd ipſi ſibi de ſeipſis falsò perſuaſerint: ſe verò, etiamſi de maximis rebus glorietur, non tamen vltra metas eius mẽſuræ progreſſurum quam ſit ei admenſus Dominus, vt qui ad eos vſque peruenerit euãgelizando, ac longius etiam ſe perrecturũ confidat, vbi & ipſi ita profecerint,

8 Nam ſi ampliùs etiam quippiam glorier de poteſtate noſtra quam dedit Dominus nobis ad ædificationem, ac non ad ſubuerſionem veſtri, non pudeſiam:

9 Ne videar ceu perterrefacere vos per epiſtolas.

10 Nam epiſtolæ quidem[g] (inquit) graues ſunt & validæ: ſed præſentia corporis infirma *eſt*, & ſermo nihili.

11 Hoc cogitet *qui* iſtiuſmodi *eſt*, quales ſumus verbo per epiſtolas quum abſumus, tales etiam *fore* reipſa quum aderimus.

12 [5] Non enim [h] audemus nos [i] inſerere aut conferre cum quibuſdam qui ſeipſos commẽdant: ſed [k] non intelligunt quod [l] ipſi in ſeſe ſeipſis metiuntur, & ſeſe ſibijpſis [m] comparant:

13 At nos non gloriabimur de ijs [n] quæ menſuræ *noſtræ* non ſint, || ſed ſecundum dimenſionem regularem eius menſuræ quam Deus nobis diſpertitus eſt, *gloriabimur* nos peruenisſe ad vos etiam vſque.

vt in ijs erudiendis non ſit neceſſe ipſum amplius occupari. Additur autem amplificatio, ex eo quod in alienos labores nuſquam ſucceſſerit.

*e Itáne verò in æſtimandis hominibus externam illam laruam inuenimini? Opponit enim προσωπον veritati vt Mat.*12.14. *f Etiam à me non admonitus.*

g Indicatur certus aliquis huius ſermonis author. h Ironia. i Annumerare. k Non ſentiunt vel animaduertunt. l Sola de ſeipſis perſuaſione freti, nihil non ſibi arrogant. m Alios omnes contemnentes, pro menſura nihil aliud adhibebant, quam ſeipſos. n Ἄμετρα *vocat non quæ nemo poſſit metiri: ſed quæ Deus non eſt nobis admenſus: aduerſariorum videlicet reſpectu, qui ſibi tribuebant aliena.*

14 Non

14 Non enim vt si non peruenirem⁹ vsque ad vos, extendimus nosipsos supra modum: nam vsque ad vos etiam peruenimus [o] in Euangelio Christi.

15 Non de ijs quæ [p] mensuræ *nostræ* non sunt gloriantes, *id est*, de alienis laboribus, sed sperãtes, *nos*, augescente fide vestra, per vos admodum amplificatum iri in assignata nostra mensura:

16 Vt in ijs *regionibus* quæ vltra vos *sunt*, euangelizem: non vt [q] in alteri assignata mensura, de præparatis gloriemur.

17 ‖ [6] Cæterùm qui gloriatur, in Domino glorietur.

18 Non enim qui seipsum commendat, is probatus est, sed is quem Dominus commendat.

6 Emollit quod de se dixerat, simulq; Corinthios ad alia audienda præparat, testatus se nihil aliud quærere, quàm vt Deo sese approbet, cuius vnius gloriæ studeat. *Ierem.9.24. 1 cor.1.31.*

o Dum Christũ prædico.

p Quasi Deus terrarum orbem inter Apostolos diuiserit excolendum. *q In regionibus ab alijs præparatis, & quasi excultis Euangelij prædicatione.*

CAP. XI

2 Ingenti se erga Corinthios amore cogi testatur, 5 vt suas laudes deprædicet. 9 Gratuitam illis suam operam impendisse, 13 ne qua in re superiores essent pseudoapostoli: 22 quos longè antecellere recenset in ijs quæ veræ sunt laudis.

CAP. XI.

Gen.3.4.

1 Agnoscit se quodammodò stultos imitari in rerũ istarum prædicatione, sed addit se inuitum hoc facere ipsorũ bono, quòd eos à vanis quibusdam & astutis hominibus non sine Satanæ fraude deceptos videat.

1 VTinam [1] toleraretis paulisper insipientiam *meam*: imò etiam tolerate me.

2 Ambio enim vos Dei [a] zelotypia. Præparaui enim vos *quos* vni viro (*vt* virginem puram) [b] sistam, *nempè* Christo.

3 Sed metuo ne quomodo sicut ‖ serpens ille Euam seduxit calliditate sua, [c] ita corruptæ men-

a Loquitur vt procus, sed qui tamen non sibi at Domino illos quasi virginem arrabiat. *b Vt vos coniungam.* *c Hic locus notandus contra eos, quibus natiua illa & incorrupta sacrarum scripturarum simplicitas, præ humanæ facundiæ fucus ac pigmentis sordet.*

tes vestræ *degenerent* à simplicitate [d] quæ est in Christo.

4 [2] Enimuerò si veniat qui [e] alium Iesum prædicet quem non prædicauimus, aut *si* Spiritum alium accipiatis quem non accepistis, aut Euangelium aliud quod non accepistis, rectè *eum* toleraueritis.

5 Puto enim me nihilo inferiorem fuisse [f] summis Apostolis.

6 [3] Quòd si [g] rudis *sum* sermone, non tamen *sum rudis* cognitione: sed omninò manifesti facti sumus in omnibus apud vos.

7 [4] Num peccaui quum meipsum demitterem vt vos attolleremini? quódque gratuitò Euangelium Dei euangelizauerim vobis?

8 Alias Ecclesias spoliaui, accepto ab eis stipendio, vt vobis inseruirem: & quum apud vos essem & egerem, ‖ non obtorpui cum cuiusquam incommodo.

9 Inopiam enim meam suppleuerunt fratres qui venerant è Macedonia: & in omnibus me præstiti vobis minimè oneroſum, [5] & præstabo.

2 Testatur eos falli si vel excellentius aliquod Euãgelium vel præstantiora Spiritus dona se a quoquam accepturos somnient.

3 Refutat illorum Thrasonũ calumnias. Sum inquit, fateor, non ita facundus orator, sed illi certè mihi Euangeli notitiam nõ possunt adimere, sicut vosipsi estis omnibus modis omnibus experti. *Infr.* 12. 13.

4 Alia calumnia quòd videlicet homo esset vulgaris & manuũ suarum labore victitans, Hic verò, inquit Apostolus, quid mihi possitis obijcere, nisi quòd quiduis subire vestri causa sustinui, & quum egerem, partim manibus meis victum quærere, partim etiam quum vrsit inopia, aliunde viaticum petere malui, quàm vobis vllo esse oneri, etiamsi vobis euangelizabam? 5 Amplificatio, adeò se istius facti non pudere, vt etiam deinceps non aliter agere apud ipsos decreuerit, quo verè semper possit affirmare se gratis in Achia docuisse: minimè id quidem quòd Corinthios dedignetur, sed vt Thrasones isti occasionem iampridem captatam nusquam inueniant: ipse verò interea illis proponat quod æmulentur, vt verè tandem possint dicere se esse Pauli similes.

d Quæ ijs conueniat qui in Christo sunt. Nempè quia illa purè ac simpliciter illi temperatis. e Id est, si alter quispiam sit Iesus præter eum quem vobis annuntio: & alterum aliquod Euang. perfectius alius quispiã vobis adferat eiusmodi certè Apostolum non immeritò tuleritis. Hic autem loquitur sub conditione ἀδυνάτου vt cogat Corinth. errorem suum agnoscere. f Ad verb. ijs qui supra quam valde sunt Apostoli. g Masculà illa & Euangelio digna eloquentia non caruit Paulus: carere autem voluit fucata illa dicendi ratione, quam nimium multi hodie sequuntur.

10 [h] Est

10 [h] Est veritas Christi in me, quòd hæc gloriatio [i] non obstruetur contra me in regionibus Achaiæ.

11 Quapropter? an quòd non diligam vos? Deus nouit.

12 Sed quod facio, etiam faciam: vt amputem occasionem ijs qui optant occasionem, vt in *eo de* quo [k] gloriantur, reperiantur quales & nos.

13 [6] Nam istiusmodi pseudoapostoli, operarij dolosi sunt, transformati in Apostolos Christi.

14 Neque id mirum: ipse enim Satanas transformatur in Angelum [l] lucis.

15 Non magnum est igitur si trãsformentur vt ministri iustitiæ etiam eius ministri: quorum finis erit secundum opera eorum.

16 [7] Rursum dico, ne quis me putet insipientem esse: alioquin etiam vt insipientem accipite me, vt paululum quiddam & ego glorier.

17 Quod dico, non dico secundum Dominum, sed vt insipienter, in præsidente ista gloriatione.

18 Quandoquidem multi gloriantur secundum carnem, & ego gloriabor.

19 Libenter enim toleratis insipientes, quum sitis sapientes.

20 [8] Toleratis enim siquis vos in seruitutem a-

6 Apertè tandem istos suis coloribus depingit, prædicens fore vt quantumcũque zelum gloriæ Dei simulent, tandem seipsos prodant.

7 Pergit aperta cum fiducia, & grauissima quadam ironia vtens, petit sibi veniam tribui si velut ad tempus apud sapientes Corinthios desipiens cũ summis illis hominibus de externis etiam illis rebus contendat, puta de genere, de maioribus, deque rebus fortiter gestis.

8 Antequam ad rem accedat perstringit Corinthios, qui quum sibi sapientissimi viderentur, interea non animaduertebãt pseudoapostolos ad quæstum abuti ipsorum simplicitate.

h Forma iurisiurandi, quasi diceret, Ne censeatur in me veritas. i Mihi semper patebit, neque ab hac vnquam me sinam excludi. k Captarunt aduersarij omnes occasiones, vt pares essent Paulo. Quum igitur nũquam gratis essent docturi, quum potius Corinthios exederent, captabant aliam occasionem, nempe vt Paulus aliquid acciperet: quod si feciſſet, tum demùm se pares fore sperabant. Nam ita zelum & scientiam simulabant, & ea vana specie eloquentiæ exornabant, vt aliqui etiam Paulum despicerent, ostendit autem hæc omnia fucum esse, quem ipsi à Diabolo didicerint.

l Lucis nomine gloria cælestis, & spiritualis ac purissima illa intelligentia intelligitur cuius sunt participes Angeli.

digit, ſiquis exedit, ſiquis accipit, ſiquis attollit ſeſe, ſiquis vos in faciem cædit.

21 [m] Quantum ad contumeliam dico, nempe nos [n] infirmi fuimus: imò in quocunque audacia v-ti velit aliquis (inſipienter loquor) audacia velim v-ti & ego.

22 ‖ Hebræi ſunt? *ſum* & ego: Iſraëlitæ ſunt? *ſum* & ego: ſemen Abrahæ ſunt? *ſum* & ego:

23 Miniſtri Chriſti ſunt? (deſipiens loquor) [o] ſupero ego: in laboribus ampliùs: in vulneribus ſupra illos: in carceribus ampliùs: in [p] mortibus ſæpe.

24 A Iudæis [q] quinquies accepi quadragenas *plagas*, vna minùs.

25 ‖ [r] Ter virgis cæſus fui, ‖ ſemel fui lapidatus, ‖ ter naufragium feci, noctem ac diem in profundo egi.

26 *In* itineribus ſæpe *fui*, *in* periculis fluminũ, periculis latronũ, periculis à *meis* gẽtilibus, periculis in Gentibus, periculis in ciuitate, periculis in deſerto, periculis in mari, periculis inter falſos fratres:

27 In laboratione & [ſ] ærumna, in vigilijs ſæpe, in fame & ſiti, in ieiunijs ſæpe, in frigore & nuditate.

28 [9] Abſque ijs quæ extrinſecùs *euenient*, *vrget* agmen illud in me quotidie conſurgens, *id eſt* ſollicitudo de omnibus Eccleſijs.

29 Quis affligitur, quin ego affligar? quis offenditur, quin ego vrar?

30 [10] Si gloriari oporteat, de ijs quæ infirmita-

Phil. 3. 5. *Act.* 16. 25. *Act.* 14. 19. *Act.* 17. 2.

9 Hoc tandem addit velut appendicem, vt Corinthios pudeat eum aſpernari à cuius ſollicitudine omnes penè Eccleſias pendere res ipſa teſtabatur.

10 Retorquet in aduerſarios quod ab eis objiciebatur: vt ſi dicat, Proferunt illi meas ærumnas vt mihi autoritatem detrahant, at ego ſi gloriari velim, non aliunde ſumpſerim argumentum: nec quicquam hic à me confingi Deus ipſe eſt teſtis.

m Quaſi dicat, habita eius contumeliæ ratione qua vos afficiunt (id dico) quæ ſanè minor nõ eſt, quã ſi vos viliũ mancipiorum inſtar colaphis cæderent. n Infirmus habetur Paulus, qui vilis, abiectus, ignobilis artifex, idem calamitatibus obnoxius Corinthijs videretur, quum in eo emineret vis illa Diuina, o Paulus veram gloriam nactus, aperte miniſterium ſuum aſſerit non ſui cauſa. ſed quòd doctrinam ſuam videret periclitari, apud Corinthios pleroſque ab æmulis faſcinatos. p Præſentibus mortis periculis. q Reſpicit illud quod ſcriptũ eſt Deut. 25. 3. Hic locus prætereà oſtendit multa quæ perſulit Paulus, fuiſſe prætermiſſa à Luca. r A præfectis Romanis. ſ AErumna eſt ægritudo laborioſa, veluti quum delaſſatus aliquis pro quiete cogitur nouos labores capeſſere.

tis

tis meæ *sunt* gloriabor.

31 Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi, laudandus in secula, nouit me non mentiri.

32 ‖ In vrbe Damasci, gentis præfectus nomine Aretæ regis, præsidio tenebat Damascenorum vrbem, cupiens me prehendere: *Act.9.24.*

33 Sed per fenestram in sporta demissus fui per mœnia, & eius manus effugi.

CAP. XII.

1 Inuitus recenset. 3 reuelationes diuinitùs. 4 sibi factas 6 ob quas quum verè gloriari posset, non velit, 10 infirmitatum suarum conscius: 11 sed hanc sibi necessitatem ineptiendi ipsos iniecere. 20 dum se addicunt ambitiosis hominibus, per quos à Christo alienantur.

1 GLoriari [1] sanè nõ expedit mihi, veniã enim ad visiones & reuelationes Domini.

2 Noui hominem [a] in Christo ante annos quatuordecim, (an in corpore nescio: an extra corpus nescio: Deus nouit) raptum [b] in tertium vsque cœlum.

3 Et noui huiusmodi hominem (an in corpore, an extra corpus nescio: Deus nouit.)

4 Raptum fuisse [c] in Paradisum, & audisse [d] ineffabilia verba, quæ [e] non liceat homini loqui.

5 [2] De eiusmodi *re* gloriabor: de me ipso verò

CAP. XII.

1 Pergit in proposito, & quoniã gloriosuli illi reuelationes iactabant, commemorat quæ ipsum supra cõmunẽ hominẽ captũ attollãt: at non absque præfatione, & accurata etiam excusatione.

2 Vt omnem ambitionis suspicionem remoueat, testatur se illa vt extrinseca non vt sua iactare, quãuis nihil hic affingat, ne hac occasione plus ei tribuatur ab alijs quã per se sit: ac proinde se velle potius in suis miserijs gloriari.

a Quod in Christo dico i. quod sine ambitione dictum vellim, quum nihil aliud quã vnum Christum respiciam. b In sublimissimum vsque cœlum: nec enim in nomine tertij est philosophandũ. Sed tamen hic locus aduersus eos obseruandus qui cœlũ ponũt vbiq;. Atque hoc quidẽ verum est triũ cœlorum in sacris literis fieri mentionẽ, nempe aeris cœlestiũ orbium & beatarũ sedũ. c Sic vocãt Græci quæ Latini vinaria, barbarè parcas vocant, in quibus plantæ excoluntur & feræ pascuntur, Per excellantiam Græci interpretes sic vocarunt hortum illum Eden: Hinc factum vt beata illa gloriæ Dei sedes eo nomine vocaretur. d Quæ fando explicari à quoquam homine non possunt. e Quæ nulla vi ne sanctorum quidem possit explicari, nempe quia diuinum est numen: Sic explicat Clemens Alex. Strom. 5.

non gloriabor, nisi ex infirmitatibus meis.

6 Nam si voluero de ijs gloriari, non ero insipiens: veritatem enim dicam, sed parcè loquor, ne quis de me cogitet supra *id* quod videt *esse* me, aut *quod* audit ex me.

7 [3] Et ne excellentia reuelationum supra modum efferrer, datus est mihi [f] furculus infixus carni, & angelus [g] Satan, vt me colaphis cædat, ne supra modum efferar.

8 Super hoc [h] ter Dominum rogaui, vt abscederet à me.

9 Et dixit mihi, Sufficit tibi gratia mea, nam potentia mea per infirmitatem perficitur. [4] Libentissimè igitur gloriabor potiùs de infirmitatibus meis, [i] vt inhabitet in me potentia Christi.

10 Propterea [k] oblector in infirmitatibus, in contumelijs, in necessitatibus, in persequutionibus, in angustijs pro Christo: quũ enim impotens sum, tunc potens sum.

11 Fui insipiens in gloriando: vos me coegistis: [5] nam ego debueram à vobis commendari, nulla enim in re inferior fui [l] summis Apostolis, tametsi nihil sum.

3 Excellens doctrina, cur Dominus præstantissimos etiam seruos suos à Satana vexari, & omni tentationum genere affligi velit nempe ne nimium efferantur, atque adeò vt iugi illa exercitatione perficiantur.

4 Concludit se pseudoapostolorũ iactationibus solas suas ærumnas velle opponere: simulque se excusat quòd ipsorum importunitate de his rebus tam multa dicere sit coactus, nempè quòd euerso ipsius Apostolatu necesse erat ipsius doctrinam ruere.

5 Testes rursum Corinthios facit eorum quibus suum apud eos Apostolatum obsignarat Dominus, & denuò quàm sit tum ab omni auaritia alienus, tum in eos propensus, certis argumentis declarat.

f Concupiscentiam intelligit, quæ teli instar nobis inhæret, vt eam quasi lethalem quandam arundinẽ sæuiũ circumferamus, eòdò vt cogat etiam regeneratum Paulum exclamare, Non facio bonum quod volo, &c. Surculum autem vocat translatione ducta à surculis, qui vestigijs pedum infesti sunt, si per cæduas silua est ambulandum. g Qui & alios aduersum nos impellat & cupiditates illas incendat. h Sæpe, vt recte exponit Chrisostomus. Quemadmodum & apud Latinos ter & quater fieri dicitur, quod sæpe petitur.

i Vt magis ac magis sentiã potentiã Christi: Eo magis elucet potentia Christi illa omnem captum humanum superans quò infirmioribus instrumẽtis, ad res maximas vtitur: quod Euangelij prædicatione apostolica perfecit, vt declarat idem Apost. 1. Cor. 1. k Illas non tantum æquo vel forti animo fero, sed etiam voluptatem maximam ex illis percipio. l Vide supr. cap. 11. vers. 5.

12 [m] Indicia

12 [m] Indicia quidem Apostoli edita sunt apud vos per omnem tolerantiam, & signa & prodigia & [n] virtutes.

13 Nam quid est in quo fueritis inferiores cæteris Ecclesijs, nisi quòd ego ipse ‖ [o] non obtorpui cum vestro incommodo? condonate mihi hanc iniuriam.

14 Ecce, tertiò paratus sum venire ad vos, ne cum vestro incommodo obtorpescam. non enim quæro quæ vestra sunt, sed vos. non enim debent filij parentibus thesauros congerere, sed parentes filijs.

15 Ego verò libentissimè impendam & expendar pro animabus vestris: etiamsi, abundè vos diligens, minus diligar.

16 [6] Sed esto, ego vos non grauaui: sed quum sim callidus, dolo vos cepi.

17 Num per quenquam eorum quos misi ad vos, expilaui vos?

18 Precatus sum Titum, & cum eo misi fratrẽ: nunquid vos expilauit Titus? nónne eodem spiritu incessimus? nónne eisdem vestigijs?

19 [7] Rursum putatis quòd nos vobis excusemus? in conspectu Dei, [p] in Christo loquimur: omnia tamen hæc, charissimi, pro vestri ædificatione.

20 [8] Nam metuo ne quo modo, quum venero, non quales velim reperiam vos, & ego reperiar vobis qualem nolitis. ne quo modo sint lites, æmulationes, iræ, contentiones, obtrectationes: susurri, rumores, tumultuationes:

21 Ne iterum, vbi venero, me deprimat Deus meus apud vos, & lugeam multos eorum qui antè

6 Aliam calumniam longè grauissimam à se depellit, nimirùm quòd astu & per alios quæstũ faceret. *Supr.* 11.9.

7 Concludit se hæc ad eos non scribere quasi defensione egeat, quum nullius sibi sit conscius: sed quòd eorum maximè interfit de eius fide minimè dubitare à quo instituti fuerant.

8 Confirmata sua apud eos authoritate, acriter eos obiurgat, ac minas etiã addit planè Apostolicas, fore videlicet vt nisi resipuerint, ipsis deinceps nõ parcat, quũ tertiò iam eos admonuerit.

m Argumenta, ex quibus liquet me verè esse Apostolum Domini.

n Id est singularis cuiusdam potentiæ Dei testimonia. Vide Mat. 7.22.

o Non fui remissus in victu meis manibus mihi quærendo, ne vobis essem oneri.

p Vt eum loqui verè ac sincerè conuenit, qui se in Christo esse profiteatur.

peccarũt, nec resipuerũt super impuritate & scortatione & proteruia quam patrarunt.

CAP. XIII.

1 Tertiò adueniens, 2 seueriorem vindictam illis denuntiat 5 qui reipsa experti sunt virtutem Christi in suo Apostolatu. 10 Optat tandem vt resipiscant: 11 & fausta illis precatur.

CAP.XIII.
Deut.19.15.
mat.18.16.
ioban.8.17.
hebr.10.28.
1.Cor.11.20.

1 Grauissima increpatio, quòd dum Apostolicas admonitiones despiciunt, Christi ipsius patientiã tentent: atque adeò dũ ipsum vt calamitosum aspernantur, nihil obijciant quòd non sit ipsi cum Christo commune.

1 TErtia hac vice venio ad vos. ‖ Ex ore duorum testium aut trium, firmum erit omne verbum.

2 Prædixi & secundò prædico vt præsens, & absens nunc scribo ijs qui ante peccarunt, & reliquis omnibus, fore vt, si denuò venero, non parcam:

3 [1] Quandoquidem experimentum quæritis in me loquentis Christi, qui erga vos non est infirmus, sed [a] potens est in vobis.

4 Nam etsi crucifixus fuit [b] ex infirmitate, viuit tamen ex potentia Dei. [c] nam & nos infirmi sumus cum eo, sed viui erimus cum eo, ex virtute Dei apud vos.

2 Confirmat quod de virtute Dei dixerat

5 ‖ [2] Vosipsos tentate annon sitis in fide, vosipsos probate. annon agnoscitis vosmetipsos, *videlicet* Iesum Christum in vobis esse? nisi reprobi estis.

in suo ministerio elucente, colligitque ex mutua inter fidem populi & ministri prædicationem relatione, oportere vt vel Apostolatũ eius reuereantur, in cuius doctrina fundata sit ipsorum fides, vel seipsos damnent infidelitatis, & se nõ esse ex Christi corpore fateantur.

a Quum opus fuerit ad vos castigandos erit potentissimus. Hoc dicitur vt reuerentia authoris ministerij ad officium faciendum reuocentur.

b Quod attinet ad infirmam illam formam serui quam accepit, semetipsum exinaniens. *c Particula (nam) ostendit argumenti superioris cõsequutionem. fuit (inquit) Christus, quod ad carnem attinet, vilis & abiectus hominum iudicio. Huius imbecillitatis imaginem nos quoque circunferimus. At idem reipsa ostendit se esse Deum: ita vigor immotus in nobis est, vt in ijs in quibus Christus viuit.*

6 [3] At spero fore vt cognoscatis nos non esse reprobos.

7 Opto verò à Deo, nequid mali faciatis: non vt nos probati comperiamur, sed vt quod honestum est faciatis, nos verò [d] velut reprobi simus.

8 Non enim possumus quicquam aduersus veritatem, sed pro veritate.

9 Gaudemus enim quum nos infirmi fuerimus, vos autem validi fueritis: hoc autem etiam optamus, vestram *videlicet* [e] instaurationem.

10 Propterea hæc absens scribo, ne præsens seueritate vtar, ex potestate quam dedit mihi Dominus ad ædificationem, ac non ad destructionem.

11 [4] Quod superest, fratres, valete, instauramini, consolationem habete, idem sentite, in pace agite, & Deus charitatis ac pacis *author* erit vobiscum.

12 [5] Saluate alij alios sancto osculo. Salutant vos sancti omnes.

13 Gratia Domini Iesu Christi, & charitas Dei, & communicatio Spiritus sancti *sit* cum omnibus vobis. Amen.

Ad Corinthios secunda fuit scripta Philippis vrbe *Macedoniæ, per Titum & Lucam.*

EPI-

3 Mitigat illã asperitatẽ sperans fore vt se dociles fideli Apostolo præbeant: illud etiã addens, se famã & existimationem suam nihil morari, dummodo seruiat eorũ saluti, qui sit vnicus eius corpus.

4 Breuis exhortatio, sed quæ omnes Christianæ vitæ partes complectatur.

5 Familiariter eos salutat, ac tandem eis bene precatur.

d Hominum iudicio.

e Vt omnibus bene cõpositis, Ecclesiæ mẽbra quæ luxata erant in locum suum restituantur, vel vt omnibus potius dissidijs sublatis rursus inter se coniungantur.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD GALATAS

CAP. I.

1 *Post inscriptionem* 6 *subiungit obiurgationem, Galatas accusans defectionis* 9 *a suo Euangelio,* 15 *quòd à Deo accepit* 17 *antequam cum vllo Apostolorum contulisset.*

CAP. I.
Tit. 1. 3.
Luc. 1. 74.

1 Salutatio paucis complectẽs Apostolicæ doctrinæ summã, ac præterea, etiam statim ab initio, præferens Apostolicæ authoritatis grauitatẽ, aduersus pseudoapostolos mox asserendæ.

1 PAVLVS [a] Apostolus (non [a] ab hominibus, neque [b] per hominem, ‖ [c] sed per Iesum Christum, ac Deũ Patrem, qui suscitauit eum ex mortuis)

2 Quiq; mecum sunt omnes fratres, Ecclesijs Galatiæ.

3 Gratia vobis & pax à Deo Patre & Domino nostro Iesu Christo.

4 [2] Qui dedit semetipsum pro peccatis nostris, ‖ vt eximeret nos ex præsenti [d] seculo malo, secundum voluntatem Dei & Patris nostri:

5 Cui *sit* gloria in [e] secula seculorum. Amen.

2 Veri Euangelij summa est, Christũ sua vnius oblatione nos ex mundo selectos seruare, ex Dei Patris gratuita ordinatione.

a Designat authorem ministerij in genere, hoc enim est commune omnibus ministris, quatenus, videlicet, omnes illi à Deo vocantur. b Instrumentalẽ attingit causam: hæc enim est peculiaris Apostolorum prærogatiua, quòd à Christo vocati sint immediatè. c Christus quidem homo est, sed etiam Deus & Ecclesiæ caput, eo nomine ex hominum numero exemptus. d Ex deprauatissima illa conditione extra Christum, qua significatione sæpe solet mundi & tenebrarum nomen vsurpare. e In infinitum spatium, Hebr.

6 [3] Miror vos ita citò, deserto eo qui vocarat vos in gratiam Christi, [f] transferri in aliud Euangelium.

7 [4] Quod non est aliud: sed nonnulli vos turbant, & volunt [g] inuertere Euangelium Christi.

8 Sed etiam si nos, aut Angelus è cœlo euangelizet vobis præter *id* quod vobis euangelizauimus, [h] anathema esto.

9 Vt antè diximus, etiam nunc iterum dico, Si quis vobis euangelizauerit præter *id* quod accepistis, anathema esto.

10 [5] Nunc enim *vtrum* [i] homines an Deum suadeo? aut quæro hominibus placere? Enimuerò si adhuc hominibus placerem, Christi seruus nõ essem.

11 ‖ [6] Notum autem vobis facio, fratres, Euangelium prædicatum à me non esse secundum hominem.

12 Neq; enim ego ab homine id accepi, neque

3 Prima pars epistolæ, qua se Apostolum esse testatur nihilo selectis illis Christi discipulis inferiorem, & prorsus cum eis consentientem, quorũ nominibus pseudoapostoli abutebantur. Inchoat autem ab obiurgatione, arguens eos leuitatis, quòd tã citò aures ijs præbuerint qui ipsos ad nouum Euãgelium traducebant. 1. *Cor.* 15. 1.

4 Tempestiuè monet vt meminerint nõn esse multiplex Euangelium, ac proinde quicquid prætexant isti pseudoapostoli, qui Legem Mosen, patres in ore habebant totidem hæc esse veri Euangelij corruptelas, & seipsum, atque adeò Angelos etiam ipsos, (ne dum istos pseudoapostolos) execrabiles esse oportere, si vel tantillum velint in Euangelio quod ipsis antea tradiderat innouare. 5 Confirmatio tum à natura ipsius doctrinæ sumpta, tum ab ea ratione quam erat in docendo sequutus. Nec enim inquit, vel ea docui quæ hominibus arriderent, vt isti qui in rebus externis & operibus Legis salutis partem constituunt: neque cuiusquam gratiam captaui: ac proinde cœlestem esse doctrinam quam vobis tradidi, res ipsa clamat. 6 Secundum argumentum, prorsus diuinam esse suam doctrinam, vtpote quam è cœlis, ex ipso Iesu Christo, absque hominum adminiculo hauserit: qua in re vel illis ipsis sit quodammodò superior, quos Christus hominum more in terris erudijt.

f Vtitur voce passiua, vt culpam in pseudoapostolos reijciat, & tempore præsenti, vt indicet ab illis rem nondum confectam, sed eos in actu esse. *g Nihil enim magis contrarium fidei siue gratuitæ iustificationi, quam ex Lege seu ex meritis non Christi sed nostris iustificatio.*

h Vide Rom. 9. 3. *i Pseudoapostolos perstringit, qui principes illos Apostolos semper in ore habebant, ille etsi nihil derogare vellet Apostolis, se tamen Deum suadere non homines.*

Act.9.1.
Epheſ.3.8.
7 Probat ſe à Chriſto ipſo extra ordinē fuiſſe edoctum, ex anteactæ ſuæ vitæ hiſtoria, ſatis vel ipſis Galatis perſpecta. nā inquit in qua ſchola fuerim à puero inſtitutus notū eſt, nēpè apud capitales Euāgelij hoſtes. Et, nequis calūnietur me nomine non re diſcipulū Phariſæorū fuiſſe, nemo neſcit me in Phariſaiſmo etiā excelluiſſe, & repētè

edoctus ſum, ſed [k] patefaciente *mihi* Ieſu Chriſto.

13 ‖ [7] Audiſtis enim quomodo verſatus ſum olim in Iudaiſmo, me *videlicet* ſummè perſequutum eſſe Eccleſiam Dei, & eam vaſtaſſe.

24 Et profeciſſe in Iudaiſmo ſuper multos æquales meos in genere meo, quum vehementiore ſtudio tenerer traditionum, [l] quas à patribus meis acceperam.

15 Sed quando placuit Deo, qui [m] ſeparauit me ab vtero matris meæ, & vocauit per gratiam ſuam,

16 Retegere Filium ſuum [n] in me, ‖ vt euangelizarem ipſum inter Gentes, [8] non ſtatim [o] contuli [p] cum carne & ſanguine.

17 Neque redij Hieroſolymam ad eos qui ante me *fuerant* Apoſtoli: ſed abij in Arabiam, ac denuò reuerſus ſum Damaſcum.

18 Deinde tribus poſt annis rędij Hieroſolymam, vt viſerem Petrum: & manſi apud eum dies quindecim.

Apoſtolum Gentium ex Phariſæo factum, adeò vt nullum ſpatiū interceſſerit, quo potuerim ab hominibus inſtitui. 8 Quoniam obijci poterat, fuiſſe quidem ipſum in via vocatum à Chriſto, ſed poſtea ab Apoſtolis & alijs eruditum quorum (vt antè dixi) nominibus ad deſtruendum ipſius Apoſtolatum, pſeudoapoſtoli abutebantur, quaſi aliud traderet quàm veri Apoſtoli, nec eſſet ipſe ex eorum numero quibus ſine exceptione credendum eſſet: idcircò reſpōdet Paulus ſe ſtatim à vocatione cœpiſſe Damaſci & in Arabia Euangelizare, nec ab eo tempore Hieroſolymis niſi quindecim diebus fuiſſe, vbi duntaxat Petrum & Iacobum viderit: inde verò cœpiſſe in Syria & Cilicia docere, approbantibus Iudææ Eccleſijs quibus ex fama tantum notus eſſet, nedum vt ibi fuerit ab hominibus inſtitutus.

k Hic locus de patefactione extraordinaria intelligendus eſt. Nam alioqui ſolus Filius Euangelium ſuum patefacit per Spiritum ſuum, ſed hominum miniſterio, quod excludit Paulus, vt Apoſtolatus ſui, ac proinde doctrinæ ſuæ authoritatem aſſerat. l Paternas vocat traditiones quia non ſolū ipſe Phariſæus erat, ſed etiam Phariſæo patre natus, vt teſtatur, Act.23.6. m Loquitur de æterna Dei prædeſtinatione ad Apoſtolatum, cuius tres conſtituit gradus, conſilium Dei æternum, deſignationem ab vtero, & vocationem: nullam autem præuiſorum operum facit mentionem. n Mihi, hæc tamen phraſis Hebræus familiaris indicat gratiam cœlitus illapſam in animum Apoſtoli, vt Græca ſcholia annotarunt. o Conſilia communicaui. p Cum quoquam mortalium.

19 Alium

19 Alium autem ex Apoſtolis non vidi quenquam niſi Iacobum fratrem Domini.

20 In ijs porrò quæ ſcribo vobis, ecce [q] coram Deo, non mentior.

21 Deinde veni in regiones Syriæ & Ciliciæ.

22 Eram autem ignotus facie Eccleſijs Iudææ quæ *erant* in Chriſto.

23 Sed ſolùm audierant *qui dicerent*, Qui perſequebatur nos aliquando, nunc annuntiat [r] fidem quam olim vaſtabat.

24 Et glorificabant Deum de me.

[q] *Iuriſiurandi formula.*

[r] *Doctrinam fidei.*

CAP. II.

1 Nihil à ſuo Euangelio diuerſum ſenſiſſe Apoſtolos. 3 incircunciſi Titi exemplo oſtendit. 11 & quod aſſeruerit illud aduerſus Petri ſimulationem. 17 inde tranſitum facit ad cauſæ tractationem, gratuitò nos iuſtificari per Chriſtum, &c.

1 DEinde [1] interiectis annis quatuordecim, rurſum aſcendi Hieroſolymam vnà cum Barnaba, aſſumpto ſimul & Tito.

2 Aſcendi autem ex reuelatione, & expoſui eis Euangelium quod prædico inter Gentes: ſed priuatim cum eis qui ſunt in pretio, ne quo modo [a] fruſtra currerem aut cucurriſſem.

3 Sed neque Titus qui mecum erat, quum eſſet Græcus, coactus fuit circuncidi.

4 Nempe propter [b] emiſſarios falſos fratres qui irrepſerant ad explorandam libertatẽ noſtram

CAP. II.

1 Iam oſtendit quàm ſibi cum Apoſtolis conueniat, quibuſcum ſe fatetur de Euangelio inter Gentes docuerat, decimo quarto demùm à ſua conuerſione anno contuliſſe quod quidem ita ſit illis probatum, vt neque coegerint Titum ſuum comitem circuncidi, fruſtra ringentibus qui ipſum inſidiosè obſeruabant: neque vel tantillum ad eam doctrinam quam prædicarat adiecerint, imò etiam dati dextris ipſum & Barnabam vt Apoſtolos à Domino Gentibus deſtinatos agnouerint.

a Nullo cum fructu, nam quantum ad doctrinam, de ea nil dubitauit Paulus, ſed quia ſpargebatur illum à reliquis Apoſtolis diſſentire, quòd curſum Euangelij impedire potuiſſet, huic incommodo mederi ſtuduit. b Qui per fraudem & pietatis ſimulationem in fidelium album irrepſerant.

quam habemus in Christo Iesu, vt nos in seruitutem adigerent:

Deut.10.17. 2.cron.19.7. iob.34.19. sapien.6.8. eccle.35.16. act.10.34. rom 2.11. ephe 6.9. colos.3.26. 1.pet.1.17.

5 Quibus ne ad momentum quidem cessimus per [c] subiectionem, vt [d] veritas Euangelij permaneret [e] apud vos:

6 Ab ijs autem qui existimantur esse aliquid qualescunque fuerint, nihil mihi discrepat. ‖ personam hominis Deus non accipit, Nam qui sunt in pretio, [f] nihil mecum præterea contulerunt.

7 Imò è contrario, quum vidissent mihi concreditum fuisse Euangelium [g] præputij, sicut Petro circuncisionis:

8 (Nam qui efficax fuit per Petrum ad Apostolatum circuncisionis, efficax fuit etiam per me erga Gentes.)

9 Quumq; cognouissent gratiam mihi datam Iacobus & Cephas & Iohannes, [h] qui existimãtur esse columnæ, [i] dextras dederunt mihi ac Barnabæ societatis: vt nos inter Gentes, ipsi verò inter circuncisos *Apostolatu fungeremur.*

10 Solùm *monuerunt* vt pauperum meminissemus: quod & ipsum studui facere.

11 Quum autem venisset Petrus Antiochiam, [k] in os ei restiti, eo quòd condemnandus esset.

12 [2] Nam antequam venissent quidam à Iacobo, vnà cum Gentibus edebat: quum autem veniissent, subduxit sese ac seperauit ab eis, metuens eos qui erant ex circuncisione.

2 Alia vehementissima sui Apostolatus, atque adeò eius quam tradiderat doctrinæ de gratuita per vnam fidem iustificatione, probatio, quod ob hoc ipsum palam Antiochiæ Petrum reprehenderit in eo peccantẽ quòd in Iudæorum quorundam Hierosolymitanorum gratiam Iudaizans, Gẽtes quæ crediderant, offendisset.

c Vt nos illis, prodita libertate, subiiceremus. Hoc enim fuisset Christo renuntiare. d Vera ac sincera Euangelij doctrina, nullis istorum falsis doctrinis corrupta. e Galatarum nomine omnes gentes intelligit, quarum par erat causa & quibus peculiariter destinatus erat Apostolus. f Nihil noui mihi adiecerunt, quod antea non nossem. g Inter Gentes annuntiandum, vt Petro inter Iudæos.

h Quos solos isti pro columnis habent Ecclesiæ (quasi ego sum nihili) quorum nomine ad vos decipiendos abutuntur.

i Porrexerunt manum, quod symbolum esset nostræ in Euangelij doctrina summa consensionis. k Coram omnibus.

13 Ac ſimulabant vnà cum eo reliqui etiam Iudæi: itaque etiam Barnabas ſimul [l] arreptus fuit in illorum ſimulationem.

14 Sed quum vidiſſem eos [m] non recto pede incedere, vt [n] veritati Euangelij congruebat, dixi Petro corã omnibus, Si tu, quũ ſis Iudæus, Gentiliter viuis, ac nõ Iudaicè, cur Gentes [o] cogis iudaizare?

15 [3] Nos natura [p] Iudæi, & non ex Gentibus [q] peccatores.

16 Scientes non iuſtificari hominem ex operibus Legis, ſed per fidem [r] Ieſu Chriſti: etiam nos *inquam* in Chriſtum Ieſum credimus, vt iuſtificaremur ex fide Chriſti, & non ex operibus Legis: propterea quòd non iuſtificabitur ex operibus Legis [ſ] vlla caro.

17 ‖ [4] [t] Quòd ſi, dum quærimus iuſtificari per

Rom.3.19.

3 Secunda pars huius epiſtolæ, cuius ſtatus eſt, Nos fide in Ieſum Chriſtum abſq; operibus legis iuſtificari. Quod quidem ſic proponit vt primùm occurrat obiectioni, (ſum enim, inquit, & ego Iudæus, nequis poſſit obijcere me eſſe Legis hoſtem) deinde verò id confirmat expreſſo Dauidis teſtimonio. 4 Antequam longiùs progrediatur, occurrit eorũ obiectioni cui ab hac gratuitæ per fidem iuſtificationis doctrina eo nomine abhorrent quòd ſic dicant homines à bonorum operum ſtudio abduci. Obiectio autẽ eſt huiuſmodi, Si peccatores iuſtificarentur fide per Chriſtum abſq; Lege, Chriſtus peccãtes approbaret, atq; adeò ſuo miniſterio velut ad peccãdum hortaretur. Reſpondet Paulus, hanc cõſequutionẽ falſiſſimam eſſe, quoniam Chriſtus in credentibus peccatũ deſtruit. Ita enim, inquit, Legis terroribus homines ad Chriſtum confugiunt, per quem à Legis maledictione ſoluti & iuſtificati ſeruentur, vt ſimul Chriſtus vim illam ſuam peccati peremptricem inſinuet: vt vetere homine per crucifixi Chriſti efficaciam abolito, Chriſtus in ipſis viuat, & ipſi ſeſe Deo conſecrent. Itaq; ſiquis accepto Euangelio ſeſe peccatis dedat, accuſet non Chriſtum, non Euangelium, ſed ſeipſum, vt qui opus Dei in ſeſe deſtruat.

l Exemplo potius quã iudicio. m Rectum pedem opponit ſimulationi præpoſteræ Videbantur enim Petrus & eius ſectatores in vtramq; partem claudicare. n Veritatem Euangelicam vocat, tum ipſam doctrinam, tũ doctrinæ vſurpationem, quæ vulgò practica dicitur. o Cogi eos dicit, qui exemplo Petri & authoritate, vacillante conſcientia, ad Iudaiſmum inclinabant. p Etiamſi Iudæi ſimus, tamen ex fide iuſtificationẽ docemus, quia nimirum ſatis intelligimus, ex Lege neminẽ poſſe iuſtificari. q Sic vocabantur à Iudæis Gentes, quaſi quæ nihil aliud poſſent auã peccare, alienæ, videlicet, à Dei fœdere. r Id eſt per fidem in Ieſum Chriſtum. ſ Vllus homo: in nomine autem carnis magna eſt emphaſis, quo ſignificatur hominis natura prorſus corrupta, & ad immortalitatem ſibi comparandũ penitus inepta. t A iuſtificatione deſcendit ad ſanctificationem alterũ beneficium Chriſti apprehenſi, quum Lex non modo extinguat, ſed etiam accendat peccatum, adeò quidem vt mortuum eſſe Legi & Deo viuere mutuo ſe reſpiciant.

Christum, reperimur & ipsi peccatores, num Christus peccati minister est? Absit.

18 Nam si quæ destruxi, ea rursum ædifico, trãsgressorem meipsum constituo.

19 Ego enim per Legem [u] Legi mortuus sum, vt Deo viuerem.

20 Vnà cum Christo crucifixus sum. Viuo autem, non ampliùs [x] ego, sed viuit in me Christus, & vitam quam nunc viuo [y] in carne, viuo per fidem Filij Dei qui dilexit me, & tradidit semetipsum pro me.

21 [5] Non abrogo gratiam Dei. nam si per Legẽ est iustitia, igitur Christus [z] sine causa mortuus est.

5 Secundum argumẽtum ab absurdo, Si Lege iustificari possunt homines, ergò Christum necesse non fuit mori.

u Lex terrens conscientiam ad Christum adducit, qui vnus efficit vt verè moriamur Legi, quoniam nos iustificando tollit conscientiæ terrores, & nos sanctificando, facit vt concupiscentia in nobis mortificata, non ita possit accipere occasionem peccandi ex Legis prohibitione, vt antea faciebat, Rom 7.10.& 11. x Qui olim fui. y In hoc mortali corpore, quod tamen non impedit alteram Christi vitam in me per Spiritum suum habitantu. z Quum nulla causa esset cur id faceret.

CAP. III.

1 Exprobrat quòd se abduci passi sint ab illis ad viuum expressa in Christo iustificationis gratia. 6 Abrahæ exemplũ adducit. 10 Officium, 21 & causas latæ Legis exponens.

CAP. VIII.

1 Tertium argumentum ab ijs Spiritus sancti donis sumptũ quibus audito & credito per Pauli ministerium Euangelio cœlitùs

1 AMentes [1] Galatæ, quis vos fascinauit ne obsequeremini veritati: quibus [a] ob oculos Iesus Christus prius fuerat depictus, inter vos crucifixus?

2 Hoc solùm cupio discere ex vobis, Ex operibus Legis [b] Spiritum accepistis, an ex [c] fide per auditum percepta?

fuerant donati, quæ quum essent omnium oculis sic expositæ vt veluti viuæ essent imagines in quibus Euangelicæ doctrinæ veritatem non aliter intueri possent, quàm si oculis suis Christum ipsum crucifixum spectarent, in cuius vnius morte confiderent, miratur fieri potuisse vt à pseudoapostolis dementarentur.

a Quibus ita egregiè ac perspicuè fuit propositus Christus, vt quasi vestris oculis repræsentata fuerit viua ipsius imago, acsi apud vosipsos esset crucifixus.

b Spirituales illas gratias, quibus obsignata erat in Galatis Euangelij prædicatio.

c Doctrina salutis per fidem in Christo obtinendæ.

3 [2] Adeò amentes eſtis? quum ſpiritu incepe-
ritis, nunc [d] carne perficimini?
4 [3] Tam multa paſſi eſtis fruſtra? ſi modò etiã
fruſtra?
5 [4] Qui igitur ſubminiſtrat vobis Spiritum, &
efficit virtutes in vobis, ex operibus Legis an ex
fide per auditum percepta *ſubminiſtrat*?
6 [5] Sicut ‖ [e] Abraham credidit Deo, & impu-
tatum eſt ei pro iuſtitia.
7 [6] *Ita* noſtis nempè, eos qui *ex* fide ſunt, eſſe
filios Abrahæ.
8 [7] Prouidens autem Scriptura Deum ex fide
iuſtificaturum Gentes, antè Euãgelizauit Abrahę,
‖ [8 f] Benedicentur, *inquiens*, in te omnes Gentes.
9 [9] Itaq; qui ex fide *ſunt*, benedicuntur [g] cum
fideli illo Abraham.
10 [10] Nam quotquot ex operibus Legis ſunt,

Gen.15.16.
rom.4.3.
iac.2.23.
Gen.12.3.
eccle.44.20.
act.3.25.

2 Quartum argumentum ſuperiori inſertũ, & id quidem duplex. Si fidei adijcienda eſt Lex, hoc non erit progredi ſed regredi, quum excellentiora ſint dona illa ſpiritualia in vos collata, quã quæcunq; poſſunt à vobis proficiſci. Deinde conſequeretur, Legem præſtantiorem eſſe Chriſto, quia perficeret quod Chriſtus duntaxat inchoaret. 3 Adhortatio per modum exprobrationis, ne tot certamina fruſtrà ſubierint. 4 Tertium illud argumentum ab effectis ſumptum repetit, quoniam quædam alia inſeruerat. 5 Quintum argumentum maximi ponderis, cuius triplex eſt antecedens. Primùm, Abrahamũ iuſtificatum eſſe fide, iuſtitia videlicet ſecundum promiſſionem fide apprehenſam gratis ei imputata: quod expreſsè teſtatur Moſes. 6 Alterum, Ex fide æſtimandos eſſe filios Abrahæ. 7 Tertium antecedens, omnes ſine exceptione populos credentes comprehendi in benedictionis promiſſione. 8 Probatio ſecundi & tertij antecedentis, ex verbis Moſis. 9 Concluſio quinti argumenti, Ergò ſicut Abraham fide eſt benedictus, ita & eius filij (id eſt, omnes etiam ex Gentibus credentes) benedicuntur, id eſt, gratis iuſtificãtur. 10 Sextum argumentum, cuius etiam concluſio eſt in præcedente verſiculo, à repugnantibus, Maledicuntur qui ſunt ex operibus Legis, id eſt, qui ex præſtatione Legis æſtimant iuſtitiam: Ergò benedictio eorum eſt qui ſunt ex fide, id eſt, qui ex fide iuſtitiam habent.

d Carnis nomine ceremonias Legis intelligit à Chriſto abrogatas & ne tum quidẽ quum vigebant, aliter ad iuſtitiam quam ſacramentaliter conducentes, quibus opponit Spiritum, id eſt, ſpiritualem Euangelij efficaciam. *e Vide Rom.4.*
f Benedictio hoc loco ſignificat gratuitam ex fide adoptionem cui opponitur maledictio. *g Cum fideli Abraham, non per fidelem Abraham dixit, vt intelligatur benedictionem non manare ab Abrahamo, ſed ab eo per quem Abraham ipſe cum poſteris eſt benedictus, à Deo, videlicet gratis per Chriſtum.*

sub execratione sunt. 11 Scriptum est enim, ‖ Execrabilis quisquis nō manserit in omnibus quæ scripta sunt in libro Legis, vt faciat ea.

11 12 Nullum autem per Legem iustificari apud Deum, manifestum *est*: quoniam ‖ iustus [h] ex fide viuet.

12 13 Lex autem non est ex fide: sed ‖ Qui fecerit ea homo, viuet in ipsis.

13 14 At Christus nos redemit ab execratione Legis, dum pro nobis factus est execratio; 15 scriptum est enim, ‖ [i] Execrabilis quique pendet in ligno.

14 16 Vt in Gentibus benedictio Abrahæ extet in Christo Iesu, & vt promissum illum Spiritum accipiamus per fidem.

Deut. 27.26. 11 Probatio antecedentis: cuius syllogismi propositio est, Maledictus est quisquis non implet totam Legem.

Abac. 2.4. *Rom.* 1.17. *heb.* 10.38. *Leuit.* 18.5. *Deut.* 21.23. *Heb.* 9.17.

12 Assumptio cum conclusione, Nemo autem Legem implet: Nemo igitur Lege iustificatur, siue omnes maledicuntur qui ex operibus Legis iustitiam quærunt. Additur autem simul ipsius assumptionis probatio ciusmodi, iustitia & vita tribuitur fidei: Nemo igitur Legem implet.

13 Ratio superioris consequutionis ostenditur: quia Lex vitam promittit omnibus qui ipsam præstant, ac proinde si præstaretur, iustificaret & viuificaret. Scriptura autem fidei iustitiam ac vitam tribuens, Legi adimit, quum illa quidem ex imputatione iustificet, ista verò ex operis præstatione.

14 Occupatio, Quomodo igitur possunt benedici, quos Lex pronuntiat execrandos? Quoniam Christus sustinuit maledictionem à Lege inflictam, vt nos eam effugeremus. 15 Probatio responsionis, ex Mosis testimonio.

16 Conclusio omnium superiorum, de quibus in quinti & sexti argumenti tractatione disseruit, nempè & Gentes fieri in Christo gratuitę benedictionis Abrahami participes, & Iudæos etiam ipsos quibus se accensēt Apostolus nonnisi per fidem consequi promissam illam Euangelij gratiam, quam Spiritū vocat. Distinctè verò Apostolus & his & illis conclusionem applicat, aditum sibi parans ad sequens argumentum, in quo explicat non aliter quàm fide in Christum posse coalescere semen illud vnicum Abrahæ ex omnibus populis conflatum.

h Particula (ex) hoc loco non materiam, sed instrumentum significat.

i Sic Latini abire in malam crucem iubent. quibus exitium imprecantur summo cum dedecore comunctum, & fatentur Iudæi hoc supplicium de blasphemis & idololatris sumptum fuisse, vt qui omnium flagitiosorum essent maximè infames, factus est autem pro nobis execratio, qui nobis debitam maledictionem sustinuit, vt nos suæ iustitiæ redderet participes.

15 17 Fratres

15 17 Fratres, [k] humano more loquor, Homi-
nis licet pactionem [l] authoritate confirmatam ne-
mo abrogat, aut *aliquid ei* superaddit.

16 Abrahæ verò dictæ sunt promissiones, & se-
mini eius. Non dicit, Et seminibus, vt de multis: sed
vt de vno, Et semini tuo, 18 qui est [m] Christus.

17 19 Hoc autem dico: pactionem antè confir-
matam à Deo [n] respectu Christi, Lex 20 quæ post
annos quadringentos & triginta cœpit, non facit
irritam, vt aboleat promissionem.

18 21 Nam si ex Lege est [o] hæreditas, non iam
ex promissione: Abrahæ verò per promissionem
gratificatus est Deus *hæreditatem.*

17 Sequenti argumẽto quod septimum est ordine, duo axiomata præponit: vnum, Ritè pacta & conuenta inter homines, rescindere non licere nec quicquam eis adijcere: alterum, sic pactum esse Deũ cũ Abrahamo, vt eius sobolem quæ ex Iudæis & ex Gentibus composita est (sicut ex præcedentibus apparet) in vnum corpus colligeret: vt qui non dicat se Deum fore Abrahæ & seminibus eius (quòd tamen dicendum esset si plura haberet diuersa semina, nempè Gentes, seorsim, & seorsim Iudæos) sed se Deum fore Abrahæ & ipsius semini, quasi vni.

18 Proponit septimi argumenti summam, nempè in vno Christo tum Gentes tum Iudæos, in vnum seminis Abrahæ corpus coalescere, vt omnes sint vnus Christus, sicut infra explicatur vers. 28.

19 Argumentum octauum à comparatis, Si authenticum hominis pactum firmum manet, multò magis Dei pactum. Ergò, Lex non fuit lata vt abrogaret promissionem cum Abrahamo sancitam, quæ in Christum respiciebat, id est, cuius exitus à Christo pendebat.

20 Amplificatio argumẽti, Promissionem illam præterquam quod per se firmissima est, longissimi etiam temporis præscriptione, nempè 430. annorum fuisse confirmatam, vt infringi nullo pacto potuerit.

21 Obiectio, Fatemur promissionem non abrogari Legis pacto, ideoque Legem promissioni coniungimus. Imò, inquit Apostolus, stare hæc duo simul non possunt, nempè, vt hæreditas ex Lege simul & promissione detur, quum promissio sit gratuita. Ex quo consequitur, Legem non esse datam iustificandi causa, quoniam ita infringeretur promissio.

k Vtar exemplo quod sumam ex medio & promiscuo hominum vsu, vt vos pudeat minus tribuere Dei quàm hominum pactis. *l Quod vulgò dicunt authenticam. Necesse est enim eum qui paciscitur quidpiam, ius id faciendi habere & interuenire quo sit rata conuentio.*

m Non agit Paulus de Christi persona, sed de duobus populis qui in vnum, nimirùm Christum, coalescebant.

n Quæ ferebat in Christum. *o Hæreditatis nomine, significatur ius seminis, vt Deus sit Deus noster, id est, ex pacti formula, cum Abrahamo fideli: vt & ipsi fideles benedicamur.*

19 [22] Quid igitur Lex? [p] Transgressionum gratia addita est [q] vsquequò veniſſet ſemen illud cui facta est promiſſio: [23] *Lex, inquam*, [r] ordinata per [ſ] Angelos per manum internuntij.

20 Internuntius autem, vnius non est: [24] Deus verò vnus est.

21 [25] *Num* igitur Lex *addita est* aduersus promiſſiones Dei? Absit. nam si data fuiſſet Lex quæ poſſet viuificare, verè ex Lege eſſet iuſtitia.

22 Sed ‖ concluſit [t] Scriptura [u] omnia ſub peccatum, vt [x] promiſſio ex fide Ieſu Chriſti daretur credentibus.

Rom.3.9.

22 Obiectio ex ſuperiore reſponſo naſcens, Si non eſt ex Lege hæreditas, ſaltem aliqua ex parte: quorſum igitur data iampridē promiſſione, lata eſt Lex? Idcirco, inquit Apoſtolus, vt homines coargueret peccati, ac proinde doceret in Chriſtum reſpicere, in quo tandem promiſſio illa omnium populorum ſimul ſeruandorum impleretur: nedum vt ſit lata Lex hominibus iuſtificandis. 23 Confirmatio ſuperioris reſponſionis, ex ipſa ferendæ Legis ratione ac forma deſumpta. Lata enim eſt, magnum omnibus terrorem incutientibus Angelis, & interueniente Moſe internuntio, Internuntio porrò opus non eſt vni, ſed duobus minimum, ijſque diſſidentibus. Lex ipſa igitur & internuntius, teſtimonia fuerunt iræ Dei, nedum vt hoc modo vellet Deus homines ſibi reconciliare, abolita promiſſione, aut Lege ad promiſſionem adiecta. 24 Occupatio, nequis obijciat, interdum ex contrahentium voluntate aliquid adijci pactis, aut priora etiam pacta reſcindi. Hoc, inquit Apoſtolus, in Deum non cadit qui ſemper vnus eſt, id eſt, idem ac ſui ſimilis. 25 Concluſio per interrogationem enuntiata, eadem quidem atque illa quæ expreſſa eſt ſuprà verſ.17. ſed ex alio antecedente naſcens vt nouum ſit argumentum eiuſmodi, Deus eſt ſui ſemper ſimilis: Lex igitur non eſt lata vt promiſſiones aboleat. Aboleret autem ſi viuificaret, quia ſic iuſtificaret, ac proinde aboleret iuſtificationem illam Abrahæ & ſemini eius promiſſam ex fide. Imò potiùs lata eſt, vt omnium reatum pateface-ret, quo confugientes ad Chriſtum promiſſum, omnes credentes gratis in eo iuſtificarentur.

p Vt homines intelligerent patefactis tranſgreſſionibus, ſe ſola Dei gratia quam Abrahamo patefecerat ſeruari, ac proinde omnes in Chriſtum reſpicerent.

q Donec diruta macerie, ſurgens plenum ſemen illud coagmentatum ex vtroque populo Iudæis & Gentibus, ſeminis enim nomine, non Chriſtus per ſe, ſed cum ſuo corpore, id eſt, cum Eccleſia coniunctus intelligendus eſt. *r Imperata ſiue edicta.* *ſ Opera & miniſterio, cuius, videlicet, tradendæ internuntio Moſi Angeli, non authores ſed miniſtri fuerunt.* *t Legem Scripturæ nomine intelligit.* *u Omnes homines, & quicquid ab homine proficiſcitur.* *x In ſingulis verbis latet enthimema operum merita conuellens: nam promiſſio, fides, Chriſtus, daretur, credentibus, meritis aduerſantur.*

23 [26] Ante-

23 [16] Antequam autem veniſſet fides, ſub Legis præſidio tenebamur, concluſi [y] in eam fidem quæ erat reuelanda.

24 Itaque Lex pædagogus noſter fuit in Chriſtum *reſpiciens*, vt ex fide iuſtificaremur.

25 At poſtquam venit fides, non ampliùs ſub pædagogo ſumus.

26 [27] Omnes enim filij Dei eſtis, per fidem in Chriſto Ieſu.

27 [28] Nam quicunque in Chriſto [z] baptizati eſtis, [a] Chriſtum induiſtis.

28 Non eſt Iudæus neque Græcus, non eſt ſeruus neque liber, non eſt maſculus ac fœmina. omnes enim vos [b] vnus eſtis in Chriſto Ieſu.

29 Quòd ſi vos *eſtis* Chriſti, nempè Abrahæ ſemen eſtis, & ſecundum promiſſionem hæredes.

26 Iam ſubſequitur ſecundæ partis huius epiſtolæ altera tractatio, cuius ſtatus eſt, Etiãſi nõ iuſtificet lex (.i. tota illa Legalis œconomia) an propterea ſit abolenda, quum Abraham ipſe circũciſus fuerit, & eius poſteri Legis Moſaicæ vſum retinuerint. Affirmat autem Paulus abolendam fuiſſe, quoniam idcirco

fuit inſtituta, vt veluti cuſtos ac pædagogus eſſet populi Dei, tantiſper dum reipſa appareret promiſſio, id eſt, Chriſtus & Euangelium manifeſtè ac ſumma cum Spiritus efficacia promulgatum. 27 Quoniam ætas conditionem ſeruorum non mutat, addit nos conditione eſſe liberos, ac proinde ex pueritia egreſſis, iam non opus eſſe cuſtodia vel pædagogo. 28 Particula vniuerſali vſus, ne viderentur ſaltem Iudæi obſtringi Legis vinculo, pronuntiat Baptiſmũ eſſe omnibus credentibus communem, quòd ſit noſtræ in Chriſto liberationis pignus: tum Iudæis, tum Græcis, vt verè hoc modò omnes ſint vnus in Chriſto, id eſt, ſemen illud Abrahæ promiſſum, ac vitæ æternæ hæres.

y Cauſam finalem notat: fuit enim hoc adijciendum vt abſolueretur tractatio.

z Tacitè circunciſioni quam iactabant Pſeudoapoſtoli, opponit Baptiſmum.

a Eccleſiam oportet Chriſto tanquam veſte operiri, & ſub eo delitescere, vt ſancta ſit prorſus, & irreprehenſibilis. Ideoque Apoſtolus ſemen Abrahæ vno Chriſti nomine ſignificauit ſupra verſu decimo ſexto, quod idem explicat proxime verſiculo.

b Vnius inſtar vt ſumma coniunctio ſignificetur.

CAP. IIII.

1 A tutela Legis emancipatos. 4 Chriſti aduentu qui eius eſt fiau, 9 abſurdum eſt ad egenas ſuperſtitiones relabi. 13 Reuocat ergò eos ad puritatem doctrinæ Euangelij. 21 Et pulchra allegoria ſuam diſputationem exornat.

Rom. 8.15.

1 Declarat alia duplici similitudine quod de custode ac pædagogo paulò antè dixerat. Legem enim (id est totam illam Legalem œconomiam) dicit fuisse instar tutoris siue curatoris ad certum tempus dati, tãtisper dum finitã illa temporaria tutela, iuris nostri fieremus, ac tandem vt filij, non vt serui viueremus. Sed & obiter legale illud regimen velut alphabeti & rudimentorum instar fuisse docet, præ illa Euangelij doctrina.

1 [1] HOc autem dico: Quamdiu hæres est infans, nihil differt à seruo, quamuis sit dominus omnium:

2 Sed sub tutoribus & curatoribus est, [2] vsque ad tempus quod pater præfinierit.

3 Ita & nos, quum essemus infantes, sub [b] elementis mundi eramus in seruitutem redacti:

4 [2] At postquam venit [c] plenum tempus, emisit Deus Filium suum factum ex [d] muliere, factum Legi obnoxium:

5 Vt eos qui Legi erant obnoxij, redimeret, ‖ vt [e] adoptionem acciperemus:

6 [3] Quoniam autem estis filij, [f] emisit Deus [g] Spiritum filij sui in corda vestra, clamantem, Abba, *id est*, Pater.

7 [h] Itaque non amplius es seruus, sed filius?

2 Multa simul tradit, nempè suo tempore finitam fuisse tutelam, vt desinãt curiosi homines quærere cur tam diuturna fuerit illa pædagogia: item nos non esse natura filios, sed ex adoptione, idque in illo Dei Filio, qui carnem nostram idcirco induerit, vt fratres ipsius fieremus.

3 Ostendit sic nos esse liberos & nostri iuris factos, vt interea nos Spiritu Christi gubernari oporteat, qui in cordibus nostris regnans, verum Patris cultum nos doceat. Sed hoc non est seruire, sed vera potiùs libertate frui, vt filios & hæredes decet.

a Hoc additur, quoniam qui est sub perpetua tutela & curatione, vix potest liber censeri. Deinde cũ Lex tutelæ sit testamentaria verisimile est id fieri filij commodo.
b Lex vocatur elementa, quia illa velut rudimentis, Deus Ecclesiam suam erudiuit, postea pleno cornu effudit Spiritum sanctum tempore Euangelij. *c Plenum dicitur tempus, cuius omnia spatia sunt peracta: itaque nec serius nec tardius venire debuit Christus.* *d Mulierem, sexus ratione, vocat Mariam, non vt opponitur virgini, fuit enim incorrupta, vt prædictum fuerat Esa. 7. 14.* *e Adoptio filiorum est æterna, sed suo tempore exhibetur.* *f Ex consequente antecedens colligit, nequis temerè iactet hanc adoptionem: deinde Spiritum tacitè opponit Legi.* *g Spiritum sanctum, qui Patris est & Filij Spiritus: peculiari autem ratione dicitur Spiritus Filij, quia per eum obsignatur nostra in illum adoptio.*
h Seruus non dicitur hoc loco qui peccato seruiat, quod est infidelium, sed qui sub cæremonijs adhuc degit, quod est Iudæorum. Similis est æstimatio libertatis.

quod

quod si filius, etiam [i] hæres Dei per Christum.

8 [4] Imò tum quidem ignorantes Deum, seruiebatis ijs qui natura non sunt dij:

9 At nunc quum cognoscatis Deum, imò potius edocti sitis à Deo, quomodo conuertimini retrorsum ad impotentia & [k] egena elementa, quibus [l] retrorsus ab initio seruire vultis?

10 Dies obseruatis & mensses, & tempora, & annos.

11 Metuo de vobis ne frustra fatigatus sim apud vos.

12 [5] Estote quasi ego: nam ego *sum* quasi vos: fratres, rogo vos. nihil mihi feciſtis iniuriæ.

13 Nostis autem me per [m] infirmitatem carnis vobis prius euangelizasse:

14 Et [n] experimentum mei quod *fiebat* in carne mea, non pro nihilo habuistis, neque respuistis: sed me vt Angelum Dei, [o] vt Christum Iesum excepistis.

15 [p] Quæ igitur erat beatitatis vestræ prædicatio? testimonium enim reddo vobis, vos, si fieri potuisset, oculos vestros effossos daturos mihi fuisse.

16 Itaque *num* inimicus factus sum vobis, dum vobis vera loquor?

17 Depereunt vos [q] non benè, imò excludere

4 Applicat superiorē doctrinā Galatis, peculiari cum reprehensione. Poterant enim Iudæi præ illis aliquam excusationem prætexere, vt qui in illo legali cultu fuerant nati & educati: Galatæ verò quum ex idololatria ad Christianam libertatem asciti fuissent, quo prętextu poterant ad illa rudimēta regredi?

5 Temperat quęcunq; poterat videri acerbius dixisse, miro atque adeò planè diuino artificio, sic declarans suam in illos beneuolentiam, vt necesse fuerit Galatas hæc legentes, vel prorsus esse desperatos, vel cum lachrymis leuitatem suam agnoscere ac deprecari.

i Particeps bonorum, & facultatum & quidem gratis. k Egena & impotentia vocantur elementa in sese, & seorsum à Christo: deinde, quod ea ratione ipsi sese egenos esse in Christo testarentur, quum tamen à Christo ad ceremonias relabi nihil aliud sit quàm relictis opibus, inania sectari. l Retro flexis vestigijs. m Per varias afflictiones, quibus exercebatur quotidiè Apostolus, adeò vt nihil esset illo abiectius. n Has ipsas vexationes quotidianas, quibus Dominus me explorauit inter vos. o Mei ministerij causa. Nam alioqui non minus esset execratus hoc Galat. factum Paulus, quàm Lystrentium. Act. 14. 14. p Quantus vbique rumor erat hominum, vos beatos prædicantium? Vel (si libeat hoc ad Galat. referre) Quænam igitur erat inter vos vestræ beatitatis iactatio? q Nam commodi sui priuati causa depereunt. Idcoq; summo studio me excludere volunt vt riualem.

vos volunt, [r] vt se depereatis.

18 Sed præclarum est [f] vehemẽter amare in re bona semper, & non solùm dum præsens sum apud vos.

19 Filioli mei, quos iterum parturio, vsquequò formetur Christus in vobis.

20 Velim autem nunc adesse apud vos, & [t] mutare vocem meam: quoniam hæsito in vobis.

21 [6] Dicite mihi qui sub Lege [u] vultis esse, Legem non auditis?

22 Scriptum est enim, Abrahamum duos filios habuisse: vnum ex ancilla, & vnum ex libera.

23 || Sed is qui ex ancilla *natus est*, [x] secundum carnem natus est: || qui verò ex libera, [y] per promissionem.

Gen.16.15. Gen.21.1.

6 Quoniam Pseudoapostoli perpetuò vrgebant, nisi Gentes circuncideretur, Christum eis nihil profuturum, & istud dissidium eorum qui ex circunciſione erediderant aduersus incircunciſos credentes, plenum erat offendiculi

Apostolus, post varia argumenta, quibus illorum errorem refutauit, profert allegoriam in qua dicit Spiritum sanctum adumbrasse omnia hæc mysteria fore videlicet, vt duo filiorum genera Abrahamum communem patrem haberent, sed planè diuerso exitu. Sicut enim Abraham ex Agar ancilla extranea genuit Ismaëlem vi naturæ ordinaria: ex Sara verò ingenua sustulit Isaacum, vi promissionis, & ex sola gratia: quorum ille non modò non fuit hæres, sed etiam hæredem est persequutus: ita duas esse factiones, & velut duplices ex duabus illis factionibus tanquam matribus nasci Abrahamo filios. Vnam igitur latam fuisse in Sina extra terram promissam, secundum quam factionem geniti sint Abrahæ filij secundum carnem, Iudæi videlicet, ex illa factione (id est, ex Lege) quærentes iustitiam: at non hæredes, imò tandem ex domo eijciendi, vt qui veros hæredes persequantur. Alteram verò in illa sublimi Hierusalem, siue in Sione (ipsius videlicet Christi sacrificio) sancitam, quæ filios promissionis gignat, virtute nimirùm Spiritus sancti credentes, & in promissione gratuita instar Abrahæ acquiescentes, qui soli, expulsis illis seruis, sint filiorum iure, patriæ hæreditatis futuri participes.

r Vt omnem amorem à me in ipsos transferatis. Est enim hæc Satanæ ministrorũ consuetudo, vt plebem à suo pastore abductam ad se alliciant. f Bonam suam zelotypiam, peruersæ pseudoapostolorum opponit. t Alijs verbis apud vos vti. u Qui vltrò appetitis.

x Consueto hominum more, & naturæ vi ordinaria. y Vi promissionis, quam Abrahamus sibi & vero suo semini apprehendit. Nam alioqui effœti erant Abraham & Sara, vt naturæ vis hic nullum locum habeat, sed sola gratia.

24 Per

24 Per quæ aliud figuratur. Nã hæ [z] sunt [a] duæ illæ pactiones, vna quidem quæ est Agar, ex monte [b] Sina, generans *prolem* ad seruitutem.

25 Sina enim mons est in Arabia, [c] pari autem serie respondet ei Hierusalem quæ nunc *est*, [d] seruitq; cum filijs suis.

26 [e] Sublimis verò illa Hierusalem, libera est, quæ est mater omnium nostrûm.

27 [7] Scriptum est enim, ‖ Lætare sterilis quæ non paris: erumpe & clama quæ non parturis. quoniam plures sunt liberi [f] desertæ, quàm eius quæ habet virum.

28 ‖ Nos igitur, fratres, [g] secundum Isaac, [h] promissionis filij sumus.

29 Sed quemadmodum tunc is qui [i] secundum carnem genitus fuerat, persequebatur eum qui natus erat [k] secundum Spiritum: ita & nunc.

30 Sed quid dicit Scriptura? ‖ Eijce ancillam & filium eius: non enim hæres erit filius ancillæ cum filio liberæ.

31 [8] Nempè, fratres, non sumus ancillæ filij, sed liberæ.

7 Ostendit se in hac allegoria sequutum Esaiæ Prophetę vestigia, qui prænũtiarit Ecclesiam constituendam ex filijs Sarę sterilis, id est ex ijs qui merè spiritualiter per fidem fierent Abrahæ filij, potiùs quã ex Agare fœcunda: iam tum prædicens Iudæorum reiectionem & Gẽtium vocationem. *Esa.* 54.1. *Rom.* 9.8. *Gen.* 31.10.

8 Conclusio superioris allegoriæ, Nullo modò accersendam esse Legalem seruitutem, quum ancillæ filij non sint hæredes.

z *Figurant & adumbrant, sicut dicitur Christus petra, & panis dicitur corpus Christi vt explicant Tertull. & August.* a *Duæ dicuntur pactiones, vna veteris, altera noui testamenti: quæ tamen reipsa duæ non fuerant, sed temporum & œconomiæ ratione diuersæ fuerunt, vt disertè etiam distinguit Ieremias.* b *Sinæ facit mentionem, quòd in eo monte sancita fuit illa pactio, quam adumbrabat Agar. Addidit autem Apostolus ex Sina, id est, ex Arabia, non quòd Agar inde esset orta, (erat enim Aegyptia) sed quia cum Ismaël & suis nepotibus Arabiam incoluit.* c *Quam rationem habet Agar ad filios suos, eandem Hierusalem habet ad suos.* d *Sub Sina.* e *In sublimi, id est, ἐπουρανίῳ per terrarum orbem dispersa.* f *Destructæ & excisæ.* g *Exemplo Isaac, qui cœlestis Hierusalem est primogenitus, velut Ismaël seruæ synagogæ.* h *Semen illud ad quod pertinet promissio.* i *Naturæ vi ordinaria.* k *Diuinitus & spirituali ratione.*

CAP. V.

1 *Quia ex libera ortos esse dixit, admonet quantum sit pretium tantæ libertatis:* 13 *qualiter ea sit vtendum.* 16 *vt spiritui obediant,* 19 *& resistant carni.*

CAP. V. *Act.15.1. 1.Cor.1.17.*

1 IN libertate igitur qua Christus nos liberauit, perstate, & ne regredientes implicamini seruitutis iugo.

2 ‖ [1] Ecce, ego Paulus dico vobis, [2] si circuncidamini, Christum nihil vobis profuturum.

3 Testor enim rursum omni homini qui circunciditur, eum esse debitorem totius Legis seruandæ.

4 Facti estis [b] inanes Christi ‖ quicunq; [c] per Legem iustificamini, & à gratia excidistis.

5 [2] Nos enim [d] Spiritu ex fide spem iustitiæ expectamus.

6 [3] Nam in Christo Iesu neque circuncisio quicquam valet, [4] neque præputium, [5] sed [e] fides per charitatem agens.

7 [6] Currebatis pulchrè, quis vos inhibuit, vt

1 Altera obtestatio qua disertè testatur iustitiam operum & iustitiam ex fide non posse simul stare, quoniam nemo ex Lege iustificari potest, nisi qui plenè ac perfectè illam præstat. Arripit autem circuncisionis exemplũ, quoniam ea erat totius Legalis cultus basis, & præcipuè vrgebatur à pseudoapostolis. 2 Tacitè comparat nouum populum cum vetere. Certum enim est hunc quoque in fide non in circuncisione spem omnem iustitiæ ac vitæ fundasse, sed ita vt eorum fides esset ceremoniali & externo cultu implicita: nostra autem fides nuda est, ac spirituali cultu contenta. 3 Ratio additur, Quia nunc circuncisio est abolita, Christo nobis exhibito cum plena spiritualis circuncisionis vbertate. 4 Facit etiam præputij mentionem, ne sibi Gentes in eo placeant, vt Iudæi in circuncisione.

5 Occupatio, Si abolitus est totus ille Legalis cultus, qua in re igitur nos exercebimus? In charitate, inquit Paulus. Neque enim fides de qua agitur, otiosa esse potest, imò assiduos charitatis fructus edit.

6 Iterum obiurgat Galatas, sed cum admiratione & superioris etiam cursus laude, quo plus verecundiæ ipsis incutiat.

a Circuncisio, alias sigillum iustitiæ dicitur, sed hîc obseruanda est circunstantia temporis, quo Baptismus Circuncisioni successerat. Præterea disputat Apostolus ex aduersariorum hypothesi, qui Circuncisioni salutis partem adscribebant. *b Inanes, id est, vt postea explicat, à gratia excidistis.*

c Id est, quæritis per Legem iustificari, reuera enim nemo per Legem iustificatur. Quæ potius occidit, (vt nunc à Paulo consideratur) sed tamen ab illa se glorificari gloriabantur, vt Pharisæus ille cuius meminit Lucas.

d Spiritu, qui fidem gignit, seu qui fidelibus datur. *e Sic viua & vera fides ab adulterina distinguitur, non autem charitas fidei tanquam iustificationis* Synaition *adiungitur, quum hoc repugnet ex diametro superioribus argumentis.*

non

non obſequeremini veritati?

8 7 Hæc perſuaſio non *eſt* [f] ex eo qui vocat vos.

9 ‖[8] Paulũ fermenti totam maſſam fermentat.

10 [9] Ego confido de vobis in Domino, vos nihil aliud eſſe ſenſuros: ſed qui turbat vos, auferet condemnationem, quiſquis fuerit.

11 [10] Ego autem, fratres, ſi circunciſionem etiã prædico, quid adhuc perſequutionem patior? nempe abolitum eſt offendiculum crucis.

12 [11] Vtinam etiam abſcindantur qui vos [g] inquietant.

13 Vos enim ad libertatem vocati eſtis, fratres: [12] tantùm ne libertatem *arripite vt datam* carni occaſionem, ſed ex charitate ſeruite alij alijs.

14 [13] Nam [h] tota Lex vno verbo completur, iſto *videlicet*, ‖ Diliges proximum tuum vt teipſum.

15 [14] Quòd ſi alij alios mordetis & deuoratis, videte ne viciſſim alij ab alijs conſumamini.

16 [15] *Hoc* autẽ dico, ‖ * ſpiritu incedite, & quod

1. *Cor.* 5 6.

7 Agit ex Apoſtolica authoritate, negãs poſſe ex Deo eſſe illam doctrinã ſuæ repugnantẽ. *Leuit.* 19. 18. *mat.* 22. 39. *mar.* 12. 31. *rom.* 13. 9. *iac.* 2 8. *Rom.* 13. 14. 2. *pet.* 2. 11.

8 Hoc addit ne de re parui momẽti videatur contendere ſollicitè monẽs (ſimilitudine à fermento ſumpta, qua Chriſtus etiam ipſe vſus eſt) ne vel minimo vitio patiantur puri-

tatem Apoſtolicæ doctrinæ inſici. 9 Mitigat ſuperiorem increpationem deruans culpam in pſeudoapoſtolos, quibus horrendum iudicium Dei denuntiat. 10 Iubet eos conſiderare quam hac in re ſuum commodum non quærat, quum ipſi liceat hominum odia vitare, ſi velit Iudaiſmum cum Chriſtianiſmo coniungere. 11 Exemplum veri paſtoris, zelo gloriæ Dei & gregis ſui charitate inflammati. 12 Tertia pars Epiſtolæ, docens rectum Chriſtianæ libertatis vſum in eo poſitum eſſe, vt à peccati ſeu carnis ſeruitute manumiſſi, & Spiritui parentes, alij aliorum ſaluti ſeruiamus, ex charitate.

13 Charitatem proximi proponit tanquam ſcopum, ad quem Chriſtiani omnes actiones ſuas referant, citato Legis teſtimonio. 14 Exhortatio ad charitatis officia, ab vtili: quoniam nulli ſibi peius conſulant, quàm qui mutuò ſe oderunt. 15 Agnoſcit maximam piorum imbecillitatem, quod ex parte ſunt regenerati: ſed monet vt meminerint ſe donatos eſſe Dei Spiritu, qui eos à ſeruitute peccati, ac proinde à Lege, aſſeruerit, quatenus eſt peccati virtus, ne cupiditatibus ſeſe dedant.

* Spiritum vocat ſuo more partem hominis à Spiritu Dei veluti recens animatam, id eſt peccato mortuam & à Deo viuificatam, Ioh. 3. 6.

f Ex Deo, qui non deſinit etiam nunc vos vocare ad reſipiſcentiam. *g Qui enim Legem prædicant, cogunt conſcientias perpetuò trepidare, quum nuſquam portum tranquillum inueniant: contra verò iuſtificati ex fide pacem habemus. Rom.* 5. 1.

h Ad ſecundam tabulam reſtringi debet, hoc loco legis nomen.

concupiſcit caro ne perficite.

16 Quod in genere dixerat, particulatim explicat, præcipua aliquot carnis effecta recenſens, eaque Spiritus fructibus opponens, vt nemo poſſit ignorantiam prætexere.

17 Nequis obijceret Paulum agere Sophiſtã, vt qui, Spiritum vrgendo, nihil aliud quã quod Lex præcipit vrgeret, oſtendit ſe non literalem illam & externam, ſed ſpirituale obedientiam requirere, quæ nõ ex Lege promanet ſed ex Chriſti Spiritu nos regenerante, quem oporteat eſſe noſtræ vitæ moderatorem. 18 Adijcit peculiares exhortationes, prout nouerat Galatas certis vitijs eſſe obnoxios, ac primùm quidem ambitionem cauendam eſſe docet, quæ duas habet comites, obtrectationem & inuidiam, vnde infinitas contentiones, & iniurias neceſſe ſit exoriri.

17 Nam [i] caro concupiſcit aduerſus ſpiritum, ſpiritus autem aduerſus carnem: hæc autem inter ſe oppoſita ſunt, vt non quæcunque volueritis, eadem faciatis.

18 Quòd ſi ſpiritu ducimini, non eſtis ſub Lege.

19 [16] Porrò manifeſta ſunt opera carnis: quæ ſunt adulterium, ſcortatio, impuritas, proteruia.

20 Idololatria, veneficium, inimicitiæ, lis, æmulationes, iræ, contentiones, diſſidia, hæreſes,

21 Inuidiæ, cædes, ebrietates, comeſſationes, & his ſimilia: quæ prædico vobis, ſicut prędixi: eos videlicet qui talia agunt, regni Dei non fore hęredes.

22 At [k] fructus Spiritus, eſt charitas, gaudium, pax, lenitas, benignitas, bonitas, fides, manſuetudo, temperantia.

23 [17] Aduerſus eos qui ſunt eiuſmodi, nõ eſt lex.

24 Qui enim *ſunt* Chriſti, carnem crucifixerunt cum affectibus & concupiſcentijs.

25 [l] Si viuimus ſpiritu, ſpiritu etiam incedamus.

26 [18] Ne ſimus inanis gloriæ cupidi, alij alios prouocantes, alij alijs inuidentes.

i In vno enim eodẽq; homine regenerato caro habitat, regnat autẽ ſpiritus non tamẽ ſine luctu quod copioſè explicatur, Rom 7. k Non ſunt igitur fructus liberi arbitrij, niſi quatenus à gratia liberatum eſt: & quæcunque harum virtutum ſignamin ijs extiterunt, qui Chriſtum non cognouerunt, non fuerunt virtutes, ſed imaginia virtutum ſimulachra coram Deo. l Si verè donati ſumus illo Spiritu viuificõ, qui facit vt peccato mortui, Deo viuamus, & hoc reipſa, id eſt, ſanctè vitam ſtemur.

CAP. VI.

1 *Agit iam in ſpecie de charitate erga delinquentes & lapſos:* 6 *erga miniſtros verbi,* 10 *erga domeſticos fidei:* 12 *Nõ quemadmodum falſi Legis zelatores,* 13 *qui in carne mutilata gloriantur,* 14 *non autem in cruce Chriſti.*

1 Fratres

1 FRatres, [1] etiamsi [2] præoccupatus fuerit homo in aliqua offensa [b] vos spiritua'es [c] instaurate huiusmodi hominem cum [d] spiritu mansuetudinis: [2] considerans vnusquisque temetipsum, ne & tu tenteris.

2 [3] Alij aliorum onera portate: & ita complete [e] Legem Christi.

3 Nam siquis sibi videtur aliquid, quum nihil sit, hunc suus ipsius animus seducit.

4 Opus autem suum probet vnusquisque: & tunc in semetipso gloriationem habebit, & non in alio.

5 ‖ [4] Nam vnusquisque onus suum portabit.

6 ‖ [5] Communicet autem qui instituitur in sermone, ei qui se instituit, [f] omnia bona.

7 [6] Ne fallimini: Deus non irridetur. quicquid enim seminauerit homo, hoc & metet,

8 Nam qui seminat [g] carni suæ, ex carne metet interitum: qui verò seminat spiritui, ex spiritu metet vitam æternam.

CAP. VI.

1 Importunum rigore damnat quòd fratrum reprehensiones Spiritu mãsuetudinis oporteat esse temperatas.

2 Attingit vlcus, quoniam ij ferè sunt rigidissimi censores qui suæ infirmitatis sunt immemores. 1. *Cor.* 3. 8. 1. *Cor.* 9. 7.

3 Finem hunc esse reprehensionum ostendit vt fratrem collapsum erigamus, non autẽ superbè opprimamus. Vnumquemque igitur oportere non ex aliorum reprehensione, sed ex suijpsius approbatione laudabilem vitam sectari. 4 Ratio, cur homines oporteat in sese potissimùm esse intentos. Quoniam videlicet vnusquisque non ex comparatione cum altero, sed ex suijpsius vita coràm Deo censebitur.

5 AE quum est magistros pro facultatum ratione à discipulis ali.

6 Beneficentiam in egenos commendat, primùm omnium eos obiurgans, quos non pudet hoc vel illud prætexere quominùs proximos iuuent, quasi Deum possint fallere. deinde eleemosynam comparans sationi spirituali, quam consequutura sit spiritualis messis, vt nihil sit ea lucrosius: auaram autem parsimoniam sationi carnali, vnde nihil nisi caducum & mox petiturum colligatur.

a A carne & Satana. b Qui virtute Spiritus sustinemini, quos vocauit fortes & robustos, Rom. 15. 1 *c Nitamini in eo supplere quod deest, & eum magis ac magis quotidiè persistere. d Sic loquuntur Hebr. vt omnes veras virtutes intelligamus à Deo proficisci. e Christus charitatis præceptum disertè & peculiariter vocat suum mandatum. Idq; quoniam vno Christi Spiritu nos afflante intelligitur & præstatur. f Quatus pro facultatum & necessitatis ratione. Neque enim vult Paulus omnia dari, sed omnibus modis gratos esse discipulos. g Huius præsentis vitæ commodis.*

9 ‖[7] Porrò ne benefaciendo ſegneſcamus, tẽpore enim ſuo metemus, ſi non elanguerimus.

10 [8] Nempe igitur dum tempus habemus, ſimus benefici erga omnes, maximè verò erga domeſticos fidei.

11 [9] Videtis quàm longis literis vobis ſcripſerim mea manu.

12 Quicunque volunt [h] ſpecioſi apparere [i] in carne, ij coguũt vos circuncidi, tantùm ne ob [k] crucem Chriſti perſequutionem patiantur.

13 Nam ne ipſi quidem qui circumcidũtur, Legem ſeruant: ſed volunt vos circuncidi, vt [l] de veſtra carne glorientur.

14 [10] A me verò abſit [m] gloriari niſi in cruce Domini noſtri Ieſu Chriſti: per quem mũdus mihi crucifixus eſt, & ego mundo.

15 Nam in Chriſto Ieſu neq; circunciſio quicquam valet, neque præputium, ſed noua creatio.

16 Et quicunque ſecundum hanc regulam incedent, pax *erit* ſuper eos & miſericordia, & ſuper [n] Iſraelem Dei.

1. *Theſſ.* 3. 13. 7 In eos qui initio quidem ſunt benefici, ſed non perſeuerant, quod diutiùs videatur meſſis differri, perinde ac ſi vnum & idem eſſet ſationis ac meſſis momentum.

8 Domeſtici fidei (id eſt, cadẽ religionis profeſſione nobiſcum coniuncti) cæteris quibuſcunq; ſunt anteferendi, ita tamen vt in quoſuis nihilominus beneficentia noſtra redundet.

9 Quarta & vltima pars epiſtolæ, in qua redit ad præcipuum ſcopum, nempè ne Galatæ ſeſe à pſeudoapoſtolis ampliùs ſinant extra viam abripi. Depingit autem illos pſeudoapoſtolos ſuis coloribus, arguens illos ambitionis, vt qui ne Legis quidem ſtudio faciant quod faciunt, ſed idcirco duntaxat vt ex Galatarum circunciſione bonam gratiam ſuæ gentis aucupentur. 10 Comparationem ſui cum illis non dubitat inſtituere, teſtificans ſe ex aduerſo ijs ærumnis gaudere, quas Chriſti cauſa ſuſtineat, & ſicut à mundo deſpiciatur, ſe viciſſim mũdum pro nihilo habere: quæ ſit vera veri Iſraëlis circunciſio.

b Speciem opponit veritati. *i In ceremoniarum obſeruatione, quarum fuco illati ipſi idoapoſtoli conabantur alioram ora inficere.* *k Crucifixi prædicationem, cui iſti Legem adiungebant, vt Iudæorum bonam gratiam inirent.*

l Quòd eos in Iudaiſmo implicuerint: alludit tamen ad formam circunciſionis: quaſi duceret iſtos ex præciſa Galatarum cuticula captare Iudæorum fauorem.

m Hoc verbum apud Paulum in laude poſitum, ſignificat aliqua in re acquieſcere. Idq; non ſine animi exultatione. *n Verum Iſraëlem cuius laus eſt ex Deo, non ex hominibus, Rom. 2. 19. Præpoſitio autem ἐπὶ ſignificat hanc gratiam cœlitus illabi.*

17 [11] De

17 11 De cætero, nequis mihi molestias exhibeto: ego enim o stigmata P Domini Iesu in corpore meo porto.

18 12 Gratia Domini nostri Iesu Christi *sit* cum q spiritu vestro, fratres. Amen.

Ad Galatas scripta fuit Roma.

11 Perseverans in eadem translatione, ærumnas suas, atque adeò plagarum sibi pro Christi nomine impositarum vibices, opponit externæ circuncisionis cicatrici, tanquã verum Apostolatus sui sigillum. 12 Valedicens precatur eis gratiam & Spiritum aduersus pseudoapostolorum fraudes, externa illa inculcantes.

o Inustas notas, quales muri seruis fugitiuis solebant. p Multũ enim interest cuius stigmata feramus, siquidem causa facit martyrem, non pœna. q Cum animis vestris.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD EPHESIOS.

CAP. I.

1 Post salutationem. 4 de gratuita Dei electione. 5 & adoptione disserit: 7 13 à qua salus hominum tanquam ex vero & natiuo fonte manat. Et quia tam sublime arcanum capi non potest, 16 precatur, vt ad plenam. 20 Christi cognitionem Ephesios Deus adducat.

1 PAVLVS Apostolus Iesu Christi, per voluntatem Dei, || sanctis, qui agunt Ephesi, & [2] fidelibus in Christo Iesu.

2 Gratia *sit* vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.

CAP. I.

1 Inscriptio & instauratio, de quibus in alijs epistolis dictum est. 1. *Cor.* 1. 1.

a Sanctorum definitio.

1. *Cor.* 1, 3. 2. *pet.* .2.

2 Prior pars epistolæ, in qua omnes salutis nostræ causas, proposito Ephesiorũ exemplo, & varijs exhortationibus adhibitis, pertractat, inchoans suo more à gratiarũ actione.

3 ‖[2] Benedictus Deus [3] & Pater Domini nostri Iesu Christi, [4] qui benedixit nobis omni[b] benedictione spirituali [c] in cœlis [5] in Christo:

4 [6] Sicut elegit nos [d] in ipso antequam iacerentur fundamenta mundi, [7 e] vt simus [f] sancti & inculpati [g] coram eo per charitatem.

5 [8] Qui prædestinauit nos quos adoptaret in filios per Iesum Christum [h] in sese, pro beneuolo affectu voluntatis suæ,

6 [9] Ad [i] laudem glorioſæ ſuæ gratiæ, [10] qua

3 Causa efficiens nostræ salutis est Deus, non vniuersaliter & confusè consideratus, sed vt Pater Domini nostri Iesu Christi. 4 Causa finalis proxima, & nostri respectu, est salus nostra, collatis omnibus ad salutem necessarijs, quod benedictionis genus est cœleste & electorum proprium. 5 Materia nostræ salutis Christus in quo vno, spirituali ac saluifica benedictione donamur. 6 Explicat causam efficientem, siue quomodo Deus Pater nos in Filio seruet: Quia, inquit ab æterno elegit nos in Filio. 7 Explicat causam illam finalem proximam quam duplicem facit, sanctificationem videlicet & iustificationem, de qua mox differet. Ex his autem duo sunt etiam notanda, nempè non posse vitæ sanctitatem à gratia electionis separari: deinde, quicquid in nobis est puritatis, esse beneficium Dei gratuitò nos eligentis.

8 Alia etiam dilucidior explicatio causæ efficientis, ipsiusque adeò æternæ electionis, qua nos dicitur Deus in Christo elegisse, quoniam videlicet ei visum est apud se nos nondum natos destinare quos per Iesum Christum adoptaret in filios: vt nulla hic sit ratio electionis nisi in gratuita Dei beneuolentia quærenda, nec fides præuisa sit prædestinationis causa, sed effectum.

9 Causa finalis vltima ac præcipua, gloria Dei Patris, vt qui nos gratis seruat in Filio. 10 Altera finalis causa proxima, nostra iustificatio, dum nos in Filio suo gratis habet pro iustis,

b Omni beneficentiæ genere, quæ verè cœlestis est ac diuina. Nam quædam sunt etiam vitæ præsentis benedictiones, sed quæ præ illis nihil sunt: quia tum temporariæ sunt, tum fidelibus & infidelibus communes. c Qua nos è sublimi suo solio donat Pater, vel quia ijs donis donantur sancti quæ propria sunt ciuium cœlestium, & ad vitam æternam in cœlis transigendam pertinent. d Adoptandos. e Non ergò, quia eramus aut quia fore vt sancti essemus prospiceret, ideò nos elegit Deus: sed vt sancti essemus. f Christi iustitia induti, cuius virtute incipimus mori peccato vt Deo viuamus. Nam qui huius iustitiæ perfectionem in sese quærit, quamdiù hic viuit, mirum ni saltem propriæ conscientiæ testimonio refellitur. g Verè ac sincerè. h Nihil neque præsens, neque futurum respexit Deus, sed seipsum, in quo vno sapientissimi & iustissimi consilij causas inuenerit. i Vt beneficentia ipsius, sicut summam laudem meretur, ita etiam prædicetur.

nos

nos gratis efficit sibi gratos in illo dilecto:

7 [11] In quo habemus redemptionem per sanguinem ipsius, remissionem, *inquam*, peccatorum ex diuite ipsius gratia:

8 [12] [k] Qua redundauit in nos [l] omni sapientia & intelligentia.

9 Patefacto nobis [m] mysterio voluntatis suæ, [13] secundum gratuitam suam beneuolentiam, quã proposuerat in sese.

10 [14] *Nempè* vt in pleni temporis dispensatione [n] recolligeret omnia in Christo, tum quæ in cœlis sunt, tum quæ in terra:

11 [15] In ipso, *inquam*, in quo etiam in sortem adsciti sumus, quum essemus prædestinati secundum propositum eius qui [o] omnia efficit ex consilio voluntatis suæ.

11 Explicatio causæ materialis, quomodo in Christo simus facti Deo grati, quoniam is vnus est cuius sacrificium ex Dei misericordia nobis imputatur ad peccatorum nostrorũ remissionem.

12 Nunc demũ ad causam formalem, id est ad vocationem, siue prædicationem Euangelij, accedit, qua

Deus consilium illud æternum gratuitæ nostræ in Christo reconciliationis ac salutis exequitur. Euangelij autem loco substituens omnem sapientiam & intelligentiam, quanta sit eius præstantia declarat. 13 Non tantum electio sed etiam vocatio est à mera gratia.

14 Pater tum exhibuit mundo Christum omnium electorum caput quum opportunum fuit, prout ab æterno omnia tempora sapientissimè disposuit. Christus autem is est in quo omnes à cõdito mundo electi, palantes alioqui & à Deo separati simul collecti sunt: quorum alij iam erant in cœlis quum ipse in terras veniret (qui videlicet fide in eum venturum iam collecti fuerant) alij verò in terra reperti, ab eo collecti fuerunt, & quotidie colliguntur.

15 Vocationis beneficium seorsim applicat Judæis credentibus ad fontem vsque recurrens, vt & ipsi neque sibi, nec generi suo, neque vlli alij rei quàm vni Dei gratiæ ac misericordiæ salutem suam acceptam ferant, tum quia vocati, tum quia priores vocati.

k *Per quam gratiam seu beneficentiam.*

l *Perfecta & integra.*

m *Id est, arcana, nisi enim Dominus nobis illud mysterium declarasset, quis vnquam per se vel suspicari potuisset.*

n *Recolligi dicuntur fideles in Christo, quia fide cum eo coniuncti sunt, veluti vnius hominis membra, vt qui in vno illo placere possunt, in quo solo Pater acquiescit.*

o *Omnia sine exceptione tribuit gloriæ Dei, nec tamen idcircò sumus stipites: ea enim nobis vt velimus & possimus concedit. Phil. 2. 13.*

12 Vt nos simus laudi gloriæ ipsius, qui [p] priores sperauimus in Christo.

13 [16] In quo *sperastis* & vos,& audito [q] sermone veritatis,*id est* Euangelio salutis vestræ.in quo etiã posteaquam credidistis, [r] obsignatis estis [s] Spiritu illo promissionis sancto.

14 Qui est arrhabo hæreditatis nostræ, dum in [t] libertatem vindicemur,ad laudem gloriæ ipsius.

15 [17] Propterea etiam ego, audita ea quæ in vobis est fide in Domino Iesu, & charitate in omnes sanctos.

16 Non desino gratias agere pro vobis, mẽtionem vestri faciens in precibus meis.

17 [18] Vt Deus Domini nostri Iesu Christi, Pater ille [u] gloriæ,det vobis Spiritum sapientiæ & reuelationis, per [x] agnitionẽm ipsius:

18 Illuminatis oculis mentis vestræ: vt sciatis [y] quæ sit spes illa vocationis ipsius, & quæ opes gloriæ hæreditatis ipsius in sanctis:

19 [19] Et quæ sit excellens illa magnitudo potẽtiæ ipsius in nobis qui credimus, || pro efficacitate

16 Iam etiam exæquat Ephesios (aut potiùs gentes omnes) Iudæis, quia etiamsi posteriores accesserunt, ramen eodem Euangelio vocati, fide sunt illud amplexi, & eodem Spiritu,quod est electionis pignus, tantisper dum ipsa cernatur hæreditas,fuerunt obsignati, vt & in ipsis emineat Dei gloria. *Coloss.*1.19, *infr.*3.7.

17 Redit ad superiorẽ gratulationem,duo simul cõcludẽs ex præcedentibus: primùm, omnia bona à Deo Patre in Christo & per Christum in nos proficisci,vt eorum nomine à nobis laudetur: secundùm,illa omnia quæ ad duo veluti capita reuocat, fidem videlicet & charitatem, certis gradibus in nos augeri,vt ab eiusdem gratia petendum sit incrementum à quo est initium,& à quo finis speratur. 18 Causæ fidei sunt,Deus Pater sancto suo Spiritu mentes nostras illustrans, vt Christum in Euangelio sibi patefactũ amplectantur ad vitam æternam obtinendam,& ipsius Dei gloriam prædicandam. 19 Fideiexcellentia declaratur ab effectis,quoniam in illa sese exerit potentissima Dei virtus.

p De Iudæis loquitur,quibus prioribus exhibitus fuit Christus, & apud quos cœpit Ecclesia. q Sermone illo qui propriè verax est,vt qui à Deo proficiscitur.

r Translatio sumpta à sigillis, quorum impressione authentica ab incertis & à falsis vera distinguntur. s Spiritu illo qui non affert Legis & seruitutis terrorẽ, sed promissionem gratuitæ adoptionis. t Plenam & perfectam.

u Maiestatis plenus. x Non enim sufficit semel nosse, sed etiam agnoscendus est nobis Deus quotidie magis ac magis. y Quæ bona ille vos ad Christum vocans sperare iubeat. Spes enim pro bonis ipsis, quæ sperare debemus, ponitur.

fortis roboris ipsius,

20 [20] Quam exeruit in Christo quum excitauit eum ex mortuis,& [z] collocauit ad dextram suam in cœlis.

21 Longè supra omne imperium ac potestatẽ, & potentiam & dominium, & [a] omne nomẽ quod nominatur non solum in hoc seculo, verumetiam in futuro.

22 [21] Et omnia subiecit eius pedibus, eumque constituit [b] caput super omnia ipsi Ecclesiæ,

23 Quæ est corpus ipsius, & [c] complementum eius [d] qui omnia implet in omnibus.

20 Potentiam & gloriam illam Dei longè sublimissimam, cuius credentes omnes sunt participes, adhuc tamen in nobis (propter crucis ignominiam & carnis infirmitates) perobscuram, iubet nos Apostolus in Christo glorioſissimo fidei oculis contemplari.

21 Ne summam illam Christi gloriam putemus aliquid à nobis alienum esse, testatur illum esse à Deo Patre constitutum caput totius Ecclesiæ. Oportere igitur corpus huic capiti coniungi, quod alioqui absque membris mutilum quiddam esset: quod tamen necessitate non fit (quum Ecclesia potius vnius Christi virtute viuificetur & sustentetur, nedum vt eius supplemento indigeat) sed immensa Dei voluntate, qui nos Filio dignatur adiungere,

z *Collocari ad dextram Dei, consortem est esse illius imperij summi.*

a *Quicquid existit, vel supra res etiam omnes eminentissimas.*

b *Vt esset caput summum, adeò vt ei nihil non subsit. Non est igitur Ecclesia biceps.*

c *Tantus siquidem erga Ecclesiam est Christi amor, vt etiamsi omnia omnibus ad plenum præstet, tamen sese veluti mancum & mutilum caput existimet, nisi Ecclesiam sibi habeat velut corpus adiunctam. Hinc fit, vt Christus interdum collectiuè pro tota Ecclesia capiti suo adiuncta accipiatur, vt 1. Cor. 12. 12. 13. Gal. 3. 16.*

d *Hoc additur vt Intelligamus Christum, Non indigere hoc supplemento, sed pro Immensa sua bonitate suam Ecclesiam hoc honore dignari.*

CAP. II.

Vt gratiæ magnitudinem ex comparatione amplificet, 1 reducit illis in memoriam, 5 quòd exitio prorsus addicti, 8 gratia sint seruati, 13 & propinqui facti, 16 reconciliatione per Christum facta, 17 & per Euangelium publicata.

Coloss.2.13. 1 Rursus magnitudinem diuinæ beneuolentiæ declarat collatione miserrimi illius status in quo nati sumus, cum ea dignitate in quã à Deo Patre euehimur in Christo. Sic igitur eam conditionẽ describit, vt dicat nos, quod ad spirituales motus attinet, non semimortuos sed planè ac prorsus mortuos nasci. 2 Causam mortis indicat, nempè peccata. 3 Omnes fuisse spiritualiter mortuos probat ab effectis. 4 Vniuersale esse hoc malum testatur, adeò vt omnes sint Satanæ mancipia. 5 Ideò homines mancipati sunt Satanæ, quòd Deo sint sponte rebelles. 6 Gentibus seorsum damnatis, Iudæos ipsos quibus se ipsum aggregabat, fatetur nihilo esse per se meliores. 7 Conclusio, omnes homines nasci iræ & maledictioni Dei obnoxios. 8 Iam sequitur alterum collationis mẽbrum, nostram excellentiam declarans, quòd videlicet Christi virtute simus à morte illa liberati, & æternæ vitæ participes facti, vt tandem & ipsi cum eo regnemus. Inculcat autem multis modis, huius beneficij causam efficientem esse gratuitam Dei misericordiam: materiam verò, Christum ipsum: instrumẽtum, fidem, quæ & ipsa sit gratuitum Dei donum: finem denique, Dei gloriam.

1 ET ‖ [1] vos *vnà viuificauit*, quũ essetis [2] mortui [2] in offensis & peccatis:

2 [3] In quibus olim versati estis, [4] vt est vita mundi huius, [b] secundum principem cui potestas est aëris & spiritus [5] nunc agentis [c] in hominibus contumacibus.

3 [6] Inter quos & nos omnes conuersati sumus olim in cupiditatibus [d] carnis nostræ, facientes quę carni ac cogitationibus libebant: [7] eramusq; * natura [e] filij iræ, vt etiam [f] reliqui.

4 [8] Sed Deus qui diues est misericordia, propter multam charitatem suam qua dilexit nos.

5 Etiam quum per offensas mortui essemus, vnà viuificauit nos per Christum, *cuius* gratia estis seruati:

* Naturam intellige non quatenus creata est, sed quatenus per diaboli suggestionem à seipsa corrupta est. Hoc autem vno verbo homo quantus quantus est, quasi fulmine prosternitur.

a Vide Rom 6.2. Mortuos itaque eos vocat qui non sunt renati: nam sicut immortalitas damnatorum non est vita, sed mors quædam perennis, nempè cum æterno exitio coniuncta: sic hæc animæ & corporis coniunctio proprie vita non est, sed mors in ijs qui Spiritu Dei non aguntur.

b Ex arbitrio principis. c Filij contumaciæ dicuntur qui contumaciæ sunt dediti, Hebr. d Carnis nomine primo loco totum hominem intelligit quem in duas partes diuidit: carnem, eam nempè partem quam álogon vocant Philosophi, & cogitationem, quã tò logicòn *vocant, itaque nihil reliquit homini semimortuum, sed prorsus mortuum, quod ad qualitatum vitium attinet. e Homines filij iræ dicuntur passiuè, id est, iudicio Dei irati rei æternæ mortis. f Populi prophani.*

6 g Vnàque

6 [g] Vnàque excitauit, vnàque collocauit in cœlis in Christo Iesu:

7 Vt ostenderet seculis succedentibus summas opes suæ gratiæ, *sua* erga nos benignitate in Christo Iesu.

8 [h] Gratia enim estis seruati per fidem, idque non ex vobis: Dei donum *est*.

9 [9] Non ex operibus, nequis glorietur.

10 [i] Nam ipsius sumus opus, conditi in Christo Iesu ad opera bona, quæ præparauit Deus vt in eis versaremur.

11 [10] Propterea mementote vos quondam Gentes in carne, [k] qui dicebamini Præputium ab ea [l] quæ vocatur Circuncisio in carne, & quæ manibus fit:

12 Vos, *inquam*, illo tempore fuisse [m] absque Christo, [n] alienos à republica Israëlis, & ‖ extraneos à pactis promissionis, spem non habentes, & Dei expertes in mundo:

13 [11] At nunc in Christo Iesu, vos qui olim eratis procul, propinqui facti estis, per sanguinem, *inquam*, Christi.

14 [12] Ipse enim est pax nostra, qui vtraque fecit

9 Expresse detrahit operibus nostris iustitiæ laudem, quum ipsa bona opera sint gratiæ effecta in nobis

10 Superiorem doctrinã Gentibus applicans ostẽdit eas non tantùm natura, vt & ipsos Iudæos, sed peculiari etiam ratione fuisse à Deo alienissimas: quo magis oporteat ipsas tanti Dei beneficij memoriam conseruare. *Rom. 9. 4.*

11 Christus vnicũ est Iudæorum & Gẽtium vinculum, quo cum Deo conciliantur.

12 Sicut ceremonijs & legali cultu dirimebantur Iudæi à Gentibus, ita nunc Christus, diruto illo septo, vtrosque in seipso & inter se & cum Deo copulat. Ex quo consequitur, eos qui ceremonias illas stabilire velint, Christi gratiam irritam facere.

g *Nempè vt postea subijcit (in Christo.) Neque enim adhuc id in nobis præstitũ est, sed in capite duntaxat, cuius Spiritu cœpimus, peccato mori, viuere Deo, donec opus illud plenè perficiatur: spes tamen certa est, vt non magis certum sit quod percipimus quàm quod expectamus.* h *Coherent ergò gratia, id est, Dei donum & fides, quibus opponuntur Seruari ex nobis vel ex operibus. Quid ergo illis in mentẽ venit qui tam dissentanea velint coniungere?* i *Hic de gratia, non de natura agitur: opera igitur quantumuis sint bona, gratiæ in solidum debentur, nec iustificandum præcedunt, quod etiam ait August. sed iustificatiõ sequũtur.* k *Qui nullo alio nomine quam Gentes vocabamini, vt vestra impuritas omnibus esset testata.* l *A Iudæis qui Circũcisione, Fœderis nota à vobis discernebantur.* m *Meritò à Christo auspicatur omnium promissionum scopo.* n *Qui nullum ius Israëliticæ ciuitatis haberetis. Ciuem autem esse Israëlis & Deum pro Deo suo habere, idem est.*

vnum, & intergerini parietis ſeptum ſoluit:

Coloſſ. 2. 14.

15 ‖ Inimicitijs, *id eſt* lege mandatorum *quæ in* ritibus *poſita eſt*, per carnem ſuam abolitis: vt ex duobus illis conderet in ſemetipſo vnum nouum hominem, faciens pacem,

16 Et vtroſque in [o] vno corpore reconciliaret Deo per crucem, [p] peremptis inimicitijs per eam.

17 [13] Et veniens euangelizauit pacẽ vobis longinquis & propinquis.

18 Quoniam vtrique [q] per ipſum habemus aditum per vnum Spiritum ad Patrem.

19 [14] Nempè igitur non ampliùs eſtis hoſpites & inquilini, ſed conciues ſanctorum, ac domeſtici Dei:

20 [15] Superſtructi ſuper fundamentum Apoſtolorum ac Prophetarum, cuius [r] imus angularis *lapis* eſt ipſe Ieſus Chriſtus:

21 In quo totum ædificiũ congruenter [ſ] coagmentatũ, creſcit vt ſit templum ſanctum Domino.

22 In quo & vos vnà ædificamini, vt ſitis habitaculum Dei per Spiritum.

13 Huius gratiæ efficax eſt inſtrumentum Euãgelij prædicatio, tum Iudæis tum Gentibus cõmunis.

14 Concluſio, Gentes in conſortium ſalutis eſſe aſcitas. Deſcribit autem Eccleſiæ præſtantiam, eam vocans ciuitatem & domum Dei.

15 Doctrinam ſalutis depoſuit Dominus initio penes Prophetas: deinde penes Apoſtolos: cuius ſcopus atque adeò veluti materia & ſubſtantia eſt Chriſtus. Itaq; ea demùm eſt Eccleſia vera Catholica qnæ à Prophetis & Apoſtolis eſt Chriſto ſuperſtructa, tanquam templum ſpirituale Deo conſecratum.

o Alludit ad Legis ſacrificia, quæ veram & vnicam iſtam hoſtiam repræſentabant. Itaque Lex non propriè abolita fuit ſed impleta. p Morte enim mortem deſtruxit, crucíq; velut affixit. q Chriſtus eſt veluti ianua, per quem ad Patrem reconciliatum, cum fiducia accedimus. Spiritu autem ſancto tanquam duce accedimus. r Præcipuus, id eſt, ædificii caput, nam ædificiorum fundamenta ſunt veluti capita. ſ Non tantùm igitur fundamentum, ſed totum ædificium Deo debetur.

CAP. III.

1 Ideò ſe dicit à Iudæis multa paſſum, 3 quòd myſterium de Gentibus ſeruandis. 8 Dei iuſſu prædicauerit. 13 Deinde rogat Epheſios ne ob afflictiones quas patitur deficiant: 14 ac propterea orat Dominum 18 vt percipiant quanta ſit Chriſti dilectio.

1 Huius

1 HVius [1] rei gratia ego Paulus *sum* [2] captiuus ille Christi Iesu pro vobis Gentibus:

2 Si quidem audistis dispensationem gratiæ Dei quæ data est mihi apud vos:

3 *Deum videlicet* per reuelationem notum mihi fecisse mysterium illud, (sicut ante scripsi paucis:

4 Et quo perlecto potestis intelligere quæ sit mea intelligentia in mysterio Christi.)

5 [b] Quod alij ætatibus non innotuit filijs hominum, vt nunc retectum est sanctis Apostolis & Prophetis per Spiritum:

6 Gentes *videlicet* esse cohæredes & concorpores, consorteſq; promissionis eius in Christo per Euangelium.

7 Cuius factus sum minister ex dono gratiæ Dei, quod datum est mihi secundum efficacitatem potentiæ ipsius,

8 Mihi, *inquam*, longè minimo omnium sanctorum, data est hæc gratia, euangelizandi inter Gentes imperuestigabiles opes Christi,

9 Et in lucem proferendi omnibus quæ *sit* cõmunio mysterij quod erat absconditum à seculis in Deo, qui omnia condidit per Iesum Christum.

10 [2] Vt nota nunc fiat per Ecclesiam imperijs ac potestatibus *quæ* in cœlis *sunt* [c] multiformis illa sapientia Dei:

11 Secundum propositum [d] æternum quod cõstituit in Christo Iesu Domino nostro:

12 In quo habemus libertatem & aditum cum fiducia, per [e] fidem ipsius.

13 Quapropter peto ne segnescatis ob afflictio-

1 Asserit Apostolatum suum aduersus offendiculum crucis, ex quo etiam sumit argumentum ad eũ confirmandum affirmans se non modò designatum Apostolum per Dei misericordiam, sed etiam peculiariter Gentibus vndiquaque ad salutem vocandis destinatum: quoniã ab initio Deus ita decreuerat, quãuis diù distulerit eius consilij patefactionem.

2 Vocatio Gẽtium inopinata, ipsis etiam Angelis cœlestibus & speculi instar in quo magnificam Dei sapiẽtiam intueantur.

a Captiuus Christi passiuè dicitur .i. qui pro Christi assertа gloriа captiuus teneatur.

b Non quòd nemo Gentium vocationem antea nosset, sed quòd paucis manifestata fuit, quibus autem fuit manifestata veluti Prophetis, figuris tamen & obscurius significata fuit, quam Apostoli præsentem clariss. lucem sint imuiti. c Vnicæ semper fuit Deo ratio homines saluandi, sed varia fuit forma. d Quod omni principio sit antiquius. e Fidem in ipsum. Ex hoc autem loco apparet fiduciam à fide nempè vt effectum à causa differre.

nes meas pro vobis, quæ est gloria vestra.

14 [3] Huius rei gratia, flecto genua mea ad Patrem Domini nostri Iesu Christi.

15 (Ex quo tota [f] familia in cœlis & in terra nominatur.)

16 Vt det vobis, [g] pro diuite sua gloria, vt fortiter corroboremini per Spiritum suum in [h] interiore homine:

17 Vt inhabitet Christus per fidem in cordibus vestris:

18 Vt in [i] charitate radicati & fundati, valeatis assequi cum omnibus sanctis [k] quæ *sit* illa latitudo & longitudo, & profunditas & sublimitas:

19 Et cognoscere [l] charitatem illam Christi [m] *omni* cognitione superiorē: vt impleamini ad [n] omnem vsque plenitudinem illam Dei.

20 [4] Ei verò qui infinita cum redūdantia potest omnia facere supra ea quæ petimus, aut mente cōcipimus, pro vi illa agente in nobis,

21 *Sit* gloria in Ecclesia per Christū Iesum, in omnes ætates seculi seculorum. Amen.

3 Docet suo exemplo efficaciam doctrinæ à Dei gratia pēdere, ac proinde preces cū prædicatione & auditione Verbi esse coniungendas, quibus indigeant non modò qui sunt nouitij, sed ipsi quoque veterani, vt magis ac magis, per fidem cū Christo coalescētes, omnibus spiritualibus donis confirmati, in cognitione eius immensæ charitatis qua nos Deus Pater in Filio cōplexus est, fundentur ac radices agant, quum tota familia, cuius pars iam in cœlū recepta est, pars adhuc in terris hæret, ab illa adoptione Patris cœlestis in vnico Filio suo pendeat. 4 Erumpit in gratiarum actionem, qua confirmentur etiam Ephesij, vt quiduis ex Deo sperent.

f Tota gens quæ vnum Patremfamiliâs habet, ea autem est Ecclesia, in Christo adoptata, quæ idcirco domus Dei dicitur. 2. Tim. 2. 20. g Pro magnitudine misericordiæ ipsius. h Vide Rom. 7. 22. i Qua diligimur à Deo, ea enim est radix nostræ electionis, ad quam vbique nos reuocat Apostolus. k Quam sit illud opus nostræ in Christo reconciliationis omnibus partibus absolutum. l Quam exhibuit nobis Deus in Christo. m Quæ superat omnem ingenij nostri captum, vt quidem plenè animo concipi possit: nam alioqui quisque Dei Spiritu fretus pro modulo suo tantùm percipit, quantum ad salutem satis est. n Ita vt in nobis abundent quæcunque ad nostram illam cum Deo perfectionem requiruntur.

CAP. IIII

Tria vlt. cap. præceptiones de moribus continent. 1 Hortatur ad mutuam coniunctionem: 7 propterea varia dona à

Deo

Deo conferri, 16 vt ædificetur Ecclesia. 18 Reuocat ergò eos ab infidelium vanitate, 25 à mendacio, 29 & spurcitie sermonis.

CAP. IIII.

1 Altera pars epistolæ, præcepta vitæ Christianæ complectens: quorum summa est, vt vnusquisque sese gerat sicut tanta Dei gratia dignum est.

2 Secundò, animi mansuetudinem commẽdat, quæ in sese mutuò tolerandis demonstretur.

3 Tertiò, summã coniunctionem requirit. sed quæ Spiritus sancti vinculo deuinciatur.

4 Argumentũ maximi momẽti ad mutuam

1 PRecor [1] itaque vos, ego captiuus in Domino, vt ambuletis ita vt dignum est [a] vocatione qua vocati estis,

2 [2] Cum omni modestia ac mansuetudine, cum [b] animi lenitate, tolerantes alij alios per charitatem:

3 [3] Studentes seruare vnitatem Spiritus per vinculum pacis.

4 [4] Vnum *est* corpus & vnus spiritus, sicut & vocati estis in vnam spem vocationis vestræ:

5 Vnus Dominus, vna fides, vnum Baptisma:

6 Vnus Deus & Pater omniũ, qui est [c] super omnia, & [d] per omnia & [e] in omnibus vobis.

7 [5] Sed vnicuique nostrûm data est gratia pro mensura [f] doni Christi.

8 Quapropter dicit, Quum ascendisset in sublime captiuam duxit [g] captiuitatem, & dedit dona hominibus.

9 Cæterùm illud Ascendit, quid est nisi quòd etiam descenderat prius [h] in infimas partes terræ?

charitatem maximo studio colendam, quòd ab vno Deo & Patre, eodem Spiritu in vnum veluti corpus conflati, vnum Dominum vna fide colentes, & vno baptismate ipsi consecrati, vnam eandemque gloriam, ad quam vocati sumus, speremus. Omnis igitur ista discerpit qui charitatem violat. 5 Admonet, omnes quidem vnum esse corpus, & ab vno Christo, qui potenter domitis omnibus hostibus, in cœlis regnat (vnde Ecclesiam donis omnibus cumulet) omnia bona proficisci: sed interea variè ac diuersè, dona ista pro eius arbitrio distribui, ac proinde vnumquemque debere, suo modulo contentum, id quod accepit, ad communem totius corporis vtilitatem referre.

a Vocationem vniuersalem fidelium intellige, nempè vt sancti sint sicut Deus sanctus est, ad quem vocati sunt in Christo. b Vide Mat. 18. 25. c Qui vnus summum habet in Ecclesiam imperium. d Vnus prouidentiam suam per omnia Ecclesiæ membra diffundit. e Vnus in Christo nobiscum coniungitur. f Quod Christus contulit. g Captiuorum multitudinem. Hostes autem isti sunt diabolus, mors, peccatum & quicquid se opposuit humili Christo. Captiuitatem autem dixit pro captiuis ex Hebr. idiotismo. h In terram, quæ est pars infima mundi.

6 Priore loco functiones Ecclesiasticas, partim extraordinarias & temporarias, vt Apostolos, Prophetas, Euãgelistas: partim ordinarias & perpetuas, vt Pastores & doctores, commemorat.

10 Qui descendit, ipse est qui etiã ascendit longè suprà omnes cœlos, [i] vt impleret [k] omnia.

11 [6] Dedit igitur ipse alios quidem, [l] Apostolos: alios verò [m] Prophetas: alios autem [n] Euangelistas: alios autem [o] Pastores & Doctores.

12 [7] Ad coagmentationem sanctorum, ad opus ministerij, ad ædificationem, *inquam*, [p] corporis Christi.

13 [8] Donec cuadamus omnes [q] in vnitatem fidei, & agnitionis Filij Dei, in virum perfectum, ad mensuram staturæ [r] adulti Christi.

7 Finem Ecclesiasticarum functionum ostendit, nempè vt hominum ministerio omnes sancti sic coalescant, vt vnum Christi corpus mysticum constituant. 8 Huius ministerij vsus perpetuus est, dum in mundo versamur, id est, vsque ad tempus illud quo carne exuti, penitus inter nos consentientes, capiti nostro Christo adhærebimus. Hoc autem fit crescente in nobis cognitione Filij Dei, ipsoq; adeò paulatim in nobis adolescente, donec viri perfecti euadamus, quod quidem in altero fiet seculo, quum Deus erit omnia in omnibus. 9 Inter pueritiam (id est statum admodum imbecillum, quum videlicet adhuc penitùs vacillamus) & perfectam ætatem, quæ nobis in altero demùm seculo obtinget, aliquid est medium, nempè adolescentia, & firmus ad perfectionẽ progressus. 10 Eos qui in verbum Dei non recumbunt, comparat nauiculis quæ doctrinis hominũ tanquam ventis contrarijs huc & illuc agitatæ fluctuent, & simul præmonet id accidere non tantùm humani ingenij leuitate, sed etiam quorundam versutijs qui hanc velut artem faciant.

i Donis suis cumularet. Quemadmodum igitur, (illud ascendit) respondet Christi ascensioni, ita illud (dedit dona hominibus) respondet clausulæ, (vt impleret omnia.) k Ecclesiam. l Apostoli fuerunt illi duodecim, quibus accessit Paulus (quanquam videtur etiam aliquatenus Barnabas adiungendus ex eo quod scriptum est Act.13.2.) horum fuit officium per vniuersum orbem Ecclesias constituere. m Prophetarũ munus fuit vnũ ex præcipuis: ijs autem erant qui insigni aliqua sapientia pollerent, nõ modò in interpretãdo, sed etiam in administrandis Ecclesijs quas Apostoli constituerãt, prout incidebant diuersa negotia, quorũ aliqui etiam futura prædicebant. n His vtebãtur Apostoli vt comitibus in suo fungendo munere, quũ omnibus non possent sufficere, nedum vt princeps Apostolorum aliquis in terris esset. o Doctorũ munus est verbũ Domini fideliter explicare & veluti scholam ecclesiæ regere vt sincera doctrina dogmatũ & veræ interpretationes retinerentur in Eccle. sicut docuerũt Alexãd. Pãt. & Orig. at Pastorũ munus latius patet, nimirũ, vt verbo & orationi vacẽt & eccles. modis omnibus tueãtur. p Ecclesiæ. q Ad eã summã cõiũctionẽ cuius vinculũ est fides. r Christ. dicitur adolescere, nõ in seipso, sed in nobis

mus

mus & circumferamur quouis vento doctrinæ, in hominum [f] alea, [t] per veteratoriam ad insidiose fallendum versutiam.

15 [11] Sed verè nos gerentes in charitate, prorsus adolescamus in eum *per* omnia qui est caput, *nempè* Christus:

16 Ex quo totum corpus congruenter coagmentatum, & compactum per omnes suppeditatas commissuras, ex [u] vi intus agente pro mensura vniuscuiusque membri, incrementum capit [x] corpori conueniens, ad suijpsius extructionem per [y] charitatem.

17 [12] Hoc itaque dico, & obtestor per Dominum, ne ampliùs versemini ‖ sicut reliquæ Gentes versantur [z] in vanitate mentis suæ,

18 Cogitationem habentes obtenebratam, & abalienatam à [a] vita Dei propter ignorantiã quæ est in ipsis, ex obduratione cordis eorum.

19 Qui posteaquam [b] dedoluerunt, semetipsos dediderunt proteruiæ, ad [c] certatim patrandam impuritatem omnem.

Rom. 2. 21.

11 Veritatis & charitatis studio in Christo crescimus. Is enim sui verbi ministerio efficax, instar vitalis spiritus, sic totum corpus vegetantis vt singulos artus pro eorum modulo nutriat, ecclesiam suam diuersis functionibus quasi mẽbris constãtem, seruata vniuscuiusque proportione viuificat & fouet. Inde verò consequitur, neque extra Christum posse hoc corpus viuere, neque quenquam posse spiritualiter crescere, qui sese à cæteris membris seiungat.

12 Descendens ad doctrinæ Christianæ fructus, primùm disserit de morum & actionum principijs, grauissimam comparationem instituens filiorum Dei, cum ijs qui non sunt regenerati. In his enim omnes animi facultates esse corruptas, mente vanitati dedita, sensibus densissima caligine obscuratis, affectibus autem ad malum paulatim sic assuefactis, vt eos tandem omni amisso iudicio oporteat ad turpissima quæuis præcipites ferri.

f Incertis illis casibus, quibus iactantur homines. *t Eorum qui ad alios fallendos mirè sunt exercitati.* *u Vi Christi, qui animæ instar singula membra vegetat.*

x Ita crescit, vt par est corpus crescere. *y Charitas est ipsa artuum, id est diuersarum functionum commissura.*

z Si partes omnes animæ etiam nobilissimæ, corruptæ sunt, quid est homo aliud quam corruptio? *a Qua Deus vnit in suis quamque præcipit & approbat.*

b Omnis iudicij expertes facti sunt. *c Quasi agatur de lucro, ita vt alius alium superare contendat.*

20 [13] Vos autem non ita didiciſtis Chriſtum.

21 Si modò eũ audiſtis,& per eum edocti fuiſtis,[d] ſicut eſt veritas in Ieſu:

22 *Nempè* deponere quod ad priſtinam conuerſationem attinet,[e] veterem illum hominem qui deceptricibus cupiditatibus corrumpitur:

23 Renouari verò [f] ſpiritu mentis veſtræ,

24 Et induere nouum illum hominem qui [g] ſecundùm Deum conditus eſt [h] ad iuſtitiam & ſanctimoniam [i] veram.

25 [14] Quapropter depoſito mendacio, loquimini veritatem quiſque proximo ſuo: nam ſumus alij aliorum membra.

26 [15] [k] Iraſcimini, & ne peccate: ſol ne occidat [l] ſuper exacerbatione veſtra.

27 Neque date locum diabolo.

28 [16] Qui furabatur, non ampliùs furetur: ſed potiùs laboret, operando manibus [m] quod bonum ſit, vt poſſit impertiri cui opus fuerit.

Coloſſ. 3.8.

13 Sequitur antitheſis hominum vera ac viua Chriſti cognitione regeneratorum, qui longè alia habeant actionũ principia, deſideria videlicet ſancta & honeſta, & mentem prorſus diuini Spiritus virtute immutatã, vnde ſimiles quoque effectus naſcũtur, vita videlicet iuſta & verè ſancta.

14 Particulares aliquot Chriſtianas virtutes ſigillatim commendat, ac primum quidem veritatem (id eſt ſinceros mores) exigit, damnata omni fraude & ſimulatione, quoniam alij aliorum cauſa nati ſumus.

15 Iram ſic cohibendam docet, vt quantumuis feruens tamen foras non erumpat, & mox, atque adeò ante ſomnum, extinguatur: ne Satan mali ſuggerendi conſilij occaſionem ex peſſimo illo conſultore arripiens, nos peſſundet. 16 A corde deſcendit ad manus, furta condemnans: & quoniam huic ſceleri dediti ſolent inopiam prætexere, docet laborem optimum eſſe aduerſus paupertatem remedium, cui ſic benedicat Dominus, vt ijs qui laborant, aliquid etiam ſuperſit vnde alios iuuent, nedum vt aliena cogantur furripere.

d Vt edocti ſunt qui verè ac ſeriò Ieſum agnoſcunt. e Vos ipſos. Hoc eſt enim quod iubet Dominus, nempè. vt quiſque abneget ſemetipſum. f Vbi oportuit vim rationis præcipuam eſſe, ibi potiſſimum omnia vaſtans graſſatur corruptio. g Ad Dei imaginem, & exemplar creatus. Loquitur autem non de animæ eſſentia, ſed de qualitatum inſtauratione. h Effectus & finis nouæ creationis. i Minimè fucatam, ſed genuinam. k Si iraſci contigerit, at ne peccate, id eſt, iram cohibete, vt quod malè cogitaſtis malè non exequamini. l Ne inuentos vos nox deprehendat, id eſt, omnia citò compenſantur. m Laborando in rebus ſanctis & proximo vtilibus.

29 [17] Nullus

29 [17] Nullus sermo [n] corruptus ex ore vestro egreditor, sed siquis est commodus ad ædificationis vsum, vt [o] gratiam auditoribus adferat.

30 [18] Et ne tristitia afficite Spiritum illum sanctum Dei, per quem obsignati estis in diem redemptionis.

31 Omnis amaritudo, & excandescentia, & ira, & clamor, & maledicentia, tollatur ex vobis, cum omni malitia.

32 Sed estote alij in alios benigni, misericordes, condonantes vobis mutuò *offensas*, [19] sicut & Deus in Christo condonauit vobis.

17 Inijcit etiã frænum linguæ, sic docens tẽperandum sermonem, vt non modò non destruantur auditorũ animi, sed etiam instruantur.

18 Generalis præceptio aduersus omnes exuperantias affectuum positorũ in facultate, quam irascibilem vocant, quibus contrarias mediocritates opponit. Adhibet autem præfationem longè vehementissimam, cauendum esse ne Spiritum sanctum in nobis ea Lege habitantem vt nostris omnibus affectibus moderetur, nostra intemperie velut tristitia afficiamus. 19 Argumentum ab exemplo Christi sumptum, quo nullum esse potest grauius, etiamsi hominibus inimicissimis condonandæ sint iniuriæ, nedum si vel habenda sit miserorũ ratio, vel de seruanda erga quosuis moderatione & morum suauitate agatur.

n Adverb. putris, siue inutilis. Ita enim explicandum esse hoc epitheton apparet ex antithesi. o Vocat gratiam quod ad progressum in pietate & charitate pertineat.

CAP. V.

3 Et ne in vitijs quæ reprehẽdit, oscitanter suas admonitiones excipiant, 5 seuera denuntiatione eos terret, 8 stimulos etiã adhibet, 15 & à generali morũ parænesi. 22 ad specialẽ circa officium vxorum 25 & maritorum descendit.

1 ESTOTE ‖ igitur imitatores Dei, vt filij dilecti.

2 Et versamini cũ charitate, sicut & Christus dilexit nos, & tradidit semetipsum pro nobis oblationẽ ac victimam Deo, in odorẽ bonæ fragrãtiæ.

3 ‖ [1] Scortatio verò & omnis impuritas aut auaritia, ne nominator quidem inter vos, sicut decet sanctos:

4 Et obscœnitas, & stultiloquiũ, & [a] scurrilitas, tiam, & dicacitatem, & quidem grauissimè, reprehendens.

CAP. V. *Ioh. 13. 34, & 13 12. 1. Ioh. 3 23. Supr. 4. 19 col. 3. 5. 1. thess. 2. 17.*

1 Iam accedit ad alterã affectuum speciem positam in facultate quam concupiscibilẽ appellant: nominatim scortationẽ auari-

a Sales quos homines iaculantur, vt vel inane quiddam spectetur, vel exemplo vel maledicentia peccetur.

quæ non conueniunt : ſed potiùs gratiarum actio.

Mat.14.4. mar.13 5. luc.11 8. 2.theſſ.3.

5 [a] Nam hoc noſtis, nullum ſcortatorem aut impurum, aut auarum, qui eſt [b] idololatra, habere hæreditatem in regno Chriſti & Dei.

6 ‖ Ne quiſquam vos ſeducat inanibus ſermonibus. propter hæc enim venit ira Dei in homines contumaces.

7 [3] Ne igitur eſtote conſortes eorum.

8 Eratis enim olim tenebræ, nunc autem [c] lux in Domino: vt filij lucis incedite:

9 (Nam fructus [d] Spiritus *ſitus eſt* in omni bonitate & iuſtitia & veritate.)

10 Probantes quid ſit acceptum Domino.

11 Et non commercium habete cum operibus illis infrugiferis tenebrarum, ſed potiùs etiam [e] arguite.

12 Nam quæ occultè fiunt ab iſtis, turpe eſt vel dicere,

13 Sed omnia dum arguuntur, à luce manifeſta fiunt. lux enim illud eſt quod omnia facit manifeſta.

14 Quapropter [f] dicit, Excitare qui dormis, & ſurge [g] à mortuis, & illuceſcet tibi Chriſtus.

15 ‖ [4] Videte igitur quomodo accuratè inceda-

2 Quoniã hæc ſcelera ſunt ex eorum numero quæ olim erant, expergefacit pios, vt tanto magis ſibi ab iis vt nocentiſſimis peſtibus caueãt *Coloſſ.4.5.*

3 Quia nihil procliuius eſt quã mala exempla ſequi, idcirco monet ſanctos Apoſtolus vt aſſi ſuè meminerint ceteros eſſe veluti tenebras, ſeſe verò inſtar lucis. Illos igitur turpiſſima quæq; (vt in tenebris fieri ſolet) patrare: ipſos verò oportere non modò non ſequi illorum exempla, ſed etiam (quod proprium lucis munus eſt) eorum tenebras coarguere, & præeunte Chriſto, vera illa luce, ſic incedere vt prudentes decet. 4 Quo corruptiores ſunt huius ſeculi mores, eo magis in omnes occaſiones intentos eſſe nos oportet, nec aliud nobiſipſis quàm Domini voluntatem proponere.

b Idolorum ſeruitutis ad ductus, auarus enim in ſuis opibus vitam ſuam poſitam eſſe putat. c Fideles dicuntur lux, tum quia vera luce illuſtrantur, tum quod alijs præluceant, vt ſcelerum eorum etiam vitam coarguant. Quæ ratio diligenter conſideranda eſt hoc in loco. d Spiritus ſancti, cuius vi facti ſumus lux in Domino. e Palàm facite, ſancta nimirum vita. f Scriptura, vel Deus in Scripturæ per Prophetam loquens. Videtur autem hoc petitum partim ex Eſa 60.1. ſed multo magis ex eiuſdem Prophetæ 26.19. & 21. g Loquitur de morte peccati.

tis,

tis, non vt insipientes, sed vt sapientes:

16 [h] Redimentes occasionem, quoniam [i] dies mali sunt.

17 ‖ Propterea ne estote imprudentes, sed intelligentes quæ sit voluntas Domini.

18 [5] Et ne inebriamini vino, in quo [k] luxus est, sed implemini Spiritu:

19 Loquentes inter vos mutuò Psalmis & hymnis & canticonibus spiritualibus: canentes & psallentes [l] in corde vestro, Domino.

20 Gratias agentes semper de omnibus, in nomine Domini nostri Iesu Christi, & Deo Patri.

21 [6] Subiecti alij alijs, cum timore Dei.

22 ‖ [7] Vxores proprijs viris subiectæ estote [8] vt Domino:

23 ‖ [9] Quoniam vir est caput vxoris, vt & Christus est caput Ecclesiæ: [10] & is est qui salutem dat corpori.

24 [11] Itaque sicut Ecclesia subiecta est Christo, ita & vxores suis viris *subiectæ sunto* in omnibus.

25 [12] ‖ Viri, diligite vxores vestras, sicut & Christus dilexit Ecclesiam, & semetipsum exposuit pro ea.

Rom. 12. 2. 1. *Thess.* 4. 3.

5 Dissolutis in fidelium conuitijs sobrios & sanctos fidelium coetus opponit, in quibus personent vnius Domini laudes, siue aduersis siue prosperis rebus. *Coloss.* 3. 18. *tit.* 2. 5. 1 *pet.* 3. 1. 1. *Cor.* 11. 3.

6 Breuis repetitio scopi ad quē omnia referenda sint, vt propter Deum alij alijs seruiāt. *Coloss* 3. 19.

7 Iam ad œconomiam descēdit, singulas œconomices partes ordine distribuens. Vxorum autem officium in eo positum esse dicit, vt viris subijciantur. 8 Primum argumentum, Quoniam maritis rebelles esse non possunt, quin Deo ipsi huius subiectionis authori resistant. 9 Declaratio superioris dicti, Quia Deus in matrimonio præfecerit virū vxori sicut Christus est Ecclesiæ suæ caput. 10 Aliud argumentū, Quia vxoris salus à viro dependet, vt nō tantùm iusta, sed etiam vxori vtilissima sit ista subiectio: sicut etiam Ecclesiæ salus est à Christo, quamuis longè dissimili ratione. 11 Conclusio officij vxorum erga maritos. 12 Maritorum officium est vxores vt seipsos diligere: cuius dilectionis viuum est exemplar Christi erga Ecclesiam charitas.

h Metaphora à mercatoribus ducta, qui lucrum etiam tantillum delitijs omnibus anteponunt. Ostendit Paulus qua in re diligentes & auidos & quasi emptores esse nos oporteat. i Difficultatum & asperitatu plena tempora. k Omnis profusio, eáque summa cum turpitudine coniuncta. l Serio cordis affectu, non lingua duntaxat.

26 [13] Vt eam[m] sanctificaret, postquam eam purgasset lauacro aquæ[n] per verbum.

27 Vt sisteret eam sibi glorioſam, *id est* Ecclesiam[o] non habentem maculã, aut rugam, aut quicquam eiusmodi, sed vt esset sancta & inculpata.

28 [14] Ita debent viri diligere suas vxores vt sua ipsorum corpora: qui diligit suam vxorem seipsum diligit.

29 Nullus enim vnquam[p] suam ipsius carnem odio habuit, imò enutrit ac fouet eam, sicut & Dominus Ecclesiam.

30 Quoniam membra sumus corporis eius,[q] ex carne eius, & ex ossibus eius.

31 ‖ Propterea derelinquet homo patrem ac matrem, &[r] agglutinabitur vxori suæ: & qui duo *erant*, fient vna caro.

32 [15] Mysterium hoc magnum est: loquor autem de Christo & de Ecclesia.

33 [16] Itaque & vos singuli *ita facite*, suam quisque vxorem ita diligat vt seipsum: vxor autem *videat* vt reuereatur virum.

Gen.2.24 mat. 19 5.mar.20.7. 1.cor 6.16.

13 Quoniam multi solent vxorum infirmitates suæ duritiei & inhumanitati prætexere, iubet nos contemplari Apostolus, qualem Ecclesiam nactus sit Christus, quum eam sibi adiungeret, & quomodo omnes eius sordes adeò non sit dedignatus, vt sua etiam puritate omnes illas eluere non desinat, tantisper dum illam penitus purificet. 14 Aliud argumentum, Vnusquisque naturæ sponte seipsum amat: resistit ergò naturæ qui vxorem non amat. Consequutionem probat primùm ex mutua Christi & Ecclesiæ coniunctione mystica: deinde ex Dei ordinatione, qui virum & vxorem pronuntiet esse instar singularis indiuidui. 15 Nequis naturalem Christi & Ecclesię coniunctionem somniet, qualis est viri & vxoris, arcanam eam esse ostendit, spiritualem videlicet, & quæ à communi hominum captu sit quàm remotissima: vtpote quæ spiritus non carnis virtute, fide non naturali aliquo connexu constet. 16 Conclusio officij tum viri in vxorem tum vxoris in virum.

m Sanctam efficeret. Sanctum autem dicitur, quod Deo separatum est & consecratum. n Verbum ῥήματι vocat promissionem gratuitæ in Christo iustificationis, & sanctificationis fide receptam. o Ecclesia in sese considerata, non prius erit sine ruga, quàm cùm ad metam peruenerit, in hac enim vita instadio currit: at si in Christo consideretur, munda est & sine ruga. p Suum corpus. q Alludit ad creationem mulieris, quæ nostram cùm Christo coniunctionem significat, quæ sit fide, at sacramento Cœnæ obsignatur. r Vide Matth.19.5.

CAP. VI

1 *Subijcit præcepta de liberorum*, 5 *seruorum*, 9 & dominorum

morum officijs. 10 *Deinde proponit quàm acris pugna fidelibus sit proposita:* 12 *quibus armis in ea vtendum.* 21 *Postremò Tychicum commendat.*

CAP. VI.

1 ‖[1] Liberi, auscultate [2] in [a] Domino parentibus vestris: [3] id enim est iustum.

2 ‖[4] Honora patrem tuum & matrem tuam: 3 (quod est præceptum primum cum [b] promissione.)

3 Vt bene tibi sit, & sis longæuus super terram.

4 [6] Et *vos* patres, ne prouocate ad iram liberos vestros, sed enutrite eos in doctrina & [c] monitis Domini.

5 ‖[7] Serui auscultate ijs qui *vestri* domini sunt secundum carnem [d] cum timore ac tremore, cum simplicitate cordis vestri, vt Christo.

6 Non ad oculum seruientes, vt qui hominibus placere studeant, sed vt serui Christi, [9] facientes ex animo quæ vult Deus:

Colos. 3. 20. *Exod.* 20. 12. *deut.* 5. 16. *eccle.* 3. 10. *mat.* 15. 4. *mar.* 7. 10.

1 Accedit ad aliã œconomices partem: & liberorum erga parentes officiũ in eo positum esse docet, vt parentibus obtemperent.

Colos. 3. 22. *tit.* 2. 9. 1. *pet.* 2. 18.

2 Primum argumentũ, Quia sic Deus sanciuit. Ex quo etiã consequitur, hactenus teneri liberos hac obedientia, vt tamen à Dei cultu non discedant. 3 Secundum argumentum, Quòd iustissima sit hæc obedientia. 4 Probatio primi argumenti. 5 Tertium argumentum, abvtili, Quòd Dominus hoc præceptum inter cætera sit peculiari benedictione dignatus. 6 Patrum officium est, moderatè & ad Dei gloriam iure patriæ potestatis vti. 7 Iam ad tertiam œconomices partem descendit, nempè ad mutua seruorum & dominorum officia. Seruorum autem officium in eo positum esse docet, vt ex animo dominos suos ament & reuereantur.

8 Mitigat seruitutis asperitatem, quòd nihilominus eis maneat intacta spiritualis libertas, quæ corporalem seruitutem non aboleat: adeò quidem vt Christi esse non possint, nisi dominis suis fideliter & sponte inseruiant, quatenus quidem salua conscientia id fieri potest. 9 Vt quibusuis prætextibus occasionem præcidat, docet non sine Dei voluntate seruos nasci aut fieri, ac proinde in Dei voluntatem esse ipsis respiciendum, quantumlibet dura sit seruitus.

a Dominus enim author est, & secundum illum præstanda est obedientia.

b Peculiari, nam alioqui secundum præceptum habet misericordiæ promissionem in mille generationes, sed generaliorem. *c Monitis ex verbo Dei petitis, siue sanctis & Deo acceptis.* *d Cum solicita reuerentia, nam ne seruilis quidem metus probatur in seruis Christianis.*

7 Cum beneuolentia seruientes [e] Domino, & non hominibus.

8 [10] Vt qui illud sciatis, singulos, quicquid fecerint boni, hoc reportaturos à Domino, siue seruus fuerit, siue liber.

9 [11] Et vos Domini, eadem facite erga illos, remissis minis: scientes vestrum etiam ipsorum Dominum esse in cœlis, ‖ nec [f] personæ respectũ esse apud eum.

10 [12] Quòd superest, fratres mei, corroboremini per Dominum, & forte ipsius robur:

11 Induite vniuersam illam armaturam Dei, vt possitis stare aduersus insidias diaboli.

12 [13] Quoniam non est nobis lucta ‖ aduersus [g] sanguinem & carnem, sed aduersus [h] imperia, aduersus potestates, aduersus mundi dominos, *rectores* tenebrarum seculi huius, aduersus spirituales malitias *quæ sunt* in sublimi.

13 [14] Propterea assumite vniuersam illam armaturam Dei, vt possitis resistere [i] tempore aduerso, & omnibus confectis stare.

10 Etiamsi ingratis aut crudelibus dominis seruiatur, tamen seruorum non minùs quã liberorum obedientia Deo est accepta.
Deut. 10.17.
2.par. 19.7.
iob. 34.19.
sap. 6.8.
eccle. 35.16.
act. 10.34.
rom. 2.11.
galat. 2.6.
coloss. 3.25.
1.pet. 1.17.
Supr. 2.1.

11 Dominorũ officium est, moderatè & sanctè vti suo in seruos imperio, quum & ipsi alio respectu communem habeant Dominum qui in cœlis est, & tum seruos tum liberos iudicabit. 12 Concludit alteram huius epistolæ partem, graui exhortatione vt omnes sint in procinctu, & spiritualibus armis freti, constanter pugnent, donec hostes penitus profligentur. Monet autem primo loco, vt arma ex Deo sumamus, quibus solis confici possit hostis. 13 Secundò, præcipuos hostes inuisibiles ac potentissimos esse declarat, ne putemus nobis cum hominibus præcipuè certandum. 14 Sola Dei armatura profligari istos hostes declarat, nempè conscientiæ integritate, pia & sancta vita, Euangelij cognitione, fide: denique Dei verbo, adhibitis precibus assiduis & feruentibus pro Ecclesiæ salute, ac præsertim pro verè piorum ac fortium Verbi ministrorum constantia.

e Dei reuerentia commoti, & quasi ipsi Deo, non autem in ipsorum per se hominum gratiam. f Id est, externæ qualitatis ac status personæ, puta libertatis aut seruitutis rationem. Nam de his circunstautijs agitur hoc loco. g Homines, quorum fragilis & caduca est natura, cui opponuntur versutiæ spirituales, infinitis partibus potentiores. h Ista nomina tribuit Angelis malis propter effectu, non quòd eos sua vi possint præstare, sed quia illis Deus laxat habenas, vt eorũ audacia ad suam amplificandam gloriam vtatur. i Vide supr. 5.1.

14 State igitur lumbis circumcinctis veritate, & induti thorace iustitiæ:

15 Calceatis pedibus [k] præparatione Euangelij pacis.

16 Insuper assumpto scuto fidei, quo possitis omnia iacula Mali illius ignita extinguere.

17 Galeam etiam salutarem recipite, & gladium spiritualem, hoc est verbum Dei:

18 Omni prece & supplicatione, precantes omni tempore per [l] Spiritum, & illi ipsi rei inuigilantes cum omni perseuerantia & supplicatione pro omnibus sanctis,

19 Et pro me, vt mihi detur [m] sermo ad apertionem oris mei cum libertate, vt notum faciam mysterium Euangelij,

20 Cuius causa legatione fungor in catena, vt, *inquam*, de eo liberè loquar vt oportet me loqui.

21 [15] Vt autem sciatis & vos res meas, & quid agam, omnia vobis nota faciet Tychicus, charus frater & fidus minister in Domino:

22 Quem misi ad vos ob id ipsum vt cognoscatis res nostras, & consoletur corda vestra.

23 Pax *sit vobis* fratribus, & charitas cum fide à Deo Patre & Domino Iesu Christo.

24 Gratia *sit* cum omnibus diligentibus Dominum nostrum Iesum Christum ad [n] immortalitatem. Amen.

Missa fuit Roma ad Ephesios per Tychicum.

15 Familiaris & beneuolētiæ plena sui status declaratio, vnà cum precatione solenni, quā cōsuenit Paulus epistolas suas claudere.

k Vt præparatio Euangelij sit calceorū instar optimè aiutē conuenit epitheton, cùm nos ad Deū per infensissimos hostium cuneos pergentes id nos ad fortiter pergendū hortetur, quòd ex Euangelij doctrina sciamus nos ad Deum nobis reconciliatum contendere.

l Vt sanctæ preces à sancto Spiritu proficiscuntur.

m Loquendi facultas, vel vt suggerat mihi Deus quod loquar.

n Vitam æternam, metam gratiæ, quam fidelibus precatur.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD PHILIPPENSES.

CAP. I.

3 *De pio animi sui erga Philip. affectu, testatus,* 12 *de se & de suis vinculis tractat:* 22 *& eos suo exemplo incitat,* 27 *hortatur q; ad vnitatem* 28 *& patientiam.*

CAP. I.
1 Scopus Epistolæ est, Philippēses modis omnibus confirmare, vt non modò non deficiant, sed etiā proficiant: Ac primò quidem præterita laudat, vt ad pergendum hortetur: quod se etiam omninò sperare dicit, idque ex viuæ charitatis ipsorum testimonio sed interea ad vnius Dei gratiam omnia refert.

1 PAVLVS & Timotheus serui Iesu Christi, omnibus sanctis in Christo Iesu qui sunt Philippis, vnà cū [a] episcopis ac diaconis:

2 Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.

3 [1] Gratias ago Deo meo cum summa memoria vestri,

4 (Semper in omni precatione mea pro omnibus vobis cum gaudio preces faciens)

5 [b] Super vestri in Euangelio communione, [c] à primo die vsque ad hoc tempus:

6 Persuasum habens hoc ipsum, fore vt qui cœpit in vobis opus bonum, perficiat [d] vsque ad diem Iesu Christi:

7 Sicut iustum est vt ego id sentiam de omnibus vobis, propterea quòd animo teneam vos, &

a Episcoporum nomine eos qui verbo & gubernationi præerant, puta Pastores, Doctores & Presbyteros Diaconorum eos qui Ecclesiæ ærarij essent œconomi & viduarum etiam collegium intelligit. b Quod & vos facti estis participes Euangelij. c Ex quo vos cognoui, & ad Euangelium accessistis. d Ad extremum vsque finem non deseret vos Dei Spiritus, donec mortalia vestra corpora sistantur Christi iudicio glorificanda.

[e] in

[d] in vinculis meis, & in defensione & confirmatione Euãgelij, vos, *inquam*, omnes vnà mecum fuisse [e] gratiæ meæ participes.

8 [2] Testis enim mihi est Deus quàm propensè amem vos omnes in visceribus Iesu Christi:

9 [3] Et hoc precor, vt charitas vestra adhuc magis ac magis redundet in cognitione & omni sensu.

10 Vt dignoscatis quę discrepant, vt sitis sinceri, & inoffenso cursu pergatis ad diem vsq; Christi:

11 Pleni [g] fructibus iustitiæ, qui *insunt vobis* per Iesum Christum, ad gloriam & laudem Dei.

12 [4] Velim autem vos scire, fratres, quæ mihi *acciderũt*, magis ad profectum Euangelij euenisse:

13 *Adeò* vt vincula mea [h] in Christo celebria sint in toto [i] prætorio, ac reliquis omnibus *locis*:

14 Et pleriq́ue ex fratribus in Domino, freti vinculis meis, magis audeant impauidè [k] Sermonem loqui,

15 Ac nonnulli quidem per inuidiam & contentionem: nonnulli verò etiam propensa voluntate Christum prædicant:

16 Ij quidem, *inquam*, per contentionem Chri-

2 Addit suæ in eos beneuolentiæ declarationem, ostendens simul qua re maximè possint confirmari, nempè precibus assiduis.

3 Quid præcipuè nobis sit petendum, ostendit, primùm videlicet vt in vera Dei notitia, (adeò vt discrepantia possimus dignoscere) deinde in charitate crescamus, vt ad extremum vsq; ad gloriam Dei per Iesum Christum, verè bonis operibus incumbamus.

4 Occurrit crucis offendiculo, vnde nonnulli occasionem arripiebant deprimendi ipsius Apostolatus. Quibus respondet, Deum sic benedixisse suæ captiuitati, vt inde sit etiam factus illustrior, dignitate Euangelij, quamuis non simili omnium studio, tamen reipsa per istam occasionem magnopere amplificata.

e Veræ cum Christo coniunctionis verum argumentum erat quod eum captiuum non modo non deseruissent, sed etiam omnibus officijs essent prosequuti, perinde ac si cum eo captiui fuissent. *f Gratiam vocat quasi singulare aliquod beneficium vincula sua.* *g Si iustitia est arbor, Opera bona sunt fructus, falli necesse est Sophistas, quum dicant opera causas esse iustitiæ. Sed distinguenda est iustitia imputata, in quam recumbimus, à iustitia inhærente, quæ est duntaxat illius testis ac veluti propago.* *h Christi nomine, siue pro Christi negotio.* *i In Cæsaris regia. Latè enim patet Prætorij appellatio, vnde milites prætoriani.*

k Euangelium per excellentiam sermo dicitur.

ſtum annuntiãt[l] non purè, exiſtimantes ſeſe afflictionem addere vinculis meis:

17 Alij rurſus ex charitate, ſcientes me ad defenſionem Euangelij conſtitutum eſſe.

18 5 Quid igitur? attamen quouis modo, ſiue in [m] ſpeciem, ſiue ſincerè, Chriſtus annũtiatur: de hoc quoq; gaudeo, atq; etiam gaudebo.

19 Noui enim fore vt hoc mihi cedat ſaluti per veſtras preces, & ſuppeditationem Spiritus Ieſu Chriſti.

20 6 Secundùm intentam expectationem & ſpem meam, quòd nulla in re pudefiam, ſed cum omni libertate, vt ſemper, *ita* nunc quoque magnificabitur Chriſtus in corpore meo, ſiue per vitam, ſiue per mortem.

21 Mihi enim *eſt* Chriſtus, & *in* vita & *in* morte lucrum.

22 7 Verum verò [n] viuere in carne mihi operæpretium *ſit*, & quid eligam, ignoro.

23 Coarctor enim vtrinq;, deſiderans migrare, & eſſe eum Chriſto: nam *id* longè optimum eſt:

24 Sed permanere in carne, magis neceſſarium *eſt* propter vos.

25 Et hoc confiſus noui me manſurum eſſe, & vnà permanſurum cum vobis omnibus, ad veſtrum profectum & gaudium fidei.

26 Vt abundet gloriatio veſtra in Chriſto Ieſu de me, mea rurſus apud vos præſentia.

27 8 Tantùm vt dignum eſt Euangelio Chriſti

5 Suo propoſito exemplo, docet verum gaudium eſſe noſtrarũ afflictionum exitũ, idq; virtute Spiritus Chriſti, quem petentibus largiatur.

6 Perſeuerantiæ opus eſt ad extremum vſq;, ſumma cum fiducia propoſita nobis vna Chriſti gloria, ſiue viuendum ſit, ſiue moriendũ.

7 Exemplum veri paſtoris, ſuam quamuis fœlicitatem poſtponentis quàm ſuarum vtilitati.

8 Illis inſtar proœmij præpoſitis, tam ad exhortationes deſcendit, primùm omnium monens vt cõſenſum & in doctrina & in voluntatibus ſeu animis conſeruent, deinde vt communibus illis vinculis coniuncti, perfecta fidei robore freti omnia aduerſa ſic ſuſtinere, vt nihil Euangelica profeſſione indignum admittant.

l Nam pura animo, alioqui puram doctrinam. *m Nam ſpecioſam ſcilicet cauſſam, id eſt, Chriſtũ ipſum prætexebant ſuæ ambitioni & inuidiæ, qua inde ſtruebant.*

n In hoc mortali corpore degere, tantiſper dum cœleſti & æterna vita potiamur.

vos

vos gerite, vt siue venero & videro vos, siue absens fuero, audiam de rebus vestris, vos [o] perstare in vno Spiritu, vno pariter animo decertantes per fidem Euangelij.

28 [9] Nec vlla in re territos ab ijs qui se opponunt: quod illis quidem est exitij iudicium, vobis autem salutis: idque à Deo.

29 [10] Quia vobis datum est in Christi negotio non solùm in eum credere, sed etiam pro eo affligi:

30 [11] Idem certamen sustinendo quale vidistis in me, & nunc auditis de me.

9 Persequutiones ab Euangelij hostibus intentatæ nos nó dejicere, sed erigere potiùs debent, quùm certa sint à Deo ipso testimonia tum nostræ salutis, tum impiorum exitij.

10 Confirmatio eius quòd dixerat, crucem esse nostræ salutis indicium, quoniam pati pro Christo donum est Dei, quo suos, sicut & fide, dignatur.

11 Iam ostendit quo consilio suarum afflictionum meminerit.

o *Standi verbum athletis conuenit, qui immoto velut gressu consistunt.*

CAP. II.

1 *Obtestatur eos vt nihil prius habeant* 3 *humilitate.* 6 *idq; exemplo Christi.* 19 *Timotheum se illis breui missurum promittit,* 26 *& moram Epaphroditi excusat.*

1 SIqua [1] igitur consolatio *est* in [a] Christo, siquod solatium charitatis, siqua communio spiritus, [b] siquæ viscera ac miserationes,

2 Explete meum gaudium, vt itidem sitis affecti, [c] eandem charitatem habentes, vnanimes, & sententijs vni.

3 Nihil *gerite* per contentionem, aut per inanem gloriam, sed ex modestia, alium quisq; se præstantiorem existimet.

4 Ne sua quisque spectetis, sed vnusquisque etiam quæ sunt aliorum.

CAP. II.

1 Vehementissima obtestatio, vt ea omnia repellant, quibus illa summa consensio violari solet, nempe contentionem & superbiam, quibus fit vt alij ab alijs seiungantur.

a *Christiana.*

siue quæ ab ijs possit proficisci qui sunt in Christo. b *Siqua intima charitatis sensus.* c *Parem, vt non modo sit amoris aliqua, sed par etiam vicissitudo.*

2 Proponit perfectissimum omnis modestiæ & morum suauitatis exemplum, Iesum Christum quem nos oporteat pro viribus imitari. Is autem quamuis nihil sit eo sublimius, tamen nostri causa eò vsque se ablecit, vt serui formam (nostram videlicet carnem) vltrò induerit, & quidem omnibus infirmitatibus ad mortẽ vsque crucis obnoxiam.

3 Summissionis Christi glorio-sissimum exitũ ostendit, vt modestiam doceat verum iter esse ad solidam laudem & gloriam.

5 [a] Itaque is sit affectus in vobis qui fuit & in Christo Iesu,

6 Qui quum esset [d] in forma Dei, [e] non duxit rapinam, [f] parem esse cum Deo:

7 Sed ipse [g] se exinaniuit, [h] forma serui accepta, similis hominibus factus:

8 Et habitu compertus vt homo, ipse se summisit, factus obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis.

9 [3] Quapropter etiam Deus ipsum in summam extulit sublimitatem, ac donauit ei [i] nomen quod est supra omne nomen:

10 Vt ad nomen Iesu [k] omne genu se flectat cœlestium ac terrestrium & subterraneorum:

11 [l] Omnisque lingua confiteatur Dominum esse Iesum Christum, ad gloriam Dei Patris.

12 [4] Proinde, dilecti mei, sicut semper obedistis, non vt in præsentia mea solùm, sed nũc multo magis in absentia mea, cum timore ac tremore [m] vestram ipsorum salutem conficite.

13 [5] Deus enim is est qui efficit in vobis &

4 Conclusio, oportere nos summissos & humiles per nostræ vocationis viam ad salutem progredi. 5 Solidissimum aduersus arrogantiam argumentum, nihil nos habere laudabile nisi ex dono Dei gratuito, & quidem aduentitio, quoniam ne ad bene volendum quidem (nedum ad bene agendum) facultatem vllam aliunde quam ex gratuita Dei misericordia habemus.

d Tali, qualis est ipse Deus, ideoq; Deus, quum vnus Deus sit sui ipsius prorsus similis. e Christus ille Deus æterna gloria præditus, sciebat quidem ius fasq; esse non vt humili carne apparere, sed cum magnificentia Deo digna: verùm maluit se se dimittere forma serui accepta. f Quum par Filius sit Patri, æqualitatem esse necesse est, contra Arrium: quum Filius Patri comparetur, necesse est personarum esse distinctionem, contrà Sabellium. g Quasi ex omni seipsum ad nihil redegit. Quæ est enim rei creatæ, imò animalis omnium miserrimi, ad ipsius opificis maiestatem proportio?

h Assumpta humana illa imbecilla & abiecta conditione & natura. i Dignitatem & celebritatem nominis, sed cum re ipsa coniunctam. k Omnis creatura tandem subijcietur Christo. l Omnis gens. m Conficere salutem dicitur, qui in iustitiæ stadio currit.

n vt velitis & vt efficiatis, pro gratuita *sua* beneuolentia.

14 o Omnia facite absque murmurationibus ac disceptationibus:

15 ‖ 7 Vt sitis irreprehensi & sinceri, filij, *inquam*, Dei, inculpati, in medio nationis prauæ ac peruersæ: inter quos *homines* splendetis vt luminaria in mundo,

16 o Sermonem vitæ prætendentia: 8 vt gloriari possim in die Christi me non frustra cucurrisse, nec in vanum laborasse.

17 Quin etiamsi pro libamento offerar super p hostia sacrificioque fidei vestræ, gaudeo & gratulor omnibus vobis.

18 Itidem autem & vos gaudete, & gratulamini mihi.

19 9 Spero autem in Domino Iesu, me ‖ Timotheum breui missurum vobis, vt & ego q bono sim animo, cognito statu vestro.

20 Neminem enim habeo pari animo præditum, qui germanè res vestras cutaturus sit.

21 ‖ Nam r omnes quæ sua ipsorum sunt quæ-

6 Modestiam à contrarijs superbiæ effectis describit, alienã esse docẽs tum ab omni maligna & occulta simultate, tum ab apertis contentionibus & rixis *Mat.5.14. 1.pet.4.9.*

7 In summa requirit vitam inculpatam & integram, vt verbo Dei illustrati inter huius seculi tenebras splendeãt. *Act.16.1. 1.Cor.10.24.*

8 Rursus addit eis stimulos, proposita sua de ipsis verè Apostolica solicitudine: consolans etiã eos

ne magnitudine afflictionum ipsius contristentur, ne si ipsum quidem mori oporteat, vt suo sanguine, veluti libamento, oblationem eorum perficiat.

9 Confirmat etiam eorum mentes tum remisso Epaphrodito, cuius fidem erga eos, & summum in se iuuando studium collaudat: tum etiam promittens fore vt breui Timotheum, ex cuius præsentia magnum fructum sint percepturi, ad eos mittat: atque adeò fore sperans vt (volente Deo) ipse citò ad eos veniat.

n Non sumus igitur stipites, sed bene volumus, non quidem natura, at quia Deus ex mala voluntate bonam fecit. o Euangelium vocatur Sermo vitæ id est viuificus, ab effectu. p Quasi diceret, Ego vos ad Christum adduxi, cui postulo vt vos hostiam viuam sistatis, nec dubitem in hoc vestro spirituali sacrificio, tanquam libaminis additamentum interuenire. Philippenses igitur transtatitiè vocat victimam, suum ministerium leitourgían, *id est sacram operationem: mortem suam libamentum.*

q In alicritate animi confirmer. r Plerique. Tribuit enim omnibus, quod passim erat vulgare.

runt,non quæ Christi Iesu.

22 Porrò probationem eius nostis, quòd velut cum patre filius, mecum seruierit in Euangelio.

23 Hunc igitur spero me missurum simulatque videro rerum mearum statum.

24 Confido autem in Domino,me quoque citò venturum ad vos.

25 Sed necessarium duxi, Epaphroditum fratrem & collegam ac commilitonem meum, vestrũ autem legatum, quiq; mihi subministrauit quibus mihi opus erat,ad vos mittere.

26 Quoniã expetebat omnes vos, & grauissimè angebatur,propterea quòd audissetis eũ ægrotasse.

27 Et certè ægrotauit proximè mortem: sed Deus misertus est eius: nec eius solùm, sed & mei, ne dolorem haberem super dolorem:

28 Eo studiosius itaq; eum misi,vt quũ videritis eum rursus, gaudeatis, & ego magis vacẽ dolore.

29 Excipite igitur eum in Domino cum omni gaudio: & tales in pretio habete.

f Opus Christi vocat officium velut ipsi Christo in persona Pauli vincto, & egenti præstitum vt explicat infr. 4.18.

30 Nam propter[f] opus Christi accessit ad mortem vsque, non habita vitæ ratione, vt suppleret defectum vestri erga me officij.

CAP. III.

2 Refellit inanes pseudoapostolorum iactantias, 7 & illarum Christum opponit, 10 vim & naturam fidei describit, 15 vt posthabitis omnibus, aspirent ad communicationem mortis Christi: 18 cuius inimicos notat.

CAP.III.

1 Conclusio superiorũ, vt pergant hilares in Domino.

1 [1] QVod superest, fratres mei, gaudete in Domino. [2] [2] Eadem scribere vobis, me quidẽ

2 Præfatio ad sequentem admonitionem,vt à pseudoapostolis sibi sedulò caueant,circumcisionem cum Christo (id est,operum iustitiam cum gratuita per fidem iustificatione) coniungentes, & ceremonialia abolita pro veris pietatis ac charitatis exercitijs inculcantes. Vocat autem eos canes,vt profanos latratores: malos operarios,quòd vera opera negligerent,& verũ eorum vsum non traderent. Denique vocat concisionem,quòd circumcisionem vrgentes,& sese & alios ab Ecclesia rescinderent.

a Quæ ex me sæpe audijstis.

haud

haud piget, vobis autem tutum est.

2 Cauete canes, cauete malos operarios, cauete [b] concisionem.

3 [1] Nos enim sumus circuncisio, qui spiritu seruimus Deo, & gloriamur in Christo Iesu, nec confidimus [c] in carne:

4 [1] Quanquam ego habeo de quo confidam etiam in carne. Si quisquam alius videtur fiduciam habere in carne, ego maximè *habeo*:

5 Circuncisus octauo die, ex gente Israëlis, tribu Beniamin, Hebræus ex Hebræis, ‖ religione Pharisæus:

6 ‖ Quod ad zelum *attinet*, persequens Ecclesiã: quod ad iustitiam quæ est in Lege, irreprehensus.

7 Sed quæ erant mihi [d] lucra, ea duxi propter Christum damnum *esse*.

8 Quin etiam certè duco [e] omnia damnum esse propter eminentiam cognitionis Christi Iesu Domini mei: propter quem omnibus istis meipsum mulctaui, *eaq;* duco pro stercoribus, vt Christum [f] lucrifaciam.

9 Et comperiar [g] in eo, [h] non habens meam iustitiam, *nempè* quæ est ex Lege, sed eam quæ per fidem est Christi, *id est* iustitiam *quæ est* ex Deo per fidem:

3 Veram circuncisionem vsurpandam ostendit, eam nimirum quæ sit animi, vt resectis per Christi virtutem omnibus prauis affectibus, puritate vitæ Deo seruiamus. 2. *Cor.* 11. 22. *Act.* 13. 6.

4 Peruersis Legis zelotis non dubitat seipsum etiam secũdum carnẽ anteponere, vt omnes norint se quod illa omnia externa nihil moretur, certo animi iudicio facere: quod videlicet qui Christũ habeat nullo supplemento indigeat imò non possit operum nostrorum fiducia cum gratuita per fidem in Christo iustificatione consistere.

b Alludit ad circuncisionem, cuius dum nomine gloriarentur, Ecclesiam conciderant ac lacerabant. c In rebus externis, neque ad animum ipsum pertinentibus. Aestimat enim circuncisionem per se & vt iam abolitam. Carni verò opponit Spiritum, id est spiritualem cultum. d Quæ pro lucro habebam. e Notandum præsens tempus. Sic enim crescit oratio, vt iam Apostolus quod ad iustificationem attinet excludat omnia opera tam præcedentia, quàm subsequentia fidem. f Vt illorum loco Christum nactus, planè fiam ex paupere locuples, nedum vt quicquam amiserim. g Christo: qui enim extra Christum inueniuntur, sunt illi obnoxij condemnationi. h Illud est in Christo esse, Inueniri non in sua iustitia, sed Christi iustitia imputata indui.

10 [5] Vt[i] cognoscam eum, & vim resurrectionis ipsius, [6] & communionẽ perpessionum ipsius, dum conformis fio ipsius morti:

11 *Experiens* ecquo modo perueniam[k] ad resurrectionem mortuorum.

12 Nedum vt iam *metam* apprehenderim, aut iam perfectus sim: sed persequor *experiens* an quoque apprehendam, cuius etiam rei causa[l] apprehensus sum à Christo Iesu.

13 Fratres, ego meipsum nondum arbitror *metam* apprehendisse.

14 Vnum autem *ago*, ea quidem quæ à tergo sunt obliuiscens, ad ea verò quæ à fronte sunt contendens, scopum versus feror ad palmam supernæ vocationis Dei in Christo Iesu.

15 [7] Quotquot itaq; [m] perfecti sumus, hoc sentiamus: quòd siquid aliter sentitis, hoc quoq; vobis Deus reteget.

16 Attamen *in eo* ad quod peruenimus, eadem incedamus regula, & itidem simus affecti.

17 Estote simul imitatores mei, fratres, & eos considerate qui ita incedunt, sicut habetis nos pro exemplari.

5 Finis iustitiæ ex fide hic est, quod ad nos attinet, vt virtute resurrectionis ipsius ex morte euadamus.

6 Iter ad æternam illam salutem est, Christi vestigijs insistere, per crucis ærumnas, donec ad Christum ipsum, vt metã nobis propositam euadentes palmã ad quam nos Deus in ipso vocat accipiamus. Hæc autem vera pietatis exercitia opponit. Apostolus euanidis illis legalibus ritibus, in quibus pseudoapostoli summam pietatis collocabant.

7 Conclusio huius exhortationis, tribus membris constans. Vnum, vt in huius doctrinæ veritate perstent quicunque in ea profecerunt. Alterum, vt siqui sunt adhuc rudes, adeò vt ista nondum intelligant, & de Legis abolitione dubitent, turbas non moueant, & benignè tolerentur dum & ipsi erudiantur à Deo. Tertium, vt pseudoapostolos ex fructibus æstiment: qua in re non dubitat sese pro exemplari proponere.

i Sentiam reipsa & experiar. *k Vitam æternam, quæ resurrectionem sanctorum consequetur. Nam alioqui resurgent infideles, sed ad pœnas æternas, quæ vocantur mors æterna.* *l Non etenim currimus, nisi quatenus à Christo apprehensi sumus, vt extra viam currentes in viam reducat, & omnibus ad currendum vires largiatur.*

m Antea dixerat se perfectum non esse. Perfectos itaque hoc loco eos vocat qui aliquousque sunt progressi, quos videlicet rudibus opponit, vt ipse sequente versu explicat.

18 [8] Nam

18 [s] Nam complures incedunt, quos sæpe dixi vobis, nunc autem & flens dico, ‖ hostes *esse* crucis Christi.

19 Quorum [n] finis *est* exitium: quorum Deus *est* venter, & [o] gloria cum confusione ipsorum: qui terrestria curant.

20 [p] Nos enim vt municipes cœlorum nos gerimus: vnde etiam Seruatorem expectamus Dominum Iesum Christum:

21 ‖ Qui transformabit corpus nostrũ humile, vt conforme fiat corpori suo glorioso, pro efficacitate qua potest etiam subijcere sibi omnia.

1. *Cor.* 1. 3. *tit.* 2. 12.

8 Pseudoapostolos, non maleuolentia nec ambitione impulsos, sed dolẽs & non sine lachrymis, suis coloribus depingit: quòd videlicet Euangelij Christi hostes (vtpote quod cum cruce sit coniunctum) nihil aliud spectent quàm huius vitæ commoda, id est vt pace, otio, & rebus omnibus abundantes, cum magna apud homines existimatione viuant: quorum miserrimum exitum fore prædicit. 9 His opponit veros pastores qui neglectis terrestribus, in cœlum toti aspirent, vbi sciunt fore vt etiam in corpore suo æterna illa gloria per Dei virtutem induantur.

n Merces. o Quam captant ab hominibus, quæ tamen in ipsorum maximam infamiam redundabit.

CAP. IIII.

1 A particularibus monitis, 4 ad generalia descendit. 10 Eorum liberalitate ita quidem se fuisse exhilaratum dicit, 12 vt patienter defectum laturus fuerit.

CAP. IIII.

1 Conclusionis repetitio, vt ad victoriæ vsque adeptionẽ fortiter, Domini robore freti, perseuerent. *Apoc.* 3. 5. *&* 10. 8. *&* 21. 27.

1 ITaque, [1] fratres mei chari & exoptati, gaudium & [2] corona mea, ita state [b] in Domino, dilecti.

2 [2] Euodiam precor & Syntychẽ precor, vt sint itidem affecti in Domino.

3 Et rogo te quoque, socie germane, opitulare ipsis, vt quæ in Euangelio vnà mecũ certarunt, vnà cum Clemente quoque & reliquis adiutoribus meis, ‖ quorum nomina sunt in [c] libro vitæ.

2 Quosdã etiã nominatim appellat, partim quòd peculiari exhortatione egerent, partim vt reliquos eo alacrius incitent.

a Meum decus. Subauditur autem aliquid post ita vt plena sit oratio, videlicet (vt dixi) aut aliquid simile. b Ea cõcordia cuius Dominus sit vinculũ. c Dicitur per Anthropopathian Deus librum habere, in quo electorum suorum nomina descripserit, quibus vitam æternam sit daturus: Eum Ezechiel vocat Scripturam domus Israel, & arcanum Domini, cap. 13. 9.

3 Adijcit particulares exhortationes, quarú prima est vt Philip. gaudium impijs nullæ ab illatæ afflictiones impediant.

4 Altera, vt omnia æqui boni consulentes, moderatè se gerant cum omnibus.

5 Occupatio, nõ oportere, vt impatiẽtia tumultuemur, quum Deus sit nobis proximus, vt omnibus nostris malis suo tempore medeatur.

6 Tertia, ne anxiè simus vlla de re soliciti, sed certa cum fiducia Deo gratias agentes, ab eo petamus quibuscunque nobis est opus, vt pacata conscientia nos ei totos animo summittamus. 7 Conclusio vniuersalis, vt sicut tum verbis, tum exemplis fuerunt edocti, vitam suam ad omnis sanctimoniæ & iustitiæ regulam exigant. 8 Gratam sibi esse testatur eorum beneficentiam, qua in summa rerum inopia fuerat ab eis subleuatus: ita tamen orationem temperans vt ab omni sordium suspicione se purum esse, atque adeò se animum habere tum secundarum, tum etiam aduersarum rerum capacem, se denique in sola Dei voluntate acquiescere testatur.

4 [3] Gaudete [d] in Domino semper: rursum inquam gaudete.

5 [4] [e] Moderatio vestra nota sit omnibus hominibus. [5] Dominus propè est.

6 [6] De nulla re soliciti estote: sed omni in re precibus & supplicatione cum [f] gratiarum actione petitiones vestræ innotescant apud Deum.

7 Et [g] pax Dei quæ superat omnem intellectum, præsidio erit [h] cordibus vestris, & mentibus vestris in Christo Iesu.

8 [7] Quod reliquum est, fratres, quæcunque sunt vera, quæcunque [i] veneranda, quæcunque iusta, quæcunque pura, quæcunque amabilia, quæcunq; boni nominis, siqua virtus, & siqua laus est, hæc cogitate.

9 Quæ & didicistis, & accepistis, & audistis, & vidistis in me, hæc, *inquam*, facite, & Deus pacis *author* erit vobiscum.

10 [8] Gauisus sum autem in Domino magnopere quòd iam tandem reuiruistis in vestra pro me cura: qua de re tamen soliciti eratis, sed destituebamini opportunitate.

d Sic à gaudio mundi distinguitur nostrum gaudium. e Tranquillus animus æqui boniq; omnia consulens. f Sic Dauid sæpissimè à lachrymis orsus in gratiarum actionem desinit.

g Summa illa tranquillitas animi, atque adeò fœlicitas, quam vnus Deus in Christo largitur.

h Animum diuidit in cor, id est voluntatis & affectuum sedem, & superiorem partem, qua intelligimus & ratiocinamur.

i Eiusmodi vt vos sancta quadam grauitate exornent.

11 Non quòd [k] penuriæ *meæ* reſpectu loquar: nam ego didici, in quibus ſum, ijs ipſis contentus eſſe.

12 [l] Noui autem deprimi, noui etiam abundare: vbique & in omnibus [m] initiatus ſum, & ad ſaturitatem & ad eſuritionem, *id eſt*, tum ad abundãtiam, tum ad inopiam.

13 Omnia valeo per Chriſtum qui me corroborat.

14 Attamen rectè feciſtis, quòd ſimul communicaſtis meæ oppreſſioni.

15 [n] Noſtis autem & vos, Philippenſes, quum [n] initio Euãgelij proficiſcerer è Macedonia, nullam mihi Eccleſiam communicaſſe in ratione dati & accepti, niſi vos ſolos.

16 Nam etiam Theſſalonicam ſemel & iterum quod opus erat mihi miſiſtis.

17 [o] Non quòd requiram donum: ſed requiro fructum exuberantem, *qui* [o] in rationem veſtram *inducatur*.

18 Accepi autem omnia, & abundo: expletus ſum, *inquam*, acceptis ab Epaphrodito quæ à vobis *miſſa fuerant*, [p] odore bonæ fragrantiæ, hoſtia Deo accepta *ac* grata.

19 Deus autem meus ſupplebit quicquid opus fuerit vobis, ſecundum diuitias ſuas, gloriosè, in Chriſto Ieſu.

20 Deo autem & Patri noſtro *ſit* gloria in ſecula ſeculorum. Amen.

11 Teſtatur ſe ſuperiorum quoque officiorum memoriam conſeruare, & rurſus ſiniſtram immodicæ cupiditatis ſuſpicionem repellit quòd à nullis alijs quicquam acceperit.

12 Rurſus teſtatur, quòd eorum officium approbet, non tam id ſua quã illorum cauſa facere, vt qui non tã ipſi quã Deo hoc veluti ſacrificium obtulerint, cuius non ſit Dominus ipſe futurus immemor.

k Penuriæ meæ habens rationem quum hic ſpectẽ potius quid ſit è re veſtra.

l Vtitur generali nomine, de vna crucis ſpecie loquens, nempe de paupertate: ſolet enim paupertas ſecum omnis generis incommoda trahere, atque illud præſertim, quod qui pauper eſt, a pleriſque contemnitur quantumuis excellentibus donis Dei exornatus.

m Metaphora ducta à rebus ſacris, vita hæc enim noſtra inſtar eſt ſacrificij.

n Initio prædicati à me Euangelij apud vos.

o In veſtras rationes referatur. Alludit ad pecuniarias rationes, in quibus habetur dati & accepti ratio.

p Alludit ad Legis thymiamata.

21 Salutate omnes sanctos in Christo Iesu. Salutant vos qui mecum sunt fratres.

22 Salutãt vos omnes sancti, maximè verò qui sunt [q] ex Cæsaris domo.

23 Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis. Amen.

q Ex Neronis aulicis. Hoc autẽ quid aliud erat, quam Deum in medijs inferu regnare?

Ad Philippenses scripta est Roma per Epaphroditum.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD COLOSSENSES.

CAP I.

1 Post inscriptionem. 4 illos laudat, vt attentos faciat ad sui audiendum. 7 Testimonium doctrinæ quam ab Epaphra audierant, reddit. 13 Diuinam erga eos gratiam suis elogijs prædicat, 20 & omnes nostræ salutis partes in solo Christo omninò sitas esse, exponit.

CAP. I.

1 Commendat doctrinam ab Epaphra ipsis traditam, & eorum in ipsa excipienda alacritatem.

1 PAVLVS Apostolus Iesu Christi per [a] voluntatem Dei, & Timotheus frater.

2 Ijs qui sunt [b] Colossis, sanctis ac fidelibus fratribus in Christo. Gratia *sit* vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.

3 1 Gratias agimus [c] Deo & Patri Domini nostri Iesu Christi, semper pro vobis precantes:

a Gratuita Dei liberalitate.

b Colossæ sitæ sunt in Phrygia non procul Hierapoli & Laodiceæ, qua parte imminent Lyciæ & Pamphiliæ. Refellit autem hîc locus Cyri cuiusdã prodromi & aliorũ opinionẽ qui hanc epistolã scriptã ad Rhodios putant, quasi à colosso illo celebri dicti sint Colossenses.

c Nõ potest aliter à nobis considerari Deus in salutem, nisi quatenus est Pater Christi in quo sumus adoptati.

4 Audita fide vestra in *Christo Iesu,& charitate in omne sanctos:

5 Propter [d] spem sepositã vobis in cœlis: quã prius audistis per sermonẽ veritatis, *id est* Euãgelij:

6 Quod peruenit ad vos, sicut & in totũ mundũ,& fructũ profert, sicut apud vos quoque, ex quo die verè audiuistis & cognouistis Dei gratiam.

7 Sicut & didicistis ex Epaphra dilecto conseruo nostro, qui est fidus pro vobis minister Christi:

8 [2] Qui & declarauit nobis vestram per [e] Spiritum charitatem.

9 Propterea & nos, ex quo die id audiuimus, non desinimus pro vobis orare,& petere vt impleamini omni agnitione voluntatis [f] eius, cum omni sapientia & intelligentia spirituali:

10 Vt incedatis sicut Domino dignũ est, vt per omnia placeatis, omni opere bono fructum proferentes,& crescentes in agnitionem Dei.

11 [3] Omni robore corroborati, secundum gloriosam vim ipsius, ad omnem tolerantiam & animi lenitatem [g] cum gaudio:

12 [4] Gratias agentes [5] Patri, qui idoneos nos fecit ad participandam sortem sanctorum [h] in luce:

2 Suam in eos beneuolentiam declarat, admonens minimè oportere ipsos in eodem gradu consistere, sed vlteriùs etiam progredi tum in ipsa cognitione Euangelij, tum in vero ipsius vsu.

3 Perseuerantiæ donum à nobis non est, sed à Dei virtute gratis nobis communicata.

4 Absoluto procœmio, rem ipsam aggreditur, id est totius Christianismi breuem quidẽ, sed excellentissimam descriptionem, quæ in tres tractatus commodè distribuitur. Primùm enim veram doctrinam secundum ordinem causarum explicat, ab hoc versiculo ad 21. Inde verò incipit varijs exhortationibus illam applicare Colossensibus, vsque ad capitis 2, versic. 6. At tertio demũ loco, vsq; ad caput tertiũ, corruptelas veræ doctrinæ indicatas refutat.

5 Causa efficiens nostræ salutis est vna Dei Patris misericordia, qui nos aptos reddit ad participandam vitam æternam, à tenebris in quibus nati sumus in lucem cognitionis gloriæ Filij sui assertos. * Nam extra Christum non est fides, sed opinio, quod ad salutem quidem attinet.

d Speratam gloriam. e Spiritualem, siue à Spiritu manantem, & ex animi intimis penetralibus proficiscentem. f Dei ex versu 6. & extremo. Nam versicul. 7. & 8. quasi sunt interiecti.

g Quæ minimè extorqueatur ab inuitis, sed quæ ab animo læto & alacri proficiscatur,

h In illo regno cæleſti & glorioſo, quod lux dici ſolet in ſacris literis, vt contra tenebrarum appellatione horrendum illud exitium intelligitur.

13 ‖Qui, *inquam*, liberauit nos à poteſtate tenebrarum, ac tranſtulit in regnum Filij ſibi dilecti.

*Matth.*3.17. & 17.5. *2.pet.*1.7. *Heb.*2.3. *Iohan.*1.3.

14 [6] In quo habemus redemptionem per ſanguinem ipſius, *id eſt*, remiſſionem peccatorum.

15 ‖ [7] Qui eſt imago Dei inconſpicui, [l] primogenitus omnis rei creatæ:

16 ‖ Nam per eum condita ſunt omnia quæ in cœlis ſunt & quæ in terra, viſibilia & inuiſibilia, [k] ſiue throni, ſiue dominia, ſiue imperia, ſiue poteſtates: omnia, *inquam*, per eum & eius reſpectu cõdita ſunt.

17 Eſtque ipſe ante omnia, & omnia per eum conſiſtunt.

18 [8] Eſtque caput corporis Eccleſiæ, principiũ ‖ & [l] primogenitus ex mortuis, vt in omnibus primas teneat.

19 ‖ Quoniam in eo placuit *Patri* vt [m] omnis plenitudo inhabitaret:

*infrà.*2.9.

6 Materia ipſa noſtræ ſalutis eſt Filius Dei Chriſtus, qui ſui oblatione nobis peccatorum remiſſionem obtinuit.

*1.Cor.*15.21. *apoc.*1.5. *Iohan.*1.14,

7 Chriſti perſonæ graphica deſcriptio, ex qua intelligimus eum ipſum eſſe in quo vno ſeſe Deus conſpicuum præbet: qui antequam quicquam conderetur (id eſt ab æterno) genitus eſt à Patre: per quem etiam omnia quæ facta ſunt, facta ſunt ſine vlla prorſus exceptione, per quem etiam conſiſtunt, & cuius gloriæ ſubſeruiunt.

8 Magnificentiſſimè declarata Chriſti perſonæ ſuprema dignitate, eius munus & officium deſcribit, nempe vt ſit ipſi Eccleſiæ quod caput eſt corpori, id eſt princeps eius & gubernator, ipſumque adeò veræ vitæ principium, vt qui primus reſurgens vitæ æternæ ſit autor, vt inter omnes emineat, in quo vno mirum pleniſſima ſita ſit omnium bonorum abundantia, quæ in Eccleſiam emanet.

k *Angelos exornat præſtantiſſimis nominibus, vt ex præſtantiſſimorum intellectuum comparatione, intelligamus quam infinita ſit Chriſti præſtantia, in qua ſola præteritis etiam Angelis nobis eſt acquieſcendum.*

l *Dicitur primogenitus tum quia primus reſurrexit, vt nunquam ſit moriturus. Deinde quod verè ſit Dei filius nos autem per adoptionem fratres: poſtremò, quod reſurrexit, vt nos ſequeremur.*

m *Pleniſſima rerum omnium Diuinarum copia, quam ſcholaſtici gratiam habitualem, a gratia vnionis diſtinctam appellant.*

20 [9] Et

20 9 Et pace per ſanguinem crucis eius facta, per eum reconciliare [n] omnia ſibi, per eum, *inquam*, tum quæ in terra, tum quæ in cœlis.

21 10 Itaque vos quondam abalienatos & hoſtes, mente operibus malis *intenta*, nunc ſanè [o] reconciliauit.

22 In corpore illo [p] carnis ſuæ, per mortem: vt ſiſteret vos ſanctos & irreprehenſos & inculpatos coram ſe:

23 11 Siquidem permanetis in fide fundati & firmi, nec dimouemini à ſpe Euangelij quod audiſtis, *Euangelij*, *inquam*, prædicati [q] omni creaturę quæ ſub cœlo eſt: 12 cuius factus ſum ego Paulus miniſter:

24 Qui nunc gaudeo de ijs quæ patior [r] pro vobis, & [ſ] reliquias afflictionum Chriſti viciſſim expleo in carne mea, pro corpore ipſius, id eſt Eccleſia:

9 Iam docet quomodo ſit Chriſtus illo munere ſibi à Patre impoſito defunctus, mortem crucis videlicet (id eſt cum maledictione Dei coniunctam) ex ipſius decreto ſubiens, vt hoc ſacrificio omnes tum qui in venturum ipſum credentes, iam ſub hac ſpe in cœlis erant collecti, tum qui in eum deinceps in terris crederent, Patri reconciliaret. Sic autem deſcribitur ab Apoſtolo iuſtificatio, vna eaq; præcipua beneficij Chriſti pars.

10 Alterum opus Dei in nobis per Chriſtum, eſt ſanctificatio, qiuum nos videlicet qui Deum peſſimè oderamus, & toti vltrò in vitia ferebamur, ſicim bonam Patris gratiam reſtituit, vt ſimul ſancto ſuo Spiritu nos purificet, ac iuſtitiæ conſecret.

11 Secunda huius partis epiſtolæ tractatio, qua exhortatur Coloſſenſes vt ab hac doctrina nullo modo ſe dimoueri patiantur, declarans nullum aliud vſquam eſſe verum Euangelium.

12 Autoritatem huic doctrinæ conciliat etiam ex ſuo Apoſtolatu: cuius certam approbationem ex ſuis afflictionibus ſumit, quas pro Chriſti nomine ſuſtineat, vt Eccleſias iſtis quoque patientiæ exemplis erudiat.

n Vniuerſam Eccleſiam. o Sub. Filius.

p Id eſt, carneo, vt intelligamus non fuiſſe imaginarium corpus, ſed verum, & noſtrorum corporum, quod ad ουσιαν attinet, prorſus ſimile. q Vniuerſis hominibus: ſic autem docet Euangelium non fuiſſe concluſum vnius Iudææ angulo, ſed fulguris inſtar, ab oriente ad occidentem, denique per totum orbem intergentes micare.

r Veſtro commodo atque fructu. ſ Quod ſupereſt afflictionum Chriſti: afflictiones autem Eccleſiæ, Chriſti dicuntur, propter illam capitis cum corpore communionem; non quia ampliùs Eccleſiam redimere ſit neceſſe, quam ſanguine ſuo iam ſibi acquiſiuit, & ſemel vna obtatione ſanctificauit, ſed vt virtutem ſuam Chriſtus in quotidiana ſuorum infirmitate exerit, denique pro totius corporis conſolatione.

*Rom.*16.25. *ephes.*3.9. 2.*tim.*1.10. *tit.*1.2. 2.*pet.*1.20.

25 [13] Cuius *Ecclesiæ* factus sum minister ex dispensatione Dei, quę data est mihi erga vos, ad implendum Dei sermonem:

26 ‖*Nempe* mysteriũ absconditũ à seculis & ętatibus, nunc autẽ *illud* patefactum est [t] sanctis eius.

13 Aliam sui Apostolatus approbationem profert, nempè quòd Deum habeat eius autorem, à quo etiam peculiariter sit designatus Gentium Apostolus, vt hoc modo per ipsum impleatur quod Prophetæ de Gentium vocatione prædixerunt.

27 Quibus [u] voluit Deus notũ facere quæ sint diuitiæ glorioſi huius mysterij inter Gentes, id est Christi inter vos, *qui* est spes illa gloriæ:

28 [14] Quem*que* nos annuntiamus, admonentes quosuis, & quosuis erudientes [x] omni sapientia: vt quosuis sistamus perfectum in Christo Iesu:

29 Ad quod etiam enitor, decertans secundum efficacitatem ipsius agentem in me potenter.

14 Testatur se fideliter suo Apostolico munere passim defungi, vt qui ad vnum Christum homines adducat, Domino ipsius laboribus copiosissimè benedicente.

t Quos ipse in Christo consecrandos sibi delegit: porrò mysterium nostræ redemptionis dicit absconditum fuisse à seculis, id est iampridem & ab omni æuo, paucis exceptis qui & ipsi extra ordinem edocti fuerunt per gratiam. u Sic injicit Paulus frænum curiositati hominum, qui in Dei beneplacito non acquiescentes Deo resonant. x Integra & absoluta, quæ nimirum in seſe sit absoluta & tandem suos sectatores perficiat.

CAP. II.

4 Vanitatis damnat quicquid est extra Christum. 11 Nominatim de circuncisione. 16 ciborum abstinentia. 18 Angelorum cultu loquitur. 20 Vnde constituit à decretis per Christum liberatos esse.

CAP.II. 1 Occupatio, quòd nec Colossenses nec Laodicenses inuiserit, non factum vlla negligentia, & se tanto magis de illis esse solicitum.

1 VElim [1] enim vos scire quantũ certamẽ sustineam pro vobis & ijs qui *sunt* Laodiceæ, & quotquot non viderunt [a] faciem meam in carne,

2 [2] Vt consolationem accipiant [b] eorum corda, ipsis charitate compactis, & omni opulentia

2 Breui concludit summam superioris doctrinæ, quòd videlicet certæ sapientiæ & cognitionis Dei vel reconditissimæ summa omnis sit in vno Christo, cuius hic sit vsus, quod ad homines attinet, vt mutua charitate compacti, in tanti boni cognitione fœlices conquiescant, tantisper dum eo plenè perfruantur.

a Me corpore præsentem. b Sub. quos non viderat, ac de quibus proinde magis laborabat: inter quos erant ipsi Colossenses.

[c] certò

[c] certò persuasæ intelligentiæ, ad cognitionẽ mysterij Dei & Patris & Christi:

3 In quo sunt omnes thesauri [d] sapiẽtiæ & cognitionis absconditi.

4 [3] Hoc autem dico, nequis vobis imponat [e] probabilitate sermonis.

5 ‖ Etsi enim corpore absum, spiritu tamen sum vobiscum, gaudens ac cernens vestrum [f] ordinem, & soliditatem vestræ in Christum [g] fidei.

6 Sicut igitur [h] accepistis Christum Iesum Dominum, *ita* in eo incedite.

7 Radicati & superstricti in eo, ac confirmati fide, sicut edocti estis, abundantes ea cum gratiarum actione

8 [4] Videte nequis sit qui vos [i] deprædetur per Philosophiam & inanem deceptionem, [5] secundum traditionem hominum, [6] secundum [k] elementa mundi, [7] & non secundum Christum.

9 [8] Nam [l] in eo [m] inhabitat [n] omnis plenitudo deitatis [o] corporaliter:

10 Et estis in eo completi, qui est caput omnis imperij ac potestatis.

3 Transitio ad sequentem tractatum aduersus Christianismi corruptelas. 1. *Cor.* 5. 3.

4 Corruptelas omnes ad tres species reuocat. Prima est quæ ex speculationibus curiosis, & tamen subtilis cuiusdam sapientiæ speciem referentibus, exoritur.

5 Secunda, quæ est manifestè superstitiosa & inanis, & sola consuetudine, fictisque enthusiasmis nititur

6 Tertia species, eorum erat qui mundi rudimenta (id est Legalem cultum) cum Euangelio coniungebant. 7 Vniuersalis confutatio omnium corruptelarum hæc est, quòd falsam religionem esse necessariò oporteat, quæ Christo quicquam adijcit.

8 Ratio, Quia vnus Christus Deus & homo perfectissimus est, & supra omnia excellentissimus, vt qui illum habet, nihil amplius possit requirere.

c Eius intelligentiæ quæ certam & indubitatam persuasionem in nostris animis gignit.

d Extra Christum nulla est vera sapientia. e Oratione ad persuadendum cõparata. f Disciplinæ Ecclesiasticæ rationem. g Doctrinæ. h Non ergo ab hominum traditionibus pendet Christus. i Verbum militare, quod significat prædam abigere. k Rudimenta, quibus Dominus Ecclesiam suam quasi sub pædagogo erudijt, vt explicatur copiosè cap. 4. Epist. ad Gal.

l Significatur distinctio naturarum. m Naturarum vnio. n Asseritur perfectissima deitas. o Sancita est coniunctio Dei & hominis substantiali & hypostatica vnione.

Rom.2.29.
Rom.6.4.
ephes.1.19.
Ephes.2.1.
Ephes.2.15.

11 9 In quo etiam circuncisi estis ‖ circumcisione quæ fit sine manibus, dum P corpus carnis peccato obnoxię exuistis per circuncisionem Christi.

12 ‖ 10 q Consepulti cum r eo per Baptismum, 11 per quem etiam cum eo resurrexistis, per fidem s Dei efficaciter agentis, qui excitauit eum ex mortuis:

13 ‖ 12 Vósque mortuos in peccatis 13 & præputio carnis vestræ, cum eo viuificauit, condonatis vobis omnibus peccatis,

14 ‖ 14 Ac deleto quod aduersum nos erat t rituum chirographo, quod *inquam*, erat nobis contrarium, *ipse* verò cruci affixum è medio sustulit:

9 Iam peculiariter aduersus tertiam speciē agit. i. aduersus eos qui Iudaismum vrgebāt: ac primùm quidem circuncisione carnis nobis opus esse negat, quum absque ea simus Christi virtute ritus circuncisi.

10 Occupatio, Ne signo quidem externo nobis opus esse vt Patribus, quum iam Baptismum habeamus interioris illius renouationis tesseram ac sigillum efficacissimum. 11 Finis Baptismi vnus est, mors ac sepultura veteris hominis, idque ex potentia vnius Dei, cuius virtutem in Christo mortuo & suscitato, per fidem apprehendimus. 12 Alter finis Baptismi est, vt qui in peccatis eramus mortui, in Christo pro nobis mortuo, & fide apprehenso, remissionem peccatorum gratuitam & vitam æternam adipiscamur. 13 Nouum argumentum eiusmodi, latens in his paucis verbis, Non impedijt præputium quo minus in Christo iustificati vitam consequeremini. ergo circuncisione præputij non est vobis opus ad salutem,

14 Generalius iam loquitur aduersus totum Legalem cultum, quem abolitum esse docet duplici ratione: primùm, quia qui in Christo remissionem omnium peccatorum est adeptus, quorsum illa Legis adminicula requireret? Secundò, quoniam si quis illos ritus propiùs consideret, comperiet totidem fuisse nostri reatus testimonia, quibus veluti chirographis nos damnationem mereri palām testabamur. Itaque Christus aduentu suo chirographum illud deleuit, eóque cruci affixo, de omnibus nostris hostibus, quantumlibet potentibus, triumphauit. Quorsum igitur illos ritus nunc vsurparemus, quasi adhuc peccatorum rei, & hostium tyrannidi obnoxij?

p Periphrasis veteris hominis, quē solet etiā corpus peccati vocare. q Vide Rom.6.4. r Vt tota vis nō ex opere operato, sed ex virtute Christi ad nos emanet adiūgitur siquidem resurrectio Christi & fides. s Quæ à Deo manat per vim suā in cordibus nostris agēte, vt per eam Christum, mortuū, sepultum ac suscitatum apprehēdamus. t Abolitu ritibus, quibus tanquam aliquo chirographo nostra manus reatū nostrū obsignabamus.

15 Et

15 Et expoliata [u] imperia ac potestates [x] traduxit palàm triumphatis illis [y] per eam.

16 [15] Nequis igitur vos damnet ob cibum, vel potum, aut respectu diei festi, aut nouilunij, aut Sabbathorum:

17 Quæ sunt vmbra rerum futurarum, at [z] corpus [α] Christi.

18 [16] Nullus voluntarius moderator de vobis statuat ex [a] subiectione & cultu Angelorum: [17] *sese* ingerens in ea quæ non vidit, [18] & [b] temerè turgens carnis suæ sensu:

19 [19] Neque obtinens caput, ex [c] quo totum corpus per commissuras & compages suppeditatum & compactum, augescit [d] Dei augmento.

15 Conclusio, nominatis etiam certis speciebus, puta ciborum & dierum discrimine, quibus nos non obstringi nouo argumento probat, quoniam videlicet, res illæ Christum venturum adumbrabant, nos verò iam eum ipsum nobis exhibitum possidemus.

16 Aduersus primam speciem corruptelæ disputat, cuius exemplum proponit Angelorum cultum: quòd falsæ religionis genus primùm hac ratione refutat, quòd qui huiusmodi cultum inuehunt, sibi tribuunt quod vnius Dei est, nempè ius conscientiarum religione obligandarum, quantumuis ista videantur homines ad humiliter de se sentiendum adducere.

17 Secundò, quòd nec visa nec audita, sed à se excogitata, pro oraculis temerè obtrudant.

18 Tertiò, quòd ista non alio fundamento quàm opinione hominum sibi immodicè in suis commentis placentium innitantur.

19 Quartum argumentum maximi momenti, quoniam Christum sua dignitate spoliant, vt qui vnus toti suo corpori, tum fouendo, tum etiam augendo sufficiat.

v Satanam & eius Angelos.

x Tanquam victor, captiuos ignominiæ causa transiuexit.

y In ea videlicet cruce, quæ fuit instar triumphalis currus, aut circumuectii trophæi.

z Corpus, vt rem firmam & solidam opponit vmbris.

a Stolida demissione animi, cum alioqui demissio etiam inter virtutes locatur: arrogantiæ enim isti Angelorum cultores insimulabant eos qui recta ad Deum contenderent: ac proinde beatorum spiritum dicebant implorandas intercessiones, quod ne ipsi quidem Philosophi præsertim Platonici ignorassent.

b Sine ratione.

c Christo.

d Augmento quod à Deo proficiscitur, nimirum à Christi capitis spiritu, cui opponitur manus ille flatus, quo non crescunt sed turgent homines.

20 Iam vltimo loco pugnat aduersus secundæ speciei corruptelas, quæ videlicet merè sunt superstitiosæ, & ab hominibus partim vafritie sua simplicitatē quorundam fallentibus, partim etiam planè ridiculis, excogitatæ: veluti quum in certo ciborum genere, & cæteris similibus rebus, pietas, remissio peccatorum, vis denique aliqua collocatur, quam ne ipsi quidem eiusmodi rituum autores intelligunt, quum nusquam sit. Vtitur autem argumento à comparatis sumpto: Si morte Christi nouum fœdus suo sanguine sancientis, ab ijs ritibus externis estis liberati quibus visum fuerat Domino, mundum veluti rudimentis quibusdam ad plenam illam veræ religionis cognitionem præparare, qua tandem ratione, nescio quibus decretis oneraremini, quasi sitis huius mundi ciues. i. quasi ab hac vita & rebus terrenis pendeatis? Causa verò hæc est cur supra ver. 8. alium ordinem sequutus sit quàm in refutatione, quòd illic ostendat quibus gradibus falsæ religiones mundum inuaserint, initio videlicet facto à curiosis sapientum speculationibus, quas tandem crassa illa superstitio sequuta est, quibus malis deinde Dominus Legalem illum cultum opposuit, quo nonnulli rursus abusi sunt: in refutatione verò incœpit à Legalis cultus abolitione, vt à comparatis doceret multò magis illos falsos cultus esse tollendos.

20 [20] Itaque si mortui cum Christo, *liberi* estis ab elementis mundi, quid [e] vt viuentes in mundo ritibus oneramini,

21 [21] Ne attigeris, neque gustaris, neque contrectaris?

22 [22] Quæ omnia ipso vsu pereunt, [23] *præscripta* ex mandatis & doctrinis hominum.

23 [24] Quæ rationem quidem habent, [f] sapientiæ in [g] cultu voluntario & summissione animi, & [h] in eo quòd corpori non parcant: non *tamen* vllius sunt pretij, *quum* ad ea *spectent* [i] quibus farcitur caro

21 Mimesis, in persona istorum superstitiosorum. 22 Aliud argumentum non posse spirituale & internum regnum Dei consistere in rebus istis externis, & quæ vsu consumuntur. 23 Tertium argumentum, Quia Deus non est istarum traditionum autor, ac proinde conscientias non ligant. 24 Occupatio Speciosa quidem hæc esse, quòd ita videantur homines optimo animo Deum colere, sese summittere, & corpus cui curando tam multi incumbunt, negligere: sed nihilominus res esse nullius dignitatis, quum minimè spectent ad spiritualia & æterna, sed ad carnis alimentum.

e Quasi vestra fœlicitas sit in rebus istis terrenis posita, & non potius spiritualis sit Dei regnum. f Quæ videntur quidem exquisita quædam res esse, nimirum cuiusdã sapientiæ è cœlo allatæ. g Hinc nata sunt opera supererogationis, quasi homines plus præstarent quam illis fuerit præscriptum, origo scilicet redimendorum meritorum Monachalium. h Graphica Monachatus descriptio. i Quum in cibo & potu posita sint, in quibus non est positum regnum Dei, sed in ijs potius quæ ad spiritus alimentum & ad vitam æternam referuntur.

CAP.

CAP. III.

1 Terrenis exercitijs quæ pseudoapostoli vrgebant. 2 cœlestia opponit: 5 & a mortificatione carnis orditur. 8 vnde deducit particulares exhortationes. 18 & particularia officia quæ ex singulorum vocatione pendent.

1 [1] ITaque [2] si [a] resurrexistis cum Christo, [3] superna quærite, vbi Christus est ad dextrã Dei sedens.

2 Superna curate, non [b] terrestria.

3 [4] Nam mortui estis, [5] & vita vestra abscondita est cum Christo in Deo.

4 Quando Christus vita *illa* nostra, patefactus fuerit, tum & vos cum eo patefietis glorioſi.

5 [6] Mortificate igitur [c] membra vestra terrestria, ‖ scortationem, impuritatem, mollitiem, cupiditatem malam, & auaritiam, quæ est idololatria.

6 Ob quæ [d] venit ira Dei in filios cõtumaces.

7 Quibus in *vitijs* & vos versabamini quondã, quum in ijs viueretis.

8 At nunc deponite etiam vos hæc omnia,

CAP. III.

1 Altera pars epistolæ: in qua arrepta occasione ex vanis illis exercitijs, suo more post doctrinam ipsam explicatam ad Christianæ vitæ descriptionem descendit. *Ephes.* 5, 1.

2 Renouatio siue regeneratio ex participatione resurrectionis Christi, fons est omnis sanctimoniæ, vnde posteà deducuntur riui.

3 Finis & scopus omnium Christianæ vitæ officiorum est, cœlorum iter ingredi, & ijs quæ nos eò deducunt, incumbere. i. solidæ pietati, non autem externis illis & corporalibus.

4 Argumentum à connexis simulque à causis efficientibus, Mortui estis quod ad carnem attinet, id est, ad veterem naturam caduca omnia quærentẽ: & è contrariò, cœpistis Spiritu viuere: ergò spiritualia & cœlestia, non autem carnalia & terrena curate.

5 Occupatio, Nos adhuc quidem in hoc mundo versari plurimis huius vitæ ærumnis obnoxios, adeò vt quodammodo lateat vita quæ in nobis est: sed nihilominus vitæ & gloriæ initia nos habere, cuius nunc penes Christum ipsiusq; Dei manum depositæ complementum certò patefiet in glorioso illo Domini aduentu.

6 Mortua natura ne sit amplius in vobis efficax, sed viua sit efficax. Vigor autem naturæ ex motibus intelligitur. Moriantur in vobis ergo carnis affectus, & viuant spirituales motus illis contrarij. Recensetautem longum vitiorum & contrariarum virtutum catalogum.

a Christi enim participes, in alteram veluti vitam transferimur, vbi nec cibo nec potu egebimus, similes enim erimus Angelis Dei. b Sic vocat speciem illam religionis, de qua superiore cap. egit. c Eleganter motus & cupiditates membra vocat, quibus ratio & voluntas hominis depravata, id est vetus homo perinde vtitur ac corpus membris. d Venire solet.

iram, excandescentiam, malitiam, maledicentiam, verborum turpitudinem ab ore vestro.

9 Ne mentimini alius aduersus alium. [7] quum exueritis veterem illũ hominem cum factis ipsius:

10 Et indueritis nouum illum, qui renouatur [8] in [e] agnitionem congruentem imagini eius qui ipsum condidit.

11 [9] Vbi non est Græcus & Iudæus, Circuncisio & Præputium, Barbarus, Scytha, seruus, liber: sed omnia & in omnibus Christus.

12 [f] Induimini igitur, vt electi Dei, sancti & dilecti [g] visceribus miserationum, benignitate, modestia, mansuetudine, lenitate:

13 Tolerantes alij alios, & condonantes vobis mutuò, siquis aduersus aliquem habuerit querelã: sicut & Christus condonauit vobis ita & vos.

14 Ad hæc autem omnia: *induimini* charitate, quæ est [h] vinculum perfectionis.

15 Et pax Dei [i] imperet in cordibus vestris, ad quam etiam vocati estis in [k] vnum corpus: & gratias agite.

16 Sermo Christi inhabitet in vobis copiosè cũ omni sapientia: docendo & cõmonefaciendo vos mutuò [l] psalmis, hymnis, & cantionibus spiritualibus cum gratia canentes in corde vestro, Domino.

7 Definitio regenerationis à partibus sumpta, quæ sunt veteris hominis (i. prauitatis nobis ingenitæ) depositio, & noui hominis (i. puritatis nobis per grãtiam collatæ) instauratio. Vtraque verò in nobis nunc inchoata, suis gradibus absoluitur, illo quidem sensim moriente, isto verò sensim ad perfectionem alterius vitæ perueniente.

8 Nouitas vitæ in agnitione hominem ad Dei conditoris imaginem (id est, ad tõtius animæ rectitudinem) transformante, posita est.

9 Iterum inculcat Euangelium illa externa non spectare, sed veram iustificationem & sanctificationem in vno Christo, quarum fructus multiplices recensẽt. Duo verò commendat in primis, sanctam videlicet concordiam, & verbi diuini studium assiduum.

e Loquitur de agnitione efficaci. f Ornati estote, ita vt nunquam exuatis. g Tenerrimis illis affectibus summæ misericordiæ. h Quo omnia hominum inter se officia continentur ac cohærent. i Omnia regat ac moderetur. k In vnum corpus Dei beneficio coniuncti, vt alij alijs membrorum instar adesse-tis. l Psalmos, vocat quascunque sacras cantiones varijs argumentis scriptas, (Nam psalmis & querelæ, & narrationes & postulationes referuntur), Hymnos, qui laudes solas contineant, Cantica, peculiares quasdam & artificiosas magis cantiones, quæ & ipsæ laudes continebant, sed augustiore quadam forma compositas, quam psalmi & hymni vt licet ex exemplis sacris cognoscere.

17 ‖ Et

17 ‖Et quicquid egeritis sermone aut facto, [m] in nomine Domini Iesu *facite*, gratias agentes Deo & Patri per eum.

18 ‖[10] Vxores, subiectæ estote proprijs viris, [n] vt conuenit in Domino.

19 ‖[11] Viri, diligite vxores, & ne sitis aduersus eas amarulenti.

20 ‖[12] Liberi, auscultate parentibus [o] in omnibus: hoc enim gratum est Domino:

21 [13] Patres, ne irritate liberos vestros, ne despondeant animum.

22 ‖[14] Serui, auscultate per omnia ijs qui domini sunt secundum carnem, non obsequijs ad oculum exhibitis, vt qui hominibus placere studeant, sed cum simplicitate cordis, timentes Deum.

23 Et quicquid feceritis, ex animo facite, tanquam Domino & non hominibus:

24 Scientes vos à Domino recepturos [p] mercedem hæreditatis: nam Domino Christo seruitis.

25 [15] Qui verò iniuriam intulerit, referet iniuriam quam intulerit: neque est personarum respectus.

1. *Cor.* 10. 31. *Ephes.* 5 22.

10 Ad œconomica præcepta ab Ethicis descendens, ab vxoribus exigit subiectionem secundũ Deum.

1 *Pet.* 3. 1. *Ephes.* 6. 1.

11 A viris, vt vxores diligant, & leniter eas habeant.

Ephes. 6 5. *tit.* 2 9. 1 *pet.* 2 18.

12 A liberis, vt sint ex Dei mãdato parẽtibus obsequentes.

13 A patribus, vt benigni sint in liberos.

14 A seruis, vt Deum ipsum reueriti, cui grata est eorum obedientia, reuerenter, fideliter, & ex animo dominis obtẽperent.

15 A dominis, vt memores se quoque reddituros rationem coram Domino illo cœlesti, qui iniustè facta, nullo habito seruorum & dominorum discrimine vindicabit, iustos & æquos sese seruis suis præbeant.

m Inuocato Christi nomine, vel ad Christi laudem ac gloriam. Addit autem per eũ vt sciamus Deum frustra coluni Christus interueniat Mediator. n Aberrant enim coniuges quæcunque Deum sibi in Christo non proponunt in amando, quòd omninò ignorauit Philosophia. o In Domino, vt explicatur Ephes. 5. 19. quod etiã repetendum est proximo versiculo. p Pro eo quod dominis rectè parueritis, tempus erit, quum ex seruis filios vos factos reipsa agnoscetis, cùm cœlestis hæreditatis eritis participes. Hæreditatis autem nomen meriti rationem tollit, quum ex gratuita adoptione pendeat.

CAP. IIII.

1 *Ad generales exhortationes redit,* 3 *& precandi studium*
6 *ac sermonis suauitatem præcipit.* 7 *Postremò commendationes & salutationes subiungit.*

Luc.18.1.
1.theſſ.5.17.
1 Generales aliquot exhortationes adijcit,& tandem additis familiaribus multis ſalutationibus ac pijs commendationibus, epiſtolã claudit.

1 VOs domini, æquitatem & æquabilitatẽ ſeruis exhibete: ſcientes vos quoque habere Dominum in cœlis.

2 ‖[1] In precibus[2] perdurate, inuigilantes ijs cum gratiarum actione:

3 ‖[3] Precãtes ſimul etiam pro nobis, vt Deus aperiat nobis[a] oſtium ſermonis, vt loquamur myſterium Chriſti, propter quod etiam ſum vinctus:

4 Vt, *inquam*, illud patefaciam ſicut oportet me loqui.

5 ‖[4 b] Sapienter vos gerite erga extraneos, [c] opportunitatem redimentes.

6 [5] Sermo veſter ſemper [d] cum gratia *ſit* [e] ſale conditus, vt ſciatis quomodo oporteat vos vnicuique reſpondere.

7 Res meas omnes vobis notas faciet Tychicus dilectus frater, & fidus miniſter, ac conſeruus in Domino:

8 Quem miſi ad vos ob hoc ipſum vt cognoſcat res veſtras, & corda veſtra conſoletur.

9 Cum Oneſimo fido & dilecto fratre, qui eſt ex vobis. Omnia *igitur* vobis exponent quæ hic aguntur.

10 Salutat vos Ariſtarchus meus in captiuitate ſocius, & Marcus cõſobrinus Barnabæ, de quo accepiſtis mandata: ſi venerit ad vos: excipite eum:

11 Et Ieſus qui vocatur Iuſtus, qui ſunt ex circunciſione: hi [f] ſoli adiutores in [g] regno Dei, fuere mihi ſolatio.

12 Salutat vos Epaphras, qui ex vobis eſt ſeruus Chriſti, ſemper decertans pro vobis in precibus, vt

2 Preces aſſiduas & ardentes eſſe oportet
3 Precibus Eccleſiarum ſpeciatim commẽdandi qui Verbum miniſtrãt.
4 Habenda eſt magna etiam externorum ratio in tota vitæ noſtræ ratione.
5 Sermonem ad audientium vtilitatem accommodatum eſſe oportet.

a Os apertum & liberum, ad prædicandum Euangelium.
b Conſideratè ac circumſpectè.
Multæ enim cauſæ ſunt, cur prudenter agere oporteat cum his qui nondum ad Euangelium acceſſerunt. *c Occaſionem illos lucrifaciendi, etiam cum veſtrarum rerum iactura quærentes. Vide Epheſ.5.16.* *d Ad commodum proximi comparatu.* *e Huic opponitur ſermo putris & corruptus, de quo Epheſ.4.29.* *f Remæ igitur eo tempore non fuit Petrus, aut magna illi fit iniuria.* *g In Euangelio. Verè enim regnat Deus per Euangelium.*

ſtetis

stetis integri: & repleti omni voluntate Dei.

13 Hoc enim de eo testor, eum multo vestri studio ardere, & eorum qui sunt Laodiceæ, & eorum qui Hierapoli.

14 Salutat vos Lucas medicus ille dilectus, & Demas.

15 ‖ Salutate fratres qui sunt Laodiceæ, & Nympham, & Ecclesiam quæ in domo illius est. 2. *Tim.* 4. 11.

16 Et quũ perlecta fuerit apud vos epistola, facite vt etiã in Laodicensiũ Ecclesia recitetur: & eã quæ scripta est ex Laodicea, vt vos quoq; legatis.

17 Et dicite Archippo, Vide vt ministerium quod accepisti in Domino impleas.

18 Salutatio mea manu Pauli. Memores estote vinculorum meorum. Gratia *sit* vobiscum. Amen.

Scripta est ad Colossenses Romæ, per Tychicum & Onesimum.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD THESSALONICENSES I.

CAP. I.

1 *Gratiarum actionem ideo præponit,* 4 *vt Dei beneficium esse agnoscant quicquid prædicat in ipsis laude dignum* 8 *& quòd reliquis exemplum facti sunt.*

1 PAVLVS & * Siluanus & Timotheus Ecclesiæ Thessalonicẽsium, *quæ est* in Deo Patre, & Domino Iesu Christo, Gratia *sit* vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.

CAP. I.

* Hieronymus libro aduersus Pelag. 1. non Sliuanus, sed Silas legit.

2 [1] Gratias agimus Deo ſemper de omnibus vobis, mentionē veſtri faciētes in precibus noſtris:

3 [2] Indeſinenter memoria repetentes efficacem veſtram fidem, & laborioſam charitatem, & tolerantem illam ſpem in Domino noſtro Ieſu coram Deo Patre noſtro.

4 Vt qui ſciamus, fratres dilecti, [a] vos eſſe à Deo electos:

5 [3] Quoniā Euangelium noſtrum cōſtitit apud vos non loquutione duntaxat, ſed etiā virtute, cum in Spiritu ſancto, [b] tum in certa perſuaſione multa: ſicut noſtis quales fuerimus inter vos veſtra cauſa.

6 [4] Et vos imitatores noſtri facti fuiſtis & Domini, recepto ſermone cum oppreſſione multa, cū [c] gaudio Spiritus ſancti:

7 Adeò vt fueritis exemplaria omnibus credentibus in Macedonia & in Achaia.

8 A vobis enim non ſolùm perſonuit ſermo Domini in Macedonia & in Achaia, verumetiam in omni loco fides veſtra quæ eſt in Deum, dimanauit, vt neceſſe non habeamus quicquam loqui.

9 Siquidem [d] ipſi de nobis annuntiāt qualem ingreſſum habuerimus ad vos, [5] & quomodo conuerſi fueritis ad Deum, relictis idolis, vt ſeruiretis Deo viuo & vero:

1 Gratulationis verè Chriſtianæ exemplum, vnde etiam diſcimus duplici in iecto frēno cohiberi, qui magnarum virtutum ſibi ſunt conſcij nempè ſi cogitent ſe à Deo omnia accepiſſe, & ab eo petendam perſeuerātiam, ad quam etiam tota epiſtola Theſſalonicenſes hortatur.

2 A tribus præcipuis donis eos commendat, fide efficaci, charitate indefatigabili, & ſpe patientiſſima: nempè vt eos pudeat tot excellentibus donis ornatos, non perſeuerare in Dei electione.

3 Alia ratio cur omninò ſit eis perſeuerandum, quoniam dubitare non poſſunt de ipſius doctrina tot modis cœlitùs comprobata, ſicut ipſi optimè norant. 4 Alia ratio, quoniam ad eum vſque diem ſumma alacritate fuerant Euangelium amplexi, adeò vt reliquis vicinis eſſent exemplo: quo turpius illis fuerit in medio curſu deficere. 5 Vera conuerſio non eſt idola deſerere, niſi quis ſimul Deum verum & viuum in Chriſto vnico redemptore colat.

a Ad verb. electionem veſtram eſſe à Deo. b Fructum maximum ex Pauli prædicatione conſequutum, duabus rebus demonſtrat, donis illis Spiritus ſancti, & certa perſuaſione, quam in illorum animis inſediſſe res ipſa oſtendit, quum alacribus animis crucem pertulerint. c Cum gaudio, quod à Spiritu promanat. d Credentes omnes ex verſu ſeptimo, vel quicunque vſquam ſunt. Accipiuntur enim regionum nomina pro ipſis incolis.

10 Et

10 Et expectaretis Filiũ eius è cœlis, quem excitauit à mortuis, *nempè* Iesum liberatorem nostrũ ab[c] ira illa ventura.

c Articulus additus nõ est otiosus: iram autem accipit pro vltione seu vindicatione, qua Dominus terribiliter iratus, mundum tandem vlciscitur.

CAP. II.

1 Declarat quanta fide ipsis Euangelium prædicarit, 5 neque lucrum, 6 aut gloriam quæsierit: 10 idq; eorum testimonio probat: 14 & quod ipsi infracto animo persequutiones à suis tulerint. 17 Addit se magno illos visendi desiderio teneri.

1 [1] NAm ipsi nostis, fratres, ingressum nostrum ad vos non fuisse vanum:

2 ‖ [2] Imò etiam multa prius passi & contumelijs affecti Philippis, sicut nostis, libertate vsi sumus [2] in Deo nostro, ad annuntiandum apud vos Euangelium Dei cum multo certamine.

3 [3] Exhortatio enim nostra non fuit ex impostura, neque ex[b] impuritate, neque cum dolo.

4 [4] Sed sicut [c] placuimus Deo *quibus* crederetur Euangelium, ita loquimur, non vt hominibus placentes, sed Deo qui[d] approbat corda nostra.

5 Neq; enim vnquam sermone assentatorio vsi sumus, sicut nostis, nec auaritię causa quicquam prætexuimus: Deus testis est.

6 [5] Neque ex hominibus quærentes gloriam, nec à vobis, nec ab alijs, quum possemus [e] oneri esse, vt Apostoli Christi.

CAP. II.

1 Quod de suo Apostolatu paucis attigerat, copiosè explicat, in eum quẽ dixi finem. *Act.* 16.22.

2 Veri pastoris virtutes, ingenuè & intrepidè medijs in periculis euangelizare.

3 Puram doctrinam, puro animi affectu, fideliter docere.

4 Alienum ab omni assentatione & auaritia, Deo suam conscientiam approbare. 5 Omni vitata elatione, seipsum infimis quibusuis, eos lucrifaciendi causa, summittere.

a Dei ope ac gratia freti. b Vllo scelere aut maleficio. c Cùm inter Dei & hominum iudicia hoc interst, quod homines in eligendo spectant earum rerum qualitates quæ proponuntur: Deus verò in seipso inuenit sui consilij rationem, sic vt quum ne ad cogitandum quidem simus idonei, eos quos ipse primùm ad sanctas illas vocationes eligit, eos non inueniat, sed faciat idoneos. Itaque hæc approbatio à Dei misericordia pendet. vt ipse Apostolus explicat. 1. Cor. 7. 25. d Qui gratæ & acceptæ habet: significat enim se vocationi suæ sincerè respondere. e Cum meo iure potuissem Ecclesiæ sumptibus viuere.

6 Gregem sibi cõmissum propria vita chariorem habere. *Act.20.34. 1.Cor.4.12. 2.thess.3.8.*

7 Suo potiùs iure cedere quã oues grauare.

8 Sanctæ & inculpatæ vitæ exemplo cæteris præire. *Ephes.4.1 philip. 1.27. coloss.1.10.*

9 Paternum affectum ad exhortationes & consolationes afferre.

10 Omnes ad vitam sicut Deo dignum est instituendam, sedulò & ardẽter vrgere.

11 Approbato suo ministerio rursum, in eum quem dixi finẽ Thessalonicensium alacritatẽ suæ in docendo diligentiæ respondentem, & eorundem infractam patientiam commendat.

7 Sed fuimus [f] placidi in medio vestri, & vti nutrix foueat liberos suos.

8 [6] Ita cupidi vestri, auebamus impertiri vobis non solùm Euangelium Dei, sed etiam nostras ipsorum animas, quòd chari nobis essetis.

9 [7] Meministis enim fratres, || laboris nostri ac ærumnę: nocte enim ac die operando, ne quem vestrum grauaremus, prædicauimus apud vos Euangelium Dei.

10 [8] Vos testes *estis* & Deus, quomodo sanctè & iustè & inculpatè vobis qui creditis vixerimus,

11 [9] Sicut nostis quomodo vnumquemque vestrũm, tanquam pater liberos suos, hortabamur & consolabamur:

12 || [10] Et obtestabamur vt ambularetis sicut dignum est Deo vocante vos ad suum regnum ac gloriam.

13 [11] Propterea etiam nos gratias agimus Deo indesinenter, quòd acceptum de Deo sermonem quem audistis ex nobis, exceperitis non *vt* sermonem hominum, sed (sicut est verè) vt Dei sermonem, qui etiam agit in vobis qui creditis.

14 [12] Vos enim, fratres, imitatores facti estis Ecclesiarum Dei quæ sunt in Iudæa, [g] in Christo Iesu, vt qui eadem passi sitis & vos à proprijs [h] contribulibus, sicut & ipsi à Iudæis:

15 [13] Qui etiam Dominum Iesum occide-

12 Confirmat eos in domesticis afflictionibus, quoniam à suis vexabantur: quod dicit eis esse cum Iudaicis Ecclesijs commune, ac proinde iucundũ etiam illis esse debere. 13 Occurrit offendiculo, quòd Iudæi præ cæteris Euangeliũ persequerẽtur. Id verò, inquit, nouum non est, quum ipsum Christum & suos Prophetas occiderint, meq; adeò expulerint. *f Moribus minimè asperis, sed faciles & benigni, sicut nutrix quæ neque ambitione neque auaritia ducitur, sed quæ materno affectu omnes molestias patienter sustinet. g Christi auspicijs collectæ. Imitatores autẽ vocat, quibus simile quiddã accidisset. h Ab ũsipsis quibuscũ gentẽ & ciuitatem cõmunẽ habetis. Intelligit tum Iudæos, tũ cæteros Thess. qui grauissimã seditionẽ excitarant aduersus Eccles. vix dum nascentẽ vt refertur Act. vi.*

runt, & proprios Prophetas, & nos exegerunt: 14 neque Deo placent, & [i] omnibus hominibus aduersantur:

16 Prohibentes nos Gentibus loqui vt seruentur, vt semper [k] compleant peccata sua, occupauit enim eos [l] ira ad extremum vsque.

17 15 Nos verò, fratres, [m] orbati vobis ad temporis momentum, conspectu, non animo, eo vehementiùs studuimus videre faciem vestram, cum multo desiderio.

18 Ideò voluimus venire ad vos (ego quidem Paulus) semel atque iterum, sed impediuit nos Satanas.

19 Nam quæ est nostra spes aut gaudium, aut corona de qua glorier? annon & vos in conspectu Domini nostri Iesu Christi in eius aduentu?

20 Vos enim estis gloria nostra & gaudium.

14 Extremum exitium Iudæorum prænũtiat, nequis eorum rebellione moueatur.

15 Occurrit obiectioni, cur ad eos in tãtis miserijs versantes non statim accurrerit. Cupiui inquit, sæpe, nec per me stetit, sed Satan meos conatus impedijt, ideoq; Timotheum fidũ meum collegã ad vos misi, quoniam nihil est mihi vobis charius.

i Iudei enim plerique nec in regnum Dei introire volebant, nec alios sinebant ingredi. k Hæreditaria improbitas eorũsque excrescat, donec expleto iniquitatis cumulo, ad iram prorumpat Deus, Hebr. l Irati Dei Iudicium, quod sanè paulopòst apparuit in excidione vrbis Hierosolymitanæ, in quam plurimi etiam prouinciales conuenerant quum obsideretur. Nec sanè hoc sine mirabili Dei prouidentia factum est, cum illi essent eiusdem sceleris conscij. m Disiuncti à vobis & proinde quasi orphani.

CAP. III.

1 Desiderij erga illos sui fidem facit, quòd Timotheum ad eos miserit, 6 quòd prosperi eorum status nuncio ita sit affectus, 9 Vt gratias agere satis non possit. 11 Itaque in precationem erumpit.

1 QVamobrem *hoc desiderium* non amplius ferentes, optimum duximus soli Athenis relinqui. CAP. III.

2 ‖ Misimusq; Timotheum fratrem nostrum, ac ministrum Dei, & adiutorem nostrum in Euangelio Christi, ad vos stabiliendos & exhortandos super fide vestra: Act. 16. 1.

1 Voluntas Dei hac lege ſuos vocantis, vt eos per crucem ad gloriã adducat, cæterum eſt ad uerſus afflictiones remedium.

2 Rurſus ex eo quòd tam feliciter adhuc perrexerint ad reliquũ iter perficiendum eos hortatur, in eo etiã gratiſſimũ ipſi, eorũ Apoſtolo, facturos. *Rom.* 1.10. & 15.23.

3 Altera pars epiſtolæ, in qua de Chriſtianæ vitæ officijs diſſerit. Docet autem duabus in rebus poſitam eſſe Chriſtianæ vitæ perfectionem, nempè in charitate erga omnes, & interiore cordis puritate, quarum tamen complementum in alterum aduentũ Chriſti differetur, tunc demùm qua gratia hoc opus in nobis cœpit, eadem illud perfecturi.

3 Vt nemo commoueatur in oppreſſionibus iſtis: [1] ipſi enim noſtis nos ad id eſſe conſtitutos.

4 Etenim quum apud vos eſſemus, prædicebamus vobis fore vt affligeremur: quod & euenit, & noſtis.

5 Quamobrem etiam ego nõ ampliùs ferens *veſtri deſiderium*, miſi *eum* vt cognoſcerem fidem veſtram, nequo modo tentaſſet vos tentator ille, & inanis redditus eſſet labor noſter.

6 [2] Nuper autem quum veniſſet Timotheus ad nos à vobis, & annuntiaſſet nobis fidem ac charitatem veſtram, voſque bonam noſtri memoriam retinere, ſemper cupientes nos videre, ſicũt nos quoque vos:

7 Propterea conſolationem accepimus, fratres, de vobis, in omni afflictione & neceſſitate noſtra, per veſtram fidem.

8 Nunc enim [a] viuimus, ſi vos perſtatis in Domino,

9 Quam enim gratiarum actionem poſſimus Deo rependere de vobis, ſuper omni gaudio quo gaudemus propter vos coram Deo noſtro.

10 ‖ Nocte ac die quàm vehementiſſimè precantes vt videamus veſtram faciem, & quæ deſunt fidei veſtræ [b] compleamus?

11 Ipſe verò Deus & Pater noſter, & Dominus noſter Ieſus Chriſtus dirigat viam noſtram ad vos.

12 [3] Faxit autem Dominus vt abundetis & exu-

a Nam nunc non aliter vobis videmur ſalui, non aliter (inquam) viuere quàm ſi perſeueretis in fide. b Aduerſariorum importunitate coactus fuerat, vix incœptum ædificium relinquere: quam ob cauſam Silam & Timotheũ in Macedoniam reliquerat, atque quum Timotheus ad ipſum Athenas veniſſet, ſtatim illum remiſit, qui tamen poſtea cum Sila rediens, ipſum inuenit Corinthi. Act. 18.5. Itaque deſiderio videre Theſſalonicenſes, vt omnibus numeris fidem eorum imperfectam abſolueret

beret

beretis mutua inter vos charitate & in omnes, quē admodum & nos in vos:

13 Vt corda vestra inculpata stabiliat ‖ in sanctimonia corā Deo & Patre nostro, in aduētū Domini nostri Iesu Christi cum omnibus sanctis eius. 1.*Cor.*1.8. *infr.*5.23.

CAP. IIII.

1 *Hortatur.* 3 *ad vitæ sanctitatem.* 9 *& charitatem mutuam.* 13 *Mœrore infidelium eos tristiari vetat.* 15 *& seriem resurrectionis nostræ graphicè depingit.*

CAP. IIII.

1 Varię exhortationes, quarū fundamentum est, vt eorum quæ ex Apostolo audierūt sint memores. *Rom.*12.1. *ephes.*5.27.

1 [1] QVod superest, igitur fratres, rogamus vos & precamur per Dominum Iesum vt sicut accepistis à nobis quomodo oporteat vos incedere & placere Deo, [a] magis excellatis.

2 Nostis enim quæ mandata dederimus vobis per Dominum Iesum.

2 Summa eorū quæ ipsis tradiderat, hæc est, vt se totos Deo consecrent.

3 [2] Nam hæc est voluntas Dei, *nempè* [b] sanctificatio vestra, *id est*, ‖ vt abstineatis à scortatione.

Damnat autē disertè omnem libidinosam fœditatem, vtpote quæ Dei voluntati prorsus repugnet. 1.*Cor.*6.8. 2.*Cor.*1.2.

4 [3] *Et* sciat vestrūm vnusquisque suum * vas possidere cum sanctificatione & honore:

3 Altera ratio. Quòd corpus ipsum polluat.

5 [4] Non cum morbo cupiditatis, sicut Gentes quæ non nouerunt Deum.

4 Tertia, quòd

6 ‖ [5] Nequis opprimat aut circumueniat in negotio fratrem suum: nam vltor est Dominus omnium istorum, sicut & antè diximus vobis, ac testificati sumus.

7 ‖ Non enim vocauit nos Deus ad impuritatem, sed sanctificationem.

8 Proinde [c] qui *hæc* reijcit, non reijcit hominem, sed Deum, qui etiam dedit nobis Spiritum suū sanctum.

honestate & puritate discernantur sancti ab ijs qui Deum non norunt. 5 Secundò, omnem violentam oppressionem & immodicam cupiditatem reprehēdit: quorum scelerum vindicem fore Deum seueriſſimè demōstrat, vt Dei propheta. * Id est suum corpus vt apparet ex ijs quæ scripta sunt. 1.*Cor.*6.18.

a Ita conemini magis ac magis excellere, ac vosipsos quotidie superare. *b Vide Iohan.*17.17. *c Hæc mandata quæ dedi vobis, ex versu secundo.*

9 ‖[6] Cæterùm, de fraterna charitate non ne-
ceſſe habetis vt ſcribam vobis: ipſi namq; diuinitùs
doctí eſtis vt diligatis alij alios.

10 Nam & facitis hoc erga cunctos fratres qui
ſunt in tota Macedonia: obſecramus autem vos,
fratres, vt magis excellatis:

11 [7] Et contendatis quieti eſſe, & res veſtras a-
gere, [8] ac operari proprijs manibus veſtris, ſicut
vobis denuntiauimus:

12 Vt vos geratis honeſtè erga extraneos, &
nullius vobis ſit opus.

13 [9] Nolim autem vos in ignorantia verſari,
fratres, [10] quòd ad eos attinet [11] qui obdormie-
runt, vt ne doleatis, ſicut & cæteri qui ſpem non
habent.

14 [12] Nam ſi credimus Ieſum mortuum eſſe,
& reſurrexiſſe, ita etiam Deus eos qui obdormie-
rint [d] in Ieſu, [e] adducet cum eo.

15 [13] Hoc enim vobis dicimus [f] verbis Domi-
ni, fore vt [g] nos viui qui reliqui erimus in aduentu

Iohan. 13.34. & 15 12. 1 *Ioh.* 1.8. & 4.2.

6 Tertiò, animum ad omne beneficentiæ genus prõptũ requirit: in qua etiam virtute hortatur vt magis ac magis proficiant.

7 Ingenia inquieta, & rerum ad ſe nihil pertinentium curioſa damnat.

8 Otiũ & inertiã arguit: quo vitio qui laborant, ad turpia tandem coguntur, magno cum Eccleſiæ offendiculo.

9 Tertia pars epiſtolæ, ſuperioribus exhortationibus, ad quas etiam poſteà reuertitur, inſerta, in qua de luctu mortuorum & modo reſurrectionis, & futuro illo ſupremo die diſſerit. 10 Cauendum ne mortuos vltra modum lugeamus .i. vt ſolent qui eos arbitrantur perijſſe.

11 Confirmatio, quia mors eſt tantùm corporis ſomnus (de fidelibus enim agit) tantiſper dum adueniat Dominus. 12 Ratio confirmationis, quia quum reſurrexerit caput, reſurgent & membra, idq; Dei virtute. 13 Reſurrectionis futuræ hic modus erit, Mortuorum corpora velut è ſomno expergefient ad Dei tubę clangorem. Deſcendet ipſe Chriſtus de cœlis. Sancti (de his enim propriè agit) qui tunc viui deprehendẽtur, vnà cum mortuis qui reſurrexerint rapientur in nubes in occurſum Domini, perpetuaque gloria cum eo fruentur.

d Moriuntur in Chriſto, qui ad extremum vſque vitæ ſpiritum perſeuerant in fide qua ſunt Chriſto inſiti. e Ex ſepulchris euocatos, quantum ad corpora, quibus animi rurſus erunt adiuncti. f In nomine Domini, & quaſi eo ipſo loquente. Vtitur autem hac præfatione, quod arcanum quiddam ſit dicturus, vt ſuæ doctrinæ authoritatem conciliet. g De his rebus loquitur quaſi vnus ſit futurus ex eorum numero, quos Dominus aduenies ſit viuos deprehenſurus, quia nimirum incertum eſt illud tempus: ſingulos autem noſtrùm ita comparatos eſſe oportet, ac ſi ſingulis momentis Dominus vẽturus eſſet.

Domini

Domini, non præueniamus eos qui obdormierint. 1.Cor.15.51.

16 || Nam ipse Dominus cum [h] hortationis clamore & voce Archangeli ac Dei tuba, descendet è cælo: & qui mortui fuerint in Christo, resurgent primum:

17 Deinde nos viui, qui reliqui erimus, [i] rapiemur simul cum eis in nubes, in occursum Domini, in aëra: & ita semper cum Domino erimus.

18 Itaq; consolamini alij alios istis sermonib⁹.

h Celeusma *proprie est hortamen quod apud nautas est solenne: quo uno veluti concentu remos adducant. Apostolus ergo magnificentiam & celebritatem aduentus Domini repræsentat facta celeusmatis, uocis Archangeli & tubæ mentione.* *i* *Repentè & oculi momento, immutata corporum nostrorum qualitate, idque absente morte, cuius in locum succedet illa immutatio, vt.1.Cor.15.51.&.52.*

CAP. V.

1 Curiosam temporum aduentus Christi inquisitionem damnãs,
6 admonet vt assiduè ad eum excipiendum sint parati.
11 Hinc descendit ad varias admonitiones.

1 POrrò [1] de temporibus & [2] opportunitatibus, fratres, non est opus vt vobis scribam.

2 Ipsi enim penitùs scitis diem illum Domini, vt furem in nocte, ita venturum esse.

3 Quum enim dicent, Pax & tuta omnia: tũc repentinum eis imminet exitium, sicuti dolor partus mulieri ventrem ferenti: nec effugient.

4 [2] At vos, fratres, nõ estis in tenebris, vt dies ille vos tanquam fur, deprehendat.

5 Omnes vos filij lucis estis, ac filij diei: non sumus noctis, neque tenebrarum.

6 Nempe igitur ne dormiamus vt reliqui, sed vigilemus & sobrij simus.

7 Nam qui dormiunt, noctu dormiunt: & qui inebriantur, noctu sunt ebrij.

8 [3] At nos qui sumus diei, sobrij simus, || incurè, vt voluptatibus sopiti deprehẽdamur ex improuiso: sed è contrario esse in Dominum intentos, nec pati, vt ab huius mundi curis degrauemur. Illud enim conuenit noctis tenebris, istud verò luci. 3 Fide & spe pugnãdum est, nedum vt securè sit stertendum.

CAP.V.

1 Dies quem huic iudicio Deus destinauit, nobis est incompertus: Certum est autem hominibus nihil minus expectantibus superuenturum. *Esa.59.17. ephes.6.17.*

2 Rediẽs ad exhortationes, monet nostrum officiũ esse, qui Dei cognitione illustrati sumus, non deliciari sed contrario esse in

a Vide Act.1.7.

duti thorace fidei & charitatis, & pro galea, ſpe ſalutis.

9 [4] Nam non conſtituit nos Deus ad iram, ſed ad ſalutem obtinendam per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum,

10 [5] Qui mortuus eſt pro nobis: vt ſiue vigilemus, ſiue dormiamus, ſimul cum eo viuamus.

11 [6] Quapropter adhortamini alij alios, & ædificate ſinguli ſingulos, ſicut & facitis.

12 [7] Rogamus autem vos, fratres, vt [b] agnoſcatis eos qui laborant inter vos, & *præſunt vobis [c] in Domino, & admonent vos:

13 Et quàm maximè charos ducatis, [d] propter opus ipſorum, [8] pacem colite inter vos mutuò.

14 [9] Precamur autem vos, fratres, monete [e] inordinatos, conſolamini qui puſillo animo ſunt, ſubleuate infirmos, patientes eſtote erga omnes.

15 ‖ [10] Videte nequis malum pro malo cuipiam reddat: ſed beneficentiam ſemper ſectamini, tum inter vos mutuò, tum erga omnes,

16 [11] Semper gaudete.

17 ‖ Indeſinenter orate.

18 In omnibus gratias agite. hæc enim eſt [f] voluntas Dei per Chriſtum Ieſum erga vos.

4 Addit nobis ſtimulos, certa victoriæ fiducia propoſita.

5 Mors Chriſti noſtræ victoriæ pignus. Ideò enim mortuus eſt, vt ipſius vitæ ſeu virtutis fiamus participes, etiam quãdiu hic viuitur.

6 Non tantùm vigilandum nobis eſt, ſed etiã alij alios tenemur expergefacere & confirmare.
Prou 17.15. & 20.20. *matth.* 5.44. *rom* 12.17. 1.*pet.* 3.9. *Eccle.* 18.22. *luc.* 18.21.

7 Habenda magna ratio eorũ qui Verbi miniſterio & Eccleſiæ gubernationi præfecti ſunt à Deo, & officio ſuo funguntur.

8 Mutua concordia in primis colenda. 9 Habenda vniuſcuiuſque ratio, & ſecundum morbi ſpeciem remedium adhibeatur. 10 Charitas nullis iniurijs vinci debet.

11 Animus ſedatus ac tranquillus, aſſiduis precibus fouetur, dum in voluntatem Dei reſpicimus. * Apparet ex hoc loco & alijs à paſtoribus in communi fuiſſe gubernatam Eccleſiam nondum excogitato Epiſcopatus gradu.

b Agnoſcatis tales eſſe quales ſunt, dignos videlicet, quos in maximo pretio habeatis,

c In ijs quæ ad cultum Dei ſpectant: Sic Eccleſiaſticum munus à ciuili adminiſtratione, & veros Paſtores à lupis diſtinguit. d Vbi ergo ceſſat hæc cauſa, ceſſet honor. e Ita ſolet Liuius vocare milites, qui ſtationem non ſeruant.

f Res Deo accepta, & qua in primis delectatur.

19 [12] Spiri-

19 [12] Spiritum ne extinguite:
20 [g] Prophetias ne pro nihilo habete.
21 Omnia explorate: quod bonũ fuerit retinete
22 [13] Ab omni [h] ſpecie mali abſtinete.
23 Ipſe autem Deus pacis *autor* [i] ſanctificet vos totos, & integer veſter ſpiritus, & anima & corpus inculpatè in aduentum Domini noſtri Ieſu Chriſti ſeruentur.
24 || [14] [k] Fidelis eſt qui vocauit vos, [l] qui etiam *id* efficiet.
25 [15] Fratres, orate pro nobis.
26 Salutate fratres omnes cum oſculo ſancto.
27 Adiuro vos per Dominum, vt recitetur hæc epiſtola omnibus ſanctis fratribus.
28 Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti *ſit* vobiſcum. Amen.

Ad Theſſalonicenſes prior, ſcripta fuit Athenis.

12 Spiritus Dei ſcintillæ in nobis accenſæ, iugi auditione Verbi Dei ſouentur, ſed vera doctrina à falſa accuratè eſt diſtinguenda. 1. *Cor.* 1. 9.

13 Generalis concluſio, vt in Chriſti aduentum intenti, & Dei Spiritu freti, mente, & voluntate, & corpore, puritati ſtudeamus.

14 Certa aduerſus omnes difficultates confirmatio eſt, Dei tum beneuolentia tum potentia, quarum teſtimonium firmum in noſtri vocatione extat. 15 Reliqua pars epiſtolæ, qua ſeſe & hanc epiſtolam grauiſſima cum obteſtatione illis commendat.

g Verbi Dei interpretationem, vt 1. *Cor.* 14. 3. *Quod ſi ore explicare, certè etiam ſcriptis verbum Domini licet & neceſſarium eſt.* *h Quicquid vel vllam ſpeciem mali præ ſe fert, ab eo abſtinete.* *i A mundo ſeparatos ſibi conſecret ſuo ſpiritu, in Chriſto, in quo vno veram illam pacem conſequemini.* *k Semper idem & ſibi conſtans, quiq; verè præſtet quod promiſit: eſt autem vocatio efficax, nihil aliud quàm recta voluntatis Dei declaratio, itaque firma eſt electorum ſalus.* *l Qui vos totos perficiet.*

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD THESSALO. NICENSES II.

CAP. 1.

Laudat incrementa Fidei, Charitatis, 4 *& Tolerantiæ Thessal.* 6 *Et Dei vltionem aduersus priorum oppressores describens.* 10 *Fideles docet recumbere in expectationem extremi iudicij.*

CAP. 1.
1. *Thess.* 1, 2.

1 Prima pars epistolæ gratulatoria, quòd Dei gratia freti, fortiter, omnes hostium insultus sustinuerint, in quo præterea ipsos confirmat ostendens quibus præcipuè donis sit pugnandum, fide videlicet & charitate, quotidie augescentibus. *Iud.* 6.

1 PAVLVS & Siluanus & Timotheus Ecclesiæ Thessalonicensium, *quæ est* in Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo

2 Gratia, *sit* vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.

3 ‖ [1] Gratias agere debemus Deo semper de vobis, fratres, vt par est, quòd [a] vehementer augescat fides vestra, & abundet mutua vniuscuiusque omnium vestrûm charitas:

4 Adeò vt nosipsi de vobis gloriemur apud Ecclesias Dei, *id est* de tolerantia vestra & fide in omnibus persequutionibus vestris & oppressionibus quas toleratis.

5 [2] *Quæres* manifesto est indicio iusti‖‖iudicij Dei: vt digni censeamini regno Dei, pro quo etiam *ista* patimini:

6 [3] Si quidem iustum est apud Deum, vicissim

2 Fontem omnis veræ consolationis aperit, nempè quòd in afflictionibus quæ propter iustitiã nobis ab impijs inferuntur, quasi in speculo intueri nobis liceat iusti illius futuri iudicij testimoniũ, ipsumq; adeò nobis iucundissimum, hostibus autem acerbissimũ eius exitũ. 3 Probatio, Deus iustus est: ergo iniustos meritis pœnis afficiet, & suorũ miserias abolebit.

a *Quod quiũ anteà excreuerit, quotidie etiã ad illud incrementũ aliquid accedat.*

reddere

reddere ijs qui affligunt vos, afflictionem:

7 Vobis vero qui affligimini, relaxationem 4 nobiscum, ‖ 5 quum patefiet Dominus Iesus de cœlo cum Angelis potentiæ suæ,

8 Cum flammeo incendio, infligẽs vltionem ijs 6 qui Deum non nouerunt, neque auscultant Euangelio Domini nostri Iesu Christi:

9 Qui pœnam pendent æterni exitij *damnati* à præsente Domino, & potente ipsius gloria:

10 Quum venerit vt glorificetur in sanctis suis & admirandus fiat in fidelibus omnibus, 7 (*quòd fides habita sit testimonio nostro apud vos) in die illo

11 8 Cuius etiam rei gratia precamur semper pro vobis, vt vos dignetur ista [b] vocatione Deus noster, & compleat omnem *suæ* bonitatis gratuitã beneuolentiam, & [c] opus fidei potenter.

12 Vt glorificetur nomen Domini nostri Iesu Christi in vobis, & vos in eo ex gratia Dei nostri, & Domini Iesu Christi.

1. *Thess* 4. 16.

4 Obiter eos confirmat, hac etiam ratione quòd communem cum eis conditionem & præsentis & futuri status habeat,

5 Magnificentissima secundi aduentus Christi descriptio, omnibus & piorum miserijs & impiorum triumphis opponenda.

6 Nulla est saluifica Dei notitia extra Christi Euangelium.

7 Ex fide in prædicatum ab Apostolis Euangelium censebuntur filij Dei.

8 Proposita meta superest vt eò perueniatur. Peruenitur autem certis causarum gradibus, Primum gratuita Dei beneuolentia, cuius vi cæteræ causæ inferiores agunt. Inde manat gratuita vocatio ad Christum, & ex vocatione fides, quam tandem consequitur & Christi in nobis, & nostra in Christo glorificatio. * Id est quoniam fueritis fide Euangelium quod à me prædicatum est amplexi.

b Vocationem vocat non ipsam vocandi actionem, (iam enim Deus Thessalonicẽses efficacissime vocat) sed illud ipsum ad quod vocati erant, nempè cœlestis illius regni gloriam. c Quod iam olim ipse ex gratuita & in vos propensa bonitate decreuit. d Est ergo fides insigne Dei opus in nobis, neque hîc quicquam Apostolus concurrenti libero arbitrio reliquit, velut imaginantur Sophistæ.

CAP. II.

2 *Negat venturum Christi diem donec in apostasiam prolapsus fuerit mundus.* 3 *& reuelatus fuerit Antichristus.* 8 *cuius interitum describit.* 15 *insertque inde exhortationem ad constantiam.*

CAP. II.

1 Secũda pars epistolæ excellentem prophetiam continens futuri Ecclesiæ statu, ab ipsis Apostoli temporibus ad vltimum diem iudicij.

2 Cauendum à pseudoprophetis in hoc præsertim argumento, quorum triplex ferè est dolus. Aut enim fictas reuelationes propheticas iactant: aut suas quasdam coniecturas & rationes afferunt: aut suppositis ijs scriptis vtuntur.

1 ROgamus [1] autem vos, fratres, per aduentum Domini nostri Iesu Christi, & nostri in eum [a] aggregationem.

2 [2] Ne citò à * mente dimoueamini, neq; turbemini neque [b] per spiritum, neque [c] per sermonẽ, neque [d] per epistolam tanquam per nos, *scriptam*, quasi instet dies ille Christi.

3 Nequis vos seducat vllo modo: [3] *non* enim *adueniet dies Christi* quin venerit defectio prius, & retectus fuerit [e] homo ille sceleratus, filius, *inquam*, ille perditionis,

4 Sese opponens & [f] efferens aduersus quicquid dicitur Deus, aut numen: [4] adeò vt in templo Dei tanquam Deus sedeat, præ se ferens se esse Deum.

5 [5] Annon meministis me, quum adhuc essem apud vos, hoc dixisse vobis.

3 Ante aduentum Domini prædicit Apostolus erigendum thronum aliquem, glorię Christi ex diametro oppositum, in quo perditus ille sedens, omnia quæ Dei sunt ad se transferet, plerisq; à Deo ad ipsum deficientibus.

4 Antichristum (i. quisquis sedem illam apostaticam occupabit) prædicit non regnaturum extra Ecclesiam, sed in ipsius Ecclesiæ sinu.

5 Hæc prophetia assiduè fuit Ecclesiæ veteri inculcata, sed à posteris neglecta.

* Significat Apost. homines istorum impostorum fraudibus in furorem & insaniam rapi.

a Cogitatio illius immensæ gloriæ, cuius cum Christo erimus participes optimum nobis remedium aduersus leuitatem & impatientiam, nempè ne vel mundi splendor nos alliciat, vel crucis horridus aspectus terreat.

b Per somnia & commenta, quibus prætexitur Spiritualis reuelationis nomen.

c Viua voce, vel conscriptis libris, dicitur enim loqui qui scribit.

d Scriptis vel mentitis, vel falsò expositis: sicut verissimile est istos ex superiore epistola, vbi de die Domini disseritur, occasionem aliquam confirmandi istius erroris sumpsisse.

e De vno loquens, corpus Ecclesiasticæ tyrannidis notat quam quisquis occupat, is est ille homo sceleratus de quo hic agitur: sed ita tamen vt peculiarem aliquam tyrannidem declaret. f Omnes norunt quis sit ille qui se dicit posse pro arbitrio cœlum reserare & aperire: qui in Monarchas sumpsit imperium, ad cuius pedes prouoluuntur Monarchæ, illum Antichristum velut Deum adorantes.

6 Nunc verò [g] quid obstet nostis, vt is suo tempore retegatur.

7 [6] Iam enim peragitur mysterium iniquitatis: [7] tantùm qui [h] nunc obstat, *obstabit* vsquedum è medio sublatus fuerit:

8 [8] Et tunc retegetur [i] impius ille, quem Dominus ‖ [k] conficiet [l] Spiritu oris sui, & illustri aduentu suo abolebit.

9 [9] *Illum inquam*, cuius aduentus est ex efficacia Satanæ, cum omni potentia & signis ac prodigijs [m] mendacibus.

10 Et cum omni fraude iniustitiæ in ijs qui pereunt, pro eo quòd amorem veritatis non receperunt vt salui fierent.

11 Propterea igitur mittet illis Deus [n] efficaciam deceptionis vt credant mendacio:

12 Vt damnentur omnes qui non crediderunt veritati, sed [o] acquieuerunt in iniustitia.

13 [10] Nos autem debemus gratias agere Deo semper de vobis, fratres dilecti à Domino, quod

6 Iam ipsius Apostoli temporibus primæ apostaticæ sedis fundamenta iaciebantur, sed ita vt homines fallerent. *Esa.* 11. 4.

7 Romano imperio sublato, apostaticam sedem successurã prædicit, illius videlicet arcem occupaturam, vt ipsi veteres Tertullianus, Chrysostomus & Hieronymus, interpretantur.

8 Verbo Domini tandem illa impietas detegetur, & aduẽtu Christi penitus abolebitur. 9 Prædicit Satanam omnes suas vires, etiam addito omni falsorum miraculorum genere, in illa sede stabilienda, explicaturum, idq; maximo cum successu, sic merente mundi perfidia, ita tamen vt soli incredduli sint illius fraude perituri. 10 Electi à malis istis omnibus tuti perstabunt. Electio autem ex istis testimonijs intelligitur: ex sanctificatione colligitur fides: fides ex eo quòd assentimur veritati: veritas ex vocatione per Euangelij prædicationem. vnde demùm ad certam spem glorificationis ascenditur.

g Quid eum remoretur ac retineat, vt suo demùm tempore patefiat. h Qui nunc obtinet, siue verum potitur, Romana scilicet Monarchia. i Ad verbum, exlex, id est, qui Legem Dei prorsus conculcabat. k Ad nihilum redigeț. l Verbo suo, veri enim verbi ministri sunt instar oris, per quod efflat Dominus potens illud & æternum verbum, quo tanquam ferrea virga hostes conteret.

m Partim falsis, eiusmodi ferè omnia esse, res ipsa hodiè ipsis etiam cæcis declarat, partim mendacij stabiliendæ causa editis, vt Antichristi tyrannis Christi regno ex opposito respondeat.

n Vim quandam in illis decipiendis efficacissimam. o Ita mendacium approbauerunt, id est falsam doctrinam, vt etiam in eo sibi placuerint, qui summus est vesaniæ gradus.

elegerit vos Deus ab initio ad ſalutem [p] per ſanctificationem Spiritus, & [q] fidem habitam veritati.

14 Quo vocauit vos [r] per Euangelium noſtrum, ad obtinendam gloriam Domini noſtri Ieſu Chriſti.

15 [11] Nempe igitur, fratres, perſtate, & tenete traditam doctrinam quam edocti eſtis ſiue per ſermonem, ſiue per epiſtolam noſtram.

16 Ipſe verò Dominus noſter Ieſus Chriſtus, & Deus ac Pater noſter, qui dilexit nos, & dedit conſolationem æternam & ſpem bonam per gratiam.

17 Conſoletur veſtra corda, & ſtabiliat vos in omni ſermone & opere bono.

11 Concluſio. Supereſt igitur vt in doctrina & voce & ſcriptis Apoſtolorũ tradita, gratuita Dei beneuolentia nos per ſpem inuictam conſolante, & vita noſtra omni ſanctè inſtituta, perſeueremur.

p Id eſt vos conſecrando, vt non iam ſecundum carnem, ſed ſecũdum ſpiritum incedatis. Rom.8.1. *q Fide quæ non mendacium, ſed veritatem Dei (id eſt Euangelium) amplectatur.* *r Noſtra prædicatione.*

CAP. III.

1 Monet vt pijs precibus Euangelij prædicationem promoueam. 6 & ſe ſubducant ab ijs qui otio, 11 & curioſitate turbãt ordinem publicum: 14 quos etiam à communi fidelium cœtu excludit.

CAP. III.

1 QVod‖ [1] ſupereſt, precamini fratres, pro nobis, vt ſermo Domini currat, & glorificetur ſicut & apud vos:

2 Et vt eripiamur à [2] proteruis ac ſceleratis hominibus. [2] non enim omnium eſt fides.

3 Sed fidelis eſt Dominus, qui ſtabiliet vos & tuebitur [b] à malo.

4 [3] Cõfidimus autẽ per Dominũ de vobis, vos,

Epheſ.6.19. coloſſ.4.3.

1 Iam pro ſuo more varias admonitiones ſubijcit: quarũ prima eſt vt pro Euangelij propagatione & fidorum eius miniſtrorum ſalute, preces ab Eccleſijs concipiantur. 2 Mirum non eſt tam multis exoſum eſſe Euangelium, quum fides ſit rarum Dei donum: Eccleſia tamen multitudine malorum nunquam peſſundabitur, quoniã nititur Dei fidelitate. 3 Secũda admonitio, vt Apoſtolicam doctrinam, pro vitæ regula perpetuò ſequantur.

a Qui ſui officij nullã curam habent: vel inſolentibus & qui alios facilè lædant.

b A Satanæ inſidijs: poteſt tamen malum neutro genere ſumi.

quæ

quæ denuntiamus vobis,& facere & facturos esse.

5 4 Porrò Dominus dirigat vestra corda ad Dei charitatem,& Christi expectationem.

6 5 Denuntiamus autem vobis, fratres, per nomen Domini nostri Iesu Christi, vt subducatis vos ab omni fratre qui inordinatè se gerit, & non ex tradita doctrina quam accepit à nobis.

7 6 Nam ipsi scitis ‖ quomodo oporteat nos imitari: ‖ quoniam non inordinatè nos gessimus inter vos:

8 Neq; gratis panem edimus *acceptum* à quoquam: sed cum labore & ærumna nocte dieq; operantes,ne quem vestrûm grauaremus.

9 Non quòd nobis *id* non liceat, sed vt nosmetipsos pro exemplari exhibeamus vobis ad nos imitandos.

10 Etenim quum essemus apud vos, hoc denũtiabamus vobis, quòd siquis nolit operari, [c] etiam non edito.

11 Audimus enim quosdã versari inter vos 7 inordinatè, nihil operis facientes, 8 sed curiosè agentes.

12 9 Ijs autem qui sunt istiusmodi, denuntiamus & eos obsecramus per Dominum nostrum Iesum Christum, vt cum quiete operantes, suo pane vescantur.

4 Tertio loco duo inculcat, quæ ex sola Dei gratia nobis donantur charitatem videlicet,& animum in adnentum Christi intentum.

1.*Cor*.11.1.
1.*Thess*.4.11.

5 Quarto loco, otiosos & ignauos negat in Ecclesia esse nutriendos,imò ne ferendos quidem.

6 Ne duriùs cum eis agere videatur, seipsum pro exemplo proponit, qui præterquã quòd euangelizabat, suis etiã manibus operabatur, cui tamẽ labori se simpliciter obstrictum fuisse negat.

7 Quantum sit vitium otij declarat ex eo quòd nemo sit quem Dominus frustrà condiderit, atque adeò quem in certa veluti statione non collocarit: ex quo consequitur ab otiosis perturbari ordinem à Deo positum, quod quidem est maximum scelus.

8 Taxat vitium cum superiore coniunctum, vnde infinita mala consequuntur: nempè quod nulli curiosius inuestigant aliena quàm qui sua nihil curant. 9 Præcipit Dominus, & precantur Apostoli per Christi nomen, primùm, vt nemo sit otiosus,deinde vt quisque tranquillè curet munus sibi à Domino impositum.

c *Vbi igitur Monachorum & sacrificorum otiosi ventres? Monachus (inquit Socrates Tripartitæ historiæ lib.8.) qui manibus non laborat, similis est prædoni.*

10 Cauendum ne quorundam indignitas nos reddat ab beneficentiam frigidiores.

11 Excommunicatio, peruicaciæ pœna.

12 Familiaritas cum excommunicatis vitanda.

13 Finis excõmunicationis est, non exitium sed salus peccatoris, vt pudore saltem victus resipiscat.

14 Sic vitanda fratrum excommunicatorum familiaritas, vt eorum in viam reuocandorum occasiones omnes sedulò quærantur.

13 [10] Vos autem, fratres, ne segnescite in bene-
faciendo.

14 [14] Quòd siquis non auscultat nostro per epi-
stolam sermoni, hunc notate: [12] & ne commer-
cium habete cum eo, [13] vt cum pudeat.

15 [15] Neque vt inimicum ducite, sed admonete
vt fratrem.

16 [15] Ipse autem Dominus pacis *author* semper
det vobis pacem omni modo. Dominus sit cum
omnibus vobis.

17 [16] Salutatio, mea manu Pauli, quod est signũ
in omni epistola: ita scribo.

18 Gratia Domini nostri Iesu Christi *sit* cum
omnibus vobis. Amen.

Ad Thessalonicenses posterior missa
fuit Athenis.

15 Preces sunt omnium exhortationum sigilla.

16 Subscripsit suis literis sua manu Apostolus, ne falsæ pro veris supponerentur.

EPI-

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD TIMOTHEVM PRIOR.

CAP. I.

1 Absolutũ veri pastoris exemplar proponens, cum præcipua eius functio sit in docendo, 4 monet vt reiectis vanis quæstionibus ea tradat, 5 quæ charitatem & fidem spirent, 12 ac ne contemptui sit sua authoritas, 14 qualis factus sit per Dei gratiam honorificè prædicat.

1 [1] PAVLVS Apostolus Iesu Christi ex ordinatione Dei seruatoris nostri, & Domini Iesu Christi, spei nostræ.

2 Timotheo germano filio in fide. Gratia *sit tibi* [a] misericordia & pax à Deo Patre nostro, & Christo Iesu Domino nostro.

3 [2] Quemadmodum te sum precatus vt permaneres Ephesi, quum proficiscerer in Macedoniam, *permaneto*, vt denunties quibusdam ne diuersam doctrinam doceant.

4 [3] Nec attendant fabulis & [b] genealogijs in-

CAP. I.

1 Initio tum suam tũ Timothei gratuitam vocationem asserit, vt hæc ex illa cõfirmetur: simulq; doctrinæ Apostolicæ summam explicat, misericordiam Dei videlicet in Christo Iesu per fidem apprehenso, cuius exitus adhuc

sperat̃ur. 2 Tota hæc epistola in admonitionibus consistit, quibus omnia fidi pastoris officia graphicè prorsus describuntur. Prima autem admonitio est, nequid vel in Apostolica ipsa doctrina, vel in eius docendi ratione, nouetur.

3 Corrumpitur doctrina non tantùm falsis dogmatibus, sed etiam inanibus & curiosis speculationibus: quarum videlicet explicatio fidem nostram nihil iuuet.

a Misericordia à gratia distinguitur, vt effectus à causa. Gratia enim illa est gratuita beneuolentia qua nos in Christo elegit, quam misericordia, id est, gratuita iustificatio sequitur. b Speciem vnam vanarum quæstionum attingit.

finitis, quæ potiùs quæstiones præbent quàm ædificationem Dei quæ est per fidem.

Infra. 4. 7. & 6. 4. tit. 2. 4.

4 Secunda admonitio, cum ipsa doctrina coniungendum esse legitimum, ipsius vsum. Is autē est in charitate pura & conscientia bona, & germana fide positus.

5 ‖ [4] Porrò finis [c] mandati est [d] charitas ex puro corde, & conscientia bona, & fide non simulata.

5 Quod in genere de vanis & curiosis controuersijs dixerat, applicat ijs qui legis zelum prætexentes, in externis immorabantur, nullum de nugis quibusdam postea garriendi finem facientes.

6 [5] A quibus quum quidam vt à scopo aberrarint, deflexerunt ad vaniloquentiam:

7 [6] Quum velint esse Legis doctores, nec intelligant quæ loquuntur, neque de quibus asseuerant.

8 [7] Scimus autem bonam esse Legem, siquis ea legitimè vtatur.

9 [8] *Nempè* sciens Legem [e] iusto positam non esse, sed [f] Legis contemptoribus, & ijs qui subijci nesciunt, impijs & [g] peccatoribus, nefarijs & profanis, patricidis & matricidis, homicidis,

10 Scortatoribus, masculorum concubitoribus plagiarijs, & mendacibus, periuris, & siquid aliud est quod sanæ doctrinæ sit oppositum:

11 [9] *Quæ est* secundum glorioſum Euangelium beati Dei, [10] quod concreditum est mihi,

6 Nulli indoctiores & impudentiores in sanctitatis nomine vsurpando quàm sophisticæ matæologi. 7 Occupatio, se non damnare Legem, sed legitimum eius vsum requirere. 8 Is demùm effugit Legis maledictionem, ac proinde illam non horret, qui fugiens quæ Lex damnat, eius obseruationi ex animo studet: non autem qui de externis & curiosis quibusdam garrit.

9 Matæologiæ opponit non tantùm Legem, sed etiam Euangelium, vtpote quod minimè damnet, imò maximè commendet sanam doctrinam præceptis Dei comprehensam ac proinde glorioſum & beati Dei Euangelium vocat, cuius virtutem isti garruli ignorabant. 10 Ratio cur nec aliter nec aliud docendum sit in Ecclesia quàm ipse docuerit, quoniam nullum sit aliud Euangelium, quàm quod Deus ipsi commisit.

c Legis scopus, vt cuius causa Lex est data pijs. d Nec extra conscientiam bonam charitas, nec extra fidem conscientia bona, nec fides extra Dei verbum. Hæc qui dissoluit, à scopo aberrat & pro veritate vanitatem amplectitur.

e Id est sciens Legem latam non esse positam aduersus eum qui ad ipsius normam mores suos componat. Is autem talis est quem Dominus vera doctrina, & Spiritu sancto imbuit. f Ad verbum, exlegibus. g Veluti aliquam peccandi artem exercentibus.

12 [11] Gratiam

12 [11] Gratiam igitur ei habeo qui me [h] robustũ effecit, *id est* Christo Iesu Domino nostro: quòd me fidelẽ duxerit, vt qui *me* in ministerio constituerit:

13 Qui prius eram [i] blasphemus & persequutor & iniuriosus: sed mei misertus est. nam ignorans id faciebam fidei expers.

14 Superabundauit autem gratia Domini nostri [12] cum fide & dilectione in Christo Iesu.

15 [13] [k] Fidus *est hic* sermo, & modis omnibus dignus quem amplectamur, || Christum Iesum venisse in mundum vt peccatores seruaret, quorum primus sum ego.

16 Verùm ideò misertus est mei, vt in me primo ostenderet Iesus Christus omnem clementiam, vt essem exemplo credituris ipsi in vitam æternam:

17 [14] Regi autem æterno, immortali, inuisibili, [l] soli sapienti Deo honor *sit* & gloria in secula seculorum: Amen.

18 [15] Hoc mandatum commendo tibi, fili Timothee, *nempè* vt secundum prægressas de te prophetias, milites [m] per eas bonam illam militiam:

19 Retinens [n] fidem & bonam conscientiam: [16] qua repulsa, nonnulli fidei naufragium fecerunt.

20 Ex quibus Hymenæus & Alexander, || [17] quos

11 Asserit necessariò suum Apostolatum aduersus quosdam superiorẽ ipsius vitam calumniantes seipsum ad inferos vsque deijciens, vt Christi misericordiam attollat, qua omnia illa superiora aboleuerit *Mat.* 9. 3. *mar.* 2. 17.

12 Hanc mutationem probat ab effectis, quòd qui profanus erat, factus sit fidelis, & qui Christum furiosissimè persequebatur, iam ipsius amore ardeat. 1. *Cor.* 5. 5.

13 Retorquet calumniam aduersariorum in ipsorum caput, docens hoc singulare bonitatis Dei exemplum, cedere totius Ecclesiæ commodo. 14 Erumpit in exclamatione præ animi ardore, quòd non possit in amplificanda Dei gratia sibijpsi satisfacere. 15 Conclusio vtriusque paternæ superioris admonitionis, nempè vt fortiter aduersus omnia impedimenta decertans Timotheus, præcuntibus multorum prophetijs ad ministerium vocatus, & doctrinam acceptam & bonam conscientiam tueretur. 16 Rectam conscientiam qui non seruant paulatim amittunt etiam intelligentiæ donum: quod duplici eoque tristissimo exemplo probat.

17 Non ferendi apostatæ in Ecclesia, imò etiam excommunicandi.

b Qui vires mihi indidit, non solùm quum ne voluntas quidem adesset, sed etiam quum in contrariam partem totus ferebar. i Hæc sunt opera & merita præparatoria, quibus se effert Paulus. k Dignus cui fides adhibeatur, vt qui fallere non possit. l Vide Iohan. 17. 3. m Illis fretus. n Sanam doctrinam metonymicôs vt infra 3 8. & 4. 1.

o Ex Ecclesia ejectos Satanæ mancipari. p Suas blasphemias.

o tradidi Satanæ, vt p discant non blasphemare.

p Vt suo malo discant, quid sit blasphemare: vel, ne impunè ferant

CAP. II.

1 In precibus publicis vult omnes commendari Deo, 4 5 idq; duplici ratione: 8 Inde omnes cuiuscunque loci sint, ad orationem inuitat: 9 & quo vestitu, 11 quaque modestia mulieres in sacro cœtu se gerere debeant, disserit.

CAP. II. 1 Vbi absoluit quæ ad doctrinam spectant, iam secundo loco de altera ministerij Verbi parte (id est de publicis precibus) disserit. Ac primò quidem quæstionem explicans pro quibus precandum sit, docet pro quibusuis precandũ, ac præsertim pro quibusuis magistratibus, quòd alioqui extra controuersiam non erat, quum reges, imò etiam plerique magistratus eo tempore hostes essent Ecclesiæ. 2 Argumentum à fine sumptum, Quoniam nimirum ideò constituti sint magistratus, vt & pietas & honestas cum pace inter homines vigeant, ac proinde illos in primis oporteat Deo commendare, vt possint tam necessario munere fideliter defungi. 3 Aliud argumentum, Cur pro quibusuis, sublato gentis, sexus, ætatis, ordinis discrimine, sit in Ecclesia precandum, quoniam videlicet Dominus quosuis, interdum etiam ab Euangelio alienissimos vocando, sic Ecclesiam suam velit colligi, ac proinde preces pro quibusuis haberi. 4 Non videretur vnus quorumuis hominum Deus, nisi in quibusuis seruandis bonitatẽ suam ostenderet: nec, vnus videretur Dei & quorumuis hominum mediator Christus, humana cum quibusuis hominibus communi natura assumpta, nisi pro quibusuis satisfeciset, & pro quibusuis intercederet.

1 ADhortor igitur ante omnia vt fiant deprecationes, preces, postulationes, gratiarum actiones pro quibusuis hominibus:

2 Pro regibus & quibusuis in eminentia constitutis: vt tranquillam ac quietam vitam degamus cum omni pietate & a honestate.

3 Nam hoc bonum est & acceptum coram seruatore nostro Deo,

4 Qui quosuis homine vult seruari, & ad agnitionem veritatis venire.

5 Vnus enim Deus, vnus etiam mediator Dei & hominum, b homo Christus Iesus:

6 Qui semetipsum dedit redemptionis pretiũ

a Complectitur hoc nomen omne officij genus, quod vigere in hominum commercijs debet, vt nihil turpiter aut indecorè, nihil denique flagitiosè fiat. b Homo scilicet, factus.

pro

pro quibus ſuis, [5] *Chriſtus inquam*, teſtimonium illud ſuis temporibus *deſtinatum*.

7 ‖ Cuius conſtitutus ſum ego præco & Apoſtolus (veritatem dico per Chriſtũ, [c] non mentior) doctor, *inquam*, Gentium, [d] cum fide ac veritate.

8 [6] Velim igitur viros precari in quouis loco, puras manus [e] attollentes abſque [f] ira & [g] diſceptatione.

9 ‖ [7] Itidem & mulieres amictu honeſto, cum verecundia & modeſtia ornare ſeſe, non cincinnis, vel auro, vel margaritis, vel pretioſo veſtitu:

10 Sed (quod decet mulieres pietatem ſpondentes) operibus bonis.

11 Mulier cum ſilentio diſcito cum omni ſubiectione.

12 ‖ Mulieri enim docere nõ permitto, [8] neque authoritatem vſurpare in virum, ſed eſſe in ſilẽtio.

13 ‖ [9] Adã enim prior formatus eſt, deinde Eua.

14 [10] Et Adam [h] non fuit ſeductus: ‖ ſed mulier

2. *Tim.* 1. 11. 2. *Pet.* 3. 1.

5 Confirmatio. Quoniam ipſis etiam gentibus nunc patefactũ eſt ſalutis arcanum, ipſo Apoſtolo ad hoc munus propriè deſignato, quo quidẽ fideliter & ſincerè fungatur.

1. *Cor.* 14. 34. *Gen.* 1. 27. *Gen.* 3. 6.

6 De perſonis diſſeruit pro quibus concipiendę ſint preces: nunc verò etiam locorum diſcrimen ſublatum docet:

Olim enim vna gens vno tantùm certo loco ad publicum cultũ conueniebat: nunc verò vbiuis (ritè tamen & ordine) Eccleſiæ coguntur, & ad Deũ publicè communibus precibus colendum conuenitur, nec de gente, aut corporis purificatione, aut loco, ſed de animo ab omni offenſione puro, & certa fiducia pleno, laborandum eſt. 7 Tertio loco ſtatuit vt mulieres honeſto & ab omni luxu alieno habitu, modeſtè & in ſilentio in publicis cœtibus diſcant. 8 Primum argumentum, cur mulieribus in Eccleſia non liceat docere, quoniam hoc modo ſupra viros collocarentur, quorũ videlicet eſſent magiſtræ, quod repugnat Dei ordinationi. 9 Hanc Dei ordinationem qua viro ſubeſt mulier, primùm probat ex eo quòd Deus mulierẽ poſteriorẽ creauit viri cauſa. 10 Deinde, quia poſt peccatũ hęc pœna inflicta eſt mulieri, per quã vir deceptus eſt.

c Hebraicus pleonaſmus magis confirmans. d Fidelis & ſincerus: fidei autem nomine ſanam eamq; perſuaſam doctrinam veritatis, ſinceram integrámque functionem intelligit. e Manuum ſublationem pro inuocatione poſuit, id eſt, ſignum pro reipſa. f Illis offenſionibus animi, quæ prohibent quominus bona conſcientia Deum poſſimus inuocare, vt Mat. 5. 23. ſub qua ſpecie etiam comprehendit reliquas iniurias quibus affici poteſt proximus, de quibus Eſa. 1. 15. & 16.

g Dubitatione, quæ fidei repugnat. Iaco. 1. 6. h Adam fuit ſeductus, ſed vxoris opera, ideóque meritò hac quoque ratione debet eſſe viro ſubiecta, qua pœna Deus etiam illam mulctauit.

seducta, causa transgressionis fuit.

11 Obiter inserit consolationem, non impedire hanc

15 [11] Seruabitur tamen liberos gignendo, si manserit in fide ac charitate, & sanctificatione cũ modestia.

subiectionem, quominus & ipsæ mulieres perinde vt viri seruentur, si sese in coniugalibus illis oneribus cũ fide & charitate sanctas & modestas præbuerint.

CAP. III.

2 *Episcopos,* 8 *& Diaconos Christianos depingit, cum eorum vxoribus,* 12 *liberis & familia,* 15 *Et Ecclesiam domum Dei nominat.*

CAP. III.
Tit. 1. 6.

1 Absoluta tractatione tum de doctrina & docendi ratione, tum de publicis precibus, tertio nunc loco ad personas ipsas accedit, agens primùm de Pastoribus, deinde de Diaconis: vtiturq; præfatione, vt certos esse hos Canonas norit Ecclesia.

1 [1] FIdus *est hic* sermo, [2] Siquis Episcopatum [a] appetit, præclarum opus desiderat.

2 ‖ Oportet igitur Episcopum irreprehensum esse, [b] vnius vxoris virum, vigilantem, sobrium, cõpositum, hospitalem, aptum ad docendum:

3 Non [c] vinosum, non percussorem, non turpiter lucri cupidum: sed moderatum, alienum à pugnis, alienum ab auaritia:

4 *Qui* suę domui benè præsit, qui liberos contineat in subiectione cum omni honestate:

5 (Nam siquis propriæ domui præesse nescit, quomodo Ecclesiam Dei curabit?)

6 Non nouitium: ne inflatus, [d] in criminationem incidat diaboli.

7 Oportet autem eum etiam bonum habere testimonium ab extraneis: ne in probrum incidat & laqueum diaboli.

2 Episcopatus, siue ministeriũ Verbi, non est otiosa dignitas, sed opus, & quidem præclarum: ac proinde multis virtutibus & domi & foris Episcopum ornatum esse oportet. Itaque & doctrinæ, & facultatum siue donorum, & vitæ examen, præeat futuræ electioni necesse est.

a De ambitu non loquitur, quo vix quicquam magis horrendum est in Ecclesia, sed in genere de animo & studio ad Dei Ecclesiam iuuandam comparato, quando & vbicunque Domino visum fuerit. *b Ergò qui coniugatos, quia coniugati sunt ab Episcopatu excludit, Antichristum se prodit.* *c Vno quasi assidentem, sive vt explicat Syrus interpres, vini sectatorem.* *d Ne ex eo ipso quòd in eum gradum euectus est, occasionem arripiat superbiæ, quæ ipsum euertat, atque ita in eadem condemnationem ruat atque ipse Diabolus, vel ne quod confidentius agat, vnde ipsius criminandi occasionem præbeatur Satanæ.*

8 3 [c] Diaco-

8 3 [e] Diaconos itidem honestos, non bilingues, non multo vino deditos, non turpiter lucri cupidos:

9 Tenentes [f] mysterium fidei || cum pura conscientia.

10 Atq; hi etiam probentur prius, deinde ministrent, si sint inculpati.

11 4 Vxores itidem honestas, nō calumnioſas, sobrias, fidas in omnibus.

12 5 Diaconi sint vnius vxoris mariti, qui liberis rectè præsint, & proprijs domibus.

13 Nam qui benè ministrauerint, [g] gradum sibi bonum acquirunt, & [h] multam libertatem per fidem quæ *est* in Christo Iesu.

14 [6] Hæc tibi scribo, sperans fore vt celerius ad te veniam:

15 Quòd si tardius venero, vt noris quomodo oporteat [7] in domo Dei versari, quæ est Ecclesia Dei viui, [i] columna & stabilimentum veritatis.

16 [8] Et sine controuersia magnum est pietatis mysterium: Deus conspicuus factus est in carne,

3 Diaconos quoque prius probari oportet, vt de eorum honestate, veritate, sobrietate, animo ab omni auaritia, alieno, eruditione in fidei doctrina, bona denique conscientia & integritate cōstet. *Suprà.* 1. 19.

4 Inquirendum etiam in Pastorum & Diaconorum vxores.

5 Polygami (id est plures simul vxores habentes) sicut adepiscopatum ita ne ad diaconiam quidem vocandi.

6 Peculiaria multa subiecturus ad quotidianum Pastoris munus spectantia, præfatur de suo ad eum aduentu, vt eo magis solicitus sit Timotheus, ne quum aduenerit, negligentiæ coargui possit. 7 Pastori assiduò cogitandū est se in Domo Dei viui versari, in qua cōseruatur veritatis thesaurus. 8 Hac veritate cuius custos & conseruatrix est inter homines Ecclesia, ministerio Verbi propterea ibi constituto, nihil augustius esse potest. Docet enim res omnium maximas, nempè Deum in Christi persona, assumpta nostra natura, factum esse visibilem, cuius tamen in tanta infirmitate maiestas infinitis modis eluxit, adeò vt ipsos Angelos rei tantæ conspectus perculerit: qui denique Gentibus prædicatus, ab eis receptus est, & nunc sursum in summum gloriæ gradum euectus.

e Hi sunt qui pauperum curam habebant. *f Euangelicam doctrinam, quæ verè est mysterium: caro enim & sanguis eam non reuelant.* *g Decus ac dignitatem.*

h Fiduciam intrepidam, quam rectè cum bona conscientia coniungit. *i Hominum, nimirum respectu: innititur etenim Ecclesia angulari illi lapidi Christo sed ea est veritatis conseruatrix, non mater, aut procreatrix vt ipsa à verbo, non cētrà verbum ab ipsa pendeat.*

k iustificatus est in Spiritu, conspectus est ab Angelis, prædicatus est Gentibus, fides illi habita est in mundo, sursum receptus est in gloriam.

k In illa infirma carne Christi, ita vis Diuinitatis sese exeruit, vt Christum quantumuis hominem infirmum, palàm factum fuerit esse Deum.

CAP. IIII.

1 Falsas doctrinas, & de coniugijs & ciborum prohibitione, 7 profanas damnat: 8 commendat autem pietatis studium, 13 & assiduam Scripturæ lectionem.

CAP. IIII.

1 Opponit veræ illi doctrinæ falsa dogmata quę omninò futura prædicit, vt à quibusdam apostatis suggestione diaboli introducãtur & ita quidem vt minimè desint qui illis assentiantur.

2 Hæretici quantumcunq; simulent sanctimoniam, nulla conscientia prædíti sunt.

1 [1] SPiritus autem disertè dicit fore vt posterioribus temporibus desciscant quidam à [a] fide, spiritibus deceptoribus attendentes ac doctrinis dæmoniorum.

2 [2] Per [b] hypocrisin falsiloquorum, quorum [c] conscientia cauterio resecta est,

3 [3] Prohibentium contrahere matrimonium, *iubentium* abstinere à cibis [4] quos Deus creauit [5] ad participandum [6] cum gratiarum actione, fidelibus, & ijs qui cognouerunt veritatem.

4 [7] Nam quicquid creauit Deus, bonum *est*, nec quicquam reijciendum *est*, si cum gratiarum actione sumatur:

3 Duas falsæ istius doctrinæ species exprimit, nempè cœlibatus Legem, & delectum ciborum.

4 Eiusmodi doctrinas probat se meritò vocasse dæmoniacas, primùm quòd earum doctores de rebus alienis decernant. An enim ipsi cibos creârunt? 5 Secundò, quòd finem cuius causa creati sunt à Deo omnes cibi, nempè vt ijs frueremur, suis placitis euertant. 6 Tertiò, quòd Deum hoc modo suo honore spolient, qui in illorum vsu velit celebrari. Simul autem declarat Apostolus, sobriè & cum bona conscientia vtendum illa Dei liberalitate. 7 Canonem Apostolicum de tollendo ciborum delectu falsæ illi doctrinæ opponit.

a A vera Dei doctrina, vt apparet ex antitheſi, quo modo accipi fidei vocem multis iam locis annotauimus. b Sunt enim velut histrionicam quandam artem factitaturi, ne quis existimet fore vt in aliquo angulo delitescant, aut pudoris speciem retineant. c Quorum ita obduruit conscientia, vt callum obduxerit, deinde cancrum illam inuasisse, postremò iam esse cauterio amputatam.

5 [8] Sanctifi-

5 [8] [d] Sanctificatur enim [e] per verbum Dei, & preces.

6 [9] Hæc si subieceris fratribus, bonus eris minister Iesu Christi, innutritus in sermonibus fidei, bonæq; doctrinæ, quam [f] assectatus es.

7 [10] Cæterùm profanas & aniles fabulas reijce: [11] sed exerce teipsum ad [g] pietatem.

8 [12] Nam corporalis exercitatio paululum habet vtilitatis: at pietas ad omnia vtilis est, vt quæ promissionem habeat vitæ præsentis ac futuræ.

9 [13] Fidus *est* hic sermo, & dignus qui omnibus modis recipiatur.

10 Nam idcircò etiam fatigamur, & probris afficimur quòd speremus in Deo viuo, qui est conseruator omnium hominum, maximè *verò* fidelium.

11 Hæc denuntia & doce.

8 Is demùm bonis Dei donis legitimè vtitur, qui illorũ largitorem ex ipsius verbo agnoscit & inuocat.

9 Conclusio cum exhortatione, vt Timotheus ista sedulò velut ab Apostolo penè cum lacte hausta, Ecclesijs proponat.

10 Iterum sanam doctrinam opponit non modò falsæ illi & apostaticæ doctrinæ, sed etiam vanis omnibus & curiosis argutijs. 11 Non tantùm sana doctrina, sed etiam pia & religiosa vita ministro Verbi opus est. 12 Pietas in spirituali cultu posita est, non in externæ vitæ austeritate, quæ etsi rectè vsurpata aliquem vsum habet, tamen nullo modo cum pietate est conferenda. Prodest enim illa per accidens, ista verò promissionem habet præsentis & futuræ vitæ. 13 Digressio, in qua ostendit eos qui pietati student, etiamsi ærumnis & probris vexentur, idcircò tamen non esse miseros vt cæteros homines, quum ob eandem causam minimè affligantur propter quam cæteri, & longè dispar sit ipsorum exitus. Quomodo enim suos Dominus desereret, qui suos etiam hostes sua beneficentia dignatur? quam doctrinam monet sedulò esse inculcandam.

d Purum & sanctum sit nostri respectu, vt eo vti possimus bona conscientia, tanquam de manu Domini. Nam reliqui (vt fures & sacrilegi) bonis vsurpatis fruuntur. e Agnoscimus Deum creatorem esse earum creaturarum quibus vtimur, & largitorem. Secundò, nos ex ijs esse qui Christi beneficio ius illud in reliqua animantia deperditum Adami culpa, recuperauimus. Tertiò, precibus petimus vt nobis concedat Dominus dapibus ab ipsius manu acceptis bona conscientia frui. Quartò, gratiarum actione & repetitis precibus conuiuia claudimus: Ita nobis sanctificantur cibi. f A cuius latere quasi nunquam discessisti. g Verum cultum, & spiritualem vocat pietatem, quicum comparat corporis macerationes.

k In illa infirma carne Christi, ita vis Diuinitatis sese exeruit, vt Christum quantumuis hominem infirmum, palàm factum fuerit esse Deum.

k iustificatus est in Spiritu, conspectus est ab Angelis, prædicatus est Gentibus, fides illi habita est in mundo, sursum receptus est in gloriam.

CAP. IIII.

1 Falsas doctrinas, & de coniugijs & ciborum prohibitione, 7 profanas damnat: 8 commendat autem pietatis studium, 13 & assiduam Scripturæ lectionem.

CAP. IIII.
1 Opponit veræ illi doctrinæ falsa dogmata quę omninò futura prædicit, vt à quibusdam apostatis suggestione diaboli introducãtur & ita quidem vt minimè desint qui illis assentiantur.
2 Hæretici quantumcunq; simulent sanctimoniam, nulla conscientia prædi-

1 [1] SPiritus autem disertè dicit fore vt posterioribus temporibus discisc[a]nt quidam à [a] fide, spiritibus deceptoribus attendentes ac doctrinis dæmoniorum.

2 [2] Per [b] hypocrisin falsiloquorum, quorum [c] conscientia cauterio resecta est,

3 [3] Prohibentium contrahere matrimonium, *iubentium* abstinere à cibis [4] quos Deus creauit [5] ad participandum [6] cum gratiarum actione, fidelibus, & ijs qui cognouerunt veritatem.

4 [7] Nam quicquid creauit Deus, bonum est, nec quicquam reijciendum *est*, si cum gratiarum actione sumatur:

ti sunt. 3 Duas falsæ istius doctrinæ species exprimit, nempè cœlibatus Legem, & delectum ciborum.
4 Eiusmodi doctrinas probat se meritò vocasse dæmoniacas, primùm quòd earum doctores de rebus alienis decernant. An enim ipsi cibos creârunt? 5 Secundò, quòd finem cuius causa creati sunt à Deo omnes cibi, nempè vt ijs frueremur, suis placitis euertant. 6 Tertiò, quòd Deum hoc modo suo honore spolient, qui in illorum vsu velit celebrari. Simul autem declarat Apostolus, sobriè & cum bona conscientia vtendum illa Dei liberalitate. 7 Canonem Apostolicum de tollendo ciborum delectu falsæ illi doctrinæ opponit.

a *A vera Dei doctrina, vt apparet ex antitheſi, quo modo accipi fidei vocem multis iam locis annotauimus.* b *Sunt enim velut histrionicam quandam artem factitaturi, nequis existimet fore vt in aliquo angulo delitescant, aut pudoris speciem retineant.* c *Quorum ita obduruit conscientia, vt callum obduxerit, deinde cancrum illam inuasisse, postremò iam esse cauterio amputatam.*

5 [8] [d] Sanctificatur enim [e] per verbum Dei, & preces.

6 [9] Hæc si subieceris fratribus, bonus eris minister Iesu Christi, innutritus in sermonibus fidei, bonæq; doctrinæ, quam [f] assectatus es.

7 [10] Cæterùm profanas & aniles fabulas reijce: [11] sed exerce teipsum ad [g] pietatem.

8 [12] Nam corporalis exercitatio paululum habet vtilitatis: at pietas ad omnia vtilis est, vt quæ promissionem habeat vitæ præsentis ac futuræ.

9 [13] Fidus *est* hic sermo, & dignus qui omnibus modis recipiatur.

10 Nam idcircò etiam fatigamur, & probris afficimur quòd speremus in Deo viuo, qui est conseruator omnium hominum, maximè *verò* fidelium.

11 Hæc denuntia & doce.

8 Is demùm bonis Dei donis legitimè vtitur, qui illorũ largitorem ex ipsius verbo agnoscit & inuocat.

9 Conclusio cum exhortatione, vt Timotheus ista sedulò velut ab Apostolo penè cum lacte hausta, Ecclesijs proponat.

10 Iterum sanam doctrinam opponit non modò falsæ illi & apostaticæ doctrinæ, sed etiam vanis omnibus & curiosis argutijs. 11 Non tantùm sana doctrina, sed etiam pia & religiosa vita ministro Verbi opus est. 12 Pietas in spirituali cultu posita est, non in externæ vitæ austeritate, quæ etsi rectè vsurpata aliquem vsum habet, tamen nullo modo cum pietate est conferenda. Prodest enim illa per accidens, ista verò promissionem habet præsentis & futuræ vitæ. 13 Digressio, in qua ostendit eos qui pietati student, etiamsi ærumnis & probris vexentur, idcircò tamen non esse miseros vt cæteros homines, quum ob eandem causam minimè affligantur propter quam cæteri, & longè dispar sit ipsorum exitus. Quomodo enim suos Dominus desereret, qui suos etiam hostes sua beneficentia dignatur? quam doctrinam monet sedulò esse inculcandam.

d Purum & sanctum sit nostri respectu, vt co vti possimus bona conscientia, tanquam de manu Domini. Nam reliqui (vt fures & sacrilegi) bonis vsurpatis fruuntur. *e Agnoscimus Deum creatorem esse earum creaturarum quibus vtimur, & largitorem. Secundò, nos ex ijs esse qui Christi beneficio ius illud in reliqua animantia deperditum Adami culpa, recuperauimus. Tertiò, precibus petimus vt nobis concedat Dominus dapibus ab ipsius manu acceptis bona conscientia frui. Quartò, gratiarum actione & repetitis precibus conuiuia claudimus: Ita nobis sanctificantur cibi.* *f A cuius latere quasi nunquam discessisti.* *g Verum cultum, & spiritualem vocat pietatem, quicum comparat corporis macerationes.*

14 Iam ad exhortationem illam redit, ostendens quæ sint verę Pastoris virtutes, quibus etiamsi desit ætas, reuerẽtiam sibi conciliet, nempè & oratio & vita, charitatis, zeli, fidei, & puritatis testes: litui verò, infularum annuli, pallij, & puerilium huiusmodi ineptiarum nulla vsquam mentio. 15 Pastoris priuatum exercitiũ est, assidua Scripturæ lectio, ex qua hauriat exhortationis & doctrinæ materiam, & sibi & alijs saluificæ.

12 [14] Nemo tuam iuuentutem despiciat, sed esto exemplar fidelium in sermone, in cõuersatione, in charitate, in spiritu, in fide, in puritate.

13 [15] Interim dum venio, attende lectioni, exhortationi, doctrinæ.

14 Ne negligito donum quod in te est, quod datum est tibi ad prophetandum, cum impositione manuum [h] presbyterij.

15 Hæc exerce, in his esto: vt tuus profectus manifestus sit inter omnes.

16 Attende tibijpsi & doctrinæ: perssiste in istis. id enim si feceris, & teipsum [i] seruabis & eos qui te audierint.

h Ordinis Presbyterorum. Quo nomine omnis ille cœtus significatur, qui in verbo laborabant in ea Ecclesia, vbi hoc est factum, id est Lystrensi, vt 16. Act. constat.

i Fides est ex auditu, auditus ex prædicatione: Itaque sic dicuntur seipsos & alios seruare Ministri Verbi, in quibus Dominus posuit sermonem reconciliationis.

CAP. V.

1 Postquam modum monendi singulos præscripsit, 5 de viduis agit, quæ tunc in Ecclesiæ ministerium coaptabantur. 17 Inde ad presbyteros transit, 23 quæ illorum habenda ratio, tradit.

CAP. V.

1 De mediocritate in priuatis reprehensionibus, secundum ætatis & sexus gradus seruãda. 2 De viduarum cura constituit hos Canonas Apostolus. 3 Liberi & nepotes viduarum parentum pro viribus curam gerunto. 4 Prima ratio, Quoniam sibijpsis quod suis impendunt.

1 [1] SEniorem ne increpato, sed hortare vt patrẽ; iuniores, vt fratres.

2 Mulieres natu grandiores, vt matres: iuniores vt sorores, cum omni puritate.

3 [2] Viduas [a] honora quæ verè viduæ sunt.

4 [3] Quòd siqua vidua liberos aut nepotes habet, discant in primis [4] *in* propriam domum pietatem

a Viduarum curam habe, quæ præsidio indigent, & dignas se præbent Ecclesiæ solicitudine.

rem

tem exercere, [5] & vicem rependere parentibus, [6] hoc enim est honestum & acceptum coram Deo.

5 [7] Porrò quæ verè vidua est ac sola, sperat in Deo, & permanet in supplicationibus & precibus nocte ac die.

6 [8] At quæ in luxu viuit, *ea* viuens mortua est:

7 Hæc igitur denuntiato, vt sint irreprehensæ.

8 Quòd siqua suis & maximè domesticis non prouidet, fidem abnegauit, & est infideli deterior.

9 [9] Vidua eligatur non minor annis sexaginta, quæ fuerit [b] vnius viri vxor:

10 In operibus bonis idoneo testimonio ornata, si liberos educauit, si fuit hospitalis, si [c] sanctorũ pedes lauit, si afflictis subuenit, si omne bonum opus est assiduè sectata.

11 [10] Porrò iuniores viduas [d] recusa: postquam enim lasciuire cœperint aduersus Christum, nubere volunt:

12 *Ex eo* damnandæ quòd primam fidem reiecerint.

13 [11] Simul autẽ etiam otiosæ discunt circumire domos: imò non solùm otiosæ, sed etiam nugaces & curiosæ, garrientes quæ non oportet.

5 Altera, Quoniam natura ipsa docet maioribus vicem rependere.

6 Tertia, Quoniam Deo gratum est hoc officium.

7 Secundus Canon, Verè viduarum (id est quæ inopes & suorum præsidio destitutæ sunt, & piè ac religiosè viuũt) curam Ecclesiæ suscipito.

8 Tertius Canon, Viduæ in luxu degentes, & suæ familiæ curã negligẽtes inter apostatas & ipsis infidelibus deteriores censentor.

9 Quartus Canon in viduarũ Ecclesiæ ministrantium album, nulla sexaginta annis minor admittitor, ab omni impudicitiæ probro immunis, de cuius diligentia, charitate, & integritate, idoneis testibus constet.

10 Ratio prima cur iuniores viduæ ad ministerium non admittantur, Quoniam videlicet propter ætatis leuitatem, excusso tandem onere sibi à Christo imposito, de repetendo potiùs matrimonio cogitant: quo fit vt ministerium deserant cui se obstrinxerant. 11 Altera ratio, Quòd pleræque fiat garrulæ & curiosæ, & neglecta muneris sui cura, discursatrices.

b Quæ à viro meritò repudiata alteri non nupserit. *c Hac vna officij specie quod tum in illis regionibus vsurpari solebat quum peregrè aduenientes viatores exciperentur, reliqua etiam significantur: non tamen temerè hoc vilissimum obsequij genus delegit Apostolus.* *d Ne in collegium viduarum admitte.*

14 [12] Velim igitur iuniores nubere, liberos gignere, domum administrare, nullam occasionem dare aduersario ad maledicendum.

15 Iam enim nonnullæ deflexerunt, sequutæ Satanam.

16 [13] Quòd si quis fidelis aut si qua fidelis habet viduas, eis subuenito, & non onerator Ecclesia, vt ijs quæ verè viduæ sunt subueniat.

17 [14] Qui bene præsunt presbyteri,[e] duplici honore digni habentor:[f] maximè qui laborant in sermone & doctrina.

18 Dicit enim Scriptura, ‖ Boui trituranti non obligabis os. Et, ‖ Dignus est operarius mercede sua.

19 [15] Aduersus presbyterum accusationem ne admittito, nisi sub duobus aut tribus testibus.

20 [16] Eos qui peccant, coram omnibus argue, vt & reliqui timeant.

21 [17] Obtestor in conspectu Dei, & Domini Iesu Christi, & electorum Angelorum, vt hæc serues, absque eo vt vnum alteri præferas, nihil faciens in alteram partem declinando.

12 Quintus Canon, Viduæ iuniores nubúto, & sanctè familias suas regunto.

13 Sextus Canon, Fideles, priuatim quantum fieri potest suas viduas iuuanto, nec istis sumptibus Ecclesia grauator.

Deut.25.4.
1.cor.9.9.
Mat.10.10.
luc.10.7.

Infra.6.13.

14 Iam quomodo cũ presbyteris, id est, pastoribus, denique disciplinæ Ecclesiæ præfectis se gerere debeat qui eorum collegio præest, his præscriptis Can. differit. I. Canon. de presbyteris officio suo benè fungentibus, honestè sustentandis, Ecclesia, sicut Deus ipse præcepit, inprimis laborato.

15 Secundus Canon, Accusatio aduersus presbyterum, nisi prius auditis duobus aut tribus testibus ne admittitor.

16 Tertius Canon, Presbyteri sic conuicti palàm coarguuntor, vt sint alijs exemplo.

17 Quartus Canon, in Ecclesiasticis (præsertim aduersus ipsos presbyteros) cognitionibus quibus Deus ipse & Dominus Iesus Christus Angelorum multitudine stipatus interest, summa sine vllo præiudicio & personarum respectu sinceritas obseruator.

e De quibus magis etiam quam de reliquis simus soliciti. Honoris enim appellatione iam dixi pium officium omne at subsidium Hebr. significari: & numerus certus pro incerto ponitur. f Duplex fuit ordo presbyterorum, alij enim gubernationi, alij sermoni & orationi vacabant.

12 [18] Manus

22 18 Manus g citò necui imponito, neque communicato peccatis alienis: temetipsum purum seruа.

18 Quintus Canon, Neminem antistes leuiter ordinato: nullius hac in re stultitiæ aut minus recto affectui fauens, alienam culpam in se deriuato, siquid à collegis perperam fiat, is suam conscientiam puram seruato.

23 19 Ne amplius esto abstemius: sed vino pauculo vtere, propter stomachum tuum & crebras tuas infirmitates.

24 20 Quorundam hominum peccata antè manifesta sunt, præeuntia damnationi: quosdam verò subsequuntur.

25 21 Itidem & bona opera antè manifesta sunt: & ea quæ secus habent, occultari non possunt.

19 Sextus Canon, Presbyteri in victus ratione, suæ valetudinis moderatam rationem habento. 20 Quoniam vt summa diligentia adhibeatur, irrepunt tamen ad ministerium hypocritæ, monet Pastores Apostolus, ne hac re perturbentur, vel quicquam propterea de sua in inquirendo diligentia remittant, quia Dominus peccatis eiusmodi hominum detegendis, suum tempus constituit: nostrum autem est culpam tantùm præstare. 21 Alia consolatio ad eos spectans, qui calumnijs interdum opprimuntur.

g *Ne temerè quosuis ad Ecclesiasticam vllam functionem admitte, quantum videlicet in te est. Neque enim penes vnum Timotheum residebat omnis authoritas, sed Ecclesiæ totius consensu facta electione, tum demùm ὁ πρεσβυτερίου nomine Presbyterij consecrabat per manuum impositionem electum Domino.*

CAP. VI.

1 Docet quid seruos deceat, 10 Quàm exitiosa pestis sit auaritia: 13 Et postquam obiter de diuitibus aliquid attigit, iterum prohibet ne Timotheus se inanibus doctrinis impediat.

1 1 QVicunque sub iugo sunt serui, suos dominos omni honore dignos ducunto, 2 ne nomen Dei & doctrina blasphemetur.

CAP. VI.

1 Subijcit etiã Canonas de seruorum officio in dominos: qua de re non

2 3 Qui verò fideles habent dominos, ne *eos*

dubium est quin tunc multæ fuerint agitatæ quæstiones ab ijs qui ex Euangelio arripiunt publici perturbandi status occasiones. Primus autem Canon est, Serui fideles, dominos infideles nacti nihilominus summa fide eis seruiunto.

2 Ratio, ne Deus videri. possit Euangelij doctrina homines ad rebellionem & res omnes malas incitare. 3 Secundus Canon, Fideles serui dominos fideles nacti, ne fraterno nomine abutuntor, sed tantò libentius eis obsequuntor.

4 Conclusio vniuersalis, hæc omnia non tantum esse simpliciter docenda, sed etiam cum exhortationibus sedulò inculcanda.

5 Eos qui in sermonibus (id est doctrina pietatis) non acquiescentes, in vanis quæstionibus (vana enim sunt alia omnia) & se & alios fatigãt, grauissimè dãnatos extra Ecclesiam eijcit, vt superbos, qui in Christi doctrina non acquiescant: vt mendaces, impostores, qui meram vanitatem crepent: vt insanos, qui de rebus nihili tantopere laborent: vt pessimas pestes, qui sint maximarum contentionum authores, & mentes ac iudicium hominum corrumpant: denique vt profanos & impios, qui pretioso illo pietatis ac religionis nomine ad turpe lucrum abutantur.

despiciant quòd fratres sint: sed potiùs inseruiant, quòd fideles sint ac dilecti, [a] qui beneficentiam illam capessunt. [4] Hæc doce & exhortare.

3 [5] Siquis diuersam docet doctrinam, neque accedit sanis sermonibus Domini nostri Iesu Christi, & ei quæ secundum pietatem est doctrinæ,

4 *Is* turget, nihil sciens, sed insaniens circa quæstiones ac [b] verborum pugnas: ex quibus nascitur inuidia, lis, maledicentiæ, suspiciones malæ,

5 Peruersæ [c] exercitationes hominum mente corruptorũ, & qui priuati sunt veritate, & quæstui habent pietatem: secede ab ijs qui eiusmodi sunt.

6 [6] Est autem quæstus magnus pietas cum animo sua sorte contento.

7 [7] Nihil enim intulimus in mundum, videlicet nec efferre quicquam possumus.

8 Sed habentes alimenta, & quibus tegamur, his contenti erimus.

9 [8] Qui autem voluit ditescere, incidunt in tentationem & laqueum, & cupiditates multas a-

6 Venustè detorquet nomen quæstus, confitens pietatem esse maximum lucrum, sed diuersa prorsus ratione, quoniam videlicet veram sufficientiam affert. 7 Stultitiam eorum irridet qui rebus caducis adeò cupidè inhiant, vt expleri nullo modo possint, quum tamen eo quod supra modum est frui non possint. 8 Alia ratione Timotheum ab auaritia deterret, nempè quòd infinitas easque nocentissimas cupiditates secum trahat, quibus seipsos auari excarnificant, eousque vt fidem etiam & salutem suam abijciant.

a Et hoc sufficiat, quòd in ijs quæ ad vitam æternam pertinent, sint eiusdem Dei beneuolentiæ socij. b Concertationes de verbis non de rebus: verba autem etiam nominat, quæcunq; nihil habent solidi, aut ex quibus nulla redit vtilitas. c Quales videntur in ludo illo impudentiæ matheologiæ Sophisticæ, quam suæ Theologiæ scholasticæ in facultatibus (quas vocant) proponunt, vbi obtunditur animus, peruertitur iudicium, veritatis denique lux omnis extinguitur.

mentes

mentes & damnosas, quæ demergunt homines in exitium & interitum.

10 Siquidem radix omnium malorum est amor pecuniæ: quam quidam dum appetunt, aberrarunt à fide, & seipsos [d] transfixerunt doloribus multis.

11 [9] Tu verò, [e] homo Dei, ista fuge: sectare autem iustitiam, pietatem, fidem, charitatem, tolerantiam, lenitatem.

12 Decerta præclarum certamen fidei: apprehende vitam æternam, cuius causa & vocatus es, & professus præclaram professionem coram multis testibus.

13 ‖[10] Denuntio tibi coram Deo qui viuificat omnia, & Iesu Christo, qui‖ testatam fecit coram Pontio Pilato bonam illam professionem:

14 Vt serues hæc mandata, maculæ & culpæ omnis expers, vsque ad illustrem illum aduentum Domini nostri Iesu Christi:

15 Quem temporibus suis ostendit ille ‖beatus & solus [f] Princeps, Rex regum, & Dominus dominorum.

16 Qui solus habet immortalitatem, lucem habitans inaccessam, ‖quem vidit nemo hominum, neque videre potest: cui honor & robur æternum. Amen.

17 [11] Ijs qui diuites sunt in [g] hoc seculo, denun-

9 Peculiaris exhortatio ad varias virtutes, quibus pastores in primis ornatos esse oporteat.

10 Grauissima obtestatio, vt summa fide superiora omnia seruentur, intentis in Iesu Christi aduentum oculis, cuius gloria vano huius mundi splendori, & potentia omnibus impiorum terriculamentis sit opponenda. *Supr.* 5.31. *Mat.* 27.11. *ioh.* 18.37. *Supr.* 1.11. *apoc.* 17.14. & 19.16. *Iohan.* 1.18.

11 Addit veluti auctarium, seueram admonitionem ad diuites spectantē, vt in primis à duabus pestibus sibi caueant, superbia nimirum & spe fallaci, quibus tres excellentes virtutes opponit, spem in Deum illum viuum, beneficentiam in proximum, & morum facilitatem.

d Dolor & cura videntur animū quodammodo persodere, auaritiæ nimirū messis, vt loquitur Euripides. e Quē Spiritus Dei regit, vt Prophetam & vt Dei interpretem. f Synonima multa congerit, quibus potentiam Dei asserit, qua freti in statione nostra perstemus. Siquis tamen malit distinguere, dicam à certis gradibus ad summa Apostolum ascendere. Nam Dynasta est regibus inferior dignitate, Rex Domino, quod ad subiectos attinet. g Rerum ad vitam pertinentium, quibus scilicet comparantur qui sunt bonorum operum diuites.

tia ne efferantur animo, || neque ſpem ponant in diuitijs incertis, ſed in Deo [h] viuo, qui præbet nobis omnia copiosè ad fruendum:

18 Vt *alijs* benefaciant, vt diuites ſint operibus bonis, faciles ad impartiendum, facilis conuictus:

19 [12] Recondentes ſibijpſis || fundamentum bonum in poſterum, vt apprehendãt æternam vitam.

20 [13] Timothee, depoſitum ſerua, & auerſare profanos de rebus inanibus clamores, & oppoſitiones falsò nominatæ ſcientiæ:

21 Quam nonnulli [i] præ ſe ferentes, circa fidem aberrarunt à ſcopo. Gratia ſit tecum. Amen.

Ad Timotheum prior, miſſa fuit Laodicea, quæ eſt metropolis Phrygiæ Pacatianæ.

Mar. 4. 19. *luc.* 12. 15. *Mat.* 4. 7. *&* 6. 20.

12 Laus beneficentiæ ab effectis, quòd ſit firmum Spiritus Dei in nobis habitantis, ac proinde ſalutis nobis donandæ, teſtimonium.

13 Præcipuam omnium ſuperiorum admonitionum repetit, animo omnium miniſtrorum Verbi altius infigẽdam, nempè vt inanem ſophiſtices garrulitatem fugiant, in ſinceræ doctrinæ ſimplicitate permanentes.

h Verè exiſtenti & æterno: nam Deo opponit caducam opum naturam.

i Non tantùm voce, ſed etiam vultu, & geſtu: in ſummæ ita ſe comparant, vt etiã tacentes, imperitis quidem, nihil niſi arduum & ſublime de ſe promittant.

EPI-

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD TIMOTHEVM POSTERIOR.

CAP. I.

5 Laudata fide Timothei, 6 vt in munere sibi commisso fideliter pergat, eum hortatur: 8 & ne propter sua vincula, 15 aut aliorum defectiones labascat, 11 de suo Apostolatu gloriatur. 14 & depositi custodiam illi commendat. 16 Laudat etiam Onesiphorum.

1 PAVLVS Apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei, [a] secundum promissionem vitæ, quæ est in Christo Iesu.

2 Timotheo dilecto filio, gratia, misericordia, pax à Deo Patre, & Christo Iesu Domino nostro.

3 [1] Gratiam habeo Deo, || cui seruio à [b] maioribus cum pura conscientia, vt assiduam tui memoriam teneo in precibus meis nocte ac die:

4 Desiderans te videre, memor tuarum lachrymarum, vt gaudio replear:

5 Reuocans in memoriam eam quæ in te est non simulatam fidem, quæ habitauit prius in auia tua Loide, & matre tua Eunica: persuasus sum autem quòd in te quoque.

CAP. I.

1. Scopus epistolæ præcipuus est, Timotheum confirmare, vt fortiter ad extremum vsque perseueret, proposita primùm sua in eum beneuolentia, deinde commemoratis excellentibus donis, quæ velut hæreditaria extare voluerat Dominus in Timotheo & ipsius maioribus, quæ quidem ipsum tato magis Deo obstringant. *Act. 22. 3.*

a A Deo legatus, vt annuntiem vitam quam promisit in Christo Iesu. Ita ostendit Euangelium nouum non esse, sed illud ipsum quod Deus per Prophetas promisit. b Abrahamo, Isaaco, & Iacobo: non enim agit de Pharisaismo suo, sed de Christianismo.

2 Difficultatibus ingruentibus monet inuictam Spiritus virtutem opponendam, qua sumus à Deo donati.
1.Cor.1.1.
Rom.6.25.
ephes.1.4.
coloss.1.26.
tit.1.2.
1.Tim.2.7.

6 [2] Quam ob causam suggero tibi vt [e] excitetes donum Dei quod est in te per impositionem manuum mearum.

7 Non enim dedit nobis Deus spiritum [d] timiditatis, sed roboris, & charitatis, & sanitatis animi.

3 Crucis ignominiam non modò probrosam esse negat sed etiam honorificentissimam esse probat: primum, quod Euangeliũ cuius causa pij affliguntur, sit testimonium Christi: secundò, quòd in illis demùm eluceat summa Dei virtus.

8 [3] Ne igitur te pudeat testimonij Domini nostri, neque te pudeat mei, qui sum captiuus [e] ipsius: sed esto particeps afflictionum [f] Euangelij [g] ex potentia Dei:

9 [4] Qui seruauit nos, & vocauit ‖ vocatione sancta: non ex operibus nostris, sed ex suo proposito & gratia, quæ [h] data quidem est nobis in Christo Iesu ‖ ante [i] tempora seculorum.

4 Ostendit quantis beneficijs Deus fortiter asserendæ suæ gloriæ cum salute nostra coniunctæ nos obstrinxerit, commemoratis salutis nostræ causis, nempè gratuito illo & æterno Dei proposito de nobis in Christo venturo seruandis, vnde factum sit à Deo tandem gratis per Euangelij prædicationem, ad Christum mortis destructorem & immortalitatis authorem vocaremur.

10 Sed patefacta nunc est per illustrem illum aduentũ seruatoris nostri Iesu Christi, qui & mortem aboleuit, & vitam in [k] lucem produxit ac immortalitatem per Euangelium:

5 Euangelium illud est quod prædicauit Apostolus.

11 ‖ [5] Cuius constitutus sum ego præco & Apostolus, ac doctor Gentium,

c *Donum Dei est velut quædam viua flamma in cordibus nostris accensa, quam nituntur caro & Satan suffocare: nos contra magis ac magis fouere ac sopitam suscitare debemus.*

d *Quo percellamur & perterrefiamus, vt quos vult Dominus perdere.* e *Ipsius causa. Sic vocat afflictiones Euangelij, quæ pro Euangelio perferuntur. Ephes.3 1.* f *Euangelium quod immodo dicitur affligi in ijs à quibus annuntiatur.* g *Fretus potentia Dei.* h *Datam esse dicit ab æterno gratiam ad quam ab æterno sumus prædestinati. Repugnat itaque doctrina de præuisa fide vel operibus, gratiæ Dei ex diametro.* i *Ante annorum seriem qui à seculorum origine fluxerunt. Siquidem tempus cum mundo cœpit.*

k *Fecit vt illuceseceret vita. Nam de vita illa immortali, perinde, vt de coruscis illo lumine loquitur, de Scripturæ more.*

12 [6]Quam ob causam & hæc patior: [7] neque erubesco: noui enim cui crediderim, & mihi persuasum est eum posse depositum meum in illum diem seruare.

13 [8] Expressam formam teneto sanorum sermonum, quos à me audisti cum fide & charitate quæ *est* in Christo Iesu.

14 [9] Præclarum depositum serua [10] per Spiritum sanctum qui inhabitat in nobis.

15 [11] Nosti hoc, auersatos me fuisse omnes qui sunt in Asia: ex quibus est Phygellus & Hermogenes.

16 Præstet misericordiam Dominus Onesiphori familiæ: quoniam sæpe me recreauit, & catenam meam non erubuit.

17 Imò quum esset Romæ, studiosissimè quæsiuit me, & inuenit.

18 Det ei Dominus vt inueniat misericordiam apud Dominum in die illo: quàm multa etiam Epheſi submini strarit, tu optimè nosti.

6 Apostolatum suum inexpectato argumento confirmat, nempè quòd mundus illud ferre nō posset, ac proinde ipsum eius præconem persequeretur.

7 Proposito suo exemplo, ostendit quomodo futurum sit vt nos crucis Christi non pudeat, nempè si certissimus Deū & posse & velle salutem, quam veluti penes se depositam habet, nobis in illum diem seruare.

8 Exprimit qua potissimum in re oporteat ipsum esse quam constantissimum, nempè & in ipsa doctrina, cuius epitome sunt fides & charitas, deinde in ipsa eius tradendæ ratione cuius velut expressam effigiem in Apostolo Timotheus cognouerat.

9 Amplificatio à dignitate tantæ rei penes ministros depositæ.

10 Occupatio, arduum quidem id esse præstare, sed potentissimum esse Dei Spiritum, qui sua virtute nos intus donarit.

11 Occurrit offendiculo propter Apostatas quosdam exorto, eorum etiam nomina exprimendo, vt ab omnibus dignoscerentur. Sed ijs opponit vnius hominis singularem fidem, vt vel vnicum bonum exemplum malis omnibus præponderet.

CAP. II.

2 *Vt perseuerantiā in militia Christiana commendat,* 3 *sumpta similitudine* 4 *à militibus,* 6 *& ab agricolis.* 10 *Vincula sua sanctis vsui esse declarat.* 15 *Inde monet Timotheum vt sermonem veritatis rectè dispertiat:* 17 *& reproborum exempla fugiens,* 22 *modestè omnia agat.*

1 TV [1] igitur, fili mi, corroborare per gratiam quæ est in Christo Iesu:

2 Et quæ audisti à me [a] inter multos testes, hæc committe fidelibus hominibus, qui sunt idonei ad alios quoque docendos.

3 [2] Tu igitur tolerans esto laborum vt bonus miles Iesu Christi.

4 Nemo qui militat implicatur [b] vitæ negotijs, vt ei placeat à quo delectus est miles.

5 [3] Quòd si certet etiam aliquis, non coronatur nisi legitimè certauerit.

6 [4] Agricolam oportet prius laborando fructus percipere.

7 [5] Considera quæ dico. Det igitur tibi Dominus intelligentiam in omnibus.

8 [6] Memento Iesum Christum resurrexisse ex mortuis, *factum* ex semine Dauid, secundum Euãgelium meum:

9 [7] In quo, velut facinorosus, affligor vsque ad vincula: sed sermo Dei non est vinctus.

10 Ideo omnia sustineo propter electos, vt &

1 Conclusio superioris exhortationis, addita tamen declaratione, non seruari depositum ab ijs qui illud intus cõtineãt sed ab ijs potiùs qui quàm liberalissimè cum alijs id cõmunicent, vt hoc modo quãplurimi fiant eius participes, sine vllo cuiusquam detrimẽto.

2 Alia admonitio, Ministerium verbi esse spiritualem militiam, qua nemo sic fungi possit vt imperatori suo placeat, nisi omnibus auocamentis semel valedicat. 3 Tertia admonitio, Ministerium esse instar gymnici certaminis, in quo nemo coronetur nisi ex præscriptis legibus certauerit quantumuis duræ & difficiles fuerint.

4 Alia similitudo eodem spectans, Non sperandam messem nisi præeunte arationis & sationis labore. 5 Omnia ista ne intelligi quidem, nedum præstari possunt, nisi petita & data à Deo intelligentia. 6 Duo capita nostræ fidei, ab hæreticis perpetuò oppugnata, disertè confirmata: quorum vnum, nempè Christum esse verum illum Messiam, hominem ex Dauidis semine factum, est nostræ salutis basis: alterum est eiusdem vertex, nempè eum resurrexisse ex mortuis.

7 Occupatio, Se quidem instar sceleratorum in vinculis teneri, sed causam non esse cur propterea nonnulli fidem detraherent eius Euangelio: quum Deus nihilominus ipsius ministerio benediceret, imò etiam huius captiuitatis & patientiæ suæ exemplum Ecclesiam multis modis confirmaret in vitæ melioris expectatione.

a Præsentibus multis, qui de his rebus possint testari. Sic apud Græcos διὰ πολλῶν μαρτύρων ponitur. b Negotijs ad rem familiarem, aut occupationes illas consuetas pertinentibus, vt siquis miles mercaturam faceret.

ipsi

ipsi salutem consequantur quæ est in Christo Iesu, cum gloria æterna.

11 [8] Fidus *est hic* sermo || nam si cũ *eo* [c] mortui sumus, cum *eo* etiam viuemus:

12 Si patientes erimus, etiam cum *eo* regnabimus: || abnegamus, & ille abnegabit nos:

13 Si infidi sumus, || ille tamen fidus manet: negare seipsum non potest.

14 Hæc suggere, [d] obtestans coram Domino ne verborum pugnas sequantur: quod nullam adfert vtilitatem, imò auditores subuertit.

15 [9] Stude teipsum probatum sistere Deo, operarium qui non erubescat, & [e] qui rectè sermonẽ veritatis secet.

16 Profanos autem de rebus inanibus clamores [f] cohibe: [10] ad maiorem enim procedent impietatem.

17 Et sermo eorum depascet vt gangræna: ex quibus est hymenæus & Philetus:

18 Qui circa veritatem aberrarunt à scopo, dicentes resurrectionem iam esse factam: & subuertunt quorundam fidem.

Rom.6.5. Mat.10.33. mar.8.38. Rom.3.3. & 9.6.

8 Quarta admonitio, Non de verbis & quæstionibus non modo inutilibus, sed etiã plerunq; damnosis, esse decertandum, sed de eo potius vt nos ad omne patientiæ genus, atque adeò ad mortẽ ipsam cum Christo (id est, pro Christi nomine subeũdam) cõpareamus: quoniam sit certus ad vitam, & eam quidam glorioſissimam, aditus: sicut è contrario hominum perfidia nihil de veritate Dei discedit, certum autem exitium sibi accersunt homines.

9 Quinta admonitio, Ministrum esse oportere non otiosum disputatorem, sed fidelem in veritatis sermone rectè distribuendo dispensatorem, adeò quidem vt etiam aliorum garrulam curiositatem cohibeat. 10 Astutiam Satanæ patefacit, qui ab his initijs exorsus, sensim nos pertrahit ad impietatẽ, serpente illo profanæ garrulitatis malo: quod tristi eorum exemplo probat qui resurrectionem iam factam docebant.

c *Si vna cum Christo & Christi ipsius causa affligimur, vt ipse Apostolus explicat Rom.8.17.2.Cor.1.5.4.10.*

d *Domino etiam teste aut potiùs iudice aduocato, sicut fecerunt Moses, Iosue, Samuel, & ipse Paulus, Act.28.*

e *Qui nihil adjiciat, nihil prætermittat, mutilet, discerpat, torqueat: spectet diligenter quid ferat auditorum captus, & quid ad ædificationem conducat. Est autẽ metaphora ab illa legali victimarum sectione ac distributione.* f *Ad verbum, circunsiste, id est, obserua & obside, vt videlicet prohibeas ne latius serpant, & ab illis caueas.*

11 Digreſſio, qua offendiculis ex illorum defectione exortis medetur primò oſtendēs electos eſſe extra huiuſmodi defectionis periculum: ſecundò, Deo notos illos eſſe, non nobis: ac proinde mirum non eſſe ſi ſæpe hypocritas pro veris fratribus habeamus: nobis autem dandam eſſe operam ne illorum ſimiles ſimus, ſed vt potius reipſa ſimus quod dicimur. *Rom.9.21. 1.Cor.1.2. 1.Tim.1.4, & 4.7. tit.3.9.*

19 [11] Solidum tamen fundamentum Dei ſtat, habens ſigillum hoc, Nouit Dominus qui ſint ſui: &, Diſcedat ab iniuſtitia omnis qui [g] nominat nomen Chriſti.

20 [12] Cæterùm in magna domo non tantùm ſũt vaſa aurea & argẽtea, ſed etiã lignea ac teſtacea ‖ & alia quidem ad decus, alia verò ad dedecus.

21 Siquis igitur ſeipſum ab his [h] expurgarit, erit vas ad decus, ſanctificatum, & accommodum vſibus Domini, & ad omne opus bonum comparatum.

22 [13] Iuueniles autem cupiditates fuge: ſed ſectare iuſtitiam, fidem, charitatem, [14] pacem ‖ cum ijs qui inuocant Dominum ex puro corde.

23 ‖ Stultas autem & ineruditas quæſtiones reijce, ſciens eas gignere pugnas.

24 Seruum autem Domini nõ oportet pugnare, ſed placidum eſſe erga omnes, aptum ad docendum, tolerantem malos.

25 Cum lenitate erudientem eos qui [i] contrario animo ſunt affecti: ecquãdo det eis Deus vtre ſipiſcentes agnoſcant veritatem

26 Et *elapſi* ex diaboli laqueo, a quo captiui tenentur, mentis ſanitatem recipiant ad *præſtandam* illius voluntatem.

12 Occupatio, Non cedere in patris familias dedecus quòd in magna domo non habeat omnia eiuſdem generis & vſus vaſa, ſed curandum nobis eſſe vt vaſa ad decus comparata comperiamur. 13 Rediens vnde fuerat à ver. 16. digreſſus, monet vt in rebus ſerijs & ad pietatem ipſam ſpectantibus ſeſe exerceat. 14 Sexta admonitio, Vitandam in primis omnem animi acerbitatem, tum in docendis omnibus, tum etiam in reuocandis qui extra viam aberrarunt.

g Qui colit, & tanquã fidelis ab illo cognominatur. Nã ſicut noſtra perſeuerãtia ac ſalus nititur Dei prouidentia, qua tanquã ſub ſigillo includimur & obſignamur, ita inuocatio eſt veluti illius ſigilli character. h Non cauſam propoſiti, ſed exquiſitionẽ declarat: cæterùm quod nos expurgamus non libertati noſtri arbitrij tribuendum, ſed ei, id eſt Deo, qui gratis & inſolidum efficit in nobis bonam & efficacem voluntatem. i Loquitur de ijs quibus nondum perſpecta eſt veritas. Diſtinguendi igitur iſti ſunt ab Apoſtatis & multo magis ab hæreticis, quos monet fugere.

CAP.

CAP. III.

1 Prædicit quàm infesta pijs tempora imminteant: 9 sed fiducia victoriæ. 10 animat eum ad certamen: 14 exercitationem sanæ doctrinæ inprimis commendans.

1 ILlud [1] autem scito, fore vt extremis diebus instent tempora molesta.

2 Erunt enim homines sui amantes, auari, gloriosi, superbi, maledici, parentibus immorigeri, ingrati, [2] prophani,

3 Charitatis expertes, nescij fœderis, calumniatores, intemperantes, immites, minimè amantes bonorum,

4 Proditores, præcipites, inflati, voluptatum amantes, potius quàm amantes Dei.

5 Habentes formam pietatis, sed qui vim eius abnegarint: [2] istos igitur auersare.

6 Ex his enim sunt isti qui irrepũt in familias, & captiuas ducunt mulierculas, onustas peccatis, actas cupiditatibus varijs:

7 Semper discentes, sed quæ nunquam ad cognitionem veritatis venire possint.

8 ‖ Quemadmodum autẽ Iannes & Iambres restiterunt Mosi, ita & hi resistunt veritati, homines mente corrupti, reprobi circa fidem,

9 [3] Sed non procedent ampliùs: nam amentia istorum euidẽs erit omnibus, vt & illorum fuit.

10 [4] Tu verò [b] assequutus es doctrinam meam vitæ meæ rationem, propositum, fidem, lenitatem, charitatem, tolerantiam:

CAP. III.
1. *Tim.* 4. 1.
2. *pet.* 1. 3.
iud. 1. 8.

1 Septima admonitio, Non esse sperandam Ecclesiam aliquam incorruptam in hoc seculo, sed fore potius magnum perditissimorũ hominum prouentum in ipso etiam Ecclesiæ sinu, qui tamen summam pietatem & charitatem præ se ferant.

2 Cum eiusmodi hominibus non simplici errore, sed peruersitate animi resistentibus veritati (quod ex eorũ fructibus appareret, quos hic graphicè prorsus describit) nõ est quod ludatur opera, quum sint potius auersandi, 3 Consolationem addit Dominum tandem istis omnẽ larvã detracturũ. 4 Quominus ab eiusmodi hypocritis decipiamur, proponendæ sunt nobis sanctorũ seruorum Dei virtutes, nec fugienda crux, quam illi vltro subierint, & quæ perpetua est veræ pietatis comes. Apostolica verò doctrina in primis est retinenda, cuius summa est nos fide in Christum Iesum seruari.

a Quibus nullum est ius nec fas. b Tu non modo quid docuerim, quid egerim, sed etiam quæ mea mens ac voluntas fuerit, prorsus nosti.

11 Persequutiones, afflictiones quæ mihi acciderunt [c] Antiochiæ, Iconij, Lystris: quas persequutiones sustinuerim: sed ex omnibus eripuit me Dominus.

5 Octaua admonitio longè pretiosissima Pastorē ex vno scripto Dei verbo sapere oportere, in quo perfectè tradantur quæcunq; tum ad vera dogmata cognoscenda & stabilienda, falsa verò refellenda: tum ad malos quidem mores corrigēdos, bonos autem instituendos spectant.

12 Sed & omnes qui volunt piè viuere in Christo Iesu, persequutionem patientur.

13 Improbi autē homines & impostores [d] procedent in peius, tū seducentes *alios*, tum seducti *ipsi*.

14 At tu permane in ijs quæ didicisti & quæ tibi concredita sunt, sciens à quo didiceris:

15 Teque à puero sacras literas nosse, quæ te possunt sapientem reddere in salute, per fidem quę est in Christo Iesu.

16 ‖[5] Tota scriptura diuinitùs *est* inspirata, & vtilis ad doctrinam, ad redargutionem, ad correctionem, ad institutionem quæ *est* in iustitia.

17 Vt perfectus sit [e] homo Dei, ad omne opus bonum perfectè instructus.

2. *Pet.* 1. 20.

c De Antiochia Pisidiæ intellige, Lystris & Iconio vicinæ. vt apparet ex Act. 13. 14. *d Illorum improbitas quotidie augebitur, ita tamen vt certi sint illi positi limites quos non possint præterire. e Homo Dei propriè & peculiariter dicitur Propheta, & voluntatis Dei interpres. Quo nomine compellauit etiam Timoth. vt ministrum.* 1. *Tim.* 6. 11.

CAP. IIII.

1 *Obtestatur eum vt maximè Euangelium prædicet* 3 *in tam deplorato tempore:* 6 *Sibi in propinquo esse mortē:* 8 *sed ita vt quasi victor ad glorioſum triumphum properet.* 10 *Tandem accersendi Timoth. necessitatem* 11 *ex præsenti suo statu ostendit.*

CAP. IIII.

1 Súma & precipua omnium admonitionum, ac proinde grauissima obtestatione sancita, hæc est, vt sancta etiam quadam cum importunitate proponatur Dei verbum, prout fert necessitas: ita tamen vt solidum doctrinæ fundamentum substernatur, & acrimoni a omni sancta lenitate temperetur.

1 OBtestor [1] igitur ego coram Deo & Domino Iesu Christo, qui iudicaturus est viuos & mortuos in illustri illo suo aduentu & regno suo:

2 Prædica sermonem, insta tempestiuè, intempestiuè: argue, obiurga, exhortare cum omni lenitate & doctrina.

3 [2] Nam

3 [2] Nam erit tempus quum ſanam doctrinam non tolerabunt: ſed auribus pruriẽtes, ipſi ſibi pro ſuis cupiditatibus coaceruabunt doctores:

4 Et à veritate quidem aures auertent, ad [a] fabulas verò conuertentur.

5 [3] At tu vigila in omnibus, perfer, opus perage euangeliſtæ, [b] miniſterij tui plenam fidem facito.

6 [4] Nam ego iam [c] libor, & tempus meæ reſolutionis inſtat.

7 Certamen illud præclarum decertaui, curſum conſummaui, fidem ſeruaui.

8 Quod ſupereſt, repoſita eſt mihi iuſtitiæ corona, quam reddet mihi Dominus in illo die, iuſtus ille iudex: non ſolùm autem mihi, ſed & omnibus qui expetiuerint illuſtrem illum ipſius aduentum.

9 [5] Stude venire ad me citò.

10 Nam Demas me dereliquit, [d] amplexus præſens ſeculum, & profectus eſt Theſſalonicam: Creſcens in Galatiam, Titus in Dalmatiam.

11 ‖ Lucas mecum eſt ſolus, * Marcum aſſumptum adduc tecum: eſt enim mihi perutilis ad miniſterium.

12 Porrò Tychicum miſi Epheſum:

13 Penulam quam reliqui Troade apud Carpum, adfer quum venies, & libros, maximè membranas.

14 Alexander faber ærarius multa mala mihi exhibuit: reddat ei Dominus ſecundũ facta ipſius.

15 Quem & tu caue: vehementer enim reſtitit ſermonibus noſtris.

2 Captandæ iam olim fuerunt fidis paſtoribus omnes occaſiones, hominibus mox ad ſuas fabulas vltrò reuerſuris.

3 Mundi perfidia debet fidos miniſtros eò magis ſolicitos reddere.

4 Prædicit maximum ſuum obitum, pulcherrimo inuictæ conſtantiæ & certæ ſpei exẽplo.

5 Vltima pars epiſtolæ grauiſſimas aduerſus quaſdam quærelas, & ſingularis vbiq; pietatis, ac indefeſſi animi exempla præbens. *Coloſſ.* 4. 9.

* Nempè Pauli comitibus.

a Falſas ac inutiles doctrinas, quibus ita nunc faſcinatus eſt mundus vt veritatis apertã lucẽ malit modis omnibus extinctam quàm è tenebris emergere. b Veris argumentis comprobat germanum eſſe Dei miniſtrum. Neque enim hic agitur de plerophoría *illa quæ propria eſt filiorum Dei. c Prolibamento offeror: alludit autem ad ſanguinis, aut etiam vini profuſionem quæ in ſacrificiis vſurpabantur. d Acquieuit in hoc ſeculo. Videtur ille poſtea reſipiſcens ad Paulum reuertiſſe, quum fiat eius mentio in Epiſt. ad Philemonem, quam probabile eſt poſt hanc ſcriptam fuiſſe.*

16 In prima mea defensione nemo mihi adfuit, sed * omnes me deseruerunt: (ne illis imputetur.)

17 Sed Dominus mihi adfuit, & corroborauit me: vt per me fieret fides præconij quod audirent omnes Gentes: & ereptus fui ex ore [e] leonis.

18 Et eripiet me Dominus ab [f] omni opere malo, seruabitque [g] regno suo cœlesti, cui gloria in secula seculorum. Amen.

19 Saluta Priscam & Aquilam, & ‖ Onesiphori familiam.

20 Erastus mansit Corinthi. Trophimum autē * reliqui Mileti ægrotantem.

21 Stude venire ante hyemem. Salutat te Eubulus & Pudens & Linus & Claudia, & fratres omnes.

22 Dominus Iesus Christus *sit* cum spiritu tuo. Gratia *eius sit* vobiscum. Amen.

Scripta est Roma posterior ad Timotheum, qui primus Ephesi ordinatus fuit Episcopus, quum Paulus iterum sisteretur Cæsari Neroni.

* Vbi tum Petrus, si Romæ erat? Num enim, quæso laborantem Paulū deseruisset?

e *Neronis, formula loquendi multis locis, præsertim apud Dauidem vsitata.*

f *Purum me seruabit, ne quid committam indignū Apostolo.*

g *Vt regni sui participē faciat.*

Supra.1.16.

* Nempè in illa tarda nauigatione, quū prætereheretur littus Asiæ, sicut narratur, Act. 27 7.

EPI-

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD TITVM.

CAP. I.

1 *Docet quales oporteat Ministros eligere,* 10 *simul ostendit quomodo vaniloquis os obturare oporteret.* 11 *Hac occasione perstringit Cretensium mores,* 14 *ac Iudæos qui in rebus externis sanctitatem locabant.*

1 PAVLVS [a] seruus Dei, Apostolus autem Iesu Christi secundum fidem [b] electorum Dei, [2] & agnitionem veritatis quæ est secundum Pietatem:

CAP. 1.
Rom. 16. 25.
ephes. 3. 9.
colos. 1. 6.
2. *tim.* 1. 9.
1. *pet.* 1. 20.
Gal. 1. 1.

2 Ad [c] spem vitæ æternæ, quam [d] promisit Deus ille mentiri nescius || ante [e] tempora secularia, patefecit autem temporibus suis:

1 Asserit suum Apostolatum, non Titi, sed Cretensiũ causa, tum ex vocationis externæ testimonio, tum

3 [3] *Videlicet* sermonem illum suum, per prædicationem || quæ concredita est mihi ex manda-

ex suo cum omnibus ab initio mundi electis consensu. 2 Fides in qua omnes electi consentiunt, est vera ac sincera Dei cognitio, huc spectans, vt Deum ritè colentes, vitam æternam tandem, secundum veracis Dei promissionẽ, ex æterno ipsius proposito suis temporibus in Christo exhibitam, consequamur. 3 Hæc veritas non est alibi quàm in Apostolica prædicatione quærenda.

a Minister, qua ratione ipse Christus, quatenus fuit minister, & quidem Prophetarum caput, seruus dicitur, Esa. 43. 10. *b Eorum quos Deus elegit, quasi electitios dicas. c Spes finis est fidei: quæ fallere nos non possit, quum nita tur promissione Dei, qui est ipse veritas. d Quam vltro & gratuita liberali[illegible] promisit. e Vide* 2. *Tim.* 1. 9.

to [f] seruatoris nostri Dei: 4 Tito germano filio in communi fide.

4 Titi communem secum cõsensionem in fide prædicans Apostolus, Cretenses ad illum audiendum excitat, simulque monet qua potissimum ex re veros ministros à falsis distinguere oporteat. 2. *Tim.* 3. 2.

4 [5] Gratia *sit tibi*, misericordia, & pax à Deo Patre, & Domino Iesu Christo seruatore nostro.

5 [6] Huius rei gratia reliqui te in Creta, vt quæ reliqua sunt pergas corrigere, & constituas oppidatim presbyteros, sicut ego tibi mandaui:

6 ‖ Siquis est inculpatus, vnius vxoris vir, liberos habens fideles, qui non sint obnoxij crimini luxus, aut [g] refractarij.

5 Communis est & eadem salutis ratio pastoribus & gregi.

7 [7] Oportet enim Episcopum inculpatũ esse, tanquam Dei [h] dispensatorem, [i] non sibi pertinaciter placentem, non iracundum, non vinosum, nõ percussorem, non turpis lucri cupidum:

6 Prima admonitio, vt presbyteri oppidatim constituantur.

8 Sed hospitalem, bonorum amantem, [k] temperantem, iustum, pium, continentem:

7 Secunda admonitio, à quibus præsertim vitijs alienos, & quibus præcipuè virtutibus ornatos esse oporteat Pastores, quos etiã Presbyteros vocauit.

9 [8] Tenacem fidelis illius sermonis qui ad doctrinam facit, [9] vt possit etiam exhortari doctrina sana, & contradicentes conuincere.

8 Tertia admonitio, Pastorem eius doctrinæ tenacissimũ esse oportere, quæ ab Apostolus tradita, ad salutem facit, curiosis & inanibus omnibus relictis.

10 [10] Sunt enim multi refractarij, & vaniloqui,

9 Quarta admonitio, Veræ doctrinæ scientiam ad vsum esse applicandam, quę quidem duabus in rebus consistit, nempè in regendis qui se dociles præbent, & refractarijs refutandis. 10 Applicatio thesis ad hypothesin Cretenses inter cæteros acribus reprehensionibus egere, tum propter animos eorum ad mendacia & pigritiam naturali quodam impetu propensos: tum propter auaros quosdam Iudæos, qui pietatis prætextu, partim traditiones quasdam inanes, partim veteres ceremonias cum Euangelio coniungebant.

f Soter *non tantùm conseruatorem vitæ, sed & datorem significat. Ita exposuit vocabulum hoc Cicero lib. contra Verrem 4. fassus id tam magnum esse vt Latinè vno verbo exprimi non possit.* *g* *Sic propriè dicuntur equi vel boues, qui iugum subire nolunt.* *h* *Quam Deus suorum donorum dispensatorem constituit.* *i* *Non asperis moribus, & difficili natura. Oritur hoc vitium ex eo quod cupiam cæteri præ seipso displiceant.* *k* *Circumspectum & sani iudicij, & singulare moderationis exemplar.*

&

& mentium deceptores, maximè qui sunt [l] ex Circuncisione.

11 Quibus oportet os obturare: qui totas domos subuertunt, docentes quæ non oportet, turpis lucri gratia.

12 Dixit [m] quidam ex ipsis proprius ipsorum propheta: Cretenses semper mendaces, malæ feræ, ventres pigri.

13 Testimonium hoc est verum, quam ob causam eos redarguito [n] præcisè, vt sani sint in fide:

14 ‖ Non attendentes Iudaicas fabulas, & mãdata hominum auersantium veritatem.

15 ‖ [11] Omnia quidem pura puris: pollutis autem & infidelibus nihil est purum, sed polluta est eorum & [o] mens & conscientia.

16 Deum profitentur se scire, sed factis negant, quum sint abominandi, & rebelles, & ad omne opus bonum reprobi.

11 Paucis ostendit puritatem non in Legali & externo cultu (veluti delectu ciborum, & ablutionibus, & cæteris eiusmodi iam abolitis) sed in mẽte & conscientia positã esse: & qui secùs doceant, quæ sit reipsa vera religio prorsus nescire, atque adeò nihil minus esse quàm quod videri volunt. 2. *Tim.* 1. 4. *Rom.* 14. 20.

l Ex Iudeis, vel potius ex illis Iudæis qui Christum Legi coniungere studebant, quales fuerunt iam tum Hebionitæ & Cerinthiani. m Epimenides, qui inter fatidicos habitus est, vide Laërtium & Cicero. 1. de Diuinatione. n Expressè, ac sine vllis ambagibus. o Si mens & conscientia impuræ sunt, quid puri restat ante regenerationem? Loquitur autem de mente & conscientia, quatenus istos oportuit luce Dei illustrari ad rectè de rebus diuinis iudicandum.

CAP. II.

2 Personarum & ætatum præscribens officia, 6 iubet vt de moribus doceat Ecclesiam, 11 & à fine redemptionis argumentatur, 12 quem dicit esse studiũ piè & rectè viuendi.

1 [l] AT tu loquere quæ decent sanam doctrinam.

2 [2] Vt senes sobrij sint, venerandi, temperantes, sani fide, charitate, tolerantia.

3 Anus itidem vt *sint* habitu qui sanctimoniam

CAP. III.

1 Quinta admonitio, Non tantùm in genere puram esse doctrinã oportere, sed etiam

singulis ætatibus & ordinibus, pro circumstantiarum varietate applicari.

2 Quæ sint præcipuæ senum & iuuenum, tum virorum, tum mulierum virtutes, ad quas illos assiduè incitari oporteat.

deceat, non calumniatrices, non vino multo seruientes, honestatis magistræ:

4 Vt sapientes reddant adolescentulas, vt sint maritorum ac liberorum amantes.

5 Temperantes sint, puræ, [a] domi manentes, bonæ, ‖ subiectæ suis viris: ne sermo Dei blasphemetur.

6 Adolescentulos itidem adhortare, vt sint temperantes.

7 [3] Per omnia teipsum præbens exemplar bonorum operum, in doctrinę integritatem, [b] grauitatem.

8 Sermonem sanum, qui damnari non possit: vt qui *se* ex aduerso *opponit*, erubescat, nihil habens quod de vobis dicat mali.

9 [4] ‖ Seruos *hortare* vt suis dominis subijciant sese, vt [c] in omnibus sint *eis* accepti, non responsatores:

10 Nihil interuertentes, sed omnem bonam [d] fidem ostendentes, vt doctrinam Seruatoris nostri Dei ornent in omnibus.

11 ‖ [5] Illuxit enim gratia illa Dei salutifera omnibus hominibus.

12 Erudiens nos vt abnegata impietate & [e] mundanis cupiditatibus, sapienter & iustè & piè viuamus in præsenti sæculo:

13 [f] Expectantes beatam illam spem & illustrē illum aduentum gloriæ magni illius Dei ac Seruatoris nostri, *nempè* Iesu Christi,

14 Qui dedit semetipsum pro nobis, vt redimeret nos ab omni iniquitate, & purificaret sibijpsi

3 Sexta admonitio, integram esse oportere Pastoris, tum vitam tum doctrinam.
*Ephes.*5.23.
*Ephes.*6.3.
*Coloss.*3.22.
1.*pet.*2.18.
1.*Cor.*1.1.
*Coloss.*1.22.

4 Septima admonitio, de seruorum erga dominos officio.

5 Octaua admonitio ad omnes pios spectās vt quum Deus ad Euangelium omnes vocet, & Christus ita nos iustificarit vt etiam sanctificarit, omnes veræ pietati & iustitiæ incūbamus, certa spe immēsæ illius gloriæ propositā, quod quidem ita sic inculcādam, vt etiam contradicentes cū summi Dei authoritate sint coarguendi.

a Quæ huc & illuc nō oberrent.

b Non quæ homines arceat ab additu ministri, sed quæ ad omnem reuerentiam honestam componat adeuntes. *c Quæ sine Dei offensione præstari à seruis possint.* *d Fides hoc loco pro fidelitate sumitur.* *e Cupiditatibus carnis quæ ad præsentes, vitæ, ac mundi istius rationes referuntur.* *f Apertissimè Christus dicitur magnus Deus, & metonymicè spes nostra, eius aduentus* Epiphaneia.

populum

populum [g] peculiarem, ſtudioſum bonorum operum.

15 Hæc loquere & exhortare, & argue cum omni [b] imperio: nemo te deſpiciat.

g *Quaſi inſtar peculij reconditè* περιούσιον *enim vocant Græci quod cum ſuperſit reconditur, ac ſæpe, genio defraudato comparcitur, quod genus facultatis nobis chariſſimum habemus.* b *Cum authoritate ſumma, tanquam Dei legatus, eiuſq; nomine agens omnia.*

CAP. III.

1 Generaliter nunc vult omnes moneri vt placidè colant ordinem politicum: 3 & memores ſint vitæ priſtinæ 7 vt iuſtificationem communem ex gratia eſſe exiſtiment 9 Quodſi quis contentioſus his reclamet 10 illum iubet omitti.

1 ‖ [1] SVggere ipſis vt ſeſe ſubijciant principatibus ac poteſtatibus, vt obtemperent, vt ad omne opus bonum ſint parati:

2 Ne cuius famam lædant, vt ſint à pugnis alieni, æqui, omnem exhibentes lenitatem erga quoſuis homines:

3 [2] Nam ‖ eramus quondam & nos amentes, rebelles, errantes, ſeruientes cupiditatibus ac voluptatibus varijs, in malitia & inuidia degentes, odioſi, alij alios odio proſequentes.

4 Sed poſtquam bonitas & erga homines amor apparuit ſeruatoris noſtri Dei,

5 ‖ Non ex operibus [a] iuſtis quæ fecerimus nos, ſed ex ſua miſericordia ſeruauit nos per lauacrum regenerationis, & renouationem [b] Spiritus ſancti:

6 Quem effudit in nos copioſè per Ieſum Chriſtum ſeruatorem noſtrum:

7 Vt iuſtificati ipſius gratia, hæredes efficeremur ſecundum ſpem vitæ æternæ.

8 [3] Fidus *eſt* hic ſermo, & hæc volo te affirma-

CAP. III.

Rom. 13. 1.

1 Quod in genere dixerat, iã per partes explicat, præcipuã quædam declarans quæ homines hominibus, ac præſertim ſubiecti ſuis magiſtratibus debeant.

1. *Cor.* 6. 11.

2. *Tim.* 1. 9.

2 Iterum propoſito noſtræ regenerationis beneficio gratuito (cuius pignus eſt Baptiſmus noſter) ſuperiorẽ exhortationẽ cõfirmat.

3 Iterum quoq; magna cum aſſeueratione inculcat ſolidæ pietati eſſe incumbendum vitatis omnibus vanis, & ad ſolas excitandas rixas vtilibus quæſtionibus.

a *Ad verb. Ex operibus quæ fiunt in iuſtitia: porrò hic locus abundè refutat meritorum doctrinam.* b *Quam præſtat & efficit vis Spiritus ſancti. Quid ſit autem renaſci & regenerari, alibi dictum eſt.*

re, vt qui crediderunt Deo, [c] curent bonis operibus præstantes esse: hæc illa sunt bona & hominibus vtilia.

9 ‖ Stultas autem quæstiones & genealogias & contentiones ac pugnas legales caue: sunt enim inutiles & vanæ.

10 [4] Hæreticum hominem post vnam & alteram [d] commonefactionem reijce:

11 Vt qui noris euersum esse eum qui sit eiusmodi, & peccare, vt qui suopte iudicio sit condemnatus.

12 [5] Quum misero Arteman ad te aut Tychicum, stude venire ad me Nicopolin: nam illic decreui hyemare.

13 Zenam legisperitum & Apollo sedulò deducito, nequid illis desit.

14 Discant autem & nostri bonis operibus præstantes esse ad necessarios vsus, vt non sint fructus expertes.

15 Salutant te qui mecum sunt omnes. Saluta eos qui diligunt nos in fide. Gratia *Dei sit* cum omnibus vobis. Amen.

Ad Titum, qui primus Cretensium Ecclesiæ ordinatus fuit Episcopus, scripta ex Nicopoli Macedoniæ.

EPI-

1. *Tim.* 1. 4. & 4. 7. 2 *tim.* 2. 23. 4 Hæretici (id est qui Ecclesiasticis admonitionibus insanabiles, præfractè & factiosè perturbant Ecclesiæ pacẽ) semel sunt Verbi ministris omittendi.

5 Vltimo loco quædam de rebus priuatis scribit, quosdã etiam commẽdans.

c Bonis operibus sedulò vacare.

d De commonefactione vel priuata vel in presbyterio facta istud accipe, vtpote ad ipsam personã directa. Nã alioqui expulpito hæreses potius quam hæretici refelluntur non semel atque iterum, sed quoties opus est.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD PHILEMONEM.

CAP. I.

1 Paulus argumentum humile hîc tractans, ſuo tamen more ſublimis ad Deum euehitur. 8 Fugitiuum ſeruum & furem Philemoni remittens, pro illo deprecatur veniam: & grauiter de æquitate Chriſtiana concionatur.

1 PAVLVS captiuus Chriſti Ieſu, & Timotheus frater, Philemoni dilecto & adiutori noſtro,

2 Et Apphiæ dilectæ, & Archippo commilitoni noſtro, & quæ domi tuæ eſt Eccleſiæ:

3 Gratia *ſit* vobis & pax à Deo Patre noſtro, & Domino Ieſu Chriſto.

4 ‖ Gratias ago Deo meo, ſemper mentionem tui faciens in precibus meis.

5 Quòd audiam tuam charitatem, ac fidem quam habes erga Dominum Ieſum & erga omnes ſanctos:

6 Vt [a] cõmunicatio fidei tuæ efficax fiat, [b] agnitione omnis eius boni quod eſt in vobis per Chriſtum Ieſum:

7 Gaudium enim habemus multum, & conſolationem ſuper dilectione tua, [c] quòd viſcera ſanctorum refocillata ſunt per te, frater.

CAP. I.

a Communicationem fidei vocat officia benignitatis in ſanctos, promanantia ex fide efficaci. 1. *Theſſ.* 1. 2. 2. *theſſ.* 1. 3.

b Vt hac ratione omnes experiantur, quam diuites ſitis in Chriſto nempè, fide, charitate, & omni beneficentia. Nã virtus Spiritus ſancti habitantis in nobis hac ratione ſe prodit.

c Quod ita officiosè & promptè refocillaris ſanctos, vt incredibili quadam voluptate ſint intus perfuſi: viſcerũ enim nomine, non ſolum intimas neceſſitates, ſed & conſolationẽ ad ipſa vſq; penetralia deſcendentẽ declarat, quaſi cor ipſum ſit refectũ ac recreatum.

8 Quapropter quamuis multam in Christo libertatem habeam mandandi tibi quod officij tui est.

1 Christianæ pro alio excusationis & commendationis exemplum. Coloss. 4.9.

9 [1] *Tamen* propter charitatem potius precor, quum talis sim, nempè Paulus senex, nunc autem etiam captiuus Iesu Christi.

10 ‖ Precor autem pro filio meo quem genui in vinculis meis, Onesimo:

11 Quondam tibi inutili, nunc verò tibi & mihi perutili: quem remisi.

12 Tu autem eum, id est [d] viscera mea, excipe.

13 Quem ego cupiebam apud me retinere, vt pro te ministraret mihi in vinculis Euangelij.

14 Sed absque tua sententia nihil volui facere, [e] ne velut ex necessitate sit beneficium tuum, sed spontaneum.

15 Fortassis enim propterea semotus fuit abs te, vt eum à me perpetuum recipias:

16 Non iam vt seruum, sed amplius quàm seruum, fratrem dilectum, maximè mihi, quanto autem magis tibi & [h] in carne & in Domino?

17 Itaque si [i] me socium habes, excipe eum tanquam me.

18 Quòd siquid læsit te, aut debet, hoc mihi imputato.

19 Ego Paulus scripsi mea manu, ego dependam: vt ne dicam tibi te etiam teipsum mihi insuper debeas.

20 [k] Et iam, frater, *hunc* ego fructum abs te consequar in Domino: refocilla mea viscera in Domino.

21 Scripsi tibi, confisus fore vt auscultes, vt qui norim te etiam amplius quam dico facturum esse.

22 Simul

d Vt filium meũ quem genui. Videntur enim filij quodã modo pars esse viscerũ matris.

e Vt non coactus sed sponte hanc seruij tui operam nobis commodares.

f Emollit fugæ nomen.

g Ad temporis momentum.

h Quia mancipiũ tuum est, cæterorum seruorũ more, & quia Domini seruus est, vt illum & tuo & Domini nomine tibi charũ esse oporteat.

i Id est, si meciũ habere te putas communia bona, vt inter socios esse solent.

k Certè frater, sine vt hoc beneficium à te consequar.

22 Simul autem etiam para mihi hoſpitium. ſpero enim me per preces veſtras donandum vobis.

23 Salutant te, Epaphras (meus in captiuitate propter Ieſum Chriſtum ſocius,)

24 Marcus, Ariſtarchus, Demas, Lucas, adiutores mei.

25 Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti *ſit* cum ſpiritu veſtro. Amen.

Ad Philemonem miſſa fuit Roma per Oneſimum ſeruum.

AD HEBRÆOS EPISTOLA.

Scopus & ſumma huius epiſtolæ eſt, Ieſum Chriſtum Filium Dei, Deum ſimul & hominem, eſſe verum illum, æternum & vnicum Prophetam, Regem ac Pontificem, figuris Legis adumbratum, & nunc reipſa exhibitum: à quo doceri, regi, ac ſanctificari totam Eccleſiam oporteat.

CAP. I.

1 Vt oſtendat doctrinam à Chriſto allatam primas tenere, quia ſit omnium Prophetarum clauſula: 4 nominatim illum ſupra Angelos effert: 10 & varijs Scripturæ teſtimonijs longè omnibus præcellere probat.

CAP. 1. *Sapien 7.26. coloſſ. 1.15.* 1 Generalis propoſitionis huius epiſtolæ pars prima, Filium Dei, eum demũ eſſe Prophetam, ſiue Doctorem, qui quod Deus per Prophetas aliquatenus & propoſitis vmbris ſignificarat, reipſa præſtitit, & Patris voluntatem mundo plenè pateſecit. 2 Altera pars eiuſdem propoſitionis, Eundem Filium eſſe Regem ac Dominum à Patre deſignatum, per quem etiam omnia condidit, & in quo vno gloriam ſuam atque adeò ſeipſum contemplandum proponat, quiq; omnia ſuo nutu ſuſtineat. 3 Tertia pars eiuſdem propoſitionis, Eundem Filium ſacerdotis partibus ſeipſo oblato defunctum, eſſe vnicum & potentiſſimum noſtrum in cœlis mediatorem.

1 DEus multis vicibus multiſq; modis olim loquutus patribus in Prophetis, [a] vltimis diebus hiſce loquutus eſt nobis in [b] Filio.

2 Quem conſtituit [c] hæredem omnium: per quem etiam [d] mundum condidit.

3 ‖ Qui quum ſit [e] ſplendor gloriæ, & character perſonæ [f] illius, [g] ſuſtineatque omnia verbo illo ſuo potente, [3] purgatione peccatorum noſtrorum

a Ergò nec plena fuit ſuperior illa per Prophetas declaratio, quamuis ſufficeret tendentibus ad æternam ſalutem obtinendam, nec ad hanc poſtremam quicquam adijciendum. b Qui Deus & homo eſt vnus Filius. c Poſſeſſorem & ex æquo conſortem omnium cum Patre. Ioh. 16.15. d Adverb ſpecula. 1. quicquid vnquam extitit, extat aut extabit. e Is in quo reſplendet gloria illa ac maieſtas Patris, alioquin infiniti & inconſpicui. Neque enim Patrem niſi in Filio carne induto poſſemus contemplari. f Patris. g Suſtentet, tueatur, & alat.

ſtrorum

4 Antequam ad officij explicationem accedat, personæ dignitatem exponit, ac primum quidem sic hominem esse docet, vt simul sit etiam Deus.

Psal.2.7. infrà.5.5. 2.Sam.7.14. 1.paral.22.10. Psal.97.7. Psal.104.5. Psal.45.7. Psal.102.26.

5 6 7 8 9 10 His sex expressis testimonijs, argumentum diuinitatis Christi in carne manifestatæ cõfirmatũ, ex quibus liquet eum supra omnes Angelos eminere & ita quidẽ vt Filius & Deus appelletur.

rum per seipsum facta, [h] sedit ad dextram maiestatis illius excelsissimæ:

4 [4] Tanto præstantior factus Angelis, quanto excellentius præ illis sortitus est [i] nomen.

5 [5] Nam cui dixit vnquam Angelorum, ‖Filius meus es tu, ego [k] hodie genui te: [6] Ac rursum, Ego ero ei pater, & ipse erit mihi filius?

6 7 [l] Rursum autem quum inducit primogenitum in orbem terrarum, dicit, ‖Et adorent eum omnes Angeli Dei.

7 [8] Et de Angelis quidem dicit, ‖Qui Angelos suos facit [m] spiritus, & ministros suos, [n] ignis flammã.

8 Ad Filium autem, ‖[o] Thronus tuus, Deus, [p] in seculum seculi: [q] virga recta, virga regni tui.

9 Dilexisti iustitiam & [r] odisti iniquitatem: propterea [s] vnxit te Deus, Deus tuus, oleo exultationis, vltra [t] consortes tuos.

10 [9] Et, ‖Tu in initio Domine [u] terram fundasti: & opera manuum tuarum sunt cœli:

11 Ipsi peribunt, tu autem permanes: & omnes vt vestimentum veterascent:

12 Ac velut amictum circumuolues eos, & mutabuntur: tu autem idem es. & anni tui non deficient.

13 [10] Ad quem autem Angelorum dixit vnquã

b Hoc indicat non modo gratissimum Patri, sed etiam perenem esse illius sacrificij odorem, tum verò quantò præstet is Pontifex, alijs pontificibus, qui peccatorũ expiatione indigebant, vt reliqui homines. i Dignitatem ac præstantiam. Vide Phil.p.2.9. k Filius à Patre ab æterno genitus est, sed æterna illa generatio, suo tempore mundo repræsentata fuit, cum æternus ille filius conspicuus factus est in carne, ideò addidit (hodie.) l Rursus autem Dominus non contentus semel dixisse idem alibi repetit. m Cherub Psal.18.11. n Seraph Esa 6.2. o Thronus propriè Principi tribui solet, non seruo. p In æternum, hæc enim repetitio in immensum auget. q Administratio regni tui recta. r Repetitio Hebraica per antithesin, in qua maximum inest pondus. s Inde dictus est Christus. Hoc autem intellige, quatenus Verbum caro factum est, effuso in eum Spiritu sine mensura. t Ille etenim caput, nos membra huius sumus. u Terram firmam ac stabilem creasti.

*Psal.*110.1. *1.cor.*15.25. *infrà.*10.13. ‖Sede ad dextram meam, vsquedum posuero inimicos tuos scabellum pedum tuorum?

14 Nonne omnes sunt [x] ministratores spiritus, qui ministerij causa mittuntur propter eos qui hæredes erunt salutis.

x Ministratores vocat quos vulgò solemus principum apparitores vocare.

CAP. II.

1 *Inde infert, Christi doctrinæ solidam audientiam deberi,*
9 *& eum nobis fratris loco in carne nostra proponit, vt liberatius nos totos illi tradaremus.*

CAP. II. *Marc.*16.29.

1 [r] PROptereà oportet nos eo magis attẽdere ijs quæ [a] audiuimus, nequando [b] perfluamus.

2 Etenim si per Angelos dictus [c] sermo fuit firmus, omnisque transgressio & contumacia iustam mercedis retributionem retulit.

3 Quomodo nos effugiemus si tantam neglexerimus salutem? ‖ [2] quæ quum primùm enarrari cœperit per ipsum Dominum, ab [d] ijs qui ipsum audierant fuit nobis confirmata:

4 Testimonium *illis* præbente Deo & [e] signis & prodigijs, varijsque virtutibus, & Spiritus sancti distributionibus, pro sua voluntate.

5 [3] Non enim Angelis subiecit [f] mundum illum futurum, de quo loquimur.

1 Iam veluti respirans, & quorsum tendant hæc omnia ostendens, huc videlicet, vt ex proportione Christi supra omnes creaturas intelligatur perfectissima esse eius doctrina, maiestas, ac sacerdotium, exhortationem adhibet à comparatis sumptam. 2 Si Angelorum sermonem nõ licuit impunè transgredi, multo minus fas erit Euangelium à Domino Angelorum annuntiatum, Apostolorũ voce confirmatum, totq; cœlestibus prodigijs, inprimis autem tanta sancti Spiritus efficacia comprobatum, negligere. 3 Si Angelos qui serui sunt, nefas fuit aspernari, multo magis potentissimum illum Regem mundi instaurati.

a Seipsum auditorem constituit. b Perfluere dicitur qui sermonem auditum non continet. c Lex, quæ transgressoribus pœnas præscripsit eam autem datam fuisse per Angelos dicit Paulus, Galat 3.19: *& Stephanus, Act.* 7,53.
*d Apostolis. e Miraculorum verus finis. Signa autem ea dicuntur, quia aliud repræsentant quàm quod cernitur: Prodigia, quòd nouum & insolitum aliquid exhibeant: Virtutes, quòd Diuinæ virtutis specimen edant. f Futurum seculum illud felix quod prædixerant Prophetæ, priore Christi aduentu inchoatum, cuius complementum adhuc expectamus & cuius Pater est Christus, Esa.*9.6. *vel Ecclesiam, quæ velut nouus mundus erat Euangelio colligenda.*

6 [4] Testa-

6 [a] Testatus est autem quidam alicubi dicens, ‖[g] Quid est homo, vt memor sis eius: aut [h] filius hominis, vt eum respicias?

7 [i] Fecisti eum paulisper inferiorem Angelis: [k] gloria & honore coronasti eum, & constituisti eũ super opera manuum tuarum.

8 ‖ Omnia subiecisti sub pedibus eius. Enimuerò per hoc quòd ei subiecit omnia, nihil omisit quod non sit ei subiectum: [5] at nunc nondum videmus ei omnia esse subiecta.

9 [6] Sed Iesum illum [l] cernimus gloria & honore coronatum, qui ‖[m] paulisper fuit inferior Angelis factus, [7] propter [n] mortis perpessionem: vt beneficio Dei, [8] pro omnibus [o] mortem gustaret.

10 [9] Decebat enim [10] vt [p] ipse propter quem

Psal. 8. 5.
1. Cor. 15. 27.

4 Vsum istius regiæ dignitatis declarat in eo positũ esse, vt homines non modò amissam suam dignitatẽ recipiãt in Christo, sed etiam in eo supra omnia euehantur, quã hominum præstantiam Dauid excellentissimè describit.
Phil. 1. 8.

5 Obiectio, Atqui vbi est tanta ista dominatio? 6 Responsio, Iã hoc impletũ est in nostro illo capite Iesu, qui ad tempus nostri causa infra Angelos subsidit, homo factus nunc autem in summam gloriam est euectus. 7 Causam huius subsidentiæ declarat, nempè vt nostra causa mortem gustaret, ac proinde expiatoris partes obiens, noster non tantum Propheta & Rex, sed etiam Sacerdos esset.
8 Hic posita est vis argumenti. Neque enim cum ipso tandem glorificaremur nisi pro nobis (& quidem omnibus credentibus) exinanitus fuisset. Atque hac occasione Apostolus ad alteram partem explicationis personæ Christi accedit, in qua sic Deum esse probat vt sit etiam homo. 9 Cur Filium Dei, verum illum Deum (vt paulo antè probauit) nihilominus, decuerit hominem fieri omnibus miserijs (excepto peccato) obnoxiũ, alijs præterea argumentis probat. 10 Primùm, quia Pater, ad cuius gloriam tendunt hæc omnia, multos filios decreuit ad gloriam adducere. Quomodo autem homines haberet filios nisi vnicus eius Filius factus esset hominum frater?

g Quid tandem est in homine cur tantam ipsius curam habeas, & tanto honore sis eum dignatus ac si dicat nihil: & omnia ista tuæ sunt singularis bonitatis dona.
h Hominẽ & filium hominis vocat omnes cœlestis illius regni ciues, quales sunt in se antequam Dominus eos iure illius ciuitatis donet in Christo.
i Hæc prima est futuri mundi ciuium dignitas, quòd proximè ad Angelos accedunt, tantisper dum capiti suo aggregentur supra ipsos angelos. *k In summo enim honoris gradu eminebunt, quum regni erunt participes, quod coronæ nomine significatur. Loquitur autem de re futura in præsenti, quia certa est.* *l Nimirum ex ipsius virtute in Ecclesia manifestissimè apparente.* *m Qui ad tempus se exinanuit, forma serui accepta, nimirum hac nostra carne & mortalitate.* *n Vt mori posset.* *o Mortem sentiret. Metaphora sumpta à propinato calice ex Scripturæ more.* *p Deus.*

*Pſal.*22.13.
*Pſal.*18.3.
*Eſa.*8.18.
*Oſe.*13.14.
1.*cor.*15.54.

ſunt hæc omnia & per quem *ſunt* hæc omnia multos filios in gloriam adducendo, [11] [q] principem ſalutis ipſorum per afflictiones conſecraret.

11 Secundò. Pater cõſtituit illos filios ad gloriam adducere, nempè ex ignominia in qua anteà iacebant, Filius ergo non videretur planè homo factus niſi alijs ſimilis eſſet factus, vt eo ipſo itinere peruenire et ad gloriam quò alios adduceret. Imò illum principem ſalutis reliquorum, præ cæteris decuit illis afflictionibus conſecrari Prophetam, Regem, ac Sacerdotem, ad reliquorum ſalutem, quæ ſunt iſtius principatus partes.

11 [12] Nam & qui ſanctificat, & qui [r] ſanctificantur, [ſ] ex vno *ſunt* omnes: quam ob cauſam non erubeſcit fratres ipſos vocare,

12 [13] Dicens, || Annuntiabo nomen tuum fratribus meis, in medio Eccleſiæ tibi hymnos canam.

13 [14] Et rurſum, || Ego [t] ſtetus ero ipſo. Et iterum, || [u] Ecce ego & pueri quos mihi dedit Deus.

14 Quoniam igitur pueri [x] participes ſunt carnis & ſanguinis: ipſe quoq; conſimiliter particeps factus eſt eorundem, || vt per mortem aboleret eum

[9] 12 Firmam eius vtriuſque ſuperioris argumenti: Neque enim eſſemus filij in eo, neque afflictionibus conſecrari potuiſſet, niſi homo noſtri ſimilis factus eſſet. Sed quoniam hæc filiatio à ſola natura non pendet, quia non cenſetur Dei filius niſi qui præterquam quòd homo eſt, etiam frater eſt Chriſti, (quod fit ſanctificatione, id eſt coalitione per fidem cum Chriſto nos ſanctificante) ideò facit Apoſtolus mentionem ſanctificantis (nempe Chriſti) & ſanctificatorum (nempe omnium fidelium) quos propterea Chriſtus dignatur fratrum nomine.

13 Quod de incarnatione ſanctificatoris docuit, applicat Prophetico muneri.

14 Idem applicat regiæ Chriſti potentiæ aſſerendis ſuis ab imperio diaboli & mortis.

q Anteſignanum, & qui ſicut eſt primus dignitate, ita eſt primogenitus ex mortuis inter multos fratres.

r Præſenti tempore vtitur, vt oſtendat nos adhuc in huius ſanctificationis progreſſus verſari: Sanctificationis autem nomine intelligit ſeparationem, purificationem & conſecrationem electorum. *ſ Eiuſdem naturæ ſcilicet humanæ.*

t Recipiam me in eius fidem & præſidium. Aptè igitur argumentatur Apoſtolus minoris ſit ad maiorem & creaturæ ad creatorem confugere.

u Hæc de ſe & diſcipulis ſuis dicit Eſaias, ſed omnes miniſtros adumbrans, vt illius diſcipuli viciſſim Eccleſiam totam deſignant. Quum igitur Prophetarum ac miniſtrorum Caput ſit Chriſtus, meliore etiam iure hæc illius tribuuntur, quàm ipſi Eſaiæ.

x Conſtant carne & ſanguine, fragili videlicet & caduca natura.

[y] qui

y qui mortis imperium habet, hoc est z diabolum.

15 Et liberos redderet quotquot metu a mortis, per omnem vitam obnoxij erant seruituti.

16 15 Non enim videlicet b angelos assumpsit, c sed semen Abrahæ assumpsit.

17 16 Vnde debuit d per omnia fratribus similis fieri, vt e misericors esset & f fidelis pontifex in ijs quæ apud Deum *agenda forent*, ad expiandum peccata populi.

18 Nam ex eo quod perpessus fuit quum g tentatus est, potest & ijs qui tentantur succurrere,

15 Explicat vocabula illa carnis & sanguinis verè hominem esse Christum ostendens, idq; non diuinæ suæ naturæ conuersione, sed humanæ assumptione. Nominat autem Abrahamum, respiciens ad promissiones de hac re Abrahamo factas,

16 Idem etiam applicat sacerdotio ad quod non fuisset idoneus, nisi homo factus esset, & quidem per omnia nobis (excepto tamen peccato) similis.

y Diabolus dicitur mortis imperium habere qui author est peccati: à peccato autem mors, atque adeò nos quotidie ad peccãdum solicitat, vt in æternæ mortis exitium nos secum pertrahat. *z De vno loquitur, tanquam de vno principe, cui tacitè adiungũtur reliqui ipsius Angeli.* *a Mortem intellige cum ira Dei coniunctam, qualem extra Christum necesse est esse: cuius metus aut horroris potius perpetua seruitute nihil potest fingi miserius.* *b Angelicam naturam.* *c Sed veram hominis naturam, & quidem ex Abrahami familia: ne quis inde colligat omnes homines esse seruãdos.* *d Non solum quod ad naturam, sed etiã quod ad qualitates attinet.* *e Qui nostrarum ærumnarum vero sensu tangeretur.* *f Sincerè munus suum peragens, vel cui meritò fideremus.* *g Quum exploraretur & ad malũ à Diabolo solicitaretur, ipsius omnibus instrumentis: quibus tamen fortissimè sed non sine acerbiss. doloribus restitit.*

CAP. III.

1 Nunc ostendit quanto inferior sit Moses Christo: 5 6 nempè quantum distat seruus à domino. 7 Inde exhortationes minasque admiscet ex Dauidis testimonio, 8 si quis vel contumaciter repugnet, 12 vel ad obsequendum sit tardior.

1 VNde, [1] fratres sãcti, vocationis cœlestis participes, considerate [a] Apostolum & Pontifi-

CAP. III.

1 Substrato fundamento, id est, explicata, & probata vtraq; vnius eiusdemq; Christi natura, triplex ei munus tribuit: nempè Propheticum, Regium, & Sacerdotale, instituta eius collatione cum Mose & Iosue, quod ad Doctoris & rectoris munus attinet, vsque ad capitis proximi versicul. 14. cum Aarone vero in Pontificatu. Proponit autem de quo dicturus est grauissima cum exhortatione, vt in Christũ tanquam vnicum illum æternum Doctorem, Rectorem ac Pontificem omnis nostra fides referatur.

a Legatum & nuncium sicut, Rom. cap. 15. dicitur minister Circumcisionis.

cem[b] professionis nostræ Christum Iesum:

2 ‖ [2] Fidelem ei qui ipsum [c] constituit: [3] vt & Moses *fidelis fuit* in tota domo ipsius.

3 [4] *Tanto* namq; ampliore gloria præ Mose hic dignus est habitus, quanto maiorem habet honorē is qui construxit domum, quàm domus ipsa.

4 Omnis enim domus construitur ab aliquo porrò qui condidit omnia hæc Deus *est*.

5 [5] Et Moses quidem fidelis fuit in tota domo ipsius, vt famulus, ad testificanda quæ pòst dicenda erant:

6 At Christus, vt filius, domui suæ præest: [6 d] cuius domus sumus nos, si [e] fiduciam & spem illam de qua gloriamur, ad finem vsque firmam tenuerimus.

7 Quapropter sicut dicit Spiritus ille sanctus, ‖ Hodie si vocem eius [f] audieritis,

8 Ne obdurate corda vestra, sicut [g] in exacerbatione, in die tentationis illius in deserto:

9 Vbi tentauerunt me patres vestri, probauerunt me, & viderunt opera mea quadraginta annis

10 Quapropter infensus fui nationi isti: & dixi, Sēper [h] errant corde, neque cognouerūt vias meas.

Num.12.7.

2 Duplici ratione hanc adhortationē stabilit: primò, quòd Christus Iesus sit à Deo talis designatus: secundò, quòd idem impositis sibi à Patre muneribus penitus sit defunctus.

Psal.95.8.

infrà.4.7.

3 Iam accedit ad collationem cum Mose: quos inter se similes facit, quòd vterque præfectus fuerit domui Dei, & fideliter opus suum peregerit sed mox in illa similitudine maximam esse imparitatem ostendit. 4 Prima collatio, Architectus præstantior est domo ipsa, ergo & Christus Mose. Ratio consequutionis est, quia huius domus architectus Deus est, quod Mosi tribui non potest: ac proinde Moses nō propriè fuit Architectus, sed ipsius domus pars. Christus verò vt Dominus ac Deus, totam hanc domum est architectatus. 5 Altera collatio, Moses fuit fidelis seruus in hac domo, (i. in Ecclesia) subseruiens venturo Domino: Christus autem regnat & præest vt Dominus domui suæ. 6 Applicat suo fini superiorem doctrinam, verbis Dauidis omnes exhortans, vt iam Filium ipsum loquentem audientes, eius verbis plena fiducia acquiescant, quum aliter non possint in æternam illam requiem admitti.

b Eius doctrinæ quam profitemur, nimirum Euangelicæ.

c Sub. Apostolum & Pontificem. d Cuius sub. Christi. e Fiduciam vocat effectum illud fidei præstantissimum, quo fit vt clamemus Abba, Pater, fiduciæ autē spem coniungit de qua gloriamur, quæ nondum apparuit, quod sumus, & tamen spes illa fallere non potest. f Iterū ergo post Mosem, ipsumque adeò Dauidē, Deus erat loquuturus. g In die exacerbationis, vel cōtētionis. h Vecordes sunt & insani.

11 Itaque

11 Itaque iuraui in ira mea, Si introibunt in requiem meam.

12 [7] Videte fratres, nequando sit in vllo vestrûm cor malum & infidele, deficiendo à Deo viuo:

13 Sed exhortamini alij alios quotidie, [i] quoad appellatur dies hodiernus: nequis ex vobis indueretur seductione peccati.

14 [8] Christi enim participes facti sumus, si modò [k] principium illud quo sustentamur, firmum tenuerimus ad finem vsque:

15 *Interim* [l] dum dicitur, Hodie si vocem eius audieritis, ne obdurate corda vestra, vt in exacerbatione.

16 Nam quidem quum audissent, exacerbarunt *Dominum*: non omnes tamen ij qui exierant ex Ægypto per Mosen.

17 Quibus autem infensus fuit quadraginta annis? nónne ijs qui peccauerant quorum [m] corpora conciderunt in deserto?

18 Quibus autem iurauit non ingressuros in requiem suam, nisi ijs qui non obedierant?

19 Et videmus non potuisse ingredi propter incredulitatem.

7 Iam expendens verba Dauidis, primùm ostendit ex particula Hodie, negligendā nō esse occasionē tantisper dum adhuc viget. Neq; enim ad seculum Dauidis restringendam esse vocē illam, sed totum illud tempus complecti quo Deus nos compellat.

8 Iam ponderat verba illa, Si audieritis, vocē, &c, explicans ista de auditu fidei dici, cui opponitur obduratio per incredulitatem.

i Quoad durat dies hodiernus, id est, quamdiu offertur nobis Euangelium. k Principium fiduciæ, principium autem vocat Hebræorum more, quod præcipuum est, vel principium inchoatum quo sultimur. l Quamdiu hæc vox personat. m Cadauera.

CAP. IIII.

1 Adhortationem comminationi admiscet, ne quemadmodum Patres, requie sibi oblata, priuentur: 11 sed in eam ingredi studeant. 14 Inde initium facit tractandi de sacerdotio Christi.

CAP. IIII.

1 Metuamus igitur nequando derelicta promissione introeundi in requiem eius, videatur aliquis ex vobis fuisse frustratus.

1 His verbis, vocem eius, declarat significari à Dauide prędicationē Christi, qui tũc quoq; annuntiabatur, quum Moses & Prophetæ non alio respicerēt.

2 [1] Etenim nobis euangelizatum est sicut &

illis: at non profuit illis auditus sermo, vt[a] qui fide contemperatus non fuerit apud illos qui audierãt.

3 [a] Introimus enim in requiem nos qui credidimus, sicut dixit, ‖ Itaque iuraui in ira mea, si ingressuri sint in requiem meam: licet operibus à iactis fundamentis mundi perfectis.

4 Ita enim dixit quodam in loco de septimo die, ‖ Et requieuit Deus die septimo ab omnibus operibus suis.

5 Et hîc rursum, Si introibunt in requiem meam.

6 Quia igitur reliquum est vt aliqui introeant in eam, & quibus prius annuntiatum fuit, non introierunt propter incredulitatem:

7 Rursum quendam præfinit diem, Hodie, apud Dauidem dicens tanto pòst tempore, (prout dictum est) hodie si vocem eius audieritis, ne obdurate corda vestra.

8 Nam si eos[b] Iesus in requie collocasset, nequaquam de alio posthac die loquutus fuisset:

9 Itaque reliquus est aliquis sabbatismus populo Dei.

10 [c] Nam qui ingressus est in requiem ipsius,

Psal.95.11.
Gen.2.2.
deut.5.14.
Suprà.3.7.

2 Nequis obijceret illa intelligi de terra Chanaã & Mosis doctrina, ac proinde ad Christum & vitam æternam non rectè trahi, ostendit Apostolus duplicem requiem in Scripturis commemorari, vnam diei septimi, qua Deus dicitur ab omnibus operibus suis quieuisse: alteram verò commemorari in quam Iosua populum introduxit: sed quæ requies non sit vltima ad quam vocamur. quod probat duabus rationibus. Quum enim tanto pòst tempore Dauid populum alloquens in terra Chanaan collocatum, vtatur aduerbio Hodie, & minetur non ingressuros in requiem Dei qui vocem Dei tunc sonantem repudiarint, necesse est dicamus aliud tempus quàm tempus Mosis, & aliam requiem, quàm terram Chanaan, ab eo significari: Ea verò est æterna illa in qua, cessante huius vitæ cursu, incipimus Deo viuere: sicut Deus die septimo ab illis suis operibus (id est ab hoc condendo mundo) destit. Significat autem simul Apostolus, in vno demum Euangelio aperiri huius requietis iter, quam Moses, & terra Chanaan, & tota illa Legalis œconomia adumbrauit.

a Euangelij prædicationem potui comparat, quæ hausta, id est, audita nihil prosit, nisi temperetur fide. b De Iosue loquitur filio Nun: velut autem terra Chanaan typus fuit veræ nostræ quietis, sic Iosue, Iesu typus fuit. c Velut Deus septimo die quieuit, sic nobis ab operibus nostris, id est, quæ à natura nostra corrupta proficiscuntur, est quiescendum, iter ingressi ad illud beatum otium, in quo pòst tot erũnas huius vitæ collocabuntur.

requieuit

requieuit & ipſe ab operibus ſuis, quemadmodum a ſuis Deus.

11 [3] Studeamus igitur ingredi in illam requiem, [d] nequis in idem incidat contumaciæ exemplum.

12 [4] [e] Viuus *eſt* enim [f] ſermo Dei & efficax, & penetrantior quouis gladio ancipiti: & pertingit vſq; ad diuiſionē [g] animæ ſimul ac [h] ſpiritus, compagumq; & medullarum: & dijudicans cogitationes & conceptiones cordis.

13 Nec eſt vlla res creata quæ non manifeſta ſit in conſpectu [i] ipſius: imò omnia *ſunt* nuda & patentia oculis eius quîcum nobis eſt negotium:

14 [5] Habentes igitur Pontificem magnum, qui penetrauit cœlos, Ieſum Filium Dei, [k] teneamus *hanc* profeſſionem.

15 [6] Non enim habemus Pontificem qui non poſſit affici ſenſu infirmitatum noſtrarum, ſed tentatum in omnibus ſimiliter, abſque peccato.

16 Accedamus igitur cum fiducia ad thronum gratiæ, vt conſequamur miſericordiam, & gratiam inueniamus ad opportunum auxilium.

3 Redit ad exhortationem.

4 Amplificatio à natura Verbi Dei, cuius ea vis eſt vt in ima vſque animi penetralia penetret, contumacibus lethale vulnus infligens credentes verò planè viuificans

5 Iam aggreditur Pontificatus Chriſti collationem cum Aaronis ſacerdotio, & in ipſo ſtatim initio ſummam huius Pōtificis excellentiam declarat, eum vocans filium Dei, & in ipſis cœlis ad tribunal Dei collocans, non obſcura antitheſi cum Aaronicis ſacerdotibus & tabernaculo caduco: quas comparationes poſteà luculenter declarat. 6 Ne videretur tanta huius noſtri Pontificis gloria nos ab ipſius aditu prohibere, ſubijcit eum nihilominus verè noſtrum fratrem eſſe (quod etiam anteà probauit) & noſtras omnes miſerias, ſuas ducere, vt intrepidè nos ad ſe vocet.

d Nequis fiat ſimile infidelitatis exemplum. e Viuum vocat ſermonem ab eius effectis in quibus annuntiatur. & alludit ad Eſa. 49. 2. & Pſal. 45. 4. & 6. f Doctrina Dei annuntiata tum in Lege tum in Euangelio. g Animam vocat facultatem in qua reſident affectus. h Spiritum, id eſt, partem illam nobiliſſimam quæ mens dicitur. i Dei, de cuius verbo diſſeritur. k Retineamus, nec ſinamus è manibus noſtris elabi.

CAP. V.

1 Primò docet quódnam ſit ſummi pontificis officium: 5 Secundò Chriſtum à Deo noſtrum Pontificem conſtitutum eſſe: 7 & vere præſtitiſſe quæ ſummi Pontificis erant.

1 Primæ collationis Christi Pontificatus cũ Aaronico pars prior: Alij Pontifices sumuntur ex hominibus, & vocantur humano quodá more.

1 NAm [1] omnis Pontifex ex hominibus assumptus, & pro hominibus constituitur in ijs quæ apud Deum *agenda sunt*: [2] vt offerat [a] donaria & [b] victimas pro peccatis.

2 Qui quantum [c] satis est possit miserari [d] vicem ignorantium & aberrantium: quòd & ipse [e] circuncundatus sit infirmitate:

3 Et propter hanc debeat, sicut pro populo, ita & pro seipso offerre *victimam* pro peccatis.

4 [3] Neque sibijpsi quisquam sumit hunc honorem, sed qui vocatur à Deo ‖ sicut & Aaron.

5 Ita & Christus non sibi hunc honorem sumpsit vt fieret Pontifex, sed is qui dixerat ei, ‖ Filius meus es tu, ego hodie genui te.

6 Sicut & alibi dicit, ‖ Tu es Sacerdos in æternum, secundum [f] ordinem Melchisedec.

7 [4] Qui in [g] diebus carnis suæ, deprecationibus & supplicationibus apud eum qui poterat [h] ipsum seruare à morte, cum clamore valido & lacrymis obtulisset, & exauditus esset ex metu,

8 Quamuis Filius esset, tamen ex ijs quæ passus est [i] didicit obedientiam.

1 *Paral* 23.13. *Psal.* 2.7. *supra.* 1.5. *Psal.* 110.4. *infra.* 7.17.

2 Alterius collationis pars prior: Alij vt infirmi, constituuntur Pontifices, vt eius mali sensu affecti quod est illis cum toto populo commune, dona & victimas quæ sint communis, fidei ac resipiscentiæ

testes, suo ac populi nomine offerant. 3 Tertia collatio integra. Vocantur alij à Deo, sic & Christus, sed alio ordine quàm Aaron. Dicitur enim Christus Filius ex Deo genitus, & Sacerdos æternus secundũ ordinẽ Melchisedec. 4 Secundæ collationis pars altera, Christus verò insigniter afflictus & insigniter misericors, non pro suis peccatis quæ nulla erant, sed pro suo metu rogauit quod impetrauit, & seipsum pro omnibus suis obtulit.

a Oblationes rerum vitæ expertium. b Pecudes quæ iugulabantur, potissimum verò in sacrificijs pro delicto & peccato. c Qui sit aptus & idoneus. d Eorum qui in peccatis sunt constituti. nam apud Hebræos ignorantiarum & errorum nomine quoduis peccatum intelligitur, etiam voluntarium. e Quod & ipse naturam ijsdem incommodis & vitijs obnoxiam circumferat. f Secundum similitudinem, vt infrà explicatur 7.15. g Quum adhuc nobiscum infirma & imbecilla nostra natura præditus degeret. Nam ita hoc loco accipiendum est carnis vocabulum, nequis putet eum iam carnem nostram exuisse. h Ipsum eximere morte i Reipsa expertus est quid sit Patrem habere, cui parendum sit. Expertus autem non intuitus, sed tamen sese in assumpta serui forma subijciens: quamuis alioqui filius esset Patri per omnia æqualis.

9 5 Et[k] consecratus, factus est author salutis æternæ omnibus qui ipsi auscultant:

10 Cognominatus à Deo Pontifex secundum ordinem Melchisedec.

11 6 De quo nobis multa sunt dicenda, eaque difficilia explicatu: quandoquidem segnes facti estis auribus.

12 7 Vos enim quos oportuit pro temporis ratione doctores esse, rursum opus est doceri quæ sint elementa initij eloquiorum Dei: factique estis ij quibus lacte sit opus, & non solido cibo.

13 Enimuerò cui cum lacte res est, is rudis est [l] sermonis iustitiæ: (infans enim est.)

14 Sed adultorum est solidus cibus, eorum *videlicet* qui propter habitum, [m] sensus habent exercitatos ad discretionem boni ac mali.

5 Primæ collationis pars altera, Christus autem consecratus est à Deo Patre, vt nostræ salutis author & æternus Pontifex, ac proinde ita homo vt sit longè supra omnes homines.

6 Digressio vsque ad septimi capitis initium, qua Hebræos partim retinet Apostolus in attenta consideratione eorum quæ dixerat, partim ad ea intelligenda præparat, de quibus dicturus est.

7 Exemplum Apostolicæ obiurgationis.

k Vide sup 2.10. l Sermonis qui dicetur iustitia, nempè Euangelij, vt Rom. 1.17. & 18. m Omnes intelligendi & iudicandi facultates.

CAP. VI.

1 Hebræorum puerilem ignauiam perstringens, 4 seuera denuntiatione eos terret: 7 & maturè proficiendi studiũ excitat: 7 meliora de ipsis sperãs 13 Abrahæ exemplũ citat: 17 Fidemq; verbo Dei innixam 19 anchoræ comparat.

1 QVapropter omisso [a] qui in Christo rudes inchoat sermone, ad perfectionem feramur: [t] non iacientes rursum fundamentum resipiscentiæ ab operibus mortuis, & fidei in Deum,

2 Baptismatum doctrinæ, ac manuũ impositionis, & resurrectionis mortuorum, & iudicij æterni.

CAP. VI.

1 Capita catechismi quę summa quidem totius Euangelicę doctrinæ complectuntur, sed paucis & summariè (vt loquuntur) rudibus tradebantur, professio videlicet resipiscentiæ & fidei in Deum: cuius doctrinæ articuli (quos vocant) ab extraneis quidem exigebantur statis Baptismi diebus: à fidelium autem liberis in infantia baptizatis, quum eis imponebantur manus. Inter eos autem articulos, diserte numerantur duo, nempè carnis resurrectio, & iudicium æternum.

a Primũ Christianismi principijs, quæ Catechismum vocant.

Infr. 10.26, *mat* 12.45. 2. *pet.* 2.20

2 Pondus addit ſuę exhortationi, grauiſſima cõminatio certi apoſtatarum exitij.

3 Atq; id faciemus, ſiquidem permiſerit Deus.

4 ‖[2] Impoſſibile [b] enim vt qui ſemel fuerint illuſtrati, [c] gubernauitque donum cœleſte, & participes facti fuerint Spiritus ſancti.

3 Exornat ſuperiorem comminationem, propoſita ſimilitudine.

5 Guſtauerintque bonum Dei verbum, ac virtutes futuri ſeculi:

6 Si prolabantur, denuò renouari ad reſipiscentiam, vt qui rurſum [d] crucifigant ſibimetipſis Filium Dei, & ad ignominiam exponant.

4 Lenit omnẽ illam aſperitatem, meliora de ijs ſperans quibus hæc ſcribit.

7 [3] Nã terra quæ imbrẽ ſæpius in ſe venientem cõbiberit, & progenuerit herbam accõmodam ijs per quos excolitur, recipit benedictionem à Deo.

8 At quæ profert ſpinas & tribulos, reproba *eſt*, & maledictioni proxima: cuius exitus *tendit* ad exuſtionem,

5 Laudat eos à charitate, vt ad perſeuerantiam hortetur.

9 [4] Sed perſuaſimus nobis de vobis, dilecti, iſtis meliora, & cũ ſalute coniuncta, etiãſi ita loquamur.

10 [5] Non enim iniuſtus eſt Deus, vt obliuiſcatur operis veſtri, & laborioſæ charitatis quam demõſtraſtis ipſius nomini, *vt* qui miniſtraueritis ſanctis & miniſtretis.

6 Oſtendit quibus præcipuè virtutibus ad conſtanter pergendum atque adeò ad proficiendum ſit opus, charitate nimirùm & patientia: & nequis iſta factu impoſſibilia eſſe obijciat, iubet

11 Cupimus autem, vt vnuſquiſque veſtrũm idem oſtendat ſtudium ad plenam ſpei perſuaſionem ad finem vſque.

12 [6] Vt ne ſitis ſegnes, ſed imitatores eorũ qui per fidẽ ac patientiã obtinẽt promiſſam hęreditatẽ

13 [7] Deus enim pollicitus Abrahæ, quum non

vt maiorum exempla ſibi proponant imitanda. 7 Alius ſtimulus, Quòd certa ſit ſpes hæreditatis ſi ad extremum perſeueremus: quoniam non tantùm id promiſit Deus, ſed etiam cum iureiurando promiſit.

b De apoſtaſia vniuerſali loquitur, non autem de peccatis humana infirmitate contra primam aut ſecundam am tabulã admiſſis. c Notanda emphaſis huius verbi, aliud enim eſt credere, vt Lydia cuius Deus cor aperuit Act. 16.13. aliud guſtum aliquem habere quãuis ne hoc quidem ſine ſpiritus ſancti gratia fieri poſſit.

d Vt qui odio ferantur in Chriſtum, & quaſi eum rurſus crucifixum omnium ludibrio exponant, idq; ſuo ipſorum exitio, quod fecit Iulianus Apoſtata: quem plerique hodiè Epicurei ſtrenuè imitantur.

poſſet

posset per quenquam maiorem iurare, iurauit per seipsum,

14 Dicens, ‖ Certè [e] benedicens benedicam tibi, & multiplicans multiplicabo te.

15 Atque ita quum patienter expectasset, assequutus est promissum.

16 Nam homines quidem per eum iurant qui sit maior: atque ijsdem omnis controuersiæ finis, est iusiurandum ad confirmationem *adhibitum*.

17 Qua in re Deus volens [f] ex abundanti hæredibus promissionis ostendere immutabilitatẽ consilij sui, fideiussit iureiurando:

18 Vt per duas res immutabiles, in quibus fieri non potest vt mentitus sit Deus, validam consolationem habeamus *nos*, qui cursum *eò* corripuimus vt spem propositam obtineamus:

19 [8] Quam velut animæ anchoram habemus tutam ac firmam, & [g] ingredientem vsq; in ea quæ sunt intra velum.

20 [9] Quò præcursor pro nobis ingressus est Iesus, secundum ordinem Melchisedec, Pontifex factus in æternum.

Gen. 12. 2. & 17. 4. & 22. 17.

8 Spem cõparat anchoræ: quoniam sicut anchora in profundum maris proiecta totam nauim firmat, ita etiã spes in ipsa vsque cœlorũ adyta penetret. Mentionem autem facit Sanctuarij alludens ad tabernaculũ vetus & hac ratione regreditur ad illas collationes Pontificatus Christi cum Leuitico.

9 Repetit Dauidis verba quibus omnes illæ collationes quas anteà commemorauit significantur: sicut toto sequenti capite declarat.

e Cumulatissimè te beneficijs cumulabo. f Amplius etiam quàm necesse esset, nisi hoc flagitaret hominũ improbitas qui ne iurato quidẽ Deo credant. g Trãslatio ab eo sumpta, quod eo certius ac firmius anchoræ præsidium est, quo altius fixa penetrauit.

CAP. VII.

1 Hactenus ipsos stimulauit, vt attentè expenderent quæ ipsis in Melchisedec considerandæ sunt, 15 In quibus similis sit Christus: 20 In summa cur cedere Lex Euangelio debeat.

1 NAm [1] hic ‖ **Melchisedec** rex *erat* Salem, Põtifex **Dei** altissimi, qui occurrit Abrahæ

CAP. VII.

Gen. 14. 18.

1 Explicans verba illa Secundum ordinem Melchisedec, quibus nititur illa comparatio Christi Pontificatus cum Leuitico, primum consideratur ipse Melchisedec vt Christi typus, cuius comparationis hæc sunt capita: Melchisedec fuit rex & sacerdos: talis reuera est Christus vnus. Fuit rex pacis ac iustitiæ, talis est Christus vnus reuera.

reuertenti à cæde regum, & [a] benedixit ei:

2 Cui & decimas ex omnibus impartitus est Abraham: qui primùm quidem ex interpretatione dicitur rex iustitiæ, deinde verò etiam rex Salem: quod est rex pacis.

3 [2] Sine patre, sine matre, sine genere: nec initium dierum, neque vitæ finem habens: sed assimilatus Filio Dei, manet Sacerdos in perpetuum.

4 [3] Spectate verò quantus hic *fuerit*, cui etiam ‖decimas spoliorum dederit Abraham patriarcha.

5 Et ij quidem qui sunt ex filijs Leui, sacerdotio fungentes, præceptum habent decimarum accipiendarum à populo secundum Legem, hoc est à fratribus suis, licet [b] egressis ex lumbis Abrahæ:

6 Is verò cuius genus ad illos nõ refertur, decimas accepit ab Abraham, & habenti promissiones benedixit.

7 [c] Porrò sine vlla controuersia, id quod minus est, ab eo quod maius est benedicitur.

8 [4] Atque hîc quidem homines qui moriuntur, decimas accipiunt: illic autem is de quo testatum est quòd viuat.

9 Et (vt ita loquar) in Abraham decimatus est etiam ipse Leui, qui decimas solet accipere.

10 Nam is adhuc in lumbis patris erat quũ occurreret Abrahæ Melchisedec.

Num. 18.21.

2 Alius typus, Melchisedec proponitur spectandus vt principio & fine carens, quum nec pater, nec mater, nec maiores, nec mors eius describãtur talis est reuera Filius Dei, sacerdos nimirum æternus: quatenus Deus, *ametor*, ineffabiliter genitus: quatenus homo, *apator*, ineffabiliter conceptus.

3 Alius typus, Melchisedec ratione sacerdotij fuit ipso Abrahamo superior, vtpote quẽ decimarit, & cui vt sacerdos benedixerit: talis reuera est Christus, à quo pendet ipsius Abrahami & omnium credentium sanctificatio, atq; adeò quem vt omnium authorem colere ac venerari omnes debent. 4 Amplificatio duplex: vna, Melchisedec decimas accipit, vt immortalis (quatenus videlicet typus est Christi, quum nusquam commemoretur mors ipsius, & Dauid eum proponat, vt sacerdotem æternum) Leuitici verò sacerdotes, vt mortales, quum alij alijs succedant: altera, Leui ipse fuit decimatus in Abrahamo à Melchisedeco: Ergò Melchisedeci sacerdotium, (id est Christi qui secundum ordinem illius pronuntiatur sacerdos æternus) præstantius est Leuitico.

a Nempè solenni ac Sacerdotali benedictione. Erant enim Sacerdotes sicut ad sacrificandum, ita ad benedicendum, à Deo constituti. b Progenitu ex Abrahamo. c De publica eáque sacerdotali benedictione loquitur, vt suprà primo versu.

11 [5] Porrò si [d] consummatio per Leuiticum sacerdotium erat, (nam sub hoc sancita Lex est populo) quid amplius erat opus alium exoriri Sacerdotem secundum ordinem Melchisedec, nec secũdum Aaronis dici?

12 [6] Mutato igitur Sacerdotio, necesse est vt [e] Legis quoque mutatio fiat.

13 Nam *is* de quo hæc dicuntur, ad aliam tribum pertinet, de qua nullus [f] attendit altari.

14 Palàm est enim è tribu Iuda exortum esse Dominum nostrum, cui tribui nihil de Sacerdotio loquutus est Moses.

15 [7] *Idque* etiam magis patet *ex eo* quòd ad instar Melchisedec exoritur Sacerdos alius,

16 [8] Qui non [g] ex Lege, cuius mandatum sit carnale, factus est *Sacerdos*, sed ex vi indissolubilis vitæ.

17 Testificatur enim ad hunc modum, || Tu es Sacerdos in æternum, secundum ordinem Melchisedec.

Psal. 110.4. *supra.* 5 6.

5 Tertius tractatus huius epistolæ in quo postquã Christum Prophetã, Regem & Pontificem esse cõprobauit, nunc de omnium illorum muneri ratione ac præstantia distinctè disserit, hæc omnia in alijs vmbratilia fuisse ostendens, in Christo autem vera & perfecta. Incipit autem à sacerdotio, in quo etiã superior tractatio desierat, vt sic omnia mẽbra disputationis in melius cohæreant: & primo imperfectum fuisse probat Leuiticum sacerdotium, ex eo quòd alius sacerdos secundum ordinem alium (id est diuersæ regulæ ac formæ) tanto pòst tempore promittatur. 6 Hac noui sacerdotij institutione non tantùm declarari Leuitici sacerdotij imperfectionem ostendit, sed etiam ipsum Leuiticum sacerdotium cum hoc nouo cõmutari: quoniam hæc duo simul constare non possint, quum prior illa Leuitica ordinatio tribum Iuda excluderet, atque adeò ipsi Leui subijceret: posterior autem ista sacerdotium in tribu Iuda collocet. 7 Nequis obijciat translatum quidem fuisse sacerdotium à Leui ad Iudam, sed nihilominus idem manere, expendit simul & explicat illa Dauidis verba, In æternum, secundum ordinem Melchisedec, ex quibus intelligitur diuersa etiam sacerdotij ordinatio. 8 Diuersitatem & præstantiam ordinationis Melchisedeci probat ex eo quòd Legale sacerdotium externa & corporali vnctione & ritu constabat: Melchisedechi verò æternum sacrificium ac merè spirituale describitur.

d Si Sacerdotium Leuiticum aliquem perficere potuisset. *e Ordinationis Leuiticæ seu Aaronicæ.* *f id est, Legalem illum cultum ex Lege administrauit.* *g Non ex ordinatione, quæ infirma & caduca omnia præcipiat, sicuti in Aaronis consecratione, totoq; illo munere factum est.*

18 [9] Nam [h] mandatum præcedens abrogatur, propter ipsius imbecillitatem & inutilitatem.

19 Nihil enim sanctificauit Lex, sed superintroducta spes melior, per quam appropinquamus Deo.

20 [10] Etiam quatenus non absque iureiurando superintroducta est.

21 Nam illi quidem, citra iusiurandum Sacerdotes facti sunt: hic verò cum iureiurando, per eum qui dixit ei, || Iurauit Dominus, & non pœnitebit eum, Tu es Sacerdos in æternum, secundum ordinem Melchisedec.

22 Tanto potioris fœderis sponsor factus est Iesus.

23 [11] Et illi quidem, plures facti sunt sacerdotes, quòd mors prohiberet eos permanere.

24 At iste propterea quòd in æternum manet, [i] perpetuum habet Sacerdotium.

25 Vnde & seruare prorsus [k] potest eos qui per ipsum accedunt ad Deum, semper viuens vt interpellet pro eis.

26 [12] Talis enim nos decebat Pontifex, sanctus, innocens, impollutus, segregatus à peccatoribus, & sublimior cœlis factus:

27 Cui non sit quotidie necesse, quemadmodũ illis põtificibus, || prius pro peccatis proprijs victi-

9 Nequis etiã obijciat adiectum fuisse sacerdotium posterius, vt simul coniuncta perfectum quiddam constituerent, probat posteriore abrogatum fuisse prius vt inutile, ex ipsa eorum natura. Quomodo enim illa corporalia & caduca nos sanctificarent vel sola vel cum alio.

Psal. 110. 4.

10 Aliud argumentum præstantiæ sacerdotij Christi suprà Leuiticũ, quòd illud sancitum sit iureiurando, hoc verò non idem.

Leuit. 16. 11.

11 Aliud argumentum eodem pertinens, Leuitici sacerdotes, vtpote mortales, æterni esse non potuerunt: Christus verò vt æternus est, ita etiam æterno sacerdotio fungitur, pro ijs efficacissimè intercedens qui per ipsum ad Deum accedunt.

12 Aliud argumentum, Innocentia & puritas summa in Pontifice requiritur, quæ ipsum à peccatoribus segreget, pro quibus oblationem facit. At qui Leuitici Pontifices tales non inuenientur, vt qui pro suis ipsorum peccatis primùm offerent: sed vnus Christus talis est, ideoque verus & vnicus Pontifex.

h Lex cæremonialis. i Vel potius sacerdotum Leuiticum. Quod præterire non potest. k Idoneus est.

mas

mas offerre, deinde *pro peccatis* populi: [13]Hoc enim fecit [m] semel quum semetipsum obtulit.

28 Lex enim homines constituit pontifices infirmos: at [n] sermo iurisiurandi [14] post Legem [o] *concepti*, Filiũ *constituit* qui in æternũ est sanctificatus.

13 Aliud argumentum, quod tamen posteà pertractabit, Leuitici victimas repetitis vicibus, primùm pro se, deinde pro populo offerebant. Christus autem non pro se, sed pro alijs, non victimas sed seipsum, non sæpe sed semel, obtulit. Neque id mirum (inquit) videri debet, quum illi sint infirmi, iste verò sit cum iureiurando Pontifex æternus consecratus. 14 Aliud argumentum à tempore, Posterioribus tolluntur priora.

l Nempè quod obtulit sacrificium. m Ita factum fuit, vt iterum repetere minimè sit necesse, imo verò sit nefas. n Promissio Patris Christo facta cui additũ est iusiurandum. o Exhibiti.

CAP. VIII.

1 Quo certius probet abrogatas esse Legis cæremonias, 5 ideò institutas esse commemorat, vt cœlesti prototypo seruirent. 8 Ieremiæ locum adducit. 15 vt veteris Testamenti correctionem probet.

CAP. VIII.

1 Paucis repetit illud ad quod omnia ista referenda sunt, nempè, habere nos Põtificem lõgè aliũ quàm Leuitici illi sint, vt qui sit ad dextrã excelsissimi Dei in cœlos vsque euectus.

1 CÆterùm [1] eorũm quæ dicimus *hæc* summa *est*, Talem *nos* habere Pontificem, qui consedit ad dextram throni maiestatis illius in cœlis.

2 [2a] Sanctuarij minister, [3] ac [b] veri illius tabernaculi quod fixit Dominus, & non homo.

3 [4] Omnis enim Pontifex ad offerenda dona & victimas constituitur: vnde necesse fuit hũc quoque habere quod offerret.

4 [5] Nam si esset in terra, ne Sacerdos quidem

2 Leuitici fuerunt pontifices in terreno sacrario, Christus verò est in cœlesti. 3 Leuitici in tabernaculo caduco sacerdotium suum exercuerunt: Christus autem tabernaculum circunfert longè aliud, nempè suum corpus, quod Deus ipse æternum futurum compegit, vt explicabitur infrà. 5.11. 4 Rationem adfert cur corpore (quod vocat tabernaculum, quod Dominus fixit non homo oportuerit præditum esse Christum, nempè vt haberet quod offerret: alloqui enim Pontifex non esset. Idem autem corpus, est & tabernaculum & victima. 5 Rationem adfert cur dixerit Pontificem nostrum versari in cœlesti sacrario non autem in terreno: quoniam (inquit) ne si nunc quidem esset in terris, terreno sacrario ministraret, stantibus Leuiticis sacerdotibus, quum ij propter illum sint constituti, id est vt sint illius perfecti exemplaris antitypi. Quorsum autem antitypi præsente ipso vero ac primario exemplari?

a Cœlorum. b Sui corporis.

esset, manentibus illis sacerdotibus qui secundum Legem offerunt dona.

Exod. 25 40. *act.* 7.44.

5 Vt qui exemplari & vmbræ deseruiunt rerum cœlestium, sicut diuinitùs dictum est Mosi quum esset absoluturus tabernaculum. || Vide enim, inquit, *vt* facias omnia ad exemplar quod ostensum est tibi in monte.

6 Aggreditur collationem Veteris ac temporarij fœderis, cuius sponsores fuerunt Leuitici pontifices, cum Nouo, cuius æternus sponsor est Christus, vt non modò istud esse illo omnibus modis præstantius, sed etiam illud per hoc abrogatum fuisse declaret.

6 [6] At nunc *noster ille Pontifex eo* excellentius ministerium sortitus est, quo præstantioris est fœderis intercessor, quod præstantioribus promissis sancitum est.

Iere. 31.31. 32.33.34. *rom.* 11.27. *infrà.* 10.16.

7 Esse aliquod secundum fœdus, ac proinde prius illud non fuisse perfectum probat ex Ieremiæ testimonio.

7 [7] Nam si prius illud tale fuisset vt nihil in eo posset requiri, haudquaquam fuisset secundo quæsitus locus.

8 Nam incusans eos inquit, || Ecce, dies venient, dicit Dominus, quum [c] pangam cum [d] domo Israël & cum domo Iuda fœdus nouum.

9 Nõ secundũ fœdus quod feci cum patribus ipsorũ, quo die prehendi manũ ipsorum vt educerẽ eos ex Ægypto: nam ipsi nõ perstiterũt in illo meo fœdere, & ego despexi eos, dicit Dominus.

10 Quamobrem hoc est fœdus quod paciscar domui Israël post dies illos, dicit Dominus: indam Leges meas menti eorum, & cordi eorum inscribam: & ero ipsis Deus, & ipsi erunt mihi populus.

11 Neque docebunt singuli proximum suum, & singuli fratrem suum, dicentes, Cognosce Dominum: nam omnes cognoscent me, ab eo qui pusillus fuerit inter eos ad eum vsque qui magnus fuerit inter eos.

12 Ero enim propitius iniquitatibus eorum & peccatorum ipsorum & iniquitatum ipsorum non recordabor ampliùs.

c Percutiam.

d Domum vocat, quasi vnam totius regni familiam: Nam quum regnum Dauidis scissum esset in duas factiones, eas significat Propheta noui fœderis auspicijs & interuentu rursus coniunctum iri.

13 [8] Dum nouum dicit, antiquauit prius: porrò quod antiquatur ac seneſcit, propè eſt vt euaneſcat.

8 Concluſio Ergo poſteriore nouo tollitur prius antiquum, neque enim nouũ diceretur quòd à vetere non diſſideret. Tollitur autẽ id demúm quod eſt corruptioni obnoxiũ, ac proinde imperfectũ.

CAP. IX.

2 Tabernaculi diſpoſitionem, 10 & ritus Legales. 11 ad veritatem in Chriſto exhibitam conferens. 15 concludit non iam amplius alio ſacerdote opus eſſe: 24 quia ipſe Chriſtus ſub nouo Teſtamento has partes impleat.

1 [1] HAbuit igitur quidem etiam prius *fœdus* cõſtitutos religionis ritus & ſanctuarium [2] mundanum.

2 Tabernaculum enim conſtructum fuit: prius *quidem* in quo *erat* candelabrum, & menſa, & propoſiti panes, quod Sancta vocant.

3 Pòſt [b] medium autem velum *erat* Tabernaculum quod vocant [c] Sancta ſanctorum.

4 Aureum habens thuribulum, & Arcam Fœderis vndique circũtectam auro: in qua vrna aurea habens manna, ‖ & virga Aaron quæ germinauit ‖ & Tabulæ Fœderis.

5 ‖ Suprà hanc autem Cherubim glorioſi, obumbrantes [d] propitiatoriũ: de quibus non eſt nunc dicendum ſingulatim.

6 [2] His autem ita ordinatis, in prius quidem Tabernaculum quouis *tempore* ingrediuntur Sacerdotes ritus obeuntes.

7 In ſecundum autem, ſemel quotannis ſolus Pontifex, non ſine ſanguine quem offert pro

CAP. IX.

1 Diſtributio prioris tabernaculi, quod mundanum (id eſt caducum) & terrenum vocat in duas partes, nempè in Sancta & Sancta Sanctorum. *Num.* 17.10. 2. *Reg.* 8.9. 2 *paral.* 5.10. *Exod.* 15.12.

2 Iam accedit ad ſacrificia, quæ diuidit in illa quotidiana, & illud annuum ac ſolenne, in quo ſolus Pontifex in Sancta Sanctorum ſemel tantùm quotannis penetrans cum ſanguine, pro ſe & populo offerebat.

a Terreſtre & caducum, cœleſti & æterno oppoſitum. b Ad verb ſecundum: ſecundum autem vocat velum, quod diſtinguebat Sancta ſanctorum, ab atrio ſacerdotum altero enim velo atrium ſacerdotum diſtinguebatur ab atrio populi. c Sacrarium, ſacratiſſimum, ſciendum tamen eſt non obſeruari infra hoc diſcrimen ſed ſimplici appellatione Sanctorum hoc adytum: prius autem generali nomine appellari tabernaculum, vt verſu. 11.12,24 25. d Hebræi Arcæ Fœderis operculi nomẽ à propitiatione deriuant, ſic illud Græci hilaſterion, *nos propitiatorium vocamus.*

Leuit.16.14. num.19.4.

3 Ex illo ritu ānuo, colligit eiusmodi sacrificijs non fuisse patefactā viam in cœlum, quod per Sancta sanctorum adumbrabatur. Cor enim Pontifex solus eò ingrediebatur, cæteris exclusis, idque vt ibi tum pro suis tum pro alijs offerret, & posteà rursus Sancta sanctorum occludebat.

seipso & *pro* populi [e] erratis:

8 [3] Hoc declarante Spiritu sancto, nondū patefactam fuisse viam ad Sacrarium, priore Tabernaculo adhuc consistente.

9 [4] Quod *erat* exemplar [f] pro tempore illo præsenti, quo dona sacrificiáque [g] offeruntur, quæ non possunt in conscientia sanctificare cultorem,

10 [5] In cibis duntaxat & potionibus, & diuersis ablutionibus ac ritibus carnalibus, vsque ad tépus correctionis [h] impositа:

11 [6] Adueniens autē Christus Pōtifex futurorū bonorū, [7] per [i] maius & perfectius Tabernaculum non manufactum, id est non huius structuræ,

12 [8] Neque per sanguinem [k] hircorum & vitulorum,

4 Obiectio, Si non aperiebatur iter in cœlum illis sacrificijs (id est si cultores per illa non expiabantur) cur ergo ritus illi vsurpabantur? Nempè vt homines ad illud exemplar spirituale, nempè ad Christum, reuocarentur, suo aduentu omnia illa correcturum. 5 Alia ratio, Cur illa non potuerint cultoris conscientiam mundare, quoniam videlicet externa erant & carnalia, siue corporea. 6 Iam aggreditur figurarum explicationem, ac primò quidem Leuiticum pontificem comparans cum Christo (id est figuram cum re) huic tribuit futurorum bonorū administrationem (id est æternorum) in quæ illa carnalia respiciebant. 7 Alia collatio tabernaculi prioris corruptibilis cum posteriore (id est cum humana Christi natura) quæ est verum Dei templum incorruptibile, in quod est ingressus Filius Dei, sicut Leuitici pontifices in alterum illud caducum. 8 Alia collatio sanguinis victimarum cum Christo: Leuitici per illa sua Sancta, in suum sacrarium penetrantes, sanguinem corruptibilem offerebant in vnum annum duntaxat: Christus verò sanctum illud suum corpus ingressus, per illud in ipsum cœlum penetrauit, quum suum ipsius sanguinem purissimum in æternam redēptionem obtulit. Idem enim Christus & pontifici, & tabernaculo, & sacrificijs, & victimis ipsis correspondet, vt figuris veritas, vt idem sit & Pontifex, & tabernaculum, & victima, eaque omnia verè & in æternum.

e Pro peccatis. Vide sup. 9.2. Nam etiamsi, quis voluntariè peccet, inest tamen aliquis error conscientiæ quam Satanas fascinauit. f Pro eo tempore quo vigere illud exemplar oportuit. g Sumpsit tempus præsens, de re loquens, nulla habita temporis ratione. Vel hoc fecit quia scripta est hæc Epist. stante adhuc templo vt annunt. suprà. 5.1. h Fuerunt enim oneris instar, quod nobis Christus exemit. i Præstantius & excellentius, quod statim explicat quum addit, & perfectius. k Adhibebatur enim in hoc reconciliationis āniuersario sacrificio, duplex victima, iuuencus & hircus, vt Leuit. 16. copiosè explicatur.

tulorum, ſed per proprium ſanguinem ingreſſus eſt ſemel in Sacrarium, æternam redemptionem [l] nactus.

13 ‖[9] Nam ſi ſanguis taurorum & hircorum, & cinis iuuencæ aſpergens inquinatos, ſanctificat ad [m] carnis puritatem:

14 Quanto magis ‖ſanguis Chriſti, qui per Spiritum æternum ſeipſum obtulit inculpatum Deo, ‖purgabit conſcientiam veſtram à [n] mortuis operibus,‖ ad ſeruiendum Deo viuo?

15 [10] Itaque ob id noui Fœderis mediator eſt, ‖vt morte intercedente, ad redemptionem earum præuaricationum quæ fuerant ſub priore Teſtamento vocati, promiſſionem accipiant æternę hereditatis.

16 [11] Nam vbi teſtamentum eſt, mors intercedat neceſſe eſt teſtatoris.

17 ‖ Teſtamentum enim in mortuis ratum eſt, quandoquidem nondum valet quum viuit teſtator.

1. *Pet.* 2. 14. 1. *Iohan.* 1. 7. *Apoc.* 1. 6. *Luc.* 1. 75. *Luc.* 5. 74. *Rom.* 5. 6. 1 *pet.* 3 18. *Galat.* 3. 15.

9 Si externa ſanguinis & cineris animalium aſperſio verum & efficax fuit purgationis ſymbolum, res ipſa ac præſentia veritas illis externis ſacramentis olim adumbrata, quanto magis hoc ipſum præſtabit: id eſt ſanguis eius qui ſic eſt ſanguis hominis, vt ſit etiam Filij Dei ſanguis, ac proindè æterna viuificandi virtute præditus?

10 Concluſio ſuperioris argumenti: Itaque quum pecuinus ſanguis non expiaret peccata, nouum Fœdus olim promiſſum, in quod illa externa reſpiciebant, nunc eſt reipſa ſancitum, cuius virtute omnes præuaricationes tollantur, & cœlum nobis verè aperiatur. Hinc autem ſequitur, Chriſtum etiam pro Patribus fudiſſe ſanguinem, vt qui per veteres illos ritus fuerit adumbratus, alioqui niſi illi repræſentando ſeruiuiſſent, prorſus inutiles. Itaque hoc fœdus vocatur poſterius, non quod ad efficaciam (id eſt remiſſionem peccatorum) attinet, ſed eius temporis reſpectu quo res ipſa peracta eſt. i. quo Chriſtus reuera mundo exhibitus, omnia impleuit ad ſalutem noſtram neceſſaria.

11 Ratio cur ſponſoris morte oportuerit hoc fœdus ſanciri. Quoniam habet hoc fœdus rationem Teſtamenti ſeu donationis mortis cauſa, ideoque vt effectum ſortiretur, oportuit teſtatoris mortem interuenire.

l *Meritò adeptus, idque nobis.*

m *Symbola à re ſep rata ſeorſim conſiderat.*

n *A peccatis quæ à morte proficiſcuntur, & nihil aliud quam mortem generant.*

Exod. 14. 8.

18 [12] Vnde ne prius quidem illud absque sanguine dedicatum fuit.

19 Quum enim Moses omnia mandata [o] secundum Legem recitasset toti populo, sumpto sanguine vitulorum & hircorum, cum aqua & lana coccinea & hyssopo, simul & ipsum librum & totum populum [p] aspersit:

20 || Dicens, Hic est sanguis testamenti quod mandauit vobis Deus.

21 Insuper autem & Tabernaculum, & omnia vasa sanctorum, sanguine similiter aspersit,

22 Et omnia ferè secundum Legem sanguine purificantur: & absque sanguinis effusione non fit remissio.

23 [q] Itaque necesse fuit exẽplaria quidem eorũ quæ sunt in cœlis, hisce rebus purificari, ipsa verò cœlestia potioribus quàm hæ sint victimis.

24 [13] Non enim in manufactum sacrarium ingressus est Christus, quod sit exemplar vero *sacrario* respondens: sed in ipsum cœlum, vt appareat nunc in conspectu Dei pro nobis.

25 [14] Neque vt sæpe offerat semetipsum, sicut Pontifex ingreditur in sacrarium quotannis cum sanguine alieno:

12 Analogiam esse oportet inter ea quæ purificant & quæ purificãtur. Sub Lege typi omnes illi terreni erant, Tabernaculum, liber, vasa, victimæ, quãuis rerum cœlestium typi. Oportuit igitur illa omnia lustrari eiusdem naturę materia ac ritu, nempè pecudum sanguine, aqua, lana, hyssopo. Sub Christo verò cœlestia sunt omnia, cœleste tabernaculum, cœlestis victima cœlum denique ipsum pro æterna sede proponitur. Itaque hæc omnia simili ratione (nimirùm viuifici illius sanguinis Christi æterna oblatione) sanctificantur. 13 Alia collatio duplex, Pontifex Leuiticus in Sacrarium illud ingrediebatur, Dei quidem iussu, sed tamen hominum manu fabre factum, vt esset alterius excellentioris (nempè cœlestis regiæ) exemplar. Christus verò in cœlos vsque ipsos penetrauit. Item ille coram area, Christus coram Deo ipso Patre comparet. 14 Alia collatio duplex, Leuiticus Pontifex alienum, Christus suum sanguinem obtulit: ille quotannis repetebat oblationem, Christus semel tantum sese offerens, peccatum in genere aboleuit, tum præteritorum tum venturorum seculorum.

o Sicut Dominus præceperat. Significat enim Mosen non temerè, sed Deo ita iubente Legem totam populo recitasse. p Aspergere consuecuit, q Rerum cœlestium typi fuere terreni, itaque eos rebus terrestribus lustrari oportuit, puta sanguine pecudum, lana, hyssopo. At sub Christo omnia cœlestia fuerant, quare ea viuifici illius sanguinis oblatione sanctificari oportuit.

26 ([15] Alio-

26 (15 Alioquin oportuisset eum sæpe passum fuisse à condito mundo) sed nunc semel [r] in consummatione seculorum, ad abolendum [s] peccatum per immolationem suiipsius patefactus est.

27 Et sicut illud statutum est hominibus vt [t] semel moriantur, posteà verò iudicium:

28 ‖ Ita & Christus semel oblatus vt [u] multorũ peccata tolleret, [16] altera vice absque peccato cõspicietur ijs qui ipsum expectant ad salutem.

Rom.5.8. 1.*pet.*3 18.

15 Argumentũ non repetendæ Christi oblationis: Quum à cõdito mundo fuerint expianda peccata, & probatum sit solo Christi sanguine peccata posse expiari, oporteret ipsum à condito mundo sæpe mortuum esse, Atqui homo semel tantùm mori potest. Ergo Christi oblatio nouissimis temporibus peracta repeti nec potuit nec potest. Quod quum ita sit, certè vis ipsius & ad præterita ad consequentia ipsius aduentum peccata porrigitur. 16 Obiter proponit Christum iudicem, partim ad eos terrendos, qui in vna vnius Christi oblatione semel facta nõ acquiescunt, partim vt fideles in officio contineat, ne resiliant.

r Diebus nouissimis. s Totam illam peccati radicem. t De naturali & cõsueta hominum conditione loquitur, Nam quòd Lazarus & alij bis mortui sunt, extraordinarium fuit: in ijs verò qui repentè immutabuntur, immutatio illa species mortis erit. 1.*Cor.* 15.51. *u Sic vniuersalis promissio ad solos electos restringitur quærendum est autem electionis testimonium non in arcano Dei consilio, sed ex fidei effectu, vt ab imo gradu ad summam progrediamur, ibi demum certam & immobilẽ consolationem inuenturi.*

CAP. X.

1 Legis sacrificia inde colligit infirma fuisse, 2 quia quotannis repetebantur: 5 Christi verò hostiam vnicam esse, & perpetuam. 6 Dauidis testimonio probat. 19 Hinc exhortationem subijciens, 29 seuerè ijs minatur qui Christi gratiam abiecerint. 36 Postremò tolerantiam. 38 quæ ex fide nascitur commendat.

1 [1] LEx enim vmbram obtinens [a] futurorum bonorum, non expressam formam re-

CAP. X.

1 Occurrit tacitæ obiectioni, Cur igitur illæ hostiæ offerebantur? Respondet primùm Apostolus de anniuersario illo sacrificio quod erat omnium maximè solenne, in quo (inquit) fiebat quotannis omnium superiorum peccatorum mentio repetita. Ergo illud non habuit vim sanctificandi Quorsum enim repeterẽtur iam expiata peccata & vnde noua peccata prodirent quotannis repetenda, si illa sacrificia peccatum abolerent.

a Æternorum, quæ Patribus promissa, in Christo exhibita fuerunt, sed ita tamen vt alibi nos maneant.

rum,iis hostijs quas singulis annis easdē continenter offerūt,nunquā potest accedentes sanctificare.

2 Alioqui desijssent offerri, propterea quòd qui sacrificassent,ac semel purgati essent,nullorum peccatorum amplius essent sibi conscij.

3 At in istis repetita *fit* mentio peccatorum quotannis.

4 Non enim potest sanguis taurorum & hircorum auferre peccata,

5 [2] Quapropter [b] ingrediente mundum,dicit, ‖ Sacrificium & oblationem noluisti, [c] corpus autem aptasti mihi.

6 Holocautomata & hostiam pro peccato non approbasti:

7 Tunc dixi, Ecce adsum (in capite libri scriptum est de me) vt faciam, Deus, voluntatem tuam:

8 Quum superius dixisset, Sacrificium & oblationem & holocautomata & hostiam pro peccato noluisti, neque approbasti: (quæ iuxta Legem offeruntur)

9 Tunc dixit, Ecce adsum vt faciam, Deus, voluntatem tuam. [d] Tollit prius, vt posterius statuat.

10 Qua voluntate sanctificati sumus, per oblationem corporis Iesu Christi semel *factam*.

11 [3] Omnis igitur Sacerdos [e] adstat quotidie operans,& easdē sæpius offerens hostias,quæ nūquam

2 Illatio ex præcedentibus, reliqua etiam sacrificia comprehendens, Quum Legalia sacrificia hoc non possent efficere, ideò Christus de se loquens vt declarato in carne nostro Pontificice,disertè testatur Deum non acquiescere in sacrificijs, sed in Filij sui nostri videlicet Pontificis obedientia, qua seipsum Patri pro nobis semel obtulit. *Psal.*40 7.

3 Epilogus cū altera parte collationis, Leviticus Pontifex quotidie in suo tabernaculo eadem sacrificia repetit: ex quo consequitur neque illis sacrificijs, neque illis victimis, non denique illis pontificibus tolli potuisse peccata. At Christus vna victima (seipso videlicet) pro peccatis omnium semel oblato, suis in æternum sanctificatis, sedet ad dextram Patris, omnem potestatem adeptus.

b Ingressus mundum dicitur Filius Dei, quum homo factus est. *c Ad verbum, vt in Hebræo habetur, Aures perforasti mihi, id est, docilem me & obsequentem ad audiendum reddidisti.* *d Tollit prius, id est sacrificia vt statuat posterius, id est voluntatem Dei: Ea igitur alibi quam in sacrificijs consistit.*

e Sub. ad aram.

quam

quam possint auferre peccata.

12 Hic verò vna pro peccatis oblata victima, in perpetuum || consedit ad dextram Dei:

13 [4] Id quod superest expectans, donec inimici ipsius scabellum pedum eius fiant.

14 Vnica enim oblatione consecrauit in perpetuum eos qui sanctificantur.

15 [5] Testificatur autem nobis & ipse Spiritus sanctus: nam posteaquam prædixit,

16 || Hoc est fœdus quod paciscar cum ijs post dies illos, dicit Dominus, Indam leges meas cordibus eorum, & eorum mentibus eas inscribam:

17 Et peccatorum atque iniquitatum ipsorum [f] non recordabor amplius.

18 Porrò vbi est horum remissio, non *est* amplius oblatio [g] pro peccato.

19 [6] Quum igitur fratres, habeamus libertatem ingrediendi Sacrarium per sanguinem Iesu,

20 Et via quam dedicauit nobis recentem & viuam, per velum, [h] hoc est per carnem suam:

Supra. 1. 13.
Psal. 111. 2.
1. *cor.* 15. 25.
supra. 1. 13.

4 Occurrit tacitæ obiectioni, Nos videlicet nihilominus adhuc esse obnoxios peccato & morti. Ad quod respondet Apostolus, plenam efficaciam virtutis Christi nondum sese exeruisse, sed tandem apparituram quum omnes semel hostes suos, cuibuscum adhuc luctamur, profligabit.

Ier. 31. 33.
rom. 11. 27.
supra. 8. 6.

5 Quamuis adhuc supersint peccati reliquiæ in nobis, ab eodem tamen nunquam repetendo sacrificio pendere nostræ perficiendæ sanctificationis opus, sic probat Apostolus, rursum prolato eiusdem Ieremiæ testimonio: Nouo fœdere sublatum est peccatum, quum dicat Dominus fore vt ex eius formula peccatorum nostrorum amplius non recordetur. Ergò nullo iam expiatorio sacrificio egemus quo tollatur quod iam est sublatum, sed danda potius opera vt nunc illius sacrificij fiamus per fidem participes.

6 Summa superioris tractationis, Nunc non excludimur à Sacrario, vt Patres, sed in verum Sacrarium (id est in cœlum) patet nobis aditus, non pecuino, sed Iesu sanguine purificatis. Neque vt olim, opposito velo nos excludit Pontifex, sed per velum (id est carnem suam) in cœlum ipsum nobis præiens, nos introduxit, vt verè iam habeamus magnum sacerdotem domui Dei præpositum.

f Vbi igitur purgatorius ignis, & distinctio illa pœnæ & culpæ?

g Bene addidit pro peccato: restat enim alia oblatio, nempè actionis gratiarum: & iubet Apostolus nos totos Deo consecrare. *h Sic caro Christi diuinitatem nobis quasi sub velo ostendit, cuius alioqui fulgorem non possemus sustinere.*

21 *Quumq; habeamus* Sacerdotem magnũ, præfectum domui Dei.

7 Exhortatio grauissima, in qua docet quomodo nobis sacrificium illud Christi applicetur: nimirum fide, quam etiam describit à consequentibus, nimirum sanctificatione Spiritus, quæ sit vt certò in Deum speremus, & pro mutua charitate alij aliorum salutem modis omnibus procuremus.

22 7 Accedamus cum [i] vero corde, & certa persuasione fidei, [k] puris cordibus à conscientia mala.

23 Et abluto corpore [l] aqua pura, teneamus confessionem spei non vacillantem: (fidelis enim *est* qui promisit)

24 Et obseruemus alij alios vt nos acuamus ad charitatem & bona opera:

25 Non deserentes aggregationem nostri mutuam, sicuti mos *est* quibusdam, sed adhortantes *alij alios*: 8 idque eo magis quòd videtis diem illum appropinquare.

26 ‖ Nam si [m] vltrò peccauerimus pòst acceptam cognitionem veritatis, non adhuc pro peccatis reliquis est hostia:

27 Sed horrenda quædam expectatio iudicij, & ignis feruor, qui deuoraturus est [n] aduersarios.

28 9 Qui abrogarit Mosis Legem, absque misericordia ex ‖ duorum aut trium testimonio moritur.

29 Quanto (putatis) acerbiore supplicio dignus censebitur qui Filium Dei conculcarit, & sanguinem fœderis per quem fuerat sanctificatus profanum duxerit, & Spiritum gratiæ contumelia affecerit?

Supra.6.4.
Deut.19.15.
mat.18.16.
ioh.8.37.
1.cor.13.1.

8 Facta vltimi aduentus Christi mentione, sanctos acuit ad sanctæ vitæ meditationem, & perfidos apostatas ad horrendum iudicis tribunal citat, quòd eum in quo solo posita est salus, perfidiosè reiecerint.

9 Si capitale fuit Legem Mosis violare, quanto magis exitiosum est à Christo deficere?

i Minimè subdolo vel fucato, sed quod verè sit & constanter addictum Deo. k Hoc est quod dicit Dominus, Sancti estote, quia ego Sanctus sum. l Spiritus sancti gratia, quæ ab effectu vel antitheſi externarum purificationum Legis, comparatur aquæ. m Sine aliqua causa, aut causæ specie. n Aliud enim est humanitus peccare, aliud Deo tanquam hosti bellum incidere, & quidem pietatis falsæ prætextu.

30 10 Nouit-

30 [10] Nouimus enim eum qui dixit, ‖Meum est vlciſci, ego rependam, dicit Dominus. Et rurſum, Dominus [o] iudicabit populum ſuum.

31 Horrendum eſt incidere in manus Dei viui.

32 [11] Reuocate verò in memoriam ſuperiores dies, quibus poſtquam illuſtrati fuiſtis, ingens certamen afflictionum ſuſtinuiſtis.

33 Partim quidem dum & cum probris & cum oppreſſionibus [p] in theatrum eſtis producti: partim verò, dum [q] ſocij facti eſtis eorum qui in eo ſtatu verſabantur.

34 Nam & de vinculis meis mecum doluiſtis, & direptionem facultatum veſtrarum cum gaudio excepiſtis: vt qui ſciretis *vos* habere apud vos potiorem [r] ſubſtantiam in cœlis, & quæ permaneat.

35 Ne igitur abijcite liberam illam profeſſionem veſtram, quæ magnam habet præmij retributionem.

36 Nam patientia vobis eſt opus, vt vbi voluntatem Dei præſtiteritis, reportetis promiſſionem.

37 Adhuc enim [ſ] tantillum, tantillum, *inquam*, & qui venturus eſt veniet, neque tardabit.

38 ‖[12] Iuſtus autem ex fide viuet: at *ſiquis* ſe ſubduxerit, non probat eum animus meus.

39 At nos non ij ſumus qui nos ſubducamus ad exitium, ſed qui credamus ad animæ ſalutem.

Deut. 33.35.

10 Ratio omnium iſtorũ eſt, Quia Deus eſt contemptorum vltor: alioqui Eccleſiam ſuã ritè non gubernaret. Nihil eſt autem ira Dei viui horribilius.

11 Sicut apoſtatas perterrefecit, ita conſtantes & firmos nunc ſpem plenæ & quidẽ proximæ victoriæ ipſos ſtimulans.

12 Firmæ fidei præſtantiam ab effectu commẽdat, quòd vnicum ſit ad vitam iter: quam ſententiam illuſtrat oppoſito contrario.

Abac. 2.4. *rom.* 1.17. *galat.* 3.11.

o Gubernabit. *p Ignominiæ cauſa eſtis producti.* *q Eorũ ærumnas vobiſcum communes eſſe duxiſtis.* *r Bona ac facultates.* *ſ Plena loquutio eſt paululum admodum temporis adhuc ſupereſt, dum veniat.*

CAP. XI.

1 *Tractat vſque ad finem capitis non aliunde ſalutem adeptos eſſe Patres, quicunque ab initio mundi Deo probati fuerunt, quàm ex fide: vt ſciant Iudæi hac ſola ſe colligari Patribus in ſanctam vnitatem.*

1 Excellens fidei descriptio ab effectis, quòd res adhuc in spe positas repræsentet, & inuisibilia veluti oculis subijciat.
Gen. 1.1.
ioh. 1.10.
Gen. 4.4.
mat. 23.35.
2 Docet, Patres ex hac demùm virtute esse æstimandos.
Gen. 5.24.
eccle. 44.17. & 49.16.
3 Proprium fidei ostendit, propositis selectissimis exemplis eorum qui à condito mundo in Ecclesia excelluerunt.
Gen 6.12.
eccle 44.17.
4 Abel.
5 Enoch.
6 Noe.
7 Abraham & Sara.
Gen. 12.4.

1 EST [1] autem fides, [a] illud quo extant quæ sperantur, & quod demonstrat quæ non videntur.

2 [2] Ob eam enim testimonio sunt ornati [b] maiores.

3 [3] Per fidem intelligimus constructum fuisse mundum verbo Dei, [c] vt quæ cernimus non sint ex apparentibus facta.

4 [4] Abel per fidem, maioris pretij sacrificium obtulit Deo quàm Cain: per quam testimonium obtinuit quòd esset iustus, testimonium perhibente Deo de donis eius: & per hanc mortuus adhuc loquitur.

5 [5] Per fidem Enoch fuit translatus, ne [d] videret mortem: nec fuit inuentus, propterea quod transtulerat eum Deus: priusquam enim transferretur, testimonium obtinuerat quòd placuisset Deo.

6 Atqui fieri non potest vt sine fide quisquam *ei* placeat, nam qui accedit ad Deum, hunc credere oportet esse *Deum*, & [e] præmia largiri ijs qui ipsum requirunt.

7 [6] Per fidem diuinitùs admonitus Noe de ijs quæ nondum videbantur, veritus, apparauit arcam ad seruandam domum suam: per quam arcam condemnauit mundum, & eius quæ ex fide est iustitiæ factus est hæres.

8 [7] Per fidem, vocatus Abraham auscultauit *Deo*, vt abiret in locum quem acceptarus erat in hæreditatẽ: & exiuit, nescions quo esset venturus.

9 Per fidem commoratus est in terra promis-

a Ad verb. subsistentia eorum quæ spectantur. *b Ad verb. seniores i. illi Patres, à quibus orti sumus, & quorum authoritate & exemplo nos plurimũ commoueri par est.* *c Ita vt mundus iste quẽ cernimus non sit ex aliqua apparente ac subsistente materia, sed ex nihilo conditus, contra omniũ Philosophorum axioma, Ex nihilo nihil.* *d Ne moreretur.* *e Præmium refertur non ad nostrum meritum, sed ad vltroneam promissionem, quod in Abrahamo fidelium patre docet Paulus, Rom. 4.*

sa vt aliena, commoratus est in tabernaculis cum Isaac & Iacob cohæredibus eiusdem promissionis.

10 Expectabat enim [f] vrbem habentem fundamenta, & cuius artifex & conditor est Deus.

11 Per fidem ‖ & ipsa Sara vim ad concipiendum semen accepit, ac præter tempus ętatis peperit, quòd fidelem iudicarit eum qui promiserat,

12 Quapropter & ex vno, eoque iam [g] emortuo nati sunt *posteri*, quanta est astrorum cœli multitudo, & quasi arena illa innumerabilis quæ est ad oram maris.

13 Secundum [h] fidem mortui sunt isti omnes, non adepti, [i] promissa sed eminus ea conspicati, postquam ipsis fuissent persuasa, [k] & amplexi essent, ac professi fuissent se hospites & aduenas esse in terra.

14 Nam qui hæc dicunt, palàm ostendunt se patriam quærere.

15 Quòd si illius memores fuissent ex qua exierant, habere poterant tempus ad reuertendum:

16 Nunc autem meliorem expetunt, hoc est cœlestem: quapropter non dedignatur ipse Deus, cognominari Deus eorum, parauerat enim eis vrbem.

17 ‖ Abraham quum [l] tentaretur, obtulit Isaac per fidem, vnigenitum, *inquam*, illum obtulit is qui [m] promissiones exceperat.

18 Ad quem dictum fuerat, ‖ In Isaac vocabitur tibi semen:

19 Quum illud secum perpendisset, Deum vel à mortuis excitare posse: [n] vnde etiam illum [o] similitudine *quadam*, recepit,

f Id est firmam ac perpetuam: quod de nulla re mere humana dici potest.

Gen. 17. 19. & 21. 5.

g Non magis ad generandum habili, quã si prorsus mortuum fuisset.

h Fide, quam viui habuerunt, eos vsque ad sepulchrum comitante.

i Metonymicè, res promissas: idq; multitudinis numero propter crebro repetitam pollicitationem.

k Patriarchæ enim acceptu promissionibus, fidẽ suam soliti sunt profiteri, extructis aris, & inuocato Dei nomine.

Gen. 12. 10.

Ecclc. 44. 15.

Gen. 21. 12.

Rom 9. 7.

l Exploraretur à Domino: & is quidem minime vt incognitus, sed vt virtus Dei quam fide apprehenderat

tum illi ipsi, tum venturis seculis melius esset perspecta. *m Etiamsi promissiones vitæ in illo vnigenito Isaaco factæ essent illum tamen morti destinauit. Sic in spem contra spẽ credidit.* *n Ex qua morte.* *o Non enim vera fuit Isaaci mors, sed instar mortis, vt videatur quasi resurrexisse.*

20 [8] Per fidem || de futuris benedixit Isaac *filio* Iacob & Esau.

21 || [9] Per fidem, Iacob moriens singulis filijs Ioseph benedixit, || & adorauit baculo innixus.

22 [10] || Per fidem, Ioseph moriens de egressione filiorum Israel meminit, deq; ossibus suis mandauit.

23 [11] || Per fidem, Moses quum natus esset, occultatus est menses tres à parentibus suis, quòd viderent venustum esse puerulum : & non [p] timuerunt || edictum regis.

24 Per fidem, || Moses iam grandis renuit vocari filius filiæ Pharaonis.

25 Potiùs eligens simul malis affici cum populo Dei quàm temporariam retinere [q] peccati fruitionem.

26 Maiores arbitratus diuitias probrum Christi, quàm Ægyptiorum thesauros, Intuebatur enim in præmij largitionem.

27 Per fidem reliquit Ægyptum, nihil timens iram regis: nam vt qui videret eum qui est inuisibilis, *ita* forti animo fuit.

28 Per fidem || peregit Pascha, & effusionem illam sanguinis, ne, qui perimebat primogenita, ipsos tangeret.

29 [12] Per fidem || transierunt rubrum mare, veluti per siccam *terram*, cuius facto periculo Ægyptij absorpti sunt.

30 [13] Per fidem || mœnia Iericho conciderunt, ea circumdata ad dies septem.

31 [14] Per fidem, || Rahab [r] meretrix illa non periit vnà cum ijs qui non obedierant, || quum [s] pacificè excepisset hospitia exploratores.

32 [15] Et quid præterea loquor ? deficiet enim me tempus commemorantem de || Gedeone, || de Barac

8 Isaac. *Gen.27.27. & 39.*
9 Iacob. *Gen.41.13. Gen.47.31.*
10 Ioseph. *Gen.52.24.*
11 Moses. *Exod.2.2. act.7.21. Exod.1.16. Exod.2.11.*
p Sub.ita vt vererentur alere.
q Commodis quibus frui non poterat, quin irã Dei in se prouocaret.
Exod.12.22.
12 Rubrum mare. *Exod.14.11.*
13 Iericho. *Iosue.6.20.*
14 Rahab. *Iosue.6.23.*
r Insigne beneuolentiæ Diuinæ exemplum.
Iosue.2.1.
15 Gedeon Barac, & alij iudices ac Prophetæ. *Iudic.6.11. Iudic.4 6.*
s Benignè & beneuolè, ita vt illos non modò nihil læserit, sed etiam tutos præstiterit.

Barac, & ‖ Sampſone, ‖ & Iepthe, & ‖ Dauide, & Samuele, ac Prophetis:

33 Qui per fidem debellarunt regna, exercuerunt iuſtitiam, aſſequuti ſunt [t] promiſſiones, occluſerunt ora leonum:

34 Extinxerunt vim ignis, effugerunt acies gladij, validi facti ſunt ex imbecillis, effecti ſunt robuſti in bello, exercitus exterorum in fugam verterunt.

35 [u] Mulieres acceperunt ex reſurrectione mortuos ſuos: alij verò [x] diſtenti ſunt, neglecta liberatione, vt potiorem reſurrectionem nanciſcerentur.

36 Alij rurſus ludibria & flagella ſunt experti, inſuper & vincula & carcerem.

37 Lapidati ſunt, diſſecti ſunt, tentati ſunt, gladio cæſi occubuerunt: oberrauerunt cum [y] ouillis & caprinis pellibus: deſtituti, oppreſſi, malè habiti.

38 Quibus indignus erat mundus: in deſertis errantes, & montibus ac ſpeluncis, & cauernis terræ.

39 [16] Atque hi omnes teſtimonium adepti per fidem, [z] non obtinuerunt promiſſum:

40 Quod Deus de nobis [a] melius quiddã prouiderat, [b] ne abſque nobis conſummarentur.

Iudic.13.24. Iudic 11.1. & 12.7. 1.Reg.1.18. & 13.14.

16 Amplificatio à circunſtãtia temporis, & tanto admirabiliorem eſſe illorum fidem, quanto fuerunt obſcuriores de rebus futuris promiſſiones, quæ nobis demùm ſunt reipſa exhibitæ, vt vna ſit & illorũ & noſtra fides ac conſecratio.

t Promiſſionum ſibi peculiariter factarum fructum.

u Innuere videtur hiſtoriam Sareptanæ illius, cuius filium Elias ſuſcitauit, & Sunamitidis, cuius filium matri reſtituit Eliszæus.

x Reſpicit eam perſequutionem, quam exercuit Antiochus. *y Vilibus & aſperis amictibus, ſanctos ad extremam inopiam redactos, ferarum inſtar coactos in aſperrimis locis viuere.* *z Sed eminus viderunt Chriſtum, qui nobis ſingulari beneficio fuit exhibitus.* *a Præſtantius.* *b Pendebat ſiquidem eorum ſalus in eo nempè Chriſto, qui fuit noſtris temporibus exhibitus.*

CAP. XII.

1 *Non modò ab eorum Patrum quos recitauit exemplis hortatur ad patientiam & conſtantiam,* 3 *ſed etiam ab exemplo Chriſti:* 11 *Non rectè æſtimatum iri caſtigationes Dei, ex præſenti carnis noſtræ ſenſu.*

Rom.6.4. col.3.8. ephes.4.24. 1.pet.2.1.

1 Applicatio superiorum exemplorum, quibus nos incitari oporteat ad totum stadium, abiectis omnibus remoris & impedimentis, decurrendum.

2 Metam huius curriculi proponit, Iesum ipsum ducem etiam nostrum, vt qui eiusdem viæ omnes asperitates volens superarit.

Prouer.3.13.

3 Amplificatio à circũstantia personæ & rerum ipsarum quas inter se cõparat, Quantus enim est Iesus præ nobis, & quanto duriora pertulit quam nos?

1 ‖ [1] PRoinde nos quoque, quum tanta nos circumstet testium nubes, abiecto omni pondere & peccato ad nos [a] circũcingendos procliui, constanter propositum nobis stadium decurramus:

2 [2 b] Intuentes in fidei ducem ac perfectorem Iesum, qui [c] vice sibi propositi gaudij pertulit crucem, ignominia contempta, & ad dextram throni Dei consedit.

3 [3] Reputate igitur quis ille sit qui talem sustinuit à peccatoribus aduersus sese contradictionẽ, ne animis deficientes, fatiscatis.

4 [4] Nondum ad sanguinem vsque restitistis, aduersus peccatum decertantes.

5 [5] Et obliti estis exhortationis, quæ vobis tanquam filijs loquitur, ‖ Fili mi, ne negligito castigationem Domini, neque deficias animo quum ab eo argueris.

6 Quem enim diligit Dominus castigat, & flagellat quemcunque filium recipit.

7 Si castigationem sustinetis, Deus sese vobis offert vt filijs (quis enim est filius quem non castiget pater?)

8 Quòd si estis absq; castigatione, cuius participes sunt omnes, nempè spurij estis, & non filij.

9 [6] Deinde corporum nostrum patres habui-

4 Argumentatur ab vtilitate quæ ex Dei castigationibus ad nos redit, nisi per nos steterit: primùm, quòd ita dometur peccatum, siue carnis nostræ peruicax illa vitiositas. 5 Secundò, Quod sint paternæ in nos beneuolentiæ testimonia, adeò quidem vt sese spurios esse declarent qui se à Deo castigari non ferunt. 6 Tertiò, Si Patribus, quibus secundum Deum hanc vitam debemus, hoc ius omnes concedunt vt meritò possint filios suos castigare, annon multo magis subijciemur patri illi nostro, & spirituales & æternæ vitæ authori?

a Nos enim vndique peccatum obsidet, ita vt excurrere non possimus. b Tanquam in fidei propositam metam. c Qui quum omne genus beatitatis in manu ac potestate haberet, tamen vltrò ignominiam crucis subijt.

bus castigatores,& *eos* reueriti sumus:annon multo magis subijciemur Patri spirituum, & viuemus?

10 [7] Nam illi ad paucos dies, prout ipsis videbatur, nos castigabant: hic autem ad commodum nostrum, vt participes simus sanctimoniæ ipsius.

11 Omnis autem castigatio in præsens quidem non videtur esse gaudij, sed tristitiæ: at posteà fructum tranquillum iustitiæ reddit ijs qui per eam fuerint exercitati.

12 [8] Quapropter [d] manus remissas & genua soluta surrigite,

13 Et rectas [e] orbitas facite pedibus vestris, ne quod claudum *est* deflectat à via, sed vt sanetur potiùs.

14 ‖ [9] Pacem sectamini cum omnibus & sanctimoniam, sine qua nemo videbit Dominum:

15 [10] Prospiciétes nequis deficiat à gratia Dei, nequa [f] radix amara suppullulans obturbet, & per hanc inquinentur multi.

16 [11] Nequis sit scortator, aut profanus, velut ‖ Esau, qui vnico edulio vendidit suum ius primogeniti.

17 ‖ Scitis enim eum etiam posteà, quum vellet hæreditario iure benedictionem assequi, reprobatum fuisse, [g] non enim reperit pœnitentiæ locum, quamuis cum lacrymis *benedictionem* illam exquisisset.

7 Amplificatio eiusdem argumenti, Patres illi pro suo arbitrio, caduci alicuius boni causa nos castigarunt. Deus autem summi nostri commodi gratia nos erudit vt suæ sanctimoniæ nos consortes efficiat: quod etsi præsens sensus non percipiat, rei tamen exitus probat. *Rom.* 12. 18.

8 Conclusio, Alacriter pergendum, & quidem recto semper & (quoad fieri potest) inoffenso cursu seruato. *Gen.* 25. 33. *Gen.* 27. 38.

9 Pax & sanctimonia cum omnibus colenda.

10 Studendum mutuæ ædificationi, tum in doctrina, tum in vitæ exemplis. 11 Vitanda scortatio, & prophanus animus. i. Deo suum honorem non tribuens: cuiusmodi scelera quàm grauiter tandem Deus vlciscatur, horrendum Esau exemplum docet.

d *Descriptio hominis inertis & animum despondentis.*

e *Rectum cursum tenete, & ita vt honesta vitæ vestræ vestigia appareant, quæ nimirum alij ingrediantur.*

f *Ne aliqua hæresis, aut apostasia, sit offendiculo. Allusio ad verba Mosis Deut.* 29. 18.

g *Nullus locus relictus est ipsius pœnitentiæ: quænam autem fuerit eius pœnitentia ex effectu docetur, ex patris enim conspectu decedens, mortem minitatur fratri.*

Exod.19.16.
Exod.20.19.
Exod.19.12.
12 Iam ad propheticum & regium munus Christi cum Mose comparati, eandem exhortationem applicat, hoc modo: Si tanta fuit Legis maiestas, quantam putatis esse Christi & Euãgelij gloriam? Hanc autem comparationẽ particulatim etiam explicat.
Ag.2.7.
13 Applicatio superioris collationis, Si non licuit sermonẽ in terra loquuti aspernari, quanto minus eius vocem qui est ex cœlis ipsis?
14 Euangelij stabilem maiestatem, qua totus orbis est concussus, ipsaque adeo cœlorum machina velut obstupuit, cum exili & euanescente Legalis œconomiæ sonitu comparat.

18 [12] Non enim accessistis ad [h] contrectabilem ‖ montem, & incensum ignem, ac turbinem, & caliginem & procellam.

19 Tubæque sonitum, & vocem verborum: quam qui audierant, ‖ deprecati sunt ne amplius sibi fieret sermo.

20 (Non enim ferebant quod imperabatur, ‖ Si vel bestia tetigerit montem, lapidabitur, aut iaculo configetur.

21 Et Moses (adeò terribile erat [i] visũ quod apparebat) dixit: Expauefactus sum ac trembũdus.)

22 Sed accessistis ad montem Sion, & ciuitatem Dei viui, Hierusalem cœlestem, & myriadas Angelorum,

23 Conuentum & concionem primogenitorũ qui conscripti sunt in cœlis, & iudicem vniuersorũ Deum, & spiritus iustorum [k] consummatorum.

24 Et ad noui Testamenti mediatorem Iesum, & sanguinem aspersionis, præstantiora loquentem quàm *loqueretur sanguis* Abel.

25 [13] Videte ne aspernemini eum qui loquitur: nam si illi non effugerunt qui auersabãtur eum qui loquebatur Dei nomine in terra, multo magis nos si eum qui de cœlis est auersemur,

26 [14] Cuius vox tunc cõcussit terram: nunc autem denuntiauit, dicens, ‖ [l] Adhuc semel ego concutiam non solùm terram, sed etiam cœlum.

27 Porrò illud, Adhuc semel, declarat instabilium

h Qui manibus palpari possit, crasse videlicet materiæ ac terrenæ, cœlesti ac spirituali monti Sioni oppositæ. *i Oblata species & imago minimè quidem ficticia sed vera.*

k Vel perfectorum: sic enim vocat in cœlum receptos, etiamsi altera sui parte dormiant in puluere. Quamobrem etiam mentionem spirituum tantum facit.

l Hæc ad regnũ Christi referenda esse, satis indicat quod Propheta de Gentium vocatione subijcit.

ſtum rerum, vt puta factitiarum amotionem: vt maneant quæ ſunt ſtabilia.

28 [15] Quapropter regnum aſſumentes quod cõcuti non poteſt, teneamus gratiam, per quam ita ſeruiamus Deo vt ei placeamus, cum [m] verecundia & [n] reuerentia.

29 Etenim ‖ Deus noſter, conſumens ignis eſt.

Deut.4.24.

15 Generalis exhortatio vt ſub tanti Regis fœliciſſima ſubiectione reuerenter & religiosè viuamus, qui ſicut ſuos potentiſſimè beat, ita etiam rebelles quàm ſeueriſſimè vlciſcitur. Hæc autem eſt Chriſtianæ vitæ ſumma, priorem Tabulam reſpiciens.

m Significatur pudor ille honeſtus, qui homines in officio retinet, n Religioſa metus.

CAP. XIII.

1 Præceptiones addit non tantùm quæ ad mores, 7 ſed etiam quæ ad doctrinam pertinent.

CAP. XIII.

Rom.12.10. 1.pet.4.9. Gen.18.3. & 19.3.

1 FRaterna [1] charitas maneat.

2 ‖ Hoſpitalitatis ne ſitis immemores: ‖ per hanc enim quidam inſcij exceperunt Angelos hoſpitio.

1 Ad ſecundã Tabulam accedit, cuius ſumma eſt charitas, præſertim in peregrinos & afflictos.

3 Memores eſtote vinctorum, tanquam vnà eum illis vincti: eorum qui malis premuntur [a] acſi ipſi quoque corpore *afflicti* eſſetis.

4 [2] Honorabile eſt inter quoſuis coniugium, & cubile impollutum: ſcortatores autem & adulteros damnabit Deus.

2 Caſtum cõiugium in omni hominum ordine commendat ſcortatoribus & adulteris extremum à Deo exitium minatur.

Ioſue.1.5. Pſal.118 6.

5 [3] Sint mores alieni ab auaritia: *ſitis* contenti præſentibus, dixit enim [b] ipſe,

6 ‖ Non te deſeram, neque te derelinquam.

7 Adeò vt confidenti animo dicamus, ‖ Dominus mihi auxiliator: nec timebo quid faciat mihi [c] homo.

8 [4] Memores eſtote ducum veſtrorum, qui lo-

3 Damnatur auaritia, cui opponitur animus ſua ſorte contentus.

4 Fortium ducum exempla ſedulò ad imitationem proponenda.

a Perinde afficiamini acſi vos ipſos illa calamitas attingeret. b Ipſe ſcilicet Dominus, Cur enim Chriſtianis non liceat, quod Pythagoreis omnes conceſſerunt. c Opponitur homo Deo.

quuti sunt vobis sermonem Dei : quorum imitamini fidem, considerantes qui fuerit exitus conuersationis ipsorum. 5 Iesus Christus heri & hodie idem *est*, & in secula.

9 Doctrinis varijs & peregrinis ne circumferimini, [6] bonũ enim est gratia constabiliri cor, [d] non cibis *quibus* nõ sunt adiuti [e] qui in ipsis versati sunt.

10 [7] Habemus [f] altare ex quo non habent ius edendi [g] qui tabernaculo deseruiunt.

11 ‖ Quorum enim animalium sanguis infertur pro peccato in sacrarium per Pontificem, horum corpora exuruntur extra castra.

12 Quapropter & Iesus, vt sanctificaret populũ per proprium sanguinem, passus est extra portam.

13 [8] Exeamus igitur ad eum extra castra, opprobrium eius portantes,

14 ‖ Non enim habemus hîc sitam ciuitatem, sed futuram inquirimus.

15 [9] Per ipsum igitur assiduè offeramus Deo sacrificium laudis, ‖ id est fructum labiorum confitẽtium nomini eius.

5 Summam doctrinæ repetit, vnicum videlicet, omnium de moribus præceptorum fundamentum. Est autem ciusmodi: In vno Christo nobis esse acquiescendum nec vnquam extra eius notitiã seruatum fuisse quenquam, aut hodie seruari, aut deinceps seruãdum esse. *Leuit.4.11. & 6.30. & 16.27, Mich.2.10. Ose.14.3.*

6 Perstringit eos qui externum cultum ac præsertim discrimẽ ciborum cum Euangelio permiscebant, quam doctrinam planè damnat, vt ex diametro repugnantem Christi beneficio. 7 Perpulchra anagoge refutat eorundem errorem, Qui olim seruiebant tabernaculo, non vescebantur victimis quarum sanguis pio peccato inferebatur per pontificem in sacrarium: istæ porrò victimæ Christum nostram oblationem repræsentabant. Itaque non possunt eius fieri participes qui tabernaculo deseruiunt, id est, qui in Legali cultu perstant. Nos verò non pudeat illum extra Hierusalem eiectum & passum sequi. nam in hoc quoque Christus veritas illi figuræ respondet, quòd extra portam est passus. 8 Longius progreditur in hac anagoge, & ita quoque nobis significatum, dicit, oportere pios Christi sectatores velut è mundo migrare ipsius crucem portantes. 9 Sublatis illis corporalibus sacrificijs, docet vera confessionis sacrificia superesse, quæ partim gratiarum actione, partim in beneficentia consistunt, quibus demum victimis nunc delectatur Deus.

d Ex vna specie, nempè mundorum & immundorum ciborum discrimine intelligit omnem cæremonialem cultum, exhibitæ gratiæ (id est spirituali cultui & regenerationi) oppositum e Qui eorum discrimen superstitiosè retinuerunt. f Altaris nomine oblationes intelligit. g Cuius non possunt esse participes, qui legitimus obstinatè retinent.

16 Beneficentiæ verò & communicationis ne obliuiſcimini : talibus enim victimis delectatur Deus.

17 [10] Obedite ductoribus veſtris,& obſecũdate: vigilant enim ipſi pro animabus veſtris, tanquam rationem redditur[i], vt cum gaudio hoc faciant & non gementes, id enim eſt vobis inutile.

18 [11] Orate pro nobis : confidimus enim nos bonam conſcientiam habere,vt qui in omnibus cupiamus honeſtè conuerſari.

19 Ampliùs autem obſecro vos vt id faciatis,vt celeriùs reſtituar vobis.

20 Deus verò pacis *autor*, qui magnum illum ouium per ſanguinem fœderis æterni paſtorẽ,Dominum noſtrum Ieſum à mortuis reduxit,

21 [h] Perficiat vos in omni opere bono, ad præſtandam ipſius voluntatem,[i] efficiẽs in vobis quod acceptum ſit in conſpectu ſuo,per Ieſum Chriſtum cui *ſit* gloria in ſecula ſeculorum.Amen.

22 Precor autem vos fratres, ſufferte ſermonẽ conſolationis:etenim breuibus ſcripſi vobis.

23 Scitote fratrem *noſtrum* Timotheum ſolutum eſſe,cum quo(ſi celerius venerit)viſam vos.

24 Salutate omnes ductores veſtros, & omnes ſanctos. Salutant vos Itali.

25 Gratia ſit cum omnibus vobis.

Ad Hebræos ſcripta eſt ex Italia per Timotheum.

10 Parendum paſtorũ & preſbyterorum monitis, eorum videlicet qui pro animarum ipſis commiſſarum ſalute vigilant.

11 Vltima pars epiſtolæ, in qua ſuum miniſterium Hebræis cõmẽdat: perſeuerãtiam & gratiarũ incrementum ipſis à Domino precatur, excuſat ſe quòd paucis ſit eos cõſolatus, cõſumpta videlicet in diſputãdo epiſtola & quoſdã familiariter & amicè ſalutat.

h Aptos vel idoneos reddat.

i Hinc illa Patrum ſententia, Deũ in nobis coronare opera ſua Ipſe enim eſt qui gratuitò præſtat vt velimus & efficiamus, Philip. 2. 13.

EPISTOLA [a] CATHOLICA IACOBI APOSTOLI.

CAP. I.

Cap. 1.

a Vniuersalis, quòd vni vel alicui homini, vel regioni non sit inscripta. Eadem est ratio sequentium epistolarũ Petri, primæ Iohan. & eius quæ Iudæ inscribitur vt rectè annotauit Græcus scholiastes.

4 Differit de patientia. 6 De fide. 10 de animi modestia ad diuites. 13 Deinde ostendit tentationes ad malum, non ex Deo esse. 17 quum omnis boni author sit. 21 Qualiter recipiendus sit sermo vitæ.

1 IACOBVS Dei ac Domini Iesu Christi seruus, duodecim tribubus [b] dispersis, salutem.

2 [1] Pro [c] summo gaudio ducite, fratres mei, quoties [2] in tentationes varias incideritis:

3 *Illud* ‖ scientes, [3] [d] probationem fidei vestræ parere patientiam.

4 [4] Cæterùm patientia opus perfectum habeat, vt sitis perfecti & integri, ita vt nihil desit.

1 Primus locus, de consolatione in aduersis, in quibus nos non modò non frangi animo, sed etiam exultare oporteat.

2 Primum argumentum, Quia afflictionibus explorabitur fides nostra: quam maximè nostra interest esse quàm purissimam.

3 Secundum, Quia sic in nobis gignitur patientia, virtus longè præstantissima.

4 Tertium argumentum, forma quadam exhortationis propositum, vt vera & perpetua patientia à ficta & temporaria discernatur, Crux est velut instrumenium quo Deus nos expolit. Opus igitur & effectum afflictionum, est nostri in Christo consummatio.

b Fidelibus omnibus Iudeis cuiuscunque tribus sint per terrarum orbem dispersi.

c Misera quum esset eorum conditio in illa dispersione, rectè hinc auspicatur.

d Illud quo exploratur fides vestra, nempè multiplex illa tentatio.

5 [5] Quòd

5 [1]Quòd si cui vestrûm deest[e] sapientia, postu- *Matth.7.7.*
let à Deo qui dat *eam* omnibus benignè, nec expro- *marc.11.14.*
brat: & dabitur ei. *luc.11.9.*
iohan.14.13.
6 ‖Sed postulet cum fide[f] nihil disceptans [6]nã *& 16.23.*
qui disceptat, similis est fluctui maris qui ventis a- *Eccle.14.28.*
gitatur & iactatur. *esa.40.6.*
1.pet.1.14.
7 Ne igitur existimet homo ille se quicquam *Ioh,2.17.*
accepturum à Domino:
8 Vir animo duplici, inconstans *est*[g] in omni- 5 Responsio
bus vijs suis. ad tacitam obiectionem, Facile quidem id esse dictu, factu verò non item, Respondet, opus quidem hîc nobis esse longè alia sapientia quàm humana, vt quæ carni sunt adeò repugnantia, nobis tamen optima esse statuamus: sed eius sa-
9 [7]Porrò frater qui est [h] abiectus glorietur
in sublimitate sua:
10 [8]Contrà, qui [i] diues *est*, in abiectione sui
‖[9]quoniam veluti flos herbæ præteribit.
11 Nam *velut* exorto sole cum æstu, exaruit
herba, & flos illius decidit, & spectabilis de-
cor ipsius perit: ita & diues [k] in vijs suis mar-
cescet.
12 ‖[10]Beatus vir qui tolerat[l] tentationem: quo-
niam quum probatus erit, accipiet coronam vitæ,

pientiæ dono facillimè nos potituros, si modò illud à Deo, quo nihil est munificentius, ritè, id est certa cum fiducia, petierimus. 6 Digressio aduersus preces cum animi hæsitatione conceptas, vbi certam Dei promissionem habemus, qui secundus est huius epistolæ locus. 7 Redit ad institutum, repetita propositione, exultandum esse in cruce, vtpote quæ nos non deprimat, sed attollat. 8 Antequam concludat, tradit doctrinam superiori oppositam, quomodo videlicet prosperis rebus (vt quum omnium rerum copia suppetit) sit vtendum: ita nimirum vt nemo idcircò sibi placeat, sed eo magis sit ab omni fastu alienus. 9 Argumentum ab ipsa rerum natura sumptum, quibus nihil sit vanius & incertius. 10 Conclusio, Crucem patienter esse ferendam, addito quarto argumento, quod superiorum summam complectitur, quia nimirùm hoc itinere ad coronam vitæ peruenitur, ex gratia tamen, secundum promissionem.

e Sapientiam vocat doctrinæ illius cuius mentio facta est cognitionẽ: nẽpè quorsum affligamur à Deo, & quis fructus ex afflictione sit capiendus. Quam sapientiam non modo non docet, sed oppugnat caro. f Id est ambigens de Dei patientia vel voluntate verbo ipsius testata. g Cogitatu, & factis suis omnibus. h Qui affligitur vt paupertate, contemptu, vllo denique calamitatis genere. i Cui omnia benè succedunt. k Et quæcunque aliquis vel animo designat vel facit. l Afflictionem per quam exploratur à Domino.

quam promisit Dominus ijs à quibus diligitur.

11 Tertius locus huius epistolæ, in quo à tentationibus externis (id est ab afflictionib⁹ quibus à Deo exploramur) ad tentationes internas descendit, id est ad eas cupiditates quibus ad malè agendum incitamur. Summa est Non Deum sed vnumquemque sibijpsi istarum tentationum esse autorem: Nos enim in sinu illam vitiositatem gestare, quæ arrepta vndecunque occasione, vitiosos motus in nobis excitet, ex quibus demùm vitiosæ actiones, ac mors tandem earum merces consequatur. 12 Additur ratio cur Deus non possit nobis esse malè agendi autor, quoniam malum non appetit. 13 Alia ratio à repugnantibus sumpta, Deus est omnium bonorum autor, & ita quidem vt semper sit sui similis: quomodo igitur malorum autor censeri posset?

13 [11] Nemo quum [m] tentatur, dicat se à Deo tentari: [12] nam Deus tentari malis non potest, nec quenquam tentat.

14 Sed vnusquisque tentatur dum à propria cupiditate abstrahitur & inescatur.

15 Deinde cupiditas, posteaquam concepit, parit [n] peccatum: peccatum verò peractum gignit mortem.

16 [13] Ne errate, fratres mei dilecti,

17 Totum munus bonum & totum donum est perfectum supernè, descendens à [o] Patre luminum apud quem non est transmutatio, aut [p] conuersionis obumbratio.

18 [14] *Is* [q] quia voluit, progenuit nos sermone veritatis, vt essemus [r] primitiæ quædam suarum creaturarum.

14 Quartus locus de sermonis Dei præstantia & fructu. Summa est, studiosissimè nobis audiendum esse verbum Dei, quũ hoc sit semen quo nos Deus pro gratuita sua beneuolentia ex numero creaturarum selectos, sibi genuit. Damnat autem Apostolus duo vitia, quæ nos hac in re valdè interturbant, nempè quod ita nobis placeamus vt loqui ipsi malimus quàm Deũ loquentẽ audire; imò etiam ad correptiones indignemur: quibus vitijs placidum & sedatum animum & puritatis amantem opponit.

m Ad male agendum solicitatur, Nã de alio tentationis genere disperit. n Peccati nomine hoc loco actuale peccatum intelligit, quod quum à radice (id est à cupiditate) prodeat, necesse autem sit fructum & arborem eiusdem esse indolis, consequitur & ipsos primos motus peccati nomine generalius accepto censeri. o Ab eo qui fons est & author omnium bonorum, maximè istius lucis ac notitiæ. p Pergit in metaphora, sol enim pro varia & multiplici conuersione, horas, dies, menses, annum, lucem & noctem efficit. At Dei voluntas eadem semper est.

q Id est, quod Paulus gratuitam beneuolentiam vocat, hæc autem fons est nostræ salutis. r Sacræ cuiusdam oblationis instar, ex reliquo hominum aceruo collectæ. Alluſio ad legis ritum.

19 Itaque, fratres mei dilecti, ‖ sit omnis homo velox ad audiendum, tardus ad loquendum, tardus ad iram.

Prou.17.17. Mat.7.22. rom.2.13.

20 Nam ira viri [s] iustitiam Dei non exequitur.

21 Quapropter abiectis omnibus sordibus & excremento malitiæ, cum [t] lenitate recipite insitum sermonem, qui possit seruare animas vestras.

22 ‖ [15] Reipsa verò præstate sermonem: nec sitis auditores solùm, [16] fallentes vosmetipsos.

23 [17] Nam si quis audit sermonem, & eum non præstat, is similis est viro consideranti faciem suam [u] natiuam in speculo.

24 Considerauit enim seipsum, & abijt, & statim oblitus est qualis esset:

25 At qui introspexerit in perfectam illam Legem libertatis, & *in ea* permãserit, quia non fuerit auditor obliuiosus, sed effector operis, beatus erit in [x] opere suo.

26 [18] Si quis videtur religiosus esse inter vos, nõ frænans linguam suam, sed [y] suum ipsius cor seducens, huius vana est religio.

27 [19] Religio pura & immaculata [z] apud Deum & Patrem, hæc est, [a] inuisere orphanos & viduas in afflictione ipsorum: & immaculatum seipsum seruare à mundo.

15 Altera admonitio, Idcircò audiri Dei verbum, vt ex eius præscripto vita instituatur.

16 Rationes addit, & eas quidem grauissimas: primùm, quia qui secus fecerint, pessimè sibijpsis cõsulant.

17 Secunda, Quoniam præcipuum vsum verbi Dei amittunt qui agnita ex eo vitia non emendant.

18 Tertia admonitio, Verbo Dei non tantũ bene agendi, sed etiam bene loquendi regulam præscribi.

19 Quarta, Charitate in proximos (præsertim alieno subsidio nitentes, vt orphanos & viduas) & vitæ puritate verum Dei cultum constare.

s Quod Deus præscribit. Alioqui sæpe apud Paulum Iustitia Dei longè alia significatione accipitur, vt diximus Rom. 1.17. t Lenitatem vocat modestiam & quicquid ferociæ altisq; illis spiritibus opponitur. u Alludit ad natiuam illam maculam, cui opponitur puritas ad quam renascimur, cuius viuam imaginem in Lege spectamus potius depictam quam descriptam.

x Ita se gerens, opera enim arguunt fidem. y Garrulitatis maledicentiæ, petulantiæ, ac cæterorum in loquendo vitiorum fons est seipsum non nosse. z Apud Deum qui Pater noster est. a Curare & pro virili subleuare.

CAP. II.

1 *Personarum acceptiones discrepare dicit à Christi fide,* 14 *quam non satis est verbis profiteri, nisi* 15 *& operibus misericordiæ & charitatis præstemus eandem,* 21 *Abrahæ exemplo.*

1 ‖ [1] FRatres mei, ne cum respectu personarum habete fidem Domini nostri Iesu Christi [2] glorioſi.

2 Nam ſiquis in cœtum veſtrum ingrediatur aureum geſtans annulum, veſte ſplendida, ingrediatur autem & pauper cum ſordida veſte,

3 Et reſpexeritis ad eum qui veſtem geſtat ſplendidam, & dixeritis ei, Tu ſede hîc [b] pulchrè: & pauperi dicatis, Tu ſta illîc, aut ſede hîc ſubter ſcabellum meum:

4 [c] Nónne diſcrimen feciſtis apud vos, & facti eſtis iudices [d] peruerſè deliberantes?

5 [3] Audite fratres mei dilecti, nónne Deus elegit [e] pauperes mundi huius *vt fierent* diuites fide, & hæredes regni quod promiſit ijs à quibus diligitur?

6 At vos contumelia affeciſtis pauperem. [3] Nónne diuites per tyrannidem opprimunt vos, & trahunt vos ad tribunalia?

7 Nónne blaſphemant præclarum illud nomen [f] à quo eſtis cognominati?

CAP. II. *Leuit* 19.15. *deut.* 1.17. & 16.19. *prou.* 24 24. *eccle.* 42.2.

1 Quinta, Charitatẽ, quæ à vera fide proficiſcitur, cum perſonarum acceptione conſiſtere non poſſe: quod illuſtrat, propoſito eorũ exemplo, qui cum pauperum contumelia diuites colunt.

2 Peruerſos eſſe iudices qui diuitem pauperi anteponant, declarat ex eo quòd Deus è contrario pauperes quos veris diuitijs locupletaret, diuitibus antepoſuerit. 3 Secundò, Inſanos etiam eoſdem eſſe probat, ex eo quòd diuites ſint potius execrabiles, vt qui Eccleſiam perſequantur, & Chriſtum blaſphement. Loquitur enim de impijs & profanis diuitibus, cuiuſmodi ſemper fuerunt plerique, quibus pios pauperes & abiectos opponit.

a Si enim quæ eſt Chriſti gloria cognoſceretur, & vt debet æſtimaretur, non tantus eſſet perſonarũ reſpectus, nec nos ſineremus prauis carnis iudicijs tranſuerſos rapi: ſed omnes veneraremur in quibus Chriſtus habitat. b Honeſto & honorifico loco. c Nónne (quod minime oportuit) hoc modo apud vos vnum alteri præferendum iudicaſtis? d Ad verbum, peruerſarum cogitationum. e Tenues, inopes, & (ſi mundi iudicium ſpectes) omnium hominum abiectiſſimos. f Ad verb. quod inuocatum eſt ſuper vos.

8 4 Siqui-

8 4 Siquidem [g] Legem regiam præſtatis ſecundum Scripturam, diliges proximum tuum vt teipſum, bene facitis:

9 Sin verò perſonam reſpicitis, peccatum committitis, & redarguimini à Lege veluti tranſgreſſores.

10 5 Quiſquis enim totam Legem ſeruauerit, offenderit autem in vno, [h] omnibus tenetur.

11 6 Nam qui dixit, Ne mœcheris, dixit etiam, Ne occidas. Quòd ſi non fueris mœchatus, occideris autem, factus es tranſgreſſor Legis.

12 7 Ita loquimini & ita facite vt per Legem libertatis iudicandi.

13 Nam damnatio abſque miſericordia *erit* ei qui non præſtiterit [i] miſericordiam: & gloriatur miſericordia aduerſus damnationem.

14 8 Quæ vtilitas, fratres mei, ſi fidem dicat aliquis habere ſe, opera verò non habeat? num poteſt fides illa eum ſeruare?

15 9 Quòd ſi frater aut ſoror nudi fuerint, &

4 Concluſio, Charitati quam præſcribit Deus cum illa perſonarum acceptione conuenire non poſſe, quum via regia ſit incedendũ.

5 Nouum argumentum ad eiuſdem concluſionis probationem, Non diligi proximos ab ijs qui alijs neglectis certos quoſdã ambitioſè colant: quoniam non obedit Deo qui ex Dei mandatis reſcindit quod minus fuerit ipſi commodũ. imò reus

cenſetur violatæ Legis in genere, etiamſi cætera obſeruarit. 6 Probatio, Quia vnus & idem eſt Legiſlator, & corpus Legis indiuiduum. 7 Concluſio totius tractationis, ea conditione nos eſſe liberatos à Legis maledictione per Dei clementiam, vt viciſſim teneamur mutuam beneficentiam fouere: & qui ſecus fecerit, gratiam Dei non ſenſurum. 8 Quintus locus cum ſuperiore tractatu optimè cohærens, De vera ſeu viua fide, cuius loci propoſitio eſt, Fidem quæ opera non edat, non eſſe fidem illam qua iuſtificamur, ſed fidei ſimulachrum, ſiue per fidem non eſſe iuſtificatos, qui fidei effecta non demonſtrant. 9 Prima ratio à ſimili, Siquis famelico dixerit, Satur eſto, nec intereà quicquam ſubminiſtret, non erit hæc vera charitas: ita ſiquis dixerit ſe credere, & nulla edat fidei opera, non erit vera hæc fides, ſed mortuum quoddam fidei nomine ornatum, de quo non eſt cur quiſquam glorietur, niſi velit manifeſtè redargui, quum ex effectis intelligatur cauſa.

g Lex regia inſtar viæ regiæ dicitur, quæ eſt plana & ſine diuerticulis, ea omnes & ſingulos proximi nomine comprehendit, quos officio iuuare poſſimus. h Non quod peccatorum ſit æqualitas, ſed quia qui vnicum Legis apicem violarit, in maieſtatem Legiſlatoris violauit, quamuis non pari crimine teneatur. i Qui durus & aſper aduerſus proximum fuerit, aut etiam qui non eum iuuerit, is durum ac præfractum iudicem Deum experietur.

gentes quotidiano victu.

16 Dicat autem eis aliquis vestrûm, Abite cum pace, calescite & saturamini: non tamen dederitis eis quæ sunt apta corpori, quæ *erit* vtilitas?

17 Ita quoque fides, si opera non habeat, mortua est per se:

18 [k] Quinimò dicet aliquis, Tu fidem habes, & ego opera habeo: ostende mihi fidem tuam ex operibus tuis, & ego ostendam tibi ex operibus meis fidem meam.

19 [10] Tu credis Deum vnum esse: rectè facis: & dæmonia credunt, & horrescunt.

20 [11] Vis verò nosse, homo vane, fidem illam *quæ est* absque operibus, mortuam esse?

21 Abraham pater ille noster, nónne ex operibus [l] iustificatus est, || quum obtulisset Isaac filium suum super altare?

22 Vides fidem [m] administram fuisse operum ipsius, & ex operibus [n] fidem perfectam fuisse?

23 Itaque [o] impleta est Scriptura quæ dicit || Credidit autem Abraham Deo, & imputatum est ei ad iustitiam, & amicus Dei vocatus est.

24 [12] Videtis igitur ex operibus [p] iustificari hominem, & non [q] ex fide tantùm?

10 Altera ratio ab absurdo, Si eiusmodi fides esset vera illa fides qua iustificamur, diaboli essent iustificati, vt qui illam habeant. Atqui nihilominus cohorrescunt: non sunt igitur iustificati, nec fides illa, vera est fides.

Gen. 22.10.

Gen. 15.6.

Rom. 4.3.

Gal. 3.6.

11 Tertia ratio ab exemplo Abrahami, quẽ non dubium est vera fide fuisse præditum. Is verò filium suũ offerens, ea fide præditum demonstrauit quę minimè esset operum inanis, ac proinde verum sibi fuisse præbitum testimonium, quum diceretur fides ei ad iustitiam fuisse imputata.

12 Conclusio, Iustificari non qui fide qualicunque sit præditus, sed ea fide quam opera consequantur.

k Imo etiam sic cuiuis licebit tuam arrogantiam retundere. *l Nonne ex operibus compertus est fuisse iustificatus: hic enim non de causis iustificationis disserit, sed ex quibus effectu cognosci possit.* *m Efficacem & fœcundam bonorum operum. Vnde enim illa tanta obedientia nisi ex fide? Heb.* 11.17.

n Fidem declaratam fuisse, nempè veram fuisse, idq; ex operibus. Nam quia de causa ex effectis iudicamus, videtur quodammodo causæ vis vel augeri vel imminui ex effectorum proportione. *o Tum impleta fuit Scriptura, quum planè perfectum est, quàm verè illud fuerit de Abrahamo scriptum.*

p Iustum comprobari. *q Ex illa videlicet mortua & euanida, quam vos iactatis.*

25 [13] Simi-

25 13 Similiter autem etiam ‖ Rahab illa meretrix, annón ex operibus iustificata est, quum excepisset nuntios, & alia via emisisset?

26 14 Nam sicut corpus absque spiritu mortuũ est, ita & fides illa *quæ est* absque operibus, mortua est.

Iosue.2.1.

13 Quarta ratio à simili exemplo Rahab meretricis, quæ & ipsa vera fide se iustificatam esse ex operibus probauit.

14 Conclusio repetita, Non fidem, sed cadauer quoddam esse fidem quæ opera non edat.

CAP. III.

3 Vt doceat linguam homini Christiano esse coercendam fidei & charitatis sanctæ repagulis, 9 commoda & incommoda quæ ab ea proueniunt ostendit: 15 & quid humana sapiẽtia 17 à cœlesti distet.

1 1 NE estote multi doctores, fratres mei, 2 scientes 2 fore vt grauius iudicium auferamus.

2 In multis enim labimur omnes. ‖ 3 Siquis in sermone non labitur, hic perfectus *est* vir, vt qui possit fræno moderari totum etiam corpus.

3 4 Ecce, equis fræna in ora immittimus vt obediant nobis, & totum corpus eorum circumagimus.

4 Ecce naues quoque, quum tantæ sint, & à ventis sæuis agantur, circumaguntur à minimo gubernaculo quocunque impulsus gubernatoris voluerit:

5 Ita & lingua pusillum membrum est, & sese effert magnificè. 5 Ecce, exiguus ignis quantam materiam incendit!

CAP. III.

1 Sextus locus, Nequis (quod plerique ambitiosè faciunt) ius rigidæ censuræ in alios sibi vsurpet. *Eccle.14.1.& 19 17.& 25.11.*

2 Ratio, Quia Dei seueritatẽ in sese prouocant, qui tam solicitè & rigidè alios damnant, quum & ipsi rei inueniãtur.

3 Septimus locus de frænanda lingua, cum superiore coniunctus, vt constet neminem esse qui meritò culpari non possit, quum vel linguam frænare rarissima sit virtus. 4 Duabus similitudinibus, vna à frænis equorum, altera à nauium gubernaculis sumpta, quantæ res recta linguæ moderatione effici possint ostendit. 5 Ex aduerso, quanta in toto orbe terrarum incommoda ex linguæ intemperantia proueniant declarat, vt eo diligentius omnes illius moderationi incumbant. *a Sub. nisi ab ista censoria & arrogantiæ plena reprehensione aliorum destiterimus: tantò enim grauius puniemur, quantò seueriores & arrogantiores censores fuerimus, Mat.7.2.*

6 Lingua & flamma *est*, & [b] mundus iniquitatis: ita *inquam*, lingua constituta est inter membra nostra, maculans totum corpus: [c] inflammans orbem conditum, & inflammata à gehenna.

7 Omnis enim natura & ferarum & volucrũ, serpentiumque & marinorum, domatur, & domita est à natura humana:

8 Linguam autem nullus hominum domare potest. malum *est* quod coërcere non possis: plena *est* veneno mortifero.

9 [6] Per ipsam benedicimus Deo & Patri, & per ipsam maledicimus hominibus qui [7] ad similitudinem Dei conditi sunt.

10 [8] Ex eodem ore procedit benedictio & maledictio. Non oportet, fratres mei, hæc ita fieri.

11 Nũquid fons ex eodem foramine manat dulcem & amaram *aquam*?

12 Nunquid potest, fratres mei, ficus oleas edere, aut vitis ficus? ita neque salsa dulcem aquam *potest* edere.

13 [9] Quis sapiens & scientia præditus *est* inter vos? demonstret ex bona conuersatione opera sua, cum mansuetudine sapientiæ,

14 Quòd si inuidiam amaram habetis, & irritationem in corde vestro, ne gloriamini, & ne mẽdaces estote aduersus veritatem.

15 Non est *enim* ista sapientia supernè descendens, sed terrena, animalis, dæmoniaca.

16 Vbi enim inuidia est & irritatio, ibi tumultuatio & omne opus prauum.

17 Quæ autem supernè *est* sapientia, primùm quidem

6 Inter cætera linguæ vitia, Apostolus potissimùm coarguit maledicentiam in proximum, præsertim in ijs qui nihilominus pij & religiosi videri volunt.

7 Duplici ratione negat Deo posse laudem tribui ab homine maledico: primùm quia homo sit Dei imago, quã qui non reueretur, ne Deum quidem ipsum reueretur.

8 Secũdò, Quia nõ patitur ordo in rerum natura à Deo positus, vt res adeò inter se repugnãtes simul constituantur.

9 Octauus locus cũ superiore cohærens, de animi lenitate retinenda, cui opponitur inuidia & animus irritabilis. Obstruit autẽ initio præcipuum istorum malorum fontem, nempè falsam sapientiæ persuasionem, quum tamen nulla sit vera sapientia nisi quæ cœlestis est, & ad omne veræ moderationis ac simplicitatis genus animos nostros format.

b Congeries & cumulus quidam omnium scelerum. c Quæ possit vel totum orbem conditum accendere, & quidem tartareo igne flagrantem.

quidem pura est, deinde pacifica, moderata, obsequens, plena [d]misericordiæ & fructuum bonorum, absque disceptatione, sine simulatione.

18 10 Fructus autem iustitiæ cum pace seritur ijs qui dant operam paci.

10 Quoniam sibi persuasit mundus miseros esse qui pacificam & simplicem vitam colant, pronunciat ex aduerso Apostolus, tandem eos collecturos pacificæ iustitiæ messem.

d Misericordiam opponit inhumano & fero ingenio, fructus autem bonos tribuit cœlesti sapientiæ, quod qui ea sit imbutus, omnia referet ad Dei gloriam, & proximi commodum, qui veri sunt & boni fructus.

CAP. IIII.

1 Enumerat incommoda quæ ex carnis operibus proueniunt. 7 Animi submissionem. 8 subiungit & repurgationem, 9 à superbia, 10 detractatione, 14 & ab obliuione propriæ infirmitatis.

1 11 VNde bella & lites inter vos? nónne hinc, *nimirùm* ex voluptatibus vestris, quæ militant in membris vestris?

CAP. III.

1 Progrediens in eodem argumẽto alias bellorum & litium causas ab effectis damnat, nempè immodicas cupiditates, quas Dominus meritò frustratur, vt nihil aliud quàm insanabiles cruciatus adferant ijs quibus insunt.

2 Concupiscitis, & non habetis: inuidetis, & studiosè affectatis, nec potestis assequi: pugnatis & bellatis, nec obtinetis, 2 propterea quod non petitis.

3 Petitis, & non accipitis, eò quòd malè petatis, vt in voluptates vestras insumatis.

4 3 Adulteri & adulteræ, nescitis amicitiam mundi inimicitiam esse aduersus Deum, Quicunque ergò voluerit amicus esse mundi, inimicus Dei constituitur.

5 4 An putatis Scripturam inaniter dicere, Ad

2 Eos nominatim reprehendit, quos non pudet Deum velle facere suarũ libidinum administrum, dum vel per se illicita vel licita quidem, verùm in peruersos vsus petunt. 3 Alia ratio cur eiusmodi effrænes cupiditates omninò sint damnandæ, quoniam videlicet qui mundo sese addixit, cum Deo diuortium facit, abrupto sacri illius spiritualis coniugij vinculo. 4 Occupatio, Animos quidem nostros sponte in hæc vitia ruere, sed tãto diligentius esse cauenda: quod studium inane non erit quum Deus contumaces quidem oppugnet, modestos autem ea gratia donet quæ sit omnibus illis vitijs superior.

inuidiam fertur spiritus qui fidem posuit in nobis?

Prouer. 3.34. *1.Pet.* 9.5.

6 Sed maiorẽ offert gratiam, quia dicit, ‖ Deus superbis resistit, demissis autem dat gratiam,

5 Conclusio, Contrarias virtutes illis vitijs esse opponendas, ac proinde pro eo quòd diaboli suggestionibus obsequebamur, Deo subijciendas esse mentes nostras, & diabolo certa cum spe victoriæ resistendum: deniq; studendum vt puritate & sinceritate vitæ ad Deum quàm proximè accedamus.

7 ‖ [5] Subijcite igitur vos Deo, resistite diabolo, & fugiet à vobis.

8 Appropinquate Deo, & appropinquabit vobis: emundate manus, peccatores: & purificate corda, *vos* duplices animo.

9 [6] Sensu miseriæ tangimini & lugete, & flete, risus vester in luctum conuertatur, & gaudium in [a] mœrorem.

10 ‖ Demittite vos in conspectu Domini, & extollet vos.

Ephes. 4. 27. *1.Pet.* 5 6. *Rom.* 14 4. *1.Cor.* 4. 19.

6 Pergens in eadem oppositorum collatione, profanis illis gaudijs seriam animi cõtristationem, & arrogantiæ, sanctam modestiam opponit. 7 Aliud duplex superbiæ malum grauissimè reprehendit: vnum, quum superbi volunt cæteros viuere ex ipsorum arbitrio, ideoque superciliosè damnant quicquid ipsis non arridet: quod fieri sine graui in vnicum nostrum Legislatorem iniuria non potest. Ita enim eius leges vt non satis diligenter scriptæ culpantur, & sibi arrogant homines quod vnius est Dei quum Legem conscientijs imponunt. 8 Alterum vitium, Quum de his vel illis rebus ac negotijs perinde homines confidenter statuunt, acsi aliunde non penderent singula ipsorum vitæ momenta.

11 [7] Ne alij aduersus alios loquimini fratres: qui loquitur contra fratrem, quique damnat fratrem suum, loquitur contra Legem, & damnat Legem: quòd si damnas Legem, non es obseruator Legis, sed iudex.

12 Vnus est Legislator qui potest seruare & perdere: ‖ tu quis es qui damnas alium?

13 [8] Age nunc qui dicitis, Hodie vel cras ibimus in illam vrbem, & agemus ibi annum vnum, & mercabimur, & lucrabimur:

14 Qui ignoratis quid *futurum* sit postero die, quæ est enim vita vestra? vapor enim est qui ad exiguum *tempus* apparet, & deinde euanescit.

15 Pro eo quod dicere debuistis, ‖ Si Dominus

a Hoc vocabulo Græci tristitiam cum pudore quodam coniunctam declarant quæ in vultu demisso, & humi quasi affixo apparet.

voluerit

uoluerit,& viuamus,faciemus hoc aut illud.

16 Nunc autem gloriamini de arrogantia vestra: omnis eiusmodi gloriatio mala est.

17 [9] Igitur qui nouerit rectè facere, nec facit, hic peccato tenetur.

9 Conclusio totius tractationis superioris Non modò nihil prodesse voluntatis Dei cognitionem, nisi vita ei respondeat,sed etiam peccata efficere multa grauiora.

CAP. V.

1 Diuini iudicij seueritatem diuitibus denuntiat,correpta eorum superbia, 7 vt pauperes audientes diuitum infœlicem exitum, 8 æquo animo afflictiones, 11 vt Iob, 14 etiam quum infirmantur,ferant.

CAP.V.

1 Diuitibus iniquis,profanis,& in suo luxu immersis,vltimum exitium denuntiat, stultam eorum fiduciam irridẽs, quũ nihil sit eiusmodi rebus inanius

1 [1] AGite nunc diuites, flete, vlulantes super miserijs vestris superuenturis.

2 Diuitiæ vestræ putrefactæ sunt, vestimenta vestra sunt à tineis vorata:

3 Aurum & argentum vestrum ęrugine vitiatum est: & ærugo eorum testabitur aduersum vos, & exedet carnes vestras velut ignis,thesaurum cõgessistis in vltimos dies.

4 Ecce, merces operariorum qui messuerunt regiones vestras,à vobis intercepta, clamat:& clamores eorum qui messuerunt, [2] in aures Domini Sabaoth introierunt.

5 In delicijs vixistis super terram,& lasciuistis: [b] enutristis corda vestra vt in [c] die mactationis,

6 Condemnastis,occidistis iustum:non resistit vobis.

7 [2] Patientes igitur estote,fratres,vsq; ad Domini aduentum. [3] Ecce,agricola expectat pretio-

2 Pauperibus applicat quòd in diuites dixerat, monens vt patienter expectent,dum aduenias Dominus,qui iniurias à diuitibus illatas vlciscatur.

3 Occupatio, Quãuis tardus videatur eius aduentus, tamẽ imitandos saltẽ

esse nobis agricolas,qui tempora fructibus terræ destinata,patienter expectãt: Deum porrò ne tantillum quidem delaturum tempus illud quod constituit.

a Exauditi sunt à Domino multo potentiore quam ipsi sitis. Sic enim loquuntur Hebræi,apud quos Deus dicitur Deus exercituum. ad infinitas eius copias explicandas. b Indulsistis vobis. c Diem sacrificij vel conuiuij vocant Hebræi diem solenni epulo destinatum.

sum fructum terræ, patienter eum expectans, donec accipiat pluuiam matutinam & serotinam.

Mat 5.34.

4 Patientiam Christianam ex eo commendat, quòd quum reliqui soleant mutuò sese accusare, præ impatientia, fideles è contrariò ne acceptis quidem iniurijs fiat queruli.

8 Patientes estote & vos, & stabilite corda vestra, quoniam aduentus Domini appropinquat.

9 [4] Ne [d] ingemiscite alius aduersus alium, fratres: vt ne condemnemini: [5] ecce, iudex ante ianuam adstat.

5 Conclusio, Pro foribus adesse Dominum suorum defensorem, & hostium vltorem, ac proinde non esse cur nosipsos fatigemus.

10 [6] Sumite, fratres mei, pro exemplari afflictionis ac patientiæ, Prophetas qui loquuti sunt in nomine Domini.

11 Ecce beatos pronuntiamus eos qui *aduersa* tolerant, tolerantiam Iob audistis, & [e] finem Domini vidistis: nam abūdat intima misericordia Dominus & est miserator.

12 ‖ [7] Ante omnia autem, fratres mei, ne iurate neque per cœlum, neque per terram, neque aliud vllum iusiurandum: [f] sit autem vestrum est, est, & non, non, ne in condemnationem incidatis.

6 Quoniam plerique solent obijcere, præstare iniurias quomodocunque repellere, opponit Patrum exempla, quorum patientiæ felicissimus fuit exitus, quoniam Deus vt clementissimus Pater suos nunquam deserit.

13 [8] Æger est animo aliquis inter vos? oret: bono animo est aliquis? psallat.

14 [9] Non valet aliquis inter vos? accersat pres-

7 Quoniam ab optimis etiam quibusque interdum impatientia extorquet vt in iuramenta quandoque leuiora, quandoque grauiora erumpant, monet Apostolus vt tantum scelus execrantes, simplicitati & veritati sermonis linguam assuefaciamus.

8 Optimum aduersus omnes afflictiones remedium ostendit, preces nimirum quibus & in tristitia & in gaudio suus est locus. 9 Peculiariter ostendit ad quos potissimum medicos sit in morbis confugiendum, nimirum ad presbyterorum preces, qui & corpus (prout tunc vigebat sanationis donum) curent, & precipuam morborum causam tollant, peccatorū videlicet remissione, suis precibus & monitis, ægrotantibus impetrata.

d Gemitum vocat intestinam quandam querimoniam, quæ impatientiam declarat, quamuis non prorsus erumpat, e Quum exitum dederit Dominus.

f Quod affirmandum fuerit, simpliciter & sine iureiurando affirmate: quod negandum, simpliciter negate.

byteros

byteros Ecclesiæ & orent pro eo, ‖ vngentes eum [g]oleo, [h]in nomine Domini.

15 Et oratio fidei seruabit laborantem, eriget-que eum Dominus: quod si [i]peccata commiserit, remittentur ei.

16 [10] Confitemini alij alijs offensas, & orate alij pro alijs, vt sanemini, [11] multum *enim* valet deprecatio iusti efficax.

17 ‖ Elias homo erat ijsdem quibus nos obnoxius, & [k]precibus precatus est ne plueret: & non pluit super terram annos tres, & sex menses.

18 Et rursum precatus est, & cœlum dedit pluuiam, & terra produxit fructum suum.

19 [12] Fratres, ‖ siquis inter vos abberrarit à veritate, & [l]conuerterit eum quispiam,

29 Sciat eum qui auerterit peccatorem ab errore viæ suæ, seruaturum animam à morte, & obtecturum multitudinem peccatorum.

Mar.6.13.
3.Reg.17.1. & 18.45.
luc 4.25.

10 Quoniam confitentibus non autem sese iustificantibus remittuntur à Deo peccata, ideò adijcit Apostolus, oportere nos ingenuè inter nos de intestinis illis morbis nostris conferre, vt mutuis precibus alij alijs succurramus.

Mat.18.15.

11 Preces cõmendat ab effectis, vt omnes intelligant nihil esse illis efficacius, modò ex puro animo proficiscantur. 12 Occupatio, non damnari quasuis reprehensiones, quum è contrario nihil sit Deo gratius quàm oberrantem fratrem in viam reuocare.

g Fuit hoc symbolum donũ sanationis: nunc verò quum non extet donum, non est necessarium amplius symbolum. h Inuocato nomine Domini. i Rectè peccatorum meminit, propter quæ nimirum plerunque immittuntur morbi: vt Mat.9.6. quamuis hoc non sit perpetuum vt Iob.9.2. k Repetitio Hebraica, quasi diceret, religiosè precatus est. l A via reuocarit.

EPISTOLA CATHOLICA PE. TRI APOSTOLI PRIOR,

ETHICA CHRISTIANA.

CAP. 1.

1 Magnificè extollit Dei gratiam in Christo, 7 quæ fide recipitur, & spe possidetur: 10 de qua vaticinati sunt Prophetæ. Inde deducit exhortationem. 15 vt renunciantes mundo. 23 & priori vitæ, se Deo conformant.

CAP. 1. 1 Dicturus Petrus de Christianæ vitæ officijs, primo loco de principijs omnium Christianarum actionum disserit, longe supra naturam assurgēs, & longius etiā nos deducens. Ostendit enim nos alioqui peccatores, per

1 PETRVS Apostolus Iesu Christi, aduenis dispersis per Pontum, Galatiam, Cappadociam, Asiā, & Bithyniam:

2 1 Dilectis ex [a] præscito Dei Patris ad[b] sanctificationem Spiritus per obedientiam & aspersionem sanguinis Iesu Christi: gratia vobis & pax multiplicetur.

3 Benedictus esto Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi, qui ex multa sua misericordia regenuit nos in spem [c] viuam per resurrectionem Iesu Christi ex mortuis.

Dei Patris gratuitam misericordiam primùm quidem fuisse ab æterno electos deinde ex æterno illo decreto secunda quadam creatione factos eius filios in Christo vnigenito, cuius tum Spiritu intus mutemur, tum etiam sanguine ipsius reconciliemur, idque vt tandem sicut à mortuis resurrexit Christus ipse, nos quoque in eandem gloriam cœlestem & æternam recipiamur.

a Vel, ex prouidentia: vel, ex proposito Dei. b Vt spiritu segregati, Deo consecrarētur. Ephes. 1. 5. Omnia enim ista sunt Synonima. De quibus. Act. 2. 28. c Perēnē.

4 In

4 Id est ad hæreditatẽ, quæ nec perire potest, nec contaminari, nec marcescere, nobis in cœlis seruatam.

5 [2] Qui virtute Dei custodimini per fidem, ad salutem quæ parata est patefieri [d] tempore vltimo.

6 Qua in re exultatis, ~~tristitia~~ paululum nunc (si opus est) in varijs tentationibus tristitia affecti:

7 Vt exploratio fidei vestræ multo pretiosior *exploratione* auri, quod perit, & tamen per ignẽ exploratur, comperiatur *vobis esse* laudi & gloriæ & honori, [e] quum patefiet Iesus Christus.

8 Quem quum non videritis, diligitis: quem quum nunc non cernatis, *ei* tamen credentes, exultatis gaudio ineffabili & glorioso:

9 Reportantes mercedem fidei vestræ, salutem [f] animarum.

10 [3] De qua salute inquisierunt, & *quam* scrutati sunt Prophetæ, qui *venturam* in vos gratiam prædixerunt.

11 Scrutantes in quem aut cuiusmodi temporis articulum prænuntius ille qui in ipsis *erat* Spiritus Christi, declararet *euenturas* Christo perpessiones & gloriam illas consequuturam.

12 Quibus patefactum est, eos non sibi sed nobis ea administrare quæ nũc annuntiata sunt vobis per eos qui vobis prædicarunt Euangelium per [g] emittentem.

2 Iam quo itinere ad eam gloriam perueniatur, ostendit, nempè per medias omnis generis afflictiones, in quibus tamen fides nos ita securos præstat, vt non modò non frangamur doloribus, sed etiam Deum ipsum alioqui inuisibilem, fidei oculis conspicientes, inenarrabili quadã lætitia perfundamur: quoniam eiusmodi omnia præterquàm quòd tẽporaria sunt, nobis non perdendis, sed velut igne quodã excoquendis ac perficiendis adhibeantur, vt tandem salutem consequamur.

3 Fidem veram ab adulterina distinguit, eam videlicet quæ in Propheticam & Apostolicam doctrinam respicit, deinde vnius eiusdemque fidei duos facit gradus pro diuersæ reuelationis modo, quum reipsa sit vnica & singularis. Tertiò, Apostolicam prædicationem dicit esse Propheticæ cõpleméti quamuis adhuc vltimus eius exitus ab ipsis etiam Angelis expectetur.

d Illud est tempus, quod Danielis tempus finis vocat, quo videl. cet futura est summa illa instauratio, quam rerum vniuersitas expectat, Rom. 8. 19. e De secundo aduentu loquitur. f Sub. vestram. Ponitur enim anima pro homine. synecdochichos. *g Alludit ad Prophetiam Ioelis in Apostolis tanquam in primitijs Spiritus sancti exhibitam die Pentecostes, quam idem noster Petrus explicat, Act. 2. 6.*

missum è cœlo Spiritum sanctum, in quæ desiderant Angeli * introspicere.

13 [4] Quapropter [h] succincti lumbis mentis vestræ sobrij, [5] [i] integrè sperate in eam [6] quæ ad vos defertur gratiam [7] in patefactione Iesu Christi.

14 [8] Vt filij obedientes, qui vos non conformetis pristinis quæ in ignorantia vestra *viguerunt* cupiditatibus,

15 || Sed sicut is qui vos vocauit sanctus est, ipsi quoque sancti in omni conuersatione reddamini.

16 [9] Propterea scriptum est, || Sancti estote: nam ego sanctus sum.

17 [10] Itaque si patrē [k] cognominatis eum || qui citra personarum respectum iudicat ex cuiusque opere, cum timore versamini commorationis vestræ tempore.

Luc.1.75. Leu.11.44. & 9.2. & 20.7. Deut.10 17. Rom 2.11 Galat.2.6.

4 A fide ad spē trāsit, indiuiduā nimirum fidei comitē, vtiturq; argumento à comparatis, Nō debere nos in tantæ rei expectatione defatigari, quam summo desiderio ipsi etiam Angeli expectent.

5 Qualē oporteat spē nostrā esse, mira breuitate explicat. perpetuam nimirum, tantisper dum re sperata potiamur: deinde quid nobis sit sperādum, gratia nimirū, (i. gratuita salus nobis in Euāgelio patefacta, non autem quod temere sibi pollicentur homines. 6 Argumentū ad animos nostros erigendos, quum Deus minimè expectet vt se quæramus, sed tātum beneficium ad nos vsque deferendum curet. 7 Scopum fidei proponit ne quis vel citius vel serius sibi plenam illam salutem promittat, alterum videlicet Christi aduentum: simulq; monet ne ex præsenti statu dignitatem Euangelij metiamur, quum id quod nunc sumus, nondum sit patefactum. 8 A fide, & spe transit ad vtriusque fructus, qui obedientiæ nomine intelligūtur. Posita autem ea est duabus in rebus, nempè vt cupiditatibus renuntietur, & sanctè vita instituatur. Et habent quidem illę initium ab ea cæcitate in qua omnes homines nascuntur: sanctimonia verò à gratia Dei nos adoptantis, ac proinde regenerantis, vt eadem sit patris & filiorum indoles. 9 Ostendit sanctificationem necessariò consequi adoptionem. 10 Vt antea fidem & spem, sic nunc quoq; obedientiam veram à ficta discernit, externæ laruæ opponens perspicacissimos Dei oculos, & vanæ securitati seriam reuerentiā. * Alluſio ad propitiatorij id est operculi arcæ formā, cui Angeli duo insistebāt aduersis faciebāt in ipsam arcam intuentes. Iam tum iudicante figura fore vt in Christo cuius typus erat arca omnes thesauri sapientiæ & intelligentiæ insiderent, per Euangelium patefaciendi, auidis ipsis angelis beatis totum hoc mysterium cognoscere.

b Translatio sumpta ex vetusto more: quum enim prælongis vestibus vterentur, non poterant nisi succincti iter facere. hinc illud Christi dictum, Sint lumbi vestri præcincti. i Solidè ac sincerè. k Si eius Patris filij vultis cognominari.

18 [11] Vt

18 ||11 Vt qui sciatis vos non caducis *rebus*, argẽto vel auro, fuisse redemptos ex vana illa vestra cõuersatione, ex patrum traditionibus accepta.

19 || Sed pretioso sanguine, vtpote agni immaculati & incontaminati, *nempè* Christi:

20 ||12 Præsciti quidem ante [l] iacta mundi fundaméta, patefacti verò vltimis tẽporibus propter vos

21 Per eum credentes Deo, qui excitauit eum à mortuis, & gloriam ei dedit, vt fides ac spes vestra in Deo esset.

22 13 Qui igitur animas vestras purificatis, auscultando veritati per Spiritum, ||cum charitate fraterna simulationis experte, ex puro corde alij alios diligite impensè:

23 Renati non ex semine intereunte sed non intereũte id est, per sermonem Dei viui, & manentis in æternum.

24 ||14 Nam omnis [m] caro *est* vt gramẽ, & omnis gloria hominis vt flos graminis. exaruit gramen & flos eius decidit.

1.Cor.6.20. & 7.23, heb.9. 14.1.ioh.1.7. apoc.1.5. Rom.16.25. eph 3 9 col.2.26. 2. tim 2.19. tit.1.2 Infrà 2.17. rom, 12.10. ephes.4.3. Esa.40.6. eccle. 14.18. iac. 1.10.

11 Exhortatio, proposita beneficij Dei Patris, in nobis proprij Filij morte sanctificandis, dignitate ac magnitudine. Opponit autem partim legales purificationes ipsi rei, (.i. Christi sanguini) partim etiam humanas traditiones, quas vt prorsus vanas & superstitiosas damnat, quantumuis sint inueteratæ. 12 Occupatio, Quid igitur mundo factum est ante exhibitum Christum? an nulla prius fuit sanctimonia, nulla denique Ecclesia? Respondet Apostolus, fuisse præordinatum Christum liberandis hominibus antequam ipsimet homines extiterint, nedum vt vlla fuerit extra eum Ecclesia ante ipsius aduentum in carne: sed eos tamen esse fœliciſſimos præ alijs, quibus reipsa exhibitus fuit Christus, vt qui morte pro nobis obita ac superata, quàm efficaciſſimè nunc in nobis agat Spiritus sui virtute, ad fidẽ, spem, ac charitatem in nobis creandas.

13 Obedientiæ practicen (id est charitatem) commendat, sedulò rursum inculcans sese non de charitate aliqua vulgari, & à corrupta illa nostra natura promanante differere, sed de illa demùm cuius principium est Dei Spiritus, animas nostras Verbo fide apprehenso purificans, atque adeò spiritualem & perennem vitam nobis ingenerans, sicut Deus ipse puriſſimus est & verè viuus.

14 Ratio cur cœlesti ista genitura necessariò sit opus, Quoniam videlicet homines, quantuscunque videantur illorum splendor, natura sunt omnis veri ac solidi boni inanes.

l Abæterno. Tempus enim cum mundo cœpit. m Carnis nomen imbecillitatem nostræ naturæ declarat, quæ quidem præcipuè in carne considerandæ est.

15 Rursum ne-quis spirituale illum vigorem in fictitijs imaginationibus quærat, reuocat nos Apostolus ad verbum Domini: & ita quidem vt doceat non esse verbum aliud Domini expectandum, sed in eo vno consistendum quod euangelizatum est.

25 [15] Sed verbum Domini manet in æternum. hoc autem est verbum illud quod euangelizatum est vobis,

CAP. II.

1 Fideles verbo Dei renatos, hortatur ad ducendam vitam quæ genituræ respondeat: 6 Ac ne titubet eorum fides, alligat quid de Christo prædictum fuit. 11 Hortatur deinde vt obedientiam præstent magistratibus, 21 & patienter aduersa ferant Christi exemplo.

CAP. II.
Rom.6.4.
ephes.4.22.
coloss.3.8.
hebr.12.1.

1 PRoinde ‖ [1] deposita omni malitia & omni dolo & simulationibus & inuidentijs, & omnibus obtrectationibus,

1 Substrato illo fundamento Spiritus Dei per verbum efficaciter agentis, cui tres virtutes superstruxit, omnium Christianarum actionum bases nempè fidem, spem, & charitatem: nunc ad generalem exhortationem progreditur, cuius prius membrum est, vt omnem tum occultæ tum manifestæ malitiæ speciem fugiamus. 2 Alterum, vt ex nouo illo Verbi incorrupti semine recens geniti, idem Verbum auidè tanquam lac sugentes, magis ac magis in illa spirituali vita velut adolescamus. Sincerum autem illud vocat, non modò quia res est purissima, verùm etiam vt nobis ab ijs caueamus qui illud adulterant. 3 Commendat spirituale illud alimentum, à suauitate & vtilitate. 4 In eadem exhortatione pergit, sed diuersa translatione vtens, alluſione ad templum facta. Itaque fidelium cœtum veluti quoddam sacrum spirituale ædificium esse dicit, ex viuis lapidibus extructum: cuius fundamentum sit Christus, velut viuus lapis, omnes sibi adiunctos sua vitali virtute fulciens, & secum compingens, quamuis ab hominibus tantum hoc bonum negligatur.

2 [1] Vt modò nati infantes, lac illud sermonis sincerum expetite, vt per illud adolescatis:

3 [3] Si quidem gustatis quòd bonus sit Dominus.

4 [4] Ad quem accedentes, qui est lapis viuus, ab hominibus quidē reprobatus, apud Deum verò electus *ac* pretiosus:

5 Ipsi quoque, veluti viui lapides, ædificati fia-

a Vt noui homines facti, & nouum vitæ genus ingressi.

tis

tis domus ſpiritualis ‖ 5 ſacerdotium ſanctum, ad offerendum ſpirituales hoſtias, acceptas Deo per Ieſum Chriſtum.

6 6 Quapropter etiam continetur in Scriptura, ‖ Ecce pono in Sion lapidem in imo angulo, electum, pretioſum: cui qui credit, non pudefiet.

7 7 Vobis igitur eſt honori qui creditis: immorigeris verò, ‖ lapis quem reprobauerunt ædificantes, hic factus eſt caput anguli, & lapis ad quem impingitur, & petra offendiculi.

8 *Nempè* ijs qui offendunt ad ſermonem, ‖ immorigeri, ad quod etiam poſiti fuerunt.

9 ‖ 8 Vos autem, genus electum, regale ſacerdotiũ, gens ſancta, populus quem *ſibi Deus* vt pro-

Apoc.1.6.
Eſa.28 16.
rom.9.33.
Pſal.118.22.
matth.21.42.
act.4.12.
Eſa.8.14.
rom 9.33.
Exod.19 6.

5 Pergens in eadem ſimilitudine, nos iam cõparat ſacerdotibus, ideircò in illo ſpirituali templo collocatis, vt ſpirituali cultu (id eſt ſanctitate ac iuſtitia) ipſum colamus, ſed vt templum ita etiam ſacerdotium Chriſto ſuperſtruit, in quo vno gratæ ſint noſtræ omnes ſpirituales oblationes.

6 Probatio ex Eſaiæ Prophetæ teſtimonio. 7 Oppoſita interſe conditione credentium beatiſſima, rebellium autem longè miſerrima, ſtimulos addit credentibus, alijs autem inſultat: deinde etiam offendiculo occurrit, inde exorto quòd Euangelicæ huic doctrinæ nulli magis reſiſtant quàm qui primas tenent in Dei populo, quales tum erant quum Petrus hæc ſcriberet, Sacerdotes & Seniores & Scribæ. Reſpondet igitur primùm omnium, non eſſe cur ad hanc illorum contumaciam, quaſi rem aliquam nouam, quiſquam obſtupeſcat, quum tot ante ſeculis præmoniti ſciamus ita id futurum: deinde ſic viſum eſſe Domino nonnullos ad hoc ipſum condere, vt in eorum iuſta condemnatione Filius Dei glorificetur, Tertiò, Chriſti gloriam ſic quoque plurimùm illuſtrari, quum nihilominus maneat Chriſtus firmum Eccleſiæ ſuæ caput, & qui in eum impingunt, non Chriſtum ſed ſeipſos euertant. Quartò, etiamſi ad hoc iſti conditi ſint, Deo tamen non eſſe illorum exitium tribuendum, ſed præfractæ ipſorum contumaciæ, quæ inter Dei decretum & eius executionem ſiue ipſorum damnationem intercedit, eſtque vera & genuina eorum exitij cauſa.

8 Oppoſitum membrum, Electorum videlicet ſummam excellentiam deſcribit, ſimulque nequis ambigat ſit electus necne, reuocat nos Apoſtolus ad vocationem efficacem, i. ad Euangelij vocem, & in auribus & in animis noſtris externa etiam prædicatione & Sacramentis ſonantem, ex qua æternum illud alioqui occultiſſimum electionis noſtræ decretum certò intelligamus, idque ex vna Dei gratuitò eligentis & vocantis miſericordia. Itaque illud iam ſupereſſe dicit, vt tantam Dei potentiſſimi bonitatem modis omnibus prædicemus.

prium vẽdicat: vt virtutes prædicetis illius qui vos vocauit è tenebris in admirabilem ſuam lucem.

Oſe.2.23. rom.2.25.

10 ‖ Qui quondam eratis non populus, nunc *eſtis* populus Dei: qui non conſequuti miſericordiam, nunc eſtis miſericordiam conſequuti.

9 Redit ad generalem illam exhortationem

11 [9] Dilecti, [10] precor vt tanquam aduenæ ac peregrini, [11] abſtineatis ‖ à carnis cupiditatibus, [12] quæ militant aduerſus animam:

Rom.13.14. gal 5.16. Infra.3.16. Mat.5.16. Rom.13.1.

12 [13] Et ‖ conuerſationem veſtram habeatis honeſtam inter Gentes: vt pro eo quòd loquuntur aduerſus vos velut maleficos, ‖ [14] ex bonis operibus *quæ* ſpectarint, glorificent Deum [b] die viſitationis.

10 Ratio cur ſanctè nobis ſit viuendum, quia nimirùm cœleſtes ciues ſumus, ac proinde nõ ex huius mundi corruptiſſimi, ſed excœleſtis ciuitatis Legibus viuendum nobis eſt, acſi aduenæ ſimus in mundo.

13 [15] Proinde ‖ ſubiecti eſtote cuiuis [c] humanæ ordinationi [16] propter Dominum: [17] ſiue regi, vt qui ſuperemineat:

11 Aliud argumentum, Carne (id eſt corrupta illa natura) non viuunt Filij Dei, ſed ſpiritu. Ergò carnales motus in nobis vigere non debent.

12 Tertium argumentum, Quia quantumuis cupiditates illæ nobis blandiantur, tamen ſalutem noſtram non deſinant oppugnare.

13 Quartum argumentum ab vtili, Quoniam ſic quoque noſtræ exiſtimationi conſulimus, dum eos qui de nobis detrahunt cogimus tandem ſententiam mutare. 14 Sextum argumentum, quod etiam eſt maximi momenti, quia ſic maximè amplificatur Dei gloria, dum honeſtæ noſtræ vitæ exemplo vel profaniſſimi homines adducti, ſeſe Deo ſubijciunt.

15 Quod in genere dixerat, iam explicat per partes, ſigillatim particularia hominum officia deſcribens. Ac primo quidem loco agit de obedientia, quæ tum legibus tum magiſtratibus & ſummis & inferioribus debetur.

16 Primum argumentum, Quia Dominus eſt iſtius humanæ (id eſt inter homines conſtitutæ) politiæ author & vindex, ac proinde veros huius Domini ſeruos oportet præ cæteris eſſe huius ordinis obſeruandi ſtudioſos.

17 Occurrit quorundam cauillo, qui regibus quidem & ſummis magiſtratibus parere ſe velle dicunt, eorum autem miniſtros aſpernantur: quaſi verò miniſtri non ſint armat eius à quo mittuntur authoritate.

b Quando illorum quoque Deus miſerebitur. Vide Luc.19.44. c Ordinationis nomine ciuilis gubernationis diſpoſitionem intelligit, eam autem humanam vocat, non quòd humanitus ſit excogitata (eſt enim hæc quoque donum Dei præclarum, vt teſtatur etiam Demoſthenes, ſed quod hominum ea ſit propria.

14 Siue

14 Siue præsidibus, vt qui per eum mittantur tum ad vltionem maleficorum, tum ad laudem rectè agentium.

15 [19] Quoniam ita est voluntas Dei, vt bene agendo, os obstruatis amentium hominum ignorantiæ:

16 Vt liberi, ac non veluti malitiæ velamen habentes libertatem, sed vt serui Dei.

17 [20] Omnes [d] honorate, ‖ [e] fraternitatem diligite. Deum timete: Regem honorate.

18 ‖ [21] Famuli, subditi estote cum omni timore dominis, non solum bonis & æquis, sed etiam prauis.

19 ‖ [22] Hoc enim cedit gratiæ, siquis propter [f] conscientiam Dei, suffert molestias iniustè afflictus.

20 Quæ enim est laus si peccãtes & colaphis cæsi istud toleretis? sed si quum benefacitis, tamen afflicti toleratis, hoc cedit vobis gratiæ apud Deum.

18 Secundum argumentum à fine huius ordinis non tantùm vtilissimi, sed etiam planè necessarij, quum hac demùm ratione præmia virtuti, vitijs pœnæ constituantur: quibus rebus continetur huius vitæ tranquillitas ac fœlicitas. *Supra.* 1.22. *rom.* 12.10. *Eph.* 5.6. *coloss.* 3.22. 1. *Cor.* 7.10.

19 Primum argumentum explicat copiosius ostendens libertatem Christianam minimè omnium (sicut iam tum nonnulli regni Dei planè imperiti dictitabant) in eo positam esse vt frænum legum excutiamus, sed in eo potius vt ex Dei voluntate vitam sanctè instituentes, omnibus planum faciamus, Euangelium non esse scelerum velamen: quum sic liberi simus, vt simus tamen Dei serui non peccati. 20 Ciuilem vitam, occasione ex ijs quæ dixerat arrepta, in duas partes vniuersales diuidit, nempè in officia quæ priuati priuatis, ac præsertim fideles fidelibus debent, & in eam subiectionem qua inferiores sunt superioribus obstricti: ita tamen vt reges Deo minimè exæquentur quum Deo timor, regibus honor debeatur. 21 Transit ad seruorum erga dominos officia, quæ his finibus describit, vt vltro non coactè, non tantum æquis & moderatis, sed etiam iniquis & asperis dominis serui sese subijciant. 22 Occupatio, Duram quidem esse seruilem conditionem, præsertim si iniusti domini obtigerint: sed tanto fore Deo gratiorem hanc subiectionem, si voluntas ipsius plus apud seruos valeat quàm dominorum iniuriæ.

d Charitate & officijs prosequimini. Latè enim patet honoris nomen ex Hebræorũ idiotismo, vt alibi obseruauimus. e Fratrum cœtum, & coniunctionem, vt Zach. 11.14. *vel fraternam coniunctionem. f Quod ei sit religio Deum offendere, cuius voluntate intelligit hoc onus sibi impositum.*

Esa. 53.9. 1 *iohan* 3.6.

21 [23] Nam ad hoc vocati estis quoniã & Christus passus est pro vobis, relinquens vobis [g] exemplar, vt insequeremini vestigia ipsius.

22 ‖ Qui peccatum non fecerat, nec inuentus fuerat dolus in ore ipsius:

23 Qui conuitijs affectus, non vicissim conuitiabatur: quum malis afficeretur, non minabatur: [24] sed cõmitebat *causam suam* ei [25] qui iustè iudicat:

24 [26] Qui peccata nostra [h] pertulit in corpore suo super lignum, vt peccatis mortui, iustitiæ viueremus: cuius vibicibus sanati estis.

25 Nam eratis velut oues errantes: sed conuersi nunc estis ad pastorem & curatorem animarum vestrarum.

23 Seruitutis asperitatem lenit, quum disertè pro seruis etiã passum esse Christum ostẽdit, vt tanto æquius ferantistã inter eiusdem naturæ homines inæqualitatem: deinde proponens illis Christum illum Dominum dominorum pro exemplo, significat non posse non videri nimium molles, qui in tolerandis iniurijs difficiliores se præbeant, quàm ipse Christus iustissimus simul & durissimè omnium afflictus, & tamen patientissimus. 24 Remedium aduersus iniurias illis ostendit, nempè vt Deo causam suam commendent, Christi exemplo. 25 Videtur conuertere orationem ad dominos qui & ipsi Dominum ac iudicem in cœlis habeant, iniurias seruis illatas iustè (id est absque personarum acceptione) vlturum. 26 Reuocat eos Apostolus à consideratione iniuriarum quas perferre coguntur, ad cogitandam magnitudinem simul & finem beneficij à Christo accepti.

g Translatio sumpta à pictoribus vel à pædagogis. h Alludit ad altare cui imponebatur victima.

CAP. III.

1 Ne mulieres Christianæ viros suos licet alienos ab Euangelio, contemnant. 5 piarum mulierum exemplum proponit. 8 Addit generales præceptiones, 14 vt æquis animis sustineant persequutiones, 16 & intrepidè respondeant de sua fide, 18 idq; auspicijs Christi.

Cap. III. *Coloss* 3.18. *eph.* 5.22.

1 [1] SImiliter ‖ [1] vxores subiectæ *sint* suis viris [2] vt etiam siqui non obediunt Sermoni, per vxorum conuersationem absque sermone lucrefiant:

1 Tertio loco vxorum in maritos officia perscribit, subiectionem etiam illis præcipiens. 2 Nominatim de ijs agit quæ maritos habebant non Christianos, quas tanto magis viris suis subiectas esse oporteat, vt eos honestate ac pudicitia Domino lucrefaciant.

2 Vbi

2 Vbi ſpectarint cum reuerentia *coniunctã* caſtam conuerſationem veſtram.

3 ‖[3] Quarum ornatus non ſit externus ille in nodis capillorum,& circumpoſito auro, vel palliorum amictu:

4 Sed[a] occultus ille cordis homo, *ſitus* in incorruptione lenis ac quieti ſpiritus,qui eſt[b] coram Deo pretioſus.

5 [4] Ita enim olim & ſanctæ illæ mulieres ſperantes in Deo, ornabant ſeſe,ſubiectæ ſuis viris.

6 Sicut‖ Sara obediuit Abrahæ,dominum eum vocans: cuius factæ eſtis filiæ dum bene facitis,[5] etiam quum non terremini vllo pauore.

7 ‖[6] Viri ſimiliter, vnà[c] verſentur vt[d] ſcientes decet,[7] [e] vaſi muliebri vt infirmiori tribuentes [f] honorem,[8] vtpote quum vnà etiam hæredes *ſitis* [g] gratiæ vitæ, [9] ne interrumpantur preces veſtræ.

1.*Tim.*2.9.

3 Mulierum luxum damnat, & verum ac coram Deo pretioſum earum ornatum indicat, interiorem videlicet & incorruptibilem in placido & quieto animo poſitum.

Gen 18.12.

4 Argumentũ à ſanctarũ mulierum, ac præſertim Saræ credentiũ matris exemplo.

1.*Cor.*7.3.

5 Quoniam mulieres natura ſunt meticuloſæ, ſignificat ſe ſubiectionem ab eis requirere, quam nec vis metus extorqueat. 6 Maritos viciſſim ſuum officium docet, nempè vt quanto excellunt intelligentia ac prudentia tanto ſe præſtent prudentiores & magis circumſpectos. 7 Argumentum ſecundum, Quoniam vxor etſi natura ſit viro infirmior, tamen ſit inſigne viri organon ad vſus longè præſtantiſſimos conditum: vnde conſequitur: non idcircò eſſe negligendam quoniam ſit imbecillis, ſed è contrario tanto magis ſolicitè habendam. 8 Tertium argumentum, In eo quod longè maximum eſt (id eſt, in vitæ æternæ beneficio) pares eſſe, quæ in domeſtico contubernio ſint impares, ac proinde minimè eſſe aſpernandas, quantumuis ſint infirmæ. 9 Quartum argumentum, Vitanda omnia iurgia, quòd preces impediant, ac totum Dei cultum ad quem communiter ſunt vocati maritus & vxor.

a Qui in mente ſedem fixam habeat: quum alioqui externis etiam ſignis ſeſe cõſpiciendum præbeat. opponitur ergò occultus homo externo corporis ornatui.

b Vere pretioſus, & ipſius Dei iudicio. c Omnia matrimonij officia obeat.

d Quo maiore eſt præditus intelligendi facultate, & quo maiore rerum bonarum cognitione & vſu pollet, eo magis circumſpectè ſe gerat in perferendis incommodis, quibus infirmitas muliebris & ſibi, & marito ſæpenumero moleſta eſt. e Mulier vocatur vas Hebræorum more, quia ea vtitur maritus tanquam comite & adiutrice, ad fideliter coram Deo vitam tranſigendam. Alludit enim ad Gen. 2. vbi dicitur non expedire relinqui hominem ſolum. f Honeſtam curam & ſolicitudinem. g Gratuitum illius beneficij, quo donatur vita nimirum æterna.

*Prou.*17.11.& 20.22.*mat.*3.39 *rom.*12.17. 1.*theſſ* 5.15. *Pſal.*34.13.

8 [10] Denique omnes *eſtote* concordes, mutuo moleſtiarum ſenſu affecti, fraterna præditi charitate, ad intimam miſericordiam proni, comes:

9 ‖[11] Non reddentes malum pro malo, aut conuitium pro conuitio, ſed contra, benedicentes: [12] vt qui ſciatis vos ad hoc vocatos eſſe vt benedictionis hæreditatem poſſideatis.

10 Rediens ad communes exhortationes, cõcordiam cõmendat, & quæcunque ad pacem & mutuam coniunctionem fouendam ſpectant.

10 ‖[13] Itaque qui vult vitam diligere, & [b] videre dies bonos, coerceat linguam ſuam à malo, & labia ſua, ne loquantur dolum.

11 ‖ Declinet à malo, & faciat bonum: quærat pacem, & perſequatur eam.

*Eſa.*1.16. *Mat.*5.10.

12 Nam oculi Domini *ſunt intenti* in iuſtos, & aures eius in deprecationem eorum: [i] vultus verò Domini aduerſum eos qui faciunt mala.

*Eſa.*1.12.& 13. 14.

11 Non modo referendæ non ſunt iniuriæ, ſed etiam beneficijs penſandæ.

13 [14] Et quis eſt qui affligat vos, ſi bonitatis æmulatores fueritis?

14 ‖ Sed & ſi *quid* perpetiamini propter iuſtitiã beati *tamen eſtis.* [15] Cæterum ‖[k] timorem eorum

12 Argumentum à comparatis, quum ipſi à Deo quem toties offendimus vocati ſimus ad tantum bonum, nedum vt iniurias ſibi à nobis factas vlciſcatur, an noſipſos tanta beneficentia reddemus indignos potius quàm vt mutuas offenſas condonemus? Eſt autem digreſſio ad fortiter ſuſtinendas afflictiones, ab hoc verſu vſque ad finem huius capitis. 13 Tacita obiectio, Atqui noſtra hæc patientia nihil aliud quam malorum improbitatem fouebit, vt impunè quidem illi in nos graſſentur, nos verò pereamus. Imo verò (reſpondet Apoſtolus Dauidis ipſius verbis) Sine noxa viuere, & fugientem etiam pacem perſequi, iter eſt ad fœlicem & tranquillam pacem. Quòd ſiquis iuſtè agendo affligitur, Dominus omnia obſeruat, ſuo tempore pios clamantes liberaturus, & improbos perditurus. 14 Secundum argumentum, Impij laceſſiti, magis ac magis proteruiunt: itaque beneficijs potius ſunt vincendi. Quòd ſi ne ſic quidem poſſint lucrifieri, nihilominus tamen beati erimus ſi propter iuſtitiam affligamur. 15 Conſilium certiſſimum in afflictionibus quantumuis terribilibus, ſibi animo conſtare. At quomodo hoc conſequemur? Si Deum ſanctificauerimus in animis noſtris, id eſt, ſi in eum vt omnipotentem, vt hominum amatorem, vt verè bonum ac veracem, recumbamus.

b *Beatam ac fœlicem vitam tranſigere: ſicut contrà dies malos vocant Hebræi aſperam & calamitoſam vitam. Gen.*47.9. *i* *Ad verb. facies, ſumitur autem Hebræorum more pro ira.* *k* *Ne ipſorum more & exemplo conſternemini.*

ne

ne timete, neque turbamini:

15 Sed Dominum Deum [1] ſanctificate in cordibus veſtris. [16] *Eſtote* autem ſemper parati ad reſpondendum cuilibet petenti rationẽ eius ſpei quæ in vobis eſt, cum lenitate & reuerentia:

16 Conſcientiam bonam habentes, vt pro eo quod loquuntur aduerſum vos tãquam maleficos, pudefiant, qui inceſſunt veſtram bonam in Chriſto conuerſationem.

17 [17] Melius enim *eſt* vt benè agentes, ſi ita velit Dei voluntas, malis afficiamini, quàm malè agentes:

18 ‖ [18] Nam & Chriſtus ſemel pro peccatis paſſus fuit, [19] iuſtus pro iniuſtis: [20] vt nos ad Deum adduceret, [21] mottificatus quidem [m] carne, viuificatus autem Spiritu.

Rom.5.6. hell.9.15.

16 Vult nos propter iuſtitiam afflictos, ſolicitos eſſe non de vita noſtra vel abnegatione veritatis, vel pari violentia, aut alijs eiuſmodi artibus redimenda, ſed potius de ratione fidei noſtræ intrepidè quidem, ſed tamen cum placido & Dei reuerentiæ pleno ſpiritu reddenda, vt non habeant hoſtes quod meritò poſſint obijcere, ſed potius ſuijpſorum eos pudeat.

17 Ratio duplici paradoxo Chriſtiano conſtans: vno, quoniam ſi ſemel omninò ſubeundæ ſunt afflictiones, præſtat iniuſtè quàm meritò affligi: altero, quoniam non temerè, ſed Dei noſtri voluntate ſic affligimur.

18 Probatio vtriuſque paradoxi, prolato Chriſti ipſius (noſtri archetypi) exemplo, vt qui non propter ſua peccata (quæ nulla erant) ſed pro noſtris fuerit afflictus, & quidem ex Patris decreto.

19 Argumentum à comparatis, Paſſus eſt Chriſtus iuſtus pro nobis iniuſtis, & nos iniuſtos pœnitebit pati pro iuſti nomine?

20 Aliud argumentum, partim à connexis ſumptum, Quoniam videlicet qua via Chriſtus inceſſit, eadem & nos ad Patrem ſuum adducit: partim à cauſa efficiente, Quoniam nimirùm Chriſtus non modò proponitur pro exemplo quod imitemur, ſed etiam ſua virtute nobis in omnibus iſtis viæ aſperitatibus ſuſtinet, donec ad Patrem nos adducat.

21 Aliud argumentum ab iſtarum afflictionum exitu fœliciſſimo, in quo etiam Chriſtus nobis & exemplo & virtute præit, vt qui grauiſſima quidem ſit ad mortem vſque perpeſſus, ſed altera tantùm ſui parte, nempè carne, ſiue humana natura: ſed tamen victor diuinitatis ſuæ vi euaſerit.

l Omnem ei laudem & gloriam tribuite, & ab ipſo pendete.

m Secundum humanam naturam, carnis enim nomine totum hominem, id eſt. corpus & animam ſignificat, corpore enim mortuus eſt, anima verò dolores ſenſit mortis.

19 [22] Per quem etiam spiritibus qui *sunt* in carcere profectus prædicauit,

20 Olim immorigeris, ‖ quum [n] semel expectabat Dei patientia in diebus Noe quum appararetur arca: in qua paucæ (id est octo) [o] animæ seruatæ sunt in aqua.

21 [23] Cui nunc correspondens exemplar Baptismi, nos quoque seruat (non quo carnis sordes abijciuntur, sed quo fit vt bona conscientia ? Deum interroget) [24] per resurrectionem Iesu Christi.

22 Qui est ad dextram Dei, profectus in cœlum, subiectis ipsi Angelis & potestatibus ac virtutibus.

Gen.6.14. mat 24.38. luc.17.26.

22 Tacita obiectio, Christus quidem hoc potuit, nos autē quidi mò (respondet Apostolus) hanc ipsam virtutem omnibus seculis Christus & seruandis pijs, qua nuis pautissimis & calamitosissimis, & suorum hostium rebellioni vindicandæ exeruit, vt ex diluuij historia liquet. Christus enim is est qui temporibus illis quum Deus patientissimus terminum ad resipiscendum mundo defini isset, adfuit, non quidem corporali præsentia, sed diuina illa sua virtute, prædicans resipiscentiam, per os videlicet ipsius Noe, arcam apparantis, spiritibus illis immorigeris qui nunc in carcere seruantur, plenam suæ rebellionis mercedem expectantes, & paucos illos (id est octo omninò capita) in aquis seruauit. 23 Applicatio anagogica superioris exempli ad temora aduentum Christi consequuta. Fuit enim illa Noe conseruatio in aquis, nostri Baptismi figura: minimè id quidem quasi materialis illa Baptismi aqua nos seruet, vt aquæ illæ arcam sustinentes, Noe seruarunt: sed quia Christus vi sua interiore quam Baptismus exterior adumbrat, nos ablutos conseruat, vt possimus Deum bona conscientia inuocare.

24 Eadem illa virtus qua Christus resurrexit, & nunc in cœlum euectus, omnem potestatem accepit, nos hodie tuetur ac conseruat.

n Hoc aduerbio declaratur tempus vltimum præfixum fuisse, quo elapso nullum postea superesset, quod & historia & exitus declarauit. *o Homines.*

p Conscientia sanctificata potest liberè Deum inuocare. Nisi malis hoc referre ad Catechistarum interrogationes quibus catechumeni interiorem Baptismum testificantur exteriore sanciendum, vt Act. 8. 37. vnde illud Tertulliani quod est vnus commentarij in hunc locum, in libro de resurrectione carnis, anima non lauatione sed responsione sancitur.

CAP. IIII.

1 Longius profert Christi exemplum, 6 nempè ad carnis mortificationem. 8 Charitatem inprimis commendat. 12 Redit inde ad patientiæ doctrinam. 17 Necesse esse vt initium correctionis ab Ecclesia fiat.

1 Quum

CAP. IIII.

1 QVum [1] igitur Christus passus sit pro nobis carne, vos quoque eadem cogitatione armamini, *nempè* quòd qui passus est in carne, destitit à peccato.

2 Vt non amplius cupiditatibus hominum, sed voluntati Dei, [a]quod reliquum est temporis in carne viuat.

3 [2] Satis enim est nobis quòd anteacto vitæ tempore [b] libidinem Gẽtium patrauerimus, quum incederemus in lasciuijs cupiditatibus, vinolentijs, comessationibus, cõpotationibus, & nefarijs simulacrorum cultibus.

4 [3] Quamobrem *illi*, non concurrentibus vobis ad eandem luxus profusionem, [c] peregrinari sibi videntur, blasphemantes:

5 [4] Nam idcircò mortuis quoq; prædicatum est Euangelium, vt damnarentur quidem secũdum homines, *id est* carne, viuerent autem secundum Deum, *id est* Spiritu.

6 [5] Omnium autem finis imminet. Estote igitur sobrij & vigilantes ad orandum.

1 Absoluta digressione, iã ad intermissam exhortationem redit, arrepta occasione ex eo quod de Christi morte & resurrectione dixerat, sanctificationem nostrã sic definiens, vt sanctificari idẽ sit atque pati in carne, id est desistere à nostra illa vitiositate: & resurgere Deo, id est, virtute Spiritus sancti renouari, vt quod reliquũ est vitæ, ex Dei voluntate transigamus. *Eph.* 4. 23.

2 Memoria turpitudinis anteactæ vitæ in peccatorum sordibus, ad seriam resipiscentiam nos inuitat. 3 Ne peruersis hostium de nobis iudicijs & calumnijs moueamur, opponendum est extremum illud Dei iudicium quod eos manet, quum nemo prorsus siue tum viuus deprehẽdatur, siue antea mortuus fuerit, sit illud effugiturus. 4 Digressio, quoniã extremi illius iudicij vniuersalis mentionẽ fecerat, Occurrit autem obiectioni, Quũ Christus non ita pridẽ aduenerit, videri excusationẽ habituros qui anteà mortui sunt. Hoc verò pernegat Apostolus, quoniam (inquit) idem hoc Euangeliũ fuit illis etiam annuntiatum (Iudæos enim alloquitur) idque in eundem finem atque nunc vobis illud annuntio, nempè vt carne, (id est vitiositate illa quæ in hominibus regnat) abolita, virtute Spiritus Dei se gubernari paterentur. 5 Redit ad propositum, addito argumento à circumstantia temporis, Quòd vltimus ille finis immineat, ac proinde tanto diligentius sit vigilandum & precandum vera cum animi sobrietate.

a Quod præsenti vitæ in hoc corpore transigendæ supereſt. Caro igitur tertia etiam significatione hic accipitur, nempe propræsentis vitæ conditione, vt Gal. 2. 20. Heb. 5. 7. b Profanè ac libidinosè Gẽtium instar vixerimus. c Rem nouam & insolitam existimant esse.

7 [6] Ante omnia verò charitatem alij in alios propensam habentes: nam ‖ charitas operiet multitudinem peccatorum.

8 ‖ [7] Hospitales estote alij erga alios, sine murmurationibus.

9 [8] Vt ‖ quisque accepit donum, *ita* alius in alium illud subministrantes, [9] vt boni dispensatores variæ Dei gratiæ.

10 [10] Si quis loquitur, *loquatur* vt eloquia Dei: si quis ministrat, *ministret* tanquam ex viribus quas suppeditat Deus, vt in omnibus glorificetur Deus per Iesum Christum, cui est gloria & imperium in secula seculorum, Amen.

11 [11] Charissimi, ne tanquam [d] hospites, [12] exploratione illa per ignem quæ fit in vobis ad vestri experimentum, percellimini, vt si peregrinum aliquid vobis accideret:

12 [13] Imò in eo quòd consortes estis afflictionum Christi, gaudete: vt & quum patefiet eius gloria gaudeatis exultantes.

Prou. 10.12.

6 Charitatem mutuam commendat, ex eo quòd innumerabilia peccata veluti sepeliat, ac proinde pacis ac concordiæ sit fautrix & conseruatrix. Qui enim inter se amant, mutuas offensas facilè condonant.

Rom. 12.13. *heb.* 13.2. *Rom.* 12.6. *Philip.* 2.14.

7 Ex multis charitatis officijs, vnum cuius tum præsertim maximus erat vsus, nominatim commendat, nempè hospitalitatem, quam vult esse voluntariam ac planè benignam.

8 Charitatis vsum ostendit, nempè vt quod quisque donum proprium habet, ad proximi vtilitatem referat.

9 Ratio, Quia quicquid habemus donorum, hac lege accepimus à Deo vt simus ipsius œconomi. 10 Species duas istorum donorum vt præcipuas commemorat, nempè docendi munus in Ecclesia, & reliquas Ecclesiasticas functiones, in quibus duo sint in primis obseruanda: nempè vt purum Dei verbum doceatur, & quicquid geritur, ad Dei Patris in Christo gloriam, veluti scopum, referatur.

11 Quoniam cum sincera religionis professione crux est coniuncta, commodè repetit Apostolus quod prius attigerat, nos commonefaciens ne afflictionibus vt re quapiam noua & insolente perturbemur. 12 Ratio prima, Quoniam Dominus hoc velut igni minimè vult nos consumere, sed excoquere ac perficere. 13 Altera ratio, Quoniam diuersissimæ sunt piorum & impiorum afflictiones tribus in rebus: Primùm, quia soli pij in afflictionibus cum Christo communicant, ac proinde gloriæ quoque ipsius suo tandem tempore participes fient.

d *Acsi in rem nouam, & de qua anteà non cogitaueritis, incidatis.*

13 ‖ [14] Si

13 ‖[14] Si probris afficimini in nómine Christi, beati *estis*: quoniam & gloriæ & Dei [e] Spiritus super vos requiescit: *qui* quod ad illos quidem attinet, blasphematur, quod ad vos autem, glorificatur.

14 [15] Sed enim nemo vestrûm afficiatur vt homicida, aut fur, aut maleficus, aut alienarum rerum inspector:

15 Sed si vt Christianus, ne pudefiat, imò glorificet Deum hac in parte.

16 [16] Nam tempus *est* quo incipiat iudicium à domo Dei: [17] quòd si primùm *incipit* à nobis, quis erit finis eorum qui non parent Dei Euangelio?

17 ‖Et, si iustus vix seruatur, impius & peccator vbi comparebit?

18 [18] Itaque qui malis afficiuntur voluntate Dei, tanquam fideli conditori commendent animas suas benefaciendo.

Mat. 5. 10. *Prou.* 2. 31.

14 Secundò, Quia quãuis infideles longè aliter statuant, vt qui pios affligendo sint in Deum blasphemi, tamen pij eo ipso quod tot probris afficiuntur, vera gloria spirituali a Deo afficiuntur, & ipsorum adoptio à Deo Spiritu in ipsis obsignatur.

15 Tertium discrimen, Quia non ob scelera affliguntur pij, sed ob iustitiam vt Christiani: vnde fit vt crux cum sit illis fidei ac iustitiæ testimonium, non tristitiæ, sed inenarrabilis cuiusdam lætitiæ argumentum ipsis subministret. Proponit autem hoc tertium discrimen Apostolus sub exhortationis forma.

16 Tertia ratio, quia totius mundi Dominus de suis domesticis potissimum solicitus, idcircò illos in primis castigat, ita tamen vt in sua etiam maxima seueritate modum teneat. Hoc autem quum semper aliàs consueuerit, nunc potissimum facit, quum seipsum Ecclesiæ suæ præsentem exhibuit. 17 Ne pij vmbratili illa impiorum fœlicitate offendantur, quasi Deus non sit mundi gubernator, quum impijs bene sit, pijs autem malè, docet nos Apostolus à comparatis colligere, Deum qui ne suis quidem parcat quominus eos sub cruce erudiat, suo tandem tempore longè aliter tractaturum rebelles & impios, quos semel perdere constituit.

18 Conclusio, Quum non temerè, sed ex Dei voluntate pij affligantur, illis minimè esse desperandum, sed nihilominus in sanctitatis & beneficentiæ via pergendum, sese Deo suo fideli conditori (id est Patri) commendando.

e Spiritus nomine intelligit ipsa spiritus dona. Spiritum igitur gloriæ oppositum crucis ignominiæ Petrus vocat, propter gloriam qua Spiritus sanctus fideles exornat.

CAP. V.

1 *Seniores admonet ne imperium vsurpent in Ecclesiâ.* 5 *Iunioribus docilitatem & modestiam commendat.* 8 *Sobrietatem quoque & excubias aduersus hostem truculentum.*

CAP. V.
1 Peculiariter describit presbyterorum (id est eorum qui Ecclesiæ curam gerunt) officiũ.
2 Præfatur à suæ personę circumstantia, se videlicet, vt ipsorum collegã, non de rebus incõpertis, sed quas optimè omnium esset expertus, cum eis agere, & eam ipsam conditionem eis

1 [a] PResbyteros qui inter vos sunt, [2] precor ego vnà presbyter, ac testis afflictionum Christi, atque idem gloriæ patefaciendæ consors,

2 [3] [a] Pascite Dei [4] gregem [5] qui penes vos est, [6] curã illius agentes non coactè, sed libenter: non turpiter affectantes lucrum, sed prompto animo.

3 Neque vt dominantes [b] cleris, sed vt qui sitis exemplaria gregis.

4 [7] Et quum apparuerit ille Pastorum princeps, reportatis immarcessibilem illam gloriæ coronam.

5 [8] Similiter iuniores subiecti estote senioribus, & omnes vicissim subijcimini. Modestia estote intus ornati. [9] nam Deus superbis resistit, demissis autem dat gratiam.

proponere quam ipse prior subierit quum & labores eosdem sustineat, & spem etiam communem cum eis habeat. 3 Primus Canon, Qui pastor est, gregem pascito. 4 Secundus, Pastor gregem non suum, sed Dei esse cogitato. 5 Tertius, Pastores non alienos greges inuadunto, sed sibi à Deo commissum pascunto. 6 Quartus, Pastores non coactè, sed libenter: non auarè, sed animo in gregem propenso: non vt domini sortis & hæreditatis Dei, sed vt eius ministri, Ecclesiam Verbo, & sanctæ ac inculpatæ vitæ exemplo gubernanto. 7 Ne hominum perfidia vel etiam crudelitate frangantur pastorum animi, monet eos, vt in summa illum Pastorem & coronam in cœlis repositam, perpetuò inteantur. 8 Pecuculiares multas virtutes Christianas commendat, ac modestiam quidem in primis: qua admonitione omnes quidem egemus, sed iuniores præsertim, propter ætatis illius proteruiam & superbiam. 9 Quoniam superbia plerisque videtur iter esse ad huius vitæ splendorem, testatur Apostolus ex aduerso, ignominiam quidem esse superbiæ mercedem, modestiæ verò gloriam.

a Non dicit, offerte pro viuis & mortuis, & peregrina lingua centones male consutos cantillate, sed Pascite.

b Clerus sortem & hæreditatem Domini significat, id est, populum Christianum. Sed & quia variis dispersisque membris constat, & Christus in solidum singularum partium caput est, ideo singulis etiam partibus nihil obstat, quominus idem nomen atque toti ipsi corpori tribuatur.

6 ‖Submittite igitur vosipsos [10] potenti manui Dei, vt vos in tempore extollat:

7 ‖Omni cura vestra in eum coniecta: nam illi cura est de vobis.

8 ‖ [11] Sobrij estote: vigilate: nam aduersarius vester diabolus, tanquam leo rugiens, obambulat, quærens quem deuoret.

9 Cui resistite firmi per fidem [12] scientes easdem afflictiones à vestra quæ in mundo est [c] fraternitate impleri,

10 [13] Cæterùm Deus omnis gratiæ *author*, qui vocauit nos ad æternam suam gloriam in Christo Iesu, paulisper afflictos, is *inquam*, absolutos vos reddat, stabiliat, roboret, fundet.

11 Ipsi gloria & robur in secula seculorum. Amen.

12 [14] Per Syluanum vobis fidum fratrem, vt existimo, paucis scripsi, adhortans *vos*, & testificans hanc esse veram gratiam Dei in qua statis.

13 [15] Salutat vos ea quæ est [d] Babylone vobiscum [e] electa *Ecclesia*, & Marcus filius meus.

14 ‖Salutate alij alios charitatis osculo. Pax vobis omnibus qui estis in Christo Iesu. Amen.

Rom. 12.18. *iac* 4.6. *Pac.* 4.10. *Psal* 55.23. *sap* 12.13. *mat.* 6.25. *luc.* 12.22.

10 Quoniam modestis minatur superbi illi spiritus monet Apostolus, vt potentiam Dei superborum hominum vanitati opponamus, & ab eius prouidentia toti pendeamus.

Rom 16.16. 1.*cor.* 16.20. 2.*cor.* 13.12.

11 Vigilantia & fide expugnatur Satanæ crudelitas, in omnes ad nos vorandos occasiones intenti.

12 Neque nouę sunt neque vnius alicuius propriæ, sed iam olim toti Ecclesiæ communes persequutiones à Satana excitatæ: ac proinde patienter ferendum est, in quo tales totque socios certaminis habemus. 13 Superiorem doctrinam solenni precatione veluti sigillo obsignat, rursus inculcans vt ab eodem petant virium incrementum, à quo & initium habuerunt & complementum sperant: nempè à Deo Patre in Christo Iesu, in quo certa est nobis æternæ vitæ gloria.

14 Perseuerantia in doctrina Apostolica, vnicum est Christianæ fortitudinis fundamentum. Doctrinæ autem Apostolicæ summa est, gratuita à Deo salus. 15 Salutationes familiares.

c Fratrum cœtu per orbem terrarum dispersо, vt supra 2.17. *d In illa celebri Assyriæ ciuitate, in qua tum erat Petrus Apostolus circuncisionis. e Ecclesiæ nomen subticet, vt in vocabulo communi vsu tritis fieri sæpe solet.*

EPISTOLA CATHOLICA PETRI APOSTOLI POSTERIOR.

CAPVT I.

3 *Postquam Dei bonitatem,* 5 *& fidei bona commemorauit,* 6 *sanctitatem vitæ illis commendat,* 12 *Et quo plus ponderis habeat monitio,* 14 *se iam morti vicinum indicat:* 16 *Insuper etiam oculatum testem se esse veritatis Christi asserit.*

CAP. I.

1 Salutatio, in qua significat se vt Christi legatum cum eis agere quibuscum alioqui vnam & eandem fidem communé habeat, in Iesu Christo Dei ac seruatoris nostri iustitia fundatam.

1 SIMEON Petrus seruus & Apostolus Iesu Christi, ijs qui æquè pretiosam fidem nobiscum sortiti sunt per [a] iustitiam Dei nostri & seruatoris Iesu Christi:

2 Gratia vobis & pax multiplicetur [2] per agnitionem Dei, & Iesu Domini nostri:

3 [3] Vtpote quum [b] diuina vis ipsius omnia nobis donauit quæ [c] ad vitam & pietatem *pertinent* per [d] agnitionem illius qui vocauit nos ad gloriam ac virtutem:

2 Fides est agnitio Dei & Christi, ex qua omnis fœlicitas in nos promanat. 3 Christus sese nobis in Euangelio patefaciens, idque sua vnius vi, donat nobis quæcunque tum ad vitam æternam requiruntur, in qua videlicet nos glorificare constituit, tum etiam ad pietatem, dum vera virtute nos instruit.

a Ex eo quod Deus vt staret promissis, fidelem sese ac proinde iustum nobis exhibuit. Consideratur enim hic ea iustitia ex qua in nos promanauit fidei donum, vt Rom. 3. 25. & 26. b De Christo loquitur, quem Deum facit, & quidem seruatorem vnicum. c Ad salutem. d Hæc est summa vitæ & religionis, quarum mentio facta est, nempè vt à Christo, quasi manu ducamur ad Patrem.

4 [4] Ex

4 4 Ex eo quòd maxima nobis ac pretiosa promissa donauit, vt per hæc efficeremini [e] diuinæ consortes naturæ, elapsi ex corruptione quæ est in [f] mundo per [g] cupiditatem.

4 Explicatio superioris sententiæ, expositis tãtorum beneficiorum causis, à Deo omnia hęc bona promanare, ex gratuita ipsius promissione, bona, inquam, longè pretiosissima, vt liberati à mundi corruptione (id est vitiosis quas circumferimus cupiditatibus) quodammodo efficiamur ipsius Dei similes.

5 5 Ad hoc ipsum verò nos omni prætereà collato studio, [h] adijcite fidei vestræ virtutem, virtuti verò scientiam,

5 Substrato fundamento (id est explicatis

6 6 Scientiæ verò continentiam: continentiæ verò tolerantiam, tolerantiæ pietatem:

7 Pietati verò animum in fratres propensum, animo verò in fratres propenso charitatem.

8 7 Hæc enim si vobis adsunt & exuberant, nõ inertes nec infructuosos vos efficiunt ad Domini nostri Iesu Christi cognitionem.

9 Nam cui hæc non adsunt, is cæcus est, [i] nihil procul cernens, oblitus sese à veteribus peccatis suis fuisse purgatum.

10 8 Quapropter, fratres, potius studete vocationẽ & electionem vestram firmam efficere: hæc

nostræ salutis, ac præsertim sanctificationis causis) iam nos exhortari incipit vt toto animo in istius gratiæ verum vsum incumbamus. Auspicatur autem à fide sine qua nihil Deo placere potest, quã monet vt virtute (id est bonis sanctisq; moribus) cumulemus, sed coniuncta cum eis diuinæ voluntatis cognitione, sine qua nec fides, nec vlla vera virtus extat. 6 Alias quasdam virtutes præcipuas enumerat, quarum aliæ ad priorem, aliæ ad posteriorem Legis tabulam pertinent. 7 Sicut ex vera cognitione Christi nascuntur illi veluti fructus, ita vicissim sic fructificando fouetur & crescit ipsa cognitio, adeò quidem vt qui est infructuosus, is vel nunquam veram lucem cognouerit, vel accepti sanctificationis doni sit oblitus. 8 Conclusio, Quum igitur ex fructibus illis nostra vocatio ac electio approbetur, & in nobis confirmetur, atque adeò quum hoc vnum sit in æternum Christi regnum iter, superest vt totis animis huc feramur.

e Diuinæ naturæ nomine, non essentiam, sed participationem qualitatum intelligit, qua imago Dei in nobis restituitur, veluti quum nos cœlesti sapientia, boni amore, vitij odio, & veris virtutibus imbuit. *f In hominibus. Nam de ijs agit.* *g Est enim cupiditas sedes corruptionis, illa autem in nostris visceribus est collocata, adeò vt nisi animum purget Deus per gratiam in Christo quocunque veneris mundum tecum circumferas.* *h Præterea sufficite & suggerite.* *i Is in quo cognitio Dei non est efficax, cæcus est quantum ad Dei regnum attinet, qui non cernat longius remota, id est, cœlestia.*

enim si feceritis, nunquam impingetis.

11 Ita enim copiosè subministrabitur vobis introitus in æternum regnum Domini nostri & Seruatoris Iesu Christi.

12 [9] Quapropter non negligam vos de istis semper commonefacere, quamuis peritos & confirmatos in præsente veritate.

13 Iustum enim arbitror, quamdiu sum in hoc [k] tabernaculo, excitare vos per commonefactionē:

14 Quum sciam breui futurū vt deponam hoc tabernaculum meum : ‖ sicut Dominus noster Iesus Christus declarauit mihi.

15 Sed & studebo vt vos subinde post exitum meum possitis horum mentionem facere.

16 ‖ [10] Non enim arte compositas fabulas sequuti, notam vobis fecimus Domini nostri Iesu Christi potentiam & aduentum: sed vt qui oculis nostris aspeximus illius maiestatem.

17 Acceperat enim à Deo Patre honorem & gloriam, voce ad eum delata huiusmodi à magnifica gloria, ‖ Hic est ille Filius meus dilectus, in quo acquiesco.

18 Et hanc vocem nos audiuimus è cœlo delatam, quum essemus vnà cum eo in monte sancto.

19 [11] Et habemus firmissimum sermonem propheticum: [12] cui rectè facitis quòd attendatis, velut lucernæ splendenti in obscuro loco, vsquedum [l] dies illucescat, & [m] lucifer exoriatur in cordibus vestris.

20 ‖ [13] Si illud primùm noueritis, nullam prophetiam

9 Amplificatio conclusionis, addita modesta excusatione, in qua suum in eos studium declarat, vicinum suū obitum prædicens. *Iohan.* 21.17. 1. *Cor.* 1.17. & 2 *cor.* 1.13.

10 Alia amplificatio ab huius doctrinæ summa tum certitudine, tum dignitate, vtpote cuius sit author Dominus ille noster Iesus Christus Filius Dei, cuius gloriæ & spectator & auditor fuit ipse Apostolus. *Mat* 17.5. 2. *Tim.* 3.1.

11 Euangelij veritas ex eo etiā elucet quòd cum Prophetarum prædictionibus prorsus consentiant.

12 Apostolica doctrina Propheticam minimè excludit, quum sese mutuis testimonijs stabiliant. Fuerunt autem Prophetæ velut lucernæ cæcis prælucentes tantisper dum Euangelij fulgor splendesceret. 13 Legēdi quidē Prophetæ, sed ita vt à Deo petatur interpretationis donū, vt idem sit Propheticorū scriptorū author & interpres.

k Corpore. l Plenior & apertior cognitio, quàm sub Legis vmbris fuerit. m Clarior illa Euangelij doctrina, ipso videlicet Lucifero iam exorto, cum anteà veluti in nocte delitescerent homines.

phetiam

phetiam [n] Scripturæ esse [o] propriæ explicationis.
21 Non enim libidine hominis allata est olim Prophetia, sed [p] acti à Spiritu sancto loquuti sunt sancti [q] Dei homines,

n Scripturam cõiungit Prophetiæ, vt veram à falsa distinguat.
o A Deo siquidem petenda vera Scripturæ interpretatio, cum ea complectatur quæ caro & sanguis non reuelant.
p A Deo afflati: compositos tamen intellige hos motus, non quales fuere profanorum Vatum. *q Diuini interpretes ac nuncij.*

CAP. II.

1 Exponit cur hæc monuerit superius, nimirum propter falsos doctores, 3 quorum nefandas artes ac interitum describit. 12 Brutis animalibus, 17 & fontibus sine aqua eos comparat, 20 quòd homines Deo consecratos, ad pristinam immunditiem retrahant.

CAP. II.
Iob. 4. 18. Iud. 6.

1 FVerunt [1] autem & pseudoprophetæ in [a] populo, vt etiam inter vos erunt falsi doctores, qui subintroducent hæreses exitiales, etiam Dominum qui illos mercatus est abnegantes, accersentes sibijpsis velox exitium.

1 Vt olim fuerunt duo Prophetarum genera, vnum verum, alterũ falsumita prædicit Petrus quosdã veros, quosdam falsos fore doctores in Ecclesia, adeò, vt ipse Christus à quibusdam abnegetur, qui tamen illum redemptorem vocabunt.

2 [2] Et multi sequentur eorum exitia, per quos via veritatis blasphemabitur.

2 Non tantum erunt hæreses, sed etiã multi earum sectatores.

3 [3] Et per auaritiam fictis sermonibus [b] vos negotiabuntur: [4] quibus damnatio iam olim non otiatur, & quorum exitium non dormitat.

3 Auaritia plerumque hæreseos comes, institura ipsarum etiam animarum mercatura.

4 Nam si || Deus Angelis qui peccauerunt nõ pepercit, sed in [c] tartarum detrusos, [d] catenis cali-

4 Consolatio piorum, Deum qui Angelos apostatas in tartara tenebrosa præcipites dedit, tandem iudicandos: qui priscum mundum, seruato octauo Noe, diluuio perdidit: qui Sodoma, seruato Loto, in cinerem redegit: suos electos ab istis erroribus liberaturum, & iniustos illos semel destructurum.

a Populum intelligit sanctæ Israelis reipublicæ & postea regno florentis sub Lege.
b Vobis tanquam pecoribus ad nundinationem abutentur, quomodo dixit Plinius imperitos medicos animas negotiare. *c Sic vocarunt Græci infima terræ loca quæ puniendis nocentium animis essent destinata.* *d Caligine qua sic tenus cõstrinxit: caliginem autem vocat miserrimam & horroris plenam vitæ conditionem sumpta translatione à damnatis facinorosis, qui in carcere sub pedore detinẽtur cõstricti donec ad vltimum supplicium pertrahantur.*

ginis tradidit damnationi seruatos:

5 Et [e] prisco mundo non pepercit, sed octauũ ‖ Noe iustitiæ [f] præconem seruauit, diluuio in mũdum impiorum inducto:

6 Et ciuitates Sodomorum ac Gomorrhæ in cinerem redactas ‖ subuersione damnauit, fecitq; vt essent exemplar impiè victuris.

7 Et iustum Lot libidinosa nefariorum conuersatione fatigatum eripuit.

8 (Iustus enim ille quum habitaret inter eos, indies animam iustam iniquis *illorum* factis, & [g] videndo & audiendo [h] excruciabat)

9 [i] Nouit Dominus pios è tentatione eripere, iniustos autem in diem iudicij puniendos seruare:

10 [5] Maximè verò eos qui carnem sequentes, in impura cupiditate incedunt, & dominatum despiciunt, *qui inquam, vt sunt* audaces & sibi placentes, non horrent [k] dignitates conuitijs incessere.

11 Quum ipsi Angeli qui sunt robore ac potestate maiores, non ferant aduersus eas apud Dominum iudicium maledicum:

12 [6] At isti, veluti animantia rationis expertia quæ [l] naturali impetu feruntur, [m] facta ad eum finẽ vt capta intereant, ea vituperantes quæ ignorant,

Gen.7.2.
Gen.19.13.
5 Ad aliud corruptorum hominum, in Ecclesiæ tamen sinu versantium genus descendit, eorum videlicet qui nequitiæ sunt dediti, & seditiosè magistratuũ authoritatem (quam ne ipsi quidem Angeli coram Deo ministrantes vituperant conuitijs incessunt. Vera & expressa Romani cleri (quem vocant) descriptio.

6 Graphica eorundem pictura, in qua bestijs comparantur, idcircò natis vt dum ventri student, sese in laqueos indant perituras. Nihil enim esse istis ignorantius, quamuis quæ ignorant, audacissimè vituperent: & fore vt bestiarũ exemplo, ijs ipsis voluptatibus quibus delectantur, & Ecclesiæ cœtum contaminant, exitium sibijpsis accersant.

e Qui fuit ante diluuium, non quod nouum Deus condiderit, sed quia noua orbis facies apparuit. f Centum enim & viginti annis, non desijt impios & dictis & actis cõmonefacere, quanta illis ira Dei immineret. g Quocũq; oculos vel aures applicuisset. h Anxiam ac doloribus confectã animam trahebat, non minus laborans quã si fuisset equuleo impositus. i Longo vsu exercitatus est in liberandis & eripiendis iustis, vt in sceleratis puniendis. k Principes, & quantumuis augusta maiestate præditos. l Naturæ nomine (vtpote de brutis loquens) quod sensualitatem vocant, intelligit. m Idcircò condita, vt cedant alijs in prædam, quibus consumpta pereant: Sic isti sese sponte in Satanæ laqueos conijciunt, vasa nimirum ad interitum coagmentata. Rom. 9. 22.

n sua ipsorum corruptela interibunt:

13 Reportaturi mercedem iniustitiæ, vt qui pro voluptate ducant quotidianas delicias: labes ac maculæ, qui o fraudibus suis se oblectant, vobiscum epulando.

14 7 Oculos habentes plenos adulterij, & qui à peccando cessare nesciant, inescãtes animas instabiles, cor habẽtes ad auaritiam exercitatum, p execrandi homines:

15 Qui relicta recta via, aberrarunt, sequuti viam ‖ Balaam *filij* Bosor, qui mercedem iniquitatis amauit:

16 Sed redargutionem suæ transgressionis sustinuit: nam subiugis asina muta, humana voce loquuta prohibuit prophetæ dementiam.

17 ‖ 8 Isti sunt q fontes aqua carentes, nebulæ à turbine agitatæ: quibus r caligo tenebrarum in æternum seruata est.

18 Nam s prætumidam vanitatem loquendo per carnis cupiditates lasciuas, eos t inescant qui u verè effugerant eos qui in errore versantur:

19 ‖ Libertatem eis pollicendo, quum ipsi serui sint corruptionis: siquidem à quo quis superatus est, huic etiam in seruitutem est addictus.

20 9 Itaque si postquam inquinamenta mundi,

Num.22.23. iud.11.

7 Eosdẽ damnat, vt ipso etiã gestu & vultu, inexhaustę libidinis, vt leuiculorum hominũ animas negotiantes, vt in auaritiæ artibus omnibus exercitatos denique ad maledicendum filijs Dei venales, exemplo Balaami, quem mutum etiam pecus redarguit.

Iud.22. Ioh.8.34. rom.6 20. Mat.12.41. heb.6 4.

8 Alia eorundem nota, ex qua possint quales sunt optimè deprehendi, quòd intus nihil habeant

nisi vel prorsus vanum, vel magnopere noxium, quamuis magni cuiusdam boni speciem præ se ferant: quod quidem eis impunè non cedet, vt qui falsæ libertatis obtentu, homines in miserrimam peccati seruitutem pertrahant.

9 Præstaret nunquam cognouisse iustitiæ viam, quàm ab ea ad veteres pollutiones reuerti: quod hominum genus canibus & porcis comparatur.

n *Eo exitio peribunt, quod ipsi corruptis illis moribus accersunt.* o *Isti in sacris Ecclesiæ conuiuijs versantes, quum hoc pacto videri velint vera esse Ecclesiæ membra, labes tamen & maculæ Ecclesiæ.* p *Ad verbum, maledictionis filij.* q *Qui scientiam quidem iactant, sed intus nihil minus habent.* r *Densissimæ tenebræ.* s *Vanis & prætumidis verborum ampullis decipiunt incautos.* t *Quasi pisces hamo captant.* u *Reipsa, non simulatè, nempè qui ab idololatria desciuerunt, quod nonnullis etiam reprobis ad tempus euenire potest.*

per agnitionem Domini & Seruatoris Ieſu Chriſti effugerint, his rurſum implicati ſuperentur, facta eſt vltima eorum conditio deterior priore.

21 Satius enim fuiſſet eis non cognouiſſe viam iuſtitiæ, quam cognita *illa*, regredi à ſancta doctrina ipſis tradita.

22 Sed accidit eis quod vero prouerbio dici ſolet, ‖ Canis reuerſus eſt ad ſuum ipſius vomitum: &, Sus lota, ad volutabrum cœni.

Prou.26.12.

CAP. III.

1 *Oſtendit non fruſtra hæc repeti,* 2 *quia ſæpius excitandi ſint,* 4 *ob periculum quod ab illuſoribus illis impendet.* 8 *Itaque pios monet ne ex carnis ſenſu,* 12 *die Domini metiantur,* 14 *ſed quaſi præſentem ſibi ſtatuant.* 15 *In qua doctrina Paulum facit ſibi ſocium & ſuffragatorem.*

CAP.III.
1 Remedium aduerſus perditos illos veræ doctrinæ & ſanctimoniæ hoſtes, ex iugi meditatione Propheticorum & Apoſtolicorum ſcriptorum petendum eſt.
1.*Tim.*4.1.
2.*tim.*2.1.
*iud.*18.
2 Nominatim aduerſus Epicureos aſſerit alterum Chriſti aduentum.

1 HAſce [1] iam alteras vobis literas ſcribo, dilecti, quibus ſinceram mentem veſtram per commonefactionem excito.

2 Vt memores ſitis verborum quæ prædicta ſunt à ſanctis Prophetis, & doctrinæ noſtræ qui ſumus Apoſtoli Domini & Seruatoris:

3 ‖ [2] Illud primum ſcientes, venturos extremis diebus [a] irriſores, vt qui in ſuis ipſorum cupiditatibus incedant:

4 [3] Et dicant, Vbi eſt pollicitatio aduentus eius? nam ex quo *die* Patres obdormierunt, omnia ita permanent ab initio creationis.

5 [4] Illud enim ſponte ipſos latet, cœlos iam olim extitiſſe per Dei ſermonem, & [b] terram ex aqua & in aqua conſiſtentem.

3 Ratio quam prætexunt irriſores, quoniam continuus eſt naturæ curſus, qualis ab initio fuit, idcirco perpetuum fuiſſe & futurum mundum.

4 Opponit illis creationem cœli & terræ, per Dei ſermonem, quam iſti voluntaria inſcitia ignorant.

a Hominum monſtra, qui Dei contemptu & ſacrilega audacia volunt ingenioſi apparere. *b Quæ, aquis in vnum locum collectis, cœpit emergere, quum antea gurgitibus obruta, quodammodo nuſquam eſſet.*

6 5 Quam-

6 5 Quamobrem is qui tum erat mundus: [c] aqua inundatus perijt?

7 [6] Qui verò nunc sunt cœli ac terra, eodem sermone repositi, seruantur igni in diem damnationis & exitij impiorum hominum.

8 [7] Vnum autem hoc ne vos lateat, dilecti, ‖ Vnum diem apud Dominum *perinde esse* vt mille annos, & mille annos vt diem vnum.

9 [8] Non tardat Dominus qui promisit, (vt nōnulli tarditatem *hanc esse* ducunt) [9] sed patiens est erga nos, ‖ nolens vllos perire, sed omnes ad resipiscentiam tendere.

10 ‖ [10] Veniet autem, noctu sicut fur, dies ille Domini, quo cœli cum [d] stridore præteribunt, elementa verò æstuantia soluentur, terraq; & quæ in ea sunt opera exurentur.

11 [11] Quum igitur hæc omnia dissoluenda sint, quales oportet esse vos in sanctis conuersationibus & pietatis officijs:

12 Expectantes & [e] properantes *ad* aduentum diei Dei, in quo cœli conflagrantes soluentur, & elementa æstuantia liquescent?

5 Secundò, opponit diluuiū vniuersale, quod fuit quasi totius mundi interitus *Psal.* 90. 4. *Ezech.* 18. 32. & 33. 11. *Ioan.* 2. 4. *Mat.* 24. 44. 1. *thess.* 5. 2. *apoc.* 3. 3. & 16. 15.

6 Tertiò, pronuntiat non fore Deo difficilius igni cremare cœlum & terram die illo destructioni impiorum destinato (quod etiam faciet) quàm olim cū ea creare solo verbo, & posteà aquis obruere.

7 Occupatio, Quòd diu videtur hoc iudicium differri, nostro quidem respectu verum esse, at non coram Deo, cui nullum est vel longum vel breue tempus. 8 Venturus omninò est Dominus, quia promisit: idque nec tardius, nec citius quàm promisit.

9 Ratio cur non protinus adueniat vltimus ille dies, quia Deus patienter expectat, dum electi ad resipiscentiam adducantur, vt nullus ipsorum pereat.

10 Descriptio supremi interitus mundi, breuis quidem illa, sed qua nihil grauius dici possit. 11 Exhortatio ad vitæ puritatem, proposito horrendo illo Dei iudicio, quo frænari nostram lasciuiam, & simul tamen nos recreari oporteat, modò vigilantes & ad Iudicis occursum parati ab ipso inueniamur.

c Aquis scilicet in suum pristinum locum redeuntibus, mundus, id est, iste aspectabilis terræ decor, & animantia quæcunque in terra degebant, hu duntaxat exceptis, quæ in arca erant inclusa.

d Impetu veluti sibilantis procellæ. e Petit à nobis patientiam, minimè tamen torpescentem, sed excubantem potius, diem illum nostræ redemptionis fœlicem ac beatum expectantem.

13 ‖Sed cœlos nouos ac terram nouam secundum promissum expectamus, in [f] quibus iustitia inhabitat.

14 Quapropter, dilecti, hęc expectantes, studete vt immaculati & incontaminati ab eo reperiamini [g] cum pace.

15 ‖Dominiqúe nostri patientiam, salutem arbitramini: [12] sicut & charus frater noster Paulus pro sibi data sapientia scripsit vobis:

16 Vt qui in omnibus ferè epistolis loquatur de istis: [13] inter [h] quæ sunt nonnulla difficilia intellectu, quæ indocti parumque stabiles detorquent, vt & reliquas Scripturas, suo ipsorum exitio.

17 Vos igitur, dilecti, istorum præscij quum sitis, cauete ne illorum nefariorum errore cum illis abducti, excidatis à propria stabilitate.

18 Sed crescite in gratia & agnitione Domini nostri & Seruatoris Iesu Christi: cui gloria & nunc & ad tempus sempiternum. Amen.

Esa 65 17. & 66.22. apoc.22.1.

12 Pauli epistolæ expresso Petri testimonio approbatæ. *Rom.2.4.*

13 Quædam sunt in his rebus obscura: vnde indocti arripiunt occasionem quosdã minus firmos euertendi, detortis Scripturę testimonijs in suũ ipsorum exitiũ. Remedium autem hoc est aduersus istiusmodi fraudem laborare vt indies magis ac magis crescamus in Christi cognitione.

f Cœlis, nouis videlicet & terra noua, in quibus habitat iustitia, quum hic mundus omni scelerum specie sit inquinatus. g Vestro bono, clementem illum ac pacificũ experturi. h Relatiuum quæ non cohæret cum epistolis, sed cum istis. Neque disputat an obscurè an perspicuè scripserit Paulus, sed dicit in his quæ de venturo iudicio scripsit tum Paulus tum ipse, quædam esse quæ non à quibusuis statim comprehendi possint.

EPI-

EPISTOLA CATHOLICA IOHANNIS APOSTOLI PRIMA.

CAPVT I.

1 Sermonem illum æternum in quo est Vita 5 & Lux, 7 annuntiare se testatur: 9 & propitium fidelibus Deũ fore, si gementes sub vitiorum onere, confugere discant ad ipsius misericordiam.

1 QVOD[1] erat à principio, [2] quod audiuimus, quod vidimus oculis nostris, quòd spectauimus & manus nostræ contrectarunt [b] de Sermone vitæ:

2 (Nam vita patefacta est, & vidimus, & testamur, & [c] annuntiamus vobis vitam illam æternam, quæ erat apud Patrem, & patefacta est nobis)

3 Quod, *inquam*, vidimus & audiuimus, id annuntiamus vobis, [2] vt & vos communionem habeatis nobiscum: & communio nostra *sit* cum Patre & cum Filio eius Iesu Christo.

CAP. I.

1 Incipit à personę Christi descriptione, quẽ vnicum facit, non geminum, & eum quidem tum Deũ æternum (vt qui erat ab initio apud Patrem, quique est æterna illa vita) tum verum hominem factum, quem & Iohannes ipse cũ suis collegis & audiuerit, & spectarit, & palparit. 2 Vsus huius doctrinæ hic est, vt omnes vna coniuncti cum Christo per fidem, filij Dei habeamur: qua vna in re plena fœlicitas est posita.

a Audiui loquentem, vidi ipse oculis meis, contrectaui meis manibus verũ Deum, verum hominem factum, nec ego solus, sed alij præterea qui mecum fuerunt.

b Ipsum illum sermonem æternum, per quem omnia facta sunt, & in quo vno est vita, vt Ioh. 1. 2. & diserte quoque explicat Syrus interpres. *c Ab eo missi, rectè autem ea doctrina annuntiata dicitur: nemo enim de ea ne suspicari quidem possit, nisi fuerit ei annuntiata, nam fides ex auditu.*

Iohan. 8. 12. *Heb* 9 28. 1. *pet.* 1. 19. *apoc.* 2. 5. 1. *Reg* 8. 46. 2. *par.* 6. 36. *prou.* 20. 9.

4 Et hæc scribimus vobis vt gaudium vestrum sit plenum.

5 ‖[3] Hoc est igitur nuntium quod audiuimus ex ipso, & renuntiamus vobis, Deum lucem esse, nec tenebras in eo esse vllas.

6 Si dixerimus nos societatem habere cum eo, & in tenebris incedimus, mentimur, nec sincerè agimus.

7 Quòd si in [d] luce incedimus, sicut ipse est in luce, communionem habemus cum eo mutuam, ‖[4] & sanguis Iesu Christi Filij eius purgat nos ab omni peccato.

8 ‖[5] Si dixerimus nos peccatum non habere, [e] nosipsos fallimus, & [f] veritas in nobis non est.

9 [6] Si confiteamur peccata nostra, [g] fidelis est & iustus, vt [h] remittat nobis peccata nostra, & purget nos ab omni iniquitate.

10 [7] Si dixerimus nos non peccasse, [i] menda-

3 Iam aggreditur quæstionem vnde intelligamus nos cum Christo esse coniunctos, nempè si regamur ipsius luce, quod ex vitæ nostræ ratione intelligitur. Sic autem argumentatur, Deus est lux purissima in sese: itaq; optimè ei conuenit cum ijs qui lucidi sunt, cum tenebrosis autem nihil est ei commune. 4 Digressio ad peccatorum remissionem. Nam sanctificatio ista eorum qui in luce ambulant, est quidem testimonium nostræ cum Christo coniunctionis: sed quoniam nostra ista lux est valdè caliginosa, aliud simul beneficium in Christo necesse est consequamur, nempè vt nobis sanguine ipsius aspersis remittantur peccata: & hoc demùm est nostræ salutis fulcrum. 5 Hoc beneficio nemo est qui nò prorsus egeat, quum nemo non sit peccator. 6 Initium igitur salutis est malum suum agnoscere, & apud eum deprecari qui gratis condonat omnia peccata: quia sic facturum se promisit, & est ipse fidelis ac iustus. 7. Repetitio superioris sententiæ, qua omnes sine exceptione damnauit peccati, adeò vt siquis secus sibi persuadeat, Dei ipsius vanum reddat sermonem, quantum in se est. Quorsum enim vel sacrificijs olim, vel nunc Christo & Euangelio fuisset opus, si non simus peccatores?

d Deus dicitur lux esse ex sua natura, atque in luce esse, id est, æterna illa & infinita beatitate: nos verò in luce incedere, quatenus illius radij in Verbo, prælucent ad illum ipsius lucem ac beatitudinem contendentibus. e Hinc perfectio illa, quam quidam somniant, & supererogatio facilè refelluntur. f Non igitur vt aliqui excipiunt, ita modestè de gratia loquitur Iohan. sed quia ita res est.

g Pendet ergo salus nostra à gratuita Dei promissione, qui quia fidelis est & iustus, præstabit quod promisit. h Vbi ergo merita nostra? hæc siquidem vera est nostra fœlicitas. i Non modo seipsos fallunt, sed etiam in Deum sunt blasphemi, qui Deo contrarium testificante, sibi puritatem arrogant.

cem

cem facimus eum, [k] & sermo eius non est in nobis.

k Doctrina eius locum nō habebit in nobis, id est in cordis penetralibus.

CAP. II.

1 Proposito Christo mediatore & aduocato, 3 docet vitæ sanctimonia probari Dei cognitionem: 12 quam cuiusuis ætatis & conditionis hominibus communem facit, 14 modò uni Christo adhæreant. 15 Tandem vbi ad contemptum mundi hortatus est, 18 suadet Antichristos fugiendos esse: 24 inhærendum autem agnitæ veritati.

1 Filioli [1] mei, hæc scribo vobis, ne peccetis: Quòd siquis peccarit, [a] aduocatum apud Patrem habemus, Iesum Christum iustum.

2 Et ipse est [b] propitiatio pro peccatis nostris: nec pro nostris solùm, sed etiam pro totius [c] mūdi peccatis.

3 [2] Et per hoc scimus nos eum [d] nosse, [e] si mā-data ipsius obseruamus:

4 [3] Qui dicit, Noui eum, & mandata eius non seruat, mendax est, & in eo veritas non est:

5 [4] Qui autem seruat sermonem eius, verè in hoc [f] charitas Dei adimpleta est, per hoc scimus nos [g] in ipso esse.

CAP. II.

1 Hinc non consequitur, peruersæ naturæ nostræ laxādum esse frænū, aut peccandum eo liberius quod peccata sanguine Christi expientur: sed potius tanto diligentius resistendū peccatis: nec tamē ob nostram imbecillitatē desperandum, quum aduocatum & expiatorem habemus Iesum Christū iustum, ac proinde Patri acceptum. 2 Redit ad testimonium nostræ cum Deo coniunctionis, nempè sanctificationem, explicans quid sit in luce incedere, nempè mandata Dei obseruare. Ex quo efficitur sanctimoniam non esse positam in ijs quæ homines sunt commenti, nec in vana Euangelij professione.

3 Sanctimonia (id est vita ex præscripto mandatorum Dei) quantumuis imbecilli simus, instituta, necessariò cum fide (id est, vera Patris in Filio cognitione) cohæret. 4 Qui mandata Dei obseruat, is verè Deum amat: qui Deum amat, in Deo est, siue cum Deo cohæret. Ergò is demùm qui mandata eius obseruat, est in Deo.

a Christum quum nominat, alios omnes excludit. b Propitiatio cum munere aduocati coniungitur, vt intelligamus eundem esse aduocatum & Pontificem, & prophanos esse qui intercessionis partes ab expiatione diuellunt. c Pro hominibus omnium ordinum, ætatum, locorum, vt non ad Iudæos tantum, de quibus agit, vt ostenditur vers. 7. infra: sed etiam ad alias nationes pertineat hoc beneficium. d Hæc non de qualicunque notitia, sed de fidei cognitione sunt intelligenda. e Ex fructibus enim agnoscitur arbor. f Qua Deus diligitur. g Significat nostram in Christum insitionem.

6 [5] Qui dicit se in eo habitare, debet, sicut ille ambulauit, ita & ipse ambulare.

7 [6] Fratres, non nouum mandatum scribo vobis, sed mandatum vetus, quod *videlicet* habuistis *iam inde* à principio. Vetus mandatum, sermo ille est quem audistis *iam inde* à principio.

8 [7] E contrario mandatum nouum scribo vobis, [h] quod verum est in ipso, & in vobis: quia tenebræ prætereunt, & vera illa lux iam lucet.

9 [8] Qui dicit se in luce esse, & fratrem suum odit, in tenebris est vsque adhuc.

10 ‖ Qui diligit fratrem suum, in luce manet, & offendiculum in eo non est.

11 Qui autem odit fratrem suum, in tenebris est, & in tenebris ambulat: & nescit quò eat, quia tenebræ oculos ipsius obcæcarunt.

12 [9] [i] Scribo vobis, filioli, quoniam remissa sunt vobis peccata, [k] propter nomen eius.

13 [10] Scribo vobis patres, quoniam nostis eum

5 Qui vnum est cum Christo eius vita viuat necesse est, id est eius vestigijs incedat. *Infra.* 3. 14.

6 Explicaturus præceptum mutuæ charitatis, præfatur se, quum sanctimoniam vrget, nouam quampiam vitę rationem non adferre (vt solent qui traditiones subinde excogitãt) sed eam ipsam Legem inculcare quæ est à Deo initio tradita, per Mosen videlicet, quum Deus cœpit Leges populo suo condere. 7 Addit, Veterem quidem esse illam doctrinam, sed quæ nunc sit quodammodo noua, tum Christi tum etiam nostri respectu: in quibus nimirum ille per Euangelium efficaciter Legem suam non tabulis lapideis sed animis nostris insculpat. 8 Iam ad secundam tabulam, (i. mutuam charitatem) accedens, negat vera luce præditum, siue verè regeneratum, ac Dei filium esse, qui fratrem odit: & eiusmodi hominem miserè in tenebris errare, quantamcunque Dei cognitionem iactet, vt qui sciens prudens in barathrum ruat. 9 Iterum à sanctificatione ad peccatorum remissionem reuertitur, quòd gratuita in Christo reconciliatio sit nostræ salutis fundamentum, cui posteà veluti basi, sanctificatio est superstruenda.

10 Hanc doctrinam singulis ætatibus conuenire docet, ac primum quidem senes alloquens, ostendit Christum & eius doctrinam res esse longè vetustissimas, ac proinde si veteribus delectantur, nihil eis æquè gratum esse oportere.

h Id est, quod ratum ac reipsa inuenitur, primum quidem in illo vt capite, quod spiritum accepit sine mensura, vt eius plenitudo in vos ipsius membra redundaret. i Ideò ad vos scribo, quia ex eorum estis numero, quos Deus sibi reconciliauit. k Propter eum: Christum autem nominans, cæteros excludit, siue illi sint in cœlis, siue in terra.

qui

qui à principio est. 11 Scribo vobis, adolescentes, quoniam Malum illum vicistis. 12 Scribo vobis, pueruli, quoniam nostis Patrem.

14 13 Scripsi vobis, patres, quoniam nostis eum qui *est* à principio. Scripsi vobis adolescentes, quia fortes estis, & verbum Dei habitat in vobis, & illũ Malum vicistis.

15 14 Ne diligite [l] mundum, neque ea quæ in mundo sunt. si quis diligit mundum, non est [m] charitas Patris in eo.

16 Quoniam quicquid est in mundo, cupiditas carnis: & libido oculorum, & fastus vitæ, non est ex Patre, sed ex mundo est.

17 15 Porrò mundus præterit, & cupiditas ipsius: qui verò præstat voluntatem Dei, manet in æternum.

18 16 [n] Pueruli, 17 vltimum tempus adest: 18 & sicut audistis antichristum venturum, etiam nunc antichristi multi cœperunt esse: vnde scimus vltimum tempus adesse.

11 Adolescẽtes monet, si vires suas cupiant ostentare, glorioſissimũ certamen hîc eis proponi, Satanam videlicet pessimum hostem superandũ: iubens eos esse de victoria tam securos quàm qui iam sint ea potiti.

12 Pueris denique ostendit, verum Patrem à quo bona omnia sint expectãda, in Euangelio ipsis commonstrari.

13 Totidem exhortationes pari serie subijcit: acsi diceret, Memineritis patres quod modò scripsi, patefactum esse nobis æternum Dei Filium. Memineritis adolescentes, vires illas quibus dixi Satanam à vobis esse profligatum, à verbo Dei quod intra vos habitat, in vos esse collatas. 14 Mundus cupiditatibus prauis, libidinibus & fastu plenus, Patri cœlesti penitus est inuisus. Itaque Pater & mundus simul diligi non possunt: quæ admonitio in primis est florenti iuuentæ necessaria. 15 Quãto præstet Patris voluntati quam mundi cupiditatibus obsequi, ex ipsa vtriusque natura & dispari exitu demonstrat. 16 Iam ad pueros ipsos, in religionis tamen summa probè institutos, se conuertens, socordiam illi ætati familiarem iubet eos excutere varijs argumentis. 17 Primùm, quia vltimum tempus adsit, vt nullam dilationem res patiatur.

18 Secundò, quòd antichristi (id est, apostatæ) quos venturos audierant, iam præsentes adsint. Huius autem periculi oportuit incautam illam ætatem in primis admoneri.

l Mundum considerat quatenus cum Dei voluntate non consentit, & eum amorem damnat qui nos à Deo abducit: alioqui dicitur Deus ipse mundum infinito quodam amore dilexisse, Iohan. 3. 16. id est, eos quos ex mundo elegit. *m Quæ Pater amatur.* *n Diminutiuo vtitur, non quia infantulos alloqueretur, sed blandioris appellationis causa.*

19 Digreſſio aduerſus offendicula quibus illa præſertim rudis ætas percelli poteſt. Itaque ne tam turpi quorundam defectione terreantur, primũ teſtatur apoſtatas, etſi in Eccleſia verſati ſint, tamen ex Eccleſia nunquam fuiſſe, quoniã Eccleſia eſt electorũ cœtus qui perire ac proinde à Chriſto deficere non poſſunt.

19 [19] E nobis egreſſi ſunt, ſed nõ erant ex nobis: [o] nam ſi fuiſſent ex nobis, permanſiſſent vtique nobiſcum: [20] ſed *egreſſi ſunt ex nobis* vt patefieret non omnes eſſe ex nobis.

20 [21] At vos [p] vnctionem habetis [q] à Sancto illo *profectam*, & noſtis omnia.

21 [22] Non ſcripſi vobis *idcircò* quòd veritatem ignoretis: ſed quia eam noſtis, & nullum mendacium ex veritate eſſe.

22 [23] Quis eſt mendax niſi qui negat Ieſum eſſe [r] Chriſtum illum? hic eſt antichriſtus, qui negat Patrem & Filium.

23 [f] Quiſquis negat Filium, nec Patrem habet: qui confitetur Filium etiam Patrem habet.

24 [24] Quod igitur audiſtis à principio, in vobis maneat. ſi in nobis manſerit quod audiſtis à principio, vos quoque in Filio & Patre manebitis.

25 Hæc autem illa eſt promiſſio quam ipſe pollicitus eſt nobis, *nempè* vita illa æterna.

20 Secundò, In Eccleſiæ commodum hæc fieri oſtendit, vt patefiant hypocritæ. 21 Tertiò, ſolatur eos vt firmi perſtent, quum à Spiritu ſancto vncti ſint vera totius ſalutis notitia. 22 Occupatio, Se iſta non ſcripſiſſe vt religionis ignaris, imò verò vt veritatis gnaris, adeò quidem vt poſſint veritatem à mendacio diſtinguere. 23 Falſam antichriſtorum doctrinam apertè iam demonſtrat, nempè quòd vel Chriſti perſonam vel eius officium vel vtrumque ſimul oppugnent: quod qui faciunt, Deum fruſtra iactant, quum negato Filio, negetur etiam Pater.

24 Illi doctrinæ tota Prophetica & Apoſtolica prædicatio repugnat. Eſt igitur illa prorſus repudianda, iſta verò omninò retinenda, huc nos deducens vt in gratuita promiſſione (id eſt, in vno Chriſto per Patrem nobis dato) vitam æternam quæramus.

o Electi igitur à gratia nunquam prorſus excidunt. p Gratiam Spiritus ſancti, tranſlatione ſumpta ab vnctionibus in Lege receptis, quod monitum oportuit, nequis impiorum illum adipem pſeudoepiſcoporum hoc loco ſignificari putet. q A Chriſto, qui Sanctus peculiariter dicitur, vt Lucæ 1.35. imò Sancto ſanctorũ, Dan. 9.24. r Verum eſſe Meſſiam. Negat autem Ieſum eſſe Meſſiam qui vel alteram illi naturam aut penitus aut aliqua ex parte adimit: vel naturas confundit aut ſeparat, qui filij hypoſtaſin non diſtinguit, qui in eo vno per vnicã eius oblationem ſemel facta non confidit ſeſe à Deo iuſtificatum. ſ Falluntur ergò & alios fallunt, qui Turcas & infideles alios eundum Deum adorare tradunt, quem nos adoramus.

26 [25] Hæc

26 [25] Hæc ſcripſi vobis de ijs qui ſeducunt vos.
27 Sed [t] vnctio quam vos accepiſtis ab eo, manet in vobis. [u] nec neceſſe habetis vt quiſquam doceat vos: verum ſicut eadem [x] vnctio docet vos de omnibus, *quæ* & verax eſt, & non mendax, & ſicut docuit vos, manebitis in eo.
28 [26] Nunc igitur, filioli, manete in eo: vt quum patefactus fuerit, habeamus fiduciam, neque pudefiamus coram eo in ipſius aduentu.
29 [27] Si ſcitis eum iuſtum eſſe, noſtis, quicunque exercet iuſtitiam, ex ipſo natum eſſe.

25 Idem Spiritus qui veritatis cognitione electos imbuit & ſanctificat, perſeuerantiæ donum eis tribuit.
26 Concluſio totius tum exhortationis tum etiã tractationis ſuperioris.
27 Tranſitio ad ſequentem tractationem, eodem quidem ſpectantem, ſed tamen luculentiorẽ & diuerſo quodam ordine idem argumentum explicantem. Illic enim ab effectis ad cauſam docuit nos aſcendere: hic verò à cauſis ad effecta deſcẽdit. Eſt autem huius argumenti ſumma. Deum eſſe omnis iuſtitiæ fontem, ac proinde eos demùm qui iuſtitiæ ſtudeant, ex ipſo natos eſſe deprehendi, vt qui Deum Patrem referant.

t Spiritus quem à Chriſto accepiſtis, quiq; vos in omnem veritatem induxit.
u Earum rerum minimè rudes eſtis, quas non tanquam ignotas propono, ſed vt notas inculco. x Ita cœleſtem commendat doctrinam qua imbuti erant, vt ſimul magnificè fidem prædicet & diligentiam eorum qui inter eos docebant, ita tamen vt nihil de dignitate Spiritus decedat.

CAP. III.

1 Inæſtimabilem diuinæ adoptionis honorem cõmendans, 7 teſtandam eſſe bonis operibus, vitæ nouitatem docet, 14 Cuius certum ſymbolum eſt charitas. 19 Deinde fiduciam, 22 & Dei inuocationem ſubnectit.

1 VIdete [1] [2] qualem charitatem dedit nobis Pater, *nempè* vt filij Dei [b] vocemur. [2] propterea mundus non nouit nos, quia non nouit eum.
2 [3] Chariſſimi, nũc filij Dei ſumus, ſed nondũ

CAP. III.
1 Auſpicatur huius conuenientiæ partis & filiorum explicationẽ à ſumma cauſa, nempè à gratuita illa Dei in nos charitate, qua in nos ita completitur vt etiam in filios adoptet. 2 Antequam hanc adoptionem declaret, duo præfatur: vnum, non eſſe tantam iſtam dignitatem ex carnis iudicio æſtimandam, quoniam mundo ſit incognita, vt qui ne Deum quidem ipſum Patrẽ norit. 3 Alterum, Ne nobis quidem ipſis (nedum extraneis) adhuc plenè patefactam eſſe iſtam dignitatem: cuius complementum certum quidem nos manet, & quidem tale vt ſimus ipſi Filio Dei ſimiles futuri, eiuſq; re ipſa ſicut i eſt, conſpectu fruituri, ſed tamen in alterum eius aduentum differtur.

a Cuius charitatis munus. b Vt ſimus, & ita quidem vt tales nos eſſe conſtet.

4 Iam istam adoptionē, cuius gloria in spe adhuc posita est, ab effectu describit, quod videlicet quisquis est factus Dei filius, Patrē studeat puritate referre. *Esa.* 53.6. *& 9.* 11. 1 *pet.* 2. 22. 24. *Iohan.* 8. 44.

5 Puritatis huius regula non aliunde quàm ex Lege Dei petenda est, cuius transgressio illud est quod peccatū vocatur.

patefactum est quod erimus. scimus autem fore vt quum *ipse* patefactus fuerit, [c] similes ei simus: quoniam videbimus eum [d] sicuti est.

3 [4] Et quisquis habet hanc spem in eo *sitam*, purificat se, [e] sicut & ille purus est.

4 [5] Quisquis [f] committit peccatum, etiam Legem transgreditur: nam [g] peccatum est Legis transgressio.

5 [6] Et scitis illum patefactum esse: vt peccata nostra tolleret, & peccatum in eo non esse.

6 Quisquis in eo manet, non peccat: quisquis [h] peccat, non vidit eum, neque nouit eum.

7 [7] Filioli, nemo vos seducat. qui exercet iustitiam, iustus est, sicut ille iustus est.

8 ‖[8] Qui committit peccatū, ex [i] diabolo est: quoniā à [k] principio diabolus [l] peccat, ad hoc patefactus est Filius Dei vt dissoluat opera diaboli.

9 Quisquis natus est ex Deo, peccatū non cō-

6 Argumentū à materiali nostræ salutis causa: Christus est purissimus in sese, & venit vt peccata nostra tolleret, nobis videlicet Spiritu suo sanctificatis. Ergò qui verè Christi particeps est, sese non dedit peccato: E cōtrariò, qui peccato sese dedit, Christum ignorat. 7 Aliud argumentum à coniugatis, Qui iustè viuit, iustus est, & Christum iustum refert, vnde etiam Dei filius esse intelligitur. 8 Argumentum à repugnantibus, Diabolus est peccati author, ac proinde ex diabolo est, siue afflatu diaboli regitur, qui seruit peccato: quòd si diaboli filius, non igitur Dei. Nam ita inter se repugnant diabolus & Deus, vt etiā Filius Dei sit missus destruendis diaboli operibus. Itaq; ex opposito quicunq; peccato resistit, Dei est filius, Spiritu ipsius videlicet veluti nouo semine regeneratus, adeò quidē vt iā necessariò ex subiectione peccati sit liberatus.

c Non dixit pares, sed similes. Nam inter caput & membra semper erit discrimen. *d Nunc enim videmus per ænigma in fide & spe.* 1. Cor. 13. 12.
e Similitudinem significat non paritatem. Quis enim ita purus est, vt Deus, ad cuius conspectum sordent Angeli: Iob. 4. 18. *f Puritati non studet. Itaque committere peccatum dicitur, non quisquis labitur, sed qui sanctitati non studet.*
g Peccati breuis definitio. *h Peccare dicitur, qui puritati non studet, in eo autem peccatum regnat: in fidelibus autem dicitur habitare peccatum, non regnare.* *i Diabolum refert, vt filius patrem, & eius spiritu regitur.*
k Ab ipso mundi exordio. *l Non dicit peccauit, sed peccat, in actu enim continuo peccandi versatur.*

mittit

mittit: quoniam [m] semen ipsius in eo manet: nec potest peccare, eo quòd ex Deo natus est.

10 [9] Per hoc manifesti sunt filij Dei & filij diaboli. quisquis non exercet iustitiã, non est ex Deo, [10] & qui non diligit fratrem suum.

11 ‖[11] Quoniam hæc est denuntiatio quam audistis à principio, vt diligamus alij alios.

12 [12] Non sicut ‖[n] Cain, *qui* ex illo Malo erat, & occidit fratrem suum, [13] Cuius autem rei gratia occidit eum? quia opera eius mala erant, fratris autem eius iusta.

13 Ne miremini, fratres mei, si odit vos mũdus.

14 [14] Nos [o] scimus nos translatos esse ex morte ad vitam, quia diligimus fratres: qui non diligit fratrem, manet in morte.

15 ‖[15] Quisquis odit fratrem suum, homicida est: & nostis nullum homicidam habere vitam æternam in se manentem.

16 ‖[16] Per hoc nouimus charitatem Dei, quòd ille animam suam pro nobis posuit: nos igitur debemus pro fratribus animas ponere.

9 Conclusio, Ex vita impura dignoscí qui diabolico spiritu regantur: ex pura verò, qui sint Dei filij. *Iohan.* 13 34. & 15 12.

10 Charitatẽ in fratres, vt alteram filiorũ Dei notam, incipit commendare. *Gen.* 4.8

11 Ratio prima à prẽcipientis Dei authoritate. *Supr.* 2.19. *leuit.* 19.17. *Iohan.* 15.13. *epheſ.* 5.2.

12 Amplificatio à contrario exemplo Caini fratricidæ. 13 Breuis digressio, Ne miremur nos, dum officium facimus, esse mundo exosos, quum hæc iam olim fuerit iusti Abelis conditio, cui qui tandem non malit esse similis quàm Caino? 14 Ratio secunda, Quia charitas est testimonium nos à morte ad vitam esse translatos: ac proinde odium in fratres est mortis argumentum, cui quisquis indulgeat, velut mortem in sinu fouet. 15 Confirmatio, Quisquis homicida est, versatur in morte æterna: qui fratrem odit, est homicida: ergò est in morte. Inde sequitur oppositum, eum qui fratrem diligit, ad vitam transiuisse. Nam reuera mortui nascimur. 16 Iam quousque charitas Christiana porrigatur ostendit, eousque videlicet vt Christi exemplo, sui etiam quisque obliuiscatur vt fratribus consulat.

m Sic vocatur Spiritus sanctus ab effectu, quòd eius virtute tanquam ex semine quodam noui homines efficiamur: id est corruptæ nostræ qualitates instaurantur per Christum cui per fidem sumus coniuncti vt peccato mortui, viuamus Deo.

n Exemplum profert & antiquissimũ & aptissimum in quo contemplemur, & filiorum Dei, & filiorum Diaboli naturam, quæ nos in hoc mundo maneat conditio, & quis demum vtrorumq; sit futurus exitus. o *Charitas indicium est nos translatos à morte ad vitam, nempè quia ex effectis agnoscitur causa.*

17 ‖[17] Qui verò habuerit [p] mundanas facultates,& viderit fratrem ſuum egentem, & [q] clauſerit viſcera ſua coram eo, quomodo charitas Dei manet in eo?

*Luc.*3.11. 17 Argumentatur à comparatis.Nam ſi vel ipſam vitam tenemur proximis impendere, quanto magis fratris inopiam facultatibus noſtris ſubleuare.

18 [18] Filioli mei,ne diligamus verbo neque lingua *ſolum*, ſed opere & veritate.

19 [19] Et per hoc cognoſcimus nos ex veritate eſſe, [20] & coram ipſo ſecura reddemus corda noſtra.

20 [r] Nam ſi nos condemnet cor noſtrum, potentior eſt Deus corde noſtro, & nouit omnia.

*Mat.*21.22. *Iohan.*15.7. *&* 16.23. *infra.*5.24. 18 Charitas Chriſtiana non in verbis, ſed in reipſa poſita eſt & ab affectu ſincero proficiſcitur.

21 [21] Chariſſimi, ſi cor noſtrum nos non condemnet,fiduciam habemus apud Deum:

22 ‖Et quicquid petierimus, accipimus ab eo, quoniam præcepta eius cuſtodimus, & ea quæ ipſi placent facimus.

23 ‖[22] Hoc eſt igitur mandatum eius vt credamus * nomini Filij eius Ieſu Chriſti, & diligamus alij alios, ſicut mandauit nobis.

*Ioh.*6.29. *&* 17.3. *Ioh* 13.24. *&* 15.10. 19 Charitatem

24 ‖ Nam qui ſeruat eius mandata, in eo habitat,& ipſe in eo, & per hoc nouimus eum habitare in nobis, *nempè* ex [ſ] Spiritu quem nobis dedit.

commendat à triplici effectu. Primùm enim ex ea intelligimus nos verè eſſe Dei filios, vt anteà declarauit. 20 Inde fit vt pacatam conſcientiam habeamus, ſicut è contrariò qui ſtatuit ſe Deum habere pro iudice, quòd ſit malè ſibi conſcius, vel nunquam vel temerè quietus eſt, quum Deus multo quàm nos acutius videat, & ſeuerius iudicet. 21 Tertius effectus ex hoc quoque naſcitur, quòd in his miſerijs certi ſumus nos exaudiri, vt qui filij Dei ſimus: ſicut ex gratia ſanctificationis, quæ electis propria eſt,intelligimus. 22 Concluſio, fidem in Chriſtum & charitatem mutuam, res eſſe ſimul connexas, ac proinde ſanctificationis externa teſtimonia interiori illo Spiritus nobis dati teſtimonio viciſſim reſpondere.

* Nomen ad prædicationem verbi reſpicit. Nam fides ex auditu, Rom. 10. 8.& 17.

p Vnde hæc vita ſuſtentatur. q Non aperuerit illi ſuum pectus, nec prompto illi animo ſu currerit. r Si mala conſcientia nos coarguat,multò magis ad nos cõdemnandos valere debet Dei iudicium,qui melius etiam corda noſtra norit,quã noſmet ipſi. ſ Spiritum ſanctificationis intelligit,id eſt,ex quo regenerati viuimus Deo.

CAP.

CAP. IIII.

1 Vbi quædam inſeruit de probandis ſpiritibus: 4 quia alũ ex mundo, 5 alij ex Deo loquuntur: 7 ad charitatẽ redit, 11 19 & Dei exemplo ad fraternum amorem hortatur.

CAP. IIII. *Ioh* 8 47.

1 Occaſione ex Spiritus nomine arrepta, ne charitas à Dei cultu, qui præcipuè à vera eiuſdem notitia pendet, ſeparetur: redit ad id quod capite ſecundo de cauendis Antichriſtis dixerat. Vult autem duplicem cautionem à nobis hic adhiberi: vnam, vt quum multi ſint pſeudoprophetæ temerè quibuſuis non credamus: alteram, ne, quia multi falſa docent, idcircò nullis credamus. Tenendam igitur eſſe mediam viam, vt Dei ſpiritus qui omninò ſequendi ſunt, nouerimus, ab impuris ſpiritibus fugiendis diſtinguere. 2 Certam & perpetuam Antichriſtianæ doctrinæ dignoſcendæ regulam tradit, nempè ſi Chriſti diuina aut humana natura, aut vera earundem vnitio negetur: vel de ipſius, vnici videlicet noſtri Regis, Prophetæ, ac Pontificis æterni, officio vel tantillum detrahatur. 3 Solatur electos certa ſpe victoriæ, ita tamen vt eos doceat non ſua, ſed Dei virtute pugnare. 4 Cauſam adfert cur iſtis mundus potius quam veris doctoribus applaudat: quoniam videlicet nihil niſi mundanum ſpirant: quæ etiam eſt altera Antichriſtianæ doctrinæ dignoſcendæ ratio. 5 Suam & collegarum ſuorum doctrinam teſtatur certum eſſe Dei ſermonem, quem vniuerſis totius mundi ſuffragijs ſecurè opponere ſit neceſſe, & inde veritatem a mendacio diſtinguere.

1 Dilecti, ne cuiuis [a] ſpiritui credite, ſed probate ſpiritus an ex Deo ſint: nam multi pſeudoprophetæ venerunt in mundum.

2 [a] Ex hoc cognoſcite Dei Spiritum. [b] Quicunque ſpiritus profitetur Ieſum [c] Chriſtum in [d] carnem veniſſe, ex Deo eſt.

3 At quicunque ſpiritus non profitetur Ieſum Chriſtum in carne veniſſe, ex Deo non eſt, ſed hic eſt ille *ſpiritus* Antichriſti, de quo audiſtis eum venturum fuiſſe, & qui iam nunc in mundo eſt.

4 [a] Vos ex Deo eſtis, filioli, & viciſtis eos, quoniam potentior eſt qui *eſt* in vobis, quàm qui in mundo eſt.

5 [a] Ipſi è mundo ſunt, ideò mundana loquuntur, & mundus eos audit.

6 ‖ [a] Nos ex Deo ſumus: qui nouit Deum, au-

a Metonymicè, id eſt, ei qui ſe Spiritus dono præditum dicit ad obeundum Prophetæ munus. b De doctrina ſimpliciter loquitur, non de perſona. Nam fieri poteſt, vt quis ſincerè doceat, qui tamen ipſius doctrinæ non ſit particeps, cuius eſt nuntius. c Verum Meſſiam & redemptorem vnicum non duplicem. d Verum hominem.

dit nos: qui non est ex Deo, non audit nos: ex hoc cognoscimus [e] spiritum veritatis & spiritũ erroris.

7 [6] Dilecti, diligamus alij alios: [7] nam charitas ex Deo est: quisquis diligit, ex Deo natus est, & nouit Deum.

8 Qui non diligit, non nouit Deum: [8] nam Deus est [f] charitas.

9 ‖ Per hoc patefacta est charitas Dei in nos, quòd Filium illum suum vnigenitum misit Deus in mundum vt viuamus per eum.

10 In hoc est charitas, non quòd nos dilexerimus Deum, sed quòd ipse dilexerit nos, & miserit Filium suum vt esset propitiatio pro peccatis nostris.

11 [9] Dilecti, si Deus nos ita dilexit, debemus & nos alij alios diligere.

12 ‖ [10] Deum nemo spectauit vnquam: si diligamus alij alios, Deus in nobis habitat, & charitas eius [g] adimpleta est in nobis.

13 Per hoc cognoscimus nos in eo habitare & ipsum in nobis, quòd de Spiritu suo dedit nobis.

14 [11] Nos verò spectauimus & testamur Patrẽ

6 Redit ad charitatis mutuæ commendationem. *Ioh* 3.16.

7 Ratio prima Quoniam res est planè diuina, ac proinde filijs Dei prorsus conueniens, adeò vt qui illius est expers, dici non possit Deũ verè nosse. *Ioh*.1.12. 1.*tim*.6.16.

8 Confirmatio Quia Dei natura sit homines diligere: cuius rei illustrissimũ præ cæteris documentum est quòd non quoslibet, sed Filium illum suum, & eum quidem Vnigenitum, sola illa gratuita & infinita in nos hostes suos beneuolentia impulsus, tradiderit in mortem, cuius sanguine expiati, fieremus æternæ ipsius gloriæ participes. 9 Ratio altera à comparatis, Si Deus nos ita dilexit, an nos ipsius filij, inter nos non amabimus? 10 Tertia ratio, Quia Deus oculis inuisibilis, ex hoc sui Spiritus effectu (nempè charitate) intelligitur, & quidẽ non extra nos, sed nobiscum coniunctus, in quibus ita sit efficax. 11 Huic charitati fundamentum aliud substernit, nempè fidem in Iesum, quę verè nos cum eo coniungit, sicut charitas nos cum eo coniunctos esse testificatur. Reddit autem Christo testimonium, vt oculatus testis.

e Veridicos Prophetas, quibus opponuntur spiritus erroris, id est, errantes & alios in errorem abducentes. Insignis locus, qui præbuit Tertulliano argumentum libri de præscriptionibus, non vt ἄγραφον verbum aliquod vel personalem successionem, sed vt doctrinam Apostolorum scriptis proditam ostendat esse veræ doctrinæ Ecclesiæ normam.

f Deum, dum vocat charitatem, multò plus dicit, quàm si eum infinitè nos amare pronuntiaret. g Verè ac reipsa comprobata.

misisse

misisse Filium qui esset seruator mundi.

15 Quisquis [h]professus fuerit Iesum esse Filium Dei, Deus in eo habitat, & ipse in Deo.

16 Et nos cognouimus & credidimus charitatem quam habet Deus in nobis. [12] Deus charitas est: & qui manet in charitate, in Deo manet, & Deus in eo.

17 [13] Per hoc adimpletur charitas in nobis, vt fiduciam habeamus in die iudicij. quòd [i] qualis ille est, *tales* & nos sumus in hoc mundo.

18 [k] Metus non est in charitate: adimpleta charitas foràs eijcit metum: quoniam metus cruciatum habet. qui autem metuit, non est perfectus in charitate.

19 [14] Nos diligimus eum, quoniam ipse prior dilexit nos.

20 [15] Siquis dixerit, Diligo Deum, & fratrem suum oderit, mendax est. [16] qui enim non diligit fratrem suum quem vidit, Deum quem non vidit, quomodo potest diligere?

12 Quarta ratio, Deus est fons & origo charitatis, ipsaque adeò charitas: ergò qui in eo manet, Deum secum habet. *Ioh.* 13. 14. & 15. 12.

13 Rursus vt paulò antè charitatem ex eo cõmẽdat, quòd quum ex nostri cum Deo in hac re conuenientia, certum nobis nostræ adoptionis testimonium suppeditetur, ita fiat vt intrepidè supremum illum diem iudicij expectemus, adeò vt trepidatio & cruciatus ille conscientiæ à charitate expellatur. 14 Nequis illam conscientiæ pacem existimet à charitate nostra vt causa proficiscì, recurrit ad fontem, nempè ad gratuitam dilectionem qua nos Deus licet iram ipsius promeritos prosequitur. Hinc autem duplex alia charitas oritur, vtraque primæ illius index ac testis, ea videlicet qua Deũ qui prior nos dilexit redamamus: ac demùm propter illum, proximos quoq; diligimus.

15 Sicut charitatem proximi à charitate Dei in nos inseparabilem esse ostendit, quoniam hæc illam gignit: ita iam aliam charitatis speciem qua nos Deum diligimus, à charitate proximi disiungi posse negat: vnde consequitur, impudenter mentiri, qui se Dei cultores vocant, quum proximos negligant.

16 Prima ratio à comparatis, cur non possit proximus odio haberi & Deus diligi, nempè quia qui fratrem non potest amare quem videt, quomodo Deũ inuisibilem amauerit?

h Professionem intellige ex vera fide manantem, & quam charitas consequitur, vt omnia cohæreant. Qua de re multa scribit Augustin. tractatu in hanc epistolam sexto. i Similitudinem rursus significat, non paritatem. k Si ex charitate intelligimus nos esse in Deo, & Deum in nobis, nos filios esse, nos Deum nosse, vitam æternam esse in nobis: rectè colligit pacem ac tranquillitatem inde colligi. Quid enim reformidet qui Deum habet à suis partibus?

17 Secunda ratio, Cur non possit Deus odio haberi & proximus diligi, quia vnus & idem Legislator & se & proximum diligi præcepit.

21 17 Et hoc mandatum habemus ab eo, vt qui diligit Deum, diligat & fratrem suum.

CAP. V.

1 Ostendit fraternum amorem & fidem esse res coniunctas, 10 Nullam autem haberi posse fidem Deo, nisi credendo in Christum. 14 Hinc est inuocatio: 16 vt pro fratribus etiam valeant preces nostræ.

CAP.V.

*Mat.*12.30.

1 Pergens in eodé argumento, quomodo vtraq; illa charitas in nobis ex Dei in nos charitate deriuetur ostendit: nempè per Iesum mediatorẽ fide apprehensum, in quo facti Dei filij, & Patrem ex quo sic geniti sumus, & fratres similiter nobiscum genitos diligimus. 2 Charitas proximi à charitate qua Deum diligimus sic dependet, vt hanc illi præire oporteat: inde consequitur charitatem non esse appellandam quum ad malè agendum coeunt homines, quoties denique proximum amantes, in Dei mandata non respicimus. 3 Ratio, Quia Deum diligere est mandatis eius obsequi: quod quum ita sit, & vtraque charitas ab eodem Legislatore sit mandata (vt anteà docuit) efficitur illud quoque, Diligi non posse proximum vbi mandata Dei violantur. 4 Quoniam docet experientia nullam inesse carni facultatem, imò ne voluntatem quidem ad præstanda Dei mandara, idcircò ne videatur Apostolus toties inculcãs mandatorum Dei obseruationem, impossibilia flagitare, pronuntiat grauia non esse Dei mandata, hactenus quidem vt eorum onere opprimamur. 5 Ratio, Quoniam ex regeneratione nacti simus vires quibus superatur mundus, id est, quicquid mandatis Dei reluctatur. 6 Explicat quænam sint illæ vires, nempè fides.

1 [1] QVisquis credit Iesum esse [a] Christum illum ex Deo natus est: & quisquis diligit genitorem, diligit etiam [b] eum qui ex eo genitus est.

2 [2] Per hoc cognoscimus nos diligere filios Dei, quum Deum diligimus, & [c] mandata eius seruamus.

3 ‖ [3] Hæc est enim charitas Dei, vt mandata eius seruemus: [4] & mandata eius grauia [d] non sunt.

4 [5] Quoniam quicquid natum est ex Deo, vincit mundum: [6] & hæc est victoria quæ [e] vicit mundum

a Verum esse Messiam vt exposuimus supra 2.22. *b Singulari numero vtens, omnes fideles intelligit. c Charitas ibi nulla est, vbi vera doctrina non extat. d Regeneratis, qui Dei spiritu aguntur, & qui liberati sunt per gratiam a Legis maledictione. e Vtitur præterito tempore, vt iudicetur etiamsi adhuc versemur in hac lucta, certissimam tamen esse victoriam.*

dum

dum, *nempè* [f] fides noſtra.

5 [7] Quis eſt qui || vincit mundum, niſi qui credit Ieſum eſſe Filium Dei?

6 [8] Hic ille eſt qui venit per aquam & ſangui nem, *nempè* Ieſus Chriſtus: [9] non per aquam ſolùm, ſed per aquam & ſanguinem: & [g] ſpiritus is eſt qui teſtificatur ſpiritum veritatem eſſe.

7 Nam tres ſunt qui teſtifiantur in cœlo, Pater, [h] Sermo, & Spiritus ſanctus: & hi tres [i] vnum ſunt.

8 || Et tres ſunt qui teſtificãtur in terra, Spiritus & aqua, & ſanguis: & hi tres in vnum conſentiunt.

9 [10] Si teſtimonium hominum accipimus, teſtimonium Dei maius eſt: [k] nam hoc eſt teſtimonium Dei quod teſtificatus eſt de filio ſuo.

10 [11] Qui credit in Filium Dei, habet teſtimonium in ſeipſo: qui non credit in Deo, mendacem eum fecit, quia non credidit teſtimonio quod teſtificatus eſt Deus de Filio ſuo.

1 *Cor.* 15. 57.

7 Duo prætereà declarat, vnum, quæ ſit vera fides, ea nimirum quæ in vnum Ieſum Filium Dei reſpicit: ex quo conſequitur alterũ, nempè has vires propriè non eſſe fidei, ſed fide tãquã inſtrumento, ex Ieſu Chriſto Filio Dei hauriri. *Ioh.* 3. 16.

8 Præſtantiam Chriſti in quo vno omnia nobis donantur, ſex teſtibus cõprobat, tribus cœleſtibus, & totidem terrenis, penitus inter ſe cõſentientibus Cœleſtes ſunt, Pater, à quo miſſus eſt Filius, Sermo ipſe caro factus, & Spiritus ſanctus. Terreni teſtes, aqua, (id eſt, ſanctificatio noſtra) ſanguis (id eſt, iuſtificatio noſtra) Spiritus, id eſt, agnitio Dei Patris in Chriſto per fidem ex Spiritus ſancti teſtimonio: ſicut in annotationibus copioſius expoſuimus. 9 Monet ne aquam à ſanguine (id eſt, ſanctificationem à iuſtificatione, ſiue iuſtitiam inchoatam à iuſtitia imputata) ſeparemus: quoniam illa non nitimur niſi quatenus eſt huius teſtimoniũ: hæc verò etſi ab illa nunquam ſeparetur, tamen ſola eſt noſtræ ſalutis materia. 10 Argumento à cõparatis, oſtendit quantum ſit pondus cœleſtis teſtimonij quod Pater edidit de Filio cui conſentit & ipſe Filius, & Spiritus ſanctus. 11 Firmitatem etiam terreſtrium teſtiũ probat ex conſcientia vniuſcuiuſq;, teſtimonium illud in ſeſe habentis, quam non falli dicit, vtpote quæ cœleſti Patris de Filio teſtimonio aſſentiatur: alioqui enim Patrem oporteret eſſe mendacem, ſi conſcientia Patri aſſentiens mentiretur.

f Quæ eſt inſtrumentalis cauſa: apprehendens eum qui illud reuera præſtat. Nam alioqui fides hoc non præſtat, ſed is qui fide apprehenditur Ieſus Chriſtus. *g Spiritus noſter tertius teſtis, teſtatur Spiritum ſanctum eſſe veritatem, id eſt, eſſe verum quod nobis ille dictat, nempè nos eſſe filios Dei.* *h Vide Ioh.* 8 13. *i In vnũ conſentiunt, acſi vnus teſtis eſſent, vti reuera ſunt, ſi κατὰ θεὸν ſpectes.* *k Meritò ita colligo, nam illud teſtimonium quod dixi in cœlo perhiberi, à Deo manat, Filium ſuum ornante.*

11 [12] Est autem hoc testimonium, *nempè* quòd vitam æternam dedit nobis Deus: & hæc vita in Filio eius est.

12 Iam tandé quod sit hoc testimonium tot testibus confirmatum declarat: nempè vitam siue fœlicitatem æternam esse merú Dei donum, quæ in filio resideat, & ab eo in nos, qui per fidem cum eo cõiuncti sumus, promanat, adeò vt extra eum nusquam inueniatur vita.

*Supr.*3.22.
*Mat.*12.31.
*mar.*3.29.

12 Qui habet Filium, habet vitam: qui non habet Filium Dei, vitam non habet.

13 [13] Hæc scripsi vobis qui creditis in nomen Filij Dei: vt sciatis vos vitam æternam habere, & vt credatis in nomen Filij Dei.

14 [14] Et hæc est fiducia quam apud Deum habemus, ‖ ipsum, siquid petierimus secundum voluntatem eius, nos audire.

15 Quòd si scimus eum audire nos, quicquid petierimus, scimus nos habere petitiones quas ab eo petijmus.

16 [15] Siquis viderit fratrem suum peccare peccato *quòd* non *est* ad mortem, [l] petet & dabit ei vitam: peccantibus *dico* non ad mortem. Est peccatum ad mortem: non pro illo dico vt roget.

17 ‖ [16] Omnis iniustitia peccatum est: sed est peccatum *quod* non *est* ad mortem.

18 [17] Scimus quod quisquis natus est ex Deo,

13 Epilogus epistolæ (in quo primum ostendit hac doctrina etiam ipsos egere qui iam credunt, vt magis ac magis in fide crescant: id est, vt quotidie de sua in Christo, per fidem salute fiant certiores. 14 Quoniam quod speramus nondum reipsa obtinemus, inuocationem cum fide connectit Apostolus, quam vult ex fide proficisci, deinde ita concipi, vt nihil diuinæ voluntati nó consentaneum petatur: cuiusmodi preces vanæ esse non possunt. 15 Preces non tantùm pro nobis ipsis, sed etiam pro fratribus peccantibus sunt concipiendæ, ne sint eis mortifera ipsorum peccata: additur tamen exceptio peccati illius quod nunquam remittitur, siue peccati in Spiritum sanctum, id est, vniuersalis, & ex animo proficiscentis apostasiæ à cognita Euangelij veritate, sicut in annotationibus pluribus exposuimus. 16 Occupatio, Omnem quidem iniquitatem nomine peccati comprehendi, sed non idcirco desperandum quoniam non omne peccatum est lethale, sed extra spem remedij. 17 Ratio cur non omne, imò etiam cur nullum peccatum sit quibusdã lethale: quia nimirum ex Deo sunt nati, id est. facti filij Dei in Christo: cuius Spiritu donati non seruiunt peccato, neque à Satana lethaliter vulnerantur.

l Perinde est acsi diceret, Petet à Domino vt illi condonet, qui rogatus illi dabit veniam, sed notandum est, quod non dixit dabit veniam, sed dabit vitam. Ita enim intelligimus aliquod peccatum non esse mortiferum.

non

non peccat: sed qui genitus est ex Deo, conseruat seipsum, & Malus ille non tangit eum.

19 [18] Scimus nos ex Deo esse, & mundum totum in malo iacere.

20 Sed scimus Filium Dei venisse, || & dedisse nobis mentem vt cognoscamus illum qui verax est: & sumus in verace illo, in Filio eius Iesu Christo,[m] hic est verus Deus, & vita æterna.

21 [19] Filioli, cauete vobis ab idolis. Amen.

Luc. 24. 45.

18 Vnumquemque oportet vniuersales promissiones sibi peculiariter applicare, vt certò nobis persuadeamus, nos (quum totus mundus sit natura perditus) gratis factos esse Dei filios, misso ad nos Filio ipsius Iesu Christo, à quo illustrati sumus veri Dei & vitæ æternæ notitia. 19 Disertè èxprimit præceptum de cauendis idolis: quæ vni vero Deo opponit, vt hoc veluti sigillo totam superiorem doctrinam obsigner.

m *Apertissimè asseritur Christi diuinitas.*

EPISTOLA IOHANNIS SECVNDA.

1 *Inscribitur hæc Epistola eximia ac præstanti dignitate fœminæ,* 4 *quæ filios in Dei timore rectè educatos habebat.* 6 *Hanc orat vt in charitate Christiana perseueret,* 7 *ne in Antichristos incidat:* 18 *quin potius eos omninò vitet.*

1 [1] Resbyter [a] electæ [b] dominæ, & liberis eius [1] quos ego verè diligo, nec ego solus, sed & omnes qui norunt veritatem.

2 Propter veritatem quæ permanet in nobis, & nobiscum erit in æternum.

3 Sit vobiscum gratia, misericordia, pax à Deo

1 Christianæ coniunctionis vinculum est vera & cõstans veritatis professio.

a *Electa appellatiuum est nomen, non proprium.*

b *Eximia atque præstanti dignitate fœminæ.*

Patre,& à Domino Ieſu Chriſto Filio Patris[c] cum veritate & charitate.

4 [2] Gauiſus ſum valdè quòd inuenerim ex filijs tuis [d] qui integrè incedant,ſicut mandatum accepimus à Patre.

5 Et nunc rogo te,domina, non vt mandatum nouum ſcribens tibi, ſed quod habuimus à principio, ‖ vt diligamus alij alios.

6 Hæc autem eſt charitas, vt incedamus ſecundum doctrinam eius, Hæc eſt doctrina, vt ſicut audiſtis à principio, *ita* in eo ambuletis.

7 [3] Nam multi impoſtores ingreſſi ſunt in mundum qui non confitentur Ieſum Chriſtum veniſſe in carne . Qui eſt eiuſmodi, impoſtor eſt & Antichriſtus.

8 [4] [e] Attendite vobiſipſis, ne perdamus quæ operati ſumus, ſed vt mercedem plenam recipiamus.

9 Quiſquis tranſgreditur,nec manet in doctrina Chriſti,Deum non habet:Qui manet in doctrina Chriſti,hic & Patrem & Filium habet.

10 [5] Siquis venit ad vos, & hanc doctrinam nó adfert, ‖ ne recipite eum domum, nec aue ei dicite:

11 Qui enim dicit illi Aue, communicat operibus eius malis.

12 Quum multa haberem vobis ſcribenda, nolui charta & atramento: ſed ſpero *me* venturum ad vos, & [f] præſentem præſentibus loquuturum, vt gaudium noſtrum ſit completum.

13 Salutant te filij ſororis tuæ [g] electæ. Amen.

2 Vera hæc profeſſio poſita eſt, tum in mutua charitate quam mãdauit Dominus: tum verò maximè in ſana doctrina, quæ & ipſa nobis tradita eſt. Eſt enim mandatum Dei,ſolidum & regulæ morum & dogmatum fundamentum, & iſta ſunt inter ſe inſeparabilia. *Johan.* 15.12.

3 Antichriſti perſonã & officium Chriſti oppugnantes, iam in Eccleſiã temporibus Apoſtolorum irrepſerant.

4 Omnia amittit qui facit doctrinę iacturam. *Rom.* 16.17.

5 Cum peruerſæ doctrinæ defenſoribus commercium nobis eſſe non debet.

c Cum vera cognitione, quam charitas comitetur: Veritatem igitur vocat, quam Paulus agnitionem. *d Prout veritas præſcribit.* *e Circumſpicite, & diligenter conſideretis.* *f Ad verbum, os ad os.* *g Id eſt, eximiæ vt ſupra.* 1.

EPISTOLA IOHANNIS TERTIA.

1 *Hospitalitatem Gaij laudat.* 9 *& Diotrephis ambitionem accusans:* 10 *Gaium monet vt benefaciendo perseueret:* 12 *Postremò Demetrium commendat.*

1 SENIOR Gaio dilecto, quem ego verè diligo.

Dilecte, in primis opto vt prosperè agas & valeas, sicut prosperè agit anima tua.

3 Gauisus sum enim valdè quum veniſſent fratres, & testimonio suo commendaſſent integritatem tuam, prout tu integrè incedis.

4 Maius [a] istis gaudium non habeo, quum *videlicet* audio filios meos integrè incedere.

5 Dilecte, [b] fideliter agis quicquid facis erga fratres & erga peregrinos,

6 Qui testimonio suo commendarunt charitatem tuam in conspectu Ecclesiæ: quos rectè facies [c] si prosequutus fueris vt * Deo dignum est.

7 Nam pro nomine eius profecti sunt, nihil accipientes à Gentibus.

8 Nos ergò debemus recipere huiusmodi, [d] vt adminiſtri simus veritati.

9 [1] Scripsi Ecclesiæ: sed qui primatum inter eos ambit Diotrephes non recipit nos.

10 Propterea, si venero, suggeram ipsius facinora quæ facit, verbis improbis garriens in nos:

1 Exemplum Christianæ gratulationis.

2 Ambitio & auaritia duæ pessimæ pestes, (præsertim in ijs qui Ecclesiasticum aliquod munus sustinēt) in Diotrephis persona damnantur.

* Rectè omninò. Nam (inquit Dominus) qui vos excipit, me excipit.

a Sub. gaudijs. Vtitur enim plurali numero emphaseos causa ex Hebr. idiotismo.

b Agis vt fidelem decet.

c Cōmēdat Gaio vel eos ipsos quos iam anteà exceperat, ad eum redeuntes ad procuranda ecclesiæ negotia, vel alios quorum eadem

vtri conditio. *d Vt & ipsi aliquid conferamus ad veritatis prædicationem.*

quiáque etiam his non contentus, neque ipſe recipit fratres, & qui volunt *recipere* prohibet, & ex Eccleſia eijcit.

11 Dilecte, ne imitare quod malum eſt, ſed quod bonum eſt, qui bene facit, ex Deo eſt, qui autem malè facit, non [e] vidit Deum.

e Non nouit.

12 Demetrio teſtimoniũ redditum eſt ab omnibus: & ab ipſa veritate: ſed & nos teſtimoniũ perhibemus, & noſtis teſtimonium noſtrũ verum eſſe.

13 Multa poſſem ſcribere, ſed nolo atramento & calamo ita ſcribere:

14 Spero autem fore vt ſtatim te videam, & vt coràm loquamur.

15 Pax tibi. Salutant te amici: Saluta amicos nominatim.

EPISTOLA CATHOLICA IVDÆ APOSTOLI.

1 Admonet pios vt ſibi caueant ab eo hominũ genere. 4 qui ex Chriſti gratia laſciuiendi prætextũ captant. 5 quos non impunè laturos eius gratiæ contemptũ, 6 7 tribus exemplis demonſtrat: 14 & vaticinium Enoch profert. 20 Modum denique pijs oſtendit, quo omnes eorũ machinas diſijcere queant.

1 IVDAS Ieſu Chriſti ſeruus, [a] frater autem Iacobi, vocatis [b] à Deo Patre ſanctificatis, & Ieſu Chriſto [c] ſeruatis:

2 Miſericordia vobis & pax & charitas multiplicetur.

a Vt diſtinguatur ab Iſcariote, ita appellatum fuiſſe hunc Iudã conſtat. Sed & illud obſeruandũ eſt, quum Iacobi meminerit ſimpliciter, nullo adduto epitheto, omnino intelligi eũ cuius nomen celeberrimum tum erat, nempè Alphæi filium. b Per Deum Patrem. c Sepoſitis æterno Dei conſilio, qui Chriſto tradcrentur cuſtodiendi.

3 Dilecti

3 [1] Dilecti, quum omne ſtudium adhibeam vt ſcribam ad vos [d] de communi ſalute, neceſſe habui vobis ſcribere, ad vos hortandos vt [e] decertetis pro fide quæ [f] ſemel tradita eſt ſanctis.

4 [2] Nam ſubrepſerunt quidam homines, prius iam olim deſcripti ad hanc damnationem, [3] impij, qui Dei noſtri gratiam transferunt ad laſciuiam, & ſolum illum verum Deum ac Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum negant.

5 [4] Volo autem vos *iſtorum* commonefacere, vt qui ſemel hoc ſciatis Dominum, quum populum ex Ægypto liberaſſet, rurſus ‖ eos qui non credebant perdidiſſe.

6 ‖ [5] Et Angelos qui non ſeruata ſua origine reliquerunt ſuum domicilium, iudicio magni illius diei vinculis æternis ſub caligine reſeruaſſe.

7 ‖ Sicut Sodoma & Gomorrha, & his finitimæ ciuitates ſimili modo atque [g] illæ ſcortatæ, & [h] carnem alienam ſectatæ, propoſitæ ſunt exemplo, ignis æterni pœnam ſuſtinentes.

8 Similiter tamen & iſti [i] ſopiti, carnem quidem polluunt, [6] [k] dominatum verò reijciunt, & dignitates conuitijs inceſſunt.

9 [7] At Michael archangelus, quum aduerſus

1 Scopus huius epiſtolæ, in qua pios aduerſus profanos quoſdam, & in ſana doctrina, & in rectis moribus confirmat.

2 Non temerè ſed ex Dei prouidentia fit vt nonnulli perditi in Eccleſiam irrepant. *Num.* 14. 37. 2. *Pet.* 2. 4. *Gen.* 19. 24.

3 Hoc primũ in iſtis dãnat quòd ex Dei gratia captarent laſciuiẽdi prætextũ: quod fieri non poteſt quĩ Chriſto ſummũ imperiũ abrogetur, quum eiuſmodi homines Satanæ ſe addicant, vt hodie facit Anabaptiſtarum ſecta, quos Libertinos vocant.

4 Proponit horrenda ſupplicia eorũ qui gratia Dei ſunt abuſi, vt ſuis cupiditatibus obſequerentur.

5 Angelorũ lapſus ſeueriſſimè punitus, quãto magis homines perfidos vlciſcetur Dominus?

6 Alterum iſtorum dogma pernicioſiſſimum, quòd Magiſtratuum authoritatem etiam cum conuitijs tollebant, vt hodie Anabaptiſtæ.

7 Argumentum à comparatis, Michael ex præcipuis Angelis vnus, Satanam quamuis execrabilem contentus fuit iudicio Dei coercendum tradere: & iſtos homunculos peruerſos non pudet poteſtates à Deo ordinatas conuitijs inceſſere.

d De ijs quæ ad noſtram omnium ſalutem ſpectant. e Pro viribus tueamini fidem, ſana ſcilicet doctrina & vitæ exemplis. f Quæ ita ſemel tradita eſt, vt poſtea nunquam ſit immutanda: & qua ſemel amiſſa non ſit quòd aliundè ſalutem expectent. g Sodomæ & Gomorrhæ veſtigia ſecutæ. h Sic adumbrat prodigioſas libidines, de quibus Rom 1. 26. & 27. i Perinde ſtolidi & rationis expertes ac ſi altiſſimo veturno ſenſus omnes haberent ſopitos. k Magus eſt dominatum aſpernari, quam Dominos. i. rem ipſam quam perſonas.

diabolum certans disceptaret de corpore Mosis, non ausus est illi impingere notam maledicti, sed dixit, Increpet te Dominus.

10 [8] Atisti, quæ non nouerunt, ea conuitijs incessunt: quæ verò naturaliter, vt animantia rationis expertia sciunt, in ijs corrumpuntur.

11 [9] Væ ipsis: nam viam || Cain ingressi sunt, & deceptione mercedis, qua deceptus fuit || Balaam, effusi sunt, & || contradictione Core perierunt.

12 [10] Hi sunt macularum instar in [l] agapis vestris, dum vobiscum conuiuantur, [m] absque vllius metu seipsos pascentes: || nubes aqua carentes, vētis circumactæ: arbores emarcidæ, infrugiferæ, bis emortuæ, eradicatæ:

13 Vndæ maris efferatæ, despumantes sua ipsorum dedecora, stellæ erraticæ, quibus [n] caligo tenebrarum in æternum seruata est.

14 Prophetauit autem etiam de istis septimus ab Adam Enoch, dicens, Ecce [o] Venit Dominus cum sanctis millibus suis.

15 Vt ferat iudicium aduersus omnes, & redarguat quicunque ex ipsis sunt impij, de factis omnibus quæ impiè patrarint, deq; omnibus duris quæ loquuti fuerint aduersus ipsum peccatores impij.

16 Hi sunt murmuratores, queruli, in cupiditatibus suis incedentes: & || quorum os loquitur prætumida, admirantes personas vtilitatis gratia.

17 [11] Vos autem dilecti, memores estote verborum

8 Conclusio, istos duplici scelere teneri, nēpè audaciſſimæ inscitiæ in quibusdā damnandis, & impudentis contemptus eius cognitionis quam quum essent adepti non aliter tamē quā bruta rationis expertia viuebant, ventri nimirum seruientes.
*Gen.*4 8.
*Num.*22.21.
1.*pet.*2.15.
*Num.*16.1.
1.*Pet.*2.17.

9 Prædicit eorum exitiū, quoniam Cainum impudenti malitia, Balaamum turpi auaritia, Core deniq; factioso & ambitioso ingenio referant.
*Psal.*17.10.

10 Alijs multis epithetis tum sordes & petulantiam eorundem, tum verò maximè inanem eorum grandiloquentiam & vaniſſimum fastum grauissimè insectatur, grauissima comminatione adiuncta, ex Enochi antiquissima prophetia de futuro iudicio. 11 Prædictus est iltiusmodi monstrorum exortus, ne rei nouitate percellamur.

*l Agapæ erant fraternæ Ecclesiastici cœtus conuiuia, quæ describuntur à Tertulliano in Apologet cap.*39. *m Impudenter & absque vlla vel Dei vel Ecclesiæ reuerentia. Quid enim metuat cui summæ perfectionis gradus est, nihil pro peccato ducere? n Densissimæ tenebræ. o Præteritum futuri loco Hebraismo Vide in hunc locum quæ scripsimus* 1 *Cor.*16.22.

bbrum quæ prædicta fuerunt ab Apostolis Domini nostri Iesu Christi:

18 Quòd *videlicet* dixerunt vobis, || in extremo tempore futuros irrisores qui in impijs suis cupiditatibus incedant.

19 [12] Hi sunt qui seipsos segregant, animales, Spiritum non habentes.

20 Vos autem dilecti, sanctissimæ vestræ fidei superstruentes vosipsos, per Spiritum sanctum orantes,

21 Alij alios in charitate Dei conseruate, expectantes misericordiam Domini nostri Iesu Christi in vitam æternam.

22 [13] Et alios quidem habito delectu commiseramini.

23 Alios verò [p] terrore seruate, ex flamma rapientes, odio habentes [q] vel eam tunicam quæ a carnis contactu sit maculata.

24 [14] Cæterum, ei qui potest vos seruare à peccato immunes, & statuere in conspectu gloriæ suæ inculpatos cum exultatione:

25 *Id est* soli sapienti Deo seruatori nostro, gloria & magnificentia, & robur, & potestas, & nunc & in omnia secula. Amen.

1. *Tim.* 4 1. 2. *tim.* 3. 1. 2. *pet.* 3. 3.

12 Antichristorum est sese à pijs segregare, vt qui Spiritu Dei non regantur: contra verò Christianorũ est mutuò tum in fide tum in charitate sese sanctis precibus ædificare, tantisper dũ Christi misericordia appareat ad plenam suorum salutem.

13 Inter eos qui aberrant, hic delectus piis seruandus est, vt alios leuiùs tractent, alios iam in ipsa flãma versantes, seuera præsentis periculi denũtiatione seruare studeant: ita tamen vt sic abhorreant à malis & turpibus, vt vel leuissimam eorum contagionem fugiant. 14 Commendat eos Dei gratiæ, satis declarans Dei solius esse eam ipsam quam à nobis requirit constantiam nobis præstare.

p *Absterrentes eos, & sancta seueritate reuocantes, vt incestuosum illum Corinthium Paulus. 1. Cor. 5 6.* q *Hyperbole ab interdictis pollutionum Legalium sumpta.*

IN APOCALYPSIN

Nihildum tale visum est edere quale in superiores libros: interea tamen visum est subijcere quæ ante aliquot annos de huius libri authoritate scripsimus. Sunt autem eiusmodi.

QVIA de huius libri authoritate iampridem nonnulli dubitarunt, paucis diluam argumenta quæ in hanc partem adferri solent: deinde quid mihi videatur exponam. Argumenta verò citabo vti sunt ab Erasmo studiosè ac diligenter collecta: cuius quidem adeò varium mihi videtur in hoc argumento (vt in multis alijs) iudicium fuisse, vt quid statuerit, non facilè iudicari possis, nisi quòd eò tandem videtur inclinare, vt existimet aliquam esse quidem huius libri authoritatem, sed non eam tamen quæ sit reliquorum qui sine controuersia sunt recepti. Audiamus ergo quid dicat. Testatur (inquit) diuus Hieronymus, Apocalypsin ætate sua non fuisse receptam à Græcis. Dorotheus tyri Episcopus ac martyr, in compendio vitarum tradit Iohannem in Patmo insula Euangelium suum scripsisse: huius autem libri non meminit. Athanasius Græcus in suo catalogo non affirmat hoc opus esse Iohannis. Dionysius Alexandrinus, cuius verba citat Eusebius libro 7. Ecclesiasticæ historiæ, librum existimat ab alio quopiam Iohanne vero sancto scriptum. Eusebius ipse ita citat hunc librum aliquot locis, vt Johanni non sine exceptione tribuat. Idem Caium quendam orthodoxum citat lib. 4 qui à Cerintho hæretico scriptum dicat. Hoc sit primum argumentum: ad quod ita respondeo. Si spectetur quibus rationibus permoti sunt nonnulli ad hunc librum repudiandum, tum demum facilè apparituros quam immeritò hoc fecerint. Deinde sicut à quibusdam fuit repudiatus, ita fuisse à plerisque receptum, adeò quidem vt Epiphanius illos à quibus reijciebatur, apertè inter hæreticos recenserit: vt interim omittam antiquissimos scriptores, Justinum philosophum, & Irenæum Lugdunensem episcopum, martyrem vtrumque, non modò illum comprobasse, sed etiam commentarijs illustrasse. De Dorotheo quod affertur nihil habet momenti, qui suo tantùm silentio videatur librum hunc reiecisse. De Athanasio, suspectum esse titulum Erasmus ipse annotauit. De Dionysio mox videbimus, quum ipsius rationem expendemus. Caium (quicunque tandem is fuerit) vel ipsius Dionysij verbis refuto quæ scripta sunt libro Ecclesiasticæ historiæ tertio. Eusebium autem sanè nihil moror, in quo docti omnes iudicium requirunt. Nunc ad alterum argumentum veniamus. Scribit, inquit, Hieronymus quosdam eruditissimos viros totum hoc argumentum multis conuitijs fuisse infectatos, quasi nihil haberet Apostolicæ grauitatis, sed vulgatam tantùm rerum historiam, figurarum inuolucris adumbratam. Deinde nec ijs sententijs esse quicquam Apostolica grauitate dignum. Ad hoc ita respondeo. Quicunque tandem isti eruditissimi viri fuerint, magnam eos reprehensionem meruisse in eo quod conuitijs ausi sint eum librum exagitare, qui sanè sit breuissimus si ea demas quæ ad verbum ex Prophetis excripsit. Longè aliter Basilius, Gregorius, Cyrillus, Epiphanius, Irenæus, Hippolytus (vt Arethas testatur) qui hunc librum non

non modò (vt Dionysius Alexandrinus) putarunt à sancto viro scriptum esse, sed certè etiam Iohanni Apostolo vendicarunt: nunquam id certè facturi si Apostolicæ grauitatis nulla in eo vestigia animaduertissent. Vtros verò pro eruditioribus habebimus? an istos quorum & singularis pietas & summa eruditio testata est plurimis ipsorum monimentis, an illos potius quorum ne nomina quidem apparent: argumenta verò satis indicant quàm meritò eruditissimi appellentur? Negant in hoc scriptore vllam apparere grauitatem, quum tamen penè omnia ex Prophetis ad verbum descripserit. Dicunt eum complecti vulgatam rerum historiam. Id verò quî potest in eo verum esse qui (si admodum pauca excipias) res præteritas non narret, sed futuras prænuntiet? Ista igitur non modò vera non sunt, sed ne verisimilia quidem. Ad tertium argumentum accedamus. Hic inquit, solicitè suum nomen inculcat, perinde quasi syngrapham scriberet, non librum: idq; non solùm præter morem Apostolorum, verum multo magis præter suum morem, qui in Euangelio multo modestiora narrans, non exprimit tamen vsquàm suum vocabulum, sed notulis indicat, Discipulus ille quem diligebat Iesus. Et Paulus coactus referre de visionibus suis, rem exponit sub alterius persona. At hic tam arcana cum Angelo colloquia describens, quot locis inculcat, Ego Iohannes? Hæc est ratio quæ Dionysium Alexandrinum impulit, vt ub alio aliquo Iohanne scriptum hunc librum arbitraretur. At, Deus bone, quàm hæc sunt infirma & imbecilla! Non animaduerterunt boni viri aliud esse historiam, aliud Prophetiam scribere. Nam historiæ veritas aliunde potius quàm à scriptore pendet: in prophetia verò, quia res futuræ prædicuntur, nulla nisi reuelatis & annuntiantis authoritate innixa, quis non videt hoc requiri inprimis vt vnde tandem illarum prædictio emanet, quis patefecerit, quis scripserit intelligimus? Ideò videmus non modò in Prophetiarum initijs sed etiam in singulis penè visis, nihil æquè solicitè adscribi atque Dei dictantis & Prophetæ scribentis nomen. Exemplo sit vel vnus Ieremias, qui minimùm centies vicies nomen suum inculcat. Ita enim omninò faciendum erat, ne latebras quærere videretur, vt pseudoprophetæ solebant. Quid verò? Apud Danielem à capite septimo non penè singulis versiculis repetitur, Ego Daniel? Esaias autem quoties Esaiam filium Amos inculcat? Atqui Iohannes hoc non consueuit in Euangelio. Fateor: non historiam scribebat, in qua illi accidit quod nulli ex alijs discipulis, vt ipse de se multa dicere cogeretur. At Paulus etiam ipse hoc non fecit. Certè non fecit eo in loco in quo suas visiones ex professo non tractabat: sed quoties sui numeris præstantiam asserit, quàm altè, quàm magnificè sese Paulum illum dicit non ab hominibus, neq; per homines, sed à Iesu Christo designatum Apostolum? Quid? quum suæ illi certamina prædicat, an personam alienam assumit? Sed aliquid etiam amplius consideremus. Iohannis nomen in toto hoc opere (nisi me calculus fefellit) quinquies tantùm repetitur: & illud ego Iohannes, tribus tantùm locis, nempè capite 1. vers. 9. addita tamen explicatione, quæ vna ad omnem amoliendam arrogantiæ suspicionem satis superq; sufficit. Item cap. 21 vers. 2 & cap 22. vers. 8. quibus locis simpliciter tantum commemorat quid viderit, vt de visionis fide dubitari non possit. Ergò (vt paucis hoc argumentum absoluam) ratio illa Dionysij non modò futilis est, sed etiam imperitiam arguit, atq; adeò plena est calumnia: imò verò (quod ingenuè & sine vlla maleuolentia à me dici Deus testis est) nimium inconsiderata est vox ista, hunc scriptorem perinde suum illud Ego Iohannes, inculcare ac si sym-

graphum non librum scriberet. Accedo ad quartum argumentum. In Græcis (inquit) quos viderim exemplaribus, non erat titulus Iohannis Euangelistæ, sed Iohannis Theologi. Atqui vel hic titulus eam Iohanni Euangelistæ vendicat, quem nemo ignorat κατ'ἐξοχὴν fuisse Theologum à veteribus appellatum: quod de Christi diuinitate nemo vnquam hominum apertius aut diuinius scripserit. Alter autem ille Iohannes, quem ego sanè supposititicium esse suspicor, non Theologus (quo cognomento nihil dici potest augustius) sed presbyter dicebatur. Venio tandem ad styli dissimilitudinem, quam Dionysius ille Alexandrinus tribus argumentis confirmat, vt refert Nicephorus Eccles. hist. lib. 6 cap. 23. Primùm ex tota orationis indole ac ductu: deinde quòd quum Euangelio & epistolæ Iohannis catholicæ multa sint communia, hic liber ne syllabam quidem vllam habeat cum eis communem: Postremò quòd sermonis etiam dono excelluerit Iohannes, alicubi hic noster rusticis barbarismis & solœcismis vtatur. At ego primùm omnium respondeo, istam styli dissimilitudinem minimè esse admirandam in tam dissimili argumento. Nam in Euangelij historia, & in epistolis quamuis impulsu Spiritus sancti, tamen ex suo sensu loquitur: hic audita & dictata excipit. Illic partim narrat rem gestam, partim docet: hic de rebus futuris agit, & quidem præscriptis verbis, & miramur eum non ijsdem vti sententijs? imò quis vnquam hanc legem cuiquam scriptori præscripsit? Quid quod pleraque ipsis superiorum Prophetarum (puta Ezechielis, Danielis, Zachariæ, Esaiæ, & aliorum) verbis illi dictantur ab eodem illo Spiritu, nimirum qui quondam per illos hæc eadem erat loquutus? Itaque mirum nemini videri debet quòd non ita culto sermone vtatur, vt qui à Prophetarum qui Hebraicè scripserunt, ne verbis quidem, nedum charactere discedere voluerit: quo minus sanè suspicari par est quicquam hîc commentitium Ecclesiæ obtrudi. Superest vltimum argumentum, quod videatur Chiliastarum hæresi fauere: quo nomine nonnnulli adducti sunt vt hoc opus à Cerintho editum sub Apostoli nomine putarint. Ego verò, vt concedam Chiliastas nonnullis ex hoc libro testimonijs esse abusos, idcircò tamen hæretico tam impuro hunc librum esse tribuendum absit vt concedam, nisi locos illos aliter accipi commodè non posse quispiam ostenderit: alioquin quem tandem librum admittemus? Aliter autem accipiendos esse doctissimi viri iampridem indicarunt: vt huic libro idem planè acciderit atque epistolæ ad Hebræos, quam nonnulli pertinacissimè repudiarunt quòd facere pro Nouatianis videretur: quium ipsi potius suam ignorantiam debuerint accusare. Deinde, obsecro, quum alia prætereà fuerint Cerinthi deliria, vt qui Deum esse mundi conditorem negarit, Christum ex Maria ac Ioseph o cæterorum hominum more genitum docuerit: Christum & Iesum vt distinctas personas separarit: cur non etiam hæc sua dogmata huic libro aspergeret? Atqui tantùm abest vt hoc faciat, vt contrà aduersus illos errores certa ex hoc libro testimonia peti possint: vt à Cerintho ista proficisci non potuisse, vel ex vna ista ratione satis appareat. Quid verò quod vbi de mille annis loquitur, nihil eorum narrat de quibus Cerinthus tam impiè garriebat? Vbi enim luxus ille? vbi cibus & potus? vbi nuptiæ & ioci? vbi sacrificia & dies festi Hierosolymis celebrandi? Ergo vanum etiam ac futile est hoc argumentum. Quæ quum ita se habeant, quamuis non censuerim quidem ego pertinacius de scriptoris nomine litigandum, tamen Iohanni Apostolo potius quam cuiquam alij hunc librum tribuerim. Nam præterquam quod

vetustis-

vetustissimum esse constat, & ex veteribus doctissimi & religiosissimi quique Iohannis Apostoli esse non dubitarunt, his etiam coniecturis ductor, quod illis temporibus non videã cui tandem alij tantæ maiestatis plenæ prophetiæ, tamq; augustum Theologi nomen, tribui potuerint: deinde quod planè Apostolicæ sit dignitatis non uni alicui Ecclesiæ, sed Asiaticis Ecclesiis scribere: postremò, quod quæ de insula Patmo commemorat, cum ijs prorsus conueniant quæ de Iohannis exilio veteres summo consensu tradunt. Quòd si tamen liceret ex stylo coniecturam facere, nemini certè potius quàm Marco tribuerim, qui & ipse Iohannes dictus est: adeò non in verbis tantum, sed etiam in formulis dicendi pleriscq; similis, ac penè idem est Euangelij Marci & huius libri character. Ad ipsum autem librum quod attinet, quamuis eum esse me agnoscam cui hæc mysteria valdè adhuc obscura videantur, tamen quum vbique videam Spiritus prophetici numen eminere, & veterum Prophetarum non tantùm vestigia, sed sententias, ipsaq; adeò verba in hoc libro agnoscam: quum manifesta & magnificentissima vbique tum diuinitatis Christi, tum nostræ redemptionis testimonia in eo extare videam: quum denique ex ijs quæ prædicta sunt nonnulla manifestè iam apparuerint, veluti quæ de Asiaticarum Ecclesiarum excidijs, & scorti illius septem montibus insidentis regno prædixit: venio in eam sententiam vt existimem Spiritum sanctum in hunc pretiosissimum librum congerere voluisse quæ ex superiorum Prophetarum prædictionibus implenda post Christi aduentum supererant: ac nonnulla etiam addidisse, quatenus nostra interesse cognouit. Obscuritas in his (fateor) magna est: sed ea minimè noua in Prophetarum (ac præsertim Ezechielis) scriptis. Deinde nostrum hoc vitium est, qui singula diligentius nõ annotamus, & quotidiana illa Dei prouidẽtiæ iudicia in Ecclesiæ suæ administratione, rebus nostris priuatis intenti, non consideramus. Postremò, nouit Dominus quid quatenus nosse expediat, ideoq; prophetiarum lucem pro sua infinita sapientia non aliter iam olim temperauit quàm Ecclesiæ vtile fore præsciuit. Superest igitur vt hæc mysteria sancti Dei homines cum timore ac religione, quatenus fas & vtile est scrutentur: omnes verò, siue quæ nouerint, siue quæ non nouerint, in hoc libro comprehensa Dei mysteria venerentur, potius quàm nonnullorum more vel derideant, vel fanaticis suis commentis polluant.

* * *

APOCALYPSIS IOHANNIS THEOLOGI.

CAP. I.

Indicat doctrinæ genus quod hîc tractatur: 8 *nempè illum qui est principium & finis:* 12 *Deinde septem candelabrorum & stellarum* 20 *mysterium explicat.*

1 APOCALYPSIS [b] Iesu Christi, quã dedit ipsi Deus, vt indicaret seruis suis quæ oporteãt fieri citò: *is* verò missam per Angelum suum, seruo suo Iohanni significauit.

2 Qui testificatus est sermonem Dei, & testimonium Iesu Christi, & quæcunque vidit.

3 Beatus qui legit, & *beati* qui audiunt verba prophetiæ huius: & obseruãt ea quæ in ea scripta sunt, tempus enim propè est.

4 Iohannes septem Ecclesijs quæ sunt in Asia: Gratia *sit* vobis & pax || à [c] Qui est, & Qui erat, & Qui venturus est: & à [d] septem Spiritibus qui in conspectu throni eius sunt:

5 Et à Iesu Christo, || *qui est* fidus ille testis, || primogenitus ille ex mortuis, ac princeps regum terræ: qui dilexit nos, & lauit nos à peccatis nostris || per sanguinem suum:

6 Et fecit nos || reges & sacerdotes Deo & Patri suo: ei, *inquam*, gloria & robur in secula seculorum. Amen.

7 || Ecce, venit cum nubibus, & videbit eum [e] omnis oculus, etiam qui eũ transfixerunt: & plangent coram eo omnes tribus terræ, etiam, Amen.

8 || Ego

CAP. 1.

a *Rerum antè occultarum p t-efactio.*

b *Hanc doctrinam intellige apocalypsin dici non quod occultũ fuerit filio coessentiali, quod illi pater patefecerit sed nostri respectu: nempe quòd Filius è sinu Patris nobis per Angelos reuelauit, non vt alienam sed vt suam acceptam.*

c *Iehouæ nomen quod Deo proprium est præteriti, præsentis & futuri temporis notatione significatur. Exod. 3. 14.*

d *Hi sunt Spiritus, qui infra, 5 6. Agni cornua & oculi dicuntur: eos autẽ adiungit Deo tãquam stipatores. Psal. 89 38. 1. Cor. 15 21. coloss. 1. 18. Heb. 9. 14 1. pet. 1. 19. 1 ioh. 1. 9. 1 Pet 2. 5. Esa. 3. 14.*

e *Omnes homines.*

8 ¶ Ego ſum [f] A & Ω, *id eſt*, principium & finis: dicit Dommus, Qui eſt, & Qui erat, & Qui venturus eſt, ille (*inquam*) omnipotens.

9 Ego Iohannes, *qui* & frater veſter *ſum*, & ſocius in afflictione & regno & tolerantia Chriſti Ieſu, eram in inſula quæ vocatur [g] Patmos, propter ſermonem Dei & teſtimonium Ieſu Chriſti.

10 Fui *autem* [h] Spiritu correptus die [i] Dominico, & audiui à tergo vocem magnam tanquam tubæ.

11 Dicentis, Ego ſum A & Ω, primus ille & vltimus: &, Quod vides ſcribe in libro, & mitte ſeptē Eccleſijs quæ ſunt in Aſia, Epheſi & Smyrnæ, Pergami, & Thyatiræ, & Sardibus, & Philadelphiæ, & Laodiceæ.

12 Conuerſus ſum igitur vt [k] viderem vocem quæ loquuta erat mecum. Conuerſus autem vidi ſeptem candelabra aurea.

13 Et in medio ſeptem candelabrorum aureorum *quendam* ſimilem Filio hominis, indutum talari *veſte*, & præcinctum ad mamillas zona aurea.

14 Caput autem eius & capilli *erant* candidi vt lana alba, tanquam nix: & oculi eius vt flamma ignis.

15 Pedes autem eius ſimiles chalcolibano, veluti in fornace ardētes: & vox illius tanquam vox aquarum multarum.

16 Habebat autem in dextra ſua ſtellas ſeptem: & ex ore eius anceps gladius prodibat, & facies eius qualis ſol in ſuo vigore lucet.

17 Quum autem vidiſſem eum, cecidi ad pedes

Mat. 24. 10. iud. 14. Infr. 21. 9 & 13.

f Ego ſum, ante quē nihil eſt imo per quem factū eſt quicquid factum eſt, quiq; vt omnia intereant, ſuperſtes illis omnibus maneam. Deniq; vt Alpha dicitur quod omniū rerū principio ſit antiquior, ita Omega appellatur quia ſit omni fine poſterior, vt verè illi ſua conſtet æternitas.

g Patmos vna eſt Sporadū in qua exulaſſe Iohānes perhibetur.

h Sic explicatur ſanctus ille enthouſiaſmos, quo prophetę correpti extra mundū peregrinabātur cū Domino, minimè tamē vt inſani illi vates, ſed ab ea maieſtate ad tempus abſorpti quam capere huius corporis angustiæ nō poterant vt mētem quodāmodo à corpore abduci oporteret: ſic Ezechiel ſæpe dicit ſe tranſlatum fuiſſe à Domini Spiritu, & Spiritum Domini in ſe incidiſſe.

i Dominicum vocat diem quem Paulus primum hebdomadis vocat. 1. Cor. 16. 2. Quo die apparet iam tum ſolitos fuiſſe frequentiores cœtus haberi à Chriſtianis.

k Vt eum viderem cuius vocem audieram.

eius veluti mortuus: tum imposuit mihi dextram
Esa.41.4 & 44.6. suam, dicens mihi, Ne metue: ‖ ego sum primus
& vltimus.

18 Et qui viuo, sed fui mortuus, & ecce viuo in
secula seculorum, Amen. & habeo claues inferorum & mortis.

19 Scribe quæ vidisti, & quæ sunt, & quæ post-
hàc sunt futura,

20 Mysterium septem stellarum quas vidisti in
dextra mea, & septem candelabra aurea. Septem
l Angelorũ nomine Ecclesiarũ ministros intelligit. stellæ, [l] Angeli sunt septem Ecclesiarum: & candelabra septem quæ vidisti, septem Ecclesiæ sunt.

CAP. II.

Iubetur Iohannes scribere quæ Dominus necessaria nouerat Ecclesiis 2 Ephesiorum, 8 Smyrnensium, 12 Pergamenorum, 18 Thyatirensium: 25 vt quæ ab Apostolis acceperunt, teneant.

1 ANgelo Ephesinæ Ecclesiæ scribe, Hæc dicit
qui tenet septem stellas in dextra sua, qui
ambulat inter septem candelabra aurea:

2 Noui opera tua, & laborem & tolerantiam
tuam, & quòd non possis ferre malos: & exploraris
eos qui se dicunt * Apostolos esse, & non sunt: &
comperisti eos *esse* mendaces.

3 Et onere pressus fuisti, & sustines: & propter
nomen meum laborasti, & non es defatigatus.

4 Sed habeo *aliquid* [a] aduersum te, quòd cha-
ritatem tuam primam omiseris.

5 Memor esto itaque vnde excideris, & resi-
pisce, & priora opera facito: sin minus, veniam ad-
uersum te citò, & mouebo candelabrum tuum è
loco suo, nisi resipueris.

6 Sed hoc habes, quòd odisti facta Nicolaitarum, quæ & ego odi.

7 Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat

CAP. II.
* Hoc accipe generaliter vel de ijs qui se legitimos esse pastores iactarent, quũ minimè tamẽ essent legitimè vocati: vel de ijs ipsis qui sese tanquã à Christo missos venditarẽt, quod ex hoc loco & non paucis Epist. Pauli apertè liquet.

[a] *Quod tecum expostulem.*

cat Ecclesijs, victori dabo edere ex arbore vitæ quæ est in medio [b] paradisi Dei.

8 Angelo verò [c] Smyrnæorum Ecclesiæ scribe, Hæc dicit primus ille & vltimus, qui fuit mortuus & viuit.

9 Noui opera tua & afflictionem & paupertatem, (sed diues es) & blasphemiam eorum qui se dicunt Iudæos esse, & non sunt, sed synagoga Satanæ.

10 Nil metue eorum quæ passurus es, ecce, futurum est vt mittat diabolus aliquos ex vobis in carcerem, vt exploremini: & habebitis afflictionẽ dierum decem. esto fidelis vsque ad mortem, & dabo tibi coronam vitæ.

11 Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Ecclesijs, Victor non lædetur à morte secunda.

12 Angelo verò [d] Pergamensis Ecclesiæ scribe, Hæc dicit qui habet romphæam illam vtrinque acutam,

13 Noui opera tua, & vbi habites, *nempè* vbi thronus est Satanæ: & *quòd* teneas nomen meum, neque negasti fidem meam, [e] etiam ijs diebus quibus Antipas martyr ille meus fidelis trucidatus est apud vos, vbi Satanas habitat.

14 Sed habeo aduersum te pauca, quòd habeas istîc qui teneant doctrinam ‖ Balaam, qui docebat Balac obijcere offendiculum coràm filijs Israel, vt [f] ederẽt ex ijs quæ simulachris immolãtur, & scortarentur.

15 Ita habes etiam qui teneant doctrinam Nicolaitarum: quod odi.

16 Resipisce: sin minus, veniam aduersum te citò, & pugnabo cum illis gladio oris mei.

17 Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Ecclesijs, Victori dabo edere ex [g] Manna illo

b Sic Christus loquitur, nempè vt mediator. Est autem duplex Hebraïs. lignum pro arbore, & arbor pro fructu: Lignum verò vitæ, vocat diuinam illam vim quæ nos in illa beata & perpetua immortalitate fouebit, & paradisum locum beatitati nostræ destinatum.

c Smyrna vna fuit Ionicarũ ciuitatũ in Asia.

d Pergamus celeberrimæ olim vrbis in Asia nomen, Attalicorũ regum sedes.

e Amplificatur Pergamensium fides, quod in ipso persecutionis æstu constantes fuerint.

Num. 24. 14. & 25. 1.

f Quod hîc de idolothytis agit, refertur ad eam speciem de qua agit Paulus, 1. Cor. 10. 14.

g Alludit ad concionem illam quæ habetur, se xto Iohannis,

& ad locum Psalmi centesimi quinti, versum quadragesimum.

abſcondito : & dabo illi [h] calculum album, & in calculo nomen nouum ſcriptum, quod nemo nouit niſi qui accipit.

18 Angelo verò Thyatirenſis Eccleſiæ ſcribe, Hæc dicit Filius Dei qui habet oculos tanquam flammam ignis, & cuius pedes *ſunt* ſimiles chalcolibano.

19 Noui opera tua & charitatem, & [i] ſubminiſtrationem, & fidem, & tolerantiam tuam, & opera tua, & vltima plura prioribus.

20 Sed habeo aduerſus te pauca, quod permittis mulierem Iezabel, quæ ſe dicit prophetiſſam, docere & ſeducere ſeruos meos, vt [k] ſcortentur, & edant ex iis quæ ſimulachris immolantur.

21 Et dedi illi tempus vt reſipiſceret à ſcortatione ſua : & non reſipuit.

22 Ecce, ego abiiciam eam in lectum : & eos qui adulterium committunt cum ea, in afflictioné maximam, niſi reſipuerint ab operibus ſuis.

23 Et filios eius [l] interficiam morte : ſcientéque omnes Eccleſiæ me eſſe ‖ ſcrutatorem renum & cordium : & dabo vnicuique veſtrûm ſecundum opera ſua.

24 Vobis autem dico reliquis Thyatirenſibus, Quicunque non tenetis doctrinam hanc, & qui non approbaſtis [m] profunditates Satanæ, vt aiunt: [n] non imponam vobis aliud onus.

25 Tamen id quod habetis, tenete quouſq; veniam.

26 Nam ſiquis vicerit, & cuſtodierit ad finem vſque opera mea, dabo ei poteſtatem in Gentes.

27 ‖ Et reget eas virga ferrea : & tanquam vaſa fictilia conterentur, ſicut & ego accepi à Patre meo:

28 Et

h Eiuſmodi calculum refert Artemas ſolitũ dari Athletis in theatro decertãtibus vel quod calculi olim eſſent albi indicãtes abſolutionem.

i Sic vocat officia ſanctis præſtita, vt Paulus paſſim vſurpat.

k Paſſim in Scriptura nomine ſcortationis intelligitur idololatria.

l Pleonaſmus Hebraicus, cuius tamen maxima eſt emphaſis, vt Latinè dicimus internecione delere 1. Sam. 16. 7. Pſal. 7 10. Ierem. 11. 20. & 17 10.

m Notat oſtentationem aliquorum qui iactarẽt profundã, id eſt, copioſam atque vulgarem ſcientiam ſuam, quæ tamen eſſet Satanica. Pſal. 2. 9.

n Aduerſum vos nihil grauius denuntiabo, contẽtus vobis ſignificare quid in vobis requiram: Vſitatum enim Prophetis erat, quoties calamitatem aliquam prædicebant onus id vocare.

28 Et dabo ei ſtellam matutinam.

29 Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Eccleſijs.

CAP. III.

1 Sequitur Epiſtola quinta ad Paſtores Eccleſ. Sardinenſium, 7 Philadelphenſium, 14 & Laodicenſium, 16 ne tepidi ſint, 20 ſed gloriæ Dei promouendæ operam dent.

1 ANgelo autem Eccleſiæ quæ eſt [a] Sardibus ſcribe, Hæc dicit qui habet ſeptem Spiritus Dei & ſeptē ſtellas, Noui opera tua, *nempè* [b] quòd dicaris viuere, ſed mortuus ſis.

2 Eſto vigilans, & confirma [c] reliqua moribunda: non enim inueni opera tua plena coram Deo.

3 Memento igitur quæ acceperis & audieris: ſerua igitur & reſipiſce. Quòd ſi non vigilaueris, veniam ad te || tanquam fur, neque intelliges qua hora veniam ad te.

4 Habes *tamen* aliquot capita etiam Sardibus quæ non inquinarunt veſtimenta ſua, ideoq; incedent mecum albati: [d] digni enim ſunt.

5 Qui vicerit, amicietur veſtimentis albis: neque delebo nomen eius ex || libro vitæ, ſed profitebor nomen eius coram Patre meo, & coram Angelis eius.

6 Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Eccleſijs.

7 Angelo verò Philadelphienſis Eccleſię ſcribe, Hæc dicit Sanctus & verax ille, qui habet [e] clauem Dauidis: qui aperit, & nemo claudit: & claudit, & nemo aperit:

8 Noui opera tua: ecce, propoſui tibi oſtium apertum, nec quiſquam poteſt claudere illud: quia

CAP. III.

a Sardis florentiſſimæ & celeberrimæ vrbis nomen, Lydorum regis ſedes.

b Nomine viuis ſed reuera es mortuus. Viuere autem dicitur Eccleſia, cum bonæ arboris inſtar bonos fructus edit.

c Cætera, quorum mea eſt conditio, vt iam laborent, mox niſi cōfirmentur interitura.

Infra. 16. 15. 1. theſſ. 5. 2. 2. pet 3. 20. Infra. 20. 12. & 21. 27. philip. 4. 4.

d Idoneos ſcilicet quia in Chriſto iuſtificati fuerunt, quod reipſa cōprobarunt: iuſtus enim eſt qui iuſtitiam facit, ſed ita vt arbor fructum gignat. Vide Rom. 8. 18.

e Poteſtatem omnem gubernationis, iubendo & vetando & expediendo ac coercēdo. Eſt autem domus Dauid Eccleſia, regni autem Dauidici promiſſio perpetua, ad Chriſtum pertinet. Luc. 1. 31. & 32. vt quos velit vel admittat vel excludat.

nonnullam habes virtutem,& obseruasti sermonẽ meum,neque abnegasti nomen meum:

9 Ecce, [f] præbebo eos qui sunt ex synagoga Satanæ,*id est* eorum qui dicunt se Iudæos esse,nec sunt,sed mentiuntur: ecce(*inquam*) faciam, vt veniant & adorent ante pedes tuos, & sciant quòd ego dilexi te,

10 Quoniam [g] obseruasti sermonem tolerantiæ meæ,ego quoque te liberabo ex tempore tentationis, quod venturum est in orbem vniuersum, ad explorandos incolas terræ.

11 Ecce,venio citò: tene quod habes,vt nemo accipiat coronam tuam.

12 Siquis vicerit,faciã vt sit columna in templo [h] Dei mei, nec foràs egredietur amplius: & inscribam ei nomen Dei mei, & nomen ciuitatis Dei mei,*id est* nouæ Hierusalem,quæ descendit è cœlo à Deo meo,& nomen meum nouum.

13 Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Ecclesijs.

14 Angelo verò Laodicensium Ecclesiæ scribe, Hæc dicit [i] Amen, testis ille fidelis & verax [k] principium opificij Dei:

15 Noui opera tua,*nempè* te neq; frigidum esse, neq; feruidum: vtinam frigidus esses aut feruidus.

16 Itaq; quoniam tepidus es, nec frigidus nec feruidus, futurum est vt te euomam ex ore meo.

17 Nam dicis,Diues sum,& ditatus sum,& nullius egeo: Neq; nosti te esse ærumnosum, & miserabilem;& pauperem,& cæcum,& nudum.

18 Consulo tibi vt emas à me aurum igni exploratum, vt diues fias: & vestimenta alba, vt induaris,nec appareat dedecus nuditatis tuæ:& collyrio inungas oculos tuos,vt videas.

19 ‖ Ego quoscunque amo, arguo & castigo: [l] Ferue igitur ac resipisce.

20 Ecce,

f In eum statũ redigam.

g Quia patientiam illã & constantiam præstitisti, quã à meis requiro.

h Vide sup.2.7

i Amen Hebræis verè seu veritatem ipsam significat.

k A quo principium ducunt omnes res cõditæ, vel potius noui seculi .i. Ecclesiæ caput, ac verum & vnicum principium.

Prou.3.12. heb.12.5.

l Zelus opponitur ijs qui nec caldi nec frigidi sunt.

20 Ecce, ſto ad oſtium, & pulſo: ſiquis audierit vocẽ meam, & aperuerit oſtium, ingrediar ad eũ, & cœnabo cum eo, & ipſe quoque mecum.

21 Siquis vicerit, tribuam vt ſedeat mecum in throno meo, vt & ego vici, & ſedeo cum Patre meo in * throno eius.

* Sic tamẽ vt ſemper emineat caput Chriſtus.

22 Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Eccleſijs.

CAP. IIII.

1 Alia narratur viſio 3 diuinæ maieſtatis gloriam continens: 8 quæ à quatuor animalibus, 10 & viginti quatuor ſenioribus celebratur.

1 POſt hæc vidi, & ecce, oſtium apertũ in cœlo: & vox prima quam audiui tanquam tubæ loquentis mecum, dicebat, Aſcende hûc, & oſtendam tibi quæ oporteat fieri poſteà.

a Vide ſupra 1.10.

2 Statim igitur fui [a] correptus à ſpiritu: & ecce, thronus poſitus erat in cœlo: & *quidam* throno inſidebat.

3 Is qui ſedebat, aſpectu ſimilis erat lapidi iaſpidi & ſardio: & in circuitu throni erat iris aſpectu ſimilis ſmaragdo.

4 Et in circuitu ſedis, ſedilia vigintiquatuor: & ſuper ſedilia vidi vigintiquatuor ſeniores ſedentes, amictos veſtibus albis: & habentes ſuper capita ſua coronas aureas.

5 Prodibant autem è throno fulgura & tonitrua & voces: & ſeptem lampades igneæ ardentes ante thronum, quæ ſunt ſeptem ſpiritus Dei.

6 Erat etiam ante thronum mare vitreum ſimile cryſtallo: & inter thronũ, & in circuitu throni, quatuor animalia plena oculis antè & retrò.

7 Animal autem primum erat ſimile leoni, & ſecundum animal ſimile vitulo, & tertium animal habens faciem velut homo, & quartum animal ſimile aquilæ volanti.

b *Vnumquodq; animalium habebat alas senas*

8 Et [b] quatuor animalia singula per se habebant alas senas in circuitu, & intus plena erant oculis, die ac nocte sine intermissione dicentia, Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus omnipotens, Erat, & Est, & Venturus est.

c *Dicitur dari Deo gloria, honor, regnũ & cætera huiusmodi, quum celebratur pia prædicatione ad quod ipsius est proprium.*

9 Et quum [c] tribuebant illa animalia gloriam & honorem & gratiarum actionem ei qui throno insidebat, illi, *inquam*, viuenti in secula seculorum,

10 Procidebant viginti quatuor Seniores ante illum insidentem throno, & adorabant illum viuẽtem in secula seculorum, & abijciebant coronas suas ante thronum, dicentes,

Infrà. 5. 12. * Addunt Arethas & complutensis editio, & sancte Deus noster.

11 ‖ Dignus es* Domine, qui accipias gloriam & honorem & virtutem: quia tu creasti omnia, & propter voluntatem tuam sunt, & creata sunt.

CAP. V.

1 Librum septem sigillis obsignatum, 3 quem nemo aperire poterat, 6 Agnus ille Dei 9 dignus qui ipsum aperiat, 12 omnium cœlestium voce decantatur.

CAP. V. * Nempè ex vetere voluminum ratione, quorum altera superficies exterior pura ferè manebat nisi quum exterior totum scriptum capere non poterat.

1 DEinde vidi ad dexteram eius qui insidebat throno, librum scriptum* intus & à tergo, obsignatum sigillis septem.

2 Et vidi Angelum fortem prædicantem voce magna, Quis est dignus qui aperiat librũ, & soluat eius sigilla?

3 Nemo autem poterat neque in cœlo, neq; in terra, neq; subter terram, aperire librum, neq; eum inspicere.

4 Flebam igitur ego multum, quòd nemo dignus inuentus esset qui aperiret & legeret librum, nec qui eum inspiceret.

a *Obtinuit.*

5 Tum vnus ex senioribus dicit mihi, Ne fleto: ecce, [a] vicit Leo ille ex tribu Iuda, stirps Dauidis, vt aperiat librum, & soluat septem eius sigilla.

6 Aspexi

6 Aſpexi igitur,& ecce inter thronum & quatuor animalia, & inter ſeniores illos, Agnus ſtans tanquam mactatus, habens cornua ſeptem, & oculos ſeptem,qui ſunt ſeptem Spiritus Dei miſſi in omnem terram.

7 Is venit & accepit librum ex dextra eius qui throno inſidet.

8 Quumque accepiſſet librum, quatuor illa animalia, & vigintiquatuor illi ſeniores procciderunt coram Agno, habentes ſinguli citharas, & phialas aureas, plenas ſuffituum, quæ ſunt [b] preces ſanctorum.

9 Et cecinerunt canticum [c] nouum,dicentes, Dignus es qui accipias librum,& aperias eius ſigilla: quoniam mactatus es,& redemiſti nos Deo per ſanguinem tuum, ex omni tribu, & lingua, & populo,& natione.

10 ‖ Et feciſti nos Deo noſtro reges & ſacerdotes: & regnabimus ſuper terram.

11 Tum aſpexi, & audiui in circuitu throni & animalium & ſeniorum, vocem Angelorum multorum,‖ numero [d] millies centena millia,& decies centena millia:

12 Dicentes voce magna, Dignus eſt Agnus, ille mactatus [e] qui accipiat virtutem,& diuitias,& ſapientiam, & fortitudinem, & honorem, & gloriam,& benedictionem:

13 Sed & omnem creaturam quæ in cœlo eſt, & quæ ſuper terram, & ſub terra, & in mari,& quæ in eis ſunt omnia,audiui dicentia,Seſſori throni & Agno benedictio, & honor, & gloria, & robur, in ſecula ſeculorum.

14 Quatuor autem animalia dicebant, Amen. & vigintiquatuor ſeniores prociderunt in facies ſuas, & adorarunt eum qui viuit in ſecula ſeculorum.

b Quomodo hoc accipiendū, diſce ex Act 10.4. & 31 Vide infra 8. 3. Iſtud quidem liquet ex ver.10. per 24 illos ſeniores deſignari militantis adhuc in terris eccleſiæ cœtus veluti iam in terris verſantes. Philip.3 10.& Epheſ 2.6.

c Non vulgare, aut triuiale, ſed eximium. Suprà.1.6. 1.pet.2.9. Dan.7.10.

d Indicatur numerus ingens.

e Cui deferatur laus omnis, tanquam potentiſſimo,ſapientiſſimo &c.

CAP. VI.

1 Aperit Agnus primum Libri sigillum, 3 secundum, 5 tertium, 7 quartum, 9 quintum, 12 & sextum: Quibus apertis, cædes, fames, pestis, sanctorum querela, terræmotus, & varia cœli prodigia oriuntur.

1 POsteà aspexi, quum aperuisset Agnus primum ex sigillis, & audiui vnum ex quatuor animalibus dicens, tanquam vocem tonitrui, Veni & vide.

2 Aspexi igitur, & ecce, *aderat* equus albus: & qui insidebat ei habebat arcum & data est ei corona, & prodijt vincens, & vt vinceret.

3 Quumq; aperuisset sigillum secundum, audiui secundum animal dicens, Veni, & vide.

4 Et prodijt alius equus rufus: & ei qui insidebat super eum, datum est vt tollat pacem è terra, vt alij alios mactent: datusque est ei gladius magnus.

5 Et quum aperuisset sigillum tertium, audiui tertium animal dicens, Veni, & vide. Aspexi igitur, & ecce, equus niger *aderat*: & qui insidebat ei, habebat staterem in manu sua.

6 Et audiui vocem in medio quatuor animalium dicentem, [a] Chœnix tritici denario, & tres chœnices hordei denario: & vinum & oleum ne læseris.

a Magna indicatur charitas annonæ, est enim chœnix mensura aridorum, octaua pars modij, olim apud Græcos diurni cibi seruitis.

7 Quumq; aperuisset sigillum quartum, audiui vocem quarti animalis dicẽtem, Veni & vide.

8 Tum aspexi, & ecce *aderat* equus pallidus, & eius quæ insidebat ei, nomen erat Mors: & infernus sequebatur eam, datáque est ei in quadrantẽ terræ potestas trucidandi gladio, & fame, & morte, perque terrestres feras.

9 Quum verò aperuisset sigillum quintum, vidi sub altari animas eorum qui mactati fuerãt propter verbum Dei, & propter testimonium quod tuebantur.

10 Cla-

10 Clamabant autem voce magna, dicentes, Vsquéquo Domine, qui sanctus es & verax, non iudicas ac vindicas sanguinem nostrum de ijs qui habitant in terra?

11 Tum datæ sunt singulis stolæ albæ, & dictum est eis vt requiescerent adhuc paululum temporis, vsquéquo [b] compleantur etiam conserui eorum & fratres eorum, qui trucidandi sunt sicut & ipsi.

b Vsquedum compleatur numerus eorum.

12 Deinde aspexi quum aperuisset sigillum sextum, & ecce terræmotus magnus factus est: & sol factus est niger vt [c] saccus cilicinus, & luna tota facta est vt sanguis:

c Ita vocabant olim opera pilis texta.

13 Et stellæ cœli ceciderunt in terram, sicut ficus abijcit grossos suos quum vento magno concutitur.

14 Et cœlum abscessit sicut liber qui conuoluitur: & omnes montes & insulæ è suis locis motæ sunt:

15 Et reges terræ, proceres, & diuites, & tribuni, & potentes, omnesque tum serui tum ingenui absconderunt se in speluncis & in petris montium:

16 Et dixerunt montibus & petris, ‖ Cadite super nos, abscondite nos à conspectu eius qui insidet throno, & ab ira Agni:

Esa. 2. 19. ose. 10 2. luc. 23. 30.

17 Nam venit dies ille magnus iræ illius: & quis poterit stare?

CAP. VII.

1 Grassantes in orbe Angeli, 3 inhibentur donec Electi Domini 5 ex omnibus tribubus signentur. 13 Deinde eorũ qui Christi causa persequutionem sustinuerunt, 10 felicitas 17 & gaudium describitur.

CAP. VII.

1 POsteà vidi quatuor Angelos insistentes quatuor [a] angulis terræ, tenentes quatuor ventos terræ, ne flaret ventus super terram, neque su-

a In quatuor terræ plagis seu cardinibus.

per mare, neque in vllam arborem.

2 Et vidi alterum Angelum ascendentem ab ortu solis, habentem sigillum Dei viui: qui clamauit voce magna quatuor Angelis quibus datum est nocere terræ & mari,

3 Dicens, Ne nocete terræ, neque mari, neque arboribus, quoadusque obsignemus seruos Dei nostri in frontibus suis.

4 Et audiui numerum obsignatorum: centum quadraginta quatuor millia *erant* obsignata ex omnibus tribubus filiorum Israel.

5 Ex tribu Iuda, duodecies mille obsignata: ex tribu Ruben, duodecies mille obsignata: ex tribu Gad, duodecies mille obsignata:

6 Ex tribu Aser, duodecies mille obsignata: ex tribu Nephtali, duodecies mille obsignata: ex tribu Manasse, duodecies mille obsignata:

7 Ex tribu Simeon, duodecies mille obsignata: [b] ex tribu Leui, duodecies mille obsignata: ex tribu Issachar, duodecies mille obsignata:

8 Ext tribu Zabulon, duodecies mille obsignata: ex tribu [c] Ioseph, duodecies mill: obsignata: ex tribu Beniamin, duodecies mille obsignata.

9 Posteà aspexi, & ecce, *aderat* turba multa, quam numerare nemo possit, ex omnibus gẽtibus & tribubus & populis & linguis: stabantque ante thronum & in conspectu Agni, amicti stolis albis: & palmæ in manibus eorum.

10 Et clamabant voce magna, dicentes, Salus à Deo nostro *est*, sedente super thronum & *ab* Agno.

11 Omnes autem Angeli stabant in circuitu throni & seniorum & quatuor animalium: & procubuerunt in conspectu throni in facies suas, & adoratunt Deum,

12 Dicentes, Amen: benedictio, & gloria, & sapientia, & gratiarum actio, & honor, & virtus, & robur

b Omisit Dan, & recẽset Leui.

c Ephraim alterius ex filijs Ioseph, & qui primogenituræ donatus est, vnde Ioseph dicitur.

robur Deo noſtro in ſecula ſeculorum. Amen.

13 Tum me compellauit vnus ex ſenioribus, dicens mihi, Iſti qui amicti ſunt ſtolis albis, quinam ſunt, & vnde venerunt?

14 Et dixi ei, Domine, tu noſti. Et dixit mihi, Hi ſunt qui venerunt ex afflictione magna: & lauerunt ſtolas ſuas, ac dealbarũt in ſanguine Agni.

15 Ideò ſunt antè thronum Dei, & ſeruiunt ei [d] die ac nocte in templo eius: & qui inſidet throno, [e] habitabit cum eis.

16 ‖ Non eſurient amplius, neque ſitient amplius: nec in eos incidet ſol neque vllus æſtus.

17 Quoniam Agnus qui in medio throni eſt, paſcet eos, & deducet ad viuos fontes aquarum: ‖ & abſterſurus eſt Deus omnem lacrymam ab oculis eorum.

d *Alludit ad diurna & nocturna Leuitarum miniſteria, alioqui nullanox eſt in cœlo. Eſa.49.10.*

e *Vel ſuper eos, vt ſignificetur diuina defenſio atque protectio quaſi erga illos, qui vt ſub diuinis tabernaculis ſunt in tuto. Niſi malimus accipere, ſuper eos habitabit, pro præerit ipſis. Eſa.25.8. infra.21.4.*

CAP. VIII.

1 Septimo ſigillo aperto, 3 offeruntur Sanctorum preces per ſuffitus. 6 procedunt ſeptem Angeli cum tubis: 7 & quatuor primi clangentibus ignis decidit, 8 mare turbatur, 10 11 aquæ amaroſcunt, 12 & ſtellæ obtenebrantur.

1 PORRÒ quum aperuiſſet ſigillum ſeptimum, factum eſt ſilentium in cœlo, media ferme hora.

2 Et vidi ſeptem illos Angelos qui [a] adſtant coram Deo, quibus datæ ſunt ſeptem tubæ.

3 Tum alius Angelus venit, & ſtetit antè aram, habẽs thuribulum aureum: & dati ſunt ei ſuffitus multi, vt offeret cum precibus Sanctorum omniũ, ſuper altare aureum quod eſt antè thronũ.

4 [b] Aſcendit autem fumus ſuffituum *cum* pre-

CAP. VIII.

a *Qui coram eo apparent vt miniſtri.*

b *Nullius ſunt pretij noſtræ preces, niſi adſit in primis vnicæ illius oblationis verè gratus odor, i deſt, niſi prius in Filio per fidem iuſtificati placeamus. Cæterum ſcimus Angelorum miniſteriũ Sanctis in hac vita degentibus deſtinatũ Heb 2.14. idq; non, vt pro dijs colantur, ſed contra vt pro Dei bona voluntate ſuo miniſterio nos adiuuẽt. Hæc cauſa eſt cur Ioh. hac viſione (quæ Leuiticorum Sacerdotum conſuetudine adumbratur) didicerit Sanctorũ orationes in hoc mundo videlicet puras illa precũ & beneficentiæ ſacrificia Deo quotidie offerentium per Angelorũ miniſteriũ Deo offerri.*

cibus Sanctorum, è manu Angeli ad conſpectum Dei.

5 Deinde accepit Angelus thuribulum, & impleuit illud igne altaris, abiecitque in terram: & facta ſunt tonitrua & voces, & fulgura & terræmotus.

6 Et ſeptem Angeli qui habebant ſeptem tubas, præparauerunt ſe vt clangerent.

7 Primus igitur Angelus clanxit, & facta eſt grando & ignis, miſta ſanguine, proiectaq; ſunt in terram: & tertia pars arborum exuſta eſt, & omne fœnum viride exuſtum.

8 Deinde ſecundus Angelus clanxit, & quaſi mons magnus igne ardens proiectus eſt in mare: factaque eſt tertia pars maris, ſanguis.

9 Et mortua eſt tertia pars creaturarum quæ erant in mari animantia *dico*: & tertia pars nauium perierunt.

10 Tum Angelus tertius clanxit, & cecidit è cœlo ſtella magna, ardens velut fax, ceciditque in tertiam partem fluminum, & in fontes aquarum.

11 Nomen autem ſtellæ dicitur Abſinthium: verſa eſt igitur tertia pars aquarum in abſinthium: & multi homines mortui ſunt ex aquis, quòd amaræ factæ eſſent.

12 Deinde quartus Angelus clanxit, & percuſſa eſt tertia pars ſolis, & tertia pars lunæ, & tertia pars ſtellarum: ita vt obſcuraretur tertia pars eorum, & diei non luceret pars tertia, & noctis ſimiliter.

13 Et vidi, & audiui vnum Angelum volantem per medium cœli, dicentem voce magna, Væ, væ, væ incolis terræ, à reliquis ſonis tubæ trium illorum Angelorum qui clangent.

CAP. IX.

1 *Quinto Angelo clangente,* 3 *locuſtæ vaſtatrices prodeunt.*

dent. 13 *Sextus autem clangens* 16 *equites educit,* 20 *humanum genus deuastantes.*

1 TVm quintus Angelus clanxit,& vidi ſtellam è cœlo cecidiſſe in terram, cui data eſt clauis putei [a] abyſſi.

2 Aperuit igitur puteum abyſſi:& aſcendit fumus putei vt fumus fornacis magnæ:& obſcuratus eſt ſol & aer à fumo putei.

3 Ex fumo autem exierunt locuſtæ in terram: datáq; eſt illis poteſtas qualem habent poteſtatem terreſtres ſcorpij.

4 Et ipſis eſt dictum ne læderent gramen terræ,neque viride quicquam,neque vllam arborem: ſed tantùm homines qui non habent ſignum Dei in frontibus ſuis.

5 Datum autem eſt eis non vt occidant eos, ſed vt crucientur *illi* menſes quinque, *ſit*que cruciatus eorum vt cruciatus ſcorpij quum percuſſerit hominem.

6 ‖Itaq; per eos dies homines quærent mortem,ſed non inuenient eam: & deſiderabunt mori, ſed fugiet mors ab eis.

7 ‖Figuræ autem locuſtarum ſimiles *erant* equis paratis ad prælium, *erant*que ſuper capita earum tanquam coronæ ſimiles auro, & facies earum vt facies hominum.

8 Et habebant capillos vt capillos mulierum: & dentes earum vt leonum erant.

9 Habebant etiam loricas vt loricas ferreas: & ſonitus alarum ipſarum vt ſonitus curruũ, equis multis currentibus ad bellum.

10 Sed & habebant caudas ſimiles ſcorpionum, erantq; aculei in caudis earum: & earum poteſtas *erat* nocere hominibus menſes quinque.

11 Habent autem ſibi impoſitum regem, Angelũ abyſſi, cui nomen Hebraicè Abaddon, Græ-

a Abyſſum vocat profundiſſimi tartari tenebras, de quibus Luc.8. 31.1.pet.2.4.

Suprà.6.16. eſa.2.19. oſe.10.8.

Sap.26.9.

cè autem Apollyon, *id eſt perdens.*

12 Væ vnum abijt, & ecce veniunt adhuc duo væ poſteà.

13 Tum ſextus Angelus clanxit, & audiui vocẽ quandam ex[b] quatuor cornibus altaris aurei, quod eſt antè oculos Dei,

14 Dicentem ſexto Angelo qui habebat tubã, Soluc quatuor illos Angelos vinctos ad magnum Euphratis flumen.

15 Soluti ſunt igitur quatuor illi Angeli, parati ad horam & diem & menſem & annum, vt occidãt tertiam partem hominum.

16 Eratque numerus equeſtris exercitus bis millies centena millia: nam audiui numerum eorum.

17 Itemque vidi equos per viſionem: & ipſorum ſeſſores habentes thoraces igneos & hyacinthinos & ſulphureos: erant autem capita equorum vt capita leonum: & ex ore ipſorum prodibat ignis & fumus & ſulphur.

18 Ab his tribus occiſa eſt tertia pars hominum, *nempè* ab igne, & fumo, & ſulphure, quæ prodibant, ex ore ipſorum.

19 Poteſtas enim eorum in ore eorum eſt, & in caudis eorum: nam caudæ eorum ſimiles ſunt ſerpentibus, habentes capita per quæ nocent.

20 Porrò reliqui homines qui non ſunt occiſi his plagis, non reſipuerunt ab operibus manuum ſuarum, vt ne adorarent dæmonia & ‖ ſimulachra aurea & argentea & ærea & lapidea & lignea, quæ neque videre poſſunt, neque audire, neque ambulare:

21 Neque reſipuerunt ab homicidijs ſuis, neque à veneficijs ſuis, neque à ſcortatione ſua, neque à furtis ſuis.

CAP.

b Alludit ad aram ſuffitus collocatam in atrio ſacerdotum è regione Arcæ fœderis, interpoſito tamẽ velo. Exod. 30.6.

Pſal. 115.4. & 133.15.

CAP. X.

1 Alius apparet Angelus amictus nube, 2 libellum apertum tenens, 3 inclamat: 6 & Johanni, 8 oraculi iussu, deuorandum tradit.

1 TVm vidi alium Angelum fortem descendẽtem de cœlo, amictum nube: in cuius capite erat iris: facies autem eius *erat* vt sol, & pedes eius vt columnæ igneæ.

2 Habebatq; in manu sua libellum apertum: & posuit pedem suum dextrum super mare, sinistrum autem super terram.

3 Clamauitque voce magna sicut leo rugit: & quum clamasset, loquuta sunt septem tonitrua voces suas.

4 Et quum loquuta fuissent septem tonitrua voces suas, ego scripturus eram: sed audiui vocem de cœlo dicentem mihi, [a] Obsigna quæ loquuta sunt septem tonitrua, & ne ea scribas.

a Teneas occulta.

5 Et Angelus quem vidi stantem super mare & super terram, [b] sustulit manum suam ad cœlum,

b Hic erat gestus iurantis, vt etiãnum hodie.

6 Et iurauit per eum qui viuit in secula seculorum, qui creauit cœlum & ea quæ sunt in eo, & terram & ea quæ in ea sunt, & mare & ea quæ in eo sunt, [c] tempus non fore amplius.

c Nihil temporis erit amplius.

7 Sed in diebus vocis septimi Angeli, quum cœperit clangere, consummandum esse mysterium Dei sicut annunciauit seruis suis Prophetis.

8 Et vox quam audieram è cœlo, rursum loquuta est mecum, & dixit, Abi, & accipe libellum illum apertum *qui est* in manu Angeli stantis super mare & super terram.

9 Abij igitur ad Angelum, dicens ei vt daret mihi libellũ. Et dixit mihi, Accipe, & deuora eum: & amaritudinem adferet ventri tuo, sed in ore tuo erit dulcis tanquam mel.

10 Accepi igitur libellum è manu Angeli, & deuoraui eum: eratque in ore meo dulcis tanquam mel: sed quum deuorassem eum, amarum est venter meus.

11 Tum dixit mihi, Oportet te iterum prophetare coràm populis, gentibus, linguis, & regibus multis.

CAP. XI.

1 Templum metiri iubetur. 3 Dominus testes duos excitat: 7 quos à bestia laniatos. 9 nemo terræ mandat. 11 Deus autem in vitam reuocatos, 12 ad cœlum euocat. 13 Terrentur impij. 15 Et septimi Angeli tuba, resurrectionis 18 & iudicij nuntia describitur.

1 DAtus est autem mihi calamus similis virgæ: adstititq; Angelus, dicens, Surge, & metire templum Dei & altare, & eos qui adorant in eo.

2 Sed [a] atrium quod extra templum est [b] exclude, & ne metiaris illud: nam datum est Gentibus: & Vrbem sanctam calcabunt mensibus quadraginta duobus.

3 Sed Dabo *illam* duobus testibus meis, qui prophetabunt diebus mille ducentis sexaginta, amicti saccis.

4 Hi sunt duæ illæ oleæ & duo candelabra in conspectu Domini terræ posita.

5 Quòd siquis velit eis nocere, ignis prodit ex ore ipsorum, qui deuoret inimicos eorum: nam siquis velit eis nocere, ita oportet eum occidi.

6 Hi habent potestatem claudendi cœlum, ne pluat diebus prophetiæ ipsorum: & potestatem habent super aquas, conuertendi eas in sanguinẽ, & percutiendi terram omni plaga quotiescunque voluerint.

7 Porrò quum [c] finierint suum testimonium, bestia ascendens ex abysso, geret aduersus eos bellum, & vincet eos, & occidet eos.

8 Et

CAP. XI.

a Loquitur de atrio exteriore, quod atrium populi dicebatur, quoniam omnibus patebat.

b Ad verb. eÿce foràs: atqui intus non erat: verum id quidem aliquatenus. Nam sancta & Sãcta sanctorũ ab hoc atrio erant seiũcta, sed tamen totum ipsum ædificium nomine templi significabatur. Nunc verò quodam modo foras eÿci dicitur quod tanquam profanum negligatur in metiendo templo.

c Quum legationem suam obierint.

8 Et cadauera eorum iacebunt in plateis vrbis magnæ, quæ vocatur [d] ſpiritualiter Sodoma & Ægyptus: vbi & Dominus noſter crucifixus eſt.

9 Et videbunt *homines* ex tribubus & populis & linguis & Gentibus cadauera eorum per tres dies & dimidium, & cadauera eorum non ſinent poni in monumentis.

10 Et incolæ terræ gaudebunt ſuper illis, & lætabuntur: & munera mittent alij alijs, quòd hi duo Prophetę cruciarint terræ incolas.

11 Sed poſt dies tres & dimidium, ſpiritus vitæ à Deo *prodiens* ingredietur in illos: ſtabuntque *erecti* in pedes ſuos, & timor magnus cadet ſuper eos qui ipſos ſpectarunt.

12 Deinde audierunt vocem magnam de cœlo, dicentem ipſis, Aſcendite huc. Aſcenderuntque in cœlum per nubem: & viderunt illos inimici eorum.

13 Factuſque eſt in illa hora terræmotus magnus, & decima pars Vrbis cecidit, & occiſa ſunt in terræmotu capita hominum ſepties mille: & reliqui territi ſunt, & [e] dederunt gloriam Deo cœli.

14 Væ ſecundum abijt, & ecce væ tertium veniet citò.

15 Septimus igitur Angelus clanxit, & factæ ſunt voces magnę in cœlo, dicentes, Facta ſunt regna mundi, *regna* Domini noſtri, & Chriſti eius, qui regnabit in ſecula ſeculorum.

16 Tum vigintiquatuor illi Senes qui in conſpectu Dei ſedent in ſedibus ſuis, prociderunt in facies ſuas, & adorarunt Deum,

17 Dicentes, gratias agimus tibi Domine, Deus omnipotens, Qui es, & Qui eras, & Qui venturus es: quod adeptus ſis poteſtatem tuam magnam, & regnum inieris:

18 Et iratæ ſunt Gentes, & aduenit ira tua: &

d Occultiore quadam ſingularis intelligentiæ conſideratione.

e Confeſſione ſua celebrarunt gloriam Dei.

tempus mortuorum, vt iudicẽtur, & des præmium ſeruis tuis Prophetis, & ſanctis, & timentibus nomen tuum, paruis & magnis: & perdas eos qui perdunt terram.

19 Tunc apertum eſt templum Dei in cœlo, & viſa eſt Arca fœderis eius in templo eius: & facta ſunt fulgura & voces, & tonitrua, & terræmotus, & grando magna.

CAP. XII.

1 Mulieris 2 parturientis ſignum apparet, 4 cuius partui inſidiatur Draco, 7 qui à Michaele deuictus, 9 Deijcitur. 13 Et quo magis vincendus excluditur, eò acrius pijs imminet.

1 VIſum eſt autem ſignum magnum in cœlo: Mulier aderat amicta ſole, ſub cuius pedib⁹ erat luna: & in capite corona ſtellarum duodecim:

2 Et prægnans clamabat parturiens, & cruciabatur vt pareret.

3 Item, viſum eſt aliud ſignum in cœlo, nam ecce *adfuit* draco magnus rufus, habens capita ſeptem & cornua decem: & in capitibus ſuis diademata ſeptem.

4 Cuius cauda trahebat tertiam partem ſtellarum cœli, quas abiecit in terram: ſtetit autem is draco ante mulierem parituram, vt quum peperiſſet, filium eius deuoraret.

5 Peperit autem filium maſculum, recturum omnes gentes virga ferrea: & raptus eſt filius eius ad Deum & *ad* thronum eius.

6 Mulier verò fugit in ſolitudinem, vbi habet locum paratum à Deo, vt illic paſcant eam diebus mille ducentis ſexaginta.

7 Et factum eſt prælium in cœlo: Michael & Angeli eius præliabantur cum dracone, & draco pugnabat & Angeli eius:

8 Sed non obtinuerunt, [a] neque locus eorum amplius inuentus eſt in cœlo.

9 Et

a Electi ſunt, ita vt nuſquam poſtea apparuerint in cœlo, ſic loquitur Daniel 2.35

9 Et proiectus est draco ille magnus, serpens ille antiquus, qui vocatur Diabolus & Satanas, qui seducit totum terrarum orbem: proiectus, inquam, est in terram, & Angeli eius cum eo proiecti sunt.

10 Et audiui vocem magnam dicentem in cœlo, Nunc facta est salus, & virtus, & regnum Dei nostri, & potestas Christi eius: quia deiectus est accusator fratrum nostrorum, qui accusabat eos ante conspectum Dei nostri die ac nocte.

11 Sed ipsi vicerunt eum propter sanguinem Agni, & propter sermonem testimonij sui: & [b] animæ suæ prodigi fuerunt vsque ad mortem.

12 Propterea lætamini cœli & qui habitatis in eis. Væ incolis terræ & maris: nam descendit Diabolus ad vos, iræ magnæ plenus, vt qui sciat se paululum temporis habere.

13 Quum igitur vidisset draco se proiectum esse in terram, persequutus est mulierem quæ pepererat masculum.

14 Sed datæ sunt mulieri alæ duæ aquilæ magnæ, vt volet à conspectu serpentis in desertum, [c] in locum suum, vbi alitur per tempus & tempora, & dimidium temporis.

15 Eiecit autem serpens ex ore suo post mulierem, aquam tanquam flumẽ, vt eam faceret rapi à flumine:

16 Sed succurrit terra mulieri, aperuitque terra os suum, & absorbuit flumen quod eiecerat draco ex ore suo.

17 Iratus est igitur draco aduersus mulierem: & abijt vt gereret bellum cum reliquis ex semine eius, obseruantibus mandata Dei, & habentibus testimonium Iesu Christi.

18 Stetitque super arenam maris.

b Ad verb. & non dilexerunt animam suam, id autem Hebræis dicitur diligere animam suam. i. vitam, qui nihil habet hac vita charius: & econtrario non diligere animam suã, qui non dubitat illam periculis exponere quoties ita facto opus est.

c In eum locum qui est à Deo ipsi destinatus.

CAP. XIII.

1 Describitur Bestia illa multiceps, 8 quæ maximam mundi partem in idololatriam seducit, 11 quæ ab alia Bestia ascendente 15 confirmatur.

1 TVm vidi bestiam è mari ascendentem, quæ habebat capita septem & cornua decem: & imposita cornibus eius decem diademata, & impositum capitibus eius nomen blasphemiæ.

2 Eratque hæc bestia quam vidi, similis pardo, & pedes eius vt pedes vrsi, & os eius vt os leonis. dedit autem ei draco virtutem suam, & thronum suum, & potestatem magnam.

3 Et vidi vnum ex capitibus eius quasi lethaliter cæsum: sed ipsius plaga lethalis curata est: & admirans vniuersa terra secuta est bestiam.

4 Et adorarunt draconem qui dedit potestatem bestiæ: & adorarunt bestiam, dicentes, Quis similis bestiæ? quis poterit pugnare cum ea?

5 Datumque est ei os loquens magna & blasphemias: & data est ei potestas agendi menses quadraginta duos.

6 Aperuit igitur os suum ad blasphemiam aduersus Deum, vt conuicijs afficeret nomen eius, & tabernaculum eius, & eos qui in cœlo habitant.

7 Sed & datum est ei bellum gerere cum Sanctis, & eos vincere: & data est ei potestas in omnem tribum, & linguam, & Gentem.

8 Itaque adorabunt eam omnes incolæ terræ, quorum non sunt scripta nomina in libro vitæ Agni illius mactati, *iam inde* à iactis mundi fundamentis.

9 Siquis habet aurem, audiat.

10 Siquis in captiuitatem abducit, in captiuitatem abibit: ‖siquis gladio occiderit, oportet eum gladio occîdi. hîc est patientia & fides sanctorum.

Gen.9.6. mat.26.32.

11 Deinde vidi aliam bestiam ascendentem è terra,

terra, habentem cornua duo similia Agni: sed loquebatur vt draco.

12 Ea verò potestatem prioris bestiæ omnem exercet in conspectu eius: & facit vt terra & ipsius incolæ adorent bestiam illam primam, cuius curata fuerat plaga lethalis.

13 Editque signa magna, adeò vt etiam ignem faciat è cœlo descendere in terram in conspectu hominum.

14 Et seducit incolas terræ, propter signa quæ datum est ei vt faciat in conspectu bestiæ: dicens incolis terræ vt faciant imaginem bestiæ quæ gladio vulnerata fuit, sed reuixit.

15 Datumque est ei vt [a] animaret imaginem bestiæ, vt etiam loquatur imago bestiæ, & faciat vt quicunque non adorarint imaginem bestiæ, occidantur.

16 Sed & faciat vt omnes, parui & magni, diuites & pauperes, liberi & serui, accipiant [b] characterem in manu sua dextra, aut in frontibus suis.

17 Et ne quis possit emere aut vendere, nisi qui habeat characterem aut nomen bestiæ, aut numerum nominis eius.

18 Hîc sapientia est. Qui intelligentia præditus est, computet numerum bestiæ, numerus enim hominis est: & numerus eius, sexcenta sexaginta sex.

a Vitam inderet, nempè sicut Iannes & Mãbres, Mosis prodigia imitabantur.

b Notam nominis bestiæ.

CAP. XIIII.

1 Agno stante super montem Sion, 4 vnà cum castis suis cultoribus, 6 Angelus vnus Euangelium nuntiat. 8 Alius Babylonis casum prædicit. 9 Tertius bestiam vitari monet. 13 Vox è cœlo beatos illos pronuntiat qui Domini causa moriuntur. 16 Mittitur posteà falx Domini in messem, 18 & in vindemiam.

1 TVnc aspexi, & ecce, *aderat* Agnus stans super montem Sion, & cum eo centum qua-

draginta quatuor millia, habentia nomen Patris eius ſcriptum in frontibus ſuis.

2 Et audiui vocem è cœlo tanquam vocem aquarum multarum, & tãquam ſonum tonitrui magni: & vocem audiui citharœdorum pulſantium citharas ſuas:

3 Et canentium quaſi canticum nouum ante thronum, & ante quatuor illa animalia, & illos Seniores: neque quiſquam poterat diſcere canticum illud niſi illa centum quadraginta quatuor millia, ij *videlicet* qui empti ſunt è terra:

4 Hi ſunt qui cum mulieribus non ſunt inquinati: virgines enim ſunt. hi ſequuntur Agnum quocunque ierit: hi empti ſunt ex hominibus, primitiæ Deo & Agno *ſacræ:*

5 Et in quorum ore non eſt inuentus dolus: ſunt enim inculpati ante thronum Dei.

6 Deinde vidi alium Angelum volantem per medium cœli, habentem Euangelium æternum, vt euangelizaret incolis terræ; & omni genti, & tribui, & linguæ, & populo:

Pſal. 145.6. 7 Dicentem magna voce, ‖ Timete Deum, & ei tribuite gloriam: nam venit hora iudicij eius: &

Act. 14.15. adorate eum ‖ qui fecit cœlum & terram, & mare & fontes aquarum.

Eſa. 21.9. *ierem.* 51.8. *infra.* 18.2. 8 Et alius Angelus ſequutus eſt, dicens, ‖ Cecidit cecidit Babylon, vrbs illa magna, quia vinum [a] iræ ſcortationis ſuæ potandum præbuit omnibus gentibus:

9 Et tertius Angelus ſequutus eſt illos, dicens voce magna, Siquis adorauerit beſtiam & imaginem eius, & acceperit characterem in fronte ſua aut in manu ſua,

10 Bibet hic quoque ex vino iræ Dei, ex mero *inquam*, infuſo in poculum iræ ipſius: & cruciabitur igne & ſulphure in conſpectu Angelorum ſanctorum,

[a] *Scortationis ſuæ, quia Deus eſt ad iram inflammatus, vel vinũ ſcortationis vocat, quòd irã Dei in ſe prouocent quicunque ſeſe illius ſcortationis quaſi vino inebriant.*

sum, & ante conſpectum Agni.

11 Et fumus cruciatus eorum aſcendet in ſecula ſeculorum: nec habebunt requiem die nec nocte qui adorant beſtiam & imaginem eius, & ſiquis acceperit characterem nominis eius.

12 Hîc tolerantia ſanctorum eſt: hîc qui obſeruant mandata Dei, & fidem Ieſu.

13 Tunc audiui vocem è cœlo dicentem mihi, Scribe, Beati ab hoc tempore mortui, ij qui [b] Domini cauſa moriuntur. Etiã, dicit Spiritus: quoniam requieſcunt à laboribus ſuis, & [c] opera eorum ſequuntur eos.

14 Aſpexi autem, & ecce *aderat* nubes candida: & ſuper nubem ſedebat *quidam* ſimilis homini, habens impoſitam capite ſuo coronam auream, & in manu ſua falcem acutam.

15 At alius Angelus prodijt è templo, clamans voce magna ad eum qui inſidebat nubi, ‖ Mitte falcem tuam, & mete: quia venit tibi hora vt metas: nam ‖ aruit meſſis terræ.

16 Miſit igitur is qui inſidebat nubi falcẽ ſuam in terram: & demeſſa eſt terra.

17 Tum alius Angelus prodijt è templo quod eſt in cœlo, habens & ipſe falcem acutam.

18 Et alius Angelus prodijt ab altari, habens poteſtatem in ignem: & clamauit voce magna ad eum qui habebat falcem acutam, dicens, Mitte falcem tuam acutam, & vindemia botros vineæ terræ: nam maturæ ſunt eius vuæ.

19 Miſit igitur Angelus falcem ſuam acutam in terram, & vindemiauit vineam terræ, & miſit in magnum illum lacum iræ Dei.

20 Et calcatus eſt lacus extra ciuitatem: exiuitque ſanguis è lacu vſque ad frænos æquorum, per ſtadia mille ſexcenta.

b Ad verb. in Domino. i. propter Dominum, vel Domini cauſa. Hoc eſt quod alibi dicitur propter iuſtitiam.

c Operum nomine, præmium intelligit quod bona opera conſequitur, quod eſt gratuito promiſſum & datum non ex operum dignitate. Ioel. 3. 3. Mat. 3. 7.

CAP. XV.

1 *Apparent septem Angeli habentes plagas septem vltimas*
3 *Victores Bestiæ Deum laudant.* 6 *Angeli septem, septem dantur diuini furoris phialæ.*

1 DEinde vidi aliud signum in cœlo magnum & admirabile, Angelos septem habentes plagas septem vltimas; quoniam per illas expleta est ira Dei.

2 Et vidi tanquam mare vitreum mixtum igni: & eos qui victoriam reportabant ex bestia illa & imagine eius & charactere eius, ex numero nominis eius, stantes apud mare vitreum, & habentes citharas Dei:

3 Qui etiam cantabant canticum Mosis [a] serui Dei, & canticum Agni, dicentes, Magna & mirabilia sunt opera tua, Domine Deus omnipotens: ‖ iustæ & veræ sunt [b] viæ tuæ, rex sanctorum.

4 ‖ Quis non timebit te Domine, & glorificabit nomen tuum? nam solus sanctus es: Nam omnes gentes venient & adorabunt coram te: nam iudicia tua patefacta sunt.

5 Et post hæc aspexi, & ecce, apertum est templum Tabernaculi testimonij in cœlo.

6 Et prodierunt è templo septem Angeli, habentes septem plagas, indutí lino puro & candido, & præcincti circa pectora zonis aureis.

7 Et vnum ex quatuor animalibus dedit septé Angelis phialas aureas, plenas iræ Dei viuentis in secula seculorum.

8 Et impletum est templum fumo *prodeunte* à maiestate Dei, & à virtute eius: nec quisquam poterat ingredi in templum donec explerentur septé plagæ septem Angelorum.

[a] *Sic vocatur Moses per excellentiam, sicut describitur, Deut. 34.10. Psal.146.6. Ierem.10.7.*
[b] *Gesta tua.*

CAP. XVI.

2 & 17 *Effundunt Angeli septem commissas sibi furoris diuini phialas: quibus effusis variæ plagæ in orbe terrarum exoriuntur*

piuntur. 18 *ad terrendos improbos,* 19 *& magnæ vrbis incolus.*

1 TVnc audiui vocem magnam è templo, dicentem ſeptem Angelis, Ite, effundite ſeptem phialas iræ Dei in terram.

2 Abijt igitur primus *Angelus*, & effudit phialam ſuam in terram: factumque eſt vulnus malum ac noxium aduerſus homines qui habebant characterem beſtiæ, & eos qui adorabant imaginem eius.

3 Deinde ſecundus Angelus effudit Phialam ſuam in mare, [a] factumque eſt quaſi cruor cadaueris: & [b] quodcunque animal viuebat in mari, mortuum eſt.

4 Tum tertius Angelus effudit phialam ſuam in flumina & in fontes aquarum: & factæ ſunt ſanguis.

5 Et audiui Angelum aquarum dicentem, Iuſtus es, Domine, Qui es, & Qui eras, & Qui eris, quod hæc iudicaris.

6 Quoniam ſanguinem ſanctorum & Prophetarum effuderunt, & ſanguinem eis dediſti ad bibendum: digni enim ſunt.

7 Et audiui alium è ſanctuario dicentem, etiam Domine, Deus omnipotens, vera ſunt & iuſta iudicia tua.

8 Poſteà quartus Angelus effudit phialã ſuam in ſolem, & datum eſt ei æſtu affligere homines per ignem.

9 Et æſtuauerunt homines æſtu magno, & blaſphemarunt nomen Dei habentis poteſtatem in has plagas: neque reſipuerunt vt tribuerent ei gloriam.

10 Tum quintus Angelus effudit phialam ſuam ſuper thronum beſtiæ: & factum eſt regnũ eius tenebroſum: & mandebant linguas ſuas præ dolore.

a Verſum eſt in ſanguinem & eũ quidem putrẽ & ſanioſum, qualis ſolet eſſe cadauerum.

b Ad verbum, omni anima pro omni animante.

11 Et blaſphemarunt Deum cœli præ doloribus ſuis & vlceribus ſuis: nec reſipuerunt ab operibus ſuis.

12 Tum ſextus Angelus effudit phialã ſuam in flumen illud magnum, *nempè* Euphraten: & ſiccata eſt aqua eius, vt pararetur via regum ob ortu ſolis *aduentantium*.

13 Et vidi ex ore draconis, & ex ore illius beſtiæ, & ex ore pſeudoprophetæ illius tres impuros ſpiritus ſimiles ranis *prodeuntes*:

14 Sunt enim ſpiritus dæmoniorum edentes ſigna, quiq; abeunt ad reges terræ & totius mundi, vt congregent eos ad prælium magni illius diei Dei omnipotentis.

Supra.3.3. matth.24.44. luc.12.39.

15 Ecce, venio || vt fur. Beatus qui vigilat & cuſtodit veſtimenta ſua ne nudus ambulet, & videantur pudenda ipſius.

16 Congregarunt igitur eos in locum qui vocatur Hebraicè Arma geddon.

17 Tum ſeptimus Angelus effudit phialã ſuam in aërem: & prodijt vox magna è templo cœli, à throno, dicens, Fuit. Factum eſt.

Jerem.25.15.

c Diſpariuerunt, quod Hebræi dicunt & non ipſi, Gen.5.24.

18 Factiq́ue ſunt ſonitus, & fulgura, & tonitrua: & terræmotus factus eſt magnus, qualis nunquam fuit ex quo homines fuerunt ſuper terram, terræmotus *inquam* adeò magnus.

d Quaſi talenti pondo, duplex erat autem talentum, vnum numarium alterum ponderale, de quo hic agimus: vtrumq; autem ſexaginta minarum, id eſt ſexcẽtarũ drachmarum, vt ſignificetur ingens & inaudituꝫ pondus.

19 Et dirupta eſt vrbs illa magna in tres partes, & ciuitates Gentium ceciderunt, & Babylon magna venit in memoriam ante Deum, || vt præberet ei poculum indignationis iræ ſuæ.

20 Et omnis inſula fugit, & montes non ſunt [e] inuenti.

21 Et grando magna, quaſi[d] talentaria, deſcendit è cœlo in homines: & blaſphemarunt Deum homines propter plagam grandinis: quoniam magna fuit plaga eius vehementer.

CAP.

CAP. XVII.

1 Describitur Meretrix illa magna, 2 cum qua reges terræ fœrtantur: 6 ebria piorum sanguine: 7 & Bestia quæ portat illam: mysterium vtriusque, 11 & exitium. 14 Postremò Agni victoria.

1 VEnit vnus ex septem Angelis qui habebant septem phialas, & loquutus est mecum, dicens mihi, Heus tu, ostendam tibi [a] damnationem meretricis magnæ, sedentis super aquas multas:

2 Cum qua fœrtati sunt reges terræ, & cuius fœrtationis vino inebriati sunt incolæ terræ.

3 Quumq; me per spiritum in desertum transtulisset, vidi mulierem insidentem bestiæ [b] coccineæ, plenæ nominibus blasphemiæ, habentẽ capita septem, & cornua decem.

4 Erat autem mulier illa amicta purpura & coccho, & inaurata auro & lapidibus pretiosis & margaritis, habens poculum aureum in manu sua plenum abominationibus & immunditia fœrtationis suæ:

5 Et in fronte suo nomen scriptum, Mysteriũ, Babylon magna, mater fœrtationum & abominationum terræ.

6 Et vidi mulierem illam ebriã sanguine sanctorum & sanguine martyrũ Iesu. & miratus sum, quum viderem illam, admiratione magna.

7 Tunc dixit mihi Angelus. Quare miraris? ego dicam tibi mysterium mulieris, & bestiæ quæ portat eam, quæ habet capita septem & cornua decem.

8 Bestia quam vidisti, fuit, & non est: & ascensura est ex abysso, & in exitium abitura: & mirabũtur incolæ terræ, (quorum nomina scripta nõ sunt in libro vitæ à iactis mundi fundamentis) videntes bestiam quæ erat, & non est, & tamen est.

a Latam sententiã de isto fœrto.

b Coccineo colore, id est, veste rubra & purpurea: nec sanè temerè factũ est vt hic color Romanæ curiæ placuerit.

9 Hic est mens quæ habet sapientiã. [c]Septem capita, septẽ montes sunt super quos mulier sedet.

10 Et reges septem sunt: quinque ceciderunt, vnus est, & alius nondum venit: & quum venerit, oportet illum breue tempus manere.

11 Bestia autem quæ erat, & non est, is octauus est, & è septem est, & in exitium abit.

12 Decem autem cornua quæ vidisti, decem reges sunt qui regnum nondum acceperunt, sed potestatem tanquam reges vna hora accipient cum bestia.

13 Hi vnum consilium habent, & vires ac potestatem suam bestiæ tradent.

14 Hi cum Agno pugnabunt, & Agnus vincet eos: ‖ quoniam Dominus dominorum est, & Rex regũ: & qui cum eo sunt, vocati, & electi, & fideles.

15 Deinde dixit mihi, Aquæ quas vidisti, vbi meretrix sedet, populi sunt, & turbæ, & gentes, & linguæ.

16 Et decem cornua quæ vidisti in bestia, hi odio persequentur meretricem, & solam reddent illam & nudam, & carnes eius comedent, & ipsam igne exurent.

17 Deus enim dedit in corda eorum vt faciant quod placitum est ei, & vt consentiant, dentq; regnum suum bestiæ donec compleantur verba Dei.

18 Et mulier quam vidisti, est vrbs illa magna quæ habet regnum super reges terræ.

[c] *Pueri etiam norũt quæ illa sit septicolis ciuitas tantoperè decantata, de qua Virgilius Septémque vna sibi muro circũdedit arces: de illa videlicet quę cùm hæc scriberet Iohannes, habebat regnũ super reges terræ: erat & nõ est, & tamen adhuc est, sed ad exitũ tendit.*

Infra 17.9.16.
2.tim.6.15.

CAP. XVIII.

2 Horrendum Babylonis excidiũ proponitur. 11 16 18 lugent negotiatores terræ, qui ex pompa & luxu ipsius ditati sunt 20 Exultant verò omnes Electi ex tam iusta Dei vltione.

1 ET posthæc vidi alium Angelum descendentem è cœlo, habentem potestatẽ magnam: adeò vt terra resplenduerit gloria eius.

2 Excla-

2 Exclamauit autem vehementer voce magna, dicens. || Cecidit cecidit Babylon illa magna, & facta est domicilium dæmoniorum, & custodia omnis spiritus impuri, & custodia omnis volucris immundæ & inuisæ:

Supra.14.8. esa.21.9 ierem.51.8.

3 Quia ex vino iræ scortationis eius biberunt omnes gentes: & reges terræ cum ea scortati sunt, & mercatores terræ opibus deliciarum eius diuites facti sunt.

4 Et audiui aliam vocem è cœlo dicentem, Exite ex ea populo mi, ne participes sitis peccatorum eius, & ex plagis eius accipiatis.

5 Nam [a] accumulata peccata eius pertigerunt vsque in cœlum: & recordatus est Deus scelerum eius.

a Vsus est verbo quo significatur peccata mutuò sese consequentia & alia nascentia ex alijs, in eum tandem cumulum excreuisse, vt ad cœlum vsque pertigerint.

6 Reddite ei sicut & ipsa reddidit vobis: & duplicate ei duplum secundum opera eius: in poculo quod propinauit, propinate ei duplum.

7 Quantum extulit sese & luxuriata est, tantum date ei cruciatum & luctum: quia in [b] corde suo dicit, Sedeo regina, [c] nec sum vidua, nec luctum [d] videbo.

b Secum, siue apud se.

c Sum populosa ac potens. Est meiosis Hebræis familiaris.

d Sentiam & experiar.

8 Ideò [e] vna die venient plagæ eius, mors & luctus, & fames: & igne exuretur, quia validus est Dominus Deus, qui damnauit eam.

e Breui, & vno eodemq; tempore.

9 Tum flebunt eam, & plangent super ea reges terræ, qui cum illa scortati & luxuriati sunt, quum viderint fumum incendij eius:

10 Procul stantes propter metum cruciatus eius, & dicentes, Vah, vah, magna illa vrbs, Babylon, vrbs illa valida, cuius vna hora venit iudicium.

11 Sed & mercatores terræ flebunt & lugebunt super ea: quoniam merces eorum nemo emit amplius:

12 Merces auri, & argenti, & lapidis pretiosi, margaritarum, byssi, purpuræ, serici & cocci, & o-

mne lignum thyinum, & omne vas eburneum, & omne vas ex ligno pretiosissimo, & ære, & ferro, & marmore,

13 Et cinamomum, & suffitus, & vnguentum, & thus, & vinum, & oleum, & similam, & triticum, & iumenta, & oues, & equos, & [f] rhedas, & mancipia, & animas hominum.

14 Et [g] fructus desiderij animæ tuæ abierunt à te: & omnia pinguia & præclara abierunt à te: nec amplius ea inuenies.

15 Harum *inquam* rerum mercatores diuites facti, procul ab ea stabunt propter timorem cruciatus eius, flentes ac lugentes:

16 Et dicentes, Vah, vah, ciuitas illa magna, quæ amicta erat byssо & purpura & cocco, & deaurata erat auro & lapidibus pretiosis & margaritis: quínam vna hora vastatæ sunt tantæ diuitiæ?

17 Sed & omnes gubernatores, & omnis in nauibus versantium turba, & nautæ, & quotquot ex mari quæstum faciunt, longè stabunt,

18 Et clamabunt videntes fumũ incendij eius, & dicent, Quæ similis *erat* vrbi isti magnæ?

19 Et iniecto capitibus puluere, clamabunt flentes ac lugentes, & dicentes, Vah, vah, quòd vrbs illa magna, in qua diuites facti sunt omnes qui habebant naues in mari, pretijs eius, quæ vna hora desolata est.

20 Exulta super eam cœlum, & sancti Apostoli, & Prophetæ, quoniam [h] sumpsit pœnas Deus vestræ vltionis causa.

21 Tum sustulit quidam Angelus fortis lapidẽ instar molæ magnæ, & proiecit in mare, dicens, Ita cum impetu proijcietur Babylon vrbs illa magna, nec [i] amplius inuenietur.

22 Et vox citharœdorum & musicorũ, & tibia ac tuba canẽtium non audietur in te amplius: nec vllus

f Lecticarum, quibus Romæ etiamnum hodiè vehũtur nobilia præsertim scorta. fuit autem rheda Gallicum vehiculi nomen, quod postea à Romanis vsurpatum, ad Græcos transijt.

g Græcè ὀπώρα significat autem tempus proximè antecedens Autumnum, quo tempore fructus matureſcunt, quorum etiã & nomen est ὀπώρα ex i. fructus animo expetitu.

h Ad verb. indicauit vestrum iudicium.

i Disparebit, Vide supra. 12. 8

illus artifex cuiuſcunq; artis inuenietur in te amplius: & ſonitus molæ non audietur in te amplius.

23 Et lux lucernæ non lucebit in te amplius: & vox ſponſi & ſponſæ non audietur amplius in te: quia mercatores erant proceres terræ: & quia veneficijs ſeductæ ſunt omnes gentes.

24 Sed in ea ſanguis Prophetarum & ſanctorũ inuentus eſt, & omnium qui mactati ſunt in terra.

CAP. XIX.

1 Laudant Cœleſtes Deum quòd vindicauit ſanguinem ſuorum è manu Meretricis. 9 Beati ſcribuntur qui ad cœnam nuptiarum Agni vocati ſunt. 10 Angelus adorari ſe prohibet. 11 E cœlo ſummus ille Rex regum apparet. 19 Bellum oritur. 20 in quo apprehenditur Beſtia. 21 & in ſtagnum ardens deijcitur.

1 POſthæc audiui vocem magnam turbæ multæ in cœlo dicentis,[a] Halleluïa: ſalus, & honor, & gloria, & virtus Domino Deo noſtro *eſt*.

2 Quia vera & iuſta iudicia eius: & meretricem illam magnam quæ corrupit terram ſcortatione ſua, damnauit, & vindicauit ſanguinem ſeruorum ſuorum ex manu eius.

3 Deinde ſecundò dixerunt, Halleluïa: & fumus eius aſcendit in ſecula ſeculorum.

4 Et prociderunt viginti quatuor Seniores & quatuor illa animalia, & adorauerunt Deum inſidentem throno, dicentes, Amen, Halleluïa.

5 Tum vox è throno prodijt, dicens, Laudate Deum noſtrũ omnes ſerui eius, & qui timetis eum parui & magni.

6 Et audiui tanquam ſonitum turbæ multæ, & tanquam ſonitum aquarum multarum, & tãquam ſonitum tonitruorum magnorum, dicentium, Halleluïa: quoniam * regnum inijt Dominus Deus ille noſter omnipotens.

7 Gaudeamus, & exultemus, & demus gloriã ei: quia venerũt nuptiæ Agni, & vxor eius parauit ſe.

CAP. XIX.

a Laudate Dominum. Eſt autẽ hoc quoque vnũ ex illis quæ ab ijs qui ex circunciſione crediderant ad Græcos manarunt & à Græcis demùm ad Latinos, vt nonnulla alia.

* Id eſt, ſeſe regem declarauit eſſe reipſa: Nũc enim videtur quodammodo latere ipſius potentia.

8 Et datum est ei vt amiciatur byssо puro & splendido. byssus enim [b] iustificationes sunt Sanctorum.

9 Tum dixit mihi, Scribe, ‖ Beati qui ad cœnam nuptiarum Agni vocati sunt. Et dixit mihi, Hæc verba Dei vera sunt.

10 Et procidi antè pedes eius vt adorarem eũ: sed dixit mihi, Vide ne *feceris*: conseruus tuus sum, vnus fratrum tuorum qui habent [c] testimonium Iesu. Deum adora: testimonium enim [d] Iesu est spiritus prophetiæ.

11 Deinde vidi cœlum apertum, & ecce *adsuit* equus albus: & qui insidebat ei, vocabatur Fidelis & Verax, & *qui* [e] iustè iudicat & pugnat.

12 Oculi autem eius *erant* tanquam flamma ignis, & in capite eius diademata multa, habebatq; nomen scriptum quod nemo nouit nisi ipse:

13 Et amictus erat veste tincta sanguine. vocaturque nomen eius Sermo Dei.

14 Exercitus autem qui sunt in cœlo, sequebãtur eum equis albis, vestiti byssо albo & puro.

15 Et ex ore eius prodibat gladius acutus, vt eo percuteret gentes. ‖ ipse enim reget eas virga ferrea, ipse enim est qui calcat lacum vini furoris & iræ Dei omnipotentis.

16 Habebatque in vestimento & in femore suo nomen scriptum, ‖ Rex regum, & Dominus dominantium.

17 Tunc vidi *quendam* Angelum stantem in sole, qui clamauit voce magna, dicens omnibus auibus quæ volabant per medium cœli, Adeste, & cõgregamini ad cœnam magni Dei,

18 Vt edatis carnes regum, & carnes tribunorum, & carnes fortium, & carnes equorum, & eorum qui ipsis insident, & carnes omnium liberorũ ac seruorum, paruorum ac magnorum.

19 Deinde

b Bona opera quæ sunt viuæ fidei testimonia. Mat.22.2.

c Quibus mandatum est, vt de Iesu testificẽtur. Significat enim se ex eorum numero esse quibus Deus vtatur ad significanda arcana Dei, quæ ipsi deinde cæteris hominibus explicent. Psal.2.15. Supra.17 14. 1.tim.6.15.

d Ad eum enim tanquam ad certissimum scopum feruntur omnes prophetiæ, ex quo efficitur eum demum esse veram spiritum prophetiæ & à nobis audiendum qui ad Iesum nos adducit.

e Exegeticè additum.

19 Deinde vidi Beſtiam illam,& reges terræ,& exercitus eorum congregatos ad gerendum bellū cum eo qui inſidebat equo, & cum exercitu ipſius.
20 Et comprehenſa eſt Beſtia & cum ea pſeudopropheta ille qui ediderat ſigna coram ea, quibus ſeduxit eos qui acceperunt characterem beſtiæ,& qui adorauerant imaginem eius: & viui cōiecti ſunt ambo in ſtagnum ignis ardens ſulphure:
21 Et reliqui occiſi ſunt gladio eius qui inſidet equo,prodeunte ex ore ipſius: & omnes aues ſaturatæ ſunt carnibus eorum.

CAP. XX.

1 Angelus 2 Satanam vinculis conſtringit ad mille annos: 8 quibus ſolutus Gog & Magog, i. occultos & apertos hoſtes in Sanctos concitat. 11 Sed Domini vindicta coercet illorum inſolentiam. 12 Aperiuntur libri, ex quibus iudicantur mortui.

1 DEinde vidi Angelum deſcendentem è cœlo, qui habebat clauem abyſſi, & catenam magnam in manu ſua.
2 Qui apprehendit draconem: ſerpentem *inquam* illum antiquum, qui eſt diabolus & Satanas: & vinxit eum *ad* annos mille.
3 Coniecitque eum in abyſſum,quam occluſit, & obſignauit ſuper eum, vt non ſeduceret amplius gentes,donec complerentur anni mille: nam poſteà oportet eum ſolui *ad* exiguum tempus.
4 Deinde vidi[a] ſedes,& ſederunt ſuper eas,& iudicium datum eſt eis:& animas eorum qui ſecuri percuſſi ſunt propter teſtimonium Ieſu, & propter ſermonem Dei, quique non adorarunt beſtiam, neque imaginem eius, nec acceperunt characterem eius in frontibus ſuis, aut in manibus ſuis: viuentque & regnabunt cum Chriſto mille annis.
5 Reliqui verò ex mortuis non reuiuiſcent do-

a Datum eſt ſiquidem illis iudiciū,quatenus videlicet mēbra capiti ſunt coniuncta: nō autē quia Chriſti officiū ad eos transfertur.

nec expleti fuerint mille anni. Hæc eſt reſurrectio prima.

6 Beatus & ſanctus qui habet partem in reſurrectione prima: in hos *enim* ſecunda mors non habet poteſtatem: ſed erunt ſacerdotes Dei & Chriſti, & regnabunt cum eo mille annis.

7 Quum verò expleti fuerint mille anni, ſoluetur Satanas è carcere ſuo.

8 Et exibit vt ſeducat gentes quæ ſunt in quatuor [b] angulis terræ, || Gog & Magog, vt congreget eos in prælium: quorum numerus eſt ſicut arena maris.

b Plagis & cardinibus. Ezech. 39.2.

9 Aſcenderunt igitur [c] ſuper latitudinem terræ, & circumierunt caſtra ſanctorum, & vrbem dilectam: ſed deſcendit ignis à Deo è cœlo, qui deuorauit eos.

c Quaſi diceret, ita vt terræ ſuperficies quantacunque eſt, completa fuerit.

10 Et diabolus qui ſeducebat eos, coniectus eſt in ſtagnum ignis & ſulphuris, vbi & beſtia & pſeudopropheta: & cruciabuntur die ac nocte in ſecula ſeculorum.

11 Tum vidi thronum magnum candidum, & quendam ei inſidentem, à cuius conſpectu fugit terra & cœlum, quorum locus non eſt inuentus.

12 Et vidi mortuos magnos & puſillos ſtantes in conſpectu Dei, & libri aperti ſunt: & alius || liber apertus eſt, qui eſt *liber* vitæ: iudicatiq; ſunt mortui ex ijs quæ ſcripta erant in libris, ſecundum opera ipſorum.

Supr. 3.5. infra. 21.27 phil. 4.3.

13 Et reddidit mare mortuos quos habebat: Mors quoq; & infernus reddiderunt mortuos quos habebant: & iudicatum eſt de ſingulis ſecundum opera ipſorum.

14 Infernus autem ac Mors coniecti ſunt in ſtagnum ignis: quæ eſt mors ſecunda.

15 Et qui non inuentus eſt in libro vitæ ſcriptus, coniectus eſt in ſtagnum ignis.

CAP.

CAP. XXI.

1 Nouam Hierusalem descendentem è cœlo, 9 sponsam vxorem Agni, 12 ac illius structuram describit, 19 Pretiosis iapidibus ornatam: 22 cuius templum est Agnus.

1 DEinde ‖ vidi cœlum nouum & terram nouam: ‖ primum enim cœlum & prima terra abierat: & mare non amplius extabat. CAP. XXI. *Esa.65.17. & 66.22. 2.Pet.3.13.*

2 Et ego Iohannes vidi sanctam vrbem Hierusalem nouam, descendentem à Deo è cœlo, paratam vt sponsam ornatam viro suo.

3 Et audiui vocem magnam è cœlo, dicentem, Ecce, tabernaculum Dei *est* cum hominibus, & habitabit cum eis: & ipsi, populi eius erunt, & ipse Deus cum eis erit, Deus ipsorum.

4 ‖ Et absterturus est Deus omnem lachrymã ab oculis eorum: & mors amplius non extabit, neque luctus, neque clamor, neque dolor extabit amplius, quia prima abierunt. *Suprà 7.17. esa.25.8.*

5 Et dixit is qui insidebat throno, ‖ Ecce, noua facio omnia. Et dicit mihi, Scribe: nam hæc verba fidelia sunt & vera. *Esa.45 19. 2.cor 5.27.*

6 Et dixit mihi, *Actum est: ‖ Ego sum A, & Ω, initium & finis. Ego sitienti dabo ex fonte aquæ viuæ, gratis. *Suprà.1.8. infrà.22.13.* * Quibus iam finis est impositus.

7 Qui vicerit, possidebit omnia: & ero ei Deus, & ipse erit mihi filius.

8 Timidis autem, & incredulis, & execrabilibus, & homicidis, & scortatoribus, & veneficis, & idololatris, & omnibus mendacibus, [a] pars *assignata* est in stagno ardenti igne & sulphure, quod est mors secunda. *a Sors & tanquam hæreditas, Heb.*

9 Tum venit ad me vnus ex septem illis Angelis qui habuerant septem illas phialas plenas septem plagis nouissimis: & loquutus est mecum, dicens, Veni ostendam tibi sponsam vxorem Agni.

10 Et sustulit me per Spiritum in montem ma-

gnum & ſublimem,& oſtendit mihi vrbem magnã, ſanctam *inquam* illam Hieruſalem, deſcendentem è cœlo à Deo:

11 Habentem gloriam Dei, & cuius lumen *erat* ſimile lapidi pretioſiſſimo, tanquam lapidi iaſpidi inſtar chryſtalli ſplendenti.

12 Habebat autem murum magnum & ſublimem,habentem portas duodecim,& in portis Angelos duodecim,& nomina inſcripta, quæ ſunt nomina duodecim tribuum filiorum Iſrael.

13 Ab oriente *erant* portæ tres : ab aquilone, portæ tres : ab auſtro, portæ tres: ab occaſu, portæ tres.

14 Et murus vrbis habebat fundamenta duodecim, in quibus *erant* duodecim nomina Apoſtolorum Agni.

15 Porrò is qui loquebatur mecum,habebat calamum aureum,vt metiretur vrbem, & portas eius & murum eius.

16 Vrbs ipſa verò [b] quadrangularis eſt:cuius lõgitudo tanta eſt quanta & latitudo. Menſuſque eſt vrbem calamo, ad ſtadiorũ duodecim millia:ſuntque longitudo & latitudo & altitudo eius æquales.

17 Et menſus eſt murum eius, [c] centum quadragintaquatuor cubitorum, mẽſura hominis,quæ eſt [d] Angeli.

18 Erat autem ſtructura muri eius ex iaſpide, ipſa verò vrbs aurum purum, & ſimilis vitro puro.

19 Et fundamenta muri vrbis omni lapide pretioſo ornata. fundamentum primum *erat* iaſpis : ſecundum, ſapphirus : tertium, chalcedonius : quartum,ſmaragdus:

20 Quintum, ſardonix : ſextum, ſardius :ſeptimum, chryſolithus : octauum, beryllus : nonum, topazius : decimum, chryſopraſus : vndecimum, hyacinthus : duodecimum, amethyſtus.

21 Duode-

b Quadrata figuræ eſt æqualiũ laterũ & angulorũ rectorũ,vocant autẽ Græci tetrágonon, *firmum,conſtans & omnibus numeris abſolutũ.*

c Multiplicatio numeri duodecim in ſeipſum.

d Hoc addidit quia Angelus hominis ſpeciem referebat.

21 Duodecim autem portæ, duodecim margaritæ *sunt*, & singulæ portæ, ex singulis margaritis sunt: [e] forum vrbis, aurum purum, tanquam vitrum perlucidum.

22 Nec templum vidi in ea: Dominus enim Deus omnipotens, templum illius est, id est Agnus.

23 ‖ Neque vrbs ista eget sole vel luna, vt luceant in ea: nam gloria Dei illustrauit eam, & lucerna eius est Agnus.

24 ‖ Et gentes quæ seruatæ fuerunt, ambulabunt ad lucem eius: & reges terræ gloriam suam & honorem ad eam adferent.

25 ‖ Nec portæ eius claudentur interdiu: nox enim non erit illic.

26 Et adferetur gloria & honor Gentiũ ad eam.

27 Non intrabit in eam quicquam quod inquinat, aut abominandum quippiam patrat, vel mendacium *loquitur*: sed qui scripti sunt in ‖ libro vitæ Agni.

[e] *Sic vocat vrbis locum magis patentem qui à Græcis ἀγορὰ à Latinis forum dicitur vt appareat infra.22.2.*

Esa.60.19.

Esa.60.3.

Esa.60.11.

Supra.1.5.& 20.11. psal.4.3.

CAP. XXII.

1 Ostenditur aquæ viuæ fluuius, 2 & arbor vitæ. 6 7 Sequitur prophetiæ huius conclusio, 8 In qua Iohannes ostendit verissima esse quæ hîc continentur. 13 Et iam tertiò repetit dicta ata hæc omnia ab eo esse qui est A & Ω.

1 DEinde ostendit mihi purum fluuium aquæ viuæ, splendidum tãquam chrystallum, procedentem ex throno Dei & Agni.

2 In medio *autem* foro eius, & ex vtraq; parte fluminis, *erat* arbor vitæ adferens fructus duodecim, per menses singulos edens fructum suum, & folia sua * ad inseruiendum Gentibus.

3 Nec vllum * maledictum erit amplius: sed sedes Dei & Agni in ea erit: & serui eius seruiẽt ei.

4 Et videbunt faciem eius: & nomen eius in

CAP. XXII.

* Id est ad vsum populorum huius ciuitatis incolarũ, cuius esu videlicet in beata immortalitate perseuerent. Quamobrẽ etiã vtitur Ioh. vocabulo θεραπείας quasi hoc cibo mortem prohibente.

* Sensus est, Tunc fore Ecclesiam sine ruga ac macula, ac nulliis sordibus inquinatam, à quibus nunc illam repurgari quotidiè exclusis, & Satanæ traditis impuris oporteat.

frontibus ipſorum *erit*.

Eſa.6.19. 5 ‖Et nox illîc non erit, neque opus eſt eis lumine lucernæ, neque lumine ſolis: quoniam Dominus Deus illuſtrat eos: & regnabunt in ſecula ſeculorum.

6 Tum dixit mihi, Hæc verba fida *ſunt* & vera: & Dominus Deus ſanctorum Prophetarum miſit Angelum ſuum vt indicet ſeruis ſuis quæ oporteat fieri citò.

7 Ecce, venio citò: beatus qui obſeruat verba Prophetię libri huius.

8 Ego verò Iohannes, *is ſum* qui hæc audiui & vidi. Et quum audiſſem & vidiſſem, ‖cecidi vt adorarem ante pedes Angeli qui mihi hæc oſtendebat:

Suprà.19.10.

9 *Is* verò dixit mihi, Vide ne *feceris*: conſeruus enim tuus ſum, & *vnus* fratrum tuorum Prophetarum, & eorum qui ſeruant verba libri huius. Deum odora.

10 Deinde dixit mihi, Ne obſignes verba prophetiæ libri huius: tempus enim propè eſt.

11 Qui nocet, noceat adhuc: & qui ſordidus eſt, ſordeſcat adhuc: & qui iuſtus eſt, iuſtificetur adhuc: & ſanctus, ſanctificetur adhuc.

12 Ecce, venio citò: & merces mea mecum eſt, ‖vt reddam vnicuique prout opus ipſius erit.

Rom.2.6.

Suprà.1.8. & 21.6.eſa.41.6. & 44.6.

13 ‖Ego ſum A & Ω, principium & finis, primus & vltimus,

14 Beati qui ſeruant eius mandata: vt ſit eis ius in arborem vitæ, & per portas ingrediantur in vrbem.

15 Foris autem *erunt* canes & venefici, & ſcortatores, & homicidæ, & idololatræ, & quiſquis amat ac committit mendacium.

16 Ego Ieſus, miſi Angelum meum, vt hæc vobis teſtificaretur in Eccleſijs: Ego ſum ſtirps & progenies

progenies illa Dauidis, ſtella ſplendida & matutina.

17 Et Spiritus & ſponſa dicunt, Veni. Et qui audit, dicat, Veni, || & qui ſitit, veniat: & qui vult, accipiat aquam vitæ gratis. *Eſa.55.8.*

18 Enimuerò conteſtor cuiuis audienti verba Prophetiæ libri huius, ſiquis adiecerit ad hæc, imponet ei Deus plagas ſcriptas in libro iſto:

19 Et ſiquis abſtulerit *aliquid* ex verbis libri Prophetiæ huius, auferet Deus partem eius è libro vitæ, & ex vrbe ſancta, & ex ijs quæ ſcripta ſunt in libro iſto.

20 Dicit qui teſtatur iſta: Etiam venio citò. Amen. Etiam veni Domine Ieſu.

21 Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti cum omnibus vobis. Amen.

FINIS.